સ્વ. વિનોદકુમાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી
શ્રી. શામજી વેલજી વીરાણી

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી
શ્રી. કડવીબાઈ વીરાણી

આચારાંગ સૂત્રમ્

પ્રથમ સ્કંધ

છપાવી પ્રસિધ્ધ કરનાર

શ્રી. શામજી વેલજી વીરાણી

અને

શ્રી. કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ

૭, દિવાનપરા, રાજકોટ

તરફથી ભેટ.

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ આવૃત્તિ

વીર સંવત ૨૪૯૦
વિક્રમ સંવત ૨૦૨૦
પ્રત – ૧૦૦૦ એક હજાર

પડતર કિંમત રૂા ૩–૭૫

અર્ધી કિંમત રૂા ૧–૮૭

મુદ્રક :: મુદ્રણસ્થાન
જયંતીલાલ દેવચંદ મહેતા
જ ય ભા ર ત પ્રે સ,
શાકમાર્કેટ પાસે : રાજકોટ

આગામી ભવિષ્યના ભવના આયુષ્ય બાંધવાના કારણો

આયુષ્યના ચાર પ્રકાર દેવઆયુષ્ય, મનુષ્યઆયુષ્ય, તિર્યંચ-આયુષ્ય, નરકઆયુષ્ય જીવો ગત ભવમાંથી આયુષ્યના બંધ સાથે પ્રારબ્ધ બાંધીને નવો જન્મ ધારણ કરે છે શુભાશુભ પ્રારબ્ધ પ્રમાણે વર્તમાન ભવમાં સુખ દુ:ખ, પ્રતિકૂળતા, અનુકૂળતા, ધનસંપતિ, સ્વજનો વગેરે પ્રાપ્ત થાય છે. ભવિષ્યનુ પ્રારબ્ધ કેવું બાધવું તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવની સ્વતંત્રતા છે વર્તમાન ભવમાં શુભ કર્તવ્યથી શુદ્ધ વિચારોથી શુભગતિ અને સુખના સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે અશુભ કર્તવ્યથી અશુભ વિચારોથી અશુભ ગતિ અને દુ:ખના સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે

દેવનું આયુષ્ય બાંધવાના કારણો

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્યના પાલનથી, અપરિગ્રહથી દાન દેવાથી, તપસ્યા કરવાથી, અકામનિર્જરાથી શીત, તાપ, ક્ષુધા, તૃષાના કષ્ટો સમભાવે સહન કરવાથી, શુભ કાર્ય અને શુભ અધ્ય-વસાયોથી દેવપણું પામે

મનુષ્ય આયુષ્ય બાંધવાના કારણો

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, દાન દેવું વગેરે શુભ કર્તવ્યથી, વિનય કરવાથી, સરળતાથી (માયાકપટ મૃષાવાદ રહિત ભાવથી) શુભ અધ્યવસાયોથી મનુષ્યપણાને પામે

તિર્યંચ આયુષ્ય બાંધવાના કારણો

જીવોની હિંસા કરવાથી, જુઠુ બોલવાથી, ચોરી કરવાથી, પરસ્ત્રી સેવનથી, તીવ્ર ક્રોધ કરવાથી, અભિમાનથી, માયા કપટથી, લોકોને છેતરવાથી, ઝેરવેર કરવાથી, અશુભ અધ્યવસાયોથી, જીવ મૃત્યુ પછીના ભવમા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ, કીડા, પોરા, કુથવા, કીડી, મકોડા, વીછી, પતગીયા, ભમરા, કુતરા, બીલાડા વાઘ, સિંહ, મોર, પારેવા, ગાય, ભેશ આદિ પશુ પખી જલચર, સ્થળચર, ઉરપર, ભુજપર, ખેચર આદિ તિર્યંચગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

નરક આયુષ્ય બાંધવાના કારણો

પંચેન્દ્રિય જીવોની હિંસા કરવાથી દારૂ માંસના ખોરાક ખાવાથી મહા આરંભના કાર્યોથી, અતિપરિગ્રહ સંચય કરવાના મમત્વથી, પરસ્ત્રી સેવનથી, અતિતીવ્રક્રોધ માન, માયા અને લોભ (અનંતાનુબંધીના કષાયો)થી જીવો મૃત્યુ પછીના ભવે નરકગતિમાં નારકી પણે ઉત્પન્ન થાય છે જ્યાં અસીમ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે જેથી આત્માર્થી જીવોએ અશુભ કાર્યોથી દૂર રહેવું

સવારની પ્રાર્થના (ભાવના ભાવવી)

જગતના સર્વ જીવો મારા મિત્ર હજો સહુનું કલ્યાણ હજો મને કોઈ દુશ્મન માનતા હોય, મારાથી કોઈ પ્રતિકૂળ હોય તેના સર્વ આત્માનું પણ કલ્યાણ થજો. તેઓ પ્રત્યે મારા હૃદયના કોઇપણ ખૂણે દ્વેષનો અંશ ન રહે એવી મને સદ્બુદ્ધિ અને શક્તિ હજો. મારામાંથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને રાગદ્વેષ, મોહ અને મમત્વ ભાવ દૂર થજો.

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ ભાવની વૃદ્ધિ હજો. દાન, શિયળ, તપ, સંયમ સહીષ્ણુતા, અર્પણતા, ત્યાગ, સમભાવ, સંતોષ સપ વિનય, ક્ષમા, સરળતા અને નમ્રતાના ગુણોની વૃદ્ધિ હજો મારામાં તથા મારા કુટુંબમાં અન્યના દોષો ન લેવાની બુદ્ધિ હજો

પરાયા દોષ લેવાની, ન થાઓ વૃત્તિ કે ઇચ્છા;
સુતા કે જાગતાં મનમાં, મલીન વિચાર ના ઉઠે;
રહે નહિ વસ્તુની મમતા, બધામાં હો સદા સમતા;
પ્રભુ એવી દયા કર તું, વિષયને વાસના છૂટે

આભાર

સુ શ્રી પ્રફુલ્લીબાઈ સાહેબે શ્રી આચારાંગ સૂત્ર તૈયાર કરી આપ્યું અને અમો મંજુરી આપી બદલ તેમનો ખૂબ આભાર માની,

મહાનુભાવો

નીચેના ધર્મકરણી કરવામાં ઉપયોગી ધાર્મિક પુસ્તકો અને ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતાં અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવે છે તો જેઓને જરૂરત હોય તેમણે નીચે બતાવેલ સ્થળેથી મેળવી લેવા અગર પોસ્ટથી મગાવી લેવા (પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ થશે.)

વિગત	પડતર કિંમત	અર્ધી કિંમત
શ્રી જૈન તત્ત્વપ્રકાશ	૬–૦૦	૩–૦૦
સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન	૪–૦૦	૨–૦૦
મહામંત્ર આરાધના, શ્રુતજ્ઞાન-પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ	૪–૦૦	૨–૦૦
શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાયમાળા	૪–૦૦	૨–૦૦
શ્રી આચારાંગ સૂત્રમ્	૩–૭૫	૧–૮૭
શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર	૩–૫૦	૧–૭૫
શ્રી બૃહદ્ જૈન થોક સંગ્રહ	૩–૦૦	૧–૫૦
શ્રી દંડકાવ બોધ ગ્રંથ	૩–૦૦	૧–૫૦
અતિમુક્ત બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિનું જીવન ચરિત્ર-ગુજરાતી અથવા હિન્દી	૨–૫૦	૧–૨૫
શ્રી સિદ્ધિના સોપાન	૧–૫૦	૦–૭૫
શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર	૦–૫૦	૦–૨૫
ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ	૦–૫૦	૦–૨૫
શ્રી પ્રતિક્રમણ સુત્ર	૦–૪૨	૦–૨૧
શ્રી સામાયિક સુત્ર	૦–૧૦	૦૦–૫
ગુચ્છા ઉનના	૪–૨૫	૨–૧૨
કટાસણુ ઉનનું	૪–૨૫	૨–૧૨
માળા (નવકારવાળી) સુખડની	૧–૦૦	૦–૫૦
પુસ્તકો મુકવા માટે લાકડાના સાપડા	૧–૦૦	૦–૫૦

સ્થળ :
દિવાન પરા શેરી નં ૬
રાજકોટ.

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને
શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ.

સ્વર્ગસ્થોની તિથિઓ,

પૂ. પિતાશ્રી,

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

[સં. ૨૦૦૨ મહા વદ ૧૨, તા ૨૮-૨-૪૬]

પૂ. માતુશ્રી,

શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી

[સં. ૨૦૧૦ ભાદરવા શુદ ૧૪, તા. ૧૧-૯-૫૪]

બા. બ્ર. વિનોદમુનિથી,

[સં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ શુદિ ૧૨ તા. ૭-૮-૫૭]

*

ઉપરોક્ત તિથિઓએ

કુટુંબીજનો તથા સ્નેહીઓ

પોતાના આત્માની ઉન્નતિને માટે એ આત્માઓના
જીવનમાંથી અનુકરણીય વ્રત-નિયમ જેવા કે સામાયિક
પ્રતિક્રમણ સંવર ચોવિહાર ઉપવાસ એકાસણું આયંબિલ,
ઉણોદરી આદિ તપ પોતાના ભાવ પ્રમાણે કરી તેઓની
[illegible]"
એવી નમ્ર વિનંતી.

આત્મબંધુ

સ્મરણાંજલિ

"असंखयं जीविय मा पमायए"

પોતાના હૃદયની ચિરંતન પ્રકાશતી

ધર્મ જ્ઞાન-જ્યોતે

અમારા જીવનમા પણ ધર્મના તેજ પાથરનાર

સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી

શામજી વેલજી વીરાણી

તેમજ

સ્વ. પૂ. માતુશ્રી

કડવીબાઇ વીરાણી

અને

જન્મથીજ ધર્મના રંગે રંગાએલા

સ્વ. બા. બ્ર. **વિનોદ મુનિશ્રી** ને

શ્રી આચારાંગ સૂત્રમ્ સમર્પણ

લિ. દુલ્લભજી શામજી વીરાણી

ના વંદન

સારાના સંહાર વિષે

રે રે જાલિમ જગ સહુ તારો જુઠો આ વહેવાર છે રે,
નિરભય કરતો નઠારો. સારાનો સંહાર છે રે.

નમ્ર રાંક કસ્તુરી મૃગો નિર્જન વન વસનાર,
મરે કસ્તુરી કારણે, લાખો બની શીકાર,
શી ગુણકારી કસ્તુરી માટે તેને શીરે છૂરી,
વિના ભાયે ભુંડા શ્વાન ભસતારો.
સારાનો સંહાર છે રે.

કાતળી કાતળી શેરડી, હાથે હાથ કપાઇ,
વાડે વાડ પીલાઇને, દાંતે દાંત ચવાઇ,
શી રસની છે મધુરી માટે તેને શીરે છૂરી,
બાવળ કેરી બાજુ, કોઇ ન જનારો,
સારાનો સંહાર છે રે.

હાડમને ડાલર કળી, અણુ ખીલી ચુંટાય,
અર્ક કાજ ઉકળાઇને માળા કાજ વીંધાય;
શી સુગંધી તેમાં ભરી, માટે તેને શીરે છૂરી,
આવળ કેરા ફુલડાં કોઇ ન જોનારો
સારાનો સંહાર છે રે.....

❀

"આચાર્ય દેવો ભવ :"

મારા પરમ ઉપકારી, ધર્મહેતુભૂત

પરમ પૂજ્ય શાસન ભૂષણ

મહારાજશ્રી ૧૦૦૮ બાલબ્રહ્મચારી પંડિતરત્ન,

મહા પ્રભાવશાળી પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની ઓજસ્વી

મહાન આત્મા,

મુનિશ્રી પ્રાણલાલજી સ્વામીને

મારા અંતઃકરણના શુદ્ધ ભાવથી

કોટિ કોટિ વંદન હોજો

ૐ શાન્તિ ! શાન્તિ !! શાન્તિ !!!

ગુણાનુરાગી,

દુલભજી શામજી વીરાણી

નિવેદન

" असंखयं जीविय मा पमायए "

સ્વર્ગસ્થ બા બ્ર વિનોદમુનિજી આગમોક્ત જિનવાણીના પરમ ભક્ત હતા જિનાગમવચનો પર એમની અગાધ શ્રદ્ધા હતી અને 'अमखयं जीविय मा पमायए' (જીવન તૂટયુ સંધાતુ નથી માટે ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ) આ તેમનુ ધ્યેય હતુ

વીતરાગની વાણીનો વિશેષ પ્રચાર કેમ થાય એની એમના હૃદયમા ઘણી જ ધગશ હતી વીતરાગના વચનોનુ શ્રદ્ધાન્ કરીને એમણે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી એમની દીક્ષા સંસ્કાર વિધિમા અમે નિમિત્ત ન થઇ શકયા, એ અમારી કમનસીબી છે વીતરાગ વાણીના પ્રચારની એમની જે ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા હતી તે સદ્ભાવનાની પૂર્તિરૂપે વીતરાગવાણીમાથી જે ઉત્તમ જ્ઞાન કે જે નિત્ય શ્રાવક-જીવનમા ઉપયોગી થઇ શકે તેવા સાહિત્યનુ પ્રકાશન કરીને અમુક અંશે એ દુઃખને હળવુ કરવા અમારા ચિત્તને શાન્ત્વન આપવાનો સ્વલ્પ પ્રયત્ન કરી આ ગ્રંથ સ્વર્ગસ્થ બા બ્ર **શ્રી વિનોદમુનિજીને** શ્રદ્ધાંજલિરૂપે અર્પણ કરીએ છીએ

સ્વર્ગસ્થ મુનિશ્રી નિર્વાણ પામ્યા પછી તેમના સ્વર્ગારોહણનુ જે નિમિત્ત સરજાયુ, તેનુ વર્ણન તથા તેમના આદર્શ જીવનનો વૃતાંત સંક્ષિપ્તમા આ ગ્રંથમા આપેલ છે તેમ જ તેમના અનુપમ

/

જીવનને આવરી લેતો ગ્રંથ ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામા જુદા જુદા ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશન થએલ છે "શ્રી આચારાંગ સૂત્રમ્" નામનો ગ્રંથ અમો શ્રી જૈન ધર્મપ્રેમી મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકીએ છીએ જેમા શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ સરળ રીતે છાપેલ છે

આવા ગ્રંથો સસ્તી કિંમતે મળી શકે તો તેનો લાભ સૌ કોઇ વધારે પ્રમાણમા લીએ અને જૈન જ્ઞાનનો પ્રચાર વધે એ કારણને અંગે અને અમારા સ્વ પૂ પિતાશ્રીની જે ધર્મ અંત કરણની ધગશ અને આકાંક્ષા હતી તેમ જ તેઓશ્રીની સૂચના હતી તે પ્રમાણે આજે આ ગ્રંથ "શ્રી આચારાંગ સૂત્રમ્ પ્રથમ સ્કંધ" તેમ જ શ્રી જૈન તત્ત્વ પ્રકાશ, શ્રી સમ્યગ્દર્શન અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન, મહામંત્ર આરાધના શ્રુતજ્ઞાન પ્રશ્નોત્તરી અને તત્ત્વ સંગ્રહ, શ્રી જૈન જ્ઞાનસાગર શ્રી બૃહદ જૈન પાઠ સંગ્રહ, શ્રી દ્રવ્યભાવ બોધ ગ્રંથ, શ્રી ધર્મધ્યાન અને સજ્ઝાય માળા, અતિમુક્ત બા બ્ર શ્રી વિનોદમુનિનુ જીવન ચરિત્ર (ગુજરાતી) તથા (હિન્દી), શ્રી સિદ્ધિના સોપાન, શ્રી નવતત્ત્વ અને જીવ વિચાર ભાવના શતક તથા કર્મ અને આત્માનો સંયોગ, શ્રી પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રી સામાયિક સૂત્ર જેવા ધાર્મિક ગ્રંથો અને ધાર્મિક ઉપકરણો પડતર કિંમત કરતા અર્ધી કિંમત આપીને તેઓશ્રીની ઇચ્છા અને ભાવનાને માન આપ્યાનો અમોને સંપૂર્ણ આનંદ થાય છે તે સાથે આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ જૈનધર્મપ્રેમી સમાજ સમક્ષ સાદર રજુ કરવાના અમને પ્રાપ્ત થયેલા શુભ અવસર બદલ અમારી જાતને કૃતકૃત્ય માનીએ છીએ

લિ. આત્મબંધુ,

દુલભજી શામજી વીરાણી

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી

આ. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર.

*

આ પુસ્તક બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિના સ્મર્ણાર્થે પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેથી તેમના જીવન ચરિત્રના પુસ્તકમાંથી અહીં સંક્ષિપ્તમાં તેઓશ્રીનું જીવન વૃતાંત છાપવામાં આવેલ છે અને તેમને આ ગ્રંથ અર્પણ કરવામાં આવે છે

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા) મા કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનુ નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવાન માતુશ્રીનુ નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનુ અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા

પૂર્વ ભવના સંસ્કારથી વિનોદકુમારનુ લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતા તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઈટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩મા લંડનમા રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતા પણ તેમણે કોઇ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહી

ઉગતી આવતી યુવાનીમા તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવા કે કાશ્મીર ઇજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત

મહારાજ સાહેબે સં ૨૦૧૩ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોળ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળી ને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવ્યવહાર પણ થયો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું જે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, બીચન ગામે પૂ આચાર્ય શ્રી સમથમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહી અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમા લઈને આચાર્ય શ્રી પુરૂષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામા ઘણાં વિઘ્નો થાશે એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યુ

તા ૨૪–૫–૫૭ સં ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લુ જમણ કર્યું ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર ભૂમિ અને મોટા સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ બીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયુ કે તા. ૨૪–૫–૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા ૨૫–૫–૫૭ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા રાઢેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬–૫–૫૭ ની વહેલી સવારે ૪ા વાગ્યે ફલોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે

સ્વ. ધર્માનુરાગી પૂજ્ય

માતુશ્રી શ્રી કડવીબાઇ વીરાણી

ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યાં અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં **"जाव नियम पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं"** ના બદલે **"जाव जीव पज्जुवासामि तिविहं तिविहेणं"** બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પુછયું કે "વિનોદકુમાર ! તમે આ શુ કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે **"अप्पाणं वोसिरामि"** બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ ! એ તો બની ચૂકયુ અને મે સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઇ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુબના વ્યક્તિ છો તમારી આ દીક્ષા અગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુ ખ થાય અને તેથી મારી સ મતિ છે કે રજોહરણની ડાડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઇ શકો. એમ ત્રણવાર પૂ મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શુ કરવું તે ફરમાવો."

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામા આવ્યુ કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર

છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ-

' મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "સમયં ગોયમ મા પમાયએ" ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક ગુસ્સાથી અગર બેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે

છેવટ સુધી મે મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને એ વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કઠક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મે વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ તથાસ્તુ ' ।

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદકુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહી. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ

નહી આમ વિમાસણુના પરિણામે પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે " બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણુ કે ખીચનમાં પૂ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાન્તવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજઆદિ ઠાણા ૪ જવાના છે તો મારી ઇચ્છા પણુ ત્યા તેમની પાસે જવાની છે"

આ વાતચીતનુ સ્મરણુ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિતા વ્યકત કરી પંડિતજીનુ આ વાતને સમર્થન મળ્યુ તેઓશ્રીએ જણાવ્યુ કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણુવા માગ્યુ હતુ કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે ? આમ મારી સાથે પણુ વાર્તાલાપ થયો હતો બન્નેનો આ પ્રમાણે એકમત થતા પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી. તા ૨૬–૫–૫૭ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો

તા ૨૮–૫–૫૭ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ ખીચનમા સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણુ કરી છે એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ પી સાહેબ, શ્રી કેશવલાલભાઇ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઇ તા ૩૦–૫–૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશન પહોચ્યા બેલગાડીમા તેઓ ખીચન ગયા કે જયા સ્થિવર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ પુજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પુજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા કુલ્લે સાધુ–સાધ્વીની સખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી

પૃછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે ' મે તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતેષી છો અને જો સાચા હિતેષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા આઠવાડીઆની અંદર અપાવી દ્યો એટલુ જ નહીં પણ " સવિ જીવ કરૂ શાસન રસી " ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય અને છે કે મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દ્રઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા ૨-૬-૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા

થોડા વખતમા ફ્લોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનવી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફ્લોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યુ કે ને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છુ જલદી પાછો ફરીશ કાળની અકળ ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ હતો, હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી બીજી બાજુથી ટ્રેઇન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગતાં છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનુ હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધુ. હાથમાં રજોહરણુ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયાં. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણુ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત . અરિહંત .. એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઇ ગયો બધા કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણુ આપ્યાં અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હમેશા તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણુ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણુ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગો બને છે

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણામાં બેઠાં હતાં. માત્ર એક નોકર જ ઘરમા હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણુ તે કાંઇ ટેલીફોનનમા હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા- સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઇ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન અર્ધો કલાક મોડા પહોંચ્યો. જો સંદેશો

आदर्श बताकर चले गये तुम

ओह विनोद मुनि आये आये चले गये तुम ॥

प्रेम-धार से पले हुए थे,
सुख वैभव में ढले हुए थे।
फूल गुलाबी खिले हुए थे,
ओह नव दीक्षित हँसा रुला कर चले गये तुम ॥

बीस मास कर सुख सार तुम,
मोह माया का तोड़ तार तुम।
स्वयं दीक्षा सोल्लास धार तुम,
ओह त्यागी वीर सौर फैला कर चले गये तुम ॥

कैसा था वैराग्य तुम्हारा,
कैसा था चरित्र तुम्हारा।
कैसा था सौभाग्य तुम्हारा,
ओह आदर्श मुनि आदर्श बताकर चले गये तुम ॥

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ પોર્ટસુદાન સં ૧૯૯૨

દીક્ષા	નિર્વાણ
ખીચન - (રાજસ્થાન)	ફલોદી - (ગજસ્થાન)
સં ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨	સં ૨૦૧૩ શ્રાવણ સુદ ૧૨
તા ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર	તા ૭-૮-૫૭ બુધવાર

॥ णमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ॥

आचाराङ्ग सूत्रम्

આચારાંગ સૂત્રમ્

शस्त्रपरिज्ञानामकं प्रथममध्ययनम् प्रथम उद्देशक :–

सुयं[1] मे, आउसं[2]! तेणं भगवया[3] एवमक्खायं[4]-इह[5] मेगेसिं[6] णो[9] सण्णा[7] भवइ[8] ॥१॥

શબ્દાર્થ :— હે (૨) આયુષ્યમન્ ! (૧) મેં સાભળ્યું છે, (૩) ભગવ તે (૪) એમ કહેલ છે (૫) આ સસારમાં (૬) કેટલાએકજીવોને (૭) જ્ઞાન (૮) હોતું (૯) નથી

ભાવાર્થ :— શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના પ્રિય શિષ્ય જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે હે આયુષ્યમાન્ જમ્બૂ ! મે ભગવ ત શ્રી મહાવીરસ્વામી પાસેથી સાભળ્યુ છે કે આ સસારમા પ્રાય કરી કેટલાએક જીવોને જ્ઞાન હોતુ નથી

નોધ–અહીં સૂત્રકાર ભગવતે સજ્ઞા શબ્દથી વિવેકપ્રજ્ઞા (ભાન) લીધેલ છે (પરતુ આહારાદિ ૧૦ દશ સજ્ઞા નહિ જાણવી)

तंजहा-पुरत्थिमाओ वा दिसाओ आगओ[1] अहमंसि[2], दाहिणाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, पच्चत्थिमाओ

वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उत्तराओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, उड्ढाओ वा दिसाओ आगओ अहमंसि, अहो दिसाओ वा आगओ अहमंसि, अण्णयरीओ वा दिसाओ अणुदिसाओ वा आगओ अहमंसि ॥१॥

શબ્દાર્થ ભાવાર્થ — જેમકે હું પૂર્વ દિશામાંથી (૧) આવીને (૨) અહીં ઉત્પન્ન થયો છું—જન્મ પામ્યો છું અથવા તો દક્ષિણ દિશામાંથી અથવા પશ્ચિમ દિશામાંથી અથવા ઉત્તર દિશામાંથી અથવા ઉર્ધ્વ દિશામાંથી અથવા નીચી દિશામાંથી અથવા કોઈ પણ બીજી દિશામાંથી અથવા કોઈ પણ વિદિશામાંથી આવી હું અહીં ઉત્પન્ન થયો છું

एवं मेगेसिं णो णायं भवइ, अत्थि मे आया उववाइए, णत्थि मे आया उववाइए, के अहमंसि, ? के वा इओ चुओ इह पेच्चा भविस्सामि ? ॥२॥

શબ્દાર્થ – (૧) કેટલાએકને (૨) નથી (૩) જ્ઞાન (૪) હોતું (૫) મારો (૬) આત્મા (૭) પુનર્જન્મ કરવાવાળો (૮) છે (૯) પુનર્જન્મ કરવાવાળો (૧૦) નથી (૧૧) મારો આત્મા પૂર્વભવમાં કોણ હતો ? (૧૨) અહીંથી (૧૩) મરણ પામીને (૧૪) સંસારમાં બીજા જન્મમાં-(૧૫) પરલોકમાં હું (૧૬) કોણ હોઈશ ?

ભાવાર્થ – આવા પ્રકારનું કેટલાએક જીવોને જ્ઞાન હોતું નથી કે મારો આત્મા પુનર્જન્મ કરવાવાળો છે અથવા મારો આત્મા પુનર્જન્મ કરવાવાળો નથી અથવા પૂર્વભવમાં હું કોણ હતો ? અથવા અહીંથી મરણ પામી બીજા જન્મમાં પરલોકમાં હું કોણ હોઈશ ? કઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈશ ?

से जं पुण जाणेज्जा सहसम्मइयाए परवागरणेणं, अण्णेसिं अंतिए वा, सोच्चा तंजहा पुरत्थिमाओ वा दिसाओ

શબ્દાર્થ : (૧) મે કર્યું, મેં કરાવ્યું, મેં કરનારને અનુમોદન આપ્યું. (૨) હુ કરું છુ, કરાવુ છું, કરતાને અનુમોદન આપું છું, (૩) હું કરીશ, કરાવીશ, (૪) કરતાંને અનુમોદન (૫) આપીશ, (૭) લોકમા (૬) આ બધા (૮) કર્મબંધનના કારણરૂપ ભેદ (૯) જાણવા

ભાવાર્થ.– મે આ કાર્ય કર્યું, અન્ય પાસે કરાવ્યું, અન્ય કરનારને અનુમોદન આપ્યુ. હું કાર્ય કરું છું, અન્ય પાસે કરાવું છું, કરનારને અનુમોદન આપુ છું. હુ અમુક કાર્યને કરીશ, અન્ય પાસે કરાવીશ, કરશે તેને અનુમોદન આપીશ, આ નવ ભેદ, ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય ત્રણ કાળ આશ્રી થયા, તેને મન, વચન, કાયારૂપ ત્રણ યોગે કરી ગુણતા કર્મબધન થવામા સત્તાવીશ ભેદ થાય છે. તેના સ્વરૂપને બરાબર જાણી તેનો ત્યાગ કરવો. કર્મબધનમાં મુખ્ય કારણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો ઉપરની આસકિત છે વિષયોનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા પરિગ્રહની જરૂર પડે છે પરિગ્રહ પ્રાપ્ત કરતા આરંભ–જીવઘાત થાય છે, તેમ જ પરિગ્રહ મેળવતા કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે. જીવઘાતથી તથા અનતાનુબધીના કષાયોથી નરકગતિમાં જીવને ઉત્પન્ન થવું પડે છે. અપ્રત્યાખ્યાન કષાયોથી તથા ઓછા આરભથી જીવોને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે શ્રી ભગવત મહાવીરે આરંભ અને પરિગ્રહ-મમત્વને શ્રી ઠાણુંાંગજીસૂત્રમા અનર્થનાં મૂળ કહ્યા છે, તેમ જ સંસાર-પરિભ્રમણનાં–દુ:ખોના એટલે જન્મ મરણનાં હેતુ કહેલા છે, તથા ધર્મ પામવામા, સમ્યક્ત્વ પામવામાં, બાધકરૂપ કહેલ છે. આવી દૃઢ શ્રદ્ધા ન થાય ત્યા સુધી એ જીવ કેવળી–પ્રરુપિત–ધર્મ પામે નહી, સમ્યક્ત્વ પામે નહીં, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. એમ જાણી પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય ભાવ લાવી આરભ પરિગ્રહ અને કષાયના સ્વરૂપને જાણી શ્રમણવર્ગે વિષયોની આસકિતથી સદા દૂર રહેવું, એ જ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. ગૃહસ્થોએ અલ્પારંભી થવા તથા પરિગ્રહમમત્વ ઘટાડી, અલ્પ-પરિગ્રહી બનવા સતત જાગૃત રહી કર્મબધનનાં કારણોથી દૂર રહેવા ઉપયોગી રહેવું પરિગ્રહમમત્વ છૂટે ત્યારે જ કષાયોની મંદતા થવા

અસ્તિત્વ હોવાનો નિર્ણય થાય છે અને મોક્ષના બીજરૂપ સમ્યક્ત્વ-શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે દ્રવ્ય દિશાના ૧૦ ભેદ-પૂર્વાદિ ચારદિશા તથા ચાર અણુદિશાઓ એક ઉર્ધ્વદિશા અને એક અધોદિશા

ભાવદિશાના ૧૮ ભેદ = (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપકાય, (૩) તેઉકાય, (૪) વાઉકાય, (૫) અગ્રબીજ, (૬) મૂળબીજ, (૭) સ્કંધબીજ (૮) પર્વબીજ, (આ ચાર વનસ્પતિના ભેદ છે) તથા (૯) બેઇન્દ્રિય, (૧૦) ત્રેઇન્દ્રિય, (૧૧) ચોઇન્દ્રિય, (૧૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ (૧૩) સમૂચ્છિમ મનુષ્ય, (૧૪) કર્મભૂમિ મનુષ્ય (૧૫) અકર્મભૂમિ મનુષ્ય, (૧૬) અંતરદ્વીપ મનુષ્ય, (૧૭) દેવ તથા (૧૮) નારકી

से आयावादी लोयावादी कम्मावादी किरियावादी ॥५॥

શબ્દાર્થ (૧) આત્માને માનનારા (૨) લોકને માનનારા (૩) કર્મને માનનારા (૪) ક્રિયાને માનનારા

ભાવાર્થ – જે આત્મા એમ જાણે છે જે મારો આત્મા પુનર્જન્મ પામનારો છે એક ગતિમાથી બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારો છે, કર્મના સંગથી દિશા વિદિશામા ગમનાગમન કરનારો છે, જન્મ મરણ કરનારો છે આવા પ્રકારના આત્માના સ્વરૂપને જાણનારા તે આત્મવાદી, લોકના સ્વરૂપને જાણનારા તે લોકવાદી, અથવા આત્માવાદી છે તે લોકવાદી છે અને જે આત્મા તથા લોકના સ્વરૂપને જાણનારા છે તે કર્મવાદી છે અથવા કર્મના સ્વરૂપને જાણનારા તે કર્મવાદી છે અને જે કર્મવાદી છે તે ક્રિયાવાદી છે અથવા કર્મબંધના કારણરૂપ ક્રિયાના સ્વરૂપને જાણનારા તે ક્રિયાવાદી છે દ્રવ્યથી આત્મા નિત્ય છે પર્યાયથી આત્મા અનિત્ય છે કર્મોનો કર્તા, ભોક્તા આત્મા પોતે છે તેમ જાણનાર છે તે જ આત્મવાદી

अकरिस्सं चऽहं, कारवेसुं चऽहं, करओयावि समणुन्ने भविस्सामि। एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति ॥६॥

શબ્દાર્થ : (૧) મેં કર્યું, મેં કરાવ્યું, મેં કરનારને અનુમોદન આપ્યું. (૨) હુ કરું છુ, કરાવુ છું, કરતાને અનુમોદન આપુ છુ, (૩) હું કરીશ, કરાવીશ, (૪) કરતાંને અનુમોદન (૫) આપીશ, (૭) લોકમા (૬) આ બધા (૮) કર્મબંધનના કારણરૂપ ભેદ (૯) જાણવા

ભાવાર્થ.– મે આ કાર્ય કર્યું, અન્ય પાસે કરાવ્યું, અન્ય કરનારને અનુમોદન આપ્યુ. હું કાર્ય કરું છું, અન્ય પાસે કરાવું છું, કરનારને અનુમોદન આપુ છું હુ અમુક કાર્યને કરીશ, અન્ય પાસે કરાવીશ, કરશે તેને અનુમોદન આપીશ, આ નવ ભેદ, ભૂત, વર્તમાન, ભવિષ્ય ત્રણ કાળ આશ્રી થયા, તેને મન, વચન, કાયારૂપ ત્રણ યોગે કરી ગુણતા કર્મબંધન થવામાં સત્તાવીશ ભેદ થાય છે તેના સ્વરૂપને બરાબર જાણી તેનો ત્યાગ કરવો. કર્મબંધનમાં મુખ્ય કારણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો ઉપરની આસકિત છે વિષયોનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા પરિગ્રહની જરૂર પડે છે. પરિગ્રહ પ્રાપ્ત કરતાં આરંભ–જીવઘાત થાય છે, તેમ જ પરિગ્રહ મેળવતા કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે જીવઘાતથી તથા અનંતાનુબંધીના કષાયોથી નરકગતિમા જીવને ઉત્પન્ન થવું પડે છે. અપ્રત્યાખ્યાન કષાયોથી તથા ઓછા આરંભથી જીવોને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થવું પડે છે શ્રી ભગવંત મહાવીરે આરંભ અને પરિગ્રહ-મમત્વને શ્રી ઠાણાંગજીસૂત્રમા અનર્થનાં મૂળ કહ્યા છે, તેમ જ સંસાર-પરિભ્રમણના–દુઃખોના એટલે જન્મ મરણનાં હેતુ કહેલા છે, તથા ધર્મ પામવામા, સમ્યક્ત્વ પામવામાં, બાધકરૂપ કહેલ છે. આવી દૃઢ શ્રદ્ધા ન થાય ત્યા સુધી એ જીવ કેવળી–પ્રરુપિત–ધર્મ પામે નહી, સમ્યક્ત્વ પામે નહીં, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. એમ જાણી પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં વૈરાગ્ય ભાવ લાવી આરંભ પરિગ્રહ અને કષાયના સ્વરૂપને જાણી શ્રમણવર્ગે વિષયોની આસકિતથી સદા દૂર રહેવું, એ જ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે. ગૃહસ્થોએ અલ્પારંભી થવા તથા પરિગ્રહમમત્વ ઘટાડી, અલ્પ-પરિગ્રહી બનવા સતત જાગૃત રહી કર્મબંધનનાં કારણોથી દૂર રહેવા ઉપયોગી રહેવું. પરિગ્રહમમત્વ છૂટે ત્યારે જ કષાયોની મંદતા થવા

સમવે છે તેમ જ જન્મ, જરા, મરણ, પ્રતિકૂળતા, રોગોના ઉપદ્રવો, પરવશપણા આદિ સંસારપરિભ્રમણનાં સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવાનો ઉપાય, મનુષ્યભવ સિવાય, અન્ય ગતિમા પ્રાપ્ત થાય તેમ નથી. સંયમ ભાવથી જ સઘળા દુઃખોનો નાશ થઈ શકે છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ રૂપ આરાધન, એ જ સંયમભાવ અને તેનું પાલન મનુષ્યગતિમાં જ થઇ શકે તેમ છે તેથી જ મનુષ્ય ભવ અને સંયમભાવની મહત્તા છે એમ જાણી આત્મ સાધનરૂપ ધર્મઆરાધન કરવા જાગૃત રહેવું તે મનુષ્ય ભવનું કર્તવ્ય છે

अपरिण्णायकम्मा[1] खलु[2] अयं[3] पुरिसे[4] जो इमाओ दिसाओ[5] अणुदिसाओ[6] वा अणुसंचरइ[7], सव्वाओ[8] दिसाओ सव्वाओ[9] अणुदिसाओ[10] साहेति[11]। अणेगरूवाओ[12] जोणिओ[13] संधेइ[14], विरूवरूवे[15] फासे[16] पडिसंवेदेइ[17] ॥७॥

શબ્દાર્થ (૧) કર્મબંધનના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર (૨) નિશ્ચયથી (૩) એ (૪) પુરુષ (૫) દિશા (૬) વિદિશાઓમાં (૭) ગમનાગમન કરે છે (૮) સર્વ (૯) દિશાઓ સર્વ (૧૦) વિદિશામાં (૧૧) પોતાના કર્માનુસાર ગમનાગમન કરે છે (૧૨) અનેક પ્રકારની (૧૩) યોનિઓ સાથે (૧૪) સબંધ કરે છે (૧૫) વિવિધ પ્રકારનાં (૧૬) દુઃખોનું (૧૭) વેદન કરે છે

ભાવાર્થ:– જે જીવો કર્મબંધનના સ્વરૂપને જાણતા નથી તે જીવો નિશ્ચયથી સર્વ દિશા, સર્વ વિદિશા તથા અનુદિશાઓમાં ચારગતિ, (નારકી–તિર્યંચ–મનુષ્ય–દેવ) ચોરાસીલાખ, જીવાયોનિરૂપ સ્થાનોમાં જન્મ અને મરણરૂપ ગમનાગમન કરે છે અને પોતાના કરેલાં કર્માનુસાર અનેક પ્રકારની યોનિઓ સાથે સબંધ જોડી ત્યા ત્યાં ઉત્પન્ન થઇ વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોનો અનુભવ કરતા રહે છે કોઇપણ જાતિ કે યોનિ કે કોઇપણ આકાશપ્રદેશો એવા નથી કે આ જીવ ત્યાં જન્મ લઇ મરણ ન પામ્યો હોય તેમ સર્વ જગતમાં કોઇ

પરમાણું પુદ્ગળ એવુ નથી કે આ જીવે એટલે હરકોઇ જીવોએ ગ્રહણ કરી છોડી દીધેલ ન હોય. એટલે જગત્માં રહેલાં સર્વ સ્થાનોમાં દરેક જીવોએ જન્મ મરણ કરેલાં છે અને જગત્માં રહેલાં સર્વ પુદ્ગળો ગ્રહણ કરી છોડેલાં છે. કારણ સાવદ્ય વ્યાપારથી અનતાનત કાળથી જીવોનુ ગમનાગમન ચારેગતિનાં સર્વ સ્થાનોમાં રહેલ છે વળી આ મનુષ્યભવમા જ વિવેકથી કર્મને નાશ કરવાની શકિત પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જાણી કર્મથી મુકત થવા અને જન્મ-મરણાદિનાં દુઃખોથી છૂટવા તથા સસારપરિભ્રમણનો નાશ કરવા અપ્રમાદી બની, આત્મલક્ષી બની ધર્મ આરાધન કરી અમૂલ્ય માનવભવ સાર્થક બનાવવા ઉપયોગથી રહેવા શ્રી ભગવંતનો ઉપદેશ છે.

तत्थ[1] खलु[2] भगवया[3] परिण्णा[4] पवेइया[5] ॥८॥

શબ્દાર્થ : (૧) કર્મસમારભોમા (૨) નિશ્ચય (૩) ભગવંતે (૪) વિવેક–જ્ઞાન (૫) સમજાવેલ છે

ભાવાર્થ – સૂત્ર છટ્ઠામા બતાવેલ કર્મબધનનાં કારણો તથા સૂત્ર ૭ સાતમા કર્મોના વિપાકો–ફળ સ્વરૂપ જન્મ જરા મરણરૂપ, સસાર પરિભ્રમણરૂપ દુખોનાં ભોગવટાથી છૂટવા માટે શ્રી ભગવત મહાવીરે વિવેક સમજાવેલ છે–ઉપદેશ આપેલ છે. તે ઉપદેશને ધારણ કરી સાધકે વર્તનમા લાવી કર્મબધનથી–આશ્રવોથી દૂર રહેવા ઉપયોગવત રહી આરભ તથા પરિગ્રહ મમત્વથી, નિવૃત્ત થવુ એ જ સાધકનો આચાર છે અને ગૃહસ્થોએ અલ્પારભી, અલ્પપરિગ્રહી થવા પ્રમાદને દૂર કરી, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ રૂપ ધર્મઆરાધન કરી, આત્મકલ્યાણનુ સાધન કરી લેવા અપ્રમાદી બની રહેવુ એજ સાચુ જ્ઞાન, એ જ વિવેક, એ જ મનુષ્યભવનુ કર્તવ્ય જાણવું

इमस्स[1] चेव जीवियस्स[2] परिवंदण[3] माणण[4] पुयणाए[5], जाइमरणमोयणाए[6], दुक्खपडिघायहेउं[7] ॥९॥

શબ્દાર્થ (૧) આ (૨) જીવન ટકાવવા (૩) પ્રશંસા (૪) માન આદર (૫) પૂજાશ્લાઘા (૬) જન્મમરણથી છૂટવા (૭) દુઃખોનો નાશ કરવા માટે.

ભાવાર્થ— જીવો પોતાનું મનુષ્ય જીવન ચિરકાળ ટકાવી રાખવા માટે તથા શરીરને પુષ્ટ બનાવવા માટે તથા યશ, કીર્તિ, માન, પૂજા પ્રતિષ્ઠા, શ્લાઘા સત્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા જન્મ મરણથી છૂટવા માટે તથા દુઃખોનો સર્વથા નાશ કરવા માટે જીવો જ્ઞાન હીનતાના કારણે અબોધતાથી, જન્મ મરણથી છૂટવાના તથા દુઃખોનો સર્વથા નાશ કરવાના ઉપાયનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી પાપ મય, સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો જીવઘાત આદિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે; પરંતુ પાપમય ક્રિયાના અનુષ્ઠાનોથી દુઃખોનો નાશ થતો નથી; પણ સંસારપરિભ્રમણરૂપ દુઃખોની વૃદ્ધિ થાય છે તેનું અજ્ઞાની જીવોને જ્ઞાન હોતું નથી, જેથી આત્માર્થી જીવોએ ભગવતના ઉપદેશ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પાપમય સાવદ્યક્રિયા—અનુષ્ઠાનોથી દૂર રહી (છોડીને—ત્યાગીને) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપરૂપ આરાધન (અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહ—અમમત્વરૂપ વર્તન) કરવાથી જ દુઃખોનો નાશ કરી શકાય છે એમ જાણી ધર્મ આરાધન કરવા જાગૃત રહેવું માન, પૂજા યશ, કીર્તિ, શ્લાઘા, સત્કાર એ બધા આભ્યન્તર પરિગ્રહ છે બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહ તથા તેના ઉપરનો મમત્વ તે કષાય તથા આરંભનું કારણ છે આરંભ છે તે કર્મબંધન કરાવનાર, જન્મ મરણ વધારનાર, દુઃખના ઉત્પાદક છે એમ જાણી શ્રમણ વર્ગોએ આરંભ પરિગ્રહથી દૂર રહેવું ગૃહસ્થવર્ગોએ અલ્પારંભી અલ્પપરિગ્રહી બની નિરારંભી નિષ્પરિગ્રહી થવાની ભાવના રાખી પોતાનો જીવન વ્યવહાર પ્રામાણિક રાખવા જાગૃત રહેવું. હિંસા અધર્મરૂપ છે અહિંસા ધર્મરૂપ છે તથા સુખની સરિતા છે આરંભથી ધર્મક્રિયા હોઇ શકે જ નહિ, જેથી સમભાવથી રહી મૈત્રી ભાવ વધારી અહિંસક ભાવે રહેવું, તે મોક્ષ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે સમ્યક્ત્વ એ મોક્ષનું બીજ છે જેથી શ્રી ભગવતે પ્રતિપાદન કરેલ ઉપદેશ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી તે મનુષ્ય જીવનનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે

एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति। जस्से ते लोगंसि कम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्तिबेमि ॥१०॥

શબ્દાર્થ : (૧) લોકમાં (૨) એ બધા (૩) કર્મસમારંભ છે (૪) તે જાણવા (૫) જોઇએ (૬) જેણે તે (૭) લોકમા (૮) કર્મસમારંભ (૯) જાણ્યા છે (૧૦) તે નિશ્ચયથી વિવેકી (૧૧) મુનિ છે (૧૨) કર્મના સ્વરૂપના જાણનાર છે (૧૩) એમ હું કહુ છુ

ભાવાર્થ :– આ લોકમાં–સંસારમાં સર્વ કર્મના સમારંભોને જાણવા જોઇએ અને જે પુરુષોએ-સાધક આત્માઓએ કર્મોના સર્વ સમારંભોને જાણ્યા છે, એ જ નિશ્ચયથી કર્મના સ્વરૂપને જાણનાર વિવેકી મુનિ છે. (કર્મસમારંભ અગર કર્મનું સ્વરૂપ એટલે શુભાશુભ કર્મબંધનથી સંસારપરિભ્રમણ, જન્મ, જરા, મરણ, શુભાશુભ ગતિમાં ઉત્પન્ન થઈ કર્માનુસાર સુખદુઃખને ભોગવટો અને જીવઘાત એટલે સમારંભ જેનાથી સંસારમા પરિભ્રમણ કરવુ તે) આવા મુનિઓ જ સંસારના પારને પામે છે. માટે કર્મસમારંભ એ જ સંસાર પરિભ્રમણનુ કારણ જાણી, તેનો ત્યાગ કરવો એ જ સાચો વિવેક તથા સાચુ જ્ઞાન કહેવાય અને તે મનુષ્યભવ કર્તવ્ય જાણવું એ જ મનુષ્યભવની સાર્થકતા ગણાય.

પ્રથમ ઉદ્દેશો સમાપ્ત

બીજો ઉદ્દેશો

अट्टे लोए परिजुण्णे दुस्संबोहे अविजाणए, अस्सिं लोए पव्वहिए तत्थ तत्थ पुढो पास, आतुरा परितावेंति ॥११॥

શબ્દાર્થ – (૧) વિષય કષાયથી પીડિત-દુઃખી (૨) જીવો પ્રશસ્ત જ્ઞાનાદિથી હીન (૪) કઠિનતાથી સમજી શકે (૫) અજ્ઞાની (૬) એ (૭) પૃથ્વીકાય (૮) પીડિત ભિન્નભિન્ન (૯) કાર્યોદ્વારા (૧) પૃથક્પૃથક્ જીવો (૧૧) અધીર બની (૧૨) દુઃખ આપે છે (૧૩) દેખો

ભાવાર્થ – વિષય કષાયથી પીડિત-દુઃખી રહેલા વિષયોમાં આસક્ત જીવો પ્રશસ્ત જ્ઞાનાદિ ભાવોથી હીન બનેલા કઠિનતાથી બોધ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવા અજ્ઞાની જીવો ઇન્દ્રિયોના વિષયાદિ સુખો પ્રાપ્ત કરવા માટે અત્યન્ત અધીર બની વિવેક શૂન્ય થઇ ઘર-ભવન આદિ બનાવવા માટે તથા અન્ય ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો માટે પીડિત પૃથ્વીકાયના જીવોને ખોદીને અતિ પરિતાપ-દુઃખ આપે છે, તો હે શિષ્ય! આવા અશુભ પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા જીવોને તું દેખ-જાણ આવા હિંસાના કરનારાઓને સંસારપરિભ્રમણની વૃદ્ધિ થઈ નરક અને તિર્યંચની ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થઈ ચિરકાળ સુધી, પરવશપણે રહી દુઃખોને ભોગવવા પડે છે પૃથ્વીકાય પોતે સચેતન છે-જીવરૂપ છે તે શ્રી ભગવતના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી પૃથ્વીકાયના જીવોની હિંસાથી દૂર રહેવું એ જ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ છે હિંસાના કડુ વિપાકો ભવિષ્યમાં પોતાને દુઃખરૂપ ભોગવવા પડશે, એવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે એ ઉપયોગ રાખી જાગૃત રહેવું અને પોતાના આત્માના હિત માટે પૃથ્વીકાયના જીવોની દયા પાળવા સતત-જાગૃત રહેવું એ મનુષ્યભવ કર્તવ્ય છે

संति[1] पाणा[2] पुढो[3] सिया,[4] लज्जमाणा[5] पुढो[6] पास[7] ॥१२॥

શબ્દાર્થ :- (૧) છે (૨) પ્રાણીઓ (૩) પૃથક્ પૃથક્ રૂપે (૪) રહેલા (૫) શરમાય છે (૬) પૃથક્ પૃથક્ (૭) દેખ

ભાવાર્થ :- હે શિષ્ય ! પૃથ્વીકાયના જીવો પ્રત્યેક શરીરવાળા છે એક શરીરે એક જીવ તે પ્રત્યેકશરીરી કહેવાય તેની અવગાહના (શરીરની લબાઇ પહોળાઇ ઉંચાઈ) આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. પૃથ્વીના નાનામાં નાના ટુકડામાં શ્રી ભગવતે અસખ્યાતા જીવો કહેલા છે. તેનુ આયુષ્ય જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ બાવીસ હજાર વરસનું છે તો હે મુનિ ! પૃથ્વીકાયને સચેતન જાણ અને જે સયમ અનુષ્ઠાન આચારવાળા મુનિ પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસાથી શરમાતા થકા તેની હિસા કરતા નથી અને ત્રાસ પીડા આપતા નથી તથા નિર્દોષ જીવન નિર્વાહ કરવાવાળાઓને જોઇને તથા પૃથ્વીકાયને અનેક જીવાત્મક જાણી પૃથ્વીકાયની દયા પાળવી અને તેની વિરાધનાથી દૂર રહેવું એ જ સયમની સાચી સાધના છે. આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ અને કુશળ અનુષ્ઠાન જાણવુ

अणगारा[1] मो[2] त्ति[3] एगे[4] पवयमाणा;[5] जमिणं[6] विरूवरूवेहिं[7] सत्थेहिं[8] पुढविकम्मसमारंभेणं[9] पुढविसत्थं समारंभेमाणा[10] अण्णे[11] अणेगरूवे[12] पाणे[13] विहिंसइ[14] ॥१३॥

શબ્દાર્થ :- (૧) ઘરરહિત ભિક્ષુક (૨) અમે (૩) કેટલાએક સાધુઓ (૪) કથન કરે છે (૫) પૃથ્વીકાય (૬) અનેક પ્રકારનાં (૭) શસ્ત્રોવડે (૮) પૃથ્વીકાય સબધી આરભ (૯) પૃથ્વીકાયના શસ્ત્રનો (૧૦) પ્રયોગ કરતા (૧૧) અન્ય નાના (૧૨) પ્રકારના (૧૩) પ્રાણીઓની (૧૪) હિસા કરે છે

ભાવાર્થ :– કેટલાએક શાક્યાદિક સાધુઓ ત્યાગી અને સાધુનામ ધરાવનારા અભિમાનપૂર્વક કહે છે કે અમો ઘરબાર સ્વજનો સંપત્તિ છોડી ત્યાગ કરી જીવોની રક્ષા કરવા માટે સાધુ થયા છીએ આ રીતે પોતાને સાધુ કહેવરાવતા થકા, અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો વડે પૃથ્વીકાય જીવોની વિરાધના કરે છે–ઘાત કરે છે સાથે સાથે પૃથ્વીકાયને આશ્રયી રહેલા વનસ્પતિ આદિ સ્થાવર તથા ત્રસકાય જીવો આદિ અનેક જીવોની ઘાત કરે છે છતાં પોતાને સાધુ અને અહિંસક મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ તે પૃથ્વીકાય આદિ જીવોની હિંસા હિંસાના કરનારને અહિત કરવાવાળી તેમ જ મિથ્યાત્વને વધારનારી જાણવી અને સાચા અણગાર–સાધુ તો એ કહેવાય જે સ્વેચ્છાપૂર્વક સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવોને પણ મન, વચન, કાયાથી પરિતાપ પણ ઉપજાવે નહિ આવા નિર્દોષ નિરાસક્ત જીવન હોય તે જ સાચા મુનિ કહેવાય –સાધુ કહેવાય એમ જાણી જીવહિંસાથી અલગ રહેવું તે આત્મ કલ્યાણનું કારણ છે આવો શ્રી ભગવત મહાવીર સ્વામીનો ઉપદેશ છે

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया। इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए, जाईमरणमोयणाए, दुक्खपडिघायहेउं, से सयमेव पुढविसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा पुढविसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा पुढविसत्थं समारंभंते समणुजाणइ। तं से अहियाए, तं से अबोहीए॥१४॥

શબ્દાર્થ – (૧) એ પૃથ્વીકાય સમારંભમાં (૨) ભગવંતે (૩) પરિજ્ઞા (૪) બતાવેલ છે (૫) આ પ્રમાણે (૬) મનુષ્યજીવન ચિરકાળ ટકાવવા માટે (૭) વન્દન કરાવવા માટે તથા (૮) માનસત્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે તથા (૯) પોતાની પૂજા કરાવવા માટે તથા (૧૦) જન્મ મરણથી છૂટવા માટે (૧૧) દુઃખનો નાશ કરવા માટે (૧૨) તે જીવ (૧૩) સ્વયં–પોતે (૧૪) પૃથ્વીકાયશસ્ત્રનો (૧૫) આરંભ કરે છે (૧૬) બીજા પાસે (૧૭) પૃથ્વીકાય શસ્ત્રનો (૧૮) આરંભ કરાવે છે (૧૯) અન્ય (૨૦) પૃથ્વીકાય શસ્ત્રનો (૨૧) આરંભ કરતા હોય તેને (૨૨) અનુમોદન આપે છે તે (૨૩) હિંસા (૨૪) અહિતકર (૨૫) મિથ્યાત્વનું કારણ છે

ભાવાર્થ :– પૃથ્વીકાય સમારંભ બાબતમાં ભગવંત મહાવીરે પરિક્ષા–વિવેક સમજણુ બતાવેલ છે કે મનુષ્યો–પોતાના જીવનને ચિરકાળ ટકાવી રાખવા માટે તથા પ્રશંસા, માન, પૂજા, આદર, સત્કાર, યશકીર્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે, તથા જન્મ–મરણથી છૂટવા માટે તથા દુઃખોનો નાશ કરવા માટે હિંસા કરવામાં દોષ નથી. આવી માન્યતાથી જ્ઞાનના અભાવથી ભ્રમાત્મક બુદ્ધિથી સ્વયં–પોતે પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસા કરે છે, અન્ય પાસે પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસા કરાવે છે અને પૃથ્વીકાય જીવોની અન્ય કોઈ હિંસા કરતા હોય તો તેને અનુમોદન આપે છે, એટલે કે ભલું જાણે છે; પરંતુ તે તેમની માન્યતા (હિંસાના કરનારને) અકલ્યાણકારી, અહિતકારી અને મિથ્યાત્વભાવને વધારનાર, સંસાર પરિભ્રમણરૂપ જન્મ–મરણ આદિનાં દુઃખોને ઉત્પન્ન કરાવનાર છે એમ જાણી આત્માર્થી–સાધક જીવોએ જીવનપર્યંત સંયમી બની કોઈપણ જીવની હિંસા નહિ કરતાં અન્ય જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવને વધારી દયાભાવ વધારી યત્નાથી અહિંસકભાવે વર્તન રાખવું એ જ સાધકનુ કર્તવ્ય છે. આરંભ અને પરિગ્રહ બંને સંસાર પરિભ્રમણનાં કારણો છે એમ જાણી આરંભ–પરિગ્રહથી છૂટવા સંયમ ગ્રહણની જરૂર જાણવી અને વર્તનમાં મૂકવા, ઉદ્યમી બની રહેવું એ જ સાચું માનવભવ કર્તવ્ય છે.

से[१] तं[२] संबुज्झमाणे[३] आयाणीयं[४] समुट्ठाय[५] सोच्चा[६] खलु भगवओ[७] अणगाराणं[८] वा अंतिए[९]; इह[१०] मेगेसिं[११] णायं[१२] भवति[१३]- एस[१४] खलु गंथे[१५]; एस खलु मोहे[१६], एस खलु मारे[१७], एस खलु णिरए[१८]। इच्चत्थं[१९] गढिए[२०] लोए[२१], जमिणं[२२] विरूवरूवेहिं[२३] सत्थेहिं[२४] पुढविकम्मसमारंभेणं[२५] पुढविसत्थं[२६] समारंभमाणे[२७] अण्णे[२८] अणेगरूवे[२९] पाणे[३०] विहिंसइ[३१] ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) પૃથ્વીકાયને સચિત્ત માનવાવાળા (૨) પૃથ્વીકા સમાર અને અહિતરૂપ (૩) બધી પ્રકારે જાણનારા (૪) સમ્યગ્ દર્શનાદિ અને સર્વ (૫) ગ્રહણ કરીને (૬) સાવધાનપણે સ્વીકાર કરીને (૭) ભગવંતની પાસે આ નિર્ગ્રંથ (૮) સાધુઓ (૯) પાસે (૧) સાંભળીને (૧) આ સંસારમાં (૧ કેટલાએક મનુષ્યો (૧૨) જાણી (૧૩) શકે છે કે (૧૪) પૃથ્વીકાયનો આર નિશ્ચયથી આઠ કર્મની (૧૫) ગ્રંથિરૂપ (૧૬) મોહરૂપ (૧૭) મરણના મરણ (૧૮) નરકના કારણરૂપ છે (૧૯) આહારભૂષણ કીર્તિ આદિમાં (૨) મૂર્છિ (૨૧) જીવો (૨૨) આ પૃથ્વીકાયને (૨૩) અનેક પ્રકારના (૨૪) શસ્ત્રો વડે (૨ પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે (૨૬) શસ્ત્રોવડે આરંભ (૨૭) કરતા થકા (૨ અન્ય અનેક (૨૯) પ્રકારના (૩) પ્રાણીઓની (૩૧) હિંસા કરે છે.

ભાવાર્થ :– આ સંસારમાં કેટલાએક મનુષ્યો ભગવંત મહાવીર પાસેથી અથવા કોઈ નિર્ગ્રંથ સાધુ પાસેથી ઉપદેશ સાંભ ભલી રીતે વિવેકથી જાણી સમ્યક્ત્વદર્શન સહિત સંયમને ગ્રહણ ક સાવધાનપણે ભગવંતના ઉપદેશનો સ્વીકાર કરે છે આક તેના સમ્ પામાં આવે છે કે પૃથ્વીકાય સચેતન છે અને પૃથ્વીકાયની હિં આઠ કર્મોની ગ્રંથીરૂપ છે કર્મબંધનરૂપ છે મોહનીય કર્મની વૃ રૂપ છે, મરણના કારણરૂપ છે તેમ જ નરકગતિ તથા તિર્યંચગતિ ઉત્પન્ન થવાના કારણરૂપ છે આ પ્રકારે જાણવાથી સાધુઓ (નિર્ગ્રં પૃથ્વીકાયના આરંભથી દૂર રહે છે અને સમ્યક્ત્વી જીવો તથ દેશવિરતિ જીવો અત્યારંભી બની આરંભથી છૂટવાના ભાવે વિચરે પરંતુ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા આસક્ત બનેલાં મનુષ્યો આહાર, સંપત્તિ કીર્તિ, માન પ્રતિષ્ઠા માટે તથા પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવવા મા ભિન્નભિન્ન પ્રકારના શસ્ત્રો વડે પૃથ્વીકાયના જીવોની હિંસા કરે છે પરિતા પરિહાર માટે છે તેમ જ પૃથ્વીકાયના આશ્રયે રહેલા અન્ય વનસ્પતિ આ એકેન્દ્રિયો તથા ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે અને સંસાર પરિભ્રમ વધારી જ જન્મમરણાદિના દુઃખોને ભોગવે છે એમ જાણી હિંસા કાયથી તથા હિંસકજીવાના સંગથી દૂર રહેવા શ્રી ભગવંતે ઉપદે આપેલ છે પૃથ્વી સચેતન છે તેની હિંસાથી તે પૃથ્વીકાયના જીવો

દુ:ખ થાય છે તે બાબતમાં હવે પછીના અધિકારમાં ભગવંતે સમજાવેલ છે. જેથી આત્માર્થીઓએ હિંસાથી દૂર રહેવું તે પોતાના આત્માના કલ્યાણનુ કારણુ જાણુવું.

से बेमि–अप्पेगे अंधमब्भे अप्पेगे अंधमच्छे, अप्पेगे पायमब्भे अप्पेगे पायमच्छे, अप्पेगे गुंफमब्भे २, अप्पेगे जंघमब्भे २, अप्पेगे जाणुमब्भे २, अप्पेगे उरुमब्भे २, अप्पेगे कडिमब्भे २, अप्पेगे णाभिमब्भे २, अप्पेगे उदरमब्भे २, अप्पेगे पासमब्भे २, अप्पेगे पिट्ठमब्भे २, अप्पेगे उरमब्भे २, अप्पेगे हियथमब्भे २, अप्पेगे थणमब्भे २, अप्पेगे खंधमब्भे २, अप्पेगे बाहुमब्भे २, अप्पेगे हत्थमब्भे २, अप्पेगे अंगुलिमब्भे २, अप्पेगे नहमब्भे २, अप्पेगे गीवामब्भे २, अप्पेगे हणुयमब्भे २, अप्पेगे होट्ठमब्भे २, अप्पेगे दंतमब्भे २, अप्पेगे जीहमब्भे २, अप्पेगे तालुमब्भे २, अप्पेगे गलमब्भे २, अप्पेगे गंडमब्भे, २, अप्पेगे कण्णमब्भे २, अप्पेगे नासमब्भे २, अप्पेगे अच्छिमब्भे २, अप्पेगे भमुहमब्भे २, अप्पेगे णिडालमब्भे २, अप्पेगे सीसमब्भे २, अप्पेगे संपमारए अप्पेगे उद्दवए ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થની વિગત ભાવાર્થથી જાણુવી.

ભાવાર્થ – કાન, આંખ, નાસિકા, જીભ વગેરે ઇન્દ્રિયો રહિત જેને ફક્ત એક જ સ્પર્શ ઇન્દ્રિય રૂપ શરીર છે, એવા પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોને વેદનાનો અનુભવ શી રીતે થતો હશે ? (તેમને મન પણુ નથી) એ શકાના જવાબમા પૂછનારને ભગવત ફરમાવે છે કે જેમ કોઇ મનુષ્ય જન્મથી અધ હોય, બહેરો હોય, મૂગો હોય, લૂલો લંગડો હોય, સર્વ અવયવોહીન હોય, તેવા મનુષ્યને

કોઈ મનુષ્ય ભાલા જેવા શસ્ત્રની અણીથી, અણીદાર શસ્ત્રથી ભેદન કરે, તલવારથી છેદન કરે, એ રીતે બત્રીસ પ્રકારે પગને, ઘુટણને, પીંડીને ઢીંચણને, સાથળને, કેડને, નાભિને, પેટને, પડખાને, પીઠને, છાતીને, હૃદયને, સ્તનને, ખભાને, ભૂજાને હાથને આંગળીઓને નખને ડોકને, દાઢીને, હોઠને, દાંતને, જીભને, તાળવાને, ગાલને, ગંડસ્થળને, (લમણાને) કાનને, નાસિકાને, આંખને, ભમરને કપાળને મસ્તકને એ બધા અવયવોને ભાલાથી ભેદે અને તલવારથી છેદન કરે તો તે જીવને (મનુષ્યને) અસહ્ય વેદના ઉત્પન્ન થાય અને તે વેદનાનો તીવ્ર અનુભવ કરતો હોય છે, છતાં તે કહેવાને અથવા બતાવવાને સમર્થ થતો નથી તેમ જ કોઈ મૂર્છિત મનુષ્યને કોઈ પ્રહાર કરી માર મારે અગર મૃત્યુ પમાડે ત્યારે તે અવ્યક્ત વેદના વેદતો હોવા છતાં અન્ય કોઈને બતાવી કે કહી શકતો નથી એ જ રીતે પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવોને છેદતાં, ભેદતાં, જલાવતાં, બાળતાં, દબાવતાં આદિ હરકોઈ તેના ઉપર ક્રિયા કરતાં તેઓને અવ્યક્તપણે વેદના થતી રોય છે આ હકીકત ભગવાનશ્રીએ પોતાના કેવળજ્ઞાન-દર્શનથી જાણી અને જોઈ પ્રતિપાદન કરેલ છે તેથી આત્માર્થી જીવોએ પોતાને માટે તે પાપહિંસા કર્મબંધનું કારણ જાણી એકેન્દ્રિયાદિ સર્વ જીવોની હિંસાથી દૂર રહેવું એકેન્દ્રિય જીવોની હિંસાથી તે તે જીવો સાથે વૈરબંધન થાય છે તે જાણી તેની દયા પાળવી તેવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति । एत्थ सत्थं असमारभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) પૃથ્વીકાયમાં (૨) શસ્ત્ર (૩) આરંભ કરનાર માણસને (૪) ઉપરોક્ત (૫) આરંભરૂપી ક્રિયા (૬) અહિતનું જ્ઞાન (૭) નાનુ (૮) નથી (૯) પૃથ્વીકાયમાં (૧૦) શસ્ત્ર (૧૧) આરંભ નહિ કરનાર (૧૨) માણસને (૧૩) ઉપરોક્ત (૧૪) આરંભરૂપી ક્રિયા અહિતનું (૧૫) જ્ઞાન (૧૬) હોય છે

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાયની હિંસા કરનારા તથા તેને પરિતાપ પહોંચાડનારાને આરંભનાં કડવા ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને નરકાદિ-ગતિમા ઉત્પન્ન થઇ દુઃખો ભોગવવા પડે છે એ પ્રકારનુ જ્ઞાન તેઓને હોતું નથી, એટલે આરભના સ્વરૂપને જાણુતા નથી અને હિંસાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત રહે છે અને જેઓ પૃથ્વીકાયની હિંસાથી નિવૃત્ત થયા છે, તેવા મુનિ–સાધકોને આરભના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન હોય છે. આરભના કડવા વિપાકોને જાણુતા હોવાથી પૃથ્વીકાયની બિલકુલ હિંસા કરતા નથી

[१]तं [२]परिण्णाय [३]मेहावी [४]नेव [५]सयं [६]पुढवी[७]सत्थं [८]समारंभेज्जा, [९]नेवण्णेहिं [१०]पुढविं [११]सत्थं [१२]समारंभावेज्जा, [१३]नेव[१४]ण्णे [१५]पुढविसत्थं [१६]समारंभंते [१७]समणुजाणेज्जा । [१८]जस्से[१९]ते [२०]पुढवि[२१]कम्मसमारंभा [२२]परिण्णाया [२३]भवंति [२४]से [२५]हु [२६]मुणी [२७]परिण्णायकम्मे [२८]त्ति बेमि ॥१८॥

શબ્દાર્થ: :- (૧) એ પ્રમાણે (૨) જાણી (૩) કુશળ સાધક (૪) નહિ (૫) સ્વયં (૬) પૃથ્વી (૭) શસ્ત્ર (૮) આરંભ કરે, (૯) નહિ અન્ય પાસે (૧૦) પૃથ્વી (૧૧) શસ્ત્ર (૧૨) આરભ કરાવે (૧૩) નહિ (૧૪) અન્ય (૧૫) પૃથ્વી શસ્ત્ર (૧૬) આરંભ કરનારને (૧૭) ભલુ જાણે (૧૮) જેઓને (૧૯) એ (૨૦) પૃથ્વી કાયના (૨૧) કર્મ સમારંભ (૨૨) જાણ્યા વર્તે (૨૩) છે (૨૪) એ જ (૨૫) નિશ્ચયથી (૨૬) મુનિ (૨૭) જ્ઞાનવંત–વિવેકવાન–આરભત્યાગી (૨૮) એમ હુ કહુ છુ

ભાવાર્થ – બુદ્ધિમાન કુશળ સાધક હિંસાનાં આરભના કડવા દુઃખરૂપ પરિણામને જાણી, પોતાના આત્માની સમાધિ માટે, સુખ માટે, પોતે પ્રથ્વીકાય જીવોની હિંસા કરે નહિ, અન્ય પાસે પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસા કરાવે નહિ અને પૃથ્વીકાય જીવોની હિંસા કરતા હોય તેને અનુમોદન આપે નહિ, એટલે ભલુ જાણે નહિ, જેણે જ્ઞ પરિજ્ઞા વડે આરભના સ્વરૂપને જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી હિંસાનો-આરભનો ત્યાગ કરેલ છે, એ જ સાચા વિવેકવાન મુનિ છે, અણગાર છે, જ્ઞાની છે.

બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

ત્રીજો ઉદ્દેશો

से बेमि से जहावि अणगारे उज्जुकडे, नियायपडिवण्णे अमायकुव्वमाणे, वियाहिए, जाए सद्धाए निक्खंते तमेव अणुपालेज्जा विजहित्ता विसोत्तियं ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) હું (૨) કહું છું (૩) જે (૪) પ્રકારે (૫) સાધુ (૬) સરળ સ્વભાવી (૭) મોક્ષમાર્ગને અંગીકાર કરનાર (૮) માયાકપટ રહિત (૯) માયા કપટ નહિ કરનાર (૧૦) કહ્યાં છે (૧૧) જેવી (૧૨) શ્રદ્ધાથી (૧૩) પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરેલ છે (૧૪) એવી જ શ્રદ્ધાથી (૧૫) સંયમઅનુપાલન કરે (૧૬) શંકાને (૧૭) દૂર કરીને

ભાવાર્થ – જે સાધકે ઘરનો ત્યાગ કરી, છળકપટ રૂપ સંસાર પ્રપંચો, માયાકપટ આદિ કષાયોનો ત્યાગ કરીને સરળતાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ અંગીકાર કરેલ છે, આરંભનો સર્વથા ત્યાગ કરેલ છે, તેને જ ભગવંતે સાચા અણગાર-મુનિ કહેલા છે અને જેવી રીતે ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધાએ સંયમ ગ્રહણ કરેલ છે એવી જ શ્રદ્ધાથી યાવત્ જીવન સંયમનું પાલન કરવું, એ કલ્યાણકારી છે અને કોઈપણ જાતની શંકા નહિ રાખતા ભગવંતના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી સંયમનું પાલન કરવું એ જ મોક્ષ માર્ગ છે આ માર્ગ શ્રી તીર્થંકર દેવોએ આરાધેલ છે, એમ હું કહું છું

पणया वीरा महावीहिं । लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुतोभयं ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ – (૧) પરાક્રમ કરેલ છે (૨) વીરપુરુષોએ (૩) મહાનમોક્ષમાર્ગને વિષે (૪) અપકાયમોહન વિષે (૫) ભગવંતની આજ્ઞા થકી (૬) પાલન કરે–(૭) અભયરૂપ સંયમનું

ભાવાર્થ :- આ મહાન મોક્ષમાર્ગમાં અનેક મહાપુરુષોએ સંયમપાલનમાં પોતાના બળ પરાક્રમ ફોરવીને સંસારપરિભ્રમણરૂપ જન્મ-મરણાદિ દુઃખોનો તથા આઠ કર્મોનો નાશ કરી શાશ્વત સુખરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરેલ છે આ માર્ગ ભૂતકાળમાં અનેક ધીર પુરુષોથી સેવિત હોઈ શંકા રહિત છે ભગવતની આજ્ઞાથી જેમ પૃથ્વીકાયને સચેતન કહેલ છે એ જ રીતે અપકાયને સચેતન જાણી અપકાયના જીવોની યતના કરે, તેની દયા પાળે, અપકાય-જલકાયના જીવો પ્રત્યે સંપૂર્ણ સંયમ રાખવો કહેલ છે જીવમાત્રને મૃત્યુનો ભય રહેલ છે, એમ જાણી દરેક જીવોને અભયદાન આપવું એ જ સંયમ આચાર છે અને આત્માને કલ્યાણકર છે, તેવી દૃઢતા રાખવી.

से[1] बेमि[2] णेव[3] सयं[4] लोगं[5] अब्भाइक्खेज्जा,[6] णेव[7] अत्ताणं[8] अब्भाइक्खेज्जा,[9] जे[10] लोयं[11] अब्भाइक्खति,[12] से[13] अत्ताणं[14] अब्भाइक्खति,[15] जे[16] अत्ताणं[17] अब्भाइक्खति, से लोयं अब्भाइक्खति ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ :- (૧) હું કહું છું (૨) નહિ (૩) સ્વયં (૪) અપકાયજીવોનો (૫) નિષેધ કરે (૬) તેમ નહિ (૭) આત્માનો (૮) નિષેધ કરે (૯) જે (૧૦) અપકાયનો (૧૧) નિષેધ કરે છે (૧૨) તે આત્માનો (૧૩) નિષેધ કરે છે (૧૪) જે આત્માનો (૧૫) નિષેધ કરે છે (૧૬) તે અપકાયજીવોનો (૧૭) નિષેધ કરે છે

ભાવાર્થ :- હે જંબૂ ! હું એમ કહું છું કે સત્પુરુષોએ અપકાયિક-પાણીના જીવોમાં શંકાશીલ થવું નહિ. તેમ જ પોતાના આત્મામાં પણ શંકાશીલ થવું નહિ, જેમ પૃથ્વીકાય સચેતન છે, તેમ પાણી-જલ પણ સચેતન છે જેથી તેમાં જીવનો નિષેધ કરવો નહિ જે લોકો પાણીમાં જીવ હોવાનો નિષેધ કરે છે, તે પોતાના આત્માનો નિષેધ કરે છે, એમ જાણો અને જેઓ પોતાના આત્માનો

નિષેધ કરે છે તે અપકાયજીવોનો નિષેધ કરે છે આનો ભાવાર્થ એ છે કે પાણી પોતે જ જીવ છે એટલે પાણીમાં જીવ હોવા છતાં જીવ ન માનવો તે અપલાપ એટલે આળ કહેવાય અને એમ માનવાથી (એટલે કે પાણીમાં જીવ નહિ માનવાથી) પોતાના આત્મા ઉપર અભ્યાખ્યાન નામનું કર્મબંધન થાય છે અને અભ્યાખ્યાન નામનું કર્મ જીવોને વિપાકે ભોગવવું પડે છે વળી પાણીમાં જીવ નહિ હોવાની શંકા રાખવાથી નાસ્તિક બની, સત્ય માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ મિથ્યાત્વને પામી સંસાર પરિભ્રમણની વૃદ્ધિ થાય છે માટે એકેન્દ્રિયો સર્વ (પૃથ્વી–પાણી અગ્નિ–વાયુ–વનસ્પતિ) જીવ રૂપ છે તેની દૃઢ શ્રદ્ધા રાખી તે જીવોની દયા પાળવી તે આત્મકલ્યાણરૂપ મોક્ષનો માર્ગ છે

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेण, उदयसत्थं समारम्भमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) આરંભથી લજ્જા પામનારા–શરમાતાને (૨) પૃથક્ (૩) દેખ (૪) સાધુ (૫) અમે (૬) એમ કેટલાએક (૭) કથન કરે છે આ (૮) અપકાય (૯) વિવિધ–પ્રકારના (૧૦) શસ્ત્રોથી જળકાય (૧૧) કર્મ પીડાનો આરંભ (૧૨) જળકાયજીવ શસ્ત્રનો (૧૩) આરંભ કરતાં થકાં (૧૪) અન્ય (૧૫) અનેક પ્રકારથી (૧૬) પ્રાણીઓની (૧૭) હિંસા કરે છે

ભાવાર્થ – સુસાધુઓ અપકાયની હિંસા કરતા શરમાય છે અપકાયના જીવ છે તેમ તેઓ જાણે છે તેમ જ તેની હિંસાથી જીવોને અશુભ કર્મોનો બંધ થાય છે, સંસાર પરિભ્રમણ રૂપ જન્મ મરણની વૃદ્ધિ થાય છે એમ જાણી તેની હિંસા કરતા નથી તેમ જ તે પાણીના જીવોને પરિતાપ ઉપજે તેવાં કાર્યો કરતા નથી. આવા નિર્દોષ જીવન જીવનાર સાધુઓને હે શિષ્ય ! તું અલગ દેખ

દેખવાનો અર્થ એ થાય છે કે આવું જાણીને અહિંસક વર્તન રાખવુ. કારણ કે કેટલાએક શાકયાદિ સાધુઓ અભિમાનથી એમ કથન કરે છે કે અમે અણગાર–સાધુ છીએ, ત્યાગી છીએ, આમ બોલતા થકાં પણ અપકાય જીવોની વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રો વડે હિંસા કરે છે, તથા અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો વડે અપકાય જીવોનો આરંભ કરતાં અન્ય અનેક પ્રકારના વનસ્પતિ આદિ સ્થાવર જીવો તથા ત્રસ જીવો આદિની હિંસા કરે છે, પરંતુ તે હિંસા હિંસાના કરનારાઓને અહિતનુ કારણ છે, અબોધ–મિથ્યાત્વનુ કારણ છે એમ જાણી હિંસાથી નિવૃત્ત થવુ તે પોતાના આત્મા માટે શ્રેયનુ કારણ છે તેથી આવા અજ્ઞાનીઓનો પરિચય કરવો નહિ

[૧]तत्थ [૨]खलु [૩]भगवया [૪]परिण्णा [૫]पवेइया [૬]इमस्स चेव [૭]जीवियस्स [૮]परिवंदण–[૯]माणण–[૧૦]पूयणाए, [૧૧]जाइमरणमोयणाए, [૧૨]दुक्खपडिघायहेउं, [૧૩]से [૧૪]सयमेव [૧૫]उदयसत्थं [૧૬]समारंभति, [૧૭]अण्णेहिं वा [૧૮]उदयसत्थं [૧૯]समारंभावेति, [૨૦]अण्णे वा [૨૧]उदयसत्थं [૨૨]समारभंते [૨૩]समणुजाणइ, [૨૪]तं से [૨૫]अहियाए, तं से [૨૬]अबोहिए ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :– (૧) અપકાય બાબત (૨) નિશ્ચે (૩) ભગવંતે (૪) સમજણ–વિવેક–જ્ઞાન–બતાવેલ છે–કહેલ છે આ (૬) પ્રમાણે (૭) જીવનનિર્વાહ માટે (૮) પ્રશંસા (૯) માન (૧૦) પૂજા (૧૧) જન્મમરણથી છુટવાં (૧૨) દુ:ખના નિવારણ માટે (૧૩) અસંયમીપુરૂષ (૧૪) સ્વયં (૧૫) અપકાયનો (૧૬) આરંભ કરે છે (૧૭) અન્યથી (૧૮) અપકાય (૧૯) આરંભ કરાવે છે (૨૦) અન્ય અપકાય (૨૧) આરંભ (૨૨) કરનારને (૨૩) ભલુ જાણે છે (૨૪) તે આરંભ કરનારને (૨૫) અહિતનુ કારણ છે (૨૬) મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરનાર છે

ભાવાર્થ :– અપકાય બાબતમાં **શ્રી** ભગવંતે મનુષ્યોને તથા સાધુઓને સમજ આપેલ છે કે અજ્ઞાની અને અસંયમી મનુષ્યો

પોતાના અસ્થિર-અસ્થિર જીવનને ચિરકાળ—લાંબાકાળ સુધી ટકાવી રાખવા માટે, તથા વંદન, પ્રશંસા, માન, પૂજા, શ્લાઘા—કીર્તિ, યશ આદર સત્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે, તથા જન્મમરણથી છૂટવા માટે, તથા દુખનો પ્રતિકાર—નાશ કરવા માટે (આવા પ્રકારની અર્થ માન્યતાથી) પોતે અપકાયની હિંસા કરે છે અન્ય પાસે અપકાયની હિંસા કરાવે છે અને અન્ય અપકાયની હિંસા કરતાં હોય તેને અનુમોદન આપે છે એટલે ભલુ જાણે છે; પરતુ તે હિંસા કરનાર સર્વેને તથા કરાવનાર, તથા અનુમોદન આપનારને અહિતનું કારણ છે તથા મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનની વૃદ્ધિનુ કારણ છે તથા સંસાર પરિભ્રમણ રૂપ જન્મ મરણની વૃદ્ધિનું કારણ છે એમ જાણી અપકાયને સચેતન માની અપકાયની હિંસાથી નિવૃત્ત થવું; એવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ અલ્પારંભી થવા ઉપયોગ રાખી રહેવું —

से तं संयुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ, अणगाराणं वा अंतिए, इह मेगेसिं णायं भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णिरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं, उदयसत्थं समारंभमाणा, अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અધ્યયન નં ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૫ મુજબ સમજી લેવું ફેર એટલો છે કે અહીં પૃથ્વીકાય બદલે અપકાયની હિંસા જાણવી

से बेमि संति पाणा उदयनिस्सिया, जीवा अणेगे, इह च खलु भो ! अणगाराणं उदयजीवा वियाहिया सत्थं चेत्थ अणुवीइ, पास, पुढो सत्थं पवेइयं ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ :- (૧) હું કહું છું (૨) પ્રાણીઓ રહેલા છે (૩) જલ-આશ્રીત (૪) જીવો (૫) અનેક (૬) જૈનશાસનમાંહે (૭) સાધુઓ (૮) પાણી સ્વયજીવ કહ્યા છે (૯) માટે (૧૦) અપકાયશાસ્ત્રનો (૧૧) વિચાર કરી (૧૨) દેખ (૧૩) ભિન્નભિન્ન (૧૪) શસ્ત્ર (૧૫) કહેલ છે

ભાવાર્થ ·– શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના પ્રિય શિષ્ય જંબૂ આશ્રયી સર્વ સાધુઓને કહે છે કે જલને આશ્રયી એકેન્દ્રિયાદિથી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ સુધીના અનેક જીવો રહેલા છે. વળી હે સાધુઓ! આ જૈન શાસનમા જલને–પાણીને સચેતન કહેલ છે જીવરૂપ કહેલ છે પાણી પોતે જ જીવરૂપ છે વળી અપકાય–પાણીનાં ભિન્ન ભિન્ન અનેક શસ્ત્રો રહેલાં છે તે વિચારીને, જાણીને અપકાયની હિંસાથી નિવૃત્ત થવા સયમ રાખી, ઉપયોગ રાખી રહેવુ આ પ્રકારનું જ્ઞાન જૈન સાધુઓને અવશ્ય હોવું જોઇએ અને તે પણ ગૃહસ્થોએ પોતાના ઉપયોગ માટે ગરમ કરેલ હોય, શસ્ત્રથી અચેત થયેલ હોય (તે પણ ગૃહસ્થ ફરીથી પાણીને ગરમ ન કરે એ રીતે વધારાનુ અગર ગૃહસ્થને સમજ આપીને) તેવા અચેત પાણીથી સાધુઓએ પોતાનો જીવન-નિર્વાહ ચલાવવો અને જિન આજ્ઞામા રહેવુ, એ સાધુનો આચાર છે

अदुवा[1] अदिन्नादाणं[2] ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ :- (૧) અથવા (૨) અદત્તાદાન

ભાવાર્થ ·– અપકાયની હિંસા કરનારને અદત્તાદાન–ચોરીનો દોષ પણ લાગે છે કારણ કે અપકાયના શરીરોને ગ્રહણ કરતાં તે જીવોની આજ્ઞા લીધા વિના જ ગ્રહણ કરે છે જેથી સચેત જલ વાપરવાથી તેની હિંસારૂપ દોષ તથા અદત્તાદાન ગ્રહણનો દોષ પણ લાગે છે જેથી સાધુઓએ તથા આત્માર્થીઓએ અપકાયની દયા પાળવા સતત ઉપયોગ રાખી રહેવું તે સાધુ આચાર છે અને ગ્રહસ્થીઓએ અલ્પારભી બનવુ પાણી વાપરવાની ગૃહસ્થોએ દરરોજ મર્યાદા કરવાથી પાણીનો આરભ ઓછો થાય છે તે ઉપયોગ રાખવો

कप्पति णे कप्पति णे पाउं अदुवा विभूसाए, पुढो सत्थेहिं विउट्टंति एत्थवि तेसिं णो णिकरणाए ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) કલ્પે છે (૨) અમોને (૩) કલ્પે છે (૪) અમોને પાણી (૫) પીવા માટે (૬) અથવા (૭) સ્નાન કરવા માટે (૮) વિવિધ પ્રકારના (૯) શસ્ત્રોથી અપકાયની (૧) હિંસા કરે છે (૧૧) એઓનું (૧૨) કથન (૧૩) નિશ્ચયકરવામાં સમર્થ (૧૪) નથી.

ભાવાર્થ – અન્ય તીર્થિઓ શાક્યાદિ સાધુઓ કહે છે કે અમારા આગમમાં જલને અચિત જીવરહિત માનેલ છે જેથી ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરેલ નથી જેથી અમોને પીવા માટે તથા શરીર શાચ માટે, વિભૂષા માટે, જલનો ઉપયોગ કરવો કલ્પે છે જેથી અમો તેમાં દોષ માનતા નથી, એમ કહીને અન્યતીર્થિઓ અપકાયની વિવિધ શસ્ત્રો વડે હિંસા કરે છે પરંતુ તેઓનું આ કથન ન્યાય સંગત નથી તેના આગમો પણ નિશ્ચય કરવામાં સમર્થ નથી પાણીને સચેત નહિ માનવું તે અજ્ઞાન છે, વળી સ્નાનાદિ વિભૂષાનો ત્યાગીઓ માટે સર્વથા નિષેધ જ છે તેથી બુદ્ધિમાન સાધકોએ જલને સચિત-જીવ માની તેની હિંસાથી સર્વથા દૂર રહેવું એ સાધુ આચાર છે દરેક સાધકો તથા આત્માર્થીઓને અભ્યંતર શુદ્ધિની વિશેષ જરૂર માનવી આરંભથી છૂટવું, પરિગ્રહ મમત્વ છોડવું કષાયોથી રહિત થવું, એજ સાચી આભ્યન્તર શુદ્ધિ જાણવી.

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं उदयसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा, उदयसत्थं समारंभंतेवि अण्णे ण समणुजाणेज्जा, जस्सेते

उदयसत्थं समारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति-बेमि ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ :- (૧) અપકાય (૨) શસ્ત્રનો (૩) પ્રયોગકરવાવાળાને (૪) પૂર્વોક્ત (૫) હિંસાદિ ક્રિયા કર્મબંધનનુ કારણ હોવાનુ (૬) જ્ઞાન (૭) હોતુ નથી (૮) અપકાય (૯) શસ્ત્ર (૧૦) પ્રયોગકરતા નથી-હિસાકરતા નથી (૧૧) તેઓને (૧૨) હિસાદિ ક્રિયાના (૧૩) વિપાકોનુ જ્ઞાન (૧૪) હોય છે બાકીના શબ્દાર્થ અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૮ મુજબ અપકાય-પાણીના જીવો

ભાવાર્થ :- હિસા કરનારાં મનુષ્યોને હિસાથી અશુભ કર્મબધન થાય છે, તે જ્ઞાન તેઓને હોતુ નથી આરભ-જીવહિંસાના વિપાકોને તેઓ જાણુતા નથી અને જે સાધકો-મનુષ્યો આરંભના સ્વરૂપને એટલે કે તેના ફળ-વિપાકોને જાણે છે તેઓ અપકાય આદિ જીવોની સ્વયં હિંસા કરતા નથી. અન્ય પાસે અપકાય આદિ જીવોની હિસા કરાવતા નથી અને અપકાયની હિસા કરનારાને અનુમોદન આપતા નથી-રૂડુ જાણુતા નથી જેણે અપકાયના આરભને અહિતકર કર્મબધનરૂપ જાણેલ છે અને જેણે અપકાયની હિસાનો સર્વથા ત્યાગ કરેલ છે, તેને જ શ્રી ભગવતે વિવેકસંપન્ન મુનિ કહેલ છે, એમ હુ કહુ છું આ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવત મહાવીર પાસેથી સાંભળ્યુ છે, તે જ પ્રમાણે, તને (જંબૂસ્વામીને) કહુ છુ

ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ચોથો ઉદ્દેશો.

से[1] बेमि[2] णेव[3] सयं[4] लोगं[5] अब्भाइक्खेज्जा, णेव[6] अत्ताणं[7] अब्भाइक्खेज्जा,[8] जे[9] लोगं[10] अब्भाइक्खति[11] से[12] अत्ताणं अब्भाइक्खति,[13] जे अत्ताणं[14] अब्भाइक्खति[15] से[16] लोगं[17] अब्भाइक्खति[18] ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ —(૧) હું કહું છું (૨) નહિ (૩) સ્વય (૪) તેઉકાયલોકનો (૫) અપલાપ કરવો (૬) નહિ (૭) આત્માનો (૮) અપલાપ કરવો (૯) જે તેઉકાયનો (૧) અપલાપ કરે છે (૧૧) તે (૧૨) આત્માનો (૧૩) અપલાપ કરે છે (૧૪) જે આત્માનો (૧૫) અપલાપ કરે છે (૧૬) તે (૧૭) તેઉકાયનો (૧૮) અપલાપ કરે છે

ભાવાર્થ —હે જબૂ ! અગ્નિકાય સચેતન છે જીવરૂપ છે, તેમાં શકા કરવી નહિ. તેમાં જીવ છે તેનો નિષેધ કરવો નહિ તેમ જ પોતાના આત્માનો પણ નિષેધ કરવો નહિ જે કોઇ અગ્નિકાયમા જીવ હોવાનો અપલાપ–નિષેધ કરે છે, તે પોતાના આત્માનો અપલાપ કરે છે–નિષેધ કરે છે અને જે પોતાના આત્માનો અપલાપ કરે છે તે અગ્નિકાયના જીવોનો અપલાપ કરે છે જેમ પૃથ્વીકાય તથા અપકાય સચેતન છે એમ જ અગ્નિકાય પણ સચેતન છે, જેથી તેમાં શકા કરવી નહિ જીવને અજીવ માનવો તે મિથ્યાત્વ પામવારૂપ તથા મિથ્યાત્વની વૃદ્ધિ કરવારૂપ કારણ છે તેમ જ એક જાતનું અભ્યાખ્યાન આળ છે અને જીવને અજીવ માનવાથી અશુભ કર્મનો બધ થાય છે કારણ જે પરમાર્થથી અસત્ય છે તેમ જ અભ્યાખ્યાન નામનું કર્મ વિપાકે ભોગવવું પડે છે વળી શ્રી વીતરાગ દેવની આજ્ઞામાં શકા રાખવી તે પણ મિથ્યાત્વ પામવાનું કારણ છે એમ હું કહું છુ તેથી અગ્નિકાયને સચેતન માની તેની દયા પાળવી એવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે જીવો વિશેષે પાપના સમૂહથી અગ્નિકાયમાં ઉપજ્ઞ થાય છે અને અગ્નિકાયમા ઉત્પન્ન થઈ પાપનો સમૂહ ભેગો થવાથી અગ્નિકાયના જીવનો ઉત્પાત તિર્યચ યોનિમાં જ થાય છે મનુષ્ય કે દેવ ગતિમાં ઉત્પન્ન થતાં નથી એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ તેઉકાયની હિંસાથી દૂર રહેવું તે આત્મશ્રેયનું કારણ છે

जे दीहलोगसत्थस्स खेयन्ने, से असत्थस्स खेयन्ने;
जे असत्थस्स खेयन्ने, से दीहलोगसत्थस्स खेयन्ने ॥१०॥

શબ્દાર્થ - (૧) જેઓ (૨) વનસ્પતિકાયના (૩) શસ્ત્રરૂપ અગ્નિકાયના સ્વરૂપના (૪) જાણકાર છે (૫) તે સયમના સ્વરૂપના (૬) જાણકાર છે (૭) જે સયમના સ્વરૂપને (૮) જાણનાર છે (૯) તે અગ્નિકાયના સ્વરૂપના (૧૦) જાણનાર છે

ભાવાર્થ :- વનસ્પતિકાયના શસ્ત્રરૂપ જે અગ્નિકાય છે તેના સ્વરૂપના જાણનાર તે સયમના સ્વરૂપને જાણે છે, જે સયમના સ્વરૂપને જાણે છે તે અગ્નિકાયના સ્વરૂપને જાણે છે અહી અગ્નિકાયનુ સ્વરૂપ શુ ? તથા અગ્નિકાયના સ્થાને દીહલોગસત્થસ્સ શબ્દ શા માટે મૂકયો ? ઉત્તરમા કહે છે કે અગ્નિકાય પોતે જીવરૂપ છે, (જેને ફકત સ્પર્શ ઇન્દ્રિય એક જ છે,) જેથી તેની હિંસા કરવાવાળા જીવો પ્રાય અગ્નિકાયમા તથા અન્ય એકેન્દ્રિય જીવોમા તથા તિર્યંચ પચેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યા તીવ્ર દુ.ખો ભોગવવા પડે છે વળી અગ્નિકાયજીવોના શરીરો અતિ ઉષ્ણ હોઇ જયા જ્યા અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે, ત્યા ત્યા ઘણા વૃક્ષાદિ વનસ્પતિના જીવોને તથા વનસ્પતિને આશ્રયી રહેલા અન્ય એકેન્દ્રિય જીવો તથા બેઇન્દ્રિયાદિથી પચેન્દ્રિય જીવો એટલે કે ઘણા સ્થાવર તથા ઘણા ત્રસ જીવોની હિસા અગ્નિકાયથી થાય છે. અગ્નિકાય દશધારૂ શસ્ત્ર કહેવાય છે એટલે દશે દિશાઓમા રહેલા જીવોની હિસા થાય છે અને ઘણા પાપનો કર્મબધ થાય છે, જેથી દીર્ઘકાળ સુધી અગ્નિકાય આદિ કે એકેન્દ્રિયમા ઉત્પન્ન થઇ મૃત્યુને વારવાર પામે છે અને એવા અશુભ પાપના સમુહના બધને કારણે મનુષ્ય દેવગતિમા તેનો ઉત્પાત થતો નથી જ્યારે અટવીમા-જગલમા દાવાનળ લાગે છે ત્યારે વૃક્ષોના નાશ સાથે તેના કોટરમા રહેલા ઘણા સ્થાવર જીવોની સાથે કીડી, કુથવા આદિ વિગલેન્દ્રિયો તથા સ્થળચર તથા પક્ષીઓના બચ્ચા વગેરેની ઘણા જીવોની હિસા થાય છે જેથી અગ્નિકાયના જીવોને સસાર પરિભ્રમણની વૃદ્ધિ થાય છે અને દીર્ઘ કાળ સુધી દુ ખો ભોગવવા પડે છે. વનસ્પતિની અવગાહના કમળડોડા આશ્રી એક હજાર યોજનની દીર્ઘ કહેલ છે જેથી વનસ્પતિનુ બીજુ નામ દીહલોગ

અને તેને બાળનારું શસ્ત્ર અગ્નિકાય જેથી દીર્ઘલોક સત્થસ્સ કહેલ છે આ પ્રકારનું અગ્નિકાયનું સ્વરૂપ જાણવું

હવે સંયમનું સ્વરૂપ એ છે કે જીવો અનાદિકાળથી મિથ્યાત્વ રૂપ અજ્ઞાનથી શુભાશુભ કર્માનુસાર નરકાદિ ચાર ગતિઓમા વારંવાર જન્મ-મરણાદિ પરિભ્રમણ કરતાં નરક, તિર્યંચાદિ ગતિમાં છેદન, ભેદન, તાડન, તપન આદિના તીવ્ર દુઃખો ભોગવતા સંસાર પરિભ્રમણ કરી રહેલ છે તે દુઃખનો-અષ્ટકર્મોનો નાશ કરી મોક્ષના શાશ્વતા સુખો પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ વ્રતપાલન તથા રાત્રિભોજનત્યાગ સાથે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર તથા તપના આરાધન રૂપ સંયમ છે ચારિત્ર એ સંયમનું સ્વરૂપ જાણવું જ્યાં મોહનીય કર્મની પચ્ચીસ પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ હોય ત્યાં સંયમભાવ હોઈ શકે આ રીતે સંયમી સાધકે તથા આત્માર્થી જીવોએ અગ્નિકાયના જીવોની દયા પાળવા સતત ઉપયોગ રાખી રહેવું, એ આત્મકલ્યાણનું કારણ છે

वीरेहिं[४] एयं[१] अभिभूय[६] दिट्ठं[७] संजतेहिं[५] सया[२] जतेहिं सया अप्पमत्तेहिं[३] ॥३१॥

શબ્દાર્થ – (૧) જીતેન્દ્રિય (૨) સદા યત્નવંત (૩) સદા અપ્રમત્ત (૪) સંયમી મહાપુરુષો વડે (૫) આ તત્ત્વ (૬) પરીષહો જીતીને (૭) કેવળજ્ઞાનમાં દેખાયું

ભાવાર્થ – સંયમી મહાપુરુષો સદા જીતેન્દ્રિય બની સંયમમાં સદા યત્નાવંત અહિંસક ભાવથી સદા જાગૃત રહી, અપ્રમત્ત રહી પરીષહ તથા ઉપસર્ગોને તથા કર્મરૂપ શત્રુઓને પોતાના આત્મબળથી જીતીને વિજય પ્રાપ્ત કરી કર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કરી કેવળજ્ઞાન-દર્શન દ્વારા એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને તથા કર્મના બંધનને જાણી પશ્ચાત્ અનંત મોક્ષનાં સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર એવા આ આદિ વ્રતો તથા સંયમરૂપ અનુપમ તત્ત્વનો ઉપદેશ આત્માર્થી

ભવ્ય જીવોના હિતાર્થે પ્રતિપાદન કરેલ છે તે જાણી આત્માર્થી જીવોએ સયમભાવમા ઉપયોગ રાખી રહેવુ સયમભાવમાં યત્નાવત અને જાગૃતદશામા રહેનાર આત્માઓ જ—કેવલજ્ઞાન દર્શનરૂપ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

जे[1] पमत्ते[2] गुणट्ठिए[3] से[4] हु[5] दंडे[6] पवुच्चति, तं[7] परिण्णाय मेहावी[8] इयाणिं[9] णो[10] जमहं[11] पुव्वमकासी[12] पमाएणं[13] ॥३२॥

શબ્દાર્થ .– (૧) જે (૨) પાચ પ્રમાદ સહિત અસયત છે (૩) ઇન્દ્રિય-સુખના અભિલાષી (૪) તેઓ નિશ્ચયથી (૫) પ્રાણીઓની હિસા કરનાર (૬) જુલ્મી કહેવાય છે (૭) એમ જાણી (૮) બુદ્ધિમાન (૯) હવેથી (૧૦) નહિ-કરું (૧૧) જે (૧૨) પ્રથમ (૧૩) પાપ કર્યા (૧૪) પ્રમાદથી.

ભાવાર્થ :– જે અસંયમી પાચ પ્રકારના પ્રમાદ સહિત તથા પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષય સુખનો અભિલાષી હોય તે નિશ્ચયથી પ્રાણીઓની હિસા કરી જીવોને દડ આપે છે–ત્રાસ આપે છે, તેઓ જુલ્મી તથા અન્યાયી કહેવાય છે. જેથી હિંસાના સ્વરૂપને જાણી બુદ્ધિમાન સાધક એવો નિર્ણય કરે કે મેં પૂર્વે પ્રમાદવડે સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો–પ્રાણીઓની હિસારૂપ કાર્યો કર્યા હતા તેવા પાપકારી, અન્ય જીવોની ઘાત થાય તેવા અગર તેઓને પરિતાપ ઉત્પન્ન થાય તેવા કાર્યો હવે હુ કરીશ નહિ. આ રીતે નિર્ણય કરી અહિસક ભાવથી રહી જીવન વ્યતીત કરે તે આત્માને શ્રેયનુ કારણ છે, માનવ-ભવનુ કર્તવ્ય છે, એ જ સાધક આચાર છે.

लज्जमाणा पुढो पास अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभेणं अगणिसत्थं समारंभमाणे, अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ३३ ॥

શબ્દાર્થ .– અ ૧ ઉ. ૩ સૂત્ર ૨૨ મુજબ. અહીં અગ્નિકાય આરભ જાણવો

ભાવાર્થ :- સુસાધુઓ અગ્નિકાય જીવોની હિંસા કરતાં શરમાય છે એટલે તેઓને ઘૃણા થાય છે હિંસા છે તે આત્માનું અહિત કરનાર અને દુ:ખ વધારનાર જાણી તેઓ હિંસા કરતા નથી જ્યારે કેટલાએક શાકયાદિ સાધુઓ અભિમાનથી એમ કહે છે, કે અમે અણગાર છીએ ત્યાગી છીએ એમ કહેવા છતાં અગ્નિકાયના જીવોની વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રોવડે હિંસા કરે છે—આરંભ કરે છે અને આરંભ કરતા થકા અન્ય વનસ્પતિ આદિ એકેન્દ્રિય જીવો તથા ત્રસ જીવોની અનેક પ્રકારે હિંસા કરે છે તેઓને હે શિષ્ય! મહજ જાણ આવા અન્યતીર્થિઓની સંગત કરવી નહિ. તેમ જ અગ્નિકાયની હિંસાથી દૂર રહેવું તે સાધુ આચાર છે

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स, परिवंदणमाणणपूयणाए, जाइमरणमोयणाए, दुक्खपडिघायहेउं, से सयमेव अगणिसत्थं समारंभति, अण्णेहिं वा अगणिसत्थं समारंभावेइ, अण्णे अगणिसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहिए ॥ ३४ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અ. ૧ ઉ ૩ સૂત્ર ૨૭ મુજબ અહીં અગ્નિકાય આરંભ જાણવો.

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा खलु भगवओ, अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णिरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभेणं अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ३५ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અ. ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૫ મુજબ અહીં અગ્નિકાય આરંભ જાણવો

से बेमि संति पाणा पुढविणिस्सिया, तणणिस्सिया, पत्तणिस्सिया, कट्ठणिस्सिया, गोमयणिस्सिया, कयवरणिस्सिया, संति संपातिमा पाणा आहच्च संपयंति य, अगणिंच खलु पुट्ठा, एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति ते तत्थ परियाविज्जंति, जे तत्थ परियाविज्जति ते तत्थ उद्दायंति ॥३६॥

શબ્દાર્થ (૧) હું કહું છુ (૨) છે (૩) પ્રાણીઓ (૪) પૃથ્વીને આશ્રિત (૫) તૃણને આશ્રિત (૬) પાદડાને આશ્રિત (૭) કાષ્ટને આશ્રિત (૮) છાણાને આશ્રિત (૯) કચરાને આશ્રિત (૧૦) રહેલા છે (૧૧) આવી પડનારા (૧૨) પ્રાણીઓ આવી (૧૩) અચાનક (૧૪) અગ્નિમાં પડે છે (૧૫) અગ્નિમા પડતા (૧૬) સ્પર્શ થતા (૧૭) કેટલાએક જીવોના (૧૮) અવયવોનો-સંકોચ (૧૯) થાય છે (૨૦) પશ્ચાત્ મૂર્છિત થાય છે (૨૧) પશ્ચાત્ મૃત્યુને પામે છે

ભાવાર્થ :- હે જંબૂ ! જ્યા અગ્નિકાયનો આરંભ થાય છે, ત્યા પૃથ્વી, તૃણ, ઘાસ, પાદડા, કાષ્ટ, છાણા તથા કચરાને આશ્રયી જીવો રહેલા હોય તે જીવો તથા કુંતા, તીડ આદિ ઉડકણા જીવો; અચાનક આવી અગ્નિમા પડનારા જીવો તથા વાયુને આશ્રયી આવી પડનારા જીવો, અગ્નિમા પડતા જ, અગ્નિનો સ્પર્શ થતા તે જીવોના અવયવો શીઘ્રપણે સંકોચને પામે છે ત્યારબાદ શીઘ્રતાથી મૂર્છિત થાય છે ત્યારબાદ મૃત્યુને પામે છે એટલે અગ્નિકાયના આરંભ કરનારા અગ્નિકાયના જીવોની હિંસાની સાથે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, વનસ્પતિ તથા ત્રસ જીવો એ છએ કાયના જીવોની હિંસા કરે છે- એટલે કે છએ કાયના જીવોની હિંસા થાય છે અગ્નિકાયને શ્રી. ઉ સૂત્ર-અ ૩૫ ગાથા ૧૨ મા સર્વ દિશાથી આવી પડતા જીવોને બાળનારૂં શસ્ત્ર કહેલ છે. (દશધારું શસ્ત્ર) અગ્નિ સળગાવતાં છએ

કાયના જીવોની હિંસા થાય છે અગ્નિને બુઝાવતાં અગ્નિકાયના જીવોની હિંસા વધારે થાય છે એટલે અગ્નિ સળગાવતાં અને બુઝાવતાં બન્ને પ્રકારે જીવોની હિંસા થાય છે અગ્નિ સળગાવવા વધારે આરંભ કહેવાય છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ તથા સાધકોએ અગ્નિકાયના આરંભથી દૂર રહેવું તે આત્માના કલ્યાણનું કારણ જાણવું

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवन्ति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवन्ति ॥ ३७ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૭ મુજબ અહી અગ્નિકાય આરંભ જાણવો.

तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं अगणिसत्थं समारंभेज्जा, णेवऽन्नेहिं अगणिसत्थं समारंभावेज्जा, अगणिसत्थं समारंभंते वि अण्णे ण समणुजाणेज्जा, जस्सेते अगणिकम्मसमारंभा परिण्णाया भवन्ति; से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति बेमि ॥ ३८ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અ. ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૮ મુજબ અહી અગ્નિકાય આરંભ જાણવો.

ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

પાંચમો ઉદ્દેશો

तं णो करिस्सामि समुट्ठाए, मत्ता मतिमं, अभयं, विदित्ता, तं जे णो करए, एसोवरए, एत्थोवरए, एस अणगारेत्ति पवुच्चइ ॥ ३९ ॥

શબ્દાર્થ. (૧) હિંસા (૨) કરીશ નહિ (૩) દીક્ષા ગ્રહણ કરી (૪) જીવાદિ તત્ત્વોને જાણી (૫) બુદ્ધિમાન શિષ્ય (૬) સંયમને (૭) જાણી (૮) જે હિસા કરતા નથી (૯) તે હિસાથી નિવૃત્ત થયા છે (૧૦) જૈનશાસનમાં અનુરક્ત એ જ (૧૧) અણગાર (૧૨) કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:- કોઇ સાધક એવો વિચાર કરે કે હવે હું કોઇ જીવોની હિસા કરીશ નહિ, એમ નિર્ણય કરી, દીક્ષા ગ્રહણ કરી, જીવાદિ તત્ત્વોના સ્વરૂપને જાણી, બુદ્ધિમાન સાધક સયમના સ્વરૂપને જાણી અહિસક રહેવાની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરે છે અને કોઇપણ જીવોની હિસા નહિ કરતાં હિંસાથી નિવૃત્ત થઈ જૈન શાસનમાં અનુરક્ત રહી વિષયકષાયાદિક સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી-સાંસારિક બધનોથી જે દૂર રહે છે, તેને જ શ્રી ભગવતે સાચા અણગાર કહેલ છે, એમ જાણી સાધક મુનિએ જીવ હિંસાથી દૂર રહેવુ તે જ સાધક આચાર છે.

जे[1] गुणे से[2] आवट्टे, जे[3] आवट्टे से[4] गुणे ॥४०॥

શબ્દાર્થ (૧) જે ઇન્દ્રિયોના વિષયો છે (૨) તે સંસારનું કારણ છે અને (૩) જે સસાર છે (૪) તે વિષયોના કારણ છે

ભાવાર્થ:- જે શબ્દાદિ પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો છે, તે જ સસાર છે, સસારનુ કારણ છે, સસાર વૃદ્ધિનું કારણ છે અને જે સંસાર છે તે ઇન્દ્રિયોના વિષયોનુ કારણ છે, જે જીવો વિષયોમાં આસકત છે, તે જ જીવો સસારમાં આસકત છે અહીં કાર્ય કારણ ભાવ જાણવો ઇન્દ્રિયના વિષયો પ્રાપ્ત કરવામાં પરિગ્રહની જરૂર પડે છે અને પરિગ્રહ એ આરંભનુ કારણ છે, (આરભ વિના પરિગ્રહ પ્રાપ્ત થતો નથી) અને આરભ છે એ જ સસાર વૃદ્ધિરૂપ જન્મ, મરણાદિ દુખોના હેતુ છે પરિગ્રહ આરભનુ કારણ છે એ જ રીતે કષાયનુ પણ કારણ છે, એમ જાણી વિષયોમાં વૈરાગ્યભાવ લાવીને આરભ પરિગ્રહ તથા વિષયોથી દૂર રહેવા ઉપયોગવત રહેવું. સસાર પરિભ્રમણરૂપ જન્મ મરણાદિ દુખોનો (આઠ કર્મોનો) નાશ આ મનુષ્યભવમા જ થઇ શકે છે મનુષ્યભવ સિવાય અન્યગતિમા થઇ

શકે તેમ નથી તેથી મનુષ્યભવ ઉપયોગી જાણી આત્મહિત સાધન કરી લેવાં તત્પર રહેવું એ જ મનુષ્યભવનું કર્તવ્ય તથા તેની સાર્થકતા જાણવી.

उड्ढं अहं तिरियं पाईणं पासमाणे रूवाइं पासइ, सुणमाणे सद्दाइं सुणइ, उड्ढं अहं तिरियं पाईणं मुच्छमाणे रूवेसु मुच्छति सद्देसु यावि एस लोए वियाहिए, एत्थ अगुत्ते अणाणाए पुणो पुणो गुणासाते वंकसमायारे पमत्ते अगारमावसे ॥४१॥

શબ્દાર્થ (૧) ઉર્ધ્વ દિશા (૨) અધોદિશા (૩) તિર્છિ દિશા (૪) પૂર્વાદિ દિશાઓમાં (૫) જોતા થકા (૬) રૂપો (૭) દેખાય છે (૮) સાંભળતા (૯) શબ્દો (૧૦) સંભળાય છે (૧૧) ઉર્ધ્વ (૧૨) અધો (૧૩) તિર્છિ (૧૪) પૂર્વાદિ દિશામાં (૧૫) આસક્ત બને છે (૧૬) રૂપોમાં (૧૭) શબ્દોમાં (૧૮) આસક્ત બને છે આસક્ત ભાવોને (૧૯) સંસાર (૨) કહેલ છે (૨૧) શબ્દાદિ વિષયોમાં (૨૨) રાગદ્વેષ કરવાવાળા (૨૩) ભગવંતની આજ્ઞામાં નથી (૨૪) વારંવાર (૨૫) વિષયોની ઇચ્છા કરે છે (૨૬) ખરાબ આચરણ કરે છે (૨૭) વિષયમાં મૂર્છિત જીવો (૨૮) ગૃહસ્થવાસમાં રહે છે

ભાવાર્થ – જીવોને ઉર્ધ્વ, અધો તિરછી તથા પૂર્વાદિ દિશાઓમાં જોતા થકાં અનેક જાતના રૂપો દેખાય છે અને શબ્દો સંભળાય છે અને તે તે દિશાઓમાં રૂપો જોઇને તથા શબ્દો સાંભળીને જીવો આસક્ત બને છે મનોજ્ઞ રૂપોમાં તથા મનોજ્ઞ શબ્દોમાં જીવો આસક્ત બની રહે છે આવા આસક્ત ભાવોને સંસાર કહેલ છે આવા શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત અને રાગદ્વેષના કરવાવાળા, ખરાબ આચરણવાળા વારંવાર વિષયો ભોગવવાની ઇચ્છા કરતા થકાં, વિષયોમાં મૂર્છિત બનેલાં, ભગવંતની આજ્ઞા બહાર રહેલાં સંયમથી ભ્રષ્ટ થઇ ગૃહસ્થ સમાન બની રહે છે અને દ્રવ્યથી સાધુલિંગ

હોવા છતા અસયમ અનુષ્ઠાનથી ગૃહસ્થ જ ગણાય, અથવા ગૃહસ્થાશ્રમી બની જાય છે વિષયોથી વિરક્ત રહેવું તે સયમ સાધનાનું પ્રથમ અગ છે જ્યાં આસક્તિ છે, ત્યાં જડતા છે, સસાર છે, ચૈતન્યનો હ્રાસ છે, સંસાર વૃદ્ધિનુ કારણુ છે. એમ વિચારી વિષયોથી–આસક્ત ભાવથી દૂર રહેવા આ ઉપદેશ છે વિષયોમાં આસક્તિવાળાં તથા આરંભ પરિગ્રહમાં આસક્ત જીવોની ગતિ પ્રાય.– નરક અથવા તિર્યંચની હોય છે, એમ જાણી પોતાના આત્માની દયા લાવી આરભ તથા પરિગ્રહથી તથા વિષયોથી દૂર રહેવા–ઉપયોગવત રહેવુ અને ઇન્દ્રિયના વિષયોમા આસક્ત બનવું નહિ. એ જ મનુષ્યભવનુ કર્તવ્ય તથા સાધુ આચાર જાણવો.

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयामाणा, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइ कम्मसमारंभेणं, वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ४२ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :– અધ્યયન ૧ ઉ ૩ સૂત્ર ૨૨ મુજબ અહીં વનસ્પતિકાય આરભ જાણવો

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स, परिवंदणमाणणपूयणाए, जाइमरणमोयणाए, दुक्खपडिघायहेउं, से सयमेव वणस्सइसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा वणस्सइसत्थं समारंभावेइ अण्णे वा वणस्सइसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहिए ॥ ४३ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અધ્યયન ૧ ઉ ૩ સૂત્ર ૨૩ મુજબ અહી વનસ્પતિકાય આરભ જાણવો

से त संबुज्झमाणे आयाणीय समुट्ठाय, सोच्चा खलु भगवओ, अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ- एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णिरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइकम्मसमारंभेणं, वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અધ્યયન ૧ ઉ ૨ ૧૫ સૂત્ર મુજબ અહી વનસ્પતિકાય આરંભ જાણવો.

से बेमि इमंपि[1] जाइधम्मयं,[2] [3] एयंपि[4] जाइधम्मयं[5] [6] इमंपि वुड्ढिधम्मयं, एयंपि[8] वुड्ढिधम्मयं, इमंपि विसमंतयं,[9] एयंपि विसमंतयं,[10] इमंपि[11] छिन्नं मिलाति,[12] एयंपि[13] छिन्नं[14] मिलाति, इमंपि[15] आहारगं, एयंपि आहारगं,[16] इमंपि[17] अणिच्चयं, एयंपि[18] अणिच्चयं इमंपि असासयं,[19] एयंपि[20] असासयं, इमंपि[21] चओवचइयं, एयंपि चओवचइयं[22] इमंपि[23] विपरिणामधम्मयं, एयंपि[24] विपरिणामधम्मयं ॥ ४५ ॥

શબ્દાર્થ ભાવાર્થમાં શબ્દાર્થનો સમાવેશ થતો હોવાથી લખ્યા નથી.

ભાવાર્થ -(૧) જેમ મનુષ્ય શરીર ઉત્પન્ન થાય છે, (૨) ઉત્પન્ન થવાના (૩) સ્વભાવવાળુ છે (૪) એમ વનસ્પતિનું શરીર પણ (૫) ઉત્પન્ન થવાના (૬) સ્વભાવવાળુ છે, (૭) જેમ મનુષ્ય શરીર વૃદ્ધિને પામે છે (૮) તેમ વનસ્પતિનુ શરીર પણ વૃદ્ધિને પામે છે, (૯) જેમ મનુષ્યના શરીરમા ચૈતન્ય છે (૧૦) તેમ વનસ્પતિના શરીરમાં પણ ચૈતન્ય છે, (૧૧) જેમ મનુષ્યનું શરીર છેદાવાથી

(૧૨) સૂકાય છે, (૧૩) તેમ વનસ્પતિનુ શરીર પણ છેદાવાથી (૧૪) સૂકાય છે, (૧૫) જેમ મનુષ્યને આહારની જરૂર છે, (૧૬) તેમ વનસ્પતિને પણ આહારની જરૂર છે, (૧૭) જેમ મનુષ્યશરીર અનિત્ય છે, (૧૮) તેમ વનસ્પતિશરીર પણ અનિત્ય છે, (૧૯) જેમ મનુષ્ય શરીર અશાશ્વત છે, (૨૦) તેમ વનસ્પતિશરીર પણ આશાશ્વત છે, (૨૧) જેમ મનુષ્યના શરીરની હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે, (૨૨) તેમ વનસ્પતિના શરીરની પણ હાનિ વૃદ્ધિ થાય છે, (૨૩) જેમ મનુષ્ય–શરીરમાં અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે, (૨૪) તેમ વનસ્પતિ–શરીરમાં પણ અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે આવી રીતે વનસ્પતિ લગભગ મનુષ્યના શરીરના સ્વભાવને તુલ્ય છે જેથી વનસ્પતિ સચેતન છે–જીવરૂપ છે, છે, એમ દઢ શ્રદ્ધા રાખવી. અતિપાપના સચયથી જીવો વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈ જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ અનતકાળ સુધી–વનસ્પતિમાં રહી જન્મ–મરણ કરતા થકા એ જ કાયમાં રહી–છેદન, ભેદન, તાપ, શીત, અગ્નિથી બળવુ, તેલ ઘીમા તળાવુ, આહારના અભાવથી–ક્ષુધા તૃષાની પીડા ભોગવવી આદિ અનેક જાતનાં દુખો ભોગવવાં પડે છે. તેની અવગાહના જઘન્ય આંગળના અસખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ એકહજાર જોજનની કમળડોડા આશ્રી કહેલ છે આયુષ્ય જઘન્ય અતર્મુહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ દશહજાર વરસનુ જાણવુ, આ કાયમાં આવાં દુઃખો રહેલાં છે એમ જાણી તેની હિંસાથી દૂર રહેવુ. તેની દયા પાળવી અન્ય જીવોને શાતા ઉપજાવવાથી પોતાના આત્માને સમાધિનુ કારણ જાણવુ. જીવોની દયા પાળવાથી આગામીભવ સુખરૂપ બને છે. (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ પાચેકાયને ફકત એક સ્પર્શ ઇન્દ્રિય હોય છે રોમદ્વારા તેનો આહાર છે) એમ જાણી પોતાના આત્માની સમાધિ માટે વનસ્પતિને જીવ જાણી તેની દયા પાળવી.

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिणाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं

वणस्सइसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे वणस्सइसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते वणस्सइसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति बेमि ॥४६॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૭-૧૮ મુજબ વિશેષમાં અહીં વનસ્પતિનો આરંભ જાણવો

પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો

से बेमि-[1] संतिमे [2] तसा [3] पाणा, [4] तंजहा-[5] अंडया [6] पोयया, [7] जराउया, [8] रसया, [9] संसेयया, [10] संमुच्छिमा, [11] उब्भियया, [12] उववाइया, [13] एस संसारेत्ति [14] पवुच्चइ [15] मंदस्स [16] अवियाणओ [17] ॥४७॥

શબ્દાર્થ – (૧) હું કહું છું (૨) છે (૩) ત્રસ પ્રાણીઓ (૪) આ પ્રકારે (૫) ઇંડાથી ઉત્પન્ન થનારા પક્ષી આદિ (૬) થેલીથી ઉત્પન્ન થનારા હાથી આદિ (૭) જરાયુથી ઉત્પન્ન થનારા ગાય ભેંસ–બકરા ઇત્યાદી (૮) રસોમાં ઉત્પન્ન થનારા નાના નાના કીડા વગેરે (૯) પસીનામાંથી ઉત્પન્ન થનારા જૂ માંકડ વગેરે (૧) સ્વયં ઉત્પન્ન થનારા પતંગીયા વગેરે (૧૧) પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા તીડ વગેરે (૧૨) ઉપપાતથી ઉત્પન્ન થનારા દેવતા તથા નારકી (૧૩) આવા પ્રકારના પ્રાણીના સમુહને (૧૪) સંસાર (૧૫) કહેલ છે (૧૬) અજ્ઞાની (૧૭) હિતાહિતના વિચારથી રહિત–અજાણ છે

ભાવાર્થ :– હે આયુષ્યવંત શિષ્ય ! હવે ત્રસ જીવોનું વર્ણન કરું છું, જે હાલીચાલી શકે તથા તડકામી છાયામાં જાય આગર ત્રાસ પામે તે ત્રસ જીવો કહેવાય છે તેના સહજ આઠ ભેદો કહેલા છે (૧) ઇંડાથી ઉત્પન્ન થાય તે પક્ષી વગેરે (૨) થેલીથી ઉત્પન્ન થાય તે હાથી વગેરે (૩) જરાયુથી ઉત્પન્ન થાય તે ગાય ભેંસ

મનુષ્ય વગેરે, (૪) રસોમાં ઉત્પન્ન થાય તે નાના નાના કીડા વગેરે, (૫) પરસેવાથી ઉત્પન્ન થાય તે જૂ-માકડ વગેરે (૬) સ્વયં ઉત્પન્ન થાય તે પતંગીયા કૂદાં વગેરે, (૭) જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે તીડો, ઉદ્ધઇ વગેરે (૮) ઉપપાતથી ઉત્પન્ન થનારા તે દેવો તથા નારકી (દેવો શય્યામા ઉત્પન્ન થાય છે, નારકો કુંભીમા ઉત્પન્ન થાય છે) આ આઠ ભેદોમાં સંસારના સર્વ ત્રસજીવોનો સમાવેશ જાણવો. પ્રાણી જીવનો સમુદાય તે સંસાર કહેવાય છે, હિતાહિતના વિચારથી શૂન્ય એવા અજ્ઞાની જીવો વારવાર આ સંસારમાં જન્મમરણાદિરૂપ સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે આરંભ તથા પરિગ્રહ મમત્વથી થતા કષાયોના ઉદયે કરી જીવો નવાનવા ભવો ઉત્પન્ન કરી, સંસાર વૃદ્ધિ કરી, અનંતાનંતકાળ સંસારમાં જન્મ મરણાદિના દુઃખો ભોગવતો થકો પરિભ્રમણ કરે છે પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની આસકિતના કારણે પરિગ્રહ મેળવવા આરંભમા જોડાય છે અને સંસારભાવને સ્થિર કરે છે એમ જાણી વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરી, આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી, જગતના જીવો સાથે મૈત્રીભાવ વધારી અનાસકતભાવે રહેવુ એ જ મનુષ્ય ભવનુ કર્તવ્ય જાણવું (ત્રસજીવોમા બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિયજીવોનો સમાવેશ થાય છે.

णिज्झाइत्ता[1], पडिलेहित्ता[2], पत्तेयं[3] परिणिव्वाणं[4] सव्वेसिं[5] पाणाणं[6], सव्वेसिं[7] भूयाण[8], सव्वेसिं जीवाणं[9], सव्वेसिं[10] सत्ताणं[11], असायं[12] अपरिणिव्वाणं[13] महब्भयं[14] दुक्खं[15] त्ति[16] बेमि ॥ ॥४८॥

શબ્દાર્થ : (૧) વિચાર કરી (૨) દેખી-જોઈ (૩) પ્રત્યેક પ્રાણીને (૪) સુખ પ્રિય છે (૫) સર્વવિકલેન્દ્રિયો (૬) સર્વ (૭) વનસ્પતિ (૮) સર્વ (૯) પંચેન્દ્રિય જીવો (૧૦) સર્વ (૧૧) એકેન્દ્રિય જીવો (૧૨) અસાતા રૂપ દુઃખ તથા (૧૩) દુઃખ દેવાવાળા (૧૪) મહાનભય તથા (૧૫) દુઃખરૂપ છે (૧૬) એમ હુ કહુ છુ

ભાવાર્થ – હે જમ્બૂ! જગતના દરેક નાનાથી મોટા સર્વ જીવોને દુઃખ અપ્રિય છે એ બાબતમા વિચાર કરી જાણી કહું છું કે

જગતમાં રહેલાં સર્વ પ્રાણીઓ, (બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચોથી સર્વ ભૂતો, (વનસ્પતિના જીવો) સર્વ જીવો, (નારકી તિર્યંચ અને દેવ) અને સર્વ સત્વો (પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુ જીવો) એ ચારે પ્રકારના સર્વ જીવોને સુખપ્રિય છે સુખના અભિ છે અને દુઃખ સર્વને અપ્રિય છે અસાતારૂપ છે, પીડારૂપ છે, અને મનને પીડારૂપ છે, (જેને મન રૂપ સાધન હોય તેને દુઃખના દેવાવાળાને તથા દુઃખને મહાન ભય રૂપ માને છે જાણી સાધકોએ તથા આત્માર્થી સર્વે જીવોએ કોઇપણ જીવોને ઉત્પન્ન થાય, લાગણી દુભાય અથવા પોતાના કામથી મરણને થાય, તેવાં કાર્યોથી દૂર રહેવું ઉપયોગ રાખી સર્વ જીવોની પાળવી. અભયદાન દેવું ' આત્મવત્ સવ ભૂતેષુ " માની ઉપયોગ રહેવું તે પોતાના જ આત્માને શ્રેયસ્કર જાણવું સાધક આચાર એમ જ છે ૯

संसंति पाणा पदिसो दिसासु य । तत्थ तत्थ पास, आतुरा परितावेंति, संति पाणा पुढो सिया ॥ ॥६

શબ્દાર્થ – (૧) ત્રાસ પામી રહેલ (૨) પ્રાણીઓ (૩) દિશા (૪) વિદિશાઓમાં (૫) ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો માટે (૬) ત્રસજીવોને (૭) આ જીવો પી । (૮) આપી રહ્યા છે (૯) તેને દેખ (૧) છે (૧૧) પ્રા (૧૨) ભિન્ન ભિન્ન (૧૩) પૃથ્વીઆદિ આશ્રિત.

ભાવાર્થ – દિશા અને વિદિશાઓમાં સર્વ સ્થળે રો પ્રાણીઓ ત્રાસ પામી રહ્યા છે ભય પામી રહ્યા છે ઉદ્વેગ પ રહ્યા છે હે શિષ્ય ! તને તું જો વિષય અને કષાયથી આતુર આસક્ત જીવો પોતાના સ્વાર્થ માટે, ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો માટે, વિવિ પ્રકારથી ત્રસાદિ જીવોને પીડા ઉપજાવી રહેલા છે, તેમ જ ત્રસ જીવો પૃથ્વી આદિને આશ્રિત સર્વ સ્થળોમાં રહેલા છે તેઓ પ્રત્યેક આરંભથી પીડા થાય છે–પામે છે આસક્ત જીવો પોત

વિષયોને પૂર્ણ કરવા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને દુઃખ આપી રહેલ હોવાથી જીવો શંકાશીલ બની મરણના ભયથી ઉદ્વેગ પામી રહેલા છે એમ જાણી પ્રાણીઓની દયા પાળવી તે મનુષ્યની ફરજ છે, ધર્મ છે, કર્તવ્ય છે અન્ય જીવોને અભય કરવા તે પોતાના આત્માને જ અભય કરવા સમાન જાણો. અન્ય જીવોને અભય આપનાર જીવ નિર્ભય બને છે. અન્ય જીવોને પીડા ઉત્પન્ન થાય તેવા કાર્યોથી જીવોને તે તે જીવો સાથે વૈર બંધન થાય છે અને વૈર બંધનના કારણે નવા નવા જન્મો ધારણ કરવા પડે છે, જ્યાં જન્મ છે, ત્યાં જરા, રોગ, મૃત્યુ આદિ દુઃખો રહેલાં છે વૈર બંધનના કારણે જીવોને દુઃખોના સંયોગો પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જાણી જીવોની દયા પાળી વૈર બંધનથી દૂર રહેવા ઉપયોગ રાખવો તે સુખનુ કારણ છે.

लज्जमाणा पुढो, पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेणं तसकायसत्थं समारंभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ॥ ५० ॥

શબ્દાર્થ તથા **ભાવાર્થ** :– અ ૧ ઉ. ૩ સૂત્ર ૨૨ મુજબ વિશેષમા અહીં ત્રસકાયનો આરંભ જાણવો.

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स, परिवंदणमाणणपूयणाए, जाइमरणमोयणाए, दुक्खपडिघायहेउं, सेसयमेव तसकायसत्थं समारंभंति, अण्णेहिं वा तसकायसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा तसकायसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ त से अहियाए, तं से अबोहिए ॥ ॥ ५१ ॥

શબ્દાર્થ તથા **ભાવાર્થ** – અ ૧ ઉ. ૩ સૂત્ર ૨૩ મુજબ. વિશેષમા ત્રસકાયનો આરંભ જાણવો

से त संबुज्झमाणे आयाणीय समुट्ठाय, सोचा खलु भगवओ, अणगाराण वा अंतिए इहमेगेसिं णाय भवति, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णिरए । इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेण, तसकायसत्थं समारंभमाणे अन्ने अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ॥ ५२ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અ. १ ઉ २ સૂત્ર १५ મુજબ વિશેષમાં ત્રસકાયનો આરંભ જાણવો

से बेमि अप्पेगे अच्चाए हणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए वहंति एवं हिययाए, पित्ताए, वसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वालाए, सिंगाए, विसाणाए, दंताए, दाढाए, णहाए, ण्हारुणीए, अट्ठीए, अट्ठिमिंजाए, अट्ठाए, अणट्ठाए, अप्पेगे हिंसिंसु मेत्ति वा वहंति, अप्पेगे हिंसंति मेत्ति वा वहंति, अप्पेगे हिंसिस्संति मेत्ति वा वहंति ॥ ५३ ॥

શબ્દાર્થ – (१) હું કહું છું (२) કોઈ કોઈ જીવો (३) દેવીદેવતાની પૂજા માટે (४) ત્રસજીવોને મારે છે (५) કોઈ (६) ચામડાના માટે (७) મારે છે (८) કોઈ (९) માંસને માટે (१०) મારે છે (११) કોઈ (१२) લોહી માટે (१३) મારે છે (१४) એવી જ રીતે (१५) હૃદયને માટે (१६) પિત્તને માટે (१७) ચરબીને માટે (१८) મોરપિચ્છ માટે (१९) પૂછ માટે (२०) વાળ માટે (२१) શીંગ માટે (२२) વિષાણ માટે (२३) દાંત માટે (२४) દાઢ માટે (२५) નખ માટે (२६) નસો માટે (२७) હાડકા માટે (२८) હાડકાની મિંજ માટે (२९) પ્રયોજનથી (३०) વિનાપ્રયોજન—અપ્રયોજનને માટે (३१) એણે (३२) મને

મારેલ (૩૩) જેથી (૩૪) હિંસા કરે છે (૩૫) મને (૩૬) મારે છે (૩૭) જાણી (૩૮) હિંસા કરે છે (૩૯) એ (૪૦) મારશે જાણી (૪૧) મને (૪૨) હિંસા કરે છે

ભાવાર્થ – કોઇ કોઇ અજ્ઞાની જીવો દેવ-દેવીને ભોગ આપવા માટે ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે, કોઈ વાઘ આદિના ચર્મ માટે, કોઇ સુઅર આદિના માસ માટે, કોઇ લોહી માટે, કોઈ મત્ર સાધક પશુઓના હૃદય માટે, કોઇ પિત્ત માટે, કોઇ ચરબી માટે પિછા માટે મોર આદિને, પુચ્છ માટે રોઝ આદિને, વાળ માટે ચમરી ગાયને, શીગડા માટે મૃગાદિને, તથા ગેડાને, દાતને માટે સુઅર તથા હાથીને, દાઢાને માટે વરાહને, નખ માટે વાઘને, નસો માટે ગાય તથા બળદને હડ્ડી-હાડકા માટે હડ્ડીમીજા માટે તિર્યંચ પચેન્દ્રિયો ભેસો, વરાહ વગેરેને, તથા માસ લોલુપીઓ, જળચર સ્થળચર પક્ષી વગેરેને, પ્રયોજનથી, વિનાપ્રયોજને, ગમ્મતને ખાતર, મનોવિનોદ માટે, આવાં આવા કાર્યો માટે ત્રસજીવોની ઘાત કરે છે ત્રાસ આપે છે, હણે છે, મારે છે એમણે મને ભુતકાળમા માર્યો હતો વર્તમાને મને મારે છે, ભવિષ્યકાળમા મને મારશે તથા મારા સ્વજનોને પણ એ રીતે મારે છે તેમ માનીને તેઓ ત્રસ-જીવોને મારે છે સકલ્પથી પણ ત્રસ જીવોની હિસાને ઇચ્છે છે આવી રીતે-ત્રસજીવો પીડા પામી રહેલા છે અધશ્રદ્ધાથી પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થને માટે પ્રાણીઓના મૂલ્યવાન જીવનની કિંમત નહિ સમજનારા પચેન્દ્રિય જીવોની હિંસા કરતા અચકાતા નથી આવા અજ્ઞાનીઓ સ્વાર્થમય ભાવનાવાળા આરભના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા તથા હિસાના કટુ વિપાકોને નહિ જાણનારા જીવોની હિસા કરીને નરકાદિગતિમા ઉત્પન્ન થઇ જન્મ મરણાદિના દુખો ભોગવતા થકા અનતાનત કાળ સુધી સસાર પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે એમ જાણી હિસાથી નિવૃત્ત થઇ આત્મ-કલ્યાણ માટે અહિસક જીવન જીવવા ઉપયોગી બની રહેવુ તે માનવભવનુ કર્તવ્ય જાણવુ તેમ જ પોતાના આત્માને સમાધિનુ કારણ જાણવુ

एत्थ सत्थं समारभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति ॥ ५४ ॥ तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं तसकायसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे तसकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते तसकायसत्थ समारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति बेमि ॥ ५५ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :– અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૭ ૧૮ મુજબ વિશેષમાં ત્રસકાયનો આરંભ જાણવો

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

સાતમો ઉદ્દેશો

पहू एजस्स दुगुंछणाए आयंकदंसी अहियं ति णच्चा, जे अज्झत्थं जाणइ से बहिया जाणइ, जे बहिया जाणइ से अज्झत्थं जाणइ, एय तुलमन्नेसि, इह संतिगया दविया णावकंखंति जीविउं ॥ ५६ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) સમર્થ (૨) વાયુકાય (૩) હિંસાથી નિવૃત્ત (૪) દુઃખોના જાણનાર (૫) અહિત કરનાર (૬) એમ (૭) જાણીને (૮) જે આત્માને (૯) જાણે છે (૧૦) તે (૧૧) અન્યના (૧૨) જાણે છે (૧૩) જે અન્યના (૧૪) જાણનાર તે (૧૫) આત્માને (૧૬) જાણનાર (૧૭) સ્વ અને પરનાં (૧૮) સમભાવે જાણે (૧૯) જૈનશાસનમાં (૨૦) સમાધિમાં રક્ત સાધુ (૨૧) પુરુષ (૨૨) અસંયમી જીવનની (૨૩) ઇચ્છા કરે નહિ.

ભાવાર્થ :– જે કોઇ સ્વ અને પરના શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોને સારી રીતે જાણે છે તેમ જ આરંભ છે તે આત્માનું અહિત કરનાર અને સંસાર પરિભ્રમણનું કારણ છે એમ જે બરાબર સમજે છે, એવા મહાન પુરુષો વાયુકાય જીવોની હિંસાથી નિવૃત્ત થવા

સમર્થ છે. જેમ પોતાના આત્માને સુખ પ્રિય છે ને દુ:ખ અપ્રિય છે એમ જે બરાબર સમજે છે, ને ઉપયોગવત છે, તેઓ અન્ય જીવોના સુખદુઃખને બરાબર સમજી શકે છે અને જે અન્ય જીવોના સુખ-દુઃખોને સમજી શકે છે, તે પોતાના આત્માના સુખદુ ખોને તથા તેનાં કારણોને સમજી શકે છે આ રીતે જાણીને "આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ." પર અને પોતાને સમાનભાવથી જુઓ અને એ પ્રમાણે વર્તનમાં મૂકો આ પ્રકારની સમજ લાવી ઇન્દ્રિયોનાં ક્ષણિક અને કલ્પિત સુખો માટે અન્ય જીવોને પરિતાપ આપવો નહિ સમાધિના અભિલાષી સયમી સાધકો અસયમી જીવનને ઇચ્છતા નથી. આત્માર્થી જીવોએ અન્ય જીવોને દુ ખી કરીને પરિતાપ આપી તેના સુખને લૂટીને પોતાનુ સુખ ઉત્પન્ન કરવાની ભાવના રાખવી નહિ તેમ જ આત્માર્થી જીવોએ એમ સમજવુ કે અન્યાયથી ઉત્પન્ન કરેલ, એકત્ર કરેલ દ્રવ્ય તે સુખનાં સાધનો નથી પરતુ નરક અને તિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાના દ્વાર સમજવા, ભવિષ્યકાળમાં તેના કડવા વિપાકો જીવોને ભોગવવા પડશે એમ જાણી સમાધિમગ્ન જીવોએ પોતાના સુખ માટે અન્ય જીવોને પરિતાપ ઉપજે તેવાં કાર્યોથી દૂર રહેવુ. પરને દુ:ખ આપવુ તે પરમાર્થથી પોતાને જ ભવિષ્યમા દુ ખ ઉત્પન્ન થવાના કારણુ સમજી અહિંસકભાવે જીવન વ્યવહાર ચલાવવા સાધકે ગૃહસ્થોએ ઉપયોગી બની રહેવું તે માનવભવનુ તથા સાધુજીવનનું કર્તવ્ય જાણવુ તથા આત્મહિતનું પણ કારણ સમજવું.

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं, वाउसत्थंसमारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ॥५७॥

શબ્દાર્થ તથા **ભાવાર્થ**:— અ ૧ ઉ ૩ સૂત્ર ૨૨ મુજબ વિશેષમા વાયુકાયજીવનો આરભ જાણવો

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव जीवियस्स, परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए,

दुक्खपडिघायहेउं, से सयमेव वाउसत्थं समारंभति, अण्णेहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणइ तं से अहियाए, तं से अबोहिए ॥ ॥५८॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અ ૧ ઉ ૩ સૂત્ર ૨૩ મુજબ વિશેષમાં વાયુકાય જીવનો આરંભ જાણવો

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय, सोच्चा खलु भगवओ, अणगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवति– एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु निरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं, वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ ॥५९॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૫ મુજબ વિશેષમાં વાયુકાયના જીવનો આરંભ જાણવો

से बेमि[1] संति[2] संपाइमा[3] पाणा[4] आहच्च[5] संपयंति[6] य फरिसं[7] च खलु[8] पुट्ठा[9] एगे[10] संघायमावज्जंति[11,12], जे तत्थ संघायमावज्जंति[13], ते तत्थ परियाविज्जंति[14,15], जे तत्थ परियाविज्जंति[16], से तत्थ उद्दायंति[17] ॥६०॥

શબ્દાર્થ – (૧) હું કહું છું (૨) હોય છે (૩) ઉડતા (૪) પ્રાણીઓ (૫) ક્યારેક ક્યારેક (૬) પડતા હોય છે (૭) સ્પર્શ (૮) નિશ્ચયથી (૯) સ્પર્શ થતાં (૧૦) કેટલાએક (૧૧) સંકુચિતપણાને (૧૨) પ્રાપ્ત થાય છે (૧૩) સંઘાત (૧૪) પામતા (૧૫) મૂર્છિત થાય છે (૧૬) મૂર્છિત થઈ (૧૭) મૃત્યુ પામે છે

ભાવાર્થ :- વાયુ જ્યારે વિશેષ વાતો હોય ત્યારે વાયુ કાયની સાથે કેટલાએક ઉડતાં પતંગીયા આદિ જીવો વાયુના

સ્પર્શથી એકત્રિત થઈ વાયુની જ્યાં ત્યાં વૃક્ષાદિ કે પૃથ્વી આદિ સાથે પટકાઇ પડે છે પડતાની સાથે પીડા પ્રાપ્ત થવાથી તેનાં અવયવો સંકોચાય છે, સંકોચ પામ્યા પછી મૂર્છિત થાય છે અને મૃત્યુને પામે છે આવી રીતે પ્રચંડ વાયુના ઝઝાપાતથી ત્રસજીવોનું મૃત્યુ થાય છે વાયુકાયથી ઘણા જીવોને પીડા ઉત્પન્ન થાય છે અને મૃત્યુને પામે છે એ કારણે વાયુકાયના જીવોને તીવ્ર અશુભકર્મોના બંધન થાય છે જેથી વાયુકાયના જીવોની ઉત્પત્તિ [મૃત્યુ પછીનો જન્મ] મનુષ્ય તથા દેવોમા થતી નથી તિર્યંચ ગતિમાં જ ઉત્પત્તિ થાય છે અને ત્યા સ્વકાયમાં અગર અન્ય એકેન્દ્રિયમા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી જન્મ-મરણ રૂપ ભ્રમણ કરે છે, આ ઉપદેશ માથી સાર એ લેવાનો છે કે વાયુકાયની હિંસાથી, હિંસાના કરનારાઓ મૃત્યુ પામી પ્રાય વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થઇ ત્યા તે કાયમા ઘણા પાપોનો જથ્થો એકત્ર કરી તે જીવ એકેન્દ્રિયાદિક યોનિમા ઘણા કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરી દુઃખોને ભોગવે છે. એ જ રીતે અગ્નિ કાયના જીવોની હિંસા સંબધમા જાણવુ એમ જાણી વાયુકાયની હિંસાથી દૂર રહી તેની દયા પાળવા ઉપયોગવંત રહેવુ તે શ્રેય છે એકેન્દ્રિય જીવોની અતિ પ્રમાણમા ઘાત કરનારા જીવો એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થઈ વારવાર ત્યા અસંખ્યકાળ અથવા અનંતકાળ સુધી જન્મ મરણ કરતા થકા છેદન ભેદન આદિ દુઃખોને ભોગવતા થકાં રહે છે જુઓ શ્રી સૂત્રકૃતાંગ અ ૭ ગાથા ૨-૩જી એમ જાણી તે જીવોની દયા પાળવી તે પોતાના આત્માને માટે સુખનુ કારણ છે એમ સમજવુ

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिणाया भवंति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिणाया भवति ॥ ६१ ॥

तं परिणाय मेहावी णेव सयं वाउसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं वाउसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे वाउसत्थं समा-

रंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते वाउसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति बेमि ॥ ६२ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અ. ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૭–૧૮ મુજબ. વિશેષમાં વાયુકાયજીવનો આરંભ જાણવો [સૂત્ર. ૬૧–૬૨ના]

एत्थ वि जाणे उवादीयमाणा जे आयारे न रमंति, आरंभमाणा विणयं वयंति, छंदोवणीया, अज्झोववण्णा, आरंभसत्ता पकरेंति संगं ॥ ६३ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) વાયુકાય અથવા છકાયમાં આરંભ કરનાર કર્મોથી (૨) બંધાયેલા (૩) હે શિષ્ય ! (૪) જાણ જે સંયમમાં (૫) રમણ કરતા નથી તે (૬) આરંભ કરતા થકા પોતાને (૭) સંયમી (૮) માને છે (૯) સ્વચ્છંદાચારી (૧૦) વિષયમાં મૂઢ, (૧૧) હિંસામાં આસક્ત (૧૨) વારંવાર કર્મ બંધન કરે છે

ભાવાર્થ – હે શિષ્ય ! તો જે છકાય જીવ પૈકી એક કાયનો આરંભ કરે છે તેને છએ જીવ કાયનો આરંભી સમજવો અને આરંભ કરનાર તે આઠે કર્મનો બંધ કરે છે આઠે કર્મથી લેપાય છે તેઓ સંયમભાવમાં આચરણ કરી શકતા નથી અને આરંભ કરીને અમે સંયમી છીએ, તેમ બોલે છે આવા અસત્યના બોલનાર સ્વચ્છંદાચારી અને વિષય કષાયમાં આસક્ત હોવાથી આરંભમાં લીન બનેલાં જીવો વારંવાર કર્મબંધન કરતા થકાં સંસારની પરંપરા વધારી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે એમ જાણી સાધકે તથા આત્માર્થી જીવોએ આરંભથી દૂર રહેવા ઉપયોગવંત થઈને રહેવું

से वसुमं सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं, अप्पाणेणं अकरणिज्जं पावकम्मं णो अण्णेसि ॥ ६४ ॥

શબ્દાર્થ – (૧) સંયમીસાધક સર્વપ્રકારથી (૨) સાવધાન જ્ઞાનયુક્ત (૩) આત્મા (૪) નહિ કરવા યોગ્ય (૫) પાપ કર્મો (૬) કરે નહિ

ભાવાર્થ :- આરંભ – હિંસાના કટુ વિપાકો, દુષ્પરિણામો જાણીને બુદ્ધિમાન, વિવેકી, સંયમી સાધક આરંભના સ્વરૂપને જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણી, પ્રત્યખ્યાન પરિજ્ઞાથી હિંસાનો ત્યાગ કરી સ્વયં હિંસા કરે નહિ, અન્ય પાસે હિંસા કરાવે નહિ, હિંસાના કરનારાને અનુમોદન આપે નહિ અને નહિ કરવા યોગ્ય પાપકર્મ કરે નહિ. આરંભથી આત્માનું પતન છે. એમ સમજી આરંભથી દૂર રહેવું. જ્યાં જ્ઞાન અને ક્રિયા રહેલાં છે ને ઉપયોગપૂર્વક વર્તન છે, ત્યાં જ સંયમ છે એટલે જ્ઞાન–ક્રિયાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ થઇ શકે છે, એમ દૃઢ નિશ્ચય રાખવો જરૂરી છે.

तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं छज्जीवनिकायसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं छज्जीवनिकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे छज्जीवनिकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा । जस्सेते छज्जीवनिकाय सत्थंसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे त्ति बेमि ॥ ६५ ॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અ ૧ ઉ ૨ સૂત્ર ૧૮ મુજબ વિશેષમાં છ જીવનિકાયનો આરંભ જાણવો

પ્રથમ અધ્યયન સમાપ્ત

લોકવિજય નામનું બીજું અધ્યયન.

પ્રથમ ઉદ્દેશો.

जे गुणे[1] से मूलट्ठाणे[2], जे मूलट्ठाणे[3] से गुणे[4], इति से गुणट्ठी[5] महता[6] परियावेणं[7] वसे[10] पमत्ते[9], तंजहा–माया[11] मे, पिया[12] मे, माया[13] मे, भइणी[14] मे, भज्जा[15] मे, पुत्ता[16] मे, धुया[17] मे, सुण्हा[18] मे, सहि[19] सयण[20] संगंथ[21] संथुया[22] मे,

२३ २४ २५ २६ २७ २८ २९
विवित्तोवगरण परियट्टण भोयणच्छायण मे, इच्चत्थं गढिए
३ ३२ ३१
लोए वसे पमत्ते ॥ ॥६६॥

શબ્દાર્થ – (૧) જે શબ્દાદિક વિષયો છે (૨) તે સંસારનું મૂળ કારણ છે (૩) જે સંસારનાં મૂળ કારણ છે (૪) તે શબ્દાદિક વિષયો છે (૮) એ અપેક્ષાએ (૫) વિષયોના અભિલાષી જીવો (૬) મહાન (૭) દુઃખોને ભોગવનારા (૯) પ્રમાદી બની (૧) ગૃહવાસમાં રહે છે અને મમત્વથી (૧૧) મારી માતા (૧૨) મારા પિતા (૧૩) મારા ભાઈ (૧૪) મારી બહેન (૧૫) મારી પત્ની, (૧૬) મારો પુત્ર (૧૭) મારી પુત્રી, (૧૮) મારી પુત્રવધૂ (૧૯) મારા મિત્ર, (૨) મારા સ્વજન, (૨૧) મારા સ્વજનનાં સ્વજન, (૨૨) મારા પરિચિત (૨૩) સુંદર હાથી ઘોડા આદિ સાધન સામગ્રી અમારી ગણાય (૨૪) સંપત્તિ, (૨૫) ખાનપાન (૨૬) વસ્ત્ર (૨૭) મારા (૨૮) આ પ્રકારે (૨૯) આસક્ત અનેકો (૩) જીવો (૩૧) પ્રમાદી બની (૩૨) ગૃહસ્થવાસમાં જીવન વ્યતીત કરે છે

ભાવાર્થ – જે શબ્દાદિ વિષયો છે એ જ સંસારનું મૂળભૂત કારણ છે અને સંસાર છે તે જ શબ્દાદિ વિષયો છે અને જે વિષયોના અર્થી છે તેઓ પ્રમાદી બની વિષયોને પ્રાપ્ત કરવાના અધ્યવસાયોમાં શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી સદા પરિતપ્ત રહી મહાન દુઃખોનો અનુભવ કરતાં થકા રહે છે વળી આસક્તજીવ મમત્વભાવથી માતા પિતા, ભાઈ ભગિની પત્ની, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ, મિત્ર સ્વજન, સ્વજનોના સંબંધી અને પરિચિત સંબંધવાળા તથા હાથી ઘોડા, રથ આદિ સાધનો તથા વિશિષ્ટ પ્રકારની પ્રચુર સંપત્તિ, ભોજન પાન વસ્ત્ર મકાનો એ સર્વેમાં મારાપણાનું મમત્વ રાખી એ બધા મારા અને હું એમનો આવા પ્રકારનો આસક્તભાવ રાખી એ બધામાં રક્ત બની અનેક પ્રપંચોમાં ફસાઈ યાવત્ જીવન પ્રમાદભાવથી ગૃહસ્થવાસમાં રહી અશુભકર્મોનાં બંધન કરતો થકો જીવન વીતાવે છે અને અમૂલ્ય માનવભવ ગુમાવી સંસાર પરિભ્રમણ વધારે છે વિષયો પ્રાપ્ત કરવામા પરિગ્રહની જરૂર પડે છે, પરિગ્રહ

મેળવતાં હિંસા, કષાય, વેરબંધન થાય છે અને એ દોષો બધા દુઃખના ઉત્પાદક સંસાર પરિભ્રમણરૂપ જન્મ મરણનાં વધારનાર, અશુભગતિમાં લઇ જનારને દારૂણ દુઃખનાં પ્રાપ્ત કરાવનાર છે. એમ જાણી વિષયોમાંથી આસક્તિ ઘટાડી આરંભ પરિગ્રહ તથા કષાયથી દૂર રહેવા જાગૃત બની રહેવું

अहो य राओय परित्तप्पमाणे, कालाकालसमुट्ठाई, संजोगट्ठी, अट्ठालोभी, आलुंपे सहसाकारे विणिविट्ठचित्ते एत्थ सत्थे पुणो पुणो ॥ ६७ ॥

શબ્દાર્થ :- (૧) રાત્રિ દિવસ (૨) પરિતાપ પામતો (૩) કાળ અકાળનો વિચાર નહિ કરનાર (૪) સાવધાનપણે કુટુમ્બ અને ધન (૫) સંપત્તિમાં-લુબ્ધ બનેલ (૬) ધનનો લાલચુ ન્યાય-અન્યાય નહિ જોતા (૭) લુંટ કરી ધન સંગ્રહ કરવામા રક્ત, (૮) સાહસ કરનાર, વિચાર રહિત (૯) વિષયોમા ચિત્તની એકાગ્રતાવાળો (૧૦) પૃથ્વીકાય આદિ જીવોમા (૧૧) શસ્ત્રનો (૧૨) વારંવાર પ્રયોગ કરે છે.

ભાવાર્થ :- સ્વજનો અને ધનાદિમાં આસક્ત પુરુષ પોતાના માટે તથા સ્વજનો માટે ધન કમાવા તથા તેનુ રક્ષણ કરવા અહોરાત્રિ ચિંતા કરતો થકો કાળ અકાળને નહિ જોતા કુટુમ્બ અને સંપત્તિમા લુબ્ધ બનેલ, ધનનો લાલચુ, વિષયોમા એકાગ્ર ચિત્તવાળો, કર્તવ્ય અકર્તવ્યના વિચાર રહિત, નિર્ભયપણાથી લૂટ ચલાવનાર, ભોળાજનોને છેતરતો પૃથ્વીકાયાદિ અનેક જીવોની વારવાર હિંસા કરતો થકો રહે છે અને વારવાર શસ્ત્રનો પ્રયોગ કરતો થકો, ધનસંપત્તિનો સંગ્રહ કરવામા રક્ત, જીવોને પરિતાપ આપતો થકો રહે છે, આવા પ્રકારે જીવન વ્યતીત કરી અમૂલ્ય માનવભવને વૃથા ગુમાવે છે, જ્યા પરિગ્રહ વૃદ્ધિ પામે ત્યા પ્રેમ, પ્રમોદભાવ, મૈત્રીભાવ, માધ્યસ્થવૃત્તિ આદિ સાત્વિક ગુણોનો પ્રાય નાશ થાય છે અને માયા પ્રપંચ, છળ, કપટ,

સ્વાર્થ કમાઈ આદિ અવગુણોની વૃદ્ધિ થતી રહે છે કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિવેક ભૂલી ભયંકર પાપો કરતાં જીવો સંકોચ પામતા નથી, અન્યને ખાડામાં ઉતારવા, ચોરી કરવી, વગેરે પાપો નિશંકપણે કરતાં રહે છે લોભને વશીભૂત જીવો સંસારને પરમાર્થથી નરક સમાન બનાવી રહે છે અને ભવિષ્યકાળનો આગામી ભવ [જન્મ] દુઃખદાયી ઉત્પન્ન કરે છે એમ જાણી વિવેકી આત્માએ અનાસક્ત ભાવો કેળવી વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સુખરૂપ બનાવવા, સમાધિ પ્રાપ્ત કરવા અહિંસક ભાવથી, ન્યાયથી, સત્યથી અલ્પારંભથી જીવન વ્યવહાર ચલાવવા સતત જાગૃત રહેવું એ આત્માને શ્રેયનું કારણ છે

अप्पं च खलु आउयं इहमेगेसिं माणवाणं, तंजहा-सोयपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, चक्खुपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं घाणपरिण्णाणेहिं, परिहायमाणेहिं, रसणपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं, फासपरिण्णाणेहिं परिहायमाणेहिं। अभिक्कंतं च खलु वयं संपेहाए, तओ से एगया मूढभावं जणयंति ॥६८॥

શબ્દાર્થ (૧) અલ્પ (૨) આયુષ્યવાળા (૩) આ મનુષ્યભવમાં (૪) કેટલાએક (૫) મનુષ્યોના (૬) આવા પ્રકારથી (૭) શ્રોત્રેન્દ્રિયનું (૮) જ્ઞાન ઓછું (૯) થાય છે ચક્ષુઇન્દ્રિયનું જ્ઞાન (૧) ઓછું થાય છે (૧૧) નાસિકાનું જ્ઞાન (૧૨) ઓછું થાય છે (૧૩) જીભનું જ્ઞાન (૧૪) ઓછું થાય છે (૧૫) સ્પર્શેન્દ્રિયનું જ્ઞાન (૧૬) ઓછું થાય છે (૧૭) જરા તથા મૃત્યુથી ઘેરાયેલ (૧૮) અવસ્થા (૧૯) દેખીને (૨) તે સમયે (૨૧) તે જીવ (૨૨) એકદા વૃદ્ધાવસ્થામાં (૨૩) મૂઢતાને (૨૪) પામે છે

ભાવાર્થ – આ સંસારમાં કેટલાએક મનુષ્યોના આયુષ્ય પ્રાય [દેવોની અપેક્ષાએ] બહુ જ અલ્પ હોય છે વળી તે આયુષ્ય

ચંચળ-અસ્થિર રહેલાં છે, તેમ જ કોઇ ઉપક્રમ લાગવાથી આયુષ્ય ઘટે છે, અધવચમાંથી પણ તૂટવા સંભવ છે. તેમા વળી થોડો કાળ બાળભાવમાં રમતગમતમાં જાય છે, અમુક કાળ નિદ્રા અવસ્થામાં જાય છે, વળી વૃદ્ધાવસ્થા થવાથી શ્રોતેન્દ્રિય આદિ પાંચે ઇન્દ્રિયોની જ્ઞાનશકિત ઘટી જાય છે, યુવાન માફક કાર્યો થઇ શકતાં નથી, તેમ જ ભોગો ભોગવવાનું સામર્થ્ય પણ રહેતુ નથી જ્ઞાનશકિત ઘટવાથી વૃદ્ધાવસ્થા તથા મૃત્યુથી ઘેરાયેલ અવસ્થાને દેખી આસકત જીવો એકદા કર્તવ્ય મૂઢતાને પામે છે, એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ આ મનુષ્યભવની એક એક ક્ષણ અમૂલ્ય જાણી અનંત કાળે પ્રાપ્ત થયેલ અમૂલ્ય માનવભવની મહત્તાને સમજી વિચારવું જે જન્મ, જરા, મરણ રૂપી સંસાર પરિભ્રમણમા રહેલા દુઃખોનો (જન્મમરણરૂપ સંસાર પરિભ્રમણ) ક્ષય આ અમૂલ્ય માનવભવમાં જ કરી શકાય છે અને શાશ્વતા મોક્ષનાં સુખો પણ માનવભવથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એમ વિચારી માનવભવને સફળ બનાવવા અપ્રમાદી બની જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપરૂપ ધર્મ આરાધના કરી લેવા ઉપયોગવત રહેવું એ જ માનવભવનુ કર્તવ્ય છે.

[1] जेहिं वा [2] सद्धिं [3] संवसति ते वि णं [4] एगया [5] नियगा [6] पुव्वं [7] परिवयंति । सो वा [8] ते [9] नियगे [10] पच्छा [11] परिवएज्जा । [15] नालं [14] ते [12] तव [13] ताणाए वा, सरणाए वा । [16] तुमंपि [17] तेसिं [18] नालं [19] ताणाए वा [20] सरणाए वा । [25] से ण [21] हासाए, ण [22] कीड्डाए, ण [23] रतीए ण [24] विभूसाए ॥६९॥

શબ્દાર્થ : (૧) જેઓની (૨) સાથે (૩) રહેતા હોય (૪) કોઇ સમયે વૃદ્ધાવસ્થામા (૫) કુટુમ્બીજનોને (૬) પૂર્વે સહાયક થયા હોય તેઓનુ પાલન પોષણ કર્યું હોય એ જ સ્વજનો માતાપિતા આદિની વૃદ્ધાવસ્થામા

(૭) નિંદા કરે છે (૮) વૃદ્ધજનો (૯) સ્વજનોની (૧૦) પશ્ચાત્ (૧૧) નિંદા કરે છે વળી રોગાદિ પ્રાપ્ત થયે (૧૨) ત્રાણ (૧૩) શરણ (૧૪) સ્ત્રીને સ્વજનો (૧૫) થતાં નથી (૧૬) વૃદ્ધજનો (૧૭) સ્વજનોને (૧૮) થતાં નથી (૧૯) ત્રાણ (૨૦) શરણ (૨૧) વળી વૃદ્ધજનો હાસ્ય, (૨૨) ક્રીડા (૨૩) આનંદ, (૨૪) વિભૂષાને યોગ્ય (૨૫) રહેતાં નથી.

ભાવાર્થ – વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ વ્યક્તિ જે પોતાનાં સ્વજનો સાથે રહે છે, તે પોતાની યુવાન વયમાં સ્વજનોનું ભરણ પોષણ કરી જેમને સહાયક થયેલ હોય છે એ જ સ્વજનો માતાપિતા આદિ વડિલો વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા હોય ત્યારે તેમના ઉપકારને ભૂલી તેમની નિંદા કરે છે અને સેવા કરવામા પ્રમાદ કરે છે તેથી વૃદ્ધજનો પોતાના સ્વજનોની નિંદા કરે છે આ રીતે પરસ્પર એક બીજાની નિંદા કરે છે કારણ કે જે વ્યક્તિઓ ધર્મ પામેલ ન હોય, કર્તવ્ય અકર્તવ્યનુ જ્ઞાન ન હોય. આત્મા તરફનું લક્ષ્ય ન હોય, સાધુ સંતોનો સમાગમ કર્યો ન હોય તેવા વૃદ્ધજનો પોતાનું ધાર્યું ન થતાં, સ્વજનોની નિંદા કરે છે આવા પ્રકારની સંસારી જીવોની સ્વાર્થમય સ્થિતિ રહેલી છે, એમ નિશ્ચયથી જાણો. તેમ જ કર્મ ઉપાર્જન કરતાં તથા સ્વજનોનું પાલન પોષણ કરતા આરંભથી ઉપાર્જન કરેલ કર્મોના વિપાકરૂપ–દુઃખરૂપ ભોગવટામાં વર્તમાન ભવમા કે ભવિષ્યના ભવોમાં અથવા રોગાદિ સમયે કે મૃત્યુ સમયે રક્ષણ કરવાં કે શરણ થવાં કોઇ સ્વજનો સમર્થ થાય તેમ નથી એ જ રીતે વૃદ્ધજનો પણ સ્વજનોને રોગાદિ સમયે કે મૃત્યુ સમયે ત્રાણ શરણ થવા સમર્થ થઇ શકે તેમ નથી. વળી વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલ જીવો હાસ્યને, ક્રીડાને, આનંદને કે વિભૂષાને યોગ્ય રહેતા નથી એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ યુવાનવયમાં ધર્મ આરાધન કરી ભવિષ્યકાળ સુખરૂપ બનાવવા શુભગતિ પ્રાપ્ત કરવા જાગૃત રહેવું તે માનવભવનું કર્તવ્ય છે, સાર્થકતા છે કારણ કે વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયે શરીર નિબળ થવાથી ધર્મક્રિયા થવી મુશ્કેલ બને છે અને પોતે છગ–

પ્રપંચ કરી સ્વજનો માટે, મમત્વભાવથી બાંધેલ કર્મોનાં ફળ પોતાને એકલાને જ ભોગવવાં પડે છે તેમાં કોઇ સ્વજનો ભાગ લેવા સમર્થ થશે નહીં પરતુ તેં ઉપાર્જન કરેલ ધન સપત્તિનો ઉપયોગ સ્વજનો અગર અન્ય કોઇ કરશે. વૃદ્ધાવસ્થામાં મન ઉપર કાબૂ રહે નહીં. (પ્રથમથી અભ્યાસ ન હોય તો) શરીર કામ આપે નહિ, બોલવા કે સાંભળવાની શક્તિ રહે નહિ, તેવા સમયે વૃદ્ધોને પશ્ચાત્તપ થાય છે એમ જાણીને પોતાના જ સુખને માટે ધર્મ આરાધન કરી લેવા ઉપયોગથી રહેવુ કદાચ કોઇ સ્વજનો માતાપિતાની વૃદ્ધાવસ્થામાં સેવા કરનારા હોય તો પણ તેઓ રોગાદિ સમયે, કે મૃત્યુ સમયે કે ભવાન્તરમા કોઇ કોઇને ત્રાણ શરણ થવા સમર્થ થાય તેમ નથી આવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે; તે ધારણ કરી આત્મસાધન રૂપ ધર્મ આરાધન કરવામાં પ્રમાદ કરવો નહિ એ જ માનવભવનુ કર્તવ્ય છે.

इच्चेवं[1] समुट्ठिए[3] अहोविहाराए[2] अन्तरं[4] च खलु इमं संपेहाए[5] धीरो[6] मुहुत्तमवि[7] णो[9] पमायए[8] । वओ[10] अच्चेति[11] जोव्वणं[12] च ॥ ७० ॥

શબ્દાર્થ (૧) આ પ્રકારે (૨) સંયમગ્રહણ માટે (૩) તૈયાર થયેલ (૪) અવસરનો (૫) વિચાર કરી (૬) ધીર પુરુષ (૭) મુહૂર્ત માત્ર (૮) પ્રમાદ (૯) ન કરે (૧૦) અવસ્થા (૧૧) વ્યતીત થઈ રહેલ છે (૧૨) યૌવન ચાલ્યું જાય છે.

ભાવાર્થ :– સયમમા સાવધાન થઇ બુદ્ધિમાન સાધકે પ્રાપ્ત થયેલ માનવરૂપી અવસર, સુકુળમા જન્મ, આર્યક્ષેત્ર, પાચેઈન્દ્રિયોની સંપૂર્ણતા તથા મનનો વિકાસ, નિરોગી શરીર, ધર્મશ્રવણનો યોગ, સંયમ ભાવનો યોગ ઈત્યાદિ અવસરનો વિચાર કરી, તેમ જ આયુષ્ય તથા યૌવન ક્ષણે ક્ષણે વ્યતીત થઇ રહેલ છે, તથા આયુષ્ય અને યૌવનની અસ્થિરતા જાણી ધર્મ આરાધન–સયમ આરાધન કરવામાં ધીર પુરુષોએ મુહૂર્ત માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ મનુષ્યગતિ સિવાય

અન્ય ગતિમાં સંયમ આરાધન પણ થઈ શકે તેમ નથી. તેથી જ મનુષ્ય-ભવની મહત્તા જ્ઞાનીજનોએ બતાવેલ છે, એમ જાણી પ્રાપ્ત અવસરને સાર્થક બનાવવા, આત્મકલ્યાણ કરવા ઉપયોગવંત રહેવું એવો શ્રી ભગવંતનો ઉપદેશ છે

जीविए इह जे पमत्ता, से हंता, छेत्ता, भेत्ता, लुंपित्ता, विलुंपित्ता उद्दवेत्ता, उत्तासइत्ता, अकडं करिस्सामित्ति मण्णमाणे ॥ ७१ ॥

શબ્દાર્થ (૧) જીવનમાં (૨) અસંયમી (૩) જે પ્રમાદી બને છે તે એમ માને છે કે (૪) કોઈએ નહિ કરેલ એવું (૫) કામ કરીશ, (૬) એમ માની (૭) જીવોને મારે છે (૮) અવયવોને છેદે છે (૯) ભેદન કરે છે (૧૦) ગાંઠ કાપી લૂંટ કરે છે (૧૧) મોટી લૂંટો કરે છે (૧૨) જીવોને પ્રાણરહિત કરે છે (૧૩) જીવોને ત્રાસ આપે છે

ભાવાર્થ —જે અસંયમી જીવો છે તે એમ માને છે કે કોઈએ ન કરેલ હોય તેવાં કામને હું કરીશ, એમ માની, અભિમાનથી પ્રમાદી બની, પ્રાણીઓને મારે છે અવયવોનાં છેદન ભેદન કરે છે, ગાંઠો કાપી લૂંટો કરે છે, મોટી મોટી લૂંટો ચલાવે છે અને જીવોને પ્રાણરહિત કરે છે આ પ્રમાણે ઘણા જીવોને ત્રાસ આપતા થકાં પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવે છે યૌવન તથા આયુષ્યની ચંચળતા—અસ્થિરતાને નહિ જાણનાર અજ્ઞાનીઓ, જીવોની હિંસા કરી, પાપકર્મનો સંચય કરી સંસારની વૃદ્ધિ કરતા થકાં અનંતકાળ સુધી સંસાર પરિભ્રમણરૂપ જન્મ મરણનાં દુઃખો ભોગવતા થકાં સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરે છે, એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ પોતાના આત્માની દયા લાવી આરંભ પરિગ્રહથી દૂર રહેવા ઉપયોગવંત રહેવું તે આત્માને હિતકારક છે અહિંસા એ જ સુખની સરિતા છે

[१] जेहिं वा [२] सद्धिं [३] संवसइ [४] ते वा [५] णं [६] एगया नियगा तं [७] पुव्विं [८] पोसंति, सो [९] वा ते [१०] नियगे [११] पच्छा [१२] पोसेज्जा, [१६] नालं [१३] ते तव [१४] ताणाए वा, [१५] सरणाए वा, [१७] तुमंपि [१८] तेसिं [१९] नालं [२०] ताणाए वा [२१] सरणाए वा ॥ ७२ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) જેઓની (૨) સાથે (૩) વસે છે (૪) તેઓ (૫) એકદા (૬) સ્વજનો (૭) તારું પ્રથમ (૮) પોષણ કરે છે, (૧૦) અને સ્વજનોનુ (૧૧) પાછળથી (૯) તુ (૧૨) પોષણ કરે છે, (૧૩) તે સ્વજનો (૧૪) ત્રાણ (૧૫) શરણ થવા (૧૬) સમર્થ નથી (૧૭) તું પણ (૧૮) સ્વજનોને (૧૯) સમર્થ નથી (૨૦) ત્રાણ (૨૧) શરણ થવા

ભાવાર્થ :- આ સ્વાર્થમય સસારમા એક એક જીવો જેઓની સાથે વસે છે, એ રીતે વસતાં થકાં મદ-ભાગ્યને લઈ જીવન-નિર્વાહ માટે વ્યાપાર કરતા થકાં ધનની પ્રાપ્તિ નહિ થતા તે વડિલો પોતાના કુટુમ્બી-સ્વજનોથી પોષાય છે, એટલે કે સ્વજનો તરફથી તેમને મદદ મળે છે આ રીતે વ્યવહાર ચલાવતા કાળાંતરે ભાગ્યયોગે વ્યાપાર કરતા ધનની સારી પ્રાપ્તિ થતા પોતે-વડિલો તે સ્વજનોનુ પોષણ કરે છે, આવા પ્રકારનો સસાર વ્યવહાર અરસપરસ એક બીજાના શુભાશુભ કર્માનુસાર પાલન પોષણ કરે છે, પરતુ જ્યારે અશુભ કર્મોના ઉદયે રોગાદિનો ઉપદ્રવ થાય અથવા મૃત્યુ સમય પ્રાપ્ત થયે સ્વજનો વડિલોનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ થતા નથી, તેમ જ દુખમા ભાગ લઇ શકતા નથી કે મૃત્યુથી બચાવી શકતા નથી. એ જ પ્રમાણે વડિલો પણ સ્વજનોનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ થઈ શકતાં નથી કરેલા કર્મોના વિપાકો સૌ સૌને પોતાને જ ભોગવવા પડે છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોથી નિવૃત્ત થવા અપ્રમાદી બની અમૂલ્ય માનવભવને સાર્થક બનાવવા આત્મ કલ્યાણ સાધી લેવા જાગૃત રહેવુ, એ જ માનવભવનુ કર્તવ્ય છે

उवाइयसेसेण वा सन्निहिसंनिचयो किज्जइ, इहमेगेसिं असंजयाणं भोयणाए, तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पज्जंति ॥७६॥

શબ્દાર્થ (૧) ઉપભોગ કરતા (૨) વધેલ દ્રવ્યનો (૩) સંગ્રહ (૪) કરે છે (૫) આ સંસારમાં (૬) કેટલાએક (૭) અસંયતિઓ (૮) ઉપભોગ માટે (૯) કાળાંતરે (૧) તેઓને (૧૧) કદાચિત (૧૨) રોગ ઉપદ્રવ (૧૩) ઉત્પન્ન થાય છે

ભાવાર્થ – આ સંસારમાં પ્રાય સૌ કોઈ જીવોને પરિગ્રહ સંચયની ભાવના હોય છે ભવિષ્યકાળમા પોતાને તથા પોતાના પુત્રાદિ સ્વજનોને ઉપયોગમાં આવશે, આવી ભાવનાથી શરીરની પણ દરકાર નહિ રાખતાં ક્ષુધા, તૃષા, ઠંડી, તાપ આદિનાં દુઃખો સહન કરી ધન ઉપાર્જન કરવામાં એકાગ્રચિત્ત બની ધન ઉપાર્જન કરે છે તે ધનનો ભોજન આદિ જીવન નિર્વાહમાં ઉપભોગ કરતાં કરતાં વધારાના દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરે છે આવી રીતે સમાધિમાં નહિ રહેતાં ઉપાધિ પૂર્વક ધન પ્રાપ્ત કરવામા જ તલ્લીન બની રહેલાને કાળાંતરે કદાચિત રોગનો ઉપદ્રવ થાય છે અને પોતે ઉપાર્જન કરેલ અપાર ધનનો ભોગવટો કર્યા સિવાય સંગ્રહ કરેલાં ધનાદિ તથા સ્વજનો વગેરેને છોડી પોતાના શરીરને પણ છોડી ખાલી હાથે પરલોકમા જવું પડે છે તે સમયે તે વ્યક્તિને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થાય છે વળી ધન સંચય કરતા કરેલાં પાપોના વિપાકો-ફળો પોતાને એકલાને જ ભોગવવાં પડે છે અને છોડી ગયેલ સંપત્તિનો ઉપભોગ સ્વજનો અગર કોઈ અન્યપણ કરે છે એમ જાણી આત્માર્થી મનુષ્યોએ ઓછા આરંભથી ન્યાયનીતિથી જીવનનિર્વાહ પૂરતુ પોતાના સ્વજનો વગેરેના ઉપયોગ પૂરતુ દ્રવ્ય મેળવી જીવનનિર્વાહ કરવા ઉપયોગવંત રહેવું અસત્યથી ધન ઉપાર્જન કરી અશુભ કર્મોનો સંચય નહિ કરવા સતત ઉપયોગ રાખી રહેવું એ જ આત્માર્થીનું માનવભવનું કર્તવ્ય છે

[૧]जेहिं वा [૨]सद्धिं [૩]संवसइ [૪]ते वा णं [૫]एगया [૬]नियगा [૭]तं [૮]पुव्विं [૯]परिहरंति [૧૦]सो वा ते [૧૧]नियगे [૧૨]पच्छा [૧૩]परिहरेज्जा, [૧૪]नालं [૧૫]ते [૧૬]तव [૧૭]ताणाए [૩૩]वा, [૧૮]सरणाए वा, [૧૯]तुमंपि [૨૦]तेसिं [૨૧]नालं [૨૨]ताणाए वा, [૨૩]सरणाए वा ॥ ७४ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) જેઓની (૨) સાથે (૩) વસે છે (૪) તેઓ (૫) એકદા (૬) સ્વજનો (૭) તે (૮) પ્રથમ (૯) વૃદ્ધોને ત્યજી દે છે (૧૦) વૃદ્ધજનો (૧૧) સ્વજનોને (૧૨) પશ્ચાત્ (૧૩) છોડી દે છે (૧૪) સમર્થ થતા નથી (૧૫) સ્વજનો (૧૬) વૃદ્ધોને (૧૭) ત્રાણ (૧૮) શરણ થવા (૧૯) વૃદ્ધો (૨૦) સ્વજનોને (૨૧) સમર્થ થતાં નથી (૨૨) ત્રાણ (૨૩) શરણ થવા

ભાવાર્થ:— આ સંસારમાં સૌ કોઇ જીવો પ્રાયઃ પોતાના કુટુમ્બીઓ સાથે રહે છે જે કુટુમ્બીઓ—સ્વજનો માટે વડિલોએ અથાગ પરિશ્રમ લઇ (સૂત્ર ૭૩માં કહેવા મુજબ) ધન એકત્ર કરેલ હોય છે અથવા તો ધન એકત્ર કરે છે, પરંતુ જ્યારે તે વૃદ્ધજનોને—વડિલોને (સ્વજનોનું પાલન પોષણ કરનાર વ્યક્તિને) કુષ્ટ અગર ક્ષય આદિ ચેપીરોગો ઉત્પન્ન થાય છે અને દુઃખી થાય છે ત્યારે કોઇ કોઇ સ્વજનો, પ્રાય ઘણા સ્વજનો વૃદ્ધોના ચેપી રોગનો કુટુમ્બમાં ચેપ લાગશે એ ભયથી અગર શુશ્રૂષા કરવી પડશે, પૈસાનો વ્યય કરવો પડશે, વગેરે કારણોથી વૃદ્ધજનોને (રોગી જનોને) છોડી દે છે એવા જ પ્રકારે સ્વજનોમા કોઇ વ્યક્તિને ચેપીરોગનો ઉપદ્રવ થયો હોય તો વડિલો પણ ઉપરના કારણે તે રોગી સ્વજનોને છોડી દે છે, અગર તો પોતાના વસવાટથી દૂર મકાનમા એકાંતમા રાખે છે, આવા પ્રકારનો સાંસારિક સ્વાર્થમય સંબંધ રહેલો છે એટલે મૃત્યુ સમયે કે રોગાદિ સમયે અરસપરસ કોઇ કોઇને ત્રાણ શરણ થવા સમર્થ થતા નથી. પોતાના કરેલા—કર્મોના ફળ દુઃખ વિપાકો પોતાને સૌ સૌને ભોગવવા પડે છે. એમ જાણી આત્માર્થી

જીવોએ પોતાનો વ્યવહાર પ્રામાણિક, ન્યાયથી, અલ્પારંભથી (મમત્વ ઘટાડી) ચલાવવા લક્ષ રાખવું જેથી અશુભ કર્મોના બંધ ઓછા થાય, વર્તમાનભવમાં સમાધિ રહે અને ભવિષ્યના આગામી ભવમાં સુગતિ તથા સમાધિ પ્રાપ્ત થાય. જીવોને સુખ દુઃખ અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા વગેરે શુભાશુભ કર્માનુસાર પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણી ધર્મનું આરાધન કરવા સતત ઉપયોગથી રહેવું, એ જ માનવભવની સફળતા છે, કર્તવ્ય છે

एव जाणित्तु दुक्खं पत्तेय सायं अणभिक्कंतं च खलु वयं संपेहाए खणं जाणाहि पंडिए ॥ ७५ ॥

શબ્દાર્થ (૧) જાણી (૨) દુઃખ (૩) પ્રત્યેક પ્રાણીને (૪) સુખ (૫) બાકી રહેલ (૬) આયુષ્ય (૭) જોઈ (૮) અવસરને (૯) જાણે (૧૦) પંડિત

ભાવાર્થ – પ્રત્યેક પ્રાણી–જીવ પોતાના સુખ અગર દુઃખનો કર્તા પોતે જ છે, ભોક્તા પણ પોતે જ છે, અન્ય વ્યક્તિ તો નિમિત્ત માત્ર છે એમ જાણી બુદ્ધિમાન સાધક બાકી રહેલ આયુષ્યને લેઈ વિચારી તથા મનુષ્ય ભવરૂપી અવસરને દુર્લભ જાણી, જ્યાં સુધી વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ નથી ઇન્દ્રિયોનું બળ હાનિ પામેલ નથી, જરા અને મૃત્યુનો હુમલો આવેલ નથી, ત્યાં સુધીમાં પંડિત પુરુષોએ–આત્માર્થી ઓએ ધર્મ આરાધન કરી પરભવનો–ભવિષ્યકાળનો આગામી ભવ તથા વર્તમાનભવ સુખ સમાધિરૂપ બનાવવા સતત ઉપયોગ રાખવો. આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા તથા જન્મ, મરણ પ્રતિકૂળતા, પરવશપણા આદિનાં દુઃખોનો નાશ કરવાનો પુરુષાર્થ ફક્ત મનુષ્ય ભવમાં જ થઇ શકે છે અહિંસકભાવ સત્યવ્રત, અચૌર્યવ્રત, બ્રહ્મચર્ય વ્રત, અપરિગ્રહવ્રત [નિર્મમત્વપણું] સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, જ્ઞાન–દર્શન–ચારિત્ર–તપ રૂપ ધર્મ આરાધન એ સંસાર પરિભ્રમણરૂપ દુઃખોનો ક્ષય કરવામાં એ સર્વેને ઉપયોગી સાધન જાણી વર્તનમાં લાવીને અમૂલ્ય

માનવભવરૂપી અવસરને સફળ બનાવવા ઉદ્યમવત બની રહેવા ભગવંતશ્રી મહાવીરનો ઉપદેશ છે.

जाव[1] सोयपरिण्णाणा[2] अपरिहीणा[3], नेत्तपरिण्णाणा[4] अपरिहीणा[5], घाणपरिण्णाणा[6] अपरिहीणा[7], जीहपरिण्णाणा[8] अपरिहीणा[9], फरिसपरिण्णाणा[10] अपरिहीणा[11], इच्चेतेहिं[12] विरूवरूवेहिं[13] पण्णाणेहिं[14] अपरिहीणेहिं[15] आयट्ठं[16] संमं[17] समणुवासिज्जासि[18] त्ति[19] बेमि ॥ ७६ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) જ્યાંસુધી (૨) શ્રોતેન્દ્રિયના વિષય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ (૩) મદ થઈ નથી (૪) ચક્ષુઇન્દ્રિયની શક્તિ (૫) મદ થઇ નથી (૬) નાસિકા ઇન્દ્રિયની શક્તિ (૭) મદ થઈ નથી (૮) જીભની શક્તિ (૯) મદ થઇ નથી (૧૦) સ્પર્શેન્દ્રિયની (૧૧) શક્તિ મદ થઇ નથી (૧૨) આ પ્રકારે (૧૩) અનેક પ્રકારની (૧૪) જ્ઞાનની શક્તિ (૧૫) મદ થઈ નથી ત્યા સુધી આત્માના (૧૬) મોક્ષરૂપી અર્થ માટે (૧૭) સમ્યક્પ્રકારે (૧૮) પ્રયત્ન કરવો (૧૯) એમ હું કહું છુ.

ભાવાર્થ :– જ્યાં સુધી શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુઇન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય આદિ તથા વિવિધ પ્રકારનાં જ્ઞાનોની શક્તિમંદ થયેલ નથી, શક્તિઓ હાનિ પામેલ નથી, તે પહેલા આત્મકલ્યાણનુ સાધન સમ્યક્ પ્રકારે કરી લેવું. એ આત્માને હિતકારી છે, એમ જાણો. વળી સ્વજન, ધન, વિવિધ પ્રકારની સપત્તિ એ બધા પરપદાર્થો અશાશ્વત, અસ્થિર અને ક્ષણિક છે. તેમ જ અશાશ્વત એવા ઇન્દ્રિયજન્ય વિષયસુખોમા તૃપ્તિ છે જ નહિ, સુખ પણ નથી, સુખાભાસ છે, જે સુખની પાછળ દુ:ખ ઉત્પન્ન થાય તેને સુખ કેમ કહી શકાય ? ન જ કહી શકાય. માટે મમત્વભાવ છોડી વિષયજન્ય

સુખની આસક્તિને દૂર કરી આત્મ-સાધનરૂપ ધર્મ આરાધન કરી લેવા માટે ભગવત શ્રી મહાવીરનો આ ઉપદેશ છે

પ્રથમ ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

બીજો ઉદ્દેશો

अरइं आउट्टे से मेहावी, खणंसि मुक्के ॥ ७७ ॥

શબ્દાર્થ (૧) સંયમભાવ પ્રત્યેની અરુચિ (૨) દૂર કરે તો (૩) બુદ્ધિમાન (૪) અલ્પકાળમાં (૫) મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

ભાવાર્થ – જે આત્મા સંયમ ગ્રહણ કરી પાંચ ઇન્દ્રિયના સુખોમાં લોભાવો નથી, કષાયથી પીડિત થતો નથી, એવા સંયમી સાધકને કદાચિત્ સંયમમાં પૂર્વનાં કામભોગો યાદ આવતાં અરતિ ઉત્પન્ન થાય તો તે સંયમી મુનિ વિષયાદિનાં અશાશ્વત અને ક્ષણિક સુખો કરવા વિપાક દેનારાં છે તે પણ લાંબા કાળના વળી જન્મ, જરા, મરણરૂપ દુઃખોનાં ઉત્પાદક તથા ભવોની પરંપરા વધારનારાં સંસારવૃદ્ધિના કરાવનાર છે એમ જાણી અરતિને તરત દૂર કરે તો તે બુદ્ધિમાન મુનિ અલ્પકાળમાં મોક્ષનાં સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે નરક અને તિર્યંચગતિનાં તથા મનુષ્યની તુચ્છ જાતિનાં દુઃખોની તુલનાએ સંયમની કઠિનતા કોઈ હિસાબમાં નથી. એમ જાણી મેધાવી મુનિ સંયમભાવમાં સ્થિરતા અરતિને સ્થાન આપે નહીં પરંતુ અપ્રમત્ત રહી સંયમનું પાલન કરે.

अणाणाए पुट्ठावि एगे नियट्टंति मंदा मोहेण पाउडा ॥ ७८ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) વીતરાગ દેવની આજ્ઞાથીવિપરીત વર્તન કરનારા (૨) પરીસહ ઉત્પન્ન થતાં (૩) કેટલાએક સાધક સયમથી (૪) પતિત થાય છે (૫) અજ્ઞાની (૬) મોહથી (૭) ઘેરાયેલા છે

ભાવાર્થ – મોહના ઉદયથી મૂઢ બનેલાં, કર્તવ્યઅકર્તવ્યના વિવેકથી રહિત કેટલાએક અજ્ઞાની જીવો સયમમાં પરીષહ–ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થતાં વીતરાગ દેવની આજ્ઞાથી વિપરીત આચરણ કરી, સયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે સાધકે વિચારવું કે પરીષહ–ઉપસર્ગ તો સાધક જીવનની કસોટી અને સયમનુ માપયત્ર છે માટે મેધાવી સાધકે પરીષહ–ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થતા દૃઢતા ધારણ કરી સયમનું પાલન ઉપયોગ રાખી કરવુ

अपरिग्गहा[1] भविस्सामो[2] समुट्ठाय[3] लध्धे[4] कामे[5] अभिगाहइ[6], अणाणाए[7] मुणिणो[8] पडिलेहन्ति[9], इत्थ[10] मोहे[11] पुणो[12] पुणो सन्ना[13] नो हव्वाए[14] नो पाराए[15] ॥ ७९ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) પરિગ્રહ (૨) રહિત બનીશુ (૩) દીક્ષા ગ્રહણકરી (૪) પ્રાપ્ત થતા (૫) કામભોગોને (૬) ગ્રહણ કરે છે (૭) શ્રી વીતરાગ દેવની આજ્ઞાથી વિપરીત આચરણ કરી (૮) મુનિવેશને કલકિત કરનારા કામભોગો પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને (૯) ગવેષે છે (૧૦) આવા (૧૧) મોહના કારણે (૧૨) વારવાર (૧૩) આસક્ત બની, નથી રહેતા મુનિભાવમા કે નથી રહેતા ગૃહસ્થભાવમાં (૧૪) ન તો આ પાર કે (૧૫) ન તો પેલે પાર (આ લોકના અને પરલોકના સુખથી વચિત થાય છે)

ભાવાર્થ :– કેટલાએક સાધક અમે અપરિગ્રહી થઇશુ એમ બોલી–વિચારી દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે પશ્ચાત્ પ્રાપ્ત થતા કામભોગોને ગ્રહણ કરી સેવન કરે છે અને વીતરાગ દેવની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરી મુનિવેશને કલકિત કરે છે અને વિશેષ કામભોગોના સાધનો મેળવવાના ઉપાયને શોધતા થકા મોહથી મૂર્છિત બનેલા

વારવાર વિષયોમાં ગૃદ્ધ બની રહે છે તે નથી રહેતા સાધુપણા કે નથી રહેતા ગૃહસ્થપણામાં. બન્નેથી ભ્રષ્ટ બની આ લોક પરલોકનાં સુખોથી વંચિત રહી સંસારપરિભ્રમણની વૃદ્ધિ કરતા જન્મ મરણના ચક્રમાં કૃસાઈ પરિભ્રમણ કરતા રહે છે એમ સંયમી સાધકે વિષયવાસનાથી દૂર રહી અનાસક્ત ભાવ વા સંયમનું પાલન કરવા સતત ઉપયોગ રાખવો એ જ સાધક કર્તવ્ય

विमुत्ता हु ते जणा जे जणा पारगामिणो, लोलोभेण दुगुंछमाणे लध्धे कामे नाभिगाहइ । विणावि लोनिक्खम्म एस अकम्मे जाणति पासति । पडिलेणावकखति एस अणगारे त्ति पवुच्चइ ॥ ८० ॥

શબ્દાર્થ (૧) મુક્ત (૨) મનુષ્ય (૩) જે વ્યક્તિ (૪) જ્ઞાન ચારિત્રમાં પારગત લોભ પ્રસંગમાં (૫) નિર્લોભીપણું રાખે (૬) ત્યાગ કરે પ્રાપ્ત થયેલાં (૮) કામભોગો (૯) ગ્રહણ ન કરે (૧) કોઈ પ્રકારના લોભ (૧૧) લોભનો ત્યાગ કરી (૧૨) પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરે છે (૧૩) એ મુનિ (૧૩) કર્મરહિત બની (૧૫) સર્વજ્ઞ (૧૬) સર્વદર્શી બને છે (૧૭) એમ વિ (૧૮) વિષયોની ઈચ્છા ન કરે (૧૯) આવા આચારવાળાને (૨) સાચા (૨૧) કહેલાં છે

ભાવાર્થ – જે કોઈ સાધક જ્ઞાન, દર્શન, ચારિ પારગામી છે એવા પુરુષો–સાધકો જ મુક્ત સમાન કહેવાય છે જે સાધક સતત ઉપયોગસહિત સંયમનું પાલન કરે છે અને નિં વૃત્તિથી લોભને જીતીને પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગોનું સેવન કરતો અને જે સાધક પ્રથમથી જ લોભનો ત્યાગ કરીને પ્રવ્રજ્યા કરે છે એ જ મુનિ કર્મ રહિત બની સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી બને એમ વિચારી સાધક કોઈ પ્રકારના લોભની [વિષયોની] ઈચ્છા કં નહિ એવા મુનિને સાચા અણગાર કહ્યા છે

अहो य राओ परितप्पमाणे, कालाकालसमुट्ठाइ, संजोगट्ठी, अट्ठालोभी, आलुंपे, सहसाकारे विणिविट्ठचित्ते एत्थ सत्थं पुणो पुणो ॥ ८१ ॥

શબ્દાર્થ ભાવાર્થ :– અ. ૨. ઉ ૧ સૂત્ર ૬૭ મુજબ.

से [1]आयबले, से [2]नाइबले से [3]सयणबले, से [4]मितबले, से [5]पिच्चबले, से [6]देवबले, से [7]रायबले, से [8]चोरबले, से [9]अतिहिबले, से [10]किविणबले, से [11]समणबले [12]इच्चेहिं [13]विरूवरूवेहिं [14]कज्जेहिं [15]दंडसमायाणं [16]संपेहाए [17]भया [18]कज्जइ, [19]पावमुक्खुत्ति [20]मन्नमाणे, अदुवा [21]आसंसाए ॥ ८२ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) શરીર પુષ્ટ બનાવવા (૨) જ્ઞાતિબળ, (૩) સ્વજનબળ, (૪) મિત્રબળ, (૫) પરલોકબળ, (૬) દેવબળ, (૭) રાજ્યબળ, (૮) ચોરબળ, (૯) અતિથિબળ, (૧૦) ભિક્ષુબળ, (૧૧) શ્રમણબળ, (૧૨) આવા (૧૩) વિવિધ પ્રકારના (બળો પ્રાપ્ત કરવા) (૧૪) કાર્ય દ્વારા (૧૫) જીવોની હિંસા કરે છે (૧૬) વિચાર કરી (૧૭) ભયથી પણ (૧૮) હિંસા કરે છે (૧૯) પાપથી છૂટવા (૨૦) માનતા અથવા કોઇ પણ (૨૧) આશાએ

ભાવાર્થ :– અજ્ઞાની અસયમી જીવો પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવવા અથવા કોઇ સમયે મુશ્કેલી આવે તો તે સમયે તે મુશ્કેલી નિવારણ માટે સહાય પ્રાપ્ત કરવાની ભાવનાથી, જ્ઞાતિબળ પ્રાપ્ત કરવા તથા સ્વજનબળ, મિત્રબળ, પરલોકબળ, દેવબળ, રાજ્યબળ, ચોરબળ, અતિથિબળ, ભિક્ષુકબળ, શ્રમણબળ આદિ મેળવવા માટે વિવિધ પ્રકારના કાર્યોદ્વારા જીવોની ઘાત કરે છે, અથવા રાજ્યના ભયથી રાજાની સેવા કરવા અથવા પાપથી છૂટવારૂપ અંધ માન્યતાથી યજ્ઞાદિ વગેરે કાર્યોવડે જીવોની હિંસા કરે છે. અથવા હિંસારૂપ

યજ્ઞાદિ કાર્યોથી વર્તમાનભવમાં તથા પરભવમાં સુખ પ્રાપ્ત થાય એ ભાવનાથી અથવા તો સાંસારિક કોઈ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત કરવાની ભાવનાથી સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો કરે છે આવા જીવઘાતરૂપ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો બધાં હિંસા કરવાવાળાને જ અહિતકર થાય છે અને અશુભ કર્મોનો સંચય કરી સંસાર પરિભ્રમણ વધારતો થકો નરકાદિ અધમગતિમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઈ જન્મ-મરણાદિના પરવશપણા આદિના તીવ્ર દુઃખોને ભોગવતો થકો સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે એમ વિચારી આત્માર્થી જીવોએ આવી અજ્ઞાનરૂપ ભ્રમણાને છોડીને હિંસાથી દૂર રહી અહિંસક ભાવ વધારી, પરિગ્રહ મમત્વ દૂર કરી, અલ્પાહારી અલ્પપરિગ્રહી, સાધુ જીવન વ્યતીત કરવા ઉપયોગી બની રહેવું જેથી વર્તમાનભવ તથા ભવિષ્યનો ભવ સુખસમાધિરૂપ બની રહે

तं परिण्णाय मेहावी नेव सयं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभिज्जा, नेव अन्नं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभाविज्जा, एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, एस मग्गे आरिएहिं पवेइए, जहेत्थ कुसले नोवलिंपिज्जासि त्ति बेमि ॥ ८४ ॥

શબ્દાર્થ —(૧) એમ જાણી (૨) બુદ્ધિમાન (૩) નહિ (૪) સ્વયં (૫) એવા (૬) કાર્યો માટે (૭) હિંસા (૮) કરે (૯) નહિ (૧) અન્ય પાસે (૧૧) એવા (૧૨) કાર્યો માટે (૧૩) હિંસા (૧૪) કરાવે (૧૫) એવા (૧૬) કાર્યો માટે (૧૭) હિંસા (૧૮) કરતા હોય (૧૯) અન્યને (૨) નહિ (૨૧) ભલું જાણે (૨૨) આ (૨૩) માર્ગ (૨૪) શ્રી તીર્થંકર દેવોએ (૨૫) પ્રતિપાદન કરેલ છે (૨૬) જેથી (૨૭) બુદ્ધિમાન [આવા ઉપર મુજબ સૂત્ર ૮૨ માં કહ્યા મુજબના કાર્યોથી] અશુભ કર્મોના લેપથી પોતાના આત્માને (૨૮) લિપ્ત કરે નહીં

ભાવાર્થ – પૂર્વોકત સૂત્ર ૮૨મા કહ્યા મુજબ પોતાના સ્વાર્થે અન્ય તરફથી સહાય મેળવવા માટે થતી હિંસા પોતાના આત્માને અહિતકર્તા જાણી બુદ્ધિમાન સાધક સાંસારિક કાર્યો માટે, વિવિધ પ્રકારના કાર્યો માટે, સ્વયં હિંસા કરે નહિ, અન્ય પાસે હિંસા કરાવે નહિ, તેમ જ એવા કાર્યો માટે અન્ય કોઇ હિંસા કરતા હોય તેને અનુમોદન આપે નહીં. આવા પ્રકારનો હિંસાના ત્યાગરૂપ અહિંસક માર્ગ શ્રી તીર્થંકર દેવોએ પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેને બરાબર સમજી વિવિધ કાર્યો માટે કરાતી હિંસાનો ત્યાગ કરી, પોતાના આત્માને હિંસાદિ પાપકર્મોથી લિપ્ત કરે નહિ અને અહિંસક વર્તન રાખી ઉપયોગપૂર્વક યાવત્ જીવન સંયમપાલન કરવું એ જ સાધક આચાર અને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ છે એ જ માનવ-ભવનુ કર્તવ્ય છે.

બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ત્રીજો ઉદ્દેશો.

से[1] असइं[2] उच्चागोए[3], असइं[4] नीआगोए[5], नो हीणे[6], नो[8] अइरित्ते[7], नोऽपीहए[9] इय[10] संखाय को[12] गोयावाइ[11] ? को[13] माणावादी ? कंसि[14] वा[15] एगे गिज्झा[16] ? ॥ ८४ ॥

શબ્દાર્થ . (૧) આ જીવ (૨) અનેક વાર (૩) ઉચ્ચગોત્રમા ઉત્પન્ન થયો (૪) અનેકવાર (૫) નીચગોત્રમા ઉત્પન્ન થયો, (૬) હીન થયો નથી (૭) વિશેષ થયો નથી (૮) એકની પણ (૯) ઇચ્છા ન કરે (૧૦) એમ જાણી (૧૧) ગોત્રનુ અભિમાન કરે ? (૧૨) કોણ કોના (૧૩) અભિમાન કરે ? (૧૪) કોનામા (૧૫) કોઇએ (૧૬) આસક્તિ રાખવી

ભાવાર્થ — આ જીવ અનેકવાર ઉચ્ચગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયો, અનેકવાર નીચગોત્રમા ઉત્પન્ન થયો, તેમાં વિશેષતા કે હીનતા થઈ નથી કારણ ભવભ્રમણ તથા કર્મબંધણ બન્નેમાં પ્રાય સમાન હોય છે એમ જાણી બુદ્ધિમાન આત્માએ ઉચ્ચગોત્રમાં અભિમાન કરવું નહિ અને નીચગોત્રમા હીનતા લાવવી નહિ અને કોઇ પણ મદસ્થાનોની ઇચ્છા કરવી નહિ, તેમ જ ગોત્રના ગર્વ—અભિમાન કરવા નહિ, બન્નેમાંથી શેમા આસક્તિ કરવા યોગ્ય છે એટલે કે આસક્તિ કરવા યોગ્ય નથી આઠ મદ પૈકી કોઇ પણ મદનું અભિમાન કરે તે જીવ ભવિષ્યના ભવમા હીનતાને પામે છે એટલે જે ઉચ્ચગોત્રનું અભિમાન કરે તો ભવિષ્યના ભવમાં તે જીવ નીચગોત્રમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રકારે આઠે મદ સબધમાં જાણવું જેમ રહેંટ માળ કામાં બેઠેલ વ્યક્તિ ઉંચે જઇ નીચે આવે છે, એમ ઝુલાની માફક જીવો કર્માનુસાર ઉચ્ચ નીચગોત્રમાં વારવાર ઉત્પન્ન થાય છે વળી નીચગોત્રનો ઉદય અનતકાળ સુધી તિર્યચગતિમા [વનસ્પતિ આશ્રી અનતકાળ] હોય છે તિર્યચગતિમાં ઉચ્ચગોત્રનો ઉદય હોતો જ નથી. આમ વિચારી ગોત્રના કે કોઇ પણ મદસ્થાનોના અભિમાન કરવા નહિ, ગમે તેવી સ્થિતિમાં સમભાવે રહેવું એ જ સાચુ જ્ઞાન છે આવા સુદર જાણપણાના ખુલાસા શ્રી જૈનધર્મમાં શ્રી વીતરાગ દેવે અનુકપાભાવે જીવોના હિતના માટે કરેલા છે

तम्हा[1] पंडिए[2] नो[3] हरिसे[4] नो[5] कुप्पे[6], भूएहिं[7] जाण[8] पडिलेहि[9] सात[10], समिते[11] एयाणुपस्सी[12] तजहा-अंधत्त[13], बहिरत्तं[14], मूयत्त[15], काणत्तं[16], कुटत्तं[17], खुज्जत्त[18], वडहत्तं[19], सामत्त[20], सबलत्त[21], सारत्तं[22], सहपमाएण[23] अणेगरूवाओ[24] जोणीओ[25] संधाति[26], विरूवरूवे[27] फासे[28] पडिसंवेदेइ[29] ॥ ८५ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) તેથી (૨) બુદ્ધિમાન (૩) ન (૪) હર્ષકરે (૫) ન (૬) ક્રોધકરે (૭) જીવોને (૮) જાણો (૯) વિચારો (૧૦) સુખની ઇચ્છા (૧૧) સમિતિયુક્ત (૧૨) દેખવાવાળા (૧૩) અંધપણું (૧૪) બહેરાપણું (૧૫) મૂગાપણું (૧૬) કાણાપણુ (૧૭) ઠુંઠાપણુ (૧૮) વામનપણું (૧૯) કુબડાપણું (૨૦) કાળાપણું (૨૧) કાબરચીતરાપણું (૨૨) સરોગીપણું (૨૩) પોતાના જ પ્રમાદથી (૨૪) અનેક પ્રકારની (૨૫) યોનિસ્થાનોમા (૨૬) જન્મ ધારણ કરે છે (૨૭) અનેક પ્રકારના (૨૮) દુઃખો (૨૯) ભોગવવા પડે છે

ભાવાર્થ :- ઉપરના સૂત્ર ૮૪ માં લખેલ વિધિને જાણી બુદ્ધિમાન પુરુષ ઉચ્ચગોત્ર પામવાથી હર્ષ ન કરે, નીચગોત્ર પામવાથી ખેદ ન કરે, દીનતાને ધારણ ન કરે. ક્રોધ ન કરે પ્રાણીમાત્રને સુખપ્રિય છે, દુઃખ અપ્રિય છે તે સમ્યક્-પ્રકારથી જાણી વિચારી, સમિતિયુક્ત દરેક પ્રાણી સાથે વિવેકપૂર્વક સમ્યગ્ભાવથી વર્તન રાખવુ જોઇએ. વળી એમ જાણવું કે અંધપણુ, બહેરાપણું, ગૂંગાપણું, કાણાપણું, ઠુંઠાપણું, વામનપણું, કુબડાપણુ, કાળાપણું, કાબરચીતરાપણુ, સરોગીપણું પામવુ તથા અનેક યોનિસ્થાનોમાં જન્મ ધારણ કરવા અને ત્યા અનેક પ્રકારનાં દુ.ખો ભોગવવાં એ સર્વ પ્રતિકૂળતા અને દુઃખો પોતાના જ પ્રમાદના કારણથી હોય છે એક જ ભવમા પણ ઉંચી નીચી સ્થિતિઓ, શ્રીમંતાઇ, ગરીબીપણું, રોગના ઉપદ્રવો, નિર્ધનતા, પરવશપણું વગેરે સ્થિતિઓના બદલા થતા રહે છે. તે બધા ફેરફારો પોતાના પૂર્વના અવિવેકથી આરંભથી, પ્રમાદથી, આસકત ભાવોથી, અન્યને દુઃખો ઉપજાવ્યા હોય, અસત્ય આચરણ કર્યા હોય, અન્યની સંપત્તિઓ લૂંટી હોય, છેતરપીંડી કરેલ હોય વગેરે પૂર્વના બાંધેલાં અશુભ કર્મોનાં ઉદયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. એમ વિચારી આત્માર્થી જીવોએ પોતાનો વ્યવહાર ન્યાયી, સત્ય, અહિંસક, પ્રામાણિકપણાથી રાખી વર્તમાનકાળ તથા ભવિષ્યકાળ સુખરૂપ બનાવવા ઉપયોગ રાખી રહેવુ જોઈએ એને જ સાચો વિવેક, સાચુ જ્ઞાન સમજવુ અને સદા સમભાવે રહેવા ઉપયોગ રાખવો એ જ માનવભવનુ કર્તવ્ય છે.

से अबुज्झमाणे हओवहए जाइमरणं अणुपरियट्टमाणे ॥ ॥८६॥

શબ્દાર્થ (૧) અજ્ઞાની જીવો (૨) રોગાદિથી (૩) પીડિત (૪) જન્મમરણ (૫) પરિભ્રમણ કરે છે

ભાવાર્થ :– અજ્ઞાની જીવો કર્મોના સ્વરૂપને નહિ જાણનાર, ઉચ્ચગોત્રાદિનું અભિમાન કરી અને જીવોની હિંસા કરી અપયશાદિ પ્રતિકૂળતાને પામે છે તેમજ અશુભ કર્મોનાસચયોવડે અનેક પ્રકારની શારીરિક તથા માનસિક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે, અને અપયશથી કલંકિત બની [પૂર્વભવોમાં કરેલા માયાકપટ, અસત્યવર્તન, હિંસા, છેતરપીંડી, અભિમાનથી જીવોને ત્રાસ આપ્યા હોય આળ ચઢાવ્યા હોય, માર માર્યો હોય વિ. અશુભ કર્મોના ફળના ઉદયથી] જન્મ, મરણરૂપ–સંસાર પરિભ્રમણ ચક્રમાં વારવાર દુ ખો ભોગવતા થકા ભ્રમણ કરતા થકા રહે છે એમ જાણી વર્તમાનભવમાં સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ વધારી અહિંસક ભાવે [વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સુખરૂપ બનાવવા માટે] સમ્યગ્ ભાવે વર્તન રાખી રહેવું જોઈએ, એને જ માનવભવનું સાચું ફળ જાણો

जीवियं पुढो पियं इहमेगेसिं माणवाणं खित्तवत्थु ममायमाणाणं ॥८७॥

શબ્દાર્થ (૧) અસયમી જીવન (૨) પૃથક્ પૃથક્ (૩) પ્રિય (૪) આ સસારમાં (૫) કેટલાએક (૬) મનુષ્યોને ક્ષેત્ર (૭) મકાનમાં (૮) મમત્વ રાખવાવાળાને.

ભાવાર્થ :– આ સસારમાં ક્ષેત્ર, મકાનો, સપત્તિ આદિ પરિગ્રહમા મમત્વ રાખવાવાળા પ્રત્યેક જીવોને અસયમી જીવન જીવવું પ્રિય છે છતા મરણ તો આવે છે તોપણ અજ્ઞાની જીવોને મમત્વ છૂટતું

નથી અને જીવનપર્યંત કામભોગો ભોગવવામાં તથા ધનપ્રાપ્તિ કરવામાં રક્ત રહી અમૂલ્ય માનવભવરૂપી અવસરને નિરર્થક બનાવી રહેલા છે.

[१]आरत्तं, [२]विरत्तं, [३]मणिकुण्डलं, [४]सहहिरण्णेण [५]इत्थियाओ [६]परिगिज्झ [७]तत्थेव [८]रत्ता '[९]ण [१०]इत्थ [११]तवो वा [१२]दमो वा नियमो [१३]वा दिस्सइ' [१४]संपुण्णं [१५]बाले [१६]जीविउकामे [१७]लालप्पमाणे [१८]मूढे [१९]विप्परियासमुवेइ [२०] ॥८८॥

શબ્દાર્થ : (૧) રંગેલા વસ્ત્રો (૨) વિવિધરંગનાં વસ્ત્રો (૩) રત્નઆભુષણ (૪) સુવર્ણ (૫) સ્ત્રીઓ (૬) ગ્રહણકરી (૭) તે સર્વમાં (૮) આસક્ત બને છે (૯) નથી ત્યાં (૧૦) તપ (૧૧) ઇન્દ્રિય મન (૧૨) અહિંસા આદિ વ્રતો (૧૩) ફળવાન દેખાતા (૧૪) એકાંત (૧૫) અજ્ઞાની અસંયમી (૧૬) જીવનની (૧૭) ઇચ્છાવાળા (૧૮) અસત્ય બોલનાર (૧૯) મૂઢ બની વિપરીત (૨૦) આચરણ કરે છે

ભાવાર્થ :— અજ્ઞાની મનુષ્યને કદાચિત્ રંગબેરંગી વસ્ત્રો, મણિ, કુંડળ, સોના, ચાંદી આદિ સંપત્તિ તથા સ્ત્રીઓ વગેરે ભોગોપભોગના સાધનો પ્રાપ્ત થતાં, તેમાં આસકત બનીને રહે છે. અને કર્તવ્યના જ્ઞાનથી રહિત બની એકાંત અજ્ઞાની મૂઢ બની. મનુષ્યપણાને ન શોભે તેવા વિપરીત આચરણ કરતો થકો અસંયમી જીવનની ઇચ્છાવાળો બકવાદ કરતો કહે છે કે સંસારમાં અનશનાદિ-તપ, ઇન્દ્રિયદમન, અહિંસાદિવ્રત-નિયમો આદિ ક્રિયાઓથી કોઈ લાભ દેખાતો નથી એમ મોહની પ્રબળતાથી વિવેકશૂન્ય થઇ ધર્મક્રિયાનો નિષેધ કરે છે પ્રત્યક્ષ ભોગોને સુખદાયક માની તેમાં જ રક્ત રહી સંસારપરિભ્રમણની વૃદ્ધિ કરતો રહે છે અજ્ઞાની જીવો આવી ભ્રમણામાં સંસાર સાગરમાં અનંતકાળ સુધી નરક તથા તિર્યંચ ગતિમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થઇ જન્મ મરણાદિના દુઃખોને ભોગવતા થકા સંસારભ્રમણ કરે છે

इणमेव नावकंखंति जे जणा धुवचारिणो, जाइमरणं परिणाय चरे संकमणे दढे ॥८९॥

શબ્દાર્થ (૧) જે મનુષ્યો (૨) શાશ્વત સુખની ઇચ્છાવાળા (૩) અસંયમી જીવનને (૪) ઇચ્છતા નથી (૫) જન્મ મરણના સ્વરૂપને (૬) જાણી (૭) વિચરે છે (૮) દૃઢ બની (૯) ચારિત્રમાં.

ભાવાર્થ :- જે જીવો શાશ્વત સુખના અભિલાષી છે; તેઓ અસંયમી જીવનની ઇચ્છા રાખતા નથી તેમ જ જન્મ અને મરણના ઉત્પાદક એવા કામભોગોના સ્વરૂપને જાણી અસંયમી જીવન (વિષયાસક્તભાવ)થી દૂર રહી સંયમ અનુષ્ઠાનમાં શંકા નહિ રાખતા દૃઢતાથી સંયમ પાલન કરતા વિચરે છે

नत्थि कालस्स ऽणागमो, सव्वे पाणा पियाउया, सुहसाया, दुक्खपडिकूला, अप्पियवहा, पियजीविणो जीविउकामा । सव्वेसिं जीवियं पियं ॥९०॥

શબ્દાર્થ (૧) નથી (૨) મૃત્યુનું (૩) અનાગમ (૪) સર્વ (૫) પ્રાણીઓને (૬) જીવન પ્રિય છે (૭) સુખના ઇચ્છુક છે (૮) દુઃખપ્રતિકૂળ છે (૯) મરણ અપ્રિય છે (૧૦) જીવન પ્રિય છે (૧૧) જીવનની અભિલાષા છે (૧૨) સર્વ જીવોને (૧૩) જીવતર (૧૪) પ્રિય છે

ભાવાર્થ – જ્યાં જન્મ છે ત્યાં અવશ્ય મરણ છે તેથી મૃત્યુ નથી તેમ નથી [આવવાનું જ છે] સર્વ જીવોને પોતાનું આયુષ્ય પ્રિય છે સર્વ જીવો સુખની ઇચ્છાવાળા છે; દુઃખ સર્વ જીવોને પ્રતિકૂળ, અનિષ્ટ છે. મરણ સૌને અપ્રિય છે; જીવન સૌને પ્રિય છે સર્વ જીવો જીવનની અભિલાષા રાખે છે, જીવતા રહેવું તે સર્વ જીવોને પ્રિય છે આવા પ્રકારે જાણી અન્ય કોઈપણ નાના

કે મોટા જીવોના સુખને તથા તેના પ્રાણો લૂટી અન્યના સુખોને ધક્કો પહોંચાડી, પોતાનાં સુખો પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના રાખવી નહિ સર્વ જીવોને પોતાના આત્મા સમાન જોવા ઉપયોગી બની રહેવું, એ જ પોતાના આત્માને સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે, આવો શ્રી ભગવંતનો ઉપદેશ છે.

तं परिगिज्झ दुपयं चउप्पयं अभिजुंजियाणं संसिंचियाणं तिविहेणं जावि से तत्थ मत्ता भवइ, अप्पा वा बहुया वा से तत्थ गड्ढिए चिट्ठइ भोयणाए ॥९१॥

શબ્દાર્થ : (૧) અસંયમી સુખી જીવનનો (૨) આશ્રય લઈ (૩) બે પગવાળાં દાસ દાસી, (૪) ચાર પગવાળા બળદ ઘોડા આદિને (૫) કાર્યમા જોડી (૬) ધન એકત્ર કરી (૭) ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે (૮) સમુહ થયેલ ધનની માત્રા (૯) અલ્પ હોય (૧૦) બહુ હોય (૧૧) તે એકત્ર થયેલ સપત્તિમા (૧૨) જીવો (૧૩) ગૃદ્ધબની (૧૪) ઉપભોગ કરવામા જ (૧૫) લીન બની રહે છે

ભાવાર્થ – અસયમી જીવનવાળા જીવો પોતાના જીવનને સુખી બનાવવા માટે બે પગવાળા દાસ દાસી નોકર વગેરે તથા ચાર પગવાળા બળદ ઘોડા આદિને ગ્રહણ કરી તેઓને પોતાના વ્યાપારમાં નિયુક્ત કરીને વેપાર કરતા ધનની માત્રાનો સચય કરે છે ધનની માત્રા અલ્પ હોય કે વિશેષ ભેગી થયેલ હોય તે સપત્તિમા તથા ભોગોપભોગના સાધનોમા ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે તેમા આસક્ત બની તેનો ઉપભોગ કરવામા જ લીન બની રહે છે આરભ અને પરિગ્રહ સચય [મમત્વ] ના વર્તમાન કાર્યના પરિણામનો, ભવિષ્યકાળમાં કટુ વિપાકોનો વિચાર નહિ કરતા, વર્તમાન અશાશ્વત, ક્ષણિક વિષયસુખમાં લીન બની ભવિષ્યકાળના ભવને દુઃખ રૂપ બનાવી, અમૂલ્ય અને દીર્ઘકાળે પ્રાપ્ત થયેલ એવા આ અમૂલ્ય માનભવને નિરર્થક બનાવી સસાર પરિભ્રમણ વધારે છે, એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ અસંયમી

જીવનની ઇચ્છા કરવી નહિ જીવનને સંયમી બનાવી, માનવભવને સફળ બનાવવા સતત ઉપયોગ રાખી રહેવું એ જ માનવભવનું કર્તવ્ય છે તથા આત્માને મેળવું કારણ છે

तओ से एगया विविहं परिसिट्ठं संभूयं महोवगरणं भवइ । तंपि से एगया दायादा विभयंति, अदत्तहारो वा से अवहरन्ति, रायाणो वा से विलुंपंति, णस्सति वा से, विणस्सति वा से, अगारदाहेण वा से डज्झइ ॥ ॥९१॥

શબ્દાર્થ (૧) પશ્ચાત્ (૨) અસંયમી જીવ પાસે (૩) કોઈ સમયે (૪) વિવિધ પ્રકારના (૫) ઉપભોગ કરતાં વધેલા (૬) પ્રચુર માત્રામાં (૭) દ્રવ્ય એકત્ર થયેલ (૮) હોય (૯) તે (૧૦) દ્રવ્ય તથા ઉપકરણોમાં (૧૧) કોઈ સમયે (૧૨) સ્વજનો (૧૩) ભાગ લઈ જાય છે (૧૪) ચોર લોકો (૧૫) ચોરી જાય છે (૧૬) રાજા (૧૭) છીનવી લે છે (૧૮) વ્યાપાર આદિમાં (૧૯) નાશ થાય છે (૨) અગ્નિ લાગવાથી (૨૧) બળી જાય છે

ભાવાર્થ – ત્યાર બાદ અસંયમી સંસારી જીવો પાસે કદાચિત્ લાભાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ સંપત્તિનો ઉપભોગ કરતા બચેલ દ્રવ્ય ઉપકરણો વિવિધ પ્રકારના પ્રચુર માત્રામાં એકઠા થયેલ દ્રવ્ય તથા ભોગોપભોગનાં સાધનોમાંથી સ્વજનો ભાગ પડાવે છે; અથવા ચોરલોકો તે સંપત્તિને લૂંટી જાય છે; અથવા રાજા છીનવી લે છે અથવા વ્યાપાર દ્વારા નુકસાન લાગતાં નષ્ટ થાય છે અથવા ઘર મકાનોમાં અગ્નિનો ઉપદ્રવ થતા સર્વ સંપત્તિ તથા ઉપકરણો બળી જઈ નષ્ટ થાય છે ઘણા પ્રયત્ને ક્ષુધા તૃષા વેઠીને કાળઅકાળની પરવા કર્યા વિના અહોરાત્રિ ઉપાધી લોભથી સંગ્રહ કરેલ દ્રવ્ય તથા ઉપકરણોનો નાશ થતા, તે અસંયમીજીવ મહાન દુઃખને અનુભવે છે, પશ્ચાત્તાપ કરે છે ઝુરણા કરે છે આવા

પ્રકારની અસયમીજીવોની સ્થિતિને દેખી આત્માર્થી જીવોએ જાગૃત રહી અનાસક્ત ભાવ વધારી આરભ ઘટાડી [છૂટે તો સર્વથા છોડી] તથા અલ્પ પરિગ્રહી બની [શકિત અનુકૂળતા હોય તો સર્વથા પરિગ્રહને છોડી] વર્તમાનકાળ સુધારી ન્યાયી તથા પ્રામાણિકપણાથી જીવન વ્યવહાર-જીવન નિર્વાહ ચલાવી વર્તમાનકાળ તથા ભવિષ્યકાળના આગામી ભવને સુખરૂપ બનાવવાને તથા સસાર પરિભ્રમણ ઘટાડવા ઉપયોગવંત બની રહેવું, એ જ માનવભવની સાર્થકતા છે

इति से परस्सट्ठाए कूराइं कम्माइं बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ ॥९३॥

શબ્દાર્થ : (૧) એ પ્રકારે (૨) લુબ્ધ જીવ (૩) અન્યને માટે (૪) હિંસક (૫) કર્મો (૬) અજ્ઞાની (૭) કરતા થકા (૮) તે કર્મોના (૯) વિપાકથી (૧૦) મૂઢ બની (૧૧) વિપરીત આચરણ (૧૨) કરે છે

ભાવાર્થ – એ પ્રકારે પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધ અસંયમી અજ્ઞાનીજીવોને કર્મના સ્વરુપનું જ્ઞાન નહિ હોવાથી, પોતાના સ્વજન, સબંધી આદિ પરને માટે તથા પોતાના દ્રવ્ય સચય મમત્વથી, હિંસાદિ ક્રૂર કર્મો કરતા થકા તથા પૂર્વે કરેલા હિંસાદિ કાર્યોના ફળસ્વરૂપવિપાકરૂપ અશુભ ઉદયથી સચય કરેલાં ધનાદિક સપત્તિનો [સૂત્ર ૯૨ મા કહેવા મુજબ] નાશ થતા મૂઢતાને-વિપરિતપણાને પામે છે કર્તવ્ય અકર્તવ્યના ભાન રહિત બની જન્મ મરણરૂપ-સસાર પરિભ્રમણને વધારતો રહે છે, એમ જાણી મુમુક્ષુ જીવોએ વિષયોની લોલુપતાને છોડી આરભ પરિગ્રહને ઘટાડી અનાસકત ભાવો વધારી સમભાવથી પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવવા ઉપયોગથી રહેવુ, જેથી વર્તમાનભવ તથા ભવિષ્યકાલ બને સુખરૂપ બને તેજ આત્મકલ્યાણનુ કારણ તથા માનવભવનુ કર્તવ્ય છે.

मुणिणा हु एयं पवेइयं अणोहंतरा एए ण य ओहं तरित्तए, अतीरंगमा एते ण य तीरं गमित्तए । अपारंगमा एए, ण य पारं गमित्तए ॥९४॥

શબ્દાર્થ (૧) શ્રી તીર્થંકરદેવે (૨) નિશ્ચયથી (૩) આ હકીકત (૪) પ્રતિપાદન કરેલ છે (૫) અસંયમી સંસારના પ્રવાહને તરી શકતો નથી (૬) સંસાર પ્રવાહને તરવા સમર્થ નથી (૭) તીર પર પહોંચી શકે નહિ (૮) તીર પર પહોંચવા સમર્થ નથી (૯) પારને પામતો નથી. (૧૦) પારને પામવા સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ – સર્વજ્ઞાની શ્રી તીર્થંકરદેવ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પોતાના અનુભવથી કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન પ્રાપ્ત કર્યા પછી આ ઉપદેશ પ્રતિપાદન કરેલ છે જે અસંયમી સ્વચ્છંદાચારી જીવો છે તે સંસારના પ્રવાહને તરી શકતા નથી સંસાર પ્રવાહ તરવામાં સમર્થ નથી સંસાર સમુદ્રના તીરને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી તીરને પ્રાપ્ત કરવા સમર્થ નથી. સંસાર સમુદ્રના પારને પામી શકતા નથી પારને પામવા સમર્થ નથી. આ પ્રમાણે શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે છતા અજ્ઞાની જીવોનું લક્ષ ભગવતના ઉપદેશ તરફ ઘણું ઓછું છે, અગર લક્ષ નથી એમ પણ કહી શકાય. આત્માર્થી જીવોએ ભગવતના ઉપદેશ તરફ પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી ધર્મનું આરાધન કરવા સતત જાગૃત રહેવું એ પોતાના આત્માને માટે શ્રેયસ્કર છે

आयाणिज्जं च आयाय, तंमि ठाणे ण चिट्ठइ, वितहं पप्प ऽखेयन्ने तंमि ठाणम्मि चिट्ठइ ॥९५॥

શબ્દાર્થ (૧) સંયમ (૨) ગ્રહણ કરી (૩) સંયમ (૪) સ્થાનમાં (૫) રહેતા (૬) નથી (૭) વિપરીત ઉપદેશને (૮) ગ્રહણ કરી (૯) અજ્ઞાની (૧૦) અસંયમ (૧૧) સ્થાનમાં (૧૨) રહે છે

ભાવાર્થ :- કેટલાએક અજ્ઞાની જીવો સંયમ ગ્રહણ કરી સંયમ માર્ગમાં સ્થિર રહી શકતા નથી. વિપરીત ઉપદેશ સાંભળી અસંયમ માર્ગમાં આસકત રહે છે. કેટલાએક શરીર ઉપરના મમત્વના કારણે થા...માન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરવાની ભાવનાએ સંયમસ્થાનમાં ટકી શકતાં નથી કારણ જ્ઞાનની ખામી હોય છે શરીર મમત્વ છૂટયા વિના સંયમનુ પાલન દુષ્કર લાગે છે. વિશેષે શરીર શુશ્રુષા તથા માન-પ્રતિષ્ઠાના લોભથી સંયમથી પતિત થઈ આત્માનુ અહિત કરે છે. તેથી સાધક આત્માએ સતત ઉપયોગ રાખી સાધુ સમાચારી મુજબ સંયમ પાલન કરવા જાગૃત રહેવું.

१ उद्देसो २ पासगस्स ३ नत्थि, ४ बाले ५ पुण ६ निहे ७ कामसमणुन्ने, ८ असमितदुक्खे ९ दुक्खी १० दुक्खाणमेव ११ आवट्टं १२ अणुपरियट्टइ त्ति बेमि ॥९६॥

શબ્દાર્થ : (૧) ઉપદેશ (૨) તત્ત્વના જાણકાર માટે (૩) નથી (૪) અજ્ઞાની (૫) પુન. (૬) રાગબંધનમાં પડેલા (૭) વિષયોમા આસકત બનેલા અતૃપ્તિથી (૮) અસમિત દુ:ખે કરી (૯) દુ:ખી રહેલા (૧૦) દુ ખોના (૧૧) ચક્રમા (૧૨) પરિભ્રમણ કરે છે એમ હુ કહુ છું

ભાવાર્થ :- તત્ત્વના જાણકાર તત્ત્વજ્ઞાનીને ઉપદેશની જરૂર નથી. કારણ કે તે જ્ઞાની હોવાથી સમ્યકમાર્ગ ઉપર જ ચાલે છે. પરંતુ અજ્ઞાનીઓ રાગબંધનથી ઘેરાયેલા, વિષયોમા આસકત બનેલાં વિષયસુખોની અતૃપ્તિના દુ ખથી દુ:ખી બનેલાં દુ ખોનો અનુભવ કરતા થકા [વિષયાદિ સુખોમા તૃપ્તિનો અભાવ છે] દુ ખોના ચક્રમા જ પરિભ્રમણ કરતા થકા રહે છે કામભોગો ભોગવવાથી [અગ્નિમા ઘી હોમવાથી અગ્નિ વધારે પ્રજ્વલિત થાય છે તેની માફક] ભોગેચ્છા દિનપ્રતિદિન વધતી રહે છે અને ચિત્તની અશાંતિ રહ્યા જ કરે છે એમ જાણીને આત્માર્થી જીવોએ ઇન્દ્રિયવિષયોમા વૈરાગ્યભાવ લાવી

ભોગોમાં મર્યાદિત અને ઉદાસીન રહેવું અને સાધકે ભોગોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો બન્ને વર્ગોએ ભોગોના કડવા વિપાકોને સમજી આત્મ કલ્યાણ માટે ધર્મ આરાધન તરફ પ્રયત્નવંત બની રહેવુ, એ જ આત્મ કલ્યાણનો માર્ગ શ્રી ભગવતે બતાવેલ છે

ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ચોથો ઉદ્દેશો

तओ से एगया रोगसमुप्पाया समुप्पज्जति ॥९७॥

શબ્દાર્થ (૧) કામભોગોથી (૨) ભોગી જીવોને (૩) એકદા (૪) રોગનો ઉપદ્રવ (૫) ઉત્પન્ન થાય છે

ભાવાર્થ :- કામભોગોમા આસક્ત ભોગી જીવોને ભોગોના ભોગવટાના વિપાકરૂપે અથવા તો પૂર્વ કર્મોના વિપાકરૂપ અસાતા-વેદનીયના ઉદયથી કદાચિત્ રોગો ઉત્પન્ન થાય છે કામભોગો રોગોના ઉત્પાદક છે એમ જાણી સાધક આત્માએ તથા આત્માર્થી ગૃહસ્થોએ ભોગોની આસક્તિ છોડી અનાસક્ત ભાવે રહેવુ તે આત્મકલ્યાણનો હેતુ છે. ભોગોમાં અનાસક્ત રહેવાથી શારીરિક તથા માનસિક શક્તિની તથા જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે ભોગોના ભોગવટાથી વીર્યશક્તિ ઘટે છે, જ્ઞાનની મંદતા થાય છે યાદ શક્તિ ઘટે છે તેમ જ રોગોના હુમલા થવા સંભવ છે વળી ભોગોની આસક્તિથી ચિત્તમા સંતાપ ક્લાનિ થયા કરે છે વિવેક બુદ્ધિ ઘટે છે અને નરક તથા તિર્યંચની ગતિના બંધ પડે છે ભોગોપભોગની આસક્તિથી થતા નુકસાનને વિચારી વિવેકી આત્માઓએ ભોગોપભોગની આસક્તિને છોડી અનાસક્ત ભાવથી રહેવા ઉપયોગવંત રહેવુ, એ જ સાચુ માનવભવનું કર્તવ્ય જાણવુ તથા સાચી સમજણ જાણવી.

[१] जेहिं वा [२] सद्धिं [३] संवसइ [४] ते वा णं [५] एगया [६] नियगा [७] पुव्विं [८] परिवयंति, [९] सो वा ते [१०] नियगे [११] पच्छा [१२] परिवइज्जा, [१३] नालं [१४] ते [१५] तव [१६] ताणाए वा [१७] सरणाए वा, [१८] तुमंपि [१९] तेसिं [२०] नालं [२१] ताणाए वा [२२] सरणाए वा, [२३] जाणित्तु [२४] दुक्खं [२५] पत्तेयं [२६] सायं ॥९८॥

શબ્દાર્થ (૧) જેઓની (૨) સાથે (૩) વસે છે (૪) તેઓ (૫) એકદા (૬) સ્વજનો (૭) પહેલા (૮) નિંદા કરે છે (૯) વૃદ્ધજનો (૧૦) સ્વજનો (૧૧) પાછળ (૧૨) નિંદા કરે છે (૧૩) સમર્થ નથી (૧૪) સ્વજનો (૧૫) તને [વૃદ્ધોને] (૧૬) ત્રાણ (૧૭) શરણ થવા (૧૮) તું પણ [વૃદ્ધજનો] (૧૯) સ્વજનોને (૨૦) સમર્થ નથી (૨૧) ત્રાણ (૨૨) શરણ થવા (૨૩) જાણ (૨૪) દુ ખ (૨૫) પ્રત્યેક જીવને (૨૬) સુખ

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થાવાસમાં રહેતા કુટુમ્બીજન પૈકી કોઈ વ્યક્તિને (સૂત્ર ૯૭ મા લખવા મુજબ) રોગ ઉત્પન્ન થતા દીર્ઘકાળ સુધી માંદગી-બીમારી રહેવાથી કુટુમ્બ સ્નેહ મંદ થાય છે અને રોગીની ચિકિત્સા તથા સેવા કરવામા કુટુમ્બીઓમાં શિથિલતા આવે છે અને રોગી જનની નિંદા કરે છે સેવા કરવામાં ખામી આવતા તે રોગી જન સ્વજનોની નિંદા કરે છે. આવા પ્રકારની સસારી જીવોની સ્વાર્થમય સ્થિતિ રહેલ છે તેમ જ સ્વજનો રોગીને રોગથી કે મૃત્યુથી કે રોગથી ભોગવાતા દુ ખથી મુકત કરવા સમર્થ નથી રક્ષણ કરવા-શરણભૂત થવા સમર્થ નથી. કદાચ કોઇ સ્વજનો રોગીજનની સેવા શુશ્રૂષા જીવન પર્યંત કરે, પરંતુ દુ ખથી કે મૃત્યુથી મુકત કરવા તે સમર્થ નથી. એવી જ રીતે વૃદ્ધજનો પણ સ્વજનોને રોગથી કે રોગથી ભોગવતા દુ ખથી કે મૃત્યુથી શરણભુત થવા-રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી આ વર્તમાન ભવમા અરસપરસ એક બીજાને શરણભુત થવા કે રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી. તો પરભવમાં કયાથી સહાયક થઇ શકે? ન જ થાય, પ્રત્યેક જીવને સ્વકૃત શુભાશુભ

કર્માનુસાર સુખ અગર દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સૌ સૌને પોતાને જ ભોગવવાં પડે છે એમ જાણી મમત્વભાવ દૂર કરી, સમભાવથી રહી, અનાસક્ત ભાવ વધારી, આરંભ અને પરિગ્રહ અનર્થના મૂળ છે, સંસાર પરિભ્રમણના હેતુ છે, જન્મ, જરા મરણ, નરક તથા તિર્યંચ ગતિનાં દુઃખના ઉત્પાદક છે એમ વિચારી ગૃહસ્થોએ અલ્પારંભી અલ્પપરિગ્રહી થવા [શક્તિ હોય તો અણગારથી અપરિગ્રહી થવા] ઉદ્યમવંત બની અમૂલ્ય માનવભવને સફળ બનાવવા ઉદ્યમવંત રહેવું એ જ માનવભવનું કર્તવ્ય છે એ જ સાચું જ્ઞાન જાણવું

भोगामेव अणुसोयंति इहमेगेसिं माणवाणं तिविहेण, जावि से तत्थ मत्ता भवइ, अप्पा वा बहुगा वा से तत्थ गढिए चिट्ठइ भोयणाए ॥८१॥

શબ્દાર્થ (૧) ભોગોની (૨) અભિલાષા રાખનાર (૩) સંસારમાં (૪) કેટલાએક (૫) મનુષ્યો (૬) ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી (૭) એકત્ર થયેલ ધન (૮) અલ્પ (૯) બહુ (૧૦) તેમાં (૧૧) આસક્ત જીવો (૧૨) ઉપભોગ કરવામાં (૧૩) લીન (૧૪) બની રહે છે

ભાવાર્થ — આ સંસારમાં કેટલાએક મનુષ્યો જીવનના અંત સુધી કામભોગોમાં આસક્ત રહી કામભોગો ભોગવવાની અભિલાષા રાખે છે વળી અલ્પ અથવા વિશેષ પ્રમાણમાં ધન સંપત્તિ તથા ભોગોનાં સાધનો પ્રાપ્ત થયેલ હોય તેનો ઉપભોગ કરવામાં મન વચન કાયાથી અત્યંત આસક્ત બની રહે છે અને અનંતકાળે પ્રાપ્ત થયેલ અમૂલ્ય માનવભવને તુચ્છ અને કડવા વિપાકો દેનારા વિષયોની ખાતર નિરર્થક બનાવી અમૂલ્ય માનવભવને હારી જાય છે અને સંસાર પરિભ્રમણને સ્થિર કરે છે ભોગોના કડવા વિપાકોને નહિ જાણનારા સંસારમાં જ દુઃખી રહે છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ વિષયોથી દૂર રહેવું એ જ શ્રેયનું કારણ છે

ततो से एगया विप्परिसिट्ठं संभूयं महोवगरणं भवति। तंपि से एगया दायाया विभयन्ति, अदत्ताहारो वा से अवहरन्ति, रायाणो वा से विलुंपंति, णस्सइ वासे विणस्सइ वा से, अगारदाहेण वा से डज्झति ॥१००॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ :- અધ્યન ૨ ઉદ્દેશકઃ ત્રીજો સૂત્ર ૯૨ મુજબ.

इति से परस्सअट्ठाए कूराणि कम्माणि बाले पकुव्वमाणे तेण दुक्खेण मूढे विप्परियासमुवेइ ॥१०१॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ – અધ્યન ૨ ઉદ્દેશા ત્રીજાના સૂત્ર ૯૩ મુજબ.

आसं[१] च छंदं[२] च विगिंच[३] धीरे[४] । तुमं[५] चेव तं सल्लम[६]ाहट्टु[७] ॥१०२॥

શબ્દાર્થ : (૧) આશા (૨) સંકલ્પો (૩) ત્યાગ (૪) ધીરપુરુષ (૫) સ્વયં (૬) શલ્યરૂપ કાંટાને રાખી (૭) દુ:ખી બનો છો

ભાવાર્થ હે ધીર પુરુષો! તમારે વિષયોની આશા તથા સંકલ્પોથી દૂર રહેવુ તમે સ્વય વિષયરૂપી શલ્યકાંટો હૃદયમા રાખી જાતે કરી દુઃખી બનો છો. આશા તથા સંકલ્પો જગતના જીવોને લોભાવનારા અને મોહક છે એ જ વિષયોની આશા–તૃષ્ણાથી જ જીવો અનંતકાળ સુધી સંસારમા પરિભ્રમણ કરી દુઃખોને ભોગવે છે. વિષયસુખની તૃપ્તિ થતી જ નથી અને એ અતૃપ્તિના કારણે જ જીવો દુઃખી થાય છે એમ જાણી ધીરપુરુષોએ કામભોગોથી દૂર રહેવું, એ આત્માહિતનુ કર્તવ્ય છે

जेण सिया, तेण णो सिया । इणमेव नावबुज्झंति जे जणा मोहपाउडा ॥१०३॥

શબ્દાર્થ (૧) જે ધનાદિકથી (૨) ભોગો ભોગવી શકાય છે (૩) એ જ ધનાદિકથી (૪) કદાચ ભોગો ભોગવી (૫) શકાતા નથી (૬) મનુષ્યો (૭) આ તત્ત્વને (૮) સમજી શકતા નથી (૯) અજ્ઞાનથી આવૃત્ત તે.

ભાવાર્થ—જે ધનાદિ સામગ્રીથી ભોગોપભોગ ભોગવી શકાય છે એ જ ધનાદિકથી કદાચ ભોગોપભોગ નથી પણ ભોગવી શકાતા, કારણ એ છે કે કેટલાએક જીવો અતિ સંગ્રહવૃત્તિના લોભના કારણે પ્રાપ્ત થયેલ ધનાદિનો તથા ભોગોપભોગના સાધનોનો ભોગોપભોગમાં ઉપયોગ કરી શકતા નથી ફક્ત દ્રવ્ય સંચય કરવામાં જ તલ્લીન હોય છે તથા કોઈ રોગના ઉપદ્રવથી ભોગો ભોગવવાની લાલસા હોવા છતાં ભોગો ભોગવી શકતા નથી રોગોના કારણે સારું ભોજન પણ ખાઈ શકતાં નથી ગાડી ઘોડા મોટર આદિ સાધનો હોવા છતા બીમારીના કારણે તેનો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી જીવો મોહની આંધીથી અંધ બનેલાં વિવેક રહિત થઈ સીધી સરળ હકીકતને પણ સમજી શકતા નથી આવા પ્રકારે સંગ્રહવૃત્તિ મમત્વથી સાધન હોવા છતાં તેનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી પશ્ચાત્ કાંતો ભોગોપભોગની સામગ્રી તથા દ્રવ્યનો નાશ થાય છે અગર તો તે પોતે જ તે દ્રવ્ય તથા ભોગોના સાધનોને છોડી પરલોકમાં ચાલ્યો જાય છે એટલે મૃત્યુ પામે છે અને કરેલા કર્મોનો ભોગવટો પરલોકમાં પોતાને એકલાને જ ભોગવવો પડે છે [વર્તમાન ભવમાં કે ભવિષ્યના ભવમાં] એમ જાણી સંગ્રહ વૃત્તિ મમત્વને પરાળી સમજદાર આત્માએ પ્રાપ્ત થયેલ સંપત્તિનો તથા સાધનોનો સદુપયોગ કરતા થકા આસક્તભાવ દૂર કરી ધર્મનું આરાધન કરવું અને પ્રાપ્ત થયેલ અમૂલ્ય માનવજીવનને સફળ બનાવી કૃતાર્થ થવું એ જ મનુષ્યભવનું કર્તવ્ય જાણવું

१ २ ३ ४ ६ ५ ७ ८
थीभि लोए पव्वहिए, ते भो ! वयंति एयाइं आययणाइं,
९ १० ११ १२ १३ १४
से दुक्खाए, मोहाए, माराए, नरगाए, नरगतिरिक्खाए ॥
॥१०४॥

શબ્દાર્થ : (૧) સંસારી જીવો (૨) સ્ત્રીઓના હાવભાવથી (૩) દુઃખી થાય છે (૪) કામી પુરુષ (૫) કહે છે (૬) હે મનુષ્યો ! (૭) સ્ત્રીઓ જ (૮) ઉપભોગનુ સાધન છે (૯) એ કથન (૧૦) દુઃખને માટે (૧૧) અજ્ઞાન માટે (૧૨) મરણ માટે (૧૩) નરકગતિ માટે (૧૪) તિર્યંચગતિને માટે જાણવું.

ભાવાર્થ – આ સંસારમા મોહથી ઘેરાયેલ મોહાન્ધ જીવો સ્ત્રીઓના હાવભાવો તથા ચેષ્ટાથી સ્ત્રીઓને વશ થઇ અત્યંત દુઃખી થાય છે છતા કામીજીવો કામભોગોમા આસકત થયેલાં એમ બોલે છે કે સ્ત્રીઓ જ ભોગોપભોગનુ તથા સુખનુ સાધન છે આ તેમનુ કથન ભ્રમપૂર્ણ અજ્ઞાનતાથી ભરેલુ છે, તથા દુઃખનુ, મોહનુ, અજ્ઞાનવૃદ્ધિનું, મરણનું, નરક અને તિર્યંચગતિમા ઉત્પન્ન થવાના હેતુરૂપ છે તથા સંસાર પરિભ્રમણની વૃદ્ધિ કરાવનાર છે એમ જાણી આવા મોહાન્ધ જીવોના સંગથી દૂર રહેવુ, એ જ આત્મશ્રેયનુ કારણ છે

१ २ ३ ४ ६ ५ ८
सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ, उदाहु वीरे, अप्पमाओ
७ १६ १४ १५ ९ १० ११
महामोहे, अलं कुसलस्स पमाएण, सति मरण संपेहाए,
१२ १३ २४ १७ १९ १८ २० २१
भेउरधम्मं संपेहाए, नालं पास अल ते एएहिं एवं पस्स
२३ २१
मुणी ! महब्भयं ॥१०५॥

શબ્દાર્થ : (૧) નિરન્તર (૨) મૂઢ બનેલ જીવ (૩) ધર્મને (૪) જાણતો નથી (૫) વીર પ્રભુએ (૬) દઢતાપૂર્વક કહેલ છે (૭) મોહના પ્રધાન નિમિત્તોમા (૮) પ્રમાદ ન કરવો (૯) અપ્રમાદથી મોક્ષરૂપ સમાધિ (૧૦) પ્રમાદથી મરણ (૧૧) વિચાર કરી (૧૨) શરીરની ક્ષણભંગુરતા (૧૩) જાણી (૧૪) બુદ્ધિમાને (૧૫) પ્રમાદ

(૧૬) ન કરવો (૧૭) હે શિષ્ય ! તુ દેખ કે (૧૮) તેથી ભોગોમાં (૧૯) આસક્તિ ન કરવી ! (૨૦) ભોગોને (૨૧) મહાન ભયરૂપ (૨૨) સમજે (૨૩) હે મુની (૨૪) તે ભોગથી તૃપ્તિ નથી.

ભાવાર્થ – ભોગોમાં આસક્ત બનેલા જીવો વિવિધ યોનિસ્થાનોમા ઉત્પન્ન થઇ દુઃખોને ભોગવે છે છતાં પણ સદા મૂઢ બનેલા જીવો ધર્મના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતા નથી. તેમ જ એ તરફ લક્ષ પણ રાખતા નથી. એમ શ્રી વીર પ્રભુએ દૃઢતાપૂર્વક ફરમાવેલ છે કંચન–સોનુ રૂપુ આદિ તથા સ્ત્રીઓ એ બધા મહામોહનાં નિમિત્તો છે તેથી તેનો ત્યાગ કરવામા પ્રમાદ કરવો નહિ. અપ્રમાદભાવથી મોક્ષના શાશ્વતાં સુખો પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રમાદથી (વિષય વાસનાથી) મૃત્યુ સંસાર, જન્મ મરણને વિચારી તથા શરીરની ક્ષણભંગુરતાને લક્ષમા રાખી બુદ્ધિમાન સાધકે પ્રમાદ કરવો નહિ (આત્મહિતરૂપ ધર્મારાધન–સંયમપાલનમા) હે શિષ્ય ! તું જાણ કે ભોગોમાં ક્યાંય તૃપ્તિનુ સુખ છે જ નહિ. (ભોગોમાં તૃપ્તિ છે જ નહિ) પરંતુ ભોગો ભોગવવાથી લાલસા–અતૃપ્તિ રોગની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી હે મુનિ ! ભોગોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. તેમ જ ભોગોને તમે (શિષ્ય–મુનિઓ) મહાન ભયરૂપ સમજો. ભોગો જ સંસાર પરિભ્રમણરૂપ જન્મ મરણના હેતુ રહેલા છે તેથી અનાસક્ત ભાવથી શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવું એ જ સાધકનુ તથા માનવભવનુ કર્તવ્ય છે.

णातिवाएज्ज[1] कंचणं,[2] एस[3] वीरे[4] पसंसिए[5] जे[6] ण णिव्विज्जति आदाणाए ॥१०६॥

શબ્દાર્થ (૧) કોઇપ્રાણીની (૨) હિંસા કરે નહિ (૩) વીરપુરુષ (૪) પ્રશંસિત બને છે (૫) જે વ્યક્તિ (૬) સંયમમાં (૭) ખેદ કરતા નથી (૮) તે.

ભાવાર્થ – જે સંયમી સાધક કોઇપણ જીવની હિંસા કરે નહિ, ત્રાસ આપે નહિ. સંયમપાલનમા કોઇ પ્રકારનો ખેદ કરતા

નથી એવા પરાક્રમી મુનિઓ ઈન્દ્રાદિ દ્વારા પ્રશંસનીય બને છે. જ્યાં ભોગોની નિવૃત્તિ ત્યાં જ અહિંસક ભાવ હોઇ શકે છે. તથા સંયમનું શુદ્ધ પાલન થઇ શકે છે. એમ વિચારી સાધકોએ તથા આત્માર્થી મુમુક્ષુ જીવોએ ભોગોથી દૂર રહેવા ઉપયોગવંત રહેવું, એ આત્મહિતનુ કર્તવ્ય છે

ण मे देति[1] ण[2] कुप्पेज्जा[3], थोवं[4] लध्धुं[5] ण[6] खिंसए[7], पडिसेहिओ[8] परिणमिज्जा[9] पडिलाभिओ[10] परिणमिज्जा[11] एयं[12] मोणं[13] समणुवासिज्जासि[14] त्ति बेमि ॥१०७॥

શબ્દાર્થ · (૧) આહારિદિ ન આપે (૨) ન (૩) ક્રોધ કરે (૪) ઓછું (૫) પ્રાપ્ત (૬) ન કરે (૭) નિંદા (૮) નિષેધ કરે (૯) પાછો વળે (૧૦) પ્રતિલાભે (૧૧) પાછો વળે (૧૨) આ પ્રમાણે (૧૩) સંયમ (૧૪) આચાર પાલન કરે

ભાવાર્થ :– સંયમી સાધક પોતાના સંયમ નિર્વાહ માટે ઉપયોગી અને નિર્દોષ આહારાદિ સાધન લેવા ગૃહસ્થના ઘેર યાચના કરવા જતાં આહારાદિ વસ્તુઓ આપવા ગૃહસ્થ નિષેધ કરે, તો તેના ઉપર ક્રોધ કરે નહિ તેમ જ જરૂરિયાત પૂરતા આહારાદિ ન મળે અથવા ઓછા મળે તો ગૃહસ્થની નિંદા ન કરે, પરંતુ તરત ત્યાંથી પાછો વળે અને ગૃહસ્થ તરફથી આહારાદિ મળે તો પણ લઇ તરત પાછો વળે આ પ્રમાણે સંયમના આચારનુ પાલન કરવા શ્રી ભગવંતે ફરમાવેલ છે. સંયમીને સંયમ પાલનમાં આહારાદિ વસ્તુઓની જરૂર હોય છે પરંતુ તેમાં અનાસક્ત ભાવ રાખી આહારાદિનો ઉપયોગ કરે તો તે સંયમ સાધન ગણાય પરંતુ તેમાં જો આસકત ભાવ રહે તો તે ભોગ ગણાય અને વસ્ત્રપાત્રમા મમત્વ રહે તો તે ઉપકરણ નહિ પરંતુ પરિગ્રહ ગણાય પરિગ્રહ સંચયનો

મમત્વ એ સંયમમાં દૂષણરૂપ છે. સંયમથી પતિત કરાવનાર છે એમ સમજી સંયમી મુનિએ ઉપકરણ આદિ વસ્તુઓમાં આસક્ત ભાવ રાખવો નહિ. તેમ જ દાતારની પ્રશંસા કરવી નહિ એ પ્રમાણે સંયમનું આરાધન સાધુ સમાચારીપૂર્વક ઉપયોગથી કરવું તે સંયમીનું સાચું કર્તવ્ય છે.

ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

પાંચમો ઉદ્દેશો

जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं लोगस्स कम्मसमारंभा कज्जंति, तंजहा अप्पणो से पुत्ताणं, धूयाणं, सुण्हाणं, नाईणं, धाईणं, राईणं दासाणं, दासीणं, कम्मकराणं, कम्मकरीणं, आएसाए पुढो पहेणाए सामासाए, पायरासाए, सनिहिसनिचओ कज्जइ, इहमेगेसिं माणवाणं भोयणाए ॥
॥१०८॥

શબ્દાર્થ (૧) ગૃહસ્થો (૨) અનેક પ્રકારના (૩) શસ્ત્રો દ્વારા (૪) પોતાના શરીરને માટે, ભોજન આદિ (૫) કાર્યોના (૬) સમારંભ કરે છે (૭) તે જેમકે (૮) પોતાના (૯) પુત્રો માટે (૧૦) પુત્રીઓ (૧૧) પુત્રવધૂ (૧૨) જ્ઞાતિજન, (૧૩) ધાત્રી (૧૪) રાજા, (૧૫) દાસ, (૧૬) દાસી, (૧૭) નોકર (૧૮) નોકરાણી (૧૯) મહેમાનો (૨૦) પૃથક્ પૃથક્ (૨૧) પ્રાભૃતિકા ભાગો (૨૨) સાંજના ભોજન (૨૩) સવારનાં ભોજન એ સર્વ માટે (૨૪) સંગ્રહ (૨૫) કરે છે (૨૬) આ લોકમાં (૨૭) કેટલાએક (૨૮) મનુષ્યો (૨૯) ભોગવવા ભોજન કરાવવા માટે.

ભાવાર્થ:— હે જમ્બૂ! ગૃહસ્થો પોતાના શરીરને માટે, તથા પોતાના પુત્રો, પુત્રીઓ, પુત્રવધૂઓ, જ્ઞાતિજનો, ધાત્રીઓ, રાજાઓ, દાસો, દાસીઓ, નોકરો, નોકરાણીઓ, મહેમાનો તથા પુત્રાદિકના અલગ અલગ ભાગો માટે, સાંજના ભોજન માટે, સવારના ભોજન માટે, કેટલાંએક મનુષ્યોને ભોજન કરાવવા એ બધાને માટે આ સસારમા કેટલાંએક મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારનાં શસ્ત્રો દ્વારા પચન પાચન આદિ (આહારાદિના) કર્મ સમારભો ભોજન આદિ ઉપભોગ માટે તથા વિવિધ પ્રકારનાં પ્રયોજન માટે કરે છે અને સંગ્રહ કરવા સમારભો કરી સચય કરે છે, આવો સસારી જીવોનો સસાર વ્યવહાર આરભ અને પરિગ્રહમય છે તે બધા સમારંભો અને પરિગ્રહ સચય સસારવૃદ્ધિના હેતુઓ છે. એમ જાણીને સાધકોએ આરભ પરિગ્રહથી તથા સસારીઓના સગથી દૂર રહેવુ, તે હિતકારક જાણવું.

[1]समुट्ठिए [7]अणगारे [2]आरिये [3]आरियपन्ने [4]आरियदंसी [5]अयं संधित्ति [6]अदक्खु, से [8]नाईए [9]नाइयावए [10]नादियंतं [11]समणुजाणइ, [12]सव्वामगंधं [13]परिन्नाय [14]निरामगंधो [15]परिव्वए ॥ ॥१०९॥

— **શબ્દાર્થ** (૧) સયમમા ઉદ્યમવત (૨) આર્ય (૩) પવિત્ર બુદ્ધિવાળા (૪) ન્યાયદર્શી (૫) આ ભવ ટાણુ છે (૬) એમ પરમાર્થના જાણનાર (૭) સાધુ દોષિત આહાર (૮) ગ્રહણ ન કરે (૯) અન્યને ગ્રહણ કરાવે નહિ દોષિત આહાર ગ્રહણ કરનારને (૧૦) ભલુ (૧૧) ન જાણે (૧૨) આધાકર્મી દોષોને (૧૩) જાણી (૧૪) નિર્દોષપણાથી (૧૫) સયમનુ પાલન કરે

ભાવાર્થ:— સયમમા ઉદ્યમવત આર્ય પવિત્ર બુદ્ધિવાળા, ન્યાયદર્શી, આ મનુષ્યભવ મોક્ષની સંધિ છે એમ પરમાર્થના જાણનાર સાધુ—અણગાર દોષવાળા આહારને ગ્રહણ કરે નહિ, અન્યને ગ્રહણ

કરાવે નહિ, દોષિતઆહાર ગ્રહણ કરનારને અનુમોદન આપે નહિ. સર્વ પ્રકારના અશુદ્ધ આધાકર્માદિ દૂષણોને જાણી તે સર્વ દોષોને ત્યાગી નિર્દોષપણે સંયમનું પાલન કરવું એવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે

अदिस्समाणे कयविक्कएसु, से ण किणे ण किणावए, किणंतं न समणुजाणइ ॥११०॥

શબ્દાર્થ (૧) ખરીદ અને વેચાણની ક્રિયામાં અલિપ્ત (૨) રહે (૩) સાધુ (૪) ખરીદ ન કરે (૫) ખરીદ કરાવે નહિ (૬) ખરીદ કરનારને (૭) અનુમોદન ન આપે

ભાવાર્થ :– મુનિ કોઈપણ વસ્તુ વેચાણ લેવાની કે વેચવાની ક્રિયાથી અલગ રહે સાધુ કોઈ વસ્તુ વેચાતી લે નહિ, કોઈ વસ્તુ વેચે નહિ તેમ જ અન્ય પાસે ખરીદ અગર વેચાણ કરાવે નહિ ખરીદ કરનાર કે વેચાણ કરનારને અનુમોદન આપે નહિ ક્રયવિક્રય કરનાર ગૃહસ્થની કોટિમાં ગણાય છે પોતાના સંયમના ઉપકરણો પણ વેચાણ ન લે તેમ જ વેચાણ ન કરે. સાધુ અકિંચન ભાવમાં જ હોય આવો સાધુનો આચાર જાણી ખરીદ કે વેચાણની ક્રિયાથી મુનિ દૂર રહે

से भिक्खू कालन्ने बलन्ने मायन्ने खेयन्ने खणयन्ने विणयन्ने ससमयन्ने परसमयन्ने भावन्ने परिग्गहं अममायमाणे कालाणुट्ठाई अपडिन्ने दुहओ छेत्ता नियाइ ॥ ॥१११॥

શબ્દાર્થ : (૧) સાધુ (૨) સમયના જાણનાર (૩) શક્તિના જાણનાર (૪) માત્રાના જાણનાર (૫) ક્ષેત્રને જાણનાર (૬) અવસરને જાણનાર (૭) વિનયને જાણનાર (૮) સ્વશાસ્ત્રના જાણ (૯) પરમતના શાસ્ત્રના જાણ (૧૦) અભિપ્રાયના જાણ (૧૧) પરિગ્રહ (૧૨) મમત્વરહિત (૧૩) યથાવસર ક્રિયાકરનાર (૧૪) નિયાણારહિત (૧૫) રાગદ્વેષ (૧૬) છેદી (૧૭) મોક્ષ નજીક પહોંચે છે

ભાવાર્થ :- હે જમ્બૂ! પૂર્વોકત ગુણવિશિષ્ટ સાધુ હોય છે તે કાળ, બળ, શકિત, માત્રા, (આહારનુ પ્રમાણ) ક્ષેત્ર, અવસર, જ્ઞાનાદિવિનય, સ્વશાસ્ત્ર, અન્યદર્શનીઓનાં શાસ્ત્ર તથા અન્યના અભિપ્રાયોને જાણનારા છે તથા પરિગ્રહમમત્વ રહિત, યથાવસર ક્રિયા-અનુષ્ઠાનો કરનાર, નિરાસકત બની રાગદ્વેષરૂપ બંધનને છેદી, સંયમમાં પરાક્રમ ફોરવી મોક્ષમાર્ગમાં અવિરત ગતિથી વધતા થકા મોક્ષ સન્મુખ થઇ શીઘ્રતાથી મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

वत्थं[1] पडिग्गहं[2] कम्बलं[3], पायपुंछणं[4], उग्गहणं[5] च कडासणं[6] एएसु[7] चेव जाणिज्जा[8] ॥११२॥

શબ્દાર્થ (૧) વસ્ત્ર (૨) પાત્ર (૩) કમ્બલ (૪) રજોહરણ (૫) સ્થાનક (૬) શય્યા આસન વિ (૭) ગૃહસ્થ પાસે (૮) વિવેકપૂર્વક યાચના કરે

ભાવાર્થ :- સયમી સાધુ સયમના ઉપકરણો ઉપયોગી વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ, રજોહરણ સ્થાનક, શય્યા આસન વગેરે સચયકરનાર, ગૃહસ્થો પાસેથી વિવેક પૂર્વક યાચના કરી, નિર્દોષ જાણી ગ્રહણ કરે. સયમીને દરેક જોઇતા સાધનો યાચના સિવાય લઇ શકાતા નથી

लद्धे[2] आहारे[1] अणगारो[3] मायं[4] जाणिज्जा[5], से जहेयं[6] भगवया[7] पवेइयं[8], लाभुत्ति[9] न[11] मज्जिज्जा[10], अलाभुत्ति[12] न सोइज्जा[13],

१४ १५ १६ १७ १८ १९
वहुंपि लध्धु न निहे परिग्गहाओ अप्पाण अवसक्किज्जा
२० २१ २२
अण्णहा ण पासए परिहरिज्जा ॥११३॥

શબ્દાર્થ (૧) આહાર (૨) પ્રાપ્તિમાં (૩) સાધુ (૪) માત્રાને (૫) જાણે (૬) એમ (૭) ભગવતે (૮) કહેલ છે (૯) આહાર મળતાં (૧૦) અભિમાન (૧૧) ન કરે (૧૨) નહિ મળતાં (૧૩) શોક ન કરે (૧૪) અધિક (૧૫) પ્રાપ્ત થતાં (૧૬) સંગ્રહ ન કરે (૧૭) પરિગ્રહથી (૧૮) આત્માને (૧૯) દુરરાખે ઉપકરણોમાં મમત્વ ન રાખે (૨) પરિગ્રહરૂપ (૨૧) ન જોતાં (૨૨) મમત્વનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :– આહારાદિ ગ્રહણ કરવાના સમયે આહારના પ્રમાણને પોતાને કેટલા આહારથી સતે ખપશે, તે જ્ઞાનથી જાણીને પોતાના પૂરતો મર્યાદિત આહાર લેવો, એવું શ્રી ભગવતે ફરમાવેલ છે તથા આહારની પ્રાપ્તિ સારી રીતે થતાં અભિમાન કરે નહિ, કે હું કેવા લબ્ધિવંત છું અને આહાર ન મળે અથવા ઓછો મળે તો ખેદ ન કરે, દીનતા ન લાવે અને કદાચિત્ આહારની માત્રા વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો સંગ્રહ ન કરે. પરિગ્રહથી પોતાના આત્માને દૂર રાખે ધર્મોપકરણને પરિગ્રહરૂપમાં ન જોવે, એટલે ધર્મોપકરણમાં મમત્વ ન રાખે ઉપકરણોને સંયમના સાધનો સમજી મમત્વભાવનો ત્યાગ કરે.

१ २ ३ ४ ५ ६
एस मग्गे आरिएहिं पवेइए जहित्थ कुसले
७
नोवलिंपिज्जासि त्ति बेमि ॥११४॥

શબ્દાર્થ (૧) આ (૨) માર્ગ (૩) શ્રી તીર્થંકર દેવોએ (૪) બતાવેલ છે (૫) તેમા પ્રવૃત્તિ કરનારા (૬) કુશળ સાધક કર્મબંધનથી (૭) લેપાતા નથી.

ભાવાર્થ – આ મોક્ષમાર્ગ શાશ્વતા સાદિ અનંતા સુખ પમાડનાર છે તે શ્રી તીર્થંકર દેવોએ પ્રતિપાદન કરેલ છે આ

માર્ગમાં પ્રવૃતિ કરવાવાળાં કુશળ સાધકો કર્મમલથી લેપાતા નથી અને જન્મ-જરા-મરણનાં-સંસાર પરિભ્રમણનાં દુખોથી છૂટી જાય છે. આ માર્ગ આરંભ અને પરિગ્રહ રહિત અણારંભી, અપરિગ્રહી, અકષાયી, મૈત્રીભાવ વધારનાર, આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ, માનવારૂપ, અહંભાવ મમત્વભાવ રહિત, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ રમણતારૂપ રહેલ છે, પરભાવને છોડાવી સ્વભાવમા સ્થિર કરાવનાર આ માર્ગ છે.

कामा[1] दुरतिक्कमा,[2] जीवियं[3] दुप्पडिबूहगं,[4] कामकामी[5][6] खलु अयं पुरिसे,[7] से सोयइ,[8] जूरइ,[9] तिप्पइ,[10] पिट्टइ,[11] परितप्पइ[12] ॥११५॥

શબ્દાર્થ (૧) કામભોગો છોડવા (૨) અતિ વિકટ છે (૩) જીવન (૪) વધારી શકાય તેમ નથી (૫) વિષયોના (૬) લોલુપી (૭) જીવો (૮) શોક કરે છે (૯) વિલાપ કરે છે (૧૦) લજ્જા છોડી દે છે (૧૧) પીડા પામે છે (૧૨) પરિતાપ પામે છે

ભાવાર્થ – હે જમ્બૂ ! ઇન્દ્રિયના વિષયોનો ત્યાગ કરવો અતિ દુષ્કર છે, મનુષ્યજીવન-આયુષ્ય એક ક્ષણ પણ વધારી શકાય તેમ નથી એમ જાણી સાધક આત્માએ જાગૃત રહેવા જરૂર છે. વિષયોના લોલુપી જીવો વિષયોના સાધનો પ્રાપ્ત કરવાની ચિંતાથી વ્યાકુળ બનેલા મનોજ્ઞ સાધનો નહિ મળતા અથવા પ્રાપ્ત થયેલ સાધનોનો નાશ થતા શોક કરે છે, ઝુરે છે, મર્યાદાભ્રષ્ટ થઇ લજ્જા છોડી દે છે અને આત દુખનો અનુભવ કરતા થકા જીવન વીતાવે છે એમ જાણી સાધક પુરુષોએ તથા આત્માર્થી જીવોએ ભોગોપભોગની લાલસાનો ત્યાગ કરી ભોગથી દૂર રહેવુ તે આત્માને માટે હિતકારક છે, આવો શ્રી ભગવતનો ઉપદેશ છે

आयपचक्खू लोगविपस्सी लोगस्स अहोभागं जाणइ, उड्ढभागं जाणइ, तिरियभागं जाणइ, गढिए लोए अणुपरियट्टमाणे संधिं विदित्ता इह मच्चिएहिं एस वीरे पसंसिए जे बद्धे पडिमोयए ॥११९॥

શબ્દાર્થ (૧) દીર્ઘદર્શી (૨) સંસારવિચિત્રતાના જાણનાર (૩) લોકના (૪) અધોભાગને (૫) જાણે છે (૬) ઊર્ધ્વભાગને (૭) જાણે છે (૮) તિરછાભાગને (૯) જાણે છે (૧૦) વિષયોમાં આસક્ત (૧૧) જીવ (૧૨) સંસાર પરિભ્રમણ કરે છે (૧૩) યોગ્ય અવસરને (૧૪) જાણી (૧૫) આ (૧૬) મનુષ્ય જીવનમાં (૧૭) વિષયોથી દૂર રહેનાર (૧૮) વીરપુરુષ (૧૯) પ્રશંસનીય (૨૦) સંસાર બંધનથી બંધાયેલને (૨૧) મુક્ત કરે છે

ભાવાર્થ – દીર્ઘદર્શી સાધક સંસારના વિચિત્ર સ્વરૂપને જાણનાર, લોકના અધોભાગને તથા ઊર્ધ્વભાગને તથા તિરછાભાગને જાણે છે (જીવો તે તે સ્થાનોમાં કયા કારણોથી વારંવાર ઉત્પન્ન થાય છે તેના જાણકાર છે) વિષયોમાં આસક્ત બનેલા જીવો વારંવાર સંસારમાં જ ભ્રમણ કરી દુઃખોને ભોગવતાં થકા પરિભ્રમણ કરે છે વળી મનુષ્ય જીવનરૂપ સુવર્ણ અવસર પ્રાપ્ત થયેલ છે તેની મહત્તાને જાણી જે સાધક આત્માઓ, દીર્ઘદર્શી સાધકો વિષયોથી અલગ રહે છે વિષયોનો ત્યાગ કરે છે તે જ શૂરવીર અને પ્રશંસનીય છે જેઓ સંસારના બંધનોથી બંધાયેલા જીવોને મુક્ત કરે છે તેઓ પ્રશંસનીય બને છે કામભોગોને દુઃખના હેતુ જન્મમરણ રૂપ સંસારવૃદ્ધિના કારણ રૂપ જાણી સાધક મુમુક્ષુ આત્માઓએ તેનો ત્યાગ કરવો તેને આત્મહિતનું કર્તવ્ય જાણવું કામભોગોનું સેવન કરવું એ તો અધોગતિનું જ કારણ છે, પરંતુ કામભોગોની પ્રાર્થના કરનાર–ઇચ્છા કરનારની ગતિ પણ (શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૯ ગાથા ૫૩માં) અધમ કહેલ છે

जहा अंतो तहा बाहिं जहा बाहिं तहा अंतो अंतो पूतिदेहंतराणि पासति पुढोवि सवंति पंडिए पडिलेहए ॥ ॥११७॥

(superscript word numbers: जहा १, अंतो २, तहा ३, बाहिं ४, जहा ५, बाहिं ६, तहा ७, अंतो ८, अंतो ९, पूतिदेहंतराणि १०, पासति ११, पुढोवि १२, सवंति १३, पंडिए १४, पडिलेहए १५)

શબ્દાર્થ : (૧) જેમ શરીર (૨) અંદરના ભાગમાં અસાર છે (૩) તેજ રીતે (૪) બહાર રહેલું છે (૫) જેવુ (૬) બહાર છે (૭) એવું જ (૮) અદર છે (૯) અદર (૧૦) અદરની સ્થિતિ અશુદ્ધ (૧૧) જણાય છે એમ જ બહારના ભાગમા શરીરના (૧૨) અલગ અલગ દ્વારથી અશુભ પદાર્થો (૧૩) વહ્યા કરે છે (૧૪) આ રીતે પડિત પુરુષો (૧૫) શરીરના સ્વરુપને સમજે

ભાવાર્થ:– મનુષ્યના ઔદારિક શરીરની અદરના ભાગમાં દુર્ગંધી પદાર્થો ભરેલા છે, અસાર છે એવી જ રીતે શરીરના બાહ્ય ભાગોમા પુરુષોને નવ દ્વારોથી અને સ્ત્રીઓને અગીયાર દ્વારો પૈકી નવદ્વારોથી દુર્ગંધી–ખરાબ પદાર્થો શરીરના અલગ અલગ સ્થાનોમાંથી અવિરત–સતત–નિરંતર વહ્યા કરે છે. નીકળતા રહે છે એટલે શરીર બાહ્યથી તેમ જ અદરથી અસાર છે. આ શરીરને ગમે તેવા શ્રેષ્ઠ સુગંધી પદાર્થોથી લિપ્ત કરો તથા વસ્ત્રથી સુશોભિત રાખવા પ્રયત્ન કરે છતાં, લિપ્ત કરેલાં સુગધી પદાર્થો તથા વસ્ત્રો શરીરના સ્પર્શથી દુર્ગંધમય બની જાય છે અને શરીર પણ પરસેવાથી દુર્ગંધી બની જાય છે શરીર ક્યારે નિર્બળ થઈ કામ નહિ આપે તે પણ અનિશ્ચિત છે વળી વહેલુ કે મોડુ નષ્ટ તો થવાનુ જ છે આવા પ્રકારની શરીર સ્થિતિને જાણી, તેના ઉપરનું મમત્વ ત્યાગી, શારીરિક સ્થિતિ સારી હોય ત્યા સુધીમા ધર્મ આરાધન કરી લેવુ એ જ શ્રેયકારી છે અનતકાળથી ચારગતિમા પરિભ્રમણરૂપ જન્મમરણાદિનાં દુખોનો નાશ–ક્ષય કરવાના સાધનરૂપ આ અમૂલ્ય માનવભવ અને ઔદારિક–મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત થયેલા છે તે અમૂલ્ય અવસરને જાણીને, સસારવર્ધક, જન્મ મરણના ઉત્પાદક, પાંચેઇન્દ્રિયના વિષયોનાં ક્ષણિક

સુખોના ભોગવટાથી અસંખ્ય કે અનંતકાળના દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે, એમ જાણી પાંચઇન્દ્રિયના વિષયોનો ત્યાગ કરી આત્માના કલ્યાણ માટે સુખ માટે સમાધિ માટે, આરંભ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો અમૂલ્ય માનવભવના ઔદારિક શરીરની સહાયથી જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તપરૂપ ધર્મ આરાધન કરી માનવભવને સફળ બનાવવા ઉપયોગવંત રહેવું એ જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો ઉપદેશ સાંભળવાનો, શાસ્ત્ર વાચનનો સાર છે એમ જાણવું અને તેને જ માનવભવનું સાચું કર્તવ્ય જાણવું

से मइमं परिन्नाय मा य हु लालं पच्चासी, मा तेसु तिरिच्छमप्पाणमावायए ॥११८॥

શબ્દાર્થ (૧) પૂર્વોક્ત (૨) જાણી (૩) બુદ્ધિમાન (૪) લાળને (૫) પુનઃ ચૂસે (૬) નહિ (૭) જ્ઞાનાદિક્રિયાથી (૮) આત્માને (૯) અલગ (૧૦) ન (૧૧) કરે.

ભાવાર્થ:– બુદ્ધિમાન સાધકોએ કામભોગોના સ્વરૂપને જાણી [બાળક જેમ બહાર કાઢેલી લાળને પાછી ચૂસી લે છે પરંતુ સમજુ માણસ તેમ કરતો નથી તેમ] ત્યાગ કરેલા વમન કરેલા કામભોગોને બાળકની લાળ સમાન જાણી, ઝેર સમાન જાણી કોઈ પણ પ્રસંગે ગ્રહણ કરવા નહિ, સેવન કરવા નહિ, પરંતુ તેની અભિલાષા પણ કરવી નહિ કદાચ ઉદય ભાવમાં એવો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થાય તો તેમાંથી પોતાના આત્માને અલગ રાખવો એટલે કે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ સમભાવથી પોતાના આત્માને અલગ ન કરવો જેમ અગંધન કુળના સર્પો વમેલા વિષને [મૃત્યુને પસંદ કરીને પણ] ગ્રહણ કરતા નથી તિર્યંચની જાતિ હોવા છતાં પોતાની ટેકને છોડતા નથી એમ જાણી સાધકે પોતાની લીધેલ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા ઉપયોગવંત રહી કામભોગોની ઇચ્છા કરવી નહિ ત્યાગમાર્ગમાં સાધકની સામે અનેક પ્રકારની ઇષ્ટ અનિષ્ટ પરિસ્થિતિઓ ઉપસ્થિત થાય છે તે કારણે

સાધકને ત્યાગ માર્ગથી પતિત થવાની સભાવના રહે છે પૂર્વના સયોગો પ્રબળ હોય તો એ સયોગો સમય પ્રાપ્ત થતા સાધકને સાધનામાર્ગથી સ્ખલિત કરાવવામા નિમિત્તરૂપ બને છે તેથી સાધકને સતત જાગૃત રહેવાની જરૂર છે, મનુષ્યોના મન અતિ ચચળ હોય છે વાયુના વેગથી પણ મનનો વેગ વિશેષ હોય છે સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થતી લહેરીયો સમાન મનુષ્યોને અનેક વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે અને વિલીન થાય છે ધર્મશ્રવણ, શાસ્ત્રવાચન, સ્વાધ્યાય વિ ના યોગ સમયે મનમાં પ્રશસ્ત વિચારો ઉદ્ભવે છે પશ્ચાત્ અમુક ક્ષણોમાં સસારભાવના મોહ તૃષ્ણાના સકલ્પ વિકલ્પો ઉદ્ભવે છે આવા પ્રકારની મનની ચચળતાના કારણે અનર્થ ઉત્પન્ન થઇ સયમી સાધક સયમથી પતિત થાય છે આવા પ્રકારે અનેક સાધકો પોતાના સ્થાનથી ભ્રષ્ટ થઇ ત્યાગમાર્ગને છોડી દે છે તેથી શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે મનની ચચળ પ્રવૃત્તિને રોકવા માટે પ્રબળ વરાગ્યભાવના અને સતત જ્ઞાનાદિ અભ્યાસની જરૂર છે. જ્યારે આત્મા વૃત્તિઓને આધીન બને છે ત્યારે સયમની સારી સાધનાને ધૂળમા મેળવી દે છે. એમ જાણી સયમી સાધકે સયમ પાલનમા સદા ઉપયોગવત રહેવુ, તે સાધકનુ કર્ત્તવ્ય છે આ ઉપદેશ શ્રી ભગવતે સાધકની જાગૃતિ માટે આપેલ છે આત્માર્થી જીવોએ પણ પોતાના વર્તમાનકાળના તથા ભવિષ્યકાળના સુખના માટે, સમાધિ માટે આ ઉપદેશને ગ્રહણ કરી કામભોગોથી દૂર થવા પ્રયત્નવત બનવુ એ જ સજ્જનનુ કર્ત્તવ્ય છે

कासंकासे खलु अयं पुरिसे बहुमाई कडेण मूढे पुणो तं करेइ, लोहं वेरं वड्ढेइ अप्पणो । जमिणं परिकहिज्जइ इमस्स चेव पडिवूहणयाए, अमरायइ, महासड्ढी अट्टमेतं पेहाए, अपरिन्नाय कदति से जाणह जमहं बेमि ॥

॥११९॥

શબ્દાર્થ (૧) કામીપુરુષ (૨) નિશ્ચય (૩) આ કાર્ય કર્યું આ કામ કરીશ (૪) બહુમાયા (૫) અશુભ કાર્યો (૬) મૂઢ (૭) વારંવાર (૮) હિંસા (૯) કરે છે (૧૦) લોભથી (૧૧) વૈર (૧૨) વૃદ્ધિ (૧૩) પોતાના આત્મા સાથે (૧૪) જેથી એમ (૧૫) કહેવાય છે (૧૬) ક્ષણભંગુર શરીરને (૧૭) પુષ્ટ બનાવવા (૧૮) અજરઅમર ભોગોમાં તીવ્ર (૧૯) ઇચ્છાવાળો (૨૦) દુઃખી (૨૧) જાણી (૨૨) સત્ય સ્વરૂપના અજાણ (૨૩) શોક કરે છે (૨૪) એમ જાણો (૨૫) એમ (૨૬) હું કહું છું

ભાવાર્થ – કામભોગોમાં આસક્ત કામી પુરુષ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરે છે આ કાર્ય કર્યું, આ કામ હજી કરવું છે, આવી ચિંતાથી સદા વ્યાકુળ રહે છે અને અતિ માયાનું સેવન કરતો મહા કર્તવ્યમૂઢ બની સંસાર પરિભ્રમણની વૃદ્ધિરૂપ હિંસાદિક સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો વારંવાર કરતો, લોભવશે કરી કષાયથી હિંસાદિક કાર્યોથી, પોતાના આત્માની સાથે વૈરભાવ બંધનની વૃદ્ધિ કરી, જન્મ મરણાદિક દુઃખોની વૃદ્ધિ કરે છે આવો કામી પુરુષ મહા શઠ, ભોગોમાં પ્રબળ ઇચ્છાવાળો પોતાને [દેહને] અજર અમર માનતો આ ક્ષણભંગુર ઔદારિક શરીરને પુષ્ટ બનાવવાની ચિંતામાં મગ્ન બની શોક કરે છે, ઝુરણા કરી દુઃખી થાય છે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તેથી એમ કહેવાય છે કે સત્ય સ્વરૂપને નહિ જાણનારા જ્ઞાન રહિત જીવો વિષયોની પ્રબળ લાલસાથી શોકમાં ચિંતામાં રહેતા થકા દુઃખોને ભોગવતા રહે છે એમ જાણી સાધક આત્માએ કામભોગોથી દૂર રહી ઉપયોગવંત બની સંયમપાલનમાં સાવધાન રહેવું એ સાધકનું કર્તવ્ય છે

सेइच्छं पंडिए पवयमाणे, से हंता, छित्ता, भित्ता, लुंपइत्ता, विलुंपइत्ता, उद्दवइत्ता, अकडं करिस्सामि त्ति मन्नमाणे जस्स वि य णं करेइ, अलं बालस्स संगेणं, जे वा से करेइ बाले, ण एवं अणगारस्स जायइ त्ति बेमि ॥ ॥१२०॥

શબ્દાર્થ : (૧) પંડિત (૨) કામશમનનો (૩) ઉપદેશ કરતો (૪) જીવોને હણે છે (૫) અવયવોનુ છેદન (૬) ભેદન કરે છે (૭) લૂટે છે (૮) વિશેષ પ્રકારે લૂટે છે (૯) પ્રાણરહિત કરે છે (૧૦) કોઇએ નહિ કરેલ (૧૧) કાર્ય કરીશ (૧૨) એમ (૧૩) માનતા (૧૪) જેને તેને (૧૫) ઉપદેશ આપે છે (૧૬) અજ્ઞાનીની (૧૭) સંગત (૧૮) ન કરવી (૧૯) સોબત કરનારની પણ સગત ન કરવી (૨૦) અજ્ઞાનીની (૨૧) ન કલ્પે (૨૨) સાચા ગૃહત્યાગીસાધુને કામશમનનો (૨૩) આવો ઉપદેશ આપવો (૨૪) એમ હું કહું છુ

ભાવાર્થ :– અહો ભવ્યો ! આ જગત્મા કેટલાક કુમતિયો–અન્યતીર્થિઓ પરમાર્થને નહિ સમજનારા કામ શમાવાના ઉપદેશક બની પડિતપણાનુ અભિમાન રાખી બકવાદ કરતાં ઉપદેશક થઇ વિચરે છે અને જાણે અમે કઇ અપૂર્વ કામ કરીશુ એવો ડોળ ધરે છે તેઓ જીવોને હણનારા, કાપનારા, ભેદનારા, લૂટનારા વિશેષ લૂટનારા તથા પ્રાણરહિત કરનારા હોય છે એવા અજ્ઞાનીઓ કર્મ-પાશથી બધાય છે આવા અજ્ઞાનીઓની સોબત કરવી નહિ અજ્ઞાની-ઓની સોબત કરનારાઓની પણ સોબત કરવી નહિ અને જેઓ ગૃહવાસને ત્યાગી મુનિઓ થયેલા છે તેવા સાચા અણગારો–મુનિઓને આવો જીવઘાતરૂપ કામચિકિત્સા કરવાનો ઉપદેશ કરવો કલ્પતો જ નથી એમ હું કહું છુ

પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો.

से[1] तं[2] संवुज्झमाणे[3] आयाणीयं[4] समुट्ठाय[5] तम्हा पाव-[6] कम्मं नेव[7] कुज्जा[8] नेव[9] कारवेज्जा[10] ॥१२१॥

શબ્દાર્થ : (૧) સાધક (૨) ઉપરોક્ત કહ્યા મુજબ (૩) સ્વરૂપને જાણી (૪) આદરવાયોગ્ય (૫) સયમ ગ્રહણકરી (૬) પાપકર્મ (૭) નહિ (૮) કરે (૯) નહિ (૧૦) કરાવે

ભાવાર્થ – હે જમ્બૂ! ઉપરોક્ત કહેવા મુજબ વસ્તુના સ્વરૂપને જાણી આરાધનીય જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય સયમ ગ્રહણ કરી સયમી સાધકે કોઈપણ જીવની હિંસા કરવી નહિ. કોઈપણ પાપકારી સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો કરવાં નહિ અન્ય પાસે કરાવવા નહિ, પાપકાર્ય હિંસાદિ કાર્યો કરનારને ભલુ જાણવું નહિ. કારણ કે સયમ ગ્રહણ સમયે સર્વથા આરભ નહિ કરવા અને સર્વથા પરિગ્રહ નહિ રાખવા અને પાંચે મહાવ્રતો (અહિંસા, સત્ય અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ) નું પાલન કરવા તથા નવ નવ કોટીએ સયમ ગ્રહણ કરનારને (દીક્ષા લેનારને) અઢારે પાપસ્થાનક નહિ સેવન કરવાના પ્રત્યાખ્યાન (પ્રતિજ્ઞા–પચ્ચક્‌ખાણ) ચતુર્વિધ સઘ સમક્ષ પચપરમેષ્ઠીની સાક્ષીથી સદ્‌ગુરુમુખથી અપાય છે તેથી સયમી સાધકે લીધેલ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા સતત્ જાગૃત રહી સયમ પાલન કરવું જોઈએ

सिया[1] तत्थ[2] एगयरं[3] विप्परामुसइ[4], छसु[5] अण्णयरम्मि [6]कप्पइ ॥१२२॥

શબ્દાર્થ (૧) કદાચિત્ (૨) પાપારભમાં છકાય જીવ પૈકી (૩) એકકાયનો (૪) સમારભ કરે તો (૫) છએકાયનો (૬) કોઈ પણ આરભ કરવાવાળા મનાય

ભાવાર્થ :– પાપારભમાં પ્રવૃત્ત જીવ છજીવનિકાય પૈકી કોઈપણ એક કાય [illegible] કરનારને છએ જીવ નિકાયનો આરભ કરનાર–હિંસા કરના [illegible] ભગવતે કહેલ છે તેમ જ એ હિંસાના કરનારા છએ જીવનિકાયમા વારવાર ઉત્પન્ન થઈ મૃત્યુને પામે છે એકેન્દ્રિયાદિ જીવોની હિંસા કરનારાઓને પાછા એકેન્દ્રિય જીવનિકાયમાં અનેકાનેકવાર ઉત્પન્ન થવું પડે છે ત્યાં છેદન ભેદન, અગ્નિમાં શેકાવું, બળવું આદિ અનેક દુઃખો ભોગવવા પડે છે એમ જાણી જીવહિંસાદિ

સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોથી નિવૃત્ત થવા ઉપયોગવ ત રહેવું તે પોતાના આત્માને માટે કલ્યાણનુ કારણ છે.

सुहट्ठी[1] लालप्पमाणे[2] सएण[3] दुक्खेण[4] मूढे[5] विप्परियासमुवेइ[6], सएण[7] विप्पमाएण[8] पुढो[9] वयं[10] पकुव्वइ[11], जंसिमे[12] पाणा[13] पव्वहिया[14], पडिलेहाए[15] नो[17] निकरणयाए[16], एस[18] परिण्णा[19] पवुच्चइ[20], कम्मोवसंती[21] ॥१२३॥

શબ્દાર્થ : (૧) સુખાર્થી (૨) બડબડાટકરતો (૩) સ્વકૃત (૪) દુ ખથી (૫) મૂઢ બની (૬) દુ ખી થાય છે (૭) પોતાના જ (૮) પ્રમાદથી'જ (૯) પૃથક્ પૃથક્ અવસ્થામા (૧૦) વ્રતોને। (૧૧) ભગ કરે છે (૧૨) જે અવસ્થાઓમા (૧૩) એ જીવો (૧૪) બહુ દુ ખી થાય છે (૧૫) વિચારી (૧૬) પરને પીડાકારી (૧૭) કાર્ય કરે નહિ (૧૮) એને જ (૧૯) જ્ઞાન (૨૦) કહેલ છે (૨૧) કર્મોનો ક્ષય થઇ શકે છે

ભાવાર્થ – વિષયસુખને। લોલુપી જીવ ઈન્દ્રિયજન્ય સુખો પ્રાપ્ત કરવા, બડબડાટ, દોડધામ કરનાર, અજ્ઞાની પોતાના જ હાથેથી ઉત્પન્ન કરેલ દુ ખોથી મૂઢ બની વિશેષ દુ ખને। અનુભવ કરે છે અને પોતાના જ કરેલ પ્રમાદથી પૃથક્ પૃથક્ વ્રતોનો ભગ કરનાર વિચિત્ર દુઃખી અવસ્થાને। અનુભવ કરતો પ્રાણી અત્યત દુઃખી થાય છે એમ જાણી સાધક આવા સસારી જીવોના દુ ખોને જોઈ સમ્યક્ભાવે રહે અન્ય કોઇપણ નાના કે મોટા જીવોને પીડા ઉત્પન્ન થાય તેવા સાવદ્ય અનુષ્ઠાનો કરે નહિ એને જ સાચો વિવેક અને સમ્યગ્જ્ઞાન કહેલ છે. આવા જ્ઞાનથી તથા ચારિત્રપાલનથી જ અષ્ટકર્મોનો ક્ષય થઇ શકે છે અને શાશ્વતા મોક્ષના સુખો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ જાણી આરભ વાળા કાર્યોથી દૂર રહેવુ એ આત્માને માટે હિતકારક છે.

जे ममाइयमइं जहाइ से चयइ ममाइयं, से हु दिट्ठपहे मुणी जस्स नत्थि ममाइयं, तं परिण्णाय मेहावी विइत्ता लोगं, वंता लोगसन्नं से मइमं परिक्कमिज्जासि त्ति बेमि ॥ ॥१२४॥

શબ્દાર્થ (૧) જે મમત્વબુદ્ધિને (૨) છોડે છે (૩) તે (૪) મમત્વને (૫) છોડી શકે છે (૬) નિશ્ચયથી (૭) મોક્ષમાર્ગને જાણવાવાળા (૮) મુનિ છે (૯) જેને (૧૦) નથી તે (૧૧) મમત્વ (૧૨) એ પ્રકારે (૧૩) જાણી (૧૪) બુદ્ધિમાન મુનિ (૧૫) લોકના સ્વરૂપને (૧૬) જાણી (૧૭) છોડી (૧૮) લોકસંજ્ઞા (૧૯) બુદ્ધિમાન (૨૦) મુનિ (૨૧) સંયમમાં પરાક્રમ કરે (૨૨) એમ હું કહું છું

ભાવાર્થ :— હે જમ્બૂ ! જે કોઈ સાધક મમત્વ બુદ્ધિને છોડે છે તે મમત્વને છોડી શકે છે જેને મમત્વ નથી તે નિશ્ચયથી મોક્ષમાર્ગના જાણકાર મુનિ છે તેમ જ બુદ્ધિમાન મુનિએ લોકના સ્વરૂપને જાણી લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ કરી, વિવેકપૂર્વક સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરવું એમ હું કહું છું મમત્વ છે તે સંયમભાવને દૂષિત કરનાર છે એમ જાણી સંયમી સાધકે બાહ્ય કે અભ્યંતર પરિગ્રહમાં (શરીર પણ પરિગ્રહ રૂપ જાણવું) મમત્વ રાખવું નહિ અને નિર્મમત્વી બની ઉપયોગપૂર્વક સંયમ પાલન કરવું તે સાધકના આચાર અને કલ્યાણનું કારણ છે એમ જાણવું

नारइं सहइ वीरे, वीरे न सहइ रतिं। जम्हा अविमणे वीरे, तम्हा वीरे न रज्जइ ॥१२५॥

શબ્દાર્થ (૧) વીર સાધક (૨) સંયમમાં અરતિ (૩) સહન (૪) ન કરે (૫) વીરસાધક (૬) પરમાં રતિને (૭) સહન (૮) ન કરે (૯) પરંતુ

(૧૦) શાંતચિત્ત રાખે (૧૧) વીરસાધક મુનિ (૧૨) પરપદાર્થમાં (૧૩) રતિ ન કરે (૧૪) વીરસાધક.

ભાવાર્થ :– પરાક્રમી વીર સાધકને કદાચિત્ સંયમમાં અરુચિ ઉત્પન્ન થાય તો તેની ઉપેક્ષા ન કરે, પરંતુ ઉપયોગવંત રહી અરુચિને દૂર કરે તેમ જ બાહ્ય પદાર્થોમાં રતિ ઉત્પન્ન થાય તો ત્યાં પણ ઉપેક્ષા નહિ કરતાં તે ભાવોને દૂર કરે, વીર સાધક શાંતચિત્ત રાખી સંયમમાં અરતિ અને વિષય સુખોમાં રતિ થવા દે નહિ. બન્ને ભાવોમાં સમભાવ રાખે. રતિ અરતિના સ્વરૂપને જાણી સંયમમાં સ્થિરતા રાખે સાધકે પોતાનો ઉપયોગ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, તપની રમણુતામાં–સ્વ-રમણુતામાં રાખવો બાહ્ય પદાર્થોમાં રાગ રાખવો નહિ. આવો સાધકનો આચાર છે સાધકનુ કર્તવ્ય છે. એમ જાણી ઉપયોગ રાખી સંયમનુ પાલન કરવું.

[1] सद्दे [2] फासे [3] अहियासमाणे, [4] निव्विंद [5] नंदिं इह [6] जीवियस्स। [9] मुणी [7] मोणं [8] समायाय [11] धुणे [10] कम्मसरीरगं। [12] पंतं [13] लूहं [14] सेवंति [15] वीरा [16] सम्मत्तदंसिणो, [17] एस [19] ओहंतरे [18] मुणी [20] तिण्णे, [21] मुत्ते, [22] विरए [23] वियाहिए [24] त्ति बेमि ॥१२६॥

શબ્દાર્થ : (૧) શબ્દોને (૨) સ્પર્શોને (૩) સહન કરતા (૪) અસંયમી જીવનના (૫) પ્રમોદને (૬) ઘૃણાની દૃષ્ટિથી દેખે (૭) સંયમને (૮) ગ્રહણ કરી (૯) મુનિ (૧૦) કર્મરૂપ શરીરને (૧૧) ખંખેરે (૧૨) નીરસ (૧૩) લુખા આહાર (૧૪) સેવનકરનાર (૧૫) વીરો (૧૬) સમ્યગ્દર્શનીઓ (૧૭) આવા (૧૮) મુનિ (૧૯) પ્રવાહને (૨૦) તરી શકે છે પ્રવાહને તર્યા છે (૨૧) પાપકર્મથી મુકત (૨૨) પાપકર્મથી નિવૃત (૨૩) કહ્યા છે (૨૪) એમ હું કહું છું.

ભાવાર્થ – સંયમી જીવનમા મોહક શબ્દો, મનોજ્ઞસ્પર્શો આદિ વિષયોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે વિચાર કરવો કે અસંયમી જીવન

દુઃખના હેતુરૂપ છે તથા સંસાર પરિભ્રમણ—જન્મ મરણના ચક્રાવા સમાન જાણી સમ્યક્ ભાવ રાગદ્વેષ કર્યા વિના કૃપાની દૃષ્ટિથી જોઈ, અસંયમીજીવનના આમોદ પ્રમોદ આદિ વિષમભાવોનો ત્યાગ કરે. વિષય સેવન—વિષયી ભાવો દુઃખના ઉત્પાદક જાણી તેનાથી અલગ રહે. સત્ય પુરુષાર્થી, સમ્યક્ તત્ત્વને જાણનારા, સંયમ ગ્રહણ કરી લૂખા સૂકા નીરસ આહારનું સેવન કરતા થકા સંયમની સમ્યગ્ રીતે આરાધના કરતા થકાં કર્મરૂપ શરીરને આત્માથી અલગ કરે છે. આવા પરાક્રમી સમ્યગ્દર્શની મુનિઓ સંસારરૂપ પ્રવાહને તરી ગયા છે સંસાર પ્રવાહ તરવામાં સમર્થ બને છે આરંભ અને પરિગ્રહથી મુક્ત થયેલા સંસાર પ્રવાહને તરી ગયા છે પાપકર્મથી નિવૃત્ત થયેલા છે, દેહ—શરીર ઉપરના મમત્વ ભાવને છોડયા વિના સાચો ત્યાગ થઈ શકે નહિ. સંયમ આરાધન થઈ શકે નહિ. તેથી સંયમી સાધક મુનિએ સંયમ પાલનમાં સતત ઉપયોગ રાખવો અને અપ્રમત્ત ભાવે રહેવા પ્રયત્નવંત રહેવું, એમ હું કહું છું

[1]दुव्वसुमुणी [2]अणाणाए, [3]तुच्छए [4]गिलाइ [5]वत्तए। [6]एस [7]वीरे [8]पसंसिए, [9]अच्चेइ [10]लोयसंजोगं [11]एस [12]णाए [13]पवुच्चइ॥

॥१२७॥

શબ્દાર્થ (૧) મોક્ષ પ્રાપ્તિને અયોગ્યમુનિ (૨) આજ્ઞા નહિ માનનાર (૩) જ્ઞાનાદિરહિત હોવાથી (૪) ગ્લાની અનુભવે છે (૫) પૂછવાપ્રશ્નનો ઉત્તર દેતા (૬) દુનિયાની જ જાળથી (૭) જેઓ પર હોય છે (૮) એવા (૯) વીરો (૧૦) પ્રશંસનીય છે (૧૧) આવા પ્રકારનો (૧૨) તીર્થ કરનો ન્યાયમાર્ગ (૧૩) કહેવાય છે.

ભાવાર્થ — શ્રી તીર્થંકરદેવની આજ્ઞાને નહિ માનનાર સ્વચ્છંદી આચારવાળા મુનિ મોક્ષ પ્રાપ્તિને અયોગ્ય હોય છે આવા મુનિઓ જ્ઞાનાદિગુણોથી રહિત હોવાથી, કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો પ્રત્યુત્તર દેવામાં ભય, સંકોચ અને ગ્લાનિ અનુભવે છે આવા સ્વચ્છંદી

આચારવાળા સાધુઓ પોતે સંસારસમુદ્રમાં ડૂબે છે અને તેઓને અનુસરનારાઓને પણ સંસારસમુદ્રમાં ડૂબાડે છે એમ જાણી વીતરાગદેવની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ વર્તનારા શિથિલાચારી સાધુઓથી દૂર રહેવું જેઓ વીતરાગદેવની આજ્ઞામાં રહે છે તેઓ દુનિયાની જંજાળ–વ્યવહારથી દૂર રહે છે એવા મુનિઓ પ્રશંસાને યોગ્ય છે અને આવા મુનિઓનુ સેવન કરવાથી કલ્યાણ સાધી શકાય છે. આવા પ્રકારનો શ્રી તીર્થંકરદેવનો પ્રતિપાદન કરેલ માર્ગ ન્યાયમાર્ગ છે.

जं[3] दुक्खं[4] पवेइयं[1] इह[1] माणवाण[2] तस्स[5] दुक्खस्स[6] कुसला[7] परिन्नमुदाहरंति[8] इह[9] कम्मं[10] परिन्नाय[11] सव्वसो[12] ॥१२८॥

શબ્દાર્થ : (૧) આ સંસારમાં (૨) મનુષ્યોને (૩) જે દુઃખો (૪) કહેલ છે (૫) તે (૬) દુઃખોથી છૂટવા (૭) કુશળસાધક (૮) જ્ઞાનથી જાણી (૯) ત્યાગ કરે છે (૧૦) આવા પ્રકારના (૧૧) દુઃખના કારણ કર્મો છે (૧૨) જાણી (૧૩) ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી આશ્રવદ્વારોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરે

ભાવાર્થ – આ સંસારમા જ્ઞાની પુરુષોએ મનુષ્યોને માટે દુઃખો ઉત્પન્ન થવાનાં જે કારણો બતાવ્યા છે તે દુઃખના કારણો–રાગદ્વેષ છે તે કારણો (પાંચઇન્દ્રિયના વિષયોની લાલસાથી થતા આરંભો જીવઘાત અને પરિગ્રહસંચય મમત્વથી થતા અશુભ આશ્રવો) ને કુશળ સાધક જ્ઞાનથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન રૂપ વિવેકથી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સર્વથા ત્યાગ કરે છે એ દુઃખો માત્ર પોતાના જ પ્રમાદથી બંધાયેલ કર્મોના વિપાક–ફળસ્વરૂપ છે એમ જાણીને આશ્રવોના સ્થાનોમા પ્રવૃત્તિ કરે નહિ અને વિવિધ પ્રકારના કર્મોના સ્વરૂપને વિચારે અને સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી અન્ય જીવોને, આ વીતરાગ દેવોએ પ્રરૂપેલ ન્યાયમાર્ગનો, સર્વ જીવોના કલ્યાણને માટે સાધકે ઉપદેશ આપવો આ પ્રકારનો ઉપયોગ સર્વ સાધકોએ સતત રાખવો, જેથી ઉભયનુ શ્રેય થાય.

जे अणन्नदंसी से अणण्णारामे, जे अणण्णारामे से अणन्नदंसी ॥१२९॥

શબ્દાર્થ (૧) જે (૨) પરમાર્થદ્રષ્ટા છે (૩) તે મોક્ષમાર્ગમાંથી (૪) બહાર રમણ કરતા નથી અને (૫) જે મોક્ષ (૬) માર્ગથી બહાર રમણ કરતાં નથી (૭) એજ સાચા (૮) પરમાર્થદ્રષ્ટા છે

ભાવાર્થ — જે સાધકો પદાર્થોના તથા કર્મોના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણનારા છે અને સદા સર્વથા પદાર્થના સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપે છે એ જ પરમાર્થદર્શી છે તેઓ મોક્ષમાર્ગથી બહાર રમણ કરતાં નથી અને જેઓ મોક્ષમાર્ગથી બહાર રમણ કરતાં નથી તેઓ જ સાચા પરમાર્થદર્શી છે આત્મા તથા કર્મોના સ્વરૂપનું તથા સર્વપદાર્થના સ્વરૂપના જાણનાર તથા જ્ઞાન સહિત—ચારિત્રના પાલન કરનાર હોય તે જ પરમાર્થદર્શી કહેવાય.

जहा पुण्णस्स कत्थति तहा तुच्छस्स कत्थति, जहा तुच्छस्स कत्थति तहा पुण्णस्स कत्थति ॥१३०॥

શબ્દાર્થ (૧) જે રીતે રાજા પ્રધાન, શ્રીમંત વર્ગને (૨) ઉપદેશ આપે (૩) એવા જ પ્રકારે (૪) પક્ષપાત સિવાય સાધારણ વર્ગને (૫) ઉપદેશ આપે (૬) અને જે પ્રકારે (૭) સાધારણ વર્ગને ઉપદેશ (૮) આપે (૯) એવી જ રીતે (૧) રાજા પ્રધાન શ્રીમંતવર્ગને (૧૧) ઉપદેશ આપે

ભાવાર્થ — શ્રી તીર્થંકરદેવની આજ્ઞામાં રહેનાર મુનિ જે પ્રકારે રાજા પ્રધાન શ્રીમંત વર્ગને ઉપદેશ આપે એવા જ પ્રકારે એવા જ ભાવથી પક્ષપાત રાખ્યા સિવાય સાધારણ વર્ગના મનુષ્યોને, નિર્ધન મનુષ્યોને ઉપદેશ આપે અને સાધારણ વર્ગને, નિર્ધન મનુષ્યોને જે પ્રકારે ઉપદેશ આપે એવા જ પ્રકારે રાજા, પ્રધાન,

શ્રીમતવર્ગને ઉપદેશ આપે શ્રી તીર્થંકર દેવના પ્રરૂપિત મોક્ષમાર્ગમાં ક્યાંય પક્ષપાતને સ્થાન નથી આ મોક્ષમાર્ગમાં સમભાવ, મૈત્રીભાવ, માધ્યસ્થભાવ, કરૂણાભાવથી આત્મવત્ સર્વભુતેષુના સિદ્ધાંતે સર્વ જીવો સાથે સમાનભાવ રાખી ન્યાયી ઉપદેશ આપેલ છે. કારણ કે જ્યાં કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન છે ત્યા રાગદ્વેષરૂપી કષાયને સ્થાન નથી. જ્યાં રાગદ્વેષ છે ત્યાં પક્ષપાત છે એમ જાણી રાગદ્વેષથી દૂર રહેવા સતત ઉપયોગ રાખવો તેને આત્મહિતનુ કારણ જાણવું.

अवि[१] य हणे[३] अणाइयमाणे[२], एत्थ[४] पि जाण[५] सेयं[६] ति नत्थि[७]। केयं[८] पुरिसे[९] कं च नए[१०]? एस[१७] वीरे[१८] पसंसिए[१९] जे[१५] बद्धे[१४] परिमोयए[१६], उड्ढं[११] अहं[१२] तिरियं[१३] दिसासु ॥१३१॥

શબ્દાર્થ : (૧) કદાચિત્ રાજાદિ (૨) અપમાન સમજી (૩) માર મારે (૪) વિધિ જાણ્યા વિના ઉપદેશ દેવામા (૫) કલ્યાણ (૬) નથી (૭) એમ સમજો સાભળનાર (૮) કોણ છે (૯) પુરુષ કયા દેવને માને છે (૧૦) ઉંચી (૧૧) નીચી (૧૨) તિરછી (૧૩) દિશામા (૧૪) કર્મબધનવાળાઓને (૧૫) જે (૧૬) મુક્ત કરે છે (૧૭) એ જ (૧૮) વીર (૧૯) પ્રશસાપાત્ર છે

ભાવાર્થ – ઉપદેશક ઉપદેશ આપવાની વિધિને જાણ્યા વિના તથા શ્રોતાઓના અભિપ્રાય જાણ્યા વિના અથવા શ્રોતા કોણ છે, કયા ધર્મને માને છે, કયા દેવને ભજે છે? એ સર્વ હકીકત જાણ્યા વિના ઉપદેશ આપવાથી ઉપદેશકને માટે શ્રેય નથી કારણ કે કોઇ રાજા અથવા મત્રી આદિ ઉપદેશ સાભળવા આવ્યા હોય સાંભળનાર રાજા તથા મત્રી આદિને ઉપદેશવાથી તેમનું પોતાનું અથવા પોતાના ધર્મનુ અપમાન થવાનુ સમજવામા આવે તો ક્રોધિત બની ઉપદેશકને માર મારે, તાડન કરે, નિંદા કરે તેથી પ્રવચનની અવહેલના થાય માટે ઉપદેશકોએ શ્રોતાના આચાર,

વિચાર, ધર્મ, અભિપ્રાય, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વગેરેને જાણી ઉપદેશ આપવો; જેથી ઉભય વર્ગને શ્રેયનું કારણ બને. ઉંચી નીચી, તિરછી દિશામાં રહેલા કર્મબંધનથી બંધાયેલા સંસારના જીવોને જે ઉપદેશક ઉપદેશ આપીને કર્મના બંધનથી મુક્ત કરે છે તેવા જ વીર સાધક પુરુષો પ્રશંસાને પાત્ર બને છે. આ રીતે સાધકે ઉપદેશ દેવાની વિધિનો બરાબર અભ્યાસ કરી ઉપયોગ રાખી ઉપદેશ આપવો જોઈએ.

से सव्वओ सव्वपरिण्णाचारी ण लिप्पइ छणपएण वीरे । से मेहावी अणुग्घायणस्स खेयण्णे जे य बंधप्पमुक्खमन्नेसी, कुसले पुण नो बद्धे नो मुक्के ॥१०२॥

શબ્દાર્થ (૧) જે (૨) વીર પુરુષ હમેશાં (૩) સર્વજ્ઞાનથી (૪) સર્વ (૫) ચારિત્ર પાળતો (૬) હિંસાથી (૭) લેપાય (૮) નહિ (૯) કર્મનો ક્ષય કરવામાં (૧૦) નિપુણ (૧૧) જેઓ (૧૨) કર્મબંધનથી (૧૩) છૂટવાના (૧૪) ઉપાયના ગવેષક (૧૫) એ જ (૧૬) પંડિત (૧૭) બંધાયેલ નથી (૧૮) કર્મથી મુક્ત નથી (૧૯) કેવળજ્ઞાની.

ભાવાર્થ – વીર સાધક મહાપુરુષો જે પોતાના જીવનમાં જ્ઞાનસહિત મહાવ્રતરૂપ ચારિત્રના પાલનનો સદ્‌વ્યવહાર રાખતા હોય છે તેઓ હિંસાજન્ય પાપકર્મોથી લિપ્ત થતા નથી તેમ જ કર્મબંધ થવા રૂપ આવરણોને દૂર કરવામાં કુશળ હોય છે તથા કર્મબંધનથી મુક્ત થવાના ઉપાયોના ગવેષક હોય તે જ સાચા પંડિત કહેવાય છે. કેવળી ભગવંતો–કુશળ સાધકો છે તેઓ કર્મોથી બંધાયેલ નથી તેમ જ કર્મથી મુક્ત પણ નથી. જો કે તેમની સાધના પૂર્ણ થયેલ છે પરંતુ ભવોપગ્રાહી ચાર અઘાતિ કર્મો હજુ રહેલા છે છતાં બંધ મોક્ષનો પ્રશ્ન તેમના માટે રહેતો નથી. ચાલુ ભવમાં જ મોક્ષ પામવાના છે. સાર એ સમજવાનો છે કે, જ્ઞાન સાથે ચારિત્રપાલનની જરૂર છે.

જ્ઞાન ક્રિયાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્તિ સમજવી એકાંત જ્ઞાનથી કે એકાંત ક્રિયાથી મોક્ષ નથી. જ્ઞાનથી કર્મનું સ્વરૂપ જાણી, ચારિત્રપાલનથી આશ્રવદ્વારોને રોકી તપ વડે કર્મનો ક્ષય કરી શકાય છે. એમ જાણી સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રતપનું આરાધન કરી અમૂલ્ય માનવભવને સફળ બનાવવા ઉપયોગવંત રહેવું

से(१) जं(२) च आरभे(३) जं च नारभे,(४) अणारद्धं(५) च ण आरभे,(६) छणं(७) छणं(७) परिण्णाय(८) लोगसन्नं(१०) च(९) सव्वसो(११) ॥ ॥१३३॥

શબ્દાર્થ : (૧) કુશળ સાધક (૨) જે સયમ (૩) માર્ગપર ચાલ્યા છે (૪) મિથ્યાત્વ માર્ગમા રમણુ કર્યું નથી (૫) અનાચીર્ણ અસેવિત માર્ગ પર (૬) ન ચાલવુ (૭) હિસા તથા તેના (૭) કારણો (૮) જાણી (૯-૧૦) લોકસંજ્ઞાને અહિતકર જાણી (૧૧) તેનો સર્વથા ત્યાગ કરે

ભાવાર્થ :- કુશળ સાધકો જે સયમ માર્ગ પર ચાલ્યા અને સમ્યગ્ આચારનુ પાલન કરેલ છે, તેવી જ રીતે સાધકે સમ્યક્-પ્રકારે સયમ માર્ગ પર ચાલવું રમણુ કરવું. પરંતુ મિથ્યાત્વાદિ માર્ગમાં ચાલવું નહિ, જે માર્ગ મહાપુરુષોથી સેવિત છે તે જ માર્ગપર સમ્યક્ત્વ સહિત સયમ માર્ગમાં ઉપયોગ રાખી ચાલવું અને મિથ્યાત્વાદિ માર્ગ મહાપુરુષોથી અનાચીર્ણ-અસેવિત છે, તેવા મિથ્યાત્વમાર્ગમા ચાલવુ નહિ, પરતુ તેનાથી દૂર રહેવું કુશળ સાધકોએ હિંસાના વિપાકો-ફળો તથા લોકસંજ્ઞા એટલે આરંભસહિતની ક્રિયાઓ-કર્મબંધનરૂપ ક્રિયાઓના સ્વરૂપને જાણી ત્રણકરણ ત્રણયોગથી તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એવો સાધકનો આચાર છે સર્વ સંસારી જીવો તથા દેશવિરતિવાળા તથા સર્વવિરતિવાળા સાધકોને માટે શ્રી ભગવંતનો આવો ઉપદેશ છે તેને જાણી મિથ્યાત્વાદિ અઢારે પાપસ્થાનકરૂપ ક્રિયાઓથી નિવૃત થવાની ભાવનાવાળા સર્વને માટે આ ઉપદેશ આદરણીય જાણવો.

उद्देसो पासगस्स णत्थि, बाले पुण णिहे कामसमणुन्ने असमियदुक्खे दुक्खी दुक्खाणमेव आवट्टं अणुपरियट्टइ त्ति बेमि ॥१३४॥

શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થ –અધ્યયન ૨ ઉ ૩ સૂત્ર ૬૬ મુજબ.

બીજુ અધ્યયન સમાપ્ત.

શીતોષ્ણીય નામે ત્રીજુ અધ્યયન

પ્રથમ ઉદ્દેશો

सुत्ता अमुणी सया, मुणिणो सया जागरंति ॥१३५॥

શબ્દાર્થ (૧) અજ્ઞાની જન (૨) સદા (૩) સૂતેલા છે (૪) જ્ઞાની જન (૫) હમેશાં (૬) જાગૃત છે

ભાવાર્થ – અજ્ઞાની જીવો દ્રવ્ય નિદ્રાથી જાગતા હોય કે સૂતા હોય છતાં ભગવતે તેઓને ભાવ નિદ્રાથી સદા સૂતેલા કહ્યાં છે અહીં સૂતાનો અર્થ મિથ્યાત્વભાવથી ઘેરાયેલ છે આત્મસ્વરૂપ અને કર્મના સ્વરૂપને નહિ જાણનારા, સસાર ભ્રમણરૂપ જન્મ-મરણાદિ ચક્રના કારણોના જ્ઞાનથી રહિત એવા અજ્ઞાની જીવોને ભાવનિદ્રાથી સૂતેલા કહ્યા છે આ ભાવનિદ્રારૂપ અજ્ઞાનના કારણે જીવો ચારગતિરૂપ સસાર પરિભ્રમણ કરતા થકાં દુ ખો ભોગવી રહેલા છે જે જ્ઞાની જીવો છે અને જેને આત્મસ્વરૂપનુ કર્મોના વિપાકોનુ કર્મબધન તથા તેના કારણોનુ જ્ઞાન છે તેવા જીવો કદાચ દ્રવ્ય-નિદ્રાથી સૂતા હોય છતા ભગવતે તેઓને જાગૃત કહ્યા છે આ ઉપદેશથી-આત્માર્થી જીવોએ જીવા જીવનુ, નવ તત્ત્વનુ છદ્રવ્યનુ, આત્માના સ્વરૂપનુ તથા કર્મબધન તથા તેના વિપાકોનુ-કર્મના ફળનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા

સાથે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે, તેમ જાણવું. જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા અંધ સમાન છે. જ્ઞાન સહિત ચારિત્રનુ પાલન સમ્યક્ પ્રકારે થાય તો જ સંસાર પરિભ્રમણના દુખોનો નાશ કરી શાશ્વતા મોક્ષના સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

१ लोयंसि २ जाण ३ अहियाय ४ दुक्खं ५ समयं ६ लोगस्स ७ जाणित्ता, ८ एत्थ ९ सत्थोवरए ॥१३६॥

શબ્દાર્થ : (૧) લોકમા (૨) એમ જાણો (૩) તે અહિત કરનારા છે (૪) દુખના કારણ અજ્ઞાન-મોહ છે તે (૫) આચાર વ્યવહાર (૬) સસારના (૭) જાણીને (૮) સયમને બાધક (૯) શસ્ત્રોથી દૂર રહેવુ

ભાવાર્થ – સમારમા જીવોને દુખનુ કારણ અજ્ઞાન અથવા મોહ છે અને એ જ આત્માનુ અહિત કરનાર છે એમ જાણો. લોકનો એટલે સસારી જીવોનો વ્યવહાર-આચાર હિંસામય હોઇ તે આત્માને અહિતરૂપ જાણી સયમને બાધકરૂપ શસ્ત્રો (હિંસા-આરભ)થી દૂર રહેવું કારણ હિંસારૂપ પ્રવૃત્તિથી કર્મ સચય વૃદ્ધિ થઇ નરક-તિર્યંચાદિ અધમગતિમા ઉત્પન્ન થઇ મહાન દુખો ભોગવવા પડે છે એમ જાણી સયમી સાધકે તથા મુમુક્ષુ જીવોએ હિંસાના કાર્યથી તથા પરિગ્રહ સચયથી દૂર રહેવું.

१ जस्सिमे २ सद्दा य, ३ रूवा य, ४ गंधा य, ५ रसा य, ६ फासा य, ७ अभिसमन्नागया ८ भवंति, ९ से १० आयवं, ११ णाणवं, १२ वेयवं, १३ धम्मवं, १४ बंभवं १५ पन्नाणेहिं १७ परियाणइ १६ लोयं, १८ मुणीत्ति १९ वुच्चे, २० धम्मविउत्ति, २१ उज्जू, २२ आवट्टसोए २३ संगमभिजाणइ, २४ सीउसिणच्चाई, २५ से

निग्गंथे, चरइ, रइ, सहे, फरुसयं नो वेएइ जागर वेरोवरए वीरे एवं दुक्खा पमुक्खसि ॥१६७॥

શબ્દાર્થ (૧) જે પુરુષે (૨) શબ્દ (૩) રૂપ (૪) ગંધ (૫) રસ (૬) સ્પર્શને સારીરીતથી (૭) જાણ્યા (૮) છે (૯) એ જ (૧૦) આત્મસ્વરૂપને જાણનાર છે (૧૧) જ્ઞાનવાન શાસ્ત્રોના (૧૨) જાણકાર (૧૩) ધર્મના જાણનાર (૧૪) બ્રહ્મના જાણનાર (૧૫) વિજ્ઞાનબળથી (૧૬) લોકને (૧૭) જાણી લે છે એને જ (૧૮) મુનિ (૧૯) કહેવાય છે (૨૦) ધર્મને જાણનારા (૨૧) સરલ સ્વભાવી મુનિ (૨૨) સંસારચક્રના તથા વિષયાભિલાષાના (૨૩) બંધન (૨૪) જાણે છે (૨૫) સુખ અથવા દુઃખની આશા નહિ રાખતા થકા એ અપરિગ્રહી (૨૬) મુનિ (૨૭) અનુકૂળ (૨૮) પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો–પરીષહોને (૨૯) સહન કરતા થકા સંયમમાં (૩૦) કઠિનતાનો (૩૧) અનુભવ કરતા (૩૨) નથી (૩૩) એવા મુનિ સદા જાગ્રત રહેતા થકા (૩૪) વૈરવિરોધથી (૩૫) દૂર રહે છે (૩૬) હે વીર! (૩૭) આવા પ્રકારે તમો (૩૮) દુઃખોથી (૩૯) મુક્ત બની શકશો.

ભાવાર્થ :– જે સાધકોએ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આદિ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ એ બધાં સંસાર વૃદ્ધિના કારણો છે તથા વિષયોની અભિલાષા એ પણ સંસાર પરિભ્રમણ રૂપ જાણેલ છે તેઓ જ આત્મસ્વરૂપના જાણકાર છે, જ્ઞાનવાન છે તેમ જ શાસ્ત્રોના, ધર્મના, બ્રહ્મના જાણનાર છે વિજ્ઞાન બળથી લોકના સ્વરૂપને જાણે છે તેને જ મુનિ કહેવાય છે આવા ધર્મના જાણકાર સરળ સ્વભાવી મુનિ સંસાર પરિભ્રમણ અને વિષયાભિલાષાના સંબંધને પણ જાણે છે સુખ દુઃખની પરવા નહિ કરનાર અપરિગ્રહી મુનિ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરીષહ ઉપસર્ગમાં રાગ દ્વેષ કરતા નથી; પરંતુ સમભાવે સહન કરે છે સંયમમાં કે પરિષહોમાં કઠિનતાનો અનુભવ નહિ કરનાર, સદા જાગૃત રહી વેર વિરોધથી દૂર રહે છે પ્રતિકૂળતા એ નિર્જરા થવામાં સહાયક છે એમ માની પ્રસન્નચિત્તથી સહન કરતાં થકાં સંયમ પાલન કરનાર વીર સાધકો–મુનિઓજ સંસાર–ગતિરૂપ

જન્મ મરણુ આદિના દુઃખોથી મુક્ત થઇ મોક્ષના શાશ્વતા સુખો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
जरामच्चुवसोवणीए णरे सययं मूढे धम्मं नाभिजाणइ ॥ ॥१३८॥

શબ્દાર્થ : (૧) જરા અને (૨) મૃત્યુથી (૩) ઘેરાયેલા (૪) મનુષ્યો (૫) સદા (૬) મૂઢ બનેલા (૭) ધર્મને (૮) જાણુતા નથી

ભાવાર્થ :– જે મનુષ્યો જરા તથા મૃત્યુ સમીપે રહેલા છે અને ભાવ નિદ્રાથી સૂતેલાં છે, એવા અજ્ઞાની જીવો સદા કર્તવ્યમૂઢ બનેલા ધર્મને જાણી શકતા નથી આવા જીવો મૃત્યુના ભયથી તેમ જ પરવશ પડેલાં ચિંતામગ્ન રહેતા હોવાથી ધર્મ આરાધન કરી શકતા નથી ધર્મ પામવાનુ સ્થાન મનુષ્યભવ જ છે તેથી આ ઉપદેશ વિશેષે મનુષ્યોને લાગુ પડે છે એમ જાણી યુવાન વયમા ધર્મ આરાધન કરી લેવાની જરૂર છે વૃદ્ધાવસ્થામા ઇન્દ્રિયોનુ બળ ક્ષીણુ થયા પછી ધર્મ આરાધન થવું મુશ્કેલ છે તેથી આત્માર્થી જીવોએ ઉપયોગવંત રહી માનવભવ સાર્થક કરવા પ્રમાદને દૂર કરવો જોઇએ.

३ १ २ ४ ५ ६ ७ ८
पासिय आउर पाणे अप्पमत्तो परिव्वए, मंताय मइमं पास ॥१३९॥

શબ્દાર્થ (૧) મોહથી વિહવળ બનેલા (૨) પ્રાણીઓને (૩) દેખી (૪) સાવધાન થઇ (૫) સંયમમાંપ્રવૃત્તિ કરવી (૬) એમ જાણી વિવેકશૂન્ય બનવુ નહીં (૭) બુદ્ધિમાન (૮) દેખ મોહથી જીવો વિવેકશૂન્ય થાય છે

ભાવાર્થ – મોહનિદ્રાથી ઘેરાયેલા, સંસારભાવમા ખૂંચી ગયેલા, વિવેકશૂન્ય બનેલા, જીવોના દુઃખોને જાણી, બુદ્ધિમાન સાધકે સંયમમાં સાવધાન રહી સંયમપાલન કરવુ તેમ જ મોહને આધીન

थई कडवा विपाकवाळा अशाश्वता क्षणिक सुखोनी इच्छा करवी नहि अहीं साधक मुनिने चेतवणी आपेल छे के मोहथी घेरायेला संसारी जीवो छे तेओ शारीरिक अने मानसिक दुःखोथी भरपूर छे एम जाणी शाश्वत सुख अपावनार संयमभावमां अप्रमत्त रही संयमपालन करवुं साधकोना हित माटे भगवंतनो आ उपदेश छे

आरंभजं दुक्खमिणं ति णच्चा, माई पमाई पुण एइ-गब्भं उवेहमाणो सद्दरूवेसु उज्जू माराभिसंकी मरणा पमुच्चइ ॥१४०॥

शब्दार्थ (१) दुःखमात्र (२) हिंसाथी उत्पन्न थाय छे (३) जाणी साधक आत्माए सदा जागृत रहेवुं (४) मायावी- (५) प्रमादी (६) वारंवार (७) जन्ममरण (८) करे छे (९) शब्द तथा रूपादि विषयोमां (१०) रागद्वेष नहीं राखतां (११) सरळ स्वभावी (१२) साधक-जन्म अने मृत्युना (परिभ्रमणना) भयथी (१३) डरनार (१४) मृत्युथी (१५) मुक्त थई शके छे ।

भावार्थ - हे बुद्धिमान शिष्य ! हिंसा-आरंभज सर्व दुःखोने उत्पन्न करनार छे एम जाणी सदा उपयोगवंत रहेवा जरूर छे जे मायावी कषायी, प्रमादी हिंसा करनारा जीवो छे ते वारंवार प्रत्येक योनिस्थानमां उत्पन्न थई जन्ममरणरूप चक्रावामां फसाई दुःखोने भोगवे छे आवा प्रकारना संसारी जीवोनां दुःखोने जाणी साधके हिंसाथी दूर रहेवुं जे हिंसाथी दूर रही शब्दादि विषयोमां रागद्वेष करता नथी अने तेथी मनकषायथी अप्रमादी, सम्यक्त्वी, सरळ स्वभावी, जन्म अने मृत्युना चक्रावाथी भय पामनारा अने सम्यक् प्रकारे संयममां प्रवृत्ति करनाराओ जन्म मृत्युना भयथी मुक्त थई शके छे सावद्य अनुष्ठान ज दुःखना हेतु छे एम जाणी सावद्य प्रवृत्तिथी दूर रहेवा आ उपदेश छे आरंभने ज संसार परिभ्रमण अने दुःखनो उत्पादक जाणी आरंभनो सर्वथा त्याग करवो

ગૃહસ્થાશ્રમીઓએ પણ ભવિષ્યકાળના સુખો પ્રાપ્ત કરવા અલ્પારંભી, અલ્પપરિગ્રહી થવા ઉપયોગવંત રહેવું એ જ માનવભવનુ કર્ત્તવ્ય છે.

अप्पमत्तो कामेहिं, उवरओ पावकम्मेहिं, वीरे आयगुत्ते जे खेयन्ने, जे पज्जवज्जायसत्थस्स खेयन्ने से असत्थस्स खेयन्ने, जे असत्थस्स खेयन्ने से पज्जवज्जायसत्थस्स खेयन्ने, अकम्मस्स ववहारो न विज्जइ, कम्मुणा उवाही जायइ ॥१४१॥

શબ્દાર્થ : (૧) પરના દુઃખના જાણનાર (૨) વીર સાધક (૩) આત્મ-સંયમ રાખનાર (૪) વિષયોમાં (૫) આસક્ત નહીં થતા (૬) પાપકર્મોથી (૭) દૂર રહે છે (૮) જે વિષયોપભોગ અનુષ્ઠાનને (૯) શસ્ત્રરૂપ જાણે છે (૧૦) તે સંયમને (૧૧) જાણે છે (૧૨) જે સંયમને (૧૩) જાણે છે (૧૪) તે વિષયોપભોગ અનુષ્ઠાનને (૧૫) શસ્ત્રરૂપ જાણે છે (૧૬) કર્મરહિત પુરુષને સાંસારિક (૧૮) વ્યવહાર (૧૮) હોતો (૧૯) નથી (૨૦) કર્મથી જ (૨૧) ઉપાધિ (૨૨) ઉત્પન્ન થાય છે

ભાવાર્થ :— જે વીર સાધક છે તે અન્યના દુખોને જાણનાર હોય છે જેમ પોતાને દુઃખ અપ્રિય છે તેમ અન્ય, જીવોને પણ દુ.ખ અપ્રિય છે, ભયરૂપ છે તેમ જાણનાર અપ્રમાદી, આત્મ સચમી બની પાચ ઇન્દ્રિયોના કામભોગોથી તથા પાપ કર્મોથી દૂર રહે છે, હિંસાથી દૂર રહે છે કારણ કે શબ્દાદિ વિષય સેવનમા જીવહિંસાદી પાપકર્મ અવશ્ય થાય છે તેમ તે જાણે છે આવા જ્ઞાનવાળા સાધક સચમના સ્વરૂપને જાણે છે, જે સચમના સ્વરૂપને જાણે છે તે વિષય-ભોગ રૂપ અનુષ્ઠાનને શસ્ત્રરૂપ જાણે છે સચમ એટલે અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ આદિ સ્વરૂપ રમણતારૂપ ચારિત્ર પાલન, તે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામા સાધન રૂપ છે વિષયભોગો તે સંસાર છે

જન્મ–મરણરૂપ ચક્રને વધારનાર છે એમ જાણી વિષયોપભોગથી નિવૃત્ત થવા સાધક તથા આત્માર્થીએ પ્રયત્ન કરવો. કર્મરહિત થયેલ આત્માને સંસાર–વ્યવહાર હોતો નથી. કર્મો જ ઉપાધિને ઉત્પન્ન કરનાર છે માટે કર્મ રહિત થવા આરંભ અને પરિગ્રહથી દૂર રહેવા શ્રી ભગવંતનો આ ઉપદેશ છે

कम्मं च पडिलेहाए, कम्ममूलं च जं छणं पडिलेहिय, सव्वं समायाय दोहिं अंतेहिं अदिस्समाणे ॥ तं परिन्नाय मेहावी । विइत्ता लोगं, वंता लोगसन्नं, से मेहावी परक्कमिज्जासि त्ति–बेमि ॥१४२॥

શબ્દાર્થ (૧) કર્મના (૨) સ્વરૂપને જાણી (૩) હિંસાવૃત્તિને (૪) કર્મની જડ (૫) સમજી દૂર કરવી (૬) સર્વ ઉપાય ગ્રહણ કરી (૭) રાગ અને દ્વેષ (૮) બન્નેથી (૯) દૂર રહે (૧૦) જાણી (૧૧) બુદ્ધિમાન (૧૨) જગતના સ્વરૂપને (૧૩) જાણી (૧૪) લોકસંજ્ઞાનો (૧૫) ત્યાગ કરી (૧૬) બુદ્ધિમાન સાધક (૧૭) સંયમમાં પરાક્રમ કરે (૧૮) એમ હું કહું છું

ભાવાર્થ :– સાધક આત્માએ કર્મના સ્વરૂપને તેમ જ હિંસા એ જ કર્મનું મૂળ છે, તેમ જાણી કર્મોનો નાશ કરવો તથા કર્મ-બંધન ન થાય તેવા સર્વ ઉપાયોને ગ્રહણ કરવા રાગ અને દ્વેષ બન્ને આત્માનું અહિત કરનાર છે એમ જાણી હિંસાથી તથા રાગદ્વેષથી દૂર રહેવા સાથે મેધાવી વીર સાધકે લોકોના સ્વરૂપને જાણી (લોક-વ્યવહાર હિંસામય છે) તેમ જ લોકસંજ્ઞા (વિષયાદિ ભાવો) વગેરેનો ત્યાગ કરી બુદ્ધિમાન સાધકે સંયમમાં પરાક્રમ કરતા થકા ઉપયોગયુત બની સંયમ પાલન કરવું એમ હું કહું છું

॥ પ્રથમ ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

બીજો ઉદ્દેશો.

जाइं[3] च वुड्ढिं[4] च इह[2] ज्ज[1]! पासे[5], भूएहिं[6] जाणे[9] पडिलेह[8] सायं[7] तम्हाऽतिविज्जो[10] परमंति[11] नच्चा[12], सम्मत्तदंसी[13] न[14] करेइ पावं[15] ॥१४३॥

શબ્દાર્થ : (૧) હે આર્ય ! (૨) આ સંસારમાં (૩) જન્મ (૪) વૃદ્ધાવસ્થાના દુખોને (૫) દેખ (૬) અન્ય પ્રાણીઓની સાથે (૭) પોતાના સુખોનો (૮) વિચાર કર (૯) પ્રત્યેક પ્રાણીને પોતાના સમાન જાણ (૧૦) એમ (૧૧) તત્ત્વવેત્તા મુનિ કલ્યાણકારી (૧૨) મોક્ષમાર્ગને (૧૩) જાણી (૧૪) સમ્યગ્દૃષ્ટિ (૧૫) પાપ–કર્મ કરે નહી

ભાવાર્થ :– હે આર્ય ! આ સંસારમા જન્મ અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં દુખોને જુઓ અને જાણો. જેમ પોતાને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે તે જ પ્રમાણે અન્ય જીવોના સુખ દુઃખનો વિચાર કરવો, અન્ય સર્વ જીવોને પોતાના સમાન જાણી તત્ત્વજ્ઞ મુનિએ તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોએ સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ વધારી, આત્મવત્ સર્વભૂતેષુમાની પોતાનો વ્યવહાર યત્નાપૂર્વક, જીવોની દયા પાળતાં ચલાવવો જોઇએ આ માર્ગ પરમ કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગ છે. એવુ જાણી તત્ત્વદર્શી સાધક પાપકર્મ કરે નહી અને સદા ઉપયોગવંત રહી સંયમ પાલન કરતો રહે

उम्मुंच[4] पासं[3] इह[1] मच्चिएहिं[2], आरंभ[5]जीवी[6] उभयाणुपस्सी[7] कामेसु[8] गिद्धा[9] निचयं[10] करंति[11], संसिच्चमाणा[12] पुणरेंति[13, 15] गब्भं[14] ॥१४४॥

શબ્દાર્થ (૧) આ મનુષ્યલોકમાં (૨) મનુષ્યો સાથેના (૩) સ્નેહ બંધનને (૪) દૂર કરો (૫) ગૃહસ્થો હિંસાદિકથી (૬) આજીવિકા કરે છે (૭) આ લોક અને પરલોકના સુખોની લાલસા રાખે છે (૮) વિષયભોગોમાં (૯) આસક્ત બની (૧૦) કર્મોનો બંધ (૧૧) કરે છે (૧૨) કર્મોથી લિપ્તબની (૧૩) વારવાર (૧૪) ગર્ભમાં (૧૫) ઉત્પન્ન થાય છે

ભાવાર્થ – હે મુનિ ! સાધક તમે અસંયતિ ગૃહસ્થો સાથેના સ્નેહસંબંધ રૂપી જાળથી દૂર રહો, કારણ કે ગૃહસ્થો જીવહિંસા આદિ આરંભથી આજીવિકા કરનારા છે અને આ લોક તથા પરલોકના વિષયાદિ સુખોની લાલસાવાળા છે વળી ગૃહસ્થો કામભોગોમાં આસક્ત બની, કર્મનો બંધ કરી, કર્મ મળથી લિપ્તબની, કર્મ સંચય કરી વારવાર ગર્ભમાં આવી જન્મમરણ કરે છે એવું જાણી સંસારી જીવોના સ્નેહપાશથી દૂર રહેવું તે જ સાધકને માટે હિતકર છે સંસારી જીવો સાથેનો સંબંધ શ્રમણ વર્ગને સંયમમાં બાધક છે એમ જાણી ગૃહસ્થોના સંબંધથી અલગ રહી જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર તપ રૂપ આત્મ સ્વભાવમાં ઉપયોગ રાખી સંયમનું પાલન કરતા રહેવું એ સાધકનો આચાર છે

अवि से हासमासज्ज हंता णंदीति मन्नइ अलं बालस्स संगेण वेरं वड्ढेइ अप्पणो ।१४५॥

શબ્દાર્થ (૧) અજ્ઞાની જીવ (૨) હાસ્યવિનોદમાં આસક્તબની (૩) પ્રાણીઓનો વધ કરી (૪) આનંદ (૫) માને છે (૬) આવા અજ્ઞાની જીવોના (૭) સંગથી (૮) દૂર રહવું (૯) વેરની (૧૦) વૃદ્ધિ થાય છે (૧૧) હિંસાથી પોતાને અન્યના આત્માની સાથ.

ભાવાર્થ :– અજ્ઞાની મનુષ્યો હાસ્યવિનોદમાં આસક્તબની પ્રાણીઓનો વધ કરી આનંદ માને છે એવા અજ્ઞાનીજીવોના સંગથી દૂર રહેવું આવા અજ્ઞાનીઓના સંગથી આપણામાં તેવા હિંસાદિ

કાર્યોના ભાવો ઉત્પન્ન થવા સભવ છે તેમજ જીવહિંસાથી પોતાના આત્માની સાથે વૈરની વૃદ્ધિ થાય છે. એમ જાણી હાસ્યવિનોદ પ્રસગમાં પણ અજ્ઞાનીઓની સોબત કરવી નહીં. હાસ્યવિનોદ તથા હિંસાથી આત્માનુ પતન થાય છે. ગુણોની હીનતા અને અવગુણોની વૃદ્ધિ થઇ સસારભાવની વૃદ્ધિ થાય છે એમ જાણવું

तम्हाऽतिविज्जो परमंति णच्चा आयंकदंसी न करेइ पावं ॥१४६॥

શબ્દાર્થ : (૧) તત્ત્વજ્ઞાની સાધક (૨) મોક્ષના સ્વરૂપને (૩) જાણી તથા નરકાદિગતિના (૪) દુખો (૫) જાણનાર (૬) પાપકર્મ (૭) કરે નહીં

ભાવાર્થ :– તત્ત્વજ્ઞાની સાધક મુનિ મોક્ષના શાશ્વતા સુખના સ્વરૂપને જાણી તથા નરકાદિ ગતિઓના દુ:ખો જાણી તે દુ:ખોથી છૂટવા તથા મોક્ષના શાશ્વતા સુખો પ્રાપ્ત કરવા પાપ કર્મ કરે નહિ. એજ જ્ઞાન પામ્યાનુ ફળ છે એમ જાણવું

अग्गं च मूलं च विगिंच धीरे, पलिच्छिंदिया णं निक्कम्मदंसी ॥१४७॥

શબ્દાર્થ : (૧) અગ્રકર્મ (૨) મૂળકર્મ (૩) આત્માથી અલગ કરો. (૪) ધીર પુરુષ (૫) કર્મોનો ક્ષય કરી (૬) નિષ્કર્મઅવસ્થા જોનાર.

ભાવાર્થ .– હે ધીરપુરુષો ! મૂળકર્મ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ચાર ઘાતિકર્મો અને વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અઘાતિકર્મો કહેવાય છે તે અગ્રકર્મ પણ કહેવાય છે અથવા મોહનીયકર્મને મૂળકર્મ અને બાકીના સાત કર્મોને અગ્રકર્મ પણ કહેવાય છે તે આઠે કર્મોના સ્વરૂપને જાણી (કર્મથી જ સસાર–જન્મ

જરા-મૃત્યુ રોગાદિ, પરવશપણું, નિર્ધનતા, પ્રતિકૂળતા આદિ દુઃખોથી ભરપૂર શુભાશુભ ગતિમાં ઉત્પન્ન થવું અને સુખદુઃખને ભોગવવા વિ.) કર્મોથી પોતાના આત્માને અલગ કરો કર્મોનો નાશ કરી કર્મરહિત બનવાથી યથાર્થ આત્મસ્વરૂપ જાણી શકાય છે અને મોક્ષના શાશ્વત સાદિ અનંત સુખ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, તેમ જાણો. મોહનીય કર્મ જીવોને સત્યનું ભાન થવા દેતું નથી. જ્યાં સુધી મોહનીયની પ્રબળતા હોય ત્યાં સુધી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ જાણવી. એમ જાણી અનાસક્ત ભાવે રહેવા ઉપયોગવંત રહેવું

[1] एस [2] मरणा [3] पमुच्चइ, से हु [4] दिट्ठभए [5] मुणी, [6] लोगंसि [7] परमदंसी [8] विवित्तजीवी, [9] उवसंते, [10] समिए, [11] सहिए, [12] सया [13] जए कालकंखी [14] परिव्वए ॥१४८॥

શબ્દાર્થ (૧) મૂળકર્મ અગ્રકર્મના સ્વરૂપને જાણનાર (૨) મરણથી (૩) મુક્ત થઇ શકે છે (૪) એવા મુનિ (૫) સંસારથી ડરવાવાળા (૬) લોકમાં મોક્ષના (૭) દૃષ્ટા બની (૮) રાગદ્વેષરહિત સમભાવથી જીવનારા (૯) ઉપશાંત (૧૦) હમેશાં સમિતિયુક્ત (૧૧) જ્ઞાનયુક્ત (૧૨) અપ્રમત્ત રહેનાર (૧૩) કાળક્રમથી સ્વાભાવિક સંયમમાર્ગમાં ધીરતાપૂર્વક (૧૪) આગળ વધતા રહે છે

ભાવાર્થ — મૂળકર્મ તથા અગ્રકર્મથી સંસાર પરિભ્રમણ રૂપ જન્મ, જરા, મરણનાં દુઃખોના સ્વરૂપને વિવેકથી જાણનારા અને સંસાર પરિભ્રમણથી ભય પામનારા મુનિઓ જ મરણથી મુક્ત થઇ શકે છે આ લોકમાં સારરૂપ મોક્ષના સ્વરૂપને જાણી (જ્યાં દુઃખનું નામ નિશાન નથી પરંતુ એકાંત સાદિ અનંત સુખ રહેલું છે) રાગ અને દ્વેષ રહિત બની, ઉપશાંત ભાવ રાખી હમેશાં સમિતિયુક્ત બની વિચરે તથા જ્ઞાન યુક્ત-યત્નાવંત બની કાળ પ્રાપ્ત થતાં સુધી પંડિતમરણને ચાહતા થકાં સંયમમાં પરાક્રમ કરે. જીવન પર્યંત

પોતાનુ વર્તન અનારંભી, અપરિગ્રહી રાખી સયમ પાલન કરવું તેમ જ અમૂલ્ય માનવભવને સફળ બનાવવા જાગૃત રહી આત્મહિતનુ સાધન કરે એ જ સાધકનો આચાર છે

२ १ ३ ४ ५ ६ ७
बहुं च खलु पावकम्मं पगडं, सच्चंसि धिइं कुव्वइ,
८ ९ १३ ११ १२
एत्थोवरए मेहावी सव्वं पावकम्मं झोसइ ॥१४९॥

શબ્દાર્થ : (૧) નિશ્ચય (૨) બહુ (૩) પાપકર્મ (૪) કર્યા એમ વિચારી (૫) સંયમમા (૬) દઢતા (૭) ધારણ કરે (૮) સયમમા લીન બની (૯) બુદ્ધિમાન સાધક (૧૦) સર્વ પાપ (૧૧) કર્મોનો (૧૨) ક્ષય કરે છે

ભાવાર્થ :– સાધક, સયમમાર્ગમા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની વૃદ્ધિ કરતા થકાં, સયમપાલન કરતા કરતા કદાચ પૂર્વના અધ્યાસથી વૃત્તિઓ સયમભાવથી બહાર જાય તો એમ વિચારે કે આ જીવે ભૂતકાળમા નિશ્ચયથી ઘણા પાપકર્મો કરી, અનત કાળથી ચાર ગતિ રૂપ સસાર પરિભ્રમણમા જન્મ જરા મરણ આદિનાં દુઃખો બહુ ભોગવ્યા એમ વિચારી સસાર પરિભ્રમણના દુખોનો નાશ કરવા માટે શ્રી ભગવંતે સયમ આરાધનરૂપ માર્ગ બતાવેલ છે. તેથી સત્ય માર્ગ રૂપ સયમમા દઢતા ધારણ કરી હવે પાપકર્મ કરીશ નહીં એવો નિશ્ચય કરે આવી રીતે પાપ કર્મથી નિવૃત્ત થઇ સયમ ભાવમા લીન બની બુદ્ધિમાન સાધકમુનિ સર્વ પાપકર્મોનો ક્ષય કરી શાશ્વતા મોક્ષના સુખોને પ્રાપ્ત કરી લે છે તેમ જાણી આરભ પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થઇ સયમભાવમા ઉપયોગ રાખવો અને કર્મનો ક્ષય કરવા તથા શાશ્વતા મોક્ષના સુખો પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધકે સયમનુ પાલન કરવુ

३ २ १ ४ ५ ६ ७
अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे, से केयणं अरिहए पूरित्तए,

से अप्पवहाए अप्पपरियावाए, अप्पपरिग्गहाए, जणवय वहाए, जणवयपरियावाए, जणवयपरिग्गहाए ॥१५०॥

શબ્દાર્થ (૧) સંસાર સુખાભિલાષી જીવ (૨) નિશ્ચયથી (૩) અનેક સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે (૪) એ પુરુષ (૫) ચારણીમાં (૬) સમુદ્ર જળ ભરવાનો (૭) પ્રયત્ન કરે છે વળી (૮) એ પુરુષ (૯) અન્યને મારવા માટે તથા (૧૦) અન્યને ત્રાસ આપવા માટે (૧૧) અન્યને પોતાને આધીન કરવા માટે (૧૨) અન્ય દેશનો નાશ કરવા માટે (૧૩) અન્ય દેશના લોકોને ત્રાસ આપવા માટે અન્ય દેશના લોકો ઉપર પોતાનો (૧૪) અધિકાર રાખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે

ભાવાર્થ – સંસાર સુખના અભિલાષી જીવો નિશ્ચયથી અનેક સંકલ્પો વિકલ્પો કરતા રહે છે જેમ મૃગલાઓ ઝાંઝવાના જળને દેખીને દોડે છે તેમ મૃગતૃષ્ણાના જળ સમાન, સંસારી જીવો વિષય-સુખ પાછળ દોડધામ કરે છે વિષયાભિલાષી જીવો ચાળણીની અંદર સમુદ્રજળ ભરવાની કોશિષ સમાન વિષયાદિ સુખો મેળવવાની ઇચ્છાએ અન્ય જીવોનાં વધ કરે છે, પરિતાપ આપે છે, પોતાને આધીન કરવા પ્રયત્ન કરે છે જનપદ-દેશનો નાશ કરવા તથા જનપદ દેશમાં રહેતા મનુષ્યોને પરિતાપ-ત્રાસ આપી પોતાને આધીન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે આવા પ્રકારે સંસારી સ્વાર્થી મનુષ્યો પોતાના સુખને માટે અન્ય જીવોને દુઃખ આપીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા પ્રયત્ન કરે છે અજ્ઞાની જીવો સુખ અભિલાષાથી આવી રીતે જીવહિંસા કરી સંસાર પરિભ્રમણ વધારી પોતાને જ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો એકઠાં કરે છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ અલ્પારંભી, અલ્પ પરિગ્રહી થવા અને શક્તિ હોય તો અણારંભી–અપરિગ્રહી બની આત્મ કલ્યાણ સાધવાના આ મનુષ્યભવ રૂપી અમૂલ્યઅવસરને સફળ બનાવવા જાગૃત રહેવાની જરૂર છે

आसेवित्ता एतमट्ठं इच्चेवेगे समुट्ठिया, तम्हा तं बिइयं नो सेव निस्सारं पासिय नाणी उववायं चवणं

[१४]णच्चा, [१६]अणण्णं [१७]चर [१५]माहणे, [१८]से न छणे [१९]न छणावए, [२०]छणंतं-नाणुजाणइ। [२४]निव्विंद [२३]नंदि, [२२]अरए [२१]पयासु, [२५]अणोमदंसी, [२७]निसण्णे [२६]पावेहिं कम्मेहिं ॥१५१॥

શબ્દાર્થ : (૧) જીવો લોભના વશે અન્ય જીવોના વધ (૨) પરિતાપ આદિનુ સેવન કરીને પણ (૩) કેટલાએક–ભરત મહારાજા આદિ સંયમમાં (૪) ઉદ્યમવત થયા છે (૫) તેથી (૬) જ્ઞાની સાધક (૭) પ્રાપ્ત કામભોગોને (૮) સાર રહિત જાણી (૯) એક વખત જેનો ત્યાગ કર્યો તેની ઇચ્છા કરી (૧૦) બીજા મૃષાવાદ દોષનુ (૧૧) સેવન કરે નહિ (૧૨) જન્મ (૧૩) મરણ (૧૪) જાણી (૧૫) મુનિ (૧૬) સંયમમાર્ગમા (૧૭) વિચરે (૧૮) કોઇપણ જીવની હિંસા કરે નહિ (૧૯) હિસા કરાવે નહિ (૨૦) હિસા કરનારાને અનુમોદન આપે નહિ (૨૧) સ્ત્રીઓમા (૨૨) આસક્ત બને નહીં (૨૩) સાંસારિક આમોદપ્રમોદની (૨૪) ઘણા કરે (૨૫) જ્ઞાનાદિઉત્તમ વસ્તુઓને પામી (૨૬) (૨૬) પાપકર્મોથી (૨૭) દૂર રહે

ભાવાર્થ – સંસારી જીવો લોભને વશ બની, અન્ય જીવોના વધ કરી, પરિતાપ આદિ દુખો આપે છે. પરતુ વિષયોપભોગો તથા જીવ હિંસા આદિ પાપ કાર્યોના કડવાં વિપાકો લાબા કાળ સુધી ભોગવવા પડે છે એમ શ્રી તીર્થંકર આદિના ઉપદેશથી જાણીને શ્રી ભરત ચક્રવર્તી આદિ કેટલાએક મનુષ્યો સસારભાવનો–સ્વજનો–સપત્તિ–રાજ્યાદિક–ઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી સયમમાર્ગમાં ઉદ્યમવત થયેલા છે એવુ જાણી બુદ્ધિમાન સાધકોએ કામભોગોને નિસાર જાણી ત્યાગ કરેલાં તે ભોગોને પુન ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરીને બીજા મૃષાવાદ દોષનુ સેવન ન કરવુ. સસારી પ્રત્યેક જીવોની પાછળ જન્મ તથા મરણ રહેલા છે જ્યા જન્મ છે ત્યા જરા અને મરણ આદિના દુખો રહેલા જ છે એમ જાણી બુદ્ધિમાન વિવેકી સાધકે સયમમાર્ગમા વિચરતા કોઇપણ જીવની હિસા કરવી નહિ અન્ય પાસે હિસા કરાવવી નહિ, હિસાના કરનારાઓને અનુમોદન આપવું

નહિ સાંસારિક આમોદ-પ્રમોદ બધા કિંપાકફલ-અનર્થ જાણી તેનો ત્યાગ કરવો સ્ત્રીઓમાં અનાસક્ત રહી જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ વસ્તુઓને પામી યાવત્ જીવન પાપકર્મોથી દૂર રહેવું આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે પાછલી વયે પણ સંયમ ગ્રહણ કરી આત્મ કલ્યાણ કરી શકાય છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ બાહ્ય તથા આભ્યંતર પરિગ્રહ મમત્વ ઓછો કરીને અલ્પારંભી, અલ્પપરિગ્રહી બની અથવા તો સર્વથા આરંભ પરિગ્રહને છોડી માનવભવ સફળ બનાવવા ઉદ્યમવંત બની આત્મહિત સાધી લેવા ઉપયોગવંત રહેવું એ જ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા છે

कोहाइ माणं हणिया य वीरे, लोभस्स पासे निरयं महंतं।
तम्हा य वीरे विरए वहाओ, छिंदिज्ज सोयं लहुभूयगामी॥
गंथं परिण्णाय इहज्ज वीरे, सोयं परिण्णाय चरिज्ज दंते।
उम्मज्ज लद्धुं इह माणवेहिं, नो पाणिणं पाणे समारंभिज्जासि।
त्ति बेमि ॥१५२॥

શબ્દાર્થ (૧) વીરસાધક (૨) ક્રોધ (૩) અહંકાર (૪) નાશ કરે (૫) લોભને (૮) મહાન દુઃખોથી ભરેલ (૭) નરક રૂપ (૬) દેખે (૯) તેથી (૧૦) વીરસાધક (૧૧) હિંસાથી (૧૨) નિવૃત્ત થાય (૧૩) શોક સંતાપ (૧૪) છેદી (૧૫) મોક્ષગામી (૧૬) પરિગ્રહને અહિતકર (૧૭) જાણી (૧૮) હમણાં જ (૧૯) ધીર પુરુષ (૨૦) વિષય વાસનાના સ્વરૂપને (૨૧) જાણી (૨૨) સંયમમાં વિચરે (૨૩) ઇન્દ્રિયદમન (૨૪) ઉન્નસ્થાન (૨૫) પ્રાપ્ત કરી (૨૬) આ (૨૭) માનવભવ (૨૮) નહિ (૨૯) પ્રાણીઓના (૩૦) પ્રાણની (૩૧) વિરાધના (૩૨) કરે

ભાવાર્થ – વીર પરાક્રમી સાધક મુનિઓ ! ક્રોધ, માન તથા માયાનો નાશ કરો, લોભને મહાન દુઃખોથી ભરેલ નરક સ્વરૂપ જાણો કષાયોથી નરકાદિ અધમગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જાણી

કષાયોનો ત્યાગ કરવો. તેમ જ હિંસાદિ કાર્યોથી પણ નરકાદિ અધમ-ગતિ પ્રાપ્ત જાણી હિંસાથી દૂર રહેવું કષાય, હિંસા તથા પરિગ્રહ મમત્વ તથા વિષયવાસના આદિ સંસાર વ્યવહાર આત્માને અહિત કર્તા છે, એમ જાણી હિંસામય વ્યવહાર રૂપ સ્રોત તથા શોક સંતાપને છેદીને એક ક્ષણનો વિલંબ કર્યા સિવાય મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે તત્પર બની આસકત ભાવો ત્યાગી ઇન્દ્રિય દમન કરતા થકાં સમિતિ સહિત સંયમપાલનમા વિચરવું આ મનુષ્યભવમાં સંયમરૂપ ઉચ્ચ સ્થાન પામીને કોઇ પણ પ્રાણીઓના પ્રાણની વિરાધના કરવી નહિ એ જ સાધક આચાર તથા મનુષ્યનુ કર્તવ્ય છે. એમ જાણી શ્રી ભગવંતના ઉપદેશને હૃદયમા ધારણ કરી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપરૂપ સંયમ આરાધનમાં ઉપયોગ રાખવો, આત્મહિત સાધવાના પ્રાપ્ત થયેલ અમૂલ્ય માનવભવ રૂપી અવસરને સફળ બનાવવા જાગૃત રહેવું. એમ હું કહુ છુ

બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

ત્રીજો ઉદ્દેશો.

[1]संधिं [3]लोयस्स [2]जाणित्ता, [4]आयओ [5]बहिया [6]पास [9]तम्हा [7]न हंता न [8]विघायए। [10]जमिणं [11]अन्नमन्नवितिगिच्छाए [12]पडिलेहाए [14]न करेइ [13]पावकम्मं [15]किं [16]तत्थ [17]मुणी [18]कारणं सिया ? ॥ १५३ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) અવસર (૨) જાણી (૩) જીવોને (૪) પોતાના સમાન (૬) દેખો (૫) અન્ય જીવોને (૯) તેથી (૭) હણો નહિ (૮) અન્ય પાસે હણાવો નહિ (૧૦) જો (૧૧) એકબીજાની શરમથી (૧૫) વિચારી (૧૩) પાપકર્મ (૧૪) ન કરે (૧૫) તો શુ (૧૬) તેથી તેને (૧૭) મુનિ (૧૮) કહી શકાય ?

ભાવાર્થ – હે જમ્બૂ ! સુઅવસર પ્રાપ્ત થયેલ જાણી પ્રમાદ કરવો નહિ. તેમ જ કોઇ જીવોને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય, લાગણી દુભાય, તેવા કાર્યો કરવા નહિ, જેમ પોતાને સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે એવી જ રીતે અન્ય જીવોને પણ સુખ પ્રિય છે અને દુઃખ અપ્રિય છે એમ જાણીને પોતાના આત્મા સમાન અન્ય સર્વ જીવોને જાણીને સ્વયં કોઇપણ જીવની હિંસા કરવી નહિ, અન્ય પાસે હિંસા કરાવવી નહિ અને હિંસા કરનારને ભલું જાણવું નહિ; પરંતુ યત્નાપૂર્વક રહી સંયમનું પાલન કરવું જો કોઇ પરસ્પર એક બીજાની શરમથી અથવા તો ભયથી હિંસા ન કરતો હોય તો તેને શું મુનિ કહેવાય? ન કહેવાય પરંતુ જ્યાં સમજણપૂર્વક સમ્યક્ત્વ સહિત અણગાર થઈ તથા અપરિગ્રહી બની પાંચ મહાવ્રતોનું સમ્યક્ પ્રકારે સમિતિ ગુપ્તિ સહિત સંયમનું–ચારિત્રનું પાલન થતું હોય ત્યાં જ મુનિપણું જાણવું.

समयं तत्थुवेहाए अप्पाणं विप्पसायए । अणण्णपरमं णाणी णो पमायए कयाइवि, आयगुत्ते सया वीरे जायामायाइ जावए ॥ १५४ ॥

શબ્દાર્થ (૧) સમતાનો (૨) વિચાર કરી (૩) આત્માને પ્રસન્ન કરે (૫) જ્ઞાની (૬) સંયમમાં (૭) કદાપિ (૮) પ્રમાદ (૯) ન કરે (૧૦) આત્મગુપ્ત (૧૧) સદા (૧૨) વીરસાધક શરીરને (૧૩) સંયમ યાત્રાનું (૧૪) સાધન માની નિર્વાહ કરે.

ભાવાર્થ – સાધક મુનિએ સમતાનો વિચાર કરી સમ્યક્ભાવે પોતાના આત્માને પ્રસન્ન રાખવો. જ્ઞાની સાધકે સમભાવરૂપ સંયમમાં ક્યારેય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ આત્માનું ગોપન કરી ઇન્દ્રિયો તથા મન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી હંમેશાં ધીર બની પોતાના ઔદારિક શરીરને સંયમયાત્રાનું સાધન માની નિર્દોષપણે નિર્વાહ કરવો. (દેહ ઉપરના આસક્ત ભાવથી નહિ) આ મનુષ્ય દેહ રૂપ સાધનથી

પાંચ મહાવ્રત રૂપ સંયમ પાલન થઇ શકે છે. જ્ઞાનસહિત સંયમ-પાલનથી આ સસાર પરિભ્રમણ રૂપ જન્મ જરા, મરણ, આધિ, વ્યાધિ વગેરે દુઃખોના ઉત્પાદક એવા આઠ કર્મોનો ક્ષય-નાશ કરી શકાય છે એવુ જાણી સાધકોએ આત્માર્થીઓએ સતત ઉપયોગ રાખી આરભ પરિગ્રહથી દૂર રહી સયમપાલન કરવુ એ જ માનવ-ભવનું કર્તવ્ય છે.

विरागं[४] रूवेहिं[३] गच्छिज्जा[५] महया[१] खुड्डएहिं[२] य आगइं[६] गइं[७] परिण्णाय[८] दोहिं[९] वि अंतेहिं[१०] अदिस्समाणेहिं[११] से[१२] न छिज्जइ,[१४] न भिज्जइ,[१५] न डज्झइ,[१६] न हम्मइ[१७] कंचणं[१८] सव्वलोए[१३] ॥ १७५ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) મોટા (૨) સામાન્ય (૩) નાના રૂપોમાં (૪) વિરક્ત (૫) રહે (૬) આગતિ (૭) ગતિ (૮) જાણી (૯) બન્નેમા (૧૦) રાગદ્વેષ (૧૧) રહિત (૧૨) તે સાધક (૧૩) સર્વ લોકમા (૧૪) છેદાય નહિ (૧૫) ભેદાય નહિ (૧૬) દઝાય નહિ (૧૭) હણાય નહિ (૧૮) ક્યાંઈ કોઇથી

ભાવાર્થ – જે કોઇ સાધક અતિમોહક દિવ્ય રૂપોમા અથવા સામાન્ય રૂપોમા તથા પાચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસકત થતા નથી સસારના ગતિ આગતિ રૂપ પરિભ્રમણના સ્વરૂપને જાણી રાગ અને દ્વેષઆદિ કષાયોથી દૂર રહે છે એવા સાધક મુનિઓ સમસ્ત લોકમાં કોઇપણ અન્ય વ્યકિતથી છેદાય નહિ, ભેદાય નહિ, અગ્નિથી બળે નહિ, વધ થાય નહિ આદિ પરાભવ પામે નહિ કારણ કે કષાય તથા વિષયભોગોથી દૂર રહેનાર સાધકને કોઈ જીવ સાથે વૈરબધન થવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થતો નથી. જ્યાં વિષયભોગોની લાલસા નથી ત્યા તેને પરિગ્રહની જરૂર નથી પરિગ્રહ નથી ત્યા આરભ નથી આરભ નથી ત્યા વૈરબંધન નથી જ્યાં વૈરબધન નથી ત્યાં જન્મ, જરા, મરણ રૂપ સસાર પરિભ્રમણ નથી. જ્યા સંસાર પરિભ્રમણ નથી ત્યાં

જીવનમાં સુવાસ લાવવા માટે આપણે આપણા સ્વભાવમાં સજ્જનતાને સ્થાન દેવું રહ્યું. એ માટે આપણે સુવાસિત જીવન વીતાવતી વ્યક્તિઓની સાથે હરિફાઈ પણ કરીએ. એમના જીવનની નકલ પણ કરીએ તો એને અનુચિત કહી શકાય નહીં. સિંહની ઉપરથી છલાંગ મારી નીકળી જવું એ બહાદુરીનું કામ ગણાશે. પણ ગધેડા પર સવારી કરીને નીકળવું એ હલકું લેખાશે. બસ, તેવી જ રીતે સજ્જનોની સાથે હરિફાઈ કરવામાં પણ શ્રેષ્ઠતા રહેલી છે. જ્યારે મૂર્ખો સાથેની મિત્રતા અનુચિત—અહિતકર છે.

જીવનને સુવાસિત બનાવવા માટે તમારે કઠોર બનવું પડશે. વાત બહુ વિચિત્ર જેવી લાગે છે. તમારા કાન મૃદુ—કોમળ બનવાનો ઉપદેશ સાંભળતા આવ્યા છે પણ હું કહું છું કે તમે કઠોર પણ બનો. કેમકે કઠોરતા પણ એટલી જ કામની વસ્તુ છે જેટલી કે કોમળતા. જરૂર માત્ર એટલી છે કે આપણે એ માટેની તકને ઓળખતા શીખીએ. સમય આવ્યે કઠોરતા પણ સદ્ગુણ બની જાય છે તેમ ક્યારેક નમ્રતા અને કોમળતા પણ દુર્ગુણ બની જાય છે.

તમે દુઃખ વખતે કઠોર બનો પણ સંપત્તિ સંપન્નતા વખતે કોમળ. વસંતના આગમન સાથે પ્રકૃતિ જ્યારે વન ઉપવનમાં નવું જ સૌન્દર્ય પાથરે છે ત્યારે દરેક વૃક્ષ નવા પાંદડાંથી નવપલ્લવિત બની જાય છે. પરંતુ એ નવી સંપત્તિને પામી વૃક્ષ કેટલું કોમળ બની જાય છે. એના પાંદડે-પાંદડે કોમળતા-મૃદુતા છવાઈ જાય છે. પણ વસંતની પૂર્ણાહુતિ વખતે જ્યારે ગરમી આવે છે અને કુદરતને ભીષણ ગ્રીષ્મ કાળની જોડે ઝઝૂમવું પડે છે ત્યારે તમે નિરીક્ષણ કરશો તો તમને વનનું એકેએક વૃક્ષ કઠોર દેખાશે. એના પાંદડાંમાં પણ અપેક્ષાકૃત વધુ કઠોરતા આવી જાય છે.

બસ તો તેવી જ રીતે તમે પણ સંપત્તિની ક્ષણોમાં કોમળ બનજો અને જ્યારે વિપત્તિઓ આવી પડે અને એમાં તમે પીસાઈ રહ્યા હો ત્યારે એટલા કઠોર બનજો કે એ દુઃખનું ચક્ર ખસી જાય પણ તમારા મોં પરનો મલકાટ ન જાય. વિપત્તિના એવા તેવા સંયોગોમાં પણ તમે હસી શકો. એ પણ આજે તો ઊલટું જ દેખાય છે. માનવ સંપત્તિ વેળાએ કઠોર બને છે અને વિપત્તિની ક્ષણોમાં મૃદુ—નરમ. ક્યાંયથી દસ-વીસ હજાર મળી જાય તો હૃદય એટલું કઠોર બની જશે કે કોઈ પરિસ્થિતિવશ પોતાના બાળકની કરુણ કહાની તમારી સમક્ષ રજૂ કરશે તો પણ એ હૃદયનો એક અણુ પણ પીગળશે નહીં અને દુઃખોની આંધી આવતાં સંપત્તિનાં પાંદડાં ખરી પડશે અને જીવન

રેગીસ્તાન રણની જેમ ઠૂઠા જેમ બની જશે ત્યારે જીવનમા એટલી નમ્રતા આવી જશે કે બધાયના ચરણો ચૂમવા તૈયાર થઈ જશે ચાદીના ટુકડાઓ પાછળ ભ્રષ્ટમા ભ્રષ્ટ એવી વ્યકિતની ગુલામી પણ સ્વીકારી લેશે

સપત્તિમા તો મિત્રો તમને શોધતા આવે છે જ્યારે વિપત્તિ ટાણે તમે મિત્રોની પાછળ દોડો છો આ જ મનુષ્યની મોટામા મોટી હાર છે એ વિપત્તિ ટાણે દુનિયાને યાદ કરે છે ' એ મને પૂછવા પણ ન આવ્યો. એને મે બોલાવ્યો હતો પણ એણે મારા ઘર ભણી જોયુ સુદ્ધા નહી ' પણ આ જ સજ્જનને તમે પૂછો કે જ્યારે અન્ય કોઈ બીમાર હતુ ત્યારે તમે એની કેટલીવાર ખબર કાઢવા ગયા'તા ?

સાચી વાત તો એ છે કે માનવ સપત્તિ આવતા કઠોર બને છે અને વિપત્તિમા કોમળ થોડાક વર્ષો પહેલાની એક વાત છે હુ મારા ગુરુદેવ સાથે મુબઈ આવ્યો હતો તે જ વખતે આપણા સમાજના એક મોટા આગેવાન-લીડર-પણ મુબઈ પધાર્યા હતા સઘનો એક સભ્ય એમની પાસે ગયો અને સમાચાર આપ્યા કે ગુરુદેવ કિશનલાલજી મ૦ ઉપાશ્રયમા બિરાજે છે, તો નેતાજી બરાડી ઊઠયા ' નો ટાઈમ' અને એમની વાણીમા જાણે સત્તાનો નશો બોલી રહ્યો હતો

જ્યારે સપત્તિને સત્તા સાપડે છે ત્યારે એમા નશા કરતા પણ વધુ તેજ નશો આવી જાય છે તેથી એમના ઘરમા લક્ષ્મીનો રણકાર હતો અને બહાર સમાજ તરફથી મળતુ મોટુ માન અને નેતાગીરી, આ બધા મળીને જ તો ' નો ટાઈમ ' શબ્દો સરી પડયા હતા સમાચાર પહોચાડનાર ભાઈ મારી પાસે આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા, આપણા સમાજના નેતાઓ પાસે મુનિઓના દર્શન કરવા માટે સમય-ફુરસદ નથી મે કહ્યુ આજ તો એમની મેવા છે. મુનિઓ પાસે આવી તેઓ પોતાની સમાજ-સેવામા વિઘ્ન શા સારુ પેદા કરશે ? અસ્તુ-જવા દો આ વાતોને ભાઈ !

ચાતુર્માસ વીત્યો થોડાક વર્ષો બાદ ફરતા-ફરતા અમે તે જ નગરમા પહોચી ગયા કે જ્યા આપણા સમાજના આ નેતા રહેતા હતા પણ એ દિવસોમા સમયના વહેણ સાથે એમનામા પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ચૂક્યો હતો સપત્તિ વિદાય લઈ ચૂકી હતી અને નેતાગીરી પણ છીનવાઈ ગઇ હતી. અને જતા એમનો પેલો નશો પણ ઊતરી ગયો હતો હવે એ "નો ટાઇમ" વાળા સજ્જન પ્રતિદિન ઉપાશ્રયે આવવા લાગ્યા સવારે, બપોરે ને સાજે

ત્રણે વખત સમાધિ કરતા હતા મેં જોયું કે સંપત્તિની શાન ચાલી ગઈ છે તેથી તેઓ નિજ પોતાના રૂપમાં પાછા આવી ગયા છે

પણ હું કહીશ તમે સંપત્તિમાં નહિ પરંતુ વિપત્તિમાં કઠોર બનતા શીખજો. એક પ્રશ્ન પૂછું તમે આંબો–કેરી બનવાનું પસંદ કરશો કે નાળિયેર? જુઓ તો ખરા આંબો–પાકી કેરીને જરા દબાવશો કે એનો રસ બહાર નીકળી પડશે જ્યારે નાળિયેરને એમ દબાવવાથી એનો રસ બહાર નહિ નીકળે. હું તો ઇચ્છીશ કે તમે આંબો નહિ પણ નારિયેળ જ બનો. જીવનમાં કામ કરતા હશો તો વિપત્તિના સાધારણ એવા પ્રસંગે પણ માનવહૃદયથી ધૈર્યનો રસ ટપકી પડશે અને જો હૃદયમાં વીરતા હશે તો ગમે તેવો આઘાત કેમ ન લાગે પણ ધૈર્ય કદી ખૂટશે નહી

દડાને તમે નીચે પછાડો એ ટક્કર ખાઈને પછડાઈને પણ ઉપર ઉછળશે જ્યારે માટીનું ઢેફું જમીન ઉપર નાખશો તો એ ત્યાં જ પડી રહેશે. તેમ વીર મનુષ્ય વિપત્તિની પછાડ–ટક્કર ખાઈને પણ આગળ વધે છે અને કાયર વ્યક્તિ ત્યાં જ ઢગલો થઈને પડ્યો રહેશે. વિપત્તિઓ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત નથી દીવાની વાટને તમે કાપી લ્યો તોય કપાયા છતાં તે પ્રકાશ આપશે જ તેમ આપત્તિ–કાળમાં પ્રહારો ખમીને પણ સત પુરુષો પોતાના વિચારોની જ્યોતને બૂઝવા દેતા નથી

જનતા સંતો વિચારકોનો સદા વિરોધ કરતી રહી છે જ્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહ્યા ત્યાં સુધી એમને અપમાનના કડવા ઘૂંટડા પીવા પડે છે જનતા એમના માર્ગમાં કાંટા પાથરે છે પણ એ કંટકાકીર્ણ માર્ગ પર તેઓ જાણે ફૂલો પર ચાલી રહ્યા હોય તેમ ચાલ્યા પગમાં કાંટા વાગ્યા પણ મનમાં એક કાંટો વાગ્યો નહિ. તેથી જ દુઃખોની વચ્ચે પણ એમનો [illegible] [illegible] બન્યો નથી. કાંટા વાગ્યાનું દુઃખ પણ કાંટા વેરનાર પ્રત્યે દુર્ભાવ નહોતો સંસ્કૃતના એક કવિએ સંતના સ્વભાવનું ચિત્ર આપતાં કહ્યું છે કે

घृष्ट घृष्ट पुनरपि पुनश्चंदन चारु गन्धम्
छिन्न छिन्न पुनरपि पुनःस्वादु चैवेक्षु दण्डम् ।
दग्ध दग्ध पुनरपि पुनः कांचन कांत वर्णम्
न प्राणान्तेऽपि प्रकृति विकृति जायते सज्जनानाम् ॥

ચંદનને તમે પથ્થર સાથે ઘસો પણ જેટલી વાર એ ઘસાશે એટલી વાર એ પોતાની મધુર સુગંધ ઉછાળતો જ રહેશે પોતાને ઘસનારને પણ એ ફોરમ

જ આપે છે કુવાડી વડે ચ દનને કાપો પણ કપાતો ચંદન પોતાની સુવાસ આપવી તજતો નથી એ કપાતો ગયો તેમ કાપતી કુવાડીને પણ સુવાસિત બનાવતો ગયો શેરડીને ચાકુ વડે છોલવામા આવી, પણ જેટલી વાર એ છોલાણી એટલી વાર એની મધુરતા વધતી જ ગઈ અને જ્યારે એને કોલૂમા પીલવામા આવી ત્યારે એણે પેલા પીલનારને તો પાત્ર ભરીને મીઠો-મધુરો રસ જ આપ્યો

સુવર્ણ-સોનાને જેટલી વાર અગ્નિમા તપાવશો એમ એની ચમક વધતી જ જશે તેમ સ ત સ્વભાવવાળો મનુષ્ય પોતાના માર્ગમાં ક ટક પાથરનારને પણ સુવાસ જ આપશે સ ત પુરુષ પર જ્યારે કોઈ લાઠીપ્રહાર કરે અને એથી ભલે એનુ લોહી વહેતુ થાય પણ જોવાનુ તો એ છે કે એ વખતે એના મનમા શું વહી રહ્યુ છે ? ત્યા શુ ઘૃણા કે દ્વેષ તો વહેતો નથી ને ? ના, એવુ કદી નહી બને એના શરીરમાથી ભલે રક્તધારા વહી નીકળે પણ એના મનથી તો પ્રેમ-ધારા જ વહેશે એના અ તરના આશીર્વાદ જ વરસશે

આને જીવનની સુવાસ કહેવાય, જ્યારે એક પ્રહાર કરનાર પ્રત્યે પણ આપણુ મન પ્રેમથી છલોછલ બને ભલાઈનો બદલો ભલાઈથી જ વાળવો એ દાનવતા છે અને એમાય બુરાઈનો બદલો ભલાઈથી વાળવો એ સ તવૃત્તિ છે અને આપણી ભારતીય સ સ્કૃતિ તો એમા જ વિશ્વાસ ધરાવે છે આ જ વિશ્વાસના આધારે જ તો એ સાપને પણ દૂધ પાય છે સર્પ તો વિષ છાંટે છે પણ એના વિષના બદલામા આપણે એને દૂધ પાઈએ છીએ

એક સમયની વાત છે બ્રહ્મદત્ત બનારસનો રાજા હતો એના પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્તકુમાર હતું તક્ષશિલાના વિશ્વ-વિદ્યાલય (ગુરુકુળ) મા એણે અભ્યાસ કર્યો હતો તક્ષશિલા એ દિવસોમા પ્રાચીન વિદ્યાઓ માટેનુ મુખ્ય કેન્દ્ર હતુ કે જ્યા ભારતના અમીર અને ગરીબ હજારો વિદ્યાર્થીઓ એકી સાથે બેસી અભ્યાસ કરતા હતા ત્યા જ બ્રહ્મદત્તકુમારે ભારતીય વિદ્યા અને કળાઓનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ હતુ પિતાના મૃત્યુ પછી કુમાર બ્રહ્મદત્ત ગાદીએ બેઠો એણે રાજ એવુ કુશળતાપૂર્વક ચલાવ્યુ કે રાજ્યમા કોઈ અપરાધી જ ન રહ્યો ન્યાયાલય-કોર્ટો કચેરીઓ ખાલી ખાલી જ રહેવા લાગી

સાચે જ રાજ્ય-વ્યવસ્થાનો આ જ આદર્શ હોવો જોઈએ પ્રજાને યથાયોગ્ય ન્યાય મળે, એ નીતિ આદર્શ ગણાય પણ એથી ઊંચો આદર્શ તો એ છે કે રાજ્યમા અપરાધ, ગુનો જ ન થાય કોઈને એકબીજાની

ફરિયાદ કરવાની તક જ ન મળે. કુમાર બ્રહ્મદત્ત આમ જ કર્યું એણે અપ-રાધનાં મૂળને જ નાબૂદ કર્યાં તેથી એના ન્યાયાલયનાં દ્વારો સૂનાં જ રહેવાં લાગ્યાં.

આજે તમારે ત્યાંના ન્યાયાલયના ઓરડાઓ સૂના ખાલી રહે છે કે ભાડૂતો ભીડથી જામેલા રહે છે? જેમ ન્યાયાલયો વધતાં ગયાં તેમ-તેમ અપ-રાધો પણ બમણા જ વેગથી વધતા ગયા છે વકીલો વધ્યા પણ ઝઘડા-કજિયો ઓછા ન થયા ડૉક્ટરો વધ્યા ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો ક્લિનિકનો લઈને બેઠા છે પણ વિચારવાનું એ છે કે રોગો ઘટ્યા છે કે વધ્યા? અનુ-ભવ તો એવી જ સાક્ષી પૂરે છે કે ડૉક્ટરો જેમ વધ્યા તેમ રોગો પણ વધ્યા જ છે તો યથાર્થ ચિકિત્સા તો તેને જ કહી શકાય કે જે રોગોને ઓછા કરે ન્યાયાલયનો આદર્શ ત્યારે જ સફળ કહેવાય કે જ્યારે સમાજમાં ઝઘડા-કલહ કે કાંસો ઓછા થાય કુમાર બ્રહ્મદત્તે આવા જ આદર્શનું અનુકરણ કર્યું

એક વાર કુમાર બ્રહ્મદત્ત રથમાં બેસી ક્યાંક જઈ રહ્યો હતો. એ જ રસ્તેથી કોશલ-નરેશનો રથ પણ આવી રહ્યો હતો એ રથમાં પોતે નરેશ મલ્લિક બેઠો હતો રસ્તો સાંકડો હતો. બંને બાજુએ ઊભેલા વિશાળ પર્વ તોને કાપતો-ચીરતો એ નાનકડો માર્ગ જઈ રહ્યો હતો રસ્તો એટલો સાંકડો હતો કે ફક્ત એક જ રથ પસાર થઈ શકતો હતો. બંને રથ આ જ રસ્તે ભટકાઈ પડ્યા. બંનેને પોતપોતાની દિશામાં આગળ વધવું હતું એટલે પ્રશ્ન એ હતો કે બંનેમાંથી કોણ આગળ વધે? બધુ ગંભીર થઈ હતી. આવા અવસરોમાં જો દીવાના બનેલા ક્ષત્રિયો આગ બની જાય તો ફક્ત તલવાર જ એનો આખરી ફેંસલો લાવી શકે પણ બંને રથના સારથીઓ કુશળ હતાં એમને તલવારનો ફેંસલો મંજૂર નહોતો વાર્તાલાપ વાટાઘાટ દ્વારા જે રસ્તો નીકળી આવે એના માટે તલવારને યાદ કરવી એમાં એમને અહંકારનું પ્રદર્શન થવાનો ભય હતો

હવે કોશલના સારથીએ કુમારના સારથીને કહ્યું તમે તમારો રથ પાછો વાળો કેમકે મારા રથમાં કોશલ-નરેશ મલ્લિક બેઠેલા છે તે જ વખતે કુમારના સારથીએ કહ્યું 'રથ તમારે પાછો વાળવો જોઈએ કારણ કે મારા રથમાં કાશીનરેશ કુમાર બ્રહ્મદત્ત બિરાજેલા છે કુમારના સાર થીએ વિચાર્યું ઠીક બંને જ નરેશ છે તો પછી આયુ-ઉંમર વડે એને

ફેસલો કરવો જોઈએ જે વયમા મોટા હોય એમનો રથ પહેલા આગળ જમે એણે પૃચ્છ્યુ –

"તમારા સમ્રાટની ઉમર શુ છે?"

કોશલના સારથીએ જવાબ વાળ્યો "ચાલીસ વર્ષ"

કાશીનો સારથી વિચારમા પડી ગયો કારણ કે એનો નરેશ પણ આ જ ઉમરનો હતો એટલે વય એનો ફેસલો કરવામા મદદરૂપ બની શકી નહી પછી એણે રાજ્ય-વિસ્તારના આધારે નિર્ણય લેવાનો વિચાર કર્યો. પણ ભાગ્યવશાત્ બનેનો રાજ્યવિસ્તાર એક જેવો સમાન જ હતો. પછી એના ધન, યશ, કુળ અને ગોત્ર એમ એક પછી એકની સરખામણી કરી જોવાઈ પણ બને સરખા જ-સમાન નીકળ્યા બનેમા સમાન બળ હતું પછી કુમારના સારથીએ પૂછ્યુ "વારુ ત્યારે, એ બતાવો કે તમારા રાજાની સજ્જનતા કેવી છે?" જવાબમા કોશલનરેશના સારથીએ પોતાના રાજાની સજ્જનતાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ –

दलहं दलहस्स खिपति, मल्लिको मृदुना मृदुं ।
साधंपि साधुना जेति असाधुं पि असाधुना ॥१॥
एतादिसो अय राजा भग्ग उच्यादि सारथि ।।

કોશલનો સારથી પોતાના સમ્રાટની સુજનતા સજ્જનતા બનાવે છે "નરેશ મલ્લિક કઠોર માણસ માટે કઠોરતા અપનાવે છે, અને કોમળ વ્યક્તિઓ માટે મલ્લિક નરેશ હમેશા કોમળ મૃદુ રહ્યા છે" **वज्रादपि कठोराणि मृदुनि कुसुमादपि ।**" મારા સમ્રાટ કઠોર વ્યક્તિ માટે વજ્ર કરતા પણ કઠોર છે અને મૃદુ વ્યક્તિ માટે ફૂલની જેમ મૃદુ કોમળ બની જાય છે અમારા સમ્રાટે સાધુ સ્વભાવની વ્યક્તિઓને પોતાના સાધુ સ્વભાવે જીત્યા છે અને દુષ્ટોને એમણે દુષ્ટતા કરીને જીત્યા છે અર્થાત્ એમણે ભલાઈની સામે ભલાઇ વાપરી છે અને છે અને બુરાઈને બુરાઈથી દબાવી છે અમારા સમ્રાટ એટલા સજ્જન પ્રકૃતિ-સ્વભાવના છે કે એમના રાજમાં સર્વત્ર શાન્તિની શરણાઈઓ બજી-વાગી રહી છે માટે હે સારથી, તમે અમારા રથને આગળ જવા દો"

કુમારનો સારથી બોલ્યો "હા, તમે ઠીક કહો છો તમારા સમ્રાટની નીતિ સુદર છે પણ આટલાથી તમને રસ્તો નહી મળી શકે, કારણ કે તમે એક જ પક્ષનુ જ્ઞાન મેળવ્યુ છે" તો કોશલ નરેશનાસારથીએ પૂછ્યુ: "વારુ, તો હવે તમે તમારા નરેશની સજ્જનતા અગે કઈક બતાવો"

સારથીએ કહ્યુ

अक्कोधेन जिने कोधं असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेनालिक वादिनम् ॥
एतादिसो अयं राजा मग्गा उय्याहि सारथि ।

કુમાર બ્રહ્મદત્તનો સારથિ પોતાના સમ્રાટના સ્વભાવનો પરિચય આપી રહ્યો છે. અમારા નરેશ ક્રોધને અક્રોધ વડે જીતે છે અને અસાધુ પર સાધુતા વડે વિજય મેળવે છે. ક્રોધને ક્રોધ કરી જીતી શકાતો જ નથી. અગ્નિને શું અગ્નિ જ વડે બુઝાવી શાન્ત કરી શકાય ખરો? વેરથી વેર કદી શાન્ત થઈ શકતું નથી. એને માટે તો ક્ષમા રૂપી નીર-પાણીની જરૂર રહે છે.

અસાધુ સ્વભાવને જીતવા શું આપણે પણ અસાધુ બનવું જોઈએ? બુરાઈને જીતવા માટે શું ભલાઈને પણ બુરાઈમાં રૂપાંતર થવું પડશે? જો ભલાઈ ભલાઈ રૂપે જ બુરાઈને જીતી ન શકે તો પછી બુરાઈ પોતે જ શું ખરાબ છે? પણ આવું જ જો બને તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણેથી ભલાઈ નાશી જશે—નાબૂદ થઈ જશે. કૂતરો માણસને કરડે તો શું મનુષ્યે પણ કૂતરાને કરડવા જવું? માટે સાચું તો એ છે કે આપણે બુરાઈને પણ ભલાઈથી જીતવી જોઈએ.

હા, તો કુમારનો સારથિ કહી રહ્યો છે: 'અમારા કુમાર નરેશની સજ્જનતાએ દુર્જન વ્યક્તિઓની દુષ્ટતા ઉપર વિજય મેળવ્યો છે અને જે દીન અને સંકુચિત ચિત્તના માનવીઓ છે એમને પોતાની દાનવૃત્તિ વડે જીત્યા છે અર્થાત્ એમની ઉદારતાએ દીનતાને જીતી લીધી છે અને એમના સત્યે મિથ્યા-ભાષીઓને જીત્યા છે. મારા કુમાર નરેશે અસત્યને સત્યથી પરાજિત કર્યો છે.' અસત્યથી સંઘર્ષ કરવા માટે આપણે જ્યાં અને ત્યારે જ અગર આપણે સત્યને તજી અસત્યનો આશ્રય લઈએ તો પછી અસત્યનો જ વિજય થશે ને? અસત્યને જોતાં જ જો આપણે સત્યનું શસ્ત્ર ફેંકી દઈએ તો નિશ્ચય સમજવું કે આપણને એના પર વિશ્વાસ નથી.

અસત્ય જીવનની દુર્ગંધ છે ત્યારે સત્ય જીવનની સુગંધ છે. ક્રોધ જીવનની ગંદકી છે તો ક્ષમા જીવનની ખુશબુ છે. તમારું જીવન પણ [illegible] ગુલાબ બને અને જીવનના અણીદાર કાંટામાં પડવા છતાં તમે ફોરમતા રહો એજ કામના છે.

દિનાંક ૨૧–૯–૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ

૧૦.   માનવ અને માનવતા

આજનું પ્રવચન માનવથી સબધ ધરાવે છે દેવોની વાર્તાઓ તમે સાભળી છે તમે એમને શ્રદ્ધાની સાથે જુઓ છો પરતુ જે ભૂમિ ઉપર આજે તમે છો એના મૂલ્ય અગે તમે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો ? એક વિચારકે કહ્યુ છે કે 'ઈશ્વર પછી બીજુ સ્થાન કોને અપાય ? ઈશ્વર પછીનુ સ્થાન ન તો દેવોને મળી શકે તેમ ન બિચારા પશુઓને અને તો પછી નારકીઓની તો વાત જ શી કરવી, બીજુ સ્થાન ન રાજા માટે છે, ન સમ્રાટ માટે, ન સૈનિક માટે તેમ ન સેનાપતિ માટે બીજુ સ્થાન તો ફક્તઃ એક જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે છે માનવ

જૈન ધર્મ આત્મવાદી છે એ કોઈ પણ વસ્તુનો તોલ કરવા બેસે તો તે વસ્તુનો બાહ્ય સૌન્દર્ય, ચમક-દમકનો તોલ કરતો નથી, એના તોલમા વસ્તુનો ઉપયોગ જ વધુ મૂલ્યવાન કરે છે તો જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ દેવ ભૂમિ કરતા માનવભૂમિનુ મૂલ્ય વધુ છે જો કે ભૌતિક વૈભવ અને શક્તિમા માનવ કરતા દેવોનુ મહત્વ સવિશેષ છે તેમ છતા માનવ એના કરતા પણ મહાન છે એની પાછળ એક રહસ્ય છે

તમે આરસ-પથ્થરની ફર્શ પર બેઠા છો આ ચીકાશવાળી ફર્શ તમને પસદ છે પણ ખેતરની માટી પસદ નથી કારણ કે એથી તમારા કપડા ગદા થાય છે પણ હા, એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે ખેતરની માટીમા ધાન વવાય તો ચાર મહીનામા એક દાણાના હજાર દાણા ઉગેલા તમને મળશે પણ જો તમે તમારા આ આરસ-પથ્થરની ફર્શ ઉપર ધાન વાવશો તો કેટલા દાણા મળશે ? બસ, આ જ રહસ્ય માનવ ને દેવ-ભૂમિમા છે

દેવભૂમિ સુદર છે પણ પેદાશવાળી નથી જ્યારે માનવજીવનની

ભૂમિ માટી કાળી છે અને કાળી માટી પેદાશવાળી હોય છે એમાં આત્મ સિદ્ધિના બી વાવશો તો તેવી પેદાશ થશે અને સારુ-નરસુ બી પણ તમે આ માટીમાં નાખી શકશો મનુષ્ય જો વિશુદ્ધિ ભણી આગળ વધે છે અને પરપરિણતિથી અટકીને સ્વપરિણતિ તરફ આવે છે તો તે એટલો ઉપર ઊઠી શકે છે કે સ્વર્ગની ઉંચાઈ પણ એ પાર કરી લે છે કારણ કે ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના માનવજીવનમાં જ સંભવિત છે નારકી વેદના-સાગરમાં ડૂબેલા રહે છે એમને ધર્મતત્ત્વ સમજવાની ફુરસદ જ ક્યાં છે ! તિર્યંચમાં અધિકાર છે પશુજીવનની કંઈક પરાધીનતા અને કમજોરીઓ એમને ઉચ્ચ મહાવ્રતોને અપનાવવાથી રોકે છે પણ પાપ-ફળને પ્રતિક્ષણ ભોગવી રહ્યાં છે. બાળપણમાં એમને માતાનુ દૂધ મળતુ નથી ભૂખ અને તરસને લીધે તેઓ સદા દુબળ રહે છે

શક્તિ-સામર્થ્યથી વધુ ભાર એમને ખેંચવો પડે છે અને સાથે સાથે માર પણ ખાવો પડે છે એમના કોમળ નસકોરાં નાથી દેવામાં આવે છે આમ કષ્ટમય વાતાવરણમાં એ બિચારાઓને ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બોધ લગભગ સંભવ બનતો નથી દેવસૃષ્ટિ પુણ્યના ભોગોમાં રાચે છે વિલાસ અને વૈભવોમાં દેવોને આધ્યાત્મિક જીવન તરફ જોવાની ફુરસદ જ છે ! એક માત્ર માનવ જ એવુ પ્રાણી કે જે ધર્મ તત્ત્વોને સમજવાની અને જીવનમાં આચરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે

આગમની વાણીમાં કહ્યુ તો નારકી અને દેવ અવધિજ્ઞાનના ધારક હોવા છતાં ચોથા ગુણસ્થાનથી આગળ જઈ શકતા નથી. તિર્યંચ એમનાથી આગળ આવી શકે છે પણ પાંચમો ગુણસ્થાન વટીને આગળ જવાની ક્ષમતા તો એમનામાં પણ નથી એ તો મનુષ્ય નસે જ એટલું આત્મબળ છે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી એની અબાધ ગતિ છે અર્થાત્ જઈ શકે છે

સર્વાર્થસિદ્ધનો અનુત્તર વિમાનવાસી દેવ તેત્રીસ સાગરને વિશાળ આયુષ્ય પામે છે મધુર સ્વર્ગની સંગીત લહેરોનો દિવ્ય આનંદ પણ એને ત્યાં ઉપલબ્ધ છે સાથે જ એનામાં એવી પણ શક્તિ છે કે પોતાના મનના પ્રશ્નોને મન પરમાણુઓ વડે સર્વજ્ઞ સુધી પહોંચાડી શકે છે અને સર્વજ્ઞ દ્વારા અપાયેલા માનસિક જવાબને પણ એ સમજી શકે છે પરંતુ યાદ રાખવુ જોઈએ કે આટલી વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતો દેવ તેત્રીસ સાગર સુધી પણ જો કેવળજ્ઞાન મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહે તો શું એ એમાં (પ્રયત્નમાં)

સફળ થઈ શકશે ખરો ? નહિ, કદાપિ નહી આગમ વાણી એ માટે સ્પષ્ટ શબ્દોમા ઈનકાર કરે છે પણ એક નાનો સામાન્ય માનવી જો પોતાના પુરુષાર્થને મોક્ષ તરફ કેન્દ્રિત કરે તો એક અ તર્મુહૂર્તમા કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

હવે તમે મનુષ્યજીવનનુ મૂલ્ય આકી શકયા હશો પોતાની સ્થિતિ જોઈ તમે પોતાને હીણા સમજતા હશો પણ આગમવાણી કહે છે કે સ્વર્ગીય સુપમાઓમા પળતા દેવો પણ સદા ત્રણ વસ્તુઓની કામના કરે છે –

"तओ ठाणाइँ देवा पेहेज्जा
माणुस्स भवं आरिय खेत्तं सुकुल जम्मं ॥
स्थानांग सूत्र ठा ३

સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવમા વસતા દેવનુ હૃદય જે વસ્તુઓ માટે અ તુર હોય છે તે છે મનુષ્યજીવન, આર્યક્ષેત્ર અને શ્રેષ્ઠ સદાચારી માતાની કૂખે જન્મ પણ એ કેવી મઝાની વાત છે કે દેવ તો માનવ બનવા ઈચ્છે છે ત્યારે માનવ ? એ તો દેવ બનવા સારુ યત્નો કરી રહ્યો છે ત્યારે માનવ ? એના તપ અને સ યમનુ લક્ષ્ય દેવયોનિ પ્રાપ્ત કરવામા છે તમે દેવી અને દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે ઉપાસના કરતા હો છો

અજ્ઞાનના આવરણમા જીવતા કેટલાક મનુષ્યો તો દેવોને પ્રસન્ન કરવા માટે જીવતા પ્રાણીઓની બલી ચડાવે છે, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે દેવોની પાછળ થતી આ ઉપાસનાનુ ધ્યેય શું છે ? શુ મનુષ્ય આઠ કર્મોથી આવૃત્ત છે અને દેવ છ અથવા ચાર કર્મોથી ? આગમો સાક્ષી દે છે કે દેવ પણ આઠ કર્મોની જાળમા એટલી જ મક્કમતાથી જકડાયેલો છે જેટલો કે મનુષ્ય અને બીજા આત્માઓ આત્મવિકાસના ક્ષેત્રમા પણ દેવ મનુષ્ય કરતાં કેટલો પછાત રહ્યો છે ! સાગરોપમાની સાધના હોવા છતા એ ચોથા ગુણસ્થાનની ભૂમિકાથી એક ઈંચ પણ આગળ વધી શકતો નથી હમણાં જ તમે એ સાભળી ચૂક્યા છો

પણ હા, કેટલાક ભાઈ ઓ એમ કહે છે કે પુણ્યના ક્ષેત્રોમા તો દેવ સૃષ્ટિએ મનુષ્યને પાછળ જ રાખી દીધો છે ને ! હા, આ તર્ક કઈક હદ સુધી તો ઠીક પણ છે, પુણ્યનો પ્રભાવશાળી પ્રકાશ દેવને મળે છે એના દિવ્ય રત્નોના વિમાન અને એના મુકુટના એક મણિનુ મૂલ્ય એટલુ છે કે માનવલોકની સમગ્ર સ પત્તિ મેળવીને પણ એક મણિનુ મૂલ્ય ચૂકવી શકાય

-નથી પોતાના છ ખંડનું વિશાળ સામ્રાજ્ય અને ચૌદ રત્નો આપીને પણ ચક્રવર્તી દેવનું એક મણિ પણ ખરીદી શકવામાં અસમર્થ છે

આ તર્ક પરથી તમે એ માની લો છો કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રભાવ દેવ સૃષ્ટિમાં વિદ્યમાન છે પણ ના તમે કંઈક થાપ ખાઓ છો તમારો આ તર્ક કંઈક અધૂરો છે પુણ્યનો પૂર્ણ પ્રભાવ દેવ નથી પણ એ તો દેવાધિદેવ તીર્થંકરમાં છે અને એમનું જ એ અતિશય પૂર્ણ આકર્ષણ છે કે દેવો અને દેવરાજ ઇન્દ્ર પણ એમની વાણી સાંભળવા સ્વર્ગથી મૃત્યુલોકમાં ચાલ્યા આવે છે

દેવોની સભામાં સિંહની જેમ ગર્જના કરનાર ઇન્દ્ર તીર્થંકરની સામે કેવી રીતે બેસે છે એ તમે જાણો છો ? એક કરણી કરતાં પણ વધુ નમ્ર બની એક આસન ઉપર એ વીતરાગની સામે બેસે છે આ છે તીર્થંકર દેવનો પ્રબળ પુણ્યપ્રભાવ એ એક પ્રશ્ન છે કે દેવસૃષ્ટિને સ્પર્શતી દેવાની શક્તિ તો તીર્થંકરની આત્મ-શક્તિના ચરમ વિકાસમાં છે એમના અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શનમાં જ એ શક્તિ છે કે દેવેન્દ્ર પણ એમના ચરણોમાં નમી પડે છે તો પછી આને પુણ્યનો પ્રભાવ શી રીતે કહી શકાય !

આનો જવાબ એ દોઈ શકે કે દેવ શક્તિના આકર્ષણનું કારણ તીર્થંકર દેવની અનંત આત્મ-શક્તિ તો છે જ પરંતુ સાથે જ એમનું પ્રબળ પુણ્ય બળ પણ છે કારણ કે આત્મ-શક્તિનો ચરમ વિકાસ તો એક સામાન્ય કેવળજ્ઞાનીમાં પણ તેટલો જ છે છતાં પ એ જરૂરી નથી કે દરેક કેવળી પાસે દેવો આવે જ જ્યારે તીર્થંકર દેવ પાસે તો દેવરાજને આવવું જ પડે છે. આ એમના પુણ્યનો જ અતિશય છે અને પુણ્ય પ્રકૃતિનું સર્વોત્તમ પદ તે તીર્થંકરપણું જ છે માટે એ નિશ્ચિત છે કે પુણ્યનો પ્રબળ પ્રકાશ મનુષ્ય જાતને જ પ્રાપ્ત છે દેવ જાતને નહી

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં તો માનવ બધાં કરતાં અગ્રણ છે જ તીર્થંકરો અને અવતારોનો ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે જેટલા પણ તીર્થંકર, પયગમ્બર અને અવતારો થયા છે તે બધા મનુષ્ય સૃષ્ટિમાં જ પેદા થયા છે કદી દેવો પૈકી એક પણ દેવ તીર્થંકર થયો નથી. વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમાં ચોવીસ તીર્થંકરો થયા છે કેટલા અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીની વચ્ચે અસાધારણ ગણાતા બનાવો ત્યારે બને છે તો એવા કોઈક જ બને

કદાચિત થતી આશ્ચર્યપ્રદ બીનાઓને જૈન પરિભાષામા અછેરા કહેવાય છે. આ વર્તમાન કાળચક્રમા આવી દસ બીનાઓ બનવા પામી છે

જેમકે સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ તીર્થંકર થઈ શકતી નથી પરતુ મલ્લિનાથ નારીના જ રૂપે તીર્થંકર બન્યા પણ આવી બીનાઓ કેટલીયે ઉત્સર્પિણી પછી કદાચ સભવિત બની છે પરતુ શુ અનત-અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીઓની વચ્ચે એક પણ એવી બીના બની છે કે કોઈ પણ દેવ અથવા નારકી તીર્થંકર બન્યો હોય ? જવાબ હશે—નહી સર્વજ્ઞના અનંત જ્ઞાનમા એક પણ એવુ દષ્ટાત નથી માટે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકરની સર્વોચ્ચ ભૂમિકા મનુષ્ય જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે એક વિચારકે કહ્યુ પણ છે કે ઈશ્વર એટલા માટે જ મહાન છે કે મનુષ્ય સમુ પ્રાણી એની ઉપાસના કરે છે અને મનુષ્ય એટલો મહાન છે કે એ ઈશ્વર બનવાને શક્તિમાન છે.

આ બધુ બતાવવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય પોતાનુ મૂલ્ય સમજી શકે. આગમમા માનવજીવનની દુષ્પ્રાપ્તિ અગે કથાનક આવે છે એક વખતે મહામુનિ ગૌતમ તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર સમીપે પ્રશ્ન કરે છે: "ભગવન્, આ આત્મા અનત ગુણોથી સસારસાગરમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અનત અનતવાર એ જન્મ્યો અને મર્યો પણ ખરો પણ ભગવન્, આ આત્માએ સૌથી ઓછા ભવ કઈ યોનિમા કર્યા હશે ?"

આના જવાબમા ભગવાન મહાવીરે જે કહ્યુ તે અત્યત મહત્ત્વપૂર્ણ છે.

તેમણે કહ્યુ "ગૌતમ, આ આત્માએ સૌથી અલ્પ ભવ મનુષ્ય જીવનના કર્યા છે કારણ કે મનુષ્ય બધા કરતા પ્રમાણમા અલ્પ છે એ પણ નિશ્ચિત છે કે જે વસ્તુ કીમતી હોય છે તે જગતમાં અલ્પ પરિમાણમા જ ઉપલબ્ધ બને છે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા બતાવ્યુ છે કે અપેક્ષાકૃત અલ્પજીવી ગર્ભથી પેદા થતા મનુષ્ય છે કારણ કે સમસ્ત લોક ત્રણસો તેતાળીસ રાજૂ ઘનાકાર છે એમા ફક્ત પિસ્તાળીસ લાખ યોજનમા વિસ્તૃત અઢી દ્વીપમાં જ મનુષ્યભૂમિ છે એમા દસ લાખ યોજનના વિસ્તારમા બે વિરાટ સાગરો લહેરાઈ રહ્યા છે, જ્યા મનુષ્ય-વસતિ માટે કોઈ સ્થાન નથી ફક્ત પાત્રીસ લાખ યોજન-ભૂમિમા મનુષ્યો વસે છે એમા પણ હજારો લાખો યોજનમાં વિશાળકાય પર્વતો, નદીઓ-નાળાઓ છે તેમ હજારો માઈલ લાબા ઘોર જગલો છે આ બધા વચ્ચે મનુષ્ય વસે છે કેટલા અલ્પ અને સીમિત પરિમાણમા ! આ આત્માને એકેન્દ્રિય, બે-ઇન્દ્રિય તે-ઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય,

અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના કેટલાય ભવો પસાર કર્યા પછી માનવજીવન મળે છે ॥

આગમ કહે છે માનવ દુર્લભ છે પણ આપણો અનુભવ કહે છે માનવથી સસ્તુ બીજુ કંઈ નથી. એક માણસની જરૂરિયાત ઊભી થતાં એક હજાર હાજર થઈ જાય છે એક ઓફિસમાં બસો આદમીઓની જરૂર હતી એને સારુ બે હજાર વ્યક્તિઓની અરજીઓ આવી હતી એક દિવસ માટે જો તમારે સાઈકલ જોઈતી હોય તો ચાર રૂપિયા આપવા પડે છે પણ જો મનુષ્ય જોઈએ તો બાર આનામાં પૂરા દિવસનો મજૂર તમને મળી જશે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે એક આદમીની અપેક્ષાએ સાઈકલની કીમત વધુ છે

કલ્પના કરો એક આદમી પચાસ રૂપિયા કમાય છે તો વરસભરની એની કુલ કમાણી થશે રૂપિયા છસોની અને જો એ આજ રીતે સો વરસ સુધી અવિરામ શ્રમ કરતો રહે તો એ સાઠ હજાર રૂપિયા કમાઈ શકશે. આ એના સમગ્ર જીવનનો નિચોડ છે આમ એક આદમીના જીવનની કિંમત રૂપિયા સાઠ હજાર થશે. જ્યારે બીજી બાજુ એક હીરાની કિંમત એક લાખ સુધીની પણ થઈ શકે છે તમે જ હવે વિચાર કરો કે માનવજીવનની કિંમત થઈ કે એક જડ હીરાની? પરંતુ આ પ્રશ્નના બીજા પાસાને પણ ચકાસો માની લો કે હીરાની કીમત એક લાખ રૂપિયા છે તે કદાચિત દસ લાખ રૂપિયાનો પણ હોઈ શકે પણ આવા કીમતી હીરા ખરીદનાર પણ માનવ જ છે અને એની કિંમત મુકનાર પણ માનવ જ છે એટલે તમારે એ ભૂલવુ ન જોઈએ કે હીરા કરતાં હીરાનો પારખનાર મોટો હોય છે અને જો માનવમાં માનવતાની સૂઝ-બુઝ આવી જાય તો એ હીરાની ચમકને પણ ફિક્કી કરી શકે તેમ છે ઠીક ત્યારે ચાલો આપણે માનવતા અંગે પણ થોડું કંઈક વિચાર કરી લઈએ

માનવતા

માનવ અને માનવતા વચ્ચે તે સો જ ફેર છે કે જેટલો માટી અને માટીના પ્યાલામાં. માટી જ્યાં સુધી પ્યાલાનું રૂપ લેતી નથી ત્યાં સુધી એ ઉપયોગી પણ બનતી નથી. તમારે પાણી પીવું છે તો માટીમાં નહી પી શકો પરંતુ માટી જ્યારે પ્યાલાનુ રૂપ લે છે ત્યારે જ તમે એનો ઉપયોગ કરી શકો છો. માનવશરીર પણ એક માટી જ છે પરંતુ માનવતા રૂપે જો એ

માટી ઢળાય છે તો એ દેવો માટે પણ પ્રિય બની જાય છે આગમમા કહ્યુ છે કે —

"देवावि तं नमंसंति"

દેવો પણ માનવને નમસ્કાર કરે છે પણ શુ દેવ અસ્થિ અને ચામડી સારુ નમે છે ? શારીરિક સુદરતા તો માનવીની અપેક્ષા એમની કને સહસ્ત્ર ગણી વધુ છે સપત્તિમા પણ માનવ એમના કરતા ઘણો પાછળ છે, પરતુ માનવમા સમાયેલી માનવતા જ દેવોને નમવા માટે વિવશ કરી મૂકે છે

સાકરમાંથી જો મીઠાશનુ તત્ત્વ કાઢી લેવામા આવે અને મીઠામાથી ક્ષારત્વ (ખારાપણુ) સમાપ્ત થઈ જાય તો એમા બાકી શું રહેશે ? માટીના ભાવે પણ કોઈ એને ખરીદશે નહી એટલે માનવમા જ્યારે માનવતા અસ્ત પામે છે ત્યારે એ જીવનની પણ કોઇ કિમત નથી બાદશાહ ઔરગઝેબ કહેતો હતો

એમ તો હજારો–લાખોની સખ્યામા માણસો ફરતા જોવામા આવે છે, શકલ સૂરત (મોં) કહે છે અમે આદમીઓ છીએ પણ ઈન્સાનિયતને ખોળશો તો તેવા ઈન્સાન (મનુષ્ય) મળશે ? કે સભવ છે હજારમા એક પણ ન મળે. હા, તો માનવ ઘણા છે પણ માનવતાનો અભાવ છે.

આજના વિશ્વ–વિદ્યાલયોમા દર વર્ષે હજારો યુવકો પરીક્ષા પસાર કરે છે. પ્રતિવર્ષ વકીલ, બેરિસ્ટર–સોલીસીટર, ડોકટર, ઈન્જિનિયરની ડિગ્રીઓ અપાય છે પણ માનવતાની પરીક્ષામા પાસ થનાર કેટલા વિદ્યાર્થીઓ મળશે ? અને માનવતાની પરીક્ષા લેનાર કેટલી યુનિવર્સિટીઓ છે ? વકીલ, બેરિસ્ટરો માટે યુનિવર્સિટીઓ મળશે પણ માનવતાની યુનિવર્સિટી કયા છે ? પરતુ યાદ રાખજો માનવતા વિના બધી ઉપાધિઓ (ડિગ્રીઓ) ફિક્કી જ રહેવાની છે.

એક બહેન દાળ બનાવતા બધા મસાલા નાખે છે પણ મીઠુ નાખવુ ભૂલી જાય છે તો દાળનો સ્વાદ નહી આવી શકે તેવી જ રીતે દૂધ કેશર નાખ્યુ, બદામ પીસ્તા નાખ્યા પણ સાકરના અભાવે એ દૂધ પણ ફિક્કુ જ રહેવાનુ તેમ શરબતમા બધી સામગ્રીઓ નખાઈ છે પણ એમા થોડો બરફ નખાય કે એનો સ્વાદ વધુ સરસ બની જાય છે

હા, તો મીઠા વિના જેમ શાક–દાળ ફિક્કા નીરસ લાગે છે, સાકર વિના દૂધ જેમ સ્વાદિષ્ટ લાગતુ નથી અને બરફ વિના જેમ શરબત તરી આવતુ નથી તેમ માનવતા વગર માનવી પણ સદ્ગુણોથી શૂન્ય હરો એને

જીવનનો આનંદ નહીં મળે. લક્ષાધિપતિ થયા છતાં પણ જો એનામાં માનવતાની મધુરતા નથી તો તે નીરસ જ હશે. ભણ્યું પામવા છતાં એને ખાલી ખાલી જ લાગશે—અનુભવ કરશે.

વિંધ્યાચલની તળેટીમાં યદ્યપિ સાત્વકિનો આશ્રમ હતો. થોડાક વિદ્યાર્થીઓ એમના આશ્રમમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમને પ્રકૃતિની ખુલી હવામાં કેળવણી મળતી હતી તેમ જ્ઞાનનો ખુલ્લો પ્રકાશ મળતો હતો. પ્રાચીન યુગમાં આજની કોલેજો જેવી કેળવણીપ્રણાલી નહોતી. ત્યાં રહેતો વિદ્યાર્થી આચાર્યની શિક્ષા-દીક્ષાની સાથે-સાથે આત્માના સદ્ગુણોને પણ અપનાવવાના પ્રયત્નો કરતો હતો. એના મસ્તિષ્કમાં ભૌતિક ઝુકાવો કરતાં આત્માના સૌન્દર્ય ભણી વધુ મહત્ત્વ રાખતા હતા.

તો ઋષિના આશ્રમમાં થોડીક જમીન હતી અને થોડીક ગાયો પણ હતી. વિદ્યાર્થીઓ ગાયોનું દૂધ પીતા અને જમીનની ખેડ કરતા. આમ ઋષિ પાસે એમના શ્રમ અને સ્વાવલંબનના પાઠ ભણતા. શાંતિના સમયમાં એમનું શિક્ષણ ચાલતું.

એક વખત બનારસનો રાજા વિક્રમ દેવ રાણી અને સેવકો સાથે એ બાજુથી પસાર થયો. આશ્રમથી થોડેક જ દૂર વહેતી નદીના તટે રથ થોભ્યો. થોડો સમય વન-વિહાર કર્યો પછી ભાથું જમવા માટે બેઠા. તે જ વખતે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાંથી પસાર થયા. એક વાડકો મીઠાઈ ભરીને રાજાએ ઋષિપુત્રને આપવા હાથ લંબાવ્યો પણ એણે એમ કહીને કે આપને જે કંઈ આપવું હોય તે અમારા આચાર્યને આપજો, એનો ઇન્કાર કર્યો. આમ લેવું એ અમારા નિયમ વિરુદ્ધ છે. રાજા વિદ્યાર્થીના આ નિર્લોભપણાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયો.

સંધ્યા ટાણે જ્યારે રાણી અને રાજા જલ-વિહાર બાદ રાજધાની તરફ પાછાં વળ્યાં ત્યારે રાણીનો હાર ત્યાં જ રહી ગયો. થોડીક વારે આશ્રમના વિદ્યાર્થીઓ એ બાજુ આવ્યા. સંધ્યાનાં સોનેરી કિરણોમાં ચમકતી કંઈક પીળી પીળી ચીજ એમની નજરે પડી. વિદ્યાર્થીઓએ હાર લઈ લીધો અને આશ્રમમાં પાછા ફર્યા. આચાર્યશ્રીને કહ્યું: ગુરુદેવ, નદીતટેથી આ વસ્તુ મળી છે. ક્યાં રાખીએ એને? ઋષિએ ધીમા પણ શાંત સ્વરમાં જવાબ વાળ્યો: જ્યાં ગાય ઊભી છે ત્યાં એના ખીલે ટાંગી દો. જેનો હશે તે એ લઈ જશે.

આ બાજુ વિક્રમદેવનો રથ જ્યારે નગરની સીમમા પ્રવેશ કરી રહ્યો હતો ત્યારે જ રાણીને પોતાનો હાર યાદ આવ્યો હાર ન મળતા એ ખૂબ ગભરાઈ. ગભરાટમા જ એણે રાજાને કહ્યુ 'હાર ઘણુ કરીને નદીતટે રહી ગયો છે' રાજાએ રથને પાછો વાળ્યો નદીએ પહોચ્યા ને જોયુ તો હાર ગૂમ હતો હાર ન મળતા એમની ચિતા વધી પડી શોધતા-શોધતા રાજા આશ્રમે પહોચ્યો ઋષિએ કહ્યુ . "સધ્યાટાણે વિદ્યાર્થીઓને કોઈક ચીજ મળી તો છે એ જુઓ ગાયના ખીને ટાગી છે તમારી હોય તો જોઈ લો"

રાજાએ જોયુ તો હાર લટકી રહ્યો હતો હારને પામી એનુ મન પ્રફુલ્લ બન્યુ તે જ વખતે એના વિચાર-મણકા બદલાયા હુ ભર્યો-ભર્યો છુ છતા ખાલી છુ અને આ ખાલી છે છતા ભર્યા-ભર્યા છે મારા એક નોકર કરતા પણ ઓછા ખર્ચે આ આશ્રમ ચાલી રહ્યો છે, છતા બધા કેટલા પ્રસન્ન છે, જ્યારે મારી પાસે વિશાળ રાજ્ય હોવા છતાં પણ પ્રસન્નતા અને શાતિ મારા નસીબે નથી કારણ કે હુ ભૂખ્યો છુ, આ લોકો તૃપ્ત છે.

તો જેણે માનવતાનુ અમૃત-પાન કર્યુ છે તે સાધનોના અભાવમા પણ એક જાતની તૃપ્તિ અનુભવે છે હમણા જ તમારી સમક્ષ માનવતાનુ એક નાનુશુ ચિત્ર રજૂ કર્યુ છે જેણે માનવતાના ભવ્ય દર્શન કર્યા છે તેણે જીવનનો ભવ્ય-નિધિ પણ મેળવી લીધો જ છે

મધ્યભારતમા સાકરટેટીનુ પનીર બનાવે છે પણ જ્યારે એના નાના-નાના કકડા કરી એમા સાકર મેળવાય છે ત્યારે એને પનીર કહેવાય છે તેમ માનવમા પણ જ્યારે સદ્‌ગુણોની સાકર ભળે છે ત્યારે મનુષ્યત્વ આવે છે અને માનવતા આવવાની સાથે જ માનવ ચમકે છે

એક પાકીટ છે એની કિમત એક રૂપિયો છે પણ એમા જો દસ હજારની નોટ ભરી દેવાય તો એની કિમત દસ હજારની થઈ જશે એમ આ માનવ તો ખાલી પાકીટ સમાન છે પરતુ એમા દયા, પ્રેમ, કરુણાના સદ્‌ગુણ ઊતરી આવે તો અને ત્યારે એની કિમત સહસ્રગણી વધી શકે છે પાશ્ચાત્ય વિચારક ઓર્ન કહે છે કે "મારી નજરમા માનવતા મોટી છે અને માનવ તો એની સામે ઘણો નાનો લાગે છે"

આજે માનવતાવાદની જ આવશ્યકતા છે જે માનવમા માનવતાની પ્રતિષ્ઠા મૂકી શકે એમ તો આજે વિશ્વમા સામ્યવાદ, સમાજવાદ, મૂડીવાદ, સામ્રાજ્યવાદ, ગાધીવાદ એવા અનેક વાદો પ્રચલિત છે, પણ જોવાનુ એ છે કે આ

વાદીએ માનવતાના વિકાસમાં કેટલો ફાળો આપ્યો છે આજે તો એવા માનવતા-વાદની જરૂર છે કે જે માનવને માનવતા સમીપ દોરી લઈ જઈ શકે.

સૌ કોઈ માનવરૂપે જ જન્મે છે એ પૈકી થોડાક તો નર-દેવ બને છે થોડાક નર-પિશાચ બને છે તો થોડાક નર-પશુ પણ. આનો અર્થ એ થયો કે દેહે તો સૌ માનવ છે પણ વિશ્વના કરોડો માનવીઓ પ્રત્યે જેનું મન વાત્સલ્ય અને પ્રેમ વહેવડાવે છે એનો વિશ્વ-પ્રેમ જ એને વિશ્વ-માનવ બનાવી દે છે પરન્તુ જ્યારે મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને સંહાર ભણી વાળે છે બુદ્ધિ અને શક્તિનો ઉપયોગ અન્યોનું શોષણ કરવામાં કરે છે ત્યારે એ માનવતાવિહીન માનવ બની જાય છે

માનવમાં જ્યારે રાક્ષસી-વૃત્તિ જાગે છે ત્યારે એ નર-પિશાચ બની જાય છે માનવ-આકૃતિમાં ફરતા આવા દાનવ તો તમને હજારો મળશે. એમનામાં પશુતા મોટી સ્હેજ હોય છે જેમનાં કાર્યોની પાછળ વિવેક-શક્તિનો અભાવ છે તેઓ નર-પશુ છે પછી ભલેને તેઓ માનવ-દેહધારી કેમ ન હોય. એમની અવિચારી કાર્યપ્રણાલી પશુતાને જગાવે છે જગમાં એટલા માટે જ આવા લોકો માટે ગધેડો ને બળદ-ખૂંટ જેવા શબ્દોનો પ્રયોગ થાય છે

કોઈ મનુષ્યને પશુ કહેવાશે તો એ ખીજાશે. મનુષ્ય માટે જ્યારે પશુત્વનો પ્રયોગ થાય છે ત્યારે એમાં એને શરમાવનારી વાત બને છે પરંતુ આમાં મનુષ્ય માટે જ નહીં અપિતુ પશુ માટે પણ શરમાવનારી વાત બને છે એક વિચારક કહે છે માનવમાં અગર નૈતિકતાની જ્યોત જગે છે એનું મન જો સ્વાર્થરહિત છે બીજાના દુઃખદર્દ નિહાળી એના મનમાં પણ એ જ અનુભૂતિ થાય છે તો એ મનુષ્યને હું દેવ કહી શકીશ. પરન્તુ સત્તા અને સ્વાર્થસુખે જેણે માનવતાની હત્યા કરી છે બીજાને કચરી પછી જેનું મોં મલકાય છે બીજાને દુઃખદર્દથી તરફડાતા જોઈ જેના હૃદયમાં આનંદ અનુભવાય છે એવા માનવને હું પશુ પણ કહી શકીશ નહીં કારણ કે એમાં પશુ-જગતનું અપમાન છે

માની લઈએ કે પશુ અસભ્ય-જગતમાં પણ છે એને વિજ્ઞાન-જ્યોત મળી નથી. એટલા માટે જ આપણે પશુઓને અસભ્ય કહીએ છીએ અને સિંહને અસભ્યતમ. પણ અસભ્ય સિંહમાં પણ એટલો તો વિવેક છે કે એ તે પોતાના સજાતીય પશુનો શિકાર કરતો નથી. પણ સભ્યતા અને સંસ્કારોનો ઉચ્ચ સ્વરે જયઘોષ કરનાર માનવ પોતાના જ સજાતીય માન-

વનો એ રીતે શિકાર કરે છે કે પિશાચ પણ એથી શરમાઈ જાય આ છે માનવની સભ્યતાનો નમૂનો

એક વખતની વાત છે થોડા—એક અગ્રેજ લોકો અજાયબ—ઘર જોવા ગયા ત્યા સિહ અને વાઘ—વરૂની ગર્જના સાભળી તેઓ બોલ્યા 'શતાબ્દીઓ વીતી ગઈ પણ આ હેવાન તે હેવાન જ રહ્યા' અજાયબ—ઘર જોઈ તેઓ બહાર નીકળ્યા અને ખિસ્સામા હાથ નાખ્યા કે ચમકયા એમનું ખિસ્સુ કપાઈ ચૂકયુ હતુ ખબર પડી કે કોઈ ભલા આદમીએ એમના ખિસ્સા પર હાથ માર્યો હતો પાંચસો રૂપિયાનુ પાકીટ ગૂમ થયુ હતુ. તે જ અગ્રેજો કહેવા લાગ્યા 'આ બિચારા પશુઓએ તો ખિસ્સા કાપવાની કળા તો શીખી નથી'

હા, તો જ્યા સુધી મનુષ્યમા માનવતા છે ત્યા સુધી એ દેવ છે પરતુ માનવતાની મર્યાદા ઓળગી જ્યારે એ પતન તરફ વળે છે ત્યારે એ પશુ કરતા પણ વધુ અધપતન કરી ચૂકે છે દુરાચારી માનવને પશુ કહેવો એ પશુનુ અપમાન કરવા સમાન છે, કારણ પશુ—જગતે આજ સુધી પોતાની મર્યાદાનો ત્યાગ કર્યો નથી જો કે પશુઓ પાસે નથી મઠ કે નથી મસ્જીદ કે નથી મદિર ન એમની કેળવણી સારુ શાળાઓ અને કોલેજો છે તેમ છતા પણ એમની વ્યવસ્થા સુદર છે અને તેમાય એમની વાસના—પૂર્તિમા પણ સમયની મર્યાદા છે જ્યારે શાળાઓ અને કૉલેજોમા વર્ષો સુધી ભણેલો આદમી પણ આજ સુધી સમય—મર્યાદાને પિછાની શકયો નથી.

હા, તો તમે માનવતાને પારખો માનવશરીર કેટલુ સૌમ્ય છે, એના પર હિસાનુ એક પણ ચિહ્ન નથી, તેની પાસે સિહ સમા નખ નથી તેમ નથી એની પાસે કૂતરા જેવી ફાડી ખાનાર તીક્ષ્ણ દાત ગાય જો કે સીધું અને સરળ પશુ છે છતાય એની પાસે હિસાના સાધન તરીકે તીક્ષ્ણ શીગડા છે સિહની પાસ તીક્ષ્ણ નખ છે, કે જેના વડે એ શિકાર કરે છે કૂતરા પાસે ફાડી ખાનાર દાત છે પણ માનવ—દેહ કેટલો રમ્ય છે એ અહિસાનુ પ્રતિક છે પરતુ એ જ સૌમ્ય માનવીએ ઍટમબોબ સમા ભયકર સહારક શસ્ત્રોનુ આજે નિર્માણ કર્યું છે.

સાપ ભયકર પ્રાણી છે એની દાઢમા ભયકર વિષ છે અને એ મનુષ્યના પ્રાણ પણ લઈ લે છે પરતુ વિચારવાનુ એ છે કે સાપ દ્વારા દશ દીધેલી વ્યક્તિ વધારે મરી છે કે સ્વય માનવ દ્વારા વધુ કપાઈ છે?

ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે માનવીએ જેટલા મનુષ્યોનો સંહાર કર્યો છે તેટલો સંહાર પશુઓએ પણ કર્યો નથી સાચે જ માનવતાવિહીન માનવ સાપ કરતાં પણ વધુ ભયંકર છે અને સિંહ કરતાં પણ વધુ ક્રૂર

માનવમાં જો માનવતા હોત તો ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં ખીલા શા માટે ઠોકાત ? રામને શા માટે વનવગડામાં ભટકવું પડત ? ઈશુને ક્રોસ પર ચઢાવનાર માણસ જ હતો અને સોક્રેટીસને વિષનો પ્યાલો પાનાર પશુ નહીં પણ માનવ જ હતો એમનો આકાર તો એ બતાવતો હતો કે એ મનુષ્ય છે પણ એમની પ્રકૃતિ-સ્વભાવને પૂછો એ શું જવાબ આપશે ? એમની પ્રકૃતિ માનવ-માટીની નહીં પરંતુ દાનવ-માટીની બની હતી. માટીને મનુષ્યનો આકાર મળી જવામાં કશી વિશેષતા નથી એમ તો રાવણ પણ મનુષ્ય હતો અને રામ પણ મનુષ્ય જ હતા છતાં બંને વચ્ચે કેટલો ફેર હતો ! એક શરીરની આકૃતિ માત્રથી મનુષ્ય હતો તો બીજો જીવન સુગંધ દ્વારા માનવ કહેવાયો. એકના માનવ-ચોળા (વસ્ત્ર)માં દાનવતાનું રૂપ છુપાયેલું હતું તો બીજાના દિવ્ય જીવનમાં માનવતાનો પ્રકાશ ઝળહળી રહ્યો હતો.

માનવતાની શોધમાં

માનવમાં જ્યારે માનવતાનો પ્રકાશ બુઝાઈ જાય છે ત્યારે ત્યાં અંધકાર જ બાકી રહી જાય છે અને ત્યાં અંધકાર છે ત્યાં ભટકામણ છે આપણે ત્યાં સાધુઓની કમી નથી તેમ નથી ગુરુઓની નથી નેતાઓની કે આગેવાનોની. તેમ છતાં સંપ્રદાય પંથવાદ, જાતિવાદનાં ભૂત ભારતમાં જામેલાં પડ્યાં છે આ જ જીવતાજાગતા દાનવોએ ભાઈના હાથે ભાઈ મરાવ્યો છે અને એ ગ્રંથીઓ વચ્ચે ખાડો ખોદ્યો છે જાતિવાદે આપણામાં લડાઈ જગાવી છે પંથવાદના નામે પણ લડી ચૂક્યા છીએ. પ્રાંતવાદને લઈને મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતે લોહીની હોળી રમી છે

અમે હિંદુ છીએ મુસલમાન છીએ જૈન છીએ શીખ છીએ પારસી છીએ ખ્રિસ્તી છીએ પણ શું મનુષ્ય નથી ? બીજી બાજુ અમે મહારાષ્ટ્રી છીએ, ગુજરાતી છીએ દક્ષિણી છીએ ઉત્તર ભારતીય છીએ પંજાબી છીએ સિંધી છીએ, પણ શું ભારતીય નથી ? આપણી વિચારવાની રીત જ ખોટી (વિપરીત) છે આપણે ટુકડાઓમાં વહેંચાઈ ગયા છીએ. અને એ રીતે વિચારવાને ટેવાઈ ગયા છીએ. અખંડ માનવતા આપણા મગજમાં બેસતી જ નથી

કોઈએ જો હિન્દુના ઘેર જન્મ લીધો છે તો એના શિરે હિન્દુત્વ સવાર થઈ જશે ચોટલી અને જનોઈ રાખવી જરૂરી બનશે કોઈ પણ બાળક પોતાની માતાના પેટમા આવે છે ત્યારે હિન્દુ અથવા મુસલમ'ન દર્શાવતુ કોઈ નિશાન લઈને આવતુ નથી આજ સુધી મનુષ્ય એવુ કોઈ મશીન બનાવી શકયો નથી કે કોઈ બાળક અ ગે એમ બતાવી શકે કે એ હિન્દુ છે કે મુસલાન છે પ્રકૃતિને આગણે એવો કોઈ ભેદ નથી પણ એને શી ખબર હતી કે આ મનુષ્યના બાળકને જે પૃથ્વીગૃહનો અધિષ્ઠાતા બનાવ્યો છે તે આ પૃથ્વીને એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા વગેરે ટુકડાઓમા વહેચી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ ભારત, પાકિસ્તાન, જર્મન, જાપાન, ઇગ્લેડ, આફ્રિકા, અમેરિકા જેવા નાના–નાના ટુકડામા ભેદી નાખશે અને એ ટુકડાઓમા પણ પ જાબ ને સિ ધના ટુકડા, ગુજરાત ને મહારાષ્ટ્રના ટુકડા, બ ગાળ ને બિહારના ટુકડા કરી દેશે ? અને એને એની પણ કયા ખબર હતી કે માનવનુ આ બાળ જે માનવસમાજનો સભ્ય હશે તેને જ હિન્દુ મુસલમાનના રૂપમા બદલી નાખશે ?

પર તુ માનવતા આપણને આ બધા ભેદો કરતા ઉપર અભેદ તરફ દોરી લઈ જાય છે ખ ડોમાં અખ ડ તત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર માનવતા વડે જ સ ભવી શકે છે આપણે જ્યારે પોતાને જાતીય, પ્રાતીય અને રાષ્ટ્રીય દિવાલોથી ઉપર ઊઠીને જોવુ શરૂ કરીશુ ત્યારે જ બધા સ ઘર્ષો સમાપ્ત થઈ જશે પોતાને જ્યારે ટુકડાઓમા વહેચાયેલા જોઈએ છીએ, ભારતીય અને પાકિસ્તાનના રૂપમા નિહાળીએ છીએ ત્યારે મનમા સ ઘર્ષ–જ્વાલા ઊઠે છે એક અમેરિકન જ્યારે કોઈ રશિયનને જુએ છે તો એ ઉત્તેજિત થઈ જાય છે

આપણે જ્યારે સમસ્ત માનવ–જાતિને એક રૂપે જ જોવાનો અભ્યાસ કરીશુ અને કરોડો મનુષ્યો વચ્ચે વ્યાપ્ત માનવતાને પિછાનીશુ ત્યારે જ સ પ્રદાયવાદ, પ્રાતવાદ, ભાષાવાદ, અને રાષ્ટ્રવાદની દિવાલો એક પછી એક તૂટતી જોવા મળશે સ પ્રદાયવાદ અને પ્રાતવાદને લઈને થતા હુલ્લડો પણ સમાપ્ત થઈ જશે રાષ્ટ્રવાદના વિભાગ કારણે થતુ મહાયુદ્ધ બધ થશે અને માનવ માનવતાની છાયા તળે શાંતિનો શ્વાસ લઈ શકશે.

દિનાક
તા ૩૧–૮–૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ, મુબઈ–૧

૧૧ જીવવાની કલા

જીવનનો કલાકાર એ સૌથી મોટો કલાકાર છે. જેને સારી રીતે જીવતાં આવડે છે એ જીવવાની કલા શીખ્યો છે. વાર્તા ગમે તેટલી લાંબી હોય એ કોઈ જોતું નથી પણ સાહિત્યનો રસિક તો એ જ જોતો હોય છે કે વાર્તામાં સરસતા અને સજીવપણું કેટલું છે! તેવી જ રીતે જીવનની વાર્તા કેટલી લાંબી છે એ પ્રશ્નનું મહત્ત્વ નથી પરંતુ જિંદગી કેવી રીતે વિતાવી એ જ મહત્ત્વનું છે. જિંદગીની સાર્થકતા વર્ષોથી મપાતી નથી, પણ એ તો એના ગુણોથી જ મપાય છે.

ગજસુકુમાર કરતાં સોમિલે લાંબી જિંદગી ગાળી, અને અભિમન્યુ કરતાં જયદ્રથે લાંબું જીવન ગાળ્યું પરંતુ એની જિંદગીની એ દીર્ઘતાનું શું મહત્ત્વ છે! પેલો સુંદર સુકુમાર ગજસુકુમાર સોળ વર્ષની નાની વયે ચારે બાજુ પ્રેમ અને ક્ષમાની સુવાસ ફેલાવી ચાલ્યો ગયો. એણે ક્રોધના વિષને બદલે ક્ષમાનું અમૃત આપ્યું. અપકાર સામે ઉપકાર પ્રકટાવ્યો. અને તે ઉપકારનો દેવ ઉપકારમાં જ વિલીન થઈ ગયો. સોમિલનું જીવન અપકારમય હતું. એની પાસે માત્ર વિષ હતું. એ જ્યાં સુધી જીવ્યો ત્યાં સુધી ચારે બાજુ વિષ જ પ્રસારતો રહ્યો અને અંતે એક દિવસ તે એવા જ અપકાર પૂર્ણ નરકમાં પહોંચી ગયો. આવી જ હકીકત અભિમન્યુની છે. અર્જુનનો એ બાળ જેના હોઠની લાલીમા હજુ જરા યે ઓછી થઈ ન હતી, હજુ મેંદીની લાલાશ પણ ધોવાઈ ન હતી ત્યાં તો એ નીકળી પડ્યો અન્યાય સામે ઝૂમવા. સત્યવાદીઓના ચક્રવ્યૂહને ભેદ્યો. એકલો અટૂલો તે તરુણ કુમાર લડી પડ્યો ને મોટા મોટા મહારથીઓના પ્રાણ તેણે કંપાવી મૂક્યા પરંતુ એ અન્યાયી યુદ્ધમાં જયદ્રથના બાણનો એ શિકાર બની ગયો. આમ ભલે એ અભિમન્યુ જીવ્યો થોડું જ પણ ઉત્તમ રીતે જીવી ગયો.

જીવન પણ એક કલા છે ચિત્રકાર વાકીચૂકી રેખાઓમા રગ પૂરી સરસ ચિત્ર ઉપસાવે છે, ત્યારે એમા જાણે જીવન ધમકી ઊઠે છે એક શિલ્પી બિનઘડાયેલો પથ્થર લે છે, અને છીણી અને હથોડી વડે એ પથ્થરને એક ભવ્ય મૂર્તિમા પરિણત કરી દે છે એ એની કલા છે રગ અને છીણીની કળા પણ સરસ કળા છે પણ જીવનની કળા સૌથી મોટી કળા છે શિલ્પી મૂર્તિ બનાવે છે પરતુ જીવનનો કલાકાર જીવનને ઘડે છે–બનાવે છે.

કલાકારના હાથમાં લોઢુ પણ સોનુ બની જાય છે બજારમા રખડતા લોઢાના ટુકડાની બે પૈસાની કિમત હોય છે પણ તેજ લોઢાનો ટુકડો જ્યારે કોઈ કારખાનામા પહોચે છે, અને કોઈ મશીનનુ અગ કે પૂર્જો બની જાય છે ત્યારે તેની કિમત દસ રૂપિયા થઈ જાય છે જો સજોગવશાત્ તે જ ટુકડો વળી સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પહોચી ગયો અને કોઈ ઘડિયાળીના હાથમા જઈ ચડ્યો, અને ઘડિયાળીના હાથે તે ટુકડામાથી ઘડિયાળનાં નાના નાના સચા–મશીન બન્યા, ત્યારે બોલો, એ જ લોખડના ટુકડાના દામ કેટલા મોઘાં થઈ જશે? સોના કરતા યે એ ટુકડાની કિમત વધી જશે.

આજ રીતે જીવનનો કલાકાર મૂળ માટીનુ સોનુ બનાવે છે. તે આત્મામાથી પરમાત્માની મૂર્તિ સાકાર કરે છે ભગવાન મહાવીર, મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ, મહાત્મા બુદ્ધ, જરથોસ્ત, મહાત્મા ગાધી, એ બધા આવા જ કલાકાર હતા આપણે પણ જીવનના કલાકાર બનવુ જોઈએ આપણે જીવનની કલા એવી વિકસાવીએ કે આપણે જે કોઈ સ્થિતિમા હોઈએ તે સ્થિતિમા આપણે વિષે બીજાને ગૌરવ થાય એટલે કે ધારો કે હુ મારા પિતાનો પુત્ર છુ તો હુ એવો પુત્ર બનુ કે મારા પિતા "હુ આવા પુત્રનો પિતા છુ" એવુ ગૌરવ અનુભવે રાજા સિદ્ધાર્થને ભગવાન મહાવીર જેવા પુત્રના પિતા હોવાનુ ગૌરવ હતુ રામ સમા પુત્ર મેળવી રાજા દશરથ પણ ગૌરવ અનુભવતા હતા પિતાનુ જીવન જોઈ પુત્ર ગૌરવ અનુભવે કે 'મારા પિતા આવુ ઉજ્જવળ જીવન જીવી ગયા છે' ભાઈ પોતાના ભાઈ માટે એમ ગૌરવ લઈ શકે કે 'મારા ભાઈનુ જીવન એટલુ સુદર હતુ કે તેની સરખામણીમા કોઈ ઊતરી શકે નહિ એના જીવનમા ક્યાંય કલકની આછી છાટ પણ ન હતી' માતાને પુત્રને જોઈ થાય, 'મારો પુત્ર ખરેખરો કૂળદીપક છે તેણે માત્ર કૂળને જ નહિ પણ સારાયે સમાજ અને રાષ્ટ્રના નામને પોતાના પ્રકાશથી અલોકિત કર્યું છે'

ગાંધીજી સમા પુત્ર મેળવી માતા પુતળીબાઈનું અને શિવાજીને મેળવી માતા જીજીબાઈનું હૈયું ગજ ગજ ફૂલતું હતું આવી જ સ્થિતિ સાસુ અને વહૂ વચ્ચે હોઈ શકે. વહુ પોતાની સાસુ માટે જ્યારે ગૌરવ લઈ શકે અને સાસુને પણ જ્યારે એમ થાય કે મારું કેટલું મોટું ભાગ્ય કે મને આવી સુશીલ અને શિક્ષિત વહુ મળી! આવી જ રીતે પતિ-પત્ની પણ એકબીજા માટે ગૌરવ લઈ શકે ત્યારે તે ભાગ્ય જીવનની કલા સાધ્ય કરી ગણાય.

જેણે જીવનની કળા સાધ્ય કરી છે તેને માટે તેનો શિક્ષક-ગુરુ હશે પછી તેની પાસે તેણે એક જ વર્ષ અભ્યાસ કર્યો હોય-અભિમાન લે છે જ્યારે જ્યારે એનું નામ કાને પડે છે ત્યારે ત્યારે એ બોલી ઊઠે છે "ઓહ, એ તો મારો વિદ્યાર્થી! એના જેવા વિદ્યાર્થી તો ગણ્યાગાંઠ્યા જ મળે. વિદ્યાર્થીજીવનમાં પણ એની સુશીલતાએ મારા મનને હરી લીધું હતું વગેરે"

તમારું નામ તમારા વડિલો સામે બોલાય ત્યારે શરમથી તેમને માથું નીચે ઢાળી દેવું પડે, તો એ કેટલું ખરાબ કહેવાય! એ તે કંઈ જિંદગી છે તમારી જિંદગી એવી હોવી જોઈએ કે તમારું નામ જીભ પર આવતાં જ ગુરુજનોનું હૃદય હરખથી નાચી ઊઠે. જિંદગી જીવો તો એવી જીવો કે જ્યારે તમે આ સંસારમાંથી વિદાય લ્યો ત્યારે દુનિયાની આંખો તમને યાદ કરી રડી ઊઠે. જ્યારે દહન કરનાર તન ઢાંકવા માટે કફનનો ટુકડો આપે ત્યારે તેની આંખમાંથી આંસુના બે ટીપાં પણ તમારે માટે વરસે સ્મશાનમાં જ્યારે શબવાહિની પહોંચે અને લાકડાં આપનાર લાકડાં આપે ત્યારે એની આંખો પણ તમને વિદાય દેતાં ભીની થઈ જાય, અને એના મોંમાંથી શબ્દો સરી પડે કે અરે આમનો એક ભલો આદમી જતો રહ્યો.

એક ઉર્દુનો શાયર કહે છે

जिंदगी यसि बना जिन्दा रहे दिल साद तू
जब न हो दुनिया में तो दुनिया को याद आये तू।

આપણું જીવન પેલા ચંદનના લાકડાના જીવન જેવું બનવું જોઈએ. ચંદન ત્યારે લીલાછમ સ્વરૂપે હતું ત્યારે પણ એણે દુનિયાને સુગંધ જ આપી અને કોઈએ એને જ્યારે કાપી નાખ્યું ત્યારે કાપનારને પણ એણે સુગંધ આપી. અને શું કહું! પોતાને કાપવી કુહાડીના મોંને પણ એણે તો સુગંધથી જ ભરી દીધું જ્યારે એ કાષ્ઠ સુકાઈ ગયો ત્યારે પણ પોતાની ફોરમને એણે છોડી નહિ. અને બળતાં બળતાં પણ એણે તો દુનિયામાં સુરભિ જ પ્રસારી. આવી જ વાત આપણા જીવન માટે બનવી જોઈએ

જ્યારે આપણે સુખ અને સમૃદ્ધિના હર્યાભર્યા વૃક્ષ ઉપર હોઈએ ત્યારે આપણે બીજાને સુગંધ જ આપવી જોઈએ અને જ્યારે સુખ અને સમૃદ્ધિની ડાળથી કપાઈને જુદા થઈએ અને દુઃખના મધ્યાહ્નમાં સુખના પાંદડાં સુકાઈ જાય, ત્યારે પણ આપણા સ્વભાવની શીતળતા અને ખુશબો સમાપ્ત ન થવી જોઈએ. દુર્જનની જીભ કુહાડી બની આપણા દિલને છેદે તો પણ આપણે સુગંધ જ લુટાવતાં રહેવું જોઈએ. એ જ ખરી જીવનની કલા છે.

જીવનની કળા ભગવાન મહાવીર શીખ્યા હતા. જ્યારે તેઓ રાજ-મહેલમાં રહેતા હતા ત્યારે પણ તેઓ બીજાઓ માટે વરદાનરૂપ નીવડ્યા હતા. હજારો-લાખો ગરીબોના દુઃખને એમણે પોતાનું દુઃખ માન્યું અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જ્યારે તેઓ રાજ-વૈભવને ઠોકરે મારી મુનિ બન્યા ત્યારે પણ એમની જીવનસુવાસ તેવી જ રહી. એમની જીવનસૌરભની અસીમતા તો ચંડકૌશિક નાગ જ્યારે એમને ડંખ મારે છે ત્યારે અને ઇન્દ્ર જ્યારે એમના પગની પૂજા કરે છે ત્યારે જ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. પણ એમની સમભાવસાધના કદી સમાપ્ત ન થઈ.

ડંખ મારનાર કૌશિક અને પૂજા કરનાર ઇન્દ્ર બંને પ્રત્યે એમની દૃષ્ટિમાં સામ્ય હતું. શત્રુ અને મિત્રનો ભેદ તેમના મનમાં રહ્યો ન હતો. એમાં તો અભેદભાવ ભર્યો સમભાવ જ વહી રહ્યો હતો.

સંત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના ઘણા મોટા સંત થઈ ગયા. એક દિવસ તેઓ વિઠોબાની યાત્રાએ જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં કબૂતરોના ટોળાં ધાનકણો ચણી રહ્યાં હતાં. ભૂલથી તુકારામ એમની નિકટ ગયા. પણ તેમની નજીક પહોંચતાની સાથે જ કબૂતરો એકદમ ઊડી ગયાં. આ દૃશ્ય જોઈ સંત તુકા-રામને થયું: 'મારામાં હજુ પૂરતી સંતવૃત્તિ આવી નથી. જરૂર રાક્ષસી તત્ત્વો હજુ મારામાં ક્યાંય ને ક્યાંય છૂપાયેલાં પડ્યાં છે. તેથી જ બિચારાં આ પંખીઓ ધાન્ય છોડી ઊડી ગયાં.' આવું પણ હૃદય હતું જે તમામ પશુ-પંખીઓમાં આત્મીયતાનું દર્શન કરતું હતું અને કોઈને પણ દુઃખી જોઈ પોતે દુઃખી થઈ જતું હતું.

આપણું જીવન જ એવું હોવું જોઈએ કે ન આપણે કિસીથી ડરીએ કે ન આપણાથી એક ચકલું પણ ડરે. એ જીવન એટલું રમ્ય હોય કે સર્વત્ર એ લોકપ્રિય બને. આજે આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ છીએ. સાહુ ઇચ્છે છે કે દુનિયાના લોકોમાં પોતે જાણીતો થાય. જ્યાં જ્યાં તે જાય ત્યાં ત્યાં તેના સ્વાગત માટે હજારોની સંખ્યામાં લોકોની મેદની ઊભરાય. પોતે

જે કાંઈ કહે તે બધું જ હજારો લોકો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે. પોતે ભાષણ આપતો હોય ત્યારે પાંચ પાંચ મિનિટે તાળીઓથી સભાખંડ ગાજી ઊઠે અને બીજે જ દિવસે એ ભાષણ દરેક દૈનિક છાપામાં પહેલે પાને છપાય અને એ સાથે સાથે એનો પરિચય પણ આપ્યો હોય અને ફોટો પણ હોય.

વૃક્ષ અને માનવ

દુનિયામાં આપણે લોકપ્રિય બનવા ઇચ્છીએ પણ એ પહેલાં આપણે એ વિચાર કરી લેવો જરૂરી છે કે આપણે આપણા પોતાના ઘરમાં પ્રિય બન્યા છીએ કે નહિ. ભારતની ભૂમિ પર પેદા થતા આંબાએ જેટલી લોકપ્રિયતા મેળવી છે એટલી લોકપ્રિયતા આપણી છે કેમ? એના જેવું માધુર્ય આપણે મેળવ્યું છે? પેલું આંબાનું ફળ તો મરીને બોલે પણ છે જ્યારે તું તો સોનાને પારણે ઊછર્યો છે એને તો પેલાં ખાતરનું પોષણ મળ્યું, પણ તે તો મીઠાં મધુરાં શરબતો પીધાં તે અંધારામાં રહ્યું અને તું વીજળીના પ્રકાશમાં રહ્યો પેલું થતા જ ગર્ભમાં રહ્યું, અને તું ચમકદમકભર્યાં શહેરમાં રહ્યો. પરંતુ હે માનવ તું એકાંતની ક્ષણોમાં બેસી વિચારજે કે તે પેલા ફળ જેવી મધુરતા મેળવી છે ખરી!

એક આંબાનું ફળ જ્યારે ઘેર આવે છે ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય છે બાળકો કૂદવા લાગે છે પરંતુ જ્યારે તમે ઘેર પહોંચો છો ત્યારે સૌના મોં પર પ્રસન્નતા છવાઈ જાય ખરી! અથવા છવાયેલી પ્રસન્નતા પણ તમારા જતાં ઊડી જાય એવું બને છે! તમને જોઈને બાળકો દોડીને નજીક આવે છે કે તમારો શબ્દ સાંભળી ખૂણામાં ભરાઈ જાય છે ઘરમાં પગ મૂકતાંની સાથે જ જો પ્રસન્નતાનું વાતાવરણ સર્જાય તો સમજવું કે તમે જીવનની કળા શીખ્યા છો પરંતુ એને બદલે જો ઘરમાં તમારો પગ પડે કે ઘરનાં માણસોને એમ લાગે કે ઘરમાં અંગારા પગ માંડે છે તો સમજવું જોઈએ કે જીવનની કળા હજુ તમારાથી હજારો ગાઉ દૂર છે

પહેલાના ચોરોએ પણ જીવનની કેવી કળા મેળવી હતી! આત્માના સુંદર કલાકાર વૈરાગ્યવાન જંબુકુમારના ઘરની વાત છે સુંદર સુકુમાર જંબુકુમારે જુવાનીના દ્વારે પગલાં પાડ્યાં હતાં ત્યારે એમણે આચાર્ય સુધર્મ સ્વામીની પ્રવચનધારા સાંભળી અને એમનું જીવન બદલાઈ ગયું રોમેરોમમાં ત્યાગની અનુભૂતિ થવા લાગી ભોગોમાં ભય દેખાયા જંબુકુમારે

એક પ્રવચન સાભળ્યું હતું તમે કેટલા સાભળ્યા છે? સાભળતા–સાંભળતા તો વાળ ધોળા થયા પણ જીવન બદલાયુ નહિ કારણ તમે પ્રવચનને રોટલો ગણો છો રોટલો પ્રતિદિન ખાવો જોઈએ તેમ પ્રવચનો પણ દરરોજ સાભળવાં જોઈએ પરતુ જેમની પાચનશક્તિ મદ પડી ગઈ છે, તે રોટલી તો શુ બદામ–પિસ્તા આરોગે તો ય એનાથી એનામા શક્તિ નહિ આવી શકે આજે શ્રોતાઓની પ્રાચન–ક્રિયા આવી બગડી ગઈ છે

તમારે પ્રવચનને રોટલો નહિ પણ ઔષધ સમજવુ જોઈએ રોટલી તો પેટ ભરીને ખાઈ શકાય છે, પણ દવા પેટ ભરીને ખાઈ કે પી શકાય નહિ થોડીક સુવર્ણભસ્મ કેવો પ્રભાવ દેખાડે છે! તેવી જ રીતે થોડુ સાભળવુ પણ એનો ચમત્કારિક લાભ દેખાવો જોઈએ. ઈર્ષ્યા અને ક્રોધની બીમારી નાબૂદ થવી જોઈએ આર્ય જબુએ એક પ્રવચન સાભળ્યુ અને એમની જીવનધારા બદલાઈ ગઈ તેઓ ભોગથી નાસી ત્યાગના પથે આગળ વધવા મથી રહ્યા

માત–પિતાના સ્નેહભર્યા આગ્રહને તેઓ ટાળી શક્યા નહી અને એમણે આઠ સુકુમારીઓનુ પાણિગ્રહણ કર્યું જ્યારે તેઓ લગ્ન કરીને પાછા ફર્યા ત્યારે પહેલી જ રાત્રે સુદરીઓને ત્યાગ–પથનો ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા આ બાજુ તે સમયનો પ્રસિદ્ધ ચોર પોતાના સાથીઓ સાથે મત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો કે આજે ક્યા ચોરીનો ઘા નાખી શકાય? ચોરોનો અધિપતિ બોલ્યો 'ઘડા કરતા કૂવામાથી પાણી લેવુ સારુ અને તળાવમા જો પાણી હોય તો કૂવા કરતા તળાવમાથી લેવુ વધુ સારુ છે. તળાવ કરતા નદી અને નદી કરતા સમુદ્રમાથી લેવુ સારુ આપણે ચોરી તો કરવી છે પણ કોઈ મધ્યમ વર્ગના ઘેર નહી કારણુ તે બિચારો સ્વય આર્થિક મુશ્કેલીના ઘાણામા પીસાઈ રહ્યો હોય છે. એના ઘડામાથી શું લેવુ, જે પોતે જ તરસ્યો છે!'

એક ચોરે કહ્યુ, "વારુ તો, મમ્મન શેઠને ત્યા જઈએ તે તો રાજગૃહના ધનશ્રેષ્ઠ છે તે સમુદ્ર છે, તેમાથી વધુ ભરાય તો પણ કોઈ નુકસાન નહીં થાય, ચોરશ્રેષ્ઠ બોલ્યો, "વાત તો સાચી છે તે સપત્તિનો સમુદ્ર છે, પણ દિલ તો દરિયાવ નથી તે પૈસાનો એટલો લોભી છે કે જો આપણે એને ત્યા ચોરી કરીશુ તો તે કાલે જ ઝેર ખાઈ મરી જશે માટે ચોરી કરવી જ હોય તો શ્રેષ્ઠકુમાર જબુકુમારને ત્યા જવુ જોઈએ તેને ત્યા સપત્તિનો પણ સાગર છે તેમ પોતે દિલનો પણ સાગર છે આજે જ તે

આઠ ફ્રાન્ની ભેટ લઈને આવ્યો છે એટલે ત્યાંથી લઈશું તો ન ત્યાં ખાઈ પાણી નહિ. પેલા ચોરમાં પણ કેટલો વિવેક હતો હું માનું છું આજના શાહુકારોમાં પણ આટલો વિવેક નહી હોય.

તમે નારાજ ન થાઓ તો એક વાત પૂછી લઉં તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવે છે ત્યારે તમારું લક્ષ્ય શું હોય છે? એ કે એ બહુ ગરીબ છે માટે એની પાસેથી વધુ લેવું ન જોઈએ? જી નહી ત્યારે તો તમારું એક જ લક્ષ્ય રહે છે કે મારી દુકાને આવેલા ગ્રાહકનુ ખિસ્સું કેમ ખાલી કરી લેવાય!

તમે જો જીવનના કલાકાર બનવા માગતા હો તો તમારે બદલાવું પડશે. પોતાની ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓમાં પરિવર્તન લાવવું પડશે. એમ તો આ વીસમી સદીમાં ઘણું બધું પરિવર્તન થયું છે પહેલાં તમે દીવડાનો ઉપયોગ કરતા હતા એમાં તેલ પૂરવાની ઝંઝટ હતી, તે પછી ફાનસ આવ્યું પછી ગેસ-બત્તી (પેટ્રોમેક્ષ) આવી અને હવે તો વીજળી અને ટ્યુબલાઈટ આવી- નાનકડું એવું બટન દબાયું કે ચારેય બાજુ પ્રકાશ થઈ જાય

પહેલાં બહેનો કલાકો સુધી ચૂલા ફૂંકતી હતી. તેમાંય વળી ધૂમાડાને લઈને આંખો બળતી હતી પણ હવે તો ગેસના ચૂલા આવી ગયા છે એને લઈને ચૂલાની માથાકૂટ મટી અને ધૂમાડાની તકલીફ પણ ગઈ કેટલાક ઠેકાણે તો કૂકર પણ આવી ગયાં છે જે એક કલાકમાં જ તમને દાળ, ભાત, શાક તૈયાર કરી આપે છે તેને સારુ હાથ પગ ચલાવવાની હવે જરૂર નથી. હા પણ રોટલી બનાવવાની તમને મહેનત જરૂર પડે છે હવે એવા મશીનની પણ તમારે જરૂર છે જે રોટલી મોઢામાં મૂકી દે અને હાથ-મોં પણ ધોઈ આપે. (સભામાં હસાહસ)

રોટલી બનાવવાનુ તો નહી પણ મોં ધોવાનુ મશીન આવી ગયું છે હમણાં જ મે છાપામાં આવી ખબર વાંચી હતી. બ્રશની સાથે બેટરી લગાવી દેવાથી બ્રશ પોતે દાંત સાફ કરી દે છે મશીનયુગે તમારામાં કેવું પરિવર્તન લાવી દીધું છે! તમારી ભોજનવિધિમાં પણ કેટલું પરિવર્તન આવી ગયું છે પહેલાં પાટલે થાળી રાખી ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાતી હતી- જ્યારે હવે તો ટેબલ ખુરશી પર બેસી કાંટા અને ચમચા વડે ભોજન કરવામાં સભ્યતા ગણાય છે રહેણી-કરણી ભવન-નિર્માણ ઈ૦ સર્વમાં પરિવર્તન આવ્યાં છે પણ આપણે એ જોવું છે કે જીવનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે કે નહીં જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો જણાશે કે બાહ્ય પરિવર્તન થયું છે પરંતુ માનવીની વિચાર-ધારામાં અને એની વૃત્તિમાં કશું જ પરિવર્તન નથી થયું

બળવાન નિર્બળોને, અમીર ગરીબોને અને સાધનસપન્ન સાધન-હીનોને કચરી જીવિત રહી શકે છે, એ ભાવનામા જરા સરખુ ય પરિવર્તન આવ્યું નથી હજારો વર્ષોથી જે રીતે આપણે વિચારતા આવ્યા છીએ, તેથી એક તસુ પણ આપણે આગળ વધ્યા નથી હજારો વર્ષો પહેલા આપણે સમજતા હતા કે, ક્રોધ વડે બીજાઓ પર વિજય મેળવી શકાય છે, આજે પણ આપણે એવુ જ માનીએ છીએ એકવાર નહી પરતુ હજારોવાર આપણે એ જોતાં આવ્યા છીએ કે ક્રોધથી મળેલો વિજય થોડી જ વારમા હારમા પલટાઈ જાય છે, તો યે આપણે એ માન્યતામા પરિવર્તન લાવી શક્યા નથી માનવી જ નહી, પરતુ મોટા મોટા શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો પણ તેવા જ પુરાણા ખ્યાલોમા રાચી રહ્યા છે તેઓ આજે પણ એમ જ માને છે કે શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો નિર્બળ રાષ્ટ્રોને દબાવીને જીવિત રહી શકે છે ઇતિહાસે હજાર વાર બતાવ્યુ છે કે તમારા ,આ સ્વપ્નો ભૂલભરેલા, ખોટા છે બીજાને દબાવી અથવા પાડીને ઉપર આવનાર સ્વય નીચે સરી પડે છે, પરતુ ઇતિહાસના આ સત્યની મોટા રાષ્ટ્રોએ સદૈવ ઉપેક્ષા કરી છે અને શસ્ત્ર-શક્તિ પર ભરોસો રાખી તેઓ નાના રાષ્ટ્રોને હડપવા તલસી રહ્યા છે

જીવનની કલા શીખવી હોય તો તમારે, તમારી જાતને બદલવી પડશે મનોવૃત્તિઓમા ફેરફાર કરવો પડશે આજથી તમારે વિચારવુ જોઈએ કે આપણને જે બળ મળ્યુ છે તે નિર્બળોને સતાવવા માટે નહી, તેમનુ રક્ષણ કરવા માટે મળ્યુ છે જે સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે તે ગરીબ પાડોશીઓ અને સાધન-હીન સહધર્મીઓને ઉપર લાવવા માટે મળી છે જીભ આપણને બીજાની નિદા કરવા માટે નહી, પરતુ સદ્ગુણસપન્ન મહાપુરુષોના ગુણ અને ગૌરવગાન કરવા મળી છે

જેણે બીજાના દુખો મટાડવા એક પગલુ ઉપાડ્યુ છે, દુનિયાએ એને પોતાના માથે બેસાડ્યો છે એનુ એક એક હાડકુ પણ હીરા જેવુ મૂલ્યવાન લાગે છે. એકવાર રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી દિલ્હીમા એક ડૉક્ટરની પાસે દાન કઢાવવા ગયા એક પ્રમુખ સાહિત્યકાર પણ તેમની સાથે ગયા હતા જ્યારે તેઓ આશ્રમમાથી ઉપડ્યા ત્યારે એક આશ્રમવાસી હરિજન સેવકે સાહિત્યકારને કહ્યુ "ભાઈ, તમે ગાધીજી સાથે જાઓ છો ગાધીજીનો દાન ડૉક્ટર કાઢશે, તે લઈ લેજો અને મને આપી દેશો તો બહુ મોટો ઉપકાર થશે બાપુની સ્મૃતિમા હુ એને સદૈવ માની પાસે જ રાખીશ "

ગાધીજી દવાખાને પહોચ્યા ડૉક્ટરે ઊભા થઈ ગાધીજીનુ અભિવાદન

કર્યું અને બાપુને પૂછ્યું 'અહીં આવવાની કયા કારણે તસ્દી લીધી' હસતાં હસતાં બાપુએ જવાબ વાળ્યો: "આ દાંત પીડા દે છે તે કઢાવવો છે." ડૉક્ટરે કહ્યું, "જે બીજાને પીડા દે તેને તો કાઢવો જ જોઈએ. અંગ્રેજો ભારતવાસીઓને પીડી રહ્યા છે તેથી તમે એમને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવા માગો છો." બાપુએ કહ્યું: "તમે સાચું જ કહ્યું છે. ભારત તો મારું શરીર છે. એક પણ ભારતવાસી દુઃખમાં હોય તો આ મારું શરીર એને સહન કરી શકતું નથી." ડૉક્ટરે હવે એમને ઇન્જેક્શન લગાવ્યું. મોંના પેઢાને સુન્ન કર્યાં અને પછી એમની હાલતી દાઢ ખેંચી કાઢી. દાંત કઢાવી લીધા બાદ ગાંધીજી તો આશ્રમમાં પાછા ફર્યા.

પેલા સાહિત્યકાર હજુ દવાખાને જ રોકાઈ રહ્યા. ગાંધીજીના ગયા પછી એમણે ડૉક્ટરને કહ્યું: "ગાંધીજીનો પેલો કાઢેલો દાંત મને સોંપી દો." ત્યારે ડૉક્ટરે જવાબ વાળતાં કહ્યું, "જી નહીં, આ દાંત તો અહીં જ રહેશે." આ જ વખતે ત્યાં પાસે ઊભેલા કંપાઉન્ડરના દિલમાં પણ ખળભળાટ થયો કે બાપુનો દાંત હું જ લઈ લઉં. જ્યારે પેલા સાહિત્યકાર ભાઈ વિચારી રહ્યા હતા કે, એ દાંત મારા કબજામાં આવી જાય. બાપુનો દાંત લેવા માટે ત્રણેય જણા મથામણ કરી રહ્યા હતા. તમારા દાંત પણ પડતા જ હશે ત્યારે શું એ દાંત લેવા કોઈ બીજું મથામણ કરે છે ખરું? મથામણની વાત તો દૂર રહી પણ ખાતાં ખાતાં કદાચિત તમારો દાંત પડે, તમારી ઘરવાળીને કહો કે આ દાંત પેલા ઘરેણાંની ડબ્બીમાં મૂકી રાખો, ત્યારે એ ઘરવાળી કહેશે કે જાવ પેલી કચરાપેટીમાં ફેંકી આવો. બસ આ જ કિંમત છે એને તમારી!"

પરંતુ ગાંધીજી તો જીવનના કળાકાર હતા. એમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન દેશવાસીઓના હિતાર્થે સમર્પી દીધું હતું તેથી એમના દાંત માટે ડૉક્ટર, કંપાઉન્ડર અને સાહિત્યકાર ત્રણેય મથી રહ્યા હતા. સાહિત્યકારે જોયું કે દાંત હમણાં મળે તેમ નથી. તેથી તે પાછો ફર્યો અને સાંજવેળાએ ફરી ડૉક્ટર પાસે ગયો અને કહ્યું, "ડૉક્ટર સાહેબ, દાંત આપી દો. ગાંધીજી પોતે માગી રહ્યા છે." આથી ડૉક્ટરે તે તેમને સુપ્રત કરી દીધો. રાત્રે તેમણે પોતાના દોસ્તોને આ વાત જણાવી તો તેમાંના એકે કહ્યું કે એ મને જ આપી દો. હું એના બદલામાં એક હજાર રૂપિયા આપું. બીજાએ બે હજારની ઑફર મૂકી ત્યારે વળી ત્રીજાએ દસ હજાર દેવાની તત્પરતા બતાવી. પરંતુ પેલા સાહિત્યકારે કહ્યું, "જી નહીં, એ બની શકે તેમ નથી. ગાંધીજી સાથે [illegible]

કપટ કરવુ એ ખરાબ છે તો તેમના દાંત સાથે પણ છળ-કપટ કરી શકાય નહી આ દાંત તો એક હરિજન સેવકે મંગાવ્યો હતો, તે તેને જ આપીશ અને બીજે દાડે તે દાંત પેલા હરિજન સેવકને સોપાઈ ગયો '

આ દાંતની વાત છે હુ તો કહીશ કે આ દાંત નહી, જીવનના કલાકારની વાત છે જે આ કળા શીખ્યો છે, એના હાડકાને માણસ સુવર્ણ પાત્રમા સાચવે છે તે વીતરાગ દેવો કે તીર્થંકર દેવો જ્યારે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એમના ભૌતિક દેહના સસ્કાર માટે સ્વય ઈન્દ્ર ચાલીને આવે છે વિતરાગી જ જીવનના સાચા કળાકાર છે

આપણને જીવન મળ્યુ છે તો જીવનના સાચા કળાકાર બનીએ અને એક દિવસ વીતરાગ અવસ્થા પામી જીવનની શાશ્વત શાંતિ મેળવીએ '

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુંબઈ

એક વાર ગાંધીજી ' જોનિસબર્ગ 'થી કોઈ અન્ય સ્થાન પર જઈ રહ્યા હતા, તેમની રેલ્વેની મુસાફરી બાર કલાકની હતી એ સમયે મિ પોલાક નામના એક અંગ્રેજે રસ્કિનનુ " અ ટુ ધિસ લાસ્ટ " નામનુ એક પુસ્તક આપતા કહ્યુ —

" આપ બાર કલાકની મુસાફરીમા આ પુસ્તક વાંચી જજો "

—મહાત્માજીએ તેને વાચ્યુ, તેમણે તે પુસ્તક વાંચ્યા બાદ ' સર્વોદય ' એવુ નામ આપ્યુ આ પુસ્તકનો તેમના પર એવો પ્રભાવ પડ્યો, કે તેણે ગાધીજીને બેરિસ્ટરપણુ છોડાવીને મહાત્મા બનાવી દીધા ! જીવનપર્યન્ત તેમણે સાદાઈ સ્વીકારી, અને તેઓ જગવિખ્યાત બન્યા

અધ્યાત્મવાદનું મધુરું સંગીત લઈને પર્વાધિરાજ આવી પહોંચ્યો છે. આ જ્ઞાની હવાની લહેરો સાગરનો સંદેશ આપી રહી છે તે કહે છે આપણે ભોગોને તજી ત્યાગ ભણી પગલાં માંડીએ. અંધારેથી અજવાળાં તરફ જઈએ. શરીરથી બહાર નીકળી આત્માનાં દર્શન કરીએ. તમે પર્યુષણ પર્વ ઊજવી રહ્યાં છો પરંતુ એનો ઉદ્દેશ શું છે તે તમે વિચાર્યું છે ક્યારેય! આ આત્મ-પ્રકાશના પર્વ દરમ્યાન આપણે વિચારીએ કે હું કોણ છું, મારું જીવન શું છે અને જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

આજે વિશ્વમાં ત્રણ અબજ મનુષ્યો છે એ સૌને જો પૂછવામાં આવે કે તમે સૌ જીવી તો રહ્યાં છો તમારી શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા બતાવે છે કે તમારામાં જીવન ધબકે છે તમે જીવી રહ્યા છો પરંતુ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે?

પ્રશ્ન કોઈ લબ્ધિ-પ્રયોગ નથી. કોઈ ભગવતી સૂત્રનો ગહન પ્રશ્ન નથી કે તમારે ભીંત સામે જોવું પડે. તેમ આ પ્રશ્ન કોઈ સ્વર્ગ અથવા પાતાળની સાથે કોઈ સંબંધ ધરાવતો નથી સ્વર્ગ ને નરકના પ્રશ્નો તો તમે ઘણા વાંચો છો અને એનું સમાધાન પણ કરી શકો છો પરંતુ હું તમને સ્વર્ગે જવાનો પ્રશ્ન પૂછતો નથી. તેમ નરકની ટિકિટ આપવાનું પણ હું કહેતો નથી. મારો તો નાનો એવો પ્રશ્ન છે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે!

પરંતુ તમે સૌ આ નાનકડો પ્રશ્ન સાંભળીને મૂંગા કેમ થઈ ગયા! લાગે છે કે એનું સમાધાન તમારી પાસે નથી. તમે કદી આ બાબત વિચાર્યું જ નથી દુકાન કઈ રીતે સારી ચાલે, પડોશી કરતાં મારી દુકાને વધુ ઘરાકી કેવી રીતે રહ્યા કરે એ બાબત તમે જરૂર વિચારી છે દીકરાને ડૉક્ટર, વકીલ, બેરિસ્ટર કે એંજિનિયર બનાવવો છે પણ તમે વિચારો છો અને પછી

એને માટે કેટલા હુન્નરની ઘેલી લાવે એવી વહુ સાથે એના લગ્ન કરવા છે એ પણ તમે વિચારો છો. ગ્રામપંચાયતમાં સરપંચ બનવું, મુખરાઈ, ધારાસભા કે લોકસભાની ચૂંટણીમાં વિજયી કેમ બનવું એ પણ તમે વિચારી લીધું છે, પરંતુ ફક્ત નથી વિચાર્યું એ કે મારા જીવનનું લક્ષ્ય શું છે?

જીવનયાત્રા તો આપણે કરી જ રહ્યા છીએ, પણ આપણને પોતાના લક્ષ્યની ખબર નથી આ આપણી કેવી વિડંબણા છે? દાખલા તરીકે એક ભાઈ સ્ટેશને ગયા ગાડી આવી અને તે ડબ્બામાં બેસી ગયા એ જીને સીટી મારી ગાડી છૂટવાની તૈયારીમાં હતી કે, એની નજીક બેઠેલા માણસે એને પૂછ્યું કે ભાઈ ક્યાં જવું છે? તો એણે જવાબ વાળ્યો, 'ભાઈ મને એની ખબર નથી કે મારે ક્યાં જવું છે!' આવી વ્યક્તિને તમે બુદ્ધિમાન કહેશો ને? નહી, તમે તો કહેશો એ તો પહેલા નંબરનો બુધ્ધુ છે એને ભાન નથી કે એને ક્યાં સ્ટેશને ઊતરવું છે! તે તો બુધ્ધુ જ થયો ને! તો આ વાત એના જેવી થઈ સંભવે છે કે રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર આવો ને એક પણ આદમી તમને નહીં મળે પરંતુ જીવન રૂપી સ્ટેશન પર તો હજારો લોકો મળી જશે, જેઓ જીવન-રેલમાં બેસી ચૂક્યા છે અને કેટકેટલા પચીસ-પચાસ સ્ટેશનો પાર કરી ચૂક્યા છે તેમાંય વળી કેટલાકોએ તો સિત્તેર-પંચોત્તેર સ્ટેશનો જોઈ લીધા છે, પરંતુ એમને હજુ સુધી ખબર નથી કે એમને ક્યાં સ્ટેશને ઊતરવું છે એવાને તે વળી શું કહેવું!

તમે અહીં બેઠા છો, તો બોલો અથવા ન બોલો, હું નથી માની શકતો કે તમે જીવનનું લક્ષ્ય નિશ્ચિત કર્યું જ નથી તમારામાં કેટલાક એવા પણ હશે જેમણે પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું છે તમે જ્યારે વિદ્યાર્થી હતા ત્યારે પોતાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી લીધું હતું કોઈએ પોતાનું લક્ષ્ય એમ નક્કી કર્યું હશે કે, મારે સારા વકીલ બનવું છે અને એથી એણે વકીલાતની લાઈન લીધી હશે કોઈએ એંજીનિયર બનવાનું નક્કી કર્યું હશે તો એણે એંજીનિયરીંગની લાઈન લીધી હશે કોઈએ ડૉક્ટર બનવું હશે તો એણે મેડિકલ લાઈન લીધી હશે કોઈએ લક્ષ્મી એકઠી કરવી હશે તો એણે કૉમર્સ લાઈન લીધી હશે વળી તમારામાંના કેટલાકોએ પોતાનું લક્ષ્ય નિર્ધારિત કર્યું હશે કે આપણે લક્ષાધિપતિ બનવું છે, શહેરમાં પાંચ માળનું મકાન બાંધવું છે અથવા મરીન ડ્રાઈવ ઉપર બંગલો બાંધવો છે વળી બે ચાર મોટરો પણ રાખવી છે

પરંતુ તમારા આ બધા લક્ષ્યો તમને એક મંજિલ સુધી પહોંચાડી

શકે છે એ તમને તમારા જીવનની સાચી મંઝિલ સુધી તો નહીં જ પહોંચાડે. પોતાના નિર્ધારિત લક્ષ્ય સુધી પહોંચ્યા છતાં તમને અનુભવ થશે કે તમે સાચા લક્ષ્ય પાસે તો હજી જ રહ્યા નથી. તે દિવસે તમે વિચારતા થશો કે લક્ષ્ય નક્કી કરવામાં ઘણી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે એક વ્યક્તિને સાતસો રૂપિયા માસિક પગાર મળે છે તે ઉચ્ચ પરીક્ષામાં બેઠો હતો. તેને પૂછવામાં આવ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ કરવાથી તને શો લાભ થશે! એણે કહ્યું કે આ પરીક્ષા પાસ થવાથી મને દોઢ હજારનો પગાર મળશે આના પછી એક બીજી પરીક્ષા પાસ કરીશ તો મને બે હજાર મળતા થશે.

આ વ્યક્તિનું જીવન-ધ્યેય બે હજાર માસિક પગાર મેળવવાનું છે પણ હું તમને પૂછું છું કે બે હજાર રૂપિયા માસિક મેળવવા છતાં શું એના જીવનમાં પૂર્ણ શાંતિ હશે ખરી! શું પછી એના જીવનમાં કોઈ ઉણપ નહીં રહે! શું બે હજાર મેળવનારાઓ સૌ કોઈ સુખી છે! અરે બે હજાર તો શું દસ દસ હજાર મેળવનારા પણ મળશે અંતર કરતાં પરાઈ થયા છે એનો અર્થ એ થયો કે જીવનના સાચા લક્ષ્યબિંદુને આપણે વિસરી ગયા છીએ.

જે માણસની પાસે ઉચ્ચ ધ્યેય હોતું નથી તે વિલાસી બની જાય છે વિલાસ જ્યારે એની ચરમ સીમા ઉપર પહોંચે છે ત્યારે એ વિનાશને નિમંત્રણ આપે છે અતિવિલાસ એ માણસમાં રહેલી માનવતાને પણ તાણમાં ફેંકી નાખે છે અને ત્યારે એનું અધઃપતન થાય છે આધુનિક જીવન એટલા માટે ભમતી ગયું છે કે માનવી પાસે સાચું લક્ષ્ય નથી. ભૌતિક સૌન્દર્યનો ઝળઝળાટ એના જીવનનું લક્ષ્ય બની ગયું છે પરંતુ તે અધ્યાત્મના જ્ઞાનથી વંચિત બન્યો છે એટલે ભૌતિક ક્ષેત્રે એણે જેટલો વિકાસ સાધ્યો છે તેટલો અધ્યાત્મનો નહીં બન્ને વચ્ચેની ખાઈ ઊંડી ને ઊંડી બની જ ગઈ છે છેલ્લાં સો વર્ષમાં તો આ અંતર ખૂબ વેગપૂર્વક વધતું જ ગયું છે આજે માનવીના હાથમાં જેટલાં ઘાતક શસ્ત્રો આવ્યાં છે તેટલાં પચાસ વર્ષ પૂર્વે નહોતાં ને એમની મારણશક્તિ હજાર ગણી વધી ગઈ છે

એટલે જ માનવીની સ્થિતિ આજે વગર સરનામાવાળા પત્ર જેવી બની ગઈ છે એક વ્યક્તિ પોતાના મિત્રને પત્ર લખે છે કાગળ સુંદર છે વેલ બુટ્ટાવાળો આર્ટ પેપર લીધો છે અક્ષર પણ સુંદર છે મધુર શબ્દોમાં ઘણા સ્નેહપૂર્વક એણે મિત્રભાવે પત્ર લખ્યો છે એના શબ્દે

શબ્દે સ્નેહ વરસી રહ્યો છે કે, વાચનારના દિલમા પ્રેમનો ઉમળકો જાગે. આવુ લખ્યા પછી એણે પત્રને સુદર કવરમા બધ કર્યો એના પર પોતાના મિત્રનુ નામ પણ લખ્યુ, પરતુ જલ્દી જલ્દીમા શહેર અને જિલ્લાનુ નામ લખવુ ભૂલી ગયો અને એણે પેલો પત્ર ટપાલપેટીમા નાખી દીધો. હવે તમે જ કહો, પત્ર ધારેલા સ્થાને પહોચી જશે ખરો ને? ના, નહી. એના મિત્રના હાથમા તે પત્ર પહોચી શકશે નહી, કારણ કે એણે પત્રનુ નિશ્ચિત લક્ષ્ય લખ્યુ નથી.

બસ એવી જ રીતે માનવીએ જીવનની સજાવટમા કશી ઉણપ રાખી નથી, શરીરને કોટ અને પેટ વડે સજાવ્યુ છે હાથ ઉપર દોઢસોનુ ઘડિયાળ બાધ્યુ છે, તે પણ રેડિયમ ધરાવતુ ઘડિયાળ છે મગજને એણે વિવિધ વિદ્યાઓ વડે સજાવ્યુ છે ઇતિહાસ, ગણિત, ભૂગોળ અને અગ્રેજીનુ સારુ શિક્ષણ મેળવ્યુ છે આટઆટલી સજાવટ કર્યા છતા એણે જીવન રૂપી પત્ર ઉપર જો સરનામુ કર્યું ન હોય, કે લક્ષ્ય નક્કી ન કર્યું હોય તો તે પણ પેલા પત્રની જેમ ભટકતો જ રહેશે

ચિત્રકાર પીછીને હાથમા લે તે પહેલાં જ એના મગજમા ચિત્રની કલ્પના આવી ગઈ હોય છે ચિત્ર ચિત્રપટ ઉપર તો પાછળથી ઊતરે છે જે ચિત્રને ચિત્રકારે પહેલા પોતાની કલ્પનામા ચિત્રિત કરી લીધુ હોય તે જ ચિત્ર સુદર બની શકે છે એક કુભાર જ્યારે પણ કળશ ઇત્યાદિ બનાવવા બેસે છે ત્યારે એના ઘાટની રચના એના મગજમા પહેલેથી જ આકાર પામી ગઈ હોય છે જીવનનુ નિર્માણ કરવુ હોય તો એનુ લક્ષ્ય પણ આ રીતે પહેલેથી જ નિશ્ચિત કરી લેવુ જોઈએ.

હવે આપણે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય શુ હોઈ શકે એ ઉપર વિચાર કરીએ માનવી માનવ બને એ જ એના જીવનનુ સુદર લક્ષ્ય છે આપણે આપણા નિજસ્વરૂપમા સપૂર્ણપણે આવી જઈએ, વિભાવ દશાને છોડી સ્વભાવમા આવી જઈએ એ જ જીવનનુ શ્રેષ્ઠ લક્ષ્ય છે અનત-અનત કાળથી આત્મા ક્રોધની પરિણતિમા લિપ્ત છે તે ક્રોધથી ઉન્મુક્ત થઈ, ક્ષમામા પરિવર્તન પામે, અહંકાર તજી આપણે વિનય તરફ જઈએ, માયા અને છળકપટ તજી સરળતા અપનાવીએ અને લોભ તજી નિર્લોભી બનીએ. આમ આપણે આપણી જાતને બદલી નાખીએ ત્યારે આપણુ લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય. રોજ માળા ફેરવનારાઓને હુ કહીશ કે માળા ભલે ફેરવો, એ સારી

વસ્તુ છે પરંતુ માળા ફેરવવા સાથે તમારા સ્વભાવને પણ ફેરવો એ જરૂરી છે તમારી પ્રકૃતિમાં પરિવર્તન લાવો નાની નાની વાતમાં ક્રોધી થવાની જો તમારી પ્રકૃતિ હોય તો એને શાંતિના વાતાવરણમાં બદલી નખો. તમે જો તમારા સ્વભાવને ફેરવશો નહિ તો માળા ફેરવવા માત્રથી કાંઈ સુપરિણામ નહિ આવે.

અનંત-અનંત કાળથી આપણા જીવનમાં રીત નિમતે સ્થાન મેળવ્યું છે તો હવે એમાં ઈન્સાનિયત પ્રગટાવો. તમે તમારા જીવનમાં કઈ રીતે ફેરફાર લાવી શકો એ નીચેની નાની એવી વાતથી જાણી શકશો

એક મા સ ગરીબાઈમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો દીકરી એની મોટી થઈ ચૂકી હતી એના વિવાહની ચિંતા એને ચેન પડવા દેતી ન હતી. જ્યાં જ્યાં એ દીકરીના પ્રશ્નને લઈને પહોંચતો ત્યાં ત્યાં એની સામે સામો જ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહેતો કે દીકરીની સાથે તમે શું આપશો ? આ ? કન્યાને કોઈ જોતું નથી સૌ કોઈ જુએ છે કે તે કેટલી વજનદાર થેલી લઈને આવશે. આજના સગપણ અને સબંધો ઈન્સાનથી નહી પણ પૈસા વડે જ બંધાય છે. પહેલાં તો તમે ટાળવાનો પ્રયત્ન કરશો કે છોકરો તો હજુ ભણે છે એટલે આવતા ચાર વરસ સુધી તો કોઈ ઈરાદો નથી આ બહાના પાછળ એક રહસ્ય છુપાયેલું છે કે જેને લઈને તે કહી નાખે કે તે કેટલું નાણું આપવા ઈચ્છે છે અથવા આપી શકશે ? જો તે એમ કહી દે કે પાંચ હજાર આપીશ તો તરત તમે કહી બેસશો કે શઈ સાહેબ હજુ હમણાં એક અઠવાડીયા પહેલાં જ અમુક ગામેથી ફલાણા સાહેબ આવ્યા હતા. તેઓ પણ આમ કરી રહ્યા હતા કહેતા હતા કે કન્યાની સાથે શ આઠ હજાર રોકડા ગણી આપીશ. વળી એવું ઊઠતાં બેઠતાં એમ પણ કહ્યું કે મારી સ્થિતિ તો નથી પણ તમે કહેશો તો દસ હજાર સુધી કરી શકીશ પહેલાં પણ્નો માટે આવી બોલીઓ થતી પણ આજે તો હવે કન્યાઓ માટે પણ આવી બોલીઓ થવા લાગી છે અને જે વધારે આપશે તેની જ જોડે સગપણ નક્કી થશે પછી તમે એને કહેશો સાહેબ તુમ્હેં કૈસા દેના તો તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે છે આપનું ઘર મોટું છે આપ આપના ઘર પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરશો. આ પણ એ કળા છે એને ઊંચે ચઢાવી એનું ખિસ્સું ખાલી કરવાની આ કળામાં તો તમે ખરેખર પાવરધા છો (સભામાં હસાહસ)

તમે વળી બેસી પાછળ સ્પષ્ટતા કરી લો છો કે જુઓ અમારો પરિવાર મોટો છે ઘર પણ મોટું છે નાતમાં વધુ નવા લાવવાનો અમારો ઈરાદો

નથી તો પણ, હા, એમાંથી એકાદી પ્રયોગને કિંચિત્ તો થવાનાં જ, તમને વધુ તકલીફ દેવા ઇચ્છતા નથી, પણ હા, મહેમાનો માટે વ્યવસ્થા સારી રાખજો. દૂધ પીનારાઓને દૂધ, અને ચાવાળાઓને ચા, તેની સાથે થોડો નાસ્તો આપજો. બપોરે ભાંગ પીનારાઓને ભાંગ અને ઠંડાઈ વગેરેની વ્યવસ્થા તો તમે કરશો જ. ખાસ ગોળ, દૂધ પાક મસાલાની ચિંતા, કારણ કે ગરમી કેટલી પડે છે. દારૂ-ચિલમ-બીડીનો ઇંતેજામ તો જોઈએ જ. તો એકાદ બૂટ પૉલિશવાળાને પણ બોલાવી લેજો.

હા, તમે તો એવું જ ઇચ્છો છો કે કન્યાવાળો પોતાનું મકાન લીલામ કરી તમને બધું આપી દે. આ કન્યાવાળાની પ્રજાઓ તમને શેક કરતા જાણીને પટકતા છો! એક કવિ કહે છે.

भारत से अब तो देव लो
धर्म रवाना हो गया।
किसको सुनाऊं, भाइयों बदला जमाना हो गया।
लड़के का बाप पूछता क्या है साथ लोगे क्या।
मोटर बिना तो ब्याह मुश्किल रचाना हो गया॥

સામાજિક પ્રથા સમાજ માટે આજે કાળ બની રહી છે. તેમ છતાં તમે એમને જમાનો ભાર માની અને વળગીને બેઠા છો. હા, તો હું કહી રહ્યો હતો કે તે ભાઈની દીકરી જેમ-જેમ મોટી થતી રહી હતી તેમ તેમ એની ચિંતા પણ ઘેરી બનતી જતી હતી. જે કોઈ એને મળતું, તે સૌ મોં ફાડીને જ વાત કરતું. આખરે એણે એક ગરીબ છોકરાને જોયો. એને વાત કરી. તેણે થોડામાં જ સંતોષ માન્યો. અરે, ગરીબ તો થોડામાં જ સંતુષ્ટ બની જાય છે. પણ અમીરની તો વાત જ કરી નથી!

પેલા ગરીબ છોકરાએ પોતાની સંમતિ આપી. તો પણ લગ્ન માટે તો નાણાની જરૂર તો હતી જ. તે એક શાહુકાર પાસે ગયો. તેણે પોતાની સમસ્યા એની પાસે રજૂ કરી અને બારસો રૂપિયા માગ્યા. શેઠે એક ચિઠ્ઠી લખાવી એના ઉપર દસ્તખત કરાવી લીધા અને રૂપિયા ગણી આપ્યા. રૂપિયા લઈને તે ગરીબ માણસ ઘેર આવ્યો. લગ્નસમારંભ આટોપ્યો. પછી એ કમાણી કરવાની મહેનતમાં લાગી ગયો. કારણ કે એના ઉપર વ્યાજનો ભાર વધતો જતો હતો. એક તો ગરીબ હોય અને આવી રીતે કરજ કરી લગ્નમાં નાણાનો ધુમાડો કરવો તે કેટલું અહિતકર છે! સાથી અને સંબંધીઓ લાડવા ખાઈ જશે, પરંતુ કરજનો ભાર ઓછો કરવા કોઈ નહીં આવે.

શેઠની વાતોએ આવી રહ્યો હતો માટે એણે જેમ–તેમ કરીને પણ રૂપિયા એકઠા કર્યા. પહેલા પાંચ મૂક્યા અને પછી સો–સોની ચાર નોટ લઈ શેઠ પાસે ગયો. એને જોઈ શેઠ રાજી રાજી થઈ ગયા. તમારો પણ કરજદાર જ્યારે રૂપિયા લઈને આવે છે ત્યારે તમે કેટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો પણ કોઈ સ્વધર્મીને ઘેર આવતો જોઈ એટલી પ્રસન્નતા અનુભવો છો! ખરા? એણે શેઠના હાથમાં રૂપિયા મૂક્યા અને કહ્યું ગણી લો શેઠ અને મને મારી પેલી ચિઠ્ઠી આપો! શેઠ રૂપિયા ગણવા અને ચિઠ્ઠી લેવા અંદર ગયા.

માનવીનું મન માખી જેવું છે કદી તો એ સુંદર પુષ્પો પર જઈ બેસે છે તો બીજી જ ક્ષણે ગંદકી પર પણ જઈ ચડે છે. કદી નૈતિકતા અને સદાચારથી સુવાસ લે છે તો કદી અનીતિ તરફ જતાં પણ વાર લાગતી નથી. શેઠ અંદર ગયા. આ બાજુ પેલા ભાઈનું મન બદલાયું અને એનામાંથી નીતિની સુવાસ ઊડી ગઈ અને અનીતિએ પ્રવેશ કર્યો. એણે સો–સોની બે નોટો ઉપાડી ગજવામાં સેરવી દીધી. શેઠ આવ્યા. ચિઠ્ઠી આપી કે પેલા ભાઈ ઝટ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયા. એનું મન કહી રહ્યું હતું કે આજે તેની પર મોટો વિજય થયો છે. કેવી ધૂળ ફેંકી શેઠની આંખોમાં. એમણે હજારોની આંખોમાં ધૂળ નાખી હશે પણ આજે તો એ પણ ફસાઈ ગયા. એનું દિલ ખૂબ ઊછળી રહ્યું હતું તે જ વેળા એક નોટ બોલી. એ ઇન્સાન! તું ખુશ થઈ રહ્યો છે તારો વિજય થયો છે પરંતુ હું માનું છું કે આજે તારો ઘણો મોટો પરાજય થયો છે. તે એની આંખોમાં ધૂળ ફેંકી નથી પણ તારી જ આંખોમાં એ ધૂળ ખરી છે તેથી જ તે સત્ય અને અસત્યના ભેદને જોઈ શકતો નથી.

તે આગળ વધી રહ્યો હતો અને છાતીએ ચોંટેલી નોટોમાંની એક નોટ કહી રહી હતી. અમે સદા તારી પાસે રહેવાના નથી. તું માને છે કે તું અમો રૂપિયા કમાયો છે પણ હું કહું છું કે તેં આજે તારી ઇન્સાનિયત વેચી મારી છે ? લાખો અને કરોડો પણ મેળવી છે. છાતીએ ચોંટેલી નોટોનો અવાજ બની તેણે રહેવા દિલે સાંભળ્યો અને એ માણસ પાછા ફર્યો. તે શેઠની પાસે આવ્યો અને સો–સોની બે નોટ આપતાં કહેવા લાગ્યો. હું પહેલા આવ્યો ત્યારે શેતાન બનીને આવ્યો હતો અને હવે સાચો ઇન્સાન બનીને પાછો ફર્યો છું. આ બે નોટ સંભાળો. મારી બેઈમાની ના મારા પર કોપી રહી છે આ નોટ મને શીખ દઈ રહી છે. શેઠે આ દશ્ય જોયું તો એનું દિલ પણ ગદ્ગદ થઈ ગયું.

બસ, તમે પણ આ જ રીતે પાછા ફરો તમારુ હૃદય જો અનીતિ તરફ જઈ રહ્યુ હોય તો તમે એને ન્યાય તરફ વાળો એ જ તમારા જીવનનું લક્ષ્ય છે તમે અજ્ઞાનના અધારાથી જ્ઞાનના અજવાળા ભણી આવો મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી વળો ભગવાન મહાવીરે માનવજીવનનુ લક્ષ્ય બતાવતાં ફરમાવ્યુ હતુ કે

" अन्नाणं परियाणामि नाणं उवसपवज्जामि । "

જ્યારે તમે એકાતમા બેસો ત્યારે વિચારજો કે અમારા પગ અપગોના પગ બનો, અમારી આખો આધળાની આખો બનો, અને દુ ખ અને શોકમાં આસુડા સારતા ગરીબો માટે સાન્ત્વના દેવામા અમારી જીભનો ઉપયોગ થાઓ. ગરીબો અને રોગીઓની સેવા માટે આપણો પરસેવો વહે લોહીના અભાવે જ્યારે કોઇનો દેહ દુર્બળ બન્યો હોય અને મૃત્યુશૈય્યા પર તે પડેલો હોય, અને તેને માટે જો રક્તની જરૂર હોય તો તે વખતે મારુ રક્ત એને આપી શકુ અને એને નવુ જીવન સાપડે એ રીતે વિચાર કરો આ અસ્થિ, ચર્મમય શરીરનો આથી વધુ શો સુદર ઉપયોગ થશે ? આ પ્રકાશના કિરણોવાળા વિચારો આપણા મગજને સદા આલોકિત કરતા રહે

શરીર સ્વસ્થ અને મન પ્રસન્ન રહે રોગ સામે ઝઝૂમવાની એનામાં તાકાત હોય, આખો પ્રકાશપૂર્ણ હોય, મુખ તેજોમય હોય, જિહ્વા થકી મૃદુ ભાષણ થાય, અને ગુણીજનોની સ્તુતિ કરતા તે થાકે નહિ

મન સારા વિચારોથી ભર્યું-ભાદર્યું રહે અને તે જીવનલક્ષ્યના સત્ય રાહને પિછાનતુ રહે, વળી, તે દેહની ભાવનાઓથી ઉપર આવી આત્માના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તે એટલુ સ્વાર્થી ન બને કે પરહિતોને કચરી નાખે ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, લોભ, અને અન્યાયનો એમા અકુર ન ફૂટે

સ્વસ્થ શરીર અને સ્વસ્થ મનની સાથે સ્વસ્થ બુદ્ધિ પણ જરૂરી છે. એવી બુદ્ધિ જોઈએ કે જે લક્ષ્ય ભણી દોરી લઈ જાય, બુરાઈ અને ભલાઈ, હિત અને અહિતનો વિવેક જાળવી શકે, એવી રીતે આવુ શરીર, આવું મન અને આવી બુદ્ધિ એ ત્રણેને મેળવી આપણે પોતાના લક્ષ્ય ભણી આગળ વધવુ જોઇએ

પહેલા તમે લક્ષ્યને નિર્ધારિત કરો અને પછી એમા એવા તન્મય બની જાઓ કે જેમ બાળક પોતાની રમતમા અને લોભી ધનમા તન્મય બની જાય છે પતગનો દોર લૂટતી વખતે બાળકોને જોશો તો તમે જોઈ શકશો

કે તેમને નથી શરીરનું ભાન રહેતું કે નથી રહેતું વસ્ત્રનું ભાન. તેમને નથી લાગતી ભૂખ, કે નથી લાગતી તરસ. બસ, તમે એની જેમજ તમારા લક્ષ્યમાં તન્મય બની જાઓ.

શું કહો છો તન્મયતા આવતી નથી? શા માટે નથી આવતી? જરૂર આવે છે જ્યારે તમે રૂપિયા ગણવા બેસો છો ત્યારે કેવી તન્મયતા તમારામાં આવી જાય છે! બસ, જીવનલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ તમારામાં એવી જ તન્મયતા આવી જવી જોઈએ. જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો કરતાં રહેવા છતાં પણ તમે તમારા લક્ષ્યને ભૂલો નહિ. કુતુબની સોયને તમે જાણો છો? આકાશમાં હજારો નક્ષત્રો અને તારાઓ છે એ બધામાં અધિકાધિક પ્રકાશ હોય છે પરંતુ કુતુબની સોય કેવળ ધ્રુવના તારાને જ જુએ છે. શાંત શીતળ કિરણો વડે રજનીનો અંધકાર દૂર કરનાર ચંદ્ર અને હજારો સહસ્ર કિરણો વડે વિશ્વને આલોકિત કરનાર સૂર્ય પણ ગગનમાં ફરે છે પણ કુતુબની સોય એમના ભણી જોતી નથી. બસ, તેવી જ રીતે તમારી સામે હજારો પ્રલોભનો આવે પણ તમે એમાં ડૂબી જાઓ નહિ. કિંતુ તમારી બુદ્ધિરૂપી કુતુબની સોય સદૈવ લક્ષ્ય ભણી રહે તો લક્ષ્યસિદ્ધિ અવશ્ય પામી શકશો.

ૐ — શાંતિ — શાંતિ —

ભાદરવા વદ
તેરસ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી મુંબઈ

૧૩. શાન્તિનો રાહ

ડિક્શનરીમાં હજારો શબ્દો છે એ શબ્દોની પાછળ માનવસમાજમા મતભેદ હોઈ શકે છે, પરન્તુ એક શબ્દ એવો છે જેની બાબતમાં કોઈના બે મત હોઈ શકશે નહી એ શબ્દ છે "શાન્તિ" ગુલાબની સુવાસમા, સાકરની મીઠાશમા અને મીઠાની ખારાશમા કોઈનો મતભેદ નહી હોય એક વૃદ્ધને પૂછશો તો એને પણ ગુલાબની સુવાસ પ્રિય લાગશે યુવક અને બાળક પણ એમ જ બતાવશે આ જ વાત સાકર અને મીઠા માટે પણ છે, બધા સાકરને મીઠી અને મીઠાને ખારુ બતાવશે કોઈ જો એમ કહે કે મીઠુ ગળ્યુ છે અને સાકર ખારી છે તો તમે કહેશો કે એના મગજનો સ્ક્રૂ ઢીલો પડી ગયો છે આ જ રીતે સુખને માટે પણ કોઈને મતભેદ નહી હોય

વિશ્વના અનંત-અનંત પ્રાણીઓ અનંત યુગથી સુખને માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે સુખ સારુ માનવીએ લાખો રૂપિયા એકઠા કર્યા, મોટા-મોટા મહેલો ઊભા કર્યાં સુખને માટે એણે લડાઈઓ લડી પરન્તુ વિચારવુ એ છે કે સુખ માટેના એના એ પ્રયત્નોમા એને સફળતા કેટલી મળી ? આના જવાબ માટે એક કરોડપતિ પાસે પહોચો, જેના મહેલો આસમાને ટકરાઈ રહ્યા છે, જેમના બંગલા સામે ચાર-ચાર મોટરકારો ફરી રહી છે, અને પૂછો, "શેઠજી, કેમ છે ?'

જરા એમના દિલમા પ્રવેશો પછી જ જવાબ મળશે, "બહારથી ઉજળા છીએ પણ અંદર તો હોળીના જંગ ચાલી રહ્યા છે" જો બંગલા-વાળાઓ પાસેથી આવા જવાબો મળે તો પછી બિચારા મધ્યમવર્ગ અને ગરીબ-વર્ગને પ્રશ્ન જ શો કરવો ? આનો અર્થ એ થયો કે આપણને સુખનુ નામ યાદ છે પણ એનો રાહ ભૂલી ગયા છીએ હવે તમે જ બતાવો કે જો

કોઈને મુંબઈનું નામ યાદ રહી જાય અને રસ્તો પકડે આગ્રાનો તો એ મુંબઈ પહોંચશે ક્યારે ?

એક બહેન ઘરમાં વલોવવાનું કામ કરે છે. પ્રાચીન યુગનાં ઘરોમાં સ્ત્રીઓ પોતાના હાથે જ વલોવવાનું કામ કરતી હતી. એ સમે શુદ્ધ ઘી મળતું, વેજીટેબલ નહોતું અને તેથી એમનું સ્વાસ્થ્ય કદી બગડતું નહોતું.

જ્યારથી ગૃહસ્થીના ઘેરથી ગો-પાલન છૂટ્યું છે અને બહેનોએ હાથે કામ કરવાને અપમાન સમજ્યું છે ત્યારથી જ વેજીટેબલે ઘરમાં ઘર-પેસારો કર્યો છે અને એની સાથે એની સેંકડો બહેનો પણ તમારા ઘરમાં ઘૂસી ગઈ છે. એ છે રોગો અને ડૉક્ટરોને આપવાની ફી.

હા, તો એ બહેન ઘરમાં વલોવવાનું કામ કરી રહી હતી. એને બે કલાક થઈ ગયા. એનાં વસ્ત્રો પરસેવાથી ભીનાં થઈ ગયાં. એનો પતિ પાસે જ બેઠો હતો. પરસેવાથી નીતરતી પત્નીને જોઈ એનું મન પણ દ્રવી ગયું. એણે પૂછ્યું: "આટલી મહેનત છતાં માખણ ન નીકળ્યું ?" એ ઊઠીને ગયો અને દોણામાં જોયું તો એમાં દહીં નહોતું પણ પાણી ભર્યું હતું. એણે કહ્યું: "દેવી, આ શું કરો છો ?" પત્ની બોલી: "માખણ કાઢું છું." પતિએ કહ્યું: "તું અનંત યુગો સુધી આમ વલોવતી રહીશ તોય માખણ પાણીમાંથી નહીં નીકળે."

તો આમ આપણે પણ વલોવી રહ્યાં છીએ. અનંત યુગ થયા પણ હજુ સુધી સુખનું માખણ મળ્યું નથી. ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આપણે દહીં વલોવ્યું કે ફક્ત પાણી જ ? દહીંને વલોવ્યું હોત તો સુખ ક્યારનું ય મળ્યું હોત. પરંતુ સુખ મળ્યું નથી. એટલે એ વિચારવું પડશે કે ક્યાંક ભૂલ થઈ રહી છે. કદી કદી જીવનમાં નાની શી ભૂલ પણ ગંભીર પરિણામ લાવતી હોય છે. એટલે એક કવિએ કહ્યું છે:

ભૂલ જરા શી જબરું દુઃખ દે છે,
અનુભવીઓ જન એમ કહે છે.
એક અગ્નિનો તીક્ષ્ણ તણખો
ભુવન ઘણાંને ભસ્મ કરે છે.
એક વચન અવગુણ વદવાથી
રોગ પછી બહુ કાળ રહે છે.

કવિએ કેટલી માર્મિક વાત કહી છે! ભૂલ કદી નાની હોતી જ નથી.

આગની ચિનગારીને તમે ભલે નાની માનો, પરંતુ એ નાની-શી ચિનગારી હજારો મણ રૂને ભસ્મ કરી નાખશે

હા, તો આપણે ક્યાંય આવી ભૂલ તો કરી રહ્યા નથી ને? મને લાગે છે સુખની બાબતમા પણ આવી જ ભૂલ થઈ રહી છે

વૈદિક દર્શનની એક લઘુ કથા છે માનવી જ્યારે સર્વ પ્રથમ ઈશ્વર પાસેથી વિદાય લઈ સૃષ્ટિમા આવવા લાગ્યો ત્યારે ઈશ્વરે એને બે કળશ દીધા એક સુખથી ભરેલો હતો અને બીજો સત્યથી—એક એને એના ડાબા હાથે અને બીજો જમણા હાથે મૂકતા ઈશ્વરે કહ્યુ "સત્યની રક્ષા કરજે અને સુખને વહેચતો રહેજે" જ્યારે માનવીએ પહેલો મુકામ કર્યો અને આગલે દિવસે આગળ વધ્યો તો કળશ બદલાઈ ગયા ડાબાનો જમણામા આવી ગયો અને જમણાનો ડાબા હાથમાં પણ ઈશ્વરની આજ્ઞા હજુ એના કાનોમા ગૂજી રહી હતી એણે સત્યને વહેચવુ શરૂ કર્યુ અને સુખની રક્ષા કરવા લાગ્યો આ જ વાત આજે ચરિતાર્થ રહી છે માનવી પોતાના બધા જ પ્રયત્નો વડે સુખની રક્ષા કરી રહ્યો છે અને સત્યને વહેચી રહ્યો છે. ચાદીના થોડાક ટુકડાઓ સારુ આજે એ સત્યને વેચી રહ્યો છે માનવીએ સુખને સત્યથી વધુ મહત્ત્વ આપ્યુ છે

સુખ માનવીને પ્રિય છે અને સુખ સારુ એ દિવસ-રાત દોડી રહ્યો છે એણે ભૌતિક પદાર્થોમા સુખની શોધ કરી છે ચાદીના ટુકડાઓમા એણે સુખ નીરખ્યુ છે અહી જ, બસ, એની ઘણી મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જ્યા સુખનો અભાવ છે ત્યા જ એ એને શોધી-ખોળી રહ્યો છે.

સાધારણ રીતે માનવી માટે ચાર સુખો બતાવ્યા છે પહેલુ સ્વાસ્થ્ય, બીજુ સપત્તિ, ત્રીજુ સુશીલા પત્ની અને ચોથુ વિનીત પુત્ર જીવનનુ પહેલુ સુખ સ્વાસ્થ્ય છે સ્વાસ્થ્ય જીવનની સપત્તિ છે ગૃહસ્થજીવનમા સપત્તિની જરૂર રહે છે કારણ કે દારિદ્રય જીવનનો બહુ મોટો અભિશાપ છે પોતાની પેટ-પૂર્તિ માટે બીજાના મો સામે જોવુ એ કાયરતા છે મનુષ્ય પોતાનો રોટલો પોતે જ કમાઈ લેવો જોઈએ હા, પણ એ રોટલો ન્યાય અને નીતિ દ્વારા જ આવવો જોઇએ

ગૃહસ્થજીવનનુ ત્રીજુ સુખ છે સુશીલા પત્ની ગૃહિણી વગર ઘર સૂનુ લાગે તો પુત્ર વિના ગૃહિણીનો ખોળો સૂનો લાગે અને માનવી આ ચારેય સુખો મેળવવા પ્રયત્નશીલ રહે છે પરંતુ પ્રથમ તો આ ચારેય સુખ માનવીને એક સાથે મળતા જ નથી નહીતર માનવી એવો તો અહકારી

બની જશે કે એ પોતાને ભૂલી જશે અને ભગવાનને પણ ભૂલી જશે. કિંતુ પુરુષોને ચારેય સુખ એક ખેડૂતને મળી જાય તો શું એ સુખ હશે? નહીં એ ખેડૂત જમીનદાર તરફ જોશે કે એની પાસે સુખ છે જ્યારે [illegible] જમીનદારની નજર જાગીરદાર ભણી હશે કે સુખ તો એની ફાળે છે પણ એક જાગીરદારને પૂછો તો એ કહેશે ભાઈ સુખ અમારા નસીબે ક્યાં! એ રાજાઓના સિંહાસને વસે છે. રાજાને પૂછશો તો એ બીજા અવાજે કહેશે સુખ તો સમ્રાટ પાસે છે. સમ્રાટ કહેશે હું ક્યાં સુખી છું! સાચું સુખ તો ચક્રવર્તીના વિશાળ સામ્રાજ્યમાં છે અને ચક્રવર્તી કહેશે "હું સુખ ક્યાં છે? હજુ તો છ ખંડ જ સાધ્યા છે. સાતમા પર વિજય ન મળે ત્યાં સુધી શાન્તિ ક્યાં!

સુખની ખાતરી માટે આપણે પ્રવાસ કરી આવ્યા. એક ખેડૂતથી માંડીને ચક્રવર્તી સુધી ફરી આવ્યા પણ કોઈ સુખી નથી. તો પછી હું તમને સુખ ક્યાં બતાવું? જે પદાર્થોમાં આપણે સુખને ખોળી રહ્યા છીએ અને આ ભૌતિક ટુકડા જેને આપણે સુખ માની બેઠા છીએ જરા એનું વિશ્લેષણ કરી જુઓ કે એમાં સુખનો અંશ પણ છે કે નહીં?

એક ભરવાડ હતો. એની એક ગાય એને ત્યારે જ દૂધ દેતી જ્યારે એ એની પાસે લીલું ઘાસ ધરે. વરસાદની ઋતુમાં લીલું ઘાસ મળતું રહ્યું, શિયાળા સુધી પણ મળ્યું પણ જ્યારે ઉનાળો આવ્યો ત્યારે જંગલ પણ સુકાઈ ગયું. પેલા ભરવાડ સામે એક સમસ્યા ઊભી થઈ. લીલું ઘાસ ન મળે તો ગાય દૂધ ન આપે. આખરે એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય બતાવ્યો. એણે ગાયની આંખો પર લીલા કાચવાળા ચશ્મા ચઢાવી દીધા. હવે ગાય જંગલમાં પહોંચી તો એને આખું જંગલ લીલું-લીલું જ દેખાવા લાગ્યું. ઘાસ પણ લીલુંછમ દેખાતું. હવે એ સૂકા ઘાસને આનંદથી ચરતી અને સંધ્યાકાળે બમણું દૂધ આપતી.

હા તો ઘાસ લીલું નથી પણ ચશ્મા લીલા કાચવાળા છે. તેમ સુખ પદાર્થોમાં નથી અપિતુ માનવીના મનમાં છે. સુખ ફિલ્મી સંગીતમાં છે કે કાનોમાં? જો રેડિયોમાં સુખ હોય તો એક બહેરાને બેસાડી દો એની સામે, શું એથી એને આનંદ મળશે? સુખ આંખોમાં છે કે સિનેમામાં? જો સિનેમામાં સુખ હોય તો એક અંધ વ્યક્તિને પણ એથી આનંદનો અનુભવ થવો જોઈએ. પણ તેમ થતું નથી. એક બીજી વાત એ પણ છે કે જો આંખોમાં સુખ છે તો આંખને કાઢી લઈને એને ફિલ્મ બતાવશો તો શું એ

આનંદ અને સુખ એ આત્માની વ્યક્તિગત સંપત્તિ છે, એને અન્યત્ર ખોળવી વ્યર્થ છે પુષ્પની મધુરી-મીઠી સુવાસ માટે પાંદડાને તોડવા એ સમય ને શક્તિ ગુમાવવા જેવું છે સાકરની મીઠાશ અને દીપકનો ઉજાશ અન્ય સ્થળે ખોળવો વ્યર્થ સિદ્ધ થશે

પણ કદી-કદી એવું બને છે કે માણસ ભ્રમમાં પડી જાય છે, અને સુંદર વસ્તુને પણ અસુંદર માની બેસે છે મારા ગુરુદેવ કહેતા હતા કે ઉદયપુરના મહારાણાને આગણે બાળ-ફૂલનો ઉદય થયો વર્ષોની પ્રતીક્ષા બાદ મહારાણીનો સૂનો ખોળો ભરાયો સારુંય શહેર પ્રસન્નતાના મહાસાગરમાં નહાવા લાગ્યું મંગલ ગાન-વાદનોના મધુર ઝંકારોમાં આખુંય શહેર નાચી ઊઠ્યું મહારાણાએ આનંદોત્સવની લહેર જનતા સુધી પહોંચાડવા સારુ પ્રીતિ-ભોજનનું આયોજન કર્યું

મંત્રીજીએ રાણાજી પાસે નિવેદન કર્યું કે શહેરના શેઠ-શાહુકારો તો દરરોજ પોતાને ઘેર પકવાન જમે છે પણ આપના સેવકો-ભીલ લોકો-શું આ પુત્રોત્સવથી વંચિત રહી જશે? શું આજે પણ એમનું મોં મીઠું નહીં થાય? મહારાણાએ મંત્રીજીની વાત સ્વીકારી ભીલ-જાતિને પણ નિમંત્રણ આપ્યું એમને સારૂ શીરો-પુરી તૈયાર કરવામાં આવ્યાં લાઈનમાં બેસાડી સૌની સામે શીરો પીરસવામાં આવ્યો.

અબોધ આદિવાસીઓએ જોયું તો એ ભીના ભીના કાચા લોટ જેવું લાગ્યું એક બીજાએ એક બીજા સામે જોયું અને બધા જ ભાણું છોડી ઊભા થઈ ગયા મંત્રીજી સમજાવવા લાગ્યા તો તેઓએ જણાવ્યું કે, 'અમે આવી પોદળા જેવી ચીજ નહીં ખાઈએ મકાઈના રોટલાની આશાએ અમે અહીં આવ્યા હતા, પણ અહીં તો ન જાણે કેવી વસ્તુ પીરસવામાં આવી છે.' અને મંત્રીજીએ હાર માની એમને માટે મકાઈના રોટલા ને ફુગળીનું શાક તૈયાર કરવા પડ્યા મકાઈના રોટલા ખાનાર આદિવાસીઓ શું જાણે એ શીરાનો સ્વાદ? તો પ્રતિદિન ભૌતિક સુખોની ચકાચૌંધમાં વસનાર આજનો માનવી જો આધ્યાત્મિક સુખોથી ચોંકી જાય અને એને ગાંડપણ સમજવા લાગે તો એમાં કોઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી

આજનો વૈજ્ઞાનિક પણ મનુષ્યના સુખ માટે નિરંતર પ્રયત્નશીલ છે રેલ, મોટર, સ્ટીમર, અને વિમાને મનુષ્યની યાત્રાને વધુમાં વધુ શીઘ્રગામી અને સુરક્ષિત બનાવી છે પોતાના દૂરસ્થિત સાથીને મળવા માટે ટેલીફોનની સગવડતા છે. ટેલીવીઝનનું મીટર ફેરવો કે શ્રી નેહરુ, આઈઝનહોવર,

સમાઈ જાય છે હવે તો એ માતાના મનોહર ખોળામાં પણ એકલવાયાપણું અનુભવે છે એટલે એ પોતાની રચના ભણીની રોણીનો મનમોજી રાજા બની જાય છે. મોઈ–દાંડિયાની રમતમાં ભૂખ–તરસને પણ વિસરી જાય છે. તેમ લાગુતી વખતે પુસ્તક એનુ જીવનસર્વસ્વ બની જાય છે

કોલેજ–જીવનના મન–રંજનના રમકડાં પેલાં રબ્બરનાં રમકડાં કરતાં કંઈક જુદી જાતનાં હોય છે યુનિવર્સિટીની ડિગ્રીઓ એના માનસ–સૌરભ ઈચ્છિત પુષ્પ બને છે સ્વપ્નોનાં ફૂલ સજતા યુવકના માનસને મધુરી આશાની ગુલાબી સુરતા પ્રસન્ન કરી દે છે સ્વપ્નમાં ભરાતી પાંખોમાં પોતાની નિરાળી દુનિયાને એ સ્વર્ગ સાથે તોળે છે પછી હસતા–રમતા કૂદતા ફરતા બાળકોમાં એની સુખ સુરતિ મૂર્તિમંત બની જાય છે

જીવનના પરિભ્રમણ કરતાં ચાક પર સુખ પણ આંટા મારી રહ્યું છે એક ક્ષણ થોભવા માટે પણ એને સમય ફુરસદ નથી. પણ એ જોવું પડશે કે ચાકો પર ઘૂમતા–ફરતા આ સુખનું કેન્દ્રબિન્દુ ક્યાં છે? ધાણી–પાંદડાં પાછળ દોડતાં આપણે મૃગિયાને ભૂલી શકીએ નહીં પ્રજ્વલિત બત્તીની મહાજ્યોતને વશ એના પ્રમુખ કેન્દ્ર પાવર–હાઉસ (વીજળી–ઘર) ને શોધવુ જ પડશે

આજે આપણું મન અબોધ બાળક જેવું થઈ ગયુ છે જે કૂદતાં–કૂદતાં જડ–પુતળાઓમાં રમી ગયુ છે ચેતનાના આધાર કોઈ ભણી વધુ જેવુ એ આજની દુનિયામાં ગાંડપણની પરિભાષામાં સમાવિષ્ટ થઈ ગયુ છે સુખના વિવિધ કિરણોએ આપણા માનસને લોભાવી દીધુ છે પણ સ્વર્ણમયી કિરણોના ધારક સૂર્ય તરફ જોવાનુ તો આપણે વિસરી જ ગયા છીએ—

मैं ढूंढ रही हूं जुगनू की झिलमिलाहटों में।
मन मांग रहा है मेरा सितारा हीरक प्याली में॥'

ભૌતિક સુખોની મહાસોધમાં ખરા સુખની કલ્પના ઠીક તેવું ✓ ભ્રાન્તિપૂર્ણ બની જેટલું કે ચમકતા જુગનુઓના ક્ષણિક પ્રકાશમાં દિવસના પ્રકાશ સને ખોળવો અને આ ઈન્દ્રધનુષના સપ્તરંગી રંગો વડે આપણા મનોભોને રંગવાની ચેષ્ટા કરવી. આ હાસ્યાસ્પદ જ લેખાય. માટે આત્માની દિવ્ય–જ્યોત દ્વારા શારીરિક સુખોની ઝાંખના કરવી એ (આ) સુવિખ્યાત કહેવત / છે કે! દીવાતળે અંધારું. બળીમાં રેતી ભરનારને ભૂખ કેવી લાગે તો આધ્યાત્મિક સાધનો વડે ભૌતિક વાસના મારવી એને શું કહી શકાય!

કોમળ–કળી જેવા બાળકને પોતાના હાથેથી ઝૂટવી લેતા અશ્રુભર્યા નેત્રો વડે જુએ છે ત્યારે એને લાગે છે કે પૃથ્વી માતા નથી, પણ ડાકણ છે મીઠી નીદરમા સૂતેલા માનવીની છાતી પર જ્યારે અચાનક છાપરુ તૂટી પડે છે તો સ્વપ્નલોકનો એ યાત્રી સ્વર્ગ–યાત્રી બને છે આ છે પ્રકૃતિની કાળી છાયા, જેની સામે આજે સરકાર અને વિશેષજ્ઞો બાથ ભીડવા પ્રયત્નશીલ છે.

૨ પર–પ્રાણીકૃત દુઃખ :

આ બીજા તરફથી આવતુ દુ ખ છે મનુષ્યને પ્રકૃતિ કરતા પણ ભયંકર દુ ખ એ લોકો તરફથી મળે છે કે જેને એ પોતાના માને છે ઈતિહાસ ખોળો, સભ્યતાને પ પાળનારાઓના જીવન–પૃષ્ઠો ઉલટાવો વીરતાની કથાઓની ઓથે રક્તના ડાઘા પડ્યા હશે કરોડો મૂક માનવીઓની અશ્રુભરી કથાઓ આજે કપાવી મૂકે છે પશુસસારે માનવને એટલો ત્રસ્ત નથી કર્યો જેટલો કે માનવીએ આદમીએ જ આદમી ઉપર વિપત્તિઓનો ઢગ ઊભો કર્યો છે. ભાઈએ જ ભાઈ પર વીજળી વરસાવી છે મનુષ્યે જ મનુષ્યને વિશ્વના પ્લેટફૉર્મ પરથી ઉડાડી દેવા સારુ વિશાળ સેનાઓ ઊભી કરી છે, પશુઓએ નહી ચગિઝખાં પણ મનુષ્યનો જ વશજ હતો બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં વિશ્વને તપાવનાર–હફાવનાર હિટલર પણ મનુષ્ય જ હતો એટમ બોબ અને હાઈડ્રોજન બોબના આવિષ્કર્તા પણ મનુષ્ય જ છે ને !

રોમની વિશાળ સેનાને યુદ્ધ માટે ઊભેલી જોઈ એક નરભક્ષીએ સેનાપતિને પૂછ્યુ "શુ આ લોકો ખાવા સારુ એકબીજાને મારશે ? શુ આ લોકો હજારો મનુષ્યોને ખાઇ જશે ?" હસતા–હસતા સેનાપતિએ જવાબ વાળ્યો "ના, આ ખાવા સારુ મારતા નથી " તો પેલો નાક ચડાવી કહેવા લાગ્યો –'કેવા છે આ રાક્ષસો કે જે વ્યર્થમા જ હજારો માણસોનુ નિકદન કાઢે છે ! લોહીની નદીઓ વહાવે છે ! આમના કરતા અમે શુ ખરાબ કે પોતાના પેટ માટે એક મનુષ્યને મારી લઈએ છીએ, સભ્યતા ને સસ્કૃતિથી દૂર એવો નરભક્ષી વિકસિત સભ્યતાવાળી સસ્કૃતિનુ અટ્ટહાસ્ય કરી રહ્યો હતો.

૩. સ્વકૃત દુઃખ :

ત્રીજુ સ્વકૃત દુ ખ છે કે જે મનુષ્યો પોતાના હાથે પેદા કરેલુ દુ ખ છે કદી–કદી એ પોતાના સ્વભાવથી લાચાર બની જાય છે, ત્યારે દુ ખોને નિમત્રણ આપે છે જ્યારે એ પોતાના અનુચિત સ્વભાવને વશમા લાવી શકતો નથી તો પોતે જ પોતા માટે દુ ખોનો દાવાનળ જગવે છે કદી–કદી બીજાના મહેલને ખડિયેર બનાવવા માટે પોતાના માથે પ્રહાર કરે છે અને

પ્રત્યક્ષ તમારી નજર સામે આવી ઊભા થઈ જશે. તમે દેવ-વિધાતાઓ જોડે મુલાકાત કરી શકો છો. જેના પ્રખર વાયમાં વાતાનુકૂલિત (એરકન્ડીશનર) તમારા મહેલને મલયાગિરિ બનાવી દેશે. આરામ માટે તીખા ઇન્જેક્શનો લઈ ગલી-ગલીમાં ડૉક્ટરો બિરાજમાન છે. નામ માટે શાન્તિ-પ્રસારક (?) વાણીઓની કોઈ કમી નથી. શું હજુ પણ સુખમાં કમી-ખામી છે?

આ ફૂલોની તળે કાંટા છે. દીવા તળે અંધારું છે. ચન્દ્રલોકવાસી જોતા હશે નીચે સ્વર્ગ ઊતરી આવ્યું છે. પણ આ મહેલોમાં રહેતા અને કારોમાં ફરતા-ફરતા શેઠ શાહુકારોના હૃદયને પૂછો, કહેશે તો જણાશે કે ત્યાં પણ દુ:ખની હોળી જ ભભૂકી રહી છે. વેદનાના અનંત હાહાકારે મન બહેરા કરી મૂક્યા છે. પ્રશ્ન એ થાય છે કે સુખની પાછળ આટલા પ્રયત્નો કર્યા છતાં પણ સુખ મળતું કેમ નથી?

માટે આપણે સુખનું કારણ શોધવું પડશે. સુખ મેળવવા માટે દુ:ખને ઓળખવું પડશે. સ્વાસ્થ્ય માટે રોગનું મૂળ શોધવું ચતુર વૈદ્યનું પ્રથમ કર્મ છે. સુખ માટે દુ:ખનું કારણ જોવું જોઈએ અને એ મળી ગયા બાદ એને (દુ:ખને) પગમાં વાગેલા કાંટાની જેમ ઉખાડી ફેંકી દેવું સરળ બનશે. મહર્ષિઓએ દુ:ખના ત્રણ પ્રકારો બતાવ્યા છે –

૧ પ્રાકૃતિક દુ:ખ
૨ પર-પ્રાણીકૃત દુ:ખ
૩ સ્વકૃત દુ:ખ

૧ પ્રાકૃતિક દુ:ખ

આ ન ઇચ્છવા છતાં પ્રકૃતિ દ્વારા આવતું દુ:ખ છે. વિભિન્ન ઋતુઓમાં ઘણો પ્રકૃતિનો કોપ આમાં જ આવે છે. પોષ મહિનાની કડકતી ઠંડી, જેઠ મહિનાનો પ્રખર તાપ, ભીષણ આંધી તોફાન, આ છે પ્રકૃતિના રૌદ્ર રૂપનાં રેખાચિત્રો જે માનવ-પ્રાણીને કંપાવી દે છે. મદોન્મત્ત બનેલી સરિતાનો નીર-પ્રવાહ જ્યારે પ્રલયભરી દશા રજૂ કરે છે, ફુંફાડતી સર્પિણીની જેમ ગર્જતી લહેરો જ્યારે માનવ-પ્રાણીને ડસવા દોડે છે તે સમયે પ્રકૃતિ આખી પ્યાર-ભરી ન રહે જાણે માનવી-દુશ્મન બની જાય છે.

ગડગડાટના ગંભીર અવાજ સાથે ઘણો ભીષણ ધરતીકંપ જ્યારે દુધમુખી બાળક સાથેના પોઢેલાને પૃથ્વીના પેટમાં ઉતારી મૂકે છે ત્યારે માતા

તારુ કામ નથી. "દુખે ઘેરી લીધો છે, શુ કરીએ," એ લાચારીના પુસત્વહીન શબ્દો તારા છે? પ્રારબ્ધનો વિધાતા, પુરુપાર્થનો દેવ, આમ કદી કહેશે નહી તુ દુખોના અધકારમા શા માટે ભમે છે! સુખનો દિવ્ય પ્રકાશ તારી પા, એના પર આવરણ પડ્યુ છે હવે જરૂર છે માત્ર એને દૂર કરવાની. એ અચૂક શસ્ત્ર છે –

"दुक्खं हयं जस्स न होइ मोहो"

મોહને વશ વ્યક્તિ પોતાની પાછળ દુખોની વિશાળ પરપરા ઊભી કરી મૂકે છે.

જીવનમા જેટલી-જેટલી વાસનાઓ છે તેટલા જ સઘર્ષો છે વાસનાથી દુષિત ચિત્ત અશાતિથી પરિપૂર્ણ છે એ બીજાને પાડીને પોતે ઊઠવા માગે છે ભૌતિકતાની આ દોટમા આજનો માનવી દોડી રહ્યો છે તે પોતાના જ ભાઈઓનો દુશ્મન બની ગયો છે

આજના મોટા-મોટા રાષ્ટ્રો વિનાશકારી શસ્ત્રોની સ્પર્ધામા લાગ્યા છે. પરતુ જ્યા સુધી મનુષ્યના મગજમાથી સ્વાર્થ અને સત્તાનો અહકાર ગળી નહી જાય ત્યા સુધી શાતિનો રાહ દૂર જ રહેશે એના માટે વિશ્વબધુત્વ, સ્નેહ અને સદ્ભાવનાને અપનાવવા પડશે ભગવાન મહાવીરના '**जीओ और जीने दो**' 'જીવો અને જીવવા દો'નો સિદ્ધાત સમજવો પડશે પોતાના સ્વાર્થને થભાવવો પડશે ત્યારે જ જનજીવનમા શાતિ સ્થપાશે

દિનાક જૈન ઉપાશ્રય,
તા ૩-૮-૧૯૫૮ કોટ, મુબઈ-૧.

એના દુશ્ચરિતોને ભોગવવા માટે તત્પર બની જાય છે. નાની જાળીમાં બેઠેલા ઉંદરનું ભક્ષણ કરવા બિલાડી ખૂબ મહેનત કરી પોતાનું મોં જાળીમાં નાખી તો દે છે પણ 'न खुदा मिला न विसाले सनम' જેમ ઉંદર એક ખૂણામાં લપાઈ જાય છે ને હાથ આવતો નથી અને બિલાડીનું મોં એમાં ફસાઈ જાય છે. હવે એ છટપટે છે. પણ તમે જ બતાવો, એની જવાબદારી કોના શિરે છે?

એક બહેન સાસુ છે. વહુની સાથે એને બનતું નથી. દિવસ દરમિયાન એને સો-સો ગાળો સંભળાવે છે. ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી એને ખાવા દેતી નથી અને પોતે પણ ખાતી નથી. શા માટે? કલહ-કંકાસે એના ઘરનું સુખ છીનવી લીધું છે. ક્રોધની જ્વાળામાં એનું રક્ત બળી ગયું છે. હસવાનું તો એને મોં પર કદી જોવા મળતું જ નથી. પણ વિચારવાનું એ છે કે આ દુઃખ માટે જવાબદાર કોણ છે? આમ કરવું તે પોતાના હાથે જ બીજા પર તણખો નાખવા જેવું છે. તણખો બીજાને પછી દઝાડશે, પણ પહેલાં તો એને જ હાથમાં ફોલ્લો પડશે. આ દુઃખને કોણે નિમંત્ર્યું છે?

અમે વિહાર કરતાં એક નાનકડા ગામે પહોંચ્યા. એક ભાઈ દમના રોગથી ખૂબ જ હાંફી રહ્યા હતા. ખોં-ખોંની આદતે એની નીંદર હરામ કરી મૂકી હતી. છતાં ચલમ એના હાથોમાં હમેશાં રહેતી. એને પૂછ્યું "આ રોગ શેનાથી થયો?" એ બોલ્યો: "મહારાજ! આ તમાકુથી આ આખું મારું શરીર ખાઈ ગઈ છે." અમે કહ્યું "ભાઈ તો આ ચલમ કેમ કેમ દેતા નથી? શા માટે પીઓ છો?" એ બોલ્યો "મરવા માટે! બાળપણથી આદત છે. એના વિના એક કલાક પણ ચેન પડતું નથી." હવે કહો, આ રોગીને દુઃખ કોણે મોકલ્યું? કહેવું જ પડશે કે એ એણે જ સ્વભાવે.

જૈન દર્શન લગભગ બધા દુઃખો માટે સ્વયં મનુષ્યને જ જવાબદાર ઠરાવે છે. કહ્યું છે કે —

अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

દુઃખનાં [illegible] મુખ છે. દુઃખનું કારણ ખતમ નહીં થાય ત્યાં સુધી બહાર રહે. એમ ન [illegible] ઉપેક્ષાની [illegible] ભગવાન મહાવીર મનુષ્યને સચોટ કહે છે —હે અમોઘ માનવ, દુઃખથી ડરતા હો તો એ

પડદા બદલાયા, પરતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે. અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિંસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણુમા કોણિકના ભાઈઓને વીધી નાખતો એક કીડીની હિંસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એશી લાખ મનુષ્યોના સહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિંસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઇન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા ? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો ? ” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ ! મૈત્રી તેમને ખેચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઇન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનુ બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઇબધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

સંસારની યાત્રામાં આપણે એકલા આવીએ છીએ પણ સાથી વિના યાત્રા સૂની બની રહે છે. એ યાત્રામાં હમેશાં એક સાથીની જરૂર રહે છે— જેની આગળ આપણે આપણું સુખદુઃખ કહી શકીએ. સહયોગીના અભાવે આપણે પૂરેપૂરી પ્રસન્નતાનો અનુભવ કે દુઃખના ભારને હળવો કરી શકતા નથી. આપણો હર્ષ પણ અપૂર્ણ રહે છે અને આંસુઓ પણ અપૂર્ણ રહે છે. આપણા હર્ષ અને શોકમાં ભાગ લેનાર સાથી તે જ મિત્ર છે. મનુષ્યને સંસારના સર્વ સંબંધોમાં સૌથી મોટો સંબંધ મિત્રતાનો છે કેમકે તેમાં બે હૃદયોનું મિલન છે જેનાથી કોઈ વાત છુપાવાય નહિ. અંતઃકરણનો પડદો રખાય નહિ. જેની સામે હૃદય ખુલ્લું કરી દઈ શકાય એવો મિત્ર એ એક જ સ્થળ છે કે જ્યાં વ્યક્તિ કોઈ પણ ભેદ રાખી શકતી નથી. મિત્રતા એ બે આત્માઓને જોડનારો પુલ છે. શરીરનું મિલન તે કોઈ મિલન છે? જ્યાં સુધી જીવ ન મળે ત્યાં સુધી એક આસને બેસવા છતાં પણ આપ એકબીજાની નજીક આવી શકતા નથી. પરંતુ એક વખત જીવ મળ્યા પછી, ભલે આપ હજારો માઈલ દૂર હો તો પણ અંતર જણાશે નહિ કારણ કે સ્થળનું અંતર આત્માના અવ્યક્ત સંદેશને પણ રોકી શકતું નથી.

દેહ મરી શકે છે પણ મિત્રતા મરી શકતી નથી કારણ કે તે તો દેહાતીતની સાથે હોય છે. એટલે દેહ ન રહેવા છતાં પણ મિત્રતા તો રહેશે જ. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનાં પાનાં ઉઘાડીને જોશો તો તેમાં આવી જ દેહાતીત મૈત્રીનું જ્વલંત ઉદાહરણ મળશે. વીતરાગ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર ચતુર્વીની મહામુનિ શ્રી ગૌતમને કહે છે— ગૌતમ! તારો અને મારો આ સ્નેહ આ દેહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી. તે પાછલા કેટલાય જન્મોથી અખંડ રીતે ચાલ્યો આવે છે. જીવન આખામાં અને બધા જીવનનાટકના કોઈક

પડદા બદલાયા, પરતુ જીવન જયની યાત્રા ન બદલાઈ દશ્ય બદલાવા છતા દ્રષ્ટા એના એ જ રહ્યા એથી જ પ્રેમની ધારા સૂક્ષ્મરૂપે આજ તારામા વહી રહી છે ”

જરા આગળ વધો ભગવતી સૂત્રના સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશામાં ચેડા અને કોણિકના ભયાનક યુદ્ધનુ દશ્ય આવે છે અત્યાચારને રોકવા માટે ગણાધિપ ચેટકે ધનુષ્ય ઉઠાવ્યુ હતુ જો કે ચેટક વ્રતધારી શ્રાવક હતો એક કીડીની હિસાથી પણ તેનો આત્મા ધ્રૂજી ઊઠતો પણ એ જ ચેટક, એક બાણમા કોણિકના ભાઈઓને વીંધી નાખતો એક કીડીની હિસાથી ડરનાર, એક કરોડ ને એશી લાખ મનુષ્યોના સહારથી ન ડર્યો તેનુ કારણ તપાસતા જણાશે કે ત્યા સ્વાર્થનો નહિ પણ નીતિના રક્ષણનો પ્રશ્ન હતો. તેથી જ આટલી વિરાટ હિસા થવા છતા ચેટકના વ્રતોમા કોઈ વાધો આવ્યો નહિ, કે ન તો તે દુર્ગતિને માર્ગે ગયો

વાત બહુ લાબી છે આપણે એ ઇતિહાસના ઉડાણમા જવાની જરૂર નથી આગમ કહે છે કે આ મહાયુદ્ધમા દેવોના ઇદ્ર શક્રેન્દ્ર તથા અસુરોના ઈન્દ્ર ચમરેન્દ્ર કોણિકને સહાય કરતા હતા ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન કરે છે. “ભગવત ! શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર માનવીની મદદ માટે ધરતી પર કેમ આવ્યા? અને તેમણે અન્યાયના યુદ્ધમા ભાગ કેમ લીધો?” સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ “ગૌતમ! મૈત્રી તેમને ખેચી લાવી શક્રેન્દ્ર પૂર્વ ભવમા કાર્તિક શેઠ હતા અને ચમરેન્દ્ર પૂર્ણ તાપસ હતા ત્યારે કોણિકને તે બન્નેની સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી દેહ બદલાવા છતા પણ મૈત્રી ન બદલાઈ એ મૈત્રીનો તાર હતો કે જેને લીધે બન્ને ઈન્દ્રોને ઇચ્છા ન હોવા છતા, યુદ્ધમા અન્યાયના પક્ષને મદદ કરવી પડી ”

જીવનની અર્ધી મધુરતા મૈત્રીમા છે પારકાને પોતાના કરવાની કળાનું બીજુ નામ મિત્રતા છે જે આ કળામા જેટલો વધુ નિપુણ હોય છે તેટલો તે મિત્ર બનાવવામા વધુ નિપુણ હોય છે જીવનનો વિજય જ આ છે કે બીજાને તમારા બનાવી લો એટલે જ કહેવાય છે કે ભાઈ કરતા ભાઈબધ વધે તે ખોળે લીધેલા ભાઈ જેવો છે ઘણી જગાએ એવો રિવાજ છે કે જેને પુત્ર ન હોય તે બીજા કોઈના પુત્રને ખોળે (દત્તક) લે છે તેને પોતાની સપત્તિનો વારસ બનાવે છે આ એક નામનો મોહ છે

નામ અમર રાખવા માટે વ્યક્તિ આ બધા પ્રયત્નો કરે છે પણ કોનુ

નામ અમર રહ્યું છે! આ બધો ખોટો મોહ છે. કોઈને દ્વેષ સેવવામાં સુખ કેટલું છે એ તો તમે જેણે દ્વેષ [illegible] કીધો હોય તેને પૂછો. તેના અંતરમાં તો આગ ભભૂકતી હોય છે અને કેટલીક વખત તે બહાર પણ આવે છે. તેમના સંબંધો કેટલીક વખત કડવા પણ બને છે પરંતુ [illegible] ભાઈ જેવા મિત્રના સંબંધમાં આમ બનતું નથી કે સંબંધમાં કડવાશ પણ આવતી નથી. શરત એટલી કે તેમાં બનાવટ, સજાવટ કે દેખાવ ન હોવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે જીવનમાં સેંકડો સાથીઓ આવે છે ને જાય છે. જો તમારી પાસે પૈસા હોય તો તમારે મિત્રોને શોધવા જવું નથી પડતું પણ એવાઓની મિત્રતા કેટલી ટકવાની! સંપત્તિ હોય તે વખતે તમારી આજુબાજુ એટલા ફરનાર હશે કે ઝાડનાં પાંદડાં બનીને છાયા કરશે. એવા ઘણા ભેગા રહેશે પરંતુ મીઠા બનીને તમારા જીવનમાં પ્રવેશ કરનાર તો આંગળીના વેઢે ગણાય એટલા પણ ભાગ્યે જ મળશે.

કેટલાક મિત્રો સરોવરનાં પક્ષી જેવા હોય છે. જ્યાં સુધી તમારા જીવનમાં સંપત્તિનું સરોવર છલકાતું હશે ત્યાં સુધી તેઓ તમને છોડશે નહિ. પરંતુ જ્યારે સંપત્તિનું સરોવર સુકાવા માંડશે કે તેમનું એક પણ પક્ષી દેખાશે નહિ. એવા સરોવરનાં પંખીઓની મિત્રતા ન બાંધો. જો મિત્રતા બાંધવી હોય તો માછલી જેવા મિત્રો બનાવો. જેમનું જીવવું અને મરવું બંને સરોવરમાં જ છે. જ્યાં સુધી પાણી છે ત્યાં સુધી તેનું જીવન છે. પાણી સુકાઈ જતાં તે પોતાના પ્રાણ તજી દેશે પણ ત્યાંથી ખસશે નહિ. કદાચ તેની સામે દૂધ ધરવામાં આવશે તો પણ તેને ઠોકરે મારશે. માછલીને કહેવામાં આવે કે—અરે માછલી! પાણીમાં તું આટલી લીન કેમ છે! ચાલ તને દૂધના તળાવમાં લઈ જાઉં તો તે શું કહેશે! તે કહેશે કે ભલે કિંમતની દૃષ્ટિએ દૂધ પાણી કરતાં વધારે કિંમતી હોય પણ મારા માટે તો પાણી એ જ જીવન છે.

સરોવરનાં પંખી સરોવર સુકાતાં ઊડી જશે પણ ગરીબ માછલી ક્યાંય પણ નહિ જાય. એવા માછલી જેવા મિત્રોની પાછળ તમે લાખો રૂપિયા ખર્ચો તો પણ તેમની મૈત્રીની સરખામણીએ તે ઓછા પડશે. તેઓ તમારા પતનનાં નહિ પણ ઉત્થાનનાં સ્વપ્નો જોશે. તેમની આંખો તમારો વિકાસ જોવા ચાહશે વિનાશ નહિ. વિનાશના માર્ગે તમારો પગ મંડાતો જોશે તો તે તુરત તમને રોકશે. એવા સાથીઓ હંમેશાં મીઠી મીઠી વાતો નહિ કરે ક્યારેક ક્યારેક કડવાં વેણ પણ સંભળાવશે. જો તમે એમ માનતા હો કે

જે હમેશા મીઠી મીઠી વાતો નથી કરતો તે તમારો સાચો સાથી નથી, તો તમે ભૂલ કરો છો હમેશા પ્રિય એવી જ વાત કરનાર મિત્રના વેશમાં છુપાયેલ આપનો સૌથી મોટો શત્રુ છે.

એક વિચારક કહે છે કે ખુલ્લી તલવારની માફક સાફ દેખાતા દુશ્મનથી એટલા ડરવાની જરૂર નથી, જેટલા મિત્રના વેશમાં છુપાયેલા દુશ્મનથી સાવધાન રહેવાની જરૂર છે એવો મિત્ર તોફાન વખતે નાવ છોડીને ભાગી જશે તિરૂવલ્લુર, દક્ષિણના એક મોટા કવિ થઈ ગયા. તેમણે એકવાર કહ્યું હતુ કે—જે વ્યક્તિ દુખના સમયમા દગો દે છે, જેને આપણા માન્યા હોય તે જ જ્યારે મુશીબત વખતે ધક્કો મારી ભાગી જાય છે, ત્યારે હૃદયને કેટલુ દુ ખ થાય છે! વિછીનો ડખ, માનવી ચાર દિવસમા ભૂલી જાય છે, પણ જેને પોતાના માન્યા હોય, તેમનો ડ ખ તો મૃત્યુની છેલ્લી ઘડી સુધી પણ ભુલાતો નથી જેને ફૂલનો હાર સમજી ગળામા ધારણ કરવા ગયા અને તે જ જ્યારે નાગ બની ડખ દેવા આવે ત્યારે કેટલી પીડા થાય? હુ માનુ છુ કે હજારો વિછીના ડખની વેદના કરતા પણ એ પીડા વધારે દાહક હશે

મિત્રની પસદગીમા આપ ખૂબ સાવધાની રાખો અધિક મિત્રો બનાવવા કરતા એક મિત્ર એવો બનાવો કે જે જીવનની અધારી રાતમાં તમને સાથ આપે, જીવનના અધકાર સમયે જે તમને પ્રેમભાવે પ્રકાશ આપે તેવો એક જ મિત્ર બસ છે

બે ચીનાઓ ચર્ચા કરતા હતા કે ચદ્ર અને સૂર્ય બેમાથી સૃષ્ટિને માટે વધારે ઉપયોગી કોણ? જો કે બન્ને પ્રકાશમય છે, છતા એક શાત છે અને બીજાની પાસે ક્રાતિની પ્રભા છે પહેલાએ કહ્યુ કે, "મારી દષ્ટિએ સૂર્ય વધારે ઉપયોગી છે કેમકે તે પ્રકાશનો દેવતા છે દરરોજ તેના પ્રથમ કિરણો માનવીને માટે જાગૃતિનો સદેશ લાવે છે ચદ્રનો પ્રકાશ તેજરહિત છે. સૂર્યની દિવ્ય-પ્રભા, તેના કિરણો આપણા ખેતરોમા ધાન્ય પકાવે છે"

બીજાએ કહ્યુ "ભાઈ! એ સાચુ છે કે ચદ્ર કરતા સૂર્યમા વધારે તેજ છે પણ જેઠ માસના ધુમ તડકામા જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપી જાય છે, માનવીના તન અને ક્યારેક મન પણ તપી જાય છે, ત્યારે આપણને ચદ્રની શાત અને શીતળ ચાદની જ મધુર લાગે છે અને બન્ના કરતા વધારે અગત્યની વાત તો એ છે કે સૂર્ય તો માત્ર દિવસે જ પ્રકાશે છે, અને રાતના

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે ત્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધારામાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે –

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्धं परार्धं भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિશાના સૂર્યની છાયા જેવી હોય છે. શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે. તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે. બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે. એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે. કે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઉતરતા જઈએ તેમ તેમ પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે જે પછી છોડવાનું મન થતું નથી. અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ દરેક મુશ્કેલીના વખતે આપણી સાથે રહે છે.

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે. શરીરના રક્ષણને માટે બન્ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે. કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે. જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું. તે માટે તેમને કપટીનું નિરીક્ષણ કરવું પડ્યું. પરંતુ મિત્રને માટે તે બધું સહન કરવા તૈયાર હતા. બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે સર્વ દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા આવડવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાપડની છે. મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું, પાણી સુકાઈ ગયું તો કાપડ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મોં ફાટી જાય છે. પરતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાથી મિત્રની પસદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કપની ફોર્ડ મોટર કપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુજીપતિઓમા તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યા છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુજ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની, સૌથી વધુ કિમતી ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે। આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ"

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–"મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

આપણને ઘોર અંધકારમાં છોડી જતો રહે છે જ્યારે ચંદ્ર તો આપણો સાચો સાથી છે કે જે આપણને ઘોર અંધારી રાતોમાં પ્રકાશ આપે છે. અંધકારમાં અજવાળું કરે તે જ સાચો મિત્ર છે. સુયોગ્ય સાથીની મિત્રતા સંબંધી સંસ્કૃતમાં એક કવિ સુંદર યુક્તિ રજૂ કરે છે –

आरंभ गुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च पश्चात्
दिनस्य पूर्वार्ध परार्ध भिन्ना छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ।

દુષ્ટ જનોની દોસ્તી પૂર્વ દિવસના સમયની છાયા જેવી હોય છે શરૂઆતમાં તે ખૂબ લાંબી હોય છે અને ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે પરંતુ સજ્જનોની દોસ્તી એથી ઊલટી હોય છે તે બપોરના તડકાની માફક શરૂઆતમાં ઓછી જણાય છે પણ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે બીજા શ્લોકમાં તે કહે છે —

इक्षोरग्रात् क्रमशः पर्वणि यथा रसविशेषः
तद्वत् सज्जन मैत्री विपरीतानां तु विपरीता ।

શેરડીના ઉપરના ભાગમાં મીઠાશ ઓછી હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે મૂળ તરફ આવીએ તેમ તેમ મીઠાશ વધતી જાય છે એવી જ વાત સજ્જન મિત્રની છે જે શરૂઆતમાં કાંઈક ફીકી દેખાય છે પણ જેમ ઊંડા ઊતરતા જઈએ તેમ તેમાં પ્રીતિનું માધુર્ય એવું જણાય છે કે ? પછી છોડવાનું મન થતું નથી અને એવા મિત્રો વિપત્તિના ભયાનક અંધકારમાં પણ છોડી જવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી તેઓ દરેક મુસીબત વખતે આપણી સાથે રહે છે

સહયોગની ભાવનાનો ઊંચામાં ઊંચો વિકાસ મિત્રતામાં દેખાય છે શરીરના રક્ષણને માટે જ ને હાથ હંમેશાં તૈયાર રહે છે કોઈ પણ જગ્યાએ પીડા થતી હોય તો તરત જ હાથ ત્યાં પહોંચી જાય છે જો નજરની સામે કાંઈ ભય દેખાશે તો આંખોની રક્ષા માટે બન્ને હાથ આગળ આવી જશે. રામે સુગ્રીવ સાથે મિત્રતા બાંધી. સર્વ પ્રથમ તેમણે વાલીનો વધ કર્યો અને મિત્રનું દુઃખ દૂર કર્યું તે માટે તેમને કપટીનું કલંક મળ્યું પરંતુ મિત્રને માટે તે પણ સહન કરવા તૈયાર હતા બીજી બાજુ સુગ્રીવે મિત્રની રક્ષા માટે પોતાની વાનરસેનાને યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતારી. મિત્રને માટે ઘન દુઃખો હસતાં હસતાં સહન કરવાની કળા જાણવી જોઈએ. ખરી મિત્રતા તો પાણી અને કાદવની છે મિત્ર પર કષ્ટ આવ્યું પાણી સુકાઈ ગયું તો કાદવ

પણ પોતાનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે ત્યારે તો તેનુ મો ફાટી જાય છે. પરતુ જાન આપીને મિત્રતાને નિભાવનાર મિત્રો બહુ ઓછા મળશે

વિશાળ સમુદાયરૂપી માનવ ખજાનામાંથી મિત્રની પસદગી કરવી તેથી વધુ કોઈ કિમતી સગ્રહ બીજો નથી આજનો માનવી પૈસાના સગ્રહની કલા જાણે છે પુસ્તકોનો સગ્રહ પણ તે કરી શકે છે પણ માનવનો સગ્રહ તે કરી શકતો નથી અમેરિકાના એક પત્રકારે, શ્રી હેનરી ફોર્ડને, તેમના અતિમ દિવસોમા એક પ્રશ્ન પૂછતા શ્રી હેનરી ફોર્ડ અમેરિકાની એક મોટી મોટર કપની ફોર્ડ મોટર કપનીના માલિક હતા દુનિયાના પુજીપતિઓમાં તેમની ગણત્રી થતી હતી પત્રકારે તેમને કહ્યુ–"આપને જીવનમા સર્વ સુખ મળ્યા છે આપની પાસે વિપુલ સપત્તિ પણ છે જડ સપત્તિની સાથે, સજીવ સપત્તિ–ખ્યાતિ પણ પુષ્કળ મળી છે દીર્ઘ જીવનયાત્રામા આપે મોટા ગૌરવપ્રદ કાર્યો કર્યાં છે આ બધી સફળતાઓની વચ્ચે એવી કોઈ ખામી છે કે જે આપના મનમા ખટકતી હોય ?" શ્રી હેનરી ફોર્ડે કહ્યુ, "મને સપત્તિ અને સુયશ બધુ તો પુષ્કળ મળ્યુ છે, પરતુ એક બહુ જ મોટી ચીજ હુ મેળવી શક્યો નથી અને તે દુનિયાની ,સૌથી વધુ કિમતો ચીજ છે–"મિત્ર" જેનુ મૂલ્ય હીરાથી પણ થઈ શકતુ નથી ધન અને ધનના નશાએ મને લોકોના દિલ સાથે મળવા નથી દીધો જ્યારે મે મળવા કોશિશ કરી ત્યારે ધનનો અહકાર દિવાલ બની અમારી વચમા ખાડો થઈ ગયો"

"તે સમયે તો નહિ, પરતુ આજ મારુ હૃદય આ ખામીનો અનુભવ કરી રહ્યુ છે કે જીવનમા મિત્રનો અભાવ કેટલો મોટો અભાવ છે। આજે મારી આખી સપત્તિના ભોગે પણ મિત્ર મેળવવા મારો આત્મા તલસે છે. વાસ્તવમા જીવનનો સાચો સાથી મિત્ર છે જો કદાચ જીવનનો આ ઇતિહાસ ફરીથી રચવાનો પ્રકૃતિ તરફથી મને અવસર મળે, તો હુ આ શોધ કરીશ."

આવી જ કહાણી અમેરિકાના વિશ્વવિખ્યાત ધનકુબેર કાર્નેગીની છે તે કહે છે–"મારી બધી જ સપત્તિ લઈ લો અને તેના બદલામા મને ફક્ત એક મિત્ર–સાચો મિત્ર આપો"

આ છે મિત્રતાનુ મૂલ્ય પણ યાદ રાખજો કે ધન આપીને તમે મિત્ર મેળવી શકશો નહિ મિત્ર તો તમે તમારી જાત અર્પણ કરીને જ મેળવી શકશો.

માટુગા, તા ૨૬–૭–૫૯.

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. માનવનો સાચો ગુણ દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સૂકી રેતી છે. ત્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નરક સમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ અદૃશ્ય થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે! માતાએ આપણી રક્ષા શાથી કરી છે? કરુણાથી! જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાનાં ઇંડાંનો અને કૂતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે. બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિરવદ્ય એવા ભેદ કરે છે. પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે. અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતિપણા તરફ જવા માંડે છે.

જ્યારે માનવોના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું ગણાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવ માટીના પિંડ સરખો છે. પતિતોને જોઈને તેનું હૃદય કંપાયમાન થતું નથી.

૫૨ [illegible] આમની એક વાત છે. એક [illegible] [illegible] એ [illegible] એક [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] નાગરિકોને [illegible]

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે. ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સારાયે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટા શહેરોમા ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવું પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતુ જતું રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રસીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુસ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુખી

૧૫ હૃદયનું માધુર્ય—કરુણા

જેને કારણે બીજાના સુખની ખાતર આપણા સુખનો ભોગ આપવાની આપણને પ્રેરણા મળે છે તે કરુણા કહેવાય છે. બીજાના સુખે સુખી થવું એ મૈત્રી છે અને બીજાના દુઃખે દુઃખી થવું તે કરુણા છે.

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉં. તમે બીજાના દુઃખે દુઃખી થાઓ છો કે બીજાના સુખે દુઃખી થાઓ છો? બીજાના દુઃખને જોઈને જો આપને પીડાનો અનુભવ થતો હોય તો સમજજો કે તમારા હૃદયમાં માનવતાનો દીવડો ઝળહળી રહ્યો છે. પરંતુ આજે વિચિત્ર હવા વહી રહી છે. આજનો માનવી બીજાના સુખથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે. બીજાના સુખ, આનંદ અને ઉત્કર્ષને જોઈને હૃદયમાં આનંદ ન થતો હોય તો સમજી લેજો કે હૃદયમાં શેતાનિયતનો વાસ છે. આજે બધી જગ્યાએ આ જ વૃત્તિ કામ કરી રહી છે. ગામનો કોઈ એક લક્ષાધિપતિ બન્યો હો તો તેના મરણ સ્વપ્નમાં આવે છે. પણ જો ગામનો કોઈ સ્વધર્મી સારી સ્થિતિએ પહોંચે તો ક્યારે એનું દેવાળું નીકળે તેને માટે પ્રાર્થના કરાય છે. કારણ કે કોઈને સારી સ્થિતિમાં જોવા માટે આપણી આંખો તૈયાર નથી. આ જ વાત સમાજની છે. કોઈ નવા બુદ્ધિમાન મુનિ આવે અને નવી જ વાણીમાં નવી જ વાત કરે તો સમાજ નૂતન ભરતીનો સ્વર વધુ પસંદ કરે છે. એટલે રૂઢિની સ્થાપિત ગાદીઓ ધરતીકંપથી ધ્રૂજે તેમ ધ્રૂજી ઊઠે છે. તેવા મુનિને, દરેક પ્રકારે લાંછિત અને અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટાઓ થાય છે. નવીન લેખિનીના નવા અક્ષરો ઉપર આખો મોટો ભડકી ઊઠે છે અને પછી તે શ્રદ્ધા અને આચારની દુહાઈ દઈને સમાજમાં નવી રોશની પ્રત્યે વિરોધનો વંટોળ જગાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ આ બધું શું છે? જરા ઊંડા ઊતરીને જુઓ કે શ્રદ્ધા અને આચારની રક્ષા ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ રહી છે? મેલાં કપટ અને મહાની ભૂખો

પાડવાથી શ્રદ્ધાની રક્ષા કદી પણ થઈ નથી પણ આ બધુ અસ્વસ્થ માનવત'નુ પ્રતિક છે

જ્યારે બીજાને કષ્ટ પડતુ જોઈને આપણને પોતાને પીડાનો અનુભવ થવા માંડે, ત્યારે જ સમજજો કે આપણામા માનવતા આવી છે કેમકે બીજાનુ દુ ખ આપણુ ત્યારે જ બને છે કે જ્યારે આપણામા હૃદયની વિશાળતા હોય, વિચારોની પવિત્રતા હોય પવિત્ર હૃદયવાળી વ્યક્તિની વિચારધારા કેટલી ઉદ્દાત હોય છે તે માટે એક પક્તિમા કવિ કહે છે કે—

દયામય એસી મતિ હો જાય .

અપના દુ ખકો સહલુ કિન્તુ, પર દુ ખ દેખા ન જાય

આ સતહૃદયનો સ્વર છે તે બોલે છે કે–પ્રભો ! એવુ હૃદય હો કે મારા પોતાના દુ ખ તો હસતા હસતા સહન કરી લઉ, પરતુ, બીજાનુ દુ ખ જોઈને મારુ હૃદય દ્રવે હૃદયની આવી વિશાળતા એ જ જીવનનો આદર્શ છે હવામા ઊડીને મનુષ્ય પોતાને ખૂબ ઊચો માનવા લાગ્યો છે એરોપ્લેન એ તેની સફળતાનુ સીમાચિહ્ન સમજે છે પરતુ હવામા ઊડવુ એમા કાઈ મોટો ચમત્કાર નથી, કારણ કે ગદી માખી પણ હવામા ઉડી શકે છે પુલ વિના કે નાવ વિના નદી પાર કરવી એ પણ કોઈ મોટી ચમત્કારની વાત નથી કુતરાઓ કોઈ પણ જાતના સાધન વગર તે પાર કરી શકે છે જો માનવજીવનનો કોઈ ચમત્કાર હોય, તો તે એ જ છે કે માનવ બીજાના દુ ખ જોઈને તેને નિવારવાનો પ્રયત્ન કરે દુ ખીને જોઈને આપણુ હૃદય ખરેખર કરુણાથી ઊભરાઈ જાય અને તે કરુણા શબ્દોમા ઊતરી દુ ખી પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રદર્શિત કરે અને વર્તનમા ઊતરી, આપણા હાથ તેની સેવા કરે તે સિવાય આપણે માત્ર સહાનુભૂતિના શુષ્ક ગીત ગાઈએ છીએ જેમા આપણા હૃદયનો રસ નહિ હોય તેમા બીજા કેવી રીતે ભીજાઈ શકશે ?

સેવા અને સહાનુભૂતિના ટનબધી ઉપદેશ કરતા એક તોલા જેટલી સહાયતા કરવી એ શ્રેષ્ઠ છે પણ આજનો માનવી સેવાની વાતો કરે છે, સેવા નહિ મોટી વ્યાસપીઠ (Platform) ઉપરથી હજારો માનવીઓની સભામા, કલાકો સુધી સેવા અને સહાનુભૂતિના ઉપદેશો અપાય છે, પણ જો એક મિનિટની પણ સેવા કરવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય, તો તે વક્તામહોદય ચાલતી પકડે છે આનો અર્થ તો એ થયો કે તેનો ઉપદેશ માત્ર ઉપદેશ આપવા પૂરતો જ હતો તે ફક્ત **परोपदेशे पांडित्यम्** હતુ તેમા સ્વાર્પણનો કોઈ ભાવ નહોતો

કરુણા ઉપદેશ નહિ પણ આચરણ માગે છે. કરુણાની વર્ષાનાં બે બિંદુઓ શુષ્ક જીવનમાં લીલીવાડીની સૌરભ લાવે છે. માનવનો સ્વભાવ જ દયાળુતાનો છે. દયાળુતા એ જીવનના આનંદનું ઝરણું છે. જ્યારે નિર્દય હૃદય એ સુકી રેતી છે, જ્યાં સ્નેહ, સહાનુભૂતિ, સરળતા અને તરલતાનો અભાવ છે. જીવનનું માધુર્ય સહૃદયતામાં રહેલું છે. જે દિવસે પ્રાણીના હૃદયમાંથી દયા અને સ્નેહની સરિતા સુકાઈ જશે તે દિવસે સંસાર નર્કસમો બની જશે. જે દિવસે માતાના હૃદયમાંથી દયા પણ અલોપ થઈ જશે તે દિવસે તેનાં નાનાં બાળકોની શી હાલત થશે ! માતાએ આપણી રક્ષા દયાથી કરી છે કે ક્રૂરતાથી ? જો તેના હૃદયમાં દયા ન હોત તો તે આપણો એવી રીતે નાશ કરી નાખત કે જેવી રીતે નાગણ પોતાનાં ઇંડાંનો અને કુતરી પોતાનાં ગલુડિયાંનો કરે છે.

ક્રૂરતા જીવનનું કલંક છે. કરુણા જીવનનું માધુર્ય છે. પહેલામાં વિદ્વેષની આગ છે. બીજામાં શાંતિનો સ્વર છે. એકમાં જીવનનો અંધકાર છે તો બીજામાં આત્માનો પ્રકાશ છે. એટલા માટે વીતરાગ દેવે અનુકંપાને આત્મિક ગુણમાં ગણી છે. સમ્યક્ત્વનાં પાંચ ચિહ્નોમાં અનુકંપા પણ એક છે. કેટલાક લોકો અનુકંપાના પણ સાવદ્ય અને નિર્વદ્ય એવા ભેદ કરે છે પણ આ માત્ર દર્શનની ભ્રાંતિ છે. વાસ્તવિક રીતે અનુકંપાના ભેદ સંભવી જ શકતા નથી. કારણ કે અનુકંપામાં દીન, દુર્બળ પ્રત્યે દયાનું ઝરણું વહી રહ્યું છે. પીડિતની પીડા દૂર કરવાની પ્રશસ્ત કામના રહેલી છે અને દયા તથા અહિંસા એ આત્માના ગુણ છે. શું આત્માના નિજગુણ પણ ક્યારેય સાવદ્ય હોઈ શકે છે ? આ અનુકંપા એ જ ચારિત્રની જનની છે. અનંત અનંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે મનમાં જ્યારે કરુણા જાગૃત થાય છે ત્યારે તો આત્મા અવિરતિપણામાંથી વિરતીપણા તરફ પગલું માંડે છે.

જ્યારે માનવીના હૃદયમાંથી કરુણાનો પ્રવાહ સુકાઈ જાય છે ત્યારે તે જ્યોત વિનાના દીપક જેવો છે. જે દીવામાંથી જ્યોત બુઝાઈ જાય છે તે દીવો દીવો ન રહેતાં માટીનું કોડિયું મનાય છે. તેવી જ રીતે દયાહીન માનવી માટીના પિંડ સરખો છે. પીડિતોને જોઈને તેનું હૃદય કરુણાથી ભીંજાતું નથી.

પૂર્વ ખાનદેશના આમોદા ગામની એક વાત છે. એક હરિજન સજ્જનને પકડી રાખ્યો હતો. એ પણ એક અમાનુષિ કાર્ય છે. ભિખારી પશુઓને નિર્દયતાથી પકડવામાં આવે છે. તેમના કરુણ ચિત્કારો નાગરિકોને વીંધી

છે, અને મનમા અનાર્ય કર્મને માટે ક્ષુબ્ધતા છવાઈ જાય છે ભારતની સરકાર પણ તેનો વિરોધ કરતી નથી આમ તો અહિંસાની ખૂબ મોટી ઘોષણાઓ કરવામા આવે છે પ્લેટફોર્મ ઉપરથી અહિંસાના સૂત્રો પોકારવામા આવે છે અને સાગરે વિશ્વને અહિંસાનો સદેશો આપવામા આવે છે, પણ અહિંસાનો સદેશો આપનાર ભારતમા હિંસામય ક્રૂર-કૃત્યો છડેચોક થઈ રહ્યા છે સરકાર તો તેને પ્રોત્સાહન આપે છે મત્સ્યોદ્યોગની ખીલવણી એ તેનુ પ્રતિક છે

સાભળવા પ્રમાણે, દિલ્હી, મુબઈ, કલકત્તા વગેરે મોટાં શહેરોમાં ભારત સરકાર કરોડો રૂપિયાના ખર્ચે વિશાળ કતલખાના બાધવાની છે. તેનો હેતુ એ છે કે વધારેમા વધારે પશુઓ એકી સાથે સરળતાથી કાપી શકાય આ છે આપણી અહિંસક સરકારની અહિંસાને માર્ગે પ્રગતિ! ભગવાન મહાવીર, ગૌતમ બુદ્ધ અને મહાત્મા ગાધીના દેશમા શુ આવુ જ બધુ થવાનુ છે! એટલુ તો અવશ્ય કહેવુ પડશે કે અહિંસાના પોકારો પહેલા કરતા કઈક વધારે જોરથી થવા માડ્યા છે અહિંસાનુ શુદ્ધ સ્વરૂપ એટલુ જ ઘટતું જતુ રહ્યુ છે અને હિંસાનો દાવાનળ પ્રતિક્ષણે તેજ થતો રહે છે

—હા, તો તે સૂવ્વર, હરિજનની રમીના બધનથી છૂટવા માટે વ્યાકુળતાથી ભાગી રહ્યુ હતુ હરિજન પણ હેરાન થઈ ગયો હતો છેવટે મુસ્કેલીથી પકડમા આવ્યુ હરિજને તેને પકડી અને બાધી દીધુ તે વખતે ત્યાથી બે મુસલમાનો પસાર થઈ રહ્યા હતા. તેમણે આ દશ્ય જોયુ તેઓ સૂવ્વરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા—"આ બહુ બદમાશ છે તેને કેટલો હેરાન કર્યો?" તમે જ વિચાર કરો કે બદમાશ કોણ છે? બિચારુ બધનથી જકડાયેલુ સૂવ્વર બદમાશ કે તેને પકડનાર ક્રૂર-હૃદયી હરિજન?

પણ હૃદયહીન વ્યક્તિના હૃદયમા કરુણા જ્યારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે તેને પીડિત ક્રૂર જણાય છે અને પીડનાર શાત!

જો બીજાને પીડાતા જોઈને આપણુ હૃદય દુખથી ભરાય નહિ, પણ, બીજાના દુખથી આપણને આનદ આવે, હૃદયમા ગલગલિયા થાય તો સમજી લેવુ કે શેતાનિયત ગઈ નથી

ગધેડો કોઈને લાત મારીને માફી માગતો નથી તેવી જ રીતે જો આપણે પણ કોઈને દુખ દઈને તેની ક્ષમા ન યાચીએ, અથવા દુખી

અને સામવેદનાના બે શબ્દો પણ જીભેથી ન ઉચ્ચારીએ તો સમજવું કે માનવતાની જ્યોતિથી આપણું હૃદય ઝગમગતું નથી દયા, માનવતાને પારખવા માટેની સાચી કસોટી છે જો દયા છે તો માનવતા છે જે હૃદયમાં દયા છે તે જ જીવિત હૃદય છે હૃદય આમ તો એક માંસનો ટુકડો છે પણ આપણને જીવતા રાખવા માટે પ્રત્યેક ક્ષણે તે રક્તને પરિભ્રમણ કરાવે છે તે એટલું જ નહિ, પણ આખા શરીરનું કેન્દ્ર છે તે લોહીને ગતિ આપે છે તેને શુદ્ધ બનાવે છે એ રક્તમાં જો કરુણાના બે બિન્દુઓ ભળે તો તે સજીવ બની જાય છે કરુણા વિના એ માંસના ટુકડાની કોઈ કિંમત નથી.

એક કવિ કહે છે

दया हीन बाघरिया होरा मगम गघाप,
कि पत्थरसे दिलको क्यों न फूल बनाए,
कोमलताका भाव न मनमें,
फिर क्या सुंदरता तनमे जीवन विष बरसाए।

દયા વિના જીવન એ ઉજ્જડ બાગ છે ફૂલ છે પણ તે એવું કે જેમાંથી સુગંધ મરી પરવારી હોય. દયાના અભાવમાં જીવન સૂકી રેતીના રણ જેવું છે રણમાં જો નાનું સરખું દયાનું ઝરણું ફૂટે છે તો આખું જીવન ખીલી ઊઠે છે તેનામાં માનવતાની હરિયાળી ફૂલો જોવાઈ જાય છે

વૈદિક દર્શનમાં એક નાનું રૂપક છે જ્યારે વિશ્વકર્માએ સર્વ સૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું અને પોતાની બનાવેલી સુંદર સૃષ્ટિ ઉપર એકવાર નજર ફેરવી તો તે પોતાની કળા ઉપર વારી ગયા. પણ એક વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો કે આ સૃષ્ટિનો ઉપભોગ કરનાર તો કોઈ છે નહિ, પછી તેનો આનંદ કોણ માણશે! ત્યારે વિશ્વના સર્વશક્તિમાન માનવીનું નિર્માણ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

આ શુભ સંકલ્પની જાણ જ્યારે સત્યને થઈ ત્યારે તે વિશ્વકર્મા પાસે આવ્યું અને બોલ્યું ભગવન્! આવી ભૂલ ન કરશો. એ પ્રાણી છળ અને બેઈમાની ફેલાવીને અસત્યને જન્મ આપશે અને આપની શુભ સૃષ્ટિને અશુભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ન્યાયને પણ ખબર પડી. તેણે કહ્યું– ભગવન્! માનવ નામનું પ્રાણી કેવળ સ્વાર્થી જ બનશે. જ્યારે તેનો સ્વાર્થ જોખમાતો જણાશે ત્યારે તે પોતાનાં માતા પિતા ભાઈ સહુને મારી નાખશે. શાંતિએ જ્યારે વિશ્વકર્માના માનવની રચના કરવાના નિશ્ચયની વાત જાણી ત્યારે તેણે કહ્યું– હે નાથ! માનવી સત્ય અને ન્યાય એ બન્નેની

પાછળ તો લટ્ઠ લઈને પડવાનો એ બે ગયા તો પછી હુ કયા રહીશ? આખી સૃષ્ટિમા એ પ્રાણી સહારનુ સાધન બનશે ત્યારપછી, વિશ્વકર્માની સૌથી નાની પુત્રી દયા આવી. તેણે કહ્યુ "પિતાજી! એ પ્રાણીનુ તમે જરૂર નિર્માણ કરો જો આપના બધા દૂતો સુધારવામા નિષ્ફળ નિવડશે તો હુ તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ" પછી, દયાના અનુરોધથી, વિશ્વકર્માએ માનવીની રચના કરી

ખરેખર, દયાનો નજીવો, સાધારણ સ્પર્શ પણ હૃદયને કોમળ અને મધુર બનાવી દે છે એટલા માટે તો આગમમા અનુકપાને સ્થાન છે એ અનુકપા જ પશુને માનવી અને માનવીને દેવ બનાવી શકે છે

જ્ઞાતા સૂત્રમા જુઓ પહેલા અધ્યયનમા જ કરુણાની વાત સભળાવી છે મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર રાજકુમાર મેઘ, ભગવાન મહાવીરની અમૃત-વાણીનુ પાન કરી, રાજભવનની જીવિત લક્ષ્મીનો ત્યાગ કરી, મુનિ બને છે પહેલી રાત્રે, જ્યારે દીક્ષા મહોત્સવની શરણાઈઓના સૂર હજી કાનમાં ગુજી રહ્યા હતા, ત્યારે સુકુમાર મેઘમુનિને આખી રાત ઉઘ ન આવી કયા ફૂલોની સુકોમળ શૈય્યા અને કયા જમીન પર એક વસ્ત્રનુ બિછાનુ! આ શૈય્યા અને મુનિઓના સ્વાધ્યાય તથા મુનિઓની થતી અવરજવર એ બન્નેએ મળીને નવદીક્ષિત મુનિના મહેલની યાદ તાજી કરાવી તેના મનમા થયુ કે હુ કેવો ભોળવાઈ ગયો! રાજમહેલનો સ્વર્ગીય વૈભવ છોડીને અહી આવી ફસાયો! કેટલી મોટી ભૂલ કરી?

તેની મમતાળુ માતાએ કેટલોય સમજાવ્યો હતો પણ દીક્ષાની પણ એક ધૂન હતી છેવટે તેણે વિચાર કરતા કરતા નિશ્ચય કર્યો કે સવારમા ભગવાન મહાવીર પાસે ઉઠતાવેત જવુ અને સયમના બધા સાધનો તેમને સોપી દઈ, ઘેર ચાલ્યા જવુ અને કહી દેવુ કે સાધનાનો ભાર આ કોમળ શરીર સહન કરી શકતુ નથી

અને આમ રાજભવનોના સ્વપ્ના સેવતા, મેઘકુમાર સવાર પડવાની રાહ જોતા હતા સવાર પડ્યુ સૂર્યના પ્રથમ કિરણો દેખાતા જ તે ભગવાન મહાવીર પાસે પહોચ્યા વદન કર્યા ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ—"મુનિ મેઘ! રાત્રીના મુનિઓના સ્વાધ્યાય અને અવરજવરથી તમે વિચલિત થઈ ગયા! ભૂમિની શૈય્યાએ તમને મહેલોની સુકોમળ શૈય્યાની યાદ દેવરાવી! અને તમે મનમા સવારે મારી આજ્ઞા લઈ, મહેલમા જવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ મેઘ! જરા તમે તમારી પાછલી વાતોનુ સ્મરણ કરો જ્યારે તમે

વિશાળકાય હાથીનો દેહ ધારણ કર્યો હતો. તમે એક હાથીના ટોળાના આગેવાન હતા. તમે તમારા પરિવાર માટે વનમાં એક વિશાળ મંડપ બનાવ્યો હતો. એક વખત વનમાં પ્રચંડ દાવાનળ લાગ્યો અને તમે એ મંડપમાં તમારા ટોળાં સાથે સૌના પ્રાણની રક્ષા માટે પહોંચ્યા.

જેમ જેમ આગ વધતી ગઈ તેમ તેમ વનનો એક એક ખૂણો તેમાં સપડાતો જતો હતો. પ્રચંડ પવનને લીધે આગ વધતી જતી હતી. ત્યારે વનનાં બીજાં પ્રાણીઓ પણ આત્મરક્ષા માટે તમારા તે મંડપમાં આવ્યાં. અને તમે પ્રેમથી સૌને જગા આપી. આ આગને લીધે જ જગત વેર પણ ભૂલાઈ ગયાં. સિંહ અને બકરી પણ તમારા મંડપમાં એકબીજાની નજીક બેઠાં હતાં. ખરેખર દુઃખની સમાન અવસ્થા આત્મીયતાને ગાઢ બનાવે છે. જેવી રીતે અંધારામાં દરેક નાની મોટી વસ્તુ પોતાનો ભેદભાવ ભૂલી એક સરખી બની જાય છે તેવી જ રીતે દુઃખના અંધકારમાં પ્રાણીઓ પોતાનાં વેર ભૂલી જાય છે.

તમારા મંડપમાં વનનાં બધાં પ્રાણીઓ મહેમાન બન્યાં હતાં. તે વખતે એક નાનું સસલું ત્યાં આવ્યું. પરંતુ આખોય મંડપ બધાં પશુઓથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયેલો હતો. આ નાના સરખા સસલા માટે પણ તેમાં જગા રહી ન હતી. તે વખતે તમારા શરીરે ખંજવાળ આવવાથી તમે એક પગ ઊંચો કર્યો. તે વખતે સસલાએ ત્યાં જગા ખાલી જોઈ અને ત્યાં આવી બેસી ગયું. તમે જોયું કે પગ નીચે મૂકવાની જગા નહોતી. અને મેઘકુમાર! એ વખતે ગજેન્દ્રરૂપ તમે વિચાર કર્યો કે આ નાનું પ્રાણી મારા શરણમાં આવ્યું છે. જો મારો પગ હું નીચે મૂકીશ તો એક ક્ષણ માત્રમાં તેના પ્રાણ નીકળી જશે. તમારું મન કરુણાથી ભરાઈ ગયું. તમે તમારો પગ જમીન પર ન મૂકતાં અદ્ધર રાખ્યો. તે વખતે તમારા હૃદયની કરુણાને કારણે તમે મનુષ્ય ગોત્ર બાંધ્યું.

આગમ આ વાતની સાક્ષી આપે છે.

तए णं तुमं मेहा ताए पाणाणुकंपियाए, भूयाणुकंपियाए, जीवाणुकंपियाए सत्ताणुकंपियाए संसारे परीत्तीकए माणुस्साउए निबद्धे

—જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્ર અ. ૧

મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા—પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની આ અનુકંપાથી જ તમે સંસારને સીમિત કર્યો અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું.

ત્રણ દિવસ વીત્યા. દાવાનળ શાંત થયો. પશુપક્ષીઓ પોતપોતાને

સ્થાનકે પહોચ્યા ગજેન્દ્રરૂપ તમે જગા ખાલી જોઈ જમીન પર પગ મૂકવા માડ્યો પણ ત્રણ દિવસથી અદ્ધર રહેવાને લીધે પગમા ખાલી ચઢી ગઈ હતી ચોથે દિવસે પગ જમીન પર મૂકવા જતા આખુ શરીર જમીન પર પડી ગયુ અને પ્રાણ નીકળી ગયા આ હાથીના જીવે રાજા શ્રેણિકના મહેલમા રાજકુમાર તરીકે જન્મ લીધો

પૂર્વજન્મની આ વાત સાભળતા મેઘકુમારની વિચારધારાએ નવો વળાંક લીધો તે સયમમા સ્થિર થયા, અને ગમે તેવા કષ્ટોનો સામનો કરવા માટે તે તૈયાર થયા

આ કરુણાનો સ્પર્શ પશુમાથી માનવ અને માનવમાથી દેવ બનાવે છે એટલે એક વિચારક કહે છે—રૂપ શુ જુઓ છો? ગુણ જુઓ કુળમા શુ જોવાનુ છે? શીલને જુઓ અધ્યયન જોવા કરતા પ્રતિભાનો ચમત્કાર જોવો જોઈએ ભાષણમા શુ જોવુ? આચરણ જોવુ જોઈએ તપ જોવા કરતા સહનશીલતા જુઓ ધર્મમા દયા જુઓ કેમકે, રૂપ અને કુળ તો બાહ્ય આખોને માટે છે, જ્યારે ગુણ અને શીલ તો આતરિક સૌન્દર્ય છે અધ્યયન અને ભાષણ માનવીનુ મૂલ્યાકન કરવાના સાધન ગણાય છે, પણ તેમા કોઈક વખત ભૂલ થવાનો સભવ છે વિશાળ અધ્યયન કરનાર અને લાબા ભાષણો કરનારના અતર જુઓ તો કેટલી વખત તદ્દન ખાલી જ હોય છે

એટલે, જીવનનુ મૂલ્યાકન અધ્યયન અને ભાષણથી નહિ, પ્રતિભા અને આચરણથી કરો તપથી દેહ દુર્બળ બની શકે છે પણ આપણે દેહને નહિ, વાસનાને દુર્બળ બનાવવી છે શરીર તો અનેકવાર જન્મ્યુ છે, અનેકવાર મર્યુ છે પણ આપણે તો મનને મારવુ છે જો તપની સાથે સહનશીલતા આવી તો સમજો કે હીરો સોનાની વીટીમા જડાઈ ગયો તમે ધર્મની તુલના માત્ર ક્રિયાકાડોથી ન કરશો તમે એ જુઓ કે તમારા હૃદયમા દયા અને કરુણાની લાગણીઓ છે કે નહિ જો તે ન હોય તો ધાર્મિક ક્રિયાઓ સૂકી રેતી જેવી છે માત્ર કરુણા જ એ સૂકી રેતીને સ્નિગ્ધતા અર્પી શકે છે

પ્રેમની આ ત્રણ ધારાઓ સક્ષેપમા આપની સમક્ષ રજૂ કરી ગયો છુ ભક્તિ, મૈત્રી અને કરુણાની ત્રિવેણી, આપના ઉરમા સદૈવ વહેતી રહે અને જનગણમનના તાપને ધોતી રહે એ જ કલ્યાણની કામના છે

તા ૨૭-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

૧૬ મનનું માધુર્ય-વિનમ્રતા

મનની કોમળતા જીવનની મિઠાશ છે. મનની મિઠાશ જ્યારે વાણીમાં ઊતરે છે ત્યારે તે વિનમ્રતા કહેવાય છે. ફૂલોની કોમળતા જ્યારે હૃદયમાં આવે છે ત્યારે જીવનમાં વિનય પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે જ જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાઓમાં તે સાકાર થાય છે. અહંકાર દેવતાને શેતાન બનાવે છે ત્યારે વિનમ્રતા શેતાનને દેવ બનાવે છે. વિનમ્રતા એ દેવતાઈ પાંખ છે જે જીવનને ઊંચે લઈ જાય છે.

જીવનનો કુદરતી એવો નિયમ છે કે માનવી નમીને જ આગળ વધી શકે છે. જે ઘડો પાણીમાં નમે છે તે જ ભરાય છે. કૂવામાં ઘડો નાખીએ અને જોઈએ તો જણાશે કે ઘડો પોતે પાણીમાં છે, તેની ચારે બાજુએ પાણી છે પરંતુ તે તો ખાલી જ હોય છે. તેમાં એક ટીપું પણ પાણી ભરાતું નથી. જ્યારે તે એક બાજુ નમે છે ત્યારે જ તેમાં પાણી ભરાય છે. તેવી રીતે જો જીવનના ઘડાને જ્ઞાનથી ભરવો હોય તો નમવું પડશે. જો નમન કરતાં ન શીખ્યા તો પછી ભલે આપ કોઈ પણ સંતની પાસે જાઓ, કોઈ વિદ્વાનની પાસે બેસો, જાઓ કોઈ દર્શનશાસ્ત્રના પ્રોફેસર કે ઈતિહાસ, ભૂગોળ કે સાયન્સના નિષ્ણાત હોય તેની પાસે જઈ આપ આપની જાતને વિદ્યાના મહાસાગરમાં જોઈ શકશો પરંતુ હૃદયમાં વિનમ્રતા નહિ તો તેની પાસેથી જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રાપ્ત નહિ થાય.

વિનમ્રતાના અભાવમાં વિશેષજ્ઞ પણ તમારી સામે પોતાનું દિલ નથી ખોલી શકતો. કારણ કે શિષ્યની [illegible] અને ઉદ્ધતતા તેના મનમાં ભિન્નતા પેદા કરે છે અને આ ભિન્નતા હૃદયના ખુલતા દરવાજાને બંધ કરી દે છે.

આજના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં જ્ઞાનનું ઊંડાણ જોવામાં આવતું નથી. તેમનું

ક્ષેત્ર વિસ્તૃત છે, પુસ્તકો પુષ્કળ છે, કોલેજો વિશાળ છે, વ્યવસ્થા સુદર છે, છતા વિદ્યાર્થીની જ્ઞાનની ઝોળી ખાલી છે જ્યારે કોઈ ગહન પ્રશ્ન થાય છે ત્યારે તે દિવાલ તરફ આખો કરી બેસી જાય છે તેનામા સત્યને સ્પર્શવાનુ સાહસ પણ જણાતુ નથી કેમ ? આ બધાનો વિચાર કરશો તો જણાશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગમા એવી કોઈક ત્રુટિ છે જે તેને જ્ઞાનના ઊડાણમા પહોચવા દેતી નથી જ્ઞાનની ધારા વહે છે તે ઉપર ઉપરથી વહી જાય છે, પરતુ અદર પ્રવેશ કરી જીવનને ભીજાવી શકતી નથી, કારણ કે આજના વિદ્યાર્થી-જીવનમા વિનમ્રતાની માટીની કમી છે માટીને સ્થાને પથ્થર જડાયેલ છે પથ્થરમા ચમક છે, ચળકાટ છે અને હજી વધુ ચમક લાવી પણ શકાય તેમ છે પણ પથ્થરમા પલળવાની શક્તિ નથી એ શક્તિ તો માટીમા જ છે કે જે એક એક કણને ભીજાવી, નરમ બનાવી તેમાથી અકુરો ફોડી શકે છે. આ માટીમા જ એ શક્તિ છે કે એકમાથી હજાર બીજ ઊગી શકે છે પથ્થર પર પડેલા અનાજના દાણા નાશ જ પામે છે પથ્થર અને માટી બન્ને અનાજના દાણાઓનુ અસ્તિત્વ મિટાવી દે છે, પણ પથ્થરથી કાઈ નવુ સર્જન થતુ નથી, જ્યારે માટીનો પ્રત્યેક કણ બીજના એક એક અણુમા નવચેતના લાવે છે અને એકમાથી અનેક કણો સર્જાય છે આમ માટીના સયોગે એકના હજારો થાય છે, જ્યારે પથ્થર કોરો ને કોરો જ રહી જાય છે

માટે હૃદયને પથ્થર જેવુ કઠોર નહિ, પણ માટી જેવુ કોમળ બનાવો તો જ તેમા જ્ઞાનના અકુરો ફૂટી શકશે એટલે જ તત્ત્વવેત્તાઓ કહ્યુ છે કે જો ગુરુની પાસે ખાલી જશો તો ગુરુને પણ ખાલી કરીને આવશો જો મન-રૂપી ઘટ પહેલેથા જ અહકાર, મદ અને મત્સરની વિકૃતિઓથી ભરેલો હશે તો તેમા જ્ઞાનનુ અમૃત કયાથી ભરાશે ? જો કદાચ પરાણે તેમા અમૃત રેડ-વાનો પ્રયત્ન કરશો તો, અમૃત ઉપરથી ઢોળાઈ ચાલ્યુ જશે અને જ્ઞાનનો સ્પર્શ થવાથી અહકાર ખીલી ઊઠશે અહકાર ઉપર જ્ઞાનની પાખડી બેસશે જે ભયકર નીવડશે પછી એવો પડિત 'અધૂરો ઘડો છલકાય'ની કહેવત સાચી પાડશે

જીવનનો કુભ જો જ્ઞાનના અમૃતથી ભરવો હોય તો પહેલા તેમાથા અહના વિષને કાઢી નાખવુ જોઈએ તે સિવાય તે જ્ઞાનને પણ વિષમય બનાવી દેશે ઝેરનુ એક ટીપુ વાસણમા ભરેલા દૂધને ઝેર બનાવી દે છે, તો તે પણ ઝેર જ બની જાય

જ્યા સુધી સોનુ નરમ ન થાય ત્યા સુધી તેના ઘાટ ઘડી શકાતા

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ વિનય પિટક ને નામે સંગૃહિત કર્યો છે

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં દેખાતાં ચામરો પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચડીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. લાકડાનો ભારો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહે વાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક પિતાને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળે શકે છે

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ઓગળી જવું જ્યાં સુધી મનનું અહં ગળતું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કર વાની ભાવના થતી નથી મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની માનીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાના માહાત્મ્યનું વર્ણન કરે છે

લઘુતા મેરે મન માની લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
શિથરાજ પામ્બે જાવે સખિયાં કિલમિલ લાડ લડાવે.
મોટો હોય તો નન ન પાવે જો જાવે તો શિર કટાવે.

આધ્યાત્મિક યોગીશ્રી લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે લઘુતા કેટલી મોહક છે! નાનું બાળક દરેકને પ્રિય હોય છે શત્રુનું બાળક હોય

તો પણ તેને ખોળામા લેવાનુ દિલ થાય છે માણસની વાત તો ઠીક પણ કૂતરીના પણ નાના ગલુડિયા પ્રિય લાગે છે નાના છોકરાઓ તેમને ઉપાડીને ફરે છે નાના બાળકો રાજાના મહેલમા ઘૂસી જાય તો પણ તેમને કોઈ રોકી શકતુ નથી રોકવાની વાત તો શી પણ રાણી—મહારાણી પણ તેમને ખોળામા બેસાડી દે છે તેનુ પણ વાત્સલ્ય જાગી ઊઠે છે પ્રેમથી તેને ખવડાવશે, પીવડાવશે, તેનુ મન રજન કરશે અને વાત્સલ્ય—રસમા પોતાની બધીયે ચિતાઓ થોડા વખત માટે ભૂલી જશે

વર્ષો વીત્યા પછી બાળકમાથી કિશોર અને કિશોરમાથી તરુણ બન્યો. હવે જો એ યુવક કદાચ રાજમહેલમા જવા માગે તો તેને કોણ જવા દેશે? કદાચ દુર્વાસના સાથે તેણે બળપૂર્વક પ્રવેશ પણ કર્યો તો તેની સલામતી પણ જોખમમા આવી પડશે અને જીવતો બહાર નીકળી શકશે કે કેમ તે પણ એક પ્રશ્ન રહેશે

જેના જીવનમા, જેટલે અશે લઘુતા હોય તેટલે જ અશે દુનિયા તેને પૂજે છે અસત્યનો સામનો પણ તે જ કરી શકે છે અધ વિશ્વાસોમા ભટકતી જનતાને તે પ્રકાશ પણ આપે છે અને ખોટી પરપરાઓને વળગી રહેતી દુનિયાને તે લપડાક પણ લગાવે છે, છતા જનતા તેની વાતને પ્રેમપૂર્વક સાભળે છે સત્ય વાત એ છે કે દુનિયાની સામે ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતામા જ છે

ભગવાન મહાવીર, ઇસુ ખ્રિસ્ત, મહાત્મા બુદ્ધ, ભક્ત પ્રહલ્લાદ, શ્રીકૃષ્ણ વગેરે મહાપુરુષો દુનિયાની સામે થઈ રહ્યા હતા કારણ કે તેઓ નમ્રતાના સાક્ષાત અવતાર હતા જનપ્રવાહની સામે થવાની શક્તિ તેમણે નમ્રતામાથી જ મેળવી હતી જગતની સામે સફળતાપૂર્વક એકલા ઊભા રહેવાની શક્તિ નમ્રતા વિના અસભવિત છે

નમ્રતાના ત્રણ લક્ષણો છે —

૧ કડવા પ્રશ્નનો મીઠો ઉત્તર આપવો
૨ ક્રોધના ભડકા વખતે ચુપ રહેવું
૩ અપરાધીને દડ દેતી વખતે પણ ચિત્તને કોમળ રાખવુ

કડવી વાતનો કડવો ઉત્તર તો પશુઓ પણ વાળે છે જો કદાચ તમે આવેશમા આવી જઈ તેને તિરસ્કારો છો તો તે પણ ગરમ થઈ જાય છે પણ માનવ! તુ પશુઓ કરતા ઉચ્ચ સ્થાને છે પશુઓ નીચુ મો રાખી

નથી. તેવી રીતે જ્ઞાનના ઘાટ ઘડવા માટે હૃદયરૂપી સુવર્ણને નરમ બનાવવું જોઈએ. આથી જ જીવન અને જગતના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરે પાવાપુરીમાં અંતિમ પ્રવચનનો પ્રારંભ કરતાં સર્વપ્રથમ વિનય ધર્મને જ સ્થાન આપ્યું છે. કરુણાવતાર મહાત્મા બુદ્ધે આપેલ ઉપદેશોને તેમની પછીના શિષ્યોએ 'વિનય પિટક' ને નામે સંગૃહિત કર્યા છે.

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાન હેનરી કહે છે કે જો આપણે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો નમવું પડશે. કારણ કે સ્વર્ગની છત તો ઊંચી છે પણ દરવાજો નાનો છે માટે આપણે નમવું પડશે. ભગવાનના સમવસરણમાં રહેલાં ઝૂલતાં ભમરા પણ આપણને એ જ સંદેશો આપે છે કે અમે નીચે ઝૂકીને ઊંચે ચઢીએ છીએ.

નમવું એ જરૂરી છે પરંતુ કેવળ શરીરથી નમવું તે વિનય નથી. હાડકાંનો માળો તો ઘણીયે વાર ઝૂકે છે. આપણે આપણા સ્વાર્થ માટે રાત દિવસ ઝૂકીએ છીએ. આવા ઝૂકવાનો કોઈ અર્થ નથી. એમ તો કસરત કરતી વખતે આખું શરીર વળે છે, નમે છે પણ કસરતનું નમન વંદન નહિ કહેવાય. કેમકે રોજ દોઢ કલાક કસરત કરી પસીનો ઉતારનાર યુવક વિદ્વાનને સન્માન આપવા ખુરશીમાંથી બેઠો પણ થવાની તસ્દી લેતો નથી. ગુરુના ચરણે પડવામાં તે શરમ અનુભવે છે. ખરી વાત એ છે કે વિનયમાં મન નમવું જોઈએ. તનની સાથે મન નમે ત્યારે જ વિનયની મધુરતા મળી શકે છે.

મનને નમાવવાની પહેલી શરત છે અહંકારનું ઓગળી જવું. જ્યાં સુધી મનનું અહં ઓગળ્યું નથી ત્યાં સુધી ગુણીજનોના ગુણો જોઈને નમન કરવાની ભાવના થતી નથી. મનના અહંકારનો નાશ કરવા માટે આપણે આપણી જાતને નાની બનાવીએ. મનની લઘુતા જીવનની સરળતાની નિશાની છે. જ્યાં લઘુતા છે ત્યાં લોકપ્રિયતા પણ છે.

આધ્યાત્મયોગી કવિશ્રી આનંદઘનજી એક પદમાં લઘુતાનાં માધુર્યનું વર્ણન કરે છે:

લઘુતા મેરે મન માની, લઈ ગુરુગમ જ્ઞાન નિશાની.
[illegible] ધામમેં જાવે, [illegible]
બડે હોય તો [illegible] ન પાવે, [illegible]

આલ્બર્ટ મિક મેબીસત લઘુતાનું માર્મિક ચિત્ર પ્રસ્તુત કરે છે. લઘુતા કેટલી [illegible]

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનારા પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનુ વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : ક્લાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે. મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનુ સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે મટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, ક્લાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય-જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડતુ

આવે છે ત્યારે તું ઊંચે મોઢે, છાતી કાઢીને ફરે છે એટલે ઝેરનો ઉત્તર ઝેરથી વાળવામાં માનવતાની કાંઈ કિંમત નથી. તું તો ઝેરનો ઉત્તર અમૃતથી આપ. વાદળ, પૃથ્વી ઉપરના ખારાં પાણીમાંથી પાણી ખેંચે છે પણ મીઠા પાણીના રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર વરસે છે તો તમે સાગર નહિ વાદળ બનો. સાગર પાસે અસીમ જળ છે તે રત્નાકર કહેવાય છે છતાં તે પૃથ્વીથી ઊંચે ચઢી શકતો નથી. તેનો મોટામાં મોટો દોષ એ છે કે મીઠા પાણીને ખારૂં બનાવી દે છે તો તમે પૃથ્વીના પેટાળ પર, પેટે ઘસડાનારા કીડા નહિ પણ આકાશની સ્વતંત્ર હવામાં શ્વાસ લેનાર વાદળ બનો અને પ્રવાસને ગિરાકમાં પલટાવવાની કળા શીખો.

વિનયનું બીજું લક્ષણ છે ક્રોધના ભડકા વખતે શાંત રહેવું. ક્રોધની સળગતી જ્વાળાઓમાં પેટ્રોલ છાંટવાનું કાર્ય કોઈ બુદ્ધિમાનનું કાર્ય નથી. જો આપનાથી બની શકે તો આગ વખતે પાણીનું કામ કરો નહિ તો તમારી જાતને બચાવી અલગ થઈ જાઓ.

ત્રીજી વાત અપરાધીને દંડ દેતી વખતે પણ ચિત્ત કોમળ રહેવું જોઈએ. કોઈ સાધુના જીવનમાં દોષ લાગે છે તો આચાર્ય તેને પ્રાયશ્ચિત આપે છે તેમ છતાંય આચાર્યના મનમાં શિષ્ય પ્રત્યે કેટલી કોમળ ભાવના હોય છે માતા ઘણી વખત બાળકને શિક્ષા કરતી હોય છે કઠોર શિક્ષા કરતી વખતે તેઓ ક્રૂર દેખાતી હોય છે જોનારને કેટલીક વખત એમ પણ લાગે કે શું બાળક પર અસીમ મમતા રાખનાર આ જ માતા છે ! કે જેની વાત્સલ્યની ધારા બીલકુલ સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર રેતી જ બાકી રહી હોય એમ લાગે છે પણ બહારથી જોનારને શી ખબર પડે કે આ કઠોર દેખાતા આવરણ નીચે વાત્સલ્યનું કોમળ ઝરણું વહી રહ્યું છે ! તેવી રીતે શિક્ષા કરતી વખતે હાથ ભલે કઠોર બને પણ મન કઠોર ન બને તે જો જો. એટલે જ શિષ્યની ભૂલ વખતે કઠોર શિક્ષા કરનાર આચાર્યને પણ વિનયની પ્રતિમૂર્તિ કહેવામાં આવેલ છે અને આગમોમાં તેમની વિનમ્રતાની ગાથાઓ ગવાઈ છે આ લોકમાં માનવે વિનયી રહેવાનું છે પણ વિનયની પાછળ પણ અપાર સ્વાર્થ પણ કામ કરે છે

તત્ત્વવેત્તાઓએ વિનયના પાંચ રૂપ બતાવ્યાં છે :

૧ લોકોપચાર વિનય આ જાતના વિનયમાં અંતરની પ્રેરણા વિના માત્ર બહારનો દેખાવ હોય છે મોટાઓ આવ્યા અને સ્વાગત નહિ કરીએ તો લોકોમાં ખરાબ દેખાશે. લોકો કહેશે કે કેટલો અવિનયી છે !

ગુરુ આવ્યા છતા ઊભો પણ થતો નથી ! આવી ભાવના હોય, અથવા મોટાનુ જેટલુ વધારે સન્માન કરીશુ તેટલા તે વધારે પ્રસન્ન થશે અને બીજા જોનાગ પણ મારી નમ્રતાને વખાણશે, આવી બન્ને ભાવનાઓથી કરવામા આવતો વિનય તે લોકોપચાર વિનય છે

૨. ભય વિનય : અપરાધી, ન્યાયાધીશનો ખૂબ જ વિનય કરે છે. તે જાણે છે કે જો તેમનુ સન્માન નહિ કરુ અને તે નારાજ થશે તો સજા વધારે કરશે વિદ્યાર્થીના હાથે ભૂલ થઈ જવાથી તે પણ ક્યારેક ક્યારેક શિક્ષકનુ ખૂબ સન્માન કરે છે આ રીતે શિક્ષકને સતોષીને, ઓછી સજા પ્રાપ્ત કરે છે શિષ્ય પણ અપરાધમા આવે ત્યારે આચાર્યનું વધુ સન્માન કરે છે તે આચાર્યનુ સન્માન એ માટે નથી કરતો કે તેમની પાસે આચાર-ધર્મની પરપરા સુરક્ષિત છે અથવા તે સઘના નાયક છે અથવા તો તે સયમના રસ્તા ઉપરથી ભટકતા સાધુઓને સન્માર્ગે ચઢાવે છે પણ અપરાધી શિષ્ય, તેમના આત્મિક ગુણોથી આકર્ષાઈને નહિ પણ પ્રાયશ્ચિતથી બચવા માટે આચાર્ય પ્રત્યે વિનયનુ પ્રદર્શન કરે છે આવી જાતનો જે વિનય તે ભય વિનય છે

૩. અર્થ વિનય : કલાર્ક મેનેજરનુ સન્માન કરે છે. મેનેજર પેઢીના માલિકનુ સન્માન કરે છે મુનીમ શેઠનુ સન્માન કરે છે અને શેઠ પ્રધાનોનું સન્માન કરે છે આ બધાની પાછળ એક નાની સરખી ચીજ-પૈસા કામ કરે છે વિનય રાખવો જોઈએ માટે આમા વિનય રાખવામા આવતો નથી. પણ પોતાના કરતા વધુ સપત્તિશાળી છે મટે તેમને નમવુ જરૂરી છે, એમ માની ઝૂકે છે જો વિનયનુ સાચુ સ્વરૂપ હૃદયમા વસ્યુ હોય તો માલિકની પાસે બકરી જેવો બની જતો મેનેજર, કલાર્કની સામે કેમ સિહ જેવો બની જાય છે ? અને પ્રધાનોને નીચા વળીવળીને સલામો કરનાર શેઠ, મુનીમની જરાક ભૂલ થતા કેમ રાતાપીળા થઈ જાય છે ?

તેનુ કારણ એ છે કે આ વિનયમા તેનુ અસલ સ્વરૂપ નથી પણ વિનયના સ્વાગમા પૈસા છુપાયેલા છે આને અર્થ વિનય કહેવામા આવે છે.

૪ કામ વિનય—જેના હૃદયમાં વાસના ભરેલી છે તે પણ નમે છે તે તો એટલો નમે છે કે નાના બાળકને પણ પ્રણામ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે નાના માણસોના પગમા પોતાનુ મસ્તક મૂકવા પણ તૈયાર થાય છે પણ ક્યારે ? કે જ્યારે વાસનાનુ પાપ પહાડ પર ચઢી પોકારવા માડ્યું

હોય છે ત્યારે. તે વખતે તે એ પણ નહિ જુએ કે તે કોની સામે ઝૂકી રહેલ છે એવે વખતે બધી જ વાતો તે હસતાં હસતાં સાંભળી લેશે. આમાં પણ વિનયનો માત્ર દેહ છે આત્મા નથી

પોતાના પ્રેમપાત્રની પ્રસન્નતા અને તેની એક હાસ્યલહરી માટે તે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તૈયાર રહે છે પણ આવો માણસ, જેના ચહેરા ઉપર સંયમનો પ્રભાવ છે તપનું તેજ છે તેવા કોઈ સંત મળી જતાં તેમને નમન કરવા તૈયાર નહિ થાય.

૫ આત્મ વિનય—આ જાતનો વિનય મુમુક્ષુ આત્માઓમાં જ જોવા મળે છે તેઓ ન તો સ્વાર્થ માટે નમે છે કે ન તો ભય કે પ્રલોભનો સામે ઘુંટણીએ પડે છે તેઓ નમે છે માત્ર સદ્ગુણોની સામે કે જ્યાં કોઈ ગુણશીલ વ્યક્તિ દેખાય છે

વળી તેને વેશનો મોહ કે પંથનો પ્રેમ રહેશે નહિ તેને એવો આગ્રહ નથી હોતો કે અમુક પ્રકારનો વેશ હશે તો જ હું નમીશ અગર અમુક જાતના ક્રિયાકાંડ કે અમુક પંથમાં વિશ્વાસ રાખનારને જ હું નમીશ. આવો કોઈ આગ્રહ તેના મનમાં નહિ હોય. તે પંથ અગર વેશને નહિ પણ ગુણોની સામે જ પોતાનું શિર ઝુકાવશે. જ્યાં તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની સાધના દેખાશે ત્યાં તેનું ગુણપૂજક મસ્તક નમી પડશે.

આર્હતી પરંપરામાં માત્ર વિનયનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. ફક્ત ત્યાં જ વિનયનો આત્મા દેખાશે. બાકી બીજા ચારમાં તો વિનયનો દેહ છે વિનયનો વેશ છે પણ વિનયનો આત્મા નથી.

વિનયના આત્માને પારખનાર મહાપુરુષોએ જૈન જીવનમાં સ્થાન મેળવ્યું છે એટલા જ માટે મહાન વિનયવંત ગૌતમસ્વામી જેવા સંતનું નામ બધાની જીભ ઉપર વસે છે

જૈનના ઘરમાં જન્મેલ એવી ભાગ્યે જ કોઈ વ્યક્તિ મળી આવશે કે જેને ગૌતમસ્વામી શાલિભદ્ર કે અભયકુમારના નામની ખબર ન હોય. તમને તો જરૂર યાદ હશે જ કેમ ન હોય? દિવાળીના દિવસે શારદા પૂજન વખતે મંગળ મુહૂર્તમાં આ જ મહાપુરુષોનાં નામ તમારા ચોપડામાં સર્વપ્રથમ લખો છો. ગૌતમસ્વામીને માટે તો એક દોહરો લોકોની જીભે યાદ હોય છે તેને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી કે—

અંગુઠે અમૃત વસે, લબ્ધિ તણા ભંડાર,
જય ગુરુ ગૌતમ સમરીયે, મનવંછિત દાતાર

આ દોહરો માંગલિકને અંતે જોડવામાં આવે છે અને આપને ખૂબ જ પ્રિય છે ઘણી જ આનંદની વાત છે કે આપ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય અને એક પવિત્ર સંત પ્રત્યે આટલી શ્રદ્ધા અને સ્નેહ રાખો છો, પણ આ શ્રદ્ધાની પાછળ હેતુ શો છે?

આની પાછળ બે હેતુ હોઈ શકે છે પહેલો તો એ કે તે જ્યાં અંગુઠો રાખે છે તે વસ્તુ ક્યારે પણ ખલાસ થતી નથી જેવી રીતે ખીરના પાત્રમાં અંગુઠો રાખતા ખીર અખૂટ બની ગઈ તેમ તમો પણ વિચાર કરતા હશો કે તમારી પાસે પણ કોઈ એવી લબ્ધિ આવી જાય કે તમે જ્યાં અંગુઠો રાખો તે વસ્તુ કદિ પણ ખૂટે નહિ આવી લબ્ધિ જો મળે તો તમે તેનો પ્રયોગ ક્યાં કરશો? મુહપત્તિ પર કે માળા ઉપર? ના ના તમે એટલા ભોળા નથી પહેલો પ્રયોગ તો ઝવેરાતની તિજોરી ઉપર કરશો કે અંગુઠો અડતા જ લક્ષ્મી અક્ષય થઈ જાય

ગૌતમસ્વામીના સ્મરણનો બીજો હેતુ તેમના જીવનની પવિત્રતા, સરળતા, વિનમ્રતા અને તપોનિષ્ઠા આપણા જીવનમાં આવે તે છે

બેમાંથી તમને કયો હેતુ પસંદ છે? પહેલો કે બીજો? તમે ભલે પહેલો હેતુ પસંદ કરો, પરંતુ જૈન શાસન તો બીજા હેતુને લક્ષમાં લઈને જ તેમની અર્ચના કરે છે

ગૌતમ પ્રભુના હૃદયમાં કેટલી સરળતા અને કેટલી વિનમ્રતા હતી, તેનું એક દૃષ્ટાંત તમારી સામે રજૂ કરું છું વીતરાગ પ્રભુ મહાવીરે, ગૌતમસ્વામીને કેટલીવાર શિક્ષા આપી છે દરેક વખતે તે કહેતા, "સમયં ગોયમ મા પમાયએ"–હે ગૌતમ! એક સમય માત્રનો પ્રમાદ કરીશ નહિ" ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના દસમા અધ્યયનમાં એક વાર નહિ, બે વાર નહિ, પણ ઓગણત્રીસ વાર આ પદ આવે છે

એક વ્યક્તિને એક વખત શિખામણ આપવામાં આવે તો તે સાંભળી લેશે બીજી વખત કહેતા તે મનમાં સમસમી રહેશે અને ત્રીજી વાર કહેવા જશો તો ત્રાડ પાડશે–બસ, હું જ તમારી નજરમાં આવું છું દુનિયાભરની શિખામણ મને જ આપ્યા કરો છો બધા દોષ મારામાં જ ભર્યા છે?

પણ વિનય અને નમ્રતાના અવતાર ગૌતમપ્રભુ, ભગવાન મહાવીરના એક શબ્દને કેટલા આદરસહિત સાંભળતા હતા! તે કહેતા કે એક પિતાને પુત્ર પ્રત્યે કેટલું વાત્સલ્ય હોય છે! પણ તે જ વાત્સલ્ય પિતાને મોટેથી પુત્રને પ્રેરણા આપે છે. પિતાના એ વાત્સલ્ય કરતાં પણ પ્રભુનું મારા ઉપર અત્યંત વિશુદ્ધ વાત્સલ્ય છે તેથી જ વારંવાર પ્રભુ મને જ સંબોધન કરે છે.

જો વિનયનો અભાવ હોત તો તો તે એમ જ કહી દેત કે દરેક વખતે મને જ કહ્યા કરે છે. આખો વખત મારું જ નામ લીધા કરે છે. શું હું આખો વખત સૂઈ જ રહું છું? રાત દિવસ આ શિખામણ કેવી? શું હું હજુ પણ અબોધ બાળક છું? મારામાં પણ વિવેક છે, જ્ઞાન છે. ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વોનો મેં અભ્યાસ કરેલો છે. આટલા મોટા સમુદાયનો હું અધિષ્ઠાતા છું.

પણ આ શબ્દો નીકળે શેના! અહંકાર તો તેમને અડ્યો પણ નહોતો. પદ અને સત્તાનો મોહ તો તેમનાથી દૂર ભાગી ગયો હતો. તેમના પવિત્ર આત્મામાં કેવળ વિનય રૂપી દીપકની શિખા જલતી હતી. એથી જ આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતવા છતાં જનતા તેમના જેવી વિનયની મૂર્તિને ભૂલી શકી નથી.

તા. ૧૮-૭-૫૮ માટુંગા (મુંબઈ)

૧૭. સરળતાની પગદંડી

ભારતનો ધ્વજ સીધી લાકડી પર લહેરાય છે વાકીચૂકી લાકડી ધ્વજ ફરકાવવા માટે કોઈ પસદ કરતુ નથી તેના ભાગ્યમા તો ચૂલામા જઈ ચહા ગરમ કરવાનુ જ લખાયેલુ હોય છે જેના જીવનમા જેટલી સરળતા હોય છે તેટલો જ તે લોકપ્રિય બની શકે છે જીવનની વાકીચૂકી લાકડી સદ્દગુણો રૂપી ધ્વજ ફરકાવવાનો ઈન્કાર કરે છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીર કહે છે કે વક્રતા અને માયાથી દૂર થઈ સરળ બનો

હૃદયની વક્રતાનુ નામ જ માયા છે તમે કષાય વિજય ઉપર પ્રવચનો સાભળી રહ્યા છો તેમા માયાનુ સ્થાન ત્રીજુ છે માયા, આત્માની સરળતાનો નાશ કરે છે જ્યા હૃદયમા કુટિલતા હોય ત્યા ધર્મનુ બીજ રહી જ કેમ શકે ? ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અતિમ દેશનામા સાધુઓને ચેતવણી આપે છે કે —

सोही उज्जुय भूयस्स, धम्मो सुध्दस्स चिट्ठई।
निव्वाण परम जाई, घयसित्ति व पावए॥

ઉ સૂત્ર, અ ૩,

જેણે સરળતા અપનાવી છે તે જ અધ્યાત્મ માર્ગનો યાત્રી બની શકે છે સરળ આત્મામા જ ધર્મ ટકી શકે છે કોઈ વાસણમા દૂધ ભરીએ પણ જો તેમા મીઠુ ભરેલુ હોય તો દૂધ સારુ રહી શકતુ નથી દૂધ ભરવુ હોય તો પહેલા તેમાથી મીઠુ કાઢી નાખી વાસણ સાફ કરી નાખવુ જોઈએ તેમ જ, જો જીવનમા અધ્યાત્મની જ્યોત જગાવવી હોય તો પહેલા માયા અને વક્રતાની ક્ષાર ભૂમિને સાફ કરી નાખવા જોઈએ જીવનમા સરળતા આવશે તો શુદ્ધિ પણ આવશે શુદ્ધિ આવી તો ધર્મ આવી જ ચૂક્યો

સમજો, કારણ કે ધર્મ આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની નજીક રહેનાર છે એવો શુદ્ધ-બુદ્ધ આત્મા નિર્વાણરૂપી પરમપદને પામી શકે છે

સરળતામય શુદ્ધ જીવનની સુવાસ સર્વત્ર ફેલાશે. જેવી રીતે ઘી રેડવાથી અગ્નિ ધૂમાડા વિનાનો ભડકાબંધ સળગે છે તેવી રીતે સરળતાથી કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ દંભ અને પ્રવંચનાથી રહિત હોય છે

આલોચના જીવનનું અમૃત છે સાધુ, પોતાના ગુરુદેવ સમક્ષ આલોચના કરે છે અને તે દોષિત આત્મા, દોષના બોજાથી વિમુક્ત થઈ હળવો થાય છે

દુઃખીને કોઈ સ્વજન મળે તેના ઉપર કોમળતાથી હાથ ફેરવે અને સ્નેહપૂર્વક બે મીઠાં વચનો કહી તેની કરુણ કહાણી પૂછે તો કરુણતાનો સ્પર્શ થતાં જ જેમ વાદળ વરસે તેમ તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા માંડે છે દુઃખી વ્યક્તિ હમદર્દીની આગળ પોતાનું દુઃખ વ્યક્ત કરી હળવાપણું અનુભવે છે એ જ પ્રમાણે સાધુ આલોચના કરીને અપરાધોના બોજાથી મનને હળવું બનાવે છે સાથે જ પ્રાયશ્ચિત વડે શુદ્ધ પણ બને છે

આગમમાં ફરમાવ્યું છે કે જે સાધક નિષ્કપટ અને સ્વચ્છ અરિસા જેવું હૃદય રાખી આલોચના કરે છે તેને અલ્પ પ્રાયશ્ચિત આવે છે જો તે કપટ રાખી આલોચના કરે તો તેને બમણું પ્રાયશ્ચિત લાગે. વ્યવહાર સૂત્રનું પહેલું પાનું ઉઘાડતાં જ આપને સ્પષ્ટ આભાસ થશે. આચાર્ય કહે છે કે –

जे भिक्खू मासियं परिहारट्ठाणं पडिसेवित्ता
आलोएज्जा अपलिउंचियं आलोएमाणस्स
मासियं, पलिउंचियं आलोएमाणस्स दो मासियं ।

વ્યવહાર સૂત્ર ઉ. ૧ સૂ. ૧

જે ભિક્ષુ એક માસના પ્રાયશ્ચિતને યોગ્ય દોષનું સેવન કરે છે પછી આચાર્ય સમક્ષ આલોચના લે છે તે આલોચના જો નિષ્કપટ ભાવે કરે તો એક માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે પણ જો તે સકપટ આલોચના કરે તો તેને બે માસનું પ્રાયશ્ચિત આવે છે

કપટ એ એવું ઝેર છે કે જે આલોચનારૂપી અમૃતને ઝેર બનાવે છે આલોચનાના આટલી લાંબી પહોળી વિગતમાં ઊતરવાનો આ વિષય નથી પણ જ્યારે તેની વિગતોમાં ટૂંકમાં જ્યારે ઉતરવું રહ્યું કે તમે માયાના ઝેરને ઓળખ્યા હશો બે સાધુઓનો દોષ એક સરખો છે બન્ને આલોચના

પણ કરે છે તેમા એક સરળતાપૂર્વક કરે છે અને બીજો દંભવૃત્તિ રાખીને કરે છે, જેથી તેનુ પ્રાયશ્ચિત બમણુ થઈ જાય છે

એ પણ નક્કી છે કે જો રોગી વૈદ્યની સાથે છળ કરશે, તેના પ્રશ્નોના સીધા જવાબ નહિ આપે, તો તેથી વૈદ્યને તો કાંઈ નુકસાન થવાનુ નથી, તેને તો લાભ જ થવાનો છે રોગ વધશે, સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધશે. છતા કોઈ પણ પ્રામાણિક વૈદ્ય એવી ઈચ્છા રાખશે નહિ પરતુ રોગોની છળવૃત્તિ જ રોગને વધારશે અને તેની સાથે વૈદ્યની કમાણી પણ વધવાની જ.

શિક્ષણના ક્ષેત્રે, શિક્ષકની સાથે છળ કરીને કોઈ વિદ્યાર્થી આગળ વધી શકયો નથી તેમ જ વકીલ સાથે છળપૂર્વક વર્તીને કેસમા સફળ થવાની આશા રાખવી તે પણ વ્યર્થ છે

વ્યવહારિક જીવનમા છળથી કઠિનાઈ પેદા થાય છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જીવનમા કપટ ખૂબ જ મોટી વિડબણા લાવે છે

સાધુજીવનની પહેલી શર્ત છે કે જીવનમા સરસતા હોય કારણ કે સરળતાના અભાવમા પવિત્રતા ટકી શકતી નથી હૃદયની સરળતા સિવાય કરવામા આવતી તમામ સાધના માત્ર કાયક્લેશ બની રહે છે ભગવાન મહાવીરના શાસનમાં દંભવૃત્તિને કોઈ સ્થાન નથી શ્રમણ જીવનની તો વાત શી, પણ તે સિવાયનાને શ્રાવક કે સમ્યકત્વી તરીકે પણ સ્વીકારવામા આવેલ નથી ભગવાન મહાવીરની ભાષામાં માયાવત પ્રાણી મિથ્યાદષ્ટિ છે આપને યાદ હશે કે —

"मायी मिच्छा दिट्ठी, अमायी सम्म दिट्ठी"

છળ અને દંભથી મુક્ત આત્મા જ સમ્યક્ત્વરૂપી પ્રકાશના કિરણોને પામી શકે છે હૃદયની પવિત્રતા અને સરળતા વિનાની તમામ સાધનાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ભલે તેથી સ્વર્ગના ભોગોની પ્રાપ્તિ થય પણ જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રવાળી ભવપરપરાનો નાશ કરવામા તેની સાધના કામમા આવી શકતી નથી, સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમા વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે

जइ विय नगिणे किसे चरे, जइ विय भुंजिय मास मंतसो ।
जे इह मायाइ मिज्जई, आगच्छन्ति गब्भायणत सो ॥

મૂત્રકૃતાગ સૂ ૧ અ ૨

સાધનાના ક્ષેત્રમા પ્રગતિશીલ સાધક વસ્ત્રમાત્રનો પરિત્યાગ કરી અચેલક-

ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે દેહમાંથી રક્ત અને માંસ સૂકવી નાખ્યાં હોય, મહિના-મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય, છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથિને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર ગર્ભમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે. બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે. ભોળા લોકો વેશ કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે. તેને શી ખબર પડે કે વેશ કપડામાં કપટનો વેશ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં નર્યું અસત્યપણું જ રહે છે. દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસલ વાત બહાર ન આવે. એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત 'તિક્ખુત્તો આયાહિણં' કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક ભાઈ જે મુનિની રોજ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો, તે, તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં લળીલળીને વંદના કરતો હતો. સાચી વાત એ છે કે પાખંડીઓના માથાં તો ગયાં, તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા આમળા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે. અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાને ગણાવેલ છે. કાયાની વક્રતા, ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ-ગંધ-રસ-સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કાંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર ઈચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે, લોકોનાં દિલ હરી લે તેવી વાણી

જોઇએ છે, પણ જ્યા સુધી વક્રતા નહિ જાય, ત્યા સુધી માધુર્યનો ગુણ આપ નહિ મેળવી શકો અને ત્યા સુધી તમારી વાણી જનતાના દિલને ડોલાવી શકશે નહિ સાથોસાથ મનની આ વક્રતા, દેહને પણ વક્ર બનાવે છે આ વક્રતાનુ પ્રમાણ જોવુ હોય તો પશુઓના દેહ જુઓ પશુઓના દેહ વક્ર હોય છે તેમની ગણના તિર્યંચ યોનિમા થાય છે તિર્યંચનો અર્થ જ વાકાપણુ છે તિર્યંચ યોનિની પ્રાપ્તિ માયા વડે જ થાય છે હવે તમે સારી રીતે સમજી ગયા હશો કે મનની વક્રતા શરીરને પણ વક્ર બનાવે છે જેના જીવનમા અહી વક્રતા છે, તે અહીથી વિદાય થશે ત્યારે તેની વક્રતા પણ તેની સાથે જ જશે. તે આગામી ભવમાં સાકાર બને છે. માટે વાચક ઉમાસ્વાતિ મહારાજ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમા તિર્યંચ યોનિના હેતુ બતાવે છે.

माया तैर्यग्योनस्य

તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ ૬, સૂત્ર ૧૭.

જો દેહની વક્રતાથી બચવુ હોય તો મનની વક્રતાથી બચો.

પણ આજે તો જેટલો માણુસ કપટબાજ હોય, તેટલો તે હોશિયાર ગણાય છે તમારો દીકરો કોઈ પ્રપચ રચી, કોઈકનુ ખિસ્સુ ખાલી કરી આવે અને આવીને તમારી સામે આખી વાત કહી સભળાવે, તો તમે તેની પીઠ થાબડશો અને હસતા હસતા તેની માતાને કહેશો કે—જોયુ ? આપણો દીકરો કેવો હોશિયાર થઈ ગયો છે !" આને જ તમે હોશિયારી માનો છો શુ જૈન-કુળમા જન્મ લેનાર વ્યક્તિ, કપટથી કરેલ કમાણીથી પ્રસન્ન થાય ? ખરુ પૂછો તો તેવે વખતે તમારી આખોમાથી આસુ વહેવા જોઈએ, કે—મારો પુત્ર નૈતિકતા અને સરળતા ખોઈને માયા પ્રત્યે જઈ રહ્યો છે

તમે માનો છો કે છળ અને ધોકાબાજીથી કમાણી સારી થાય છે એક રૂપિયાની ચીજ કદાચ આઠ આનામા લઈ આવ્યા, તો હૃદય નાચી ઊઠે છે. તમે સમજો છો કે આઠ આના બચી ગયા એક ચીની વિદ્યાર્થીને કોઈકે પૂછ્યુ કે એક માણુસ ઘેરથી એક રૂપિયો લઇને નીકળ્યો એક રૂપિયાની શાકભાજી ખરીદ કરી પણ ચાલાકી કરી આઠ આના પાછા લઈ ઘેર આવ્યો, તો તે શુ કમાયો ?

વિદ્યાર્થીએ જવાબ આપ્યો—"સાહેબ ! તે કમાયો નથી તેણે ગુમાવ્યુ છે. આઠ આના માટે તેણે પોતાની કરોડો રૂપિયાની મોઘી માનવતા ગુમાવી છે '

જેના જીવનમા દભ અને કપટનુ સામ્રાજ્ય છે, તે બોલે છે કાઈ, ને ચાલે છે કાઈ તેની વાણી મોરના જેવી હોય છે મોરનો કેકારવ ઘણો પ્રિય

તેનો સ્વીકાર કરે છે. વર્ષો સુધી તપસાધના કરીને જેણે શરીરમાંથી રક્ત અને માંસ સુકાવી નાખ્યાં હોય, મહિના–મહિના સુધી નિરાહાર રહીને કઠોર સાધના કરી હોય, છતાં જો આ બધી સાધનાની સાથે માયાની ગ્રંથિને છોડી ન હોય તો એક વાર નહિ, અનંત વાર જન્મમાં આવવું પડશે. સરળતાના અભાવમાં તેની ગમે તેવી કઠોર સાધના પણ તેને જન્મમરણના ફેરામાંથી છોડાવી શકતી નથી.

પરંતુ આજે તો સાધનામાં પણ દંભ ચાલી રહ્યો છે. બહાર એક અને અંદર બીજો જ રંગ જણાય છે. ભોળા લોકો ભેખ કપડામાં સાધુતા માની બેસે છે. તેને શી ખબર પડે કે ભેખ કપડામાં કલ્પનો ભેદ છુપાઈ શકે છે! સાધુજીવન હોય કે શ્રાવકજીવન, પણ સરળતાના અભાવમાં બન્નેનું અસલપણું જતું રહે છે. દરેક પ્રયત્નોમાં એ જ ભાવના કામ કરતી હોય છે કે તેની અસલ વાત બહાર ન આવે. એટલા માટે દંભ અને માયાના પડદા પાછળ તેને છુપાવવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થવર્ગ પણ માયાના ક્ષેત્રમાં પાછળ રહી ગયો નથી. તેની આજે એ હાલત છે કે ઉપાશ્રયમાં આવતાં ત્રણ વખત તિકખુત્તો આયાહિણં” કરશે. પરંતુ ઉપાશ્રયની સીડી ઊતરતાં એ જ મુનિઓની ટીકા કરવી શરૂ કરશે. આ શું દંભ નથી? જો તમને મુનિજીવન ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો શું કરવા તેમના પગમાં પડો છો? મેં જાતે અનુભવ કર્યો છે કે એક ભાઈ જે મુનિની દોઢ કલાક સુધી ટીકા કરતો હતો, તે તે જ મુનિની પાસે પહોંચતાં ઝૂકીઝૂકીને વંદના કરતો હતો. સાચી વાત એ છે કે પાઘડીઓના આંટા તો ગયા. તેને ઠેકાણે ટોપી આવી ગઈ પણ હૃદયના આંટા બમણા વધી ગયા!

યાદ રાખો કે આ વક્રતા અશુભ બંધ બાંધે છે. અશુભ નામ પ્રકૃતિના બંધના હેતુઓમાં વક્રતાનો સમાવેશ છે. કાયાની વક્રતા, ભાષાની વક્રતા, ભાવની વક્રતા અને વિષમવાદ. આ ચારે અશુભ નામ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. તેનો વિપાકોદય અશુભ વર્ણ–ગંધ–રસ સ્પર્શ આદિમાં થાય છે.

એવી વ્યક્તિ કદાચ પ્રેમપૂર્વક કંઈ બોલે તો પણ એમ લાગે છે કે જાણે લડી રહી હોય. તેની હિતભરેલી વાત પણ કોઈને પ્રિય લાગતી નથી. તેનો સ્વર એવો કઠોર બને છે કે સાંભળનાર, ઇચ્છે છે કે તે ક્યારે પોતાની સ્પીચ બંધ કરે.

તમારે મધુર કંઠ જોઈએ છે. લોકોના દિલ હરી લે તેવી વાણી

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વંશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમાં વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે ને સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતા બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાનાં પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરંતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુંગા, તા. ૧૪–૮–'૫૮

લાગે છે પણ યાદ રાખો કે મીઠો કેકારવ કરનાર મોર સર્પ જેવા ભયંકર વિષધર પ્રાણીને પણ મારી નાખે છે એવી રીતે કપટી મનુષ્યની મધ જેવી મીઠી વાણીમાં મીઠાશ ખરેખર કેટલી છે તે તો તે પોતે જ જાણે છે અથવા તો તેનો જેને પરિચય થયો હોય તે જાણી શકે છે. દૂર રહેનાર તો માત્ર ઉપરનો ચળકાટ જોઈ અંજાઈ જાય છે. પણ તેને અંદરની વાતનો કયાંથી પત્તો લાગે! એથી તો કેટલીક વખત અજાણ્યો માણસ એવાઓની પ્રશંસા પણ કરે છે તેની આંખો ભીતરનો ભેદ પામવા માટે અસમર્થ હોય છે

એક વાર મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ તેમના ભાઈ લક્ષ્મણ સાથે વન-વિહાર માટે ગયા ત્યાં માર્ગમાં એક સરોવર આવ્યું સરોવરમાં ઉગેલાં કમળો અને તેના ઉપર ભમરાઓને ગૂંજતાં જોઈ તેમની આંખો સ્થિર થઈ ગઈ તેવામાં એક બગલો તેમની નજરે પડયો. તેની પાંખો જાણે સનલાઈટ સાબુથી ધોયેલી હોય તેવી સફેદ હતી ખૂબ જ મંદ ગતિએ તે ચાલી રહ્યો હતો. જાણે કે કોઈ સંત ઈર્યાસમિતિનું પાલન કરતા ચાલી રહ્યા હોય. આવા યોગીને જોઈને રામે પોતાના ભાઈ લક્ષ્મણને કહ્યું

पश्य लक्ष्मण पंपायां बकः परम धार्मिकः
शनैः शनैः पदं धत्ते जीवेषु वध शंकया ।

ભાઈ! જો તો કેવો યોગી ઊભો છે જાણે કે પ્રભુપ્રાર્થનામાં લીન કોઈ ભક્ત! અને ચાલે છે ત્યારે કેવી સાવધાનીથી પગ ઉપાડે છે! વિવેક તો સાક્ષાત દેખાઈ રહ્યો છે તેને ભય છે કે ક્યાંય પગ નીચે કોઈ જીવ ચગદાઈ જાય સંયોગવશ કોઈ મોટું સત્પાત્ર પક્ષી લાગે છે ચાલો તેનાં દર્શન કરી નેત્ર પવિત્ર કરીએ.

રામ આ પ્રમાણે બગલાની, પોતાના ભાઈ પાસે પ્રશંસા કરતા બોલી રહ્યા હતા ત્યાં સરોવરમાંથી એક અવાજ આવ્યો. રામનું ધ્યાન તે તરફ ગયું અવાજ માછલીનો હતો. તે કહી રહી હતી કે—

बकः किं वर्ण्यते राम येनाहं निष्कुली कृता ।
सहवासी विजानाति चरित्रं सहवासिनाम् ॥

હે સરળ હૃદયી રામ! તમારું રૂપ જેવું સુંદર છે તેવા તમે [illegible], દિલના ભોળા જણાઓ છો પણ તમે આ ભૂલ કરો છો આ ઉજળો વેશ માત્ર ઉપરનો છે [illegible] તમે જાણો નહીં! ન તો જે સાથે રહે તે જ જાણી શકે આ તમારા યોગીએ તો મારું [illegible] પરિવારને [illegible]

આસ્તે વીણી વીણીને મારો વંશ ખતમ કરી નાખ્યો છે આ સાધનાનું રહસ્ય પૂછવુ હોય તો મને પૂછો

બહારના માણસો પાસે બહાર દેખાતી વસ્તુ જોવાની જ શક્તિ હોય છે, તે માત્ર ઉપરનો દેખાવ જ જોઈ શકે છે પણ માયાનું આ સ્વરૂપ, સાધકજીવનને બદનામ કરનારુ છે સાધુના વેશમા રહીને જેઓ ભ્રષ્ટાચાર ફેલાવે છે, તેઓ સાધુજીવનનુ અપમાન કરી રહ્યા છે તેઓએ બને તેટલો જલ્દી, ઉપરનો વેશ દૂર કરી, પોતાના અસલ સ્વરૂપમા આવી જવુ જોઈએ. આવી વ્યક્તિઓ માત્ર પોતાના જ ચારિત્ર્યનુ પતન કરે છે એમ નહિ, પણ આખા સમાજને બદનામ કરનાર પૂરવાર થાય છે

આ બહુ જ મોટુ નુકસાન છે માત્ર સમાજને જ નહિ પણ પોતાની જાતને પણ એ નુકસાન પહોચાડનાર છે કે જેના બાહ્ય જીવનમા સાધના અને આતરજીવનમા વાસના રહેલી છે એવાઓથી સાવધાન રહો તેઓના માટે પણ એ જ સારુ છે કે ને સાધનાનો દેખાવ છોડી દે સાધનાને, વાસનાનું સાધન બનાવવા કરતાં બીજુ કોઈ મોટુ પાપ નથી

ગૃહસ્થ વર્ગમા તમને ઘણા એવા મળી આવશે કે જે પોતાના પાપોને ઢાકવા માટે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે દુકાને અનૈતિક આચરણ અને ઉપાશ્રયમાં સામાયિક, આ તો સામાયિકની વિડબણા છે આવાઓ જ્યારે ઉપાશ્રયમા સામાયિક કરીને બેસે છે ત્યારે લોકો કહે છે કે બગભગત બેઠા છે.

દભવૃત્તિ જીવનમા જ નહિ, પરિવારમા પણ અશાતિ ઉત્પન્ન કરે છે. એક વિચારકે કપટી વ્યક્તિની સરખામણી કબરની સાથે કરી છે કબર ઉપરથી ઢકાયેલી હોય છે જોનારને તે પવિત્ર ભૂમિ જેવી દેખાય છે, પરતુ, એ ઉપરથી સફેદ જણાતી ભૂમિને થોડીક જ ખોદવામા આવતા તેની નીચે શુ મળે છે? ગળીને સડી ગયેલા હાડકા અને દુર્ગંધ ફેલાવતુ માસ નજરે પડશે

એટલે તમે નિષ્કપટ બનો તમને જીવનમા સફળતાના દર્શન થાઓ તમારા આચારમા અને વિચારોમા નિષ્કપટતા પ્રગટ થાઓ આ સરળતા પવિત્રતાને જન્માવશે અને પવિત્રતાની સાથે શાતિ તમારુ સ્વાગત કરશે

માટુંગા, તા ૧૪-૮-'૫૮

કષાય વિજય ઉપર તમે રોજ પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. જેનાથી ભવપરંપરાને પોષણ મળે છે તે આત્માની અશુદ્ધ દશાઓને કષાય કહેવાય છે તમે જાણી ચૂક્યા છો કે કષાયના ચાર વિભાગ છે તેમાં બે રાગજન્ય અને બે દ્વેષજન્ય છે જરા આપણે ઊંડાણથી જોઈએ તો આપણામાં રહેલી રાગવૃત્તિ જ દ્વેષને જન્માવે છે જ્યારે કોઈ ખાસ વસ્તુ પર આપણા મનમાં રાગવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આપણા બધા પ્રયત્નો તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હોય છે

ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં જે અંતરાયભૂત બને છે તેના ઉપર આપણી રાગવૃત્તિ ક્રોધે ભરે છે અને આ વિઘ્નો ટાળવા માટે ક્રમે લાગી જાય છે પોતાની તમામ તાકાત ક્રમે લગાડી, અંતરાયોને દૂર કરી ઇચ્છિત વસ્તુ તે પ્રાપ્ત કરવા મથે છે પછી તે અંતરાયો પ્રકૃતિજન્ય હોય કે માનવસર્જિત હોય, તેના પ્રત્યે મનમાં રોષ જાગૃત થાય છે આ જ દ્વેષની જન્મભૂમિ છે

હવે તમે જોઈ શકો છો કે હૃદયમાં પહેલાં વસ્તુ તરફ રાગવૃત્તિ પેદા થાય છે પછી તેની પ્રાપ્તિ અને સંરક્ષણમાં બાધારૂપ વિરોધી શક્તિઓ પ્રત્યે દ્વેષ થાય છે. અર્થાત્ આત્માને વિભાવદશા તરફ ધકેલનાર મૂળ વૃત્તિ રાગાત્મક છે

રાગાત્મક વૃત્તિનું લક્ષ્ય છે લેવાનું જે મનને ગમ્યું તે ગમે તેમ કરીને પણ લેવું પછી એ નથી જોવાતું કે તે લેવા માટે કેટલું ખોવું પડશે. આ લેવાની વૃત્તિ તે જ લોભની માતા છે જેના મનમાં આ લેવાની વૃત્તિ બળવત્તર છે તેને ઉચિત અનુચિતતાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી હોતું તે માત્ર સંગ્રહ કરવા જ ઇચ્છે છે પણ, તે એ વિચાર પણ નહિ કરે કે તેની આ

સંગ્રહવૃત્તિને કારણે હર્યાભર્યા ઘરો ઉજ્જડ બની જશે, લીલી કલાર જેવી ફૂલવાડીઓ ઉજ્જડ વન સરખી જઈ જશે, કેટલાયે હસતી આંખોમાંથી આંસુઓ વહેશે

આ લેવાની વૃત્તિવાળો ક્યારેય એ પણ વિચાર નહિ કરે કે મારી જરૂરિયાતો માટે કેટલુ જમા કરવુ જરૂરી છે સંગ્રહ હોય, પણ, તેની કોઈ સીમા હોવી જોઈએ જરૂરિયાતો વધે છે, પણ ક્યા સુધી તેને વધારવી ? સંગ્રહ અને જરૂરિઆતોની સીમારેખા તેની પાસે હોતી નથી તે તો માત્ર લઈને તેની રખેવાળી જ કરી જાણે છે

એક પ્રાચીન અર્હતર્ષિ સંગ્રહશીલ હૃદયનુ ચિત્ર દર્શાવતા કહે છે—

आयाण रक्खी पुरिसे परं किंचि न जाणति ।
असाहु कम्म कारी खलु अयं पुरिसे ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ ૬-૧

આદાનરક્ષી પુરુષ લેવુ અને સંરક્ષણ કરવું એથી ત્રીજી કોઈ વાત જાણતો નથી એવો માણસ હલકામા હલકુ કાર્ય કરતાં પણ અચકાશે નહિ જો કદાચ તેની જાણમા આવે કે અમુક માણસની ખોપરી સોનાની છે, તો સોનાની પાછળ પાગલ બનેલ પુરુષ, તે માણસની ખોપરી પણ કાઢી લેશે

સંપત્તિની પ્રાપ્તિ માટે માનવ જાતનુ દમન પણ ઓછુ નથી કરતો. એક યોગી આત્મસાધના માટે જેવી રીતે તપ કરે છે, ભૂખ, તરસની પરવા ક્યાં વિના, સાધનામા દેહને કષ્ટ આપે છે, ખરુ પૂછો તો સાધનાની તન્મયતામા તેને ભૂખ—તરસની ખબર જ પડતી નથી તેવી જ રીતે લોભીની સાધના પણ યોગીની સાધના કરતા જરાયે કમ હોતી નથી રૂપિયાના રણ-કારમા તેની ભૂખ અને તરસ મટી જાય છે

દુકાન પર ગ્રાહકોની ભીડ જામી હોય, સમય થઈ ગયો હોય, પત્ની વારવાર બહાર આવી જોતી હોય કે અત્યાર સુધી જમવા કેમ ન આવ્યા ? છેવટે અકળાઈને છોકરાને દુકાને મોકલે છે તે કહે છે બાપુજી ચાલો, જમવાનુ ઠડુ થઈ જાય છે"

ખરુ કહો, આ વખતે તમે શો જવાબ આપશો ?

અહી ઉપાશ્રયમા તો ઘડિયાળનો કાંટો સાડાનવ ઉપર બે મિનિટ પણ આગળ જશે તો તમારુ મન મુબઈ દોડી જશે મનમા થશે કે કદાચ દસનો ગાડી જતી રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર ઘડિયાળમાં અગિયારને બદલે બાર પણ વાગી ગયા હોય, છતાં છોકરાને કહેશો કે— જા તું અને તારી મા બન્ને જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા ચુ ચુ કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું ધ્યાન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીવાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર એવી મીઠી સંભળાવે પણ છે છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો બગાડીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સંગ્રહવૃત્તિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જે સંગ્રહની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે કેમકે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીનાં ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ બેરસ્તે ચડેલું મન છે જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચે છે. અનંત તૃષ્ણાની સાડી આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે—

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે.

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે પણ આકાશનો છેડો કોઈ કાઢી શક્યું નથી. ઇચ્છાનું આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પંખી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે પણ તેનો અંત શોધી શકાતું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણ? કારણ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે કારણ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે. દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા–દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણ આ દેવીઓ દીકરા–દીકરી આપે જ, એવું કાઈ નથી સદ્ભાગ્યથી, કાગનું બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે. પુત્રના લાલન–પાલન, તેની શિક્ષા–દીક્ષાથી માડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણ તે ખાલી જ રહેશે

પરંતુ દુકાન ઉપર મધ્યાહ્નમાં અગિયારને બદલે ચાર પણ વાગી ગયા હોય છતાં છોકરાને કહેશો કે – જા, તું અને તારી મા જમી લો. મને હમણાં વખત નથી. પછી ભલેને પેટમાં ઉંદરડા કુદાકુદ કરતા હોય! ગ્રાહકોની ભીડ આગળ, પેટમાં ઉંદરડા સુ સુ કરતા હોય તેનો અવાજ સંભળાતો નથી. કેટલું દમન છે આ!

ભૂખ-તરસ માત્ર નહિ, ઘણીયે વાર ક્રોધને પણ દબાવવો પડે છે. માલ બતાવતાં ગ્રાહકને તે પસંદ આવતો નથી. તમે તેની સામે તાકાના તાકા લાવી ઢગલો કરી દો છો, છતાં ન લે તો તમારી આંખો જરા તેજ થઈ જાય છે. પણ એ ગ્રાહક તમારે ત્યાંથી મોટા જથ્થામાં માલ ખરીદનાર છે અને એ બેચાર કડવી મીઠી સંભળાવે પણ છે, છતાં તેની વાતો તમે પ્રેમથી સાંભળી લો છો. એક શબ્દ પણ બોલતા નથી. તમે કેટલા ક્ષમાશીલ બની જાઓ છો! જાણે કે ભગવાન મહાવીરની આદર્શ ક્ષમા તમારા હૃદયમાં ઊતરી ગઈ હોય! ખરી વાત તો એ છે કે તમે એ જાણો છો કે જો ગુમાવીશું તો હંમેશનો ઘરાક તૂટી જશે.

સમૃદ્ધિ માનવીમાં લોભની ભાવના પેદા કરે છે. જો શરીરની પાછળ જરૂરિયાતો સંતોષવાનો હેતુ હોય તેની તો કોઈ સીમા જરૂર હોય છે. કેમ કે માનવની જરૂરિયાતોની હદ હોય છે, પણ ઇચ્છાઓ હંમેશાં અનંત છે. તે તો દ્રૌપદીના ચીરની માફક અનહદ હોય છે. દુઃશાસનના હાથ થાકી ગયા પણ દ્રૌપદીની સાડીનો છેડો ન આવ્યો. આ તો એક વાર્તા છે, પણ વાર્તાને બાજુએ રાખી તેનો સાર કાઢો તો જણાશે કે દુઃશાસન એ ગેરરસ્તે ચડેલું મન છે. જેની સત્તા દુષ્ટ છે ત્યારે આત્માનું શાસન શુભ છે. મનનું શાસન હંમેશાં દુષ્ટ જ રહેવાનું, કારણ કે તેની વૃત્તિઓ વિકારી છે. એ જ દુઃશાસન, આંતર વૃત્તિરૂપ દ્રૌપદીના ચીર ખેંચે છે. અનંત વસ્ત્રોની હારો આ દુઃશાસન થાકી જાય ત્યાં સુધી ખેંચે જાય પણ તેનો છેડો આવવાનો નથી. એ માટે જ આગમ કહે છે –

इच्छा हु आगास समा अणंतिया

ઇચ્છા આકાશની માફક અનંત છે

આકાશમાં અસંખ્ય પક્ષીઓ ઊડે છે. તે ઊડી ઊડીને પાછાં આવે છે, પણ આકાશનો છેડો કોઈ પામી શક્યું નથી. ઇચ્છારૂપ આકાશ પણ એવું જ છે. મનરૂપી પક્ષી રોજ તેમાં ઊડ્યા કરે છે. તેની પાંખો થાકી જાય છે અને તે પાછું આવે છે, પણ તેનો અંત શોધી શક્યું નથી.

તૃષ્ણાની પૂર્તિ ક્ષિતિજને ભેટવા જેવી છે તમે સૂના જંગલના ખૂણામા ઊભા રહીને જુઓ કેટલેક દૂર, તમને જમીન અને આસમાન ભેગાં થતા જણાશે આ જમીન અને આસમાનનુ મિલન, તે ક્ષિતિજ કહેવાય છે. પણુ કોઈને ઇચ્છા થાય કે હુ આ ક્ષિતિજની મુલાકાત લઈ આવુ અને તે ઊડવા માંડે તો તમે માનો છો કે તે ક્ષિતિજને મળીને પાછો આવી શકશે? આ જન્મમા તો શું પણુ અનત જન્મો વીતી જવા છતા પણુ તે પાછો આવી નહિ શકે કારણુ? કારણુ કે ક્ષિતિજ જેવી કોઈ વસ્તુ જ નથી એ માત્ર આખોની ભ્રમણા છે. અહીથી તમને જેટલે દૂર ક્ષિતિજ દેખાય છે તેટલે જ દૂર ત્યા પહોચ્યા પછી પણુ દેખાશે

ક્ષિતિજ એ આખોનો ભ્રમ છે તેવી જ રીતે ઇચ્છાની પૂર્તિ, એ મનનો ભ્રમ છે એ એક મનનુ ક્ષિતિજ છે જેટલુ આપ તેને ભરતા જશો તેટલુ તે ખાલી થતુ જશે કારણુ કે મનની ઇચ્છા પૂરી કરનાર દરેક ઇચ્છા, પોતાની સાથે નવી ઇચ્છાઓને જન્મ આપે છે કોઈ બાઈને બાળક ન હોય તો તેને બાળકની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય છે. કારણુ કે તેનુ સ્ત્રીત્વ બદલાઈ જવા ઝખતુ હોય છે દરેક સ્ત્રી માતા બનવામા એક જાતની મીઠાશ અનુભવે છે પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે કોણુ જાણે કેટલાય દેવદેવીઓના ચરણે મસ્તક ઢાળે છે તમને ખબર હશે કે દીકરા–દીકરીઓ માટે માતાઓએ એક સ્વતત્ર દેવી પણુ બનાવી છે તેના પૂજન માટે એક દિવસ પણુ નક્કી કર્યો છે આ દિવસને માટે અઠવાડિયા પહેલેથી તૈયારી ચાલે છે પૂજાના દિવસે તે પોતે ટાઢુ ખાય છે અને આખા કુટુબને ટાઢુ ખવરાવે છે

આટલુ કરવા છતા પણુ આ દેવીઓ દીકરા–દીકરી આપે જ, એવુ કાંઈ નથી સદ્ભાગ્યથી, કાગનુ બેસવુ અને તાડનુ પડવુ એમ કદાચ પુત્રનો જન્મ થયો, વર્ષોની કામના ફળી, તો શુ તમે એમ માનો છો કે પુત્રજન્મની સાથે જ માતાની ભાવના પૂરી થઈ જાય છે? પુત્રજન્મની સાથે બીજી અનેક ઇચ્છાઓ જન્મ લે છે પુત્રના લાલન–પાલન, તેની શિક્ષા–દીક્ષાથી માડીને કે તેને માટે સુદર વહુ લાવવાના સ્વપ્નો પણુ તેના મનમા આવે છે.

હા તો ઇચ્છા પણુ ક્ષિતિજ છે તેનો પાર તમે કદી પામી શકવાના નથી

ઠાણુાગ સૂત્રમા ચોથે ઠાણે કહ્યુ છે કે ચાર સ્થાન હમેશા અપૂર્ણ રહે છે. તેમા ગમે તેટલુ ભરવામા આવે તો પણુ તે ખાલી જ રહેશે

૧ પહેલો સાગર ગંગા-જમુના જેવી મોટી નદીઓ પ્રત્યેક ક્ષણે તેમાં લાખો ટન પાણી રેડે છે હજારો વર્ષ વીતી ગયાં, તેમનો વણઅટક્યો પ્રવાહ સાગરમાં ભળે જાય છે પણ હજારો વર્ષમાં એક પણ દિવસ એવો નથી આવ્યો કે જ્યારે સાગરે એમ કહ્યું હોય કે હવે મારે આ પાણી નથી જોઈતું

૨. બીજું સ્મશાન. સ્મશાનનો ખાડો ક્યારે પણ પુરાવાનો નથી. હજારો બાળક યુવક પ્રૌઢ વૃદ્ધ, સ્ત્રી પુરુષ, બળવાન કે નિર્બળ, સત્તાધીશ કે શાસિત, ચક્રવર્તી કે વાસુદેવ બધા જીવો અંતે સ્મશાનમાં જઈ પહોંચે છે હજારો-લાખો વર્ષોથી આ ક્રમ ચાલે છે કંઈ કરોડો ને અબજો માણસો ત્યાં પહોંચ્યા અને બે ચાર કલાકમાં રાખ થઈ ગયા પણ સ્મશાનની આગ આજ સુધી તૃપ્ત થઈ નથી

૩ ત્રીજું પેટ. આખી જ વાત પેટની છે પેટનો ખાડો સવારે પૂરી ને બપોરે ખાલી. પથારીમાંથી ઊઠતાં જ ચાની માગણી થાય છે ચાની સાથે નાસ્તો પણ જોઈએ છે એ પણ પેટમાં જાય છે અગિયારેક વાગતાં સુધીમાં ફરી માગે છે રોટલી દાળ, ભાત, શાક કે મિષ્ટાન્ન ખાધાં પણ બે વાગતાં તો પાછું ખાલી. વળી પાછી ચા-નાસ્તાની માગણી. સાંજના ૭ વાગ્યા કે પાછી ખીચડી ને કઢી જોઈએ. રાતના દૂધનો ગ્લાસ પણ ખરો જ આવો આ પેટનો ખાડો ક્યારેય ભરાતો નથી. ભલે તેટલી વાર ભરો, બે કલાક થયા કે પાછો ખાલી.

૪ ચોથી તૃષ્ણા પણ તૃષ્ણાનો ખાડો તો બધાં કરતાં ઊંડો છે

પેટનો ખાડો અડધો શેર અનાજથી ભરાઈ જાય. બે કલાક માટે તો પેટ બરાબર ભરાય પેટ ભરાયા પછી ભલેને ગમે તેવી આકર્ષક વસ્તુ મળે તો પણ મન એક વખત તો ખાવા માટે ઇન્કાર કરશે. પણ મનનો ખાડો એવો ઊંડો છે કે તેને મેરુ પર્વત પણ પૂરી શકે નહિ. જેટલો આપ ભરતા જશો તેટલો જ તે વધુ ખાલી થતો જશે.

એક વાર સિકંદર, કોઈ પહોંચેલ યોગી પાસે ગયો. આજના જમાનામાં પરમયોગનો અર્થ એવો થાય છે કે જે કંઈ ચમત્કાર જાણતો હોય. જાદુ ચમત્કારોના ચક્કરમાં લાખો લોકો ચઢી ગયા છે અને કેટલાક તેમાં ફસાય છે પણ યોગીઓની વચ્ચે ચમત્કારવાળા પોતાના જ શક્તિની પાસે ગયા તો પણ ચમત્કારનું ચક્કર સત્ય જ હોય છે

તમે ચારિત્રને નમો ચમત્કારોને નહિ એની બે બદામની વિદ્યા તો બાજીગર પણ જાણે છે જો તમે લેવાનુ જાણતા હો કે લેવાનુ ચાહતા હો તો સદાચારની સૌરભ લો જ્ઞાનનો પ્રકાશ લો, સરળતાની સુવાસ લો

સિકંદર યોગીની સેવા કરવા મંડ્યો ખરી રીતે આ સેવા યોગીની નહિ, તેના ચમત્કારોની હતી મનમા સ્વાર્થ ભરેલો હોય તો તેને તપ કે ત્યાગની ઉપાસના ન કહેવાય મનમાં ચાંદીના ટુકડાની લાલસા જાગી છે અને સંતની સેવામા પહોચે છે ! આ સંતની નહિ, દ્રવ્યની ઉપાસના કહેવાશે. કારણ કે આપના મનમા સંતનુ નહિ, પણ સંતની સેવાથી મળનાર સંપત્તિના ટુકડાનુ મૂલ્ય છે. તમારુ લક્ષ્ય સંપત્તિમા છે, ચારિત્રમા નથી જો કદાચ બીજે સંપત્તિ મળે તેમ હશે તો સેવાનો રસ્તો છોડી પણ દેશો

એક દિવસ યોગીએ સિકંદરને કહ્યુ—"તારી સેવા પણ ગજબની છે. મારુ હૃદય આજ ખૂબ જ પ્રસન્ન છે બોલ તારે શું માગવુ છે ?"

સિકંદરને આ જ જોઈતુ હતુ આવા દિવસને માટે તો તેણે પરસેવો પાડ્યો હતો તેણ કહ્યુ—"યોગીશ્વર ! હુ શુ ઇચ્છુ ? મારી એક નાની સરખી માગણી છે તે એ કે આખી પૃથ્વી ઉપર મારી સત્તા ચાલે"

કેટલી નાની માગણી છે ! લોભીહૃદયને માટે તો સારી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય પણ ઓછુ પડે છે સંતે જોયુ કે મનની તૃષ્ણા કેટલી વિશાળ છે. આ તો સુરસાના મો જેવુ છે જેમ જેમ તમે અંદર જતા જશો તેમ તેમ તે મોટુ થતુ જશે

આ સાડાત્રણ હાથની કાયા માટે કેટલી જગા જોઈએ ? દેહ તો માત્ર સાડાત્રણ હાથ જ માગે છે પણ મન ? ખરુ પૂછો તો જેને એક ઇંચ પણ જમીનની જરૂર નથી, તેવાઓ વિશાળ પૃથ્વીના ખંડથી પણ સંતોષ પામતા નથી ! કદાચ દુનિયાભરનુ સામ્રાજ્ય પણ મળી ગયુ, સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર એકચક્રી સત્તા પણ મળી, પણ જ્યારે જીવનયાત્રા સમાપ્ત થશે તે વખતે કેટલી જગા મળશે ? ફક્ત સાડાત્રણ હાથ અને તે પણ ઇસ્લામ સંસ્કૃતિમાં જન્મેલાને જ બીજા જૈન કે હિન્દુ કુળમા જન્મેલાને તો તે પણ નસીબમાં નથી આ બધુ જાણવા છતા પણ માનવનુ મન કેમ સંગ્રહની પાછળ પાગલ છે ?

માનવશરીરની સમસ્યા તો ચાર રોટલીથી પતી જશે રહેવાની સમસ્યા સાડાત્રણ હાથ જમીનથી ઉકલી જશે પણ મનની સમસ્યા કંઈક મુશ્કેલ છે.

હજારો મણ અનાજ અને મણમણથી સોનું મળવા છતાં મનની સમસ્યા ઉકલી શકતી નથી.

યોગીએ જોયું કે સિકંદરનો રોગ તનનો નહિ પણ મનનો છે એટલે તેનો ઇલાજ પણ બીજી રીતે જ કરવો પડશે. યોગી અંદર ગયા. પોતાની ઝોળીમાંથી એક મનુષ્યની ખોપરી કાઢી સિકંદરને આપી અને કહ્યું કે આને અનાજથી ભરી દે. જે ક્ષણે તે અનાજથી ભરાઈ જશે તે જ ક્ષણે આખી પૃથ્વી ઉપર તારું સામ્રાજ્ય થઈ જશે.

સમ્રાટ સિકંદરના આનંદની હદ નથી. મહેલમાં જવાની જ વાર છે. બે મિનિટમાં જુવારના દાણાથી ભરી દેવાશે અને સમગ્ર પૃથ્વી ઉપર સિકંદરનું સામ્રાજ્ય થઈ જશે. સિકંદર મહેલમાં ગયો. તેણે એક શેર-પૂરી એક શેર જુવાર ખોપરીમાં નાખી પણ જોયું તો ખોપરી ખાલી! ગુણીઓની ગુણીઓ ઠાલવી તેમાં નાખી પણ ખોપરી ખાલી જ રહી. સિકંદરના આશ્ચર્યની હદ ન રહી. તે સમજી ગયો કે આ કોઈ ચમત્કારિક ખોપરી છે.

પાછો પગે તે યોગી પાસે પહોંચ્યો. બધી વાત કહી સંભળાવી. હસતાં હસતાં યોગીએ કહ્યું– સિકંદર! જાણતો નથી કે આ માનવીની ખોપરી છે! આટલું મોટું રાજ્ય પણ તેને ન ભરી શક્યું તો જુવારના દાણાથી તે કેમ ભરાશે! સિકંદર સમજી ગયો. તમે બધા પણ સમજી ગયા હશો કે મનુષ્યની આ ખોપરી ભરવી એ કેટલું કઠણ કામ છે!

સાચી વાત એ છે કે સંગ્રહમાં શાંતિને શોધવી એ જ મોટી ભૂલ છે. જે એમ માને છે કે પૈસા આવવાથી મનમાં સ્થિરતા આવે છે એ ખૂબ જ મોટી ભ્રમણામાં છે. તેઓ ધનને સમજ્યા છે પણ મનને નહિ. મનની ગતિને સમજનાર એવી ભૂલ કદી ન કરે.

તમે સારી રીતે જાણો છો કે વિલાસ અને વૈભવનાં જે સાધનો મધ્ય યુગના સમ્રાટ અકબર પાસે નહોતાં તે આજે એક સામાન્ય માણસ પાસે હોય છે પરંતુ મધ્યયુગના સાધારણ માનવીને જેટલી શાંતિ હતી તે આજે મોટા ધનવાનના નસીબે પણ નથી. શાંતિ વિલાસનાં સાધનો કે સંપત્તિના સંગ્રહમાં નથી પણ મનના સંતોષમાં છે.

મહુવા તા. ૧૫-૮-'૫૮ જૈન ઉપાશ્રય

૧૯. સહયોગ ધર્મ

અહિંસા ધર્મના ઘણા ગાણાં તમે ગયા છે સત્ય ધર્મનો જયઘોષ પણ જોરથી કર્યો છે હિન્દુ અને મુસ્લિમ ધર્મની સ્થાપના પણ કરી છે તેને માટે લડ્યા પણ છો, ઝઘડ્યા પણ છો પણ કોઈ દિવસ સહયોગ ધર્મને ઓળખ્યો છે? જે તમારી નજીકમા છે, અને આજુબાજુમા વસનારાઓ પાસેથી જ શીખી શકાય છે! ભલે તો આજે આપણે સહયોગ ઉપર વિચાર કરીશુ

માનવ સામાજિક પ્રાણી છે તે સમાજમા જીવે છે, સમાજ પાસેથી કાઈક લે છે, તો સમાજને કાઈક આપે પણ છે જે ફક્ત આપે જ છે તે દેવ છે અને જે માત્ર લેતા જ શીખ્યો છે તે દાનવ છે માનવ આ આપ અને લેની વચ્ચે જીવે છે માનવીના જીવનનો આધાર સહયોગ ઉપર જ છે. માનવી તો શુ પણ દુનિયાના કોઈપણ પ્રાણી એક બીજા વિના જીવી શકતા નથી એકલુ કોઈ રહી શકતુ નથી યોગીઓને માટે કહેવાય છે તે બધાના સહયોગનો ત્યાગ કરી હિમાલયની ગિરિ–કદરાઓમા જીવે છે, પણ તે યોગીને પણ ફળાહારના સહયોગની જરૂર રહે છે સભવ છે કે કોઈ તપસ્વી સાધક આહારનો પરિત્યાગ કરી દે છતા તે પણ પાણી અને હવાનો સહયોગ તો છોડી શકતો નથી

પશુઓની દુનિયા કે જેને આપણે અસામાજિક કહીએ છીએ અને જેની કોઈ સમાજવ્યવસ્થા નથી, તે પણ સહયોગધર્મ તો જાણે જ છે. તે ટોળા બાધીને રહે છે ગાય, ગાય સાથે લડશે છતા પણ રહેશે તો પોતાના ટોળામા જ ભેસ, ભેસથી લડશે છતા સાજ પડતા તે પોતાના ટોળામા ભળી જશે કેમકે, તે જાણે છે તેને ત્યા જ સહયોગ મળશે પશુ–સસાર,

સહયોગ લે છે અને વખત આવે આપે પણ છે. આમ તો આપણને લાગે છે કે પશુઓમાં વળી સહયોગ કેવો? દરેક પોતપોતાના પેટની ફિકરમાં છે. પિતાને પુત્રની ચિંતા નથી અને બેટાને પિતાની ફિકર નથી. પિતા પુત્ર જેવો સંબંધ રહે છે જ ક્યાં? પુત્ર માતાની પણ કોઈ સેવા ક્યાં કરે છે?

આ કેટલા સ્નેહથી પોતાનાં બચ્ચાંને પાળે છે. વાંદરી પોતાનાં બચ્ચાંને હંમેશાં છાતીએ વળગાડેલાં રાખે છે. તેને પૂછો કે— ઓ વાંદરી! તું જેને દૂધ પીવડાવે છે અને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તે મોટું થઈને તારું પેટ ભરવાનો છે? ઉપર ઉપરથી એમ લાગે છે કે પશુઓમાં સહયોગની ભાવના નથી પણ ના એક ક્ષણ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરો તો તમને પશુ-જગતની સહયોગની ભાવના સ્પષ્ટ જણાશે. તે એમ ને એમ નહિ જણાય.

કોઈ વાંદરીના પાસેથી તમે તેનું બચ્ચું ઝૂટવી લો અને પછી જુઓ કે તેનામાં સહયોગની ભાવના છે કે નહિ! થોડી જ વારમાં વાનરોનું મોટું ટોળું તમારી પાછળ પડશે અને તમને તમારા પ્રાણ બચાવવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડશે. તમને એવી રીતે ઘેરી લેશે કે તેના બચ્ચાંને પાછું આપી દેશો ત્યારે જ તમે તમારો જીવ બચાવી શકશો.

વાંદરાઓમાં જ નહિ, ગાયો અને ભેંસોમાં પણ સહયોગની ભાવના છે. ભયનો અનુભવ થતાં જ તે ટોળામાં ભેગી થઈ જાય છે. અને શત્રુનો સામનો કરે છે. હરણાં જેવાં કોમળ સ્વભાવનાં પ્રાણીઓથી માંડીને જંગલી ભેંસો અને ગેંડાઓ જેવાં કઠોર સ્વભાવનાં પ્રાણીઓમાં પણ ટોળાં જોવામાં આવે છે. ટોળાબંધી એ સહયોગ ભાવનાનું પ્રતીક છે. અખબારમાં વાંચ્યું છે કે—વાંદરાઓનું એક ટોળું કોઈ કાંટાવાળી ઝાડીમાંથી પસાર થયું. પરિણામે તેમના શરીરમાં કાંટા પેસી ગયા. પસાર થયા પછી દરેક વાનરે વૃક્ષની ડાળી પર સૂવા માંડ્યું. એક સૂઈ જાય અને બીજો તેના કાંટા કાઢતા જાય. કેપ્ટન સ્ટેન્સબરીએ અમેરિકાની એક ખારી ઝીલ (બે પર્વતો વચ્ચેની જગા) માં એક વૃદ્ધ અને આંધળી હવાઈ સીગલને જોઈ હતી જેને તેના સાથીઓ ભોજન કરાવતા હતા. તેથી તે ખૂબ જ હૃષ્ટપુષ્ટ હતી.

પશુજીવનમાં સહયોગની ભાવના ઉચિત છે તો પછી પોતાને પશુ કરતાં શ્રેષ્ઠ માનનાર માનવમાં સહયોગ ન હોય તો તે એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે. રાજમાર્ગ ઉપર ચાલતાં આપણે સેંકડો મજૂરોની સેવા લઈએ છીએ. એક કોળીયો અન્ન ગળામાં ઉતારતાં આપણે ખેડૂત, બળદ અને જમીનની સેવા લઈએ છીએ. કેમકે આપણને સેવા લેવાનો અધિકાર છે ત્યારે સાથે

સાથે એ પણ ન ભૂલવુ જોઈએ કે સેવા લેવાના અધિકારની સાથે સહયોગ આપવાની ફરજ પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે એ ભૂલી જશો તે નહિ ચાલે જે માણસ પોતાના અધિકાર માટે જાગૃત હોય અને પોતાની ફરજો અદા કરવાનો ઇન્કાર કરે, તે જીવનનો કલાકાર બની શકતો નથી

જો તમારામાં શક્તિ હોય તો બીજાને સહયોગ આપવાની ફરજ છે—આપવાનુ કર્તવ્ય છે તે વિના યાદ રાખજો કે જરૂર પડે તમને પણ કોઈ સહકાર આપનાર નહિ મળે આપણને કોઈ દિવસ કોઈના સહકારની જરૂર નહિ પડે એનુ અભિમાન રાખવુ એ ખોટુ છે જિંદગીમા કયે વખતે સંપત્તિનો તડકો, વિપત્તિના છાયડામા ફેરવાઈ જશે એ કહી શકાય તેમ નથી. માનો કે કોઈની પાસે સંપત્તિ છે, તો શુ તેને કોઈના પણ સહયોગની જરૂર નથી? પૈસા જરૂરિયાતો મેળવી આપી શકે છે પણ તે તો જડ છે ચૈતન્યમય માનવીનુ સ્થાન તે ક્યારેય પણ લઈ શકે તેમ નથી આ વાત પૈસાવાળાઓ નોંધી રાખે.

એક નાનુ ગામ હતુ તેમા સમાજના પચાસેક ઘર હશે તેમા એક પૈસાવાળો હતો તેની પાસે જેટલુ ધન હતુ તેના કરતા તેનો ગર્વ વધારે હતો ગામમા કોઈ મરણ પામે, તો તે ઘોડા ઉપર બેસીને સ્મશાનયાત્રામાં જાય લોકો તેને કહે પણ ખરા કે, આ કોઈ શુભ પ્રસંગ નથી આવા પ્રસંગે ઘોડા ઉપર બેસીને આવવુ એ સારુ નથી દેખાતુ પણ તે કોઈનુ માનતો નહિ તે કહે કે મારી પાસે ઘોડો છે તો બેસુ છુ નહિ તો તેનો ઉપયોગ શો?

આવા કેટલાય પ્રસંગોમા તે ઘોડા ઉપર બેસીને ગયો હશે એક વખત તેના ઘરમા તેનો બાપ ગુજરી ગયો તેની જ્ઞાતિના બધા લોકોએ વિચાર કર્યો કે આજે એને પાઠ શીખવવાનો મોકો મળ્યો છે જેમની પાસે ઘોડા હતા, તે બધા ઘોડા ઉપર બેસીને ગયા, અને જેમની પાસે ઘોડા નહોતા, તે બધા ભાડે લઈ આવ્યા બધા ઘોડે ચઢીને તેને ત્યા ગયા તેના ઘરની સામે ઘોડેસ્વારોની લાઈન થઈ ગઈ તે ઘરમાથી બહાર આવ્યો અને બધાને કહેવા લાગ્યો કે—"તમે બધાએ આ શી મશ્કરી માડી છે? શુ કાંઈ વરઘોડો કાઢવાનો છે? મારા પિતાજીને બાંધીને ખભે ઉપાડી લઈ કોણ જશે?" લોકોએ કહ્યુ કે—"એમા શુ? ભાડેથી માણસો લઈ આવો અમે ઘોડા ઉપરથી ઉતરવાના નથી"

હવે તેને પોતાની ભૂલનુ ભાન થયુ. તેણે કહ્યુ—"સમાજના બધા

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં ખોટું ચડીને નહિ જાઉં.

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ જીવરે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે. તેના બાપને ભાડૂતી માણસો ઉપાડીને લઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ દેખાય. છેવટે બધા પોક ઉપરથી ઉતર્યા અને સહકાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે. પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरा न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો. તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે. પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે. આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે. જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય! જેટલી કપડાંની ફિકર હશે તેટલી માણસની નહિ!

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડ વસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે. શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર બધે જ આ જ વાત છે. બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે, તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો. આ ખડખડ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં અનુકંપાભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે. બીજાને પડતા જોઈને જો

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવું પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વંશજ છો, કે જે રોમ સળગતું હતું ત્યારે આનંદથી બંસરી બજાવતો હતો.

શકિત હોવા છતાં પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાંબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતાં હૃદયમાં સહાનુભૂતિ અને સંવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમાં અને સીનેમાના ચિત્રોમાં ફરક શો ? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આંગળીઓ જરા પણ કાંઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમાં પ્રચંડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાંને તે જોતજોતામાં બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાંઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાંઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમાં વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામાં ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડોકટરો, એક તંદુરસ્ત માણસની આંખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અંધ દેખી શકે છે પણ તે આંખોમાં થોડું સરખું પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યું હોવું જોઈએ મૃત શરીરની આંખોમાંનું જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યું હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનું મૃત્યુ સમીપમાં છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામું (Will) કરે છે અને તેમાં તે પોતાની આંખોનું દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આંખોમાંથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલાં, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભંડાર (Eye Bank) માં રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમાં એ ભાવના હોય છે કે મારી આંખો મારા દેશબંધુને કામ લાગે, મારી આંખો બીજાઓની આંખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારું સદ્‌ભાગ્ય કયું ? આ કેવું સહયોગનું જ્વલંત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પંચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમાં પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમાં છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત એક કોળીયા જેટલો જ ખોરાક માત્ર

ભાઈઓની હું માફી માગું છું અને હવે પછી કોઈ પણ દિવસ, કોઈને પણ ત્યાં ઘોડે ચડીને નહિ જાઉં "

જ્ઞાતિના આગેવાનોએ વિચાર કર્યો કે ગમે તેમ પણ ઉંમરે તો તે પણ આપણો જ ભાઈ છે તેના બાપને બાપુની માણસાઈ ઉપાડીને થઈ જાય એ સમાજ માટે સારું નહિ કહેવાય. એટલે બધા પોતાના ઉપરથી ઉતરી અને સત્કાર આપ્યો.

આજે માનવી દુનિયાના બધા ધર્મોને માને છે પણ સહયોગ ધર્મને ભૂલતો જાય છે પહેલાંના વખતમાં સાસુ માંદી પડતી તો વહુ તેની સેવા કરતી અને વહુ માંદી પડે તો સાસુ તેની ચાકરી કરતી.

જ્યારે શ્રીરામને વનવાસ મળ્યો ત્યારે સીતાદેવી પતિના પગલે ચાલી, વનવાસ જવા તૈયાર થયાં. તે વખતે સાસુ કૌશલ્યાની આજ્ઞા માગતાં તે કહે છે

सेवा समय दैव बन दीना मोर मनोरथ पूरन न कीना ।

હે મારી સ્નેહમય સાસુ ! તમારી સેવાને વખતે દૈવે મને વનનો માર્ગ આપ્યો તમારા આશીર્વાદથી વન ઉપવન બની જશે પણ તમારી સેવા નહિ કરી શકું આ વાત મને ખટકતી રહેશે.

આ તો એ સમયની વાત છે આજે તો નવા જમાનાના નવા રંગે રંગાયેલી વહુને સાસુની સેવા કરતાં શરમ આવે છે એટલા માટે સેવા કરવા માટે પરિચારિકા (Nurse) ને બોલાવવી પડે છે જો કદાચ પરિચારિકા ન આવી અને સાસુની સેવા કરવાનો ભાર વહુને માથે આવી પડ્યો, તો વહુ પહેલાં તો પોતાનાં કપડાંનું ધ્યાન રાખશે. વખત છે ને કપડાં ખરાબ ન થઈ જાય ! જેટલી કપડાંની ફિકર છે તેટલી માણસની નહિ !

મનુષ્યના શરીરમાં ચૈતન્યની જ્યોત ઝગમગી રહી છે તેની સેવા કરતાં જડવસ્ત્રો આડે આવતાં હોય તો સમજવું પડશે કે તમને ચૈતન્ય કરતાં જડની કિંમત વધારે છે શરીરને માટે વસ્ત્રો છે પણ વસ્ત્રોને માટે શરીર નથી. પણ આ જ પરિસ્થિતિ એ છે કે વસ્ત્રો પહેલાં અને સહયોગ પછી.

ઘેર અને બહાર, બધે જ આ જ વાત છે બજારમાં ફરતાં કોઈ ભૂલથી કેળાની છાલ પગ નીચે આવવાથી લપસી પડે તો તે જોઈને તમે ખડખડાટ હસી પડો છો આ ખડખડાટ હાસ્ય તમારા હૃદયમાં સહયોગભાવને બદલે સ્વાર્થભાવનું સામ્રાજ્ય છે એ બતાવી આપે છે બીજાને પડતા જોઈને જો

તમને મઝા આવતી હોય તો મારે કહેવુ પડશે કે તમે રોમન સમ્રાટ (નીરો) ના વશજ છો, કે જે રોમ સળગતુ હતુ ત્યારે આનદથી બસરી બજાવતો હતો

શકિત હોવા છતા પણ જેના હાથ બીજાની મદદ માટે લાબા થતા નથી તે પથ્થરહૃદયી છે તેવો માણસ, માણસ નહિ, માટીનો પિંડ છે. કોઈની વેદનાના આર્તનાદ કાને પડવા છતા હૃદયમા સહાનુભૂતિ અને સવેદનાના સૂરો રણકે નહિ, તો તેવા માણસમા અને સીનેમાના ચિત્રોમા ફરક શો ? પડતાને જોઈને, જે માણસ જોતો જ રહે છે, તે પશુ છે તેવે વખતે તેના હાથ તેની મદદ માટે આગળ આવે તો જ તે માણસ કહેવાય

સહયોગ વિના આગળીઓ જરા પણ કાઈ ઉઠાવી શકતી નથી અગ્નિમા પ્રચડ શકિત છે હજારો મણ લાકડાને તે જોતજોતામા બાળીને રાખ બનાવી દઈ શકે છે તે અગ્નિ પણ વાયુના સહયોગ વિના કાઈ કરી શકતો નથી. તેને પણ વાયુના સહયોગની જરૂર પડે છે તે સિવાય તે કાઈ સળગાવી શકતો નથી સહયોગધર્મ ભારતીઓની સરખામણીમા વિદેશીઓ વધારે શીખ્યા છે અમેરિકામા ચિકિત્સા-વિજ્ઞાને (Surgery) એટલી પ્રગતિ કરી છે કે ડૉકટરો, એક તદુરસ્ત માણસની આખો કાઢી બીજા જન્માન્ધને લગાડે અને તેથી અધ દેખી શકે છે પણ તે આખોમા થોડુ સરખુ પણ જીવનતત્ત્વ બાકી રહ્યુ હોવુ જોઈએ મૃત શરીરની આખોમાનુ જીવનતત્ત્વ નાશ પામ્યુ હોય તો તે કામ આપી શકતી નથી. આથી જ્યારે કોઈને એમ લાગે છે કે હવે તેનુ મૃત્યુ સમીપમા છે, ત્યારે, તે ડોકટરને બોલાવીને પોતાની આંખો કાઢી લેવા કહે છે અથવા તે વસિયતનામુ (Will) કરે છે અને તેમા તે પોતાની આખોનુ દાન કરતો જાય છે જેથી તેના મૃત્યુ પછી આખોમાથી ચેતન નાશ પામે તે પહેલા, ડૉકટર તે કાઢી લે છે અને તે બીજા માણસને લગાડે છે અગર ચક્ષુભડાર (Eye Bank) મા રાખે છે. જે જરૂર વખતે બીજાને લગાડી શકાય છે આવા માણસોના મનમા એ ભાવના હોય છે કે મારી આખો મારા દેશબધુને કામ લાગે, મારી આખો બીજાઓની આખોને પ્રકાશ આપે એથી વધારે મારુ સદ્ભાગ્ય કયુ ? આ કેવુ સહયોગનુ જવલત ઉદાહરણ છે !

ભારતમાં જો સહયોગની ભાવના હોય તો દેશની બેકારી અને ગરીબીનો પચોતેર ટકા ભાગ ખતમ થઇ જાય એક ગલીમા પચીસ ઘર હોય દરેક ઘરમા છ માણસ હોય જો દરેક વ્યકિત એ કોળીયા જેટલે જ ખોરાક માત્ર

ઓછા થે તો તેથી કોઈ મરણ નહિ પામે. ધર્મની દૃષ્ટિએ તેમને ઉણોદરી તપનો લાભ થશે. સ્વાસ્થ્યની દૃષ્ટિએ તેમના શરીરમાં સ્ફુર્તિ રહેશે. વધુ ખાવાથી જે આળસ અને બીજા રોગો થાય છે તેનાથી મુક્ત રહેશે. અને આમ બે કોળીયા ભોજન ઓછું કરવાથી દસ બાંધવો કે બહેનો ભોજન કરવી શકાશે. તે રીતે તેમના પેટનો પ્રશ્ન ઉકલી જશે. એ જ રીતે એક ભક્તિભાવી બહેનમાં સહકારની ભાવના જાગે, તો તે પોતાના પડોશમાં અને મહોલ્લામાં રહેતાં બાળકોને ભણાવે અને ધાર્મિક શિક્ષણ આપે, તો કેટલાં બાળકો સામાયિક પ્રતિક્રમણ શીખી શકે અને તેમનામાં ધર્મના સંસ્કાર રેડાય !

પણ આજે તો સહયોગ આપવાની જગાએ પણ સહયોગ પ્રાપ્ત કરવામાં મનચોરી કરાય છે. સજ્જનસમારંભોમાં જાનૈયા બની જવાય છે. વરઘોડા અને જાનો લઈ જવાનો રિવાજ એટલા માટે હતો કે વરના પિતાને બીજાઓનો સહયોગ મળે. પરંતુ આજે તો તેને સહયોગ કરવાને બદલે તેને જાનૈયાઓને સહયોગ આપવો પડે છે જાનૈયાઓ માટે ચાહ, નાસ્તો શરબત આઈસ્ક્રીમ ઉપરાંત પાન બીડી, સીગારેટ વિના વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. તેમ જ બહારગામ જાનમાં જનારાઓને માટે પાણી, હજામ અને ધુરંધર વાળાની પણ સગવડ રાખવી પડે છે આ બધું કરવા છતાં પણ જો જમવાનું કદાચ કોઈ વખત જરાક મોડું થાય, કે શાકમાં જરા મીઠું ઓછુંવત્તું પડે તો તેવું કરેલી બધી વસ્તુઓ ઉપર પાણી ફરી વળે છે જાનમાં તમે, આધાર બનીને જાઓ છો કે ભાર બનીને ? આ તો તમારે વિચારવાનો વિષય છે

એક પ્રશ્ન છે કે સહયોગના કામની શરૂઆત ક્યાંથી થાય ? તેનો પ્રયોગ સમાજમાં કરવો જાતિમાં કરવો કે ઘરમાં કરવો ? કેટલાક લોકો સમાજથી તેની શરૂઆત કરવા ઇચ્છે છે તેઓ સમાજની સેવા કરે છે સામાજિક કાર્યને માટે અડધી રાતે ઉંઘમાંથી ઉઠીને દોડવા જશે. પણ ઘેર જો બાળક બિમાર હોય અને તેની દવા લાવવાની હશે તો તેમના પગ દુઃખવા માંડશે. બીજાઓને માટે દોડાદોડી કરીને દવા લાવનાર, પોતાના બાળકને માટે કેમ ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે ?

તમે કહેશો કે પોતાનાં બાળકોની સેવા તો બધાય કરે છે બીજાનાં બાળકની સેવા કરવી તે જ સાચી સેવા છે આવો વિચાર જો ખરેખર હોય તો તે આદરણીય છે પણ બધે તો કોઈ જુદી જ ભાવના કામ કરી રહી

હોય છે બીજાઓની સેવા કરીશું તો આગળ આવી શકાશે, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે લોકો કહેશે કે આ ખૂબ સેવાપરાયણ વ્યક્તિ છે, જ્યારે ઘરના બાળકની સેવા કરવામા કોણ કઈ કહેવાનુ છે!

દેશમા જ્યારે આઝાદીની લડત ચાલતી હતી, ત્યારે દેશના નવયુવકો હાથમા ઝાડુ લઈ, સડકો સાફ કરવા નીકળી પડતા દેશસેવા માટે આ રીતે નીકળી પડનાર, એ જ યુવકો, જો તેમની માદી માતા, ઘરમા સાફસફાઈ કરવાનુ કહે તો છેડાઇ પડતા! જે સડક સાફ કરવા તૈયાર થાય, તે ઘર સાફ કરવાની વાતમા કેમ છેડાઈ પડે છે? કારણ સાફ કરનારના ફોટા વર્તમાનપત્રોમા છપાય છે અને ઘર સાફ કરવાનુ કોઇ નામેય પૂછતું નથી આનો અર્થ એ થયો કે આ જાતની સેવા, સેવાને માટે નહિ, પણ દેખાવ કરવા પૂરતી કરવામા આવે છે

સેવાનો ક્રમ પણ જાણવો જોઈએ પહેલા માતપિતાની સેવા કરો, પછી કુટુબની, મહોલ્લાની, સ્વધર્મીની ત્યારપછી, ગ્રામ, પ્રાન્ત, દેશ અને રાષ્ટ્રની

માતા–પિતા, તમારા સૌથી વધુ અને નિકટના ઉપકારી છે એટલા માટે દુ ખ વખતે તે યાદ આવે છે તેમની સેવા કરવી, એ તમારુ કર્તવ્ય છે ત્યારપછી, સ્વધર્મીની સેવા એ તમારી સેવાભાવનાનો મહત્ત્વનો માર્ગ છે કારણ કે તેની સાથે તમારો ઘણો ગાઢ સબધ છે તેમની સાથે તમારે દૈહિક અને આત્મિક બન્ને સબધ છે દૈહિક એટલા માટે કે તમે બધાની વચમા રહો છો તમારી પુત્રોના લગ્ન તમે તેમની સાથે કરો છો, અને પુત્રીઓને પુત્રવધૂ તરીકે તમારા ઘરમા લઈ આવો છો, સ્વધર્મીનો સબધ માત્ર વિવાહ પૂરતો જ મર્યાદિત નથી કારણ કે એ સંબધ તો સસારવૃદ્ધિનું કારણું છે સ્વધર્મીની સાથેઆત્મિક સબધ પણ છે સ્વધર્મી, એ પ્રભુના શાસનનું પ્રતિક છે તેનુ દર્શન, એ જિનેશ્વરના શાસનનુ દર્શન છે તેમની અને તમારી વચમા પ્રભુનો સબધ છે એટલે સ્વધર્મીનુ મિલન, વીતરાગદેવની પાવન સ્મૃતિ તાજી કરે છે

સ્વધર્મીને જોતા મનમા એક પ્રકારનો ઉલ્લાસ આવવો જોઈએ તેના પ્રત્યે સ્નેહ અને સહાનુભૂતિનો પ્રવાહ વહેવો જોઇએ હું તમને જરા પુછુ છુ કે તમારા મનમા સ્વધર્મીને જોઈને ઉલ્લાસ આવે છે કે કોઈ લક્ષ્મીનદનને જોઈને? જો કદાચ કોઈ ધનવાન વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તો હાથના ઈશારા ચાલુ થઇ જાય છે–" આગળ પધારો " તમે પણ થોડાક

આપાપાછા બેસો છો પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું હાથના ઇશારા થશે! તેને માટે પણ " આગળ પધારો " ના અવાજ થશે! ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો! ના ના એ પણ તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એય! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે! પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારો ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા! પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા! જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહી કરે સ્વધર્મી તો બન્ને છે ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે કદમ આગળ હશે પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે પહેલા ભાઈની પાસે નાણાંનું જોર છે રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે એનું સન્માન, એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે

જેના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીવડો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઉભરાય છે! તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો ગાડી કોઈ સ્ટેશને આવી ઉભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચડવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને પગ લાંબા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો! જો તમે પગ લાંબા કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યના જોઈએ તેનો તમારામાં અભાવ છે કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો! તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીવલી જાઓ છો એમ કહેશો! ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે કોણ જાણે તમને શો ડર લાગે છે! કદાચ

એમ પણ થતુ હોય કે તે પણ એમ કહેશે કે ચાલો, હુ પણ સાથે આવું છુ અને કદાચ ખરીદીમા પણ ભાગ લે આવી ભાવના સ્વધર્મી વાત્સલ્યના રસને સુકાવી નાખે છે

આવી વાતો હૃદય સકુચિત હોય, તેના જ મનમા આવે છે વિશાળ હૃદયવાળો માનવી જો તેના ઉપર લક્ષ્મીની કૃપા હોય, તો કદી આવો વિચાર નહિ કરે તે તો તે કૃપાના થોડા કણો પોતાના સ્વધર્મી બધુઓને વહેચ્યા વિના રહેશે નહિ તમારે ત્યા કોઈ શુભ પ્રસગ હોય અને તમે તમારા સગા-વહાલાને નોતર્યા હોય, તેમા કદાચ કોઈ નાનો જમાઈ કોઈ કારણસર ન આવી શકે તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકશે તમે કહેશો કે બધા આવ્યા અને તે ન આવ્યા પણ ગામનો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી ન આવ્યો હોય તો તેની ગેરહાજરી તમારા મનમા ખટકે છે ખરી ?

ઘરમા મિષ્ટાન્ન બનાવ્યુ હોય, અને પુત્ર અમેરિકા ગયેલો હોય તો દરેક કોળીયો ગળામા ઉતરતા તેની યાદ આવે છે તમે ઘરમા શ્રીમતીજીને કહેશો કે, જુઓ એ તો અમેરિકા છે અને આપણે અહી દૂધપાક ઉડાવીએ છીએ। ત્યા એને કયાથી દૂધપાક મળતો હશે ? **દૂધપાક ખાતી વખતે દીકરો યાદ આવે છે. પણ કોઇ દિવસ પડોશનાં ગરીબ સ્વધર્મીનાં બાળકો યાદ આવ્યાં ? કોઇ દિવસ તમે એ વિચાર કર્યો કે તેની આર્થિક સ્થિતિ સારી નથી તેનાં બાળકોને સવારમાં દૂધ પણ નહિ મળ્યું હોય.** જો તેવો વિચાર ન કર્યો હોય તો પછી તમારા હૃદયમા સસારની વાત્સલ્યતા છે કે ધર્મની ?

મને એક વાત યાદ આવે છે કે તમારા સૌરાષ્ટ્રમા જ બની છે. સૌરાષ્ટ્રના શામળશેઠનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે તેમને ત્યા એક વખત તેમના દીકરાની વહુના સીમતનો પ્રસગ હતો ગામની સ્ત્રીઓથી હવેલી ભરાઈ ગઈ હતી ચારે બાજુ મગળ ગીતો ગવાઇ રહ્યા હતા, કેમકે દરેક ઘેર મોકલવાના હતા

શામળશેઠે પોતાના પુત્રને કહ્યુ કે-"જો મોટી મોટી હવેલીઓમા રોજ મિષ્ટાન્ન ઊડે છે એ તો મિઠાઇથી ધરાઈ ગયેલ છે પણ સમાજના એવા ઘરોનો ખ્યાલ પહેલો રાખજો કે જે આર્થિક ભીસમા દબાયેલા છે અને કુળની પ્રતિષ્ઠાને કારણે કોઈની આગળ મો ઉઘાડી શકતા નથી ઉપરથી પોતાના કપડા ઊજળા રાખે છે, પણ ઘરમા મહિનાઓ સુધી ગળપણના દર્શન પણ થતા નથી મોટી હવેલીઓવાળા એક બે ઘર કદાચ ભુલાઇ

આપોઆપ ખસો છો. પણ જો કોઈ ગરીબ સ્વધર્મી આવે, અને કમભાગ્યે તે ઓછું સાંભળતો હોય અને આગળ બેસવા ઇચ્છતો હોય તો તેને માટે શું ભાવના ઉભરાશે? તેને માટે પણ "આગળ પધારો" ના અવાજ થશે? ખસીને તેને જગા આપવાની તસ્દી તમે લેશો? ના ના એ બધું તેના ભાગ્યમાં ક્યાં છે! તેને તો કહેવામાં આવશે– એમ! આગળ ક્યાં જાય છે! અહીં બેસી જા. આગળ બેસવાનો શોખ હતો તો વહેલા આવવું હતું ને!

આટલું અંતર શા માટે? પહેલા આવેલા (ધનિક) ભાઈને માટે આગળ પધારો ના અવાજો થાય છે બીજા ભાઈને માટે એ અવાજો કેમ બદલાઈ ગયા? પહેલા માટેના અવાજો શું સ્વધર્મીને માટે હતા? જો કદાચ તમે કહેશો કે એ સ્વધર્મીનું સન્માન હતું તો એ વાત તમારો પોતાનો જ આત્મા કબૂલ નહીં કરે. સ્વધર્મી તો બંને છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં પહેલાની સરખામણીમાં બીજો કદાચ બે ડગલાં આગળ હશે, પણ અવાજમાં પલટો લાવનાર શક્તિ કોઈક જુદી જ છે. પહેલા ભાઈની પાસે નાણાંનું જોર છે, રૂપિયાનો રણકાર છે અને સરસ મજાની લીલી મોટરમાંથી ઉતરીને આવે છે. એનું સન્માન એ સ્વધર્મીનું સન્માન નથી. એ તો રૂપિયા અને તેની મોટરગાડીનું સન્માન છે.

જેના હૃદયમાં સમ્યક્ત્વનો દીવો ઝગમગતો હોય તે કદી પણ ચાંદીના ટુકડાઓની ખાતર કોઈનું પણ સન્માન ન કરે. તે તો સત્યનિષ્ઠા અને ધર્મવત્સલતાને જ માન આપશે. તે જ્યાં જ્યાં સમાનધર્મી વ્યક્તિને જોશે ત્યાં ત્યાં તેના હૃદયમાં પ્રસન્નતા ઉભરાશે. તમારા હૃદયમાં સ્વધર્મીને જોઈને પ્રસન્નતા ઊભરાય છે? તમે રેલ્વેમાં મુસાફરી કરતા હો. ચાલો કોઈ સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહીને કોઈ તમારા ડબ્બામાં ચઢવા માટે આવે અને તમે જાણતા હો કે એ તમારો સ્વધર્મી છે તો તમે તેને જોઈને મન વાંકા કરશો કે તેનું સ્વાગત કરવા હાથ પહોળા કરશો? જો તમે મન વાંકું કરશો અને વધારે જગા રોકી રાખશો તો એમ માનવું પડશે કે સ્વધર્મી પ્રત્યે જે વાત્સલ્યભાવના જોઈએ એ તેનો તમારામાં અભાવ છે. કદાચ તમે કાપડ ખરીદ કરવા માટે અમદાવાદ જતા હો અને રસ્તામાં કોઈ સ્વધર્મી મળે અને તમને પૂછે કે તમે ક્યાં જાઓ છો? તો તમે ખરેખર બતાવશો કે પછી અમુક ભાઈને મળવા માટે બોરીબંદર જાઓ છો એમ કહેશો? ઘણા ભાઈઓ આ પ્રમાણે કરે છે. કોણ જાણે તમને શો ડર લાગે છે? કદાચ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનુ કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામા? જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય? મુબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહીં આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લંબાવતી નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોંચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાજના પાંચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ–"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોંમા મૂક્યો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ–"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ બીજુ શું

જાય તો મને બહુ ચિંતા નથી પણ, દીકરા! જો કોઈ ગરીબનું એક પણ ઘર ભૂલઈ જશું તો મને એ લાડવા મીઠા નહિ લાગે અને જરા જો, કબાટમાંથી એ લિસ્ટ પણ કાઢજે જેમાં વિધવાઓનાં નામો લખેલાં છે. તેમની વ્યવસ્થા તો હું મારી જાતે જ કરીશ

ગામમાં કેટલી વિધવાઓ છે કેટલાં સાધનસંપન્ન ઘરો છે કેટલાં દુખી છે કેટલાં ઘરોમાં ધનના ઢગલા છે અને કેટલાં ઘરમાં રાતના તો શું પણ દિવસના પણ શોધવા છતાંય કાંઈ પણ મળે તેમ નથી છતાં પણ જે અભાવનાં આંસુઓ લૂછી નાખી મોંનો મલકાટ જાળવી રાખે છે ને લૂખી સૂકી રોટલી ખાઈને પણ જે સત્ય અને શીલને નિભાવે છે જેણે સમાજ અને રાષ્ટ્રના ગૌરવને જાળવી રાખ્યું છે જે પોતે પાપડ અને વડીઓ બનાવી પોતાનાં નાનાં ફૂલ જેવાં બાળકોનું પોષણ કરે છે પણ કોઈની સામે હાથ લાંબો કરતાં નથી એવાઓનો ખ્યાલ તમે કોઈ દિવસ કર્યો છે?

શામળશેઠનો પુત્ર એવી નિરાધાર બહેનોની યાદી કબાટમાંથી લઈ આવ્યો. તે શેઠ આવી યાદી પોતાની પાસે રાખતા હતા તમારી પાસે પણ આવી યાદી છે ને! ગામમાં કેટલા લક્ષાધિપતિ છે તેનું લિસ્ટ તો તમારી પાસે જરૂર હશે પણ ગરીબ વિધવાઓનું લિસ્ટ કોણ રાખે છે! વિધવા બહેનો એ સમાજરૂપ સરોવરની માછલીઓ છે તેને તમે કદી પણ ભૂલશો નહિ. સતી તો સમાજ–સરોવરનાં પક્ષી છે એક સરોવર સુકાયું તો પક્ષીને માટે બીજાં ઘણાં સરોવરો છે પણ જો સરોવરનું પાણી સુકાઈ જશે તો બિચારી માછલીઓ ક્યાં જશે! તેમનું તો જીવવું અને મરવું બધુંય એ જ સરોવરમાં છે

સંપ સરોવર છે તેમાં ઉભરાતું જળ હમેશાં રહેવું જોઈએ. તો જ તેનું ગૌરવ જળવાઈ રહે છે શામળશેઠની પાસે સંપત્તિનું સરોવર ભર્યું છે તેની સાથે સાથે તેમના હૃદયમાં મૈત્રી અને સહયોગનો સાગર પણ ઉભરાય છે

તેઓ પુત્રની પાસેથી લિસ્ટ લે છે તેઓ લિસ્ટ પ્રમાણે દરેક ઘર માટે ચાર ચાર લાડવા લઈને, અંદરના ઓરડામાં જાય છે તિજોરી ઉઘાડી અંદરથી પૈસા બહાર કાઢે છે પૈસાને માટે કાંઈ વધારે કહેવાની જરૂર નથી કેમકે તમે બધા પૈસાવાળાઓ જ છો! (સભામાં હસાહસ.)

એ જ પૈસાની કિંમત છે જે ગરીબોના દુઃખમાં કંઈક કામ

આવી શકે. તે સિવાય, ફક્ત તિજોરીમાં બંધ કરી રાખવામાં આવેલ સોનું અને પથ્થર બન્ને એકસરખાં છે જે સોનુ કદી પણ તિજોરીના બહાર જ ન આવે તેની શી કિંમત છે? જો માત્ર રાખી જ મૂકવુ હોય તો એટલા જ વજનના પથ્થરો પણ રાખી શકાય છે તમને થેલીને અંદર રાખી મૂકવામા આનંદ આવે છે કે તેનો સદુપયોગ કરવામાં?- જુઓ, શામળશેઠ લક્ષ્મીને કેટલી સફળ બનાવે છે!

થેલીમાથી સોનામહોરો કાઢી, દરેક લાડવામા બબ્બે મહોરો નાખી દે છે અને તેને બરાબર હતા તેવા કરી દે છે

આનો હેતુ કાંઈ સમજ્યા? અરે! તમે ન સમજો એમ કાંઈ હોય?, મુબઈ જેવા શહેરમા રહેનારા અને દરરોજ લાખો રૂપીઆની ઉથલપાથલ કરનારાઓની સમજમા આવી વાત ન આવે એ કાંઈ બનવાજોગ છે? અહી આપણને શામળશેઠની કુશળતાનો પરિચય મળે છે તમે જાણો છો-કે સારા ઘરની બહેનો કદી કોઈની પણ સામે મદદ માટે હાથ લબાવતી-નથી તે ભૂખી રહેવાનુ પસંદ કરશે પણ કદી કોઈની પણ સામે હાથ લાંબો નહિ કરે એટલુ જ નહિ, પણ તે વિના મહેનતનુ કાંઈ લેશે પણ નહિ એવુ આપવુ પણ ઠીક નથી કારણ કે એવી રીતે આપવામા તેમનુ સ્વાભિમાન હણાય છે, તેમ જ આપનારનો અહંકાર વધે છે.

દાનનો આદર્શ એ છે કે જમણા હાથે અપાય, તેની ડાબા હાથને ખબર ન પડે, અને ડાબા હાથે અપાય, તેની જમણા હાથને ખબર ન પડે. શામળશેઠ, આ આદર્શને અપનાવી રહ્યા હતા પણ તમે આવા આદર્શને પસંદ કરો છો? એક બીજો આદર્શ પણ છે આજે કોઈ ફંડમા નાણા આપ્યા, તો બીજે દિવસે છાપામા ફોટો અને નામ આવવા જોઈએ તમને કયો આદર્શ છે? તેના ઉપર અત્યારે ટીકા કરતો નથી પણ શામળશેઠને પહેલો આદર્શ પસંદ હતો તેમણે લિસ્ટ મુજબ બધાના ઘેર લાડુ પહોચાડયા. તેમા એક ઘરમા માતા બહુ મમતાવાળી હતી તે તેના દીકરા વિના શી રીતે ખાય? સાંજના પાચેક વાગે તેનો દીકરો ભણીને નિશાળેથી આવ્યો.

માતાએ તેને કહ્યુ—"બેટા! લે આ તારા માટે લાડવા આવ્યા છે તે ખા" જેને મહિના સુધી ગોળની કાકરી પણ ન મળી હોય, તેને લાડવાના એક કકડાની પણ કેટલી કિંમત હોય! તેણે ખૂબ ઉત્સાહથી લાડુનો કકડો મોમા મૂક્યો ચાવવા જતા, કોઈક કઠણ વસ્તુ તેના દાતમા લાગી, તેણે તરત બહાર કાઢી માને કહ્યુ—"આ શુ છે? મા સમજી ગઈ કે આ પીળુ શું

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! લાડુ ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક ખાનું મૂકી દે આમ એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને?' દીકરાએ કહ્યું– 'હા, મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને?" માએ કહ્યું– હા બેટા ત્યાં જા અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. લાગે છે કે લાડવા વાળતી વખતે તેમના ખીસ્સામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસશેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળીપીળી મહોરો જોઈને ડોલી જાય છે. તેમનું પણ મન ડોલાય છે પણ આ તો પાપડ વણીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું. તેમણે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–"લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે. શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં મદદરૂપ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે. પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે ઘરમાં ત્રણ ચાર દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નકામું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતા પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પરાયો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો–

ત્યારે જરા વિચાર કરજો કે ખર્ચ ખાતામા જે મોટી રકમ વપરાઈ છે, તેમાથી કેટલા પોતાના કુટુબ–પરિવારની પાછળ ખર્ચ્યા અને સ્વધર્મીની સહાયતામા કેટલો ખર્ચ કર્યો ? પોતાના દીકરાને અમેરિકા સુધી ભણવા મોકલનાર, પાડોશી સ્વધર્મીના બાળકને ભણાવવાના પ્રશ્ન ઉપર ચુપકીદી જાળવે છે કારણ કે એક પોતાનો અને બીજો પારકો છે

" **मित्तिमे सव्व भूएसु** "નો પાઠ બોલનારા તમે જો આવી એક દીવાલ પણ ન ઓળગી શક્યા તો આગળ કેમ વધી શકશો ?

મેઘકુમારે હાથીના ભવમા એક સસલાની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી પગ ઊચો રાખ્યો તો સસલા કરતા તો સ્વધર્મી જાય તેમ નથી । તે તો તેની જાતનુ પણ ન હતુ જો હાથી એક પ્રાણીની રક્ષા માટે અઢી દિવસ સુધી ત્રણ પગે ઊભો રહી શકે છે, તો તમે તો માણસ છો, અને તેમાય પાછા ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો ફોટોગ્રાફરની પાસે તો તમે ઘણી વખત ગયા હશો ફોટો લેતી વખતે તે શુ કહે છે તેના તો તમે અનુભવી છો. તે કહે છે કે–મો જરા હસતુ રાખજો બાકીનુ બધુ હુ સભાળી લઈશ

તમારી પાસે કોઈ સ્વધર્મી વીલે મોઢે આવે તો તેનું મો ખીલી ઊઠે છે કે ખીલેલુ હોય તો કરમાઇ જાય છે ? ઓછામા ઓછુ તમે ફોટોગ્રાફરની વાત જેટલુ તો શીખી લો કે જે કોઈ પણ મારી પાસે આવે તે હસતુ રહે. બાકીની વ્યવસ્થા હુ કરી લઈશ તમે તેને કહો કે સામાયિકના સાધનો, પારણા વગેરેની વ્યવસ્થાથી માડીને તેના ધધારોજગાર અને છોકરાના ભણતર સુધીની વ્યવસ્થા હુ યથાશક્તિ કરતો રહીશ પણ તમે તમારુ મો ઊતરેલુ ન રાખશો

સહયોગ ધર્મને ઓળખો સ્વધર્મી પછી, આગળ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સેવાના ક્ષેત્રો ખુલ્લા પડ્યા છે કોઈ પણ સીમા સુધી તમે જઈ શકો છો, જો તમારામા શક્તિ હોય તો સ્વધર્મી–સેવા ઉપર તો મે એટલા માટે ખાસ ભાર મૂક્યો છે કે તે તમારી નજીક છે તેનો અર્થ એ નથી કે સ્વધર્મીની સેવા એ એક જ પુણ્ય છે અને બીજા બધા કાર્યો પાપ છે. શુભ ભાવથી કરવામા આવતા દરેક ક્રિયા શુભ છે હુ તો એટલે સુધી કહુ છુ કે સેવાના ક્ષેત્રમા આ સપ્રદાયની દીવાલોને બધનકારક ન બનાવશો. દુનિયાના દરેક પ્રાણીમા તમે તમારુ પોતાનુ પ્રતિબિબ જુઓ તેમનામા આત્મીયતા પ્રસારો **હું પ્રાણી માત્રનો છુ અને પ્રાણી માત્ર મારાં છે**–આવી મગળમય ભાવના તમારી સહયોગભાવનાને જીવત રાખશે

તા ૬–૮–'૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

છે માએ કહ્યું– ભાઈ! હાંડુ ખાઈ જા અને એને ધોઈને એક બાજુ મૂકી દે બાપ, એક એક કરતાં ચાર મહોરો બહાર આવી. માએ દીકરાને કહ્યું– 'ભાઈ! તેં શામળદાસ શેઠનું ઘર તો જોયું છે ને? દીકરાએ કહ્યું– હા મા! પેલી મોટી હવેલી છે તે જ ને? માએ કહ્યું– હા બેટા. ત્યાં જા અને આ ચાર મહોરો શેઠને આપી આવ. સંભવ છે કે શાકના વાળતી વખતે તેમના ખીસ્સામાંથી પડી ગઈ હોય.

દીકરો તૈયાર થઈ ગયો. માએ ચાર મહોરો કાગળમાં પડીકું વાળીને આપી. દીકરો ગયો અને જઈને શામળદાસ શેઠના હાથમાં આપતાં બોલ્યો– 'મારી માએ આ મોકલ્યું છે. શેઠે પડીકું ખોલ્યું અને જોયું તો ચકિત થઈ ગયા. ગરીબ પણ કેટલી પ્રામાણિક છે! જેની પાસે લાખોની મૂડી છે એ પણ આ પીળી પીળી મહોરો જોઈને ડગી જાય છે તેમનું પણ મન લોભાય છે પણ આ તો પાપડ વેચીને પેટ ભરે છે અને બાળકને ભણાવે છે છતાં તેનું હૃદય કેટલું પ્રામાણિક છે! આ પ્રામાણિકતાએ શેઠના હૃદયને આનંદિત કર્યું તે બાળકને ખોળામાં લીધો અને કહ્યું– તું એવી માનો પુત્ર છે કે જેની પાસે પૈસાનો અભાવ હોવા છતાં જેને પ્રામાણિકતા ખોઈ નથી. પોતાની પાસેથી બીજી ચાર મહોર તે પડીકામાં મૂકી અને કહ્યું–'લે અને કહેજે કે આ બધી તમારી જ છે શેઠ તે પાછી નહિ લે. બાળકને ભણવામાં સગવડ રહેશે.

આ એક સહયોગ ધર્મનું જીવંત ઉદાહરણ છે પોતાના મોજશોખ માટે હજારોનો ધુમાડો કરનારા આ દાખલા ઉપરથી કંઈક શીખે. જ્યારે પણ કોઈ સ્વધર્મીની સેવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તમે દુનિયાભરની મુસીબતો યાદ કરો છો. વેપાર ઘટી ગયો છે ઘરમાં આટલી કન્યા દીકરીઓ છે તેને પરણાવવાની છે પાંચ પાંચ હજારનો કરિયાવર કરવો પડશે. માગનાર બે આંસુ પાડશે તો આપનાર હજાર આંસુ પાડતો જશે. પણ જ્યારે ઘેર દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ હશે અને કોઈ કહેશે કે જોજો નાણું વધારે ખર્ચ ન કરશો. થોડામાં જ પતાવજો. ત્યારે જવાબ આપશો કે પૈસા તો હાથનો મેલ છે કમાઈએ છીએ તે કામનું શું છે? એ વખતે, પાંચ રૂપિયા આપતા પાંચ હજાર મુસીબતોને યાદ કરી રોદણાં રોનાર, એટલો ઉદાર કેમ બની જાય છે? કારણ કે તે દીકરાને પોતાનો સમજે છે અને સ્વધર્મીને પારકો.

દિવાળીને દિવસે તમે દીવા કરો છો અને વરસભરનો હિસાબ કરો છો.

સદ્‌અસદ્‌નો પણ વિવેક ગુમાવ્યો છે, અને ખરુ પૂછો તો શક્તિ મેળવવાનો આ સાચો રસ્તો પણ નથી—છતા પણ જો શક્તિ મળી ગઈ તો તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરશો ? શક્તિનો ઉપયોગ તમે સ્વાર્થમા કરશો કે સેવામા ? બીજાને જાળમા ફસાવવા માટે કરવાના છો કે કોઇને ફસામણમાથી બહાર કાઢવામા ?

શક્તિ તો દુર્યોધન અને દુ શાસનને મળી હતી તેવી જ ભીમ અને અર્જુનને પણ મળી હતી પણ પહેલાના નામો ઇતિહાસમા કાળા અક્ષરે લખાયા ત્યારે બીજાના ઈતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયા શક્તિ હનુમાનજીને પણ મળી હતી અને રાવણને પણ મળી હતી પણ એકના પ્રત્યે જગત ઘૃણાની દૃષ્ટિએ જુએ છે તો બીજાના ચરણો પર શ્રદ્ધાના પુષ્પો સમર્પણ કરે છે તેનુ કારણ ? કારણુ એ જ કે તેમણે શક્તિ તો મેળવી પણ તેને વાપરવાની રીત ન જાણી શક્તિનો સુદર ઉપયોગ વિકાસનો માર્ગ છે, તો તેનો ગેરઉપયોગ એ પતનનો માર્ગ છે

શક્તિના સદ્‌વ્યયની રીત જાણો તે જાણવા માટે તમે ચારિત્રશીલ વ્યક્તિઓની નજીક આવો, તેમનો પરિચય કરો, તેમના જીવનનુ બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરો માત્ર નિરીક્ષણ જ નહિ પણ તેનુ અનુકરણ કરો સારા પ્રાસગિક સસ્કાર શકિતને સારા માર્ગે વાળશે

સમ્રાટ અશોકનુ જીવનવૃતાત તમે જાણતા હશો રાજ્યશાસનની શરૂઆતનુ તેનુ જીવન, રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તેની ભાવનાનુ ચિત્ર ખડુ કરે છે સામ્રાજ્યના વિસ્તારની લોલુપતાને લીધે હજારો વીરોના ખૂનની નદીઓ તેણે વહાવી પૃથ્વીના ટુકડાની ખાતર ઘાસની માફક માનવીઓને કપાવી નાખ્યા પણ તેજ અશોક, કલિગવિજય વખતે બદલાઈ ગયો. તેના જીવનને નવો વળાક આપવામા મહાત્મા બુદ્ધની વાણીનો પ્રભાવ છે.

જે અશોક સામ્રાજ્યના વિસ્તારની ખાતર હજારો માનવીઓનુ બલિદાન આપતા અચકાતો નહોતો, તે જ અશોક પાછલી ઉમરે એટલો કોમળ હૃદયી બની ગયો, કે એક નાના સરખા પશુની હત્યા પણ તેને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે ઠેરઠેર શિલાલેખો કોતરાવ્યા. અને રાજ્યમા ઠેરઠેર ઊભા કરાવ્યા જેમા તેણે પ્રજાને પ્રાણી માત્ર તરફ પ્રેમવૃત્તિ રાખવાનો સદેશો આપ્યો એટલુ જ નહિ પણ તેણે બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચાર માટે પોતાના પ્રિય પુત્ર અને પુત્રીને પણ વિદેશોમા મોકલ્યા

યુરોપના ઇતિહાસમા એક ચમકતી વ્યક્તિ આવી હતી તેનુ નામ હતુ સેન્ટ પોલ ધાર્મિક ક્ષેત્રે તે એક લબ્ધપ્રતિષ્ઠ વ્યક્તિ હતી તે પ્રસિદ્ધ

જૈન દર્શન આત્મવાદી દર્શન છે. તે દરેક આત્માની અનંત શક્તિ માને છે. કીડીના આત્મામાં પણ એટલી જ શક્તિ છે જેટલી હાથી અને સિદ્ધના આત્મામાં છે. આવશ્યકતા ફક્ત તેને ઓળખવાની છે. તમારામાં શક્તિ મોજૂદ છે. તમારી વાત તો શી, પણ નાની જરાક સરખી કીડીમાં પણ એટલી મોટી તાકાત છે કે તે મોટા હાથીને પણ હેરાન કરી શકે. નાગ જેવા ઝેરી પ્રાણીના દેહને પણ તે કોરી નાખે છે. પરંતુ વાત અહીં અટકતી નથી. શક્તિ મળી જવાથી કાંઈ સમસ્યા હલ થતી નથી. શક્તિ પ્રાપ્ત થયા પછી તમે તેનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરો છો એ પ્રશ્ન છે.

એમ તો પૈસા પેદા કરવામાં પણ બુદ્ધિની જરૂર રહે છે. પરંતુ પેદા કરવા કે એકઠા કરવા કરતાં તેને ખર્ચવામાં વધારે બુદ્ધિકૌશલ્ય જોઈએ છે. તમે આશ્ચર્ય પામતા હશો કે ખર્ચ કરવામાં તે કાંઈ બુદ્ધિ જોઈતી હશે? પણ હા, જરૂર. જો ખર્ચ કરવાની કળા ન આવડી તો તમે હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરવા છતાં એટલો આનંદ નહિ પામી શકો જેટલો તે કળાનો જાણનાર માત્ર થોડા ખર્ચમાં જ મેળવી શકે છે. ઘણા માણસો હજારો રૂપિયા ખર્ચવા છતાં પણ લોકપ્રિય બની શકતા નથી. કેમ કે તે રૂપિયા તો આપે છે પણ તે આપવાની કળા જાણતા નથી. જ્યારે કેટલાક થોડું જ ઓછું ખર્ચે ઘણા લોકપ્રિય થઈ શકે છે કારણ કે તે કેમ ખર્ચ કરવું તે જાણે છે.

આ જ વાત શક્તિ માટે છે. શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. શક્તિને માટે કેટલાક શનિવારે હનુમાનને તેલ ચડાવે છે, કેટલાક વીટામીનની ગોળીઓ ખાય છે તો કેટલાક વળી શક્તિ માટે ઈંડાં અને માછલીના તેલ (Kodliver Oil)નું સેવન કરે છે. શક્તિ પાછળ પાગલ બનનારાઓને હું પૂછું છું કે જે શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણિત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે. પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરા કહેવાય છે

નારગીના સહવાસથી લીબુમાં મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડ્યા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કાલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી. તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે-"થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે? એથી ઉલ્ટુ, જો

દેવળ (Church)ના અધિષ્ઠાતા હતા આજ પણ તેમના નામે ક્રિશ્ચિ ઈસાઈ (Christian) ધાર્મિક સંસ્થાઓ ચાલી રહી છે તેમનું જીવન-ચરિત્ર એમ કહે છે કે એક દિવસ તે યુરોપના ખૂબ જ મોટા લુટારો-માંનું હતા.

ભારતમાં ઋષિ વાલ્મીકિમાં પણ સેંટપોલના જીવનચરિત્રનું પ્રતિબિંબ જણાય છે જૈન ઇતિહાસમાં અર્જુન માળી રાજા પ્રદેશી જેવી વ્યક્તિઓ પણ આવી જ જાણીતી છે પહેલાં તેમનાં જીવન કાળાં કૃત્યોથી ભરેલાં હતાં પરંતુ એક મહાપુરુષના પરિચયમાં આવતાં તેમના જીવનનો અંધકાર દૂર થઈ પ્રકાશ રેલાયો.

સત્પુરુષોનો સંગ ઉન્નતતા પ્રત્યે વહેતી શક્તિનો પ્રવાહ ભાવરતા તરફ વાળે છે જીવન જે વાતાવરણમાં હોય છે તેની છાયા મન ઉપર જરૂર પડે છે હવા જો ઉદ્યાનમાંથી આવતી હોય ગુલાબનાં ફૂલોને સ્પર્શ કરીને આવતી હોય તો તે ગુલાબનાં ફૂલોની મધુર સુવાસ લઈને જ આવશે, અને જો તે ગંદી ગટરનો સ્પર્શ કરીને આવતી હશે તો બદબો ફેલાવશે બરાબર એ જ પ્રમાણે, જો તમારું જીવન સજ્જન પ્રકૃતિના મહાપુરુષોની પાસે વીતતું હશે તો તમારામાં તેમના ચારિત્રની તપની અને ત્યાગની સુવાસ આવશે. જો દુર્જન પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિઓની સમીપમાં તમો વસતા હશો તો જીવનમાં દોષની અસત્યની અને દુરાચારની બદબો પ્રવેશ કરશે.

કુશળ વૈદ્યના હાથે ચઢેલું વિષ પણ અમૃત બની જાય છે નૌકાનો આધાર પામીને પથ્થર પણ પાણી ઉપરથી તરી જાય છે જો કે વિષનો સ્વભાવ મારવાનો અને પથ્થરનો સ્વભાવ ડુબાડવાનો છે છતાં પણ સજ્જનતાના સ્પર્શને કારણે તેના સ્વભાવમાં પરિવર્તન આવે છે જીવનનું પણ એમ જ છે અશુભ વૃત્તિઓનું વિષ કુશળ વૈદ્યરૂપી સત્પુરુષના હાથમાં આપે તો તેનો સદુપયોગ થાય છે તે અશુભ તરફ વહેતી ધારાને વાળીને શુભ તરફ ગતિશીલ બનાવે છે જીવનના પ્રવાહને અશુભમાંથી શુભમાં અને શુભમાંથી શુદ્ધમાં ફેરવવાની કળા તે જ અર્થમાં કળા છે

ચોમાસામાં વરસાદ મન મૂકીને પડે છે પાણી વરસે છે પાણીનો પ્રવાહ સાગરમાં ભળીને પોતાની મિઠાશ ખોઈ નાખે છે કુશળ ઈજનેર (Engineer) નદીમાં બંધ બાંધી એ જ જળપ્રવાહનો ઉત્પાદન માટે ઉપયોગ કરે છે સંતો પણ એવા જ કળાકાર છે કે જે જીવનની ધારા જે વાસનામાં વિનષ્ટ થઈ રહી છે તેને સત્કર્મમાં પલટાવી શકે છે સદાચાર

જે શક્તિ પતનાભિમુખ થઈ રહી છે તેને સેવાના માર્ગે વાળી, વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે, તે સ્વાર્થના વૃક્ષ પર સેવાની એવી કલમ લગાડે છે કે જીવનવૃક્ષની ખટાશ, મિઠાશમા પરિણત થઈ જાય છે તમને ખબર છે કે લીબુ ખાટુ હોય છે. પણ માળી લીબુના વૃક્ષને નારંગીના વૃક્ષની કલમ જોડી દે છે, ત્યારે લીબુ પણ મીઠા થઈ જાય છે પછી તેનુ નામ પણ બદલાઈ જાય છે અને તે સતરાં કહેવાય છે

નારગીના સહવાસથી લીબુમા મિઠાશ આવી તેમ મહાપુરુષોના સહવાસથી જીવનમા પ્રેમની મિઠાશ આવે છે ભલાઈ અને બુરાઈ, એ બન્ને સસર્ગજન્ય ગુણો છે જેવી પ્રકૃતિના મનુષ્યોના સહવાસમા તમે રહેતા હો, તેમના વિચાર, આચાર અને ઉપચાર, એ ત્રણેનો પ્રભાવ તમારા જીવનમા આવ્યા વિના રહેતો નથી એક માણસ પ્રતિદિન સામ્યવાદ (Communism) સમર્થક વ્યક્તિઓની નજીક રહેતો હોય, એક સમાજવાદી (Socialist)ની નજીક રહેતો હોય, તો તેમના વિચારોની છાયા તે માનવી ઉપર પડયા વિના રહેશે નહિ

વિચારોની સાથે આચાર-વ્યવહાર પર પણ પ્રાસગિક સંસ્કારોની છાપ પડે છે જે વિદ્યાર્થી તદ્દન નિરામિષાહારી (Vegetarian) છે, પણ તેનો સાથી કે જે માસાહારમા પાપ માનતો નથી તેની સાથે હમેશ ફરે છે, કૉલેજમા અને કાલેજની બહાર, ઘરમા કે હોટલોમા ફરે છે તે ઉચિત નથી તેમા તેની સ્વતત્ર વિચારશક્તિ નાશ પામશે પછી સાથીની મજાક અને કટાક્ષોની સામે ટકી રહેવાની તેની શક્તિ ખૂટી જશે છેવટે માસાહાર પ્રત્યે ઘૃણાથી જોનાર તે પોતે જ ધીમે ધીમે પોતાના માસાહારી સાથીની હરોળમા બેસી જશે

એક કહેવત છે કે-" થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ". તેની માફક જે વ્યક્તિની સાથે તમે વસતા હો, તેના જેવા બનીને જ તમારે રહેવુ પડશે તે સિવાય તમારી દોસ્તી ટકી નહિ શકે કૃપણની સાથે કૃપણ અને ઉદારની સાથે ઉદાર બન્યા વિના રહેશો તો તે કામ નહિ આવે આપ મુસાફરીએ નીકળો અને તેમા તમારો જોડીદાર જો કજૂસ હોય તો તેની અસર તમારી ઉપર પણ પડવાની આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક નિયમ છે કે-એક વ્યક્તિ ખર્ચ કરે પણ બીજો જો તેની સાથે સાથે જરાપણ ખર્ચ ન કરે તો પોતાનુ હૃદય તરત જ બોલી ઊઠશે કે હુ શા માટે ખર્ચુ ? શું બધા જ ખર્ચની જવાબદારી મે એકલે જ લીધી છે ? એથી ઉલટુ, જો

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુંપણ તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કચવાઈને કરો કે હસેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

એ તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કંઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ ! તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું ! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ઉમ્મીદપણની પૂરી મર્યાદાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં ? ત્યાં તો પૂછો જ નહિ. પગ કોઈ બીજો જ રસ્તો માપી રહ્યા હશે આંખો કાંઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે ! તેને માટે તો હમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણ જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો ! જેની સાથે રહેશો તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વખત મેં મારી નજરે એક દૃશ્ય જોયું છે એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા તે વખતે એક રબારી ઘેટાંને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો છે ! પાણી પીતાં હતાં. તેમાંથી તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ એક બાજુ વાંકો વળી તે પણ પાણી પીવા મંડ્યો. પ[illegible]ના ખોબામાં લઈને નહિ પણ મોં પાણીને લગાડીને તે પાણી પીતો. [illegible]મારા સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ ! રાત-

દિવસ ઘેટાની સાથે રહેવાથી, તે પાણી પીવાની રીત પણ ઘેટાઓ જેવી જ શીખ્યો છે।

જુદા જુદા પ્રાંતોના બે રહેવાસીઓ એકબીજાની પડોશમા રહેતા હશે, તો તેમની રહેણી-કરણી, આચાર-વ્યવહાર ઉપર એકબીજાની અસર જરૂર પડવાની ખાવા પીવાની રીતો પણ કેટલેક અંશે તેઓ એકબીજાની અપનાવશે મદ્રાસીની સાથે રહેનાર ઇડલી, ઢોસા વગેરે ખાતા શીખી જશે, એટલુ જ નહિ, પણ તેમની ભાષામા પણ એકબીજાના શબ્દોની આપલે થશે જો બન્ને કુટુબોમા સ્નેહ અને સૌજન્ય હશે તો બન્નેના બાળકો સહેલાઈથી બન્ને ભાષાઓ શીખી જશે બે ભાષાઓના મિશ્રણવાળી એક નવી ભાષા પણ જન્મશે ભાષાવિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયથી ઘણા પરિચિત છે

ભારતની ત્રણ સસ્કૃતિઓ હજારો વર્ષોથી સાથે ચાલી રહી છે જૈન, બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિઓ, ઈડા, પિંગલા અને સુષુમણાની માફક ભારતભરમા વ્યાપેલી છે હજારો વર્ષોના સહવાસથી એક બીજી ઉપર એક બીજીનો ઘણો પ્રભાવ પડચો છે વિચાર અને આચારના ક્ષેત્રોમા તેમણે એકબીજાના ઘણા ગુણદોષો અપનાવ્યા છે

જૈન સસ્કૃતિની અહિંસાએ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિને વધુમા વધુ અહિંસક બનાવી છે યજ્ઞોમા થતી હિંસાને જો કોઈ રોકનાર હોય તો તે જૈન સસ્કૃતિની અહિંસા જ છે બીજી તરફ જૈન ધર્મ જેવા જ્ઞાતિવાદના વિદ્રોહી ધર્મમા સ્પર્શાસ્પર્શના સસ્કારો, એ બ્રાહ્મણ સસ્કૃતિની પરપરાના સસર્ગને લીધે આવ્યા છે મૂર્તિપૂજા અને મૂર્તિપૂજામા સજીવ વસ્તુઓનો ઉપયોગ એ પણ એ જ સસર્ગનુ પરિણામ છે બૌદ્ધદર્શન જો કે ભારત કરતા વિદેશોમા વધારે ફાલ્યુ છે, છતા તેના આચાર-વિચાર જૈન ધર્મ સાથે મોટે ભાગે મળતા છે તેમના સાધુઓ પણ ભિક્ષા લાવે છે માગલિક સભળાવવાની જેવી પરપરા જૈન સમાજમા છે તેથી જરાક જુદા રૂપે પણ તેવી જ પરપરા તેમનામા પણ છે

બે નિર્જીવ વસ્તુઓ જો એક બીજાની નજીકમા રહે છે તો તેમા પણ કઈક પરિવર્તન થાય છે અજમાના ફૂલ, પીપરમિન્ટના ફૂલ અને કપૂર એક બીજાની નજીક આવે તો તેમા કેટલુ પરિવર્તન થાય છે? ત્રણે એકત્ર થતા એક બીજાનો ઘનસ્વભાવ ત્યાગીને પ્રવાહીરૂપ બની જાય છે અને એક

મુસાફરીમાં તમારો સહપ્રવાસી ઉદાર હૃદયનો હોય તો તમારે થોડુંઘણું તો ખર્ચ કરવું જ પડશે. પછી ભલે તે તમે ઇચ્છાથી કરો કે અનિચ્છાથી કે પછી કમને કરો કે શહેરમાં આવીને પણ કરવું તો જરૂર પડશે જ

હા, તો આટલું યાદ રાખો કે આપ જેની સાથે ચાલતા હો તેના જેવા થઈને જ ચાલવું પડશે. એક યુવક પોતાના સસરાની સાથે ચાલે છે તે જ યુવક ક્યારેક પોતાના પિતાની સાથે જતો હોય છે તો ક્યારેક તે પોતાના મિત્રની સાથે પણ ફરતો હોય છે. ત્રણેની સાથે ચાલતાં તે કોઈ દૂર રહીને ચાલતો નથી. છતાં તે ત્રણે ચાલમાં અંતર હોય છે કે નહિ? તમે તો અનુભવ પણ કર્યો હશે. જ્યારે તે પોતાના સસરાની સાથે જતો હોય ત્યારે તેના ચાલવામાં બોલવામાં અને દરેક બાબતમાં વિવેક રહેલો હોય છે. તે સમજે છે કે જો જરા પણ અવિવેક દેખાડ્યો તો પરખાઈ જઈશું! એટલા માટે તે વખતે તો જોવામાં પણ સંયમ હશે, વાત કરવામાં પણ સંયમ હશે, અને ચાલવામાં પણ સંયમ હશે. માનો કે ઈર્યાપથની પૂરી યતનાથી ચાલી રહ્યો છે

પિતાની સાથે ચાલવામાં જો કે થોડો સંયમ તો જરૂર હોય છે જ પરંતુ તે સસરા જેટલો નહિ. કારણ કે ત્યાં પરીક્ષાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત જ થતો નથી અને મિત્રની સાથે ચાલવામાં? ત્યાં તો પૂછશો જ નહિ. બસ કેમ બીજાને જ રસ્તો માપી રહ્યા હશો! આંખો કોઈક જુદું જ જોઈ રહી હશે અને હાથ પણ સીધા નહિ રહેતા હોય. પછી જીભ તો ક્યાં મૌન રહે તેવી છે! તેને માટે તો હંમેશાં પંદરમી ઓગસ્ટ (સ્વાતંત્ર્ય દિન) જ છે. હસવાનો ખડખડાટ હશે તો ક્યારેક કોઈ નટ (Actor) ની કે નૃત્ય (Dance) ની વાત ચાલી રહી હશે. (હસાહસ)

ત્રણે જુદી જુદી વ્યક્તિઓની સાથે ચાલવામાં કેટલો ફરક પડ્યો! જેની સાથે રહીએ તેના ગુણદોષ જરૂર તમારામાં આવશે. વિચાર કરતી વખતે એક વખત મેં માર્ગમાં એક દૃશ્ય જોયું. એક વખત એક પુલ ઉપરથી અમે જઈ રહ્યા હતા. તે વખતે એક રબારી પશુઓને પાણી પીવરાવવા નદી પાસે આવ્યો. પશુ પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં તે રબારીને પણ પાણી પીવાની ઇચ્છા થઈ. એક બાજુ વળ્યો. વળી તે પણ પાણી પીવા માંડ્યો. પણ પશુના જેમ મોંમાં લઈને નહિ પણ બે હાથોને ભેગા કરીને તે પાણી પીતો હતો. મેં સાથેના મુનિઓને કહ્યું કે જુઓ આ સંગનો રંગ! ઢોર-

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમા ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામા બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતા એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમા એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશે તો બીડી પીતા શીખશે અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામા કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનુ હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમા એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતાં પણ તેને આવડતુ ન હતુ તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે કયારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનુ કારણ એ હતુ કે જન્મ પછી, થોડા વખતમા કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયુ હતુ અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યા પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામા મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામા ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામા આવ્યો તો તેનામાં

બીજામાં ભળી જાય છે તો પછી ચૈતન્યશીલ બે આત્માઓ એકબીજાની નજીક વસે તો તેમાં કોઈ પરિવર્તન ન આવે એમ કેમ સંભવે?

બે પેટીઓ બાજુ બાજુમાં ટંગેલી હતી. એકમાંથી લસણની ગંધ આવતી હતી અને બીજીમાંથી કેસરની સુવાસ મહેકતી હતી. એક ભમરો ગુંજારવ કરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે પહેલી પેટીને પૂછ્યું કે તમે બન્ને એક જ જાતના કપડામાંથી બનેલી છો છતાં તમારી બન્નેની વાસમાં આટલો બધો ફેર કેમ છે? ત્યારે તેણે કહ્યું: આ તો સંગનો રંગ છે. મેં લસણનો સંગ કર્યો હતો. કેટલોક વખત મારામાં લસણ ભરેલું હતું. જ્યારે મારી બહેને કેસનો સહવાસ કર્યો હતો. તેના ફળ રૂપે બન્નેની વાસમાં ભિન્નતા છે. એકમાંથી મધુર સુવાસ આવે છે ત્યારે બીજાની ગંધ કોઈને ગમતી નથી.

વસ્તુ એક હોવા છતાં પણ સંગતિએ તેમાં કેવો ફેરફાર થાય છે! જળનાં બિંદુઓ એક સરખા જ હોય છે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ સર્પના મુખમાં પડે તો ઝેર બની જાય છે. કેળનાં પાન પર પડે તો કપૂર બને છે અને એ જ બિંદુ જો છીપના સંબંધમાં આવે તો તેમાંથી મોતી બને છે. માનવ પણ જેવા સંસ્કારોમાં પોષાય છે તેવા સંસ્કારોની અસર નીચે જ તેના જીવનનો વિકાસ થાય છે.

દીપકમાં તેલ પણ છે, વાટ પણ છે, પણ જ્યાં સુધી જ્યોતિર્મય પ્રદીપનો સંયોગ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેમાં જ્યોત પ્રગટ થતી નથી. એવી જ રીતે માનવીમાં જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે, પણ જ્યાં સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ થતો નથી, ત્યાં સુધી તેનું જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન રૂપે પરિણમતું નથી. એટલા માટે તે માત્ર જ્ઞાન કહેવાય છે. જેવી રીતે પારસમણિના સ્પર્શથી લોઢું સુવર્ણમાં પલટાઈ જાય છે, તેવી રીતે અજ્ઞાન પણ સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ પામીને સમ્યક્જ્ઞાનમાં પરિણત થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરતું નથી. જ્ઞાન તો એટલું જ રહે છે. પણ પહેલાં એ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ હોય છે. તેમાં સ્વરૂપને ઓળખવાની કે સમજવાની શક્તિ નથી હોતી. તેમજ સત્યને સમજવાની તેની તૈયારી પણ હોતી નથી. એટલા માટે તે અજ્ઞાન કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ સત્યપ્રેમી સત્પુરુષની પાસે જઈ પહોંચે છે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ બદલાઈ જાય છે. દૃષ્ટિ બદલાતાં સૃષ્ટિ પણ બદલાય છે. મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યક્જ્ઞાન બની જાય છે. સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિમાં સત્પુરુષનો સમાગમ એ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

એક કલાકાર માટીના પિંડને સુંદર કળશનું રૂપ આપે છે, અણઘડ પથ્થરને છીણી અને હથોડા વડે સુંદર હસતી મૂર્તિનું રૂપ આપે છે તેમ સંત પણ એક કળાકાર છે તે માટી કે પથ્થરના નહિ, પણ જીવનના કળાકાર છે તે જીવનમાંથી બુરાઈઓને કાઢી દૂર કરી, ભલાઈની મૂર્તિનું સર્જન કરે છે

જીવનમાંથી બુરાઈઓને દૂર કરવી હોય તો સારા વાતાવરણમાં રહો. સારાની સાથે રહેશો તો સારાપણું આવશે અને નઠારાની સાથે રહેશો તો જીવનમાં ખરાબીઓ આવશે, જો બગીચામાં બેસશો તો સુગંધ પામશો, પણ જો ઉકરડા પાસે બેસશો તો દુર્ગંધનો જ અનુભવ થશે

વાતાવરણની અસર માનવના મન પર જરૂર પડે છે ગાય અને ઘોડો વર્ષો સુધી એકબીજાની સાથે રહેવા છતાં એકબીજાનું અનુકરણ નહિ કરે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ કહી શકાય તેમ નથી કારણ કે તે અનુકરણશીલ છે તે બીજાના ગુણોને પણ લઈ શકે છે અને દોષોને પણ તે બીડી પીનારની સાથે રહેશો તો બીડી પીતા શીખશો અને અફીણ ખાનારની સાથે રહેશે તો અફીણ ખાતા પણ શીખશે

કંજૂસની સાથે રહેશો તો તમારામાં કંજુસાઈ આવશે અને નિંદાખોરની સાથે રહેશો તો નિંદાખોરી આવશે, ઉડાઉની સાથે રહેશો તો ઉડાઉપણું આવશે અને ખાઉધરાની સાથે રહેશો તો ખાઉધરાપણું આવશે પછી આખો દિવસ ખાવાની અને ઉડાવવાની વાતો જ યાદ આવશે મતલબ કે જેની પાસે કે જેની સાથે રહેવાનું હોય તેના જીવનની પહેલા પરીક્ષા કરો અને પછી તેનો સંગ કરો

એક વખત લખનૌની બલરામ હોસ્પિટલમાં એક છોકરાને રાખવામાં આવ્યો હતો તે ફક્ત માંસ જ ખાતો અને પશુઓની માફક કરડવા માટે દોડતો હતો તેની ચાલ પણ વિચિત્ર હતી મનુષ્યની માફક પગે ચાલતા પણ તેને આવડતું ન હતું તે હાથ અને પગ વડે, પશુઓની માફક ચાલતો હતો તે બોલી શકતો જ નહોતો તે ક્યારેક ઘૂરકતો અને ક્યારેક ચીડાતો હતો આનું કારણ એ હતું કે જન્મ પછી, થોડા વખતમાં કોઈ હિંસક પશુ તેને ઉપાડી ગયું હતું અને ત્યાર પછી લગભગ બાર વરસ સુધી તે ત્યાં પશુઓની સાથે ઉછર્યો હતો, પરિણામે તેનામાં મનુષ્યને બદલે પશુની પ્રકૃતિ આવી ગઈ મનુષ્યની એક પણ વાત તેનામાં ન આવી

કેટલાક દિવસ તેને મનુષ્યોના સંપર્કમાં રાખવામાં આવ્યો તો તેનામાં

ધીમેધીમે મનુષ્યના ગુણો ઊતરવા માંડ્યા તે ધીમેધીમે રોટલી ખાતાં શીખ્યો. થોડું થોડું બોલતાં પણ શીખ્યો. થૂંકવાનું અને કરવાનું બધું થઈ ગયું. સાચી વાત એ છે કે માનવીનું મન કોરા કાપડ જેવું છે. જે રંગમાં નાખો તે રંગ ચઢશે. પણ એટલું યાદ રાખજો કે જો એક વખત તેના ઉપર કાચો રંગ ચઢી ગયો તો પછી હજારો પ્રયત્નો ભલે કરો પણ તેના ઉપર ગુલાબી કે એવો કોઈ બીજો સારો રંગ ચઢી શકશે નહિ. એ પણ એક હકીકત છે કે માનવીનું મન કોઈ એવી વસ્તુનું બનેલું છે કે તે ભલાઈને બદલે બુરાઈને બહુ જલદીથી પકડી લે છે. પછી તેની સફાઈ કરવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તમે જાણતા હશો કે બાલદીને કૂવામાં નાખતી વખતે કોઈ ખાસ બળનો ઉપયોગ કરવો પડતો નથી. પરંતુ તેને બહાર કાઢવામાં તો બાવડાં દુખી જાય એટલું જોર કરવું પડે છે. નળની નીચે બેસીને નહાનારને એનો અનુભવ ક્યાંથી હોય! જીવનના પતનમાં કોઈ સમય લાગતો નથી. સમય અને શક્તિ તો તેના ઉત્થાનમાં જોઈએ છે.

ખોટા પ્રાસંગિક સંસ્કારો જીવનનું બહુ જલદી પતન લાવે છે. તેને માટે કહેવા કે સમજાવવાની જરૂર નથી. બાળકને કોઈ પણ નિશાળમાં ગાળ દેતાં કે બીડી પીતાં શીખવવામાં આવતું નથી. તેમ જ જન્મથી કોઈ ગાળો દેતાં કે બીડી પીતાં શીખીને જ ગયું હોતું નથી, છતાં કહો કે તે આ વસ્તુઓ ક્યાંથી શીખ્યો? કહેવું પડશે કે આ બધા પ્રાસંગિક સંસ્કાર છે, જે મોટાઓ તરફથી નાનાઓને મળે છે.

કુસંસ્કારો ભલે થોડા હોય છતાં પણ તે થોડા છે એમ માની તેની ઉપેક્ષા ન કરશો. એક ચમચો સાકર, મણના આખા વાસણને બગાડી મૂકે છે. ધૂળ જ્યારે પાણીમાં મળે છે ત્યારે પાણી તેને ધોઈને સાફ કરતું નથી. પણ એથી ઊલટું પાણી ગંદું થાય છે. એ જ રીતે જીવનમાં જ્યાં સુધી કંઈ ખોટ છે ત્યાં સુધી ખરાબ સંસ્કારોની અસર બહુ જલદી થાય છે. શરીર નબળું હોય તો જરાક ઠંડી પડતાં શરદી થઈ જાય છે અને જરાક ગરમી લાગતાં શરીરમાં ઉષ્ણતા વધી જાય છે.

જ્યારે શરીર સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત હોય છે ત્યારે શરીરને ઠંડી કે ગરમીની કોઈ અસર થતી નથી. તેવી રીતે જો આત્મા સ્વસ્થ અને સશક્ત હોય તો ખરાબ સંસ્કારોનો પ્રભાવ તેના પર પડી શકતો નથી. બીજને હવા, પાણી માટી એ બધાનો સંયોગ મળે પરંતુ જો તે બીજ કઠિન હોય તેમાં ચૈતન્ય હોય તો પાણી અને માટી તેને સડાવી શકશે નહિ. તે ન તો માટીને

અનુરૂપ બનશે કે ન તો પાણીને અનુરૂપ તે તો સર્વ બીજોનુ બીજ બની, સર્વનો સહયોગ લઈ પોતાનુ સ્વતત્ર અસ્તિત્વ ટકાવી રાખશે અને વૃક્ષરૂપે આગળ વધતુ જશે

આ જ વાત વિશિષ્ટ આત્માઓની હોય છે જે ખરાબ વાતાવરણમાં રહેવા છતા ખરાબીઓને પોતાનામા પ્રવેશ કરવા દેતા નથી પણ પોતાના સારાપણાના પરમાણુઓ દ્વારા ખરાબ વાતાવરણને સારુ બનાવે છે ગોશાલક મહાવીર સમીપે રહ્યો, તેથી તેની અશુભ વૃત્તિની અસર ભગવાન મહાવીર પર ન પડી પરતુ ભગવાન મહાવીરની શુદ્ધતાના કારણે, ગોશાલક, જીવનના અત સમયે બદલાઈ ગયો આ વાત એ વિશિષ્ટ આત્માઓની છે કે જેમણે વાસના પર વિજય મેળવ્યો છે પણ સર્વ સાધારણને માટે તો એ જરૂરી છે કે તે કુસસ્કારો અને કુસોબતથી બચે કારણ કે દુર્બળતાનો લાભ ઉઠાવો તે બહુ શીઘ્રતાથી આક્રમણ કરી શકે છે દૂધમા સાકરનો સયોગ થાય તો તે ગળ્યુ થાય છે જ્યારે મીઠાના સયોગે તે ફાટી જાય છે વાતાવરણમા રહેલા સુસસ્કારો જીવનમા સાકરનુ કામ કરે છે, તે આપણા જીવનને મધુર બનાવે છે, સુવાસિત બનાવે છે

આપ જાણો છો કે કોયલા વેચનારના હાથ કાળા જ રહે છે અને દૂધ વેચનારના હાથ સુવાસિત જેવા કાર્ય અને જેવુ વાતાવરણ હશે, તેવો જ રગ જીવનમા આવશે મુબઈના કુશળ નાગરિકો સુસસ્કાર અને સત્પુરુષના સમાગમરૂપી સુવાસિત અત્તર વડે પોતાના જીવનને સુવાસિત બનાવે એ જ શુભ કામના

તા. ૨-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય,- માટુગા.

જીવન - પ્રેરણા

૨૧. વિચારશુદ્ધિ

આચારશુદ્ધિ પહેલાં વિચારશુદ્ધિની આવશ્યક્તા છે કાર્યની પવિત્રતા તે પાછળ રહેલા વિચારોની પવિત્રતા ઉપર આધાર રાખે છે આજે આચાર-શુદ્ધિ જાળવવા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામા આવે છે લાબી પહોળી સાધના, મોટી મોટી તપસ્યાઓ એ બધુ જ આ આચારશુદ્ધિ માટે છે, પરંતુ આચાર પહેલા વિચાર આવે છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતા પહેલા માનવી પોતાના મનમા એક લક્ષ્ય ધારી લે છે તેના પર વિચારવિમર્શ કરે છે પછી જ એના આધારે ચાલે છે; માટે વિચાર જ કાર્યની ભૂમિ છે

વહાણ વડે હજારો માણસો નદી પાર કરે છે પણ ઘણી વાર તમને એમ સાભળવા મળ્યુ હશે કે, વહાણ ઊધુ વળી ગયુ અને તેમાના મુસાફરો પાણીમાં ડૂબી મર્યા આવી બીના તમે અનેક વાર સાંભળી હશે તો આનો અર્થ એ થયો કે તરાવનાર છે તે જ વહાણ ક્યારેક ડુબાડનાર પણ બને છે. તો આ દુર્ઘટનાની જવાબદારી કોના પર આવે છે ? જે સાધન આત્માને સિદ્ધિ તરફ લઈ જાય છે તે જ ક્યારેક ક્યારેક વચ્ચે જ જળપ્રવાહમાં ડુબાડી દે છે તો એ માટે જવાબદાર કોણ ? નાવનો નાવિક જો કુશળ ન હોય, એનુ લક્ષ્ય સ્થિર ન હોય તો નૌકા ઊંધી વળી જાય છે તેમ આત્મા જો અસાવધાન હોય, વિચારોના તરંગોમા એણે પોતાની નૌકાને છોડી દીધી હોય, તો એ ભટકાઈ પડવાનો જ

દાન અને તપની સાધના શ્રેષ્ઠ સાધના છે પરંતુ શુ ક્યારેય પણ તમે એવુ બન્યુ સાભળ્યુ છે કે, માણસ દાન દેવા છતાયે નરકમા ગયો હોય ? તમારો આત્મા આ માટે શુ કહે છે ? આગમના પાના ઉથલાવો. તમને તેમાથી જાણવા મળશે કે દાન દેનાર પણ કોઈ કોઈ નરકે ગયા છે. તપસ્વી સાધકની ગાડી પણ ક્યારેક ઊંધી વળી જાય છે. તમને સદેહ થતો

લાગે છે! કારણ કે આજ સુધી તમે સાંભળતા આવ્યા છો કે દાનથી જીવ સ્વર્ગના દ્વારે પહોંચાય છે ને આજે આ મહારાજ શું કહી રહ્યા છે! પણ મારી વાત સાચી છે નાગશ્રીએ દાન કર્યું હતું ને! એક મહાન તપસ્વી સાધક એને દ્વારે આવ્યા. એ ઇચ્છત તો એ પવિત્રતમ સંતને પૂજી પોતાની જાતને ધન્ય બનાવી લેત. ત્યાગની પવિત્ર ગંગામાં પાપની કાલીમાને ધોઈ શકત. પરંતુ એની અશુભ વિચારધારા જ એને પુણ્યપથે જતાં રોકી રહી. એણે દાન દીધું મુનિના પાત્રમાં કડવી વસ્તુ નાખી કડવો પદાર્થ તો વૈદ પણ આપે જ છે! શું કોઈ વૈદ્ય કોઈ મુનિ મહારાજને કડવું કરિયાતું નહીં આપ્યું હોય! જરૂર આપે છે પણ તેથી શું તે નરકનો પથિક બની જતો ખરો! કદાપિ નહિ. વસ્તુમાં કડવાશ ભલે હોય પણ હૃદયમાં તો મીઠાશ જ હોય.

નાગશ્રી પાસે હૃદયની મીઠાશનો અભાવ હતો. એના અશુભે સંતને સંતરૂપે પિછાણ્યા નહીં તે પોતાની ભૂલને છુપાવવા ખાતર તેમનો ઉપયોગ કરવા ચાહતી હતી. તેણે તુંબડાનું શાક બનાવ્યું હતું તેમાં મસાલો પણ ઘણો નાખ્યો હતો તાજું ઘી પણ રેડ્યું હતું પણ શાક તૈયાર થતાં તેણે ચાખ્યું તો જણાયું કે તુંબડું તો કડવું છે બસ આ જ એની ભૂલ હતી. પહેલાં વસ્તુ તૈયાર કરી લીધી પછી ચાખવા બેઠી તમે તો કદી આવી ભૂલ કરતા નથી ને! પહેલાં કોઈ અંગે ખોટો ભાવ મનમાં લાવી લેવો અને પછી એના આધારે ચર્ચા કરવી, એ પણ એક એવી જ ભૂલ છે પરિચય અને પરીક્ષા વિના કોઈના અંગે પૂર્વગ્રહ બાંધી લેવો તે પણ બુદ્ધિમત્તાનું કામ નથી. પહેલાં ખોટી ધારણા બનાવી લેવી અને પછી એ આધારે વાત કરવી તે અયોગ્ય છે કારણ કે મનમાં પહેલેથી જ ખોટી ધારણા બાંધેલી છે આવી સ્થિતિમાં કોઈ પણ વસ્તુનો સાચો નિર્ણય થઈ શકાય નહિ. પહેલાં જોવું અને પછી નિર્ણય કરવો.

નાગશ્રીએ વિચાર્યું તો તેને પોતાની ગંભીર ભૂલ થઈ જણાઈ તેને થયું પરિવારના લોકો જમવા આવવાના છે આ શાક તેમના ભાણામાં જશે તો સૌની સામે મારું અપમાનનું પ્રદર્શન થશે. તે જ સમયે પધાર્યા તપસ્વી સાધક ધર્મરુચિ! આ? એમની એક મહિનાની તપસ્યાનું પારણું હતું નાગશ્રીએ જોયું કે આ સારી તક છે સાધુ આવી ગયા છે બધું જ શાક એમના પાત્રમાં કાઢી નાખું ક્યાંક ફેંકી આવવી. સંતને સંતરૂપે નહિ જોતાં એક કચરાપેટીની કોઠીરૂપે એમનો ઉપયોગ કરવા ચાહ્યો. પરિણામે

નાવડી ઊલટી ગઈ જેનો આશરો લઈ તે મુક્તિ ભણી પેગલું ભરી શકતી હતી તે હવે આ કૃત્યથી નરકના દ્વારે પહોચી ગઈ.

તરવાના સાધનો જેમને મળ્યા, તે સૌ શું તરી ગયા છે ખરા ? તરનાર તો અનત છે, તો તરવાના સાધનો મેળવ્યા છતા ડૂબી મરનારાઓની સખ્યા પણ કઈ ઓછી નથી કારણ શુ ? કારણ કે તેઓને સાધન તો મળ્યા પણ તરવાની કળા તેઓ શીખ્યા નહિ •

જે ક્રિયા જોડે પુનિત ભાવનાનો સબધ જોડાઈ જાય છે તે ક્રિયા પણ પવિત્ર બની જાય છે મનના પવિત્ર સકલ્પો આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવે છે. તળાવમા એક કાકરો ફેકો તો એની લહેરો ઊઠે છે અને એક પછી એક તે કિનારા સુધી પહોચે છે તેવી જ રીતે આપણા મનના પરમાણુઓ પણ સમાજમા લહેરો બની આગળ વધે છે આ જ કારણ છે કે તીર્થંકર–દેવના સમવશરણમા સિહ અને બકરી સાથે સાથે બેસી શકતા હતા બકરીના મનમા ભય રહેતો નહોતો કે સિહ તેને ભરખી જશે, તેમ સિહના મનમા એ ક્રૂર ભાવ ઉત્પન્ન થતો નહોતો કે હુ બકરીને ખાઈ જાઉ ! બકરીના મનમા ભય નથી તેથી સિહ પણ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી ગયો છે આ છે એક પવિત્ર વ્યક્તિના પવિત્ર વિચારોનો પ્રભાવ

તીર્થંકર–દેવનુ સમવશરણ તો તમારે માટે બહુ દૂરની વસ્તુ છે પરંતુ આ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે જ્યારે તમે તમારા પુત્રને પ્યારથી એક થપાટ મારી દો છો, ત્યારે થપાટ ખાઈને પણ તમારુ બાળક હસતું રહે છે, એને ક્રોધ આવતો નથી તેમ તે રોતુ પણ નથી ઊલટું કદી કદી તો તે પ્રેમના આવેગમા તમને બાઝી પડે છે પરતુ તમે જો ક્રોધે ભરાઈ એના કાનને પણ સ્પર્શ કરી લેશો તો જોરથી રડી પડશે કારણ કે પહેલા તમારા દિલમા પ્રેમ હતો, જ્યારે આ વખતે ક્રોધે એનુ સ્થાન લઈ લીધું છે. વિચારોમા રહેલા પરિવર્તને કેટલો ફેરફાર લાવી મૂક્યો ! પહેલા થપાટ ખાઈને પણ બાળક તમને ચોટી પડ્યુ હતુ અને હવે ફક્ત અગુલી–સ્પર્શથી તે ચીસ પાડી ઊઠ્યુ અને દોડી જઈને એની માતા પાસે ફરિયાદ કરી દીધી "મા, બાપુજી સારા નથી તે તો મને મારે છે" એની ફરિયાદ પરથી તો કદી દેવીજી તમારા પર નોટીસ બજાવી દે છે કે જુઓ હવેથી બાળકને મારશો નહિ આપણે કઈ દસ–વીસ દીકરા નથી શુ તમને આ એક પણ ગમતુ નથી ? બસ, જુઓ કેવુ સ્વરૂપ લઈ લીધુ આ વાતે ?

એ વિચારોનુ ઊતરાણ–ચઢાણ એવુ હોય છે કે, પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિ

ચોવીસ મિનિટ પહેલાં સાતમા નરકના દ્વારે પહોંચી ગયા હતા ને ત્યાર પછીની ચોવીસ જ મિનિટમાં તેઓ સ્વર્ગને વીંધી મોક્ષ સુધી જઈ પહોંચ્યા. વિચારોમાં પરિવર્તન થયું તેને પરિણામે કેટલા ઉપર ચઢી ગયા!

મનુષ્યના વિચારો જો ઊંચા હશે તો તે ઉપર જ ચઢશે. જેના વિચારોનું પતન થાય છે, તેવી વ્યક્તિનું પતન થતાં વાર લાગતી નથી. કોઈ વ્યક્તિની મોટપ અને નાનપનો કોઈ માપદંડ છે તમારી પાસે? હા, તમારી પાસે એક માપદંડ છે જે વડે તમે સર્વ વ્યક્તિને માપો છો—તે છે પૈસા. સોનાના ગજથી તમે વ્યક્તિને માપો છો. જેની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે, તેને તમે સન્માન આપશો. ધર્મસ્થાનકમાં પણ તેને આગળ આવવાની પ્રેરણા મળી રહેશે. આજે પણ એ માન્ય છે જે સામાન્ય સ્થિતિના ગૃહસ્થો છે તેમનો રસ્તો બીજો છે, તેમની હરોળ પાછળ કરી અને જેઓ પૈસાદાર છે તેમને માટે તમે એવો રસ્તો રાખ્યો છે કે તેઓ મોડા આવવા છતાં આગળ બેસશે કારણ કે તેમની પાસે પીળું-પીળું સોનું છે.

હું માનું છું કે આવી વ્યવસ્થા જ ખોટી છે. સોનાના ગજ વડે માણસને માપવો તે જ મોટી ભૂલ છે, કારણ કે સોનું તો આખરે જડ છે. માણસને માપવો હોય તો તેના સદ્વિચારોના ગજ વડે માપો. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે, જેના આચારમાં પવિત્રતા છે તેવી વ્યક્તિનું તમારે સ્વાગત કરવું જોઈએ, પછી ભલેને તે કોઈ પણ રૂપમાં આવે. એના સ્વાગત માટે તમારે ઊભા થઈ જવું જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તીએ કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તમે પણ કાચની સામે પ્રતિદિન જાઓ છો. ત્યાં શરીરની સજાવટ પાછળ કેટલો સમય વીતી જાય છે! આખા કલાક તો ફક્ત વાળને સરખા કરવામાં જ વીતતા રહે છે. અને શું કહીએ કોઈની વીંટી ખોવાઈ ગઈ હોય ત્યારે વીંટી તો ઘણી વાર સુધી શોધ થઈ હશે પણ કેવળજ્ઞાન કોઈને પ્રાપ્ત થયું છે? પરંતુ ભરત ચક્રવર્તીને તો કાચ-ભવનમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તો શું તમે હોટલમાં બેસી ચા પીતાં-પીતાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો? અને માતા મરુદેવીએ હાથી ઉપર બેઠાં-બેઠાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું હતું તો આપણે ભાઈઓ મોટરમાં બેસી ચોપાટીની હવા ખાતાં કેવળજ્ઞાન મેળવવાની કલ્પના રાખવી છે, ખરું ને? (સભામાં હાસ્ય).

વિચારોની પવિત્રતા વિના સર્વ કંઈ વ્યર્થ છે. જેના વિચારોમાં પવિત્રતા છે એનાં દુઃખ-દર્દ દુનિયાનાં સુખ સમાં બની જાય છે. કારણ

કે તે કોઈ સંપ્રદાયનો માણસ નથી પણ વિશ્વનો માનવી હોય છે. તારક મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીરના કાનોમાં એક અજ્ઞાન વ્યક્તિએ ખીલા ઠોક્યા હતા. એ વાતને આજે અઢી હજાર વર્ષ વીતી ગયાં તેમ છતાંય તે વાત આજે જીવિત છે અને જ્યારે તે સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે તે મહાન ક્ષમાશીલ પ્રત્યે સાધકનું મન શ્રદ્ધાથી નમી પડે છે. સાંભળનારનું દિલ દુઃખ અને કરુણા વડે ભરાઈ જાય છે. પરંતુ શું અઢી હજારના લાંબા કાળ-પ્રવાહમાં આવી બીના ફરી ક્યારેય બની નહિ હોય? ના, આવી અનેક બીનાઓ બન્યા કરે છે. રતલામમાં એક બહેનને કોઈએ મસ્તક પર ખીલા ઠોકયા હતા પણ એને કોઈ પણ યાદ કરતું નથી, અને ભગવાન મહાવીરને જ દુનિયા શા માટે યાદ કરે છે? શા કારણે એ કરુણ કથા સામે આવતા ભાવુક મનવાળી વ્યક્તિઓની આંખો ભીની થઈ જાય છે? એનો એક જ જવાબ હોઈ શકે કે તે વિરાટ પુરુષના પવિત્ર વિચારોનો જ એ પ્રભાવ છે.

એક પ્રશ્ન છે, વિચાર તો સૂક્ષ્મ છે તે બહારના વાતાવરણને કઈ રીતે પ્રભાવિત કરી શકે છે? તમારો પ્રશ્ન ઠીક છે. પણ તમે જાણો છો વિચારોના પરમાણુ હોય છે અને તે શુભ અથવા અશુભ ગમે તે જાતના હોય પણ એ વિચારો જ્યારે મનમાં ઊઠે છે ત્યારે તે આપણાં શરીરને તથા બહારના વાતાવરણને પ્રભાવિત કરી જાય છે. વૈજ્ઞાનિકોએ આ અંગે શોધ કરી છે. તેમણે બતાવ્યું છે કે, હૃદયમાં જ્યારે કોઈ ભાવની તીવ્રતા આવે છે, ત્યારે એમાંથી જુદા જ પ્રકારની ગંધ ફેલાય છે. આપણે એને જાણી શકીએ નહિ કારણ કે, ઘ્રાણ-શક્તિ એટલી તીવ્ર નથી. પરંતુ જે જે પ્રાણીઓને તીવ્ર ઘ્રાણ-શક્તિ પ્રાપ્ત છે તેઓ તો એને તરત ગ્રહણ કરી લે છે. જ્યારે આપણા મનમાં ભયનો ભાવ આવે છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રકારની તીવ્ર ગંધ નીકળે છે, જે પશુઓ માટે અસહ્ય બની જાય છે. એ જ કારણ છે કે જો ભયભીત બની કોઈ પશુની પાસે પહોંચે તો એ ભડકી ઊઠે છે ને ક્યારેક તો મારવા પણ તૈયાર થઈ જાય છે. પણ તમે જો નીડર બની તેમની પાસે જશો તો તેઓ ચૂપચાપ ઊભા રહેશે, એમનામાં કશી વિશેષ પ્રકારની હિલચાલ નહિ દેખાય. તમે સાંભળ્યું હશે કે જે વ્યક્તિઓ બહુ જ બચી બચીને ચાલતી હોય છે, તેમને ક્યાંક ને ક્યાંક સાપ વીંછીનો ભેટો થઈ જાય છે.

એ તો તમારા અનુભવની વાત છે કે, જ્યારે મનમાં ભયની ભાવના તીવ્ર રૂપ લે છે ત્યારે હૃદયના ધડકવાનો વેગ વધી જાય છે, રૂંવાડાં ઊભાં થઈ

જાય છે અને પરસેવો જ છૂટે છે. આ છે આપણા વિચારોની શરીર પરની પ્રતિક્રિયા. જો ક્રોધની ભાવના કરી તો પણ શરીરમાં વિકૃતિ આવી જાય છે. આંખો લાલ થઈ જાય છે વાણી અસ્થિર બની જાય છે દેહમાં કંપારી છૂટે છે. ઈર્ષ્યાની ભાવના અંગે ડૉક્ટરોનું કહેવું છે કે જ્યારે આ ભાવના મનમાં આવે છે ત્યારે પિત્તાશયની થેલીમાં એક જાતની હિલચાલ થઈ જાય છે અને એ ગ્રંથીમાંથી રસ ઝરવા લાગે છે.

વીસમી સદીના વૈજ્ઞાનિકો યંત્ર દ્વારા શોધ કરીને આ રહસ્ય બતાવે છે પરંતુ ભારતના ઋષિઓ હજારો વર્ષો પૂર્વે ધ્યાન અને નિદિધ્યાસન વડે આ તરફની ભાવનાઓને જાણી લેતા હતા. ઋગ્વેદમાં ઋષિઓએ બતાવ્યું છે કે મનુષ્યના ચિત્તમાં જ્યારે કોઈ ભાવના બળવાન બને છે ત્યારે શરીરમાંથી એક પ્રાણસૂત્ર બહાર આવે છે. આ જ કારણ છે કે રાત્રે ચોરને દેખતાં જ કૂતરાં ભો-ભો કરવા લાગે છે. ઘરના ઉપર બેસી કોઈ કાગડો બોલે છે ત્યારે તમે વિચારવા લાગો છો કે આજે કોઈ પ્રિયજન આવવાના છે. કોઈ અતિથિ આવે અથવા ન આવે પરંતુ સ્નેહીનું પ્રાણસૂત્ર તમારા મનને આકર્ષી જાય છે. આ આજની જ નહિ પણ પ્રાચીન યુગની વાત છે. આજે તો પત્ર અથવા તાર આવી જાય કે અમુક તારીખે અમુક ટ્રેનમાં દેશમાંથી સગાંસંબંધીઓ આવવાના છે તો મન કંપી ઊઠે છે કે એ પાછા ક્યારે જશે અને તેઓ જો ઓપરેશન કરાવવા આવતાં હોય તો તમે વિચારો છો કે લખી નાખું કે હમણાં ઋતુ સારી નથી, ગરમી બહુ પડે છે. ડૉક્ટર કહે છે કે હમણાં ઓપરેશન કરવું ઠીક નથી. આવી સો-સો વાતો લખી પણ નાખશો કે પેલા આવવાનું નામ જ ન લે.

પણ પ્રાચીન યુગમાં કાગડાનો શબ્દ સાંભળી મન બોલી ઊઠતું કે કોઈ મહેમાન આવવાના છે. તેમના આગમનના સમાચારથી મન પ્રસન્નતા અનુભવતું હતું. પછી સ્નેહી ભલે આવે કે ન આવે પણ તેમના પ્રાણ-સૂત્રો તમને આકર્ષે છે. તમે એ જાણો છો કે કાગડો પોતાના ઈંડાંનું પોષણ સ્વયં કરતો નથી. પરંતુ તેમને ઠંડી રેતીમાં રાખી આંતરિક પ્રભાવ વડે તેમનું પોષણ કરે છે. કાગડાને જો ત્યાંથી હટાવી લેવામાં આવે તો ઈંડાં નિર્જીવ બની જશે. કાગડાની સ્નેહ-ધારા જ એમનું પોષણ કરતી હોય છે.

ક્યારેક સભામાં જો થોડો કોલાહલ મચી રહ્યો છે. નોકર આવે છે તે બૂમ પાડી કહે છે: શાંતિ રાખો. પણ એનો અવાજ પેલા કોલાહલમાં સમાઈ જાય છે. એની કંઈ અસર પડતી નથી. સ્વયંસેવક આવે છે અને

શાંતિ જાળવવા માટે વિનવે છે. લોકો સાભળે છે પણ કોલાહલ તો તેવો જ ચાલુ રહે છે પછી નેતા આવે છે તેમણે તો ફક્ત આગળી વડે સ કેત કર્યો ને સૌ કોઈ શાત થઈ ગયુ અધ્યક્ષ આવે છે ને તેમને જોઈને વધુ સ્તબ્ધતા છવાઈ જાય છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે પહેલી વ્યક્તિએ તીવ્ર ક્રિયા કરી તો પણ શાતિ ન થઈ, બીજા–ત્રીજાએ અલ્પ ક્રિયાઓ કરી જ્યારે ચોથાએ સૂક્ષ્મ ક્રિયા કરી પણ પ્રભાવ તો ક્રમે ક્રમે વિશિષ્ટ જ રૂપે પડતો રહ્યો આનુ કારણ એ છે કે, જેની ભાવનાઓ શુદ્ધ હોય છે તેનુ જ વ્યક્તિત્વ જનસમુદાયના હૃદય ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે વિચારશુદ્ધિનુ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે તમારે આત્માના રાજ્યમા પહોચવુ હશે અને તે તમે બધુ તમારી સાથે લીધુ હશે, પણ જો વિચારશુદ્ધિનો અભાવ હશે તો તમે અધ્યાત્મનો રસ માણી નહિ શકો સાચી રીતે વિચારવામા આવે તો વિચારશુદ્ધિ વિના ધર્મ ટકી શકે નહિ એક ચિત્રકાર પાસે રગની પીછી છે અને તે કળાવિદ્ પણ છે તેના ચિત્રો જાણે સજીવ છે આવો ચિત્રકાર પણ તેની કુશળતા ગમે તેટલી હોય પણ તે ગદા–મેલા કપડા ઉપર પોતાની હથોટી બતાવી શકશે નહિ કુશળ કળાકાર કદી આવુ કામ કરવા તૈયાર નહિ થાય અને તેમ છતાંય એ જો એવુ દુસાહસ ખેડશે તો એનો બધો જ શ્રમ અને કળા વ્યર્થ નીવડશે; કારણ કે એનો આધાર શુદ્ધ નથી તેવી જ રીતે માણસના મનની ભાવના જો પવિત્ર નહિ હોય તો તેના પર રચાતુ ધર્મનુ ચિત્ર પણ કદી સુદર બની શકશે નહિ શ્રમ કર્યો, ઉપવાસ કર્યા તેમ કઠોર સાધના પણ કરી, પરતુ મનનુ જો પરિમાર્જન કર્યુ નહિ હોય તો બધી જ સાધના અર્થહીન નીવડશે

તમે વાસણ ઉટકો–માજો છો આપણી મુબઈની માતાઓ તો આ ઝઝટથી મુક્ત બની ગઈ છે! આ કામને ઝઝટ માનો છો પણ રોટલા ખાવા એ ઝઝટ નથી વાસણ માજવા એને ઝઝટ માનો છો એટલે ઘાટી એક દિવસ જો હડતાલ પાડે તો તમારા માથે મોટો પહાડ ઊતરી પડ્યો હોય એવુ તમને થાય છે હા, તો તમે અથવા તમારો ઘાટી વાસણ એવા માજે છે કે બસ, મોઢુ જ જોઈ લો અને દિવાળીના દિવસોની તો વાત જ કાઈ ઓર, વાસણ માજ્યા અને કપડા પણ શુદ્ધ કર્યા જરા ગદુ થયુ કે, સનલાઈટ સાબુ ઘસ્યો જ છે આ બધુ સાફ કર્યુ પણ મનને માજ્યુ કે નહિ? કે એને અશુદ્ધ જ રહેવા દીધુ?

માટે મનને સાફ કરો. તેમાં વાસના, ઈર્ષ્યા અને ક્રોધનાં મેલને રહેવા ન દો. આજે આ વસ્તુઓ ઉજળી છે પણ મનની શી સ્થિતિ છે! એ તો તમે જ જાણી શકો. ત્યાં તો વાસનાઓની ગંદકી ભરી પડી છે. આમાં ગોટાળા ભેગા કરી મૂક્યા છે ત્યારે એ તમને રુચતું નથી તો પછી મનમાં કેમ કેમ રહી જાય? યાદ રાખો કે જ્યાં સુધી મનની પવિત્રતા કાયમ રહે છે ત્યાં સુધી તમે સર્વત્ર વિજયી બનશો. પણ જેવી મનની પવિત્રતા ઓસરી કે વિજય-મહેલને પણ ધરાશાયી થતાં વાર નહિ લાગે.

એક વખતની વાત છે. રાવણે પોતાના સાથીઓ પાસે એક ઠરાવ મૂક્યો: "હું દિગ્વિજય માટે જવા ઇચ્છું છું." ઠરાવ સાંભળી ઘણાક મૌન રહ્યા. કેટલાકે હામાં હા પુરાવી. કેટલાકે વળી પોતાની નામરજી જણાવી. દુનિયામાં ત્રણ જાતના માણસો છે. કેટલાક આત્માઓમાં એટલું સાહસ હોતું નથી કે તેઓ અન્યાયનો ખુલ્લેઆમ વિરોધ કરી શકે. વિરોધ માટે પણ નૈતિક સાહસની જરૂર હોય છે. તેમાં પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપવો પડે છે. એક સત્તાધારી સામે ઠરાવ મૂકવા માટે પણ ઘણા મોટા સાહસની તૈયારી રાખી આગળ વધવું પડે છે. કારણ કે સત્તાના નશામાં તે પોતાના વિરોધીને ઘણી રીતે ખલાસ કરવાની કોશિશ કરતો હોય છે. તેથી વિરોધ કરવા માટે પણ પોતાના હિતોની બલિ દેવા સારુ તૈયાર રહેવું જોઈએ.

પણ હા અન્યાયની વેળાએ મૌન ધારણ કરવું તે છૂપી રીતે તેને પ્રોત્સાહન આપવા જેવું અપરાધ છે. શક્તિસામર્થ્ય હોવા છતાં કાર્યનો વિરોધ ન કરવો તે કોઈ સત્કર્મમાં ભાગ ન લેવા જેવું જ પાપ છે.

રાવણના કેટલાક સાથીઓ ચૂપ રહ્યા તો કેટલાકે હા માં હા ભેળવી. આવા માણસો કંઈ જ કામના હોતા નથી. કારણ તેઓમાં તેમનો પોતાનો કોઈ જ વિચાર હોતો નથી, કોઈ સિદ્ધાંત હોતો નથી. તેઓ તો બીજાને ખુશ રાખી પોતાનું કામ કઢાવવા માગતા હોય છે. આવા જ માણસોને સ્વાર્થી કહેવાય છે. તેમની સ્થિતિ બેપેંદીના લોટા જેવી હોય છે જેને પેંદું હોતું નથી. આ બાજુ પણ ઢળી પડે અને બીજી બાજુ પણ ઢળી પડે. આવા માણસોને કહેશો કે કામ કરો તો પણ 'હાજી હા' કહેશે અને કદાચિત્ કહેશો કે કામ ખોટું-ખરાબ છે ત્યારે પણ તેઓ કહેશે, હા, અમે અમુક સમયે વિચાર્યું હતું પણ... સત્સંગમાં કામના મળતા આવા માણસો ખતરનાક હોય છે. એક વિચારકને પૂછ્યું: ક્યાં જાનવરોને મારવા સૌથી વધુ ખતરનાક હોય છે? ત્યારે તો એણે

જવાબ વાળ્યો કે, 'જંગલીઓમાં નિંદા કરનારાઓ અને પાળેલામાં મસ્કા-પોલીશ ખુશામત કરનારાઓ."

રાવણના આવા ખુશામતખોર સાથીઓએ એના વિચારનું સમર્થન કર્યું. કારણ આવા માણસો પાસેથી દરેક સારા અથવા ખરાબ વિચારોનું સમર્થન જ મળે છે. કોઈ સિદ્ધાન્ત પ્રત્યેની વફાદારીને તો તેઓ જાણતા હોતા જ નથી. વ્યક્તિ પ્રત્યે તેમની વફાદારી ત્યાં સુધી જ રહે છે કે, જ્યાં સુધી તેની દ્વારા એમનો સ્વાર્થ પોષાતો રહે. એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે ચાપલુસી અને વફાદારી એ બન્ને જુદી જુદી ચીજો છે. વફાદાર સાથી તમારા સારા વિચારોનું સમર્થન કરશે, પરંતુ જ્યારે એ જોશે કે તમે ખોટા માર્ગે જઈ રહ્યા છો ત્યારે એ તમારો વિરોધ પણ કરશે.

રાવણના સાચા વફાદાર સાથીઓએ એના આ વિચારનો વિરોધ કર્યો. પોતાનો રોટલો મહીસલામત છે તો પછી બીજાનો રોટલો શા માટે છીનવવો જોઈએ? મનુષ્યનો એ સ્વભાવ છે કે જ્યારે એના હાથમાંનો રોટલો કોઈ ઝૂટવી લે ત્યારે તે ખૂણે બેસી રડે છે, પરંતુ જ્યારે એ પોતે જ બીજાનો રોટલો ઝૂટવી લે છે ત્યારે તે આનંદથી હસે છે. સત્તાના નશામાં ભાન ભૂલેલો રાવણ પોતાના સાચા સાથીઓના વિચારને શા માટે ગણકારે? એણે કહ્યું, 'તમારા જેવા નામર્દોની સલાહ પ્રમાણે ચાલું તો, હું ત્રણ દિવસ પણ રાજ્ય કરી શકું નહિ.'

અને એ તો લંકા પર વિશાળ સેના લઈ દિગ્વિજય કરવા નીકળી પડ્યો. વીરતા અને ઉત્સાહઘેલી સેના જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને વિજય મળ્યો. સર્વત્ર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાવા લાગી. રાવણની મદોન્મત્ત સેનાએ ઉત્તરે આવેલી કુબેરની રાજધાની અલકા ઉપર છાપો માર્યો. રાવણની સેના સામે કુબેરની સેના ટકી શકી નહિ. પોતાના સૈનિકોનો હતોત્સાહ જોઈ કુબેરે પોતાના સેનાપતિને બોલાવી સેનાને પાછા ફરવાનો આદેશ આપ્યો. કુબેરની પાસે અશાલિકા વિદ્યા હતી. એના વડે એણે અલકાની ચારેય બાજુ અગ્નિનો કિલ્લો ઊભો કરી દીધો. કોઈની તાકાત નહોતી કે આ જ્વાલાના કિલ્લાને પાર કરી આગળ વધી શકે. પરિણામે રાવણની સેનાએ હથિયાર હેઠાં મૂક્યાં.

રાવણે સેનાનો ઉત્સાહને મંદ થતો જોયો ને એ ચિંતામાં પડી ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે હજુ સુધી તો મેં સર્વત્ર વિજયપતાકા જ લહેરાવી છે અને અહીં જો આમ પરાજય મળશે તો પહેલાં મેળવેલો વિજય પણ

પરાજયમાં પરિભ્રમણ. તમે એવી રીતે કદી વિચાર્યું છે? કેટકેટલી ભૂમિ પર વિજય મેળવ્યા બાદ તમે અહીં સુધી પહોંચ્યા છો. તમે નિગોદ પર વિજય મેળવ્યો ત્યારથી બાદરમાં આવ્યા. એકેન્દ્રિયથી બેઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરેન્દ્રિયમાં આવ્યા. ત્યાંથી વળી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર આવી તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં આવ્યા. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ચરીશુ-પશી આવે છે ત્યાંથી પણ આગળ વધી તમે મનુષ્યભૂમિ ઉપર આવ્યા. મનુષ્યમાં પણ કેટલીક એવી જાતિઓ છે જે ઉદરનું ભરણ કરતી બાકી હોય છે તેના પર પણ વિજય પ્રાપ્ત કરી તમે આર્યત્વ મેળવ્યું છે. આજ કના પેર આવતર્યા છો. હવે જો અહીં હારશો તો સમગ્ર વિજય પરાજયમાં બદલાઈ જશે. આગમ વાણી છે કે આત્મા ત્રસ રૂપે બે હજાર સાગરથી વધુ રહેતો નથી. આવી સ્થિતિમાં જો તમે વિકારો ઉપર વિજય મેળવી લેશો તો પછી તમે સર્વત્ર વિજયી જ બનશો. નહીંતર ફરી સ્થાવરની ભૂમિ પર જવું પડશે.

એક ભક્ત કવિએ કહ્યું છે કે

अब न बनी तो फिर न बनेगी
नरतन बारबार नहीं मिलता
तेरी जवानी मरम मे भुलानी
गुरु पितु मात की बात न मानी
बननी तोरी तोहे फिर न बनेगी ॥ अब न बनी तो

મહાકવિ સુરદાસ સંકેત કરી રહ્યા છે માનવદેહના મૂલ્યને તમે નહિ જાણ્યું તો ખરેખરની હાર થશે. જીવનમાં જો સદ્ગુણોની સુવાસ ભરી હશે તો આ માટી સોના કરતાં પણ મોંઘી બનશે. નહીંતર પરાજયનાં આંસુ સિવાય બીજું કશું બાકી રહેશે નહિ.

રાવણ વિચારે છે સર્વત્ર વિજય-દુંદુભી બજાવી પણ હવે પરાજયની વેળા સામે આવી ઊભી છે પરંતુ વિચારવાનું તો એ છે કે રાવણના મન ઉપર દુઃખનો આ ભાર કોણે મૂક્યો છે? કહેવું પડશે કે એના મનની તૃષ્ણાએ જ આ દુઃખને આમંત્રણ આપ્યું છે. નહીં તો શું એને બટકામાં રોટલાનો તોટો હતો? રોટલા તો શું એ બદામ અને પીસ્તા પણ ખાતો હોત તો ય કશી કમી નહોતી. તનની ભૂખ તો શાંત હતી તે કંઈ ખાસની નહોતી પણ મન બન્યું હતું. મનની ભૂખ કઈ એવી વિચિત્ર છે કે તે જેમ જેમ

તમે એને પૂરતા જશો તેમ–તેમ એમા વધુ ને વધુ ખાડો પડતો જશે. કોઈની પાસે જો સો રૂપિયા હશે તો મન બોલી ઊઠશે, સોથી શુ બનશે, હજાર મળી જાય તો એકાદ નાની એવી હાટડી માડી દઉં કમી કેટલાની છે? નવસોની

હજાર જો મળી જાય તો મન માગશે, હજારથી શુ થાય, પચાસ હજાર હોય તો દુકાન પણ સરખી ચાલે હવે કમી કેટલાની છે? ચાલીસ હજારની છે પચાસ હજાર પણ જો મળી જાય તો મન કહેશે, લાખ થઈ જાય તો સારો એવો બગલો લઈ લઈએ, એક મોટર પણ લઈ લઈએ. હવે કમી છે પચાસ હજારની મનની માગણી જેટલી તમે પૂરી કરતા જશો તેટલો જ ખાડો તેમા વધુ પડતો જશે હા, એક જ વસ્તુ એને પૂરી શકે છે, અને તે છે ઇચ્છાનિરોધ ઇચ્છા પર અકુશ રાખશો અને પરિગ્રહને સીમિત બનાવશો તો પછી મન તમારી પાસે કશુ ય નહિ માગે

રાવણ પાસે અસીમ સપત્તિ હતી, પણ એની પાસે સતોષરૂપી સપત્તિ નહોતી તેથી તે ચિતાની લહરોમા અટવાઈ પડ્યો હતો

આ બાજુ કુબેરની પત્ની હેમા બાળપણથી રાવણરાજ પ્રત્યે સ્નેહભાવ રાખતી હતી એણે શરમ તજી પોતાના પિતા પાસે પોતાની આતરિક ઇચ્છા પણ રજૂ કરી હતી એના પિતાએ રાવણરાજની પાસે હેમાના લગ્નનો ઠરાવ લઈને દૂત પણ મોકલ્યો હતો, પરતુ તે વખતે રાવણ દિગ્વિજયની તૈયારીમા હતો તેથી તેણે ના પાડી દીધી એટલે વિવશ બની હેમાના પિતાએ એનો સબધ કૂબેર જોડે બાધ્યો હતો, હેમા રાણી બની કૂબેરના મહેલમાં આવી હતી, છતા ય રાવણને વિસરી શકી નહોતી એટલે રાવણને નગરીની બહાર આવેલો જાણી મહારાણી હેમાના મનમા એક દુર્ભાવના પેદા થઈ આવી એણે વિચાર્યું, રાવણ અત્યારે કઠોર પરિસ્થિતિમા સઘર્ષ કરી રહ્યો છે જો આવે વખતે હુ એને સહાય કરુ તો તે મને પોતાની રાણીઓમા સ્થાન આપવા તૈયાર થઈ જશે

એણે પોતાની દાસીને બોલાવી અને કહ્યુ 'હુ આજે તને એક એવી વાત કહેવા માગુ છુ કે મે આજ સુધી કોઈને ય કદી નથી' આ સાભળી દાસી બોલી 'મારા વ્હાલા સ્વામિની, જે વાત કોઈને કહી નથી તેવી વાત મને પણ કહેશો નહિ' આ પણ મનની પવિત્રતા છે

દાસી ભણેલીગણેલી નહોતી છતા કેવો સુદર જવાબ આપ્યો એણે!

આજે તો બીજાની વાત સાંભળવામાં જ એટલો રસ લેવાય છે કે વાત કઢાવવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામાં આવે છે. તેને કહે : યાર, હું તો ખાસ દોસ્ત છું. મારી પાસેથી કદી કોઈની વાત બહાર ગઈ છે ખરી? શું તને મારો ભરોસો નથી? આમ તેઓ અનેક રીતે વાત કઢાવશે. બીજાની રહસ્યભરી વાતો જાણવાની આટલી ઉત્સુકતા શા માટે આપણામાં હોવી જોઈએ? અને સાંભળનારે વાત ઓકી કાઢી તો બીજાને પણ એ ક્યાં સુધી પચશે? અરે, માણસ બદામનો હલવો પચાવી લે છે, પૌષ્ટિક રસાયણો પચાવી લે છે પણ એનાથી આવી વાતો પચાવી શકાતી નથી.

દાસીએ કહ્યું : એવી વાત મને કહેશો નહિ. પણ રાણીએ કહ્યું : 'તને ન કહું તો મારું કામ પણ શી રીતે થાય? તારે મારું એક અગત્યનું કામ કરવાનું છે. તારે રાવણના મુકામે જઈ રાવણને કહેવું કે તમે જો કુબેરની રાણી રંભાને તમારી પત્ની તરીકે સ્વીકારો તો હું તમને આશાલિકા વિદ્યાનો મંત્ર બતાવી દઈશ.

દાસી આ સાંભળી પાષાણ જેમ સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેને થયું : અરરર, રાણીને આવી અપવિત્ર ભાવના જાગી! એણે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું : 'મહારાણી! મને માફ કરો. પણ આ ઘરનો ઇતિહાસ ઉજ્જ્વળ છે. પણ આવા કાર્યથી આપનું જીવન ખરાબ થઈ જશે ને આ ઘરની આવી ઉજ્જ્વળ આબરૂ પર શાહી ઢોળાઈ જશે અને હું જો આવા કામમાં સાથ આપું તો મારી દાસીનો ઇતિહાસ પણ બગડી જશે. કારણ કે ચારિત્રહીન વ્યક્તિ પ્રત્યે કોઈને સહાનુભૂતિ હોતી નથી. એવા લોકોના નામ ઉપર લોકો યુગો સુધી ધિક્કાર-તિરસ્કાર વરસાવતા રહે છે.'

પણ રાણીને દાસીની એક પણ વાત ગમી નહિ. કારણ કે મોહને લીધે એનો વિવેક-દીવડો ઓલવાઈ ગયો હતો. એ વાત નિશ્ચિત છે કે જ્યારે હૃદયમાં મોહનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે વિવેક-બુદ્ધિનો દીવો ઓલવાઈ જાય છે. મોહ આત્મામાં ચોરવા જેવો પ્રવેશે છે કે વિવેક પાછલે દરવાજેથી ભાગી જાય છે. એક હિંદી કવિ પણ કહે છે :

चतुर चोर चोरी करने घर में जब घुस आता है
होगा प्रकाश घर में जिससे वह दीपक प्रथम बुझाता है।
यह मोह चोर के सदृश है; नरदेह गेह में जब आता है
ज्ञान दीपक को प्रथम बुझा फिर धनमाल चुराता है।

કવિ મોહની ચોરની સાથે તુલના કરે છે કુશળ ચોર ચોરી કરવા માટે ઘરમા પ્રવેશે છે ત્યારે એનું પ્રથમ કાર્ય હોય છે, દીવાને ઓલવવાનુ, જેથી તે અંધારામાં પોતાનું કામ કરી શકે આ મોહ પણ ચોરનો ભાઈ છે. જ્યારે એ મન-મંદિરમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે સર્વ પ્રથમ તો એ જ્ઞાનદીપકને ઓલવે છે, પછી સદાચારરૂપી દોલત-ધનને ચોરે છે

રાણીનો વિવેક-દીવડો રામ થઈ ગયો હતો એણે ધમકાવીને દાસીને કહ્યુ 'હુ તારી પાસેથી ઉપદેશ લેવા બેઠી નથી તારે જો આ કામ ન કરવુ હોય તો ના પાડી દે પણ યાદ રાખજે, તારો આ નકાર તને બહુ ભારે પડી જશે તું અને તારુ આ બાળક આ દુનિયામા વધુ દિવસ ટકી શકશો નહિ!' સત્તા અને ભયની સામે દાસી નમી પડી, અને ગઈ રાવણ પાસે. રાવણ પોતાના મુકામ પર બેઠો-બેઠો વિજયની થરથરતી દીવાલોના ભાવિ ઉપર વિચારી રહ્યો હતો

દાસીએ અભિવાદન કરતા કહ્યુ 'આપ જ લંકાના સમ્રાટ રાવણરાજ છો ને?' રાવણે સ્વીકૃત સૂચક માથુ હલાવ્યુ દાસી આગળ વધી 'એમ જણાય છે આપ બહુ ચિંતામા છો મને લાગે છે કે આપની ચિંતાનું કારણ છે આ અલકાનગરીની ચારેય બાજુ સળગતી અગ્નિ-જ્વાલાઓ, જે આપને વિજયના સંદેહમા ભમાવી રહી છે. હુ ઇચ્છુ છુ કે તમને હું આ બાબતમા મદદ કરું એક ક્ષણમા આ અગ્નિ કિલ્લો શાંત થઇ શકે છે અને આપનો પરાજય વિજયમા પરિણમી શકે છે, પણ એ માટે આપે મારી એક શરત સ્વીકારવી પડશે'"

રાવણને આ નારીની વાતમા કંઈક તથ્ય જણાયુ વિજય એના મગજમા શાસન જમાવી બેઠો હતો વિભીષણ સમા રાજનીતિજ્ઞની બુદ્ધિ પણ જ્યા હાર પામી હતી ત્યા આ એક નારી વિજયનો રાહ બતાવી રહી હતી, તેથી રાવણને એ વાતમા વિશ્વાસ બેસતો ન હતો છતાય ઉત્સુકતા ખાતર એણે પૂછ્યુ 'વિજયનુ વરદાન લઈને આવનાર તું કોણ છે? તારો જરા પરિચય તો આપ તારી શરતનુ રૂપ કેવુ છે એ સ્પષ્ટ કર શું કૂબેરરાજ વતી કોઈ સંધિ-પત્ર લઈને આવી છો?"

દાસીએ કહ્યુ 'હુ કૂબેરરાજની રાણી હેમાની દાસી છુ અને તેમની વતી જ આવી છુ. હુ સંધિ-પત્ર લઈને આવી નથી સમર્પણ-પત્ર લઈને આવી છુ સમસ્ત અલકાનગરી તમારી થઈ શકે છે, પણ શરત એ છે કે

અલકાની પહેલાં અલકાની રાણીને તમારે પહેલાં તમારી રાણી બનાવવી પડશે. તમે જો એનો સ્વીકાર કરશો તો વિજય તમારા ચરણોમાં છે."

રાવણે બધું સાંભળી લીધું એણે કહ્યું : ભોળી દાસી, રાવણની સાથે આવી વાત કરતાં તને શરમ નથી આવતી ! યાદ રાખ, અલકા તો શું લંકા પણ ચાલી જાય અને મારે રાજ્ય છોડી વન-વગડામાં જવાનો પ્રસંગ આવે તોય રાવણ એને મંજૂર કરશે. પરંતુ મહર્ષિઓ દ્વારા બનાવેલી સદાચારની રેખાનું ઉલ્લંઘન કરવા રાવણ કદી તૈયાર નહિ થાય. તું જઈ શકે છે અને તારી મહારાણીને રાવણની આ પ્રતિજ્ઞાની જાણ કરજે.

દાસી નીચું મોઢું લઈ પાછી વળી. એની ગતિમાં વિષાદ હતો. વિભીષણ સામેથી આવી રહ્યો હતો. એ કળી ગયો કે આ નારી જતી વેળા પ્રસન્ન હતી અને હવે વળતી વખતે ઉદાસ મન લઈ જઈ રહી છે. રાવણરાજે સત્તાના મદમાં ક્યાંય નારી-જાતિનું અપમાન તો નહિ કર્યું હોય ને ! તે પાસે આવ્યો અને દાસીને પૂછતાં, દાસીએ વિગત સંભળાવ્યું. વિભીષણે જોયું કે હું તો સંત બની શકી આવ્યો નથી. વિજય મેળવવો છે તો રાજનીતિનો આશ્રય લેવો જ પડશે. તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું : હું રાવણરાજનો ભાઈ વિભીષણ છું અને એમનું બધું કામ મારા પર રહે છે. દુનિયાની વાત તેઓ ટાળી શકે છે પરંતુ વિભીષણની વાત એમણે આજ સુધી કદી ટાળી નથી. તું ચિંતા ન કર, અને તારી મહારાણીને કહેજે કે તમારું કામ બની ગયું છે. વિભીષણ તમને આજથી જ પોતાની ભાભી માનવા લાગ્યો છે. પણ આ આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર તમારે આપવો પડશે.

ભોળી દાસી વિભીષણના વાક્ચાતુર્યને સમજી ન શકી. કાર્યસિદ્ધિની પ્રસન્નતા મેળવતી એ મહેલમાં ગઈ અને રાણીને કહ્યું : સાંભળો ભાભીને આવી છું. વિભીષણ તમને ભાભી માની બેઠો છે. રાણીનાં સ્વપ્નાં ફળ્યાં. એણે દાસીની સાથે આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર રાવણ પાસે મોકલી આપ્યો. બીજે જ દિવસે રાવણની સેનાએ અલકા ઉપર આક્રમણ કર્યું અને કુબેરરાજને કેદ કર્યો. અલકાના ભવનો ઉપર રાવણની વિજયપતાકા લહેરાઈ. કુબેરના હૃદય પર વીજળીના કડાકા જેમ આ બીનાની અસર થઈ. તેણે વિચાર્યું : આશાલિકાના ઉપશમનનો મંત્ર મારી રાણી સિવાય બીજું કોઈ જાણતું નથી. મારું ઘર જ ફૂટ્યું તો દોષ આપવો કોને ! જેને પોતાના માન્યા છે તે જ પોતાને મિટાવી દેવા તત્પર થાય તો એની ફરિયાદ કોને

કરવી ? સાચી વાત તો એ છે કે આપણને બહારનો કોઈ ભય નથી, ભય છે તો પોતાના કહેવાતા હોય એનો જ કારણ કે પોતાનો જ માણસ પોતાને પાડવા કોશિષ કરતો હોય છે

એક કવિએ કહ્યુ છે.

"દુનિયા મહી ના છે છરી,
જે કાચને કાપી શકે, જુઓ કાચની હીરાકણી,
પોતાતણુ પોતે હણે
નહી અન્ય ધાતુ કાષ્ઠ કે પાષાણ કાપે લોહને,
જુઓ છીણી લોખંડની, પોતાતણુ પોતે હણે"

કવિએ કેટલુ સુદર કહ્યુ છે! અનુભવની એરણે કસાયેલી વાણી બોલે છે દુનિયામા એવી કોઈ ચીજ નથી જે કાચને સીધુ કાપી શકે, પરતુ કાચની હીરાકણી જ કાચને કાપી શકે છે લોઢાને કાપવા માટે લાકડુ કે પથ્થર કામમા આવતા નથી, લોઢાની છીણી જ લોઢાને કાપે છે સાચી વાત તો એ છે કે પોતાનો પોતાને મિટાવે છે ગામનો કસાઈ જો લાખોપતિ બની જાય તો કોઈ વાણિયો જ માળા ફેરવતો હશે કે હે ભગવાન, આનું દિવાળુ કે દિ' નીકળશે!

વ્યાખ્યાન બહુ કડવું થઈ ગયુ છે, પણ કવીનાઈન પણ કડવી જ હોય છે ને! પણ મેલેરિયાનો તાવ જ્યારે ૧૦૫ ડિગ્રી સુધી પહોચી જાય છે ત્યારે ગળી ગોળીઓ કામ લાગતી નથી એના માટે તો કવીનાઈન જ કામ લાગશે. કોઈકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે—

यह व्याख्यान नही, ये गोलियां है,
जो रोगी को दी जाती है ।
ये खाने में कड़वी लगती है,
पर सारा ही रोग मिटाती है ।

દવા કડવી હોય છે તો પણ તમે એ લ્યો છો જ. ઇંજેકશન તીખા-તીખા હોય છે તો પણ તમે તે લ્યો છો મારી વાત કડવી ભલે લાગે પણ તેમા સત્ય છે આજે આપણા સમાજમા આવુ જ જોવામા આવે છે, કે જ્યારે કોઈ આગળ આવે છે, કોઈ વિચારક મુનિ કાઈક લખવા બેઠો, એની કલમે કઈ જાદૂ કર્યો કે પુરાણપથીઓની દુનિયામા જાણે ધરતીકપ જ આવી જશે સમાજના કહેવાતા રક્ષકો એને નીચે પાડવાની જ કોશિષો

કરશે, એને મિથ્યાત્વી-ભ્રષ્ટાચારી કહેશે. એનું કારણ છે મનની ઈર્ષ્યા-જે કોઈની પ્રગતિને જોઈ શકતી નથી.

સમય વધુ થઈ ગયો છે. ધર્મિષ્ઠ કહે છે: હવે ત્યાગ કરો. હા તો કૂબેર વિચારે છે: જેને મે પોતાના માન્યા હતા તેણે જ મારી નાવડી ડુબાડી. હવે કોને પોતાનાં કહેવાં? આ બાજુ હેમા વિભીષણ પાસે પહોંચી અને કહ્યું: તમારું કામ થઈ ગયું છે. હવે મારા કાર્યમાં વિલંબ શા માટે? વિભીષણે કહ્યું: તેથી જે સદાચાર હું મારા દુશ્મનને નથી આપી શક્યો તે તમને શે આપી શકું? સદાચારની પવિત્ર રેખાનું ઉલ્લંઘન કરી કોઈ પણ આજ સુધી શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી. વળી બીજી વાત એ છે કે રાવણના મહેલમાં તમે તે સન્માન પણ નહિ પામો જે તમને અહીંયાં મળ્યું છે. ચાર નારીઓ વચ્ચે મોં ઉઠાવી વાત કરવા લાયક પણ તમે નહિ રહો માટે તમે ત્યાં જ રહો જ્યાં તમે હતાં. હેમા આ સાંભળી ખિન્ન થઈ બોલી-તમે વીર છો. તમે વચન આપ્યું હતું તેનું શું? વિભીષણે હસતાં હસતાં કહ્યું: હું મારા વચન પર આ? પણ મેં કહ્યું: મે તમને મારાં ભાભી બનાવ્યાં છે. કૂબેરને મારો ભાઈ બનાવીશ. તેથી તમે મારાં ભાભી બની ચૂક્યાં છો.

વિભીષણ કૂબેર પાસે પહોંચ્યો. કૂબેર કારાગારમાં લોખંડની સાંકળે બંધાયેલો હતો. વિભીષણે કહ્યું: ભાઈ કૂબેર, કેમ છો? કૂબેરે જવાબ આપ્યો: ભાઈની આંખો ભાઈને જ્યારે કારાગારમાં બંધ જુએ છે ત્યારે આ કારાગાર અને આ હાથસાંકળો એની આંખોને ગમે છે ને? કેમ ભાઈ શબ્દની વિડંબના કરી રહ્યા છો?'

વિભીષણે કહ્યું: "કૂબેરરાજ, વધુ શરમાવો નહિ." એણે તે જ ક્ષણે કૂબેરની સાંકળો છોડી નાખી. એનું રાજ્ય એને પાછું વાળ્યું અને પોતાની વાણીના પ્રભાવથી બે હૈયાંઓ વચ્ચે જે દ્વેષ ઊભો થયો હતો તેને પણ વિભીષણે દૂર કરી દીધો. વાત અહીં સમાપ્ત થાય છે પરંતુ આપણે હવે એ જોવાનું છે કે રાણી હેમાના જીવનમાં આવી વિડંબના કેમ ઊભી થઈ? એનો જવાબ છે: એની અપવિત્ર વિચારધારાએ એના જીવનની શાંતિ ભંગ કરી હતી. બીજી બાજુ તમે જોયું કે રાવણને વિજય સાંપડ્યો અને તે સફળતા મેળવી પાછો ફર્યો પણ તે જ રાવણ રામથી શા માટે પરાજય પામ્યો હતો? એનું એકમાત્ર કારણ એ છે કે અહીંયાં એની પાસે વિચારોની જે પવિત્રતા

હતી તે રામની સામે રાખી નહિ એના વિચારો દૂષિત થયા પરિણામે એને રામને હાથે પરાજિત થવુ પડ્યુ

માટે જેવા કાર્યો હશે તેવુ પરિણામ આવશે. તેથી કહેવાયુ છે કે. "**परिणामे बन्ध**" । જેવા પરિણામ હશે તેવા જ આત્મબધ કરશે. શ્રાવકના અહિસા-અણુવ્રતમાના અતિચારમા "**बन्धे वहे**" પાઠ આવે છે જેનો અર્થ છે બાધવુ અને મારવુ તો શુ કદી કોઈ શ્રાવક પોતાના તોફાની બાળકને બાધે છે અથવા કદી લાફો લગાવી દે છે તો શુ તેને અતિચાર લાગશે ? આગમ કહે છે, ના-નહિ, કારણ કે તે સમયે તેવા પરિણામ હોતા નથી માટે બાધવા અને મારવા છતા પણ, "**बन्धे वहे**" નો અતિચાર લાગતો નથી માટે વિચારોની પવિત્રતા જાળવો, વિચારોની પવિત્રતા આચારમા ઊતરશે પવિત્ર વિચાર અને પવિત્ર આચાર વડે જ તમે શાતિના દર્શન કરી શકશો

દિનાક જૈન ઉપાશ્રય
૧૬-૭-૧૯૬૦ કાદાવાડી, મુબઈ

સતસાહિત્ય

૧ સસારસમુદ્રમાં સાહિત્ય એક દ્વીપ સમાન છે.

૨ સાહિત્ય આત્માનો રોગ દૂર કરવાનુ અદ્ભુત ઔષધ છે.

૩ ઊચુ સાહિત્ય ઘરનો ઉપદેશક છે.

૪ પહેલો નબર ઉત્તમ સ્નેહ રાખનારનો, અને બીજો નબર ઉત્તમ સાહિત્યનો છે.

૫ સાહિત્ય સત્ય અને સૌદર્યથી ભરેલા જહાજ સમાન છે.

૬ સાહિત્ય યુવાવસ્થામા માર્ગદર્શક છે, અને વૃદ્ધાવસ્થામા આનદદાયક છે

આજના પ્રવચનનો વિષય છે વિચારનો પ્રભાવ. માનવ, વિચારશીલ પ્રાણી છે વિચારની શક્તિ જ તેને પશુજગતથી જુદો પાડે છે કારણ કે પશુઓની પાસે તેમના કોઈ સ્વતંત્ર વિચાર હોતા નથી અથવા તો તે વિચાર અનુસાર ચાલતાં પણ નથી તે ચાલે છે માત્ર [illegible] આધારે. પણ માનવી વિચારવાન છે તેનામાં મનન કરવાની શક્તિ છે એટલા માટે તેને માનવનું પદ મળ્યું છે માનવ શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં પ્રાચીન ઋષિ કહે છે કે—

मननात् मनुष्य ।"

મનન કરવાની વિલક્ષણ શક્તિમાં જ માનવની મહાનતા રહેલી છે. માણસ જેવો વિચાર કરે છે તેવો બને છે અને જેવા તેના વિચારો હોય, તેવા બીજાને બનાવે પણ છે એક કુંભાર ઘડો બનાવતાં પહેલાં ઘડાનો વિચાર કરે છે પછી વિચાર મુજબ વસ્તુનું નિર્માણ કરે છે એક ચિત્રકાર ચિત્ર બનાવવા માટે પીંછી હાથમાં લે છે તે પહેલાં તેના મનમાં ચિત્રની કલ્પના આવે છે ત્યાર પછી જ તે ચિત્રમાં રંગ ભરવા લાગે છે સ્થૂળ આંખોને માટે હજુ ચિત્ર બન્યું હોતું નથી પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ ચિત્ર ત્યારે જ બની ચૂક્યું છે કે જે ઘડીએ તેની કલ્પના તેના મનમાં ઉદ્ભવી ભગવાન મહાવીરના " **चलमाणे चलिए** ના સિદ્ધાન્તનું આ જ રહસ્ય છે

ચિત્રકારના માનસમાં કરુણા ભર્યા કે મોહનું જે ચિત્ર હશે તે જ પ્રમાણે તે, તેની પીંછી અને રંગ વડે સાકાર બનશે. એટલે જેવા વિચાર હોય છે તેવું બનાવે છે તેવી જ રીતે જેવા વિચાર હોય છે તેવો માનવ બને પણ છે ખરું પૂછો તો માનવને બનાવનાર તેના વિચાર જ છે તેના જીવનની ભલાઈ અને બુરાઈ તેના વિચારની ભલાઈ અને બુરાઈ પર આધાર

રાખે છે તમે સારા છો ? એ મને ન પૂછશો તમારા વિચાર સારા હોય તો તમે સારા છો સારા હોવા માટે આખની પણ એટલી જરૂર નથી તેમ જીભની પણ જરૂર નથી કેમકે આધળા અને મૂગાં માનવીઓ પણ ભલાઈના ક્ષેત્રમા ઘણા આગળ વધી ગયા છે. ભક્તિરસના મહાન કવિ સુરદાસ પણ અધ જ હતા છતા કાવ્યકલા અને વાત્સલ્યના તેમના ચિત્રો અજોડ છે ભલાઈને માટે વિચારોની પવિત્રતા જરૂરી છે

વિચારોની પવિત્રતા જ કાર્યને પવિત્ર બનાવે છે તે સિવાય, પવિત્ર ગણાતી ક્રિયાઓ પણ અપવિત્ર જ જણાશે. શિકારની ક્રિયા કેટલી સુદર દેખાય છે ! તે માટે પક્ષીઓને એટલુ અનાજ નાખવામા આવે છે કે તેઓ ખાતા ખાતા થાકી જાય છે શિકારી પોતે તેમની નજીક પાચુ જતો નથી, જરા અવાજ પણ થવા દેતો નથી અને બીજા રાહદારીઓને પણ, ધીરે ધીરે ચાલવાનુ કહે છે અને તે પણ માત્ર હાથના ઈશારાથી બીજાની સાથે વાત પણ ખૂબ ધીમેથી કરે છે કેટલી સાવધાની છે આ ? છતા આજ સુધી કોઈએ પણ શિકારીને દયાળુ કહ્યો નથી તેની ક્રિયામા દયા અને અહિસા છે, પણ તેના વિચાર દયારસથી વિહીન છે તેમા તો કઠોરતા અને ક્રૂરતાનું સામ્રાજ્ય છે એટલા માટે ક્રિયા પવિત્ર હોવા છતા પણ ભાવનાની અપવિત્રતાને લીધે ક્રિયા પણ અપવિત્ર કહેવાય છે

વિચાર પવિત્ર હશે, તો આચરણ પણ પવિત્ર રહેશે કારણ કે આચરણ શુ છે ? તે માત્ર વિચારોની છાયા જ છે વિચાર, બીજ છે અને આચરણ ફળ છે દાડમના બીમાથી દાડમ થશે અને નારગીના બીમાથી નારગીનુ ઝાડ થશે. બીજ, અનુકૂળ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી તેને પોતપોતાને અનુરૂપ રીતે તૈયાર કરે છે તેજ પ્રમાણે વિચારના કણો પણ પોતાને અનુરૂપ તત્ત્વોનો આધાર લઈ, આચારણના સ્વરૂપમા વિકસિત થાય છે વિચારની સરળતા, જીવનને સરળ બનાવે છે, એ વાતની આગમો સાક્ષી પૂરે છે મનુષ્ય સીધો ઊભો રહી શકે છે તેને એ સરળતા કોણ આપી ? જૈન સિદ્ધાતોને પૂછો તો કહેશે કે તેના વિચારોની સરળતાએ જ તેના દેહને સરળતા અપી છે. પશુઓની દેહરચનામા વક્રતા છે તેમનુ મસ્તક પણ કયારેય સીધુ રહી શકતુ નથી કારણ કે પૂર્વજીવનના વક્ર વિચારોએ તેમના શરીરની સૌમ્યતાને હણી નાખી છે

કેટલા કુતરાઓ મોટરમા ફરે છે, તેમને દૂધ પણ મળે છે ડબલરોટી પણ મળે છે, કે જે કેટલાય માનવના બાળકોના ભાગ્યમા પણ હોતી નથી.

છતાં પણ તેમને દેહ વધ મળ્યો છે તેનું કારણ એ જ છે કે પૂર્વજીવનમાં સતત તેમણે ગરીબોની સેવા કરી હતી. અનાથોનાં આંસુ લૂછ્યાં હતાં પણ સેવા કરતી વખતે વિચારોમાં વક્રતા રહી ગઈ હતી. પરિણામે સેવાનાં ફળ તેને મીઠા સ્વરૂપે મળ્યાં પણ વિચારોની વક્રતાએ દેહની રચના એવી કીધી. કોયલને કંઠની મધુરતા મળી છે તેનો અવાજ મનને મોહ પમાડે તેવો હોય છે તેનું કારણ એ હતું કે તે પૂર્વજીવનમાં બધાંની સાથે મીઠું બોલતી હતી. તે જીભની મીઠાશે તેનો કંઠ આ ભવે પણ સાકર જેવો છે પરંતુ એ મીઠાશમાં ભાવેલી વક્રતા રહી હતી તેથી જ તેને કાળો રંગ મળ્યો છે

દૂષિત વિચારો ઝેરનાં કીટાણુઓ થઈને આવે છે તે જેના હૃદયમાં પહોંચે છે તેને ઝેરી બનાવે છે સુવિચારનાં મધુર કિરણોની મધુરતા કમળની મધુરતા કરતાં જરા પણ ઓછી નથી. તે પરિમાણમાં ભલે મર્યાદિત હોય પણ તેની કાર્યશક્તિ મર્યાદિત નથી હોતી. રૂપકની ભાષામાં કહું તો દુર્વિચાર પાસ્લેટ જેવા છે કે જેનાં બે ટીપાં પણ જો અત્તરની શીશીમાં નાખવામાં આવે તો સુગંધ, દુર્ગંધમાં પલટાઈ જશે. સુવિચારના કણ ગુલાબના એસેન્સ જેવા છે જેનાં બે ટીપાં દૂધમાં નાખતાં દૂધનો સ્વાદ સોરમ અને તેનું નામ પણ બદલી નાખે છે તેના મૂલ્યમાં અને માપમાં પણ ફેર પડી જાય છે પણ આ મૂલ્ય વસ્તુનું નહિ, તેમાં પડેલી સોરમનું છે

વસ્તુ ભલે નાની હોય, પ્રમાણ ભલે ઓછું હોય પણ જો તેમાં પવિત્ર વિચારોની સોરમ મળી જાય તો તે વસ્તુની કીમત વધી જાય છે. તમે મોટા મોટા વેપારીઓ છો રોજ હજારો ચેક પણ લખો છો. માનો કે કોઈએ પાંચ હજારનો ચેક લખ્યો તો પાંચ હજારની કીમત ક્યાં છે? કાગળ અને શાહીની કીમત તો પાંચ હજાર નથી જ ત્યારે કીમત ક્યાં છે? કોઈએ ચેક લખ્યો તેમાં આંકડો પણ લખ્યો અને નામ પણ લખ્યું અને નીચે સહી ન કરી તો શું નાણાં મળી જશે? ના તે કીમત માત્ર સહીમાં જ છે એ જ પ્રમાણે વસ્તુની કીમત તેની પાછળ રહેલા વિચારોમાં સમાયેલી છે

એક યુવક પરદેશમાં ભણવા માટે ગયો પહેલાંના વખતમાં પૂર્વની વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદેશોના વિદ્યાર્થીઓ ભારત આવતા હતા. નાલંદા અને તક્ષશિલાના વિદ્યાલયોમાં ભારતીય સંસ્કૃતિ જીવંત હતી. વિદેશીઓ અહીં આવીને પૂર્વની વિદ્યાની સાથે અહીંની સંસ્કૃતિનો પણ

અભ્યાસ કરતા હતા આજે તમે તમારા છોકરાઓને વિદેશોમા મોકલો છો. તેની પાછળ તમારુ ધ્યેય શુ છે? વિદેશોમા શુ તે ભારતીય સસ્કૃતિ કે જૈન દર્શનના પ્રચાર કરશે? નહિ, નહિ **ધનવાનના પુત્રોને ધર્મ કે સંસ્કૃતિની ક્યાં પડી છે?** એ તો વિચારે છે કે અમારો દીકરો અમેરિકાનુ ધન લઈ આવે, પણ ધ્યાન રાખજો કે અમેરિકાની લક્ષ્મીની સાથે ત્યાની સસ્કૃતિ પણ સાથે ન લેતો આવે

જે યુવક અમેરિકા ગયો છે તેનો મિત્ર તેને પત્ર લખે છે દસ પાનાં ભરીને તે કાગળ લખે છે છેવટમા તેની માતા પણ પોતાના અતરનાં હેતથી ઉભરાઈને ચાર લીટી લખે છે કાગળ, પક્ષીની માફક ઊડતો અમેરિકા જાય છે અને તે યુવકના હાથમા પહોચે છે તે પત્ર જોઈને, તેને પોતાની માતૃભૂમિની યાદ તાજી થાય છે મિત્રનો પત્ર વાચે છે છેવટની ચાર લીટીઓ પર તેની નજર પડે છે તો તેનુ હૃદય તેની માતાના વાત્સલ્ય અને અનુ-રાગથી ભરાઈ જાય છે ક્યારેક ક્યારેક, તેના કરુણામિશ્રિત આસુઓ બની, તેની આખમાથી વરસે છે

આ શુ? મિત્રે દસ પાના ભરીને લખ્યા છે તેમા સમય પણ ખૂબ ખર્ચ્યો છે, ભાષા પણ સરસ છે, અક્ષરો પણ સુદર છે જ્યારે, માતાએ વાકીચૂકી ચાર લીટી લખી છે પણ તે ચાર લીટી તેના હૃદયમા કોતરાઈ જાય છે જ્યારે, દસ પાનાનો કાગળ હવામા ઊડી જાય છે તેનુ રહસ્ય શુ છે? માની લખેલી ચાર લીટીઓમા તેનુ હૃદય બોલી રહ્યુ છે, જ્યારે મિત્રના પત્રમા તેનો અભાવ છે તે માતાનુ હૃદય ક્યાથી લાવશે? એ પણ યાદ રાખો કે હૃદયમાથી નીકળેલી વાત જ હૃદય સુધી પહોંચે છે. પાણીની ટાકી જેટલી ઊચી હશે તેટલી ઊચાઈ સુધી (નળ મારફતે) પાણી પહોચી શકે છે જે વિચારનો ઉદ્ભવ મસ્તકમા થયો છે, તે મસ્તક સુધી જ રહી જશે પણ જે હૃદયમાથી નીકળે છે તે જ હૃદયને સ્પર્શે છે માના હૃદયમાથી નીકળેલી ચાર લીટીઓ પુત્રના હૃદયને સ્પર્શી જશે–ભલે તે ચાર જ હોય.

શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવ હતા તે રાજકુળમા જન્મ્યા હતા. મોટા મોટા રાજાઓની સાથે બેસીને તેમણે ભોજન કર્યાં હશે પણ સુદામાના તાદુલમાં તેમને જે આનદ આવ્યો, તે રાજમહેલોના રાજસી ભોજનમા નહોતો આવ્યો કેટલી કિમતના આ તાદુલ હતા? અને તે પણ રાધેલા નહિ, કાચા ચોખા હતા, તેની આમ તો કિમત, બે પૈસા પણ નહિ હોય કારણ કે એ વખતે મોઘવારી નહોતી, તેમ વિદેશોમાથી ચોખા, મગાવવા પણ

નહોતા પાકતા. તમારી નજરે એ ચોખાની ભલે કાંઈ કિંમત ન હોય પણ તેનું મૂલ્ય જાણવું હોય તો કૃષ્ણને પૂછો. તે કહેશે કે—તેની કિંમત તમે નહિ આંકી શકો અને તમે તેનો સ્વાદ પણ નહિ ઓળખી શકો. કેમકે તમારી પાસે એવું મિત્રનું હૃદય નથી કે જે સુદામાની મિત્રતાને સમજી શકે.

ક્રિયાની પાછળ સદ્વિચારનો પ્રેમ હોય તો તેમાં માધુર્ય રહેશે. ક્રિયાને આપણે અનાજ કહીએ તો સદ્વિચારને મીઠું કહેવું પડશે. મીઠા વિના તમને કોઈ પણ વસ્તુમાં સ્વાદ નહિ લાગે. ઘરમાં દાળ બનાવી હોય, તેમાં મરચું, ધાણા, હળદર, લીલાં મરચાં, કોથમીર, મીઠા લીમડાનાં પાન બધું નાખ્યું પણ મીઠું નાખવું ભૂલી ગયા હોઈએ અને તમે દાળભાત ખાવા શરૂ કર્યો તો પહેલે જ કોળીએ તમારું માથું ગરમ થઈ જશે. ક્રોધ પર કાબૂ રાખનારા પણ આવા પ્રસંગે કેટલીક વખત એવા બેકાબૂ બની જાય છે કે થાળી પછાડીને ઊભા થઈ જાય છે. તમારા જેવા કોઈક કુળવાન હોય તો ઉપરથી કાંઈ નહિ બોલે પણ મનમાં તો જરૂર થશે કે આટલો વખત ગયો પણ રાંધતાં ન આવડ્યું !

એક માત્ર મીઠા વિના બધા સ્વાદ ફિક્કા પડી જાય છે એટલા માટે ગુજરાતી ભાષામાં તેને મીઠું કહે છે જો કે તેનો સ્વાદ ખારો છે અને એથી જ મહેલથી માંડીને ઝૂંપડી સુધી તેનું સ્થાન છે. ઉપકારનો બદલો અપકારથી ચૂકવનારાઓને કોઈ મરચાં-હરામ કે સાકર-હરામ કહેતું નથી પણ નીમકહરામ કહે છે. કોઈ ઈમાનદાર નોકરને કોઈ દુર્જન વ્યક્તિ તેના શેઠની સામે થવા કહે છે તો તે કહે છે કે "મેં તેનું નમક ખાધું છે." તો શું તેણે માત્ર મીઠું જ ખાધું છે ? તેણે શું મીઠાના જ રોટલા ખાધા છે ? ઘઉં કે બાજરીના નહિ ? પણ મીઠું જ—લૂણ, એ સંસ્કૃતિનું પ્રતીક બની ગયું છે. પ્લેટો લખે છે કે—મીઠું જ દેવતાઓનો સર્વથી પ્રિય પદાર્થ છે. યુનાનના વાલ્મીકિ હોમરે મીઠાને દિવ્યરસ કહ્યો છે. દક્ષિણના રામાનુજ તેને રામરસ કહે છે. બૌદ્ધો તેને જીવનરસ કહે છે.

ભોજનમાં મીઠું અનિવાર્ય છે તો સદાચારમાં સદ્વિચાર આવશ્યક છે. ભલે ગમે તેટલી સાધના કરવામાં આવે ગમે તેટલાં વ્રત કે ઉપવાસ ભલે કરવામાં આવે, પણ જો તેમાં તમારી ભાવધારા ન રહી તો તેમાં રસ નહિ આવે. તમારો પોતાનો આત્મા જ તેમાં માધુર્ય નહિ અનુભવે. ઉપવાસ કરવા છતાં પણ તેનો આધ્યાત્મિક આનંદ તમને નહિ આવે. ભાવ વિનાની લાંબી તપ-સાધના કરી ચાલીસ કે પચાસ જેટલા ઉપવાસ સુધી પહોંચાડ

જોનારાઓ તમારા તરફ શ્રદ્ધાથી જોવા લાગ્યા, તમારાં તપસ્વી ચરણોમાં મસ્તક ઝુકાવવા લાગ્યા—આ બધુ ભલે હોય, પરંતુ જ્યા સુધી તેમા તમારો આત્મા ભળ્યો નથી, ત્યા સુધી, તમે તેને ભૂખમરો સમજજો, અથવા તેને પ્રસિદ્ધિનુ સાધન માનો તો ભલે તમને પ્રસિદ્ધિના પુષ્પો મળી શકશે લોકોના વાહવાહ ભલે મળે, પણ આત્માને તેમાથી પ્રકાશ નહિ મળે

હુ તો કહુ છુ કે, વાહવાહ માટે કરવામા આવતી તપશ્ચર્યા તમારે માટે મોઘી પડી જશે જે તપ વડે તમે તમારા અનત જન્મોના વિકારોને દૂર કરી શકો છો, તેનાથી માત્ર લોકોની વાહવાહ મેળવીને અટકી જવુ એ કોઈ બુદ્ધિવાળાનુ કામ નથી આ તો રસગુલ્લા માટે હીરાની વીટી આપી દેવા જેવુ છે તમારો છોકરો હીરાની વીટી આપી આવે અને શેર બશેર રસગુલ્લા લઈ આવે તો શુ તમે તેને ધન્યવાદ આપશો? કોઈ પણ સમજુ બાપ પોતાના પુત્રના આ કામને વખાણશે નહિ

આ જ વાત દાનની છે **માનને માટે આપવામાં આવતું દાન એ દાન નહિ, પણ એક જાતનો વેપાર છે** તેવા દાનથી તમે આરસની તકતીઓ ચોટાડાવી શકશો, પ્રમુખપદની ખુરશીઓ પણ મેળવી શકશો, ગળામા ફૂલના હાર પણ પહેરી શકશો, અને ફોટાઓ છપાવી શકશો પણ તેમા દાનનુ જે માધુર્ય છે તે તમને નહિ મળી શકે

દેખાવને માટે પાળવામા આવતા શીલની પણ એ જ વાત છે જે ઉદ્દેશને માટે તમે કરો છો, તે જરૂર સફળ થાય છે દેખાવને માટે તમે સદાચારનુ વ્રત લીધુ હોય તો દેખાવ જરૂર થઈ શકે છે, તો પછી તેનાથી વધારે તમારે શું જોઈએ? પણ ખરેખર જો આમ હોય તો તે દુખની વાત છે મને એ વાતનુ દુખ નથી કે તમારા ગળામા પુષ્પહાર પરોવાય છે કારણ કે મને તમારી ઈર્ષ્યા નથી, એ વાત તો તમારો આત્મા પણ કબૂલ કરશે દુખ તો એ વાતનુ છે કે તમારી મહાન સાધના એળે જઈ રહી છે એ સાધનાનુ તેજ કમી ન થવુ જોઈએ.

આ બધાનુ કારણ શુ છે? વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ છે આ બધાની પાછળ, તમારી સાચી વિચારધારા કામ નથી કરતી હુ કહુ છુ કે તમે કલાકાર બનો તમારી પાસે એવી કળા છે કે જેના વડે અણુમાથી સુમેરૂ અને સુમેરૂમાથી અણુ બનાવી શકાય છે સત્કૃત્યની અનુમોદના કરીને તમે અણુ જેવા કાર્યને સુમેરૂ બનાવી શકો છો શાળીભદ્રની વાત તો તમે સાભળી છે સાભળતા સાભળતા તમારા વાળ પણ ધોળા થઈ ગયા તેમણે એવુ જ

કર્યું હતું. સુપાત્રને ખીર વહોરાવી હતી. ખીર તો તમે પણ અનેકવાર પાત્રમાં વહોરાવી હશે. પણ શાળીભદ્રે અણુનો સુમેરુ બનાવી દીધો. તેની પાછળ સુંદર ભાવના કામ કરી રહી હતી. મુનિજીવન પ્રત્યે ઉત્કટ અનુરાગ વહેતો હતો. એ શુભ ભાવનાના પ્રવાહે નાના સરખા બી ને વિશાળ વૃક્ષનું રૂપ આપ્યું અને પુણ્યનું કલ્પવૃક્ષની છાયા તેને મળી અને તેનાં મીઠાં ફળ પણ.

સત્કૃત્યની માત્ર અનુમોદના પણ જીવનમાં નવી ચમક લઈ આવે છે. તમે જાણો છો કે બળભદ્ર મુનિની સાથે હરણ પણ પાંચમા દેવલોકમાં ગયું. તેણે ન તો શ્રાવકનાં કોઈ વ્રત (દેશવિરતિ)નો સ્વીકાર કર્યો હતો છતાં પણ તે સ્વર્ગમાં જઈ શક્યું. આ જ અણુને સુમેરુ બનાવવાની કળા છે.

દુષ્કૃત્યની પાછળ પશ્ચાત્તાપની ભાવધારા સુમેરુ જેટલાં પાપને અણુ જેટલાં બનાવી શકે છે. રાજા પ્રદેશીના જીવનની વાત તો તમારાથી અજાણી નથી. કાળું શાહી જેવું જીવન આરસ જેવું ઊજળું બની ગયું. અશુભ કર્મોની બેડીઓ શુભમાં ફેરવાઈ ગઈ કેમ? તેને સુમેરુને અણુમાં બદલવાની કળા સાધ્ય હતી.

સત્કૃત્યની પાછળ રહેલી સુવિચારની ધારા અણુનો સુમેરુ બનાવે છે. પછી વસ્તુ ગૌણ બની છે, વ્યક્તિનું હૃદય જોવાય છે.

એક વખતની વાત છે. મહાન કમાલ પાશા જ્યારે તુર્કી (Turkey) ના રાષ્ટ્રપતિ હતા ત્યારે એક વખત દેશમાં રાષ્ટ્રપતિની જયંતિ સમારોહ ઉજવવામાં આવતો હતો. દેશના ધનવાન નાગરિકોએ પોતાના રાષ્ટ્રપતિને ચરણે લાખો રૂપિયા ધર્યા. સારાયે પાટનગરમાં ધમધમાટ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફ ઉત્સવનું વાતાવરણ હતું. ઉત્સવ પૂરો થયા પછી રાષ્ટ્રપતિ પોતાના ભવનમાં ચાલી ગયા. થોડા વખત પછી એક જર્જરિત શરીરવાળો વૃદ્ધ રાજભવનની નજીક આવ્યો. તે અંદર જતો હતો, ત્યાં પોલીસે તેને દરવાજે રોક્યો. તેણે કહ્યું — સાહેબ, હું આપણા રાષ્ટ્રપતિ માટે જન્મદિનની કંઈક ભેટ ધરવા આવ્યો છું.

પોલીસે કહ્યું— દેખતો નથી કેટલી રાત થઈ ગઈ છે? સમારંભ તો ક્યારનો ય પૂરો થઈ ગયો. હવે તું ક્યાંથી આવ્યો?

વૃદ્ધ, ધ્રુજતો ધ્રુજતો બોલ્યો— સાહેબ, માફ કરજો. હું વીસ માઈલ દૂરથી પગે ચાલતો ચાલતો આવ્યો છું. એટલે મોડું થઈ ગયું.

પોલીસે કહ્યું — મારે એ જોવાનું નથી કે તું કેટલા માઈલથી આવ્યો છે. જા અહીંથી.

વૃદ્ધની પવિત્ર ભાવનાના મૂલ્યની પોલીસને શી ખબર પડે ? કોઈના હૃદયની પવિત્રતાની ખબર લાલ-ચબરખી શાહી (Red Tapism) પાસે નથી - તેના મનથી કિંમત છે કાર (Motor car) વાળાઓની. બેકારોની તેની શી કિંમત હોય!

આજે પણ કારવાળાઓની જ કિંમત છે તમે પણ મોટરોવાળાઓનુ જ સન્માન કરો છો તમે દુકાને બેઠા હો અને કોઈ મોટરમાથી ઊતરીને દુકાન તરફ આવે તો તમે ઊભા થઈ જશો અને હાથ લાબા કરશો પણ કોઈ ગરીબ આવે તો હાથ લબાવશો ? નહિ કેમકે એ નકામુ છે

આ વૃદ્ધ પણ કાર વિના આવ્યો હતો એટલા માટે તો તેને રાજભવનમા પ્રવેશ નહોતો મળતો પણ બારીમા ઊભા ઊભા રાષ્ટ્રપતિ આ બધુ સાભળી રહ્યા હતા વૃદ્ધની વાત સાભળતા જ તે તુરત સીધા ઊતરીને નીચે આવ્યા તેમણે તે વૃદ્ધના શરીર તરફ ન જોયુ, તેના મેલા કપડા તરફ પણ ન જોયુ તેમણે તેની અદર રહેલ આત્માને ઓળખ્યો ખૂબ સ્નેહથી તેને ભેટયા અને પૂછ્યુ-'શુ લાવ્યા છો આ સેવકને માટે ?'

રાષ્ટ્રપતિના સ્નેહનો સ્પર્શ પામીને તે વૃદ્ધ આનદિત થઈ ગયો તેણે માટીનુ એક કાળુ હાડલુ આગળ ધર્યું અને કહ્યુ-'હુ અમારા રાષ્ટ્રપતિને માટે તાજુ મધ લાવ્યો છુ'

રાષ્ટ્રપતિએ તેમાથી એક આગળી ભરીને જીભ ઉપર મૂકયુ, અને બીજી આગળી ભરીને તે વૃદ્ધના મોમા મૂકયુ પછી તેને પોતાની મોટરમા બેસાડીને તેના ઘર સુધી મૂકી આવ્યા

મધ કેટલુ મીઠુ હશે ? પણ એ મીઠાશ, મધની નહિ, હૃદયની છે, જેમાં મધ કરતા પણ વધારે મીઠા પવિત્ર ભાવો રહેલા છે મૂલ્ય પણ ભાવનુ છે. ગોડાઉનમા માલ ભર્યો હોય અને બજારમા ભાવ વધી જાય, તો નાણા, બમણા કે ચારગણા થઈ જાય છે ચહેરા ઉપર નવી રોનક આવે છે પણ જો માલ ભર્યો હોય અને ભાવ બેસી જાય તો ચહેરાનુ નૂર ઊડી જાય છે. તેવી જ રીતે ધાર્મિક સાધનાઓમા પણ ભાવનુ જ મૂલ્ય છે ભાવસહિત કરવામા આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓ, દાન, શીલ, તપ ત્રણે અલ્પ ભલે હોય પણ તેની કિંમત છે પણ જો તેની સાથે સદ્‌વિચારોનો સુમેળ ન હોય, તો તે પાણી વિનાના મોતી છે મોતી હોય પણ તેમા પાણી ન હોય તો પછી ઝવેરી તેની કેટલી કિંમત આકશે ?

દાનાદિ ત્રણ તો બળાત્કારે પણ થઈ શકે છે પણ ભાવ ઈત્યાકાર ધર્મ છે તે કદી બળાત્કારથી થઈ શકતો નથી સાચું પૂછો તો ધર્મ બળાત્કારથી બનતો જ નથી, તે તો અંતરની ચીજ છે અને અંતરની પ્રેરણાથી જ તેનો જન્મ થાય છે

દાન આપ્યું ખરું પણ જો તે આપવાની ભાવનાથી ન હોય તો તે દાન નથી. એમ તો કંજૂસ પણ આપે છે તો પછી તેને પણ નિર્જરા થવી જોઈએ. પણ તેને કદી નિર્જરા થઈ શકતી નથી કારણ કે તે જડ છે તેમ જડ મનથી કરવામાં આવેલ દાન પણ કંજૂસના દાન જેવું છે દાનની સાથે લક્ષ્મીની મમતાનો પણ ત્યાગ થવો જોઈએ. દાન આપનારને પૂછો કે—તમને લક્ષ્મી ત્યાજ્ય (તજવા યોગ્ય) લાગે છે કે નહિ! બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરનારને પૂછો કે—તમને વિષય વિષધર જેવા લાગે છે કે નહિ! તે વિના વાસનાનો ઝેર તમને બાળી રાખશે અને તપસ્વી આત્માને પૂછો કે ઓ, તપસ્વી! દેહ ઉપરની તમારી આસક્તિ ઘટી કે નહિ! પૌદ્ગલિક સુખોની રમણીયતા તમારે માટે ઓછી થઈ કે નહિ! તે વિનાનું તપ માત્ર કાયાકષ્ટ બની રહેશે. દેહ ઉપરથી મમતાનો સંબંધ તોડી—છોડી દેહાતીત સાથે સમતાનો સંબંધ જોડવો એ જ તપનો પ્રાણ છે તે વિના તપ તેજહીન બનશે.

સંસારમાં રહેનાર વ્યક્તિ લક્ષ્મીની તૃષ્ણા અનુભવે એ સંભવિત છે ચારિત્ર મોહના ઉદયને લીધે ભોગોનો ત્યાગ દુઃખદાયક લાગે એ પણ સંભવિત છે. તો ક્ષુધા વેદનીય સહન ન થઈ શકવાથી તપની સાધના કઠોર લાગે એ પણ સંભવિત છે પણ જોવાનું એ છે કે તેની પાછળ તમારું માનસ શું કહે છે જો તમારો આત્મા તેમાં તમારી દુર્બળતા માનતો હોય તો તો જૈનશાસનમાં તમારું સ્થાન છે પરંતુ, જો તમે એમ માનતા હો કે તપ કરવું એ ભૂખે મરવા જેવું છે જૈનશાસનમાં તમને ક્યાંય પણ સ્થાન નથી. કારણ કે આ વિચાર જ તમારા તપના તેજને ખાઈ જાય છે.

લક્ષ્મીનો મોહ દાનની ભાવનાનો નાશ કરે છે ત્યારે શીલનો સુવાસિત ભાવ લાલસાને ભેદી નાખે છે સ્વાદની લોલુપતા તપના પ્રભાવને ખતમ કરી નાખે છે કોઈ કામમાં સો રૂપિયા આપવાનો વિચાર થયો પરંતુ સંપત્તિની મમતા આડે આવી અને લખાતા હાથ રોકાઈ ગયા એમ જ્યારે, વિચારનાં પુષ્પ જ કરમાઈ ગયાં પછી સત્કૃત્યનાં ફળ ક્યાંથી મળશે!

એક દીવો બુઝાઈ ગયો હતો કોઈ વાટને માટે દોડ્યું કોઈ તેલને માટે દોડ્યું તો કોઈ ઘીની વાટકી લઈ આવ્યું પણ જ્યોતિ ક્યાંથી આવે!

કારણ કે તે આવે તે પહેલા શકોરૂ ફૂટી ગયુ હતુ તેમ જ્યારે ભાવનુ શકોરૂ જ ફૂટી ગયુ હોય તો સત્કૃત્યની જ્યોત ક્યાથી ઝગમગે? જો ભાવનાનુ પાત્ર સાજુ હોય, તો તેમા વાણીનો સ્નેહ પૂરનાર પણ મળી રહેશે અને પ્રેરણાનો પ્રકાશ પણ મળી જશે ઓછામા ઓછુ ભાવનાનુ પાત્ર તો ફૂટવા ન દેશો નહિ તો, પ્રકાશની માત્ર કલ્પના જ રહેશે

પ્રતિક્રમણ કર્યું તેની બધી જ વિધિ પણ કરી ધ્યાનના વખતે ધ્યાન પણ કર્યું, વદણા આવશ્યકના સમયે વદણા પણ કરી ઊભા પણ થયા અને ડાબા જમણા ઢીચણ પણ જેમ જોઈએ તેમ રાખ્યા, તેમ જ પાઠ પણ કડકડાટ બોલી ગયા તેના તાલ, પદ, લય, વિન્યાસ બધુ બરાબર જાળવ્યું. ઉચ્ચારમા એક માત્રનો પણ ફેર ન પડવા દીધો—આ બધુ હોવા છતા ય જો તેમા આત્મા ન પરોવાયો, હૃદયનો રસ તેમા ન રેડાયો તો હુ નહિ "અનુયોગ દ્વાર સૂત્ર" કહે છે કે તે દ્રવ્યાવશ્યક જ કહેવાશે, ભાવાવશ્યક નહિ. તેનાથી પુણ્યનો બધ ભલે પડે, પણ તે નિર્જરાનો હેતુ બની શકશે નહિ. કેમકે, પ્રતિક્રમણનુ ખેખુ જ છે, તેનુ સત્ત્વ નથી એ માત્ર એક શિરસ્તો જાળવી રાખ્યો સવત્સરિનો દિવસ છે આજે જો ઉપાશ્રયમા ન ગયા અને પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો જૈનના પત્રક (Register)માથી નામ નીકળી જશે. એવા ઉદ્દેશથી કરેલ પ્રતિક્રમણમાથી તમે વધારે શી આશા રાખી શકશો?

બે કલાક સુધી બેઠા. "મિચ્છામિ દુક્કડં" દેતા દેતાં ગળું સુકાઇ ગયું. પણ એક પળ માત્ર પણ અંતરનું ચિંતવન ન કર્યું, પાપ પ્રત્યે ઘૃણા ન જન્મી, હૃદયમાં પશ્ચાતાપની એક રેખા પણ ન જાગી તો તે પ્રતિક્રમણ દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ નહિ તો બીજું શું?

સવત્સરિ પ્રતિક્રમણ કર્યું ખમત ખામણા કર્યા આજે તો આ બધુ માત્ર પરપરા નિભાવવાના ઉદ્દેશ જેવુ થઈ ગયુ છે. મિત્રોની ક્ષમા માગે છે, પણ જેની સાથે વરસ સુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા નથી, અને જેના તરફ હૃદયમા દ્વેષની આગ સળગી રહી છે, તેની ક્ષમા માગવાની જરૂર જોતા નથી! ખરૂ ક્ષમા માગવાનુ સ્થાન તો તે છે

કદાચ બીજાઓને બતાવવા માટે તેની પાસે ગયા, તો તુરત જ કહી દેશે કે "ખમાવુ છુ" અગર તો બીજાની પાસે કહેવડાવશો કે "તે તમને ખમાવે છે" આવી ક્ષમાપનાની શી કિમત છે, જેમા હૃદયમા પડેલી ગાઠ છૂટતી ન હોય ક્ષમા માગી પણ ક્ષમાનો ભાવ ન આવ્યો, ઈર્ષ્યા અને દ્વેષની ભઠ્ઠી ચાલુ રહી, તો તે ક્ષમાપના નહિ, ક્ષમાપનાનો દેખાવ માત્ર છે.

પારેરની કેરી હોય પણ તેને ઘ્યાનીને કાપતાં એક ટીપું પણ રસ ન નીકળ્યો તો તેવી કેરીની કિંમત શી? ક્યાંય સુધી સાધના કરી, પણ તેમાં તોલા જેટલો સમભાવ—રસ ન આવ્યો તો પછી તે સાધનાની કિંમત શી? એવી સાધના—ભાવ વિનાની ક્રિયાની એટલી જ કિંમત છે જેટલી માખણ કાઢી લીધેલા (Seperated) દૂધની છે જો કે તે દૂધ પણ ધોળું તો છે જ પણ તેમાં સત્વનો અભાવ છે કોઈ માટલી ઉપર સુવર્ણ ભરેલું લેબલ ચોંટાડ્યું હોય, પણ અંદર કોડીની સરખ ભરેલી હોય તો તેના વેચનાર ઉપરથી વિશ્વાસ ઊઠી જશે. આ જ વાત ભાવ વગરની સાધનાની છે. તેનું બહારનું લેબલ તો સુશોભિત છે પણ અંદરથી પોલું છે.

કૃષ્ણ વાસુદેવ, પ્રભુ નેમનાથનાં વંદન કરવા ગયા. રોજની માફક આજે પણ તે ભગવાનનાં દર્શન કરી બેઠા હતા. ત્યાં તેમના હૃદયમાં એક સુવિચાર આવ્યો. પ્રભુના અઢાર હજાર શિષ્યો છે તે બધા તપ અને ત્યાગની મૂર્તિઓ છે તેમને પણ વંદન કરું તો કેમ? અને બીજી જ પળે તે વિચાર તેમણે અમલમાં મૂક્યો અને સમગ્ર સાધુ વૃન્દને યથાવિધિ વંદન કરવા લાગ્યા. તેમની સાથે તેમનો સેવક વીર સાળવી હતો. તે પણ સાથે સાથે મુનિઓને વંદન કરવા માંડ્યો.

વંદનવિધિ પૂરી થયા પછી તે પ્રભુ પાસે આવ્યા. પ્રભુએ કહ્યું કે તમારો પુરુષાર્થ સફળ છે તે નિર્જરાનો હેતુ છે પરંતુ વીર સાળવીનો પુરુષાર્થ માત્ર કાયાકષ્ટ બનીને રહી ગયો.

વાસુદેવે પૂછ્યું પ્રભુ! એમ કેમ?"

પ્રભુએ કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે તમે વંદન કરતા હતા તેમાં ત્યાગ પ્રત્યે અનુરાગ હતો, સંયમી જીવન પ્રત્યે મહા ઉભરાતી હતી. પરંતુ જ્યારે વીર સાળવી વંદન કરતો હતો ત્યારે તેના મનમાં એવો વિચાર હતો કે—મારા માલિક નમસ્કાર કરે છે એટલે મારે પણ કરવા જોઈએ. આથી તેની મહેનત માત્ર અનુકરણ જ રહી."

બન્નેનો એક સરખો શ્રમ હોવા છતાં ભાવભેદને લીધે તેના ફળમાં ફેર પડ્યો.

રામ, ઝાડની નીચે બેસતા હતા અને તેમના સેવક વાનરો, ઝાડની ઉપર બેસતા હતા છતાં તે (વાનરો) તેમના (રામના) આજ્ઞાંકિત સેવક કહેવાતા. કારણ કે તે વાનરોના હૃદયમાં વિનયનો ભાવ ભરેલો હતો. ભાવને

ચમત્કાર જોવો હોય તો લાબે શુ કરવા જાઓ છો. તમારા ઘરમાં જ જુઓ. હૃદયના પ્રેમથી તમે બાળકના મો ઉપર હળવી લપડાક લગાવશો તો પણ તે હસતુ રહેશે પણ જો હૃદયમા ક્રોધ ભર્યો હશે ને જરાક આગળી પણ લગાડશો તો તે રડવા માંડશે

તમારુ ભવિષ્ય ઘડનાર તમારા વિચારો છે પુત્રે પૂછ્યુ–' પિતાજી ! શુ કાલ પણ જોઈ શકાય તેવી છે ?'

પિતાએ કહ્યુ–'હા,' વિચારોરૂપી ક્ષ–કિરણો (X–Ray)થી તમે આવતી કાલને જોઈ શકો જો આજે તમારા વિચાર સારા હોય તો તમારી આવતી કાલ સુખી છે

પરિણામની ધારા, આત્મદશાને માપવાની પારાશીશી છે જો પરિણામની ધારા અશુભ તરફ જતી હોય, તો તમારો આત્મા અશુભનો અનુગામી છે. એટલા માટે તો આગમ કહે છે કે–શુભ પરિણામ, શુભ બધ પાડે છે અને અશુભ પરિણામોથી, અશુભ પ્રકૃતિનો બધ પડે છે પરિણામનો ચમત્કાર જુઓ તે બધને પણ સવરમાં પલટાવી દે છે એટલા માટે આચારાગ સૂત્ર કહે છે –

जे आसव्वा ते परिसव्वा
जे परिसव्वा ते आसव्वा ।

વિચારોના પરિણામો, આસ્રવને સવરમા અને સવરને આસ્રવમાં બદલી નાખી શકે છે અરિસામા તમે પણ તમારુ પ્રતિબિબ જુઓ છો, અને ભરત ચક્રવતીએ પણ જોયુ સમ્રાટ ભરતને તો અરિસામા જોતા જોતા કેવળજ્ઞાન થઈ ગયુ તમને થયુ કે નહિ ? પણ કહેવુ પડશે કે એ દૃષ્ટિ જ કોઈ નિરાળી હતી તેની પાછળ, શુદ્ધ પરિણામોની ધારા વહેતી હતી અને એ જ, કેવળજ્ઞાનનો પ્રકાશ લઈ આવી

એ નક્કી જ છે કે જેવા પરિણામ, તેવો બધ શ્રાવકના પહેલા વ્રતના અતિચારમા " **बन्घे वहे** " અતિચાર પણ છે જે શ્રાવકને માટે ત્યાજ્ય ગણાવ્યા છે અર્થાત્, શ્રાવક બાધે નહિ અને ભારે (ભાર ભરે) પણ નહિ. પણ તેનો જ છોકરો, જો ભણતો ન હોય તો ક્યારેક મારે પણ છે અને બાધે પણ છે છતા તેને અતિચાર દોષ લાગતો નથી કારણ કે ક્રિયા અશુભ હોવા છતા, પરિણામો અશુભ નથી માટે તે અતિચાર નથી

વ્યાખ્યાન વખતે કોઈએ પચ્ચખાણ કરાવવા માગણી કરી બે આગ-

ણીઓ જોઈને મહારાજે છના પચ્ચખાણ કરાવ્યાં ત્યારે ભાવિકે કહ્યું—મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખાણ માગ્યાં હતાં. હવે ભાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ભલે છનાં કરાવ્યાં હોય પણ તેના મનમાં ભાવ શો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવા જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો રુદનનાં પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો, જેટલા ક્ષયનાં જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧. જેમ્સ ટી. ડિક્સન નામનો માણસ એક ખૂનના કેસમાં મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવાં જ ભયંકર કામોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨. બિશપ પેટર કહે છે — જે વ્યક્તિ જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે. વાચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી.

૨૩. જીવનનો નૈતિક વિજય

આજ દશેરા-વિજયાદશમીનો દિવસ છે તેને વિજયનું પર્વ કહેવામા આવે છે આ દિવસે ભલાઈએ, બુરાઈ ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો. નીતિએ અનીતિને પરાજિત કરી હતી સદાચાર સામે દુરાચાર હમેશા હારતો જ રહ્યો છે જે વાતને લાખો વર્ષો વીતી ગયા તે આજે પણ જનતાના મનમા સજીવ છે જેના જીવનમા દુરાચારની બદબો હોય છે, તેને લાખો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ પણ ભૂલાવી શકતો નથી

આજના દિવસ સબધમા બે વિચારધારાઓ પ્રચલિત છે કેટલાક લોકોના વિચાર પ્રમાણે, આજના દિવસે મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામે દુરાચારની સામે યુદ્ધ આદર્યું હતુ ત્યારે બીજા કેટલાક લોકોની માન્યતા એવી છે કે આ દિવસે તે યુદ્ધની પૂર્ણાહુતિ થઈ હતી એમાથી ગમે તે હો, પણ એ વાત નક્કી છે કે આજનો દિવસ અનીતિની ફજેતીની કહાણી કહી જાય છે આથી જ, ઉત્તર પ્રદેશ અને મધ્ય પ્રદેશ આદિમા કેટલેક સ્થળે આ દિવસે, ગામની બહાર રાવણનુ પૂતળુ બનાવવામા આવે છે સધ્યા વખતે લોકો સજાવટ કરીને નીકળે છે આઠ આઠ વર્ષના નાના બાળકો પણ નવા કપડા અને નવા બુટ પહેરીને નીકળી પડે છે, તેમને પૂછો કે—"ભાઈ કયા જાઓ છો?" તો ગર્વથી કહેશે કે—"રાવણને મારવા જઈએ છીએ"

બધા ગામની બહાર આવે છે ત્યા રાવણનુ મોટુ પૂતળુ વિશાળ અને વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી ઊભેલુ હોય છે તેની ચારે તરફ માણસોની ભીડ હોય છે આ ભીડમા નાના બાળકો પણ ઘૂસી જાય છે દરેક જણ એકેક પથ્થર લઈ મારે છે અને ચાલી જાય છે જો કદાચ તે રાવણ જરાક મો ફાડે તો તેમાનો એક પણ ઊભો નહિ રહે પણ આ તો બિચારુ કાગળનુ પૂતળુ. પોતાની બદીવાન સ્થિતિ ઉપર આસુ સારતુ ચુપચાપ ઊભુ

ણીઓ જોઈને મહારાજે છનાં પચ્ચખ્ખાણ કરાવ્યાં ત્યારે શ્રાવકે કહ્યું — મેં તો બે સામાયિકનાં પચ્ચખ્ખાણ માગ્યાં હતાં. હવે શ્રાવક છ કરે કે બે સામાયિક કરે? નિયમ કહે છે કે તે બે સામાયિક કરે. પ્રત્યાખ્યાન ભલે તેનાં કરાવ્યાં હોય, પણ તેના મનમાં ભાવ કયો હતો? પ્રત્યાખ્યાન શબ્દાનુસારી નહિ, ભાવાનુસારી હોય છે.

મનુષ્ય જેવા વિચારો કરે છે તેવાં જ પરમાણુઓ તેની તરફ આકર્ષાય છે. જો તમે હસશો તો હસવાનાં પરમાણુઓ તમારી પાસે આવશે. જો રડશો તો દુઃખભોગ્ય પરમાણુઓ તમારી તરફ આકર્ષાશે. એ જ પ્રકારે શુભ અધ્યવસાય શુભ પુદ્ગલોને આકર્ષે છે અને અશુભ અધ્યવસાય અશુભ પુદ્ગલોને. એટલે તમે વિચારોના જાદુને સમજો અને મનમાં અશુભ વિચારો પ્રવેશ ન કરે તેને માટે એટલા જ સાવધાન રહો જેટલા ક્ષયનાં જંતુઓથી રહો છો. મનમાં શુભ વિચારોનો સંચાર કરો કે જે તમારા જીવનને સુવાસિત બનાવે.

તા. ૫-૯-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૧ જેમ્સ ટી. ફિડજ નામનો માણસ એક ખૂનીને જેલમાં મળ્યો અને તેને પૂછ્યું — ભાઈ! તારા જીવનમાં આવી ઘટના કેમ બની?

ઉત્તરમાં બાળક બોલ્યો — મેં બચપણમાં ખૂન અને એવા જ ભયંકર પ્રસંગોથી ભરેલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હતાં. એ વાંચનના પ્રભાવથી મને ખૂન કરવાની પ્રેરણા મળી હતી.

૨ મિશન પેપર કહે છે કે મનુષ્ય જેવું પુસ્તક વાંચે છે તેવો જ બને છે. વાંચનથી ઊંચી કક્ષાનો એ બની શકતો નથી.

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અ જ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્-વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

રહે છે તે નાના પૂર્ણ કરતાં બાળકોને પૂછો કે– ક્યાં જઈ આવ્યા!" તો ઉત્તર મળશે કે રાવણને મારી આવ્યા. મહા ભગવાન વાસુદેવ લક્ષ્મણને તો રાવણનો સંહાર કરતાં ૭ માસ લાગ્યા હતા અને આજના આ નાના નાના બહાદુરો તો બે મિનિટમાં રાવણને પૂરો કરીને પાછા આવ્યા!

આ બધું શું છે? આ બધી અનીતિની ફજેતી છે જેણે નીતિ મર્યાદાની બહાર કદમ ભર્યું તેની ફજેતી ચોક્કસ થવાની જ છે અને એટલું પણ લખી રાખજો કે એવાની સમે તેવી દુર્દશા ઉપર બે આંસુ પાડનાર પણ કોઈ માનવ નહિ મળે. જો જીવનમાં ભલાઈ હશે તો દુનિયા સાથીઓ મળી રહેશે. પણ જો ખરાબી હશે તો સગો ભાઈ પણ તેને છોડી જશે. રાવણના જીવનની વાત આ વાતની સત્યતાનો પુરાવો છે જ્યારે તે સીધા રસ્તે ચાલતો અને સદાચારની મર્યાદામાં હતો ત્યારે તેણે આખા ભારત ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો સેંકડો રાજાઓના મુગટ, તેના ચરણોમાં નમતા હતા. હજારો તેની કૃપાની ભિક્ષા માગતા ખડે પગે ઊભા રહેતા હતા તે વખતે તે જ્યાં જતો ત્યાં વિજયમાળ તેનું સ્વાગત કરતી.

પણ એ જ વિજયવંત રાવણ, રામની સામે કેમ હારી ગયો! તેનો ઉત્તર બહાર ખોળવા જવાની જરૂર નથી. પહેલાં તે નીતિની મર્યાદાની અંદર હતો. એટલા માટે તે જ્યાં પણ જતો ત્યાં માત્ર જનતા જ નહિ મોટા મોટા રાજાઓ પણ તેનું સ્વાગત કરતા પરંતુ જે દિવસે તેણે સદાચારની સીમા ઓળંગી તે દિવસે તેના દિવસો પલટાઈ ગયા બીજું તો શું પણ તેનો સગો ભાઈ વિભીષણ પણ તેને છોડી ગયો.

જેના જીવનમાં સૌરભ છે તેના નામ ઉપર, પોતાના માથાં કુરબાન કરનાર તેને મળી રહેશે પરંતુ જેનું જીવન બદબોઈઓની દુર્ગંધથી સડી રહેલું છે તેનું નામ પણ કોઈ લેશે નહિ. સવારના પહોરમાં કોઈ ભગવાન મહાવીરનું નામ લે તો સાંભળનાર પણ ખુશી થશે રામનું નામ લેશે તો પણ ખુશી થશે. પણ જો રાવણનું નામ લેશો તો સાંભળનાર કહેશે–અત્યારના પહોરમાં તેનું ક્યાં નામ લીધું! આખો દિવસ રોટલા નહિ મળે. રોટલા તો ભાગ્યમાં હશે તો મળવાના જ છે પરંતુ એવાનું નામ સાંભળનારને આનંદ નહિ થાય અને બોલનારને પણ એક મિનિટ પશ્ચાત્તાપ થશે.

જો કોઈ ભગવાન મહાવીરની જય બોલશે તો તેના જયધ્વનિમાં તમારો સ્વર પણ મળી જશે. તમારો એકલાનો જ નહિ પણ ભારતભરના

વીસ લાખ જૈનો તેમા સ્વર પુરાવશે શ્રીકૃષ્ણ કે રામની જય બોલાવશો તો ભારતના લાખો હિંદુઓ તેમા સાથ પુરાવશે પણ કોઈએ રાવણની જય બોલાવી તો ? તેમા તમારો સ્વર ભળશે ખરો ? નહિ કેમકે તમારો આત્મા તે વાતને સ્વીકારતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેણે નૈતિક જીવનની ઉપેક્ષા કરી હતી

મનુષ્ય પોતાના સતાનનુ નામ પશુ જેવુ રાખવા તૈયાર થાય છે. પણ જેણે અનીતિના માર્ગે ડગલુ ભર્યું હોય, તેવાનુ નામ રાખવા કદી તૈયાર થતો નથી ઘણા માણસોના નામ પોપટભાઈ કે સુખલાલ હોય છે. કીરચદ નામના માણસો પણ મળી આવશે મહિલાઓમા મેનાબાઈ કે કોકિલાકુમારી મળી આવશે પશુઓ તો શુ પણ માટી અને કચરાના નામ પણ પોતાના પુત્રોને માણસોએ આપ્યા છે કચરાભાઈ અને પુજાભાઈ ઘણાના નામ હોય છે પણ અ જ સુધી કોઈએ રાવણ કે દુર્યોધનનુ નામ આપ્યુ નથી તેમ જ સ્ત્રીઓમા કોઈ કૈકેયી કે મથરા નામની બાઈ નહિ મળે તેનુ કારણ એ છે કે તેમણે નીતિના નિયમોને ઠોકરે માર્યા હતા

નૈતિકતાની સીમારેખાનુ ઉલ્લઘન કરવાની મૂળ પ્રેરણા કરનાર અસદ્‌વૃત્તિઓ છે પહેલી વાસના, બીજી અપ્રમાણિકતા એકમા રૂપની લાલસા છે તો બીજીમા રૂપિયાનો લોભ છે એ બન્ને વૃત્તિઓ, જ્યા સુધી મર્યાદામા રહી છે, ત્યા સુધી નીતિની સીમારેખામા ગણાય છે ત્યા સુધી સમાજ પણ સમાધાનકારક છૂટ આપે છે મનની વાસનાને નૈતિક રીતે સતોષવા માટે, સમાજે લગ્નપ્રથા ચાલુ કરી છે પરતુ જ્યારે માનવીનુ મન રૂપનુ લોલુપ બની જ્યા ત્યા ભટકતુ ફરે છે, ત્યારે તે નીતિની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ બની જાય છે

રાવણ, પદ્મોત્તર અને કીચક, આ જ અનૈતિક વાસનાના શિકાર બન્યા હતા તેમણે પોતાની પત્નીઓ ઉપરાત, પારકી સ્ત્રીઓ ઉપર વિકારભરી નજર નાખી હતી વાસનાની એક ઝાપટે સોનાની લકાને બળી મૂકી અને તે પોતે પણ નાશ પામ્યો અને જતા જતા પોતાની દુર્વાસનાને ત્યા જ મૂકતો ગયો.

નૈતિક પતનનુ બીજુ કારણ છે, અપ્રમાણિકતા તેનો જન્મ લોભની ભૂમિ ઉપર થાય છે ચાદીના થોડાક સિક્કાઓને માટે પણ માનવી ક્યારેક ક્યારેક નૈતિકતાની હદ છોડી દે છે તેની પાછળ બે હેતુઓ હોય છે પહેલો અભાવને કારણે સ્વભાવનો નાશ બીજો ધનને વધુ પડતુ મહત્ત્વ આપવુ તે. ભૂખથી સતાવતી ગરીબાઈ પણ કેટલીક વખત બીજાના ખિસ્સા પર હાથ

માટે છે એક કહેવત છે કે "ગરીબાઈ સર્વ પાપોની જનની છે" દરિદ્રની પીડાથી વધુ તેની બીજી કોઈ પીડા ભાગ્યે જ હશે. તેનાથી પીડતું મન ક્યારેક અપ્રામાણિકતાને આડકતરી રીતે નોતરતું હોય છે આવા ગુનાઓ માટે મોટે ભાગે સમાજ જવાબદાર છે

પણ ખરા કારણોમાં તો મોટે ભાગે પેટનું બહાનું માત્ર હોય છે. પેટ તો ખોટું જ બદનામ થાય છે જો પેટ જ બધી સમસ્યાઓનું મૂળ હોય તો પેટ ભરાયા પછી તો માનવી અનીતિને માર્ગે ન વળે! પણ એવું પણ જોવામાં આવ્યું છે કે અનીતિને માર્ગે એવાઓ જ આગળ વધે છે કે જેમના પેટ પૂરાં ભરેલાં હોય છે એ થા માટે એક વિચારકે કહ્યું છે કે પેટની માગણી પૂરી કરતી વખતે હંમેશા એ ખ્યાલ રાખજો કે તે તમને ન ખાઈ જાય. વાત પણ કાંઈક એવી જ બની છે માનવી દાળ-રોટલીની ફિકરમાં પડ્યો તે રોટલા ખાય છે પણ રોટલા તેને કદી પણ ખાતા નથી. પરંતુ પીળું પીળું સોનું જરૂર તેની માનવતાનો ભક્ષ કરે છે

ભારત, ઋષિ-મુનિઓની ભૂમિ કહેવાય છે આ ધરતી ઉપર મોટા મોટા તીર્થંકરો અને સંતો જ થયા છે જેમણે પોતાની વાણીથી જ નહિ પણ આચરણથી સત્યના સંસ્કાર રેડ્યા છે તેઓ સત્યને માટે જીવ્યા અને સત્યની ખાતર પોતાના બલિદાન દીધાં. પણ એ જ ભારતમાં આજે સત્યની [illegible] રહી છે આજે [illegible]માં અને [illegible]માં સત્ય છે પણ જીવનનું મંદિર તો તેના વિના સૂનું જ છે ત્યાં તો આ અપ્રામાણિકતા અને અનીતિ [illegible] બેઠાં છે આજે વ્યવહારમાં જોઈએ તો નીતિની [illegible] છે નીતિનો તો [illegible] થઈ ગયો છે [illegible] પણ [illegible] અને [illegible] નથી [illegible] લોકોની તો વાત જ ક્યાં કરવી!

[illegible] તો અપ્રામાણિકતા એક વ્યાપક [illegible] બની ગઈ છે [illegible] [illegible] તો [illegible] એનો અર્થ એ છે કે [illegible] તમને [illegible] [illegible]માં [illegible] પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] તેને [illegible] [illegible] તમને [illegible] [illegible]

રહેશે ઘીમાં વનસ્પતિ (Vegetable) મેળવવી એ તો આજે ઠેરઠેર છે. દૂધમાં પાણી મેળવવું એ પણ એટલુ જરૂરી થઈ ગયુ છે, કે જેટલુ જમ્યા પછી પાણી પીવુ જરૂરી બને છે પાચ વર્ષ પહેલા દૂધમા પાણી ભેળવાતું. આજે પાણીમા દૂધ ભેળવાય છે।

આ બધુ છે શુ ? માનવીના મનની અનૈતિકવૃત્તિ કેટલી હદ સુધી પહોંચી ગઈ છે। ભાવમા તો જરા પણ સરખાપણુ રહ્યુ નથી જ્યારે સૂર્ય ફરે છે, ચદ્ર ફરે છે, ગ્રહો અને ઉપગ્રહો ફરે છે, ભૌતિક વિજ્ઞાન મુજબ પૃથ્વી ફરે છે ત્યારે ભાવ કેમ સ્થિર રહે। દરેક ગ્રાહક સાથે નવો ભાવ થશે મને એક ભાઈએ કહ્યુ–ભાવ શો ? જેવો ગ્રાહક તેવો ભાવ જરા કોઈ સુધરેલો (Upto-date) આવ્યો, અને તમને લાગે કે આની પાસે કઈ દાળ ગળે તેમ નથી, તો જે સાચો ભાવ હશે તે કહેશો તેના ગયા પછી કોઈ બિચારો ભલો ભોળો ગામડીયો ખેડૂત આવ્યો, અને જાણ્યુ કે આ ઠીક પક્ષી જાળમા આવ્યુ છે, તો તે જ વસ્તુના બમણા કે ચાર ગણા બતાવશો. આ છે આજની વ્યાપારનીતિ।

ભારતના મોટા મોટા શહેરોમા કોઈ પણ ઠેકાણે જાઓ, દરેક જગાએ વ્યાપારની નીતિનુ આ કહ્યુ તેવુ જ ચિત્ર જોવા મળશે હવે યુરોપની વાત, કે જેને તમે અનાર્ય, મિથ્યા દૃષ્ટિ કે ન જાણે શુ શુ કહો છો શ્રી કૌશિકજીનો એક નિબધ છે, દિલ્હી અને લડન તેમા તેમની લડનયાત્રાનુ વર્ણન કરતા તે કહે છે કે–"જ્યારે હુ ઇગ્લાડની રાજધાની લડનમા એક દુકાન ઉપર ગયો, ત્યારે તે વેપારીએ મારુ સ્વાગત કર્યુ મે તેને કહ્યુ કે–મારે એક વરસાદી કોટ (Rain coat) જોઈએ છે તેણે કહ્યુ–પહેલે માળે, જમણી બાજુ પહોચી જાઓ આટલુ કહી તે બીજા ગ્રાહકો તરફ વળ્યો

હુ તેણે બતાવેલી જગાએ પહોચ્યો એક રેઈનકોટ લીધો અને તેના પૈસા ચુકાવી આપ્યા મે પછી, વેપારીને પૂછ્યું કે તમારે ત્યા એક જ ભાવ છે

તેણે કહ્યુ કે–એક ભાવ છે ? એટલે તમે શુ કહેવા માગો છો ? માફ કરજો, તમારા કહેવાની મતલબ હુ સમજી શકયો નથી જેવી ચીજ તેવા ભાવ છે

બે સેકન્ડ પછી તે મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજ્યો તેણે કહ્યુ–જુઓ, રેઈન કોટની કિમત બધી જગાએ એક સરખી જ છે હા બનાવનાર કપનામા ફેર હોઈ શકે છે હુ કોટ લઈને બહાર નીકળ્યો મને વિચાર થયો કે લડન

યુરોપનુ બજાર છે તો દિલ્હી ભારતનુ બ જાર છે છતાં દિલ્હીમાં ફુવારા (Fountain)થી ફતેહપુર સુધી આવતાં આવતાં આનાના ફુ આરાની મોળીની કિંમત પણ એક આનાના ફુ આરા જેટલી જ થઈ જાય છે

આવી છે તેમના જીવનની એકરૂપતા જે આપણા લેખક અને સાહિત્યકારોને પણ આકર્ષે છે તેમના જીવનની નૈતિકતાનો એક બીજો દાખલો આપુ ઈંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં છાપાં વેચવાની પદ્ધતિ કંઈક જુદા પ્રકારની છે ત્યાં સમાચારપત્રો વેચનાર ફેરીઆઓ ફરી ફરીને બૂમો નથી પાડતા તેમ ન તો તે વેચવા માટે કોઈ જગ્યાએ બેસી રહે છે રસ્તા ઉપર, અમુક જગ્યાએ તે અખબારોનો ઢગલો કરી તેના ઉપર વજન મૂકી દે છે કે જેથી તે ઉડી ન જાય. એક પાટીયા ઉપર તેની કિંમત લખેલી હોય છે પેપરવાળો સવારમાં બધુ ગોઠવીને જાય છે સાંજે તે આવે છે અને ગણે છે તો પૈસા અને પેપરનો મેળ, બરાબર મળી રહે છે એક પૈસો પણ ઓછો નીકળતો નથી જો કદાચ ભારતમાં આવો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પેપરો તો બધાં જતાં રહેશે, પણ પૈસા કેટલા રહેશે! સાંજ સુધી જો ખાલી પેટી પણ રહે તો સારુ અગર સત્તર રૂપિયાના અખબારોના બદલામાં સત્તર નયા પૈસા પણ મળે તો સમજવુ કે તમારુ તકદીર તેજ છે

આ એ જ ભારતની ધરતીની વાત છે કે જેને સંતો અને ઋષિમુનિ ઓએ પોતાના જ્ઞાનનાં જળ વડે સીંચેલી છે અને સત્યનો રાહ બતાવ્યો છે જે ભૂમિ ઉપર સત્યની અગ્નિપરીક્ષા માટે હરિશ્ચંદ્રે પોતાનુ રાજ્ય, પ્રિય પત્ની તારામતિ અને નાના કિશોર રોહિતને છો ડ્યાં હતા આજ, એ જ ભારતની ભૂમિના રહેવાસીઓ બે પૈસા ખાતર સત્ય અને પ્રમાણિકતાને છોડી દે એ કેટલા દુઃખની વાત છે! આનો અર્થ એ નથી કે હુ યુરોપનાં ગીત ગાઉં અને ભારતને અપમાનિત કરુ ? ધરતી ઉપર જન્મ લીધો તેને ખોટા આક્ષેપોને કારણે તિરસ્કારવી એ કેટલું કૃતઘ્નતાભરેલું કાર્ય છે!

પણ ભારતની નૈતિક સ્થિતિનો હ્રાસ થતો જોઈને ક્યા ભારતવાસીનું દિલ નહિ દાઝે! યુરોપ પાસેથી તમે પણ લીધુ છે છેલ્લાં સૈકાઓ સાથે રહેવાથી તમે તેમની ઘણી વસ્તુઓ શીખ્યા છો. કોટ-પાટલુન પહેરતાં ટેબલ પર બેસી છરી કાંટા અને ચમચા (Knives forks and spoons) થી ખાતાં અને હાથે પકડી અને ઊભા રાખતાં શીખ્યા ઓછો ઉપાડે માથે ફરતાં શીખ્યા. ન શીખવા જેવુ તો પણ શીખ્યા પણ

શીખવા જેવુ શુ શીખ્યા ? ન શીખ્યા તેમના વેપારની પ્રમાણિકતા ન શીખ્યા તેમનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કે ન શીખ્યા તેમની સમયની નિયમિતતા

જો વિદેશીઓની નૈતિકતા ન શીખ્યા તો કાંઈ ફિકર નહિ પણ તમે તમારી નૈતિકતા પણ જાળવો તો સારુ એવુ નથી કે નૈતિકતા માત્ર વિદેશોમા જ છે અને ભારતમા તે હતી જ નહિ લાખે ક્યા જાઓ છો ? હમણા હમણાની થોડાક વર્ષ પહેલાની જ વાત છે સુલતાન શાહરૂખનો એલચી અબ્દુલ રઝાક, સને ૧૯૪૨મા ભારતના પ્રવાસે આવ્યો હતો તેણે પોતાના પુસ્તક "મુતાલુલ સાદીન"મા લખ્યુ છે કે "ભારતમા દરેક જાતનો માલ બજારોમા ખુલ્લો પડ્યો રહે છે માલિક નજીકમા ન હોવા છતા પણ કોઈ તેને હાથ સુદ્ધા લગાડતુ નથી '

આ છે વિદેશીઓના મોઢે આપણા ભારતની વ્યાપારિક નૈતિકતાની પ્રશસા અને જુઓ, કર્નલ સ્લીમેને લખ્યુ હતુ કે "ગામડાના રહેવાસીઓ ગ્રામપચાયતો સમક્ષ દઢતાપૂર્વક સત્યને સાથ આપે છે મારી નજર સમક્ષ સેકડો દાખલા એવા બન્યા છે, જેમા એક બાજુ માણસની સામે સપત્તિ, સ્વાધીનતા અને પ્રાણરક્ષાનો પ્રશ્ન હતો, અને બીજી બાજુ સત્યની રક્ષાનો પ્રશ્ન હતો પરતુ અમારા બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે તેણે સપત્તિ અને સ્વાધીનતાને ઠોકરે મારી, પણ સત્યનો પલ્લો ન છોડ્યો

વિદેશીઓએ તે વખતે કરેલી ભારતની પ્રશસાના ચિત્ર સાથે આજના ભારતની સરખામણી કરો અનૈતિકતાની પાછળ દોડવામા કોઈ વર્ગ પાછળ રહી ગયો નથી માત્ર વેપારીવર્ગની વાત નથી સરકારી નોકરો પણ ક્યાં પાછા પડે તેમ છે ? ત્યા પણ લાચ અને રુશ્વતખોરીનુ બજાર તેજ છે. નાના કારકુન (Clerk) થી માડીને મોટા અમલદાર (Officer) સુધી બધાય હોશિયાર છે જેના હાથે જેટલુ ચઢ્યુ, તેટલુ લેવાનુ તે કદી ભૂલે તેમ નથી અરજી ઑફિસર સુધી પહોચાડવી હોય, તો જ્યા સુધી પટાવાળાના હાથમા રૂપિયો નહિ મૂકો ત્યા સુધી, અરજી આગળ જ વધશે નહિ. તેને ચાપાણીના પૈસા આપી આગળ વધશો, પછી મોટા અમલદારનું તો મો પણ મોટુ જ હોય છે ને ? એ કહેશે કે અરજી ઉપર કઈક વજન (Paper weight) મૂકો, નહિ તો ઊડી જશે બિચારો કોઈ સીધો સાદો માણસ, પથ્થર ઉપાડીને તેના ઉપર મૂકે તો તે બુધ્ધુ જ ઠરશે. તેના ઉપર મૂકવાનુ વજન કયુ છે તે તો તમે જાણતા જ હશો તેમા વધારે કહેવાની જરૂર નથી તમે પોતે જ તેનો અનુભવ કદાચ કરી ચૂક્યા હશો.

ન્યાયવિભાગમાં પણ શી સ્થિતિ છે ? ત્યાં પણ ભેટ ધરવી પડે. આજે તો આ બહુ સામાન્ય વાત થઈ ગઈ જેના ખીસામાં પૈસાનું જોર હોય તે અપીલમાં જઈ શકે છે તેની અપીલ આગળ પણ વધે છે ન્યાયનું પલ્લું પણ કદાચ તેની તરફ ઢળશે કે જે બાજુ વજન વધારે હોય. કોઈના હાથે ગંભીર ગુનો થઈ ગયો અને નિરપરાધી સાબિત થવું હોય તો કોઈ હોશિયાર વકીલને શરણે જાય. તેની ભેટ પૂજા બરાબર કરે. પછી જુઓ, કેવી સફાઈથી તે તમને બચાવે છે કંઈ ખૂટે કે લાગે તો તેના ખીસામાં જ હોય છે સૌથી પહેલાં તો તે શીખવાડશે કે કોર્ટમાં ગુનાની કબૂલાત ન કરશો.

આજે તો વકીલ બોલ્યો કે ભગવાન બોલ્યો. તે જેટલા અક્ષર શીખવાડશે તેટલા જ બોલવાના એક અક્ષર આઘોપાછો નહિ. કારણ કે એટલા પૂરતો તો તે શરણ્ય કૃપાળુ છે તે આરોપીને કહે છે કે सर्वान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज અપરાધીની દૃષ્ટિમાં ભગવાન તો ભગવાન છે જ પણ વકીલ પણ ભગવાનથી અંશમાત્ર પણ ઊતરતો નથી વૈદિક દર્શન અનુસાર કહેવાય છે કે હજારો પાપો કરીને પણ જો ભગવાનના શરણે આવતા જશો તો તે બધાં પાપો (અપરાધ) માફ કરી દેશે. અહીં પણ બસ આ જ વાત છે વકીલના અનુગ્રહથી સવ અપરાધવાળો કદાચ એક દિનમાં નિર્દોષ તરીકે સિદ્ધ થશે. જરૂર પડે ડૉક્ટરનું પ્રમાણપત્ર (Certificate) પણ મળી જશે પણ ત્યાં સુધી તો ગરમી કરવી પડશે. પછી તો તે તમારી સેવામાં તૈયાર જ છે

અહીં તો કોઈ વકીલ કે ડૉક્ટર નથીને ? નહિ તો તેમને એમ થશે કે આજે આખું વ્યાખ્યાન અમારા ઉપર જ આપવા માંડ્યું છે (સભામાં હસાહસ) પણ હું કોઈની વ્યક્તિગત ટીકા કરતો નથી કે તેમાં ઊતરવા માગતો નથી. પરંતુ આ જે ઈમાનદારીનો અભાવ દેખાઈ રહ્યો છે તેનાથી ખરેખર દુઃખ થાય છે વકીલો જો તેમના કાર્યમાં સફળ થવા ઈચ્છતા હોય તો તેમણે, ગાંધીજીના આદર્શને પોતાનો આદર્શ બનાવી લેવો જોઈએ. ગાંધીજીએ શરૂઆતમાં વકીલાતનો ધંધો કર્યો હતો ત્યારે તે મહાત્મા નહોતા બન્યા. પછી તેમણે એવો નિયમ લીધો કે ભલે એક પૈસો પણ ન મળે પણ કોઈ ખોટો કેસ હાથમાં નહિ લઉં કેમકે જ્યારે ખોટો કેસ લડવા માટે કોર્ટમાં ઊભો રહીશ. ત્યારે મારો આત્મા કહેશે કે— ગાંધી ! તું ખોટો છે —જૂઠો છે તો તે વખતે હું હતાશ પણ થઈ જઈશ. તેમના કથન તો જ્યાં

સત્ય પ્રત્યે કેટલી નિષ્ઠા ભરેલી હતી ? સત્ય પ્રત્યે તેમને અડગ શ્રદ્ધા હતી તે કહેતા કે ઈમાનદારી એ સાચું સોનું છે, તેને જેટલું કાવે તેટલું તપાવો

તિરૂવલ્લુવર એ બાહુ જ મોટા વિચારક થઈ ગયા તેમણે એક વખત કહ્યું હતું કે-"**દગાબાજીથી ધન એકઠું કરવું એ કાચા ઘડામાં પાણી ભરવા જેવું છે**" એ કેટલો વખત ટકશે ? પણ આજે તો બધા પ્રયત્નો એ જ દિશામાં થઈ રહ્યા છે ધર્મ સુદ્ધાને તેમા ઘસડવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ પાપને ઢાંકવા માટે થઈ રહ્યો છે પણ યાદ રાખજો કે ધર્મ અને અનીતિ, બન્ને એકબીજાની વિરૂદ્ધ દિશાના પ્રવાસીઓ છે ધર્મ, બધુ સહી લેશે પણ અનીતિ બરદાસ્ત નહિ કરી શકે એ પણ નક્કી જ છે કે જો વ્યક્તિનુ નૈતિક જીવન સુદર ન હોય તો, તેની ધાર્મિક ક્રિયાઓની છાપ જનતા પર બરાબર નથી પડી શકતી એક માણુસ ચાલતી ટ્રેને ખીમુ કાતરે અને મદિરમા જઈને પ્રાર્થના કરે કે ઉપાશ્રયમા આવીને સમાયિક કરે તો એ પ્રાર્થના કે સામાયિકની શી કિમત છે ?

નીતિ વિનાનો ધર્મ, એ પાયા વિનાનો મહેલ છે, એક મકાન છે, સાત મળની ભવ્ય હવેલી છે ફરસબધી ચળકતા છે, દિવાલો પણ રગ-રોગાનથી ચળકી રહે છે, દરિયાની ઠડી હવા પણ તેમા આવે છે જો તે દસ હજારમા વેચાતું હોય તો તમે લેવા તૈયાર થશો ? જ્યા દસ હજાર તો એક બ્લોકની પાઘડી આપવી પડે છે ત્યા આખુ મકાન દસ હજારમાં મળતુ હોય, તો તમે જરા પણ વિલબ નહિ કરો પણ પછી તમને ખબર પડે કે મકાન તો સુદર છે પણ તેનો પાયો માત્ર દોઢ ફૂટ જ છે, તો શુ પછી તમે તે ખરીદ કરશો ? ખરીદવાની વાત તો બાજુ પર રહી પણ એવું પાયા વિનાનુ મકાન મફતમા કોઈ આપે તો પણ તમે લેવા તૈયાર નહિ થાવ

આ તો મકાનની વાત થઈ હવે જરા જીવનની વાત સાભળો ધર્મનો મહેલ ઊભો કર્યો વ્રત અને ઉપવાસની તેમા સજાવટ કરી દાનની ચળકતી-ફરસબધી બનાવી સામાયિકનો મજલો પણ બાધ્યો પરતુ તેમા નૈતિક જીવનનો પાયો એક ફૂટ પણ ઊડો ન ગયો ! તો એવા મહેલની શી કિમત મળશે ?

કપડુ ગદુ હોય તો તેના ઉપર રગ સારી રીતે કેમ ચઢી શકે ? સારો રગ ચઢવવા માટે, પહેલા કપડાને સ્વચ્છ કરવુ પડશે જીવનને પણ આધ્યાત્મના રગે રગવા માટે પહેલા સ્વચ્છ બનાવો નૈતિકના જળ વડે તેને સાફ

કરો. ધર્મને માટે નૈતિકતા એ પહેલી શરત છે જો પ્રાથમિક જરૂરિયાતની ઉપેક્ષા કરીને તમે આગળ વધવા જશો તો તમને ભાગ્યે જ સફળતા મળશે.

નીતિ વિનાનો ધર્મ લોકમાં ક્યારેય પણ આદર પામી શકતો નથી. મોટા પ્રમાણમાં પ્રીતિભોજન ગોઠવવામાં આવ્યું હોય જાતજાતનાં મિષ્ટાન્નો હોય છતાં જો શાકમાં મીઠું ન હોય તો લોકો કહેશે કે કેવી રસોઈ બનાવી! કોઈ મજા ન આવી બરાબર એ જ રીતે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કમઠાણ કરી સામાયિકો કરતાં કરતાં મોં ઉપર મુહપત્તીની દોરીની રેખાઓ પડી ગઈ છતાં પણ જો નૈતિક જીવન ઉજ્જવળ ન હોય તો લોકો કહેશે– જોયો છો! પૂરો બગભગત છે! કારણ કે જનતા સિદ્ધાંતને નહિ, આચરણને જુએ છે જનતા તમને એ નહિ પૂછે કે તમારા આદર્શ કેટલા ઊંચા છે તે તો એ જોશે કે એ આદર્શોને તમે જીવનના વ્યવહારમાં કેટલા ઉતાર્યા છે! સિદ્ધાંત બનાવી લેવામાં કંઈ વાર નથી લાગતી. વાર તો તેને આચરણમાં મૂકતાં લાગે છે

સિદ્ધાંત જ્યારે આચરણમાં ઊતરે છે ત્યારે વ્યક્તિની શક્તિની પરીક્ષા થાય છે તે વિના જીભેથી બૂમો પાડી સિદ્ધાંતોની વાતો કરવી એની શી કિંમત છે! નિયમ ભલે નાનો બનાવો પણ સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી તેનું પાલન કરો. તે સિવાય તમારું વ્યાવહારિક જીવન પણ સુંદર નહિ બની શકે. નીતિના, ભલે પણ નિયમને, જીવનમાં ઉતારીને જુઓ કે કેવો આનંદ થાય છે માનવ —નીતિની મર્યાદાથી એક કદમ પણ આગળ ભરવામાં હજાર હજાર વિપત્તિઓને આમંત્રણ આપવાનું છે કોઈક વખત ક્ષણિક સ્વાર્થને સંતોષવા માટે માણસ અનીતિના માર્ગે કદમ ભરે છે પણ એ કદમ ભયંકર વિનાશનું સાધન બનીને આગળ જતાં તેને જ નડે છે

એક વખતની વાત છે એક ભાઈએ સર્પદંશની અકસીર દવા શોધી કાઢી વૈજ્ઞાનિક રીતે તેનો પ્રયોગ કર્યો અને તેમાં તેમને સફળતા પણ મળી. પછી તેમણે તેનાં ઇન્જેક્શન કાઢ્યાં તેની કિંમત સોળ રૂપિયા હતી છતાં લોકોમાં તેની ખપત વધી ગઈ કારણ કે એ ઇન્જેક્શનથી, મરવા પડેલાઓ બેઠા થઈ જતા હતા. સોળ રૂપિયામાં જીવ બચી જાય તો એ સોદો કંઈ મોંઘો નથી

ત્યારે એ કંપનીની ખ્યાતિ પ્રસરવા માંડી મોટા પ્રમાણમાં ઓર્ડરો આવવા લાગ્યા ત્યારે બીજા વેપારીએ જોયું કે આ વેચાણમાં આવક (Income) ખૂબ છે તેણે તે ઇન્જેક્શનની એક શીશી ખરીદ કરી તે પ્રમાણે તે જ

આકાર અને પ્રમાણના ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યા લેબલ પણ એવુ જ હતુ. પરતુ, દવાના નામે, તેમા રગીન પાણી જ ભરેલુ હતુ. ઉપરનાં લેબલ તો બધે સારા હોય છે પણ અદર શુ ભર્યું છે? લેબલ તો સામાયિકનું લગાડ્યુ છે પણ અદર સમભાવનું તત્ત્વ છે કે ખાલી પાણી, તે તો તમે જ વિચારજો

પૈસાની પિપાસા શુ શુ નથી કરાવતી! નવી કપનીએ ઇન્જેકશન તૈયાર કર્યા અને આઠ રૂપિયે વેચવા શરૂ કર્યા દુનિયાને તો સસ્તુ પણ જોઈએ છે. એક વસ્તુ આઠ રૂપિયામા મળતી હોય તો તેના સોળ ખર્ચવા એ તો મૂર્ખાની ગણત્રીમા નામ નોંધાવા જેવુ છે આની હરીફાઈ (Competition)મા જૂની કપનીને હારી જવુ પડ્યુ કારણ કે તેને આઠ રૂપિયામા વેચવાનુ પરવડે તેમ નહોતુ તેમ, સોળ રૂપિયામા કોઈ ખરીદનાર નહોતુ છેવટે નવી કપની ચાલી અને જૂની કપની બેસી ગઈ

બહારની દુનિયા, ફક્ત લેબલ જુએ છે તમે પણ લેબલ જ જુઓ કે તેની અદરનુ તત્ત્વ પણ જુઓ છો? લેબલના ચળકાટમા તમારી આખો ભૂલાવામા ન પડી જાય તેનુ ધ્યાન રાખજો તમે લેબલના નહિ, તત્ત્વના ગ્રાહક બનો એ લેબલ અને રગીન પાણી ઝેરને ઉતારી નહિ શકે એનાથી તો જનતાની સાથે દગો થાય છે કોઈ બિચારાના બાળકને સાપ કરડ્યો હોય અને તે આવુ ઇન્જેકશન લાવે અને અપાવે, તો એ રગીન પાણી શુ સાપનુ ઝેર ઉતારી, જીવ બચાવી શકશે? તે બિચારો પિતા પોતાના ભાગ્યને દોષ દઈ આસુઓ પાડ્યા કરશે

આ કેટલુ મોટુ પાપ છે? ભેળસેળ તો દરેક વસ્તુની ખરાબ છે. પરતુ, તેમા ય દવાઓમા આવી જાતની દગાખોરી કરવી, એ બહુ જ મોટુ પાપ છે બિચારા દર્દીના મનમા એમ હોય છે કે તે દવા લેતો રહે છે, પણ ખરેખર તો તેના પેટમા દવાને બદલે ચાકના ટુકડા જતા હોય, પછી રાખનો આરામ થાય? આવી દગાબાજી તેના પ્રાણ હરી લે, તેની જવાબદારી કોની રહેશે? પૈસાના ગુલામો આવા પાપની તરફ પણ કદી જોશે?

એક કહેવાત છે કે "**अर्थी दोषो न पश्यति**" અર્થાત્-લોભીને મનથી કોઈ પાપ નથી એક દિવસ, એ કંપની ઉપર એક વ્યક્તિનો ફોન (Telephone) આવ્યો- "ઇન્જેકશનની જલ્દી જરૂર છે કોઈની સાથે જલ્દી મોકલી આપો" શેઠનો દીકરો ઇન્જેકશન લઈ ત્યા પહોચી ગયો.

જોયું તો એક બાવીસ વર્ષનો યુવાન પડેલો હતો. તેને નાગે ડંખ માર્યો હતો. તુરત જ ડૉક્ટરને બોલાવ્યા

પિતાને આશા હતી કે હમણાં દીકરો આંખ ઉઘાડશે. પણ દીકરાએ હંમેશને માટે આંખો મીંચી દીધી દીકરાને મરતો જોઈને મા ફેર ખાઈને રોઈ પડી બીજી તરફ તેની તુરતની પરણેલી પત્ની પટકાઈ પડી. આ બાજુ તેના પિતાની આંખમાંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. શેઠના દીકરાએ આ કરુણ વાતાવરણ જોયું તો તેનું દિલ દ્રવી ગયું તેણે ઘેર આવી બાપને કહ્યું– બાપા! આ ધંધો તો બહુ ખોટો છે આ મૂકી દો આપણા જેવા સરખા સ્વાર્થને લીધે કોઈના પ્રાણ જાય એ તો ભયંકર અપરાધ કહેવાય."

બાપે કહ્યું દીકરા! તને હજુ ખબર નથી કે પૈસો કેમ કમાવાય છે આવી ધર્મની વાતો તું ક્યાંથી શીખી આવ્યો? કાલથી ઉપાશ્રયમાં જઈશ નહિ અને ધર્મ તો તેના ઠેકાણે કરવાની વસ્તુ છે જો રાત અને દિવસ ધર્મ કર્યો કરીશ તો ભૂખે મરવાના દહાડા આવશે.

બાપની સામે બેટાનું કાંઈ ન ચાલ્યું એક દિવસ એ જ છોકરો પોતાના મિત્રોની સાથે સહેલગાહ (Picnic) માટે ગયો હતો. સાંજના આવતી વખતે તેના પગે કોઈએ ડંખ માર્યો. બેટરી (Battery)થી જોયું તો કાળો ઝેરી સાપ દર ભણી જઈ રહ્યો હતો. તેના મિત્રો ગભરાયા. તેને ઉપાડીને ઘેર લઈ આવ્યા બાપે પોતાના એકના એક દીકરાની આ હાલત જોઈને તે અવાચક થઈ ગયો તે દોડતો જૂની કંપનીમાં ગયો અને કહ્યું– સોળ રૂપીયા લ્યો અને મને એક ઇન્જેક્શન આપો. મારા દીકરાને સાપ કરડ્યો છે જૂની કંપનીના માલિકે કહ્યું– બીજાના છોકરાને સાપ કરડે તો તમે ઇન્જેક્શન આપો છો અને તમારા દીકરાને માટે ઇન્જેક્શન લેવા તમે અહીં કેમ આવ્યા! ખરી વાત તો એ છે કે તમારી કંપનીની હરિફાઈને લીધે અમારો માલ ચાલી ન શક્યો એટલે અમે બનાવવાનું બંધ કર્યું છે "

શેઠે કહ્યું– જોઈએ તો બત્રીસ લ્યો પણ એક બાટલી મને ગમે તેમ કરીને પણ આપો. પેલાએ કહ્યું– તમે બત્રીસસો આપો તો પણ હું આપી શકું તેમ નથી કારણ કે મારી પાસે સ્ટોકમાં જ નથી.

નવી કંપનીનો માલિક પાછો આવ્યો. તેની દુકાનમાં સેંકડો બાટલીઓ પડી હતી. પણ તે બીજાને માટે હતી ભલે દુનિયા ન જાણે પણ તે પોતે તો જાણતો જ હતો કે તેમાં રંગીન પાણી જ ભરેલું છે તે શા કામની! છેવટે ૭ કલાકમાં તેનો પુત્ર દેહ છોડી ગયો

કુદરતે તેને જબરી લપડાક લગાવી હતી જેના ઘરમા અનીતિનાં પગલા પડ્યા, તે ક્યારેય સૂખે સુઇ શકે ? બીજાને રડાવનાર, પોતે ક્યા સુધી હસતો રહી શકે ? એક કવિએ કહ્યુ છે –

જેવી કરે છે કરણી, તેવી તુરત ફળે છે,
બદલો ભલા બુરાનો, અહી ને અહી મળે છે

ડુંગળી ખાઈને કોઈ એલચીના ઓડકાર લાવવા ઈચ્છે તો શું તે બની શકે ? આગ પર હાથ રાખી, પછી ભગવાનને પ્રાર્થના કરે કે જોજે મારો હાથ ન બળે! ખોટા કામ કરીને માણસ એમ ઈચ્છે કે તેનાં કડવાં ફળ ન મળે, તો એ કદી પણ બનવાનુ નથી મકાન ચણનાર ઊચે ચઢતો જાય છે, અને કૂવો ખોદનાર નીચે ઊતરતો જાય છે તમે જ નિર્ણય કરો કે તમારે કયે રસ્તે જવુ છે

હાલ્લામાં જે ઓર્યુ છે, તે જ કડછીથી નીકળવાનુ છે બાજરીનો લોટ નાખી પછી ભાત કાઢવાની આશા રાખે, તે ક્યાથી સફળ થશે ? જીવનમાં બુરાઈનો આટો ભેળવી પછી તમે પુણ્યના મીઠા ભાતની આશા રાખો તો તે આકાશકુસુમવત્ છે કુડામા મીઠુ ભરી તેમા ગુલાબનો છોડ રોપનાર બુદ્ધિશાળી નહિ કહેવાય તેવી જ રીતે, બીજાના હક્ક, હિતોને કચડી નાખી તેમા ધર્મનો છોડ ઉગાડવાની ઈચ્છા રાખનાર ક્યાનો બુદ્ધિમાન છે ?

સમય ખૂબ થઈ ગયો છે ઘડિયાળ આગળ વધે છે છતા એક વાત પૂછવાનું મન થાય છે વીછી ઝેર એકઠુ કરે છે અને દુનિયાને ઝેરી ડખ દે છે મધમાખી, મધ એકઠુ કરે છે, તે દુનિયાને મિઠાશ આપે છે હવે શુ કરવુ ? વીછીની માફક ઝેર જમા કરવુ કે મધમાખીની માફક મધ એકઠુ કરવુ ? મને ખાત્રી છે કે તમને પહેલી વાત પસદ નહિ હોય. હુ એ જ ઇચ્છુ છુ કે તમે જીવનમા નૈતિકતાના મધનો સગ્રહ કરો અને દુનિયામા તેની મિઠાશનો ફેલાવો કરો

તા ૧૧-૧૦-૫૯, જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા.

પશુની તરફ રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ખાઈને ચાલ્યું જશે પણ માનવીના સંબંધમાં એમ નથી. તેની તરફ એ રીતે રોટલીનો ટુકડો નાખશો તો તે ભૂખે મરવાનું પસંદ કરશે પણ એવી રીતની રોટલી તે શું પણ મિષ્ટાન્ન સુદ્ધાંને ઠોકરે મારશે. થાળીમાં સારી રીતે પીરસાઈને વ્યવસ્થિત રીતે ભોજન આવશે, તો જ તે ખાવા બેસશે. કારણ કે એ સૌંદર્ય પ્રિય છે. સૌંદર્યમાં પણ એક આકર્ષણ છે જે હૃદયમાં પરિવર્તન લાવે છે.

મુનિનું સૌંદર્ય ધર્મસ્થાન અને ધર્મોપકરણનું સૌંદર્ય જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરે છે. આગમ આ વાતનાં સાક્ષી છે. એનાથી મુનિનાં સૌંદર્ય મગધ સમ્રાટ શ્રેણિકના જીવનની અંધારી ગુફામાં સત્યનાં કિરણોનો પ્રવેશ કરાવવામાં બીજાં કારણોની સાથે અનાથી મુનિનું સૌંદર્ય પહેલું નિમિત્ત છે. જે શ્રેણિકને જોઈને સાધુ અને સાધ્વીઓના મનમાં એક આકર્ષણ પેદા થઈ ગયો હતો. જે સૌંદર્યની તેમણે માત્ર આશા જ નહિ, પરંતુ તેવા સૌંદર્યની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ (નિયાણું) સુદ્ધાં કર્યો હતો અને તેના બદલામાં પોતાની અમૂલ્ય સાધનાઓને પણ ખાક કરવા તૈયાર થઈ ગયા હતા તે જ સમ્રાટ મુનિના સૌંદર્યને જોઈને ચકિત થઈ ગયો હતો. તેના કંઠમાંથી સ્વર નીકળે છે —

अहो वण्णो अहो रूवं अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ति अहो भोगे असंगया ॥

— ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૨ ગા. ૬

રાજા કહે છે કે—અહો ! આ મુનિનો કેવો વર્ણ છે કેવું રૂપ છે કેવી

સૌમ્યતા છે! તેમની ક્ષમા, નિર્લોભતા અને ભોગો પ્રત્યેની અસંગત, ખરેખર, ચકિત કરી નાખે તેવી છે મહામુનિના આ સૌંદર્યમા કુદરતી સ્વાભાવિક્તા છે, લીપસ્ટીક અને પાવડરની બનાવટી ચમક નથી, કે જેની પાછળ આજે મુબઈ ઘેલુ થયુ છે કુદરતી સૌંદર્યને જો ખોઈ નાખ્યુ તો પછી, નકલી કયા સુધી ચાલશે? આ વાસ્તવિક સૌંદર્ય હતુ, જેણે સમ્રાટને આકર્ષિત કર્યો હતો

આગમોમા, આચાર્યપદ કોને આપવુ તેનુ વર્ણન આવે છે તેને માટે યોગ્ય પાત્ર ખોળી કાઢવાનો આદેશ છે તેની બધી યોગ્યતાઓમાં એક યોગ્યતા એ પણ છે કે તે "रुव संपन्ने" અર્થાત્ સૌંદર્યશાળી હોય તેનુ કારણ એ છે કે આચાર્ય, સઘના નિયામક છે બહારનુ કોઈ પણ આવે તો તેને સૌથી પહેલો પરિચય તેમનો થાય છે વ્યક્તિની આખો સીધી હૃદય ઉપર પડતી નથી પહેલા તે શરીર ઉપર પડે છે ત્યા જો તેને કાઈ આકર્ષણ જેવુ જણાય, તો પછી તે હૃદય સુધી પહોચવાનો પ્રયત્ન કરશે તે સિવાય, પહેલી જ ક્ષણે જો તેના મનમા ધૃણા થઈ, તો તે આગળ શી રીતે વધશે?

પ્રદેશી રાજા જેવા ક્રૂર રાજાને પણ, મહામુનિ કેશીકુમારનુ સૌંદર્ય આકર્ષતુ હતુ જરા યાદ કરો તમે રાયપસેણીય સૂત્ર તો સાભળી ચૂક્યા છો, જ્યારે ચિત્ત સારથી, તેના રથને ઉદ્યાન તરફ વાળતો હતો ત્યારે, તે માત્ર તેના રથનો જ નહિ, જીવનનો પણ સારથી હતો તેણે તેના જીવન-રથને એવો વાળ્યો કે તેનો કાયાકલ્પ થઈ ગયો પ્રદેશી રાજા, વિશ્રામ લેવા માટે જ્યારે રથમાથી ઊતર્યો ત્યારે ઉદ્યાનમા મહામુનિ કેશીકુમારને વિશાળ જનસમુદાયની સમક્ષ પ્રવચન કરતા જોયા પહેલા તે તેમને માથુ મુડાવેલ અને મૂર્ખ સમજે છે પણ પછી, તેમના શરીર તરફ નજર પડતા, તેના વિચારના વહેણ બદલાઈ જાય છે તે વિચાર કરે છે કે—"કેટલો સુદર આનો દેહ છે, કેટલો તેજસ્વી છે! તે શુ ખાતો હશે? રાજા પ્રદેશીના જીવનને નવો વળાક આપવામાં, આમ, કેશીકુમારનો અલૌલિક તેજથી ભરેલો દેહ, પહેલો હેતુ બને છે મુનિમા સૌંદર્યની સાથે સ્વાભાવિક્તા પણ છે કૃત્રિમતા તેમને જરા પણ સ્પર્શી નથી સૌંદર્યના કૃત્રિમ સાધનો અપનાવવાને માટે જૈન ધર્મ જરા પણ છૂટ આપતો નથી ફેશનને માટે તે ઈન્કાર કરે છે તે કહે છે —

"विमूसा वत्तियं भिक्खु कम्मं वंधई चिक्कणं ।"

दसवे० सूत्र

અર્થાત્—વિશુદ્ધ એવો શરીરની સાજસજાવટમાં રહેનાર સાધુ ચીકણાં કર્મ બાંધે છે—તેને કર્મનાં પ્રગાઢ બંધન થાય છે. દેહની સજાવટ સાધકના મનની દેહાસક્તિને પ્રગટ કરે છે. કારણ કે દેહ પ્રત્યે જો અનુરાગ હશે, તો જ તેની સજાવટ માટે પ્રયત્ન કરશે.

જૈન ધર્મ કહે છે કે દેહ સાથે નહિ, દેહાતીતની સાથે પ્રેમ કરો. હાડકાના માળખા સાથે કરવામાં આવતો પ્રેમ વિશુદ્ધ અને સ્થાયી નથી હોતો. આ દેહ એક દિવસ તો રાખ બનવાનો જ છે. પછી તેની સાથે પ્રેમ કરીને કોઈ શું મેળવશે? જો પ્રેમ કરવો હોય તો આત્માની સાથે કરો કે જેનો શાશ્વત આનંદ ક્યારે પણ ખતમ થતો નથી.

ફેશન તો ક્યાં પણ ન જોઈએ. પછી ધાર્મિક ઉપકરણોની તો વાત જ ક્યાં! તે તો તદ્દન સાદાં અને સાફ હોવાં જોઈએ. તેમાં પણ ફેશન દાખલ થઈ તો પછી કહેવાનું શું રહ્યું! જે મોક્ષ પામવા માટે, મોહક વેશનો ત્યાગ કર્યો અને સાધુધર્મમાં આવ્યા પછી તેજ ઉપકરણોને ઠઠારી, તેમાં મોહ પામવાનો કોઈ અર્થ નથી. આ તો એવું થયું કે ઉપવાસ માટે અનાજનો ત્યાગ કર્યો કર્યો પણ તેના બદલે બીજી ચીજો બમણી ખાધી!

આ વાત આપણી માતાઓ અને બહેનોને વધારે લાગુ પડે છે. મધ્યપ્રદેશમાં ઘણી બહેનો મુહપત્તી ઉપર જરીના વેલબુટ્ટા ભરે છે. તેની ચારે બાજુ ચળકતી પટ્ટી (Border) પણ લગાડે છે. તે એટલા માટે કે મુહપત્તીની સાથે સામાયિકમાં પણ ચળકાટ આવે. પ્રમાર્જનિકા (પૂંજણી)ને પણ વિવિધ રંગો વડે રંગે છે. પછી તેના ઉપર એટલી મમતા થાય છે કે તેની રક્ષા માટે તેના ઉપર નાની ઘાઘરી પણ પહેરાવે છે. પૂંજણી તો જીવોની રક્ષા માટે છે પણ હવે તો પૂંજણીની રક્ષાની તેને ચિંતા થાય છે!

આનો અર્થ એ નથી કે ધાર્મિક ઉપકરણોને ગંદાં રાખવાં. જૈન ધર્મ એક બાજુ સાધુને ફેશનથી બચવાનું કહે છે તો બીજી તરફ ગંદકીથી પણ દૂર રહેવાનું કહે છે. જૈન ધર્મ ફેશનમાં નથી માનતો તેનું કારણ એ છે કે તે જરૂરી પણ નથી. આગમોના જાણકારો તો શું પણ દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરનારને પણ આ તથ્યનો સારી રીતે પરિચય હશે. સમ્મૂર્છિમ જીવોની ઉત્પત્તિનાં ચૌદ સ્થાન બતાવ્યાં છે તેમાં મોટે ભાગે એવા પદાર્થો છે કે જે મળ દોષ છે અને છેવટમાં તો એક પદ આવે છે "સવ્વ અસુઈ ઠાણેસુ વા" એટલે કે જેટલાં પણ ગંદકીનાં સ્થાન છે તે બધાં, ઉત્પત્તિનાં

સ્થાન છે સાચા સાધુને જીવહિંસાથી બચવા માટે, આ બધા સ્થાનોથી બચવું પડશે આમ છતાં, **"જૈન ધર્મ ગંદો છે" એમ કહેવું એ "સૂર્ય અંધકારમય છે" એમ કહેવા બરાબર છે.**

ગંદા રહેવું એ નુકસાનકારક છે તેમ, સૌંદર્યની પાછળ દીવાના બનવું એ એથી ઓછું નુકશાનકારક નથી પણ આજના માનવીની આંખો સૌંદર્ય પાછળ ઘેલી છે માટે તો પૈસા ખરચીને પણ બનાવટી સૌંદર્યનાં સાધનો ખરીદ કરે છે જેટલું તેલ વાળમાં નાખે છે, તેટલું કદાચ પેટમાં નહિ નાખતા હોય મો ઉપર સ્નો અને પાઉડર લગાડવા નખોને રંગવા અને હોઠો ઉપર લાલી (Lipstick) લગાડવી આ બધું સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ, તો શું છે?

આ દેશની નારીઓએ પોતાનું રૂપ બીજાને ન બતાવવા માટે સળગતી આગમાં બળી મરવાનું પસંદ કર્યું હતું ચિતોડનો જ્વલંત ઈતિહાસ તમારી યાદદાસ્તમાંથી ખસી તો નહિ ગયો હોય વીર પદ્મિનિ સામે, માત્ર અરિસ્સામાં અલ્લાઉદ્દીનને પોતાનું સૌંદર્ય બતાવવાનો પ્રશ્ન હતો તેને માટે બીજો રસ્તો માત્ર અગ્નિમાં કુદી પડીને તે સૌંદર્યની રાખ કરી નાખવાનો હતો તેણે બીજો રસ્તો પસંદ કર્યો અને જીવતી, ચિતામાં પ્રવેશ કરી બળીને મરી ગઈ પણ પોતાના સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરવાની વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો આજ દેશમાં આજે છડેચોક સૌંદર્યનું પ્રદર્શન થાય છે સૌંદર્યની પ્રતિયોગીતા થાય છે કેટલી લજ્જાની વાત છે કે નારી પોતાની લજ્જાનો ત્યાગ કરી રહી છે!

ભારત, આચાર-પ્રધાન દેશ છે તપ અને ત્યાગના ક્ષેત્રમાં તે વધારે આગળ પડતો રહ્યો છે સ્ત્રીઓએ તેમાં મહત્ત્વપૂર્ણ ફાળો આપ્યો છે ભારતના સાંસ્કૃતિક ઈતિહાસના અનેક પાનાંઓ, ભારતના સ્ત્રીરત્નોની શીલનિષ્ઠાથી શોભી રહ્યા છે તેમણે સદાચારના મૂલ્ય કરતાં, પોતાના મોતને વધારે મહત્ત્વ નથી આપ્યું સદાચારને માટે તો તેમણે પોતાના હાથે જ મોતનું સ્વાગત કર્યું પણ શીયળભ્રષ્ટ હાથોને તો તિરસ્કારની નજરે જ જોયા છે જ્યારે શીલ અને સૌંદર્ય એ એની વચ્ચે પસંદગી કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે તેમણે સૌંદર્યનું બલિદાન દઈ શીલની રક્ષા કરી

જૈન ઈતિહાસ કહે છે કે જ્યારે, બ્રાહ્મીના સૌંદર્યને જોઈને, ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતનું હૃદય આકર્ષિત થવા માંડ્યું, ત્યારે, દેવી બ્રાહ્મીએ કઠોર તપની સાધના કરી અને એ તપની જ્વાળામાં સૌંદર્યની આહુતિ

આપી. આજે એ આફ્રીની ઉત્તરાધિકારિણી (વારસદાર) બહેનોને શરીર શણગારવામાં રોજ દોઢ કલાક જોઈએ છે!

સૌંદર્યનું બિનજરૂરી પ્રદર્શન, હંમેશાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરવાનું કામ કરે છે ચોખ્ખા શબ્દોમાં કહું તો આ જાતનું પ્રદર્શન જ ગુનાખોરીને પ્રોત્સાહન આપે છે આજે શહેરોમાં બનતા ગુનાખોરીના બનાવોને માટે વિકૃત માનસ તો જવાબદાર છે જ પણ ફેશન પણ તે માટે ઓછી જવાબદાર નથી એક છાપામાં મે વાંચ્યુ હતુ કે એક છોકરી કોલેજમાં જતી હતી. તેણે એકદમ બારિક સાડી પહેરી હતી. મોં ઉપર પાઉડર અને હોઠ લાલી લગાડેલી હતી. તે ઉપરાંત એક વાત તેણે કમાલની કરી હતી. તેણે પોતાના વાળમાં વીજળીના દીવા (Bulb) લગાડ્યા હતા. તેના ખિસ્સામાં બેટરી હતી તે ચાલે ત્યારે થોડોક વખત બલ્બ ઝબકે અને થોડી વારે બુઝાઈ જાય.

હવે તમે જ કહો કે આ બધાની પાછળ તેની કઈ ભાવના કામ કરી રહી હશે! સૌંદર્યનું પ્રદર્શન નહિ તો આ બીજુ શુ છે! એટલું જ નહિ પણ સૌંદર્યપિપાસુઓને આ મૂક-આમંત્રણ છે

કુદરતી સૌંદર્ય શણગારો નથી માગતુ એટલા માટે તે પ્રમાણમાં વધુ વખત ટકી રહે છે કૃત્રિમ સૌંદર્યનો ઝળકાટ બહુ જ ઓછુ આયુષ્ય લઈને જ આવે છે તમે મુંબઈના નાગરિક છો. મુંબઈનું નામ જ મોહમયી છે તે ભારતનાં સુંદરમાં સુંદર નગરોમાંનુ એક નગર છે પણ તેની સુંદરતા સ્વાભાવિક છે કે બનાવટી! તમારે કહેવું પડશે કે આ સુંદરતામાં કૃત્રિમતા જ્યાદા છે જંગલનુ સૌંદર્ય સહજ અને સ્વાભાવિક છે એટલા માટે તો રવિવારે તમારી મોટરગાડીઓ નાસિક અને પુના તરફ દોડતી હોય છે કે જેથી તમે ત્યાંની વનરાજીનાં કુદરતી સૌંદર્યનો આનંદ લઈ શકો. એટલું તો નક્કી છે કે બનાવટી વસ્તુ માનવમનને વધારે વખત સુધી આકર્ષિત નથી રાખી શકતી. એટલે જ તે કુદરતી વસ્તુને શોધે છે

સૌંદર્યની સાથે સહજતા અને સદ્ગુણ હોય તો તે [illegible] સ્વર્ગ બની જાય છે પણ તેમાં કૃત્રિમતા અને દુર્ગુણ ભળે તો તે આત્મઘાતક છે તો તમે સૌંદર્યને પારખવાની દૃષ્ટિ કેળવો સૌંદર્યનો સાચો પરીક્ષક કાળાધોળા રંગ ઉપર વિશ્વાસ રાખતો નથી તે ચામડીના રંગને નથી જોતો હૃદયના રંગને જુએ છે તે ઉપર ઉપરથી નહિ. ઊંડે ઊંડે સુધી જુએ છે માત્ર ઉપરછલ્લી રીતે જોનાર, કાળાધોળા રંગમાંજ અટવાઈ જાય છે

પણ તે ભૂલી જાય છે કે કાળા કેશ, શિરની શોભા વધારે છે, આંખની કીકી પણ કાળી છે, છતા તે પસંદ છે કે નહિ ? શરીરનો કાળો વર્ણ પાપના ઉદયથી મળે છે અને ગૌર વર્ણ પુણ્યના ઉદયથી, એમ તમે માનો છો ? પણ એવી કોઈ વાત નથી કાળા વર્ણવાળા માનવીઓ પણ ઝળકયા છે. જેમની પાસે પ્રબળ પુણ્યનો સંચય હતો, એવા તીર્થંકરો પણ કાળા વર્ણ-વાળા થયા છે

અર્હત અરિષ્ટનેમિ શ્યામવર્ણના હતા, મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ પણ શ્યામવર્ણના હતા અને ભારતના રાષ્ટ્રપતિ ડા રાજેન્દ્રપ્રસાદ પણ શ્યામવર્ણના છે શ્રી કૃષ્ણ પણ કાળા હતા છતા આખુ વ્રજ તેમના ઉપર મુગ્ધ હતુ તમે રૂપની જાળમા ન ફસાતા ગુણના પરીક્ષક બનો રૂપ સર્વત્ર અને સર્વને માટે પૂજ્ય બનશે એવુ કાઈ નથી પણ ગુણો તો સર્વ જગાએ પૂજાશે કહ્યુ છે કે–"**गुणा सर्वत्र पुज्यते**।"

પૈસાવાળો તો પોતાના સગા, સબધી કે કુટુબ પરિવારમા પૂજાય છે, પણ ગુણવાન તો સર્વ જગાએ પૂજાયા છે હરિકેશી મુનિ ચાડાળના કુળમા જન્મ્યા હતા અને તેમના રૂપને માટે કહ્યુ છે કે તેમના દેહનો રગ કાળો મેશ જેવો હતો, શરીરની રચના પણ વિચિત્ર હતી. કોઈ જાતની પણ સુદરતા નહોતી, છતા દેવતાઓ સુદ્ધા તેમની ઉપાસના કરતા હતા કારણ કે તેમની પાસે આત્માનું સૌંદર્ય હતુ જો કદાચ તે મહામુનિ સદેહે અહીં આવી જાય તો, આપણા રૂપના ઉપાસકો તો દોડીને ભાગી જશે પણ હું તો તેમને શ્રદ્ધાસહિત વદન કરીશ

કાળા રગથી ડરવાનુ શુ છે ? કાળી રાતે જ તારાઓ ચમકે છે કાળાં અધારામા જ રેડીયમનો ચળકાટ વધે છે સોનામાં ચળકાટ છે, તેનો રગ પીળો છે, પણ ગરમીના દિવસોમા તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય, હોઠ સુકાઈ જતા હોય, તે વખતે કોઈ તમને સોનાની માટલીમાથી પાણી લાવીને આપે તો તમને ચીડ ચઢશે પણ જો કાળી માટીની માટલીમાથી પાણીનો એક ગ્લાસ મળશે તો તમારુ દિમાગ તર થઈ જશે તમે રૂપના નહિ, ગુણના ઉપાસક બનો આજના દિવસને રૂપ ચતુર્દશી કહેવાય છે અને આજે તમે રૂપની ઉપાસના પણ કદાચ કરશો અહીની તો મને ખબર નથી, પણ મધ્ય ભારતમા તો આજના દિવસે રૂપને શણગારવામા આવે છે શરીરને ચોળી–મસળીને ધૂવે છે, પછી નવા કપડા પહેરે છે પણ હુ તો કહુ છુ કે રૂપને શુ કરવા, ગુણને સજાવોને.

પુણ્યના પ્રભાવે જેને સૌંદર્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તે એ જુએ કે ક્યાય

દુર્ગુણોનો કાળો રંગ તો મારા સ્વરૂપને વિકૃત નથી કરતો. તેમ જેને સૌંદર્ય સાથે સદ્ગુણો નથી મળ્યા તે અભાગી છે તો જેણે સૌંદર્યના ભાગે સદ્ગુણો મળ્યાં છે તે ઓછો ભાગ્યશાળી નથી.

કાળો વર્ણ એવો ખરાબ નથી, જેવો તમે માની બેઠા છો. અને પૂછો તો હું તો કહીશ કે કાળા કરતાં ગોરાવર્ણે વધારે બુરાઈઓ પેદા કરી છે. ઈતિહાસનાં પાનાં ઉઘાડીને જુઓ કે ગૌરવર્ણે કેવા અત્યાચારો કરાવ્યા છે. તેને માટે બે રાજ્યો સામસામે ટકરાયાં અને હજારો લાશો ઢળી પડી. સંયુક્તા હરણની વાત શું તમે ભૂલી ગયા? એ ગોરા રંગે તો સીતાને કેદમાં નાખી હતી અને એને જ માટે પદ્મિનીને સળગતી આગમાં ઝંપલાવવું પડ્યું હતું.

આ રૂપની જ્વાળામાં ભાઈઓનો ભ્રાતૃભાવ પણ સળગી ગયો. બે સગા ભાઈ જેમની વચ્ચમાં નિર્મળ પ્રેમની ધારા વહેતી હતી, એક રૂપની રેખા તેમની વચ્ચમાં આવી અને ભાઈના પ્રાણ લીધા. મણિરથ અને યુગબાહુની વાત તમે ભૂલી નહિ ગયા હો. દુનિયાના તમામ સંઘર્ષોના મૂળમાં ઊતરીને જોશો તો તમને જણાશે કે બધા ઝઘડાઓ માત્ર બે જ ચીજોને લઈને થયા છે: રૂપ અને રુપિયા. રુપિયાની પાછળ પાગલ બનેલાઓએ જુલમો ગુજાર્યા છે તો રૂપની પાછળ દીવાના બનેલાઓએ પણ કાંઈ કમ અત્યાચાર કર્યા નથી. સતીઓના જીવનની કથાઓ આ વાતનો સ્વીકાર કરે છે.

રૂપનો તરસ્યો માનવી સિંહથી પણ ભયંકર છે. સિંહ શિકારી સૌંદર્યને ખાઈ જાય છે પણ શીલને ખાતો નથી. પણ આ સૌમ્ય કહેવાતો માનવી તો સૌંદર્ય અને શીલ બન્નેને ખાઈ જાય છે. એટલે રુપિયાની તૃષ્ણાની સાથે સાથે તમે રૂપની તૃષ્ણા પર પણ નિયમન (Control) કરો.

સૌંદર્ય જ સર્વ કાંઈ છે એવું કાંઈ નથી. દુનિયામાં એવી વ્યક્તિઓ પણ પૂજાઈ છે જે બહારથી બેડોળ હતી પણ તેની પાસે અંતરનું સૌંદર્ય હતું. મહાકવિ કાલિદાસ, જેમનું સાહિત્ય ભારતને માટે ગૌરવ લેવા જેવી વસ્તુ છે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ પણ વિદેશોમાં પણ જેના સાહિત્યની પ્રતિષ્ઠા છે. આજે જેના નામ ઉપર મોટાં મોટાં સ્મારકો ઊભાં કરવામાં આવે છે. તેની આ પ્રતિષ્ઠાનો આધાર ક્યાં સૌંદર્ય ઉપર છે? રૂપ તો એમનું કાળું હતું કે તેમની પોતાની પત્ની વિદ્યોત્તમાએ જ તેમને નીચે પાડી દીધા

હતા છતા આજે તે ભારતીય સાહિત્યમા જીવંત છે, તેનુ કારણ તેમનુ રૂપ નહિ, તેમની કાવ્યપ્રતિભા છે

કસ્તુરી પણ કાળી હોય છે પણ છતા કોઈએ તેને ખરાબ નથી કહી. તમે તો ઊંચો ભાવ આપી તે ખરીદ કરો છો કોયલની પાસે કયુ સૌંદર્ય છે કે જે ભારતીય કવિઓની કાવ્યધારામા ચમકી ઊઠી છે? કવિઓના મનમા તેણે જે સ્થાન મેળવ્યુ છે તે તેના રૂપના જોરે નહિ, પણ પોતાના કંઠની મધુરતાને કારણે પ્રાપ્ત કર્યું છે

આજ સુધીના ઇતિહાસમા એક પણ વ્યક્તિ રૂપના જોરે ઊંચે ચઢી શકી નથી કારણ કે રૂપ એ કોઈ વિકાસ માટેનુ અનિવાર્ય સાધન નથી છતા શ્યામ વર્ણના માનવીઓની વાત તો સાંભળો

એક છોકરો રંગે જરા શ્યામ હતો જ્યારે તે બીજા છોકરાઓ સાથે રમવા જતો, ત્યારે બધા તેને ના કહેતા કોઈ તેની સાથે રમવા તૈયાર થતુ નહોતુ ઉલટી બધા તેની મજાક ઉડાવતા અને તે પણ ખોવાઈ જતો આ અપમાનથી તેનુ દિલ રડી પડતુ તેને જોઈને બધાના મો ચઢી જતા

એક હબસી (Negro)એ કહ્યુ છે કે—હુ ખઉ છુ, કમાઉ છુ, લઉ છુ, આપુ છુ, સાભળુ છુ, સભળાવુ છુ, કોઈને હુ મારુ છું તો કોઈની બે ખાઈ પણ લઉ છુ મારે પણ આંખ, કાન, નાક બધુ છે. મારી સામેના બગલામા મુલતાની કુટુબ છે. પડોશની ઑફિસમા ગૌરવર્ણના લોકો છે જ્યારે હુ તેમની સામે જાઉ છુ ત્યારે તેમના નાકના ટેરવા ચઢી જાય છે કારણ કે હુ કાળો છુ, કાળાની બધા નફરત કરે છે પણ કાળી દ્રાક્ષ અને કાળા જાબુ તેમના ગળામા જલ્દીથી ઊતરી જાય છે કાળા મરીની તમારે જરૂર પડે છે અને લખવા માટે કાળી શાહીનો ઉપયોગ થાય છે

કાળી વસ્તુઓ પ્રિય છે પણ કાળા માણસો પસંદ નથી! એટલા માટે તો તેમનો ઉપહાસ કરવામા આવે છે

હા તો તે કાળા બાળકની બધા હાસી કરતા એક દિવસ એક ફુગ્ગાવાળો રંગબેરંગી ફુગ્ગાઓ લઈ ફુટપાથ ઉપર ઊભો હતો તેના હાથમાથી પીળા રંગના ફુગ્ગાની દોરી તૂટી ગઈ અને તે આકાશમા ઊંચે જવા લાગ્યો. છોકરાઓ તાળીઓ પાડતા હતા. પછી તેને લાલ રંગના ફુગ્ગામા ગેસ ભર્યો અને તેને છોડ્યો તો તે પણ ઊડવા માડ્યો પછી કાળા રંગનો ફુગ્ગો લઈ તેમા ગેસ ભર્યો, તો તે પણ ઊડવા માડ્યો બાજુમા ઊભેલા તે કાળા

છોકરાએ પૂછ્યું- શું આ કાળા રંગનો ફુગ્ગો પણ બીજા રંગના ફુગ્ગાની જેટલો જ ઊંચે પહોંચી જશે!

ફુગ્ગાવાળો હસીને કહે- કાળો શું કે પીળો શું, ઉપર ચડવાની શક્તિ તો રંગમાં નથી પણ ગેસમાં છે જેમાં ગેસ ભરવામાં આવશે તે ઉપર ઊડી શકશે."

હવે તમે સમજી ગયા હશો કે ઊંચા આવવા માટે રંગ કે રૂપની નહિ પણ સદ્ગુણોની આવશ્યકતા છે. જૈન દર્શન ઊંચે ચડવા માટે આત્માના વિકાસને મહત્ત્વ આપે છે શરીરના વિકાસને નહિ.

એક વખત ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પૂછ્યું- પ્રભુ! ક્યા કદવાળાને મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે! લાંબા શરીરવાળો જલદી મોક્ષમાં જઈ જશે કે ટૂંકા શરીરવાળો!

તેના જવાબમાં પ્રભુએ કહ્યું- પાંચસો ધનુષ્યની અવગાહનાવાળો પણ મોક્ષમાં જઈ શકે છે અને બે હાથની કાયાવાળાને માટે પણ મોક્ષનાં દ્વાર ખુલ્લાં છે."

આત્મકલ્યાણને માટે શરીરના કદની પણ અપેક્ષા નથી પછી રૂપ અને સૌંદર્ય તો દૂરની વાત છે. તે તો ગુણના પ્રમાણને પૂછે છે કે તમે ગુણોનો કેટલો વિકાસ સાધ્યો છે.

વાસ્તવમાં સદ્ગુણ જ સાચો શણગાર છે. તેના વિના તો સુંદર મણિધર સાપના જેવો છે. એક સાપને કોઈ મણિમય અલંકારોથી શણગારી લાવે અને તમારી વચમાં મૂકે તો તમે તેનું સ્વાગત કરશો ને! કે પછી ઊભા થઈને ભાગી જશો! સાપ ભલે મણિઓથી શણગારેલો હોય તો પણ કોઈ તેને પ્રેમ નહિ કરે. એ જ પ્રમાણે દુર્ગુણી માનવી ભલે સુંદર હોય છતાં તેને કોઈ પ્રેમ નહિ કરી શકે.

મદન કરવા લાયક તો ગુણો છે કારણ કે તે કદી પણ નાશ પામતા નથી. રૂપનું અભિમાન છે કારણ કે તેનો નાશ થાય છે. અર્જુન માળી હિંસાવૃત્તિનો માનવી હતો. તેણે સેંકડો માનવીઓના પ્રાણ લીધા પરંતુ જ્યારે તે પ્રભુ મહાવીરના શરણે પહોંચ્યો ત્યારે કેટલો પલટાઈ ગયો! તેને ઈંટના ઘા એ જ લોકોએ માર્યા પણ મન ભડકાઈ ગયું? તેણે ક્રોધ કર્યો જ નહિ. વૃત્તિને જ બાળી નાખી. હિંસાવૃત્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ કારણ કે તે ભગવાનની હતી એનું સ્થાન અહિંસા અને કરુણાએ લીધું અને તે કર્મને બા

તેની સાથે રહી શાંતિની ક્ષણોમાં અને અશાંતિની જ્વાળાઓમાં પણ તેમણે તેનો સાથ ન છોડ્યો

ઈન્સાન મરે છે પણ તેના સદ્‌ગુણો મરતા નથી. કારણ કે તે તેની સ્વભાવ-દશા છે. ઈમર્સન કહે છે-"કબરની માટીમાં મારું શરીર દફનાવાશે, મારા ગુણો નહિ" સદ્‌ગુણનું મૃત્યુ સૌથી મોટું મૃત્યુ છે જેનામાંથી સદ્‌ગુણ મરી ગયા પછી તેનું બીજું મોત કયું હશે! ફૂલમાં જ્યાં સુધી સુગંધ રહે ત્યાં સુધી તે ગળામાં શોભશે પરંતુ જે ઘડીએ તેની સૌરભ ખલાસ થઈ, પછી તેનું સ્થાન પણ ક્યાં હોય છે? મ્યુનિસિપાલિટીની કચરાની પેટીમાં.

એક શિષ્યે આચાર્યને પૂછ્યું-"ગુરુદેવ! મનુષ્ય શું છે?" આચાર્યે જવાબ દીધો-"મનુષ્ય એ એક માટીનું ઢેફું છે ન જાણે ક્યાં અને ક્યારે વિખરાઈ જશે કે તેનો પત્તો પણ નહિ લાગે," શિષ્યે પાછો પ્રશ્ન કર્યો-'તો પછી દુનિયા, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈસુ, રામ, કૃષ્ણ અને ગાંધીને કેમ પૂજે છે? તે પણ માણસ જ હતા" આચાર્યે કહ્યું-"તેઓ માનવ નહિ, મહામાનવ હતા તેમનામાં એક સૌરભ હતી, જેણે તેઓને મનુષ્યના મૃતત્વમાંથી ઉપાડી, દેવતાઓના અમરત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત કર્યા તેઓ એટલા ઊંચે ચઢ્યા કે દેવત્વ પણ નાનું બની ગયું અને મહામાનવની પંક્તિમાં બેસી ગયા"

દુનિયા, કપડાની પૂજારી નથી, તે ગુણોની પૂજારી છે જો કપડાંની પૂજા જ તેને પ્રિય લાગતી હોત, તો નાટકના પાત્રો જે રામ અને કૃષ્ણનો પાઠ ભજવે છે, તે તેમને માટે વંદનીય બની જાત પણ જ્યાં નાટક પુરું થયું કે કોઈ તેમને તે નામે પણ બોલાવતું નથી પછી પૂજાની તો વાત જ ક્યાં?

તમે કપડાનાં પૂજારી છો કે ગુણોના? જવાબ મળશે કે અમે ગુણના પૂજારી છીએ જીભે તો બરાબર બોલો છો પણ આચરણ શું કહે છે? સાધુનાં કપડાં જોયાં ત્યાં નમી પડ્યા! કોઈ વખત એ પણ જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે કપડાં મુનિના છે, પણ આચાર મુનિના છે કે નહિ? બીજી તરફ બીલકુલ ભપકાબંધ કપડામાં કોઈ તમારી પાસે આવે છે તો તુરત તેનું સ્વાગત કરવા તમે હાથ લંબાવો છો એ કદી જોવાની ચેષ્ટા કરી કે કપડાં તો ઊજળા છે પણ આચરણ ઉજળું છે કે નહિ? એવું કાંઈ નથી કે વસ્ત્રો જ સજ્જનતાની કસોટી છે

સ્વામી વિવેકાનંદ, જ્યારે અમેરિકા ગયા ત્યારે ભગવાં વસ્ત્રો, સાથે

ધોતી હાથમાં દંડ અને ખભે ચાદર લઈને સ્વામીજી શીકાગોની સડક પર ચાલ્યા જતા હતા. તેમનો પહેરવેશ અમેરિકનોને વિચિત્ર લાગતો હતો. તેઓ તેમનો ઉપહાસ પણ કરતા હતા. એક મહિલાએ પોતાની સાથેની વ્યક્તિને કહ્યું– જોયું ! કેવો અને આ પોશાક છે ! સ્વામીજી આ વાત સાંભળી ગયા. તેમણે મીઠાશથી જવાબ આપ્યો કે– આ દેશમાં તો કપડાં જ સજ્જનતાની કસોટી છે પણ જે દેશમાં હું રહું છું ત્યાં સજ્જનતાની કસોટી કપડાંથી નહિ પણ ચારિત્ર્યથી થાય છે."

પણ આજે તો માનવી વિચારે છે કે પેટમાં ખાધું તે કોણે જોયું ? કપડાં તો સારાં હોવાં જોઈએ. કારણ કે તેનાથી ઇજ્જત મળે છે. ખરેખર કે ચારિત્ર્યની કસોટી કપડાં છે ? પણ રાવણને કેટલી ઇજ્જત મળી ! શું તેની પાસે કપડાં નહોતાં ! કપડાં શું રાજાશાહી પોશાક તેના શરીર ઉપર રહેતો હતો. અને ગળામાં મોતીઓના હાર પણ હતા છતાં તેને કેટલી ઇજ્જત મળી ! ઇજ્જત કપડાંથી નહિ, ચારિત્ર્યથી વધે છે.

ધન સત્તા અને વિદ્યામાં પણ ચમક છે. દુનિયા તેનો આદર પણ કરે છે પણ તે કાયમી નથી. ધનવાનનો આદર તેજ કરશે, જેને તેની પાસેથી કંઈક લાભ ઉઠાવવો છે. સત્તાધીશોના સ્વાગત પણ કંઈક ભય અને કંઈક સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને કરવામાં આવે છે. વિદ્વાનનું સન્માન પણ ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી તેની સાથે વિનય વસેલો છે. પણ સદ્ગુણનું સન્માન સર્વત્ર થાય છે. તેમાં નથી હોતી સ્વાર્થની સાધના કે નથી હોતી ભયની ભાવના. સદ્ગુણી પુરુષોને દુનિયા ખરા હૃદયથી ચાહે છે જ્યારે બીજાઓને ભય અગર પ્રલોભનને કારણે.

ગાંધીજી જેલમાં ગયા હતા અને માનસિંહ ડાકુ પણ ગયો હતો. પણ ગાંધીજીના જેલ જવાના સમાચાર સાંભળતાં જ જનતામાં એક તોફાન મચી ગયું. જ્યારે માનસિંહને જેલમાં લઈ ગયા તે કોઈએ પણ વિરોધ ન કર્યો. આ સદ્ગુણની પૂજાની જ વાત છે. સંપત્તિથી પણ સદ્ગુણની પ્રતિષ્ઠા મહાન છે.

તમારે રૂપ, સત્તા અને શોખ બધું જોઈએ છે. પણ કદી એમ વિચાર કર્યો કે જ્યાં સુધી સદાચાર ન આવે, ત્યાં સુધી મારે સત્તા નથી જોઈતી. હૃદયમાં ઉદારતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે સંપત્તિ નથી જોઈતી. જ્યાં સુધી હૃદયમાં સહનશીલતા, ઉપશાંતતા અને ક્ષમાશીલતા ન આવે ત્યાં સુધી મારે રૂપ નથી જોઈતું. તેમ જ જ્યાં સુધી આંખોમાં સંયમ ન આવે

ત્યા સુધી સૌંદર્ય પણ મારે ન જોઈએ એ પણ કદી નક્કી કર્યું છે કે કદાચ આ બધી યોગ્યતા આવ્યા વિના, આ બધા પદાર્થો મને મળશે, તો પણ મને આનંદ નહિ થાય ?

બળમા સત્તાનો અહંકાર, માન અને વિજિગિષા (વિજયેચ્છા) છુપાયેલ છે. જ્યારે ગુણમા, સેવા, દયા, દાક્ષિણ્ય અને સૌજન્ય, છુપાયેલા છે એક વિચારકે ઠીક જ કહ્યુ છે કે રૂપને શુ જુઓ છો ? શીલને જુઓ કારણ કે સારા કુળમા, ખરાબ માણસો પણ નીકળે છે અધ્યયનને નહિ, પ્રતિભાને જુઓ એમ એ સુધી ભણેલાઓ બે શબ્દો પણ બોલી શકતા નથી, જ્યારે સાધારણ ભણેલો માણસ મેદાન મારી જાય છે મતલબ કે અધ્યયન કરતા પ્રતિભા વધારે કિંમતી છે તપને નહિ, સહનશીલતાને જુઓ મહિનાઓ સુધી તપ કર્યું. તપ કરીને કાયા દુર્બળ બની ગઈ પણ કષાય દુર્બળ થયા કે નહિ તે જોવાનુ છે તે સિવાય આજે તો મોટે ભાગે તપોગુણ અને તમોગુણ બન્ને સાથે જ જોવા મળે છે

ઘણા લોકો કહે કે તપની સાથે તેજ તો આવે જ છે. તેજ તો આવશે જ કારણ કે તપ જાતે જ એક તેજ છે પણ એ તેજ સાત્ત્વિક હશે કે તામસિક ? તામસિક તેજ તો તપનુ દૂષણ છે, તપના સત્ત્વને ખાઈ જનારું છે તપને નહિ, પણ તેની સહનશીલતાને જુઓ, કે તપની સાથે સમતા કેટલે અંશે આવી છે સાથે સાથે એક વાત બીજી પણ કહી દઉં ભાષણને નહિ, આચરણને જુઓ. ક્ષમા ઉપર કલાકો સુધી પ્રવચન કર્યું, પણ જરા કાંઈ ઇચ્છાથી વિરુદ્ધ થયુ કે આંખો લાલ થઈ ગઈ, સેવા ઉપર લાંબુ લચક ભાષણ આપી દીધુ પણ જ્યા સેવા સક્રિય રીતે કરવાની વાત આવી કે અગીયારા ગણી ગયા આ શુ કામનુ ? એ ભાષણ શા કામનુ કે જેના ઉપર વક્તાને જ વિશ્વાસ નથી ? આ પોપટીયુ રટણ નહિ તો બીજુ શુ ?

અત આપ સૌંદર્યના નહિ, સદ્ગુણના ઉપાસક બનો સદ્ગુણ, એવુ અત્તર છે કે જે તમારી પાસે હશે તો તમને તો સુવાસિત કરશે જ, પણ તમારી આસપાસના બીજાઓને પણ તે સૌરભ આપશે

તા ૩૦-૧૦-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૫ કર્તવ્ય-પાલન

આજનું પ્રવચન કર્તવ્ય-પાલન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જીવનમાં તેજ વ્યક્તિ સફળતાને વરે છે કે જેણે પોતાના કર્તવ્યને પીછાણ્યું છે. આજનો માનવી ચકલીની માફક આકાશમાં ઊડતાં શીખ્યો છે. માછલીની જેમ પાણીમાં તરતાં શીખ્યો છે અને સર્પની જેમ પૃથ્વી પર દોડતાં શીખ્યો છે. એરોપ્લેન (વિમાન) પનડુબ્બી અને (ટ્રેન) વડે એણે જળ, થલ અને નભને માપી લીધાં છે.

વિજ્ઞાને માનવને આકાશમાં ઊડવાની કળા શીખવી છે પણ એ વિજ્ઞાને આ પૃથ્વી ઉપર માનવને જીવન જીવવાની કળા શીખવી છે ખરી કે નહીં? માનવીએ દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે પરન્તુ એ પોતાની નિકટની વસ્તુઓને ભૂલી ગયો છે. એક વિદ્યાર્થી સામે નકશો ધરો અને પૂછો કે એમાં હિમાલય ક્યાં છે? વિદ્યાર્થી આંગળી ઉપાડી ઝટ બતાવશે કે આ રહ્યો હિમાલય. તમે એને ગંગા સિન્ધુ નદી માટે પૂછશો તો તે પણ બતાવશે. પણ જો એને પૂછશો કે તારા શિક્ષકનું ઘર ક્યાં છે તો એ આમતેમ જોવા લાગશે. અર્થાત્ હિમાલયને ગંગા બતાવનાર વિદ્યાર્થી પોતાના શિક્ષકનું ઘર બતાવી શકશે નહીં. શિક્ષકનું ઘર નજીક છે કે હિમાલય? પણ આજના માનવીએ દૂરની વસ્તુ જોઈ છે નજીકની નહીં.

ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીને પૂછશો કે સિકંદર ક્યારે મૃત્યુ પામ્યો? તો એ તમને તારીખ અને વર્ષ પણ બતાવશે. પણ તમે એને પૂછશો કે તારા દાદા ક્યારે મૃત્યુ પામ્યા તો એ નહીં બતાવી શકે. એના દાદાને ભલે વધુ સમય થયો કે સિકંદરને? આપણે દૂરસ્થિત વસ્તુને જોઈએ છીએ પણ આપણી જ નજીકની વસ્તુને ભૂલતાં જઈએ છીએ.

આજનો મનુષ્ય બધુ શીખ્યો છે પણ કર્તવ્ય–ફરજ–ને ભૂલ્યો છે. હુ કર્તવ્યને પત્નીની ઉપમા આપી શકુ છુ ? પત્ની છાયાની જેમ તિનુ અનુસરણ કરે છે સીતા રામની સાથે ચૌદ વર્ષ સુધી જગલમા ભટકી, જો કે વનવાસ તો રામને મળ્યો હતો, સીતાને નહી. પરતુ એણે ખના દિવસોમા પણ પતિનો સગાથ ન છોડયો એમ કર્તવ્ય પણ પત્નીની જેમ માનવની પરિચર્યા કરે છે પરન્તુ આજનો યુગ છુટાછેડાનો છે પતિ–ત્નીને પરસ્પર ન બન્યુ તો છૂટાછેડા લઈ શકે છે પતિ–પત્નીને તજી શકે છે પણ શું કર્તવ્યને તજી આપણે જીવી શકીએ ખરા ? ના, એ કદી સભવ નથી કર્તવ્યની તુલના એક જ પ્રાણી સાથે કરી શકાય અને તે છે માતા. માતાનો સ્નેહ અને પ્યાર કદી શુષ્ક ન બની શકે અને આ સબધ પણ અભેદ્ય છે માતાને પુત્ર વચ્ચે જો ભયકર ઝઘડો થાય અને પુત્ર માતાને મારી નાખવાના સકલ્પ પર આવી જાય ત્યારે પણ એને જો એની માતા અગે પૂછવામા આવે તો એ માતાને માતા જ બતાવશે એમ કર્તવ્યનો સબધ મા–વત્ પવિત્ર છે માતાની જેમ એમા રક્ષણની સ્નેહભરી સદ્કામના છે તેમ માતાની જેમ એના સબધમા સ્થાયીપણુ પણ છે। એટલે કર્તવ્યને આપણે છોડી શકીએ નહી એના વિના આપણે જીવી શકીએ નહી જીવનની ચમક–દમક તો એમા જ વસેલી છે

રામ નથી રામાયણમા, કૃષ્ણ નથી ગીતામા અને ભગવાન મહાવીર નથી ભગવતી સૂત્રમા, આ મહાપુરુષો તો વસે છે પોતપોતાના કર્તવ્યની સીમારેખમા એમને મહાપૌરુષના ગૌરવદાયી ચળકતા શિખરે આરુઢ કરાવનાર તો તેમનુ ‘કર્તવ્ય’ જ છે ફરજ–કર્તવ્યને બજાવતી વ્યક્તિના જીવનમા એ તેજ વહેતુ હોય છે કે જે વિશ્વના ઇતિહાસને બદલી શકે છે

ભારતીય એક કહેવત છે **‘साँप किसका बाप और अग्नि किसकी मा ”** અગ્નિ કોઈની માતા થતી નથી એક બાળક જો એનો સ્પર્શ કરશે તો એ પણ દાઝશે અને વૃદ્ધ અડશે તો એને પણ એ અગ્નિ દઝાડશે જ તેમ પવિત્ર વિચારધારી માનવી પણ જો એને સ્પર્શ કરશે, તો એ પણ દાઝશે જ પરતુ ભારતીય સાહિત્ય કહે છે કે, આ નિયમમા પણ એક અપવાદ છે રામાયણના પાના ઉથલાવો ત્યા તમને અગ્નિ પણ માતા થતી જોવા મળશે સતી સાધ્વી સીતા માટે અગ્નિની જ્વાલા પણ પાણી બની જાય છે જે કર્તવ્યની જીવિત મૂર્તિ છે એમને માટે અગ્નિ પણ પાણી બની શકે છે અને સાપ પણ બાપ બની શકે છે.

જે વ્યક્તિને પોતાના કર્તવ્યનું ભાન નથી એ મનુષ્ય સમાજમાં રહેવા છતાં પશુ સમાન છે અને જે પશુએ કર્તવ્યને જાણી લીધું છે તે પશુ સમાજમાં રહેતો હોવા છતાં માનવ સમાન છે જટાયુ પક્ષી હોવા છતાં પણ રામાયણનાં પૃષ્ઠોમાં અમર થઈ ગયો. કારણ કે એણે એક નારીના રક્ષણ કાજે પોતાના પ્રાણો અર્પી દીધા હતા. એક રાક્ષસના હાથે પડેલી સતીને બચાવવા માટે એ લડ્યો. એ રાક્ષસી શક્તિ સામે તે નિઃશસ્ત્ર વૃદ્ધ એક પક્ષી હતો પણ કર્તવ્યની પ્રેરણા એનામાં જોશ પૂરી રહી હતી. રાવણના હાથે એ મરાયો સ્થૂળ દૃષ્ટિમાં તો એ મરાયો પણ જીવનના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં એ સર્વદા માટે અમર જ રહેશે. એટલે જેણે કર્તવ્યને ઓળખ્યું છે તે પશુ-જગતમાં રહેવા છતાં પશુતાથી ઉપર ઊઠ્યો છે અને જેણે માનવ-જીવનમાં કર્તવ્યના દર્શન કર્યાં છે તે મહા-માનવ છે

વિશાળ-કાય ગ્રંથોને વાંચીને પણ જેણે કર્તવ્યનો પાઠ વાંચ્યો નથી તે જાગતા છતાં સૂતેલો છે પગ હોવા છતાં પંગુ છે કાન હોવા છતાં બહેરો છે આંખો હોવા છતાં સુરદાસ છે

હવે આપણે વિચારીએ, કર્તવ્ય શું છે! એમ તો કર્તવ્યની સેંકડો વ્યાખ્યાઓ છે માનવીનું પ્રત્યેક ઉચિત-સારું-કાર્ય કર્તવ્યની અંદર આવી જાય છે પણ એ પરિભાષાઓમાં કર્તવ્યનું સાચું રૂપ શોધવું મુશ્કેલ છે. એક નાની એવી પરિભાષામાં સંસ્કૃતના એક કવિએ બતાવી છે

"आत्मन प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्" ॥

જે વસ્તુ આપણા મનને માટે પ્રતિકૂળ છે તે બીજાઓ માટે પણ આપણે વ્યવહારમાં ન લાવીએ. આ છે કર્તવ્યની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ અંગે આપણે જરા વિસ્તારપૂર્વક વિચારીએ. કર્તવ્ય તે છે કે આપણે બીજાઓ સાથે તેવો જ વ્યવહાર કરીએ જેવો કે આપણે બીજાની પાસેથી અપેક્ષા રાખીએ છીએ. બીજાઓ પાસેથી જો આપણે સરળ-સત્ય વ્યવહારની આશા રાખીએ છીએ તો ત્યારે આપણી પણ એ ફરજ છે કે આપણે પણ તેવો જ નિષ્કપટ વ્યવહાર તેમની જોડે રાખીએ. કારણ કે જે તમારા માટે અનિષ્ટ છે તે બીજાઓ માટે પણ અનિષ્ટ છે તમે જો કડુ-કષાયું પાણી પી શકતા નથી તેમ બીજો પણ નહીં પી શકે કોઈ આપણને ગાળી ગલોચ કરે તે એ આપણને કડી લાગે છે તેમ ગાળી-ગલોચ બીજાને માટે મીઠી કે હોઈ શકે!

કર્તવ્યની સીધી-સાદી વ્યાખ્યા એ છે કે જે વસ્તુ તમને ખરાબ જણાય છે તેનો બીજાને માટે પ્રયોગ ન કરો કારણ કે જેમ તમારા આત્મામા જ્યોતિ ચળકી રહી છે તેમ દરેક માનવીમા તેવી જ આત્મ-જ્યોતિ ચળકી રહી છે જીવનની પ્રથમ આવશ્યકતા છે માનવ કર્તવ્ય-ફરજનું જ્ઞાન મેળવે કર્તવ્યની મૂર્તિઓ તે સદૈવ પ્રસન્ન ચિત્ત રહે છે ફરજ બજાવનાર વ્યક્તિ કોઈ પણ ક્ષેત્રમા કામ કરવા જાય તો દુનિયાની કોઈ તાકાત એનો વિરોધ નહી કરે સૂર્ય અથવા ચદ્રનો કોઈએ વિરોધ કર્યો છે વારુ ? નહી. કારણ એ અવિરામ ગતિએ પોતાના કર્તવ્ય-પાલનમા નિમગ્ન છે તેવી જ રીતે પૃથ્વી, વાયુ, જલ અને અગ્નિ બધા પોતપોતાની ફરજમા રત છે. માટે જ તો દુનિયાના ખૂણે-ખૂણે એમનુ સ્વાગત થાય છે

જેઓ કર્ત ય-વિમુખ બન્યા છે, જેમણે કર્તવ્યને જોયો-જાણ્યો નથી અથવા જોયા-જાણ્યા છતા એના પરિપાલન વખતે ભાગેડુ વૃત્તિ અપનાવી છે, એવી વ્યક્તિઓના ચિહ્ન પણ તમને કયાય શોધ્યો નહી જડે પછી ભલેને તમે હાથમા ફાનસ લઈ દુનિયાનો ખૂણે-ખૂણો શોધી કાઢો રાવણ પાસે વિશાળ વૈભવ હતો લાબુ-પહોળુ સામ્રાજ્ય હતુ સ્વર્ણમયી નગરી લકા પર એનુ રાજ હતુ પણ આજે જો તમે એના વૈભવની નિશાનીઓ ખોળવા જશો તો તમને શુ મળશે ? અરે, એની સોનાની લકા તો એની આખોની સામે જ રાખ બની ગઇ હતી પણ એના ઈતિહાસની કાળી રેખાઓ આજે પણ ધોવાઈ શકી નથી હજારો વર્ષ વીત્યા પણ જનસમુદાયના મનની ઘૃણા સમાપ્ત થઈ નથી

એક પ્રશ્ન પૂછી લઉ ? સભ્યતાનો એક નિયમ છે કે બે વ્યક્તિઓની લડાઈમા ત્રીજાએ હસ્તક્ષેપ ન કરવો જોઈએ અને કેટલીક વખતે તમે પણ કહેતા હો છો કે બીજાઓની ખટપટમા-લડાઈમા આપણે શા માટે વચ્ચે પડવુ ! વાત તો ઠીક છે તો પછી રામ ને રાવણની લડાઈમા તમે શા માટે પડો છો ? રાવણ રામની સીતાને હરી ગયો તેમા તમારુ તો કાઇ નુકસાન થયુ નથી, તો પછી તમારે મન એના પ્રતિ આટલો બધો આક્રોશ અને તિરસ્કાર શા માટે છે ? શા માટે દર વર્ષે રાણવનુ પૂતળુ બનાવી જલાવો છો ? કહેવુ પડશે કે એ રાવણની નહી પણ કર્તવ્ય-વિમુખતાની લડાઈ છે જેણે પોતાના કર્તવ્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે અને જે દુરાચારને પથે અગ્રેસર થયો છે તેના પ્રત્યે, તેના નામ પ્રત્યે જનતામા યુગ-યુગ સુધી તિરસ્કાર જ રહે છે

કર્તવ્ય-પાલનમાં મનોબળ

કર્તવ્ય પાલન માટે ખૂબ જ મનોબળની જરૂર છે. ઘણી વ્યક્તિઓ પોતાના કર્તવ્યને જાણે છે પરંતુ કર્તવ્યનું ક્ષેત્ર જ્યારે સામે આવે છે અને કસોટીનો વખત હોય છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્ય-મેદાનમાંથી નાસી છૂટે છે. ભારતીય પૌરાણિક યુગનો એ ચમકતો તારો હરિશ્ચંદ્ર કર્તવ્યની સજીવ મૂર્તિ છે. ફરજના રક્ષણ કાજે એણે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો. પત્ની તારાને તજી અને ફૂલસમા નાનકડા બાળકને પણ તજ્યો. એક દિ' એવો પણ સમય આવે છે કે જ્યારે હરિશ્ચંદ્રને કર્તવ્ય-કસોટી પર ચઢવું પડે છે.

કિશોર રોહિત ઉદ્યાનમાં ફૂલ ચૂંટવા જાય છે અને ભયંકર નાગ એ નાના બાળના પગને આવીને ડંસે છે. એના બાળ-સાથીઓ દોડી જઈ એની માતા તારાને આ ખબર પહોંચાડે છે. પુત્ર-વિયોગના સમાચાર તારા માટે વજ્રાઘાત બને છે. એ ઉદ્યાનમાં આવે છે. રોહિતના શબને જોઈ માતાનું હૃદય ફાટી પડે છે. આંખોમાંથી ચોધાર પાણી વહી રહ્યાં તો હૃદય હજાર ધારાઓમાં રડ્યું. પણ એ શબને ઢાંકવા માટે કફનનો એક ટુકડો પણ એની પાસે નહોતો. આથી સાડીના ટુકડામાં પોતાના લાલને લઈ સ્મશાને જાય છે. તે શબની અન્ત્યેષ્ટિ ક્રિયા માટે જ્યાં લાકડાં ભેગાં કરવા જાય છે કે પડકાર આવી કોઈએ એને રોકી. "પહેલાં ભદ્રીનો વેરો ચૂકવવો પડશે પછી જ સંસ્કાર ક્રિયા કરી શકશે." તારાએ એક ક્ષણ સામે જોયું. મધ્ય રાતના ઘનઘોર અંધકારમાં એક પુરુષ સામે ઊભો હતો. કરુણ સ્વરમાં એણે જવાબ વાળ્યો: "તમારી પાસે એક માતાનું હૃદય હોત તો તમને મારી હૃદય-વ્યથાનો અનુભવ થાત. મારા કાળજાનો આ ટુકડો જમીન પર પડ્યો છે. એના શબને ઢાંકવા સારું પૂરું કફન પણ નથી. પણ એક દાડે એના પણ ભાગ્ય ચમકતા હતા. રાજમહેલમાં જન્મ્યો, સોનાના પારણિયે ઝૂલ્યો. કે જ્યારે એના પિતાનું ભાગ્ય સૂર્યની જેમ ચમકતું હતું. પણ કોને ખબર હતી કે આ સૂર્ય-કુળના રાજકુમારને કફનનો ટુકડો પણ આજે નસીબમાં નહીં હોય!" સામે ઊભેલ વ્યક્તિએ પૂછ્યું:

"દેવી! તારું નામ તારા છે?"

"અને તમે સત્યવ્રતના સમ્રાટ હરિશ્ચંદ્ર!" તારાએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો અને તે જ વખતે વીજળી આકાશમાં ચમકી. બંનેએ એક બીજાને જોયાં. વર્ષોથી વિખૂટાં પડેલાં બે આત્માઓ મળ્યાં. પણ કેવી કરુણ ઘડીએ!

સામે પુત્રનુ મડદુ જોયુ ત્યાં તો હરિશ્ચંદ્રનુ દિલ દ્રવી ગયુ. ગળતા અવાજે એ બોલ્યો. "દેવી મારુ હૃદય તૂટતુ જાય છે પણ કર્તવ્ય મારા સામે છે હું મારા અધિકારની વસ્તુને છોડી શકુ, પણ આ મારા સ્વામીના અધિકારનો પ્રશ્ન છે. એને હુ છોડી શકતો નથી."

આ છે સુદૃઢ મનોબળ, જેના વડે વિપત્તિની ભીષણ ક્ષણોમા પણ હરિશ્ચંદ્ર પોતાની ફરજને ભૂલી શક્યો નહિ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ અન્ય ક્ષણોમા કુસુમની જેમ કોમળ હોય છે પણ કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ માટે કર્તવ્યનુ મૂલ્ય હોય છે, પ્રાણોનુ નહી. એક વખતે થોડાક વહાણો આટલાંટિક મહાસાગર ઓળંગી રહ્યા હતા જ્યારે બરમદા દ્વીપની સમીપે પહોચ્યા ત્યા સમુદ્રમા તોફાન ચડી આવ્યુ. એમાનુ એક વહાણુ ડૂબવા લાગ્યુ. એટલે રક્ષણ માટે નાની આગબોટો પણ આવી ગઈ પરંતુ આગબોટો ઓછી હતી અને યાત્રીઓ વધુ હતા વહાણના ૩૫ કાર્યકર્તાઓએ નિશ્ચય કર્યો કે જ્યા સુધી યાત્રીઓના પ્રાણોનુ રક્ષણ ન થાય ત્યા સુધી અમે આગબોટમા નહી બેસીએ

કર્તવ્યમા પણ એક આનંદ છે પરંતુ એ આનંદનો અનુભવ તો કર્તવ્ય-પાલન કરનાર જ લઈ શકે છે એક મજૂર બાર આનાનું કામ કરીને સુખની નિદ્રા લઈ શકે છે એક વૈદ અથવા ડૉકટરની પાસે જ્યારે રોગી જાય છે અને એ ઔષધિ વડે એની ચિકિત્સા કરે છે. અને રોગીને સ્વાસ્થ્ય લાભ મળતો જુએ છે ત્યારે એના-ડૉકટરના મનને એક જાતનો આનંદ મળે છે એક આચાર્યનો શિષ્ય જ્યારે વિદ્યામા પારગત બને છે ત્યારે એ આચાર્યનુ મન પ્રફુલ્લિત બને છે પાણીમા ડુબતાને બચાવી લઈને તરવૈયો પોતાને ધન્ય માને છે આ આનંદ બહાર શોધ્યો જડશે નહી કારણ કે કર્તવ્યની પરિનિષ્ઠામા જ એ રહેલો છે જીવનની સફળતા ફરજ બજાવવામા જ રહેલી છે એક કવિએ કહ્યુ પણ છે કે -

सफल उन्हीं का जीवन है, जो निज कर्त्तव्य निभाते है ।
ऐसे तो पशु-सम जीकर के, लाखों नर मर जाते हैं ॥

જીવનની સુરભિ-સુગંધ કર્તવ્ય-પાલનમા છે કર્તવ્ય-વિહીન જિન્દગી તો પશુ-જિન્દગી છે, કે જેની ચારેય બાજુ મડદાલ નિરાશા છવાઈ રહે છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ પુરુષ મહેકતા ગુલાબ કાંટાથી ભરેલી ડાળ પર પણ મલકતો હોય છે કર્તવ્ય-નિષ્ઠ માનવી કષ્ટમય કાંટામાં પણ પોતાની મલક છોડતો નથી ગુલાબ ખીલે છે નિર્જન વનમા એ મહેકે છે એને એવી અપેક્ષા

નથી હોતી કે એની સુગંધ-ખુશબુનો આનંદ કોઈ લઈ રહ્યું છે કે નહીં કોઈ એની સ્તુતિના ગીતો લખી રહ્યું છે કે નહીં ? તેમ કર્તવ્ય-નિષ્ઠ વ્યક્તિ સાવ એકાન્તમાં પણ પોતાના કર્તવ્યનું પાલન તેવી જ દઢતા ને મક્કમતાથી કરતી હોય છે જેવી કે હજારો માનવીઓ વચ્ચે એ કરતી હોય છે. એને એની ચિંતા નથી કે સ્તુતિ-પ્રશંસાની પુષ્પમાળા એના ગળે પડે કે નિંદા કરવા ઝૂડવા એને ઉતારવા પડે.

જે દેશની દરેક દરેક વ્યક્તિ પોત-પોતાના કર્તવ્યનું ભાન રાખે છે અને એનું સાચે જ પરિપાલન કરે છે તો એ દેશ કેટલો ભાગ્યશાળી છે એની તમે કલ્પના પણ નહીં કરી શકો. તમે કોઈ પણ સ્થળે રહો કોઈ હોદ્દા-પદ પર રહો, તમે ઓફિસર બનો અથવા મિનિસ્ટર-પ્રધાન બનો, ઊંચામાં ઊંચી ખુરશીએ તમે બેસો પણ તમે પોતાને તો ન જ ભૂલો. તમારી કર્તવ્ય-નિષ્ઠા ધ્રુવ-તારાની જેમ તમારો પથનિર્દેશ કરતી રહેશે.

નાગરિક જો પોતાના નાગરિકત્વના કર્તવ્યોને બરાબર જાણી લે અને પોતાની મર્યાદાનું જ્ઞાન મેળવી લે તો હું માનું છું કે નગરની ઘણી-ખરી અસુવિધાઓ એક દિવસમાં જ સમાપ્ત થઈ શકે છે. એક વેપારી છે, તો એણે વેપારમાં પોતાના કર્તવ્યને યાદ રાખવું જોઈએ. ગ્રાહક પ્રત્યે ઈમાનદારીને ખોવી ગુમાવવી ન જોઈએ. નાણાંના વટોળમાં અનૈતિક વેપાર ન કરવું જોઈએ. એનું ફળ તેઓ જરૂર આસ્વાદે પણ એના મૂળને તો ન જ ઉખેડે. વેપારીએ એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ કે ગ્રાહકના દિલમાંથી એના પ્રત્યેનો વિશ્વાસ ઊઠી ન જાય. સાથે જ એ વિશ્વાસને લીધે વેપારીએ એનો અનુચિત અયોગ્ય લાભ પણ ન લેવો જોઈએ.

વસ્તુના ઉચિત-યોગ્ય વિનિમય (લેવડ-દેવડ) ની જવાબદારી વેપારી-વર્ગ ઉપર છે સાથે જ એના પર પ્રજાના સ્વાસ્થ્ય આરોગ્યની જવાબદારી પણ આવી જાય છે. વસ્તુના વિનિમય વખતે વેપારીના મગજમાં જો તૃષ્ણા પ્રવેશી જાય અને ખાદ્ય પદાર્થોમાં અનુચિત ભેળસેળ-મિલાવટ કરે છે અને અખાદ્ય વસ્તુઓને સારા-સુંદર લેબલો લગાવી વેચે છે તો સમજવું જોઈએ કે એણે પોતાનો વ્યાપારિક કર્તવ્ય નિભાવ્યું નથી અને પરિણામ એ આવશે કે ભગડેલી વસ્તુ જનતાના પેટમાં જશે અને સ્વાસ્થ્ય-ધન નષ્ટ થશે. આ એક ઘણું મોટી હિંસા છે. અહિંસાના ઉપાસકો આ હિંસા ભલી પણ કોઈ રીતે કરી શકે ખરા !

એક વ્યક્તિ ડૉક્ટરના પદે છે રોગી પ્રત્યે ઈમાનદાર રહેવું એ એનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે કોના ચક્કરમા-લોભમા જો એ રોગને લબાવે છે તો સમજવુ જોઈએ કે, એ રોગી સાથે અન્યાય કરી રહ્યો છે કોઈ વકીલ હોય તો એનાં પણ કર્તવ્યો છે અસત્યના પક્ષની પુષ્ટિ ન કરે, કાયદાની ગૂચ-વણોમા એ ન્યાયને અટપટાવે નહો ન્યાયના રક્ષણની જવાબદારી વકીલો ઉપર છે પરન્તુ ચાદીના ચમકારામાં એના હાથે ન્યાયની હત્યા જ વધુ થતી હોય છે પણ એણે એની જવાબદારીમાંથી દૂર નાસી જવુ ન જોઈએ

એક મત્રી અને નેતા પ્રજા-હિતને દષ્ટિમા રાખી દેશની પ્રગતિ સાધે કારણ કે પ્રજાએ દેશનુ ભાગ્ય-ઘડતર એમના હાથોમા સોપ્યુ છે નેતા જો પાછો પડે છે તો સારોય દેશ પાછો પડશે માટે એના ઉપર ઘણી જવા-બદારીઓ છે સાવધાની સાથે એને નભાવીને ચાલવુ પડશે એણે ઘર ભર-વાની નીતિથી દૂર રહેવુ જોઈએ પોતાના હિતને કોટિ-કોટિ પ્રજાના હિતમાં મેળવીને જ અગ્રગામી બનવુ પડશે અને ત્યારે જ એ પોતાના કર્તવ્યનું ઠીક-ઠીક પાલન કરી શકશે

કોઈ જો માલિક હોય તો એણે પોતાના આશરા હેઠળ રહેનારાઓના હિતની પૂરેપૂરી સભાળ અને સરક્ષણ રાખવુ જોઈએ વિનિમયના ક્ષેત્રમા ઈમાનદારીની નીતિ અપનાવશે તો જ એ પોતાની ફરજ બજાવી શકશે

હવે આપણે પારિવારિક કર્તવ્ય અગે વિચાર કરીએ એક પરિવારમા માતા હોય છે, પિતા પણ હોય છે અને પુત્ર પણ હોય છે જ્યારે પુત્રના લગ્ન થાય છે ત્યારે પત્ની રૂપે એક નારી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને ત્યારે માતા સાસુ બને છે

પરિવારના પ્રત્યેક સભ્ય પાછળ કઈક કર્તવ્યો રહેલા છે પરિવારનો દરેક સદસ્ય જો પોતપોતાના કર્તવ્યનું બરાબર પાલન કરે તો એ પરિવારમા કદી અશાતિની ચિનગારી ફૂટતી નથી એ ઘરમા કદી કલહ પ્રવેશ નહીં કરી શકે પ્રત્યેક કર્તવ્યનિષ્ઠ પરિવારમા પ્રેમની ગગા વહે છે

હવે આપણે પરિવારના પ્રત્યેક સભ્યના શા શા કર્તવ્યો છે તે અગે વિસ્તારથી વિચારીએ એક પરિવારના સદસ્યોમા પહેલુ સ્થાન આવે છે માતાનુ "એક શિક્ષિત માતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે" કારણ કે બાળક સૌથી વધુ અનુકરણ માતાના જીવનનુ કરે છે માતાના જીવનમા જો ઉદારતા હશે તો એ સરકાર પુત્રના જીવનમા પણ જરૂર ઊતરશે જ માતામા

જો કુશળતા હશે તો બાળક પણ વિશિષ્ટરૂપે સૌથી જ નીકળશે. માતાનું એ કર્તવ્ય છે કે બાળકને વીર બનાવે. એનામાં ઉતારવાના સંસ્કારો થકી એ પુત્રને કાયર બનાવનાર માતા પોતાના બાળકનું સૌથી મોટું અહિત કરે છે.

માતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો મદાલસાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પુત્રોમાં વૈરાગ્યના એ સંસ્કારો સીંચ્યા કે મોટા થતા બધા પુત્રો વિરક્ત તત્ત્વવેત્તા સંત બન્યા. આજની માતાઓ પોતાના પુત્રને સંત ન બનાવે તો તેની કશી ચિંતા નથી પણ ઓછામાં ઓછું એને વિશાળહૃદયી માનવ તો જરૂર બનાવે.

પરિવારમાં પિતાનું સ્થાન પણ સર્વોપરિ છે. એ પરિવારનો વડો મુખી છે. પુત્રની કેળવણીનો ભાર ને જવાબદારી એના પર જ છે. પૈસા બચાવવાના વિચારથી જો એ પુત્રને કેળવણીથી વંચિત રાખે છે તો એ કર્તવ્ય-પાલક કહી શકાય નહીં. પિતાનું એ કર્તવ્ય છે કે પોતાના પુત્રને વિદ્વાનોની પહેલી હરોળમાં બેસવા લાયક બનાવે. પિતાનું કર્તવ્ય શીખવું હોય તો એફિકાનો દાખલો લ્યો કે જેણે પોતાના પુત્ર પ્રિયને કેવું વર્તન રાખ્યું. પોતાના નાના પુત્રના અમૂલ્યનું ઝેર ચૂસી થૂંકી નાખ્યું. માતા-પિતા પોતાનાં બાળકોને મનોરંજનનું સાધન ન માને. મને ત્યારે ખૂબ દુઃખ થાય છે કે જ્યારે માતા-પિતા મનોરંજન ખાતર પોતાનાં માસુમ નાનાં બાળકોને લગ્નની વાત પૂછ્યાં કરે છે. બાળક જ્યારે પોતાની તોતલી ભાષામાં કંઈ બોલી નાખે છે ત્યારે મા ને બાપ બન્ને હસી પડે છે. પરંતુ આ બે હસવું હસી બાળકના બ્રહ્મચર્યના પાયાને પહેલો નબળો બનાવી દે છે.

પરિવારના સંબંધોમાં પતિ અને પત્નીનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. એમનાં પણ કંઈક કર્તવ્યો છે. પત્ની ફક્ત ઘરમાં રોટલા ઘડવા સારું જ આવી નથી. એ ઘરની સ્વામિની છે. ઘરની આબરૂ રાખવી એના હાથમાં છે. ઘરને સ્વર્ગમાં ફેરવી નાખવું એ પણ એના હાથમાં છે. તેમ સ્વર્ગીય ઘરને નરકાગાર બનાવવાનું પણ એના જ હાથમાં છે. પણ પત્ની બનવી નારીઓને હું કહીશ કે તમે જો બનાવી શકો તો ઘરને સ્વર્ગ બનાવો. પ્રેમની એવી ગંગા વહાવો કે જેમાં બધાં દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને કલહ-કંકાસ પીગળી જાય.

ઘરની સુવ્યવસ્થા સિવાય સ્ત્રી માટે બીજાં પણ કર્તવ્યો છે. જો એ કોઈ વસ્તુની સ્ત્રી હોય તો તેણે એ જોવું જોઈએ કે એનો પતિ કાળા બજાર કરતો તો નથી ને? કોઈના લોહી ચૂસતો તો નથી ને? કોઈની ઉપર અન્યાય કરતો નથી ને? શાંતિના સમયમાં કોઈ અન્ય તો સુખ-સુવિધામાં

મૂકાતો તો નથીને ? મારી નાઈલોનની સાડી બદલ પેલી બાજુ તો કોઈ મારી જ બહેન ઉઘાડી થતી નથી ને ?

કોઈ બહેન જો કોઈ વેપારીની પત્ની હોય તો એણ જોવુ જોઈએ કે એનો શાહુકાર પતિ હજારો ખેડૂતોને લુટી જો એના માટે સોનાનો નેકલેસ લાવે તો એણે એ પહેરવો ન જોઈએ ગરીબોના મોએથી કોળીઓ ઝૂટવીને જો આપણા રસોડે પક્વાનો પકાવાય છે તો એ આપણા માટે વિષવત્ લેખાવુ જોઈએ મારી માતાઓ બરફીનો કકડો મુખમા મૂકતા પહેલા શું કદી તમે આમ વિચાર્યુ હતુ ખરુ ? સારોયે દા'ડો સજાવટ પાછળ રહેવુ એ તમને શોભતુ નથી બ્રાહ્મી, સુદરી, સીતા અને સાવિત્રીને તમારે તમારા આદર્શ તરીકે ગણવા જોઈએ તમારી વિચારશકિતમા અભિવૃદ્ધિ થવી જોઈએ ઘરની ચાર દીવાલોમા કેદ રહી જીવન વિતાવવુ એ બ્રાહ્મી અને સુદરીનાં સતાન માટે શોભાયમાન નથી

તો તમે પૈસાને નહી પણ પૈસાના આગમનદ્વાર ભણી જુઓ આવતી લક્ષ્મી, પૈસો, પ્રમાણિકતા-પૂર્વક તમારા ઘેર આવે છે કે અપ્રામાણિકતા-પૂર્વક? પ્રામાણિકતાની સાથે આવતા પૈસાનો તમે જરૂર સદુપયોગ કરો, પણ જો એ પૈસા અયોગ્ય રીતે તમારા ઘરમા પ્રવેશતા હોય તો એને માટે તમે તમારા દ્વાર બધ કરી દો.

વેપારીઓની પત્નીઓની સાથે-સાથે મીલ-માલિકોની પત્નીઓને પણ હુ કઈક કહીશ તમે વિચારો-તમારે ઘેર ચમકતી-દમકતી મોટરો આવે છે પણ તમે જરા જુઓ કે આ મોટરો મજૂરોનુ શોષણ કરીને તો આવતી નથી ને ? ગરીબોની કાળી મહેનતની કમાણીમાથી ઝૂટાઈને ઘરમા લક્ષ્મીના ઢગ થાય છે તો તમે એનો વિરોધ કરો તમે સાફ કહી દો કે મોટરો નહીં હશે તો અમે પગે ચાલીશુ-ચાલી શકીએ છીએ અમારા આરાધ્ય દેવ અરિહત પણ પગપાળા ચાલતા હતા અને અમારા ગુરુ પણ પગપાળા જ ચાલે છે એટલે અમને પગે ચાલતા શરમ આવતી નથી-આવશે નહી, પણ અમારી ગરીબ બહેનોનુ થતુ શોષણ અમે સહન કરી શકતી નથી બહેનોની જાગૃત વિચાર-શક્તિ દેશમા ચાલતા અન્યાય અને શોપણને રોકી શકે છે. આથી ઘરમા ક્રાતિ આવશે

સાથે જ સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવાની કળા પણ આવડવી જોઈએ પતિની આવકને અનુરૂપ જ ખર્ચ થવુ જોઈએ નહીતર બિચારો પતિ મહિને રૂા ૧૫૦ કમાતો હોય અને પત્ની રૂા ૭૫ની સાડી માટે લડે તો એ ઘરમા

અશાંતિ જ સ્થાન લેશે. ઘરની ઘણી–ખરી આપદા સ્ત્રીઓને ફેશનેબલ પ્રસાધનો જુટવવા પાછળ સમાપ્ત થઈ જાય છે

ચીનના ઘણા યુવકો અવિવાહિત રહેવા લાગ્યા ત્યારે એક વ્યક્તિએ એમને એનું કારણ પૂછ્યું એક યુવક બોલ્યો કે અમારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે અમે પત્ની માટે એની ઈચ્છિત ફેશનેબલ સાધનો જુટવી શકીએ. આ ફેશનની બલાથી તંગ આવીને અમે વિવાહ કરવાનો વિચાર જ માંડી વાળ્યો. અને એમ કરીને અમે ઘરમાં રોજબરોજ થતા ઝઘડાથી મુક્ત બન્યા છીએ.

તો નારી જ્યારે ફેશનની ગુલામડી બને છે ત્યારે પુરુષ માટે એ એક પ્રશ્નરૂપ બની જાય છે ભારતીય નારીએ તો સાદાઈનો શણગાર અપનાવવો જોઈએ. શિવનાથ શાસ્ત્રી એક બહુ મોટા પંડિત થઈ ગયા. સરસ્વતી એમના ઉપર પ્રસન્ન બની હતી, પરન્તુ લક્ષ્મી રૂઠી હતી. જીવનની આવશ્યકતાનાં સાધનો પણ તેઓ સરળતાપૂર્વક જુટાવી શકતા નહોતા. નાણાંના અભાવે અરીસા જેવી નાની–શી વસ્તુ પણ તેઓ વસાવી શક્યા નહોતા. એક દિવસ એમની પત્ની વાળ ઓળવા બેઠી સામે પાણી ભરેલી થાળી રાખેલી હતી. એમાં પ્રતિબિંબ પડતું હતું અને એના વડે એ વાળ ઓળી રહી હતી. શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો વિદુષી પત્નીની સાદાઈ–પ્રિયતા ઉપર ગદ્‌ગદ થઈ ગયા શું મારી માતાઓ આ વાતથી કંઈ શીખશે ! જ્યાં સાદાઈ છે ત્યાં સંયમ છે ફેશનનાં ખર્ચાળ સાધનોને તજી તમે સાદાઈ અપનાવશો તો ઘર મંગળમય બની શકશે.

પત્નીના કર્તવ્યનું વિશ્લેષણ કરતાં હું બહુ કહી ગયો. પત્નીનાં કર્તવ્યો છે તેમ પતિ માટે પણ કર્તવ્યો છે કર્તવ્યોની બધી જ જવાબદારી એમની (સ્ત્રીઓની) નથી એમાં મોટો ભાગ તમારો પણ છે પતિએ વિચારવું જોઈએ કે મારી રુચિ–ભાવનાથી પત્નીને આંસુડાં સારવાનો વખત તો આવતો નથી ને ! એણે મારા સારુ પોતાના પિતાનું ઘર છોડ્યું છે માતાનો મમતાળ ખોળો છોડ્યો છે ભાઈનો પવિત્ર પ્રેમ મારા ખાતર છોડ્યો છે માટે મારા જીવનથી એના દિલને ઠેસ પહોંચવી ન જોઈએ.

ભારતીય નારી ત્યાગ ને સેવાની મૂર્તિ છે જીવિત શરીર પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રીઓ તો સર્વત્ર મળશે પણ મૃત્યુ પછી પણ પ્રેમની જ્યોત જલતી રાખનાર સ્ત્રીઓ દુનિયાના બીજા કોઈપણ ભાગમાં તમને જોવા નહીં મળે. ભારતનો ઇતિહાસ બતાવે છે કે હજારો સ્ત્રીઓ પતિના નામે સતી થઈ ગઈ

પણ એક વાત પુછુ ? પતિ પાછળ મરનાર સ્ત્રીઓનાં નામ ઈતિહાસમાં તો આજે પણ મળે છે પરન્તુ પત્ની પાછળ મરનાર પતિ કેટલા છે ? કહેવું પડશે કે સ્ત્રીઓએ પ્રાણાર્પણ કરી પ્રેમને ટકાવ્યો છે જ્યારે પુરુષોએ તો સ્ત્રીઓ સાથે કપટ જ કર્યું છે

પતિનુ કર્તવ્ય શીખવુ છે તો પવનજયને અનુસરવો પડશે. દુર્ભાગ્યે પવનજયને અંજનાના શીલ પ્રત્યે ખોટી શંકા થઈ આવી હતી અને એ બાર વર્ષ સુધી અંજના સાથે બોલ્યો નહી પણ યાદ કરો કે પવનકુમાર એક રાજકુમાર હતો એ ઈચ્છે તો દસ રાજકુમારીઓ સાથે વિવાહ કરી શકત, પણ એને બીજુ લગ્ન સ્વીકાર્યું નહોતુ આ છે પતિનુ કર્તવ્ય

અને જુઓ જૈન કથા-સાહિત્યમા ચમકતી દંપતી વિજયકુમાર ને વિજ્યાકુમારીને ઈતિહાસના કોઈ પાને આવી જોડી શોધ્યે નહી જડે પ્રથમ પરિચય વખતની એ પહેલી ઘડી કેટલી પવિત્ર છે કે જ્યારે વિજયકુમાર કહે છે 'મારે શુકલપક્ષનુ બ્રહ્મચર્ય-વ્રત છે,' અને ત્યારે જ વિજયાકુમારી પણ બોલી 'મારે વદ (કૃષ્ણ) પક્ષનુ વ્રત છે' આ સાંભળી વિજયકુમાર કહે છે 'આ તો વધુ પ્રસન્નતાની વાત છે શું ભાઈ-બહેનના પ્રેમમાં ઓછી મધુરતા છે ?' વિજ્યા બોલી 'દેવ, કુળપરંપરા કેમ ચાલશે ? તમે બીજા લગ્ન કરી લો" આ સાભળી વિજયકુમારે જે જવાબ આપ્યો તે હજારો વર્ષ વીત્યા છતા ભૂલાયો નથી એણે જવાબ આપ્યો "તો પુત્રપરંપરાના આધારે કોણ અમર થઈ શકયુ છે, દેવી ? અને જો એક સ્ત્રી બ્રહ્મચારિણી બનીને રહી શકે છે તો શુ પુરુષ આટલુ પણ ન નિભાવી શકે ?" આ છે આદર્શ દાંપત્યજીવન।

આ સિવાય પારિવારિક જીવનના અન્ય સભ્યો, ભાઈ, બહેન, પિતા, પુત્ર, સાસુ, વહુ એમનાં પણ કર્તવ્યો છે પણ ઘડિયાળ હવે વધુ બોલવા સ્વીકૃતી આપતી નથી તેથી પછી કયારેક અવસર મળ્યે આપણે આ વિષય પર વિચાર કરીશુ.

પરિવારનો પ્રત્યેક સભ્ય જો પોતાના કર્તવ્ય-ફરજ પ્રત્યે સચેત-સાવધાન રહે તો તમારા ઘરમા પ્રેમગંગા જ પદાર્પણ કરશે દેશનો પ્રત્યેક નેતા અને નાગરિક પોતપોતાના કર્તવ્યને જાણી સાચી દિશાએ કાર્ય કરે તો હું માનુ છુ કે શાંતિ દૂર નહી હોય-સમીપ જ હશે

॥ ॐ शान्ति ॥

દિનાંક
તા. ૨૪-૮-૧૯૫૮.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ-૧.

૨૬ સાધનાનું લક્ષ્ય

પર્યુષણના પાવન દિવસો શરૂ થઈ રહ્યા છે. આપણે ચેતવું જોઈએ. બહારની દુનિયાને અનેક વાર આપણે જોઈ છે, પરંતુ હવે આપણે આપણને પોતાને જોતા થઈએ. બીજાની આલોચના આપણે અનેકવાર કરી છે પણ હવે આપણે આપણી પોતાની આલોચના કરીએ અને ચેતવું. પૂછીએ કે આપણે કઈ બાજુ જઈ રહ્યા છીએ? આપણી દૈનિક પ્રવૃત્તિ શું છે? આપણે જોઈએ કે આપણે કરવા લાયક કાર્યો કેટલાં કર્યાં છે અને ન કરવા લાયક કેટલાં કર્યાં છે. મનુષ્ય કરવા લાયક કામ કરે તો સારું જ છે નહીંતર તે ન કરવા લાયક ઘણુંબધું કરી જાય છે. એક કવિ કહે છે

> રાત્રે રોજ વિચારો, આજ કમાયા શું ભાઈ રે
> કરવાનાં શું શું કામો કીધાં ન કરવાનાં શું તજી દીધાં?
> પુણ્ય પાપમાં વધેલ બાજુ છે કઈ રે ॥ રાત્રે..

કવિએ કેટલું સુંદર કહ્યું છે! તમે દરરોજ વ્યાપારનો હિસાબ કરવા બેસો છો ના? દિવસભરમાં કેટલું કમાયા અને કેટલું ગુમાવ્યું? પૈસા ચાંદીના દુકાનોના હિસાબ તમે રાખો છો અને એવો હિસાબ રાખવા માટે સેંકડોના પગારથી તમે મહેતાજી પણ રાખો છો. પરંતુ તમે જીવનનો હિસાબ પણ કદી રાખ્યો છે? રાત્રે તમે વિચાર કરો. જીવનની આ કમાણીમાં કેટલો લાભ થયો છે અને કેટલું નુકસાન?

જો કોઈનો વેપાર સારો ચાલતો નથી તો તે એને માટે ખૂબ વિચાર કરે છે કે દુકાન ચાલતી કેમ નથી? દુકાન ખોટમાં પડે છે એટલે જ્યાં ત્યાં કેમ કરી ધંધો તો સારો ચાલે. ખાસ ગ્રાહકોને અમે લેતા નથી. [illegible]

જે માલ માગે છે તે મારી પાસે નથી સો સો જાતના વિચાર તમે એને વિશે કરો છો, પરંતુ જીવનની આ દુકાન કઈ રીતે ચાલી રહી છે, એમાં કમાણી કેમ થતી નથી, એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું છે? આ પર્યુષણપર્વ એ જ બધું કરવા માટે પ્રેરણા આપી રહ્યા છે વિશ્વશાંતિના પથદર્શક ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું "સાધક, તું તારો રસ્તો શોધી લે. તારે કઈ બાજુ જવું છે" આગમવાણીમાં કહ્યું તો–

"अकप्पं परियाणामि कप्पं उवसंपवज्जामि ।"

સાધક પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, હું અકલ્પ અર્થાત્ અનાચરણી તત્ત્વનો પરિત્યાગ કરું છું અને કલ્પ–આચરણીય વસ્તુનો સ્વીકાર કરું છું આપણે વિચારવું છે કે, મુનિનો કલ્પ શું છે અને ભગવાન મહાવીરે કહ્યું હતું: શ્રાવકનો કલ્પ શું છે? મુનિ પંચમહાવ્રતધારી છે સાવદ્ય અને સદોષ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. જે વસ્તુ મનને ચંચળ બનાવે અને જે સાધકને સંયમપથ પરથી વિચલિત કરે તેવી કોઈ પણ વસ્તુ એને કલ્પતી નથી. મુનિ પોતાના વ્રત અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર રહે, જે વસ્તુ એના વ્રતનો ભંગ કરે અને એના આત્માના વિકાસને અવરોધે, તેનો તે દૃઢતાપૂર્વક ઈન્કાર કરી દે પરંતુ સાથે જ હું એ પણ કહીશ કે અનાચારણીય વસ્તુ માટેનો એનો આ ઈન્કાર લોકોને દેખાડવા ખાતર ન રહે. સુયોગ્ય અને આગમના જાણકાર શ્રાવકની સામે તે અમુક વસ્તુ માટે ઈન્કાર કરી દે અને અન્ય, ભોળા ભક્તોની ભવુક્તાને જોઈ પ્રતિજ્ઞાને ભૂલી જાય, તેવો સાધક પોતાના પ્રત્યે વફાદાર રહેતો નથી જ્યાં સુધી સાધક સત્યભક્ત બની ચાલતો નથી ત્યાં સુધી એના સાધનાના વૃક્ષને ફળ આવતા નથી

એક વ્યક્તિ આંબો રોપે છે બાર વર્ષ સુધી એમાં ખાતર અને પાણી પૂરી કરે છે, એના મૂળીયાને એણે પાણીથી નહી પણ જાણે શ્રમબિંદુઓ વડે સીંચ્યો છે, પરંતુ બાર વર્ષના કઠોર શ્રમ પછી પણ જો એના પર ફળ આવે નહી, તો એને અવશ્ય ચિંતા થશે, કારણ કે, શ્રમ અને સમયને વ્યર્થ જતો જોઈને કોને દુઃખ નહી થાય? તો મુનિ અને શ્રાવક પણ વર્ષો સુધી સાધના કરે છે, શ્રમબિંદુઓ વહાવે છે પરંતુ જોવાનું તો એ છે કે, સાધનાના એના વૃક્ષ પર ફળ લાગ્યાં છે કે નહી? તે સાધનાનું ફળ કયું છે? અનુયાયીઓની વિશાળ ગિરદી જામે છે, કરોડાધિપતિઓથી હમેશાં ચારે બાજુથી ઘેરાયેલો રહે છે અને સર્વત્ર પ્રશંસાના એ પુષ્પો વરસતા રહે છે! આ સર્વ શું આ સાધનાનું ફળ છે?

એ એવું વિચારવાનું છે કે તો કહીશ આ સાધનાનું ફળ નથી. આને તમે જો સાધનાનું ફળ માનશો તો હું કહીશ કે તમે ભ્રાંતિમાં છો. અનુયાયીઓની ભીડ અને પ્રતિષ્ઠાનાં પુષ્પો એક રાજનૈતિક નેતાને પણ મળે છે. હું કહીશ કે તમારે જો આવું જ જોઈતું હોય તો તમે ક્ષેત્રની પસંદગીમાં ભૂલ ખાધી છે. તમને ધર્મ કરતાં રાજનીતિમાં વધુ જ સરળતાપૂર્વક આથી પણ વધુ અનુયાયીઓ મળી શકશે અને પ્રતિષ્ઠાનાં પુષ્પો પણ તમે વધુ વીણી શકશો.

વસ્તુતઃ તો આ સાધનાનું ફળ નથી. સાધનાનું ફળ તો છે કષાય-મંદતા, અંતર અને બાહ્યની એકતા, જીવનની પવિત્રતા. સાચા અર્થમાં આ જ સાધનાનાં ખરાં ફળ છે. સાધના રૂપી વૃક્ષની આ વાત આવી છે ત્યારે મને મારા પાવન ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી સા.ની યાદ આવે છે. સાધનાનાં ફળ તો તેમની પાસે દેખાતાં હતાં. શું એમની સરળતા હતી, અને શું એમની સમતા હતી! એ મારા સદ્ગુરુદેવે પોતાની જિંદગીમાં કદી છળકપટ આચર્યું નથી. એકને કંઈ કહેવું અને બીજાને કંઈ એ ભાવ અને દંભની વૃત્તિ એમને સ્પર્શી પણ શકી નહોતી. પ્રપંચ શું છે એ તેમણે જાણ્યું પણ નહોતું. હું જાણું છું ત્યાં સુધી એમણે પોતાના સમગ્ર જીવનમાં એક કાર્ય પણ છુપાવ્યું નથી. અંતર અને બાહ્યની આવી એકતા બીજે કેમે શોધવા છતાં પણ ક્વચિત જ જોવા મળશે.

કષાયની મંદતા, સરળતા અને અંતર-બાહ્યની એકતા જ્યાં સુધી આપણામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી સાધનાના આપણા વૃક્ષ પર ફળ આવતાં નથી. પછી ભલેને ભગવાં વસ્ત્રો પહેર્યાં ન હોય કે માળાઓ ફેરવી કે કરી ન હોય! હાં તો હું મુનિના કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. મુનિ પોતાના વ્રતની મર્યાદામાં સ્થિર રહે, મહાવ્રતોની એવી જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે એને દઢતાપૂર્વક નભાવે. એક બીજી વાત પણ આવી કહી દેવા ઇચ્છું છું. મુનિનો કલ્પ ઉત્તર અને મૂળ ગુણોને કારણે જ સુરક્ષિત રહે છે. ઉત્તર ગુણ પણ મૂળ ગુણોનો પોષક છે અને જ્યારે ત્યાં ગરબડ થાય છે ત્યારે મૂળને પણ આઘાત પહોંચે છે અને તમે જાણો છો કે નાની એવી ખામી પણ વિરાટ કામ બગાડી નાખે છે. માટે સાધુએ ઉત્તર ગુણો પ્રત્યે પણ સાવધ રહેવું જોઈએ અને જો દઢતાપૂર્વક ઉત્તર ગુણોને સંપૂર્ણપણે નિભાવી ન શકો તો સરળતાપૂર્વક પોતાની દુર્બળતાનો સ્વીકાર કરી લે. એની આ દુર્બળતા ક્ષમાને પાત્ર બની શકે છે પરંતુ મૂળમાંની ભૂલ તો કદી ક્ષમ્ય થઈ શકે નહિ. મહાવ્રતના ભંગની ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ નહિ. આ વાતની ઉપેક્ષા

અને ખોટો બચાવ સાધકના આત્માને અને સધને વિકૃત બનાવે છે આંતરશુદ્ધિના માર્ગમા શિષ્યમોહ અથવા સપ્રદાયમોહને કદી પણ બાધક બનવા દેવા જોઈએ નહિ

અકલ્પનો પરિત્યાગ કરી કલ્પમા સ્થિત રહેવાની વાત ચાલી રહી છે. મુનિના કલ્પ સબધે તો હુ થોડુ ક કહી ગયો છુ. મુનિના કલ્પને તમે પણ સારી રીતે જાણો છો મુનિને શું કલ્પે છે અને શુ નહિ એનુ તમને સારુ જ્ઞાન છે એક નાનુ બાળક પણ જાણે છે કે સાધ્વીજી તેમને સ્પર્શી શકતાં નથી એટલે જ્યારે પણ કોઈ સાધ્વીજી ઘરમા પ્રવેશ કરે છે અને તે દરવાજે ઊભો હશે તો તે ત્યાથી દૂર ચાલ્યો જાય છે એવી જ વાત છોકરીની છે. એ જ્યારે મુનિને જોશે કે તે પણ દૂર ઊભી થઈ જશે તમારા છોકરા-છોકરીઓને પણ મુનિના આચારનુ પરિજ્ઞાન છે પરતુ તમને તમારા આચારની જાણકારી છે કે નહિ ! શ્રાવક શુ કલ્પે છે અને શુ નહિ ? તમે કહેશો, અમે તો ગૃહસ્થ છીએ અને ગૃહસ્થ સ્વતત્ર હોય છે ચાહે તે કરી શકે છે પણ એમ માનવુ તે ભૂલ છે શ્રાવક માટે પણ તેનો આચાર છે, તેને માટે પણ તેની મર્યાદા છે ગૃહસ્થ થવાનો એ અર્થ નથી કે તે ચાહે તે કરી શકે શ્રાવકનો કલ્પ છે કે તે નિર્ગ્રન્થોના પ્રવચનો પ્રત્યે આસ્થાવાન બને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ કે મુનિઓને જુએ કે એના હૃદયમા પ્રેમસ્રોત વહી ઊઠે. બીજી બાજુ તે મહારભનો પરિત્યાગ કરે, એની આજીવિકા અલ્પારભથી ઉત્પન્ન થાય છે. પોતાની અલ્પ એવી જિદગી સારુ મહારભ કરવો તે શ્રાવકને કલ્પે નહિ બીજી બાજુ શ્રાવકે દુર્વ્યસનોના પરિત્યાગી બનવુ જોઈએ. આજે તો જે વ્યસનોમા ગળા સુધી ડૂબેલા છે, રાત્રે બાર વાગે પણ જેને બીડી અને સિગારેટ જોઈએ છે, તેવો માણુસ પણ પોતે આનદજી, કામદેવજી, સમો શ્રાવક હોવાનો દાવો કરતો હોય છે

શ્રાવક અલ્પારભથી જીવવાની કળા શીખે એ એનુ કલ્પ છે તમેં શ્રાવક છો તમે ઘણુખરુ જાણ્યુ છે શીખ્યા છો, શાસ્ત્ર ભણ્યા છો, થોકડાબધ વિષયો શીખ્યા છો ઈતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત શીખ્યા વ્યાકરણ અને કાવ્યશાસ્ત્ર પણ શીખ્યા હવે એક ચીજ બીજી જાણી લો, શીખી લો, તે કાઈ લાબુપહોળુ શાસ્ત્ર નથી કારણ હુ જાણુ છુ કે લાબા શાસ્ત્રો શીખવા માટે તમારી પાસે અવકાશ નથી એક નાનકડો શબ્દ છે બહુ મોટો નહિ, ફક્ત એક જ અક્ષરનો તે છે 'ના' તમે 'ના' કહેતા શીખી જાઓ

જેણે આ નાનકડુ સૂત્ર શીખી લીધુ છે, એણે જીવનની ઘણી મોટી

સમસ્યા ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. વ્યવહારમાં પણ એમ જ કહેવાય છે કે ના પાડી દેવી તે સારું છે. પહેલેથી ના પાડી દેવી એ સારા વિચાર કે પહેલાં હા પાડવી અને પછી ના પાડવી એ ક વિચારો તો અહીં સુધી કહ્યું છે કે અમીષ્ટ શીખવા કરતાં તમે ના કહેતાં શીખી લો. એક માણસ કોર્ટમાં ઊભો છે. જજ એને પૂછે છે કે તેં આ અપરાધ કર્યો છે? જો તે હા કહે છે તો જજ એને સજા આપે છે. પણ જો તે ઈન્કાર કરે તો જજ સજા દઈ શકતો નથી. કોઈ તમને કહે કે ચોપડામાં તમારા નામે હજાર રૂપિયા લખી લઉં અને તમે હા પાડી દેશો તો તમારે હજાર રૂપિયા ભરવા પડશે અને ના પાડી દેશો તો એ મુશ્કેલીમાંથી ઉગરી જશો ને! આ તો હું તમારા કામની વાત કરી રહ્યો છું અને હું માનું છું કે આવી વાત તમારે ગળે બહુ જલદી ઊતરી જાય છે. (સભામાં ખડખડાટ)

પરંતુ 'ના'નો મંત્ર બધી જગ્યાએ કામમાં ન લેવાય. શુભ કાર્યોમાં 'ના' નાગનું કામ કરી જાય છે માટે ત્યાં તે મંત્ર નથી. પરંતુ અશુભ અને પાપનાં કામોમાં 'ના'નો મંત્ર અવશ્ય ભણવો જ જોઈએ. આવો સદા ખૂબ માટે ના કહી દેવી જોઈએ. આ એક 'ના' તમને સેંકડો બુરાઈઓથી બચાવી લેશે. કૈકેયીએ જો મંથરાની સલાહ લેવા માટે ના કહી દીધી હોત તો એનો યશ વિશ્વમાં કાયમ માટે રહી જાત. જ્યારે રાવણના મનમાં સતી-સાધ્વી સીતાને પંચવટીમાંથી ઉપાડી લાવવાનો પાપભર્યો વિચાર આવ્યો અને તે જ ક્ષણે એણે એ માટે જો ના કહી દીધી હોત તો એનો ફજેતો પણ ન થાત. આજે હજારો વર્ષો વીતી જવા છતાં પણ એનો એ અપજશ ધોવાઈ શક્યો નથી. અને જે સમયે રાવણે પોતાના પાપમાં સહાયક બનવા માટે ભાઈઓને બોલાવ્યા ત્યારે તેણે તે જ સમયે રાવણને જો દૃઢતાપૂર્વક એક જ શબ્દ 'ના' કહી દીધો હોત તો એનો ઉજ્જવળ યશ પણ દુનિયામાં કાયમ માટે રહી જાત.

આ વાતો તો તમે અનેક વાર સાંભળી ચૂક્યા હશો. ભારતમાં [illegible], રાવણની આ વાતો કોણ જાણે કેવી રીતે સંચલિત બની. એના પ્રત્યે ઘૃણા અને તિરસ્કારનું વાતાવરણ એટલા માટે ઊભું થયું કે એણે 'ના'નો મંત્ર જાણ્યો નહોતો.

'ના'નો મંત્ર તો જાણ્યો હતો સતી સીતાએ. રાવણ દ્વારા હજારો પ્રલોભનો અને વિપત્તિઓની વીજળીઓ વરસી છતાં એ 'ના'ના મંત્ર પર અડગ રહી. 'ના'નો મંત્ર જાણ્યો હતો સતી રાજીમતીએ. રાજીમતીનું અપ્રતિમ

સૌંદર્ય જોઈને ગિરનારની ગુફામા ધ્યાનસ્થ બેઠેલો યોગી રથનેમિ સાધના પથેથી ચલિત થયો અને તે સતી રાજમતીની પાસે જઈ બોલ્યો 'હે રાજમતી, સાધનાના કાંકરિયા પથ પર ચાલવા માટે તમારા કોમળ કદમ નથી મારી વાત માનો અને ભોગોની દુનિયામા થોડાક દિવસો વિતાવો પછી આપણે પાછા ત્યાગપથ પર ચાલી નીકળશુ ' સતી સાધ્વીએ દૃઢ સ્વરમા એક જ શબ્દ કહી દીધો "નહી " તે સાધ્વી પથભ્રષ્ટ થયેલા સાધકને ફિટકારતા કહે છે

धिरत्थु ते ऽजसो कामी, जोतं जीविय कारणा
वन्त इच्छसि आवेऊ सेयं ते मरणं भवे ॥

હે સાધક, તને ધિક્કાર છે, આ વિષભર્યા વિષયો માટે તુ તારા ઉજ્જવળ યશને માટીના મૂલે વેચી રહ્યો છે ઓકી કાઢેલી વસ્તુ માટે ફરી હાથ પસારતા તને શરમ નથી આવતી ? એથી સારુ તો એ છે કે તુ મૃત્યુને જ ભેટી લે

નારીનો આ ફિટકાર લપસી પડેલા સાધકને પુન. સાચે રસ્તે લઈ આવ્યો સૂતેલુ વીરત્વ જાગી ઊઠયુ નારીને નાગણ બનાવનારાઓ આ જ્વલત દૃષ્ટાતથી કઈક શીખશે શુ આ સાંભળ્યા પછી પણ તમે નારીને નરકની ખાણ માનશો ?

હા, તો આ "ના" એ બે સાધકોને સાધના–પથ પર પુન સ્થિર કર્યા. નહી તો તેમને લપસી પડવામા વાર જ કયા હતી ?

કેટલાક લોકો કહે છે કે ચદ્રબિદુયુક્ત 'હા' શબ્દ ઘણો જ રમણીય છે તમારી સામે કોઈ ગ્રાહક આવીને ઊભો રહે છે તમે પૂછો છો કે શું માલ ખરીદવો છે ? રોકડા પૈસા લાવ્યો છે ને ? ત્યારે એના જવાબમાં જ્યારે એના મોઢેથી 'હા' શબ્દ નીકળે છે ત્યારે તમને કેટલો આનદ થાય છે ! એક હજારનો માલ ખરીદવો છે અને તે પણ રોકડા નાણાં દઈને, ત્યારે તમારા આનદમા કોઈ ખામી રહે ખરી ? "હા" શબ્દ તમને મીઠો તો લાગે છે, પણ કયારેક એ પણ મુસ્કેલીમા મૂકી દે છે માની લો કે ધર્મસ્થાનકના ભવન–નિર્માણના ખરડામા એક માણસે દસ હજાર આપવાની "હા" ભણી દીધી અને એના ભરોસે કામ પણ શરૂ થઈ ગયુ, પણ જ્યારે તમે એની પાસે રૂપિયા લેવા ગયા ત્યારે એણે ઈન્કાર કરી દીધો આવે વખતે મુશીબત ઊભી થઈ કે નહિ ? તમે કહેશો કે તેણે પહેલેથી જ "ના" કહી દીધી હોત તો સારુ થાત

તમારે મોઢેથી જો પહેલેથી જ "ના" નીકળી જશે તો તમે એને સત્કાર્યપૂર્વક "હા"માં બદલાવી શકો છો. પરંતુ "હા" કહ્યા બાદ "ના" કહેશો તો દુશ્મનાવટ વધી જશે. એક ભાઈ તમારી પાસે કંઈ લેવા આવે અને તમારી તેને તે દેવાની ઇચ્છા ન હોય તો તમારે એ માટે તરત જ ઇન્કાર કરી દેવો જોઈએ જેથી તે પોતા માટે બીજી વ્યવસ્થા કરી લે. પરંતુ પહેલાં તમે ખોટી "હા" પાડી એ વખતે તે રાજી પણ થઈ જશે પણ જ્યારે પ્રસંગ આવે તમે "ના" પાડી દો તો તે તમારો શત્રુ બન્યા વગર રહેશે ખરો? "હા" કહ્યા પછી "ના" કહેવામાં હજાર બહાનાં શોધવાં પડશે. ઉપરાંત દગાખોર અને કપટીની ઉપાધિ પુરસ્કારમાં મળે તે જુદી. જે કરવામાં તમે અસમર્થ હો તે માટે તમે "ના" જ પાડી દો. તમે કોઈ કિંમતી વસ્તુ ખરીદવા માગો છો પણ પૈસા નથી તો પહેલેથી "ના" પાડી દો. કોઈના નિમંત્રણ ઉપર તમે જો સમયસર પહોંચી શકો તેમ ન હો તો એને સ્પષ્ટ રૂપે "ના" જ કહી દો. આ નાનકડો એવો શબ્દ "ના" તમને અનેક ઉપાધિઓથી ઉગારી લેશે.

હું પણ તમને એ જ કહી રહ્યો છું કે તમે પાપ માટે "ના" કહેવું શીખી લો. કારણ પાપનો પ્રારંભ પ્રાતઃકાળની જેમ ચમત્કાર હોય છે પરંતુ એનો અંત રાત્રીની જેમ અંધકારપૂર્ણ હોય છે. લીમડાનાં ફૂલોમાં મીઠી ફોરમ આવે છે પણ એને ચાખશો તો તે કડવાં લાગશે. બસ એવું જ પાપનું પણ છે. એનાં ફૂલોમાં સૌરભ છે પરંતુ જ્યારે એનું આસ્વાદન લેવામાં આવે છે ત્યારે મોં કડવું થયા વિના રહેતું નથી.

કુંભાર ચાકડી વડે ચાકને ફેરવે છે અને પછી પેલી ચાકડીને જુદી કાઢી લે છે પરંતુ પૈડું ચાક તો વેગને લઈને ફરતું જ રહે છે. તેવી જ રીતે આત્મા પાપકર્મ કરે છે અને એના વેગને લઈને ચતુર્વિધ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતો રહે છે. પાપની પરિસ્થિતિ આત્માના સ્વભાવને વિકારવાળી થઈ ગઈ છે. આત્માનો સ્વભાવ ઊર્ધ્વગતિ કરવાનો છે એમ આગમ કહે છે:

ऊर्ध्वं गति धर्माणो जीवा ॥

ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે આત્માનો સ્વભાવ ગતિ કરવાનો છે તો નરક તો અધોલોકમાં છે ત્યારે પેલો ઊર્ધ્વગતિ કરનાર આત્મા અધોગતિ કેવી રીતે કરે છે? એના જવાબમાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ સૂત્રમાં એક સુંદર રૂપક દેતાં ફરમાવે છે:

जह मिउल्लेवा लितं गरुयं तुम्बं अहो वयइ एवं।
आसव कायं कम्म गुरु जीवा वच्चन्ति अहरगइ ॥

—જ્ઞાતા ધર્મકથા અ. ૬

અર્થાત્ જેમ તૂબડાનો સ્વભાવ પાણીમા તરવાનો છે પરંતુ એ તૂબડાને જો માટીનો લેપ લગાવી દેવામા આવે તો આ ડૂબી જશે તેવી જ રીતે આત્માનો સ્વભાવ ઉર્ધ્વગતિ કરવાનો છે, પરંતુ પાપ પરિણુતિ વડે આત્માને અધોગતિ કરવી પડે છે.

પાપ કર્મ દ્વારા આત્મા ભારી બને છે શ્રીમદ્ ભગવત્ સૂત્રમા આત્માના ભારે થવા અંગે એક રોચક પ્રશ્નોત્તરી આવે છે

प्रश्न—समण भगवं महावीर वन्दित्ता नमंसित्ता एवं वयासी
कहण्ण भन्ते! जीवा गरुयत्त हव्व मागच्छन्ति?

उत्तर—जयन्ति! पाणाइवाइ वापणं जाव मिच्छा दसण सल्लेणं
एवं खलु जीवा गुरुयत्ते हव्व मागच्छन्ति।—

જયંતી શ્રમણોપાસિકા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરી રહી છે. નારી જાતિ માટે આ ગૌરવ લેવા જેવી વાત છે કે એક નારી આવા મહાપુરુષ જેમની સામે સ્વર્ગનો ઇંદ્ર પણ એક સસલાની જેમ નમ્ર બની બેસે છે, અને જેમના તેજ સામે ઇન્દ્રો અને ચક્રવર્તીઓનુ તેજ પણ ફીકકું બની જાય છે, એવા તારક ભગવાન મહાવીર સ્વામીને પ્રશ્ન કરી શકે છે. આ વીર નારી સુશ્રાવિકા જયંતીએ જે પ્રશ્નો પૂછયા છે તે જ બતાવી આપે છે કે એ યુગની નારી પણ કેવી ભણેલી-ગણેલી હતી. આજની આપણી માતાઓ પણ જ્ઞાનના ક્ષેત્રે આગળ વધશે ખરી?

હા, તો જયંતી શ્રાવિકા પ્રભુને વંદના કરી પૂછી રહી છે "પ્રભો, આ આત્મા ભારે કઈ રીતે બને છે?" આ કેટલો માર્મિક પ્રશ્ન છે! પ્રશ્નનો જવાબ આપતા વીતરાગદેવ કહે છે 'હે જયંતી, પ્રાણાતિપાત અને મિથ્યાદર્શનના શલ્યરૂપ અઢાર પાપો દ્વારા આત્મા ભારે થાય છે"

પાપની પરિણુતિ આત્માને ભારે કરે છે અશુભ પરિણુતિ વડે એના ઉપર અનંત-અનંત કર્મના પરમાણુ આવીને ચોટી જાય છે અને તમે જાણો છો કે ભારે વસ્તુ હમેશા નીચે જ જાય છે કર્મના ભારથી આત્મા પણ અધોગતિ કરે છે જેમ માત્ર એક સાપના ડસવાથી માણુસ મૃત્યુ પામે છે; મારવા માટે એકથી વધુ સર્પોની જરૂર રહેતી નથી તેવી રીતે મનુષ્યને

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું. એવું એક સંતને કડવા તૂંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું. એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું પડ્યું હતું!

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે. પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે. એની કડવાશ કેવી છે? તમે જાણો છો? ખાવા મળતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. કોઈક ખાઈએ તોય ઝાડા થઈ જાય છે અને ભૂખ્યા રહી શકાતું નથી. જીવનની આ તો કેવી વિડંબના છે? પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે? જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ.

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે વિચાર કરી લો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે. પહેલો છે— કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં. એક કાંકરો શાંત પાણીને ડહોળી નાખે છે તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સમાજની સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો હાજર છે. એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે. સારીય સભા હસી-હસીને લોથ-પોથ થઈ જાય છે. બીજો માણસ ઊભો થાય છે. ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે. ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે. બધાંય અશાંત બની જાય છે. આ શું થયું? શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ? એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં. બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં.

ઠીક તો પહેલું સૂત્ર છે: કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં. બીજું છે: રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં. "ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું તો હોવું ન જોઈએ કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ઘડીભર પહેલાંની જેવું મન થાય એટલું ખાઈ લીધું. પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને દવા કરવા વખતે આવ્યું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાતા નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ રહ્યું છે. મરચાં-મસાલાના તમતમતી

મોહમા આપણે તણાવુ ન જોઈએ સ્વાદના પ્રવાહમા સ્વાસ્થ્ય બગડે નહી, એ માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ

જીવનનિર્માણનુ ત્રીજુ સૂત્ર છે "કરજ થાય તેટલુ ખર્ચ કરો નહી." "**ऋणं कृत्वा घृतं पिबेत्**" વાળી કહેવત આપણે ચરિતાર્થ કરવી નથી. તમારા દૈનિક અનાવશ્યક ખર્ચો તમારે ઓછા કરવા જોઈએ સિનેમા, ચહા, અને બીડી–સિગારેટનો શોખ તમારા માથે કરજનો ભાર વધારે છે

ગરીબાઈમા વ્યસન તે કોઢમાં દરાજ સમાન છે સગપણ લગનના ઉમગે જરૂર કરતા વધુ ખર્ચ કરવો એ ઠીક નથી લગનનો ઉમગ એ એક પ્રકારનો નશો છે. તે વખતે ખબર પડતી નથી એ સમયે કોઈ જો કહે કે, વધુ ખર્ચ કરશો નહી. ત્યારે ઉમગઘેલો મનુષ્ય બોલી ઊઠશે 'અરે સાહેબ, પૈસો તો હાથનો મેલ છે' પણ તો પછી જ્યારે કોઈ સ્વધર્મને કઈક આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ જોશ શા માટે ઠડો પડી જાય છે? એનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યને રાગમા એટલો રસ આવી ગયો છે કે ત્યાગની વાત એને રુચતી નથી હા, તો મતલબ એ છે કે વ્યવહારમા માણસ એટલો અનુરક્ત બની જાય છે કે બધુ જ ભૂલી જાય છે, પરતુ માનવીએ દરેક સમયે વિવેક રાખવો જોઈએ, કારણ કે અતિ ખર્ચ કરી કરજનો ભાર વધારવો અનુચિત છે.

જીવનનિર્માણનુ ચોથુ સૂત્ર છે "પાપ થાય તેવુ કાર્ય કરવુ નહી" કરુણાશીલ મહાત્મા બુદ્ધે પોતાના પ્રવચનમા કહ્યુ હતુ

वणिज्जो भमयं मग्ग अप्पसत्थो द्धिद्धनो ।
विस जीवितु कामो पापानि परिवज्जए ॥

—ધમ્મપદ

બહુ ધન ધરાવતો ધનિક જ્યારે ધન કમાઈને સ્વદેશ તરફ પાછો ફરે છે ત્યારે તે ભયભર્યા માર્ગને છોડી દે છે કારણ કે, ત્યા એને લૂટાઈ જવાનો ભય છે અને જીવવાની ઈચ્છા રાખનાર જેમ વિપને તજી દે છે તેવી જ રીતે વિચારશીલ પુરુષ પાપને છોડી દે છે

પરતુ આજનો માણસ તો પાપને છોડવાનો નહી ઊલટુ એને છુપાવવાનો પ્રયત્ન કરતો ફરે છે એક ચોર ચોરી કરતા જ્યારે પકડાઈ જાય છે ત્યારે એ વિચારતો નથી કે તેણે ચોરી કરી છે એટલે પકડાયો છે, પરતુ એમ વિચારતો હોય છે કે તેણે ચોરી કરતા સાવધાની રાખી નહી ગફલતના લીધે જ હુ પકડાઈ ગયો છુ"

નરકમાં પહોંચાડવા માટે ક્યારેક ક્યારેક તો એક પાપ જ પર્યાપ્ત બને છે. જે પાપની પરિણતિમાં તીવ્ર રસ આવે છે તે વધુ પ્રગાઢ બંધન કરે છે. નાગશ્રીએ તો એક જ પાપ કર્યું હતું. એણે એક સંતને કડવા તુંબડાનું શાક વહોરાવ્યું હતું. એ પાપે એને કેટલી વાર નરકના અગ્નિમાં શેકાવું પડ્યું હતું!

દુનિયામાં પેદા થતાં તમામ ફળો જ્યારે કાચાં હોય છે ત્યારે ખાટાં હોય છે પણ જ્યારે એ પાકે ત્યારે તેમાં મીઠાશ આવે છે. પરંતુ પાપનું આ એક એવું ફળ છે કે જ્યાં સુધી એ કાચું રહે છે ત્યાં સુધી એમાં મીઠાશ રહે છે પરંતુ પાકતાં એમાં કડવાશ આવે છે. એની કડવાશ કેવી છે! તમે જાણો છો! ખાવા મળતું નથી અને મળે છે તો પચતું નથી. પેટ ખાલી તોય ઊંઘ ઘણી મળે છે અને ભૂખ્યાં રહી શકાતું નથી. જીવનની આ તે કેવી વિડંબના છે! પણ તમે જ મને બતાવો કે આ વિડંબના કોણે પેદા કરી છે! જવાબ એ જ હશે કે આ વિડંબના તે પાપની પરિણતિને કારણે જ.

એટલા માટે હું કહું છું કે તમારી પરિણતિ માટે તમે ઈન્કાર કરી દો. એક વિચારકે કહ્યું છે કે જીવનનિર્માણના ચાર માર્ગ છે. પહેલો છે—કલેશ થાય તેવું બોલવું નહીં. એક કડવો બોલ ઘણાને દાઝી શકે છે. તેમ એક વ્યક્તિના શબ્દથી સભામાં બેઠેલી સેંકડો વ્યક્તિઓની શાંતિનો ભંગ થઈ જાય છે. સભામાં સેંકડો માણસો બેઠા હોય છે. એક વક્તા બોલવા ઊભો થાય છે. આખી સભા હસી-હસીને લોટ-પોટ થઈ જાય છે. બીજો માણસ ઊભો થાય છે. ભાષણની શરૂઆતમાં જ એ એક એવો શબ્દ ઉચ્ચારે છે કે સભામાં અશાંતિ છવાઈ જાય છે. ચારેય બાજુ તોફાન શરૂ થાય છે. બધાંય અશાંત બની જાય છે. આ શું થયું! શાંતિની લહેરમાં આ અશાંતિ ક્યાંથી આવી ગઈ! એનું કારણ એ જ કે બોલતાં આવડ્યું નહીં. બધું શીખ્યા પણ બોલતાં શીખ્યા નહીં.

આ તો પહેલું સૂત્ર છે. "કલેશ થાય તેવું બોલો નહીં." બીજું છે—"રોગ થાય તેવું ખાઓ નહીં." ભોજન સ્વાસ્થ્ય માટે છે પરંતુ ભોજન એવું કેવું છે કે જમ્યા પછી તરત જ પથારીમાં પડવું પડે. ચટાકેદાર પદાર્થો જોતાં મન હાથમાં રહી શકતું નથી. પેટની સીમાનું અતિક્રમણ કર્યું અને જરૂર કરતાં વધારે ખાધું તો સમજી લેવું કે આપણે ભોજન ખાધું નથી પરંતુ ભોજન આપણને ખાઈ ગયું છે. મરચાં-મસાલાના તમતમાટથી

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છુપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડયો નાકેદારે એને રોકયો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સકેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઈ હતી. ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિવશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂકયુ

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શકયા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટ ફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરતુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણુકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણુકર પાકયો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

મનુષ્ય પાપને છુપાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરે છે તેટલો જો તેમાંથી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેનું જીવન સ્વર્ગીય બની શકે છે. પરંતુ પાપ તે છુપાવવા માગે છે અને આ કામમાં એની બુદ્ધિ પણ તીવ્ર બની જાય છે.

ભારતનો એક માણસ પોંડિચેરી ગયો. આ તે સમયની વાત છે કે જ્યારે પોંડિચેરી ફ્રાંસના તાબામાં હતું. તે સમયે ત્યાં સોનું પણ સસ્તું મળતું હતું. જે સોનું ભારતમાં સો રૂપિયે તોલો મળતું હતું તે પોંડિચેરીમાં ૩૫ થી ૪ રૂપિયે તોલો હતું. ત્યાંની સરકાર ત્યાંથી સોનું બહાર લઈ જવા દેતી નહોતી. કિંતુ સોનું એક એવી ચીજ છે કે, જેને કારણે માનવીએ હજારો પાપ કર્યાં છે. સોનું માનવી સાથે પ્રેમ કરતું નથી પરંતુ મનુષ્ય સોનાને પ્રેમ કરે છે અને એથી ય આગળ હું તો કહીશ કે મનુષ્ય મનુષ્યને જેટલો પ્રેમ કરતો નથી તેટલો સોનાને પ્રેમ કરે છે.

સોનાનો સસ્તો ભાવ જોઈ એનું મન પીગળી ગયું. એણે વિચાર્યું કે સસ્તા ભાવનું સોનું લઈ જઈ ભારતમાં વેચી નાખીશ તો કેટલી કમાણી થશે! એણે દસેક તોલા સોનું ખરીદી લીધું. પણ હવે સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે, નાકાની આંખોથી બચી એને ભારતમાં કઈ રીતે લઈ જવું! મનુષ્યની પાસે બુદ્ધિ એક એવી ચીજ છે જેનાથી તે સર્વ સમસ્યાઓ ઉપર વિજય મેળવી લે છે. હું કહીશ કે અંધકારમાં જેમ ઘુવડની આંખો સતેજ બની જાય છે અને એની જોવાની શક્તિ સો ગણી વધી જાય છે તેમ પાપથી મનુષ્યની બુદ્ધિ પણ પાપમાં તીવ્ર બની જાય છે. પરંતુ આ બુદ્ધિનો દુરુપયોગ છે. તમે સદ્ગુણ વેચી સોનું ખરીદવા ચાહો છો!

સદ્ગુણ વેચી સોનું ખરીદવાનો સોદો મોંઘો પડશે! પરંતુ પેલા લોભી ભારતીયે આ મોંઘો સોદો પસંદ કરી રાખ્યો હતો. એની બુદ્ધિએ એક ઉપાય ખોળી કાઢ્યો. પણ તે ઉપાય તમે શીખી લેતાં નહીં (સભામાં હાસ્ય)

તે બજારમાં ગયો એક મોટું તરબૂચ લઈ આવ્યો. એની ડગળી પાડી થોડું નાના નાના ડળી એમાં મૂકી દીધી અને પછી એની ઉપર પેલી કાપેલી ડગળી મૂકી દીધી. ખરે! માનવીની બુદ્ધિ કમાલ કરે છે પરંતુ હું ફરી કહું છું કે તમે આ તરકીબ શીખી લેશો નહીં. એક વખત જ્યાં [illegible] ત્યારે તેઓ રૂપ [illegible] લાગ્યા અને જેર [illegible] ઉપદેશ એટલે પ્રહાર કરવા લાગ્યા એ સત્યનો ઉપદેશ કરે [illegible] પ્રહાર કરવા લાગ્યા હોય તે પ્રહાર કરે, તેમને ઊંડે અને

જ્ઞેયને જાણે એવુ ન બને કે ઉપાદેયને તજી દો અને હેયને ગ્રહણ કરી લો. નહીતર મોટી વિટંબણા પેદા થઈ જશે

હા, તો એણે તરબૂચમા સોનુ છૂપાવી દીધુ અને પોતાની કુશળતા ઉપર મનમા ને મનમા મલકાવા લાગ્યો પોતાના આઠ વરસના બાળકને લઈને તે સ્ટેશને ઊપડ્યો નાકેદારે એને રોક્યો સામાન બતાવવા માટે કહ્યુ, તો એણે ખૂબ ઉલ્લાસની સાથે આખો ટ્રન્ક બતાવી દીધો કપડા સિવાય બીજુ કશુ ય મળ્યુ નહી હાથમા તરબૂચ હતુ એટલે તેને નાકેદારે આગળ વધવા ઈસારો કર્યો સંકેત મળતા જ એ તો ત્યાથી ચાલી નીકળ્યો સ્ટેશને પહોચ્યો ત્યારે ગાડી આવી ગઈ હતી ડબ્બામા બેસવાની તે તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યા બાળકે હઠ લીધી તરબૂચ મારા હાથમા આપો તો જ હુ ડબ્બામા ચઢીશ. પિતાએ ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યુ કે, તુ પહેલા ડબ્બામા ચઢી જા પછી તરબૂચ તને આપીશ પણ તેણે એ કઈ સાભળ્યુ નહી આ રકઝકમા એન્જીને સીટી મારી આખરે વિનશતાપૂર્વક તેણે બાળકને હાથમા પેલુ તરબૂચ મૂક્યુ.

તરબૂચ લઈને જેવો એ બાળક ડબ્બામા પેસવા જાય છે કે, એના નાના હાથ તરબૂચના ભારને ખમી શક્યા નહી અને તરબૂચ છૂટી પ્લેટફોર્મ ઉપર પડી ગયુ અને પડતાની સાથે જ એના ટુકડા થઈ ગયા પેલી સોનુ ભરેલી ડબ્બી એક બાજુ જઈ પડી આ બાજુ પોલીસના માણસો પણ ત્યા જ ઊભા ઊભા જોઈ રહ્યા હતા સોનાની ડબી જોતા જ તેમણે એને પકડી લીધો હિંદુસ્તાન આવવાને બદલે એ જેલની કોટડીમા પહોચી ગયો. પાપને છૂપાવવા માટે એણે કોઇ ઊણપ રાખી નહોતી પરંતુ હુ કહુ છુ કે, પાપને છૂપાવી શકાતુ જ નથી વિશ્વમા હજારો વણકરોએ કપડા વણ્યા છે, જેનાથી શરીર ઢાકી શકાય છે પરંતુ આજ સુધી એવો એકપણ વણકર પાક્યો નથી કે જેણે એવો કોઈ પડદો વણી આપ્યો હોય કે જેના વડે પાપને ઢાકી શકાય

મનુષ્ય પાપના પ્રતિફળથી અને એ વડે થનાર બદનામીથી જેટલો બચવા માગે છે તેટલો જો તે પાપથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે તો આ દુનિયા સ્વર્ગ સમી બની જાય એક વિચારકે કહ્યુ છે કે, એક સાઢની આગળ તમે ચાલતા હો ત્યારે તમારે સચિંત રહેવાનુ છે, અને એક ગધેડાની પાછળ ચાલી રહ્યા હો ત્યારે પણ સચિંત રહેવાનુ છે તેમ પાપમા જો આગળ વધી રહ્યા હો તો પણ ચિંતા કરવાની છે અને જો ધર્મ અને સંવરના ક્ષેત્રે પાછળ રહ્યા હો તો પણ તે ચિંતાનો જ વિષય છે તમે ક્યારેય વિચાર્યુ છે કે, હુ

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ? યાદ રાખો કે જો પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા માર્ગમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે આલ્પને છોડી કલ્પ તરફ ચાલો. એમ તો શ્રાવકનું કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા જેટલો આજે સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બતાવું તો તે। એટલો જ છે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઇન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છૂપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અભાનતા છે. અફીણના ગાંગડાને એક ખૂણેથી મીઠુંક થઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ જાહેરમાં થઈને એનો સ્વાદ લેશો તોય તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે, સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે થાય તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે પ્રયાસ કર્યો કરે છે.

શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની આગનામાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ મુનિનું મુનિપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ કર્મોને

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લુટારો નથી

૨ તમે તમારું જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે!

પાપમાં આગળ વધી રહ્યો છું કે નિર્જરાના ક્ષેત્રમાં ! યાદ રાખો કે જો પાપના ક્ષેત્રે આગળ વધ્યા તો પાપ તમારા ભાગ્યમાં પથ્થર બની ઊભું થઈ જશે. ગાડી ચાલતા ચાલતા થંભી જાય છે ત્યારે સમજવું કે માર્ગમાં મોટો પથ્થર આવી ઊભો છે તેવી જ રીતે જીવનના સુખ અને શાંતિમાં વિઘ્ન આવે છે અને જીવન-રથ અટકે છે તો સમજવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય થયો છે

હું કલ્પની વાત કરી રહ્યો હતો. તમે આકલ્પને છોડી કલ્પ તરફ વળો એમ તો આપણું કલ્પ વિસ્તૃત છે એની પૂરી વ્યાખ્યા આપવા જેટલો અહીં સમય નથી પરંતુ ટૂંકમાં તમારો કલ્પ બનાવવું તો તે એટલો જ થશે કે પાપ માટે તમારે ના પાડી દેવી. જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ પાપની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે ઈન્કાર કરી દેવો. કારણ કે છુપાઈને પાપ કરવું તે કાયરતા છે તો ખુલ્લી રીતે પાપ કરવું તે અમાનવતા છે અફીણના ગાંગડાને એક ખૂણેથી થોડુંક લઈને ખાશો તો તે કડવું અને બીજે ખૂણેથી ખાશો તો તે પણ કડવું જ લાગશે અને વળી કોઈ વચ્ચેથી લઈને એનો સ્વાદ લેશો તોય તે કડવું જ લાગશે. તેવી જ રીતે પાપની પ્રવૃત્તિ જ્યારે અને જ્યાં પણ કરાય ધર્મને નામે સમાજને નામે અથવા રાષ્ટ્રને નામે ગમે તે કારણે પાપ, તે તો સર્વત્ર જ ખરાબ જ છે. હું તો કહીશ કે નરકમાં પડેલા નારકીઓ નરકમાંથી છૂટવા માટે ઈચ્છા કરે છે જ્યારે પાપમાં સદૈવ લિપ્ત રહેતા જીવો પણ એવી જ રીતે નરકમાં જવા માટે કોલાહલ કર્યા કરે છે.

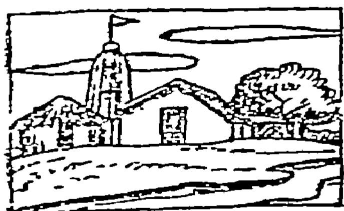
શ્રાવક કદી એવી પ્રવૃત્તિ ન કરે કે જે એને માટે નરકનું કારણ બને નરકનાં કારણોનો શ્રાવક પરિત્યાગ કરે છે મારો કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે તમે પાપપ્રવૃત્તિઓથી અળગા રહો. પાપમાં ફસાઈ જવું તે માનવોચિત છે કારણ જીવનમાં સ્વાર્થ અને લોભ એને પાપ માટે પ્રેરિત કરે છે પરંતુ પાપમાં લિપ્ત રહેવું તે શેતાનનું કામ છે. થયેલા પાપ માટે દુઃખ પ્રગટ કરવું તે સંત જેવું કામ છે કારણ સંત તપ અને ત્યાગની આગમાં પાપને ધોઈ નાખવા માગે છે તે પાપ કરતો નથી પરંતુ થઈ જાય છે પણ તેને માટે તેના મનમાં પશ્ચાત્તાપ જ પુનિત પુનિતપણું પ્રગટ કરે છે. એટલે પાપને સર્વથા છોડી દેવું એ ઈશ્વરી શક્તિનું કામ છે જે પાપની પરિસ્થિતિથી સર્વથા અળગો રહી જાય છે તે જ સમયે તે સંપૂર્ણ કહેવાય

સમાપ્ત કરી દે છે, અને કર્મથી મુક્ત થવાની સાથે જ આત્મા અનંતજ્ઞાન અને અનંતદર્શનની સાથે શુદ્ધ–બુદ્ધ બની જાય છે

હા, તો તમે શ્રાવક છો અને અમે મુનિપદે છીએ આપણા બન્નેનું લક્ષ્ય આત્માની શુદ્ધ દશા પ્રાપ્ત કરવાનું છે. અને એ દશાને મેળવવા માટે આપણે પાપપ્રવૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ પડશે કારણ કે, આ પ્રવૃત્તિઓ અશુભ છે અને અશુભને તજી શુભ ભણી પ્રયાણ કરતા આપણે શીખીએ શુભથી શુદ્ધમા પહોચવુ એ જ આપણુ લક્ષ્ય છે એ લક્ષ્યમા આપણે સ્થિત બનીએ અને શુદ્ધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીએ એ જ કામના છે

ભાદરવા વદ
અમાસ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ.

હલકું સાહિત્ય

૧ ખરાબ સાહિત્ય સમાન બીજો કોઈ લૂંટારો નથી.

૨ તમે તમારુ જીવન સફલ અને તેજસ્વી બનાવવા ઈચ્છતા હો, તો ગંદા પુસ્તકોને હાથ ન લગાડજો ! નહિતર એ ગંદુ સાહિત્ય તમારા જીવનને ધૂળધાણી બનાવી દેશે !

ચાર પુરુષાર્થ (૧)

પુરુષાર્થ એ સફળતાનું પ્રથમ સોપાન છે પુરુષાર્થ વિષે તમે સાંભળ્યું છે પણ મને લાગે છે કે પુરુષાર્થનો વિષય હજુ અધૂરો છે તે હજુ વધારે વિચાર માગે છે એક પ્રસિદ્ધ અંગ્રેજ લેખક જોન્સે કહ્યું છે કે સફળતાની પ્રાપ્તિ માટે દસ ટકા આત્મપ્રેરણાની જરૂર છે. મગજમાં વિચાર હોય, નવી સ્ફુરણા હોય લખવાની કળા પણ હોય છતાં જો હાથ ન હલાવે તો વિચાર કલ્પનાલોકમાંથી ઊતરીને વાસ્તવિક લોકમાં આવી શકતા નથી.

પણ જરા વિચાર કરવો પડશે કે કયો પુરુષાર્થ છે કે જે આપણને સફળતાની નજીક પહોંચાડી શકે છે અનંત અનંત યુગ એવા વીતી ગયા જેમાં એક ક્ષણ પણ એવી નથી ગઈ કે જ્યારે આત્માએ પુરુષાર્થ ન કર્યો હોય. કારણ કે વીર્યાન્તરાયનું ક્યારે પણ પૂરું આવરણ આવતું નથી હંમેશાં તેનો ક્ષયોપશમ રહે છે જ ભલે આત્મા ગમે તે યોનિમાં હોય ગમે તે ગતિમાં હોય એકેન્દ્રિય દ્વિન્દ્રિય નરક અને નિગોદ બધી યોનિઓમાં આત્માની પુરુષાર્થની ક્રિયા ચાલુ જ રહે છે

અનંત અનંત કાળના અવિરત પ્રયત્ન પછી પણ આત્મા પોતાના લક્ષ્યની નજીક નથી પહોંચ્યો, ત્યારે એ વિચારવું જરૂરી થઈ પડશે કે કેવું આજ સુધી જે પુરુષાર્થ કર્યો તે સત્પુરુષાર્થ હતો કે અસત્પુરુષાર્થ ! એક દીકરી સવારમાં ઊઠીને આખા ઘરમાંથી કચરો સાફ કરે છે પછી તે એક જગ્યાએ ભેગો કરી રાખે છે પછી તેની બહેન આવી તે ધૂળને હાથમાં લઈ ઘરમાં વેરે છે આમ પુરુષાર્થ બન્ને બહેનો કરે છે કચરો સાફ કરવો એ એક કામ છે તેમ કચરો વેરવો એ પણ એક કામ છે પરંતુ એકનો પુરુષાર્થ સાર્થક છે બીજાનો નિરર્થક છે

ભારતીય સંસ્કૃતિમા ચાર પુરુષાર્થ બતાવેલા છે ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ જેમા બે સાધન છે કામ-પુરુષાર્થ માટે અર્થ એ સાધન છે અને મોક્ષ-પુરુષાર્થ માટે ધર્મ એ સાધન છે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ બે હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) અને બે ઉપાદેય (ઉપાર્જન કરવા યોગ્ય) છે

અર્થ અને કામ એ જો કે પુરુષાર્થ કહેવાય છે અને વાસના-વિદૂષિત આત્મા, અનંત યુગોથી તેને વળગેલો છે, છતા પણ તે અસત્પુરુષાર્થ છે તે આત્માને અવળે રસ્તે ચઢાવે છે જો કે ચાલવાનુ તો તે પણ શીખવે છે, પણ ખરે ઠેકાણે પહોચાડવાનુ તેનુ કાર્ય નથી. તે તો પોતાના સ્થળે પહોચાડે છે અને રસ્તમા હજારો સંકટો આવવા છતા એ બધાની સાથે સગ્રામ ખેડી, તેના અંતિમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જાય છે ત્યા પહોચતા યાત્રીને એમ લાગે છે કે તે ધારેલે ઠેકાણે આવી ગયો છે પણ આ ખરુ અંતલક્ષ્ય નથી

જે મુસાફર સંકટો, કંટકો, ભૂખ, તરસ બધુ ભૂલી જઈ વીસ માઇલની મુસાફરી કરી એક ઠેકાણે આવી પહોચે, હજી પગનો થાક પણ ઊતર્યો ન હોય, અને બીજી જ ક્ષણે તેને ખબર પડે કે તે ખોટે રસ્તે ચાલ્યો છે, તેને જ્યા જવુ હતુ તે જગા તો વીસ માઇલ પાછળ રહી ગઈ છે અને હવે તેને વીસને બદલે ચાલીસ માઇલ ચાલીને જવુ પડશે અને તો જ તેને તેની ધારેલી જગા મળશે, તો એવે વખતે તેને કેટલુ દુઃખ થશે!

જો તમારો પથદર્શક (Guide) આવી ભૂલ કરી બેઠો હોય તો તમો તેના ઉપર ચિડાયા વિના રહેશો નહિ મને પોતાને પણ આવો અનુભવ થઈ ચૂક્યો છે આજથી લગભગ સત્તર વર્ષ પહેલા અમે ઈંદોરથી કરી-કસ્બા તરફ જઈ રહ્યા હતા એક બહેન દીક્ષા લેવા ઇચ્છતી હતી હું મારા ગુરુદેવની સાથે હતો માર્ગદર્શક તરીકે એક ભાઈ અમારી સાથે હતા તેમણે કહ્યુ કે સડક પરથી જવામા બહુ ચક્કાવો ખાવો પડશે. તેને બદલે આ ટેકરી ઉપરથી ઉતરી જઈએ તો સીધા ગામની નજીક પહોચી જઈશુ લગભગ છ માઇલ થશે ટૂંકા રસ્તાની આશાએ અમે સીધો રસ્તો પડતો મૂક્યો પહાડની ટેકરીને રસ્તે અમે ઊતર્યા ખૂબ ભયંકર પગદંડી પસાર કરી અમે નીચે આવ્યા ચાલતા ચલતા અમને ચાર કલાક લાગ્યા પણ ગામનો પત્તો ન લાગ્યો તડકો ખૂબ ચઢી ગયો હતો તરસથી ગળુ સુકાઈ રહ્યુ હતુ પણ ગામનો પત્તો નહોતો અમે એ ભાઈને (માર્ગદર્શકને) કહ્યુ -ભાઈ! સવારથી અગિયાર વાગ્યા સુધી ચાલ્યા છતા હજુ તારા છ માઇલ પૂરા નથી થયા?

તેણે કહ્યુ-મહારાજ! હુ જાતે રસ્તો ભૂલી ગયો છુ

તેણે પહેલાં બોલવું જોઈતું હતું. કોઈને પૂછવું હતું. આ બાજુ વયોવૃદ્ધ તારાચંદજી મહારાજ તો એટલા આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા કે તેમણે કહી દીધું કે મારાથી તો હવે એક ડગલું પણ આગળ ભરાય તેમ નથી. હું તો હવે અહીં જ સંથારો કરું છું. જેને જીવ બચાવવો હોય તે આગળ જાય અને તે તો એક ઝાડ નીચે બેસી ગયા. હવે કોની હિંમત છે કે આગળ વધે! આ ભયંકર મુસીબતની પળો અમે પસાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં બે ભાવિક આવ્યા. તેઓ ક્યારથી અમને ખોળી રહ્યા હતા. તેમણે કહ્યું–મહારાજ! આપ અહીં ક્યાંથી પહોંચી ગયા! ગામ તો પણ પાછળ રહી ગયું. છેવટે તેઓ અમને નજીકના એક ગામમાં લઈ ગયા. જ્યાં અમને પીવાનું મળ્યું. જ્યારે પાણીનો ઘુંટડો ગળે ઊતર્યો ત્યારે જ જીવમાં જીવ આવ્યો.

પૂરા જાણકાર ન હોય તેવા પથદર્શકની સાથે મુસાફરી કરવી એ પણ જોખમકારક છે. કામ અને અર્થ એ બન્ને પુરુષાર્થ આત્માના પથદર્શક છે પણ તે ખોટા રસ્તે દોરનાર છે. જે સાચે માર્ગે નહિ પણ ખોટે રસ્તે અને ખોટી જગ્યાએ પહોંચાડે છે.

સુખની શોધમાં નીકળ્યા. કામ અને અર્થને ભોમિયા બનાવ્યા. મુસીબતોના ખાડા ઓળંગીને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પણ પહોંચતાં જ તેમને લાગ્યું કે અમે ખરી જગ્યાએ પહોંચ્યા નથી. રાવણે પણ કામને પોતાનો ભોમિયો બનાવ્યો હતો અને ચાલી નીકળ્યો હતો. મહામહેનતે તે સીતાને ભગાવી લાવ્યો, પણ તેને શાંતિ ન મળી કારણ કે તેણે પોતાના ભોમિયા તરીકે ખોટી વ્યક્તિની પસંદગી કરી હતી. આવી જ વાત પદ્મોત્તર અને દ્રૌપદીની છે.

અર્થ અને કામ પુરુષાર્થ જો કે બહારથી મનોરમ્ય લાગે છે ત્યાં પણ અસલી સૌંદર્ય તેમની પાસે નથી. જ્યારે શરીરના કોઈ ભાગ પર સોજો ચડે છે ત્યારે તે ભાગ પહેલી નજરે ભરાવદાર દેખાય છે પરંતુ અસલી શક્તિહીન થઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે અર્થ અને કામમાં બહારના દેખાવ પૂરતી ચમક હોય છે. અર્થ અનર્થકારી છે અને કામ વિકારી છે. જરા આપણે બન્નેને સારી રીતે સમજી લઈએ.

અર્થ-પુરુષાર્થ

જે પૈસા (અર્થ)ની પાછળ માનવી પાગલ બને છે તે પૈસાને જરા પૂછી તો જો કે તું હંમેશાં સાથે તો રહીશ ને! બીજાઓની શી સ્થિતિ છે! કુબેરના અખૂટ ભંડાર જેવા ચક્રવર્તીઓને પૂછો કે તમારાં વિશાળ સામ્રાજ્ય,

દિવ્ય ચૌદ રત્નો અને નવનિધાનો તમારી સાથે આવવાના છે? શો ઉત્તર આપશે એ ચક્રવર્તીઓ? કહેવાય છે કે જગતશેઠની પાસે એટલુ બધુ ધન હતુ કે તેની ઈચ્છા હોત તો તે ગગા અને યમુના બન્ને નદીઓના કિનારે સોનાની ઈટોથી આગ બધાવી શકત પણ આજે તેમના જ વશવારસો, નોકર માટે ફાફા મારી રહ્યા છે તે વખતે તો સિક્કાઓ ચોરસ હતા ત્યારે આજના ચકરડીની માફક ફરતા ગોળ, સફેદ રૂપિયાને રગડી જતા વાર કેટલી? આમ તો તમે બહુ જલ્દી સમજી જાઓ છો પછી આ તો તમારા લાભની વાત છે. (હસાહસ)

રૂપિયાને રગડતા કદાચ થોડી વાર લાગે, પણ પેલા કાગળીયાને ઊડી જતાં કેટલીવાર લાગશે? લખવાના કાગળોની આ વાત નથી આ તો પેલા લાલ અને લીલી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઈન્ડીયાની છાપવાળા કાગળની વાત કરુ છુ, જે તમે તમારી છાતી ઉપર અદરના ખિસ્સામા સાચવીને રાખો છો! આ ગોળ પૈસા કેવો રગડે છે, કેવા ઢળે છે' કોહીનુર હીરો-જન્મ્યો ભારતમા અને પહોચ્યો સમુદ્રપાર-ઇગ્લાડમા.

કહેવાય છે કે કોહીનુર હીરો, કૃષ્ણા નદીને તીરે પડેલા એક ખેડૂતને મળ્યો હતો ખેડૂતના હાથમા એ તાકાત કયા હતી કે તેને પકડી રાખે? તે હિદુ રાજાઓની પાસે આવ્યો. ત્યા પણ રહી ન શકયો. સામ્રાજ્ય બદલાયાં તેની સાથે કોહીનુરના સ્વામીઓ પણ બદલાયા તે મોગલ સમ્રાટોના તાજને શોભાવતો હતો ત્યા પણ તેને આરામ કયા હતો? અગ્રેજો આવ્યા અને મોગલ સમ્રાટોના પતનની સાથે તેમના તાજ પણ ડુલ થઈ ગયા એટલે કોહીનુર પણ ત્યાથી નીકળી અગ્રેજો સાથે સાગર પાર કરી લડન પહોચ્યો. હવે તેને કયા કયા ફરવાનુ બાકી છે તે તો કોઈ જ્યોતિષી જ કહી શકે.

પૈસો ગોળ અને ઢળકણો છે તેની સાથે રહીને માનવીએ પણ એવી વૃત્તિ અપનાવી લીધી છે જ્યા પૈસા હોય છે ત્યા માનવી ઢળતો જાય છે. ન્યાયની ખુરશી પર બેસી કાયદાની બારીકીઓ ખોળનારા અને ન્યાયની રક્ષાનો દભ કરનારા ન્યાયાધીશો પણ તેની સામે નમી પડ્યા, તેમજ ધર્મના સિહાસને બેસીને આત્મા અને પરમાત્માની શોધ કરનારા પણ તેની સામે ઢળી પડ્યા. તે પણ લક્ષ્મીપુત્રો તરફ દૃષ્ટિ રાખવામાં જ પોતાના સિહાસનની સ્થિરતા માનવા લાગી ગયા સત્યના ઉપદેશકો આજે સોનાના ઉપાસકો બની ગયા છે અપરિગ્રહના પ્રચારકો આજે પરિગ્રહના ઇશારે નાચી રહ્યા છે આ કેટલી અપરિગ્રહની હાર છે!

વકીલો પણ તેની સામે ઝૂકે છે અને તે તો બહુ જ જલદીથી ઝૂકે છે. જેમ ખિસ્સામાં વજન વધારે તેમ જ પક્ષ સાચો બનાવો. પછી એને કોઈ ખૂન કરીને પણ કેમ નથી આવતો ! ત્યારે વેપારીઓ પણ ક્યાં પાછા પડે તેવા છે ? તે તો આઠે પહોર તેની પૂજામાં જ ગાળે છે. અહીં ઉપાશ્રયમાં બેઠા હોય ત્યાં સુધી ભલે અપરિગ્રહનો ઉપદેશ સાંભળતા જાય અને 'જી' 'જી' કરતા જાય પણ દુકાન પર પહોંચતા જ પોતાના આરાધ્ય (પૈસા) ની પૂજા અર્ચનામાં લીન થઈ જશે. ત્યાં તે બધું જ ભૂલી જશે. તે પૈસાની આરાધનાના સમયમાં કોઈ ગરીબ અનાથ પોતાની આંસુભરી કહાની કહેશે, તો તેને તે પોતાના ધંધાનો મોટો વિઘાતક સમજશે.

આ કહેવાતા લોકો સંપત્તિના સ્વામી નહિ, તેના ગુલામો છે. સંપત્તિના સ્વામી હોવું તે એક વાત છે અને ગુલામ હોવું તે બીજી વાત છે. તમે ઘોડા ઉપર સવાર હો તો ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો. એ જ ઘોડાની લગામ તમારી પાસે હોય ત્યાં સુધી તો ચિંતા નથી. જે તમારા ઈશારા પર ચાલે, પણ જો તમારી લગામ તેના હાથમાં પહોંચી અને તેના ઈશારે તમે ચાલતા થઈ ગયા તો તે તમારી કેટલી મોટી હાર થશે !

એકાંતના સમયમાં વિચાર કરજો કે સંપત્તિ ઉપર તમારી માલિકી છે કે તમારા મન ઉપર સંપત્તિનો અધિકાર છે ? સંપત્તિની લગામ તમારા હાથમાં હશે તો તમે ખોટે રસ્તે નહિ જઈ શકો. પૈસા તમને ખોટે રસ્તે લઈ જવા ચાહશે તો પણ તમે ઈનકાર કરશો અને કહેશો કે નહિ, એવા પૈસા મારે નથી જોઈતા જે મારી ઈમાનદારીને લૂંટતા હોય. જો તે માર્ગ ન્યાય અને નીતિને માર્ગે મળતા હશે તો જ હું સ્વાગત કરીશ. તે સિવાય તેને માટે મારી ઘરની બારણાં બંધ છે. આપનું મન સહેજ જાગૃત રહે. સંપત્તિ તમારી માનવતાને કદી ન નાથે. હમેશાં દરેક રીતે લક્ષ્મીની ઉપાસના ઉચિત હોતી નથી.

એકવાર ગાંધીજીએ અમેરિકા માટે સંદેશ મોકલતાં કહ્યું હતું કે "મને લાગે છે કે અમેરિકાનું ભવિષ્ય ઊજળું છે. પરંતુ જો તે ધનની જ પૂજા કરતું રહેશે તો તેનું ભવિષ્ય અંધકારમય હશે."

ધન અંત સુધી કોઈની સાથે રહ્યું નથી. એ તો હમેશાં બેવફા દોસ્ત જ સાબિત થયું છે. પૈસાનું મહત્ત્વ સાધન તરીકે ભલે હોય પરંતુ તેને સાધ્ય ન બનાવશો. ખરું પૂછો તો પૈસો જિંદગીની સાચી જરૂરિયાત

પણ નથી વગર પૈસે પણ કામ થાય છે પણ જરા પૈસા છોડીને તો જુઓ. ઘણી વાર રાગનો આનદ તો લીધો છે હવે એક વાર ત્યાગનો આનદ તો લઈ જુઓ!

એક અગ્રેજ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યુ છે કે ધન તો સોપારી જેવુ છે સોપારી કાતરતા સેકડો જણાની આગળીઓ કપાઈ ગઈ હશે પણ સોપારીથી કોઈનું પેટ ભરાયુ નથી માનવી તો ધનથી પેટ ભરવાનો વિચાર કરી રહ્યો છે જો કે તે જાણે છે કે પૈસો એ કોઈ ખાવાની ચીજ નથી છતા તે ખાઈ જાય છે, પચાવીએ જાય છે અને એવુ પચાવે છે કે એક ઓડકાર આવતો નથી કોઈ બિચારી ગરીબ ડોશી, વિશ્વાસ રાખીને કોઈને ત્યા પોતાની જિદગીની મૂડી સાચવવા મૂકે પછી તે રૂપિયા હજમ થઈ જાય છે, કે નહિ? હા કેમ નહિ? એ તો બહુ જલ્દી હજમ થઈ જાય છે કારણ કે તેની પાછળ લડનાર કોણ છે?

એકવાર એક ભાઈ બીજાને કહી રહ્યા હતા—તુ મારા રૂપિયા ખાઈ ગયો ગરીબોના પૈસા ખાઈ જતા તને શરમ નથી આવતી? પાસે એક ગાય ઊભી હતી તેણે સાભળ્યુ અને વિચાર કર્યો—રૂપિયા તે કાઇ ખાવાની ચીજ છે? મે ઘાસ ખાધુ, કડબ ખાધી, રોટલી ખાધી અને ક્યારે એઠવાડ પણ ખાધો પણ રૂપિયા તો કદી પણ ખાધા નથી જો પ્રસગ મળે તો રૂપિયા પણ ખાવા જોઈએ

એક દિવસ શેઠ રૂપિયા ગણી રહ્યા હતા ઢગલો પડયો હતો ગાય ચરીને આવી રહી હતી અદર જતા તેણે રૂપિયા જોયા તેનુ મન રોકી ન શકી અને તેણે રૂપિયાના ઢગલામા મો ઘાલ્યુ, એક વખતમા લગભગ પચીસેક રૂપિયા તે ગળી ગઈ હશે પણ બે મિનિટ પછી, તેના પેટમા ભયકર પીડા થવા લાગી તેણે કહ્યુ રૂપિયા તો બહુ ભારે છે તેને ખાવામા તો કાઈ સ્વાદ ન આવ્યો અને હવે તો પેટમા કુદાકુદ કરે છે હે ભગવાન! એ તો માનવીની જ શકિત છે કે જે રૂપિયા હજમ કરી શકે છે અમારાથી તો એ હજમ થઈ રહ્યા.

આ પૈસાની પાછળ ઘેલી બનેલી દુનિયાએ પ્રમાણિકતા અને ઈમાનદારીનો તો નાશ જ કરી નાખી છે જે સોનાને તમે પકડવા ઈચ્છો છો તે સોનુ એવી તો ખરાબ વસ્તુ છે કે જ્યારે તે આવે છે, ત્યારે, માનવીની ઊઘ હરામ થઈ જાય છે તેનો રગ આખોમા આવે છે ત્યારે, આખુ શરીર મડદા જેવુ થઈ જાય છે જ્યારે આખોમા તેનો વાસ થાય છે ત્યારે, ખરી

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે ! સોક્રેટીસ કહે છે કે જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંગ્રહ વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાધ્યપણાનો [illegible] માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે ? આજે બધા કરે છે એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થ પુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે તમે તો શું પણ નાનાં બાળક પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે એટલે તો તે નોટ લેવાનું પસંદ કરે છે જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ એકઠો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના ભરી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના, જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણો ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. લીમડાની વાસ મીઠી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જાઓ ત્યારે કટુતાનો અનુભવ થાય છે ચાલતી વખતે જેમ જમણા પગની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને પૂછો સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું ! [illegible]

સ્વાદની વાત છે ને. સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ, એ ક્ષણ ભરનો સ્વાદ રોગને બમણો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ દુઃખોની પરંપરાને બમણી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે વાસનાના એક

બિન્દુને લીધે રાવણુ જેવો રોળાઈ ગયો માટીમા મળી ગયો તો પછી બીજા-ઓની તો વાત જ શી કરવી ?

ભોગોની વિડબણાનો ચિતાર આપતા, વીતરાગ દેવ, ભગવાન મહાવીર કહે છે —

कामाणु गिद्धिप्पभव खु दुक्खं,
सव्वस्स लोगस्स सदेवगस्स ।
जं काइयं माणसियं च किंचि,
तस्संतगं गच्छई वीय रागो ॥

ઉત્તરાધ્યન સૂત્ર, અધ્ય ૩૨, ગા ૧૮

દુનિયામા તમામ દુ ખોનુ જન્મસ્થાન વાસના છે આ દુ ખોની પર-પરા માત્ર માનવ સુધી જ નહિ, પણુ સ્વર્ગમા રહેનારા દેવતાઓ સહિત સમગ્ર લોકમા વ્યાપેલી છે અહી દેવોના ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. કારણુ કે, નારકી અને તીર્યચના દુ ખો તો જલ્દી સમજી શકાય છે, કેમકે તે સ્પષ્ટ છે, જ્યારે, દેવતાઓના સબધમા માનવીની કલ્પના એવી છે કે તે અત્યત સુખમા છે આ ભ્રાતિજનક કલ્પનાના નિવારણુ માટે અહીં દેવતાઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે સ્વર્ગની દિવ્ય ભૂમિ ઉપર વસનારા દેવતાઓ જો કે ભૂખ અને તૃષાના દુ ખથી મુકત છે, છતા વાસનાની પીડા તો ત્યા પણુ છે તેઓ પણુ વાસનામા લપટાયેલા છે એથી ત્યા કાયિક નહિ પણુ માનસિક પીડા છે વાસના હમેશા અતૃપ્ત જ રહેનારી છે

વાસના છાયડામા, તડકા અને વરસાદથી રક્ષણુની આશા રાખવી એ જેમ ખોટુ છે, તેમ, વાસનાથી સુખની આશા રાખવી એ પણુ ખોટુ છે. તેની પાસે પીડા છે–માત્ર પીડા જ છે ભલે તમે તેને મીઠી માનો એ જુદી વાત છે આ કાયિક અને માનસિક પીડાથી કોઈ પણુ બચી શકયુ હોય તો તે ફકત વીતરાગ વીતરાગ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા પછી શરીરની જન્મવેદના કદાચ હોઈ પણુ શકે, છતા તે વેદના મનની નહિ હોય અને તે મનને પીડી નહિ શકે

હા, તો બધુ પીળુ પીળુ હોય તે સોનુ ન સમજશો બહારની ચમક-ઝમકથી ખુશી ન થશો, તેનો અત પણુ જુઓ માનવી ભોગોને માખણુ માનીને ગ્રહણુ કરે છે સફેદાઈમા તો માખણુ જેવા લાગે છે પણુ તેને ગ્રહણુ

વસ્તુને ખરા સ્વરૂપે જોઈ શકાતી નથી. પછી જેની આંખોમાં માત્ર અર્થ પુરુષાર્થ જ સમાયેલો છે તે સત્યને ક્યારે ઓળખી શકશે? મેટરલીંક કહે છે કે—જે દેશમાં લક્ષ્મીનો સંગ્રહ વધવાથી મનુષ્યો વૈભવશાળી બની જાય છે તે દેશનું પતન પણ નક્કી જ હોય છે. પૈસાને સાધ્યસ્વરૂપે જ માનવો એ બધાથી મોટી ભૂલ છે અને તે એવી ભૂલ છે કે જે આજે બધા કરે છે. એથી જ આજે બધાના મગજમાં પૈસા રમી રહ્યા છે અને બધા અર્થપુરુષાર્થ તરફ જ દોડી રહ્યા છે.

કામ-પુરુષાર્થ

હું પહેલાં કહી ચૂક્યો છું કે અર્થ પોતે સાધ્ય નથી. તે તો સાધન માત્ર છે. તેનું સાધ્ય છે કામ. પૈસાથી વસ્તુ મળે છે માટે જ પૈસાની કિંમત છે. તમે તો શું પણ નાનાં બાળકો પણ જાણે છે કે આ નાના કાગળના કટકાઓથી મોટી મોટી ચીજો મેળવી શકાય છે. એટલે તો તે નોટ સંઘરવી પસંદ કરે છે. જે દિવસે પૈસાની કિંમત ખલાસ થઈ જશે અને બજારમાં તેના બદલામાં કોઈ વસ્તુ નહિ મળે, ત્યારે મને લાગે છે કે તમારી આ નોટો પડીકાં બાંધવામાં કામ લાગશે.

અર્થનું સાધ્ય કામ છે એટલા માટે અર્થ ઓછો કરવામાં આવે છે. અર્થપુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવા માટે કામ પુરુષાર્થને સમાપ્ત કરવો જોઈએ. કેમકે પદાર્થો પ્રત્યે મનમાં વાસના જાગી હોય છે તો જ તેને પ્રાપ્ત કરવા માટેનાં આવશ્યક સાધન તરીકે અર્થનું મહત્ત્વ રહે છે. એટલે વાસનાઓને ખતમ કરો. પદાર્થો તરફની આસક્તિનો નાશ કરો.

આ પદાર્થો ઉપરની વાસના જ્યાં સુધી તમે તેનું ખરું સ્વરૂપ નહિ જાણ્યું ત્યાં સુધી તમારા મનને વિચલિત કરતી રહેશે. મીઠાઈની વાત ભલી હોય છે પણ તેનો સ્વાદ કડવો હોય છે. એ પ્રમાણે વાસનાનો રંગ સુંદર હોય છે તે મનને આકર્ષિત કરે છે પણ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા જઈએ ત્યારે કડવાશનો અનુભવ થાય છે. ખાતી વખતે જેમ જમણા હાથની સાથે ડાબો હાથ આગળ જાય છે તેમ ભોગની સાથે રોગ પણ જાગે છે. જો કદાચ મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પૂછો. સાતસો વર્ષોના ભોગોએ તેને શું આપ્યું? તેત્રીસ સાગરોપમની નરકની આગ!

સ્વાદની વાત છે કે સ્વાદ તો કુપથ્યમાં પણ હોય છે પરંતુ એ કુપથ્યનો સ્વાદ રોગને બમણો વધારે છે એ પ્રમાણે વાસનાનો સ્વાદ છે. એની પરંપરાને બમણી નહિ પણ હજારગણી વધારી મૂકે છે. વાસનાના ભોગ

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌદર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌદર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે. અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય છે** મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યુ કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમા પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો ક્યારેક ક્યારેક તો લેફ્ટનેન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસતમાથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭–૮–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

કર્યો પછી તે માખણનું નહિ, પણ ચુનાનું કામ કરે છે પણ વાત એવી છે કે જેમ આંખો સામે આવેલી વસ્તુને જોઈ શકતો નથી, તેમ કામી વ્યક્તિ સામે આવતાં દુઃખોને જોઈ શકતો નથી આંખો બંધ કરીને ન ચાલો વાસનાના જાદુને સમજો. તેના પરિણામોનો વિચાર કરો.

વાસનામય પદાર્થો સાથે ભલે તમે અમે તેટલાં વર્ષો વીતાવો, પણ એક દિવસ તે એવી રીતે છોડી જશે કે જેવી રીતે ફળ વિનાના ઝાડને પક્ષીઓ છોડી જાય છે છોડવાનું તો જરૂર છે જ પણ જો તે તમને છોડી જશે તો તમારી આંખમાંથી આંસુ વહેશે, તેને બદલે, જો તમે તેને છોડશો તો અનંત આનંદ આવશે. જેવી રીતે રૂપિયા ચોરાઈ જતાં માનવી રડવા બેસે છે પણ દાનમાં આપી દેતાં આનંદ આવે છે સંપત્તિ અને વૈભવ એમ ને એમ ચાલી જશે તો દુનિયા કહેશે કે બિચારાનું બધું જતું રહ્યું કંગાલ મરતી વખતે સુખ સાહ્યબી અને સંપત્તિ છોડી જવાની થશે ત્યારે દુનિયા કહેશે કે આજ બિચારો બધું છોડીને ચાલી ગયો પણ જો તમે તમારી જાતે જ બધું છોડી દેશો અને આસક્તિનો ત્યાગ કરશો તો દુનિયા કહેશે કે—એ તો મર્દ આદમી હતો! પોતાની જાતે બધું ત્યાગીને નીકળ્યા હવે તમે જ નિર્ણય કરી લો કે તમારે શું બનવું છે

પરંતુ, આ તો વાસના છોડવાની વાત જ ક્યાં છે? ત્યાગનો ઉપદેશ તો ગાંડપણમાં ખપાય છે આજે તો દરેક વાતમાં વાસના ઘૂસી ગઈ છે આજે કોઈ પણ વસ્તુ કોઈક સ્ત્રીના ચિત્ર વિના વેચી શકાતી નથી. વાસનાભરી આંખો બધામાં સૌન્દર્ય શોધે છે આજે તો પુસ્તકો પણ એવાં જ વધુ વેચાય છે કે જેનાં પૃષ્ઠ ઉપર કોઈ અભિનેત્રી (Actress)નું ચિત્ર હોય! જેટલું ચિત્ર આકર્ષક હોય તેટલી જ તેની માંગણી વધારે રહેશે. કપડાં પણ અભિનેત્રીઓના નામે જ વેચાય છે સાબુની જાહેરાત અને તારીખિયાં (Calender) માટે પણ તેમનાં ચિત્રોની જરૂર પડે છે

આજનો પહેરવેશ પણ સીનેમાને અનુરૂપ હોય છે ફિલ્મમાં નાયિકા (Heroine) જેવી સાડી પહેરે તેવી સાડી સારા ઘરની સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ છે આપણો વિદ્યાનો ઉપાસક ગણાતો વિદ્યાર્થીવર્ગ પણ આજે સૌન્દર્યનો ઉપાસક બની ગયો છે!

સાધુઓના દર્શન કરવા જવા માટે તમને સમય નથી મળતો, કારણ કે અનુરાગ ભંગ નડે છે પણ અભિનેતાઓના દર્શન માટે તેને સમયનો કમી નથી! નવી ફિલ્મ શરૂ થતાં પહેલાં શો (Show)માં તેનો

નબર જરૂર લગાડશે અને પછી ટીકીટ લેવા માટે અઢી કલાક તડકામાં કેમ નથી ઊભા રહેવુ પડતુ ! આ કામ પુરુષાર્થની કહાણી છે પણ તે જીવનના શાશ્વત સૌ દર્યનો નાશ કરી કૃત્રિમ સૌ દર્ય પાછળ પાગલ બનાવે છે અને એમ બનવુ પણ નક્કી જ છે કે જ્યારે અસલી હીરા ઓછા થયા ત્યારે કૃત્રિમ (Imitation) હીરા બહાર આવ્યા.

આ માટે વાસનાના પ્રભાવને રોકવો જોઈએ, નહિ તો એક દિવસ તે આપણને ક્યા તાણી જશે તે કહી શકાય નહિ એ પ્રવાહને રોકવા માટે મનને શુભ કાર્યોમા કામે લગાડવુ જોઈએ કે જેથી મન વાસના પ્રત્યે જાગૃત ન થાય સ્વામી રામતીર્થે એક જગાએ કહ્યુ છે કે **કામની દવા કાર્ય** છે મતલબ કે શ્રમજન્ય કાર્યોમા તન્મયતા સાધવાથી માનવનુ મન વિષયોથી દૂર વાળી શકાય છે

એક વખત વનસ્પતિશાસ્ત્રના મહાન તત્ત્વવેત્તા અક્ષયકુમાર દત્તને તેમના સાથીઓએ પૂછ્યું કે–" તમે લગ્ન કેમ નથી કરતા ? " તેમણે હસતાં હસતા કહ્યુ કે–' મારા લગ્નની તમને શી ઉતાવળ છે ? ખરી વાત એ છે કે આજ સુધી મને લગ્ન સબધી વિચાર કરવાની ફૂરસદ જ મળી નથી. હુ મારા કામમા એટલો રોકાયેલો રહુ છુ કે બીજા વિષયો તરફ મારુ લક્ષ્ય જ જતુ નથી '

બગાળના એક લેફ્ટેનન્ટ જનરલ શ્રી દત્તની પાસે શીખવા માટે આ યા કરતા હતા પણ જ્યારે પણ તે આવતા, ત્યારે, તે શ્રી દત્તને તેમના કામમાં પરોવાયેલા જોતા અવાજથી તો તેમની એકાગ્રતાનો ભગ થઈ શકતો નહોતો કયારેક કયારેક તો લેફ્નેનન્ટ સાહેબ તેમની પાસે જઈ પકડીને હલાવતા, ત્યારે જ તેમને ખબર પડતી કે કોઈ આવ્યુ છે

હૃદયમાથી વાસનાને દૂર કરવા માટે વિષયોમા વિષમિશ્રિતતાનો અનુભવ થવો જોઈએ મનની ગતિને અસતમાથી સત્ય પ્રત્યે વાળવી એનુ જ નામ ધર્મ છે

તા ૧૭-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુગા

ધર્મ-પુરુષાર્થ

અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ ઉપર આપણે વિચાર વિનિમય કરી ગયા છીએ. તેમાં સમય અને શક્તિનો વ્યય તો થાય છે જ પણ તેના પરિણામની જે સુંદર કલ્પના માનવીના મગજમાં રચાયેલી હોય છે તે ઠગારી નીવડે છે કેમકે તેની પાછળ નથી તો ભાવધારા શુદ્ધ કે નથી આચરણ સારું બન્ને અશુભ હોવાને લીધે તેનું પરિણામ પણ સારું નથી હોતું એથી જ એ બન્નેથી નિરાશ થયેલો મનુષ્ય ધર્મનું શરણ લે છે

ધર્મ શું છે? શુદ્ધભાવ સહિત કરવામાં આવતી શુદ્ધ ક્રિયા તેનું નામ ધર્મ છે ભાવ અને ક્રિયા બન્નેને એટલા માટે સાથે મૂકવામાં આવેલ છે કે કેટલીક વખત વ્યક્તિની ક્રિયાઓ સુંદર હોય છે પણ તેમાં ભાવના પવિત્ર નથી હોતી. એ પણ યાદ રાખો કે નિષ્ઠાની પવિત્રતા વિના, ક્રિયા પવિત્ર ક્યાંથી દેખાશે? માતા પોતાના બાળકને ગલીપચી કરીને હસાવે છે. જંગલમાં જ્યારે મનુષ્યને કોઈ વખત રીંછ મળી જાય છે તો તે પણ તેને પકડીને ગલીપચી કરે છે અને હસાવે છે

હવે જરા ઊંડાણથી વિચાર કરો કે બન્નેમાં કેટલું અંતર છે! જેટલું અંતર અંધકાર અને પ્રકાશની વચમાં છે તેટલું જ અંતર એ બે વચ્ચે છે મા બાળકને હસાવીને તેના મનને આનંદ પમાડે છે. ત્યારે રીંછ મનુષ્યને હસાવીને તેનો જીવ લે છે

વસ્તુ પોતે તો શુભ પણ નથી અને અશુભ પણ નથી. તેની પાછળ રહેલી ભાવના જ તેનામાં શુદ્ધતા કે અશુદ્ધતાનો પરિચય કરાવે છે કેટલીક વખત શુભ વસ્તુ અશુભ ભાવના વડે જન્મે છે તો ક્યારેક અશુભ વસ્તુનો શુભ ભાવનાથી થતો હોય છે

ઉપાશ્રય જેવા ધાર્મિક સ્થળોના નિર્માણનુ કાર્ય પણ કેટલીક વખત ભાવોની અપવિત્રતાથી અપવિત્ર બની જાય છે એક માણસ વિચાર કરે છે કે જો ઉપાશ્રય થશે તો લોકોની ધાર્મિક ભાવનાઓને ઉત્તેજન મળશે, ત્યા સામાયિક વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ થશે–આમ વિચાર કરી તે ઉપાશ્રય બધાવે છે બીજો માણસ એમ વિચાર કરે છે કે ઉપાશ્રય મારા ઘરની નજીક હોવો જોઈએ ઉપાશ્રય માટે ફડ થતુ હોય ત્યારે તે કહે છે કે અમુક જગાએ થશે તો જ હુ પૈસા આપીશ

આ ઉપાશ્રયને ઘરની નજીક બનાવવાનો આશય શો છે? શુ એવો આશય છે કે ઉપાશ્રય નજીક હશે તો જવાઆવવામા સગવડ પડશે? ના. આમા તો બીજી જ ભાવના કામ કરે છે જો ઉપાશ્રય ઘરની નજીકમા હશે તો સઘની વ્યવસ્થા મારા હાથમા રહેશે, ઉપાશ્રયની ચાવી મારી પાસે રહેશે, આવતાજતા મહેમાનોને ત્યા ઉતારવા કામ લાગશે, જ્યારે મારી દીકરીના લગ્ન વખતે જાન આવશે તો ત્યા ઊતારી પણ શકાશે, સભાઓ વગેરે માટે પણ સારુ સ્થાન બનશે તો આ તે શુ ઉપાશ્રય બનાવવાનો છે કે ધર્મશાળા? આવી ભાવનાની અપવિત્રતા કાર્યની પવિત્રતાને સહીસલામત રાખતી નથી

ભાવ અને ક્રિયાનો સમન્વય હોવો જોઈએ એક માણસ સામાયિકના સ્વરૂપને સમજીને સામાયિક કરે છે અને બીજો પોતાના ધર્મીપણાનુ પ્રદર્શન કરવા માટે સામાયિક કરે છે એ બેની વચમા કાઈ અતર ખરુ કે નહિ? એક માણસ જિજ્ઞાસાની પૂર્તિને માટે પ્રશ્ન કરે અને બીજો પોતાની પડિતાઈનું પ્રદર્શન કરવા માટે પ્રશ્ન કરે–આ બન્નેની વચમા બહુ મોટો ફેર છે

બે મુનિઓ પ્રવચન કરે છે. બન્ને આચારશાસ્ત્ર ઉપર પ્રવચન કરે છે. એકનુ લક્ષ્ય આચારશુદ્ધિ છે. શ્રાવકો પોતાના આચાર સમજે, મુનિવર્ગ તેમના આચારને ઓળખે અને બન્ને દઢતાપૂર્વક પોતપોતાના આચારનુ પાલન કરે, આ પહેલા પ્રવચનકારનુ લક્ષ્ય છે બીજા મુનિ પણ આચારશાસ્ત્ર ઉપર જ પ્રવચન કરે છે પણ તેમનુ લક્ષ્ય જુદુ છે તે એટલા માટે આચારશાસ્ત્રનુ પ્રવચન કરે છે કે જેથી શ્રોતાઓ એમ માને કે તે મહાન આચારવાન છે અને તેમની સરખામણીમા બીજાઓ શિથિલાચારી છે

પહેલામા સર્વના કલ્યાણની ભાવના રહેલી છે, ત્યારે, બીજામા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ભાવના છૂપી રીતે કાર્ય કરી રહેલી છે હવે તમે સમજી ગયા હશો કે એક જ જાતની ક્રિયા ભાવનાના ભેદથી, પવિત્રતા અને અપવિત્રતાને ધારણ કરે છે.

૨૦

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાય છે તે સિવાય ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે એ ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ લો ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કર્મનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની ગંદકીને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કાર્ય બની રહેશે. અને તેમ કરનાર, ગંદકીને તો સૌંદર્યયુક્ત નહિ બનાવી શકે પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્વાર્થ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ મળવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ જુદું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના બેટા માટે મણા લેવા એક દુકાને ગયો રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ મણા સારા આપજે માનવનું મન સારી વસ્તુનું ચાહક છે તમે પણ જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જાઓ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિના હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે છતાં, માલ સારો નથી આપતા આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ શ્રાવકધર્મની વિરુદ્ધ છે ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના બહુ જ મોટા દોષ તરીકે ગણાવ્યા છે શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું તારા નૈતિકજીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

રાખે તો તારા અધ્યાત્મનો મહેલ એક દિવસ તૂટી પડશે એ અતિચાર છે. જો તેનાથી નહિ બચે તો તારા વ્રતોને તે દુષિત કરી નાખશે

હા, હવે આપણે વાત આગળ ચલાવીએ તે મુસલમાનભાઈએ પૈસા વધારે આપીને વસ્તુ સારી માગી પણ શેઠે તો મેં ઉપર કહ્યું છે તેવું જ કર્યું તેણે પૈસા તો વધારે લીધા પણ ચણા ખરાબ આપી દીધા તે ચણા લઈને ઘેર આવ્યા અને ખોલીને જોયુ તો તેમા કેટલા જીવડા ખદબદી રહ્યા હતા તેવી જ રીતે તેનુ મન પણ ખદબદી રહ્યુ હતુ. તેણે તે ચણા કપડાના કકડામા બાધી દીધા. બીજે દિવસે તે ઉપાશ્રય તરફ આવ્યો તેણે જોયુ કે પૂજ્યશ્રી ખુબચદજી મહારાજ પ્રવચન આપી રહ્યા હતા તે શેઠ મોઢે મુહપત્તી બાધીને આગળ બેઠા હતા, અને જીકારો દઈ રહ્યા હતા તે મુસલમાનભાઈ ઘેર પાછો ગયો અને ચણાની પોટલી લઈ આવ્યો અને વ્યાખ્યાન પૂરું થતા તેણે ચણાની પોટલી ખોલી અને બધાને બતાવ્યા, અને બોલ્યો—સારા માલનો ભાવ લઈ તમારા દયાધર્મી શેઠે કેવા ચણા આપ્યા છે તે જુઓ! કેટલા જીવડા છે આમાં!

ધર્મ જ્યારે આવી વ્યક્તિઓના હાથમા આવે છે, ત્યારે તે સ્વયં કલકિત થઈ જાય છે દૂધ મીઠુ હોય છે પણ કોઈ તેને કડવા તુબડામા ભરે તો તે બગડશે જ ધર્મ એ શુદ્ધ દૂધ છે પણ જ્યારે તેને સ્વાર્થી મન રૂપી કડવા તુબડામા ભરવામા આવે છે ત્યારે તેમા કડવાશ આવ્યા વિના રહેતી નથી

ધર્મ સ્વાર્થરહિત મનમા જ ટકી શકે છે. જેના જીવનમા ધર્મ પુરુષાર્થ કામ કરી રહ્યો છે, તેના સાક્ષી તો તેના શત્રુઓ પણ આપી શકશે એક વિચારકે કહ્યુ છે કે—જો કદાચ તમારો મિત્ર તમને સારા માનતો હોય તો હુ તમને સારા માનતા અચકાઈશ પણ જો તમારો દુશ્મન તમને સારા માનતો હશે તો હુ અચકાયા વિના તમને સારા માની લઈશ. જેમના જીવનમા ધર્મનો રસ ઊતર્યો હોય છે, તેમના શત્રુઓના મનમા પણ તે સ્થાન પામે છે

ગૌશાલક ભગવાન મહાવીરના શત્રુરૂપે જ રહ્યો આખી જિદગી, પ્રભુ પ્રત્યે દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની આગ વરસાવતો રહ્યો પણ જીવનના અત સમયે તે જ ગોશાલક બદલાઈ ગયો અને તે પણ એટલો બદલાઈ ગયો કે કાળો ભમ્મર મટીને સફેદ આરસ જેવો બની ગયો તે વખતે તેણે જે શબ્દો કહ્યા છે તે ઉપરથી ભગવાન મહાવીરની મહાનતા જાણી શકાય છે. તેણે

પવિત્ર વિચારોની સાથેનો પવિત્ર આચાર એ જ ધર્મ છે. જો ક્રિયાની સાથે તમારો ઉદ્દેશ પવિત્ર હોય તો તમારી ક્રિયાઓ ધર્મમાં સમાઈ જાય છે. તે સિવાય, ઉદ્દેશની અપવિત્રતા ધર્મને પણ પાપમાં ફેરવી નાખી શકે છે. ઘણી વાર ધર્મનું શરણ પવિત્ર બનવા માટે જ નહિ, પણ ધર્મનું શરણ એટલા માટે લેવામાં આવે છે કે બૂરા કામનું ફળ આલોક ને પરલોકમાં ન મળે.

જો જીવનની નબળાઈને છુપાવવા માટે ધર્મનો ઉપયોગ કરશો તો તે ધર્મની સાથે અન્યાય થશે. આ તો ફૂલોના ઢગલાથી ગંદકીને ઢાંકવા જેવું કાર્ય બની રહેશે. અને તેમ કરનાર ગંદકીને તો ઓળખાવતાં નહિ બની શકે, પણ ફૂલ તો જરૂર ગંદાં થશે જ. એવી જ રીતે લોકોએ ધર્મને બદનામ કર્યો છે. તેઓ બહારથી ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ અંતરનો સ્પર્શ એક ક્ષણ પણ તેમનો સાથ છોડતો નથી. ઉપાશ્રયમાં કરવામાં આવતી ધાર્મિક ક્રિયાઓના રસનું એક પણ બિંદુ જીવનમાં ન ઊતર્યું તો જીવન શુષ્ક અને નિષ્પ્રાણ બની જશે.

અંતરમાં ધર્મનો રસ ઊતરે તેની અસર જીવનના રોજબરોજના વ્યવહારમાં પણ થવી જોઈએ. કેરી જો પાકેલી હોય તો તેની અંદરનો કેસરી રંગ બહાર જણાયા વિના રહેતો નથી. અંતરમાં ધર્મરસ ઊતર્યો છે કે નહિ તેની પરીક્ષા તેના નૈતિક જીવનથી જ થઈ શકે છે. જેના હૃદયમાં ધર્મ હોય તેનું જીવન નીતિયુક્ત હોવું જોઈએ. તે વિના તો એમ જ વિચારવું પડશે કે આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે ધર્મ છે કે કાંઈ બીજું જ છે!

એક મુસલમાન એક વખત પોતાના દીકરા માટે મધ લેવા એક દુકાને ગયો. રાતનો વખત હતો. તેણે દુકાનદારને કહ્યું કે પૈસા ભલે વધારે લે પણ મધ સારું આપ? માનવનું મન સારી વસ્તુ માટે છે તેને જ્યારે કાંઈ ખરીદ કરવા જઈએ ત્યારે કહો છો કે ભાઈ! ભલે પૈસા વધારે લાગે પણ માલ સારો આપજે. પણ કેટલાક વેપારીઓ એવી મનોવૃત્તિ ધરાવતા હોય છે કે સારી વસ્તુના નામે પૈસા સારા (વધારે) લે છે અને માલ સારો નથી આપતા. આ કેટલી ખરાબ વાત છે!

સારી વસ્તુ બતાવીને ખરાબ વસ્તુ આપવી—એ આજ્ઞાધર્મની વિરુદ્ધ છે. ભગવાન મહાવીરે આવાં કામોને જીવનના મહા જ મોટા દોષ તરીકે ગણ્યા છે. શ્રાવકોને તેનાથી બચવા માટે પ્રેરણા જ નહિ નિર્દેશ પણ કર્યો છે.

તેમણે કહ્યું છે કે—શ્રાવક! તું ત્યારે નૈતિક જીવનનો પાયો સુદૃઢ નહિ

દાનવ્રત તો અપરિગ્રહમા વિશ્વાસ રાખે છે એક બાજુ પાપ કરીને પૈસા ભેગા કરવા અને પછી તેનાથી ધર્મ કરવો એ તો એવુ થયુ કે કોઈ કાદવમાં પગ નાખે અને પછી ધોવા બેસે ખરી વાત તો એ છે કે પૈસાનો સગ્રહ એ જ અર્થ પુરુષાર્થનું લક્ષ્ય છે અને તે સગ્રહ કામનાં પ્રસાધનોને કરવા માટે જ કરવામા આવે છે પૈસાના તોફાનમાં ધર્મનુ પાદડુ તો ટકી શકતુ જ નથી તે તો શાતિના સમયમા શાત મનમા જ ટકી શકે છે

કેટલાક લોકોને એમ કહેતા પણ સાભળ્યા છે કે ધર્મ પુરુપાર્થ અર્થ અને કામને આપનાર છે આનો અર્થ તો એવો થયો કે જેને છોડીને આપણે ચાલવુ છે તે જ સામે આવે છે પછી એ ત્યાગનો કાઈ અર્થ જ રહેતો નથી તેમની દલીલ એવી છે કે ધર્મ એ શુભ પરિણુતિ છે અને પરિણુતિથી પુણ્યનો સચય થાય છે તેના મીઠા ફળોને ભોગવવા માટે સ્વર્ગમા જાઓ અને પુણ્યક્ષય થાય એટલે પાછા અહી આવો જે કામપુરુપાર્થનો તમે વિરોધ કર્યો તે સ્વર્ગમા વિપુલ પ્રમાણમા ઉપલબ્ધ છે પછી એ ત્યાગનો કોઈ અર્થ નથી અર્થપુરુપાર્થને એટલા માટે ત્યાજ્ય બનાવ્યો હતો કે એ કામનો સહાયક છે પણ અહી તો અર્થની અપેક્ષાએ ધર્મ જ કામનો અધિક સહાયક બન્યો।

હા, વાત ઠીક છે જો કોઇ સ્વર્ગને માટે ધર્મનો આશ્રય લે અને આ દુનિયાના ભોગોનો તેને માટે ત્યાગ કરે, કે સ્વર્ગમા હજારગણુ વધારે પ્રમાણમા તેનુ ફળ મળે તો તો તમારી વાત બરાબર છે પણ એવા ધર્મનુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમા કાઈ મૂલ્ય નથી જૈનદર્શન, એવા ધર્મનો ધર્મ તરીકે સ્વીકાર કરતું નથી તે તો કહે છે કે–સ્વરૂપમા રમણુતા એનુ નામ જ ધર્મ છે વિભાવદશામાથી સ્વભાવદશામા આવવુ, તે ધર્મ કહેવાય છે

પણુ વાત અધૂરી છે સ્વગને માટે કરવામા આવતી ધર્મસાધનાનો જૈન ધર્મ ઉચ્ચ પ્રકારની સાધના નથી માનતો એટલુ જ નહિ, તે તો તેને નિદાનકૃત કહે છે અને સાધુઓને તેનાથી બચવા કહ્યુ છે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય છે એ વાતનો ઈન્કાર પણુ કરી શકાતો નથી આગમમાં વર્ણન આવે છે કે શુભ પરિણુતિથી શુભ કર્મોનો સચય થાય છે પણ એટલું ન ભૂલશો કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય થાય અને પુણ્યને માટે સાધના કરવી –એ બેમાં ઘણો ફેર છે પહેલી વાતમાં પુણ્યની કામના નથી, એ આવી જાય તે જુદી વાત છે તમે ચોખાની ગુણીઓ ખરીદ કરો છો, તે વખતે તમે ચોખા ખરીદ કરો છો, ગુણીઓ નહિ કેળા અને નારગી ખરીદ કરી લાવો

પોતાના અનુયાયીઓ સમક્ષ કહ્યું—સાચી વાત તો એ છે કે ભગવાન મહાવીર જ સાચા જિન છે. હું તો સ્વયંનો કવિ છું. મેં મારા અહંકારની પુષ્ટિ માટે ભગવાન મહાવીરના ઉજ્જવળ જીવન તરફ કાદવ ફેંકવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

આ ભગવાન મહાવીરની ધર્મસાધના હતી કે જેણે શત્રુના મુખે તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધાંજલિ દેવડાવી.

આ જ વાત ધર્મરાજની છે. તેમના જાનીદુશ્મન દુર્યોધનના મનમાં પણ તેમની ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા ચમકી રહી હતી.

ધર્મ જ એવો ચમત્કાર છે કે જે શત્રુતાભર્યા હૃદયમાં મિત્રતા સ્થાપિત કરે છે.

હા, તો યાદ રાખજો કે ધર્મ એ મોક્ષસાધક પુરુષાર્થ છે અને અર્થ કામસાધક પુરુષાર્થ છે. કેટલીક વખત એથી ઊલટું પણ જોવામાં આવે છે. ક્યારેક ધર્મ અર્થસાધક પણ બની જાય છે. જેના જીવનમાં ધર્મનું તત્ત્વ આવેલું છે, જેણે પ્રામાણિકતાને પોતાના જીવનનું ધ્યેય બનાવી છે, તે આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ આગળ વધી જાય છે. બીજી બાજુ એમ પણ કહેવાય છે કે અર્થ વડે ધર્મ પણ થઈ શકે છે.

કોઈ વ્યક્તિએ લાખ રૂપિયામાંથી દસ હજાર રૂપિયા દાનમાં આપ્યા તો ધર્મ થયો કે નહિ? કેમકે દાન પણ ધર્મનો એક પ્રકાર છે.

તેનો ઉત્તર એ પણ મળશે કે ધર્મ એટલો સસ્તો નથી કે તે પૈસાથી ખરીદી શકાય, કારણ કે તે આત્માનો ગુણ છે. તેને જડથી કોઈ ખરીદી શકતો નથી. ધર્મ પૈસાથી નહિ, પૈસાના ત્યાગથી થઈ શકે છે. એણે જેટલું દ્રવ્ય દાનમાં આપ્યું તેની તેટલા ઉપરથી આસક્તિ ઘટી ગઈ છે અને આસક્તિ ઘટી જવી એ જ ધર્મ છે.

બીજી વાત એ છે કે ધનથી ધર્મ તરફ નથી જઈ શકાતું, કેમકે તે તમારા લક્ષ્યમાં પણ નથી. પૈસા કમાતી વખતે તમારો આશય કંઈક બીજો જ હોય છે. તમે બજારમાં શાક ખરીદવા જાઓ તો શાકની સાથે ધાણા અને મરચાં પણ આવશે. જો તમારું મુખ્ય ધ્યેય જુઓ તો શાક લેવાનું જ છે, ધાણા અને મરચાં નહિ. એ સાથે આવે છે તે જુદી વાત છે. એવી જ રીતે અર્થોપાર્જન સમયે તમારું લક્ષ્ય શું દાન તરફ હોય છે? નહિ. તે વખતે તો નિરંતર રળવાની કામના જ કામ કરતી હોય છે. ([illegible])

કદાચ કોઈ એમ કહે કે હું ધર્મને માટે અર્થનો સંગ્રહ કરું છું, તો તે પણ અનુચિત છે. જૈનદર્શન તે વાતનો ઇન્કાર કરે છે. કારણ કે

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનું મન આઇસ્ક્રીમ ઈચ્છતું નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યાં તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે. બીજું એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ-મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હું એવી નગરીમા રહું છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા ?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યાં આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ-તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે. જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે ? ના. જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમાં બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમાં સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે.

સિદ્ધ સ્થિતિમા પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુંબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી.

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ-એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા ? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

છે ત્યારે તેની સાથે છોતરાં પણ આવે છે છતાં કોઈ એવો તો મૂર્ખ નહિ નીકળે કે જે છોતરાંને માટે ઘઉં કે બાજરી ખરીદ કરે ! ધર્મની સાથે અર્થ અને કામ આવે કે નિર્જરાની સાથે પુણ્ય આવે તેને ખાસ મહત્ત્વ ન આપશો. તેમ તેની પ્રાપ્તિને પણ મહત્ત્વ ન આપશો.

બીજી વાત એ છે કે ધર્મની સાથે પુણ્યનો સંબંધ હંમેશાં હોય એવું કાંઈ નથી કારણ કે ક્ષમા માર્દવ આદિ દસ વિધિ ધર્મ સંવર છે સંવર શુભ કરતાં શુદ્ધની વધારે નજીક છે શુદ્ધ પરિણતિમાં પુણ્યનો પણ ક્ષય થાય છે અને ત્યારે જ મોક્ષ સંભવે છે તે સિવાય શુદ્ધની સાથે પુણ્યનો સંબંધ માનશો તો મોક્ષનો સંભવ જ નહિ રહે. પુણ્ય, શુભ સુધી જ સીમિત રહે છે ત્યારે સંવર શુદ્ધ સુધી પહોંચાડે છે

મોક્ષ-પુરુષાર્થ

આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવતો પુરુષાર્થ એ જ મોક્ષ-પુરુષાર્થ છે જેમાં આત્મા બધી વિભાવદશાને છોડીને સ્વભાવમાં આવે છે તે જ મુક્તાવસ્થા છે મોક્ષનો અર્થ ફક્ત સ્થાન વિશેષ ન કરશો. સિદ્ધશિલાને મુક્તિશિલા કહી છે પણ તે તો દ્રવ્ય મોક્ષ છે ત્યાં જવા માત્રથી કામ નહિ થાય એમ તો આત્મા અનંતવાર ત્યાં પહોંચી ગયો છે. પૃથ્વીકાયના રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન પણ થયો છે અને ત્યાં મર્યો પણ છે પણ તે એકેન્દ્રિયાદિ જીવ મુક્ત નથી કહેવાતા. કારણ કે તે કર્મ બંધનથી બંધાયેલા છે કર્મની જંજીરોથી મુક્ત થવું એ જ સાચી મોક્ષાવસ્થા છે.

તમે પણ મુક્ત થવા માટે સાધના કરતા રહો. આ બધા જપ, ઉપવાસ, સામાયિક વગેરે મોક્ષની પ્રાપ્તિને માટે છે પણ હું જરા પૂછી લઉં ? મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે તમે આટલા આતુર છો તેમાં એવું શું છે ! ત્યાં ખાવાનું નથી પીવાનું નથી સૂવાનું નથી. સવારમાં ઊઠતાં જે તમને હંમેશાં યાદ આવે છે તે લિપ્ટનની ચાહ તમને ત્યાં મળવાની નથી ત્યાં બીડી નથી સિનેમા નથી ફરવા માટે ચોપાટી પણ નથી એવી સૂની નગરીમાં જવા માટે તમે કેમ તૈયાર થઈ ગયા છો ! (હસાહસ)

તેનો જવાબ પણ છે માની લીધું કે દુનિયાની આ બધી કોઈ લૌકિક વસ્તુઓ ત્યાં નથી. તો એ પણ છે કે ત્યાં તેની વસ્તુઓની કોઈ જરૂર પણ નથી. જરૂર હોય અને વસ્તુ ન મળે તો દુઃખ થાય. પણ જરૂર ન હોય અને વસ્તુ મળે તો તે એક દુઃખરૂપ થઈ પડે છે ગરમીના દિવસમાં તમને

ગરમ લવિંગના ઉકાળાની જરૂર નથી હોતી છતા કોઈ તમને તેનો પ્યાલો આપે તો તે તમને દુખરૂપ થઈ પડશે ઠંડી ઋતુમા આપનુ મન આઈસ્ક્રીમ ઈચ્છતુ નથી જો કદાચ કોઈ રકાબીમા આપે તો તમને મુશીબત થશે, કેમ કે તમારે તે વસ્તુઓની જરૂર નથી.

બરાબર એ જ પ્રમાણે સિદ્ધક્ષેત્રમાં દુનિયાની કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી નથી જ્યારે ભૂખ હોય ત્યારે ખાવાના પદાર્થની જરૂર પડે છે અને જ્યારે ચાહની ઈચ્છા હોય ત્યારે પ્યાલો યાદ આવે છે પણ ત્યા તો અશાતિના મૂળ જેવી ઈચ્છા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ હોય છે બીજુ એ કે ત્યા મૃત્યુ પણ નથી સૌથી મોટુ સુખ તો એ જ છે જે મૃત્યુ–મોતને નામે દુનિયા આખીને થથરાટી છૂટે છે તે મોતનો ત્યા અભાવ છે કોઈ તમને એમ કહે કે હુ એવી નગરીમા રહુ છુ, જ્યા ભૂખ પણ નથી અને મૃત્યુ પણ નથી, તો તમે જશો એવી નગરીમા?

જો કહેનાર ઉપર તમને વિશ્વાસ હશે તો તમે ત્યા જવા માટે, વિના વિલબે તૈયાર થઈ જશો પછી ભલેને ત્યા જવા માટે મુબઈ જેવી મોહક નગરી પણ કેમ ન છોડવી પડે ! મોક્ષ તો એ નગરી છે, કે જ્યા આ બધી (જન્મ, જરા, મૃત્યુ, ભૂખ–તૃષા આદિ) વસ્તુઓનો અભાવ છે જ્યા જન્મ છે, ત્યા મોત પણ છે જે જન્મે છે તે મરે છે અને જે મરે છે તે જન્મવાનો જ છે? ના જૈનદર્શન કહે છે કે અહી અનેકાન્ત છે જન્મ લેનાર તો મરશે જ એમા બે મત નથી પણ જે મર્યો તે જન્મશે જ તેમા સદેહ છે જે મર્યો છે, પણ મોતને મારીને મર્યો છે તેને જન્મ નહિ લેવો પડે

સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોચી ગયા પછી તે આત્માનો મોત પીછો પકડી શકતુ નથી કાળ પણ ત્યા પહોચી શકતો નથી કારણ કે ત્યા આત્માનુ પોતાનુ ઘર છે તમને તમારુ પોતાનુ ઘર પસદ છે કે ભાડાનુ? કહેવાની જરૂર જ નથી કે દરેકને પોતાની માલિકીનુ જ ઘર પસદ હોય છે તેમાં ય મુબઈની વાત જ ન પૂછો અહી તો જેની પાસે પોતાની માલિકીના મકાન છે તે તો લક્ષાધિપતિ છે પોતાની માલિકીના ઘરનુ મોટામા મોટુ સુખ તો એ છે કે, ત્યાથી કોઈ તેને કાઢી શકતુ નથી, ખાલી કરાવી શકતુ નથી

હા, તો હવે કહો કે ચોરાશી લાખ જીવયોનિ–એ આત્માના પોતાના ઘર છે કે પારકા? કહેવુ પડશે કે એ બધા પારકા ઘર છે, ઘરના ઘર નથી. એટલા માટે તો ત્યાથી નીકળવુ પડે છે ભલે તેત્રીસ સાગરોપમ સુધી કેમ

ન રહે પણ એક દિવસ કાળનો હુકમ તેને તે ઘર ખાલી કરવા વિવશ બનાવે છે પણ મોક્ષ એ આત્માનું પોતાનું ઘર છે કોઈની તાકાત નથી કે તેને ખાલી કરવાનું કહી શકે

પણ ત્યાં પહોંચવા માટે પારકા ઘરની બધી વસ્તુઓ છોડવી પડશે ત્યારે જ તમે ત્યાં પહોંચી શકશો. જન્મ લીધા પછી આજ સુધીમાં તમે જેટલી વસ્તુઓ ભેગી કરી છે તે બધી સ્વની છે કે પરની? જો તમારી પોતાની હોય તો અહીંથી જતી વખતે તે બધી સાથે લઈ જવી જોઈએ. જરા બતાવો કે કઈ કઈ વસ્તુઓ સાથે લઈ ગયા? મોક્ષની વાત તો દૂર રહી પણ પરલોકમાં પણ તમે અહીંની કોઈ પણ વસ્તુ સાથે નહિ લઈ જઈ શકો મુક્તિના રાજ્યમાં પહોંચવા માટે તમારે આપના રાજ્યની બધી જ વસ્તુઓ છોડવી પડશે. આ ધર્મને પણ તમારે છોડવો પડશે. કારણ કે તે પણ આ દુનિયાની જ વસ્તુ છે

તમને જરા આશ્ચર્ય થશે કે અત્યાર સુધી તો મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે અને હવે કહે છે કે તેને છોડવો પડશે! એટલી વારમાં આટલું પરિવર્તન!

ધર્મ મોક્ષનો સહાયક છે એમ તો હું અત્યારે પણ કહું છું એ તો નક્કી જ વાત છે કે આત્માને મોહનગરીમાંથી મોક્ષનગરીમાં પહોંચાડનાર ધર્મ છે જે લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક હોય તેને લક્ષ્યસ્થાને પહોંચ્યા પછી છોડવું જ પડે છે

ઘોડો તમને જ મથકમાંથી ઘર સુધી પહોંચાડે છે ઘરના બારણાં સુધી તે પહોંચાડી શકે છે પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તમે તેની પીઠ ઉપરથી નીચે ઉતરી જાઓ છો એ જ પ્રમાણે જે સાધના અને ક્રિયાઓ મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં મદદકર્તા હોય છે તેની આવશ્યકતા ત્યાં પહોંચતાં સુધી જ છે ત્યાં પહોંચ્યા પછી તો તેને છોડી જ દેવી પડશે.

બીજા શબ્દોમાં કહું તો ધર્મ અને મોક્ષનો સંબંધ ચૂલા અને રોટલીનો છે રોટલી બનાવવા માટે તવો ચૂલો બળતણ બધું જરૂરી છે એ બધી ચીજો વગર રોટલી થઈ શકતી નથી છતાં ખાવાના કામમાં તો તેમની એક પણ વસ્તુ આવી શકતી નથી તેમજ ભોજન તૈયાર કરવા માટે અગ્નિ આવશ્યક સાધન છે પણ ભોજન તૈયાર થઈ ગયા પછી અગ્નિ સળગાવનાર પોતાની જાતે જ બુઝાવી નાખે છે પણ તેનો અર્થ એ નથી કે તે વિચાર

કરતો રહે, કે અગ્નિ બુઝાવાનો જ છે, ભોજન તૈયાર થયા પછી તેને શાંત કરવાનો જ છે, એટલે પહેલેથી જ ચૂલામા લોટો ભરીને પાણી રેડી દે તો તો એકાદશી જ કરવી પડે-ભૂખે જ મરવુ પડે

સાધનાના સમય દરમ્યાન, સાધનોને પકડી રાખવાં એ જેટલુ જરૂરી છે, એટલુ જ સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી તેને છોડવુ જરૂરી છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં પહોંચવા માટે તમારે સસારની સમસ્ત વાસનાઓનો ત્યાગ કરવો પડશે. સસારી અવસ્થાની નાની સરખી રેખા પણ છોડવી પડશે ચૌદમુ ગુણસ્થાન કે જે અયોગી કેવળી ગુણુસ્થાન છે, તેનો પણ સિદ્ધ થતીવખતે ત્યાગ કરવો પડશે ત્યારે જ આત્મા સપૂર્ણ શુદ્ધ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે જ મોક્ષ-પુરુષાર્થ છે

તમે તમારા આત્માને અશુભમાંથી વાળીને શુભમા લાવો અને શુભમાથી શુદ્ધ તરફ અભિયાન કરો પણ તેને માટે પુરુષાર્થ તો અનિવાર્ય રીતે આવશ્યક છે શુદ્ધ સ્થિતિને પુરુષાર્થથી જ મેળવી શકાય છે **કેટલાક લોકો કહે છે કે પુરુષાર્થ અનાવશ્યક છે કેમકે કાળ પાકશે, ત્યારે જ આપણે મુક્ત થઇ જઈશું પરંતુ આ સિદ્ધાંત ભગવાન મહાવીરનો નથી, ગોશાળાનો છે.** ભગવાન મહાવીર પોતે કટ્ટર પુરુષાર્થવાદી હતા. તે જાણુતા હતા કે-"મારુ આયુષ્ય બોતેર વર્ષનુ છે ત્યારપછી, હુ જરૂર મોક્ષે જવાનો છુ" છતા તેમણે શુ કરવા દીક્ષા લીધી અને કઠોર તપ-સાધના કરી? તેનો અર્થ એ છે કે તે એકલા નિયતિવાદી નહોતા, પુરુષાર્થવાદી પણ હતા તે જાણુતા હતા કે-"હુ મોક્ષમા તો જઈશ," પણ તે એ પણ જાણુતા હતા કે "તે માટે આટલી સાધના પણ કરવી જ પડશે"

નિયતિવાદ પૂર્ણ જ્ઞાનીઓને માટે છે ત્યા મારી અને તમારી લાયકાત નથી આપણી પાસે તો પુરુષાર્થ છે તે મારફતે જ આપણે વિકાસના ધ્યેય સુધી પહોચી શકીશુ પણ તે પુરુષાર્થ સમ્યક્ હોવો જોઈએ આપ સર્વના આત્મામા સમ્યક્ પુરુષાર્થ જાગૃત થાય અને તે આપના ચરમલક્ષ્ય સુધી પહોચાડવામા સહાયક થાય, એ ઈચ્છા સથે વિરમુ છુ

તા ૧૮-૮-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૨૯ મોહ અને પ્રેમ

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં લગભગ સમાનાર્થી ગણેલ છે અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો શેઠશ્રી મગનભાઈ દોશી જ કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે. મેં કહ્યું : આ બન્નેમાં ઘણો ફેર છે. એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય છે. નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિમાં પણ એક જેવા છે ખરા ? નહીં. બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે. પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપોષક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણહારક છે. ગાયનું દૂધ નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ હિતકારક છે એટલા માટે જ તો ગાયને માતા કહી છે. પણ ભેંસનું દૂધ આટલું સ્વાસ્થ્યપ્રદ નથી અને આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે. પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ એ આકડાનું દૂધ છે.

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એને "પ્રેમાણુરાગ રત્તા" વિશેષણ અપાયું છે. સાથે જ "ધમ્માણુરાગ રત્તા" એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાણુરાગ રત્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી. કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે. પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે. તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે.

रागो य दोसो वि य कम्म बीयं, कम्मं च मोहप्पभवं वयंति ।
कम्मं च जाईमरणस्स मूलं, दुक्खं च जाई मरणं वयंति ॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

રાગ અને દ્વેષ કર્મના બીજો છે અને કર્મ મોહનો પુત્ર છે મોહની ચિકાશ જ આત્મા ઉપર કર્મ ચોટવાનુ પ્રમુખ કારણ બને છે આ કર્મ ભાવ–પરપરાના બીજો છે આના વડે જ આત્મા જન્મ અને મૃત્યુના ચક્રને ગતિ આપે છે. દુ ખ શું છે? જન્મ અને મૃત્યુનો પર્યાય જ તો છે

દુ ખનુ મૂળ–મોહ

આત્મા દુ ખથી બચવા ચાહે છે પણ દુ ખના કારણથી બચવા ઇચ્છતો નથી એ તાપથી બચવા માગે છે પણ સૂર્યના કિરણોના મોહને પણ છોડવા માગતો નથી પરતુ એ પણ નિશ્ચિત છે કે જ્યાં સુધી કારણ હાજર છે ત્યા સુધી કાર્ય–પરપરા ચાલુ રહેવાની જ કાર્યની સમાપ્તિ માટે પહેલા કારણને સમાપ્ત કરવુ પડશે દુ ખને સમાપ્ત કરવા માટે તો આપણે ચાલી નીકળ્યા પણ એનો રસ્તો જ જોયો–જાણ્યો નહી તો આપણા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડશે. દુ ખથી મુકિત પામવાનો સાચો રાહ તો અઢી હજાર વર્ષ પહેલા પાવાપુરીના છેલ્લા પ્રવચનમા વીતરાગ આત્મા ભગવાન મહાવીર બતાવી ગયા છે

दुक्खं हयं जस्स न होई मोहो ॥

આ સોનેરી સૂત્રને તમે સૌ યાદ રાખો. વિશ્વના દુ ખોના ઉપરની છાલને તોડીને જોશો તો ત્યા તમને મોહનુ બીજ દેખાશે એક મિનિટ જરા ઊડા ઊતરી જુઓ તો ખરા કે દુ ખ એ શુ છે? અને તે કયા છે? તમે માનો છો કે વિયોગની ક્ષણો એ દુ ખની ક્ષણો છે એ ક્ષણો કયારેક એટલી કરુણ હોય છે કે કદી–કદી તો વિયોગનુ દુ ખ આખોમા આસુ વહાવી દે છે. આ વિયોગ પછી સપત્તિનો હોય કે સબધીનો હોય, પણ એ માનવ મનને દ્રવિત કરી દે છે અને આ બધા વિયોગોમા પુત્ર–વિયોગની વાત સૌ કરતા વધુ કરુણ હોય છે, એ વિયોગનો સર્વાધિક પ્રહાર માતાના મમતાળુ હૃદય ઉપર પડે છે.

મુબઈ તો વિરાટ નગરી છે લાખોની સખ્યામા અહી માણસો વસે છે. અહી ઓછામા ઓછા પચાસથી સો માણસો પ્રતિદિન મૃત્યુ પામતા હશે પણ શું એ બધાનુ દુ ખ તમારા મનને પીડા પહોચાડે છે? જવાબ આવશે, કે નહી જો મૃત્યુ જ દુ ખનુ એક માત્ર કારણ હોય તો દુનિયામા પ્રતિક્ષણ મૃત્યુ પામતા હજારો માનવીઓ તમને શા સારુ પીડા દેતા નથી? જો મૃત્યુ દુ ખ દેતુ નથી તો કોઈની પ્રિય વ્યકિત જ્યારે સસાર–યાત્રા સમાપ્ત કરી વિદાય લે છે ત્યારે શા માટે એ કલાકો સુધી આસુ વહાવ્યા કરે છે? દુ ખનુ અસલી રૂપ તમે જાણવા માગશો તો દુ ખ કોઈના જીવવા અથવા મરવામા નથી જો એમ જ હોત તો ઓછામા ઓછુ તો

૨૯ મોહ અને પ્રે

મોહ અને પ્રેમને આજની દુનિયામાં એકબીજા સમાનાર્થી ગણ અને જ્યારે આ શીર્ષક રાખવામાં આવ્યું તો કેટલી મનનશીલ બહેનો કહેવા લાગ્યા કે આ બન્ને તો એક જ છે મેં કહ્યું આ બન્નેમાં ફેર છે એટલો ફેર છે જેટલો કે ગાય અને આકડાના દૂધમાં ફેર હોય નામ અને રંગની દૃષ્ટિએ બન્ને એક જેવા છે પણ શું ગુણ-દૃષ્ટિએ એક જેવા છે ખરા ? નહી બન્નેમાં દિવસ-રાતનો ફેર છે પહેલું (ગાયનું દૂધ) પ્રાણપોષક છે ત્યારે બીજું (આકડાનું દૂધ) પ્રાણઘાતક છે ગાયનું નાના બાળકથી લઈને સો વર્ષના વૃદ્ધને પણ ઉપયોગી છે જ્યારે તે મનુષ્યને મારતા હોય છે પણ એવું દૂધ આરોગ્ય સ્વાસ્થ્યમાં નથી આ આકડાનું દૂધ તો પ્રાણ-ઘાતક છે પ્રેમ એ ગાયનું દૂધ છે તો મોહ આકડાનું દૂધ છે "

આગમમાં જ્યાં શ્રાવક-જીવન અંગેનું વર્ણન આવે છે ત્યાં એ પ્રેમાણુરાગ રક્તા વિશેષણ આપ્યું છે સાથે જ ધમ્માણુરાગ રક્તા એ પાઠ પણ આવે છે પણ મોહાણુરાગ રક્તા એવો પાઠ ક્યાંય આવતો નથી કારણ કે પ્રેમ જીવનનો પ્રકાશ છે તો મોહ અંધકાર છે પ્રેમ ઉત્થાનનો માર્ગ છે તો મોહ પતનની પ્રેરણા છે તેથી જ મોહને કર્મ બંધનનું મૂળ કારણ બતાવ્યું છે

रागो य दोसो विय कम्म बीयं कम्मंच मोहप्पभवं वयंति।
कम्मंच जाइमरणस्स मूलं दुक्खंच जाइ मरणंवयन्ति॥

(ઉત્તરા. અ. ૩૨ ગા. ૭)

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુદરી અને સપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયાં છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડયો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મો ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડા ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સઘર્ષોની પરપરા સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાબો, જેઠ મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે-હવે તો ચલાય તેમ નથી ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સભવ છે કે આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો

પાડોશીના પુત્રના મૃત્યુથી તમને જરૂર દુઃખ થાત. યથાર્થમાં તો એવું બન્યું નથી. દુઃખ તો મારાપણામાં વસે છે. આપણું પોતાનું કોઈ પ્રિયજન મરી જાય તો જ એનો વિયોગ આપણને ખટકે છે. પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો એનું દુઃખ નથી પરંતુ તે પોતાનો હતો અને તેથી જ તો માતાની મમતા આર્દ્ર દ્રવી જાય છે. દુઃખ થાય છે. પાડોશીમાં કોઈ મરી પણ જાય તો એના મોં પર એક દુઃખની રેખા પણ ફરકતી નથી.

કલ્પના કરો એક આદમીએ પચાસ હજાર રૂપિયા રોકી એક બંગલો બાંધ્યો. એના હૃદયમાં એ બંગલા પ્રત્યે કેટલો મોહ હશે! એમાં કાંઈ પણ થોડું-ઘણું નુકસાન થાય તો એના હૃદયને ઠેસ પહોંચે છે. પરંતુ પરિસ્થિતિવશ એને એ બંગલો વેચી દેવો પડ્યો. એના એને સાઠ હજાર રૂપિયા ઊપજ્યા. થોડા દિવસ બાદ એને સમાચાર મળે છે કે બંગલાની પાસે આગ લાગી અને તમારા ભવ્ય બંગલાના સ્થાને હવે ફક્ત બળેલી-ઝળેલી દીવાલોના ખંડેરો ઊભા છે. શું આ સમાચારથી એ સજ્જનને કંઈ દુઃખ થશે? નહિ. પ્રશ્ન એ થાય છે કે એવું શા માટે બને છે? પહેલાં તો બંગલાને થતું જરા સરખું નુકસાન એના હૃદયમાં આઘાત લગાડતું પણ હવે જ્યારે બંગલો રાખનો ઢગલો બની ગયો તેમ છતાંય તેને દુઃખ-અનુભૂતિ થતી નથી. એનું કારણ એ, પહેલાં બંગલો પોતાનો હતો માટે દુઃખ થતું હતું. હવે એ બીજાની માલિકીનો છે. એના રૂપિયા એ ગણી ચૂક્યો છે તેથી એને એનાથી થતા હાનિ-લાભની સાથે હવે કોઈ સંબંધ રહ્યો નથી. આ પોતાપણું ગયું કે સાથે જ દુઃખ પણ ગયું પરંતુ મોહમયી આત્મા આ તથ્યનો સ્વીકાર કરતો નથી. ભગવાન મહાવીર આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવે છે:

'इण मेव णाव बुज्झंति जे जणा मोह पाउडा ॥'

આચારાંગ સૂત્ર

મોહગ્રસ્ત આત્મા સત્યનો પ્રકાશ મેળવી શકતો નથી. મોહની આંધી જ્યારે હૃદયમાં પ્રબળ રૂપે પ્રવેશે છે ત્યારે એનો પહેલો પ્રહાર વિવેકની દીપશિખા ઉપર પડે છે. વિવેક પોતે જ પ્રકાશ છે પરંતુ મોહ અંધકાર ફેલાવે છે. એ પોતાના ભાવિ જીવન પ્રત્યે સાવધાન થતો નથી. તેમ એના પરિણામ તરફ પણ એનું ધ્યાન જતું નથી. સીતા સોનાના મૃગ ઉપર મોહિત થઈ. રામાયણકાળમાં થનાર એ મહાયુદ્ધના મૂળમાં આ મોહ જ છુપાયેલો રહ્યો છે. સુવર્ણ મૃગનો મોહ પણ યુદ્ધની એક ચિનગારી બનીને રહ્યો છે. એના પછી આવે છે રાવણનો સીતા-મોહ. આમ પ્રત્યેક યુદ્ધના મૂળમાં ક્રમશઃ ઉત્તરોત્તર

તો એમા મોહ જ દેખશે પછી ભલેને એ રૂપનો મોહ હોય કે પછી રૂપિયા-પૈસાનો સુંદરી અને સંપત્તિને લઈને જ મોટા મોટા યુદ્ધો રમાયા છે પશ્ચિમી દેશોમા થયેલા બે-બે વિશ્વયુદ્ધોની પાછળ જુઓ, ત્યા પણ તમને મોહનો ઈતિહાસ જ મળશે

હા, તો જ્યા મોહ છે ત્યા મારા-પોતાપણુ છે અને આ પોતાપણુ જ તો બધી પીડાઓનુ મૂળ છે એક સમળી માસનો ટુકડો લઈ આકાશમા ઉડી રહી હતી બીજી સમળીઓએ આ જ્યારે જોયુ તો એ એના ઉપર ઝપટી એ માસના ટુકડા માટે સમળીઓ આપસ-આપસમા લડી પડી પરંતુ પેલી સમળી જેવી બદલો વાળવા એના ઉપર વાર કરવા ગઈ કે લાગલો જ એના મોમાથી પેલો માસનો ટુકડો છૂટી પડયો નીચે તળાવ હતુ. માછલીઓ મોં ફાડી તૈયાર જ હતી માસના ટુકડો ત્યા પહોચતા જ ત્યા પણ સંઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો પણ સમળી હવે શાત હતી આ વાત સંસારના બધા જ મોહવૃત્ત પ્રાણીઓની છે જ્યા સુધી મોહ છે ત્યા સુધી સંઘર્ષોની પરંપરા-સમાપ્ત થશે નહી લોઢામા જ્યા સુધી અગ્નિ રહે છે ત્યા સુધી એણે ઘણ-પ્રહાર પણ સહેવા પડશે, તેવી જ રીતે આત્મામા જ્યા સુધી મોહની જ્વાલા છે ત્યા સુધી એ એને બાળતી જ રહેશે

એક વાત મને યાદ આવે છે એક વાર એક શેઠ મેળામા ગયા મેળો એક એવી જગ્યાએ છે કે જ્યા અનેક સંસ્કૃતિઓ ભેળી થાય છે દૂર દેશના રહેવાસીઓ એક-બીજા જોડે મળે છે શેઠે મેળામા માલ ખરીદ્યો, સામાનને પેટીમા બંધ કરી ખીલીઓ લગાડાવી દસ મજૂરો બોલાવ્યા. સાત-સાત પેટી પ્રત્યેક મજુરના માથે મૂકી શેઠ ઘર ભણી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તો લાંબો, જેઠ મહિનાનો સૂર્ય તો ભર જુવાનીમા હતો સહસ્ર કિરણો વડે તે પૃથ્વીને તપાવી રહ્યો હતો આવા સમયમાં તો ખાલી હાથે પણ ઘરની બહારે નીકળવુ મુશ્કેલ બને છે ત્યારે આ મજૂરો તો સાત-સાત પેટીઓ માથે મૂકી ધોમ-ધખતા તડકે રસ્તો કાપી રહ્યા હતા ભાર અને ગરમીને કારણે મજૂરોના શરીરમાથી પરસેવાની ધારાઓ નીતરી રહી હતી

આખરે મજૂરોના ધૈર્યે જવાબ આપી દીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે હવે તો ચલાય તેમ નથી. ચાલવુ અને ભાર લઈને ચાલવુ એ બની શકે તેમ નથી હવે તો એક એક ડગલુ કષ્ટ-પ્રદ બને છે જો આવી જ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે અને ભાર ઓછો કર્યા વગર આગળ વધશુ તો સંભવ છે કે આપણે અહી જ ઢગલો થઈ જઈશુ, શેઠે મજૂરોની આ વાત સાભળી તો

એમનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. મજૂરોની મનઃસ્થિતિને એ સમજતો હતો. ગરીબાઈની પીડા એણે અનુભવી હતી. એટલે જ તો એ મજૂરોના કષ્ટને સમજી શક્યો. એક કવિએ કહ્યું છે કે —

જેને વીતી હોય તે જાણે રે અવરો કોઈ ન જાણે રે
કઠિન ખરે ખર બોરડી કેરા હાથમાં વાગ્યો હોય,
વાગ્યા વિનાની વેદના રે જાણી શકે નહીં કોય.

જે જેના ઉપર વીતે છે તે જ જાણી શકે છે. હંમેશાં મોટરોમાં ફરે છે એને શું ખબર કે પગે ચાલવું કેવું હોય છે? જે હંમેશાં રેશમી ગાલીચા પર ચાલે છે અને વિશાળ આરસ પથ્થરના મહેલોમાં વસે છે એને શું ખબર કે ગરીબોની જિંદગી કેવી હોય છે? ફૂટપાથ ઉપર સૂનારને કેવી વીતે છે! નળ તળે બેસી નહાનાર શું જાણે કે કૂવામાંથી પાણી ખેંચીને નહાવું કેવું હોય છે! જે માણસ જે પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ ચૂક્યો છે તે પોતાના જેવા દુઃખીઓના દુઃખને પિછાની શકે છે.

આ તો શેઠે મજૂરોની મનઃસ્થિતિ જાણી લીધી અને કહ્યું કે, 'જેટલો ભાર ઉપાડીને આરામથી ચાલી શકો તેટલો જ ભાર ઉપાડો અને બાકીનો અહીં જ મૂકી દો. મને એનું કોઈ દુઃખ નહીં લાગે. તમારું કષ્ટ તે મારું કષ્ટ છે કારણ કે તમારા સૌમાં હું મારા જ આત્માનાં પ્રતિબિંબ જોઉં છું. આ જડ દેહ કરતાં તમારામાં ચમકતા ચૈતન્ય પ્રત્યે મારા આત્માને વિશેષ પ્રેમ છે.' શેઠનાં મધુર વચનોથી મજૂરોને કંઈક આશ્વાસન મળ્યું. એમણે તો ચાર ચાર પેટીઓ ઉતારી લીધી.

ફક્ત એક મજૂર એવો હતો જેણે વિચાર્યું કે આ પ્રશ્ન તો તે જ સમયે અમારી સામે આવ્યો હતો જ્યારે અમે શેઠને ઘેર આ પેટીઓ પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે અમે જો પેટીઓ છોડી દઈએ તો શેઠને કેટલું નુકસાન થશે! આ જાણું અમે અમારાં વચનોથી પાછા ફરીએ છીએ. આમ વિચારી એ તો સાતેય પેટીઓ માથે મૂકી ચાલતો રહ્યો. છેવટે મંજિલ આવી પહોંચી. હવે બધા મજૂર ભાર-વહનથી મુક્ત થઈ પોતાને ઘેર જવા ઉત્સુક હતા. તેઓ જેવા પેટીઓ ઉતારવા લાગ્યા કે શેઠ બોલ્યા "આ કષ્ટ શા માટે કરો છો. જેની પાસે જેટલી પેટીઓ છે તે તે લઈને પોતપોતાને ઘેર જઈ શકો છો. આ બધું તમારે માટે જ છે." આ સાંભળતાં જ મજૂરોએ ધારીકપનો આંચકો અનુભવ્યો. વિચારવા લાગ્યા: "અમને જો ખબર હતી, નહીંતર બધી પેટીઓ આપણે ઉપાડી લાવત."

જે પેટીઓ ફેંકીને મજૂરોએ શાંતિનો શ્વાસ લીધો હતો, હવે એ જ પેટીઓ માટે એમની આંખોમાં આંસુ ચાલી નીકળ્યાં કારણ ત્યારે તો પેટીઓ બીજાની હતી અને હવે એ પોતાની થઈ ગઈ, પહેલાં એના પર પોતાની માલિકી–પોતાપણું નહોતું એટલે માલ ભરેલી પેટીઓ ફેંકવામાં શાંતિ માની હતી હવે એ પેટીઓ પર પોતાપણું–મારાપણું આવ્યું એટલે ભારથી હલકા હોવા છતાં પણ દુઃખની શિલા એમની છાતી પર લદાઈ ગઈ છે. માટે જ ભગવાન મહાવીર બતાવે છે જ્યાં મારાપણું છે, મમત્વ છે, ત્યાં દુઃખ રહેશે જ.

મોહ અંગે હું ઘણું બોલી ગયો છું. હવે આપણે પ્રેમ અને મોહ બંને ઉપર તુલનાત્મક વિચાર કરીશું. મોહ બહિરંગ છે તો પ્રેમ અંતરંગ છે પ્રેમ અને મોહમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે હીરા અને કાચમાં હોય છે. ચમક તો કાચને પણ છે અને કદી–કદી તો ભોળા માણસની આંખને થાપ આપી એ હીરાના ભાવમાં પણ વેચાઈ જતો હોય છે તો પણ કાચ અને હીરાના મૂલ્યમાં ઘણો મોટો ફેર છે, તેમ એમના ચકળાટમાં પણ ફરક છે હા, તો તેવી રીતે મોહ પણ કદી–કદી પ્રેમનો પોષાક પામી પ્રેમનું મૂલ્ય મેળવી જાય છે, પરંતુ એના અસલીપણાને જેણે પીછાની લીધું છે તે બંનેને એક માનવાની ભૂલ કદી નહીં કરી શકે

પ્રેમ આત્મધર્મ છે તો મોહ દેહ-ધર્મ છે મોહ બીજાને ઉજાડવા માગે છે તો પ્રેમ બીજા માટે સ્વયં બરબાદ થવામાં આનંદ માને છે કારણ કે મોહશીલ આત્મા પોતાના જ સુખને જુએ છે, જ્યારે પ્રેમશીલ માનવ સૌના સુખમાં પોતાનું સુખ જુએ છે પ્રેમની પુષ્ટિ વિયોગમાં થાય છે અને મોહ સંયોગોમાં પુષ્ટ બને છે પ્રેમ દિલમાં વસે છે તો મોહ ફક્ત આંખોમાં વસે છે. મોહ વિકારશીલ છે ત્યારે પ્રેમ વિચારશીલ છે, માટે પ્રેમ ત્યાગ ચાહે છે જ્યારે મોહ રાગ અને ભોગનો ભિખારી છે પ્રેમ નિત્ય છે તો મોહ અનિત્ય છે પ્રેમ અસલી છે તો મોહ નકલી છે પ્રેમને રૂપ અને વયની અપેક્ષા રહેતી નથી જ્યારે મોહ તો રૂપનો તરસ્યો છે રૂપના ખસવાની સાથે જ મોહ પણ ત્યાંથી ખસી જશે એટલા માટે જ પ્રેમ પ્રતિદિન વધે છે તો મોહ સમય જતાં ઘટતો જાય છે પ્રેમ સદા યુવક રહે તો મોહ વૃદ્ધ થતો જાય છે

એ મોહની જ તો પ્રેરણા હતી ને કે સુરિકાંતા પોતાના પતિને ઝેર દેવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ હતી ચુલ્લણી પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને મારી નાખવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યાં પણ મોહની જ વાત હતી આજે અધિકાંશ યુવકો સીનેમા–સંસાર શોખીન છે ફિલ્મોમાં પ્રેમ–કહાણીઓ જુએ છે અને સંગી-

તના નામે દિલ્હી ચીન એમની જીભ ઉપર ચઢેલા રહે છે. શું આ જ પ્રેમ છે? નહીં. આ પ્રેમના નામે મોહની કહાણી છે. જે પ્રેમમાં વાસનાનો રંગ છે તે પ્રેમ નથી. ત્યાં તો પ્રેમની ઓથે મોહ મોટો રહેલો છે. શું હૃદયમાં વસતો પ્રેમ પણ મોહનું જ એક રૂપાંતર છે? કારણ કે જે પ્રેમ શરીરાકર્ષી છે તે તુચ્છ છે. તે પોતાની ખણજ કે એની પરંપરા લઈ ચાલતો હોય છે. પરંતુ આત્માકર્ષી પ્રેમમાં કોઈની વિકૃતિઓ ફૂટી હોતી નથી. માટે તે શુદ્ધ છે અને અપેક્ષાકૃત સ્થાયી પણ છે.

સાથે-સાથે પ્રેમ સેવાશીલ છે. કારણ તે બીજાના દુઃખમાં હમદર્દી ધરાવે છે, જ્યારે મોહ તો પોતામાં જ આસક્ત રહે છે. બીજાની એને ચિંતા નથી. પ્રેમ કહે છે:

औरों के दुखको दुख समझूँ सुखका करूँ उपाय
अपना दुख तो सहहूँ किन्तु पर-दुख देखा न जाय।
दयामय ऐसी मति हो जाय।

કારણ કે પ્રેમ મીણબત્તીની જેમ સ્વયં બળીને પણ બીજાને પ્રકાશ આપવા માગે છે, જ્યારે મોહ કોઈક જુદું જ ચિત્ર બતાવે છે.

किस किस की फिक्र कीजिए, किस किसको रोइये
आराम बड़ी चीज है मुँह ढक के सोइये ॥

કારણ કે મોહ સ્વાર્થી અને પ્રેમ પરાર્થી છે. એટલે જ મોહ કાવ્ય પોતાના ચામ ત્વચા ધમના પિંડ સુધી જ સીમિત રહે છે. મોહમાં ન્યાય અને અન્યાયનો પણ વિવેક રહેતો નથી. જ્યારે પ્રેમ વડે તો વિવેકદીપ ઝગમગતો રહે છે. એક હિંદુ માણસ મુસલમાનોની પણ ભલી એની સેવા કરે છે. એમાં પૂજ્ય ભાવ રાખી એની ભક્તિ પણ કરે છે તે એનો પ્રેમ છે. પણ જો એ બાપ કોઈ મુગ્ધ ખેતરમાં જઈ કંઈ નુકસાન કરી આવે તો પણ એનો માલિક એની કશી દરકાર ન કરે તો એ મોહ જ કહેવાય. કારણ કે મોહમાં બીજાને થતી હાનિ પ્રત્યે આંખો બંધ થઈ જાય છે.

માટે હું ફરી ભારપૂર્વક કહીશ કે પ્રેમ એ તો આત્મિક સંપત્તિ છે, જ્યારે મોહ શારીરિક છે. જ્યાં આત્મિક ગુણો પ્રત્યે આકર્ષણ છે ત્યાં સાચો પ્રેમનું આકર્ષણ છે. ત્યાં શારીરિક સૌંદર્ય તરફ આકર્ષણ હદ વધે છે ત્યારે વિચારવું જોઈએ કે આ મોહનું આકર્ષણ છે. જેમ ભમરો ફૂલને જોઈએ ભીખે એના મધુર સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થઈ જાય એ ઉભે આ તો સૌંદર્ય પ્રેમ છે. પણ એને તોડી લેવા માટે જ્યારે આપણો હાથ આગળ વધે છે અથવા એના પર અધિકાર જમાવી બેસી જઈએ અને

બીજો લેવા માગે તો એની સાથે લડાઈ–ઝઘડો કરવા તૈયાર થઈ જઈએ તો સમજવુ જોઈએ કે એ ફૂલ પ્રત્યેનો આપણો મોહ છે.

જેના પ્રત્યે આપણો પ્રેમ હોય છે તેના સારુ ત્યાગ, ઉત્કર્ષ તથા સેવાના વિચારો જાગૃત થાય છે પરતુ મોહમા સેવા આપવાની નહી લેવાની ભાવના રહે છે પ્રેમી પોતે કષ્ટ વેઠી લેશે અને બીજાનુ તનિક કષ્ટ પણ એના માટે ભારરૂપ બની જશે ત્યારે મોહશીલ વ્યક્તિ તો 'હુ' અને 'મારા'ને સદા બચાવવાની ચેષ્ટા કરતો ફરશે પોતાના કષ્ટોને એ બીજા ઉપર જ લાદવાનો પ્રયાસ કરશે

એક માતાનો પુત્ર શાળાએ ભણવા ગયો માતાની એના પર અસીમ મમતા હતી તેથી એ પણ સાથે ગઈ શિક્ષકને પોતાના પુત્ર અગે સૂચના આપતી કહેવા લાગી "માસ્તર સાહેબ, મારા દીકરાને તમે કઈ ન કહેશો. કદાચિત જો એ તોફાન કરે અને તમારે એને ડરાવવો હોય તો તમે એની પાસે બેઠેલા છોકરાના ગાલ ઉપર જોરથી તમાચો મારજો એ તમાચાથી એ ડરી જશે આ માતાનુ હૃદય છે એની આખો પોતાના બાળકને સદા સુખી અને હસતુ જોવા માગે છે આ એનો સ્નેહ છે પણ પોતાના બાળકને બચાવવા માટે જ્યારે એ બીજા બાળકના ગાલ ઉપર તમાચો મારવાની સૂચના કરે છે તો સમજી લેવુ જોઈએ કે એ પ્રેમ નથી, પણ મોહ છે.

પ્રેમથી મોહ, મોહથી વાસના અને વાસનાથી પતન એ અધોગામી પ્રેમ છે પ્રેમથી સેવા, સેવાથી ત્યાગ, ત્યાગથી આત્મશુદ્ધિ એ પ્રેમની ઉર્ધ્વ-મુખી ચેતના છે પહેલો પ્રેમ છે અને બીજો મોહ છે આ મોહ જીવનને પતનના રસ્તે ઘસડી જાય છે તમે પ્રેમથી મોહ ભણી જઈ રહ્યા છો કે સેવા ભણી ? એ તો તમારુ આત્મ–નિરીક્ષણ જ બતાવશે

હા, તો તમે પ્રેમ અને મોહમા વિવેક રાખો જો કે ઉપરથી બન્ને એક સરખા જ દેખાય છે, પરતુ બન્નેમાં તેટલો જ ફરક છે જેટલો કે ચાપલુસી (મસ્કા પોલીશ) અને વિનયમા ચાપલુસી વિનયમા જ ઘૂમે–ફરે છે પરતુ એ પિશાચિની છે, જ્યારે વિનય દેવતા છે તે તો આત્માનો પોતીકો ગુણ છે એક ચૂનો છે તો બીજૂ માખણુ સફેદી બન્નેની એક જેવી છે પણ એક સ્વાસ્થ્યકારક છે તો બીજો પ્રાણનાશક છે માટે તમે મોહ અને પ્રેમમા ઠીક ઠીક વિવેક રાખો અને પ્રેમના પ્રકાશમા આગળ વધો ઉર્ધ્વમુખી પ્રેમ તમાર આત્માને ઉર્ધ્વગામી બનાવશે.

॥ૐ॥ શાતિ

દિનાક ૧૯–૧૦–૫૮ — જૈન ઉપાશ્રય, કોટ, મુબઈ

૩૦ જીવનના બે રૂપ-૨

આજે આપણે સૌ જીવનનાં બે રૂપો જોવા આવ્યા છીએ. પણ પ્રશ્ન એ છે કે જીવન એ છે શું ? મનુષ્યની શ્વાસ ધારણ કરવાની ક્રિયા એ જીવન કહેવાય છે પરંતુ ફક્ત શ્વાસક્રિયા માત્રમાં જ જીવન નથી કારણ કે એમ તો શ્વાસ તો પેલી ધમણ પણ લે છે. પણ જેના જીવનમાં કાંઈક જિંદગી છે તેજ તો જીવિત છે. એકની જિંદગી પોતા પૂરતી જ સીમિત રહે છે. બીજો કંઈક એથી આગળ વધે છે. એની દિવાલને પાર કરી જેણે બીજાના જીવનમાં આત્મીયતાનો સંચાર કર્યો છે તે જીવન અગરબત્તીના જેવું છે. અગરબત્તી પોતે બળીને આસપાસના વાતાવરણને સુવાસિત કરે છે એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ.

એ પણ એક જિંદગી છે જે બીજા અર્થે પોતાના હિતનું બલિદાન આપે છે. વૃક્ષ એકેન્દ્રિય પ્રાણ છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના પ્રખર તાપને એ સહી લે છે પણ એના શરણે આવનારને એ શાંતિ અને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. લીમડાના છાંયડા તળે જે વ્યક્તિ વધુ રહે છે તેનું શરીર સ્વસ્થ બની જાય છે. ગુલાબની પાસે કોઈ જાય તો એનું હૃદય પ્રસન્નતા વડે ભરાઈ જાય છે. પણ હે માનવ, તું તો પંચેન્દ્રિય છે. તારી પાસે આવનાર બીજો માનવી પ્રસન્નતા અનુભવે છે કે ચિંતા ઉત્પન્ન કરે છે ? તમારી પાસેથી અગર કોઈ ચિંતા લઈને પાછો વળે છે તો સમજવું પડશે કે હજુ સુધી આપણે પેલા એકેન્દ્રિય જેટલો પણ જીવનવિકાસ સાધી શક્યા નથી.

જીવન વિકાસ અંગે જૈન દર્શન બતાવે છે. આ આત્મા જ્યારે નિગોદથી નીકળી પ્રત્યેકમાં આવ્યો ત્યારે એણે ધીમે ધીમે વિકાસ કર્યો. એકેન્દ્રિયમાંથી બે-ઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય થવું એ આત્માનો વિકાસક્રમ છે. પંચેન્દ્રિયમાં પણ અસંજ્ઞીથી સંજ્ઞીપણું મેળવવું અને એમાં

મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત થવુ એ જીવનનો દ્રવ્ય વિકાસ છે પણ ભાવવિકાસની વાત જુદી છે કષાય અને સ્વાર્થના ભારથી જેટલો હલકો બની આત્મા ઉપર ઊઠે છે, આધ્યાત્મિક પરિભાષામાં એને ભાવ-વિકાસ કહે છે

દ્રવ્ય-વિકાસની અપેક્ષાએ મનુષ્યથી દેવો આગળ વધી જશે, કારણ ભૌતિક વૈભવ અને સુખની દૃષ્ટિએ દેવ માનવ કરતા મહાન છે, પણ અતુલ સપત્તિનો સ્વામી એ દેવ કષાય અને વાસનાનો પોટલો બાધીને ફરતો હોય છે સ્વર્ગની સુકોમળ પુષ્પ-શય્યા ઉપર પણ એને શાતિ નથી ત્યા પણ ઈર્ષ્યાની જ્વાળા જલી રહી છે એ નીરખે છે કે મારા કરતા પણ આ લોકો પાસે મકાનો વધુ છે અપ્સરાઓ અને રત્નો માટે પણ ત્યા સઘર્ષ થતા હોય છે માટે કહેવુ જોઈએ કે દ્રવ્ય-વિકાસની દૃષ્ટિએ દેવ ઘણો આગળ વધેલો હોવા છતા ભાવ-ક્ષેત્રે એ પાછળ છે વિશાળ સ્વર્ણ સિહાસન મળ્યુ હોવા છતા પણ એના મનનુ દારિદ્ર મટ્યુ નથી ભાવસપત્તિ દેવ કરતા એક એકેન્દ્રિયની પાસે વધુ હોઈ શકે છે જે હીરા માટે દેવો પણ સઘર્ષ કરે છે, એ એકેન્દ્રિય જ તો છે જેના સારુ સઘર્ષ થાય છે તે સઘર્ષ કરનારાઓ કરતા શ્રેષ્ઠ ગણાવો જોઈએ છે બીજી બાજુ, એકેન્દ્રિય એક-ભવી હોઈ શકે છે દ્રવ્ય સપત્તિથી તેઓ હીન-રહિત છે પણ ભાવ સપત્તિ એટલી વિશાળ છે કે કેવળ એક ભવ પછી જ સીધુ મોક્ષ જઈ શકાય છે

એકેન્દ્રિયના જીવન-વિકાસનુ એક રહસ્ય એ પણ છે કે એનો દેહ અન્ય પ્રાણીઓના ઉપયોગમા આવે છે જેનુ જીવન જેટલુ વધારે બીજાના ઉપયોગમા આવે છે, એ તેટલો જ લોકપ્રિય બને છે એમ તો સામાન્ય કેવળી અને તીર્થકરના જ્ઞાન અને દર્શનમા કોઈ ફરક નથી જેટલુ વિશિષ્ટપૂર્ણ કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન તીર્થકરના આત્મામા છે તેટલુ જ એક સામાન્ય કેવળીમા પણુ હોય છે છતા પણ તીર્થકરના પચકલ્યાણક ઉજવવામા આવે છે એમના જન્મદીક્ષા વગેરે કલ્યાણકોમા દેવ અને દેવેન્દ્ર હાજર થાય છે જ્યારે સામાન્ય કેવળીના કેવળજ્ઞાન મહોત્સવમા પણ સદૈવ દેવો હાજર થતા નથી આ ભેદનુ કારણ શુ છે? આત્મિક ગુણોના વિકાસની પરિધિમા બન્ને સમક્ષ હોવા છતા પણ આ ભેદનુ રહસ્ય છે તીર્થકર, નામકર્મ પણ એ વિચારવુ જોઈએ કે તીર્થકર નામકર્મના આત્મા કઈ રીતે ઉપાર્જન કરે છે? આગમ સાક્ષી પૂરે છે કે જે આત્મા પ્રાણીમાત્રની સેવાનો વિરાટ સકલ્પ લઈને ચાલે છે, સાધના-રસમા સેવાનો રસ ભેળવી દે છે, એ તીર્થકર નામ

કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યાયમાં પ્રશ્નોત્તરમાં એનું સુંદર નિરૂપણ થયેલ છે.

प्र० वेयावच्चेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

उ० वेयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तं कम्मं निबन्धइ ॥

મહામુનિ ગૌતમ મહાશ્રમણ ભગવાન મહાવીર પાસે પ્રશ્ન રજૂ કરે છે કે પ્રભો, આત્મા સેવા વડે કઈ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે?

પ્રભુ જવાબ આપે છે: વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવા વડે આત્મા તીર્થંકર પદને પ્રાપ્ત કરે છે. નિષ્કામ સેવા અને જનસમુદાયના મનમાં શાંતિ અને આનંદ-ધારા વહાવવાની પવિત્ર વિચારશ્રેણી જ એને તીર્થંકરપણાના વિરાટ પદ પર લઈ જાય છે.

હૃદયના પવિત્ર સંકલ્પો એક દિવસે સાકાર બને છે અને તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત મહાપુરુષ સ્વકલ્યાણ પછી અનંતાનંત પ્રાણીઓને દુઃખ અને અશાંતિના અંધકારમાંથી ઉગારવા માટે વાણીનો પ્રકાશ પાથરે છે. તેથી સામાન્ય કેવળી કરતાં જ્ઞાન અને દર્શનની જ્યોતિ સમાન હોવા છતાં પણ તીર્થંકર વધુ વંદનીય બને છે. એ જ કારણ છે કે આજનો ચોર કાલે કેવળી બની શકે છે પણ આજનો એ ચોર કાલે તીર્થંકર બની શકતો નથી. કારણ કે તીર્થંકર બનવા માટે પાછળના અનેક જન્મોની સાધનાની અપેક્ષા રહે છે.

એક મહત્ત્વપૂર્ણ વાત એ પણ છે કે એ નિશ્ચિત છે કે તીર્થંકર નામ કર્મનો બંધ સમ્યક્ત્વ દશામાં જ થાય છે પરંતુ એ નિશ્ચિત નથી કે બધાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વીઓ તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે જ છે. બધા જ ઔપશમિક અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી તીર્થંકર ગોત્રનું ઉપાર્જન કરે એમ પણ હોતું નથી. પરંતુ ત્રણેયમાં પણ સમ્યક્ત્વશીલ આત્મા જ્યારે વિશિષ્ટ લોકોત્તર સેવા-ભાવનો વિકાસ કરે છે ત્યારે જ તેઓ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરે છે. આ જ સેવા-ભાવના માનવીને મહાનતા ભણી દોરી લઈ જાય છે.

જીવન ભલે નાનું-અમથું હોય પણ એમાં જો સેવાની સુવાસ હશે તો એ આગળ વધી શકશે. એક કમળના પાન ઉપર એક જલ-બિંદુ પડેલું હતું. સૂરજનાં સોનેરી કિરણો પામી એ હીરાવત્ ચળકી રહ્યું હતું. એની જ પાસે એક હીરો પણ ચળકી રહ્યો હતો. એક પંખી ઊડીને ત્યાં આવ્યું. ચળકતા તુષાર-બિંદુ તરફ ઇશારો કરતાં એ બોલ્યું: "શું આ તમારું સગપણ છે?" એટલામાં હીરો કોપે ભરાઈ બોલ્યો: "શું એક તુષાર-બિંદુની સાથે મારી તુલના સંભવ છે?" બસ તે જ વખતે એક [illegible] ત્યાં આવી અને તેણે પેલા હીરા ઉપર ચાંચ મારી પણ એને તો ફક્ત નિરાશા

જ સાપડી આ જોઈ પેલુ નાનકડુ તુષાર-બિંદુ બોલ્યુ 'બહેન, મારી જિદગી નાની-અલ્પ છે, પણ આ જીવન જો તમારા ઉપયોગમા આવે છે તો હુ પોતાને ધન્ય માનીશ'

પ્રશ્ન એ નથી કે જીવન કેટલુ મોટુ છે? સપત્તિ કેટલી વિશાળ છે? પ્રશ્ન એટલો જ છે કે આ જીવનનો કેટલો અશ પરહિતમા ઉપયોગી બન્યો છે? વિશાળ સપત્તિનો કેટલો અશ પર-સેવામા વપરાયો છે? ઘણીવાર સપત્તિ વિશાળ હોવા છતા માણસ કઈ આપી શકતો નથી જ્યારે સાધારણ સ્થિતિવાળો ઘણુ બધુ કરી જાય છે લાબે જોવાય તો મધ્યમ સ્થિતિ વાળો વધુ ઉત્સર્ગ કરે છે જો કે એની આવક સીમિત હોય છે છતા એનુ દિલ અમીર હોય છે એ પોતાની પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા માટે પણ પોતાની સ્થિતિથી વધુ કરી જાય છે, જ્યારે ઊચી સ્થિતિવાળા પોતાની મસ્તીમા મસ્ત રહે છે એમને વધુ દરકાર પણ હોતી નથી કારણ તેઓ જાણે છે કે બીજાનુ સ્વાગત થશે તોય ઠીક છે અને ન થાય-કરાય તોય ઠીક છે સપત્તિની સુગધ છે તો ભ્રમરોનો ગુજારવ પણ કાયમ રહેવાનો છે જ, પછી શા માટે નકામુ ખર્ચ ગળે નખાય!

સાચુ પૂછો તો નાના-નાના પ્રાણીઓનુ જ જીવન આપણા માટે વિશેષ ઉપયોગી બને છે સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે એની પૂરી વિગતો આપી છે જીવન ઉપર કોનો કેટલો ઉપકાર છે, આગમ એનો સાક્ષી છે. મનુષ્ય ઉપર ષટકાયિક જીવોનો અનત ઉપકાર છે પવનને જ લ્યો, કેટલો ઉપકાર છે એનો આપણા ઉપર! એના અભાવે આપણે એક દિવસ તો શુ પણ એક કલાક પણ આપણે જીવી શકીએ નહી શુ આ ઉપકારનો બદલો વાળવા માટે પણ તમે કદી વિચાર્યુ છે? લેણદાર ભલે ન માગે પણ ઇમાન-દાર શાહુકારનુ શુ કર્તવ્ય છે? અને વિચારો કે જો સમસ્ત સૃષ્ટિમા એક પણ માનવ ન હોય તો પવનને શુ ચિતા થશે? પાણીનુ શુ બગડશે? પણ જો હવા અને પાણી ન રહે તો મનુષ્યને ચિતા થશે કે નહી? અરે, ચિતાની તો વાત જ ક્યા રહી, મનુષ્ય એના વિના જીવી પણ નહી શકે નળમા પાણી થોડુ મોડુ આવે અથવા સમય કરતા વહેલા બધ થઈ જાય ત્યારે પણ માણસ કેટલો અધીર બની જાય છે? ત્યારે એનો-પાણીનો પૂર્ણ અભાવ તો પ્રલયનુ જ દૃશ્ય ઉપસ્થિત કરશે

હા, તો આ નાના જીવોનો કેટલો ઉપકાર છે! પૃથ્વી આપણો આધાર છે કરોડો, અબજો મનુષ્ય એના વક્ષઃસ્થલ ઉપર ઘૂમી રહ્યા છે. છતા એને

એનો તનિક પણ રોષ નથી. તમારા શરીર ઉપર નાની-શી કીડી ફરતી હોય તો એનું ભ્રમણ-ફરવું તમને સમજાશે નહીં. આટલું હોવા છતાં પૃથ્વી પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દે તો ક્યાં જઈશું આપણે? તમને યાદ હશે કે કચ્છમાં પૃથ્વીએ બે મિનિટ માટે પણ પોતાની ફરજનું પાલન કરવામાં ઢીલ કરી તો ત્યાંના રહેવાસીઓની શી સ્થિતિ થઈ હતી? ધરતીકંપના બે સેકંડના ધક્કામાં મનુષ્ય-સૃષ્ટિ કંપી ઊઠે છે.

પૃથ્વી આધાર છે અને પાણી પેય છે. અગ્નિ મનુષ્યનો પ્રમુખ સહાયક છે. એના અભાવે કાચું ધાન-અન્ન સ્વાસ્થ્યને બગાડશે. અને પવન તો આપણું જીવન છે. એટલે જ તો એનું બીજું નામ પ્રાણ રાખવામાં આવ્યું છે. વનસ્પતિ માનવીનો આધાર છે. એ પૃથ્વીમાંથી રસ તત્ત્વ લઈને આપણને આપે છે. એક નાનકડી વેલ પૃથ્વીમાંથી નીકળી વૃક્ષ ઉપર ચડે છે. જળ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. પણ એ લઈને પણ પોતાની પાસે એ સંગ્રહ કરતી નથી. એ જળ અને પૃથ્વીનાં સત્વતત્ત્વોને ફૂલ-પુષ્પરૂપે આપે છે. એ સુગંધમય ફૂલોનો આનંદ ન એ વેલ લે છે તેમ નથી લેતું વૃક્ષ પણ. ઊલટું એ મધમાખીને આમંત્રે છે. કહે છે ફૂલોનો પરાગ લે અને મનુષ્ય માટે મધનું નિર્માણ કર. ફૂલો પછી એ રસતત્ત્વ વડે ફળોનું નિર્માણ કરે છે. તે પોતે પણ ફળ ન ખાતાં તમને જ એ અર્પણ કરે છે.

આ સૌનો કેટલો ઉપકાર છે આપણા ઉપર! એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું હતું ખરું? ધાનના એક દાણાની સાથે કેટલી વ્યક્તિઓનો શ્રમ આપણે એકી સાથે આપણા ગળામાં ઉતારી જઈએ છીએ! દરેક દાણામાં ખેતરના રૂપમાં પૃથ્વીનો જ આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ. ખેડૂતે પોતાના શ્રમ-બિંદુઓ સીંચ્યાં છે. જેમાં બળદોનો એમાં પુરુષાર્થ રહ્યો છે ત્યારે બીનું બલિદાન એમાં રહ્યું છે અને પાણી તેમ જ સૂર્યનો એમાં સહયોગ રહ્યો છે. વનસ્પતિના ઉપકારોની આ કથની તો અસીમ છે. મનુષ્યસમાજ ઓક્સીજન ગ્રહણ કરે છે અને એના બદલામાં કાર્બોનિક ગેસ (વાયુ) કાઢે છે. પણ તમને ખબર છે કે એ કાર્બોનિક ગેસ હવામાં ભળી જો સમસ્ત સંસારમાં ફેલાઈ જાય તો સમસ્ત મનુષ્યસૃષ્ટિ એક દિવસ સમાપ્ત થઈ જાય. પણ વનસ્પતિ જગત કાર્બન વાયુને લઈ લે છે અને એ બદલામાં ઓક્સીજન છોડે છે. મનુષ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને વિષવાયુ છોડે છે. પરંતુ વનસ્પતિ જગત મનુષ્યને દૂર રાખી વિષવાયુ ગ્રહણ કરે છે અને પ્રાણવાયુ આપે છે.

સાચે જ જીવનના બલિદાનમા જ જેણે જીવનનો આનદ માન્યો છે તે જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે પરોપકાર માટે જે એક ડગલુ પણ આગળ વધ્યો નથી, તે પગ હોવા છતા પગુ છે માનવ હોવા છતા પણ જેણે સારીય જિદગીમાં એક પણ માણસનુ રક્ષણ કર્યું નથી, એના કરતા તો પેલા બાવળના કાટા શ્રેષ્ઠ છે કે જેના વડે ખેતરનુ રક્ષણ તો કરી શકાય છે.

બીજાના રક્ષણ કાજે જે હાથ લબાવે છે તે જ બીજાઓ માટે પ્રિય પણ થાય છે એક ગરીબ ડોસીમા હતી. એ ડોસીમાનુ એક નાનુ-સરખુ ઘર હતું ગરીબોને તો ઝૂપડુ પણ એ મહેલ છે જ્યા સાજની વેળાએ આશ્રમ-વિશ્રામ એમને પ્રાપ્ત થાય છે એક દા'ડો રસોઈ કરતા અગ્નિ જરા તેજ થયો અને એની ઝૂપડીને આગ લાગી ગઈ બિચારી ગરીબ વૃદ્ધા આગ ઠારવા માટે લોકોને વિનતી કરવા લાગી સેકડો માણસો એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એક વિદ્યાર્થી તો આગનો પ્રકાશ જોઈ ત્યા જ પુસ્તક ખોલી વાચવા લાગી ગયો બીજા સજ્જનો પણ ત્યાથી પસાર થઈ રહ્યા તેઓ સિગરેટના શોખીન હતા એમણે વિચાર્યું અહી અગ્નિ છે ચાલોને, એકાદ સિગારેટ જ પેટાવી લઈએ એક-બે દિવાસળીની બચત થશે કોઈ વ્યક્તિ વળી આવી જે ચહાની શોખીન હતી એણે વિચાર્યું આગ તેજ છે વળી બળતણ પણ ઘણુ છે તેથી ચહા જલ્દી બની જશે એણે તો વદ્ધાના બળી રહેલા ઘરના દરવાજાને ચૂલો બનાવી ચહા બનાવવી શરૂ કરી પણ ચોથી વ્યક્તિ એક સજ્જન માણસ હતી. એના હૃદયમા માનવતા છલોછલ ભરી હતી એણે પોતાના જોડીદારોને બોલાવ્યા અને આગની જ્વાલાઓને સહીને પણ આગ શમાવવામા મદદ કરી

ઉપરના ચારેય જાતની વ્યક્તિઓ તમારી સામે છે એકે પુસ્તક વાચ્યુ, બીજાએ સિગરેટ સળગાવી, ત્રીજાએ ચહા બનાવી અને ચોથાએ ગરીબ વૃદ્ધાની ઝૂપડી બચાવી હવે તમે પેલી વૃદ્ધાને પૂછશો કે તને એ ચારેયમાથી કોણ પ્રિય છે ? તો એ શું કહેશે ? પહેલા ત્રણના હૃદયમા સહૃદયતા તથા સ્નેહાભાવ છે તેઓ તો ફક્ત પોતાના સ્વાર્થોમા જ રાચતા રહ્યા-મીમિન રહ્યા પણ ચોથો તો દેહની દિવાલથી ઉપર ઊઠયો તેથી એ પ્રિય બન્યો

આ જીવનની ખુશબુ-સુગધ-સૌરભ જ બાકી રહેશે મૃત્યુ તો સૌને એક ને એક દિવસે તો સમાપ્ત કરી જ દેશે કાળક્રમે સ્મૃતિ પણ ધોવાઈ જાય છે પરતુ દુનિયાના માનસ-પટળ પર તેમની જ સ્મૃતિ-રેખા ગેપ રહી જાય છે જેઓ દુનિયાના હિતમા કઈક કરીને જાય છે દુનિયા પૈસાદારોને

યાદ કરતી નથી. તેમ નથી કરતી સત્તાધીશોને. ભારતના ઇતિહાસમાં મોટા-મોટા અબજોપતિઓ થઈ ગયા જેમનાં મહેલો ગગનને સ્પર્શતા હતા, જેમના મહેલોમાં લક્ષ્મી નૃત્ય કરતી હતી એકએક નોકરો જેમના હુકમની પ્રતીક્ષા કરતા ઊભા રહેતા હતા પરંતુ જરા શોધો તો ખરા કે દુનિયાના કયા ખૂણામાં એમનું સ્મૃતિચિહ્ન છે? ફાનસ લઈને ફરી વળશો તોય તમને એમનું નામોનિશાન નહીં મળી શકે

સત્તાસંપન્ન વ્યક્તિઓની જીવનયાત્રા પણ સાગરની યાત્રા સમાન છે તેઓ આગળ વધતા ગયા પણ પાછળનાં એમનાં ચરણચિહ્નો પણ ભૂંસાતાં ગયાં આ પૃથ્વી ઉપર મોટા-મોટા ચક્રવર્તીઓ આવી ગયા જેઓ ગર્વ કરતા કે મારું એક બાણ લાખ વ્યક્તિઓને મોતના ખોળે સુવડાવી શકે છે ભગવાન વાસુદેવ આવ્યા જે પોતાના સારંગ ધનુષ વડે પૃથ્વીને કંપાવી દેતા મોટા-મોટા બળવાન યોદ્ધા અને સેનાપતિઓ એમના નામથી એવી રીતે ધ્રુજી ઊઠતા જેમ પવનના ઝોકથી પીપળાનાં પાંદડાં કંપી ઊઠે છે પરંતુ તેઓ પવન વેગે દુનિયાની સામે આવ્યા તેમ જ દુનિયા પણ એમના બળ અને સત્તાની સામે ઝૂકી પણ ગઈ પરંતુ એમની આંખો બંધ થતાંની સાથે જ દુનિયાએ પણ એમના તરફથી આંખો મીંચી લીધી.

ઇતિહાસકારો ભલે એમના ઇતિહાસની કડીઓ શોધવા ફરે પરંતુ જન સાધારણ એમને કદી યાદ કરતો નથી. જનતા તો એમને જ યાદ કરે છે જેઓએ એના માટે કંઈક કર્યું છે અઢી હજાર વર્ષ પહેલાં પૂર્વ મગધમાં સમ્રાટ શ્રેણિક પણ થઈ ગયા જેની પાસે આગમકારો કહે છે મગધનું સામ્રાજ્ય હતું સોનાના બાવન ડુંગરા હતા હજારો નર-નારીઓ એના ચરણની ધૂળ લેવા ઊભાં રહેતાં જે બાજુથી એ નીકળતા કે પડકાર થતા ત્યાં જય-જયના શબ્દોથી રાજગૃહના ગગનો ગુંજી ઊઠતા હતા.

બીજી બાજુ એ જ મગધ ભૂમિ પર અધ્યાત્મ જગતના સૂર્ય ભગવાન મહાવીર પણ આવ્યા. એમણે રાજ-પરિવારમાં જન્મ લીધો હતો એમના પિતા પણ યશસ્વી રાજા હતા એમના મામા ગણતંત્રના નાયક હતા. પણ શું આપણે એમને એટલા માટે યાદ કરીએ છીએ કે તેઓ એક રાજકુમાર હતા? જો અહીં સુધી જ એમનો વિકાસ સીમિત રહ્યો હોત તો જગતના પેલા હજારો રાજકુમારોની જેમ રાજકુમાર વર્ધમાનને પણ ભૂલી ગઈ હોત. પણ ના એમણે ભોગનો નહીં ત્યાગનો રાહ લીધો હતો. તેઓ સાધના-પથે આગળ વધ્યા અને એ પથ પર ચાલતી વખતે એમણે ગરીબ ભારતની જે

આગળી લંગોટી પણ ન લીધી પરંતુ યાદ રાખજો, એ અપરિગ્રહના ઉપાસકની ઉપાસના માટે સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર પણ વિલાસ તજી ત્યાં હાજર થતો હતો જ્યારે સમ્રાટ શ્રેણિક પાસે ઇન્દ્ર તો શું સામાન્ય દેવ પણ હાજર થયો નહી હોય, જો કે એમના આધિપત્યમાં સોનાના ડુંગરો હતા. આજે અઢી હજાર વર્ષ પછી પણ ભગવાન મહાવીરને તમે યાદ કરો છો. દર વર્ષે વીસ લાખ જૈનો એમની જયંતિ ઊજવે છે પણ શું કોઈએ સમ્રાટ શ્રેણિકની જયંતિ ઊજવી છે? અહિંસાના અવતાર ભગવાન મહાવીરના મંદિરો તમને મળશે પણ સમ્રાટ શ્રેણિકનું મંદિર બનાવી એમને કોઈએ પૂજ્યા હોય એવું સાંભળવામાં આવ્યું નથી

શું તમે કદી વિચાર્યું હતું કે આનું રહસ્ય શું છે? દુનિયા શા માટે સમ્રાટો અને ચક્રવર્તીઓને વિસરી જાય છે? અને એક સંતનું નામ રટે છે અને એના પ્રત્યે શ્રદ્ધાનાં પુષ્પો ચઢાવે છે? એનું રહસ્ય છે, જેણે પોતાનું સમગ્ર જીવન જનતાની સેવામાં અર્પી દીધું, કરોડો માણસોને હિત અને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો અને બદલામાં શું લીધું? તાંબાની એક પાઈ પણ દુનિયા પાસેથી ન લીધી જનતા એનાં જ ચરણોમાં શ્રદ્ધાથી નતમસ્તક રહેશે

જેની પરહિત-વૃત્તિમાં સ્વાર્થના કાદવની એક પણ કાળી રેખા નથી, દુનિયા એને જ હૃદય સમર્પિત કરે છે બીજો એક એવો છે જે થોડું લઈને સહસ્રગણું પાછું આપી દે છે, એને પણ સ્વાર્થી કહી શકાશે નહી. વૃક્ષ પૃથ્વીથી રસ લે છે, હવા પ્રકાશ અને પાણી પણ લે છે તેમ છતાં કોઈએ એને સ્વાર્થી કહ્યું નથી, કારણ એ જે લે છે, એના બદલા રૂપે સહસ્રગણું ફળ અને ફૂલ પ્રદાન કરે છે. મેઘને આજ સુધી કોઈએ સ્વાર્થી કહ્યો કે ગણ્યો નથી જો કે એ સાગરથી પાણી લે છે, તોપણ એ સ્વાર્થી નથી, કારણ ખારું જળ એ લે છે અને એને મધુર બનાવી જનતાને એ પાછું વાળે છે જે લઈને બદલામાં પાછું વાળે છે એને સ્વાર્થી કહી શકાય નહી સંતો પણ તમારી (ગૃહસ્થો) પાસેથી ચાર રોટલા લે છે, એના બદલે તેઓ સત્યનો રાહ બતાવે છે એટલે એમને સ્વાર્થી કહી શકાય નહી.

જે કેવળ લેવાનું જ જાણે છે અને બદલામાં કશું જ વાળતો નથી, અથવા વાળવાનું એના સ્વભાવમાં નથી તો એ સંત તો નથી જ પણ માનવ પણ નથી દેવું અને બદલામાં કંઈ પણ ન લેતા દેતા રહેવું એ દેવોની સંપત્તિ છે અને લેવું અને બદલામાં કંઈ પણ દીધા વિના લેતા જ રહેવું

એ રાક્ષસોની સંપત્તિ છે. માણસ તો એ બે અને દેવની વચ્ચે જીવે છે. એ કંઈક દે છે તો કંઈક લે પણ છે. પણ આજનો માણસ તો ફક્ત લેવાનું જ શીખ્યો છે. દેવાની—આપવાની વાત આવે છે ત્યારે એ કહે છે: અમારી પાસે છે જ શું? અમે શું આપી શકીએ એમ છીએ? અહીં કોઈ માગનાર આવે છે તો એ બાપડો બે આની માંડ આપે છે ત્યારે હજાર હજાર આંસુ સારતો ફરે છે: કમાણી ખલાસ થઈ ગઈ, ખર્ચો વધી ગયા, ટેક્સોનો ભાર એટલો વધી ગયો છે કે અમે તો માથું પણ ઊંચું કરી શકતા નથી. પણ આમ કહેનારા સજ્જનો સિનેમા જોવા નથી જતા શું? કમાણી જો ઘટી જાય અને ખર્ચો વધી જાય તો સિનેમા તો પહેલાં બંધ થવાં જોઈએ. પણ નહીં, ફિલ્મ આવી કે એમને તો પહેલી ટિકિટ જોઈએ. પછી ભલેને પાંચની ભલે કે દસની. મોટર ડ્રાઈવરનો રૂ. ૨૦૦નો માસિક ખર્ચ આંખે ચડતો નથી. પણ કોઈ ગરીબને પાંચ રૂપિયા આપવા હોય તો સાટે દુનિયાભરના ખર્ચો અને ટેક્સ યાદ આવી જાય છે.

મુસાફરી કરવી હોય તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જઈએ અને આઠ દિવસ અગાઉ સીટ રિઝર્વ કરાવીએ. શું કદી થર્ડ ક્લાસમાં બેસાતું નથી? અરે રાષ્ટ્રપિતા બાપુ હંમેશાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતા હતા. શું એમની પાસે ફર્સ્ટ ક્લાસમાં જવા-આવવા પૈસા નહોતા? એકવાર કોઈએ એમને પૂછ્યું: "બાપુ, તમે થર્ડ ક્લાસમાં શા માટે મુસાફરી કરો છો? ભારતનો નેતા આમ ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરે એ અમારા વાસ્તે શરમની વાત છે." બાપુએ શો જવાબ વાળ્યો, ખબર છે તમને? તેઓએ કહ્યું: "હું ત્રીજા વર્ગમાં એટલા માટે મુસાફરી કરું છું કે ચોથો વર્ગ નથી. ભારતની ગરીબ જનતાને ત્રીજા વર્ગમાં પણ ભીડ-ભરેલ જવું પડે છે. હું તો એમનો સેવક છું. પછી ફર્સ્ટ અને સેકન્ડ ક્લાસમાં કેમ બેસી શકું?"

હા, તો તમે ગાંધીજીના ચીલે ચાલવા ચાહતા હો તો ફર્સ્ટ ક્લાસમાં ન બેસતાં થર્ડ ક્લાસમાં મુસાફરી કરી શકો છો. અને એમ કરવાથી બચેલો પૈસો કોઈ ગરીબને આપો તો કેવું સારું! મારી બહેનોને કહીશ કે તમે રેશમી અને નાયલોનની સાડીઓ પહેરો છો. શરીર તો સાદાં કપડાંથી પણ ઢાંકી શકાય છે. પછી રેશમ પહેરીને જીવ-હિંસાનું પાપ શા માટે કરો છો?

તમે સાદાં કપડાં પહેરતાં શીખો. તેથી ગરીબ ભારતના ગ્રામોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળશે. આમ કરવાથી તમે તમારી અનાથ અને ગરીબ બહેનોને કામ અને રોટી મેળવવામાં મદદગાર થઈ શકો અને તેથી બચતો પૈસો

તમે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ કરવામા વાપરો તો તમને બમણો લાભ મળશે પહેલો લાભ એ થશે કે જીવનમા સાદાઈ અને અપરિગ્રહ આવશે અને બીજો એ કે તમે ગરીબ ભારતની સેવા કરી શકશો આ સેવાના ક્ષેત્રે તમે જેમ-જેમ આગળ વધશો તેમ તેમ તમને જીવનની સાચી મધુરતા મળતી જશે તમે આજ પર્યંત રાગનો આનંદ લીધો છે પણ હવે ત્યાગનો પણ આનંદ લેતા શીખો

રસગુલ્લાનો આનંદ તમે ઘણી વખત લીધો છે હવે આવો આનંદ લ્યો કે તમે પોતે ભૂખ્યા છો અને તમારી સામે ભાણુ આવ્યુ કે બરાબર તે જ વખતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો કોઈ હાથ પસારી તમારી સામે આવીને ઊભો રહે તમારો આત્મા એના કરુણા-સ્વરને પીછાને અને ભાણુ આખું તમે એ ભૂખ્યાને આપી દો તો એમા પણ એક સાત્ત્વિક આનંદ છે. ચોપાટીનો સ્વાદ માણનારા શુ એક દિવસ આ સ્વાદ પણ લેશે ખરા?

તમારા જીવનની સુવાસ અને સેવાથી કોઈ વ્યક્તિની આંખોમા કૃતજ્ઞતાના આંસુ ઊભરાઈ આવે તો હુ માનુ છુ કે એની આંખોના એ મોતી, પેલા મોતીઓ કરતા પણ વધુ કિંમતી હશે કે જે તમે પાચ કે દશ હજાર આપી ઝવેરી બજારમાથી ખરીદી લાવો છો અને તેનો હાર ગળે પહેરી ગૌરવમિશ્રિત આનંદનો અનુભવ કરી શકો છો

સ્વીડનની વાત છે ત્યાના સમ્રાટની બહેનનુ નામ રાજકુમારી યુજિની હતુ એના હૃદયમા એટલી બધી દયા હતી કે રોગીઓને જોઈ એના હૃદયમા કરુણા ઊભરાઈ આવતી આ કરુણાથી પ્રેરિત થઈ રાજકુમારી યુજિનીએ પોતાના હીરા અને મોતીના આભુષણો વેચી એક ઘણી મોટી હોસ્પિટલ બધાવી હતી આ હોસ્પિટલમા સુશ્રુષાના સમસ્ત સાધનો ઉપલબ્ધ હતા. આટલાથી રાજકુમારીને સતોષ ન થતા એ પોતે હોસ્પિટલ જતી અને પોતાના હાથે રોગીઓની સેવા કરતી બીજી નર્સો કહેતી, "તમે સ્વીડનના રાજકુમારી છો સેવાનુ કામ તમારુ નહી, અમારુ છે" રાજકુમારી જવાબ વાળતી "આ પરિચર્યામા મને સેવાનો એટલો આનંદ મળે છે કે તમે એ જાણી શકશો નહી સેવાનો આનંદ પૈસા આપીને મેળવી શકાતો નથી એ તો સ્વ-હાથો વડે કરીને જ લઈ-મેળવી શકાય છે."

એક વાર એની હોસ્પિટલમા એક કોઢના રોગથી પીડાતો માણસ આવ્યો બધા એનાથી બચવા માગતા હતા રાજકુમારીને ખબર પડી તો એ પોતે એ કોઢી માણસની પાસે પહોચી ગઈ અને બોલી "ભાઈ, કેટલા દિવસથી આ રોગથી તમે પીડાઓ છો?" એ દર્દથી પીડાતો બોલ્યો:

માતાજી ૭ વર્ષ થઈ ગયાં. આ ભયંકર બીમારીએ ઘર ઘાલ્યું છે. આ ગેંગરીનમાં પીડા થાય છે તેથી અને પરુ ઝરે છે. કોઈ પણ પાસે ફરકવા માગતું નથી. હવે તો ભગવાન બોલાવી લે તો જ સારું છે." રાજકુમારીની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં. એણે કહ્યું: "બાઈ, ગભરાવ નહીં. આ પવિત્ર કામ હું કરીશ." રાજકુમારીએ પાણી ગરમ કર્યું અને પોતાને હાથે રોગીના ઘાવો ધોયા. દવા લગાવી નવા પાટા બાંધી દીધા. નોકરની પાસે સીધાં ફળ મંગાવ્યાં અને રોગીને ખવડાવ્યાં. સાત મહિના સુધી આ ક્રમ ચાલ્યો. દરરોજ રાજકુમારી આવતી, રોગીને નવડાવતી, ઘાવોને પોતાના હાથે ધોતી અને નવો પાટો બાંધી દેતી. એક એવો દિવસ આવ્યો કે રાજકુમારીની સેવા સફળ થઈ અને રોગી સ્વસ્થ–સાજો થઈ ગયો. જે દિવસે એને જવાની રજા આપી અને એ જવા લાગ્યો ત્યારે રાજકુમારીને કહ્યું: "તમે મારી ઉપર માતા છો. એક માતા પણ બાળકની આટલી સેવા નહીં કરે જેટલી કે તમે રાજકુમારી હોવા છતાં મારી સેવા કરી છે. તમારી સેવા અને મમતાએ જ રોગ મટાડ્યો છે. તમારી પરિચર્યાને આ માનવ-દેહ જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં પણ ભૂલી નહીં શકે." અને એના ચરણ સ્પર્શ કરતાં એની આંખોમાં આંસુનાં મોટાં–મોટાં બિંદુઓ નીતરી રહ્યાં.

આ જોઈ રાજકુમારી બોલી: "ભાઈ, આ હૉસ્પિટલના નિર્માણમાં મેં હીરા ને મોતીનાં આભૂષણો આપ્યાં છે. આજે તે મોતી ઊગી નીકળ્યાં છે. તમારાં નયનોનાં મોતી પામી હું આજે ધન્ય બની ગઈ છું."

સાચું પૂછો તો આ જ જીવનની કળા છે. આંસુઓનાં મોતીઓથી માણસને તોળાય છે. જેનું મૃત્યુ દુનિયાને ખટકે, જેનું નામ લેવા પર આવતાં જ સાંભળનારની આંખો મોતીઓની ભેટ ચઢાવે એ જ જીવનનો સાચો કળાકાર છે. નહીંતર જેના મૃત્યુ પર લોકો કહેવા લાગે: હાશ, થયું. આજે હાશ, ગામનો રોગ ગયો, તો સમજવું જોઈએ કે એનું જીવન દિવાળીના જેવું છે.

એક વખત એક શેઠને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો. શેઠનું ઘર ને કુમારનો જન્મ, અને વળી પાછા એ નગરશેઠ રહ્યા. લોકો દૂર-દૂરથી વધામણી દેવા આવવા લાગ્યા. શેઠને તો આ વૃદ્ધાવસ્થાનું સંતાન હતું. એમના હરખમાં માતો નહોતો. તેઓ પણ આગળ વધી-વધીને લોકોનું સ્વાગત કરી રહ્યા હતા. સૌના મોં પર મલકાટ હતો પણ પેલું નવજાત બાળક રડી રહ્યું હતું. એના રુદનનો અવાજ પડોશમાં રહેતા શેખસાદીજીના કાને પડ્યો. તેઓ પણ આવ્યા અને સીધા બાળકની પાસે જઈને બોલ્યા: "આજે

તારો જન્મોત્સવ ઉજવવા દૂર-દૂરથી લોકો આવી રહ્યા છે સૌ હસે છે અને તુ રડી રહ્યો છે કોઈ ચિંતાની વાત નથી પણ તુ તારી જિંદગી એવી બનાવજે કે જ્યારે તુ સંસારથી વિદાય લે ત્યારે તુ હસતો રહેજે અને દુનિયા રોતી રહે" બસ, આજ તો જિંદગી છે.

હસવુ એ જ તો જિંદગીની જિંદાદિલી, મર્દાનગી છે રડતા અને મડદાની જેમ જીવવુ એ પણ શુ કોઈ જિંદગી છે? પણ યાદ રાખજે, સુખના મહેલોમા રહેતા ચહેરાઓ પર મલકાટ રહે, એમા કશો ચમત્કાર નથી પણ વિપત્તિની ભયાનક ઘડીઓમા જ્યારે દુ ખની અંધારી રાતમા કષ્ટોની વીજળીના કડકડાટ થઈ રહ્યા હોય ત્યારે-તેવા વખતે પણ તમારા મો પરનો મલકાટ જાય નહી-જવો જોઈએ નહી, એનુ તમે સદૈવ ધ્યાન રાખજો વળી એક વાત એ પણ છે કે પોતાના સુખમા તો હરકોઈ હસી શકે છે પણ બીજાની સેવા કરતી વેળા મુસીબતો આવી પડે, વિપત્તિઓના તોફાનો આવે તો પણ તમારો મલકાટ-સ્મિત કાયમ રહેવો જોઈએ તમારે પેલા ગુલાબની જેમ સદા ખીલ્યા રહેવુ જોઈએ, જે પથ્થરની સાથે અથડાતાં પણ પોતાની સુગંધ આપતુ રહે

એક વાર થોડા ગુલાબ પીસાઈ-દળાઈ રહ્યા હતા ઇત્રવાળો એમને ખરળમા ખાડી રહ્યો હતો ફૂલની કળી તો શુ પણ એનો અણુએ અણુ ખડાતો જઈ રહ્યો હતો અને સાથે જ પોતાને મૃતપ્રાય કરનારને પણ એ સુગંધિત કરી રહ્યુ હતુ એ જ વખતે એક દાર્શનિક તે બાજુથી પસાર થયો એણે પૂછ્યુ "રે મોહક પુષ્પ તારુ જીવન તો સુવાસિત જીવન છે, પછી તારા થકી એવો તે શો અપરાધ થયો છે કે તુ નિર્દય શિલા તળે પીસાઈ રહ્યો છે?" એમાના પૈકી થોડાક ફૂલો બોલ્યાં.

"અમારો તો શો અપરાધ, અમે તો દુનિયાને ખુશબુ આપવા આવ્યાં છીએ પણ અમારો અપરાધ હતો કે અમે હસી પડ્યા અને દુનિયા અમારી એ હસીને જોઈ ન શકી દુનિયા બીજાની આંખોમા આસુ જોઈ શકે છે પણ બીજાના આંખોની હસી એ જોઈ શકતી નથી દુનિયા દુ ખીઓને જોઈ એમના પ્રત્યે દયા લાવી શકે છે પણ સુખીને જોઈ એ ઈર્ષ્યા કરવા લાગે છે" એમાના વળી બીજા ફૂલો બોલ્યા 'હે મનુ-પુત્ર, અહી મળતી પીડાથી અમને તો કિંચિત માત્ર પણ દરદનો અનુભવ થતો નથી કારણ અમે જાણીએ છીએ કે અમારુ આ દુ ખ બીજાઓ માટે છે બીજાઓ માટે પોતાને મીટાવી દેવામા અમને દુ ખ થશે નહી અમારુ જીવન સૌરભ-સુગંધ લુટાવવા માટે જ છે. રે માનવ, અમારી જિંદગીથી તો તમે કાંઈ

શીખ્યા નથી, પણ જો મોતથી કંઈ શીખશો તો આ મોત પણ જિંદગીનું વરદાન બનશે." આ વિશાળ હૃદયની પવિત્ર પ્રેરણા છે. પરહિતાર્થે પોતાને મિટાવી જે હસતા રહે છે, મોતની છેલ્લી ઘડી સુધી એમના મોં પર સ્મિત ફરકતું રહે છે, એ જ તો હૃદયની સુવાસ છે. અને એ સુવાસ એમના મર્યા પછી પણ જનતાના હૃદય-પટળ પર રહી એમની સ્મૃતિને સજીવ રાખે છે.

એક બીજી વાત છે. બીજાને કરવામાં આવેલી ભલાઈ પ્રકારાન્તરે સ્વ ઉપકાર છે. આજે જો આપણે બીજાને કામ આવીશું, કાલે એ આપણા કામે આવશે. તમે કંઈક મેળવ્યું છે અને તમારી પાસે અગર અભાવથી પીડાયેલો કોઈ હાથ પસારે છે ત્યારે એના દુઃખમાં જો તમે સહયોગી બનો છો તો કાલે એ પણ તમારો સહયોગી બનશે. કારણ, જીવન તો પલટો કરતો જાય છે. કર્મ-સિદ્ધાંત ઉપર વિશ્વાસ ધરાવનાર કદી પોતાને સદા માટે સંપત્તિનો સ્વામી માની શકતો નથી. ક્યારેક પાસો બદલાઈ શકે છે. આજનો ધનકુબેર કાલે ગલીનો ભિખારી બની શકે અને આજનો ગલીનો ભિખારી, ઘેર-ઘેર રોટલાના બે ટુકડા માટે હાથ લંબાવનારો પણ ભાગ્ય જાગી શકે છે અને તેઓ નગરના ધનવાનોની શ્રેણીમાં આવી શકે છે. આવા ઘણા પ્રસંગો સાંભળ્યા છે એટલું જ નહીં, નજરે જોવામાં પણ આવ્યા છે કે એક વખત જેઓ દસ રૂપિયામાં નોકરી કરતા હતા તેઓ લાખોના સોદા કરનારા બની ગયા.

હા તો બીજાની મુસીબતોમાં તમે જો ભાગ પડાવ્યો છે, એમનાં આંસુ લૂછ્યાં છે તો તમારી પરિસ્થિતિ બગડતાં અને તેમનામાં માનવતાનો દીવો પ્રગટેલો હશે તો તેઓ તમારા કામમાં પણ આવશે જ.

ખેડૂત પોતે કેટલો ચતુર છે! એ ગામડામાં વસે છે. એનામાં કેળવણી-સભ્યતા વ.નો અભાવ છે તેમ છતાં ગામડાંવાળાઓએ શહેરો પાસેથી કંઈક શીખવાનું છે તેમ શહેરીઓએ પણ ગામડાંવાળાઓ પાસેથી કંઈક શીખવાનું-લેવાનું છે. શહેરની સફાઈ અને વ્યવસ્થા ગામડાંએ શીખવાની છે તો શહેરીઓએ ગામડાની સેવા, સહૃદયતા અને નિષ્કપટપણું શીખવાની જરૂર છે.

હું ગામડામાં રહેતા ખેડૂતની કુશળતાની વાત કરી રહ્યો હતો. એના ઘરમાં ઢગલાબંધ અનાજ આવે છે. ભૂમિ-પુત્ર ભૂમાતાની સેવા કરી બદલામાં ધાનના ઢગલા મેળવે છે પણ જે કંઈ મેળવે છે બધું એ ખાઈ જતો નથી. એનો થોડો ભાગ પાછો પૃથ્વીને આપી દે છે. પૃથ્વીના પેટાળ પર

વિખરેલા થોડાક દાણાના બદલામા સહસ્રગણા થઈને એને મળે છે આ જ આપણી સેવા અને સમર્પણનુ પ્રતિફળ છે

તમે પુરુષોત્તમ પાર્શ્વનાથ પ્રભુના જીવનથી સારી રીતે પરિચિત છો. કમઠ એનો હરીફ હતો એ હમેશા એમનો વિરોધી બનીને જ સામે આવ્યો. વારાણસી એ દિવસોમા કમઠ સમા તાપસોનુ તપ-કેન્દ્ર હતુ પણ એમનો અજ્ઞાન સાધનામા દેહદડની પ્રધાનતા હતી હિસા-જન્ય પ્રવૃત્તિઓની પણ તેટલી પ્રધાનતા હતી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ઉગ્ર કષ્ટ પ્રદર્શન દ્વારા જનતાને આકર્ષતા ભૂલેલા રાહદારીઓને સત્ય પથ ભણી દોરવા નીકળી પડ્યા. વારાણસીની બહાર તપ કરતા કમઠની પાસે તેઓ ગયા એની સાધનાને આત્મ-લક્ષ્યથી વિપરીત દર્શાવતા તેઓ બોલ્યા "હે ભોળા સાધક, તમે જે તપ કરી રહ્યા છો તે તો અન્ય પ્રાણીઓ માટે ઉત્પીડનનુ કારણ બની રહ્યું છે. તમારી આ ધૂણીની લપેટોમા સર્પ અને સર્પિણી શેકાઈ રહ્યાં છે"

જ્યારે બળતા કાષ્ઠ–લાકડાને ચીરવામા આવ્યુ તો અર્ધ-દગ્ધ–સર્પ–સર્પિણી બહાર નીકળ્યા પાર્શ્વકુમારે એમને નવકાર મત્ર સભળાવ્યા. સર્પ–સર્પિણી ત્યાથી મરી ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતીના રૂપમા સ્વર્ગભૂમિમા ઉત્પન્ન થાય છે, ક્ષુદ્ર જીવો ઉપર પ્રભુનો આ ઉપકાર હતો પણ આ ઉપકાર વૃત્તિ જ એક દિવસે એમના માટે પ્રત્યુપકારમાં બદલાઈ ગઈ પાર્શ્વનાથ ભગવાન આત્મા–સાધન માટે મુનીન્દ્ર બની વનમા જ્યારે ધ્યાનસ્થ ઊભા હતા ત્યારે અસુર કમઠે પોતાના વૈરનો બદલો લેવા માટે પ્રભુને જલમગ્ન કરી દેવા સારુ પ્રલયકારી વૃષ્ટિ કરી હતી એ જલ–પ્રવાહ–પ્રભુના ગળાથી પણ ઉપર આવી ગયો હતો કે તે જ વખતે ધરણેન્દ્ર અને પદ્માવતી સર્પ–સર્પિણી રૂપે આવી છત્ર બની એમનુ રક્ષણ કર્યું પ્રભુએ એમનુ રક્ષણ કર્યું તો તેઓ પણ નાગ રૂપે જ પ્રભુના રક્ષણ કાજે દોડી આવ્યા હતા

આ છે ઉપકાર અને પ્રત્યુપકારની કથની, આજનો ઉપકાર આપણા માટે જ પ્રત્યુપકાર રૂપે ક્યારે કઈ ક્ષણે આપણુ રક્ષણ કરવા આવી જશે એ કહી શકાતુ નથી કોઈ પણ પ્રકારે તમે જીવનમા પરોપકારને આશ્રય આપશો તો જીવનનો રોટલો મધુરો બની જશે તમે જાણો છો કે મીઠા વિના રોટલો મીઠો લાગતો નથી તેથી જ મધ્ય–ભારત વગેરે પ્રદેશોમા રસોઈ કરતા પહેલા લોટમા મીઠુ નાખવાની પ્રથા છે આપણી બહેનો આ કળામા નિપૂણ છે ઘણા બધા લોટમા થોડુક મીઠુ પડે છે તો રોટલાનો સ્વાદ વધી જાય છે, તેમ આપણા ઢગલાબધ સ્વાર્થના લોટ–આટામા જો પરમાર્થનુ ચપટીભર મીઠુ પડી જાય તો સ્વાર્થનો રોટલો મીઠો બની જશે.

૩૧ જીવનના બે રૂપ-૨

આજનો માણસ સેવા અને પરોપકાર વૃત્તિને ભૂલી ગયો છે. જાણે કે એ બધા જ મની વાત હોય. એને તો પોતાના મતલબની વાતો યાદ છે. પર-કામને કામ નહીં પણ હરામ માને છે. એ તો સ્વાર્થ ભણી જ દોડતો આવ્યો જઈ રહ્યો છે. પાકા ફળને જોઈ જેમ પક્ષી દોડે છે તેવી જ રીતે માણસ પૈસા તરફ દોટ લગાવી રહ્યો છે. આ પૈસાની દોટ પાછળ એણે પોતાની માનવતા પણ વેચી દીધી છે. પોતાની પારિવારિક જવાબદારીઓનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે. એટલે આજે મનુષ્યને મનુષ્ય કરતાં પણ જડ પૈસો વધુ પ્રિય છે.

યાદ રાખજો, પૈસાના પ્રેમે ભાઈને ભાઈનો શત્રુ બનાવ્યો. ઔરંગઝેબે પોતાના પિતા શાહજહાંને કારાગૃહમાં પૂર્યો. ભાઈઓની હત્યા કરી. એને તમે પૂછો કે આવો જુલમ શા માટે કર્યો? શું તારી પાસે ખાવા-પીવાનું કંઈ ઓછું હતું? એની પાસે આ માટે હા કે ના નો જવાબ નહીં હોય. અને કદાચિત્ એ કહી પણ દે તો દુનિયા એના કથનનો સ્વીકાર કરી શકશે નહીં. એ શાહજાદો હતો. એને સમસ્ત રાજ્યના વૈભવો પ્રાપ્ત હતા. ખાવા-પીવાની વાત તો શું, આખાયે શાહી મહેલો પણ એને સારુ ખુલ્લા હતા, તેમ છતાં એની સ્વાર્થબુદ્ધિએ વિરામ ન લીધો અને પિતાને કારાવાસની કોટડીમાં પૂરી દીધો. શુજા અને દારા જેવા વીર ભાઈઓને પથ-અવરોધક માની દગો દઈને એમને મરાવી નાખ્યા. સાચું છે કે સ્વાર્થી માણસ પોતાના સ્વાર્થ માટે કયો અત્યાચાર નથી કરતો? એક હિંદી કવિએ કહ્યું છે :

हे स्वार्थ तेरी धूर्तताने बन्धुजन शत्रु किये
दुष्कर्म है वे कौनसे जो ना किये तेरे लिये।

तेरी परायनता चराचर विश्व में छा रही;
उपकार करना स्वार्थ बिन यह बुद्धि तो जाती रही ॥

કવિ કેટલુ માર્મિક કહી ગયો છે! સ્વાર્થને ઉપાલભ દેતા કહે છે: સ્વાર્થે આપણા સ્નેહી-સબધીજનોમા વૈર અને વિદ્રેષની ખાઈ ઊભી કરી દીધી છે. પહેલા તો તેઓ એક બીજાને જેયા વિના જીવવું પણ અસભવિત માનતા, હવે તેઓ સ્વાર્થમા ભગ પડતા એક બીજાનુ મો જોવામાં પણ પાપ માને છે આ સસારના સબધો અને સગપણો સ્વાર્થના દોરા વડે બંધાયેલા છે સ્વાર્થનો દોરો કાચા સૂતરના દોરા કરતા પણ વધુ કાચો હોય છે જ્યા સુધી માણસના સ્વાર્થને પોષણ મળતુ રહેશે, ત્યા સુધી એ બીજાની સેવા પણ કરતો રહેશે એને પોતાના આરાધ્ય માની પૂજા પણ કરશે પણ સ્વાર્થની સમાપ્તિની સાથે જ એક ક્ષણમા એટલા દૂર જઈ પડશે જાણે કે કોઈ જાતની આપસમા ઓળખાણ જ ન હોય તમે જાણો છો કે મકાનના થાભલા (લાકડાના થાભલા) જ્યા સુધી ઉપરની મજિલોનો ભાર સહન કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, ત્યા સુધી મકાનમાલિક એમની સુરક્ષા સારુ ચિતા રાખતો રહે છે સાફ-સફાઈ પણ કરે છે અને દિવાળીના તહેવારે તેલ ને વાર્નિશ પણ લગાડે છે પણ જે ક્ષણે એ સ્તભ (થાભલો) ભાર સહન કરવાનો ઈન્કાર કરશે-અર્થાત્ જીર્ણ બનશે ત્યારે એની શી સ્થિતિ થાય છે? પછી એને કોણુ તેલ અને વાર્નિશ લગાડશે! તેલ ને વાર્નિશના દિવસો તો ગયા પણ હવે તો એના ટૂકડે ટૂકડા કરી ચૂલામા જ હોમશે પછી તો અગ્નિની જ્વાલામા એમનુ અસ્તિત્વ જ ભૂસાઈ જશે કારણુ કે એની પ્રીતિ પણ સ્વાર્થના દોરા વડે બધાયેલી હતી

સ્વાર્થ-પ્રેમ હમેશા સાથ આપે એવુ પણ બનતુ નથી આપણુને શઠ-કપટી મનુષ્યો પસદ નથી પણ કપટ પસદ છે કારણુ બદમાશ આદમી તો ધન લઈ જાય છે જ્યારે લુચ્ચાઈ તો બીજાનુ ધન અપહરણુ કરી લઈ આવે છે હા, તો સ્વાર્થી સદા 'સારા'થી પ્રેમ કરતો નથી, એ તો સ્વાર્થને જ પ્રેમ કરે છે સ્વાર્થની પ્રીતિ અલ્પ-આયુ લઈને આવે છે

એક વખત કુતરાઓની કોન્ફરન્સ મળી કૂતરા-સમાજના વિકાસ અને ઉજ્જવલ ભાવિ માટે ચર્ચા-વિચારણા શરૂ થઈ એક સજ્જન કૂતરાએ ઠરાવ રજૂ કર્યો "આપણો સમાજ પરસ્પર લડવા માટે બહુ બદનામ થયો છે આપણે આપસમા લડીએ છીએ નાનાશા રોટલાના બટકા માટે આપણે ઝનૂની બની લડી પડીએ છીએ, આ કેટલી ખરાબ વાત છે? આજે પ્રેમ અને ભ્રાતૃ-

જીવનનો યુગ છે. માનવસમાજ વિશ્વ-પ્રેમ નજીક પહોંચી શક્યો છે. સમય પાકી ગયો છે કે હવે આપણે આપણું જેવું પાઈ નાખીએ. વિશ્વ-પ્રેમની વાત બહુ દૂરની છે પરંતુ એકબીજામાં ઓછામાં ઓછા જાતિ-પ્રેમને તો અપનાવીએ જ. તેથી અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે "ગમે તેવાં પ્રલોભનો આવે કેમ ન આવે પણ આપણે કદી લડશું નહીં." બધાએ એક સ્વરે ઠરાવને અનુમોદન આપ્યું.

અનુમોદનનો સ્વર હજુ પૂરો થયો નહોતો કે આકાશમાં ઊડતી સમડીની ચાંચમાંથી છૂટીને માંસનો ટુકડો નીચે પડ્યો. કૂતરાઓ જોતાં જ બધા એના ઉપર તૂટી પડ્યા અને પછી તો એને જ મેળવવા માટે બધા પરસ્પર ઝઘડવા લાગ્યા. ઠરાવની ગૂંજ હજુ પૂરી થઈ નહોતી કે એની મોતની ઘંટ વાગી ગયો. એટલે સ્વાર્થના ક્ષેત્રમાં એક પણ ઠરાવ જીવિત રહી શકતો નથી. ઠરાવની શાહી હજુ સુકાઈ નથી હોતી કે ઠરાવનિર્માણ કરનારને હાથે જ એનું મરણ થઈ જાય.

એમ તો માનવી આધ્યાત્મિક ઊંચી છલાંગ મારે છે પણ જ્યાં એના નાના-શા સ્વાર્થને હાનિ પહોંચી કે એ ભાગી પડે છે. પોતાના નાનકડા સ્વાર્થના રક્ષણ કાજે બીજાના મોટામાં મોટા હિતને કચરી નાખવા એ તૈયાર થઈ જાય છે. આ માનવની ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ છે જે એને પોતાના દેહની દિવાલોની ઉપર ઊઠવા દેતી નથી. પોતા માટે એ હજારો રૂપિયા ખર્ચ કરી શકે છે પણ બીજા સારુ બે રૂપિયા ખર્ચ કરવા માટે એની ક્ષુદ્રબુદ્ધિ આજ્ઞા આપતી નથી. પણ યાદ રાખજો કે પોતાના સ્વાર્થ ખાતર ખર્ચ કરવામાં આવેલા હજારો રૂપિયા નષ્ટ થવા માટે છે જ્યારે ગરીબનાં હિતાર્થે ખર્ચેલા બે રૂપિયા ખેતરમાં વીખેરેલા—વાવેલા સમાન છે જે એક દિવસે હજારગણું પ્રતિફળ લઈને આવશે.

એક મોટર ડ્રાઈવર છે. મોટરના રક્ષણની જવાબદારી એની છે. પણ એ કેવળ પોતાની મોટરની સુરક્ષાની જ ચિંતા કરે અને સડક પર જ ચાલનારાઓના પ્રાણોની ચિંતા ન કરે તો શું એની મોટર પણ સુરક્ષિત રહી શકે? કેટલા અકસ્માતો થશે! કેટલાના પ્રાણો ચાલ્યા જશે!

આપણે આપણી જીવનરૂપી મોટરની સુરક્ષા કરીએ. એની જવાબદારી આપણા ઉપર છે. જીવન મેળવ્યું છે તો એ નષ્ટ કરવા માટે નથી. પણ સાથે-સાથે એ જોવાની જવાબદારી પણ આપણા ઉપર આવી પડે છે કે આપણી આ જીવનરૂપી મોટરના વેગમાં સ્વાર્થમાં પડીને કોણ કોઈ

કચડાઈ ન જાય જેને ફક્ત પોતાના હિતોની જ ચિંતા છે, તે જઘન્ય સ્વાર્થી છે બીજો છે જે પોતાના હિતની સાથે-સાથે બીજાના હિતનો પણ કાંઈક ખ્યાલ રાખે છે તેને મધ્યમ પ્રકૃતિનો માણસ કહી શકાય પરંતુ બીજા માટે પોતાના હિતોનું બલિદાન કરે તે તો મહાપુરુષ જ છે.

અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જેટલું લે છે તેટલું પાછું પણ વાળી દે છે, તે સાધારણ ભદ્ર પુરુષ છે જેટલું લે તેના કરતા વધુ વાળી આપે એ વિશિષ્ઠ પુરુષ છે, પરંતુ જેણે પોતાની સમગ્ર જિંદગી પરાર્થ કાજે સમર્પી દીધી છે તે અસાધારણ મહાપુરુષ છે તે તીર્થંકર દેવોનો મહાન આત્મા છે, જેનું સમગ્ર જીવન લોક-કલ્યાણ અર્થે છે અનંતાનંત આત્માઓને અંધારેથી પ્રકાશ ભણી દોરી લઈ જવા માટે જ એમનું જીવન છે પરન્તુ આ ત્રણેયથી જુદો એક પ્રકાર બાકી રહી જાય છે ફક્ત લેવાનું જ જાણે છે પણ બદલામાં કંઈ દેવા માગતો નથી લેવાની કોઈ સીમા માનીને એ ચાલતો નથી

માણસ મોટામાં મોટી હિંસા સ્વાર્થથી પ્રેરાઈને જ તો કરે છે. માનવીની સ્વાર્થબુદ્ધિ જ્યારે એનો વિવેક-દીપ ઓલવે છે ત્યારે જ તો એ હિંસા માટે પ્રેરિત થાય છે ચીના લોકો કર્મોરેટ નામનું પક્ષી પાળે છે. આ પંખી લગભગ બગલા જેવું હોય છે, એનો ઉપયોગ તેઓ માછલા પકડવા માટે કરે છે પરંતુ તે પોતે એક પણ માછલું ખાઈ ન જાય એ માટે એના ગળામાં એક ગોળી ફસાવી દે છે જુઓ, કેટલી સ્વાર્થીલી બુદ્ધિ છે માણસની! તેની પાસેથી બીજો કોઈ કશું લઈ ન શકે તે માટે કેટલી સાવધાની રાખે છે!

ક્ષણિક સ્વાર્થ માટે માણસે હિંસાની પ્રક્રિયાને કેવું વિશાળ રૂપ આપ્યું છે? મોટા-મોટા કસાઈ-ખાનાઓ માનવીની સ્વાર્થવૃતિની વાતો કહી રહ્યા છે અલ્પ એવા સ્વાર્થ ખાતર એણે ચીખતા-બરાડા પાડતા પશુઓની કબર પોતાના પેટમાં નિર્માણ કરી છે

શિકાગોમાં કસાઈખાનું છે જ્યાં દરરોજ સવારથી લઈને સાંજ સુધી અવિરત પશુઓની કત્લ થયા કરે છે એ પશુઓની કત્લથી લોહીની નદીઓ વહી રહી છે એ એક જ કસાઈખાનામાં અઢારસો મજૂરો પ્રતિદિન કામ કરે છે આ તો થઈ વિદેશની વાત પણ ભારતની જ વાત લ્યો ભગવાન મહાવીર અને મહાત્મા બુદ્ધ જેવા અહિંસાના પેગંબરો અહીં થઈ ગયા મહાત્મા ગાંધીએ અહિંસાનો સંદેશ અહીં આપ્યો જે ભારતીય સરકાર વિશાળ મંચ ઉપરથી અહિંસાનો ઉદ્‌ઘોષ કરે છે તે જ ભારત સરકાર મુંબઈ

મદ્રાસ, કલકત્તા, દિલ્હી જેવા ભારતનાં પ્રમુખ નગરોમાં કરોડો રૂપિયા ખર્ચી વિશાળ કસાઈખાનાં નિર્માણ કરી રહી છે. શું આ પશુઓના આરામ માટે છે? ના, નહીં. વહેલામાં વહેલા વધુમાં વધુ સંખ્યામાં પશુઓની કતલ થાય એ આ નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ છે.

અહિંસાની ભૂમિ ભારતમાં મત્સ્યોદ્યોગને પ્રોત્સાહન મળી રહ્યું છે. કસાઈખાનાં વધી રહ્યાં છે. આપણી અહિંસા દેવી ચુપચાપ આંસુ વહાવી રહી છે. એનાં આંસુ કોણ લૂછશે? ખાદ્ય ઉપરાંત ફેશનેબલ વસ્તુઓ માટે પણ પશુહિંસા થાય છે. આ ચીકણાં, ચમકતાં ચામડાનાં પર્સ અને બૂટ બધાં મહા હિંસાથી જ તૈયાર થયેલાં છે. એ નિશ્ચિત છે કે ચામડાની જે વસ્તુ જેટલી વધુ મુલાયમ અને ચમકીલી હશે, એના નિર્માણમાં એટલી જ વધુ હિંસા થઈ હશે.

[illegible]નમાં એકવાર એક વર્ષમાં ૭ લાખ પશુઓનું ચામડું વેચાયું હતું. એનો શું ઉપયોગ થયો હતો, ખબર છે તમને? એના વડે ચામડાની બેગો, બૂટો, ચંપલો વગેરે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. મનને આનંદ પમાડનારી વસ્તુઓ માટે ૭ લાખ પશુઓની ચિત્કારો કેટલી મર્મવેધી હશે! પરંતુ સ્વાર્થી મનુષ્યો પાસે એ કરુણ ચિત્કારો સાંભળવા કાન નથી. કેટલાક મનોરંજન માટે થઈને અનેક પશુઓના પ્રાણ લઈ લેવામાં આવે છે. ક્યારેક એમની પૂંછડી કાપી નાખવામાં આવે છે. કેટલાક આદમીઓને કાપેલી પૂંછડીવાળાં પશુ પસંદ હોય છે. એટલા માટે ગાય, અશ્વ, કૂતરાનું પૂંછડું કાપી નાખવામાં આવે છે. પૂંછડું કાપતાંની સાથે જ લોહીની ધારા વહી નીકળે છે. એમનો આત્મા કેટલો તરફડતો હશે! પણ એ મૂક પશુના તરફડાટને કોણ જુએ છે? લોહીની ધારને બંધ કરવા માટે લોખંડના ચીપીઆ ગરમ કરી એ સ્થળે ચોંટાડી દેવામાં આવે છે. એક તો ઘા અને ઉપરથી પાછો ગરમ ચીપીઓ. લોહી તો બંધ થઈ જાય પણ એને કેટલી પીડા થતી હશે એની કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. પાછળથી કાપેલાં પૂંછડાવાળાં પ્રાણીને મચ્છર પણ ખૂબ ત્રાસ આપે છે કારણ કે પૂંછના અભાવે મચ્છરોને ઉડાડવામાં પણ તેઓ અસમર્થ બની જાય છે.

આ બધા નાના ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિની પ્રતીક છે. પીડિત જોઈ મનમાં આનંદ અનુભવે છે તો સમજવું જોઈએ કે મનના ખૂણે ક્યાંક ક્રૂરતા જામી બેઠી છે. પણ ક્ષુદ્ર વૃત્તિની વ્યક્તિ માટે એનો સ્વાર્થ એ મોટી ચીજ છે. બીજાના પ્રાણનું કોઈ મૂલ્ય નથી. આવી સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ દેવતા અને સાધના

ગૌરવને નષ્ટ કરે છે જ્યારે મનુષ્યની દૃષ્ટિમા દેશની પ્રતિષ્ઠા, સમાજનુ ગૌરવ અને રાષ્ટ્રગરિમા એ બધા ઉપર સ્વાર્થને સ્થાન મળે છે ત્યારે તે બધાને એક ક્ષણમા તજી શકે છે કોઈ આશ્ચર્ય જેવુ નથી કે આવી વ્યક્તિઓ જ્યા રહેશે ત્યાની ફૂલવાડી જલદી જ ઉજ્જડ બની જશે કારણ જ્યા બધા જ માણસો સ્વાર્થી બની જશે ત્યા વિધ્વસ સિવાય બીજુ શુ નિર્માણ થઈ શકશે ?

એક વખત એક હસ-જુગલ ઉડતુ ઉડતુ એક એવા પ્રદેશમા પહોચ્યુ જે બિલકુલ ઉજ્જડ બની ગયુ હતુ કયાય સૌદર્ય અને સ્વચ્છતાના દર્શન થતા નહોતા સમસ્ત પ્રદેશમા ભયનુ વાતાવરણુ સર્જાઈ રહ્યુ હતુ એટલે થાકયા-પાકયા પખીઓએ એક વૃક્ષની સુક્કી ડાળ પર આશ્રય લીધો પાસેની ડાળ પર બે ઘૂવડ બેઠા હતા એમને જોઈ હસે હસણીને કહ્યુ "એક દિવસે આ વનસ્થલી હરી-ભરી હતી પ્રકૃતિનુ સૌદર્ય સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યું હતુ પણ આજે આ કેવુ ઉજ્જડ બની ગયુ છે ! એ સૌદર્ય અને સુષમા હવે કલ્પનાવત્ બની ગયા છે એનુ શુ કારણ હોઈ શકે છે, તે તુ જાણે છે !" હસણીએ ના પાડતા હસે બીજી ડાળ ઉપર બેઠેલા ઘૂવડની તરફ ઈશારો કરતા કહ્યુ "આ અહી આવી વસ્યા તેથી લીલીછમ આ વનસ્થલી ઉજ્જડ બની ગઈ આ પક્ષીઓ જ્યા આવીને વસે છે ત્યા ધ્વસ જ ધ્વસ થાય છે દેશને વેરાન થતા વાર લાગતી નથી"

ઘૂવડે હસની વાત સાભળી તો હસનુ તીર એના કાળજામા વીધાયુ. પણ એની પાસે એનો જવાબ પણ નહોતો કડવો ઘૂટડો પી-ગયુ અને બેસી રહ્યુ રાત વીતી સવારે હસ-યુગલ ઊડવા લાગ્યુ તો ઘુવડે હસણીને રોકી લીધી અને બોલ્યુ "આને કયા લઈ જાય છે, આ તો મારી પત્ની છે" હસે કહ્યુ "એ પણ કદી સભવિત બને ખરુ ? હસણી શુ કદી ઘૂવડની પત્ની બની છે ખરી ?" ઘૂવડે કહ્યુ "શા માટે નહી, આજે તો બધું સભવિત છે" હસ વિચારમા પડી ગયો હસણી ચીખવા લાગી ત્યારે ઘૂવડે કહ્યુ કે, "તમે જો ચાહો તો આ દેશના પચો પાસે એનો નિર્ણય કરાવી શકો છો એ પચો જે ન્યાય આપે તે સૌએ મજૂર કરવો પડશે" સૌ પચોની પાસે પહોચ્યા બને પક્ષોએ પોતપોતાની ફરિયાદ રજૂ કરી. પચોએ વિચાર્યુ હસ તો પરદેશી છે આજે એ છે ને કાલે ઊડી જશે. આપણો પાડોશી તો આ ઘૂવડ છે જો એને નારાજ કરીશુ તો એ ઠીક નહી થાય અને ઘૂવડનો પક્ષ લઈશુ તો સત્યનુ ખૂન થશે આખર સુધી પચો કોઈ નિર્ણય ન આપી શકયા

પંચોને મૌન બેઠેલા જોઈ વૃદ્ધ-ન્યાય પ્રમુખ બોલ્યા : "તમે સૌ અનુમતિ આપો તો હું આ કેસમાં હાથ નાખું." પંચો તો ઇચ્છતા જ હતા કે આ બલા કોઈ બીજાના શિરે જાય તો સારું. એમણે તો સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપી દીધી. સ્વીકૃતિ મળતાં જ પ્રમુખે ન્યાયાસન સંભાળ્યું. પરંતુ ન્યાય દેવાની એક ક્ષણ પહેલાં પંચોને ખાનગીમાં મંત્રણા માટે જુદા લઈ ગયા, બોલ્યા : "આ તો બપોરના અજવાળાની જેમ સ્પષ્ટ છે કે હંસલી હંસની પત્ની છે. પણ આ ઇન્સાફથી દેશને પણ મોટું નુકસાન થશે. કારણ કે આ હંસ પરદેશી છે અને ઇન્સાફ મળતાની સાથે જ હંસલીને સાથે લઈને ઊડી જશે. કોઈ પણ ઉપાયે જો હંસલીને રોકી લેવામાં આવે તો જે પ્રદેશ આજે દવઅગ્નિથી બળ્યો છે તે એક દિવસે હંસોનો પ્રદેશ બની જશે." બધા પંચો ઠરાવથી સંમત થઈ ગયા. કારણ દેશનું હિત સર્વોપરી હતું.

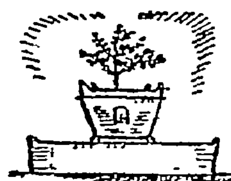
બધા બહાર આવ્યા. પ્રમુખ ન્યાયાસન પર બેઠા અને થોડી વાર પછી એમણે ફેંસલો આપ્યો : "હંસલી ઘુવડની પત્ની છે. એ ઠીક છે કે એ હંસ જાતિની છે, પણ આજના પ્રગતિશીલ યુગમાં આન્તરજાતીય વિવાહ પણ થાય છે. ભારતીય વ્યક્તિ યુરોપીઅન નારી સાથે શું લગ્ન નથી કરતો ? માટે આન્તરજાતીય લગ્ન કાયદા પ્રમાણે હંસલી ઘુવડની પત્ની હોવામાં કોઈ જાતનો સંશય રહેતો નથી."

ફેંસલો સાંભળતાં જ હંસના હોશ-હવાસ ગુમ થઈ ગયા. હવે અપીલ માટે બીજું કોઈ ન્યાયાલય પણ નહોતું અને પંચ પ્રમુખનો ન્યાય સર્વોપરી હોય છે. આખુંય સારી ખિન્ન મને હંસ પોતાના દેશ ભણી ઊડી ચાલ્યો. હંસલીની આંખોમાં આંસુ નીતરી રહ્યાં હતાં. હંસ હજુ થોડેક દૂર ગયો હશે કે પેલા ઘુવડે એને ઊભો રાખ્યો અને બોલ્યો, "હંસલીને મૂકીને તું ક્યાં જઈ રહ્યો છે ? હંસલી શું કદી ઘુવડની પત્ની થઈ છે ? મારે બે જાતિની વચ્ચે વિવાહ બનતું નથી." હંસનો ગભરાટ પાછો મોં પર ફરી વળ્યો. એ બોલ્યો : "તો પછી આ નાટક કેમ રચ્યું ?" ઘુવડે કહ્યું : "એ બધું એટલા માટે જ કે તેં ગઈ કાલે કહ્યું હતું ને કે આ ઘુવડના વસવાને લીધે સમગ્ર વનસ્થળી ઉજ્જડ બની ગઈ. મારે એ જ બતાવવું હતું કે વનસ્થળી ઘુવડના કારણે ઉજ્જડ બની કે સભ્યતા અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તમારા જેવા સ્વાર્થીઓને કારણે !

જ્યાં ન્યાયનું સામ્રાજ્ય છે ત્યાં સત્યનું ગળું દબાઈ જાય છે ત્યારે અહિંસા વનોમાં ભટકી ફરે છે. વિવેક પોતાના ભાગ્ય ઉપર આંસુડાં સારે છે

હવે જીવનના બન્ને રૂપો તમારી સામે છે એકમા સેવા છે, સમર્પણ છે, તો બીજો કેવળ લેવાનુ જ જાણે છે એકમા બીજા માટે પોતાને કુરબાન કરવાની ભાવના છે તો બીજો પોતા માટે બીજાને કચડી નાખવા માગે છે એકનુ નામ પરોપકાર છે, તો બીજાનુ નામ સ્વાર્થ છે એક કટકનો રાહ છે બીજામા ફૂલ નજરે પડે છે પણ પહેલાનુ પર્યવસાન ફૂલોની વાટિકામા છે ત્યારે બીજો રાહ કટકાકીર્ણ પથ પર લઈ જાય છે હુ આશા રાખુ છુ કે મુબઈના સુવિજ્ઞ નાગરિકો પ્રશસ્ત માર્ગ અપનાવશે એ માર્ગ જ જીવનનો શાશ્વત અને સુરમ્ય માર્ગ છે

જૈન ઉપાશ્રય, કોટ,
બઝાર ગેટ, મુબઈ

કોઈ એક યુવક વિદ્યાર્થી એક સાધુ પાસે આવ્યો. સાધુએ તેને પૂછ્યુ —"કેટલુ ભણ્યા છો ?"

ઉત્તર આપતા એ વિદ્યાર્થી બોલ્યો —"હુ છ હજાર પુસ્તકો ભણ્યો છુ !"

સાધુએ કહ્યુ —"આટલુ ભણ્યા છતા તમારા જીવનમા કોઈ સુધારો થયો કે નહિ ?"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો—"મહારાજ! પુસ્તકોના અભ્યાસથી તો મારા જીવનમા અનેક દુર્ગુણોએ સ્થાન જમાવી લીધુ છે"

—આવુ ગદુ સાહિત્ય જીવનને ઝેર મનાવી દે છે તેનાથી દૂર રહેજો

૩૨ સાધકની દૃષ્ટિ

આજનું પ્રવચન દૃષ્ટિ અંગે મેં રાખ્યું છે. સાધક જીવનક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે ત્યારે એણે શુદ્ધ દૃષ્ટિ રાખીને જ વધવું જોઈએ. દૃષ્ટિમાં ફેરફાર થતાં સૃષ્ટિમાં પણ પરિવર્તન આવે છે. ઘરમાં એક સ્ત્રી છે. પતિ એને પત્ની રૂપે જુએ છે તો પુત્ર એને માતા રૂપે નિહાળે છે. સાસુ અને સસરા એને કુળવધૂ ગણે છે તો દિયર અને નણંદ એને ભાભી કહે છે. સ્ત્રી તો એક જ છે પણ દૃષ્ટિમાં ભેદ થવાથી એમાં રૂપ-ભેદ પણ આવી ગયો છે. એટલા જ માટે ભારતીય કહેવત છે કે "જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ." જે આદમી જે દૃષ્ટિ લઈને આવે છે વસ્તુ એને તેવા જ રૂપમાં દેખાય છે.

જૈન દર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ અનંત ધર્માત્મક છે. કેટલાક ધર્મ વ્યક્ત રૂપે રહે છે તો કેટલાક વળી અવ્યક્ત રૂપે. જે મનુષ્ય જે દૃષ્ટિબિંદુને સામે ધરી એના પર ચિંતન કરે છે તે જ ધર્મ એની અભિવ્યક્તિ થાય છે. બે વ્યક્તિઓ બગીચામાં જાય છે. બગીચામાં કાંટાળી ડાળમાં ગુલાબ મહેકી રહ્યાં છે. એકે કહ્યું – "ગુલાબ કેવું મહેકી રહ્યું છે!" બીજાએ કહ્યું "ફૂલની નીચે તો કાંટા છે." આ જ દૃષ્ટિમાં ભેદ છે.

એકની દૃષ્ટિ ગુલાબની સુંદરતા ભણી છે તો બીજાની એની તળેના કાંટા ભણી. અને તથ્યની દૃષ્ટિમાં કાંટા પણ છે તેમ ફૂલ પણ. પરંતુ કાંટાની દૃષ્ટિ લઈને-ધરીને ભાળીશું તો કાંટા જ દેખાશે અને ફૂલોની દૃષ્ટિ રાખીને ભાળીશું તો ફૂલો જ દેખાશે. એકને માટે કાંટામાં પણ ફૂલ છે તો બીજા માટે ફૂલમાં પણ કાંટા છે.

આ જ વાત તમારી અને અમારી છે. કોઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આપણે દુર્ભાવ ધરાવીએ છીએ તો આપણે તરત જ એના મનને વિપરીત ભાવના માની લઈએ છીએ. પછી આપણે એના સંબંધમાં વિચારવા બેસીએ છી

આપણી દૃષ્ટિમા પેલા કાંટા જ આવી જાય છે ફૂલ બધા ઓજલ થઈ જાય છે, કેમકે આપણી દૃષ્ટિ ફૂલો ઉપર નથી પણ કાંટા તરફ છે તેવી જ રીતે એના પ્રત્યે આપણા મનમા સ્નેહ ને સદ્‌ભાવના છે અને આપણે એના તરફ રાગાત્મક દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને એક કાંટોય દેખાશે નહી કારણ કે એના ફૂલો તરફ જ આપણી દૃષ્ટિ ટકશે અને એ જ તો દૃષ્ટિનો જાદુ છે, જ્યા કાંટા પણ ફૂલ બની જાય છે અને ફૂલ કાંટા.

એક હૉલમા થોડાક આદમીઓ ખુરશી પર બેઠેલા હતા. એમના માથે ધોળી ટોપીઓ હતી અને હાથમા દારૂની બાટલીઓ દારૂ પીવાઈ રહ્યો હતો અને ગપશપ ચાલી રહી હતી ત જ સમયે સડક પરથી પસાર થતી થોડાક વ્યક્તિઓની નજર એમના પર પડી એકે કહ્યુ "જોયુ, હવે તો ખાદીધારી–ખાદી ટોપીવાળા જ દારૂ પીવા લાગ્યા છે જે કોંગ્રેસે દેશને આઝાદી અપાવી, જેના ચારિત્ર્યબળ ઉપર સમસ્ત ભારતને વિશ્વાસ હતો. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે ગાધી ટોપી સત્ય ને સદ્‌ગુણનુ પ્રતિક હતી, પણ આજે એ જ ખાદીની ટોપી હેઠળ મદ્ય-પાન ચાલી રહ્યુ છે" ત્યારે બીજાએ કહ્યુ "વાત એવી નથી ખરુ તો એ છે કે દારૂડિયા જ ગાધી ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે ગાધીજીની જીવન-સાધનાના જાદુનો એવો પ્રભાવ પડ્યો છે કે ભારતમા ઘેર–ઘેર ખાદીનો પ્રચાર થઈ ગયો અને એટલે હવે દારૂડિયાઓ પણ ખાદીની ટોપી પહેરવા લાગી ગયા છે" દાવ બદલાઈ ગયો ને ? આ છે દૃષ્ટિનો જાદુ

એક વખત એક કાગડાએ એક ઘૂવડને કહ્યુ "કેટલી ભયાનક રાત છે ! ચારેય બાજુ અધકાર છવાઈ રહ્યો છે મને તો કાઈ જ દેખાતુ નથી." ઘૂવડ બોલ્યુ. "કાગડારાણા, જૂઠુ ન બોલો કેટલો પ્રકાશ છે ? હજુ હમણા તો સૂર્યનો ઉદય થયો છે અને તમે બતાવો છો રાત" સાચુ તો છે કે કાગડા માટે રાત છે, તો પેલા ઘૂવડ માટે રાત પણ દિવસ છે કારણ એ રાત્રે જ જોઈ શકે છે સૂર્ય નીકળતા જ એની આખો બધ થઈ જાય છે અને પછી એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ અધકારપૂર્ણ બની જાય છે.

હા, તો દૃષ્ટિ બદલાતા સૃષ્ટિ પણ બદલાઈ જાય છે આપણે જે દૃષ્ટિને લઈને ચાલીએ છીએ, તે વસ્તુ આપણે મેળવી પણ શકીએ છીએ. એક અત્તર બનાવનારની નજર ફૂલો ઉપર રહે છે કારણ એ એમાંથી જ તો અત્તર બનાવવુ છે, જ્યારે કાગડાની નજર ગદકી તરફ રહે છે એટલે

આપણે જે દૃષ્ટિ ધરીને ચાલીશું તેવા જ રૂપમાં આપણે સૃષ્ટિને પામી શકીશું. આપણે જો હંસની દૃષ્ટિથી દુનિયાને ચકાસીશું તો ત્યાં મોતી મળશે-દેખાશે. કાગડાની દૃષ્ટિએ જોઈશું તો માંસ અને એવું જ જોવા મળશે. હંસની દૃષ્ટિ મોતી પર જ રહે છે. એ મોતીનો જ ગ્રાહક અને ચાહક છે એટલે એ મોતી પણ મેળવે છે. પણ પેલો કાગડો તો મલિન ચીજો તરફ દૃષ્ટિ રાખતો હોય છે તેથી એ માંસ ને એવી જ ગંદકીમાં ચાંચ મારતો હોય છે.

દુનિયા તો એક જાતનું દર્પણ છે. દર્પણમાં તમે તમારું પ્રતિબિંબ જોઈ શકો છો. જેવી આકૃતિ બનાવીને તમે એમાં જોશો તેવી જ આકૃતિ તમને જોવા મળશે. તમે એ વખતે સૌમ્ય રૂપમાં હશો તો તમારું પ્રતિબિંબ પણ સૌમ્ય જ દેખાશે. તમે ક્રોધના આવેશમાં હો, તમે ક્રોધના પંજામાં હો ત્યારે એ તમારા સૌમ્ય રૂપને ભરખી જશે અને એથી મોં પર ભયંકરતા છવાઈ જશે. આવી આકૃતિ લઈને તમે દર્પણ પાસે પહોંચશો તો એની પ્રતિકૃતિ પણ ભયંકર જ દેખાશે.

મોં પરની ભયંકરતા માટે તમે દર્પણને દોષિત ઠેરવી શકતા નથી. તમે એને દોષિત ગણશો અને એના પર જ તમારો ક્રોધ ઠલવાઈ જાય તો ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તમે એના ટુકડા કરી શકો છો પણ એ દર્પણ તમારી પ્રતિકૃતિને બદલી શકશે નહીં. તમારી પ્રતિકૃતિમાં તો ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે કે જ્યારે તમારી આકૃતિ જ બદલે. આ તો તેવી જ રીતે દુનિયા પણ એક દર્પણ છે. એમાં તેવું જ પ્રતિબિંબ પડશે, જેવા તમે હશો. સમગ્ર પ્રકૃતિ તમને એવા જ રૂપમાં દેખાશે. શૉપેન હૉવર નામનો માણસ પાશ્ચાત્ય જગતનો એક ઘણો મોટો વિચારક થઈ ગયો છે. એનું સાહિત્ય જ્યારે પ્રગટ થયું ત્યારે એના આલોચકોનું જાણે એક પૂર જ આવી ગયું. એ આલોચકોના બકવાસ વખતે એણે એક નાનો એવો જવાબ આપ્યો: મારું પુસ્તક તો એક દર્પણ છે. જો એમાં ગધેડો રૂપે જોશે એને દેવદૂત દર્શનમાં કેવી રીતે થશે વારુ? ગધેડો પોતાનું રૂપ લઈને ગયો છે. જો કોઈ મનુષ્ય ત્યાં પહોંચ્યો હોત તો એને માનવીય-સૌન્દર્યનો જ આભાસ, અનુભવ થાત. એટલે કે આપણે જે રૂપ લઈને જઈશું તેવું તેવું પ્રતિબિંબ હશે.

એક રોતા મોઢાનું ચિત્ર હતું. ચિત્રકાર પોતાના એ ચિત્રને લઈને કોઈ એક સજ્જન પાસે પહોંચ્યો. પેલા દર્શક સજ્જને એ ચિત્રને ઉલટું કર્યું તો એમાં મોઢાના ખૂણા ઉપરની તરફ દેખાતા. તેથી તેઓ બરાબર

ઊઠયા "આ તે કેવુ ચિત્ર છે ? એક ગધેડો ચારેય પગ ઉપર કરીને આળોટી રહ્યો છે" ચિત્ર જ જ્યારે ઉલ્ટુ પકડી રાખ્યુ છે તો ઘોડો ગધેડા રૂપે જ દેખાશે એટલે સર્વ પ્રથમ, દૃષ્ટિ જ ઠીક કરવાની જરૂર છે પછી જુઓ કે ઘોડો છે કે ગધેડો ? અને દોડી રહ્યો છે કે આળોટી રહ્યો છે ?

એક બહેન કોઈ એકના ઘેર રસોઈયણનુ કામ કરતી હતી પગાર કઈ એને વધુ મળતો નહો રસોઇ કરવી અને ઘરનુ બીજુ નાનુ-મોટુ કામ કરવુ અને એના બદલામા એને ખાવાનુ તથા કપડા મળતા હતા પેલુ ઘર લક્ષ્મીસપન્ન હતુ એક દા'ડો ત્યા શીરો બનાવવામા આવ્યો ઘરના બધાયે જમી લીધુ પછી એ બહેન જમવા બેઠી શીરાનો કોળિયો મોમા મૂક્યો પણ એ ગળે ઊતર્યો નહી ઘેર એનો દસ વર્ષનો દીકરો જુવારનો સૂકો રોટલો ખાતો હતો એટલે માના ગળે શીરાનો કોળિયો શે ઊતરે ?

માની મમતા જાગી ઊઠી અને એણે થોડોક શીરો કાગળમા બાધી લીધો ઘરનુ કામ જલ્દી-જલ્દી આટોપી એ પોતાના ઘર ભણી જવા નીકળી પડી, પણ હજુ ઘરના ઉંબરેથી પગ બહાર મૂક્યો નહી કે પેલુ પડીકુ હાથમાથી સરી પડ્યુ એમાથી ઘીના ટીપા ચૂઈ રહ્યા હતા દ્વાર નજીક ઊભેલી ત્રણ બહેનોની નજર એના પર પડી પહેલા બહેન બોલી "કેવી ચોર છે ? અહી ખાધુ અને હવે પોતાના ઘેર પણ લઈ જાય છે પકડો એને" બીજી બોલી "આ ગરીબાઈનુ પાપ છે"

ગરીબાઈ પોતે જ એક પાપ છે સાચુ છે કે "**बुभुक्षित किं न करोति पापम्**" ભૂખ્યો કયુ પાપ નથી કરતો ? દરિદ્રતા જીવનના સમસ્ત ગુણોને હરી લે છે એક ગરીબના મનની પીડા અમીર-ધનવાન જાણી શકતો નથી જેના ઘેર ચાર-ચાર મોટરો છે અને જે કદી બે ફર્લાંગ પણ ચાલ્યો નથી એ પગપાળા ચાલનારના કષ્ટનો શો અનુભવ કરશે ? તેવી જ રીતે જેને ત્યા બદામ-પિસ્તાની બરફીઓના ટીનો ભર્યા પડયા છે, જેને ખાધેલુ પચાવવા સારુ પાચન માટેની ટીકડીઓ લેવી પડે છે, એ ભૂખ્યાની પીડાને જાણી શકતા નથી કે સાધનોના અભાવે મનુષ્યને કેટકેટલી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે હા, તે બીજી બહેને કહ્યુ કે 'દોષ એનો નથી, પણ ગરીબાઈનો છે'

ત્રીજી બહેને કહ્યુ "તમે બન્ને એના રહસ્યને સમજી શક્યા નથી

આ ચોર-વૃત્તિ નથી તેમ ચરીબાઈનું પાપ પણ નથી. આ તો માતાની મમતા છે અને શીરો બન્યો. તે આ શીરો આરોગે અને એનો બાળક પેટ ભરી રોટલી ચાવે એ માનું મન કેમ કરી સ્વીકાર કરે ! કોળિયો એને ગળે શે ઊતરે ! માની મમતાનું માપ આપણે કરી શકીએ નહીં." જેવી મમતા એક માતાને પોતાના બાળક પ્રત્યે હોય છે તેવી જ મમતા વિશ્વના સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રત્યે આપણા મનમાં ઉભરાઈ આવે તો આપણે પરમાત્મા બની શકીએ છીએ. માની મમતા મનુષ્ય અગર મેળવી લે તો એ મહામાનવ બની જાય. માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જેટલી સ્નેહધારા વરસાવે છે તેટલી દુનિયાના તમામ રોગી-દીનજનો પ્રત્યે વરસાવી શકે તો એ કરુણાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ બની શકે છે. પ્રલય-કાળમાં સાગરનું વિશાળ પાણી-સમૂહ સુકાઈ શકે પણ માતાની હૃદય-મમતા તો પ્રલયકાળમાં પણ સુકાઈ શકતી નથી.

શીરો ભરેલું નાનું-એવું પાત્ર છે, ત્રણ બહેનો છે અને એમની જુદી-જુદી ત્રણ દૃષ્ટિઓ છે. પહેલી એને ચોરની દૃષ્ટિએ જુએ છે, બીજીની દૃષ્ટિમાં એ ગરીબ બાઈ છે, તો ત્રીજીની આંખોમાં એ એક માતા છે અને એના હૃદયમાં મમતાની ધારા છે. આને જ કહેવાય છે જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. વિચારકોએ દૃષ્ટિના અનેક ભેદ-પ્રકારો બતાવ્યા છે. આપણે એ વિશે આગળનાં પ્રકરણોમાં વિચાર કરીશું.

આસન્ન સંકુચિત દૃષ્ટિ

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત નજીકની વસ્તુને જ જોઈ શકે છે અને દૂરની દૃષ્ટિ (દૂરદર્શિતા) નબળી હોય તેને આસન્ન [illegible] કહેવાય છે. આ થઈ આ વધારની ભાષામાં સંકુચિત દૃષ્ટિની વ્યાખ્યા. પરંતુ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રે સંકુચિત દૃષ્ટિ (નિકટ દૃષ્ટિ)ની વ્યાખ્યા બીજી જ છે. જેઓ ફક્ત વર્તમાન અને વર્તમાનના સુખને જ જુએ છે, વર્તમાનના ભોગો ઉપર જ જેની નજર છે, એના બીજા પાસાને જોવા જે ઇન્કાર કરે છે તેને સંકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ કહેવાય છે. આજે અધિકાંશ માણસો સંકુચિત દૃષ્ટિવાળા જ જોવા મળે છે. તેઓ વર્તમાનના ભોગોને જ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય માને છે અને ભોગો પાછળ આંખ મીંચીને દોડતા રહે છે. વળી આજે તો ભોગોની આ દોટમાં જેટલો આગળ વધી ગયો છે એને જીવનની દોટમાં એટલો જ આગળ વધેલો માનવામાં આવે છે.

બાળકને રમકડાં પ્રિય હોય છે. કેટલાંક બાળકો રમકડાં સાથે રમતાં

અને કચવાતા હોય છે રમકડામા બાળકોને તેટલો જ આનદ આવે છે જેટલો તમને નોટોની થપ્પીઓમા હો, તો બાળકની પાસે એક કિમતી હીરો છે અને તમારી પાસે એક રમકડુ છે પેલુ બાળક રમકડુ લેવા માગે છે એને જો એ રમકડુ પસદ આવી જશે તો એ હીરાને બદલે પણ પેલુ રમકડુ ખરીદી લેશે ચાર પૈસાના રમકડા પાછળ પેલો હજારોની કિમતવાળો હીરો બાળક ગુમાવી શકે છે પણ તમે આવા સોદા માટે કદીયે તૈયાર નહી થાવ પણ કોઈ પચ્ચીસ વર્ષનો નવજુવાન જો આવો સોદો કરી બેસે તો તમે એને શુ કહેશો ? એને તમે બુદ્ધિમાન તો નહી જ કહી શકો, તો જે વ્યક્તિ માનવજીવનને ભોગોના રમકડા બદલે વેચી નાખે છે એને શુ કહેવાશે ?

કોઈ માકડુ (વાદરો) તમારો હાર લઈ જાય છે તમારે એની પાસેથી હાર પાછો મેળવવો છે પણ તમે એને જો ડરાવશો, ધમકાવશો તો સભવ છે કે એ હાર લઈને નાસી જાય અથવા હારને તોડી પણ નાખે એટલે તમારે હાર મેળવવો જ હોય તો તમે એને થોડાક ચણા બતાવો એ ચણા લઈ લેશે અને હાર ફેકી દેશે ચણાને બદલે કિમતી હારને ફેકી દેવાનુ કામ માકડુ (વાદરો) કરી શકે છે, મનુષ્ય નહી કરે પરતુ જે માનવ ક્ષુદ્ર વસ્તુઓના બદલામા બહુમૂલી જીવનને લૂટાવી દે છે, એને માટે તમારી પાસે કયો શબ્દ છે વારુ ? એ સકુચિત (નિકટ) દૃષ્ટિ છે કારણ એણે ફક્ત વર્તમાન સુખને જ જોયુ છે

જેને પોતાના ભાવિ–ભવિષ્ય–ઉપર વિશ્વાસ નથી તેમ ભવિષ્યની પ્રગતિ સારુ કાઈ સકલ્પ કર્યો નથી એને આપણે એક દૃષ્ટિએ અસજ્ઞી કહીશુ. અસજ્ઞીનો અર્થ આગમની ભાષામા કહીએ તો જેને ફક્ત વર્તમાનનુ સુખ પ્રિય છે, જેની વિચારશક્તિ ફક્ત વર્તમાન પૂરતી જ સીમિત છે ભૂત ને ભવિષ્ય અગે જેને વિચારવાની શક્તિ જ નથી, તેમ નથી કદી એની પાસે વિચારવા માટે એક મિનિટની ફુરસદ, એ થાય

માખીને તમે ઉડાડશો તો પણ ઊડીને પાછી શરબતના પ્યાલામા પડશે કેમકે શરબતની મીઠાશ એને પ્રિય છે આખો વડે એણે ફક્ત મીઠાશને જ જોઈ છે પણ એમા પડયા પછી શરબતની મીઠાશ માણવા એ જીવતી રહેને કે કેમ એ અગે એ વિચારી શકતી જ નથી એટલા માટે માખીને અસજ્ઞી કહી છે તેવી જ રીતે જે મનુષ્યે ફક્ત ભોગને જ પોતાનુ જીવન–લક્ષ્ય

માન્યું છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ રહ્યો છે. ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે ઋષિ ભાષિત સૂત્રમાં મધુરાય અર્હત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે –

पाव परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगळे गसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઈસિભાસિયાઈ સુત્ત અ. ૧૫ ગા. ૧૧

મોહ–જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે. પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે. બીજાને દુઃખ દર્દમાં તડપતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે. મોં પર મલકાટ છવાય છે. પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે. માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે. એ ભોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે. પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની આડે–ઓથે–રહેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે. એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે.

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે. એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે. મારા ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા.

स्वर्णे स्थालि क्षिपति सरिकः पादं छोर्य विमर्ते
पीयूषेण प्रवर करिणा वाहयस्यैष्य मारम् ॥
चिन्ता रत्नं विकिरति करपद् वायसोऽहत्यनार्थं मृ,
यो दुष्प्राप्यमिदं गमयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે. પિત્તળની તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. સદ્ભાગ્યે કોઈ સમ્રાટ પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે. ભિખારી પ્રસન્ન થઈ ઘેર પાછો ફરે છે. ઘેર આવ્યો ને જોયું તો ઘર આખું ધૂળના ઢગથી ભર્યું પડ્યું છે. મહિનાઓ વીતી ગયા હશે. સાફ જ કર્યું નહોતું. હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે. વિચારે છે આ કચરો ફેંકવો ક્યાં? તે રૂમાં નાખી દઉં? તે જ વખતે એને

સમ્રાટે આપેલી થાળી યાદ આવે છે સોનાની થાળી ઉપાડી, એમા કચરો ભર્યો અને બહાર ફેંકી આવ્યો તમે હવે એને બુદ્ધિમાન કહેશો ને ? કે બીજુ કંઈ ?

વારુ ત્યારે, જુઓ, એક આદમીએ વર્ષો સુધી સાધના કરી તેથી એક દેવ એના પર પ્રસન્ન થયો અને એણે એને અમૃતનો એક ઘડો આપ્યો. કેટલો ભાગ્યશાળી છે એ ! જેને જીવનમા પાશેર દૂધેય મળ્યુ નથી એને અમૃત ભર્યો એક ઘડો મળી ગયો જેનુ એક ટીપુ પણ શરીરમા નવજીવન અર્પે છે એવા અમૃતને લઈ માણસ ઘેર આવે છે, નીચે જુએ છે તો પગ ધૂળ–ધૂળથી ભરાઈ ગયા દેખાય છે એ વિચારે છે પાણી લેવા તે કોણ જાય, આ અમૃતનો ઘડો તો ભર્યો છે જ, એનો જ પાણીને સ્થાને ઉપયોગ કરી લઉ અને એમ વિચારીને એ એ જ અમૃત વડે પગ ધોઈ નાખે છે. શુ તમે એને ચતુર કહેશો ? નહી, તમારુ મન એમ કહેવા સ્વીકૃતિ નહી જ આપે તમારી પાસે તો એવા માટે બીજો જ શબ્દ છે

ત્રીજી વ્યકિત એક એવી છે જેને હાથી મળ્યો છે જેણે જીવનમાં કદી પૂર્ણરૂપે ઘોડેસ્વારી કરી નથી અથવા તો જેને સાડા ત્રણ પગો ઘોડો પણ નસીબમા નથી અને હાથી મળી જાય તો સમજવુ જોઈએ કે એનુ કિસ્મત તેજ છે પણ એ શ્રીમાન હાથી મળતા એમ વિચારે કે આને માટે એક મણના રોટલા જોઈશે આનુ ખર્ચ શે પૂરુ થશે ? અને ખર્ચની પૂર્તિ સારુ એ જગલમા જાય છે ત્યાથી લાકડા કાપી, હાથી પર લાદી શહેરમા વેચવા જાય છે વિચારે છે ચાલો સારો ધંધો મળી ગયો એકી સાથે ઘણુ બધુ બળતણ આવી જાય છે અને પોતે પણ પહેલા બેની શ્રેણીમા બેસશે.

ચોથા એક ભાઈ છે એમની વાત પણ સાભળી લ્યો વર્ષોની સાધના પછી કોઈ દેવની કૃપાથી ચિતામણી રત્ન એમને મળ્યુ એના પ્રભાવથી વિશાળ મહેલ અને સ્વર્ગીય વૈભવ એમને સાપડ્યુ એ વખતે જ એક કાગડો વૃક્ષની ડાળે બેસી કાવ-કાવ કરી રહ્યો હતો અને પેલા ભાઈ સાહિબના આરામમા ખલેલ પડી રહી હતી એને ઉડાડવો પણ કાકરો લાવવાનો પ્રયત્ન કોણ કરે ? એમને વિચાર સ્ફૂર્યો કે શા માટે આ ચિતામણીનો જ ઉપયોગ ન કરી લેવાય ? એ તો તે જ ચિતામણી વડે કાગડાને ઉડાડે છે કાગડો તો ઊડી ગયો સાથે જ પેલો સ્વર્ગીય વૈભવ પણ સમાપ્ત થઈ ગયો.

આને પણ તમે કુશળ અને બુદ્ધિમાન નહી કહો આવી વ્યકિતઓ માટે તમારી પાસે એક શબ્દ છે 'મૂર્ખ' બધા મૂર્ખની શ્રેણીમાં બેસને' હા.

માન્યુ છે તે પણ વર્તમાન સુખને જ જોઈ રહ્યો છે ફક્ત વર્તમાન સુખ ચાહનાર માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મધુરાય અરિહંત-ઋષિ એક સુંદર રૂપક આપે છે કે -

पावं परस्स कुव्वंतो हसति मोह मोहितो ।
मच्छोगले पसंतो वा विणिघातं न पस्सति ॥

ઋષિભાષિત સૂત્ર અ. ૧૫ ગા ૧૧

મોહ-જાળમાં ફસાયેલો આત્મા બીજા પર અત્યાચાર કરે છે પોતાના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ખાતર બીજાનું શોષણ કરે છે બીજાને દુઃખ દરમાં તરફડતો જોઈ એનું હૃદય આનંદ-મગ્ન બની જાય છે મોં પર મલકાટ છવાય છે પણ એનો આનંદ તો પેલી માછલી જેવો છે જે લોટની ગોળી જોઈ એને લેવા દોડી જાય છે માછીમાર જ્યારે નદીએ માછલી પકડવા જાય છે ત્યારે એ કાંટામાં લોટની ગોળી ભેરવી દે છે અને પછી કાંટો પાણીના વહેણમાં છોડી દે છે એ ગોળી માછલી લોટની ગોળીની લાલચે કાંટા પાસે આવે છે અને ગોળીને ખાય છે પણ એ પૂરી ખાઈ લે ત્યાર પહેલાં તો ગોળીની અંદર-ગોપવેલો કાંટો એના ગળાને વીંધી નાખે છે એક ક્ષણનો આનંદ એના જીવનને ભરખી લે છે

આ છે નિકટ દૃષ્ટિ (સંકુચિત દૃષ્ટિ) જે પદાર્થના બાહ્ય સૌન્દર્યને જ જુએ છે એની પાછળ છુપાયેલા કાંટાને જોવાની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ એની પાસે નથી. એક પ્રાચીન કવિએ માનવની નિકટ દૃષ્ટિનું સુંદર ચિત્ર એક શ્લોકમાં આપ્યું છે પરમ ગુરુદેવ શ્રી કિશનલાલજી મહારાજ પોતાનાં પ્રવચનો દરમ્યાન એને બહુ મર્મભાવે કહ્યા કરતા હતા

स्वर्णे स्थाले क्षिपति सरिजं पादं शौचं विधत्ते
पीयूषेण प्रवर करिणा वाहयत्येन्ध भारम् ॥
चिन्ता रत्नं विकिरति कराद् वायसोड्डायनार्थम्,
यो दुष्प्राप्यमिदं नर्मयति मुधा मर्त्यजन्म प्रमत्तः ॥

એક દરિદ્ર વ્યક્તિ છે પિત્તળની તો શું માટીની થાળી પણ એના નસીબમાં નથી. અકસ્માતે કોઈ ભાગ્યશાળી પ્રસન્ન થઈ એને સોનાની થાળી આપી દે છે ભિખારી પ્રસન્ન થઈ પેર પાછો ફરે છે પેર આવ્યો ને જોયું તો ઘર આખું ધૂળના થરોથી ભર્યું પડ્યું છે મહિનાઓ વીતી ગયા હશે. હાથ જ કર્યું નહોતું હવે એ ઝાડુ હાથમાં લે છે અને કચરો ભેગો કરે છે વિચારે છે આ કચરો ફેંકવો છે તે શેમાં ભરી ફેંકું? તે જ વખતે એની

સાધના કરવાની છે પરંતુ મનુષ્ય તો આજે ઉલટું કાર્ય કરી રહ્યો છે એકવાર એક ઘરમા કૂતરો આવ્યો માતાએ જોયો તો બાળકના હાથમાં લાકડી આપી અને કહ્યુ કે, જા આ લાકડી વડે પેલા કૂતરાને કાઢી આવ પરતુ એ બાળક લાકડી લઈ ને બહાર ગયો પણ કૂતરાને ન કાઢતા પોતાના નાના ભાઈ ને જ મારવા લાગ્યો માને આની ખબર પડતા બાળકના હાથ માંની લાકડીને એ લઈ લેશે અને પેલા બાળકને વઢશે ય ખરી આજે આમ થઈ રહ્યુ દેખાય છે પ્રકૃતિ માતાએ આપણને આ શરીર એટલા માટે આપ્યુ છે કે એના વડે આપણે આત્માના કષાય ને વાસનાને કૂતરાની જેમ બહાર કાઢીએ પણ આપણે તો ઉલટુ જ કામ કર્યુ છે કૂતરાને તો કાઢતા નથી પણ એ લાકડીનો ઉપયોગ પોતાના જ જીવનના સદ્ગુણોને સમાપ્ત કરવામા કરી રહ્યા છીએ ચદ્રહાસ ખેડૂત—લવાર હજારો દુશ્મનોની વચ્ચે પણ આપણુ રક્ષણ કરી શકે છે પણ એ તલવારનો ઉપયોગ દુશ્મનોના માથા વાઢવા કરતા ઘાસ કાપવામા—વાઢવામા કરવામા આવે તો એના માટે શુ કહી શકાય, વારુ!

હા, તો આ નિકટ—સકુચિત—દૃષ્ટિ છે જે ફક્ત દેહ અને દેહ—સુખને જ જુએ છે પણ એના કડવા પરિણામોને જોતી જ નથી

રાગ અને દ્વેષ દૃષ્ટિ

એક રાગ દૃષ્ટિ છે, જેમા દોષ પણ ગુણ રૂપે દેખાય છે જેના પ્રત્યે રાગ હોય છે પછી એના દોષ દેખાતા જ નથી બીડીના શોખીનને એના દુર્ગુણ કદી નજરમા નહી આવે, ભલે ને તમે એને ચાહે તેટલુ સમજાવો. બીડીથી લોહી સુકાય છે, હૃદયમા જલન થાય છે હોઠ કાળા થાય છે અને સાથે જ પૈસાનો દુર્વ્યય થાય છે પરતુ જેને બીડી પ્રત્યે અનુરાગ છે તે આ મોટા—મોટા દુર્ગુણો પૈકી, એકયને સ્વીકારવા તત્પર નહી બને તેથી જ તો ખાસીથી- પીડાતા ઢફના ગડફા કાઢવા છતાય લોકો એને (બીડીને) વળગી રહેતા હોય છે એમને જ્યારે બીડી છોડવાનુ કહેવામા આવે છે તો, તેઓ બોલી ઊઠે છે, ભાઈ એ તો હવે મર્યા પછી જ છૂટશે આવી જ રીતે અફીણ, અને મદ્યપાનના શોખીનો સામે તમે જો એ નશીલા પદાર્થોની બુરાઈ —દુર્ગુણનુ વર્ણન કરશો તો તેઓ પણ એ માનવા તૈયાર નહી થાય નશો કરનાર નશાની બુરાઈને જો ખરેખર એક વખત સ્વીકારી લેશે તો હુ માનુ છુ, જીવન પર્યત એનો તે સ્પર્શ પણ નહી કરે

એ રાગદૃષ્ટિ છે કે ચોરને અધારી રાત પ્રિય લાગે છે, ચાદની અપ્રિય.

તો સોનાની થાળીમાં કચરો ભરીને ફેંકનાર મૂર્ખ છે. અમૃતથી પગ ધોનાર અકુશળ છે. હાથી ઉપર બળતણ વહેનાર ચતુર નથી અને ચિંતામણી રત્નથી કાગડો ઉડાડનાર પણ મૂર્ખ જ છે. તો માનવ-જીવનને ભોગો પાછળ ગુમાવનાર કેવો બુદ્ધિમાન છે? વાસના ને ભોગ જેના જીવનનાં લક્ષ છે, જેણે એની પાછળ આત્મ ચિંતનને ખોયું છે, આત્મ-રામના સ્થાને પદાર્થ-રામ જેના જીવનમાં જ રમ્યો છે એ નિકૃષ્ટ (સંકુચિત) દૃષ્ટિવાળો મનુષ્ય છે.

ભોગને જ જો લક્ષ્ય બનાવ્યું હોય તો એ દૃષ્ટિએ માનવ કરતાં પશુ જીવન વધુ સુંદર ઠરી, કારણ કે માનવજીવન કરતાં પશુ-જીવનમાં ભોગો સહજ-સુલભ છે. મનુષ્યે જો ભોગોના સાધનો એકત્ર કરવાં હોય તો એણે નાણાં ખરચવાં પડશે. જ્યારે પશુઓને તો એક નવો પૈસો પણ ખરચવો પડતો નથી. એક માખીને જો મીઠાઈ ખાવી હશે તો એ ઊડીને સીધી કંદોઈની દુકાને પહોંચી જશે. એને એક પૈસો પણ દેવો નથી પડે. પણ તમને મીઠાઈ ખાવાની ઇચ્છા થઈ અને તમે માખીની જેમ મીઠાઈની દુકાન ઉપર ધા નાખશો તો તમે માર જ ખાશો અને મીઠાઈનો એક ટુકડો તમારા હાથમાં નહીં આવે. એ મીઠાઈ માટે તો તમારે પૈસા ખરચવા પડશે.

ભલે તે કોઈ બાગ સુરક્ષિત હોય, દરવાજા ઉપર સશસ્ત્ર પોલીસ પહેરો ભરી રહી હોય પણ ભ્રમર (ભમરા)ને પુષ્પની સુવાસ લેવી હશે તો વિના રોકટોક ત્યાં તે પહોંચી શકશે, એને નથી પોલીસનો ડર કે નથી જરૂરી પરવાનો. અને તમારે જો એ સુરક્ષિત બાગમાં પહોંચવું હોય તો પાસ (પરવાનો) લેવો પડશે. વગર પરવાને અંદર પ્રવેશ કરવો જોખમભર્યું મનાશે. મહેલોમાં સ્વચ્છંદ રૂપે ફરતી ચકલીઓ અને કબૂતર જેવાં પંખીઓ રાણીના રૂપને સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રતિદિન જોઈ શકે છે. એમને કોઈ રોકી શકતું નથી. પણ કોઈ મનુષ્ય જો આ રીતે જોવાનો પ્રયત્ન કરશે તો એને તો હાથકડી જ પહેરવાનો વખત આવશે. હા, તો ભોગને જ જો જીવનનો ઉદ્દેશ બનાવી દીધો હોય તો તમે ભવની ચૂંટણી કરવામાં મોટી ભૂલ કરી ગયા છો. પછી તમારે મનુષ્યભવ નહીં પણ પશુ-ભવ જ ચૂંટવો જોઈએ. કેમકે ત્યાં સ્વતંત્રતા છે.

વિચારવાની એ રીત જ ખોટી છે કે માનવજીવન વાસનાની પૂર્તિ અર્થે છે. મનુષ્ય જીવનનું લક્ષ્ય છે આત્માએ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધીને આત્માની ઉન્નતિ. અન્ય ભવોમાં અશક્ય છે એવી ઉન્નતિ કરવા માટે આપણે

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો રગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જો સુદરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુદર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુદરતા અને અસુદરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સેકડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુદર છે તેમ ન અસુદર, પરતુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુદરતાના રગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યાં તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્યત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી-પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :-" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી-ઉકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અગે પૂછતા એ બોલી: " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુદરતા શી હોઈ શકે ? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુદર પણ સુદર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સુશ્રુષા કરીશુ અડધી-અડધી રાત સુધી આખોમા ઊઘ નહી હોય તેમ

ચાંદની શીતળ ચાંદની સારાયે પ્રાણીજગતને આકર્ષિત કરે છે પરંતુ એ ઉદયથી ચોરનું મન ખિન્ન બને છે કેમકે અંધકાર એના સ્વાર્થને પો સાથ આપે છે તેથી જ તો શાંત–સ્નિગ્ધ મધુરી ચાંદની એને અપ્રિ છે આમ જ ચોરનો એક બીજો પુત્ર છે જેને પણ પ્રકાશ પ્રિ · સૂર્યોદયની સાથે જ કમળ ખીલી ઊઠે છે પ્રથમ કિરણનો સ્પર્શ પા પ્રફુલ્લિત બની જાય છે ચક્રવાકીઓ મંગળ ગાયન ગાઈ એનું સ્વાગત ક માનવસમાજ સૂર્યના પ્રથમ કિરણથી જાગૃતિનો સંદેશ મેળવે છે સૂર્યના એ જ શુભ કિરણો ઘુવડ માટે કષ્ટદાયી બને છે કારણ કે સૂ ઉદયની સાથે જ તે પોતાની દૃષ્ટિની શક્તિ ખોઈ બેસે છે એટલા એ અંધકાર પસંદ કરે છે

જેના જીવનમાં મિથ્યાત્વનો પ્રબળ અંધકાર છવાયેલો છે એને વીત રાગની પવિતપાવન વાણી પણ ગમતી નથી જીવનજ્યોતિનાં સૂત્રોમાં–એ –એને અધઃપતનનો ભાસ થાય છે આધ્યાત્મિક વિકાસમાં વિનાશ દે અને વિનાશમાં વિકાસ કારણ કે એને ભૌતિક પદાર્થો પ્રત્યે અનુરાગ છે એ રાગ જ એને તે પદાર્થોમાં આનંદનો અનુભવ કરાવે છે એટલા જ અશુભ પરિણામ ભોગવીને પણ સરાગ દૃષ્ટિ–આત્મા પદાર્થ–રાગમાં જ ––ફસાયેલો રહે છે

અહીં બહેનો બેઠી છે કોઈ બહેનનું બાળક પેશાબ કરી દે પાસે બેઠેલી બીજી બહેન મોં મચકોડશે અને બોલી ઊઠશે કેવો છે છે આ અહીં જ પેશાબ કરી નાખ્યો પરંતુ બીજે જ દિવસે એ જ નનું બાળક એના ખોળામાં પેશાબ કરી દે છે તો એ જ મોં મચકોડ બહેન પોતાના બાળકને પ્યારથી ઉપાડે છે અને સાફ કરી લે છે પાડોશી બહેનના છોકરાએ પેશાબ કર્યો તો મોં મચકોડવું પણ જ્યારે પોતાના જ બાળકે એની કિંમતી સાડી ગંદી કરી નાખી ત્યારે એ ખુ છે કારણ કે માતાની પોતાના બાળક પ્રત્યે રાગ–દૃષ્ટિ છે

માતાની દૃષ્ટિએ એનું બાળક સર્વ કંઈ છે એની નજરમાં એ રાજકુમારથી ઓછો નથી ભલેને એનો ચહેરો કોઈ માકડા (વાંદરા) કા ન હોય ! અરે સ્વયં માકડું પણ દર્પણમાં જ્યારે પોતાનું પ્રતિબિંબ છે ત્યારે એનું હૃદય પણ પ્રસન્નતાથી નાચી ઊઠે છે આવી જ વાત એક શાયરની છે એની આંખોમાં એનો કુરૂપ જમાઈ પણ સુંદર જ્યાં સુધી દીકરીનાં લગ્ન ન થઈ જાય ત્યાં સુધી તો તમે કેટલાયે પ્ર

શોધતા ફરતા રહેશો પણ જ્યારે કોઈની સાથે તમારી દીકરીનુ વેવિશાળ થઈ જશે તો પછી ભલેને એ મુરતીયો દોઢ ટાગનો પણ કા ન હોય, તો પણ સાસુ ને સસરાની આંખોમા દેવકુમારથી કોઈ અ શે એ ઓછો નહી હોય.

જેની દૃષ્ટિમા પ્રેમ ભર્યો છે એને માટે સમસ્ત સૃષ્ટિ સૌન્દર્યપૂર્ણ છે સાચુ પૂછો તો સૌન્દર્ય પદાર્થોમા નહી પણ આપણી આંખોમા વસે છે, આપણે જ એમા સૌન્દર્યનો ર ગ ભરતા હોઈએ છીએ નહી તર પદાર્થોમા તે વળી શુ ભર્યુ છે? વસ્તુમા જ જે સુ દરતા ભરી પડી હોય તો એ સદૈવ સર્વને માટે સુ દર હોવી જ જોઈએ, પણ એવુ બનતુ નથી

હા, તો સુ દરતા અને અસુ દરતા બહાર નથી પણ મનુષ્યની આખોમા છે એ જ એને સૌન્દર્યપ્રદાન કરે છે સૂર્ય પોતાના સે કડો કિરણો વડે જલ, થલ અને નભ (આકાશ) ને પ્રકાશમાન કરે છે, કારણ કે પૃથ્વી પર્વત વગેરે બધા પોતાના સ્વરૂપમા પ્રકાશમાન નથી એમનો પ્રકાશ ઉપર સાપેક્ષ હોય છે તેવી જ રીતે પદાર્થ ન સુ દર છે તેમ ન અસુ દર, પર તુ માનવમનનુ સૌન્દર્ય જ પદાર્થોમા સુ દરતાના ર ગ ભરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો આજ દૃષ્ટિ તે રાગ દૃષ્ટિ છે. જ્યા વસ્તુમા ફક્ત ગુણ જ દેખા દે છે, પછી ભલેને એમા હજારો દુર્ગુણો હોય અને તે એના મનમા વસી ગયો છે ત્યા તે એના દોષો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરે છે.

કહેવાય છે કે નેપોલિયનના અક્ષરો અત્ય ત ખરાબ હતા. જ્યારે એના પત્રો મિત્રો પાસે પહોચતા ત્યારે બહુ હાસી–પાત્ર બનતા. એક વખત એના મિત્રે કહ્યુ :–" સમ્રાટ, અક્ષરો તો એવા છે કે સ્વય સરસ્વતી પણ ચશ્મા લગાવે તો પણ વાચી–ઊકેલી શકે નહી " નેપોલિયને જવાબ વાળ્યો " મારા અક્ષર કેવા છે, એ મને નહી પણ જેસોફાઈનને જઈને પૂછો." પેલો મિત્ર પત્ર લઈને જેસોફાઇન પાસે ગયો અને એને અક્ષરો અ ગે પૂછતા એ બોલીઃ " આનાથી વધીને વધીને બીજી સુ દરતા શી હોઈ શકે? કેવા મોતી જેવા ચળકી રહ્યા છે?" આ જ તે રાગ દૃષ્ટિ છે જ્યા અસુ દર પણ સુ દર બની જાય છે

જેના પ્રત્યે મનમા રાગ છે એની પાછળ આવતા હજારો કષ્ટોને આપણે હસતા મુખડે સહન કરી લઈશુ. એમા કષ્ટો જેવુ લાગશે જ નહી કોઈ આપણી પ્રિય વ્યક્તિ બીમાર હોય તો આપણે કલાકોના કલાકો એની સેવા સૂશ્રુષા કરીશુ અડધી–અડધી રાત સુધી આખોમા ઊ ઘ નહી હોય તેમ

ભાર પણ નથી જણાય. પણ કોઈ બીજી વ્યક્તિ કે જેના પ્રત્યે આપણને રાગ નથી, પ્રેમ નથી તેની પાસે એક કલાક પણ વીતાવવો આપણને ભારે થઈ પડશે.

આ જ વાત એક માતાની છે. એનું બાળક બીમાર હશે તો આખીયે રાત એને ખોળામાં રાખી વીતાવી દેશે. એની પાછળ ઉજાગરા કરશે છતાંયે એના મનમાં આનંદ ઊભરાતો રહેશે. પણ એની સાસુની સેવામાં દસ મિનિટ પણ વીતાવવી પડે તો એનું માથું ચડી જશે. કેમકે બાળકમાં તો એણે આત્માનો રાગ સ્થાપ્યો છે ત્યારે સાસુ પ્રત્યે એનો રાગ પ્રેમ નથી.

તમે સિનેમા જોવા જાઓ છો. ત્યાં સ્થાનાભાવ છે. ટીકીટ માટે તમે ત્રણ-ત્રણ કલાક ઊભા રહેશો. છતાંય તમારા પગ દુઃખશે નહીં, થાકશો નહીં. બીજા શોમાં રાતનો એક વાગી જશે તોય તમારી આંખો ઊંઘથી ઘેરાશે નહીં. કેટલી સાધના તમારી!! અડધી રાત વીતી જાય તોય તમે જાગતા રહો છો. કેવો પ્રમાદનો પરિત્યાગ છે! ફિલ્મ ચાલુ છે. એક પછી એક ચિત્રો આવે છે ને જાય છે. એટલે એક સમય માટે પણ તમારી આંખો મીંચાશે નહીં. **समयं गोयम मा पमायए** નો ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ તમે પૂરો અમલમાં મૂક્યો છે ને? પણ મારે તો કહેવું જ પડશે કે આ રાગદૃષ્ટિ છે કે જેના કારણે તમને સિનેમાના કષ્ટોની અનુભૂતિ જ થતી નથી.

રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા એ જોતો નથી કે આમાં ગુણ છે કે નહિ? ગુણની વાતને તો બાજુએ મૂકો, તે એ પણ જોતો નથી કે એમાં ચૈતન્ય પણ છે કે નહિ? એ તો બસ વળગી જ જશે. સાંભળ્યું છે કે વાંદરીઓ પોતાના મૃત બાળકને મહિનાઓ સુધી છાતીથી ચોંટાડેલા રાખે છે. એવી જ રીતે રાગદૃષ્ટિવાળો આત્મા પરપદાર્થને વળગેલો રહેશે. પછી તે એ નહિ જુએ કે એમાં ચેતન છે કે નહીં? એ તો ફક્ત પરંપરાનો પૂજારી છે. એ ખોટું છે કે સાચું એ જોવાની એની પાસે ફુરસદ જ નથી. પહેલાંથી ચાલ્યું આવે છે. અમારા બાપ-દાદા કરતા આવ્યા છે. બસ આવાં જ વાક્યો એની જીવન-ગાડીને ચાલવા માટેના મજબૂત પાટા છે જેના ઉપર તે આંખો મીંચીને દોડે છે. તે એ વિચારતો નથી કે આગળ જતાં પાટા તૂટેલા છે કે સાચા?

પોતાના વિચારો પ્રત્યે પણ માનવને મમતા થઈ આવે છે. તેથી એક વાર સત્યને નજીક જોયા છતાં પણ એને છોડવા એ તૈયાર થતો નથી. કેમકે એ એના પોતાના વિચારો છે. વિચારમોહ પણ એક રીતે રાગદૃષ્ટિ જ છે જેને કારણે પોતાના ભૂલભરેલા વિચારોને પણ એ સાચા માનતો જાય છે અને બીજાના યથાર્થ હોવા છતાં એના પર ચોકડી ફેરવી મારે છે. એ

બીજાના ગુણોને સ્વીકારવા તૈયાર નહિ પણ પોતાના દુર્ગુણો પર સદ્‌ગુણોનું લેબલ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરશે

હિસાબનીશના હાથે શેઠના ખમીસ ઉપર શાહીનો ડાઘ પડી જશે તો શેઠજી બોલશે. "ચશ્માના નંબર વધી ગયા હોય તો ચશ્મા બદલી નાખો" પણ પોતે શેઠના દીકરાના પગના ઠેબાથી આખોય ખડિયો ઢોળાઈ જાય અને હિસાબનીશનું નવું-નકોર ખમીસ ખરાબ થઈ જાય તો શેઠજી બોલશે "વાહ, આજે તો સારા શુકન થયા છે તેમને ઘણો ફાયદો થવાનો લાગે છે, અને આમાં બગડયું પણ શું છે? આ ખમીસને આવાજ રંગમાં રંગાવી લો બહુ સારું લાગશે રંગારો તો પૈસા લેત પણ અમે તો મફતમાં જ રંગી દીધું તમે અમારા જ છો ને તો પછી તમારી પાસેથી લેવું પણ શું?" બસ અહીં જ ફાયદો ને કાયદો બધું યાદ આવી જશે કેમકે પોતના પુત્રના જ હાથે આ પરાક્રમ થયું છે એના હાથે થયેલું બૂરું કામ પણ ભલું છે અને હિસાબનીશના હાથે જો કંઈક થયું હોય તો ભલું પણ બૂરું થઈ જાય છે આ જ સરાગ દૃષ્ટિ છે જ્યાં પોતાનું બધું સારું લેખાય છે

દ્વેષપૂર્ણ દૃષ્ટિ

આ દૃષ્ટિ સરાગ-દૃષ્ટિથી બિલકુલ વિપરીત છે અહીં ગુણ પણ દોષ છે રાગ તો કુટુંબ-શત્રુ ગણાય છે, જ્યારે દ્વેષ અગ્નિ, રાગ પદાર્થો પ્રત્યે મનને ચંચળ બનાવે છે મનોરમ પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં જે બાધક-વિઘ્નરૂપ બને છે તેના પ્રત્યે દ્વેષ પ્રગટ થાય છે રાગ આત્માને સ્વગુણમાંથી વિચલિત કરે છે અને દ્વેષ એને પર-ગુણમાં વિકસિત કરાવે છે, જેટલા અંશે રાગ સંકુચિત હોય છે તેટલા જ અંશે દ્વેષ વિકસિત બને છે અને જેટલા પ્રમાણમાં રાગ વિકસે છે તેટલા જ પ્રમાણમાં દ્વેષ સંકુચિત બને છે

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રના શબ્દોમાં સંસારરૂપી ગાડીના રાગ અને દ્વેષ બે બળદ છે. રાગ મીઠું ઝેર છે તો દ્વેષ કડવું ઝેર છે પણ બંનેનું કામ છે પ્રાણ હરવા વીજળીમાં જેમ બે જાતની શક્તિ હોય છે, પહેલી શક્તિ ખેંચે છે અને બીજી શક્તિ ફેંકે છે ઝાટકો મારે છે પણ બંને શક્તિઓ મનુષ્યના પ્રાણ હરણનું કામ કરે છે તેવી જ રીતે રાગ ખેંચે છે અને દ્વેષ ધક્કો મારે છે પણ બંને આત્માની સ્વભાવ-દશાને બદલે છે તેથી જ ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે

रागो य दोसो विय कम्मं बीयं,
कम्मं च मोहप्पभवं वयन्ति ।

कम्मं च जाई मरणस्स मूलं
दुक्खं च जाई मरणं वयन्ति ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૩૨ ગા. ૮

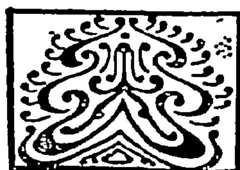
વીતરાગ પંથના પ્રદીપ ભગવાન મહાવીર સાધકને સમજાવી આપે છે વીતરાગ પથ પર તો વીતરાગ બનીને જ ચાલી શકાય છે. જ્યાં સુધી રાગ ને દ્વેષ હસ્તિમાં હશે ત્યાં સુધી આત્મા વીતરાગ બની શકતો નથી અને ભવપરંપરા પણ સમાપ્ત થઈ શકતી નથી. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ જ ભવપરંપરાના બીજો છે. બીજ સાનુકૂળ સાધનો પામતાં વૃક્ષરૂપે જરૂર પલ્લવિત બને છે. રાગ અને દ્વેષ કર્મબીજો છે અને કર્મ મોહ દ્વારા પેદા થાય છે. જન્મ અને મૃત્યુનું મૂળ કર્મમાં જ મળશે અને દુઃખના મૂળમાં જન્મ અને મૃત્યુ છે કારણ કે જન્મ પોતે દુઃખ છે અને મૃત્યુથી તો માનવના પ્રાણ કંપે છે.

જન્મની સાથે મૃત્યુ જોડાયેલું છે. મૃત્યુને સમાપ્ત કરવું પડશે. એ નિશ્ચિત સિદ્ધાંત છે કે જે જન્મ્યો છે તે જરૂર મરશે જ. પણ જે મર્યો છે તે જન્મશે જ એવું નિશ્ચિત કહી શકાશે નહીં. કારણ કે જન્મ ધારણ કરનાર માટે તો મૃત્યુ સુનિશ્ચિત છે જ. પણ જેણે ભવ-પરંપરાનાં બીજરૂપી કર્મોનો ક્ષય કરી દીધો છે તેવો વીતરાગી આત્મા જન્મ અને મૃત્યુની જંજાળમાંથી છૂટી જાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી રાગ અને દ્વેષ છે ત્યાં સુધી જન્મ અને મૃત્યુની સમાપ્તિ એ ફક્ત સ્વપ્ન જ ગણાશે.

દ્વેષની પાછળ કૃષ્ણ લેશ્યા હોય છે. રૌદ્ર ધ્યાન હોય છે તેથી જ તો જેના હૃદયમાં દ્વેષની જ્વાળા પ્રજ્વળે છે તે આત્મા પોતાના દ્વેષ-પાત્રને સમાપ્ત કરીને જ આનંદ અનુભવશે. એ સંત માનવ કે સામાન્ય માનવનો પછી વિચાર જ નહીં કરે. એ દ્વેષનું જ કારણ હતું કે પરમ પ્રશાંત હૃદય ઋષિ જેવા પુનિત સંતને વિષ દઈને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. દ્વેષ બુદ્ધિ ધરાવતા મનુષ્યને સંતને સ્થાને અસંત ગણ્યો છે. મનુષ્યના મનમાં જ્યારે દ્વેષબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે એ સંત જેવા પુનિત આત્માને પણ અપમાનિત કરવાનું ચૂકતો નથી. ગોશાળાની પણ તેજ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ભગવાન મહાવીર જેવા વીતરાગ આત્મા પ્રત્યે પણ દ્વેષાગ્નિ પ્રગટ્યો અને એમને ખરેજ ભસ્મ કરી દેવા માટે તેજો લેશ્યાની જ્વાળા છોડી હતી. એમના શરણ, શાંત બે શિષ્યોને એમની આંખો સામે જ ભસ્મ કરી દીધા હતા.

સોમિલની પણ એવી જ દ્વેષદૃષ્ટિ હતી કે એણે ગજસુકુમાર જેવા સુંદર અને સુકુમાર સંતના માથા ઉપર બળતા અંગારા નાખ્યા હતા શો અપરાધ હતો ગજસુકુમારનો ? જેના કારણે એનો સુકોમળ દેહને અગ્નિદાહ મળ્યો ? કહેવું જ પડશે કે સોમિલની દ્વેષદૃષ્ટિએ જ એવું જઘન્ય કૃત્ય કરવા પ્રેરણા આપી હશે.

દ્વેષદૃષ્ટિ ધરાવતી વ્યક્તિ કદી–કદી પોતાના પ્રિયવરનું જ અહિત કરી બેસે છે કારણ કે એની પ્રતિદ્વેષની ભાવના હિતમાં પણ અહિતની કલ્પના કરી લે છે અને પછી એમને કષ્ટો આપવાની ક્રૂર કામના એમના દિલમાં ઊછાળા મારે છે એ દ્વેષની અગ્નિમાં આત્મા પોતે પણ દાઝે છે શાંતિ પાળવા માટે સાધકે રાગ કે દ્વેષ બંને દૃષ્ટિઓથી મુક્તિ મેળવવી જોઈએ

સત્સાહિત્ય

૧ સાહિત્યનો પ્રેમ દુર્ગુણોને પકડવાનું વૉરન્ટ છે

૨ કેટલાક ગ્રન્થો 'પ્રેય' વસ્તુ તરફ પ્રેરણા અને સંચાલન કરે છે તો ગ્રન્થો 'શ્રેય' તરફ પ્રેરણા અને સંચાલન કરે છે. 'પ્રેય'નો સાધક ભોગસામગ્રીનો સંગ્રહ કરવામાં તત્પર બને છે, ત્યારે 'શ્રેય'નો સાધક આધ્યાત્મિક સામગ્રીનો સંગ્રહ કરે છે

૩ માનવતાને પ્રેરણા આપનારું સત્સાહિત્ય છે

૭૩ સદોષ દૃષ્ટિ

દોષદૃષ્ટિ ધરાવતો મનુષ્ય ગુણોની અપેક્ષા કરી દોષોને શોધતો ફરે છે. એની નજર ગુણો ઉપર ચોંટતી જ નથી. જેમ જળ-બિંદુ જેમ કમળ-દળ ઉપર ન રોકાતાં કાળા કીચડમાં જઈ પડે છે તેવી જ રીતે એની દૃષ્ટિ દોષ વેરવા પાછળ જ રત રહે છે. તેની દૃષ્ટિ બીજાના સદ્‌ગુણો તરફ જ ઓછી જ જાય છે. સુંદર શરીરમાં માખી વાગેલા ઘાને જ શોધે છે. સુંદર અવયવોને છોડી એ ત્યાં જ બેસશે કે જ્યાં ઘા પડ્યો હશે અને પરુ વહેતું હશે. તેવી જ રીતે દુર્જન વ્યક્તિ પણ બીજાની તરફ જોશે ત્યારે એના સદ્‌ગુણોને છોડીને એ જ્યાં નાની એવી પણ બુરાઈ હશે ત્યાં જ જઈને એ પોતાની આંખની ચીપકશે. સજ્જન પ્રકૃતિનો મનુષ્ય હજારો દોષોમાંથી પણ એક ગુણ ગ્રહણ કરી લેશે, જ્યારે દુર્જન હજારો સદ્‌ગુણોમાંથી એક દુર્ગુણ શોધી લેશે અને તેમ કરવા પાછળ બધા જ સદ્‌ગુણોને એ છોડી દેશે.

જેની દૃષ્ટિ દોષમય બની ચૂકી છે તે સંતની પાસે રહીને પણ એમના સદ્‌ગુણોને પામી નથી શકતો. મચ્છર અને માંકડ (એક જાતના લોહીના ચૂસનારા કીડા)નો સ્વભાવ તમે જાણો છો. આ જંતુઓ દિવસ-રાત ગાયના સ્તન પાસે કે જ્યાં દૂધની ધારા વહેતી રહે છે ત્યાં ચોંટી રહે છે પણ તેઓ દૂધની અમૃતધારામાંથી એક ટીપું પીતાં નથી પરંતુ ગાયના સ્તનનું લોહી ચૂસશે. આવી જ રીતે આલોચના-પ્રિય વ્યક્તિ સંત વ્યક્તિની સમીપ રહીને પણ સદ્‌ગુણોની દૂધ-ધારામાંથી એક ટીપું લેશે નહીં પણ એમના દોષનું જ પાન કરશે.

જેનામાં દોષ જોવાની દૃષ્ટિ છે એના માટે ગુણ પણ દોષમય બની

જાય છે આલોચના–ટીકા–પ્રિય વ્યક્તિને કોઈનીય સ્તુતિ કદી ભાવશે નહીં. છાણમા જીવતા જતુને તમે ગુલાબમા છોડી આવશો તો એ ગુલાબની સુગધથી એનુ ગળુ ઘૂટાવા લાગશે ગુલાબની સુગધ એ જતુ માટે કષ્ટપ્રદ જ બનશે નિદા કરનારાની જીભથી તો પોતે પરમાત્મા પણ બચવા પામ્યો નથી એણે તો એ વીતરાગની પણ ટીકા કરી છે તો પછી છદ્મસ્થમા તો ભૂલો થવાનો સભવ છે અને તેથી ટીકા કરવાનો પ્રસગ મળી જાય તો એમા આશ્ચર્ય જ શુ છે? શાહીચૂસ (બ્લોટીગ પેપર)નુ કામ છે, શાહી ચૂસવાનુ જ્યા ક્યાય શાહીનુ ટીપુ હશે, ત્યા શાહીચૂસ લગાડવાથી એ શાહીને ચૂસી લેશે તેવીજ રીતે આલોચક ટીકાકાર વ્યક્તિ જ્યાં દુર્ગુણ જોશે, એને જ ગ્રહણ કરશે

કાગડાની સામે સુદર ભોજનસામગ્રી મૂકશો પણ એ એને તજી કોઈ મડદાના શરીર પર જ ચાંચ મારશે કેમકે એને સુદર ભોજનમા તેટલો આનદ આવતો નથી જેટલો કે મૃત પશુના શરીર પર ચાંચ મારીને એનુ લોહી પીવામા દુર્જન પ્રકૃતિના માનવની આદત પણ કઈક આના સાથે હળે–મળે છે તે સદ્ગુણોના સુદર ભોજનને છોડી દે છે અને બુરાઈઓના ઘા ઉપર ચાંચ મારીને એમનો સ્વાદ માણવામા જ આનદ માને છે વાત જરા કડવી જરૂર લાગે તેવી છે પણ સાચે જ આજે આપણા સમાજમા આ જાતની ટીકા કરવાની બીમારી બહુ ફેલાયેલી છે

જેમ ભસતા કૂતરા માટે સજ્જન અને દુર્જન બનેય સમાન છે; બને તરફ એ સમાન રૂપે ભસે છે તેવીજ રીતે જેઓને આલોચના ટીકા કરવાની આદત પડી ગઈ છે એમના માટે તો સત અને દુર્જન બનેય સમાન છે. અને મઝાની વાત તો એ છે કે બીજાની રજ જેટલી ભૂલને તેઓ ગજ બનાવી મૂકશે એમની આખો પોતે જ એન્લાર્જ (મોટી) થઈને એમની સામે આવી જાય છે પોતાની ભૂલ તો કદી એમની નજરે આવી શકતી નથી અને જો કોઈ એનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે, તો એનો સ્વીકાર કરવામાં પોતાનુ અપમાન માની લે છે, વળી કોઈ જુદી જ માન્યતામા ભમી પોતાની ભૂલ માટે તેઓ બીજાને જવાબદાર ઠેરવવાની કળા આદરે છે

એકવાર, કહેવાય છે કે રાવણના પાપો માટે શિક્ષા કરવા પોતે રામ લકાના મેદાનમા ઊતરી પડ્યા હતા આ બાજુ રાવણ પોતાના પાપ ઉપર પુણ્યની છાપ બેસાડવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો જ્યારે એને

સમજાવવાની શક્તિ સમાપ્ત થઈ તો પછી શત્રુની શક્તિ અજમાવવામાં આવી. રામ અને રાવણની સેનાઓ રણ મેદાનમાં પહોંચી ગઈ અને તરફના હજારો સૈનિકો રણ મેદાનમાં ખપી ગયા પણ યુદ્ધની જ્વાળા શમી નહીં એક દિવસ પોતે મેઘનાદ અને કુંભકરણ રણ મેદાનમાં આગળ આવ્યા. રાવણને પોતાના ભાઈ કુંભકરણની શક્તિ પર અભિમાન હતું અને મેઘનાદ તો ઇન્દ્રને પણ જીતી શકતો હતો. તેથી જ તો એણે મેઘનાદનું બીજું નામ ઇન્દ્રજિત રાખ્યું હતું અને વીરો હતા. શત્રુની પૂર્ણ શક્તિ હોવા છતાં ય સદાચારની શક્તિ આ વીરો કને નહોતી કેમકે સદાચારના વિરોધમાં તેઓ અત્યાચાર વતી લડવા આવ્યા હતા ને ! સાચું પૂછો તો રાવણનું પાપ આ વીરોની શક્તિ પણ નષ્ટ કરી ચૂક્યું હતું અને લક્ષ્મણના તીક્ષ્ણ બાણોએ બન્ને વીરોને સદા માટે ભૂમિ ઉપર સુવડાવી દીધા હતા.

બન્ને વીરોના મૃત્યુના ખબર લંકામાં ખૂબ વેગથી પ્રસરી ગયા. રાવણે અત્યંત દુઃખની સાથે આ સમાચાર સાંભળ્યા. મેઘનાદના મૃત્યુની વાતથી તો રાવણનું દિલ કંપી ઊઠ્યું એના પગ તળેની ભૂમિ ખસવા લાગી. કારણ કે એની આખી શક્તિ તો આજે સમાપ્ત થઈ ચૂકી હતી

એણે (રાવણે) વિચાર્યું સીતાના ચરણ જ અમંગળ છે જ્યાં એના પગલાં પડે છે ત્યાં સર્વનાશ થાય છે જનકના ઘેર જ થી ત્યારે બિચારા પિતાને વન-વનમાં ભટકવું પડ્યું રામ બાદ અયોધ્યા આવી તો ત્યાં દશ-રથના પ્રાણ લીધા અને પતિને ચૌદ વરસ સુધી જંગલોમાં ભટકવું પડ્યું હવે લંકામાં આવી છે જ્યારથી એનાં પગલાં આ લંકામાં પડ્યાં છે તે જ દિવસથી હમેશાં અશુભ સમાચારો જ સાંભળવા મળે છે કદી અશોક વાટિકા ઉજ્જડ બની ગઈ છે તો કદી અક્ષયકુમાર મર્યો છે આના લીધે જ સોનાની લંકા રાખનો ઢગલો બની ગઈ છે આજે મારો વીર ભાઈ અને વહાલેયો પુત્ર મેઘનાદ બન્ને અસ્ત થઈ ગયા. સાચે જ સીતાનાં જ્યાં પગલાં થયા ત્યાં સર્વનાશ સર્જ્યો છે

આ છે રાવણની વિચારવાની રીત. એ તો બની સાચી સીતાના ચરણને સર્વનાશ માની રહ્યો છે પણ આપણે વિચારવું તો એ છે કે સીતાના ચરણો સર્વનાશના કારણ બન્યા છે કે એની–રાવણની–દુરાચારમાં ભાન ભૂલાવનારી બુદ્ધિ ? એટલે સાચું તો એ છે કે નિકૃષ્ટ વ્યક્તિ પોતાના પાપો માટે પણ બીજાને જ જવાબદાર ઠરાવે છે આવી વ્યક્તિ બીજાના

દોષોનો નિર્ણય કરવા માટે ઘણી જલ્દી તૈયાર થઈ જાય છે પણ એ સારું ન થાય કે એ વ્યક્તિ જરા પાછા વળીને પોતા ભણી પણ દૃષ્ટિ ફેંકવાની તસ્દી લે તો? ચાળણી સોયનો નિર્ણય કરવા ચાલી, એણે કહ્યું. "સોય, તું શા માટે અહંકાર કરી રહી છે, તારા મોં પર તો છિદ્ર છે?" સોયે જવાબ વાળતા કહ્યું "બહેન, મારું નાનું-શું છિદ્ર તને દેખાયું પણ જરા તું તારા પોતા ભણી નજર નાખી જો ને! મારામા તો એક છિદ્ર છે પણ તારામા તો કેટલા છિદ્ર છે એની ગણત્રી તો કરી જો" એક કવિએ કહ્યું છે –

पगतर जरत न जानत मूरख
परघर जाई बुझावे,
अचम्भो इन लोगन को आवे।

ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે કવિ સુરદાસ આંખે અંધ હતા પણ એમને જીવનનું દર્શન સાપડયું હતુ. તેથી જ પ્રજ્ઞાચક્ષુએ આંખવાળાઓને રાહ બતાવ્યો છે, તો કવિ કહે છે કે મનુષ્ય બીજાના ઘરની આગ બુઝાવવા દોડી પડે છે, એ બૂમો પાડે છે ત્યા આગ લાગી, પણ તે પોતાના પગ તળે બળતા આગને દેખતો નથી. જે એની જ ઝૂપડીને જ બાળી રહી છે

આજનો યુગ બીજાના ઘરની આગ બતાવવાનો છે વહુને પૂછશો તો એ સાસુનો દોષ બતાવશે એ કહેશે "માનો ખોળો છોડીને આવી છુ ત્યારથી એક દા'ડોય ચેન લઈ શકી નથી જીભ દિવસરાત કામ ને કામમાં લાગી રહુ છુ તોય સાસુની જીભ તો આખો દા'ડો કાતરની જેમ કઈંને કંઈ કાપ્યે જ જાય છે, એ કદી મારું દિલ કાપે છે, તો કદી મારી માતાનો, તો કદી મારા પિતાનો જ દોષ કાઢતી ફરે છે"

તમે અગર સાસુને પૂછશો કે ઘરમા શાતિ કેમ નથી? શા માટે રાતને દિ' વઢાવઢ ચાલુ રહે છે? શા માટે રોજ-બરોજ ખાવા-પીવાનું હરામ બને છે? તો એ વહુના ગીત ગાવા બેસી જશે " શુ કહુ, અમારા ભાગ્યે તો એવી વહુ મળી છે કે બસ આખોય દિ' રેડિયા પાસે બેસી રહે છે કયારેક નાટક-ઉપન્યાસ વાચે છે પણ મારી પાસે આવવાની એને ફુરસદ જ મળતી નથી મને દરદ છે કે કઈ દુ ખ છે, એની એને કાઈ જ ચિતા નથી "

નોકર શેઠનો દોષ કાઢે છે એમની ફરિયાદ હોય છે કે અમારી પાસેથી વધુ કામ લેવામા આવે છે, પણ અમારી મહેનતની સામે એનુ પૂરુ પરિશ્રા-

લિક (પ્રતિકૂળ) આપવામાં આવતું નથી. આમ શોષણનું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે અમે દિવસ રાત લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તેમ છતાં પણ અમારાં બાળકો ભણવા જાય છે ન એમને પૂરતી કેળવણીની સગવડતા છે કે નથી કોઈ વ્યવસ્થા. શાળાને પૂછીએ તો તેઓ કહેશે પગાર તો પૂરો અપાય છે પણ આઠ કલાકનું કામ આઠ દિવસમાં પણ પૂરું કરતા નથી. હડતાળોએ તો નાકમાં દમ આવી ગયો છે

વિદ્યાર્થી શિક્ષકનો દોષ બતાવશે. પૂછવામાં આવશે તો કહેશે શું કહું માસ્તર એવા મળ્યા છે કે પૂરું ભણાવવાનું જાણતા નથી સરકાર પાસેથી હરામના પૈસા લે છે ત્યારે શિક્ષક ફરિયાદ કરશે કે વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છંદતા વધી ગઈ છે અનુશાસન શિસ્તના નામની શિક્ષકની એક પણ વાત વિદ્યાર્થીઓ માનવા તૈયાર નથી અને કદાચિત કંઈક કહી દેવામાં આવે તો એમનું મા-બાપ—એ શિક્ષકની તરફેણ જ કરશે બધા બીજાના જ દોષો બતાવે છે પોતા તરફ કોઈ જોવા માગતું નથી.

દેશમાં આજે અશાંતિ શા માટે છે? એનો જવાબ તમે સરકાર પાસેથી માગશો તો એ કહેશે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું પડી ગયું છે વેપારીઓમાં પ્રામાણિકતા રહી નથી રોજ-બરોજ પડતી હડતાળો દેશની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી બાધક છે જ્યારે જનતા કહે છે શાસક વર્ગમાં ભ્રષ્ટાચાર વધી ગયો છે કર-વેરાનો ભાર એટલો લાદવામાં આવ્યો છે કે શ્વાસ લઈ શકાતો નથી અને વેરા દ્વારા અમારી પરસેવાની કમાણીનો પૈસો એ લોકોને મિનિસ્ટરો-પ્રધાનો મોજ ઉડાવે છે

હા તો આપણી આંખની કીકી કાળી છે એટલે બીજાની કાળાશ-કલુષ—ને જલદી નીરખી લે છે બીજાની ઉજ્જ્વળતાને જોવામાં આપણને એટલી રુચિ પણ નથી થતી જેટલી કે કાળાશ જોવામાં ધરાવીએ છીએ. એટલે જ તો પ્રતિદિન ઊગતા સૂર્યને કોઈ જોવા જતું નથી પણ સૂર્યગ્રહણ થવાનું હોય—એટલે કે એમાં કાળાશ આવવાની હોય ત્યારે મનુષ્યો એને જોવા માટે કેટલીક વખતે વિશેષ-ખાસ-તૈયારીઓ પણ કરે છે કાચ ઉપર કાળો રંગ લગાવી એને જોવાની કોશિશ કરે છે ઊજળું કોઈએ જોયું નથી પણ કાળાશ જોવા સૌ દોડી પડ્યા.

ઉજ્જૈનના સમ્રાટ ભર્તૃહરિએ પિંગળાનાં પાપ પોતાની નજરે જોયાં એના મનમાં વૈરાગ્ય ઊભરાઈ આવ્યો. જે પિંગળાના જીવન ઉપર એને

પૂરો વિશ્વાસ હતો અને જેને સારુ એણે પોતાના ભાઈ વિક્રમને વનવાસ દીધો હતો, એ જ પિંગળાનુ ચારિત્ર્ય આટલુ પતિત બની શકે છે! ભર્તૃહરી એની કલ્પના પણ કરી શકતા નહોતા અન્ય કોઈએ કહ્યુ હોત તો તેઓ એની વાત માનવા કદી તૈયાર ન થાત પણ જ્યારે પોતાની સગી આંખોએ જ જોઈ લીધુ તો એને ખોટુ પણ કેમ માની લેવાય? એક દિવસ જે પિંગળાના ચરણોમા સમગ્ર રાજ્ય ન્યોછાવર કરવા તૈયાર હતા, આજે એ જ પિંગળા માટે એમના મનમા ઘૃણા અને તિરસ્કાર છે પિંગળાના પ્રેમ પાછળ ઘેલો બનેલો ભર્તૃહરી આજે તે જ પિંગળા તરફથી પીડા પામી રહ્યો છે વાત પણ યથાર્થ છે કે જે માનવીએ પોતાનુ ચારિત્ર્ય ખોયુ તે બધુ જ ખોઈ ચૂક્યો છે તેથી જ ભર્તૃહરીના મનમા ઘૃણા પેદા થઈ, વૈરાગ્ય જન્મ્યો અને એમણે વનનો રાહ લીધો રાજકીય–વિભૂષાને સ્થાને એમના શરીર ઉપર ભગવા રંગની કફની ફરકી રહી હતી

એક વખત એક વૃક્ષની નીચે પાદડાની શૈય્યા અને પથ્થરનો તકિયો બનાવી તેઓ સૂતા હતા એટલામા ત્યા થઈને થોડીક બહેનો પાણી ભરવા નીકળી એક બહેનની નજર ભગવા રંગની કફની પહેરેલા રાજા ભર્તૃહરી ઉપર પડી તો એણે પોતાની સાહેલીઓને કહ્યુ "સામે સૂતેલા યોગીને તમે જાણો છો?" સાહેલીઓએ ના પાડી ત્યારે પેલી બહેને પરિચય આપતા કહ્યુ "આ ઉજ્જૈનના નરેશ ભર્તૃહરી છે પિંગળાના પાપથી એમને સંસારથી વૈરાગ્ય થયો છે પણ કેવો વૈરાગ્ય છે આ? મખમલની ગાદીઓ પર સુનાર આ રાજા આજે પાદડાની શૈય્યા પર આળોટે છે, રેશમી તકિયા જેના માથા હેઠળ રહેતા હતા ત્યા આજે પથ્થરનુ ઓઠીકણ છે"

બીજી બહેન બોલી "વાહ!, હવે રહેવા દે તુ વધુ સ્તુતિ ના ગા રાજ્ય તો ઉપરથી છોડ્યુ છે પણ દિલમા તો રાજવૈભવ જેમ ને તેમ ભર્યો પડ્યો છે રાજ્ય છોડ્યુ પણ ગાદીનો મોહ ક્યા છૂટ્યો છે? મખમલની ગાદીના સ્થાને પાદડાની ગાદી બનાવી છે તકિયાના સ્થાને રેશમી નહી તો પથ્થરનો તકિયો લગાવી મૂક્યો છે"

વાતો કરતી એ બહેનો આગળ વધી ગઈ એમના શબ્દો યોગીના કાન સાથે અથડાયા એમણે વિચાર્યુ "અરે, હા, હુ પણ કેવો છુ? પૂરુ રાજ્ય છોડ્યુ અને હવે આ પાદડાની ગાદીની પણ શી જરૂર છે? અને આ પથ્થરનુ ઓઠીકણ પણ શા માટે? બહેનો ઠીક જ કહી રહી હતી, ભૂમિ મારુ બિછાનુ છે અને નીલ ગગન મારી ચાદર ઓઢણુ" યોગી તો ઊઠ્યા.

અને પાંદડાં એક બાજુ ફેંકી દીધાં. પથ્થર દૂર ફેંકાયો અને ભૂમિ ઉપર જ હાથનું ઓશીકું કરી સૂઈ ગયા.

પેલી બહેનો પાણી ભરીને પાછી તે જ રસ્તેથી પસાર થઈ. પહેલી બહેને જોયું તો કહેવા લાગી : કેવો મનસ્વી યોગી છે! અમારી એક વાત સાંભળી તો પાંદડે-પાંદડું ફેંકી દીધું અને જુઓ હવે જમીન ઉપર જ હાથ નાખી દીધું છે. આનું નામ તો સાધના છે ને! પનિહારીએ એક જ વખત વાત સાંભળી અને એણે પોતાના જીવનમાં પરિવર્તન આણી દીધું ત્યારે તમે મારી કેટલી વાતો સાંભળી છે! આજે ત્રણ-ત્રણ મહિના વીત્યા. કેટ-કેટલી વાતો તમારી સામે મૂકી ગયો-કહી ગયો ને વીતરાગ વાણીનું અમૃત તમારી સામે ઢોળ્યું પણ તમારા જીવને કેટલો વળાંક લીધો વારુ? (સભામાં સ્મિત હાસ્ય)

આ તો પહેલી બહેનની વાત સાંભળી તો બીજી સહેલાણી બોલી : "રહેવા દે, બેન, શું યોગની વાતને તું ભાખી રહી છે. યોગી બન્યા પણ હજુ દુનિયાના શબ્દો સહન કરવાની કળા તો શીખી જ નથી. આપણે ચોખ્ખું કહ્યું અને ક્રોધે ભરાઈ પાંદડે-પાંદડું એક તરફ ફેંકી દીધું. પથ્થર બીજી બાજુ ફેંકી દીધો. આને તે યોગી કહેવાય?"

જેની દૃષ્ટિ ફક્ત દોષો તરફ જ હશે, એને સર્વત્ર દોષો જ જોવા મળશે. પરંતુ યાદ રાખજો, ભાઈઓ, દોષો તરફ જ જો દૃષ્ટિ રહેશે તો જીવનમાં દોષ જ આવશે અને સદ્ગુણો તરફ તમારી દૃષ્ટિ રહેશે તો તમે પણ સદ્ગુણી બની શકશો.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૪. ગુણ દષ્ટિ

ગુણ દષ્ટિ આપણને ગુણાનુરાગી બનાવે છે આપણી દષ્ટિ જો સદ્‌ગુણ ભણી હોય તો પછી એવુ કોઈ કારણ નથી કે આપણે સદ્‌ગુણી ન બની શકીએ ફક્ત આપણી દષ્ટિમા સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવાની કળા આવી જવી જોઈએ ચિત્રકાર જુદી–જુદી આકૃતિઓ જોતો હોય છે પણ એ બધામાથી થોડી થોડી સુદરતા લઈને પોતાના રગ અને કલમ વડે એ સુદર ચિત્ર ચીતરે છે જો કે એની દષ્ટિ તો સારા અને નરસા બન્ને જાતના ચિત્રો પર જાય છે પણ એ તો એ સૌમાથો સારુ જ ગ્રહણ કરે છે એમાથી જો એ કદરૂપ જ ગ્રહણ કરશે અને પોતાના ચિત્રમા તેવુ જ કદરૂપ લાવશે તો એનું ચિત્ર કદરૂપુ જ બની જશે પછી તો એની કળાની તો કશી કિમત જ અકાશે નહિ તેવી જ રીતે દિવસ દરમ્યાન આપણી નજરં સામે અનેક આકૃત્તિઓ પસાર થતી હોય છે એ પૈકી કેટલીક સારી અને કેટલીક નરસી પ્રકૃતિ ધરાવતી હોય છે. કેટલીક આપણા પરિચયમા પણ આવે છે. આવે વખતે જો આપણે કળાકાર હોઈએ, તેવી દષ્ટિ આપણામા હોય અને એમાથી આપણે અશ–અશ રૂપે પણ સારુ જ ગ્રહણ કરતા થઈશુ તો આપણા જીવનનુ સુદર ચિત્ર તૈયાર થઈ જશે

નિહાર ધૂળશોધક હોય છે એ માટીમાથી પણ સોનુ ખોળે છે. સોનાની દષ્ટિ સામે રાખીને ચાલે છે તેથી એ ધૂળના ઢગલામાથી પણ સોનુ મેળવે છે આપણી પાસે પણ એવી દષ્ટિ આવી જાય તો માટીમાથી સોનું શોધવા જઈએ તો આપણને સોનુ જરૂર મળશે પણ આજે તો સોનામા પણ માટી ભળેલી દેખાય છે જે દષ્ટિને લઈને ચાલશો તે જ વસ્તુ તમને મળશે સદ્‌ગુણ તરફ દષ્ટિ રહેશે તો તમે વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુમાથી એ

મેળવી શકશો અને દુર્ગુણ જોવાની જ દૃષ્ટિ હશે તો સર્વત્ર સિવાય પ્રત્યેક વસ્તુમાં તમને દુર્ગુણ દેખાશે.

વ્યવહારમાં તમે સારું જોવાના ભક્ત છો. તમારી દુકાને કોઈ ગ્રાહક આવશે. તમે એને એની માગેલી વસ્તુના ગુણ બતાવશો પણ દુર્ગુણ નહીં. કોઈ અનાજનો વેપારી હોય અને ગ્રાહક જુવાર માટે એને પૂછે તો એ બતાવતાં કહેશે : અજી જુઓ તો ખરા આ જુવાર નથી પણ મોતી છે મોતી. મોતી હોય તો પછી એને કોઈ ઝવેરી પાસે લઈ જાઓ અને પાંચ પાંચ હજારમાં વેચી નાખો. મતલબ એ છે કે દુકાન ઉપર આવેલા ગ્રાહકને એની માગેલી વસ્તુના ફક્ત ગુણ જ બતાવશો. કોઈ દુકાન ઉપર તમે જાતે જશો તો ત્યાં પણ તેવાં જ ગુણ સાંભળવા મળશે. મીઠાઈ લેવા તમે કંદોઈને ત્યાં જશો ત્યાં તમે એ કંદોઈનાં કપડાં જોશો કે કેવાં ગંદાં કપડાં છે ! એને ત્યાંથી મીઠાઈ ખરીદાય નહીં એ અથવા તમે એની મીઠાઈ જોશો ? તમારી નજર તો મીઠાઈ ઉપર જ જશે, કંદોઈનાં વસ્ત્રો પર નહીં હોય. તો તમે પણ બીજાના પરિચયમાં આવો ત્યારે ત્યાં સદ્ગુણો રૂપી મીઠાઈ તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. વસ્ત્રોની પંચાતમાં રહેશો તો મીઠાઈ જતી કરવી પડશે.

તમે તો મુંબઈના નાગરિક છો. પ્રતિદિન સેંકડો વ્યક્તિઓના પરિચયમાં તમે આવતા હો છો. એ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિઓ સચ્ચારિત્ર્ય હોય છે તો કેટલીક ચારિત્ર્યહીન, તમારા મગજમાં જે ચારિત્ર્યહીન વ્યક્તિઓ જ ભરાઈ જશે તો એમની ચારિત્ર્યહીનતાની વાતો જ તમારા કાનોમાં ગૂંજતી રહેશે અને મન પણ જો વારંવાર એ વાતોમાં જ ગૂંથાયેલું રહેશે તો યાદ રાખજો કે એક દિવસ ચારિત્ર્યહીનતાની બુરાઈઓ તમારામાં પણ પેસી જશે. પણ તમે જો ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓને જ તમારા મગજમાં કેન્દ્રિત કરશો તો એ સુનિશ્ચિત છે કે એમના સુવાસિત જીવનની મહેક (સુગંધ) તમને પણ સાંપડશે. તમે જેટલું વિચારશો તમારી સ્મૃતિમાં બિરાજેલા મહાપુરુષ તેટલો જ વધુ વિચારોની ખુશ્બુ તમને દેતો રહેશે.

ગુલાબના ફૂલો કાંટાળી ડાળી ઉપર સ્મિત હાસ્ય વેરી રહ્યાં હતાં. તોફાની પવન કાંટા ઉપર ખીલેલાં ફૂલોના સ્મિત-હાસ્યને જોઈ ન શક્યો. વાયુનો એક વેગીલો ઝપાટો આવ્યો કે ફૂલો ડાળ પરથી જમીન ઉપર પડી ગયાં. થોડાંક માટી તળે દબાઈ ગયાં અને થોડાંક માટી ઉપર જ હસી રહ્યાં હતાં રસ્તા પર પડેલાં ફૂલો રાહદારીઓના પગ તળે કચરાઈને પણ એમને મહેકાવી રહ્યાં. રાત વીતી ગઈ. પ્રભાત વેળાએ નગરનો બાદશાહ રસ્તા નીકળ્યો ત્યારે

એ માટીથી હાથ ધોઈ રહ્યો હતો ત્યારે એમા એને ગુલાબની સુગધ આવી. એણે વિચાર્યુ આ માટીમા ગુલાબની સોડમ ક્યાથી ? લાગલુ જ ગુલાબનુ ફૂલ બોલ્યુ –રાત આખીય અમે માટીના ખોળે સૂતા હતા માટીને અમે અમારી સુવાસ આપી પણ માટીની સુવાસ અમે લીધી નથી

હા, તો માટી તળે દબાએલુ ગુલાબ કહી રહ્યુ છે તમે જનતાના સંપર્કમા આવો તો તમારા જીવનની સુવાસ જન–સમૂહમા પ્રવેશવી જોઈએ પણ એના જીવનની દુર્ગંધ તમારામા પ્રવેશવી જોઈએ નહી. તમે ખરાબમા ખરાબ વાતાવરણમા પણ તમારી ખૂશબૂ આપવી છોડશો નહિ ત્યારે જ જીવનના ખરા કળાકાર બની શકો છો જુઓ તો, પેલી નાનકડી કીડીમા એટલી અક્કલ છે કે એ ધૂળના ઢગલામા પડેલા સાકરના દાણાને શોધી લે છે, તેમ તમેય ધૂળના નહી પણ સાકરના દાણાના ગ્રાહક બનજો અને ધૂળમાથી સાકરનો દાણો શોધવાનુ શીખી લેજો

લોહચૂબકની આસપાસ હજારો ચીજો પડેલી છે તેમા ધનના કણ હોય કે પથ્થરના ટુકડા હોય કે માટીના કાકરા હોય પણ એમાથી એકયને પોતા તરફ આકર્ષિત નહિ કરે પરતુ એ ઢગલામા લોઢાની એક નાની પાતળી એવી સોય પણ હશે તો એને પોતા તરફ આકર્ષિત કરી લેશે તેવી જ રીતે સામા માણસમા ક્રોધના કીટાણુ હોય, અહકાર ભર્યો હોય અથવા અવિચારના અણુ હોય પણ એમાથી એકેય આપણે ગ્રહણ ન કરવુ જોઈએ પણ દુર્વિ-ચારોના ઢગલાની વચ્ચે એક પણ સદ્વિચાર હોય તો એને જ આપણે ગ્રહણ કરવાનુ શીખતા થઈએ, પણ એ માટે તો આપણે ચુબક બનવુ પડશે

આવુ ચુબકીય આકર્ષણ રાષ્ટ્રપિતા ગાધીજી ધરાવતા હતા આ ચુબ-કીય શક્તિ વડે જ તો એમણે ભારતના છત્રીસ કરોડ હૃદયોને એકી સાથે પોતાના તરફ ખેચી લીધા હતા. એક વાર ગાધીજી લડન જઈ રહ્યા હતા. છત્રીસ કરોડ ભારતવાસીઓના ભાગ્યનો ફેસલો કરવા એક સ્ટીમરમા યાત્રા કરી રહ્યા હતા રસ્તામા એક અગ્રેજ સાથે મહાત્મા ગાધીજીનો પરિચય થઇ ગયો પણ પેલો અગ્રેજ બાપુના હૃદયને પિછાની શક્યો નહી એની કને એવી આખો જ–દૃષ્ટિ જ નહોતી એણે તો એમને અગ્રેજોના શત્રુરૂપે જ જોયા, પરતુ બાપુની વૃદ્ધ કાયાની ભીતર છુપાયેલા હૃદય અને એમા પ્રાણીમાત્ર માટે વહેતી કરુણા અને પ્રેમના અસ્ખલિત પ્રવાહને એ જોઈ શક્યો નહી.

તેથી જ એ જ્યારે ગાંધીજી મળે ત્યારે ઘુરુ-ઘુરુ જેવું કર્યા કરતો. બાપુ સાંભળતા અને હસી દેતા. એક દિવસ એણે લાંબી કવિતા લખી જે પચ્ચીસ પાનાંથી ભરેલી હતી. એ કવિતાની એક-એક લીટીમાં બાપુ પ્રત્યે ઘૃણા અને દ્વેષ વહેતો દેખાતો હતો. એ કવિતા આખરે બાપુના હાથમાં આવી. બાપુએ બે લીટી વાંચી અને બધું સમજી ગયા. એમણે તો કાગળમાં લાગેલી પીન (ટાંચણી) સારરૂપે કાઢી લીધી અને પીનદાનીમાં ભેરવી દીધી અને પત્રને કચરાની ટોપલીને હવાલે કર્યો. પેલા ભાઈએ કહ્યું: "જરા આગળ વાંચો." હસતાં હસતાં બાપુ બોલ્યા: "સાર તો મેં લઈ લીધો છે."

વિરોધીઓની વચ્ચે પણ બાપુ સાર કાઢી શકતા હતા. આ જ દૃષ્ટિએ તો એમને લોકપ્રિય બનાવી દીધા હતા. હા, તો આપણામાં પણ આ કળા આવવી જોઈએ. બુરાઈઓમાંથી પણ સારું જ ગ્રહણ કરતાં શીખીએ.

ગુણ દોષ દૃષ્ટિ

આવી દૃષ્ટિ વ્યક્તિમાં ફક્ત દોષ જ નહીં, પણ ગુણ પણ જુએ છે. ગુણ અને દોષોની સાથે-સાથે જોવાની કળાનું નામ ગુણ દૃષ્ટિ છે. કેટલીક વ્યક્તિઓમાં એવી આદત હોય છે કે પહેલાં તો તેઓ બહુ પ્રશંસા (સ્તુતિ) કરી લે છે અને તે પણ એટલી હદ સુધી કે એની કોઈ મર્યાદા જ રહેતી નથી. પણ સ્તુતિ બાદ એક એવો ફુગ્ગો બનાવશે કે સ્તુતિનો મહેલ જમીનદોસ્ત થઈ જશે.

જ્યારે આદમી કોઈની પ્રશંસાનાં પુલ બાંધવા બેસે છે ત્યારે એ કેટલીક વખતે ભૂલી જાય છે કે એનામાં પણ દોષ છે. ભાઈ સાહેબ, એનું શું કહેવું છે! એને પ્રકૃતિએ એને ઘડીને તો હાથ ધોઈ નાખ્યા છે. આંખો તો જાણે હરણની જ જોઈ લ્યો. વર્ણ ગુલાબી અને મોઢું હસમુખો. દાડમના બી જેવા તો દાંત છે, પણ પગે જરા લંગડાય છે.

પાડોશીને દેખો! પહેલાં તો એને ખૂબ માથે ચડાવ્યો, પણ પાછળથી એક એવી વાત કરી દીધી કે માથે ચડાવ્યા ઉપર પાણી જ ફરી ગયું. કોઈની સ્તુતિ અને પ્રશંસા કરવી તો કહેવી? એવો તો સ્વચ્છ રહે છે કે એનાં કપડાં તો જાણે બગલાની પાંખો! જોઈ લ્યો. એક પણ માખી એના ઉપર બેસતી નથી. ધૂળ-માટીની એક રજ દેખાતી નથી. કાળા ડાઘનું તો નામનિશાન પણ નહીં. રોજ બે વખત ન્હાય છે અને બન્ને વખત કપડાં બદલે છે. ભલેને બહારથી આટલો સ્વચ્છ રહેતા ત્યાંય ઘરમાં એ ગંદુ-ગંદુ

દિવસના વાસણોય સાફ કરતો—કે કરાવતો નથી ઘરમા મુશ્કેલથી અઠવાડિયામા એક વખત ઝાડુ કાઢતો હશે " લ્યો, જોઈ લ્યો, પ્રશસા કરનાર એને લઈ આવ્યો ને ધરાતળ ઉપર પડેલા સારા શબ્દોમા સ્વચ્છતાની વાત ગભરાવી અને માર્યો ધક્કો તે સારીયે પ્રશસા ધૂળમા ભળી ગઈ

મને જાતઅનુભવ છે એક ભાઈ આવ્યા અને કોઈ એક શેઠ અગે વાતચીત દરમ્યાન બોલ્યા "શુ શેઠ છે, લક્ષ્મી તો એમના ઉપર પૂર્ણરૂપે પ્રસન્ન થયા છે પેઢીઓથી એણે ગાદી જ વામ કર્યો છે ચાર ચાર તો મોટરો છે કલકત્તા, દિલ્હી, મુબઈ જેવા શહેરોમા મોટા દુકાનો ચાલે છે, પાચ પુત્રરત્નો છે અને એ બધાય કમાણીની કળામા નિપુણ છે ઘરમા પ્રેમ પણ સારો છે ભર્યું ઘર છે અને ઘરમા કશી જ ખટપટ નથી બધા ભાઈઓ એક બીજા માટે મરી છૂટે છે પૈસો ઘણો પણ ઉદારતાનો અભાવ છે સમાજના કામ માટે કઈક લેવા જઈશુ તો દશ તો ચક્કર—ધક્કા ખવડાવશે અને અતે આફ ના સુણાવી દેશે પોતાના વિલાસ પાછળ તો હજારો ફૂકી દેશે પણ ધાર્મિક કાર્ય માટે તો સો રૂપિયા પણ કાઢશે નહી "

સપત્તિ અને સપની પ્રશસા ગાઈને શેઠ પ્રત્યે કેટલી પ્રીતિ જગાવી હતી અને વ્યકિતત્વની છાપ પાડી હતી, પણ પાછળના વાક્યે એના ઉપર પાણી ફેરવી નાખ્યુ જ્યારે કોઈ વિદ્વાનની સ્તુતિ કહેશે " અહા, કેટલા વિદ્વાન છે એ! મોટા-મોટા પ્રોફેસરો પણ એમની સામે કોઈ ચીજ નથી; સસ્કૃત તો એકધારુ બોલી શકે છે પ્રાકૃત ઉપર સારો કાબૂ છે વ્યાકરણ, સાહિત્ય , કાવ્યનો એકેય ખૂણો બાકી રહ્યો નથી કે જ્યા એમણે સ્પર્શ ન કર્યો હોય દર્શન અને ફિલસૂફીમા ખૂબ ઊડા ઊતર્યા છે એમની પ્રતિભાને જોઈ દગ થઈ જવુ પડે છે જાણે કે સાક્ષાત્ સરસ્વતીના પુત્ર જ ન હોય " પણ છેલ્લે કહેશે " વિદ્વાન તો પૂરા છે પણ વ્યવહારકુશળતાનો અભાવ છે ત્રણ પૈસાનુ કાર્ડ લખશે તો એ પૈસા પણ હિસાબમા લખશે " વિદ્વાનની પ્રશસા કરી જે પ્રભાવ પાડ્યો હતો પણ છેલ્લા વાક્યે એ પ્રભાવને સમાપ્ત કરી દીધો આ છે ગુણ દોષ—દૃષ્ટિ, જેમા આદમી પહેલા ગુણો ગાય છે પણ આખરે એક એવો દોષ બતાવી દે છે કે જેથી સારાયે ગુણનો પ્રભાવ સમાપ્ત કરી નાખે છે

આવી વ્યકિત જ્યારે કોઈ નેતાની વાત કરશે તો કહેશે " અહા, શુ એમનો પ્રભાવ છે? જ્યા ઊભા થાય છે, વગર બોલાવ્યે પચાસ—સો આદમીઓ આવી ઊભા થઈ જાય છે, સારાયે સમાજ ઉપર એમનો પ્રભાવ

છે એક ઇશારાએ હજારો આદમીઓ જાન દેવા તૈયાર થઈ જાય છે. ફાળો એકઠો કરવો હોય તો એમને સાથે લઈ જાઓ. જ્યાં કોઈની આશા નહીં હોય ત્યાં થેલીઓ ભરી-ભરીને લઈ આવશે. એકવાર પૂરગ્રસ્તો માટે સભા યોજવામાં આવી. પૂરા દસ વકતા હતા. બધાયે એક-એકથી વધીને ભાષણો કર્યાં પણ કોઈના ખિસ્સામાંથી એક પૈસો નીકળ્યો નહીં. આખરે આ મહાશય ઊભા થયા કે ફક્ત પાંચ જ મિનિટમાં હજારો રૂપિયા ખણખણતા બહાર નીકળી આવ્યા. સ્ત્રીઓએ તો પોતાના દાગીના ઉતારી-ઉતારીને ફેંકી દીધા. સમાજ ઉપર તો એમનો આવો સુંદર પ્રભાવ છે પણ ઘરમાં ભિખારી બની જાય છે. શ્રીમતીજી તો માથાના મળ્યાં. આ એક કહેશે તો પેલી ચાર પરમ્પરાઓ સંભળાવશે. બસ ધોવાઈ ગયો બધો પ્રભાવ! નેતાગીરીના રુઆબ જમાવ્યો અને એમની ધૂળ પણ કાઢી નાખી.

આવા ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ ધરાવતા કોઈ આદમીને તમે કોઈ તપસ્વી સંત અંગે પૂછશો તો કહેશે : કેવા એ તપસ્વી છે? અમારામાં તો એક ઉપવાસ પણ થતો નથી પણ એ તો ભાઈ વીસ ત્રીસ ખેંચી કાઢે છે. પાછી એમાં કોઈ જાતની ઉણપ નહીં. ત્રીસમા ઉપવાસને દિવસે એમને જોશો તો એમના ચહેરા ઉપર બસ પ્રસન્નતા જ દેખાશે. જાણે કે એમને એની ખબર જ નહીં હોય કે એમને આજે ત્રીસમો ઉપવાસ છે. આવા તપસ્વી શોધ્યા નહીં જડે. આ તો થયો એનો ઊજળો પક્ષ, હવે જોઈ લો એનો બીજો પાસો.

આટલું તપ તો કરે છે પણ મન ઉપર પૂરો કાબૂ નથી. શરીર તપમાં રહે છે પણ મન તો ખાવામાં રહે છે. તપની સાથે તેજો લેશ્યા પણ ઓછી નથી. નાની એવી ભૂલ થઈ કે બસ એ તો અંગારા જ વિખેરશે. આત્મા શું આવા તપથી પવિત્ર થતો હશે! તપ શું છે એ ફક્ત ભૂખ્યો મરવાનું છે!

આ તો ગુણ-દોષ દૃષ્ટિ જેઓ ધરાવતા હોય છે તેવા આદમીઓ પણ જોખમી હોય છે. એના થકી થતી પ્રશંસાથી પણ સાવધાન રહેવું પડે છે. પહેલાં તો પ્રશંસાના પુષ્પો પાથરશે અને પાછળથી એક જ પ્રહાર એવો કરશે કે એ પુષ્પો ક્યાંય ઊડી જશે અને જમાવેલો-જામેલો પ્રભાવ એક જ મિનિટમાં માટીમાં મળી જશે.

આત્મ-દૃષ્ટિ

આત્મ દૃષ્ટિનું બીજું નામ સ્વદોષ-દર્શન. આ દૃષ્ટિ દ્વારા સાધક

પોતાને જુએ છે બહારનુ જોતાં–જોતા તો સારુ ય જીવન વીતી ગયુ. પણ જરા અંદરની તરફ પણ જોઈ લ્યો બીજાના ગુણ-દોષ તો ખોળ્યા પણ કદી પોતા ભણી જોયુ કે મારામા કયા ગુણદોષ છે? બીજાના ચોપડાઓ તો તપાસ્યા પણ પોતાનો ચોપડો ખોલીને કદી જોયુ? કુશળ વેપારી પ્રતિદિન પોતાનો ચોપડો તપાસી જાય છે, બીજાના ચોપડા જોનાર-તપાસનાર વેપારી આજ સુધીના ઈતિહાસમા કદી સફળ થયો હોય એવુ દેખાયુ નથી હા, તો બીજાના દોષો તરફ નહી પણ પોતાના દોષો ભણી પણ આંખોને વાળી જુઓ તો ખરા બીજાના દોષો જોવા પાછળ તો મનુષ્યની આંખો ગીધ જેવી તેજ બની જાય છે, પરંતુ પોતા ભણી જોવા માટે તો એની પાસે માખીની આંખ પણ નથી

દર્પણમા જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણુ એ લક્ષ્ય હોય છે કે એમા પોતાનુ પ્રતિબિંબ જોઈ મો પર લાગેલા કાળા ડાઘને ભૂંસી નાખીએ-લૂછી નાખીએ તેવી જ રીતે આપણી દૃષ્ટિ અંતર્મુખ બનવી જોઈએ આપણે આપણી ભૂલો તરફ દૃષ્ટિ દોડવતા થઈએ જ્યારે પણ કોઈની ટીકાના શબ્દો આપણા કાન સાથે અથડાય અને આપણુ મન પણ એ ટીકામા ભળે ત્યારે તે જ ક્ષણે તમારા મનના વેગને થંભાવી દો, એને પોતા ભણી વાળી લ્યો પછી મનને કહો કે બીજાનુ નહી, પોતાના દોષોનું ગીત ગાઓ, પોતાની ભૂલોને જ જુઓ, એનુ પરિમાર્જન કરો જ્યારે આવી આત્મ-દૃષ્ટિ તમને મળી જશે ત્યારે તમારુ મન જાતે જ ઊડી ઊઠશે.

રે ચેતન પોતે તૂ પાપી, પરના છિદ્ર ચિતરે રે તૂ
નિર્મળ હેય કરમ કર દમ, શુ નિજ ગુણ અંબુ નિતાર રે તૂં
જેમ તેમ કરવા શોભા આપણી, આ જગ માહે દિખાવે તૂં
પ્રગટ કહાવે ધર્મનો ધોરી અંતર ભર્યો વિકાર રે તૂ ॥

ભારતનો એક સંત કેટલું માર્મિક ઉપરની લીટીઓમા કહી ગયો છે! એક એક શબ્દમા આત્માની આલોચના બોલી રહી છે હુ કોઈનીય નિંદા શા સારુ કરવા જાઉ? મારો આત્મા પોતે જ દોષોના ભારથી દબાઈ ગયો છે. કવિનુ મન પશ્ચાત્તાપનાં અશ્રુબિંદુઓથી ભીજાઈ રહ્યુ છે "અરે, ચેતન, તુ પોતે જ પાપી છે, પછી શા માટે બીજાના દોષો જોવા દોડી જાય છે? જો તુ શુદ્ધ બનીને સાધના કરે છે તો પોતાના ગુણોના પાણીને સાફ કરી શકે છે અને જેમ તેમ કરીને પણ તુ પોતાની સરસતાનુ પ્રદર્શન કરવા

ચાહે છે બહારની આંખોમાં તું સંત બની રહ્યો છે પરંતુ અંદર તો વિકાર અને વાસનાઓ ભરી પડી છે

આ છે સાધકની આત્મ-આલોચનાભરી આત્મદૃષ્ટિ જેના વડે સાધક બીજાની નહીં પણ પોતાની જ આલોચના કરવાનું શીખતો હોય તો આલોચના કરો. જૈન દર્શન એ માટે ના પાડતું નથી પણ આલોચના કોની હોય પોતાની કે બીજાની? એ જ સવાલ સામે આવે છે પર-આલોચનાથી તો તમે જીવનના દુઃખોમાં વધારો કરશો અને સ્વઆલોચનાથી જીવનનું પરિમાર્જન કરી શકશો જૈન દર્શન તો સ્વઆલોચનામાં વિશ્વાસ ધરાવે છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે –

प्रश्न—आलोयणाए णं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

उत्तर—आलोयणाए णं माया नियाण मिच्छा दंसणसल्लाणं मोक्ख-मग्ग-विग्घाणं अणंत संसार वद्धणाणं उद्धरणं करेइ। उज्जुभावं च जणयइ। उज्जुभाव पडिवन्ने य णं जीवे अमाई इत्थीनपुंसगवेयं च न बंधइ। पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૫

આલોચના જીવનનું કલ્પવૃક્ષ છે શિષ્ય આલોચના અંગે પ્રશ્ન કરે છે "પ્રભો આલોચના દ્વારા આ આત્મા કયા લોકોત્તર ગુણને મેળવે છે?" શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે "આલોચના આત્મામાં રહેલા માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્ય કાઢી ફેંકી દે છે આ મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે માયા નિદાન અને મિથ્યા દર્શન શલ્યથી રહિત થઈ જીવ આત્મા અનંત સંસારનાં બંધનોમાંથી વિમુક્ત થઈ જાય છે"

આ તો સ્વ-આલોચના એ મોક્ષનું પ્રવેશદ્વાર છે ત્યારે પર-આલોચના નરકના ખાડા ખોદે છે આલોચના એવી થવી જોઈએ કે આપણે આપણા જીવનની કાળાશને પ્રગટ કરી ધોઈ શકીએ. એક કવિની નીચેની લીટીમાં આલોચનાનું આ જ રૂપ દેખાય છે –

प्रभु मतिहीन दीन सुखवंचित पापी कुटिल लबारो।
देत नाहि मति एको नाथ, तुम अपनो हि विरद विचारो॥
कारण मैं दीनो तुम चरणारो॥

આચાર્યશ્રી માધવમુનિજી મ ફરમાવે છે આચાર્યશ્રીએ પ્રત્યેક શબ્દમાં પ્રભુ સમક્ષ પોતાનુ હૃદય ખોલીને રજૂ કરી દીધુ છે હુ મતિહીન છુ, વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞાનો મારામા અભાવ છે દૈત્ય-ભાવ મારામા ભર્યો પડયો છે અને સાધકનો તો ફકત વેશ જ મારી પાસે છે, સાધનના નામે ફકત વેપ-પૂજાને મે પ્રોત્સાહન આપ્યુ છે મારામાં આધ્યાત્મિક પ્રકાશનો અભાવ છે હૃદય ગુફામા પાપનો અ ધકાર છવાઈ રહ્યો છે

તો આલોચના કરવામા સ્વદોષના દર્શનની કામના હોવી જોઈએ પાપની આલોચના થવી જોઈએ અને પુણ્યને છુપાવવુ જોઈએ પણ આજે તો ઉલટી ગ ગા વહે છે દાનના શિનાલેખો લખાય છે અને પાપને એ શિલા તળે છુપાવાય છે

અષાઢી ગગનમા જ્યારે મેઘભર્યા કાળા વાદળો ઉમટી આવે છે, ત્યારે એમની જોશીલી ગર્જના સાભળી મોર કળા કરવા નાચવા લાગે છે જ્યારે દુનિયાની આખો એની ર ગ-બેર ગી ચિતરાયેલી પાખોને નીરખે છે ત્યારે મોરની આખો કયા હોય છે? એની આખો હોય છે પોતાના પગ તરફ જ એ પોતાની પાખોના ર ગભર્યા સૌન્દર્ય પર ગૌરવ કરતો નથી, પર તુ પોતાના પગની કુરૂપતા ઉપર એનુ મન રડી પડે છે તેમ દુનિયાની આખો તમારી તરફ હોય, હજારો મોએ તમારી પ્રશ સા-સ્તુતિ ગવાઈ રહી હોય ત્યારે તમારી દૃષ્ટિ પોતાની બુરાઈઓ તરફ જ રહેવી જોઈએ પોતાના દોષો તરફ જ દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે મનુષ્યે દોષજ્ઞ બનવુ જોઈએ દોષજ્ઞ એટલે પોતાના દોષોને જાણી લેવા તે બીજાની પીઠ જોવી તો સરળ છે પણ પોતાની પીઠ જોવી બહુ મુશ્કેલ કામ છે તેવી જ રીતે આપણે બીજાના દોષો તો ઘણી ઝડપથી જોઈ લઈએ છીએ પણ પોતાની આખે પોતાના દોષ જોઈ શકતા નથી સ્વદોષ દર્શનથી આપણને મોટામા મોટો લાભ છે કે આપણે આપણી નબળાઈનુ માપ કાઢી શકીએ છીએ એના સારુ જરૂર છે આપણે આપણી દૃષ્ટિને અ તર્મુખી બનાવતા થઈએ, પોતાને જ નિરખીએ અ તર્દૃષ્ટિ મેળવીએ આતર-સૌ દર્યને જ જોતા શીખીએ

એક વખતની વાત છે શ્રાવણની રૂમઝુમ વર્ષાએ પ્રકૃતિને નવુ જ સૌન્દર્ય સમર્પિત કર્યુ હતુ ચારેય બાજુ લીલુ છમ દેખાતુ હતુ પૃથ્વી અને પર્વતોએ લીલી ચાદર ઓઢી હતી પર્વત-માળાઓમાથી અહી-તહી

કલ–કલ નિનાદ કરતાં ઝરણાં વહી રહ્યાં હતાં. એવી પ્રકૃતિના ખોળે એક નાનકડી ઝૂંપડીમાં અધ્યાત્મ–યોગી આનંદઘનજી સાધનામાં લીન થઈને બેઠા હતા. એમનો એક શિષ્ય બહાર ઊભો હતો. પ્રકૃતિનું મનોહર સૌન્દર્ય જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આનંદમાં ને આનંદમાં એ બોલી ઊઠયો : ગુરુદેવ, બહાર પધારો. જુઓ તો ખરા કે પ્રકૃતિનું કેવું મોહક સૌન્દર્ય છવાઈ ગયું છે ! સાધનારત આનંદઘનજીના કાને આ શબ્દો અથડાયા. એમણે કહ્યું : વત્સ, અંદર આવો અને અહીંનું સૌંદર્ય જુઓ. બહારનું સૌન્દર્ય તો અનેક વાર જોઈ ચૂકયા છીએ પણ હવે જરા અંદર ડુબકી મારો ત્યાંનું સૌન્દર્ય જુઓ.

હા, તો તમે પણ તેવી જ રીતે અંદરનું સૌન્દર્ય જોતાં શીખો. તમે તમારી જાતને તપાસો અને પરખ કરો પછી આલોચનાના આ બાહ્ય શબ્દો તમારા ઉપર કોઈ અસર કરી શકશે નહીં. તમે જો દુનિયાના સંકેતો પ્રમાણે જ ચાલો છો અને તમારી પોતાની કોઈ જ દૃષ્ટિ નથી તો તમે તમારી શક્તિ ખોઈ બેસશો. આલોચકોના સંકેતો પ્રમાણે જ જો તમે ચાલતા રહેશો તો તમારી સ્થિતિ પેલા ઘડિયાળના પેંડલ જેવી ઉપર નીચે થતી રહેશે. એટલે કે તમે તમારી મનની સ્થિરતાને ખોઈ બેસશો. અમેરિકાના ભૂતપૂર્વ પ્રેસિડેન્ટ સ્વ. લિંકને પોતાના વિરોધીઓને જવાબ વાળતાં કહ્યું હતું કે જો હું મારા અંગે લખાયેલી આલોચના અને આરોપોને વાંચતો જ રહું તો આ જીવનમાં મારા માટે બીજું કોઈ કામ જ નહીં રહે. સિવાય કે હું એ બધાયના જવાબ વાળતો રહું.

તો તમે અગર આત્મશાંતિ કાયમ રાખવા માગતા હો તો વિરોધીઓની આલોચનાથી ગભરાશો નહીં, મુંઝાશો નહીં. તમે આત્મસ્થ બનો અને પોતાથી જ પોતાની દૃષ્ટિને વાળતાં શીખો તો આત્મ–શાન્તિનો લહેરાતો સાગર તમારી નજીક જ હશે.

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ

૩૫. ઇચ્છાઓ પર બ્રેક મૂકો

માણસના મનમા હજારો ઇચ્છાઓ હોય છે મન તો એક વિરાટ સાગર છે, જેમા પ્રતિક્ષણ ઇચ્છાઓ રૂપી લ્હેરો આવતી જ જાય છે પણ એ ઇચ્છાઓની લહેરોને રોકતા શીખો, બ્રેક વગર તો જીવન જોખમમા મૂકાશે કલ્પના કરો કે તમે કયાક જઈ રહ્યા છો રસ્તામા ટેકસી મળી, ટેકસીને જોતા જ તમારા પગ મદ ગતિ બની જશે તેમાય મુબઈની તો વાત જ ન પૂછો અહી તો ચાર ડગલા ચાલતુ હશે તોય ટેકસી, ટ્રામ કે બસની રાહ જોશો બસની પ્રતીક્ષામા ભલેને પછી અડધો કલાક નીકળી જાય અને પગે ચાલીને જવામા તો ફકત પદર જ મિનિટનો સમય લાગે તેમ છે, આજે માણસની પુરુષાર્થ પર શ્રદ્ધા જ સમાપ્ત થઈ ગઈ છે. શહેરોની વાત બાજુએ મૂકીએ તો પણ ગામડાના ખેડૂતો, જેઓ પહેલાં ૫–૭ ગાઉ તો હસતે મોઢે ચાલ્યા જતા હતા, તેઓ પણ હવે સાઈકલ રાખવા લાગ્યા છે

હા, તો ટેકસી ભાગી કે તમારા પગ અટકયા સકેત મળતા ડ્રાઈવરે ટેકસી થોભાવી તમે બેસવા લાગ્યા ત્યા જ પેલાએ કહ્યું કે ભાઈ, તમે ખુશીથી બેની શકો છો પણ મોટરને બ્રેક નથી હવે તમે જ કહો કે તમે મોટરમા પગ મૂકશો કે પાછા ફરશો ? તમને જો એ મફતમા લઈ જાય તો પણ શુ તમે જવા ઇચ્છશો ? નહી તમે એવી મોટરમા બેસવાનો સ્વીકાર નહી કરો, કારણ કે તમે જાણો છો કે બ્રેક વગરની મોટરમા બેસવુ જોખમ ભરેલું છે

આજના માણસોને ઇચ્છાઓ ઉપર નિરોધ (બ્રેક) નથી એટલા માટે જ તો અકસ્માત (એકસીડેન્ટ) થયા કરે છે સામાજિક અશાતિનુ મૂળ તપાસો તો જણાશે કે એની અદર માનવ–મનની અનિયત્રિત ચાહનાઓ

જ કામ કરી રહી છે એટલા જ માટે તો એક બાજુ ધાનના ભંડારોમાં ધાન સડે છે જ્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માનવીઓ છે જેમને બે ટંક પૂરું ખાવા પણ મળતું નથી. એક બાજુ ધનિક લોકો પાસે વસ્ત્રોના ઢગલા ભર્યા પડ્યા છે બહેનો પાસે એટલી બધી સાડીઓ છે કે તે વિમાસતી રહે છે કે આ રંગની સાડી પહેરું કે તે રંગની? જ્યારે બીજી બાજુ ભારતમાં એવી પણ સ્ત્રીઓ છે જેની પાસે લજ્જા ઢાંકવા માટે પણ પૂરતાં વસ્ત્રો નથી. અરે એમની પાસે બદલવા માટે બીજી સાડી કે વસ્ત્ર સુદ્ધાં નથી. આ વિષમતા કેમ આવી? જ્યારે માનવીની તૃષ્ણા અસીમ બને છે અને એક બાજુ વિપુલ સંગ્રહ ઊભો થાય છે તો સ્વભાવતઃ જ બીજી બાજુ તેટલો અભાવ પડવાનો જ.

દૂર ન જતાં આપણે મુંબઈને જ લઈએ. એક બાજુ વિશાળકાય—આકાશને સ્પર્શતાં ઊંચાં-ઊંચાં ભવનોની હારમાળા ઊભી છે જેમાં લક્ષ્મીના પ્રિય પુત્રોનો આવાસ રહે છે જેમનાં ભવનો રેડિયોના સંગીતના મધુર સ્વરો વડે ગૂંજી રહ્યાં છે ત્યારે બીજી બાજુ એવા પણ માણસો છે જેમને મકાનના નામે ઘાસનું ઝૂંપડું પણ નથી. ગામડાંઓમાં જમીનદારો પાસે એટલી જમીન છે કે તેઓ એનો પૂરો ઉપયોગ પણ કરી શકતા નથી. પણ હવે તો ભારત સરકાર જાગીરદારી અને જમીનદારીને નાબૂદ કરી રહી છે તેમ છતાં ય એક આદમી પાસે સેંકડો વીઘા જમીન છે ત્યારે બીજી બાજુ એવો એક ખેડૂત છે જેની પાસે ચાર પેટ ભરવા માટે ચાર વીઘા જમીન પણ નથી. સાચું કહેવામાં આવે તો ભારતનું આ ઐશ્વર્ય નહીં પણ કલંક છે. એક તરફ લોકો રોટી માટે તડપી રહ્યા છે ત્યારે બીજી તરફ સોનાની ઈંટો જમીનમાં દાટી રહ્યા છે.

જ્યારે એક બાજૂ અતિ સમૃદ્ધિ હોય છે અને બીજી તરફ અભાવ પડે છે ત્યારે નિશ્ચિત રીતે જ ક્રાંતિની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠે છે. સમાજ આખરે સમાજ છે. બધા માણસોને એક જ કોટિમાં મૂકી શકાય નહીં. થોડી ઘણી વિષમતા તો કાયમ રહેવાની જ. પણ એ વિષમતા અમુક મર્યાદામાં રહેવી જોઈએ. એમ તો વિષમતા આપણી આંગળીઓમાં પણ છે. કોઈ નાની છે તો કોઈ મોટી છે પણ જમતી વખતે બધી ભેળી થઈ જાય છે. કોઈની લંબાઈ જમવામાં બાધક થતી નથી. પણ કલ્પના કરો કે એક આંગળી પ કંપની થઈ જાય તો ભોજન ભારે થઈ પડશે. ભોજનમાં તો બધા બરાબ

વાસીઓએ સમાન રહેવુ જોઈએ ભારતનુ એક બાળક પણ ભૂખ્યુ સૂવુ જોઈએ નહી

હા, તો તમે મનખાની દોડને સીમિત કરો અતિ સગ્રહના પરિણામ પણ બહુ ગભીર આવે છે પેલો ફુગો હવાનો સગ્રહ કરીને જ ઉપર ઊડે છે પણ જે હવાએ એને ઉપર ઊડવામા મદદ કરી, મનોરમ આકાશમા ઉડ્ડયન કરવાનુ બળ આપ્યુ તે જ હવાનો સગ્રહ જો મર્યાદા કરતા વધુ થઈ જાય તો ઉડાડનારી હવા જ એ ફુગાની જીવન-લીલા સમાપ્ત કરી નાખે છે બીજી તરફ લોટ (આટો) અને શાકમા મીઠુ નાખવુ જરૂરી છે એના વિના રોટલા ફિકકા લાગશે અને શાકમા કાઈ સ્વાદ નહી આવે, પણ એ જ મીઠુ જો પ્રમાણથી વધુ નખાઈ જાય તો એનો સ્વાદ જ બગડી જાય છે, માટે અતિ સગ્રહ અશાતિને જ નિમત્રે છે

તમે ટ્રેન અથવા ટ્રામમા મુસાફરી કરો છો પણ તમે જો બિસ્તરો ફેલાવી ચાર આદમીની જગ્યા રોકી લ્યો તો સઘર્ષ જરૂર થવાનો જ ચાર આદમીની જગ્યા રોકી પોતે એકલા જ બેસવુ એ કાયદા વિરુદ્ધ છે, તેમ ચાર આદમીઓના રોટલા ઉપર પોતે એકલો જ અધિકાર જમાવી બેસે તો શુ એ કાનૂનસમત ગણાશે ?

ઇચ્છા પર માણસનો અધિકાર રહે છે ત્યા સુધી તો કોઈ ચિતા નથી, પણ માણસ ઉપર જ્યારે ઇચ્છાઓનો અધિકાર થઈ જાય છે ત્યારે સમજી લ્યો કે ગાડી પાટા બહાર છે ધવલ શેઠની તૃષ્ણા જ્યારે મર્યાદાથી બહાર ગઈ ત્યારે એણે શ્રીપાલને સાગરની શીતળ આગમા ધકેલ્યો હતો એક દિવસ એવો પણ આવ્યો કે શ્રીપાલની હત્યા માટે એ જ્યારે આગળ વધ્યો, તો શ્રીપાલ તો બચી ગયો અને ખુદ ધવલ શેઠની જ જીવન-યાત્રા સમાપ્ત થઈ ગઇ ધવલ શેઠની હત્યા કોણે કરી ? કહેવુ પડશે કે ધવલ શેઠની તૃષ્ણાએ જ એની ઇહલીલા સમાપ્ત કરી ધવલ શેઠની ઉમર ઘણી હતી એ જિદગીના સાઠેક વર્ષ પાર કરી ચૂક્યા હતા, તો પણ એની તૃષ્ણાનો પાર ન આવ્યો, જેમ જેમ મૃત્યુદ્વારે પહોચતો ગયો તેમ-તેમ એની તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ શરીર વૃદ્ધ થઈ જાય છે પણ ઇચ્છાને વૃદ્ધાવસ્થા કદી આવતી નથી. એટલા માટે ભારતના સત કવિ સુરદાસ કહે છે

तृष्णा तू न गई मेरे मन से ।
पाके केस जन्म के साथी ज्योति गई नैनन से,

पग थाके, कर कंपन लागे लाज गई लोकनसे
री तृष्णा ! तू न गई मेरे मन से ॥

એક સંત કવિ બોલે છે : આ શરીરની બધી શક્તિઓ એક પછી એક વિદાય લઈ રહી છે. બાળપણના સાથી જેવા દાંત પણ પડી ગયા છે. એક દિવસ એવો હતો કે જ્યારે કાળી કેશવાળી કાળા ભમરની પેઠે શિરની શોભામાં વૃદ્ધિ કરતી હતી. આજે ચાંદીની જેમ એ શ્વેત થઈ ગયા છે. આંખોની જ્યોતિ પણ વિદાય લઈ રહી છે. જે આંખો વડે પહેલાં નાની સોય પણ એક જ સેકન્ડમાં પરોવી શકતો હતો, આજે સગો પુત્ર પણ પાસે આવે છે ત્યારે પૂછવું પડે છે કે કોણ છે? જે પગ વડે દાડામાં વીસ-વીસ માઈલ ચાલી લેતો હતો, આજે ઘરનો દરવાજો પણ ઓળંગાતો નથી. સૌને ઘડપણ આવે છે પણ રી તૃષ્ણા, તારો કેવો ગજબનો છે. શરીર જરાને લીધે જર્જર બને છે ત્યારે તને જુવાની આવી રહી છે.

માણસ પૈસા વડે તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માગે છે પણ પૈસા વડે તૃષ્ણા શમાવવાનો પ્રયત્ન તેવો જ છે જેવો કે પેટ્રોલ વડે આગ બુઝાવવાનો. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આજ સુધી પેટ્રોલથી અગ્નિ કદી બુઝાયો નથી તેમ પદાર્થો દ્વારા માનવ-મનની તૃષ્ણા સમાપ્ત બની નથી. એક વિચારકે કહ્યું છે કે તૃષ્ણાળુ માણસની આંખોને કાં તો સંતોષ ઠારશે અથવા તો પછી મસાણની માટી.

સુખ પૈસા માગતું નથી. કારણ કે પૈસામાં સુખ હોત તો તીર્થંકર અને ચક્રવર્તી એનો ત્યાગ ન કરત. આ તરફ તમે પૈસા વડે કોઈ પ્રત્યેક વસ્તુ મેળવી શકતા નથી. પૈસા વડે ફાઉન્ટન પેન ખરીદી શકાશે પણ પૈસાથી લેખન-કળા નહીં ખરીદી શકો. પૈસાથી તમે ચશ્મા ખરીદી શકો પણ પૈસાથી આંખ નહીં મેળવી શકો. પૈસા વડે તમે પકવાન્ન-ફ્રૂટ ખરીદી શકો છો પણ પૈસાથી પાચન તો નહીં જ. પૈસો તમને રોટલો આપશે પણ એના વડે ભૂખ કદી ખરીદી શકાશે નહીં. તો પછી માનવ શા સારુ હાથ ધોઈને એની પાછળ પડ્યો છે?

પૈસા વડે માનવ પોતાની કામનાને પૂરી કરવા માગે છે પણ તૃષ્ણાની પૂર્તિ પૈસો કરી જ શકતો નથી. હા, સંતોષ તૃષ્ણાને જરૂર શાંત કરી શકે છે. જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે એના માટે સંપત્તિ સદા અલ્પ જ રહેશે. એક ભાઈ યુરોપ ગયા હતા. ત્યાંનો અનુભવ સંભળાવતાં કહ્યું કે એક અંગ્રેજ સંપત્તિસંપન્ન હતો. એ ભાઈ એને મળી આવ્યા. બીજે જ દિવસે એમણે

છાપામા વાચ્યુ કે એ સજ્જને ગોળી ખાઈને આત્મહત્યા કરી રિપોર્ટમા લખ્યુ હતુ એના ટેબલ ઉપરથી એક ચિઠ્ઠી મળી જેમા એણે પોતાની આ ત્મહત્યાનુ કારણ બતાવતા લખ્યુ હતુ કે મારી સમસ્ત સપત્તિ બરબાદ થઈ ગઈ મારી પાસે ફક્ત બે કરોડ પૌડ સિવાય બીજુ કાઈ બચ્યુ નહોતુ એટલે લાચાર થઈને હુ આત્મહત્યા કરવા તરફ પ્રેરાયો છુ

એના માટે બે કરોડ પણ ઓછા હતા જ્યારે ભારતીય સત માટે બે રૂપિયા પણ વધુ છે, એટલે જ તો એ એનો પણ ત્યાગ કરી અકિચનવૃત્તિ ધારણ કરે છે મહાત્મા ગાધીએ એકવાર કહ્યુ હતુ કે " જેને આવશ્યકતા પ્રમાણે મળી ગયુ છે, છતા એને સતોપ નથી તો સમજવુ જોઈએ કે એ આદતનો ગુલામ છે અને વૃત્તિની ગુલામીથી વધીને બીજી કોઈ ગુલામી નથી " એક ભિખારી છે, એ રોટી માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે કયાયથી સૂકો રોટલો પણ એને મળી જાય તો તેથી એ સતોપ માને છે રાજી થઈ સો-સો આશિર્વાદ દેતો જશે જ્યારે અમીર-ધનવાન મીઠાઈ અને મુરબ્બો ખાવા છતા પ્રસન્ન નહી થાય દિવસે એને ચેન નથી, રાત્રે એની આખોમા સુખની નિદર નથી કારણ એને સતોપ નથી

આજે ફકીરોમાં તમને સતોષ જેવી ચીજ જોવા મળશે, જેની પાસે પૂરી સાધન-સામગ્રી પણ નથી તો પણ એમના મો પર ચમક છે-પ્રસન્નતાની રેખા છે ત્યારે બીજી બાજુએ લાખો નહી, કરોડોની સપત્તિ હોવા છતા પણ મનમા એક પીડા છે-રોગ છે, મો પર આનદનુ સ્મિત પણ નથી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો શ્રીમતોના વિશાળ પ્રાસાદો પાસેથી પસાર થયો ત્યારે એણે એક અવાજ કર્યો કે, " ધની લોકો, જો તમારા હૃદયમા સતોષ હોત અને અમ લોકો (ભિખારીઓ)મા આત્મ-ગૌરવ હોત તો સસારમા સ્વર્ગ હોત ભીખ માગવાની પ્રથા જ રહેત નહી. પણ સત્ય તો એ છે કે ધનવાનોમા તો સતોપવૃત્તિ નથી તેમ ભિખારીઓમા આત્મગૌરવ જાગ્યુ નથી માણસને કાલનો ભય સતોષ લેવા દેતો નથી. એના મનમા ભય છે, કે જો મારી પાસે નહી હોય તો કાલે હુ ખાઈશ શુ ? જેના મનમા દાન દેતી વખતે કાલની ચિતા છે તો સમજવુ પડશે કે એને પોતાના સ્વર્ણિમ ભાવિ ઉપર વિશ્વાસ નથી અને એણે પુણ્ય અને પાપની વ્યાખ્યા ઉપર ઠીક રીતે વિચાર જ કર્યો છે

જુઓ પેલો ઝેરી ફણીધર, જેને કાઈપણ જ્યારે ખાવાનુ મળતુ નથી તો એ ફક્ત હવા ખાઈને જ પડ્યો રહે છે તો પણ એના દેહમા દુર્બળ-

તાનું નામ નથી. પેલો વિશાળકાય ધરાવતો ગજરાજ ફક્ત સૂકું ઘાસ જ ખાય છે બદામ અને પિસ્તાના હલવા એને મળતા નથી પણ તમારા ઘરમાં તો બદામ–પિસ્તાના હલવા બને છે ટોનિક પદાર્થોનું પણ તમે સેવન કરો છો શું તમારામાં શક્તિ વધારે છે કે પેલા સૂકું ઘાસ ખાનાર હાથીમાં? (સભામાં હસાહસ)

એ નિશ્ચિત છે કે હાથીની શક્તિ જોડે માનવ–શક્તિની તુલના કેમ કરી શકાય? એની શક્તિનું એક માત્ર કારણ છે કે તે પોતાના ખોરાકની સાથે વિટામીન પણ લે છે. તમે વિચારો છો કે વિટામીનો તો અમારા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વધુ છે પણ હાથીના ખોરાકમાં જે વિટામીન છે તે એ. બી. સી. ના નથી પણ સંતોષનું વિટામીન છે. તમે એ બી. વાળાં વિટામીન તો લીધા છે પણ સંતોષનું વિટામીન તમારી પાસે નથી જે હાથીને તો જન્મમાં જ મળે છે. માટે સંપત્તિની ચાહનાએ જ તો તમને ચિંતિત કરી મૂક્યા છે. એટલે જ્યાં ચાહના છે ત્યાં ચિંતા અવશ્ય છે જ.

ચિંતાથી છૂટવાનો ઉપાય

હવે પ્રશ્ન એ છે કે સંતોષ લાવવો કેવી રીતે? પોતાની ઇચ્છાઓ ઉપર રોક મૂકવા માટે તમે તમારાથી નીચેનાઓ તરફ જુઓ. તમે અગર આર્થિક રીતે પછાત છો અને પૂરા પ્રયત્ન કરવા છતાં તમને સફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી અર્થાભાવની ચિંતા નિરંતર તમારો પીછો કરે છે તો તેવી સ્થિતિમાં તમે તમારી નજર એ લોકો ઉપર નાખો કે જેમને બે ટંક પૂરું પૂરું ખાવાનું પણ મળતું નથી. સવારે સાંપડે છે તો સંધ્યા–ટાણાની ચિંતા છે અને સાંજે ખાવાનું મળ્યું છે તો આવતી કાલની રોટીનો પ્રશ્ન તેમની સામે છે.

તમે જ્યાં રહો છો તે વાતાવરણને જરા ગંભીરતાપૂર્વક જુઓ તો તમને અનેક વ્યક્તિઓ એવી મળશે કે જેમની આર્થિક સ્થિતિ તમારા કરતાં પણ વધુ નબળી છે. તમે એમને જોશો તો તમારું મન એક નવતી ચંદન અનુભવશે. ચિંતાનાં વાદળાં હટી જશે અને તમે પોતાને નિઝામ સદૃશ લેખશો. પણ તમે જો તમારી તુલના નિઝામની સાથે કરવા બેસશો તો નિઝામ બનવાની ધૂનમાં તમે ચૂકઈને કાંઈ બની ગયા અને પછી તો તમારા ઉચિત સાધન પણ ખૂટી ગયા. માટે ચિંતારૂપી પિશાચિનીથી મુક્ત થવા માટે સદા તમારાથી નીચેના તરફ જુઓ.

એક વખતની વાત છે શેખ શાદી બહુ ભીડભરી ગભીર ઘડીઓ પસાર કરી રહ્યા હતા શેખ શાદી ફારસીના પણ મોટા શાયર હતા પણ તમે જાણો છો કે સરસ્વતી અને લક્ષ્મીને તો અણબનાવ છે જ શેખ શાદી ઉપર સરસ્વતી તો પ્રસન્ન હતી, આજે પણ એમની શાયરી દિલને હલાવી દે છે પણ લક્ષ્મીએ એમના દ્વાર કદી ખટખટાવ્યા નહોતાં

એક વખત તો તેઓ એવી તગ સ્થિતિમા આવી ગયા કે પગરખા ખરીદવા જેટલા પૈસા પણ એમની પાસે રહ્યા નહી ઈદનો દિવસ હતો. ગામના નાના-મોટા સૌ નવા પગરખા પહેરતા હતા. પણ શેખ શાદી ફારસીના તે શાયર, પોતાના ભાગ્ય ઉપર આસુ વહાવી રહ્યા હતા એ પણ એક નસીબ છે કે ગામનો માગણિયો પણ આજે નવા પગરખામા હતો પણ તેઓ પગરખા ખરીદી શકતા નહોતા વિચારોની આ ઉથલ-પાથલમા તેઓ નહાઈ રહ્યા હતા તેઓ જિન્દગીથી કટાળી ગયા એમનુ હૃદય આવા જીવન કરતા મૃત્યુને પ્રીત કરવા લાગ્યુ અને એને આલિગન કરવા માટે તેઓ ચાલી નીકળ્યા પોતાના ભગ્યને દોષ દેતા જેવા આગળ વધ્યા કે રસ્તે ચાલતા એક લૂલા તરફ એમની નજર પડી એના બન્ને પગ ઠીક નહોતા અને એ લગડાતો ઘણી મુશ્કેલીથી રસ્તો પસાર કરી રહ્યો હતો એને જોતા જ શેખ શાદીની વિચારધારાએ પલટો ખાધો તેઓ ખુદાનો લાખ લાખવાર આભાર માનવા લાગ્યા એમની ચિતાઓના વાદળા વિખેરાઈ ગયા અને પ્રસન્નતાનો સૂર્ય પ્રકાશી ઊઠ્યો એમણે વિચાર્યુ, ભલે પગરખા ન મળ્યા, પણ મારા બન્ને પગ તો સહીસલામત છે જ્યારે પેલા બિચારાને દોઢ જ ટાગ છે

હા, તો જ્યારે-જ્યારે તમારા માનસમા ચિતાની કાળી રેખાઓ ઘેરાઈ આવે અને દુખના વાદળ તૂટી પડે તો તમે નીચે જોજો નીચે જોવાના મતલબથી ભૂમિ જોવાની નથી પણ તમારા કરતા પણ વધુ નબળી સ્થિતિના લોકોને જોજો ગરીબી ગરીબના મનમા એક પ્રકારનુ હલકાપણુ લાવે છે. કારણ કે સમાન દુખીઓ વચ્ચે પારસ્પરિક સહાનુભૂતિના તાર ઝણઝણી ઊઠશે જ્યારે બે સુખી જનો વચ્ચે ઈર્ષ્યાની હરીફાઈ જામશે દુખી અગર દુખીયાને જોશે તો એના મોએથી તો સહાનુભૂતિના સ્વર નીકળશે પણ સુખના પારણે ઝુલતી બે વ્યક્તિઓ કદી એક બીજાને પ્રેમથી જોઈ શકતી નથી તેઓ અહકાર અને ઈર્ષ્યાની આગમા બળી જશે ઝૂપડુ અગર મહેલ ભણી જોશે તો પીડા અને વ્યથામા એ ડૂબી મરશે અને બીજા જ કોઈ ઝૂપડાને જોશે તો હમદર્દીના બે મધુરા બોલ કહેશે

ધારો કે તમે આર્થિક અભાવની ચિંતામાં હો તો પણ નીચેનાઓને જુઓ. કેટલાક કુપુત્રની ચિંતામાં સળગી રહ્યા હોય છે. બેટો તો મળ્યો પણ તે તમારી આજ્ઞાનું ઠીક રીતે પાલન કરતો નથી. એનાથી તમને તિરસ્કાર અને અપમાન મળે છે. તમારું મન એના પ્રત્યે ઘૃણાથી-તિરસ્કારથી ભરાઈ ગયું છે અને એથી તમારું હૃદય બોલી ઊઠે છે કે આવા પુત્ર કરતાં પુત્ર ન મળ્યો હોત તો શું ખોટું હતું? આવી ચિંતાના ઘેરા અંધારા વખતે તમને દશરથના ઘરનું સ્મરણ થઈ આવે છે. રામ જેવા વિનયી પુત્રને પામી દશરથ રાજા ધન્ય બની ગયા હતા. રામે પિતાની પ્રતિજ્ઞા ખાતર અયોધ્યાનું સિંહાસન પણ તજી દીધું. જ્યારે તમારો પુત્ર તમારી આજ્ઞા ઉપર બે પૈસા છોડવા તત્પર નથી તો તમે ખીજાઈ જાઓ છો. પણ અહીં તમે ભૂલ કરી રહ્યા છો. આવા સમયે તમે તમારી સ્મૃતિને દશરથના ઘર પરથી હટાવી લઈ ધૃતરાષ્ટ્રના ઘર ઉપર લઈ જાઓ. કૌરવકુળના સંહારક દુર્યોધનને યાદ કરો, જેની પાછળ અંધ રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે સો વખત આંસુ વહાવ્યાં હતાં. આવા સમયે કંસને યાદ કરો, કોણિક અને ઔરંગઝેબના ઇતિહાસને સ્મૃતિપટ પર લાવો. આ જ પુત્રોને કારણે તેમના પિતાઓને કારાગૃહની અંધારી કોટડીઓ મળી હતી.

જ્યારે આ દુર્જનોનો ઇતિહાસ તમારી નજર સામે આવશે ત્યારે એ વિચારી ખુશ થઈ જશો કે દુર્યોધન કરતાં તો મારો પુત્ર લાખગણો સારો છે. ભલે એ પૈસા ન આપે પણ કોણિક કંસની જેમ એણે મને કારાગૃહમાં તો પૂર્યો નથી. તમે જોશો કે આમ કરવાથી પુત્ર પ્રત્યેનો તમારો રોષ ઓછો થઈ જશે. ઘૃણાભાવ પ્રેમભાવમાં બદલાઈ જશે. એમાં કોઈ આશ્ચર્ય નહીં રહે કે પ્રેમ તમારા ઘરના ઉજ્જડ વનને વળી પાછું લીલુંછમ કરી મૂકશે.

આવી જ રીતે તમે તમારી પત્નીથી હેરાન છો. એના કટુ સ્વભાવના લીધે રોજ કજિયા-કંકાસ થયા કરે છે અને તમે વિચારો છો કે આના કરતાં તો દીક્ષા લઈ લેવી સારી. પણ આમ ઘેરથી નાસી જઈ દીક્ષાનો પથિક અહીં પણ આધ્યાત્મિક આનંદ મેળવી શકતો નથી. ચારિત્ર તો વીરોનો પથ-માર્ગ છે, ભાગેડુઓનો નહીં.

ધારો કે આવા વખતે તમારી નજર પડે છે રામાયણના અયોધ્યાકાંડ ઉપર. જેમાં વનવાસ તો મળ્યો છે રામને, પણ સતી સુકુમારી સીતા પણ

વનની ભીષણ યાતનાઓ સહેતી–સહેતી પતિની જોડે-જોડે વને–વને ભટકી રહી છે કાટા અને કાકરાના કષ્ટોને પણ એ હસ્તે મોઢે ઝીલી લે છે. વનવાસ મળ્યો હતો રામને, સીતાને નહી પરતુ પતિ–સેવા માટે સીતાએ તો સ્વેચ્છાપૂર્વક વનનો રાહ લીધો હતો પછી સીતા સમી પત્ની પામીને રામને સારુ જગલ પણ અયોધ્યા બની જાય તો એમાં શુ આશ્ચર્ય ? હા, તો તમે વિચારો છો કે સીતા રામને સારુ અયોધ્યાનુ વૈભવભર્યુ સુખ તજી શકે છે વન–વગડાના અસીમ કષ્ટો સહન કરી શકે છે તો મારી આ સીતા (પત્ની) મારા સારુ નહી સહી શકે ? અને તમારી ખીજ તો વધતી જ જાય છે

પરતુ આ ખીજનુ કારણ છે તમે ભૂલ ભરેલી પાત્ર-વરણી કરી છે. રામાયણનો અયોધ્યાકાડ ભલે તમારી સામે રાખો, પણ તમે જરા આગળ વધી ગયા એની પ્રથમ લીટીઓ વાચો કે જ્યા કૈકેયીના પુત્ર–મોહને લીધે પતિના પ્રાણ સકટમા મૂકાયા છે, દશરથના સર્વ સ્વપ્નો ભાગી પડ્યા ક્યાં તો તેઓ રામના રાજ્યાભિષેકનુ સોનેરી સ્વપ્ન નિહાળી રહ્યા હતા, રાજ-મહેલ જ નહી, પણ સમસ્ત અયોધ્યા નગરી સુખના સ્વપ્નામા હતી, પરતુ પેલી એક સ્ત્રીએ સર્વના આનદમા એક ક્ષણમા ભગ પાડી દીધો, દશરથના જીવન–મરણનો પ્રશ્ન પેદા કરનાર એ નારી હતી.

હા, તો આવી સ્થિતિમા તમે તમારી પત્નીની તુલના સીતાથી નહી અપિતુ કૈકેયી સાથે કરજો, જેણે પુત્રના મોહમા અધ બની પતિના પ્રાણુની પણ ચિતા ન રાખી આવી તુલના જ તમારા મનને શાન્તિ પ્રદાન કરશે–અને અશાતિ દૂર કરશે તમારુ મન જ બોલી ઊઠશે, આ લાખ રીતે બૂરી છે પણ કૈકેયી કરતા તો સારી છે આવા વિચારો તમારા ઘરની જે પ્રેમ ગંગા સુકાઈ ગઈ છે, એને ફરી પ્રવાહિત કરી મૂકશે માટે ચિતાની ક્ષણોમાં મનને તમે નીચેના મેદાનમા દોડાવતા શીખો એના માટે તમારે તમારી મનોકામનાઓ ઉપર બ્રેક મૂકવી પડશે ચાહના ટળી તો ચિતા પણ તે જ ક્ષણે ટળી જશે અને તમારા મનમા શાતિ–સરિતા ફરી વહેતી થશે

૩૬ અંતરનો દીપ પ્રગટાવો

પવિત્રતાની પ્રેરણા પાતા પર્વાધિરાજ પર્યુષણના દિવસો આવી રહ્યા છે પર્યુષણ પર્વનો સંદેશો છે કે અંતરનો દીપ પ્રગટાવો આજનો દિવસ કહે છે તમારા હૃદયને માંજો મનની વૃત્તિઓને સ્વચ્છ બનાવો. આ બધા માટે જ્ઞાનની મશાલ જલાવવી પડશે. કારણ એના વિના જીવનની અંધારી રાત્રે તમે આગળ વધી શકશો નહી

અજ્ઞાન અંધકાર છે જ્યારે જ્ઞાન પ્રકાશ છે તે એવો પ્રકાશ છે કે જેને તેલની આવશ્યકતા નથી તેમ નથી જરૂર વાટની. જ્ઞાન સ્વત પ્રકાશમાન છે એને અન્ય પ્રકાશની જરૂર પણ નથી. હું તો કહીશ કે જ્ઞાનનો પ્રકાશ સૂર્યપ્રકાશ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે કારણ સૂર્ય તો ફક્ત દિવસના ભાગમાં જ આપણા પથને પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે જ્ઞાન દિવસ તેમ જ રાતના એક સરખા પણ બનાવે છે કયારેક તો વળી જ્ઞાન દિવસ કરતાં રાત્રે વધુ અજવાળું આપે છે એમ પણ કહી શકાય. કારણ દિવસની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં સહજ મન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ ભણી ઓછું પ્રેરિત થાય છે જ્યારે રાત્રિના શાંત વાતાવરણમાં મન જ્ઞાન-પ્રકાશની શોધ કરતું હોય છે તેથી કહેવામાં આવ્યું છે કે —

" या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी "

સૌ પ્રાણીઓ માટે જે અંધારી રાત છે તે જ જ્ઞાનીઓ માટે પ્રકાશની ઝળહળતી રાત છે બીજી બાજુ સૂર્યનો પ્રકાશ કેવળ આંખવાળાઓને જ નહીં આંખ વગરનાને પણ પ્રકાશ આપે છે

જ્ઞાનના અભાવે આ આત્મા અનંત-અનંત કાળથી ભમતો રહ્યો છે દુઃખની અંધારી રાતમાં ઠોકરો ખાય છે એને સુખનાં દર્શન થતાં નથી. તરફ મહાપુરુષ ભગવાન મહાવીર જીવનશાંતિનો ધર્મ રસ્તો બતાવતાં કહે છે.

जावन्ति जविज्जापुरिसा
सव्वेते दुक्ख सभवा । —ઉત્તરાધ્યયન અ ૬

આ સસારના પ્લેટફોર્મ પર જેટલી અજ્ઞાન વ્યક્તિઓ છે એ સૌના ભાગ્યમા સુખની રેખા નથી ઘોડો ભલે સવા લાખ રૂપિયાનો હોય પણ એના ઉપર બેસનાર સવાર અ ધ હોય તો તે લક્ષ્ય સુધી પહોચી શકતો નથી તેવી જ રીતે ક્રિયા ચાહે તેટલી સુ દર હોય, તો પણ સાધકના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રદીપ પ્રજ્વલિત નથી તો તે સત્યનુ દર્શન કરી શકતો નથી. અધ્યાત્મ પથ પર એ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે આગમમા ક્રિયા પૂર્વે જ્ઞાનને આવશ્યક બતાવવા વીતરાગ દેવ ફરમાવે છે **"पढम नाणं तओ दया"** સાધનાના ક્ષેત્રે ક્રિયાની સાથે-સાથે જ્ઞાનનુ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

આધ્યાત્મિક જ નહી બલ્કે વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમા પણ જ્ઞાનનુ પહેલું મહત્ત્વ છે વેપાર કરવા માટે પણ પહેલા વેપારનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ. કાપડના વેપારી પાસે ગજ અને કાતર છે પણ જો એને કાપડના ભાવની ખબર નથી તો તે વેપારમા સફળ થઈ શકતો નથી તેલની પાસે ઘાણીના બળદ, તલ અને મગફળી છે તેમ છતા જો એને કાકરા અને મગફળીના ભેદની ખબર નથી તો એનો શ્રમ વ્યર્થ જશે તેવી જ રીતે જ્યા સુધી ઇન્દ્રિયધર્મ તેમ જ આત્મધર્મનુ જ્ઞાન નથી ત્યા સુધી તે સાધનાનો રસ મેળવી શકતો નથી આ આત્માએ અન ત-અન ત જન્મ અજ્ઞાનમા વિતાવ્યા છે, એવા એવા ભવો કર્યા છે જ્યા ઉ દરોનુ અથાણુ બનાવી ખવાય છે. આજે પણ સે કડો એવી જાતિઓ છે જે કીડાઓનુ રાયતુ બનાવી ખાય છે.

અજ્ઞાન પાપને જન્મ આપે છે તમે જાણતા હશો અમેરિકાની રેડ ઇન્ડિયન જાતિમાં એવો રિવાજ છે કે, સ્ત્રી તેને જ પોતાનો પતિ બનાવે છે કે, જેની ઝૂ પડીમા વધુમા વધુ માણસોનાં માથા લટકતા હોય સમાજમા પણ તેવા લોકો વીર અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે આફ્રિકાની જ ગલી જાતિઓનો એવો વિશ્વાસ છે કે કોઈના મર્યા બાદ એની કબરમા જે વસ્તુ રખાશે તે મરનારને પ્રાપ્ત થશે આ અજ્ઞાન અહી સુધી વધી ગયુ હતુ કે કોઈ રાજા કે સરદારના મરણુ બાદ એમની સ્ત્રીઓ, ગુલામો અને નોકરોને પણ મારીને કબરમા દફનાવવામા આવતા હતા જેથી રાજાને તે મળી શકે આ વિટબણાનુ કારણુ અજ્ઞાન જ જણાય છે

આ અજ્ઞાને કેટલા પાપકર્મ કરાવ્યા છે તમે સાભળશો તો કપી

જશે. ચીની જાતિમાં દર વર્ષે થોડાક નોકરોને કેવળ એટલા માટે જ મારી નાખવામાં આવે છે કે મૃત બાદશાહને પરલોકમાં નવા-નવા નોકરો મળતા રહે. આ લોકો મનુષ્યોની ખોપરીઓ વડે પોતાનું ઘર શણગારે છે અને એની ચોરી થતાં યુદ્ધ સુદ્ધાં કરવા તૈયાર થઈ જતા હોય છે એ તો અહીં સુધી સાંભળ્યું છે કે પહાડી મુસલમાની માતાઓ દેવી અને દેવતાઓ પાસે પ્રાર્થના કરે છે એમની પાસેથી કંઈક યાચના કરે છે જેમ આપણી માતાઓ મઢી-મઢી અને જોગણીઓને મનાવે છે અને પ્રાર્થના કરે છે કે મારો દીકરો બી. એ. માં પાસ થઈ જાય, એને સારી નોકરી મળી જાય. પણ તમામ આપણા મનની નિર્બળતા છે શું દેવી અને દેવતાઓમાં એ તાકાત છે કે તેઓ સારું અથવા બૂરું કરી શકે! જો એમનામાં તાકાત હોય તો સંસારમાં કોઈ દુઃખી રહેત નહીં પછી તો કર્મવાદ જેવી કોઈ વસ્તુ રહેત જ નહીં

જેમ જૈનના કર્મસિદ્ધાંત ઉપર તમને પૂરો વિશ્વાસ નથી તેમ પોતાના પુરુષાર્થ પર ભરોસો નથી. એટલા જ માટે તો આવાં અનાપણાં કરવામાં આવે છે હાં તો હું કહી રહ્યો હતો કે પહાડી મુસલમાની માતાઓ દેવી પાસે પ્રાર્થના કરતાં માગે છે કે મારો દીકરો પહેલા નંબરનો ડાકુ બને. આ વળી કેવી પ્રાર્થના છે! મારો દીકરો સારો સંત બને, સારો વિદ્વાન બને એવું ન માગતાં પ્રથમ નંબરનો ડાકુ બનાવવાની માગણી કરવામાં આવે એ પણ અજ્ઞાનનું જ કારણ છે

સામાજિક અજ્ઞાન કરતાં ધાર્મિક અજ્ઞાન વળી વધુ ભયંકર હોય છે. તે અજ્ઞાન બે-ચારની આહુતિ-ભોગ લે છે જ્યારે ધાર્મિક અજ્ઞાન હજારો લાખોનું ભક્ષણ કરી ગયું છે પ્રાચીન મેક્સિકોના નરમેધનું સ્મરણ કરીને કોને રોમાંચ પેદા નહીં થાય! કહેવાય છે કે ત્યાં દેવતા નર-રક્તના તરસ્યા રહેતા હતા. ઇતિહાસકાર કહે છે કે ત્યાં પ્રતિવર્ષ વીસ હજાર માણસોનો સંહાર થતો હતો. કેટલાક ઇતિહાસકારો તો આ સંખ્યાને પચાસ હજાર સુધીની માને છે આ બલિ તેમને મન એટલો આવશ્યક હતો કે ત્યાંના નેતાઓમાં આ માટે વિધિવત સંધિઓ થતી હતી. એક રાજપૂત પ્રદ [illegible] કાગળ અને નિયત સમયે યુદ્ધ થતું એમાં જે બંદી પકડાતા તેમને [illegible] નરક અને [illegible] ઓને દેવતાની સામે બલિમાં હોમવામાં આવતા હતા.

આ રોમ રોમ ઊભા કરી દેનારા પાપો માટે પ્રેરણા આપનાર કોણ હતુ ? હુ કહીશ કે, આ તમામ પાપો અજ્ઞાનને લઈને થયા છે એટલા માટે જ અનંત જ્ઞાની વીતરાગ દેવોએ અજ્ઞાનને સૌથી મોટુ પાપ બતાવ્યુ છે એમની દેશના જ અજ્ઞાન–અંધકારને દૂર કરાવવા માટે થાય છે આગમ વાણી કહે છે

णाणस्स सव्वस्स पगासणाअे ।
अन्नाण मोहस्स विवज्जणाअे ॥

અજ્ઞાન અને મોહને દૂર કરવા માટે તેમ જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે આવી વીતરાગ દેવની દેશના પ્રકાશિત થઈ છે, અજ્ઞાન તે અંધારી રાત છે જેમા હીરા અને કાકરા એક સમાન દેખાય છે અંધકારમા હીરો પણ કાકરો દેખાય છે એનુ મૂલ્ય ન જાણતા આપણે એને તજી દઈએ છીએ. અજ્ઞાન વસ્તુના સ્વરૂપનુ ભાન થવા દેતુ નથી મંડુકવશાંજન એક પ્રકારનુ અંજન થાય છે જો એને આખોમા લગાવી લેવાય તો વાસ પણ સાપ દેખાય છે જેને સાપે ડસ્યો છે એવી વ્યક્તિને પાણીમા એક વાળ નાખીને જોવાનુ કહેવામા આવે તો એને તે વાળ પણ સાપ રૂપે દેખાય છે. તેવી જ રીતે અજ્ઞાનને લીધે અસત્ય વસ્તુ પણ સત્ય દેખાય છે જે આત્માના નિજગુણ છે, અજ્ઞાની વ્યક્તિ એમનામા પરાયાપણાનો અનુભવ કરે છે. સાચા અર્થમા જે વિકાસના સાધનો છે તેમા એ વિનાશનો પડછાયો જુએ છે.

અપથ્ય વસ્તુઓ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પરંતુ એનુ પરિણામ સારૂ આવતું નથી. કોઈને જો સંગ્રહણીની બિમારી છે ત્યારે ડૉક્ટર એને દહીં અથવા છાશ સિવાય અન્ય બધી ચીજો ખાવા માટે ઈન્કાર કરે છે પરંતુ રોગીને તો ડૉક્ટરે ઈન્કાર કર્યો હોય તે જ વસ્તુઓ વધુ ભાવે છે તેવી જ રીતે અજ્ઞાનમાં ડુબેલો આત્મા તેવા જ પદાર્થોમા આનંદ માને છે જે એને નુકસાન પહોચાડનારા હોય. અજ્ઞાનમા આત્મા હેયને ઉપાદેય અને ઉપાદેયને હેય સમજવા લાગે છે જેમ સર્પ અને અગ્નિ ભયંકર લાગે છે અને સોનું અને ચાદી આકર્ષક અને ગ્રાહ્ય લાગે છે પરંતુ જેમ સર્પ અને અગ્નિથી તમને ભય લાગે છે, તેમ અસત્યથી કદી ડર લાગે છે ખરો ? અને ન્યાય અને સત્ય તમને સોના જેવા પ્રિય લાગે છે ખરા ?

જ્ઞાન પ્રકાશ છે અને અજ્ઞાન અંધકાર છે. પ્રકાશ વડે કાટા, કાંકરા કે સર્પાદિના વિવિધ ભયોથી આપણે મુક્ત બની નિર્ભય બની શકીએ છીએ. પરંતુ અંધકારમા સોનાની સાકળ પણ સાપ સમી જ દેખાય છે.

જૈન દર્શનમાં જ્ઞાન–અજ્ઞાનની ચર્ચા આવે છે. એ કેવળ સમ્યક્ત્વ સમન્વિત જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જે જ્ઞાન સાથે સમ્યક્ત્વ છે તે જ્ઞાન સમ્યક્ હોય છે. સમ્યક્ત્વના અભાવે જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવાય છે પછી ભલેને તે અવધિજ્ઞાન પણ કેમ ન હોય. જે જ્ઞાન આત્માને વિકાસપથ ભણી દોરી જાય છે અને આત્માને નિજગુણના દર્શન કરાવે છે તે સમ્યક્ જ્ઞાન છે. હું કોણ છું? અને મારું સ્વરૂપ શું છે? એ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકે છે? આ સમસ્ત બોધ તે સમ્યક્ત્વ સમન્વિત જ્ઞાન છે. માટે એને જ્ઞાન કહ્યું છે. એવું જ્ઞાન મળતાં આત્મા સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી લે છે. નિજ સ્વરૂપનું ભાન થતાં જડ પુદ્ગલ પરથી આત્માની આસક્તિ ઊઠી જાય છે. કિંતુ આત્મા ઉપર જ્યારે અજ્ઞાનનું આવરણ હોય છે ત્યારે તે તારક સાધનોને પામવા છતાં એમનો ઉપયોગ ખોટી રીતે કરે છે.

ગોશાલકે એવું જ કર્યું હતું. ભગવાન મહાવીર જેવા પરમપવિત્ર સંતને ગુરુ રૂપે પામવા છતાં એણે કષાયની પરિણતિમાં વધારો કર્યો હતો. આગમની ભાષામાં કહું તો એણે ભવભ્રમણમાં વધારો કર્યો હતો.

જ્ઞાની વ્યક્તિ આસ્રવના સ્થાને સંવરનું ઉપાર્જન કરી શકે છે જ્યારે અજ્ઞાની સંવરના સ્થાને આસ્રવ ઉપાર્જિત કરી લે છે. તેથી ભગવાન મહાવીરે આચારાંગ સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે કે

जे आसवा ते परिसवा
जे परिसवा ते आसवा ॥

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરત આરીસાભવનમાં ગયા હતા. તે આસક્તિનું સ્થાન છે પણ ત્યાં એમણે કેવો સંવર કર્યો! પર–પરિણતિઓથી દૂર રહી સ્વ તરફ વળ્યા. નાહી ધોઈને પગલાંથી તેઓ જ્યારે ઘૂમી રહ્યા હતા ત્યારે જ અચાનક તેમના હાથમાંથી મુદ્રિકા નીકળી પડી. એમના હાથ એ લેવા માટે નીચે નમ્યા કે મને વળાંક લીધો. જેને માટે તું નમી રહ્યો છે તે શું તારી પોતાની વસ્તુ છે? અને જેના પર તે મદાર કર્યો છે તે પણ શું તારું છે? આ સૌન્દર્ય અને મુગ્ધ એ બધું તારું નથી. પરંતુ તું પુદ્ગલની નશ્વર પાછળ રાચી રહ્યો છે. વિચારોની આ ધારા શુભમાંથી શુભતર થતી ગઈ. ધીમે ધીમે જ હાથમાં તે કડાં કેવળી અને શુભ ધ્યાન શુભતમ બની જાય છે અને એનું પરિવર્તન કેવળજ્ઞાનમાં થાય છે. એમનો આત્મા કેવળજ્ઞાનની જ્યોતિ વડે ઝગમગી ઊઠે છે.

ચક્રવર્તી સમ્રાટ ભરતે અરિસાના ભવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું પરંતુ તેવા જ ભવનમા એક કૂતરીને પૂરી દેશો તો એની શી દશા થશે? કેવળજ્ઞાન તો દૂર રહ્યું, જે થોડુ ઘણુ જ્ઞાન તેને હશે તે પણ જતુ રહેશે અને ભૂકી ભૂકીને તે હેરાન થઈ જશે, એક ભારતીય કવિએ કહ્યુ છે

जीवा ताकु समझ न आइ मूरख ते उमर गुमाई ।
राग द्वेष तू किनसे करत है पक्ष ग्रह्य रह्यो छाइ ॥
जैसे श्वान कांच भुवन बीच, भुक भुक के मर जाइ ।
खबर अपनी नहीं पाई ॥

જ્યા સુધી આત્મા જ્ઞાનદશાને પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યા સુધી એની વિટબણાઓ સમાપ્ત થતી નથી

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમા એટલો જ ફરક છે જેટલો સળગતી અને બૂઝાયેલી મીણબત્તી વચ્ચે છે સળગતી મીણબત્તી પોતાને પ્રકાશિત કરે છે અને પોતાના નિકટવર્તી પદાર્થોને પણ પ્રકાશિત કરે છે જ્યારે બૂઝાયેલી મીણબત્તી નથી પોતાને પ્રકાશિત કરતી કે નથી કરતી બીજા પદાર્થોને જ્ઞાન સ્વ અને પર બંનેને જાણે છે હુ કોણ છુ? મારો સ્વભાવ શુ છે? આત્માના નિજ ગુણો કયા છે? જડનો ગુણધર્મ શુ છે તે જ જુએ છે કિંતુ જેનો જ્ઞાનદીપક બુઝાઈ ગયો છે તે પોતાને જોઈ શકતો નથી જૈન તર્ક ભાષા સૂત્રમા કહેવાયુ છે કે, "**स्व पर व्यवसायी ज्ञान प्रमाण**" સ્વ અને પરનુ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન જ પ્રમાણ છે જ્ઞાનની આ પરિભાષા બતાવે છે કે આપણે સ્વ અને પરનો વિભેદ જાણતા શીખીએ ઓલવાયેલા હજારો દીવડા કરતા સળગતો એક દીપક શ્રેષ્ઠ છે એ જલતા દીપકે હજારો દીપકો પ્રગટાવી શકાય છે પરંતુ બૂઝાયેલો દીપક પોતે જ અંધકારમા પડ્યો છે તો એ બીજાને પ્રકાશનો રાહ બતાવી શકતો નથી એક વિદ્વાન હજારો અજ્ઞાનીઓને સત્યનો રાહ બતાવી શકે છે

અજ્ઞાની બધુ કરી શકે છે પરંતુ બુદ્ધિની વાત માની શકતો નથી મૂરખ જેની બધી વાતોનો ડગલે ને પગલે વિરોધ કરે છે, સમજવુ જોઇએ કે, તે વિદ્વાન છે, એની વાતોમા તથ્ય છે તે વિચારક છે એણે દુનિયાને વિચારોનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પોતાની પૂરી તાકાતની સાથે એનો વિરોધ કરશે જેણે સત્યનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે કદી વિરોધોથી ગભરાતો નથી ઉલટો બમણા ઉત્સાહની સાથે અજ્ઞાન સામે લડાઈ ચાલુ રાખે છે

જેણે પોતાનો પ્રકાશ મેળવ્યો છે તે અંધવિશ્વાસના અન્ધકારમાં રહી શકતો નથી. પરંતુ અજ્ઞાની વ્યક્તિ પ્રજ્ઞાના પ્રકાશથી એવી તો ડરે કે જાણે ઘુવડ પ્રકાશથી ભાગી રહ્યું હોય. તે પરંપરાઓને વળગી રહે છે. એક વસ્તુ અમુક સમય માટે યોગ્ય લાગતી હોય પરંતુ તે સદૈવ તેવા જ રૂપમાં આચરવા યોગ્ય ન પણ રહે તે સમજવું જોઈએ. પરંતુ અંધવિશ્વાસુ વ્યક્તિ માટે તે બ્રહ્મવાક્ય છે. સદાને માટે ન બદલાતો એવો ધ્રુવ સિદ્ધાંત છે. આજે આપણા સમાજમાં કેટલાય રીતિ-રિવાજો એવા છે જેને કારણે માણસને ઘણું કષ્ટ વેઠવું પડે છે તેમ છતાં રોતા કકળતા પણ એ નિષ્પ્રાણ રિવાજોના શબને ખભે ઉપાડી ચાલે છે. જેમ વાંદરી પોતાના મૃત બચ્ચાના શબને છાતીએ વળગાડી રાખે છે તેમ અંધ વિશ્વાસુ વ્યક્તિઓ મૃત રીતિ-રિવાજોને વળગી રહે છે.

જ્યાં સુધી બાળકનો છેલ્લો શ્વાસ પણ બાકી હોય ત્યાં સુધી માતા એને પોતાની છાતીથી જુદું કરતી નથી. પરંતુ જો મૃત્યુ એમાંથી ચેતનની જ્યોતિ વિદાય લઈ લે છે તે જ ક્ષણે પોતાના એ લાડીલા બેટાને તે આગંતુકના હાથમાં આપી દે છે. જેને પોતાનું દૂધ પાયું છે, જેને અનેક પ્રકારના લાડ કર્યાં છે, જેનો જરા એવો રડવાનો અવાજ સાંભળી તે બધાં કામ છોડી દોડી આવે છે, અડધી રાતે પોતાની ઊંઘ હરામ કરીને પણ એને હાલરડાં ગાઈ પારણે સુવડાવ્યું છે, આખી અડધી રાત સુધી એને ખોળામાં લઈ બેસી રહી છે, પોતે ભીનામાં સૂતી છે અને એને સૂકામાં સુવડાવ્યું છે એવા બાળકને આજે તે સદાને માટે જુદું કરી દે છે. બહારથી ચાર માણસો આવે છે અને માતા પિતાના હાથે તેમને પોતાનું બાળક સોંપી દે છે. એને પારણામાં સુવડાવવા નહીં પરંતુ આગે ચેહ તેમાં સુવડાવવા સોંપી દે છે.

બસ એવી જ રીતે જે રીત-રિવાજોમાં જીવન છે, જે સૌને માટે વરદાનનું કામ કરી રહ્યાં હોય એવી પરંપરાઓના રક્ષણ કાજે જો હજારો કષ્ટો સહેવાના આવે તો પણ તે આપણે સહીએ અને એમનું રક્ષણ કરીએ. પરંતુ જે રિવાજોમાં જીવન જ નથી, સમાજ અને દેશ માટે જેમાં કોઈ વરદાન નથી, ઊલટું એને બદલે તે અભિશાપનું કામ કરતા હોય છે તો તેમને વળગી રહેવું જોઈએ નહીં. યોગ્ય રિવાજોના પરિપાલનમાં જેટલી પ્રસન્નતા થાય તેટલી જ પ્રસન્નતા આપણને અયોગ્ય રિવાજોને છોડવામાં પણ થવી જોઈએ.

એક વખત લગ્નનો પ્રસંગ હતો. વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠાં હતાં. બન્ને

નોના મંગળ ગીતોના લગ્ન-મંડપ જ માત્ર નહી, આખોય મહોલ્લો પડઘા પાડતો હતો વાજિંત્રો વાગી રહ્યા હતા વર-વધૂ ચોરીમાંથી ઊઠી ગુરુદર્શન માટે જવા તૈયારી કરી રહ્યા હતા-તે જ વેળા એક બિલાડી એ બાજુ આવી. વરના પિતાની દૃષ્ટિ એના પર હતી. એણે વિચાર્યું, અપશુકન થઈ જશે. આ પણ આપણી એક મોટી બિમારી છે એક વ્યક્તિને બહાર જવું હોય અને કોઈ શરદીથી પિડાતી વ્યક્તિએ આવી છીંક ખાધી તો જાણે ધરતીકંપ જ થઈ જશે એમ માણસને લાગે છે એ વખતે બહાર જવાનો બધો ઉત્સાહ ઠંડો પડી જશે આ માનવના મનની દુર્બળતા છે

એ જ દુર્બળતાથી પિડાતા વરના પિતાએ વર-વધૂની શુભ યાત્રાને આ અપશુકનથી બચાવવા માટે એક ઉપાય રચ્યો અને પાસે પડેલો ટોપલો એના ઉપર ઢાંકી દીધો ઘૂંઘટ તાણેલી ઢીંગલી જેવી વહુએ આ બધું જોયું. અને વર-વધૂ ગુરુદર્શન કરવાં ગયાં

વાત આમ પતી ગઈ બંને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા એ વાતને પચ્ચીસ વર્ષ વીતી ગયા આજે એમના દીકરાના લગ્નનો પ્રસંગ આવ્યો છે મંગલ ગીતો વડે ઘર ગૂંજી રહ્યું છે વર-વધૂ ચોરીમાં બેઠા છે અને ગુરુદર્શને જવાનો પ્રોગ્રામ થાય છે ત્યારે જ વરની માતાએ કહ્યું 'ઘરના રીત-રિવાજોનો તમને ખ્યાલ સુદ્ધાં નથી' પતિદેવ બોલ્યા "દેવી, હવે કયો રિવાજ બાકી રહ્યો છે તે બોલી "ઘરના રિવાજોને તમે પુરુષો શું જાણો? જાવ, એક બિલાડી લાવો," પતિદેવ બોલ્યા "બિલાડીને શું કરવી છે, અને આ શુભ પ્રસંગમાં બિલાડીની શી જરૂર પડી છે?" દેવી બોલી "તેથી જ તો કહું છું ઘરના રિવાજોની તમને ખબર નથી મને યાદ છે કે જ્યારે આપણે સપ્તપદીથી જોડાતા હતા અને ગુરુદર્શન માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તમારા પિતાશ્રીએ એક બિલાડીને ટોપલાં હેઠળ છૂપાવી હતી એ આ ઘરનો ખાસ રિવાજ છે ભલે આપણે આજે એનો અર્થ ન સમજીએ પણ આપણા વડીલો-મોટેરાઓ કરતા આવ્યા છે તે બધું કાંઈ ખોટું થોડું જ હોઈ શકે છે? શું તેઓ સૌ મૂરખ હતા! જાઓ, એક બિલાડીને પકડી લઈ આવો ત્યારે જ વર-વધૂ અહીંથી ઊઠશે"

પતિની પાસે એની શો જવાબ હોય! આખરે આસપાસના પાડોશીઓ પાસે ગયો અને પૂછ્યું, "બિલાડી છે?" લોકોએ સામો પ્રશ્ન કર્યો, "બિલાડીની શી જરૂર પડી વળી?" જે કોઈ આ સવાલ સાંભળતું તે મશ્કરી કરતું આખરે ક્યાંક ભટકતી એક બિલાડી એને દેખાણી. એને

એ પકડવા ગયો તો તે એના ઉપર ઝપટવા લાગી. (સભામાં ખિલખિલાટ) મહામુસીબતે એ બિલાડીને મનાવી શક્યો. બિલાડી નહિ આવે તો દેવીજી ચિડાશે. આખરે બિલાડી આવી અને એને એક ટોપલા નીચે બંધ કરી ત્યારે જ વર-વધૂ આગળ વધી શક્યાં હવે તમે જ કહો આ રીતિરિવાજોમાં શું છે! આવા તો અનેક રીતિરિવાજ છે જેને નથી માથું કે નથી પગ. આ આપણી માતાઓ આજકાલ કઈ દેવ-દેવતાઓને પૂજે છે એમનો ઇતિહાસ પણ તેઓ જાણતી નહિ હોય. આ દેવીઓ બૂટમાને પૂજે છે બૂટમા તે કઈ દેવી છે! એમનો ઇતિહાસ શું છે! તેવી જ રીતે શીતળામાને પણ એ પૂજે છે. ચૈત્ર વદી સાતમના દિવસે ચૂલાને ઉપવાસ કરાવી તેઓ પોતે ટાઢું જમે છે અને સવારે થાળમાં કુંકુમ અને અન્ય સામગ્રીઓ સજાવી દેવીને પૂજવા જાય છે અને એમની પાસેથી એક દીકરો માગે છે અરે જેને આઠથી ડઝન દીકરા-દીકરીઓ હોય તે પણ એક વધારે દીકરો માગે છે આટલા દીકરા-દીકરીઓ મેળવીને શું ફોજ તૈયાર કરવી છે! સંતાનવૃદ્ધિ સામે પહેલેથી જ સરકાર બૂમો પાડી રહી છે નહેરુજી કહે છે બધી વસ્તુઓનું ઉત્પાદન કરો, પરંતુ સંતાનવૃદ્ધિ ન કરો (સભામાં હાસ્ય)

આ દેવીઓને જરા પૂછો તો ખરા કે તમારી શીતળા મા પાસે કેટલાં દીકરા-દીકરીઓ છે! અને શું તેઓ ખરેખર દીકરા-દીકરીઓ આપી શકે તેમ છે ખરાં! આ માતાઓ તે દેવીને ધૂપ ઇત્યાદિ સામગ્રી ચડાવે છે અને એમની સામે જ શ્વાન એ બધું ચટ કરી જાય છે તો જે પોતાના ભાગ સામાનને પણ બચાવી શકતી નથી તે તમને દીકરા-દીકરીઓ કઈ રીતે આપશે! એ તો વિચારો, અને આ શીતળામાને પૂજનારી માતાઓને પૂછો તો ખરા કે આ શીતળા તે કઈ દેવી છે! એનો ઇતિહાસ શો છે! તો તેઓ શું જવાબ આપશે! (હાસ્ય)

આ બધું શું છે! આ બધો માત્ર અંધવિશ્વાસ છે અને જો આપણી માતાઓએ પોષ્યા કર્યો છે અંધવિશ્વાસ તે અજ્ઞાનનો પુત્ર છે જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં જ આવી નિષ્પ્રાણ રૂઢિઓ જન્મે છે આપણા સમાજમાં ધર્મને નામે જે રિવાજો ચાલી રહ્યા છે એમાં કેટલું જીવન રહ્યું છે તેનો કદી કોઈએ વિચાર કર્યો છે!

એક કન્યાવરની જ વાત લ્યો. એની ચિંતામાં પુરા વિચારો ભરી લો હોય છે જેની દીકરી મોટી થઈ હોય અને જેની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તેમના મનની સ્થિતિનો ખ્યાલ કરો એ લોકોને નથી સૂતાં

ચેન, નથી બેસતા ચેન, તેમ છતા કોઇનામા એવી હિંમત નથી કે આવી ગળા ફાસા જેવી રૂઢિને દૂર કરવાની પહેલ કરે એ પરંપરાઓમા કશુ ચે જીવન નથી હોતુ, પણ આપણને ખોટી પ્રતિષ્ઠાનો મોહ આડો આવે છે, જ્યારે આવી રૂઢિઓને તોડવાની વાત ચર્ચાય છે ત્યારે સૌ એનો સિદ્ધાત તરીકે સ્વીકાર કરી લે છે, પણ જ્યારે એ જ બાબતને આચરણમા મૂકવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે સૌ પાછા પડી જાય છે, ત્યારે તેઓ એમ વિચારે છે કે જો આપણે આ રિવાજને તોડી નાખીશુ તો લોકો આપણે માટે શુ કહેશે? સમાજમા આપણી બદનામી થશે આવી બદનામીનુ ભૂત જ માણસને તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવા દેતુ નથી

આવી જ હકીકત રડવા–કુટવાના રિવાજની છે સો વરસનો ઘરડો ડોસો મરી જાય, તો યે બધા યે રડવુ જોઈએ જેમ જમ્યા પછી હાથ ધોવા જરૂરી છે તેમ કોઈના પણ મરણ બાદ રડવુ જરૂરી છે, પછી ભલેને આસુ એક પણ ન આવે હુ મારી જ વાત કહી દઉ જ્યારે હુ નાનો હતો ત્યારે એક વાર અમે ગાડીમા બેસી ઉજ્જૈનથી રૂઈગડા ગયા ગામની બહાર ઊતરી ગયા સૌએ વસ્ત્રો બદલ્યા ભાઈ આગળ થયા અને બહેનો પાછળ ચાલતી હતી ગામના દરવાજાની પાસે પહોચ્યા કે પાછળથી એકી સાથે સૌ બહેનોના રડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો હુ ગભરાયો આટલી વારમા આ શુ થઈ ગયુ? મે પાછળ ફરીને જોયુ તો ઊ ઊ ઊ . નો અવાજ તો લાખો હતો પણ આસુ તો એકેયની આખોમા નહોતા તે જ વખતે એક બહેન પાછળ રહી ગઈ અને પોતાના બાળકને પાસે બોલાવી કહેવા લાગી "જો, લાડુ લાડુ ખાજે, એકલી પૂરી ખાઇને પેટ ભરીશ નહિ" અને બાળકને આમ શીખવાડી એ પહેલી બહેનોના સમૂહમા ભળી ગઈ. અને પછી ઊં .. ઊં નુ સગીત ચાલુ કરી દીધુ (સભામા હસાહસ)

તમે હસ્યા, અને વાત પણ હસવા જેવી છે આ બધુ નાટક છે કારણ એમા કૃત્રિમતા રહેલી છે બાર–બાર મહિના સુધી ખૂણે બેસી રહેવુ, અને જ્યારે પણ કોઇ બહારનુ આવે કે ઊ ઊ નુ સગીત શરૂ કરી દેવુ, દિવાળી–દશેરા જેવા કોઈ પણ પર્વ આવે ત્યારે પાલવ પાથરી લેવો, એ બધા ખોટા રિવાજો છે જૈનકુળમા જન્મેલી વ્યક્તિને આવુ નાટક શોભા આપતુ નથી કોઈ પ્રિયજનનુ મૃત્યુ થાય, વીસ વર્ષનો યુવાન પુત્ર જેણે હજુ યુવાવસ્થામા પહેલુ જ ડગલુ ભર્યું હોય, અને તે બે દા'ડા બિમાર રહી મૃત્યુ પામે તો માતા–પિતાના તમામ સ્વપ્નના ચૂરેચૂરા થઈ જાય છે યુવાન

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો, જરા ઊંડા ઊતરી વિચારો તમારો યુવાન પુત્ર ગયો પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકાશે. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાય માગાં આવતાં હતાં, સાથે પૈસાઓ પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી સગપણની વાતને આપણે ટાળતા રહ્યા. એ સારું જ થયું નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ એક ભિખારી વિધવા બનાત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય એવા દુઃખથી તો આપણે બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને આવકનું ફળ મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એનાં લગ્ન ઊજવત. જાનમાં ઠોકસો માણસો લઈ જાત વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ ડોક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

ચારગણી પ્રગતિ સાધત અને હું ઘડપણમાં આરામથી બેઠા બેઠા ખાત આ બધા વિચારો જ્ઞાનગર્ભિત નથી, પરંતુ સ્વાર્થગર્ભિત છે

જેના હૃદયમાં જ્ઞાનનો દીપક ઝગમગી રહ્યો છે તે સ્વાર્થના ક્ષુદ્ર ઘેરામાંથી ઉપર રહીને વિચારે છે, અને શોકના અંધારામાં પણ જ્ઞાનની દીપશિખા પ્રજ્વલિત રાખી આગળ વધે છે આંધળી પરંપરાઓ અને મિથ્યા વિશ્વાસોની સામે તે લડે છે અને જ્ઞાનની મશાલ હાથમાં લઈને આગળ વધે છે તમે અજ્ઞાનના ઘેરા અંધારામાં જ્ઞાનની જ્યોતિ લઈને આગળ વધો. આ પ્રકાશ પથ સ્વ-પર બંને માટે કલ્યાણકારી સિદ્ધ થશે

ભાદરવા સુદ
એકમ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુંબઈ

•

નાનો શો દીપક સાગયે ઘરમાં પ્રકાશ પાથરી દે છે તેમ શરીર નાનું હોવા છતાં જો એમાં સદાચારની નાની શી બત્તીનો પ્રકાશ આવી મળે તો સાગ સંસારમાં તેની ખ્યાતિ ફેલાય છે

રૂપલાવણ્યની સાથે શીલસમાનતા પણ હોવી જોઈએ.

શીલ વિનાનું જીવન એટલે ગંધાઈ ગયેલી છાશ --

પુત્રની લાશ જોઈને એમનું દિલ ફાટી પડે છે. ઊંડો શોક એમના દિલમાં વસી જાય છે અને અંતરનો અગ્નિ આંસુ બની નીકળે છે પરંતુ આવે વખતે પણ તમારે તમારા મનનું ધૈર્ય ખોઈ બેસવું ન જોઈએ. શોકના ઊંડા અંધારામાં ભટકતા મન માટે જ્ઞાનની મશાલ જલતી રાખતાં શીખો. દુઃખ અને શોકની અંધકારપૂર્ણ ક્ષણોમાં તમે તમારા મનને સમજાવો. જરા ઊંડે ઊતરી વિચારો. તમારો જુવાન પુત્ર ગયો. પરંતુ એનો નાનો ભાઈ તો હજુ હયાત છે. કેટલાક એવા પરિવારો પણ છે જેમને ત્યાં એક પણ પુત્ર નથી. એના કરતાં તો તમારી વાડી લીલીછમ છે!

દુઃખમાંથી સુખ શોધવાની પણ એક કળા હોય છે. દુઃખની આ ક્ષણોમાં પણ તમે તમારા વિચારોને વળાંક આપો અને જરા ઊંડાણપૂર્વક વિચારવાની ટેવ પાડો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધી શકશો. આવા દુઃખના વખતે તમે એમ વિચારવા પ્રયત્ન કરો કે પુત્ર ગયો એ તો ખોટું થયું પરંતુ સારું થયું કે દીકરાનાં લગ્ન કર્યાં નહોતાં, કેટલાંય માગાં આવતાં હતાં. સાથે થેલીઓ પણ મળતી હતી પણ પુત્ર હજુ અભ્યાસ કરી રહ્યો છે એમ કહી લગ્નની વાતને આપણે ટાળતા રહ્યા. એ સારું જ થયું નહીંતર જો ભાવિનું વિધાન હોત તે મિથ્યા થાત નહિ અને પુત્ર તો જતો રહેત, પણ પાછળ વહુ ભિખારી વિધવા બનત. એની વૈધવ્ય દશા જોઈ જોઈને કેટલું દુઃખ થાત! જ્યારે જ્યારે શોકમગ્ન વહુ પર આપણી નજર પડત ત્યારે-ત્યારે હૃદયને એવો આઘાત લાગત કે જાણે વીજળી પડી હોય. એવા દુઃખથી તો બચી ગયા.

તમે જો આ પ્રમાણે તમારા વિચારોને બદલશો તો દુઃખમાંથી પણ સુખ મેળવી શકશો. જે શ્રાવકને ઘેર જન્મ્યો છે અને જેણે વીતરાગનો ધર્મ ગ્રહણ કર્યો છે તે વધુ શોક કરી જ શકતો નથી. એ તો એમ જ વિચારશે કે મારો અને એનો સંબંધ જ એટલો હતો. તે મારે ઘેર આવ્યો હતો પુણ્યનું ભાથું લઈને આવ્યો હતો તેથી તો એને શ્રાવકનું કુળ મળ્યું હતું પરંતુ તે આયુષ્ય ઓછું લઈને આવ્યો હતો. જો એનું આયુષ્ય વધારે હોત તો જિન-શાસનની પ્રભાવના કરત, સમાજની સેવા કરત.

તમે પણ શું આમ વિચારો છો? ના. તમારું મન તો એમ જ કહે છે કે દીકરો મોટો થાત તો ધામધૂમથી એનાં લગ્ન ઊજવત. જાનમાં હજારો માણસો લઈ જાત. વહુ આવત અને સાથે પચ્ચીસ હજારની થેલી લાવત. દીકરો મોટો થઈને વકીલ, ડૉક્ટર કે એન્જિનિયર બનત અથવા દુકાનમાં

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે

"अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે.

અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યાં છે. અને એવા પણ ભવ કર્યાં છે જ્યા અજ્ઞાનનુ પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યુ છે તેમ છતા જ્ઞાન સમાપ્ત થયુ નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનુ અનંત કાળથી ખાણમા રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમા આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતુ નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમા ગણધર ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

"इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ?" गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ।"

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમા સ્વર્ગનુ ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયુ નથી આત્માથી નિકટ સબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે "પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમા સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતા કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમા પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમા પણ, અને બન્ને ભવોમા પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યા પ્રશ્ન પૂછાય છે

૩૭ આત્માનો ઝગમગતો દીપ-જ્ઞાન

પર્યુષણ પર્વ પ્રકાશનું પર્વ છે. દીપાવલીમાં તમે વીજળીઓ અને દીપમાળા વડે તમારા ઘરને સજાવો છો. પરંતુ આ પર્વ શરીરને નહીં, આત્માને સજાવવાનું પર્વ છે. એમાં દ્રવ્યપ્રકાશ નહીં, ભાવ-પ્રકાશ અપેક્ષિત છે. એને માટે દ્રવ્ય-દીપક નહીં, ભાવ-દીપની આવશ્યકતા છે અને તે આત્માનો ઝગમગતો દીપ છે-જ્ઞાન.

જ્ઞાન આત્માનો સહગુણ છે. આગમની ભાષામાં કહું તો આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાન છે. આચારાંગ સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે:

'जे आया से विण्णाया ।'

આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, રાગ સ્વરૂપ નહીં. કારણ જ્ઞાન સદા આત્મામાં જ રહે છે. રાગની પ્રગાઢ અવસ્થામાં પણ જ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી. ભલેને તે અલ્પરૂપે રહે અથવા અશુદ્ધ રૂપે, પણ રહે છે અવશ્ય. નિગોદમાં અજ્ઞાનનું ઘેરું અંધારું છે તો પણ ત્યાં જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ ખુલ્લો રહે છે. જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંતા અનંત પરમાણુ પણ આત્માને આચ્છાદિત કરી લે તો પણ તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ જ્ઞાનગુણને ઢાંકી શકતા નથી. કારણ કે જ્ઞાન આત્માનો નિજગુણ છે. જેમ સૂર્ય ઉપર હજારો વાદળ આવી જાય, એના પ્રકાશને ઢાંકવાની ચેષ્ટા કરે તો પણ તેઓ સંપૂર્ણ પ્રકાશને ઢાંકી શકતાં નથી. એ આવરણ ન હોવા છતાં પણ એટલો પ્રકાશ તો જરૂર રહે છે જ કે જેથી દિવસ-રાતનો ભેદ દેખાઈ શકે.

તેવી રીતે કર્મનું આવરણ પણ જ્ઞાનગુણને એટલું ઢાંકી શકતું નથી કે જેને કારણે એનો ચૈતન્ય ગુણ જ વિલુપ્ત થઈ જાય. નહીંતર સંપૂર્ણ આવરણ આવી જતાં આત્મા જડ બની જશે. પરંતુ એવું કદી થઈ શકતું

નથી જ્ઞાનાવરણ કર્મના અનંત પ્રદેશો હોવા છતાં પણ જડ ચૈતન્યનો ભેદ રહે જ છે એટલે નંદી સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

"अक्खरस्स अणन्तमो भागो णिच्चुग्घाडियो ।"

નંદી સૂત્ર.

અક્ષર અથવા જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ સદૈવ અનાવૃત્ત (ખુલ્લો) રહે છે. અનંતાનંત કાળ વીત્યો આત્માએ અનંત જન્મ-મરણ કર્યાં છે. અને એવા પણ ભવ કર્યાં છે જ્યાં અજ્ઞાનનું પ્રગાઢ સામ્રાજ્ય રહ્યું છે તેમ છતાં જ્ઞાન સમાપ્ત થયું નથી પરંતુ એવો સમય જરૂર આવી શકે કે, જ્યારે આત્મા સંપૂર્ણ રાગદશાને સમાપ્ત કરી વીતરાગદશા પ્રાપ્ત કરી શકે છે સોનું અનંત કાળથી ખાણમાં રહે છે એના પર માટી ચઢેલી રહે છે પરંતુ એક દિવસ તે ખાણની બહાર આવે છે અને પ્રયોગો દ્વારા તે શુદ્ધ થઈ જાય છે તેવી જ રીતે અનંત કાળથી સાથે લાગેલી રાગદશાને ખતમ કરી આત્મા પોતાના નિજરૂપમાં આવી જાય છે અને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે

મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે, રાગ ખતમ થઈ શકે છે કારણ તે પર છે પરંતુ જ્ઞાન સંપૂર્ણ લુપ્ત થઈ શકતું નથી કારણ તે આત્માનો નિજગુણ છે એટલા માટે જ તે સદૈવ આત્માની સાથે જ રહે છે ભગવતી સૂત્રમાં ગણધર ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને એક માર્મિક પ્રશ્ન કરે છે.

"इह भविए भन्ते ! नाणे ? परभविए भन्ते ! नाणे तदुभय भविए नाणे ?" गोयमा ! इह भविए वि नाणे परभविए विनाणे तदुभय भविए विनाणे ।"

—ભગવતી સૂત્ર-શતક-૧

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામી વીતરાગ દેવને માર્મિક પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે, એના પ્રશ્નમાં સ્વર્ગનું ઉડ્ડયન નથી તેમ નરકને પણ મપાયું નથી આત્માથી નિકટ સંબંધ રાખતા તત્ત્વ અંગે તેઓ પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે "પ્રભો ! આત્માની સાથે જ્ઞાન આ જ ભવ સુધી રહે છે અથવા પરભવે પણ સાથે જાય છે અથવા બન્ને ભવોમાં સાથે રહે છે ?" વીતરાગ દેવ આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરતા કહે છે "હે ગૌતમ ! જ્ઞાન આ ભવમાં પણ આત્માની સાથે રહે છે, તેમ પરભવમાં પણ, અને બન્ને ભવોમાં પણ, જ્ઞાન આત્માની સાથે સદૈવ રહે છે, કારણ આત્માનો નિજગુણ જ જ્ઞાન છે પરંતુ ચારિત્રની વાત જુદી છે એના અંગે પણ ત્યાં પ્રશ્ન પૂછાય છે

પ્રશ્ન— इह भविए भन्ते ! चरित्ते परभविए भन्ते ! चरित्ते तदुभय भविए भन्ते ! चरित्ते ?

उत्तर—"गोयमा ! इह भविए चरित्ते नो परभविए चरित्ते नो तदुभय भविए चरित्ते !

—ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ શતક

ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ચરિત્ર સબંધે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો પ્રભો ચારિત્ર આત્માની સાથે આ જ ભવમાં રહે છે કે, પરભવ પણ સાથે જાય છે અથવા બને ભવોમાં સાથે રહે છે ! એનું સમાધાન કરતાં વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બોલ્યા હે ગૌતમ ! ચારિત્ર આત્માની સાથે કેવળ એક જ ભવ માટે રહે છે અને તે પણ વર્તમાન ભવમાં જ

તેથી જ ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે જ્યારે પાંચ મહાવ્રતોની પ્રતિજ્ઞા આપવામાં આવે છે ત્યારે એ વર્તમાન જીવન પર્યન્તની જ અપાય છે કારણ ચારિત્ર આગલા જીવનમાં સાથે આવતુ નથી પરંતુ એક પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે તો શું ચારિત્ર આત્માનો ગુણ નથી ? એ છે તો પછી તે જ્ઞાન સમાન આત્માની સાથે બીજા જન્મમાં શા માટે જતુ નથી ! એનો જવાબ એ છે કે ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે અને તે આત્માની સાથે જાય પણ છે આગલા જીવનમાં તો શું સિદ્ધ સ્થિતિમાં પણ તે સાથે રહે છે ચારિત્ર મોહના ક્ષયથી આત્મા ચરિત્રગુણ પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પછી જ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધ સ્થિતિ મેળવતાં તે ગુણ સમાપ્ત બનો નથી સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્દર્શનની સાથે સમ્યક્ ચારિત્ર પણ આત્માનો નિજગુણ છે આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ છે. વાચક મુખ્ય ઉમાસ્વાતિ પણ તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહે છે

सम्यग्दर्शनज्ञान–चारित्राणि मोक्षमार्गः ।

—તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અ. ૧ સૂ. ૧

ત્રણેયનો ચરમ વિકાસ તે મોક્ષ છે માટે મુક્તિમાં પણ ચારિત્ર છે અને ચારિત્ર આત્માની સાથે પરભવમાં પણ જાય છે પરંતુ શ્રીમદ્ ભગવતી સૂત્રમાં ચારિત્ર પરભવમાં સાથે જતુ નથીની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્રના સબંધે છે સિદ્ધ સ્થિતિમાં જે ચારિત્ર કહેવાય છે તે વ્રતાચરણરૂપ ચારિત્ર નહીં પરંતુ આત્મ સ્વરૂપમાં રમણતા રૂપ ચારિત્ર

છે આત્માનુ નિજ ગુણોમા રમણ કરવુ તે જ ચારિત્ર છે. એવુ ચારિત્ર મોહના ક્ષય દ્વારા મળે છે અને સિદ્ધ સ્થિતિમા પણ રહે છે. માટે ભગવતી સૂત્રમા પાચ મહાવ્રત રૂપ અગે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે અને તે ચારિત્ર પરલોકમા સાથે જતુ નથી

વાસ્તવિક રીતે તો વિકાસના ચરમ લક્ષ્ય સુધી પહોચવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્ર એ ત્રણેય જરૂરી છે ત્રણેમાથી એકેયને પણ જો છોડી દેવામા આવે તો મુક્તિનો સભવ નથી તમે તિપાઈને જાણો છો એના ઉપર પાણીનુ માટલુ રાખી શકાય છે એ તિપાઈને એક પગ પણ ખસી જાય કે નીકળી જાય તો શું હાલત થશે? માટલાના ટુકડે-ટુકડા થઈ જશે અને પાણી પણ ઢોળાઈ જશે અધ્યાત્મ રસની માટલી મૂકવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની તિપાઈ હોવી જરૂરી છે એનો એક પણ પગ તૂટ્યો કે, "" हुवाणं हाविंयाणं " (હસાહસ)

અંજન, મજન અને રજન એ ત્રણેયને તમે જાણો છો અજન આખે અજાય છે મજનથી દાંત ચમકે છે અને રજન કહે છે આનદને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને હુ અજન, મજન અને રજન કહીશ જ્ઞાન આત્માનુ આજણ છે જે આત્માને પ્રકાશ આપે છે. દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વથી આત્માની ઉપર ચમક આવે છે એના પરનો શ્રદ્ધાભાવ સશયાદિ દોષોથી રહિત હોય છે આત્માની ચચળ અને અસ્થિરાવસ્થા નાબૂદ થાય છે અને ચારિત્ર રૂપી રજનથી આત્માને નિજગુણોમા રમણતા અને આનદનો અનુભવ થાય છે જેમ અગ્નિના ત્રણ ગુણ છે—પ્રકાશ, દાહકપણુ અને પાચકપણુ, તેવી જ રીતે આત્માના પણ ત્રણ ગુણ છે, જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર, જ્ઞાન પ્રકાશ સ્વરૂપ છે તો દર્શનમા ખોટી ધારણાઓ અને અધ વિશ્વાસોને ભસ્મ કરવાની ક્ષમતા છે ચારિત્ર પાચનનુ કામ કરે છે જ્યા સુધી ચારિત્ર આવતુ નથી ત્યા સુધી જ્ઞાનનુ પાચન થતુ નથી અને વગર પચેલુ જ્ઞાન હાનિકારક બને છે સુવર્ણભસ્મ લેવામા આવે કે બદામનો હલવો પણ ખાવામા આવે પરતુ એનુ પાચન થતુ ન હોય તો તે શરીરને માટે હાનિકારક બને છે વગર પચેલુ અન્ન શરીર માટે વિષ છે તેમ જ પચ્યા વગરનુ જ્ઞાન પણ આત્મા માટે વિષનુ કામ કરે છે માટે ચારિત્રથી જ્ઞાનનુ પાચન આવશ્યક છે

મુસાફરીમા ત્રણ વસ્તુની જરૂર રહે છે ૧ પાથેય-ભાથુ ૨ પૈસો અને ૩ બિસ્તરો ત્રણેમાથી એકની પણ ખામી હોય તો મુસાફરી શાતિદાયક

બનતી નથી તેવી જ રીતે મુક્તિ માટેની મુસાફરી માટે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રની અપેક્ષા રહે છે જો કે સાધના પ પર ત્રણેય મહત્ત્વના છે પરંતુ આપણે અહીં જ્ઞાનનો જ વિચાર કરીશું પ્રકાશના અભાવે રોપ કરમાઈ જાય છે પાણી રોપના મૂળનું સિંચન ક છે પરંતુ સૂર્યપ્રકાશના અભાવે એ વિકાસ કરી શકતો નથી તેવી જ રી જ્ઞાનના અભાવે આત્મા પ્રગતિ પથે આગળ વધી શકતો નથી. જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને મેળવવાની ઇચ્છા પ પેદા થશે નહીં જો તમે હીરાનું સ્વરૂપ જાણી લીધું હોય તો તમે એને તિજોરીમાં સુરક્ષિત રાખશો પરંતુ એનું જો તમને ભાન ન હોય તો એને કાંકરો માની ફેંકી દેશો.

બાળક હીરાની સાથે રમે છે અને તે ગુમાવી પણ શકે છે તે બે આનાના કેળાને બદલે બે હજારનો હીરો પણ આપી દે છે પરંતુ આવું કામ બાળક જ કરી શકે મોટાં નહીં બાળક એવું કરે તો એને અણસમજુ કહી ક્ષમ્ય કરી શકાય છે પરંતુ મૂછ આવી ગઈ હોવા છતાં પણ તે એમ રમતો રહે તો એની તો મશ્કરી જ થશે. અજ્ઞાની ભૌતિક ટુકડા માટે આત્મગુણોને વેચી દે તો તે ક્ષમ્ય હોઈ શકે છે પરંતુ શ્રાવક અને શ્રમ જ્ઞાનિઓ એવું કરે તો તે ઉપહાસને પાત્ર બનશે.

જ્યાં સુધી વસ્તુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી એને લેવાનો વિચાર થતો નથી. ધારો કે તમારે એક સ્નેહી છે પત્રોથી એ તમારો પરિચિત છે બન્ને વચ્ચે વખતોવખત પત્ર-વ્યવહાર થયા જ કરે છે પરંતુ તમે એને જોયો નથી અને એણે તમને જોયા નથી. પણ જ્યારે તે તમારા ગામમાં આવે છે ત્યારે તમારે ઘેર પણ એ આવે છે પરંતુ જ્યાં સુધી તમે એને ઓળખી શકતા નથી ત્યાં સુધી તમારા મનમાં એના પ્રત્યે પ્રેમનો પ્રવાહ ઉભરાશે નહીં પરંતુ જે ક્ષણે તમને એ જ્ઞાત થઈ જશે કે આ તો તે સ્નેહી જ છે તો તે જ ક્ષણે તમારા હૃદયની કળીઓ ખીલી ઊઠશે. મનની પ્રસન્નતા હોઠે છવાશે આ સ્મિત હાસ્ય-ઉમળકા ક્યાંથી આવ્યો ! કહેવું પડશે કે એ પ્રસન્નતા જનક જ્ઞાનનું કારણ છે વ્યક્તિનો પરિચય વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે તો આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્મા પ્રત્યે પ્રેમ વધારે છે જેને આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી તે આત્મગુણોની ઉપાસના તરફ વળી શકતો નથી. એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીર આગમમાં કહે છે—

"जो जिवे वि न याणइ, अजीवे वि न याणइ ।
जीवा जीवे अयाणन्तो कह सो नाहिइ संजमं ॥

જે આત્માના સ્વરૂપને જાણતો નથી તેમ જડના સ્વરૂપને પણ જાણતો નથી, તે સયમપથે આગળ વધી શકતો નથી જ્ઞાન વડે આત્મા જાણે છે કે હું કોણ છુ, મારુ પોતાનુ ઘર કયુ છે? પરતુ એને એવુ જ્ઞાન નથી તેથી અનાદિ કાળથી પરઘરમા ઘૂમી રહ્યો છે, આધ્યાત્મિક કવિ દૌલતરામજી કરી રહ્યા છે

हम तो कबहु न निज घर आये,
परघर फिरत बहुत दिन बीते ।
नाम अनेक धराये ॥
पर पद निज पद मानि मगन भये
परिणति सों लिपटाये हम तो ॥

કવિ કેટલુ સુદર કહી રહ્યા છે—'અનત અનત કાળ વીત્યો, પરતુ હે ચેતન, તુ પરઘરમા ફરી રહ્યો છે પરતુ હજુ સુધી મને સ્વઘરની ખબર નથી' તમને તમારુ પોતીકુ મકાન સારુ લાગે છે કે ભાડાનુ? એ નિશ્ચિત છે કે ભાડાનુ ઘર પરાયુ છે અને પોતાનું તે પોતાનુ ! બસ, તો તેવી જ રીતે ચોર્યાસીલક્ષ જીવ-યોનિઓ આત્મા માટે પરાયુ ઘર છે એટલા માટે જ આત્મા સ્વર્ગમા તેત્રીસ સાગર સુધી રહી શકે છે પરતુ એક દિવસ એવો આવે છે કે, જ્યાર એને તે ઘર તજવુ પડે છે કારણુ તે પરાયુ ઘર છે, જ્યારે મોક્ષ આત્માનુ સ્વઘર છે, માટે ત્યા ગયા બાદ કોઈની તાકાત નથી કે, એને કોઈ કાઢી શકે

પોતાના ચૈતન્યને હવે કહો કે, તારા ઘર તરફ પ્રયાણ કર એ અનાદિનો ભૂલ્યો રહી, તને તારા ઘર તરફ જવાનો વિચાર થતો નથી સાજ થતા મજૂર પણ પોતાને ઘેર પાછો ફરે છે, વિદેશ ગયેલી વ્યક્તિને પણ પોતાને ઘેર પાછા ફરવાની યાદ આવે છે પરતુ હે પથિક, તુ એક જ એવો પથિક છે કે તને તારા ઘરનુ પણ ભાન નથી જ્યા જાય છે ત્યા એને પોતાનું ઘર માની લે છે, અને પથારી પાથરી ત્યા જ ધામો નાખી લે છે મોહ અને રાગની પરિણુતિને તે તારો સ્વભાવ માની લીધો છે અને તેમા જ આનદ અનુભવી રહ્યો છે

તમને રાગમા આનદ આવે છે કે ત્યાગમા? એક માણુસ તમારા

દીકરાના સગપણની વાત લઈને આવે છે. તમે એનું સ્વાગત કરો છો. એને સારુ કેસરીયા ભાત બને છે. ત્યારે બીજો માણસ તમારા દીકરાની દીક્ષાની વાત લઈને આવે છે ત્યારે શું તમે એને કેસરિયા ભાત ખવડાવો છો ખરા? ના, આવી વાત જ કરશો નહીં. દીક્ષાની વાત કરનારને એક મિનિટ પણ તમે તમારા ઘરમાં ઊભો રહેવા દેતા નથી. આ રાગની પૂજા છે. (સભામાં હાસ્ય)

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાના નિજરૂપનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાં સુધી તે પરપરિણતિમાં આસક્ત રહે છે. જ્ઞાનનું મહત્ત્વ એટલા માટે જ છે કે તે આપણને નિજ ઘર બતાવે છે.

હમણાં જ્ઞાન સંબંધે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. વિશ્વના વિચારકોએ કહ્યું છે કે જ્ઞાન વિકાસનો હેતુ છે અને તે સુખનું કારણ છે. પણ હું કહીશ કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ પણ છે. તમે વિચારમાં પડી ગયા ખરું! વાત અટપટી છે ખરી, પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને વિચાર કરશો તો વાતની સચ્ચાઈ આરિસા જેવી સાફ અને સ્પષ્ટ થઈ જશે. જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે એકેન્દ્રિય, બે-ઇન્દ્રિય, ત્રેઈન્દ્રિય, ચતુરેન્દ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જતાં નથી. કારણ કે એમનામાં મતિ અને શ્રુતિ (અજ્ઞાન રૂપી) બે જ જ્ઞાન છે. જ્યારે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મરીને નરકમાં જઈ શકે છે. કારણ એમાં પૂર્વોક્ત જ્ઞાનનો વિકાસ વધુ હોય છે. હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે.

એક માણસ તમારો સ્નેહી છે. તે વિદેશ ગયેલો છે. ચાર વર્ષ પછી તે પાછો ફરી રહ્યો છે. તમારી પાસે એનો ત્યાંથી રવાના થવાનો તાર પણ આવી ગયો છે. તમે હર્ષાન્વિત બની ગયા છો. એને મળવા માટે ઉત્સુકતાપૂર્વક રાહ જોઈ રહ્યા છો. એક-એક પળ તમને ભારે લાગે છે. તમારું દિલ આનંદ-આનંદથી ભર્યું છે. [illegible] તે જ વિમાન જેમાં પેલા ભાઈ સફર કરી રહ્યા હતા તે થોડે દૂર સુધી ઊડ્યા પછી એકાએક દુર્ઘટનાગ્રસ્ત બની ભૂમિ પર પડી ગયું છે. પૃથ્વીની સાથે ટકરાતાં જ તેમાં આગ લાગી છે અને તેમાં બધા યાત્રીઓ અને પેલો તમારો મિત્ર સદાને માટે [illegible] છે. પરંતુ તમને આ દુર્ઘટનાની ખબર નથી. તમે તો [illegible] આનંદ અનુભવી રહ્યા છો. પરંતુ [illegible] એર-પોર્ટ [illegible] આ દુર્ઘટનાના સમાચાર આપે છે ત્યારે તમારો [illegible] ખિન્નતામાં બદલાઈ જાય છે. દુર્ઘટનાની આગમાં જરોપ્લેન બળ્યું અને વિષાદની આગમાં તમારું હૃદય જલવા લાગે છે.

પરતુ હુ પૂછુ છુ કે, જ્યા સુધી દુર્ઘટનાની ખબર તમને થઈ નહોતી ત્યા સુધી તો તમારુ મો મલકાઈ રહ્યુ હતુ પરતુ એની ખબર મળતા જ મલકાટ વિષાદમા ફેરવાઈ જાય છે એનો અર્થ એ થયો કે, જ્ઞાને તમને દુખ આપ્યું હવે તો તમે માનશો ને કે જ્ઞાનથી દુખ થાય છે નહી તો

વળી એક બીજી વાત સાભળો લ્યા એક ગધેડુ કોઈ ગવર્નરના બગલાની પાસે પેશાબ કરી દે છે, તો એને કોઈ પકડતુ નથી, તેમ એને સજા પણ મળતી નથી કિતુ કોઈ વકીને જો આવી ભૂલ કરી તો તે તરત પકડાઈ જશે એનુ કારણ એ છે કે, ગધેડામા જ્ઞાન નથી તેથી એ પકડાયો નહી જ્યારે વકીલમા એના કરતા વધુ જ્ઞાન છે, એ જ્ઞાનની જ શિક્ષા (દડ) છે કે, એને ગિરફતાર થવુ પડ્યુ

જ્ઞાનથી દુખ જ નહી, લોભ અને ભય પણ વધે છે માની લો કે તમારા દીકરાને તમે દસ સુધી ગણત્રી શીખવાડી અને એને પૂછશો કે, બોલો, બાબુ, તમને કેટલા પૈસા આપુ? તો તે કહેશે કે, મને દસ પૈસા જોઈએ અને તમે એને જો સો સુધીની ગણત્રી શીખવાડી હોય અને પૂછશો તો તે કહેશે સો રૂપિયા આપો બોલો ગણત્રીનુ જ્ઞાન વધ્યુ તો બાળકનો લોભ પણ વધ્યો

આ તો થઈ લોભની વાત હવે જાણી લો ભયની વાત તમે જો ભર-નીદરમા હો અને પાસેથી વિષધર સાપ પસાર પણ થઈ જાય તો શુ તમને એનો ભય લાગશે ખરો? નહી, કારણ એ વખતે તમને સર્પનુ જ્ઞાન હોતું નથી પરતુ અહી હમણા જ જો કોઈ એક નાગ લાવી છોડી દેવામા આવે તો સભામા ખળભળાટ મચી જશે સૌ આમતેમ નાસી જશે કારણ કે, તમને અત્યારે સર્પનુ જ્ઞાન છે સાભળ્યુ છે કે એક નાના અણસમજુ બાળકે નાગને પકડી લીધો એને પકડી એ એની સાથે રમવા લાગ્યો આ બાજુ બાળકની માતા દૂધ લઈને આવી અને બાળકને સર્પની સાથે રમતો જોયો તો તે ભયને લીધે એના હાથમાની દૂધની વાડકી પડી ગઈ તો માતાને ભય લાગ્યો પણ બાળકને નહી તે જ બાળક જ્યારે મોટુ થઈ જાય ત્યારે શું તે સર્પની સાથે રમી શકશે ખરુ? જવાબ મળશે, ના નહી કારણ હવે એને એનુ જ્ઞાન થઈ ગયુ છે એટલે જ્ઞાન ભયનુ કારણ થયુ કે નહી?

હવે તમે માની શકો છો કે, જ્ઞાન દુખ, લોભ અને ભયનુ કારણ છે. હવે તમને જ્ઞાન જોઈતુ નથી ને? અને ખરુ પૂછો તો તમને જ્ઞાનની જરૂર

જ કેવા છે! આજે સમાજમાં જેટલો આદર સંપત્તિસંપન્નોને મળે છે તેટલો જ્ઞાનીઓને નથી. શાળાની ભીંતો ઉપર લખેલું હોય છે કે વિદ્યાધન જ સૌથી મોટું ધન છે પરંતુ જ્યારે એ જ શાળાનો દીક્ષાન્ત સમારોહ થાય છે ત્યારે એના માટે સભાપતિ કોણ બને છે? વિદ્યાધનનો ધનવાન કે ચાંદીના ધનનો ધનવાન? પ્રમુખપદ પર નગરનો સૌથી મોટો ધનવાન બિરાજે છે અને વિદ્યાધનનો ધનવાન તો એની સામે હાથ જોડી ઊભો રહે છે.

હા તો હું કહી રહ્યો છું કે જ્ઞાન દુઃખનું કારણ છે પરંતુ જરા થોભો, જલદી-જલદી કોઈ નિર્ણય કરી લેશો મા. હમણાં-હમણાં જે કંઈ કહેવાયું છે તે ઠીક નથી. તમે સાંભળ્યું કે એકેન્દ્રિયાદિમાં જ્ઞાન અલ્પ છે તેથી તેઓ નરકમાં જતા નથી. માની લો કે એ નરકમાં જતા નથી પરંતુ તેઓ મોક્ષમાં પણ જઈ શકતા નથી. સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય નરકમાં જાય છે પરંતુ એનું કારણ જ્ઞાન નથી, સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ છે. જ્ઞાન અને જ્ઞાનની સાથે મળેલા મહારંભ અને મહા પરિગ્રહ જ નરકનાં કારણો છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિએ તે જ્ઞાન નથી પરંતુ અજ્ઞાન છે. પંચેન્દ્રિય જો સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે સમ્યક પુરુષાર્થ કરે તો તે મોક્ષે પણ જઈ શકે છે.

સ્નેહીને નડેલી દુર્ઘટનાના જ્ઞાનથી તમને દુઃખ થયું પરંતુ જરા ઊંડા ઊતરીને જોશો તો દુઃખ દુર્ઘટનાને કારણે નહીં પરંતુ એના પ્રત્યેના મોહને લઈને થયું. નહીંતર દુર્ઘટનાની ખબર તો તમારા પહેલાં સૂચના આપનારને મળી હતી. પરંતુ એના મોં પર તો દુઃખનું કોઈ ચિહ્ન જ દેખાતું નથી. આ દુઃખ મોહના પક્ષથી આવ્યું છે, જ્ઞાનના પક્ષથી નહીં.

અપરાધી અને વકીલની વાત પણ લઈ લો. માની લો કે ગવર્નરના બંગલાની પાસે પેશાબ કરવાથી વકીલ ગિરફતાર થાય છે, અપરાધી નહીં. પરંતુ જજની પાસે વકીલને જ ખુરશી મળે છે, અપરાધીને નહીં. ગિરફતારીનું કારણ વકીલનું જ્ઞાન નહીં, અવિવેક છે.

હવે તમે બાળકની વાત લઈ લો. ઉંમરના જ્ઞાનની સાથે એનો લોભ વધ્યો છે. ઉપરથી તપાસતા આ વાત સાચી છે પરંતુ સાચું જોવાય તો લોભ અને અજ્ઞાનનું ચિહ્ન બાળકમાં રહેલું જ. વડલાના બીજમાં વિશાળ વડલો સમાયેલો હોય છે. બીમાં વડલો નહીં હોય તો તે આવશે ક્યાંથી? બાળકમાં લોભ અને અજ્ઞાનના સંસ્કાર રહેલા છે તેથી જ મોટા થતાં તે પ્રકટિત બને છે.

હવે તો તમારો મનનો સંશય દૂર થયો કે નહી ? જ્ઞાન આત્માનો પ્રકાશ છે તે પ્રકાશ તરફ તમે આગળ વધો એક વખત તમે વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણી લો અને પછી એને આચરણમા ન મૂકો અને તમે તેમા દુર્બળતા અનુભવો તો પણ તે ખોટુ નથી એવુ કહેવાય છે કે, વસ્તુના સ્વરૂપને જાણ્યુ અને એનો અમલ કર્યો નહી તો તે જાણવુ વ્યર્થ છે ક્રિયા નયની દૃષ્ટિએ ઠીક પણ છે પરન્તુ જ્ઞાન નયની દૃષ્ટિએ આપણે વિચારીએ તો જણાશે કે, જાણકારી થવી એ પણ એક મોટી સફળતા છે એક ઝવેરીની પાસે ઝવેરાત આવે છે ખરીદવા માટે એની પાસે પૈસા નથી પરંતુ એને ઝવેરાતની પરીક્ષાનુ જ્ઞાન છે તેથી હીરાને બદલે કાચના ટુકડાને તે કદી ખરીદશે નહી

હુ તમને પૂછવા માગુ છુ ? ઘડિયાળ સારી છે કે ઘડિયાળ બનાવવાની કલાનુ જ્ઞાન સારુ છે ? ઘડિયાળની કિંમત સોથી હજારની હોઈ શકે પરંતુ જેને ઘડિયાળનુ જ્ઞાન નથી એની કિંમત કેટલી હોઈ શકે ? અને તે કેટલામા ખરીદશે ? ઘડિયાળ બગડશે તો ચિંતા કરવા લાગશે પરંતુ ઘડિયાળીને આવી ચિંતા થશે ખરી ? નહી, કારણ તે જાણે છે કે, ઘડિયાળ બગડી જશે તો તે ફરીથી દુરસ્ત કરાવી લેવાશે તેવી જ રીતે આત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન નથી, તે શરીર રૂપી ઘડિયાળના બગડી જવાથી રડવા બેસે છે પરંતુ જેને સ્વરૂપનુ જ્ઞાન છે, તે એમ રડવા બેસતો નથી તે તો વિચારે છે આવતા ભવમા આ ફરી મેળવી લેવાશે ! તો પછી એને માટે રડવા શા માટે બેસવુ ?

બીજી બાજુ જે વસ્તુને જાણી લે છે, તેમ છતા પરિસ્થિતિવશ ભૂલ કરી બેસે છે ત્યારે એના મનમા પશ્ચાત્તાપ થાય છે એક માણસ જાણે છે કે, હુ અપરાધ કરી રહ્યો છુ પરંતુ પરિસ્થિતિ એ માટે એને પ્રેરી રહી છે તે ગુનો કરે છે, સજા ભોગવી જેલમાથી છૂટી પણ જાય છે પરંતુ જેને સાચા રસ્તાનુ ભાન નથી, તેમ હુ ભૂલ કરી રહ્યો છુ એ જ્ઞાન પણ નથી તે ખરે જ પાગલ છે ગુનેગારને જેલમાથી છૂટવા માટે કોઈ અવધિ હોય છે પરંતુ પાગલની મુક્તિ માટે શુ અવધિ હોઈ શકે ? માટે જ્ઞાન દરેક ક્ષેત્રમા સદૈવ ઉપયોગી છે

નાનુ બાળક હજારો આંધળાઓને રસ્તો બતાવી શકે છે તે બાળક છે જ્ઞાન, જે હજારોને પ્રકાશનો રાહ બતાવે છે, હાથમા બેટરી હોય તો તમે નિર્ભય બની અંધારામા ચાલી શકો છો, જ્ઞાન બેટરી રૂપ છે જે આત્માને ચારિત્રનો સુપથ બતાવે છે જ્ઞાનના પ્રકાશમા રહી તમે આચાર-માર્ગે ગતિમાન બનો એ જ કામના છે

ભાદરવા શુદ
બીજ

જૈન ઉપાશ્રય
કાંદાવાડી, મુંબઈ ૪.

વર્ષાવાસનો સંદેશ

પ્રિય સજ્જનો,

આજે રવિવાર નથી શુક્રવાર છે પણ ઉભરાયેલો જનસમૂહ કહી રહ્યો છે કે આજે રવિવારથી પણ વધીને કંઈક છે. આજે અષાઢી પૂનમ છે. બીજી પૂર્ણિમાઓ કરતાં આમાં એક મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા પણ છે. આજે ચાતુર્માસનો પ્રારંભ દિવસ છે. આજના દિવસે સૌ વિચરનારા સંતો નિશ્ચિત સ્થાન પર સ્થિર થઈ જશે. મુનિને વિહાર પ્રિય હોય છે અને વિહારમાં એના સંયમની સુરક્ષા પણ છે. ત્યારે ભાવિકો મુનિની સ્થિરતામાં આનંદ માને છે.

મુનિ જો બિરાજતા હોય તો શ્રાવક સવારે સંતદર્શન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ભાવિક સાંભળી શકે છે. પ્રવચન અને સ્વાધ્યાયનો લાભ થઈ શકે છે. સાથે-સાથે તે આચરમાં વ્રતનો લાભ પણ મેળવી શકે છે. પરંતુ સંતને તો વિચરણમાં જ લાભ છે. વહેતી સરિતા જેમ નિકટવર્તી વૃક્ષોને તાજગી દેતી આગળ વધે છે તેમ સંત-ચરણ જ્યાં-જ્યાં ઘૂમે છે ત્યાં-ત્યાં નાગરિકોના હૃદયોને તાજગી મળે છે. તેમ છતાં મુનિને પ્રભુની આજ્ઞામાં વધુ આનંદ છે. વર્ષાવાસમાં જીવોની વિશેષ ઉત્પત્તિ થતી હોવાને કારણે વીર પ્રભુએ નિયમ થોને ચાતુર્માસમાં એક જ સ્થળે સ્થિર થવાનો આદેશ આપ્યો છે.

ત્રણ ચાતુર્માસિક કાળ છે. શીત ચાતુર્માસિક કાળ, ઉષ્ણ ચાતુર્માસિક કાળ અને ત્રીજો છે વર્ષા ચાતુર્માસિક કાળ. પરંતુ સર્વાધિક મહત્ત્વપૂર્ણ હોય તો તે છે વર્ષાવાસ. શિયાળે વધુ ઠંડી ન પડે તો તેથી માનવને કંઈ નુકસાન થતું નથી. તેવી રીતે ગરમી પણ વધુ ન પડે તો એથી માનવને પ્રત્યક્ષરૂપે

કોઈ નુકસાન થતુ નથી પરતુ જો વરસાદ ન પડે તો માનવસમાજના શા હાલ થશે? માનવ જ શા માટે, પશુ અને પખી, પૃથ્વી અને પર્વત સૌ કોઈ સુષમાવિહીન બની જશે

અષાડના વાદળે ને જોતાની સાથે જ મોર એમની ગર્જના સાભળવા ઉત્કઠિત બની જાય છે તેવી રીતે ચાતુર્માસ સન્નિકટ આવતા જ શ્રદ્ધાળુ લોકો પ્રભુવાણી સાભળવા ઉત્સુક બની જાય છે વર્ષાને લઈને પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય હજારગણુ વધી જાય છે પૃથ્વી તો જાણે લીલી સાડી જ પહેરી લે છે સર્વત્ર સૌન્દર્ય સુષમા નાચી ઊઠે છે. ચાતુર્માસના દિવસોમા પ્રવચન સાભળ્યા બાદ જીવન રમણીય બની જવુ જોઈએ—સર્વત્ર શાત સૌન્દર્ય વિખેરાઈ જવુ જોઈએ વરસાદના રીમ-ઝીમ ઝાપટા જેહની તપેલી ધરતીને શીતળ, શાત બનાવી દે છે વરસાદ થયો અને પૃથ્વી પણ શીતળ થઈ પરતુ જોવાનુ એ છે કે શાત-સુધા ભરેલી વ્યાખ્યાનધારા સાભળીને પણ મનના ખૂણામા એક શાતિનુ નાનકડુ વાદળુ ઊડ્યુ નથી અને એક હલકો ઝાપટો પણ થયો નહી અને કષાયની જ્વાળામા મનની ધરતી તપતી રહી તો કહેવુ પડશે કે વરસાદની આ કાળી વાદળીઓથી તમે કઈ શીખ્યા નથી

વર્ષાની ધારાઓ સડકો ઉપર જામેલા ધૂળના ઢગલાઓને, ગદી ગટરોને ધોઈ સાફ કરી નાખે છે તેમ હે ઉપાસક, તુ પણ મનના દ્વાર ખોલી દે. વર્ષાની આ ધારાઓને અદર જવા દે જ્યા સ્વાર્થનો કચરો ભર્યો છે, વાસનાની ગટરોમા કીડા ખદબદી રહ્યા છે તેમને આજે ધોઈ નાખો મનને શીતળ અને શાત બનાવી દો કડવો-મીઠો ઘૂટડો મળે તો પણ મન સમ-સ્થિતિમા રહે તેવી સાધના હોવી જોઈએ મેઘ ગરજે છે ત્યારે એ ગર્જના સાભળીને ખેડૂતની આખો ઉપર ચઢે છે કે પેલી ગર્જનાની તર્જના કરતા મેઘને પણ પ્યાર કરે છે? નહી, તે પ્યાર જ કરે છે તમે તમારા ઉપર ગર્જના કરનારથી પ્રેમ કરો છો કે એની ગર્જના સાભળી એના તરફ આખ કાઢો છો? અરે, મુબઈનિવાસીઓ, તમે પેલા ગ્રામીણ પાસેથી પણ થોડુક શીખી લેજો પોતા પર ગરજનારને પણ પ્યાર કરતા શીખો એ ગરજે ત્યારે તમારુ મનડુ મયૂર બની જાય મેઘની ગર્જના સાભળી મોર પોતાની પાખો ફેલાવીને નાચવા લાગે છે તેમ જ્યારે કોઈ અકારણે જ તમારા પર ગરજી ઊઠે ત્યારે તમે વિચારજો કે હમણા નહી પણ થોડા દિવસો બાદ તે પોતાની ભૂલ સમજશે અને જો તમારી ભૂલ તમને દેખાતી હોય તો તમારુ

મન વિચારોની પાંખો ફેલાવીને નાચી ઊઠવું જોઈએ અને વિચારવું જોઈએ કે ખરેખર હું અંધકારમાં હતો. મારી ભૂલ મને સમજાતી નહોતી.

વારુ, ત્યારે જલદી બતાવો કે તમારી ભૂલ બતાવનાર સારો લાગે છે કે તમારી પ્રશંસા અને જાહેરાત કરનાર? તરત તો એ છે કે આજનો માનવ પોતાની ભૂલ સ્વીકાર કરવાનું જાણતો જ નથી. તેમ જ એને પોતાની ભૂલ બતાવનાર ન ગમે છે. એક રસોઇયાના હાથે એક વાર શાકમાં મસાલો વધુ પડી ગયો. ખાનારની જીભ તતડવા લાગી અને આંખે નીર ચાલવા લાગ્યાં. એટલે શેઠે પૂછ્યું: આટલો મસાલો કેમ કરતાં પડી ગયો? તો તે રસોઇયો બોલ્યો: આજે મારવાડ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વળી બીજા થોડાક દિવસો પછી શાકમાં મસાલો ઓછો પડ્યો. જમનારાઓને આજે [illegible] જેવું લાગ્યું. પૂછવામાં આવતાં એણે કહ્યું: આજે મુંબઈ જેવું શાક બનાવ્યું હતું. વધુ મસાલો પડ્યો તો કહે મારવાડ જેવા અને ઓછો મસાલો પડ્યો તો કહે મુંબઈ જેવા. એને પોતાની ભૂલ તો દેખાતી જ નહોતી.

આવી જ વાત પરણ્યાની છે. લગ્ન પછી ત્રીજા જ મહિને વહુએ નવું ઘર વસાવી લીધું. સાસુને પૂછશો કે વહુ ત્રણ જ મહિનામાં જુદી કેમ થઈ ગઈ? તો કહેશે, વહુના નખરાથી હું કંટાળી ગઈ. અને વહુને પૂછશો તો કે જુદા થવાની એવી તે કઈ આવશ્યકતા પડી ગઈ? તો તે જવાબ આપશે– શું કહું, મારા સાસુની જીભ સખત ગજબની છે (સભામાં હસાહસ). તે હંમેશાં મારા પરિવારને [illegible] નહીં, પૂરી વાત પેટીઓને આપતી ફરે છે. અને એક બીજાને નિંદે છે. પોતાની ભૂલ કોઈને દેખાતી નથી.

નક્ષત્રો મોરલાથી જેમ શોભે છે તેમ ચળકતા જુગનુથી પણ કંઈક શોભે. અમાસની અંધારી રાતે પણ જુગનુ ચળકે છે તેમ તમે વિપત્તિની કાળી રાતે ચળકતા રહેજો. જ્યારે-જ્યારે વિપત્તિઓ પેદા થાય, પ્રકાશનું એક કિરણ પણ ન દેખાય ત્યારે તમે સુદર્શન અને કામદેવનું સ્મરણ કરજો. તેઓ તમારી અંધારી રાતે દીવાનો દીવો પ્રગટતો રહેશે.

શ્રાવક કુળમાં જન્મેલા બાળક કામદેવ અને સુદર્શનને કોઈ કાળે ભૂલી શકે નહીં. કામદેવ પૌષધ ભવનમાં બેઠા છે. એમની સામે મિથ્યાત્વ [illegible] ઊભા છે. હાથમાં ચળકતી તલવાર છે. તે કહી રહ્યો છે: કામદેવ! [illegible] નો ધર્મ [illegible] છે. તેમ ન કરે તો [illegible] [illegible] તારા [illegible] પામે શરીરના ટુકડે-ટુકડા

કરી નાખશે કામદેવે આનો જે જવાબ આપ્યો તે અઢી હજાર વરસ પછી પણ આજે આગમમા સુગ્રથિત છે એમણે કહ્યુ ' તમારી તલવાર શરીરને મારી શકે છે, આત્માને નહી અને શરીર તો અનત વાર મર્યું છે. આવા પાર્થિવ શરીર માટે આત્માના શાશ્વત ધર્મને કામદેવ કદી પણ અસત્ય કહી શકે નહી, ભલે મારા આણુએ આણુ જુદા થઈ જાય તેમ છતા એમાથી એક જ ધ્વનિ આવશે –

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન--ભ મહાવીરનુ પ્રવચન સત્ય અને સર્વશ્રેષ્ઠ છે

બીજી બાજુ જ્યારે રાજગૃહ અર્જુન માળાના ભયાનક ઉપદ્રવથી પીડાયેલુ હતુ ત્યારની આ વાત છે મગધસમ્રાટ શ્રેણિક પણ મહેલોમા લપાઈને બેસી ગયા હતા તે વખતે રાજગૃહમા સદેશો આવ્યો કે પ્રભુ મહાવીર રાજગૃહની બહાર પધાર્યા છે સાભળ્યુ સૌએ પણ વિચાર્યું ફક્ત સુદર્શને " પ્રભુ ઉદ્યાન સુધી પધારે તેમ છતા આખોની તરસ શાત ન થાય અને અર્જુન મને મારા પ્રભુથી મળવા ન દે એ કદી બની શકે નહી અર્જુનનો આતક મારી ગતિને થભાવી દે તો એ જીવનની બહુ મોટી હાર ગણાશે અને આ કાયરતા વીરના ઉપાસકને શોભશે નહી " આમ વિચારતાની સાથે જ એના કદમ ગુણશીલ ચૈત્ય તરફ આગળ વધ્યા વચ્ચે અર્જુન ક્રૂરતાની પ્રતિમૂર્તિ બનીને આવ્યો પણ ધૈર્યના મહાશીલા સાથે ટકરાઈને એની ક્રૂરતાના ભૂક્કેભૂક્કા ઊડી ગયા

દુખની અધારી રાતે તમે ચળકતા રહેજો અને જો સુખના પારણે ઝૂલતા હો તો પણ પોતાને ભૂલશો નહી શ્રાવણના ઝૂલા તો તમે જોયા હશે મુબઈમા પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય મળતુ નથી પણ આજે પણ ગામડાઓમા ચાલ્યા જશો તો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય સર્વત્ર પથરાયેલુ જોવા મળશે શ્રાવણમા પૃથ્વી લીલી સાડી પહેરી લે છે, ચારેય બાજુ વનસ્પતિ ખીલી ઊઠે છે બહેનો શ્રાવણના દિવસોમા પારણા–હીચકા બાધી હીચકે છે હીચકાના ઉતારચઢાણ પણ આનદદાયી હોય છે કદી અઢળક સપત્તિ વચ્ચે હો તો ફુલાવુ નહી અને વિપત્તિમા હો તો રડવા બેસવુ નહી

વર્ષાવાસનુ–અકૃત્રિમ સૌન્દર્ય બોલે છે કે હે માનવ, કૃત્રિમતાને છોડી સહજ સૌન્દર્ય તરફ આવ તમે કૃત્રિમ સૌન્દર્ય વધારો છો કે સહજ સૌન્દર્ય ? વીસમી સદી જેટલુ કૃત્રિમતાને પસદ કરે છે તેટલુ વાસ્તવિકતાને નહી

---

*" इणमेव निग्गथं पावयण सच्च अणुत्तर "

એટલા જ માટે તો સૌંદર્ય અને વેશભૂષા બધામાં કૃત્રિમ સૌન્દર્યને પસંદ કરાય છે. વેશભૂષા તો શું, કદીક પણ તેવી જ પસંદ થશે કે જે એક સિનેમા એક્ટ્રેસે પસંદ કરી હશે. વસ્ત્ર-ભૂષા પણ તેવી જ હશે કે જે શાને કળામરો પહેરે છે. પછી ભલેને ઠંડીમાં ઠરતા રહો અને ગરમીમાં બફાતા રહો. કેટલાયને એવા જોવામાં આવ્યા છે કે ચાહે ઠંડી હોય કે ગરમી મોજાં હમેશાં એમના પગમાં હશે. ત્યાં જરૂરિયાતને પ્રમુખતા અપાતી નથી. પ્રમુખતા તો મળે છે ફક્ત ફેશનને.

આ ફેશને તો ગજબ કરી નાખ્યો છે. સ્વતંત્ર ભારતની રાજધાની દિલ્હી અને મહારાષ્ટ્રની રાજધાની મુંબઈ અંગ્રેજોના શાસન તંત્ર જેટલી અભારતીય નહીં રહી હોય એટલી કે આજે છે. વેશભૂષા, ખાન-પાન, આચાર અને વ્યવહાર, બધામાં વેગથી ભારતનું વિલાયતીકરણ થઈ રહ્યું છે. મુખ પર પાવડર અને હોઠે રંગ (લિપસ્ટિક) એ બધું ફેશને આપ્યું છે પણ જૈન શાસનમાં જન્મેલ વ્યક્તિઓને એમના પાર્થિવ શરીરની આ પૂજા શોભા દેતી નથી. આ ફેશનપરસ્તીનું આપણે શરણ થઈ છે? બીજાની આંખે આપણે સારા દેખાઈએ વારુ, ત્યારે તમે જરા જણાવી બતાવો કે તમે કપડાં શા માટે પહેરો છો? બીજાની આંખે તમે ભલા દેખાઓ એટલે કે શરીરને આરામ મળે એટલા માટે? બીજાના દિલમાં મોહ ઉત્પન્ન કરવા માટે ભાવક કદી કપડાં પહેરી શકતો નથી.

સાચો શ્રાવક વેશપરિધાનમાં ત્રણ બાબતને મહત્ત્વ આપે. ૧ તે આરામપ્રદ હોય ૨ સસ્તાં હોય અને ૩ સ્વચ્છ હોય. પહેલી બાબત છે વસ્ત્રભૂષા આરામપ્રદ હોય. કારણ કે દેહની સુરક્ષા માટે જ વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરાય છે. એવો પોશાક શા કામનો કે જેનાથી ખૂબ ભીંસાવું હોય અને સ્વતંત્રતાપૂર્વક ઊભા કે બેસી શકાતું ન હોય. એક વાર એક ભાઈ દર્શનાર્થે આવ્યા. તે બેસવા માગતા હતા. એમની આંખો કોઈ ચીજ ખોળી રહી હતી. મેં પૂછ્યું - શું જોઈ રહ્યા છો? તેઓએ જવાબ આપ્યો શું અહીં કોઈ ખુરશી નથી? હું સમજી ગયો કે એમણે પહેરેલું પાટલૂન ખુરશી માગી રહ્યું હતું. નીચે બેસશે તો એમાં સળ પડી જશે. આ પેન્ટ તમને આરામથી બેસવા દેતું નથી.

બીજી બાબત છે ભલી કપડાંની બાબતમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે સસ્તાં હોય, સાદા વસ્ત્રો વડે પણ શરીર ઢાંકી શકાય છે તો પછી શોખ શો? આ નમૂનાની સાડીઓની શી જરૂર છે? પેટ અને તિજોરીમાં સમાતા ન

હોય તો ગરીબ સ્વધર્મી ભાઈ-બ્હેનોને આપો તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ-આવશે પાશ્ચાત્ય વિચારક વિલિયમ પેગે ખરુ જ કહ્યુ છે કે ફેશન અને પ્રદર્શનના પ્રિય લોકોની સાજસજાવટથી અનેક નગ્ન વ્યક્તિઓને વસ્ત્રવાળી બનાવી શકાય છે મને ખબર છે, એક ફેશનપ્રેમી યુવક જ્યારે પણ ક્યાય-બહાર જતો ત્યારે પોતાની જોડે પદર-પદર જોડ કપડાની લઈ જતો જરૂર છે ચાર કપડાની અને સાથે રાખે છે ચોવીસ જોડ એટલે વધારાના કપડા જો બીજાને આપી દેવામા આવે તો કેટલાય અર્ધનગ્ન વ્યક્તિઓના વસ્ત્રોની સમસ્યાનો ઉકેલ લાવી શકાશે

ત્રીજી બાબત છે કપડા સ્વચ્છ હોય જૈન ધર્મ ફેશનનો વિરોધી છે પરતુ આવશ્યક સ્વચ્છતાને એણે આશ્રય જરૂર આપ્યો છે એટલા માટે જ આગમમા જ્યાંજ્યા શ્રાવકના બહિર્ગમનનુ વર્ણન આવે છે ત્યા ત્યા "**ण्हाए कय बलिकम्मे**"નુ વિધાન આવે છે માટે વસ્ત્રભૂષામા ફેશનને મહત્ત્વ ન આપવુ જોઇએ શુ તમે એમ સમજો છો કે સાજસજેલ પોપાકને લઈને લોકો તમારી તરફ વધુ આકર્ષાશે? સાજસજાવટવાળો પોષાક તો દુર્યોધન, કસ અને ઔરગઝેબ પાસે પણ હતો લોકોએ કેટલુ સન્માન કર્યુ તેમનુ? એક વિચારકે સાચુ જ કહ્યુ છે કે 'કોઈ આદમી પોતાની સાજ-સજેલ અને છેલછેબીલ પોપાકને કારણે મૂરખાઓ અને સ્ત્રીઓ અન્ય કોઇ દ્વારા સમ્માનિત થઈ શકતા નથી માટે દેહને શા માટે સજાવો છો? સજા-વવુ છે તો દિલને જ સજાવો

દિલને સજાવવાનો એ અર્થ નથી કે છાતી પાસે ગુલાબના ચાર ફૂલ લગાવી લો ગુલાબના હજાર હજાર ફૂલ ભેળા મળે તોય દિલને સજાવી શકતા નથી ઉદારતા અને સેવાના ફૂલ જ દિલને શોભાવી શકે છે શુભના-ઉદયને લઈને જે પ્રસાધનો મળ્યા છે, સ્વધર્મીઓની સેવામા તમે એમનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો છે, વારૂ? દીકરીને ઓછુ અપાયુ છે, એ તો તમે જરૂર વિચાર્યુ હશે પરતુ શુ કદી એવુ પણ વિચાર્યુ કે મારી સપત્તિનો કેટલો ભાગ સ્વધર્મીઓના કામમા આવ્યો? હા, તો મને જરા જલ્દી બતાવો કે તમને હાથ જોડી દેવુ સારુ લાગે છે કે હાથ જોડાવી દેવુ? દુર્ભાગ્યનો પીડાયેલો કોઈ ગરીબ ભાઈ કઈક સહયોગની આશા સાથે તમારી પાસે આવે છે તે હાથ જોડીને માગે છે ત્યારે તમે શુ કરો છો? તિજોરીમા હાથ નાખી જે કઇ હાથમા આવે તે આપી દો છો ખરા? કે આખો કાઢી બોલ-

નાખો છો કે બધા ભિખારીઓ મારી જ દુકાને આવે છે. પણ જ્યારે ઈન્કમટેક્સ ઓફિસર દુકાન પર આવે છે ત્યારે પણ શું તમે આંખો કાઢતાં તેવી જ તે રજૂ થાઓ છો કે જેવા કે પેલા ગરીબ ભાઈની સામે રજૂ થયા હતા? નહીં, એની સામે તો એક સસલાની માફક નમ્ર બની જશો. એને હાથ જોડી જોડીને આપશો. કહેશો સાહેબ, આટલું લઈ લો અને રજા આપો. આજનો માનવ દંડ જોઈને દંડાને આપી દે છે પરંતુ જે હાથ જોડીને લેવા આવે છે એને બે પૈસા પણ નહીં આપે.

જુઓ પેલો મેહુલો (મેઘ) જુએ છે પૃથ્વીના પટ પર વહેતા સરિતા અને સરોવર સુકાઈ ગયા છે ત્યારે તે દિલ ખોલીને વરસે છે. તમે જરા પેલા શ્યામલ મેહુલાથી પણ થોડુંક તો શીખો. જે સ્વધર્મી ભાઈઓના જીવન સરોવર સુકાઈ ગયાં છે, દરિદ્રતાના ભીષણ તાપમાં જેમનું જીવન બળી રહ્યું છે ત્યાં જઈને થોડુંક પણ વરસો! એમના દુઃખદર્દમાં પણ કંઈ કામમાં આવો. યાદ રાખજો કે સંપત્તિનો જેટલો ભાગ બીજાના કામમાં પરાર્થે વપરાયો છે તે જ તમારો છે.

તમે ભાગ્યશાળી બનવા ચાહો છો તો ભાગ્યમાંથી ભાગ આપતાં શીખો, નહીંતર ખરા અર્થમાં તમે ભાગ્યશાળી બની શકતા નથી. તમારી સંપત્તિમાં સ્વધર્મીઓનો પણ ભાગ છે. વહેંચણીમાં જો તમને તમારો ભાગ ન મળે તો તમે બેચેન બની જશો. પોતાના ભાગને લેવા માટે તમે એટલા બધા બેચેન છો કે એ માટે તો તમે કોર્ટના બારણાં ખખડાવવા તૈયાર થઈ જાઓ છો. ત્યારે સ્વધર્મીને ભાગ આપવા તમે તૈયાર છો કે નહીં? તમે સ્વધર્મીને જો ભાગ ન આપો તો એ માટે આંસુના બે ટીપાં પાડવા જોઈએ. કારણ તમારી આ ભૂલ કેટલાય ભાઈઓને ખોટો રસ્તો સ્વીકારવા વિવશ કરી મૂકશે.

ધાર શહેરની વાત છે. ઉપાશ્રયમાં થોડાક ભાઈઓ પાક્ષિક પ્રતિક્રમણ કરવા ભેગા થયા. પ્રતિક્રમણ એ જીવનની કંપનીનું સરવૈયું છે. દરરોજ / સંધ્યાટાણું તમે હિસાબ મેળવો છો. જીવનનો હિસાબ પણ કદી કર્યો? શું? કેટલું આવ્યું અને કેટલું ગયું? આત્મા ક્ષમાથી ક્રોધ તરફ કેટલો ગયો? નમ્રતાથી અહંકાર તરફ કેટલો ગયો? સરળતાથી છળકપટ તરફ ક્યાં સુધી પહોંચ્યો? સંતોષે લોભવૃત્તિને પછાડી છે કે લોભે સંતોષને? રાગથી ત્યાગ તરફ ગયો કે ત્યાગથી રાગ તરફ આગળ વધ્યો? પુદ્ગલોના ટુકડાઓનો હિસાબ રાખનાર શું આત્માની વૃત્તિઓનો હિસાબ પણ રાખશે ખરા?

આ કે પ્રતિદિન પ્રતિક્રમણ કરવુ જોઈએ જો પ્રતિદિન ન થઈ શકે તો પાક્ષિક પ્રતિક્રમણને ચૂકવુ જ ન જોઈએ

આશ્રવથી અળગા થઈ સવર તરફ આવવા માટે શ્રાવકો પ્રતિક્રમણ કરી રહ્યા હતા પરતુ દુર્ભાગ્યથી પીડિત એક ગરીબ શ્રાવક કઈક બીજું જ વિચારતો બેઠો હતો તે આત્માનુ નહી, ઘરનુ સરવૈયુ કરી રહ્યો હતો. દીકરી સોળ વર્ષ પસાર કરી ચૂકી છે, પણ એના હાથ પીળા કરવા માટે બીજી પીળી વસ્તુ પણ જોઈએ એ પીળી વસ્તુને તમે જાણી જ ગયા હશો. તમે સૌએ એવા રિવાજ બનાવી દીધા છે કે એ રિવાજની જાળમા કદી-કદી તો તમે જ ફસાઈ જાઓ છો પેલો ગરીબ શ્રાવક વિચારે છે કે નાણાના અભાવે લગ્ન લેવાયા નથી તે જ વેળા એની દ્રષ્ટિ નગરશેઠના હાર પર પડી એને શેઠે સામાયિક કરતી વખતે ઉતારી બાજુએ મૂક્યો હતો વિચાર્યું કે આ લઈ લેવામા આવે તો સમસ્યાનો ઉકેલ આવી જશે પરતુ આત્મા ધિક્કારી ઉઠ્યો "તુ સવરના (ધર્મના) સ્થાને બેઠો છે અને ચોરી સમા જઘન્ય પાપ તરફ તારી વૃત્તિ જઈ રહી છે ત્યારે મન બોલ્યુ લાખોનું ધન છે, હાર ચાલ્યો ગયે તો ય ચિતાની વાત નથી અને તારી બધી સમસ્યા ઉકેલાઈ જશે

હાથ આગળ વધ્યા અને હ ર લઈને સુરક્ષિત સ્થાને મૂકી દીધો વળી વિચાર્યું કે અત્યારે જ ચાલી નીકળવુ તે ઠીક નથી શેઠને આ હાર ઉપર અત્યાધિક આસક્તિ હશે તો તેઓ એને ન પામતા બેચેન બની જશે જો એવી સ્થિતિ ઊભી થશે તો અન્ય શક્ય તેવા ઉપાયો વડે એ હાર પાછો આપી દેવો એ જ ઉચિત લેખાશે અને હાર ખોયાનુ એમને દુ ખ નહીં થાય તો લઈ ચાલવામા કાઈ નુકસાન નહી, માટે શેઠની સામાયિક પૂરી ન થાય ત્યા સુધી પ્રતિજ્ઞા કરવી જ પડશે

સામાયિકનો સમય પૂરો થયો શેઠ જ્યા વસ્ત્ર ઉતાર્યા હતા ત્યા ગયા. કપડા તો યથાવસ્થિત હતા પણ હાર ગૂમ ! આસપાસ તપાસી જોયુ વિચાર્યું કોઈ પરિસ્થિતિનો માર્યો સ્વધર્મી ભાઈ આ કામ માટે વિવશ બન્યો હશે. ચાલો, ભાઈની ચીજ ભાઈને કામ લાગશે તમે પણ શુ આમ વિચારો છો ખરા ? જો સડેલી છત્રી અને જૂના પૂરાણા પગરખા કોઈ લઈ જાય તો સો સો ગાળો વરસાવશો અને ઉપરથી પ્રતિજ્ઞા લેશો કે હવેથી ઉપાશ્રયે કદી જવુ નહી

જો કે ધર્મસ્થાનોમા ચોરી કરવી તે જઘન્યમા જઘન્ય પાપ અપરાધ

છે. આ એ વાતનો દ્યોતક છે કે ભારતીય જનતાનું નૈતિક સ્તર કેટલું અધઃપતન થયું છે. એનું ધાર્મિક સ્થળ પણ ભ્રષ્ટ અને ઝરી ચોરોથી સુરક્ષિત નથી તો એની સાથે આ સ્થળે એ પણ જોવું પડશે કે ચોર ચોરી કરવા શા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે? જો તે આદતને લઈને પ્રવૃત્ત થાય તો તે કદી ક્ષમ્ય બની શકતો નથી. પરંતુ જો પરિસ્થિતિવશ એવું કરે છે તો તેની તેવી પરિસ્થિતિને બદલવા માટે સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓએ આગળ આવવું જોઈએ.

પેલા નગરશેઠ વિચારે છે: ખરી તો મારી ભૂલ છે. હું નગરપતિના સ્થાને છું તેમ છતાં મેં મારા કર્તવ્યને પીછાન્યું નથી, પોતાના સાથીઓની મેં સારસંભાળ પણ લીધી નથી. તેઓ કઈ સ્થિતિ વચ્ચેથી પસાર થઈ રહ્યા છે? એમના ઘરમાં અનાજ છે કે નહીં? એ બાજુ મારું લક્ષ જ ગયું નથી એટલા જ કારણે આજે ઉપાશ્રયમાં આ બીના બની છે અને ચોરી જેવા જઘન્ય કૃત્ય માટે વિવશ થવું પડ્યું હશે. અન્યથા મનુષ્ય પોતે એટલો ખરાબ નથી.

આ બાજુ હાર લઈ જનાર ભાઈ ઘેર તો પહોંચ્યો પણ રસ્તે એનો આત્મા એને ડંખતો રહ્યો: આ દુષ્કૃત્ય માટે હાથ આગળ કેમ વધ્યા? મોતીઓથી પણ મોંઘી માનવતા હું વેચી આવ્યો અને જડ ટુકડાને વીણી લાવ્યો. રાત આખી આળોટતો રહ્યો અને એવી સ્થિતિમાં એણે રાત પસાર કરી. સવાર થતાં જ હાર લઈ તે શેઠની દુકાને પહોંચ્યો. પણ જીભ કેમે ય કરીને બોલે નહીં કે કાલે ઉપાશ્રયેથી આપનો હાર હું લઈ આવ્યો છું. ધ્રૂજતો હાથ આગળ પ્રસારતાં બોલ્યો: આ હાર રાખી લો! નગરશેઠની આંખોને પોતાનો હાર ઓળખતાં વાર લાગી નહીં પણ તેઓ અજાણ્યા બની પૂછવા લાગ્યા: ભાઈ, આ કિંમતી હાર શા માટે લાવ્યા છો? આગંતુકે ધ્રૂજતા અવાજે જવાબ આપ્યો, આ રાખી લો અને એના બદલે થોડું દ્રવ્ય આપો જેથી એક ગરીબની સમસ્યાનો ઉકેલ આવે.

આ તો થઈ શેઠની વાત. તમને પણ વાત પૂછી લઉં: આવો જ તમારો હાર ખોવાઈ ગયો હોય અને પાછો મળે તો લાવનારને તમે પોલીસને હવાલે કરશો કે નહીં? બીજે જ દિવસે મુંબઈ સમાચારમાં ખબર છપાઈ જાય અને ઘેર ઘેર એની જ વાત કહેતા ફરશો. ઘી પચાવ્યું, માખણ પચાવ્યું, બદામનો હલવો પણ પચાવ્યો પણ હવે જરા વાત પણ પચાવતાં શીખો. જુઓ પેલા નગરશેઠના દિલની ઉદારતા—

તેઓ બોલ્યા, "ભાઈ, તમે જૈન કૂળમા જન્મ્યા છો, હુ પણ એક શ્રાવક છું. આ મારો આત્મા કબૂલ કરતો નથી તમે ચાહો તો એમ જ રૂપિયા લઈ જઈ શકો છો આગતુક ભાઈ હાર રાખી લેવાનો અતિ આગ્રહ કરવા લાગ્યો એટલે શેઠે એક ડબ્બીમાં હાર રાખી એના ઉપર કપડુ સીવી પેલા ભાઈનુ નામઠામ લખી નાખ્યું અને કહ્યુઃ 'આ તમારી જ વસ્તુ છે, જ્યારે ચાહો ત્યારે લઈ જઈ શકો છો હુ તો નામનો એક રક્ષક માત્ર રહીશ, સાથે જ બે હજારની થેલી પેલા શ્રાવકના હાથમાં આપતા બોલ્યા, "આ મારી તુચ્છ ભેટ છે એ સ્વીકારો અને જરૂર પડે ત્યારે આ ભાઈને ફરિયાદ કરજો"

આવનાર ભાઈ નાણાં લઈ પાછો ફર્યો પરતુ શેઠના સદ્વ્યવહારે એના આત્મા ઉપર અમિટ છાપ પાડી રહી રહીને એમની ઉદારતાના ચિત્ર એની સ્મૃતિમાં આવી રહ્યા હતા આ બાજુ શેઠ ઘેર ગયા. પત્નીના હાથમા પેલી ડબ્બી દેતા બોલ્યા, "જિંદગીનો કશો ભરોસો નથી આને સભાળીને રાખજો આમા એક ભાઈની જિદગીની કમાણી છે જુઓ, આના ઉપર નામ લખ્યું છે, તે ભાઈ હાર આપી ગયા છે અને બદલામા થોડાક રૂપિયા લઈ ગયા છે. મે એને લાખવાર સમજાવ્યો કે હાર રાખો નહી, એમ જ રૂપિયા લઈ જાઓ, પણ તે માન્યો નહી હારની કિમત ઘણી છે પણ તે ઘણા ઓછા પૈસા લઈ ગયો છે"

શ્રાવિકા ડબ્બી હાથમા લેતા કહેવા લાગી, "આ તમને શોભતું નથી. તમે શ્રાવક છો એક શ્રાવકનો હાર ગીરવી રાખી પૈસા આપવા તે શ્રાવક માટે ઉચિત નથી એને એમ જ આપી દેત તો કાંઈ કમી થવાની નહોતી. ભર્યુંભાદર્યું ઘર છે જો કોઈના દુખ દરદમા કામમા નહી આવીએ તો લક્ષ્મી શા કામની છે?"

શેઠે જવાબ વાળ્યો, "મે એને ઘણુ ઘણુ સમજાવ્યો, પણ સમાજનો રિવાજ જ એવો છે કે એમ જ લેવામા એને પણ શરમ આવતી હતી"

આ છે વિશાળ હૃદયનુ એક ચિત્ર સુબઈના કુશળ નાગરિકો આનાથી કઈ બોધપાઠ જરૂર લેશે લેશે નહી, પણ શીખ્યા પણ છે મુબઈવાળા વરસે છે, પરતુ કદી કદી મુબઈના મેઘ સમુદ્રમા જ વરસી પડે છે સાગરમા વરસેલુ શુ કામ આવે? જ્યારે નાના નાના છોડ તો તરસ્યા જ રહી ગયા. માટે વરસો, શ્રાવણની જેમ વરસો! અભાવની દુપહેરીમાં સુકાઈ રહેલ છોડવા

માટે દિલ ખોલીને વરસો. મોંઘવારીની ચક્કીમાં પીસાઈ રહેલ સમાજના મધ્યમવર્ગી ભાઈઓ અને આ બાજુ અસહાય વિદ્યાર્થીઓ જેઓ બુદ્ધિએ કુશળ છે પરંતુ અર્થાભાવે જેમની પ્રગતિ રૂંધાઈ ગઈ છે અને વચ્ચે જ રૂંધાઈ પામ્યા છે તે સૌ માટે તમારાં સાધનો કામ આવે અને વધે તેવા સૌ મંગળમય બનો એવી મંગળ કામના છે.

અષાઢી પૂનમ,
સંવત ૨૦૧૭

જૈન ઉપાશ્રય કાંદાવાડી મુંબઈ

બુદ્ધિમાનોનું દુનિયા સન્માન કરે છે. ચારિત્ર્યવાનનું દુનિયા અનુસરણ કરે છે.

અત્યાચારી જેવો અભાગી માણસ બીજો કોઈ નથી કેમકે એની આપત્તિના સમયે એનો કોઈ મિત્ર હોતો નથી.

એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે સત્ય અને વિશ્વાસ સંસારનું મંદિર છે.

સત્ય અને તેલ સદા ઉપર જ રહે છે. સત્ય આરસીના ભૂષણ સમાન છે.

બુદ્ધિબળથી પણ ચારિત્ર્યબળ ઉત્તમ છે.

કદાચરણને ત્યજવું એટલે સદાચાર. સારો સ્વભાવ એટલે શીલ.

૩૯. કેળવણી છે જીવનની એક ચમક

(જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હીમા આપેલ એક પ્રવચન)

પ્રિય વિદ્યાર્થી બંધુઓ,

તમારામા બહુ જ મોટુ આકર્ષણ છે આ ભારતની રાજધાની દિલ્હીમા આવ્યાને મને લગભગ આ ત્રીજુ અઠવાડિયુ ચાલી રહ્યુ છે હમેશા મહાવીર ભવન કે ચાંદની ચોકમા પ્રવચન ચાલે છે પરંતુ તમારામા બહુ મોટી શક્તિ છે એ આકર્ષણ શક્તિ મને તમારા પાસે ખેચી લાવી છે જ્યારે હુ મને વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આવો પડેલો જોઉ છુ ત્યારે મને બહુ જ હર્ષ થાય છે હમણા સાહિત્યરત્ન શ્રી મનોહર મુનિજી કેળવણીના વિષય પર તમને સુન્દર રીતે સભળાવી ચૂકયા છે ખરેખર કેળવણી એ એક બહુ જ મોટી વસ્તુ છે એ જીવનમા એક નવી જ ચમક લાવે છે માણસની સુષુપ્ત શક્તિને જગાડનાર કેળવણી જ છે કેળવણીનુ આખરી અને સાચુ લક્ષ્ય તો માનવીને સાચો માનવ બનાવવાનુ જ છે

ખેતરમા પેદા થયેલો કપાસ સીધે સીધો આપણી મર્યાદા જાળવવાનુ કામ નથી કરતો તેમ ઠંડીથી પણ એ આપણને પૂરેપૂરી રીતે બચાવી નથી શકતો એને તો જ્યારે વણકર દોરા રૂપે ફેરવી કાપડનુ રૂપ આપે છે ત્યારે જ તે આપણા કામમા આવી શકે છે ત્યારે એ આપણે પહેરી શકીએ છીએ, કે તમારા કોટ-પાટલુન એમાથી બની શકે છે જો કોઈ માણસ પોતાના આખા શરીર પર ગુંદર લગાડી કપાસ ચીટકાડી દે ને બહાર નીકળે તો તમને કેવુ લાગશે? બીજા બધા આશ્ચર્યમા પડી જશે, પણ દિલ્હીમા તો તેની મજાક જ થશે તમે બધા એની બુદ્ધિમત્તા જોઈ હસી ઊઠો. હા, તો આપણુ જીવન તો પેલા ખેતરમા પેદા થયેલા કપાસ જેવુ છે, તદ્દન કપાસ જેવુ.

એમાંથી આપણે કાયર બનાવવું પડશે. શિક્ષણ એ કાર્ય કરે છે એ જ આપણને સમાજને ઉપયોગી બનાવે છે એટલે જ જીવનમાં કેળવણીનું ઘણું મોટું સ્થાન છે

આજનું શિક્ષણ માણસને વકીલ ડૉક્ટર, શિક્ષક, વગેરે બધું બનાવે છે પણ દુઃખની વાત છે કે તે માણસને માણસ નથી બનાવતો. હું તમે ધારો નહી એવો એક સવાલ એક પરીક્ષકે પરીક્ષાર્થી વિદ્યાર્થીઓને એકવાર પૂછ્યો હતો. એક માણસ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરી શાળા છોડી બહાર ને ભટકવા નીકળ્યો. નોકરીની ચિંતામાં તે બેચેન ફરતો હતો. આ વાત કેવી છે કે એક મજૂર રોજના ૩ રૂપિયા કમાઈ લે છે ત્યારે આપણા ભણેલાઓ નોકરી માટે આંટાફેરા માર્યા કરશે.

જે શિક્ષણ માણસને એનો રોટલો પણ મેળવી નથી આપતું તો તે બીજું શું અપાવશે! પણ આનું કારણ એ છે કે આજના શિક્ષણથી મગજ તો ખૂબ વધી જાય છે પણ હાથ નાના રહી જાય છે એક એવો વિદ્યાર્થી તમે જુઓ કે જેનું માથું ખૂબ મોટું હોય ને હાથ ઉંદર જેવા નાના હોય તો તમને એ દૃશ્ય કેવું લાગશે! આજકાલ હાથ નાના રહી જાય છે ને મગજ વધી જાય છે એમાં હિન્દી ગણિત ઈતિહાસ, ભૂગોળ, અંગ્રેજી કોણ જાણે શું શું ભરે છે પરંતુ હાથમાં કામ કરવાની તાકાત નથી રહી. કારણ શિક્ષણનો ક્રમ જ બદલાઈ ગયો છે એનો પ્રારંભ જ કૂતરાં ને બિલ્લી ઉપરથી થાય છે પહેલાં ભારતીય શિક્ષણપદ્ધતિમાં સૌથી પ્રથમ બાળકને શીખવાતું હતું (**मातृदेवो भव पितृदेवो भव**) તેને સ્થાને આજે શિક્ષણની શરૂઆત થાય છે Dog ડૉગ એટલે કૂતરો અથવા Cat કૅટ એટલે બિલાડીથી. આ ત્યાંથી ત્રણ વર્ષ પહેલાંની બાળપોથી જુઓ તો એમાં ગ ગણપતિનો હતો તે ગ આજે ગધેડો થઈ ગયો

પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો આપણા ઉપર એ પ્રભાવ પડ્યો કે ન આપણે પૂરા અંગ્રેજ થઈ શક્યા કે ન આપણે પૂરા ભારતીય રહી શક્યા. આપણું મન બની ગયું યુરોપિયન અને આત્મા રહ્યો ભારતીય અને શરીર પણ ભારતીય જ રહ્યું કારણ કે એને તમે યુરોપિયન જેવું ગોરું ન બનાવી શક્યા અને સ્નો પાવડરમાં પણ એવી તાકાત નથી કે જે તમારા શરીરને યુરોપિયન જેવું બનાવી દે પણ હા તમારી વેશભૂષા તો યુરોપીય બની ચૂકી છે

આજે આપણા જીવનનું ધ્યેય જ બદલાઈ ગયું છે જીવનમાં જ્યાં સમતા સુશીલતા અને સદાચારની આવશ્યકતા છે ત્યાં માત્ર એકલી સાક્ષ-

રતા રહી છે. સાક્ષરતા જરૂરી છે, પણ સદાચાર વિનાની એકલી સાક્ષરતા એક વિડમ્બના છે જીવનમા સહુ પ્રથમ સદાચારનુ શિક્ષણ આવશ્યક છે. આજના નાના વિદ્યાર્થીની જીભ પર ફિલ્મી ગાયનોની તરજો રમતી હોય છે. તેઓ દેવાનંદ કે ગોપના સ્વપ્નાં જોતા હોય છે આવુ આપણું ચારિત્રનું પતન આપણને ક્યા લઈ જશે? એણે નવા ઊગતા ફૂલ જેવા વિદ્યાર્થીના મોઢા પરનુ ગુલાબી સૌંદર્ય ઝુંટવી લીધુ છે

આથી જ હુ તમને અનુરોધ કરુ છુ કે, તમારું ચારિત્ર્ય રામ-લક્ષ્મણ જેવુ બનાવો, કારણ કે, તમે જ ભારતના ભવિષ્યના ઘડવૈયા છો. સદાચારી જ્યાં જ્યા જશે, જે સમાજમા જશે ત્યા ત્યા તે નેતા બની જશે. જે દેશમાં તે જશે તે દેશના તે પ્રિયપાત્ર બની જશે એટલે જ કેળવણી સાથે વિનય, વિનમ્રતા, સદાચાર અને સહિષ્ણુતાનુ સક્રિય શિક્ષણ મળે તો તમારું ભવિષ્ય નિશ્ચિંત ઉજ્જવલ છે, મંગલમય છે.

હા, તો આપણી મૂળ વાત પર આવીએ શાળામાં એક પરીક્ષક પરીક્ષા લેવા આવ્યા પરીક્ષકને જોતા જ શાળામા હલચલ મચી ગઈ કારણ કે, પરીક્ષાનું નામ જ એક જ ભૂત સમાન ભયાનક છે વિદ્યાર્થીઓના વિભાગમા પુસ્તકો ફરવા લાગ્યા કોઈ ધારતુ હતું ગણિતમાથી પ્રશ્ન પૂછશે, કોઈ ઈતિહાસ ભૂગોળમાથી ધારતુ હતુ આમ બધા જુદુ જુદુ ધારતા હતા ત્યા પરીક્ષકે, પહેલા વિદ્યાર્થીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, 'તમારા ભણતરનુ ધ્યેય શુ છે?' પ્રશ્ન સાભળી તે વિદ્યાર્થી ગભરાઈ ગયો એને થયુ આ પ્રશ્ન નથી ઈતિહાસનો, નથી ભૂગોળનો કે નથી ગણિતનો ગભરાટમા તે ઉત્તર ન આપી શક્યો નીચે બેસી ગયો કારણ કે ગભરાટ બહુ ખરાબ વસ્તુ છે એમા વિદ્યાર્થી પોતાના વિષયને પણ ભૂલી જાય છે બીજા વિદ્યાર્થીને પણ પરીક્ષકે એ જ પ્રશ્ન કર્યો, 'તમારા અભ્યાસનો ઉદ્દેશ શો છે? પ્રશ્ન સાભળી તે ગભરાયો નહી. તે હિંમતપૂર્વક બોલ્યો 'આપ આપના અધિકાર બહાર જઈ રહ્યા છો કારણ કે આપનો પ્રશ્ન અમારા આખાયે અભ્યાસક્રમમા ક્યાય આવતો નથી આવો પ્રશ્ન જે વિદ્યાર્થીના પાઠ્યપુસ્તક સાથે સંબંધ ધરાવતો હોય નહી તે પૂછવાનો તમને કોઈ હક્ક નથી,' કેવો લાગ્યો આ જવાબ તમને? તમે સહુ આ જવાબ સાભળી હસી પડયા આ એનો ઉત્તર ઉદ્ધતાઈપૂર્વક આપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે, આજકાલના વિદ્યાર્થીઓમા ગેરશિસ્ત સારા પ્રમાણમા વધી ગયુ છે સરકાર પણ એ બાબત ચિંતામા પડી છે વિદ્યાર્થી તો વિનયી અને નમ્ર હોવા જોઈએ પણ આ વિદ્યાર્થી આવો શિસ્ત વગરનો હતો.

પછી પરીક્ષક આગળ વધ્યા. ત્રીજા વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો, "મારે ડૉક્ટર બનવું છે." કોઈએ વકીલ બનવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી, કોઈએ બેરિસ્ટર, કોઈએ એન્જિનિયર એમ બધાએ પોતાના હૃદયની ભાવના પ્રગટ કરી. છાપાને છેડે એક વિદ્યાર્થી ઊભો હતો. એને પણ પરીક્ષકે પૂછ્યું "તમારા અભ્યાસનું ધ્યેય શું છે?" એણે કહ્યું "મારે નથી ડૉક્ટર બનવું કે નથી બનવું બેરિસ્ટર. મને આ ડૉ૦ ડૉ૦ માં વિશ્વાસ નથી. હું તો એટલા માટે શાળામાં આવ્યો છું કે હું મારા જીવનનું ધ્યેય સમજી શકું અને હું સાચો માનવી ઈન્સાન બનું." આ જવાબથી પરીક્ષક એટલા પ્રસન્ન થયા કે ખીસ્સામાં રાખેલો સુવર્ણચંદ્રક એ વિદ્યાર્થીના હાથમાં મૂકી દીધો. કદાચ તમે પણ આ જવાબથી ખુશ થઈ ગયા હશો. પરંતુ હું આ જવાબ ઉપર બેહદ ખુશ છું. કેળવણીનું સૌથી મોટું કાર્ય છે માણસને માનવતા શીખવવાનું. જે આ શીખી ગયા તો આપણે પણ જરૂર શીખી ગયા છીએ એમ સમજવું.

પરંતુ આજનું શિક્ષણ પુસ્તકો રટાવે છે. શિક્ષિત વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમની વાતને અપમાનજનક સમજે છે. જીવનને ઘડનારા શ્રમથી તેઓ વિમુખ બની ગયા છે અને તેથી જ ? એક ખેડૂતમાં જેટલો આત્મવિશ્વાસ દેખાય કે શ્રમનિષ્ઠા જોવા મળે છે તેટલી એક શિક્ષિતમાં જોવા નથી મળતી.

તા. ૧-૧-'૫૭ જૈન હાઈસ્કૂલ દિલ્હી

धर्म - दर्शन

૪૦. ધર્મ અને યુવકો

પ્રિય સજ્જનો,

આજના પ્રવચનનો વિષય છે 'ધર્મ અને આજનો યુવક.' થોડી વાર આપણે ધર્મ અંગે વિચાર કરીએ યુવાનો, તમે ગભરાશો મા, હું ધર્મ પર બોલી તમારા ખાન-પાન પર અવરોધ નાખવા ઇચ્છતો નથી.

બજારેથી આંબા લાવ્યા, એમા થોડુંક ખાવાનું છે અને થોડુંક ફેંકી દેવાનુ છે. રસ ખાવા માટે છે તો ગોટલો ને છાલ ફેંકી દેવા માટે. દાડમનું પણ તેવુ જ છે દાડમ લાવ્યા, એના બીજ તમે ખાઈ શકો પણ એની ઉપરની છાલને તો તમારે ફેંકી દેવી જ રહી પરંતુ નાની મોટી દ્રાક્ષ [અંગૂર] મા કશું જ ફેંકવા જેવું હોતું નથી ધર્મ પણ દ્રાક્ષવત્ છે, જેમાંથી બધું જ લેવા જેવુ છે, ફેંકી દેવા જેવુ કશુ જ નથી પાશેરનું નાનકડું તુંબડું ત્રણ મણના દેહને નદી પાર કરાવી દે છે તેમ અઢી અક્ષરનો નાનો-શો ધર્મ શબ્દ પણ આત્માને ડુબવાથી બચાવે છે એટલા સારુ ભગવાન મહાવીર કહે છેઃ

पच्छावि ते पयाया, खिप्पं गच्छन्ति अमर भवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो अ, खंती य बंभचेरं च ॥

(દશવૈકાલિક અ ૪ ગાથા ૨૫)

જીવનની સંધ્યા ટાણે જેઓ સાધના-પથે અગ્રેસર થયા છે, તપ, સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય જેઓને પ્રિય છે, જેઓના જીવનની રગેરગમા ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાગૃત છે, તેઓ નરક ને તિર્યંચની અશુભ ગતિઓમાંના ભ્રમણથી બચી જઈ સ્વર્ગનાં દિવ્ય ભવનોને પામે છે

સમાજ બે પ્રકારનો છે. પહેલો સમસ્ત વૈજ્ઞાનિક સાધન-પ્રસાધનો વડે ભરપૂર છે—જ્યાં પાંચ-પાંચ મિનિટે રેલો દોડે છે, સડકો ઉપર મોટરો ફરતી હોય છે, પોલીસના હાથ બતાવવા માત્રથી એક જ મિનિટમાં મોટરોની લાંબી હારમાળા ઊભી થઈ જાય છે, વેપારીઓની કચેરીઓ (ઓફિસો) પર ટેલિફોનની ઘંટડી રણકાર માર્યા જ કરતી હોય છે, રેડિયો દ્વારા મધુર સંગીત-ધ્વનિ ગૂંજતો રહેતો હોય છે.

જ્યારે બીજો સમાજ ગ્રામ્ય-સભ્યતામાં પળતો હોય છે, જ્યાં નથી રેલગાડીઓ કે નથી ટેલિફોનના રણકારા, કે નથી તાર કે નથી રેડિયો. કદાચ એનું નામ પણ સાંભળ્યું નહીં હોય. સમજો આ બંને નકશા (ચિત્રો) તમારી સામે છે. તમે કયો પસંદ કરશો? તમારી જીભ ભલે ન ઉપડે પણ તમારું દિલ તો જરૂર બોલે જ છે કે તમે વૈજ્ઞાનિક સાધનયુક્ત સમાજમાં રહેવું વધુ પસંદ કરશો. પરંતુ જો પહેલા સમાજમાં સ્વાર્થ, તિરસ્કાર, ઈર્ષ્યા-દ્વેષનું સામ્રાજ્ય હોય, ભાઈ ભાઈ બીજાને પાડી કચરી પોતાના જ સ્વાર્થનો રોટલો શેકાતો હોય, ડગલે-પગલે ત્યાં લૂંટ અને મારમૂડના કાંડ રચાતાં હોય, ત્યાં તેવા સમાજમાં પણ શું તમે રહેવું પસંદ કરશો? નહીં, આવા સમાજમાં તમે એક દિવસ પણ રહેવાનું પસંદ નહીં કરો. બીજા સમાજમાં ભલે રેડિયોના સંગીતનો અભાવ હોય પરંતુ ત્યાં આત્માનું સંગીત છે, પ્રેમ અને આત્મીયતાની સેવા-ધારા વહે છે. તમે આવી ગ્રામ્ય-સભ્યતા ધરાવતા સમાજમાં રહેવું પસંદ કરશો. યુરોપીય સભ્યતા પ્રથમ સમાજની ગણનામાં આવે છે, કેમકે ત્યાં વિજ્ઞાન ઉન્નતિની ચરમ કોટી સુધી પહોંચી ચૂક્યું છે, અણુબોંબની હોડ ચાલી રહી છે, જ્યારે ભારત બીજા પ્રકારનો સમાજ છે કે જ્યાં ભૌતિક નહીં અપિતુ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો રહ્યો છે, ધર્મ કળાનો પ્રચાર-પ્રસાર થતો રહ્યો છે અને બધી જ કળાઓ ધર્મ-કળાના અભાવે નિષ્પ્રાણ છે. "सव्वकला धम्मकला जिणाइ"।

રામના ઘેર ધર્મ કળા જીવિત હતી એટલે એમને ત્યાં લેવાની નહીં પરંતુ દેવાની લડાઈ હતી. રામ કહેતા—અયોધ્યાનો તાજ-મુકુટ હું ન લઉં, જ્યારે ભાઈ ભરત કહેતો—હું નહીં લઉં.

તમારા ઘેર લડાઈ લેવાની છે કે દેવાની?

ધર્મ જગતમાં જામી ગયેલી ઘાતકી-વૃત્તિને દૂર કરે છે અને માનવતાનું

પુણ્ય-પ્રતિષ્ઠાન કરે છે બીજા શબ્દોમા કહુ તો ધર્મ દાનવને માનવ બનાવે છે ને માનવને દેવ

હવે એ વિચારીએ કે ધર્મનુ અસલી રૂપ શુ છે? આજે ધર્મની સેકડો પરિભાષા થએલી આપણા જોવામા આવે છે. એની પાછળ હજારો બાહ્ય આડબરો રહ્યા છે આજે ધર્મ એક ગીચ વન બની ગયો છે, જ્યા એનુ અસલી રૂપ પામવુ મુશ્કેલ છે એક વેશ્યા કહે છે રૂપ વેચી રૂપિયા કમાવવા એ અમારો ધર્મ છે સૈનિક શત્રુને હનન કરવામા પોતાનો ધર્મ સમજે છે ફાસીગર અપરાધીને ફાસીના તખ્તે ચઢાવવામા ધર્મ માને છે એક મુસલમાન કુરાનની ઓથે કાફિરોની કત્લ કરવાને ધર્મ ગણે છે સતી પતિ પાછળ બળી મરવામા પોતાનો ધર્મ માને છે તો વિધવા પતિના નામે એક વર્ષ સુધી ખૂણે બેસી રડવામા ધર્મ માને છે પાદરી સ્વર્ગના નામે હુડી લખી આપવામા ધર્મ માને છે બ્રાહ્મણ દૂધપાક-પુરીનો ઉપભોગ કરી સવા રૂપિયાની દક્ષિણા સ્વીકારવામા ધર્મ માને છે, એક ભક્ત પોતાને માથે સાડા અગિયાર નબરનો તિલક લગાવી ભક્તિનુ પાટિયુ લગાવવામા ધર્મ માને છે આ બધુ ધર્મ નહિ પણ ધર્મનો ઉપહાસ છે જે ક્રિયાઓમા ધર્મનો આત્મા બોલતો નથી તે ક્રિયાઓ નિષ્પ્રાણ છે, ત્યા ધર્મનો આત્મા વિદાય લઈ ચૂકયો હોય છે મૃત શરીર પડ્યુ છે, પોતે સડે છે અને સ્વસ્થ માનવીને પણ મુડદાલ બનાવે છે

જીવિત ધર્મ તો તે જ છે કે જેની રગેરગમા અહિંસા, દયા અને પ્રેમની ધારાઓ સતત વહી રહી હોય પવિત્ર જીવન જીવવાની કળાનુ નામ જ ધર્મ છે જે વિચાર અને આચાર આત્માની ચારિત્ર્યશક્તિને વિકસિત કરે, જીવનમા સદ્‌વિચાર અને સદાચારની જ્યોત જગવે એ જ ધર્મ છે જેના જીવનમા સદ્‌વિચારોની-ધર્મની જ્યોત ઝગમગે છે, એના જીવનની વિપત્તિઓ એટલી જ દૂર રહે છે જેટલી કે હરણી સિહના ભયથી દૂર રહે છે જેના ઘેર ધર્મનો પ્રકાશ હોય તેને ત્યા રોગ પગપેસારો કરી શકે નહી, એના ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે આવશે નહી

એક સમયની વાત છે આચાર્ય દિગ્વિજય પાસે બનારસના ધર્મપાલનો પુત્ર પણ અભ્યાસાર્થે આવ્યો પ્રાચીન યુગે આજના જેવી ખર્ચાળી કેળવણી નહોતી, ત્યારે ન તો ફી દેવી પડતી હતી તેમ ન ચોપડીઓનો આજના જેવો ભાર તેમના પર હતો કુદરતના ખોળે, નદી તટેના આશ્રમમા વિદ્યાર્થીઓ ભણતા નાના મોટા દરેક વિદ્યાર્થીઓને આચાર્યશ્રી સમાનભાવે ભણાવતા;

ણી' ભલેને એ વિદ્યાર્થી કોઈ રાજકુમાર હોય કે શ્રેષ્ઠીપુત્ર હોય કે પછી ઈ ગરીબ જનનો પુત્ર હોય. આચાર્યશ્રી બધા પ્રત્યે એકભાવ રાખતા. મ વિદ્યાર્થીઓ પણ આચાર્યશ્રી પ્રત્યે અગાધ ભક્તિ ધરાવતા.

ધર્મપાલનો પુત્ર પણ કુદરતના ખોળે બેસી આચાર્યશ્રી પાસે અભ્યાસ રતો. એક દિવસ આચાર્ય દિગ્વિજયનો આઠ વર્ષનો નાનો પુત્ર [illegible] વેદના પામ્યો. પુત્ર-વિયોગ ઋષિના મનને ઉદ્વેગ પમાડી રહ્યો હતો એનો નેહ આંખોમાં આંસુનું રૂપ ધારણ કરી નીતરી રહ્યો હતો. વિદ્યાર્થીવર્ગમાં ણ શોક-છાયા છવાઈ રહી હતી. ધર્મપાલના પુત્રે આચાર્યશ્રીની આંખે ંસુ જોયાં. આચાર્યશ્રીને કહ્યું —ભગવન્ મને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે ાની વયમાં આપનો પુત્ર કેમ વિદાય પામ્યો! અમારા કુળમાં તો બાળ-પણમાં કદી કોઈ મૃત્યુ પામતો જ નથી." આચાર્યશ્રીએ જવાબ વાળ્યો: કુદરતના ખેલ વિચિત્ર છે એનું રહસ્ય કોણ પામી શક્યું છે ભાઈ! ને મૃત્યુ ક્યારે અને કઈ ક્ષણે આવશે તે કોણ કહી શકે તેમ છે!"

વિદ્યાર્થી બોલ્યો. ગુરુદેવ ક્ષમા કરજો આપ નહીં કહી શકો પણ ેટલું તો હું જરૂર કહી શકું છું કે મારા ઘેર મૃત્યુ કદી અસમયે પ્રવેશ ામી શકતું નથી." એક આવલિકા પસાર થયું આચાર્ય દિગ્વિજય નારસ છોડી ચાલી નીકળ્યા. હાથમાં એક ઝોળી હતી જેમાં થોડી રાખ તી. સીધા જ ધર્મપાલને ઘેર પહોંચ્યા ધર્મપાલે આચાર્યશ્રીનું સ્વાગત ર્યું બોલ્યા કેમ પધારવું થયું! એ વાત પછી પણ પહેલાં આપ ોજન કરો.

આચાર્યશ્રી બોલ્યા મને ભૂખ નથી. તમે પહેલાં જમી લ્યો પછી એનો સંદેશ આપીશ. એના માટે જ હું અહીં સુધી પગપાળો આવ્યો " ધર્મપાલે કહ્યું મારા આત્મામાં વિશ્વાસ છે મારા માટે એવો કોઈ ંદેશ હોઈ શકે નહીં કે જે મારી ભૂખ-તરસ ઉડાડી શકે. આચાર્યશ્રીએ ફરી એક વખત આગ્રહ કર્યો પણ ધર્મપાલના ઇન્કાર પર અશ્રુભરી આંખોએ બોલ્યા "ધર્મપાલ બહુ ખરાબ સંદેશ લાવ્યો છું ગઈ કાલે જ તમારો પુત્ર અચાનક અવસાન પામ્યો છે આ જુઓ એની રાખ લઈને હું તમને આ સમાચાર પહોંચાડવા આવ્યો છું

આચાર્યશ્રીને ખાત્રી હતી કે પુત્રના અવસાનના સમાચારથી ધર્મપાલનું દુઃખ પડી ગી અને આંખોમાંથી આંસુડાં છલી પડશે. પરન્તુ એમની આશાથી વિપરીત પ્રસન્ન મુખે ધર્મપાલ બોલ્યો. ભગવન્, ક્ષમા કરજો,

આપ સમા આચાર્યશ્રીના મુખેથી આટલુ મોટુ અસત્ય શોભા દેતુ નથી મારો આત્મા મને કહે છે મારો પુત્ર હાલ મૃત્યુ પામી શકતો જ નથી."

આચાર્યશ્રીએ પૃછ્યુ "તમારો આ વિશ્વાસ શેના આધારે છે?"

ધર્મપાલે કહ્યુ

धम्मं चरामो न मुसं वयामो ।
पापानि कम्मानि विवज्जयामो ॥
अनारियं च परिवज्जियामो ।
तस्माद् वयं असमय न मरामो ॥

અમારા જીવનમા ધર્મનો આત્મા બોલે છે અમે મૃષાવાદ (જૂઠુ) બોલતા નથી આયુના તાતાને તોડનાર દુષ્કર્મોથી અમારો સમગ્ર પરિવાર બચે છે, માટે જ અમોને શ્રદ્ધા છે કે મારા કુળનુ એક પણ બાળક અસમયે મૃત્યુ પામી શકે નહી"

અત્યાર સુધી હુ ધર્મ ઉપર બોલ્યો; ઘણુ લાબુ બોલી ગયો હવે મારે જરા યુવકવર્ગને સબોધીને વાત કરવી છે ધર્મતત્ત્વ જીવનનો પ્રકાશ-સ્તભ છે ધર્મ આત્માનો પોતાનુ સ્વરૂપ છે ભારતના બધા જ સતોએ, ઋષિ અને મહર્ષિઓએ ધર્મ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તો પછી એ જ માટી-માથી જન્મેલા ભારતીય યુવકો ધર્મ-ભાવનાથી શા માટે દૂર નાસી રહ્યા છે? આજે ઉપાશ્રયોમા કે મદિરોમા પ્રૌઢો અને વૃદ્ધો જ વધારે જોવામા આવે છે, પરતુ કાળા વાળવાળા બહુ ઓછા-જૂજજાજ-જ દેખા દે છે બાપ આવીને કહે છે 'મહારાજ, છોકરાને કહીએ છીએ કે, જા ઉપાશ્રયે, મહા-રાજશ્રીના દર્શન કરી આવ, માગલિક સાભળી આવ, બને તો સામાયિક કરી આવ, પણ એ તો કેરમ રમવા બેસી જશે ઉપાશ્રયે નહી આવે" આમ કેમ બને છે એ વસ્તુ પર જ આપણે જરા ઊડાણથી વિચાર કરવાનો રહે છે અધ્યયનમા, સીનેમામા, ફિલ્મી સિતારોને જોવામા કે ફિલ્મ શુટીગ જોવામા, પિકનીક-પાર્ટીઓમા, હોટલો અને કલબોમા યુવકો હમેશા આગળ પડતા રહેતા હોય છે, તો ધર્મક્ષેત્રે પાછળ શા માટે? શુ એના આ પછાત-પણામા આપ લોકો (પ્રૌઢ વર્ગ)ની તો ક્યાય ભૂલ છુપાયેલી તો નથી ને? જરા એક મિનિટ પોતા ભણી પણ નજર નાખી જુઓ યુવકવર્ગને સુધારતા પહેલા તમારે સુધરવુ પડશે કારણ કે બાળકોમા માતા-પિતાના જ સસ્કારોનુ સિચન થાય છે કેટલીક વાર માતાઓ જ બાળકોમા એવા

સંસ્કાર નાખતી હોય છે કે જેથી ભવિષ્યમાં એ (બાળક) સંતો કે સંત સંસ્કૃતિ સમીપે જાય જ નહીં.

મારો પોતાનો અનુભવ છે. એક વખત ગોચરી (આહાર) માટે હું ઘેર ગયો. બાળક રડી રહ્યો હતો. માની પુચકારીઓ અને રમકડાં વગેરે એનું મન જીતવાની પેરવી નિષ્ફળ જતી હતી. મને આવતો જોઈ એ બોલી: 'બાબા, રડીશ નહીં. નહીંતર જો આ મહારાજ સાહેબ આવ્યા છે ને, એ તને પકડીને લઈ જશે.' તો શું અમે બાળક પકડનાર છીએ? (સભામાં હસાહસ) એક બાજુ તો માતાઓ ભિક્ષુકોના પ્રત્યે વહાલું કરે છે તો બીજી બાજુએ બાળકના કોમળ હૃદયમાં ઝેરી સંસ્કારો રેડતી હોય છે. જ્યારે એ મોટો થાય છે ત્યારે આવા સંસ્કારો પણ વિકાસ પામે છે. બાળક વિચારતો થાય છે કે આ કોઈ પકડનારા છે એટલે એમની પાસે જવું નહીં. એ પછી માતા કહે કે જા, વ્યાખ્યાન સાંભળી આવ. પણ એ એને રુચે કેમ? રમત રમે તો એમાં નવાઈ શી! માતાઓ પાસે ફરિયાદ લાવે. પણ માતાઓ! આ સંસ્કારો તો તમે જ રેડ્યા છે.

યુવકવર્ગમાં આજે પણ ધર્મના શુદ્ધ રૂપ ઉપર વિશ્વાસ છે. અહિંસા, દયા, ક્ષમાને કોઈ પણ યુવક ખરાબ નહીં કહેશે. હા, રૂઢિગત ક્રિયાકાંડો પર, અમુક પ્રકારના વિશેષ રીતિ-રસમો ઉપર એના મનમાં ઓછી શ્રદ્ધા છે. એની પાછળ પણ એક કારણ છે. આજનો આપણો વર્ગ ઉપાશ્રયમાં ધર્મની ઊંચી ઊંચી વાતો કરે છે: 'મહારાજ! સંસાર અસાર છે, સર્વ મિથ્યા ભ્રમ છે. પાઈ પણ સાથે નહીં આવે.' ધર્મની આવી ઊંચી ઉક્તિઓ કરે છે અને જાણે એમ લાગે છે કે આજના યુગના જ શુકકુમાર, શાલિભદ્ર તો આ લોકો જ છે. પરંતુ દુકાને પહોંચ્યા. ચાંદીની ખણખણાટ થવા લાગી કે બધા જ વૈરાગ્યનો રંગ કોણ જાણે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે! પુદ્ગલોને મિથ્યા બતાવનાર એક નવો પૈસો પણ છોડવા તૈયાર નહીં થાય. (સભામાં હસાહસ) એનો અર્થ એ થયો કે ધર્મ ફક્ત ઉપાશ્રયમાં છે. બજારની એને હવા લાગતાં જ એ છૂમંતર થઈ જાય છે. આજનો બુદ્ધિવાદી યુવક આ બધું પોતાની નજરે નિહાળે છે અને જાણે છે કે ઉપાશ્રયમાં રંગ એક છે, જ્યારે બજારમાં કંઈ બીજો જ. તમારા જીવનનું આ બહુરૂપીપણું યુવકના મનમાં ધર્મ ઉપર કેમ કરી વિશ્વાસ જામવા દે!

બીજી બાજુ એક વૃદ્ધ માતા સામાયિક કરે છે. પણ અડતાળીસ મિનિટની સમભાવનાની સાધનામાં એનું મન એમાં (સાધનામાં) ચોંટતું

નથી એની આંખો ફરતી ફરે છે વહુ શું કરી રહી છે, છોકરો શું કરી રહ્યો છે? સામાયિક પૂરી થતા જ એનો પ્રથમ ઘા વહુ ઉપર થતો હોય છે. આમ કેમ કર્યું, તેમ કેમ કર્યું પાસે ઊભેલો યુવક આ જુએ છે, માજીએ એક કલાક ધર્મસાધના કરી કે કરિયાદોની હારમાળા ઊભી કરી?

આ જ કારણે છે કે આજનો યુવક રૂઢ ધાર્મિક ક્રિયાઓથી પીછેહઠ કરી રહ્યો છે

બીજી બાજુ આજની કેળવણીમા પણ કેટલાક એવા તત્ત્વો છે જે યુવકોને ધર્મ–વૃત્તિથી પાછળ ધકેલે છે આજની કેળવણીમા ભારતીય સસ્કૃતિની છાયા નથી તે યુરોપથી આવી છે એમા પાશ્ચાત્ય સભ્યતાની બોલબાલા છે ભારતીય સસ્કૃતિમા કેળવણીનો પ્રારભ ત્રણ વાક્યોથી થાય છે – "**मातृ देवो भव', पितृ देवो भव** અને **आचार्य देवो भव** " આચાર્ય શિષ્યના માનસમા સસ્કારોના બી રોપતો તારી માતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તારા પિતા તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે, તેમ જ તારા આચાર્ય પણ તારા માટે દેવ સ્વરૂપ છે આ બીજ–અકુરો એવા છે જે પલ્લવિત થતાની સાથે માતા, પિતા અને આચાર્ય પ્રત્યે બાળકના મનમા શ્રદ્ધા અને વિનય પેદા કરે છે, પરતુ પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો પ્રારભ થાય છે Dog ડૉગ અને Cat કેટથી કૂતરા–બિલાડાથી પ્રારભ થતી કેળવણીમા વડીલો પ્રત્યે સન્માન, ગુરુજનોનો આદર અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો અભાવ હશે જ! (હસાહસ)

બીજી તરફ આ કેળવણી આદમીને ફક્ત પેટપૂર્તિ સુધી જ સીમિત બનાવી દે છે વધુમા વધુ પૈસા એકઠા કરવા અને પોતાના વૈભવવિલાસમા વૃદ્ધિ કરવી એ જ એક માત્ર જીવનનો ઉદ્દેશ્ય બની ગયો છે કેળવણીનો ધ્યેય પણ આજ બની ગયો છે વિદ્યાર્થી વિચારે છે કે તે જ કેળવણી ઉત્તમ છે જે સારામા સારી નોકરી અપાવે પૈસાનુ આકર્ષણ જ્ઞાનમા ઊડા ઊતરવાને રોકે છે એટલે જ આજનો કેળવાયેલો વર્ગ થોડા પૈસા ભલે જોડી લે, પરતુ જ્ઞાનનો પ્રકાશ એની પાસે નહી હોય

વિદ્યાર્થીના મગજમા પૈસા પ્રત્યે આટલુ આકર્ષણ પેદા કરનાર પણ તમે જ બધા છો અને જે સમાજમા સપત્તિશાળીનુ માન છે પૈસા માનવનુ ઉપર્જન છે પણ એ જીવન બની શકે નહી એ સાધન ભલે હોય પણ એ સાધ્ય બની શકે નહી પૈસા હાથમા રહે છે ત્યા સુધી એ પાપ નહી બને પરન્તુ જ્યારે એ હૃદયમા પેસે છે ત્યારે એ પાપ બની જાય છે હાથમા

રહેલો પૈસો સમાજ અને રાષ્ટ્રના વિકાસમાં ઉપયોગી પણ બની શકે છે પરંતુ હાથમાં પેઠેલો પૈસો ભૂખથી વ્યાકુળ માટે પણ કામમાં આવી શકતો નથી. પરંતુ આજે તમે પૈસાવાળાઓને જેટલો આદર આપો છો તેટલો એક ત્યાગી, કે તપસ્વી કે વિદ્વાનને આપતા નથી. તો પછી એ આશા કેમ રાખી શકાય કે સમાજમાં ત્યાગી અને સેવાભાવી યુવકો પેદા થાય ?

આ બાજુ શ્રીમંતોનાં કુકૃત્યો પૈસા વડે ઢાંકી દેવાય છે પૈસાથી પાપ ઢંકાય છે પણ પાપ ધોવાતાં નથી. એક ધનવાનને એક પત્ની હોવા છતાં એ બીજી વાર લગ્ન કરે છે એના જીવન પ્રત્યે જનસમુદાયમાં તિરસ્કાર વછૂટી રહ્યો હોય તો પણ કોઈ સંસ્થાના ઉદ્ઘાટનમાં દસ હજારની થેલી ભેટ કરે કે એ સમારોહનો પ્રમુખ બની જાય છે અને એ જ સમારોહમાં શેઠ સાહેબને સમાજના આગેવાન બનાવી એમની સ્તુતિ પાછળ કલાકો વિતાવી દેતા હોય છે દૈનિક પત્રોમાં એમના ફોટાઓ સાથે મોટા ટાઈપોમાં એમનો પરિચય છપાય છે એ સમાજનો સોક્રેટિસ બની જાય છે પણ પેલી પ્રથમ પત્ની જે એક ખૂણે બેસી સિસકારા મારી રહી છે એનાં આંસુ કોણ લૂછે ?

પરંતુ આ પૈસાની ઠકરાશી યુવકો ઉપર બહુ ખોટી અસર નાખે છે એમનો જીવનધ્યેય એક માત્ર પૈસો જ બની જાય છે તો પછી ધર્મનો પગ પેસારો ત્યાંથી ઉપડી જાય તો તેમાં નવાઈ પણ શી ?

આ તો યુવક-વર્ગને જો ધર્મ તરફ આકર્ષિત કરવો હોય તો પોતાના ધાર્મિક જીવનના બહુરૂપીપણાને દૂર કરો કેળવણીમાં આમૂલ પરિવર્તન આણો અને પૈસાના પ્રભુત્વને ઓછું કરો ત્યારે જ આપ જોઈ શકશો કે ધાર્મિક કાર્યક્ષેત્રે યુવકવર્ગ તમારા કરતાં મોખરે જ હશે.

ચિંતક
૬ જુલાઈ ૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય
કોટ મુંબઈ ૧.

૪૧. સત્યશ્રવણ

સત્યશ્રવણ એ વિકાસની પહેલી સીડી છે નદીના કિનારા ઉપરનાં વૃક્ષો લીલાછમ રહે છે, કારણ કે તેમને નદીના પાણીમાથી તાજગી મળે છે. તે આપણા જ્ઞાનને પુષ્ટ બનાવે છે હજાર વાતો જ્યારે કાન ઉપર પડે છે, ત્યારે સો વાતો યાદ રહે છે, અને સોમાથી દસ પણ જો આચરણના ક્ષેત્રમા પહોચી તો જીવનમા નવી ચમક આવે છે

એટલા માટે પ્રાચીન ઋષિઓ પોતાના શિષ્યોને કહ્યા કરતા કે પહેલા કાનને ભોજન આપો, પછી જીભને કાનને ભોજન આપવાનો અર્થ એ નથી કે જમણનો કોળીયો મોને બદલે કાનમા નાખવો કાનને ભોજન આપવાની મતલબ કે સત્યનુ શ્રવણ કરવુ

ભારતીય સસ્કૃતિમા બે પરપરાઓ મહત્ત્વપૂર્ણ રહી છે પહેલી સ્વાધ્યાય અને બીજી શ્રવણ પ્રાચીન ગૃહસ્થો સવારમા ઊઠીને શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કરતા અથવા કોઈ ઋષિ કે સત પાસે જઈ તેમના મુખેથી એ શબ્દો સાભળતા આજે તો યુગ પલટાઈ ગયો છે, સસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે એ પરપરાઓને બદલે બે નવી પરપરાઓ દાખલ થઈ ગઈ છે પથારીમાથી ઉઠતાવેત જ પહેલુ કાર્ય ચાહદેવીનુ સ્વાગત કરવાનુ અને બીજુ વર્તમાનપત્ર (News paper) વાચવાનુ

પ્રાચીન યુગની સસ્કૃતિની છાયા આગમોમા જોવા મળે છે તે જમાનાના રહેન-સહન, આચાર-વ્યવહારના રેખાસૂત્રો વિખરાયેલા મળી આવે છે. કથાનુયોગ જોઈએ તો તેમા જણાય છે કે ભારતીય સસ્કૃતિ શ્રવણને કેટલુ મહત્ત્વ આપતી હતી જ્યા ત્યા વર્ણન આવે છે કે અમુક શહેર કે નગરમા ભગવાન મહાવીર પધાર્યા કે અન્ય કોઈ સત પધાર્યા, તેમના આગમનની ખબર શહેર કે નગરમા હવાની માફક ફેલાઈ જતી ચારે તરફ રાજમાર્ગ

અને ઉપમાર્ગ બધી બાજુ એક પ્રકારની હલચલ મચી જતી. ઘરઘરમાં ચર્ચાઓ ચાલતી કે આજ પ્રભુ પધાર્યા છે ચાલો તેમનાં દર્શન કરીએ. તેમની જીવનસ્પર્શિની વાણીના બે શબ્દો કાન ઉપર પડે. અને ચારે બાજુ જનપ્રવાહ ઊભરાતો. આ તેમની સત્શ્રવણની ઊભરાતી ભાવનાનો પરિચય કરાવે છે

આજે પણ જનપ્રવાહ ઊભરાય છે પણ ક્યાં ! સંત આવે ત્યારે ! એ તો યુગ વીત્યો તેમ તે વાત પણ વીતી ગઈ આજ તો શહેર કે ગામના ચલચિત્રગૃહ (Cinema)માં કોઈ નવું ચિત્ર (Film) આવે છે ત્યારે, નગરમાં એક જાતની હલચલ મચે છે પણ કાનને આત્મવિકાસની વાતો પ્રિય લાગે છે કે ફિલ્મી સંગીત ? જો ફિલ્મી ગીતો પ્રિય લાગે તો વિચારવું પડશે કે મનમાં કેટલી વાસના ભરી છે ! અંતરની વાસના જ વાસનાભર્યાં ગીતો પસંદ કરે છે પણ જો કદાચ મનને જીવનના વિકાસની વાતો પ્રિય લાગતી ન હોય તો સમજજો કે હૃદયમાં વિકૃતિ આવી ગઈ છે શરીરમાં વિકૃતિ આવી હોય, તાવ આવ્યો હોય ત્યારે દૂધપાક કડવો લાગે છે અને પાણી મીઠું લાગે છે કોઈને સાપ કરડ્યો હોય ત્યારે તેને લીમડાનાં કડવાં પાંદડાં વાટીને પીવરાવવામાં આવે છે તે કડવાં પાંદડાં તેને મીઠાં લાગે છે કારણ કે તેના શરીરમાં ઝેર ફેલાયેલું છે એ ઝેરની વિકૃતિને લીધે જ કડુતામાં મિઠાશનો અનુભવ થાય છે

તમે કાનને મીઠું લાગે તેવું નહિ, પણ જે જીવનને માટે મીઠું હોય તેને સાંભળો. સત્શ્રવણથી હૃદય વિવેકની જ્યોતને પામે છે

એ માટે વીતરાગ પરમાત્મા ભગવાન મહાવીર ફરમાવે છે કે :

सोच्चा जाणइ कल्लाणं सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभय जाणइ सोच्चा जं सेय तं समायरे ॥

દશવૈકાલિક સૂત્ર અ. ૮–૧૧

સત્શ્રવણથી આત્મા ઓળખી શકે છે કે કલ્યાણનો માર્ગ કયો છે અને પાપનો માર્ગ કયો છે શ્રવણથી વિકાસનો રાહ અને વિનાશનો માર્ગ જણાય છે શ્રવણનું કામ માર્ગ બતાવવાનું છે કયા રસ્તે ચાલવું તેની પસંદગી તો તમારે કરવાની છે એ તો માર્ગ દૃષ્ટિ આપે છે ચાલવાનું કામ તો પગનું છે પણ એક વાત છે કે શ્રવણ, ગાંઠ પડી ગયેલી ગ્રંથિને પણ ૮ ભૂમીપૂર્વક ખોલી આપે છે જ્યાં મોટા મોટા રાજનીતિજ્ઞોની મતિ

પણ મુઝાઈ જાય છે ત્યા એક સામાન્ય માનવીની સાધારણ વાત પણ તેની ગુચ ઉકેલવામા સહાયભૂત નીવડે છે.

એક વખત સમ્રાટ ચદ્રગુપ્ત મૌર્ય અને ચાણક્ય ફરતા હતા મૌર્ય-યુગ એ ભારતનો સુવર્ણયુગ કહેવાય છે. ચાણાક્ય તો ભારતના ઇતિહાસના વહેણને નવો વળાક આપનાર છે સાથે જ તે ઘણો મોટો કુશળ નીતિ-નિર્માતા પણ હતો

બન્ને કોઈ મહત્ત્વભરી યોજના લઈ ચાલી રહ્યા હતા ત્યા સુધી હજુ નદવશની જડ હાલી ન હતી ફરતા ફરતા એક ગામમા પહોચ્યા અને એક વૃદ્ધાના ઘર પર આવ્યા

ગ્રામ્યજીવનમા પૈસાનો અભાવ હોય છે પણ તેની પાસે હૃદયની સપત્તિ વિશાળ હોય છે એટલા માટે તે અપરિચિત અતિથિનુ પણ પ્રેમપૂર્વક સ્વાગત કરે છે આ વાત તો તમે અમને પૂછો કે ગ્રામ્યજીવન કેટલુ સરળ હોય છે! કેટલીક વખત એવી ભાવુક વ્યક્તિઓ મળી આવે છે કે માત્ર બે જ મિનિટના પરિચયમા તે આપણુ મન હરી લે છે તેની પાસે જે કાઈ લુખીસુકી રોટલી હોય છે તે ખૂબ પ્રેમથી આપે છે પણ તેની લુખીસુકી રોટલી પર સ્નેહની સ્નિગ્ધતા એટલી બધી હોય છે કે શુદ્ધ ઘીની ચિકાશ પણ તેની સામે કાઈ વિસાતમા નથી

આ વૃદ્ધ માતાનુ મકાન તો નાનુ સરખુ હતુ, પણ તેનું હૃદય ઘણું વિશાળ હતુ એટલા માટે તેણે પ્રેમપૂર્વક એ બન્ને જણાને પોતાના ઘરમા રહેવા દીધા તેને એ ખબર પણ ન હતી કે આ બન્ને ભારતના ભવિષ્યના ભાગ્યનિર્માતા છે તેણે તો માત્ર તેમને અતિથિરૂપે જોયા અને અતિથિસત્કારની ભાવનાથી જ તેમનો સત્કાર કર્યો સાંજના સમયે તે વૃદ્ધાનો છોકરો ખેતરમા મહેનત મજૂરી કરી આવ્યો દિનભરના પરિશ્રમથી તેના પગ થાકેલા હતા.

આવતાની સાથે જ તેણે માને કહ્યુ કે—ખૂબ ભૂખ લાગી છે ખાવાનુ થવાની કેટલી વાર છે? ભૂખની સૌથી સારી દવા શ્રમ છે શહેરોમા શારીરિક શ્રમનો અભાવ છે એટલે ભૂખ લાગવા માટે ચૂર્ણો અને દવાઓ લેવા પડે છે છતા પણ કહે છે કે ભૂખ લાગતી નથી

વૃદ્ધ માતાએ વાત્સલ્યથી કહ્યુ—બેટા! કંઈ વાર નથી ખીચડી તૈયાર છે તુ બેસી જા, હું પીરસી દઉ તે બેસી ગયો અને માતાએ તેના ભાણામા ખીચડી પીરસી

ક્ષુધથી આકુલ પુત્રે જલ્દીથી ખીચડી વચમાથી લઈ ખાવા માટે તેમા

હાથ નાખ્યો. બીજી જ ક્ષણે તે એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો. કારણ કે તેનો હાથ ગરમ ખીચડીને અંતર્ગત દાઝી ગયો માએ કહ્યું કે તું પણ પેલા ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત જેવો મૂર્ખ છે

ચાણક્યના કાને આ શબ્દો પડતાં તે ચમકી ઊઠ્યો. આશ્ચર્ય અને ઉત્સુકતાભરી આંખો તેણે ચન્દ્રગુપ્ત તરફ ફેરવી. ભારત નીતિનિર્માતાઓને એક સામાન્ય વૃદ્ધા મૂર્ખ ઠરાવી રહી હતી! આનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે બંને જણા વૃદ્ધ માતાની પાસે ગયા અને પૂછ્યું–માતાજી! હમણાં તમે તમારા પુત્ર પાસે ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તને મૂર્ખ ઠરાવી રહ્યાં હતાં તો એ બે જણે શી મૂર્ખાઈ કરી? આમ તો બન્ને જણા ઘણા બુદ્ધિમાન ગણાય છે

વૃદ્ધાએ કહ્યું—બેટા! દરેક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની રીત હોય છે તેને તેની રીતે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્ત, નન્દનું સામ્રાજ્ય કબજે કરવા માગે છે પણ તેમણે મોટી ભૂલ કરી છે આસપાસની સીમાઓને કબજે કર્યા વિના તેમના સૈન્યને વચ્ચે ઉતાર્યું અને પાટલીપુત્ર ઉપર આક્રમણ કર્યું પરિણામ એ આવ્યું કે ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા આવી જ મૂર્ખતા મારો દીકરો કરી રહ્યો હતો. આજુબાજુથી ખીચડી ઠારીને તેણે ખાધી હોત તો હાથ દાઝત નહિ પણ તેણે તો એકદમ વચમાં જ હાથ નાખ્યો એટલે હાથે દાઝી ગયો.

ચાણક્ય અને ચન્દ્રગુપ્તે ઓળખી નની સામે જોયું એક ઘરડી ગામડિયણે તેમને વિજયનું રહસ્ય સમજાવી દીધું હતું!

હા તો તમે સાંભળો સાંભળવામાંથી જ તમને આવી વાતો મળશે જે તમારી મુંઝવણ ભરેલી સમસ્યાઓને એક મિનિટમાં ઉકેલી આપશે. મનુષ્યત્વના વિકાસમાં શ્રવણનું જેટલું મહત્ત્વ છે તેટલું જ આધ્યાત્મિક જીવનમાં પણ છે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે કે —

' सवणे णाणे य विण्णाणे पच्चक्खाणे य संजमे "
अणण्हय तवो चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥

ભગવતી સૂત્ર શ. ૨–ઉ–૫

જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની પહેલી ભૂમિકા શ્રવણ છે સાંભળવા પછી જ આત્મા જ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે જ્ઞાનથી વિજ્ઞાનને માર્ગ વધે છે વિજ્ઞાન એટલે આપ સાયન્સ (Science) ન સમજશો. વિનિશ્ચિતાત્મક જ્ઞાન

એ વિજ્ઞાન છે અથવા જે જ્ઞાન, તત્વવિનિશ્ચયનો હેતુ હોય, તે વિજ્ઞાન છે. તત્વનિશ્ચય પછી જ આત્મા ત્યાગાભિમુખ થાય છે કારણ કે જડ અને ચેતન એ બેના ભેદનું વિજ્ઞાન થયા પછી, જડ પ્રત્યે અનાસક્તદશા પ્રાપ્ત થવી અનિવાર્ય છે પ્રત્યાખ્યાન છે ત્યા સયમ છે સયમ અને તપ નિર્વાણનો હેતુ છે આ પ્રમાણે સાધનાની ભૂમિકામા ભગવાન મહાવીરે શ્રવણને મહત્ત્વ આપ્યુ છે

શ્રવણની સાથે મનન પણ ચાલવું જોઈએ તે વિના શ્રવણનો રસ નહિ બને સાભળવા છતા પણ જો સમ્યગ્જ્ઞાન ન આવ્યુ તો વિચાર કરવો પડશે રોટલા ખાધા અને પેટ જો ન ભરાયુ તો બીજા પૂછશે કે તમે તે રોટલા ખાધા કે બીજુ કાઈ ખાધુ ? રોટલા ખાઈએ તો પેટ ભરાવુ જ જોઈએ તેમ, શ્રવણની સાથે જ્ઞાન પણ મળવુ જ જોઈએ

રોટલી ખાવા માત્રથી કામ ચાલતુ નથી તેનુ એકરસ થઈ શરીરમા પાચન થવુ પણ જરૂરી છે તેનો રસ બને અને શરીરના એકે એક અણુએ અણુ સુધી પહોચે ત્યારે જ તે ઉપયોગી થાય છે એ જ રીતે શ્રવણની સાથે મનન કરો, ચિતન કરો અને આચરણ કરો, ત્યારે જ તેનો રસ બની જીવનના અણુએ અણુમા પહોચશે અને ત્યારે જ તે શક્તિ આપશે

ઘરમાથી બહાર નીકળના પહેલા તમે વાળ ઓળીને દર્પણમા જુઓ છો કે કોઈ ડાઘ તો નથી રહી ગયો તેવી રીતે, સત્યશ્રવણ એ જીવનનું દર્પણ છે તેમા તમારા આત્માનુ પ્રતિબિબ પડે છે તેમા તમે જુઓ કે ખરાબી ક્યા છે ? જીવનમા કોઈ કાળો ડાઘ તો નથી ? દર્પણનુ કામ તો માત્ર ડાઘ બતાવવાનુ છે સફાઈ તો તમારે જાતે જ કરવાની છે દર્પણ કાઈ સફાઈ કરવા આવવાનુ નથી જો દર્પણે તમને ડાઘ બતાવ્યો અને છતા તમે તેને સાફ ન કર્યો, તો તેમા દર્પણનુ કાઈ બગડવાનુ નથી પરતુ દર્પણમા જોવાનો કોઈ અર્થ સરશે નહિ આ જ વાત સત્ય શ્રવણની છે. સાભળ્યુ છતા જીવનમા પરિવર્તન ન આવ્યુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ ન આવ્યા, સ્વાર્થ અને દ્વેષના કાળા ડાઘ જો સાફ ન કર્યા, તો શ્રવણ નિષ્ફળ જશે

સતોનુ જીવન અરિસા જેવુ છે તેમા સમાજનુ પ્રતિબિબ પડે છે. પણ સતો જડ આયના જેવા નથી તેમા ચૈતન્યની જ્યોતિ હોય છે એટલે જો તેમને ખરાબી નજરે ચઢે છે, તો તેને દૂર કરવાના પ્રયત્નો પણ તે કરે છે પોતાની વાણીના જળથી સમાજમા ઘુમેલી વિકૃતિઓને સાફ કરવા

તેઓ પ્રયત્નો કરે છે. વર્ગવિગ્રહમાં સ્વાર્થ વૃત્તિનાં છેક ઊંડે સુધી જડ ઘાલી બેઠેલાં મૂળિયાંનો નાશ કરવાનું મોટું કામ સંતો કરે છે. સમાજમાંની સંપત્તિની ઉપાસનાની વૃત્તિને દૂર કરી પ્રકૃતિ અને સદ્‌ગુણોની ઉપાસનાને પ્રોત્સાહન આપવાનું કામ પણ તેમનું છે. પણ જ્યારે સમાજના વિકારો પ્રત્યે સંતો અંગુલીનિર્દેશ કરે છે ત્યારે સમાજનો એક ભાગ ખળભળી ઊઠે છે કેમકે તેમને તેમના સ્વાર્થની જામેલી જડ ખસતી જણાય છે. સમાજની વિકૃતિઓ બતાવનાર સાધુ તેમને પ્રિય પણ લાગતા નથી.

ત્યારે ખાદી અને ગાદીની લડાઈ ચાલતી હતી. મહાત્મા ગાંધી ઘરઘરમાં ખાદીની પ્રતિષ્ઠા કરવા ઇચ્છતા હતા ત્યારે એક જણે કહ્યું – બાપુ! સફેદ ખાદી કરતાં કાળી ખાદી સારી હોય છે. ત્યારે તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું – કેમ? સફેદ ખાદીમાં એવો શો અવગુણ છે?

ત્યારે પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો કે તેને મેલ જલદી ચડતો નથી અને સફેદ ખાદી જલદી મેલી થઈ જાય છે. ત્યારે ગાંધીજીએ કહ્યું – ત્યારે કાળી ખાદીમાં કાંઈક ચમત્કાર છે! ખરી વાત તો એ છે કે ખાદી કાળી હોય કે સફેદ મેલ બન્નેને લાગે છે પણ ફરક એ છે કે કાળી ખાદી મેલને છુપાવે છે કેમકે તે જાતે જ કાળી છે જ્યારે સફેદ ખાદી મેલ બતાવે છે. આ જ વાત સંતજીવનની છે. તેમનું જીવન સફેદ ખાદીનું જીવન છે. સત્તા અને સંપત્તિની કાલિમા તેમની પાસે નથી એટલે ખરાબીનો મેલ તે જલદી બતાવે છે.

સંતભગવાન પણ એક શ્વેત વસ્ત્રધારી સંત છે. જે જીવનની ખરાબીઓને બહુ જલદી દર્શાવે છે પણ તેમનું કામ માત્ર બતાવવાનું છે. તેને દૂર કરવાનું કામ તમારું પોતાનું છે. પરંતુ આજના અમારા શ્રોતાઓ માત્ર શ્રોતાઓ છે, શ્રાવક નથી. તમે અહીં સાંભળવા જ આવો છો કે કંઈક લેવા પણ?

મને તો લાગે છે કે તમે શ્રાવક છો અને શ્રાવક શબ્દને ચરિતાર્થ કરી રહ્યા છો. પણ શ્રાવકનો અર્થ છે શ્રવણ કરીને કરનાર.” માત્ર સાંભળતા રહે અને કાંઈ તે અનુસાર વર્તન ન કરે, તો કહેવાય છે કે આ તો કાંઈ સાંભળતા જ નથી. બાપ કહેતો રહે અને દીકરો કામ ન કરે તો બાપ કહેશે કે હું કહું છું તે સાંભળે છે કે નહિ! માને તે માનવ.” આપ સંતની કેટલી વાતો માનો છો? તમે તો માત્ર સાંભળવા આવો છો, અને તે પણ મીઠી મીઠી વાતો કે જે કાનને પ્રિય લાગે. જીવનમાં જાગૃતિ

લાવે અને હૃદયના વિકારોને દૂર કરે એવી વાતો આપને પસદ નથી. પણ યાદ રાખો એકદમ મીઠી અને ગળી દેખાતી વસ્તુઓ પરિણામે ઝેર જેવી હોય છે. તે શરીરના બગાડને દૂર નથી કરી શકતી તેમા વૃદ્ધિ ભલે કરી શકે. પરતુ, વિકારને દૂર કરવાની શક્તિ તો કડવી ચીજોમા હોય છે એટલા માટે તો જ્યારે તાવ ૧૦૫ અશ (Degree) જેટલો ચઢ્યો હોય છે, ત્યારે તમે દૂધપાકને યાદ નથી કરતા કદાચ માતા પ્રેમની ઘેલછામાં દૂધપાકનો વાટકો લઈને આવે તો પણ પુત્ર કહેશે કે મારી નજર સામેથી દૂર હટાવો તેના તરફ જોવાથી પણ મને ઊલટી થવા જેવું થાય છે. પણ તે સમયે તમે કડવુ કરિયાતુ કે ક્વીનાઈન (Quinine)ની ગોળીઓ સહેલાઈથી કઠે ઉતારી જાઓ છો

જીભને માત્ર ગળી અને ગળપણવાળી ચીજો આપવી તે નુકસાનકારક છે તેવી રીતે કાનને પણ માત્ર કર્ણપ્રિય મીઠી ચીજો આપવી તે પણ હાનિકર્તા છે

આમ તો હુ તમારી શ્રવણ કરવાની જીજ્ઞાસાનુ સ્વાગત કરું છુ. અને આપણો સમાજ સાભળવાનો શોખીન પણ છે આ સાભળવાનો શોખ પણ એટલી હદે પહોચ્યો છે કે ગામમા સત આવે તો વ્યાખ્યાન જરૂર જવુ જ જોઈએ જમ્યા પછી મો ધોવુ જરૂરી છે તેમ ગામમા સાધુ આવે ત્યારે વ્યાખ્યાન થવુ પણ જરૂરતું છે કેટલીક વખત તો આ શ્રવણની પિપાસા કમાલ કરે છે

એક વખત લગભગ નવ માઈલ જેટલું ચાલીને અમે એક ગામમાં પહોંચ્યા ગરમીના દિવસો હતા, શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયુ હતુ. ઘડિયાળમા સાડાનવ વાગ્યા હતા અમે ખભેથી સામાન નીચે મૂક્યો ત્યા એક જિજ્ઞાસુ શ્રાવક આવ્યો અને બોલ્યો—આપ વ્યાખ્યાન ફરમાવશો ? હજુ વખત છે કહો તો લોકોને બોલાવી લાવું

ગજબની શ્રવણ–પિપાસા છે ! મને લાગે છે કે કોઈ સાધુનો અતકાળ નજીકમા હોય તો પણ ભક્તો કહેશે કે—જુઓ મહારાજ ! વ્યાખ્યાન આપીને પછી જજો (હસાહસ)

આ શ્રુતિપિપાસાને માટે તો ધન્યવાદ ઘટે છે પણ તેની સાથે આચરણની પિપાસા પણ રાખતા રહો સાભળવાની સાથે બદલાવાનુ પણ શીખો એક મકોડો હોય અને તે પથારી તરફ આવતો હોય, ત્યારે જરાક

હાથ કપાશે કે તેના બગાડ સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય ! ભયથી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. બે કેમ પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેટલું ઉજ્જવળ બન્યું ! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પગથી ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ

બે મિત્રો સાઈકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાઈકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલા મિત્રે પૂછ્યું—આમ કેમ ઉથલી પડી ? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી !

જો ચૈતન્યવાળા માનવી હોત તો ઘંટડીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકબાજુ બીજી બાજુ ખસાય નહિ, તો પછી શું સમજવું ? હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચૈતન્યની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુનો ધર્મ ક્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ ક્યો જાણી રે

નદી કિનારે કોઈ નર દીઠો તરસ્યા નહિ ખમાણી રે

કાં તો ભ્રમ જ આણ્યું એનું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે

કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ એ બાવળીઓ, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ માલિન ઊભી છે છતાં તેના છોડ સુકાઈ રહ્યા છે તેનાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો તે માલિન એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘડા પાણીની મહેનત ન કરતી હોય અથવા બીજું કારણ

એ પણ હોઈ શકે કે નદીમા પાણી સૂકાઈ ગયુ હોય! કલ્પવૃક્ષની નીચે બેસીને કોઈ ભૂખ્યો રહે તો સમજવુ કે કા તો તે કલ્પવૃક્ષની નીચે નહિ પણ બાવળીયા નીચે બેઠો છે, અને ભૂલથી તેને કલ્પવૃક્ષ માની બેઠો છે. અથવા બીજુ કારણુ એ પણ હોય કે તેની ભાગ્યરેખાઓ જ અવળી હોય.

આટલા પ્રવચનો પછી પણ જો સમાજ એક તસુ પણ આઘોપાછો થવા તૈયાર ન બને, તો અમારે વિચાર કરવો પડશે કે કયા કઈ વિકૃતિ આવી છે કા તો સતના જીવનની સયમસરિતા સુકાઈ ગઈ છે અને માત્ર શુષ્ક વિધિવિધાન અને ક્રિયાકાડની રેતી જ રહી ગઈ છે, જે રેતીના સુકા કણો નથી તો નદીમા પાણી લાવી શકતા કે ન તે તેને તીરે આવનારની તૃષા શાત કરી શકતા

બીજો વિકલ્પ છે ગૃહસ્થજીવનનો પ્રમાદ અને રાગપ્રત્યેની આસક્તિ. આજનો યુગ ત્યાગનો યુગ નથી, રાગનો યુગ છે એથી તો તમને લોકોને રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે બે વરસ પહેલા કોઇને ત્યા જમવા માટે ગયા હો અને સ્વાગતમા દૂધપાક-પુરી થાળીમા આવ્યા હોય તો તેને તમારી યાદદાસ્ત ભૂલશે નહિ કદાચ ભજિયામા મીઠુ ઓછુ હોય તો તે પણ તમે નહિ ભૂલો બે વરસ પછી પણ ભજિયાનો સ્વાદ તમને યાદ રહેશે

અરે! આ માતાઓની પણ સ્મરણશક્તિ કાઈ કમજોર નથી કોઈ પડોસણ એક વાટકી ચણાનો લોટ ઊછીનો લઈ ગઈ અને એક મહિના સુધી પાછો ન આપી ગઈ તો તે પણ ભૂલશે નહિ (હસાહસ) એક વાટકી લોટ છ મહિના સુધી ભૂલી શકાતો નથી લગ્ન જેવા પ્રસગે કોઈ સગાં કે સબધી ન આવ્યા હોય તો ચાર વરસ પછી, તેમને ત્યા પ્રસગ આવશે ત્યારે કહેશે કે અમારે ત્યા ન આવ્યા તો અમે તેમના ઘેર શેના જઈએ? ચાર વરસ થયા પણ વાત ભૂલાઈ નથી ગઈ પણ જો ગઈ કાલના વ્યાખ્યાનની વાત આજે પૂછો તો ભૂલાઈ ગઈ હશે! સાચી વાત એ છે કે રાગદ્વેષની વાતો યાદ રહે છે પણ વીતરાગત્વની નથી રહેતી વીતરાગત્વની વાતો યાદ રાખવા માટે રાગદ્વેષની વાતો દૂર કરો

એક બીજી પણ વાત છે છીપ નદીમા પણ હોય છે અને સમુદ્રમાં પણ હોય છે પરતુ તમે જાણો છો કે નદીની છીપમા મોતી પાકતા નથી. મોતી તો સમુદ્રમાની છીપમા જ થાય છે આનુ કારણ શુ? તમે બતાવી શકશો? નદીની છીપને હમેશા મીઠુ પાણી મળે છે પણ સમુદ્રમા રહેતી

હાથ ઠપકારો કે તેના ધડાકા સાથે તે પોતાનો રસ્તો બદલે છે પણ મનુષ્ય ! ભરાણી બૂમો પાડીને કહેવા છતાં પણ રસ્તો બદલવા તૈયાર થતો નથી. સેંકડો પ્રવચનો સાંભળ્યાં, માથાના વાળ બદલાઈ ગયા, તે તો કાળામાંથી ધોળા થયા. પણ આપણે તો એ જોવું છે કે હૃદય કેટલું ઉજ્જવળ બન્યું ! આજે વાત એવી થઈ છે કે ધર્માત્માઓના પણ ઉપાશ્રયનાં પગથિયાં ઘસાઈ ગયાં પણ કષાયની વૃત્તિઓ ન ઘસાઈ

બે મિત્રો સાયકલ ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાયકલને જરા કાંઈ ધક્કો લાગ્યો ત્યારે પાછળની જગ્યા (Carrier) પર બેઠેલ મિત્રે પૂછ્યું—આમ કેમ ઉછળી પડી ? ત્યારે આગળ બેઠેલાએ જવાબ આપ્યો કે ખાડો હતો. ત્યારે પાછળ બેઠેલાએ કહ્યું કે ઘંટડી કેમ ન વગાડી !

જો ચૈતન્યવાળો માનવી હોત તો ઘંટીનો અવાજ સાંભળી દૂર ખસી જાત. સાંભળવા છતાં પણ જીવનનો માર્ગ બદલાય નહિ એક ઇંચ પણ એકથી બીજી બાજુ ખસાય નહિ તો પછી શું સમજવું ! હું એમ નથી કહેતો કે તમારામાં ચેતન નથી. તમે બધા ચેતનની જીવંત મૂર્તિઓ છો. પણ એટલું જરૂર છે કે જડના વધુ પડતા સહવાસથી કાંઈક જડતા આવી ગઈ છે. આટલાં પ્રવચનો સાંભળ્યા પછી પણ જીવનમાંથી જડતા કેમ ખસતી નથી એ જોવું પડશે. અને તેનું કારણ ખોળવું પડશે. ભૂલ ક્યાં છે એ શોધી કાઢવું પડશે. એક ગુજરાતી કવિએ કહ્યું છે

જુના ધર્મ શ્યો જાણી મારા સંતો
જુનો ધર્મ શ્યો જાણી રે
નદી કિનારે કોઈ નર ઊભો તરસ્યા નહિ સમાણી રે
કાં તો અમૃત જાણ્યું એવું
કાં તો સરિતા સુકાણી રે
કલ્પતરુ તળે કોઈ નર બેઠો ક્ષુધા ખૂબ પીડાણી રે
નહિ કલ્પતરુ, એ બાવળીયો, કે ભાગ્યરેખા ભૂંસાણી રે.

નદીના તીરે કોઈ વ્યક્તિ ઊભી છે તૃષાથી તેના હોઠ સૂકાઈ રહ્યા છે તેનાં બે કારણો હોઈ શકે કાં તો તે વ્યક્તિ એવી આળસુ હોય કે નદીમાં વાંકા વળીને બે ઘૂંટડા પીવાની મહેનત ન કરતી હોય. અથવા બીજું કારણ

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇન્દ્ર હોય કે છાણમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिक्कूला" ।

આચારગ સૂત્ર

આત્મા શાંતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ-પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફૂટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ-પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

છીપ તો ફક્ત સ્વાતિ—નક્ષત્રનુ જ પાણી લે છે સ્વાતિ નક્ષત્રમાં પડતાં વર્ષાનાં બિંદુઓ તેમાં મોતી નીપજાવે છે જ્યારે નદીની છીપને હજારો ટન મીઠું પાણી મળવા છતાં તેમાં મોતી ઉત્પન્ન થતાં નથી.

મને લાગે છે કે અમારા શ્રોતાઓ પણ નદીની છીપ જેવા છે તેમને દરરોજ મીઠું પાણી મળે છે અનાવૃષ્ટિને કારણે દુકાળ પડે છે તો અતિવૃષ્ટિ પણ પાકને બગાડે છે તો આ અતિવૃષ્ટિ તો નથી થતીને!

વ્યાખ્યાનને તમે ભોજન તરીકે નહિ પણ દવા તરીકે ગ્રહણ કરો. ભોજન તો પેટ ભરીને ખાવાનું હોય છે પરંતુ દવા પેટ ભરીને ખાવાની હોતી નથી. ઉપદેશ તમે દવા તરીકે તેની માત્રામાં—પ્રમાણમાં લો.

જાપાનની એક પ્રાચીન પરંપરા છે ત્યાં જ્યારે કોઈ ભાષણ આપવા ઊભું થાય છે ત્યારે તેને કહેવામાં આવે છે કે તમે એક પગે ઊભા રહીને બોલો. તેની મતલબ એ છે કે જેટલીવાર એક પગ ઉપર ઊભા રહીને બોલી શકાય એટલું જ બોલો—એટલો જ ઉપદેશ આપો. લાંબા ચોડાં ભાષણો કરનારને માટે આ કેટલી સરસ વાત છે!

શ્રવણની સાથે આચરણનો શોખ રાખો. શ્રવણ પણ કંઈક છે જરૂર પણ તે સર્વસ્વ નથી. અગ્નિ પર લખેલ નિબંધ વાંચવાથી ઠંડી દૂર નથી થઈ શકતી. ઠંડી તો અગ્નિના સાનિધ્યથી દૂર થાય છે તેમ ખાલી શ્રવણ કે વાંચનથી આત્મવિકાસ થતો નથી. આત્મવિકાસ માટે આચરણના અગ્નિનું સાનિધ્ય જોઈએ. ત્યારે જ જીવનમાં ચમક આવે. શ્રવણ આચરણમાં ઊતરીને જ જીવનનાં રહસ્યોને સમજાવી શકે.

તા. ૨—૯—૫૪ જૈન ઉપાશ્રય માટુંગા

૪૨. અશાંતિનાં મૂળ

દુનિયાના ત્રણ અબજ મનુષ્યોમા એક પણ મનુષ્ય એવો નહિ મળે કે જે શાતિ ન ચાહતો હોય મનુષ્ય માત્ર જ નહિ, પણ દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓ સુખ અને શાતિને ઝખે છે. પછી ભલે તે સ્વર્ગનો અધિપતિ ઇદ્રિ હોય કે છાણુમાનો કીડો હોય દરેકનો આત્મા સુખની અભિલાષા રાખે છે. શાતિના અમર દેવતા ભગવાન મહાવીર, જીવનના આ અમર સત્યનુ ઉદ્ઘાટન કરતા કહે છે કે.

"सव्वे सुहसाया दुक्ख पडिकूला"।

આચારગ સૂત્ર

આત્મા શાતિનો ઇચ્છુક છે શાતિ માટે તે પ્રયત્ન કરે છે એક જન્મથી નહિ, અનત યુગોથી તે આ દિશામા અવિરત પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે પણ વિચારવાનુ એ છે કે તેને આ પ્રયત્નોમા કયા સુધી સફળતા મળી છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્યારે આપણે આત્માના શાતિ માટેના પ્રયાસોની લબાણુ પરપરાને લક્ષ્યમા રાખી તેના પરિણામોની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે આપણને માત્ર શૂન્ય જ દેખાય છે આનો અર્થ એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી અશાતિના વૃક્ષની ડાળીઓ–પાખડીઓ કાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, પરતુ તેના મૂળ તરફ આપણુ ધ્યાન ગયુ નથી જ્યા સુધી મૂળ નાશ પામતુ નથી ત્યા સુધી તેમા નવા નવા અકુરો ફુટે જવાના અને એ અકુરોમા વળી પાછુ એક દિવસ વિશાળ વૃક્ષ ઊભુ થવાનુ અને તેમા પાછી અનેક ડાળીઓ–પાખડીઓ ફાલવાની

અશાતિના મૂળ છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ–આ ચાર કષાયો અશાતિની જડ છે અનત જ્ઞાનીઓ કહે છે કે

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हियमप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ મંત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે મોટા મોટા હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાંઓ રાખો છો. તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પરંતુ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિનાં સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે —

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચારે દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હૉસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલ્દી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલ્દી કરીને આરામ થશે.

આપણે પચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઊલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનું પાન કરો છો અને ઘેર જઈ ઓકી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને ઑફિસમાં જઈ ઓકી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને કાઢી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

જ્યાં સુધી કષાય ઓછા ન થાય ત્યા સુધી શાતિના તમામ બહારના પ્રયત્નો નકામા નીવડવાના ચૂલા ઉપર દૂધ ગરમ કરવા મૂકવુ હોય, નીચે દેવતા સળગતો હોય, દૂધ ગરમ થતા તેમાં ઊભરો આવે તો એકદમ ઊભરાઈ ન જાય તે માટે તેમા બેચાર પાણીના ટીપા નાખો છો પાણીના ટીપાથી ઊભરો બેસી જાય છે પરતુ કેટલીવાર? વળી પાછો બે પાચ મિનિટમા ફરીથી ઊભરો આવે છે આમ કેટલી વાર એમ પાણીના છાટા નાખ્યા કરશો? સાચો રસ્તો તો તેની નીચે રહેલ અગ્નિને દૂર કરવાનો છે જ્યા સુધી નીચે અગ્નિ હશે ત્યા સુધી તે ઊભરાયા જ કરશે

માણસ પણ અકળાય છે જરાજરામા તે ઊકળી ઊઠે છે ઉપદેશના છાટા નાખી તેને શાત કરવામા આવે છે, પરતુ ઘેર ગયા અને જરાક નિમિત્ત મળ્યુ કે વળી ઊકળે છે ઉપદેશના છાટા નાખી નાખીને કયા સુધી તેને શાત રાખી શકાય? જો ખરેખર અતરનો ઉકળાટ દૂર કરવો હોય તો પહેલા કષાયરૂપી અગ્નિના ઇંધન જે અનત યુગથી સળગી રહ્યા છે તેને દૂર કરવા જોઈએ તે સિવાય તો મનની સાથે તન પણ તપતુ રહેશે અને કદિક એ આગ બહાર આવી સારા ઘરને, કદિક પૂરા પરિવારને અને અને કોઈક વખત સારાયે સમાજ, દેશ કે રાષ્ટ્રને સળગાવી દેશે

પણ યાદ રાખજો કે ક્રોધની મશાલ લઈ જે કોઈ બીજાના સુખને સળગાવવાની કોશિષ કરે છે તેણે એ મશાલ મારફતે પોતાની માનવતાને સળગાવી દીધી છે ક્રોધ એક આગ છે જે જલાવે છે પણુ તે એક એવી આગ છે કે જે પહેલા તો બીજાને નહિ પરતુ પોતાને જ જલાવે છે બીજાને સળગાવતા પહેલા તો પોતાની જાતે જ સળગી જવુ પડશે બીજા તો જો તેમા સળગાવનારુ તત્ત્વ ભર્યું હશે તો જ સળગશે ક્રોધથી ક્રોધ ટકરાય છે જો અજાણપણે કોઈને પગ અડકી જાય છે તો ક્રોધ નથી ચઢતો પણ જો કોઈ આવેશમા આવી સભાનપણે ઠોકર મારે છે તો મગજનો પારો ઊચે ચઢયા વિના રહેતો નથી

ક્રોધની આગથી બચવા માટે એ જરૂરનુ છે કે આપણે મનને શાત બનાવીએ, કષાયોને મદ પાડીએ જ્યા સુધી દોરાનો છેડો પાતળો અણીદાર થતો નથી ત્યા સુધી તે સોયના નાકામાથી પસાર થતો નથી એટલા માટે જ્યારે બહેનો સીવવા બેસે છે ત્યારે પહેલા દોરાને વળ દઈને પાતળો અણીદાર બનાવે છે અને સોય પરોવે છે એ નાનો દેખાતો દોરો અને સોય અનેક ગરીબ વિધવાઓને રોટલા અપાવે છે જેવી રીતે સોયના નાકામાથી

वमे चत्तारि दोसा इच्छन्तो हियमप्पणो ।

—દશવૈકાલિક સૂત્ર.

સોનાના અક્ષરે લખી રાખવા જેવું આ સુવર્ણ સૂત્ર છે. તમે તમારી નોટબુકમાં લખી લો. કોઈની પાસે નોટબુક છે? ઘણા દુઃખની વાત છે કે જીવનને પ્રકાશમય બનાવનાર આવાં સોનેરી સૂત્રો લખવા માટે કોઈની પાસે નાની સરખી નોટબુક પણ નથી!

જડ વસ્તુઓના હિસાબને માટે દોઢ દોઢ હાથ લાંબા ચોપડાઓ અને ખાતાઓ રાખો છો, તેને લખનાર મોટા પગારના મુનિમો રાખો છો પણ ચૈતન્યના વિકાસને માટે એક નાની સરખી નોટબુક પણ રાખતા નથી!

માતા મોહનાં હાલરડાં ગાઈ બાળકને સુવાડે છે, એવી રીતે અનંત જ્ઞાન દર્શનશીલ વીતરાગ દેવો જ્ઞાનનાં હાલરડાં ગાઈ આત્માને મોહની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરે છે.

વીતરાગદેવ શાંતિના સ્વરૂપનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે—

ઓ શાંતિના શાશ્વત માર્ગી! જો તારે આત્મશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ ચાર દોષોનું નિવારણ કર. જ્યાં સુધી આ દોષો તારા હૃદયમાં ભરેલા હશે ત્યાં સુધી શાંતિ મળવાની નથી. એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યો વિના તેનું વમન કર.

મોસંબીનો રસ પીધો અને પેટમાં ટક્યો નહિ અને દસ મિનિટમાં ઉલટી થઈ જાય તો ડૉક્ટર પાસે જાઓ છો. જો કોઈએ આવેશમાં આવી ઝેર પીધું હોય તો તેને પણ હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવે છે. ડૉક્ટર રોગીને તપાસે છે. પહેલાને મોસંબીનો રસ પેટમાં ટકી રહે અને પાચન થાય તેવું ઔષધ આપે છે. બીજાને ઉલટી થઈ અને ઝેર બહાર નીકળી જાય તેવી દવા આપે છે. ડૉક્ટર કહેશે કે જેટલી જલદી ઉલટી થઈ ઝેર બહાર નીકળી જશે તેટલો જલદી દરદીને આરામ થશે.

આપણે પચનની દવા જોઈએ છે કે વમનની? આજે તો ઊલટો પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે. ઉપાશ્રયમાં આવી સમભાવની સાધનાના અમૃતનું પાન કરો છો અને ઘેર જઈ ઓકી નાખો છો. કષાયવિજયનો રસ પીધો અને આવેશ લઈ ઓકી નાખ્યો અને જે કષાયભાવને ઓકી નાખવાનું કહેવામાં આવે છે તેને ટકાવવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે! આ તો એવી વાત થઈ કે અમૃત પચતું નથી અને ઝેર નીકળતું નથી! પછી તંદુરસ્તી શી રીતે મળે!

આવેશની ક્ષણોમા તે ગુરુને ગુરુરૂપે જોતી નથી. રાજા અને દેવતાઓ સુદ્ધાનો તિરસ્કાર કરી બેસે છે ક્રોધ એવા અંધ બનાવે છે કે તે વખતે એ પણ વિચાર નથી આવતો કે વહુ દીકરીઓ બેઠી છે તેમની સામે આ શબ્દો બોલવા ઉચિત છે કે અનુચિત સભ્યતા અને શિષ્ટતાની મર્યાદા ખોવાઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો તે પોતાને માટે પણ એવા અનુચિત શબ્દો બોલે છે કે જો બીજાએ તેને માટે તેવા શબ્દો વાપર્યા હોય તો લડવા કે મરવા તૈયાર થઈ જાય.

મને એક અનુભવ છે એક માનવી આવેશમા બોલી રહ્યો હતો કે હું એવો નાગ છુ કે જો ડંખીશ તો પાણી પણ પીવા નહિ પામો મને થયું કે દેહ તો માનવનો મળ્યો છે પણ હજી અંદર સર્પયોનિના સંસ્કાર રહી ગયા છે. એક ભાઈસાહેબ કહેતા હતા કે હુ સો ગુંડાનો એક ગુંડો છું. આખા શહેરમા મારા ગુંડાપણાની ધાક છે કોઈની તાકાત નથી કે મારી સામે જુએ મારા મનમા થયુ કે હુ તો આ ભાઈને સજ્જન વ્યકિત સમજતો હતો પણ મારી એ ભૂલ હતી કારણ એ પોતે જ પોતાના ગુંડાપણાનો સ્વીકાર કરે છે।

ક્રોધનો આવેશ મનુષ્યને કર્તવ્યથી ભ્રષ્ટ કરે છે માતા પ્રત્યે ક્રોધ કરનાર પુત્ર, ખરેખર પુત્ર તરીકેનુ કર્તવ્ય ચૂકે છે, જો તેને કર્તવ્યનુ સતત ભાન હોય તો ક્રોધ તેને પાગલ નથી બતાવી શકતો પણ ક્રોધ પવનની આંધીની માફક આવે છે. જ્યારે તે આવે છે ત્યારે વિવેકનો દીવો તો બધાયથી પહેલો બુઝાઈ જાય છે દીવો બુઝાયા પછી જેમ અંધકાર વ્યાપે છે તેની રીતે વિવેક થયા પછી અનિષ્ટો ફેલાય છે ક્રોધથી અંધ વ્યકિતને શુ વિતશે તે તો ક્રોધનો નશો ઊતર્યા પછી જ ખબર પડે છે.

મુબઈ શહેરમા રસ્તા ઉપર એક બહેન ફૂટપાથ ઉપર જઈ રહ્યાં હતા. સાથે તેમની એક છએક વર્ષની દીકરી હતી થોડેક દૂર એક ફુગ્ગા વેચનાર ઊભો હતો તેની પાસેના રંગબેરંગી ફુગ્ગાઓ જોઈ છોકરી અટકી ગઈ. ફુગ્ગાની કિંમત માત્ર બે પૈસા હતી પણ બે પૈસાની કિંમત આપના મનથી ભલે ખાસ ન હોય, પરંતુ ગરીબોને તો બે પૈસા પણ બે રૂપિયા જેવા થઈ પડે છે તમને પણ પૈસાની કિંમત તો છે જ કોઈ ગરીબ કે અનાથ સામે આવે અને હાથ લંબાવે ત્યારે બે પૈસા પણ કાઢતા હાથ સંકોચ અનુભવે એ, છતાં એ જ માણસ પોતાના ભોગવિલાસ માટે સેંકડો રૂપિયા બરબાદ

પસાર કરવા માટે હોડીને પાતળો બનાવવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે કષાયરૂપી હોડીને પાતળો પાડવો આવશ્યક છે જ્યાં સુધી કષાયોની તીવ્રતા છે ત્યાં સુધી ભવપરંપરાની વૃદ્ધિ અટકી શકતી નથી.

ઉપરાંત આગમમાં ભગવાન મહાવીર કહે છે—

कोहो य माणो य अणिग्गहीया
माया य लोभो य पवड्ढमाणा ।
चत्तारि एए य कसिणा कसाया
सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥

—દશવૈકાલિક સૂત્ર

જ્યાં સુધી ક્રોધ અને માન અનિગ્રહિત છે અને માયા તથા લોભ ઉપર આપણું નિયંત્રણ નથી ત્યાં સુધી કષાયોની વિષવેલ વધતી જ રહેશે અને ભવપરંપરારૂપી ફળો ઘટવાનાં નથી

એટલે આપ હંમેશાં જાગૃત રહો. એકાન્તની ક્ષણોમાં જ્યારે બેઠા હો ત્યારે વિચાર કરો કે આપનો ક્રોધ પર અધિકાર છે કે ક્રોધનો આપના પર અધિકાર છે? જ્યારે ક્રોધ આક્રમણ કરવા જેવી પેસે છે ત્યારે વિવેક પાછળ દરવાજેથી ભાગી જાય છે તે વખતે આપના ઉપર આપનું નહિ પણ શેતાનનું શાસન રહે છે વિવેકનું શાસન ગયું એટલે પ્રકાશ ગયો. પછી માણસ એ પણ વિચાર નથી કરતો કે હું કોની સામે બોલું છું મારી સામે મારા આદરણીય પૂજ્ય પિતા ઊભા છે કે મારી માતા છે કે જેણે વર્ષો સુધી મને કેડમાં ઉપાડી ફેરવ્યા કર્યો છે ખવરાવ્યું છે અથવા મારી સામે મારા ગુરુ છે જેમણે હૃદયની અંધારી ગુફામાં પ્રકાશ પાથર્યો છે જેના કરુણાભર્યા હસ્તસ્પર્શથી મારા જીવનની માટી સોનું બની ગઈ છે એમનો તિરસ્કાર કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે

તારાયણ અર્હતર્ષિ જીવનના આ સત્યને એક ગાથામાં રજૂ કરે છે

कोवाविसाण याणम्मि मातरं पितरं गुरु ।
अधिक्खिवन्ति साधु य रायाणो देवयाणि य ॥

ઋષિ ભાષિત સૂત્ર અ. ૩૬ ગા. ૧૪

ઋષિભાષિત મુજબ તારાયણ અર્હતર્ષિ ક્રોધાવિષ્ટ વ્યક્તિનું ચિત્ર દોરે છે જ્યારે ક્રોધીના પ્રત્યેક અંગમાં ક્રોધનું તાંડવ થાય છે ત્યારે તેની આંખો અંધ થઈ જાય છે પછી તે માતાપિતાને જોઈ શકતી નથી.

પતી ગયુ હતુ પોતાના હાથે જ પોતાની પુત્રીની હત્યા થએલી જોઈ માતા પગથી માથા સુધી કપી ગઈ એ પણ જોરથી આક્રદ કરવા મડી તેના અવાજમા તેના હૃદયની વેદનાઓ વ્યક્ત થતી હતી

ત્રણ મિનિટમા બધુ બની ગયુ પણ ત્રણ મિનિટના આવેશે કેવો ગજબ કરી નાખ્યો હતો ! તો પછી જેના હૃદયમા હમેશા ક્રોધની જ્વાળાઓ સળગતી રહે છે તેમની તો વાતજ શી કરવી ? ક્રોધનો કા તો તદ્દન ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ કે કા તો તેને એકદમ ઓછો કરી નાખવો જોઈએ આખી જિદગી ક્રોધની જ્વાળામા સળગતા રહેવુ એ તો આપણા સદ્ગુણોની રાખ કરવા જેવુ છે, જ્યા સુધી ક્રોધની આગ હૃદયમા જલતી રહે છે ત્યા સુધી આત્મા સત્યાસત્યનો વિવેક રાખી શકતો નથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર કરવાની તેનામા હિમત જ રહેતી નથી તેની પાસે નથી હોતો પ્રેમનો પ્રવાહ કે શાતિના શીતળ જળ તેની પાસે હોય છે માત્ર આગ જે જ્યા પહોચે ત્યા સળગાવવાનુ કાર્ય જ કરે છે જેણે જિદગી સુધી સળગાવવાનુ જ કાર્ય કર્યુ છે તેને આપ માનો છો કે સ્વર્ગના પુષ્પ મળશે ? તેના નસીબમા તો નર્કની આગ જ લખાએલી છે

અનત અનુબધ કરનારા ક્રોધને જૈન પરિભાષામા અનતાનુબધી કહેવાય છે તે અનત અનત જન્મ અને મૃત્યુની પરપરામા વૃદ્ધિ કરે છે આત્માને સમ્યક્ત્વથી દૂર કરી નર્કની જ્વાળાઓ તરફ ધકેલે છે તમે તો વેપારી છો જે ઘરાક આપની પાસેથી માલ લઈ બદલામા પૈસને બદલે પત્થર આપે તેવા ઘરાકને આપ કદિ પસદ નહિ કરો અનતાનુબધી ક્રોધ પણ એ ઘરાક જેવો છે જે તમારી પાસેથી સમ્યક્ત્વ રૂપી માલ લઈ આપને નર્કના પત્થર આપે છે છતા આપ એવા ઘરાક સાથે કેમ સબધ રાખો છો ?

અનતાનુબધી જાય તો ભવપરપરાનુ મૂળ કપાઇ જાય અને જેનુ મૂળ કપાઇ ગયુ, વિનાશ પામ્યુ તે વૃક્ષ કેટલા દિવસ ટકી રહેવાનુ ? જીવનમા જો સદ્વિવેકની જ્યોત જગાવવી હોય તો અનતાનુબધીના અધકારને દૂર કરો ચાર પ્રકારના ગોળા છે એક માટીનો, બીજો લાકડાનો, ત્રીજો પત્થરનો અને ચોથો લોખડનો, ચારેની ઉપર સૂર્યના પ્રખર કિરણો એક સાથે પડે છે ચારે ગરમ થાય છે પરતુ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી ચારે ઠડા થવા માડે છે, ત્યારે માટીનો ગોળો સૌથી પહેલા ઠડો થાય છે, લાકડાના, પત્થરના અને લોખંડના ગોળાને ઠડા થતા અનુક્રમે બમણો વખત લાગે છે

ઠડા થવામા જેને વધુ વખત લાગે છે તેનામા ગરમીના તત્ત્વો વધુ પ્રવેશેલા છે એ સમજજો, એવી જ રીતે બાહ્ય વાતાવરણ એક સરખુ હોવા

૨૯

કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આઠ આના તો ફુ કે ફૂ માં પૂરા કરે છે બે પૈસા શું ચાર કે આના તો ફુ કે ફૂ માં પૂરા થઈ જાય છે ફુ અને થુ અને પાન ચાવીને થૂકી નાખવું તે ફૂ બીડીએ તો ખાનાખરાબ કરી નાખ્યું છે તેણે કેટલું બોદી બાળ્યું છે કેટલા સુંદર ચહેરા-ઓને શ્યામ બનાવ્યા છે તેનો તો કોણ હિસાબ ગણે છે !

ધૂમ્રપાન તો રસ્તુની માફક આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ ગયું છે. ઝૂંપ-ડીથી માંડીને મહેલો સુધી તેની ગતિ કોઈ રોકી શક્યું નથી એક ખેડૂત ખેતર ઉપર જાય છે ત્યારે ચાર આનાના ચણા નહિ લઈ જાય. પણ ચાર આનાની તમાકુ અને ચલમ લઈ જવાનું ભૂલતો નથી. એવી જ રીતે શિક્ષિત માણસો ઓફિસે જતી વખતે બદામ કે પિસ્તા ખીસ્સામાં નથી નાખતા પણ સીગારેટનું પાકીટ તો હમેશ સાથે જ રાખે છે

ગરીબો પણ આવાં કુવ્યસનોની પાછળ કેટલાં નાણાં બરબાદ કરે છે ! એક બાજુ ગરીબીની ફરિયાદ કરે છે અને બીજી બાજુ સૌંદર્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરનાર આવાં વ્યસનો ગળે વળગાડીને ફરે છે !

હા તો ફૂટપાથ ઉપર ચાલતી માતાની પાસે બે પૈસા નહોતા નહિ તો કઈ અભાગણી મા હશે કે જે છતાં સાધને પોતાનાં નાનાં બાળકોના મનની શાંતી ઓછી થવા દે ? તેની નાની બાળકીને શું ભાન હોય કે તેની માની પાસે બે પૈસા પણ નથી ! તેની જીદ વધતી ગઈ તેણે ફુગ્ગો લેવા માટે કજીઓ કરવા માંડ્યો. રસ્તા ઉપરથી જોરથી રડવા માંડી. તેને શાંત કરવા માટે તેની માતાએ બધા ઉપાયો કર્યા. પણ એકે કામ લાગ્યો નહિ. આ જોઈ આજુબાજુના રાહદારીઓ ભેગા થયા અને તે માતાને ઠપકો આપવા લાગ્યા કે કેમ ફુગ્ગો અપાવતી નથી ? બે પૈસામાં શી મોટી વિસાત છે ? આટલી કંજુસ શું કરવા થાય છે ?

રાહદારીઓની વાત તેના દિલને ચોટ લગાવી ગઈ દારિદ્ર અને દુઃખથી તેની સમજશક્તિ નાશ પામી. મનની શાંતિને સ્થાને ધમધમાટ થવા માંડ્યો. આ બાજુ બાળકીએ જોરથી ભેંકડા તાણવા માંડ્યા. આથી માતાએ આવેશમાં આવી જઈ જોરથી એક ધક્કો માર્યો અને છોકરી રસ્તા ઉપર પડી ગઈ અને પાતાની સાથે જ ધસમસાટ કરતી એક મોટર ત્યાંથી પસાર થતી હતી તે તેની ઉપર ફરી વળી લોહીનું ખાબોચીયું ભરાઈ ગયું એક ચીસની સાથે તે છોકરી હમેશને માટે ચુપ થઈ ગઈ મા નીચે વળીને જુએ ત્યાં તો બધું

કહી રહ્યુ છે તેણે કહ્યુ 'શુ કહી રહ્યા છો, વરૂણ દેવ, કઈ સમજણમાં આવતુ નથી !' પાણીએ જવાબ વાળ્યો, 'કહેવાના દા'ડા તો ગયા; હવે તો શેકાવાના દા'ડા છે તેમ છતા તમે સાભળવા ઇચ્છો છો તો સાભળો. 'નીચે અગ્નિ તપી રહ્યો છે, પણ એની તે શી તાકાત છે કે તે મને બાળી શકે હુ એક મિનિટમા જ એને ઠડો કરી શકુ છુ પણ અફસોસ છે કે વચ્ચે આ વાસણુ પડ્યુ છે બસ, એના જ કારણે આજે મારો અણુએ અણુ તપી રહ્યો છે'

આ એક રૂપક છે પાણીની વાત તમે સાભળી તેવી જ છે આત્માની કથની તે અડતાળીશ મિનિટમા અશાતિના અગ્નિને સદા સારુ ઓલવી શકે છે પરતુ વચ્ચે પડેલુ છે આવરણ, તે આવરણુ જ તેને દેહાશક્તિના દાવાનલમા તપાવી રહ્યુ છે એ પુત્ર પરનો રાગ જ હતો કે જેને કારણે ધૃતરાષ્ટ્રની આધળી આખોને સો વખત રડવુ પડ્યુ એ રાગ-દશા જ હતી કે, એક નટકન્યાની પાછળ ગાડા બનેલા ઇલાયચીકુમારે પોતાના વૃદ્ધ માતા-પિતાને તજ્યા

રાગ કેટલો કઠોર હોય છે, એ પણુ તમે જાણી લ્યો. અનેક સસરાઓએ પોતાના જમાઈના શિરે પાઘડી બધાવી હતી પરતુ ઇતિહાસમાં એક જ સસરો એવુ કઠોર હૃદય લઈને આવ્યો હતો કે, જેણે પોતાના જમાઈને-માથે, ધગધગતા અગારા મૂક્યા હતા જૈન જગતનો ઉજ્જવળ ત્યાગી ગજસુકુમાર તમારી સ્મૃતિમા આવ્યો હશે સોમિલની સુંદરી કન્યા જોડે એનો વિવાહ નક્કી થયો અને ભોગમા પડેલો રાજકુમાર ત્યાગના પથે વિચર્યો સવારનો ભોગી, સાજનો જોગી બની મહાકાળ સ્મશાને પહોચી જાય છે અને ત્યા જ આવે છે તેમનો સસરો પણુ તે પ્રેમ નહી પરતુ પ્રતિશોધ-બદલાની ભાવના લઈને આવે છે અને જુવાન જોગીના માથે ધગધગતા અગારા મૂકતા એના હાથ જરા સરખાય કપ્યા નહી આ હતો પુત્રી પ્રત્યેનો રાગ જેણે આવુ કઠોર કર્મ બાધવા પિતાના હાથને પ્રેરિત કર્યો.'

છતાય આશ્ચર્ય તો એ છે કે, આવા કઠોર કર્મ કરનાર રાગને તમે છોડી શકતા નથી તેને જ તમે લાડ અને પ્યારથી પોષો છો વારુ, ત્યારે તમે જલ્દી બતાવો કે, તમે રાગને લાડ કરો છો કે ત્યાગને? અરે, વર અને વહુને શણગાર્યા ત્યારે રાગને જ લાડ કર્યા હતા ને? તમને રાગની વાતો ગમે છે કે, વિ રાગની? એક વ્યક્તિ તમારા પુત્રના વેવિશાળ માટે આવે

પરંતુ રાગના ડંખથી બચવા માટે કંઈ કરે છે ખરો? જી નહિ, કંઈ જ નહિ. કારણ? કારણ કે એનો ડંખ તીક્ષ્ણ લાગતો નથી. પરંતુ યાદ રાખજો કે વેદનીય કર્મનો ડંખ એ વિંછીનો ડંખ છે જે થથરાવી મૂકે છે પણ આયુ લેતો નથી. તે આત્માના સદ્ગુણોને મારતો નથી જ્યારે રાગનો ડંખ સર્પનો ડંખ છે જે મનુષ્યને થરથરાવતો નથી. પણ બેભાન કરી મૂકે છે. યાદ રાખજો વીંછી કરતાં સાપનો ડંખ ભયંકર છે એની મૃત્યુ સુધી પણ ખબર પડતી નથી. માટે વેદનીય કર્મથી બચવા માટે પણ પહેલાં રાગને સમાપ્ત કરવો પડશે.

રાગ-દશા શુભને પણ અશુભમાં ફેરવી નાખે છે એ એક સિદ્ધિ છે કે શુભ ક્રિયાનું શુભ પ્રતિફળ હોય છે પરંતુ રાગ-ભાવને લઈને શુભ ક્રિયા કરશો તો તે પણ અશુભ ફળદાયી બનશે! દાન એ શુભ ક્રિયા છે. શ્રેયાંસકુમારે આદીશ્વર પ્રભુને ઇક્ષુરસનું દાન કર્યું અને ભવપરંપરાને સીમિત કરી લીધી. દુઃખમાં પડેલી રાજકુમારી ચંદનબાળાએ પ્રભુ મહાવીરને સૂપડાના બાકળાનું દાન કર્યું અને જીવનની સફળતા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ ભગવાન મહાવીરની સામુએ એમને મોતીઓ વડે વધાવ્યા. ખૂબ જ પ્રસન્નતાપૂર્વક એમને દાન દીધું છતાં લાભ કરવાથી એની તો ભવ-પરંપરામાં વધારો થયો. કારણ કે ચંદનબાળાએ એમને દીર્ઘ તપસ્વી મહાન સંત જાણી દાન દીધું હતું જ્યારે સામુએ પોતાનો જન્મ-માતા માની દાન દીધું હતું. પહેલામાં ત્યાગની દૃષ્ટિ હતી ત્યારે બીજામાં રાગ-દૃષ્ટિ હતી. આ રાગ-દૃષ્ટિ જ મિથ્યા-તત્ત્વને ભરખી જાય છે જેમ ઉધઈ સ્તંભ મુળિયાને કોતરી નાખે છે તેમ જ રાગદૃષ્ટિ ધર્મ અને વૈરાગ્યની દૃષ્ટિને ખોખલી કરી નાખે છે.

મોહ-ઘરમાં બેઠી મોહનને મળવું અસંભવ છે! કારણ કે એ આત્માની દૃષ્ટિને વિકૃત કરી મૂકે છે એ એક જાતનું આવરણ છે જેને લઈને નિકટ નમ વસ્તુને પણ જોઈ શકાતી નથી. આવા જ આવરણમાં ખોવાઈ અનંત શક્તિશાળી આત્મા પણ ક્રૂર અને ચક્કર રૂપે ભટકતો ફરે છે. આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના ભયાનક અગ્નિમાં એ શેકાય છે.

એક વાસણમાં પાણી ઉકળતું હતું નીચે રહેલો તેજ અગ્નિ પવન પાણીને ગરમ કરી રહ્યો હતો તે જ રીતે પાણીમાં ખદ-બદનો અવાજ થઈ રહ્યા ધમે ચોકેથી જોઈને તે સાંભળ્યો તેને લાગ્યું પાણી કંઈક

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શક્યા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકુટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઈન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કદી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે પન્નાના એક ફિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા–પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરી વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમકુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે. જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શુ લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

છે તે પણ સાથે વજનદાર ઓળી લઈને જ આવે છે. વજનદાર ઝોળીનો અર્થ તમે સમજી ગયા હશો. તમે તમારા સ્વાર્થની વાતને બહુ જલદી જ સમજી લ્યો છો.

બીજી વ્યક્તિ તમારા પુત્રની દીક્ષાની વાત કરવા આવે છે જરા જલદી બતાવો કે બન્નેમાં દુશ્મન કોણ આપે ? દીક્ષાની વાત કરનાર કે વેવિશાળની કરનાર ? પણ આજના યુગમાં ત્યાગની વાત કરનાર કોઈને ગમતો નથી.

તમને ગમે કે ન ગમે, અમે તો ભાઈ ત્યાગની જ વાતો કહેવાના. વિકાસમાં ત્યાગ એ પહેલી શરત છે. જ્યાં સુધી બીજ પોતાને માટીમાં એકરૂપ કરી લેતું નથી ત્યાં સુધી પૃથ્વીને ભેદીને ઉપર આવી શકતું નથી. જ્યારે બીજ પોતાનું વિસર્જન કરી નાખે છે ત્યારે જ એકને બદલે હજારનું વરદાન લઈ તે આગળ વધે છે.

આ જ વાત પેલા મહાપુરુષોની છે કે જેઓ એક દિવસ તમારી અને અમારી જેવા જ હતા, પરંતુ જ્યારે તેમણે પોતાની ઇચ્છાઓ અને અરમાનોનું બલિદાન કર્યું બીજના દિલમાં પોતાને અર્પાવી દીધા ત્યારે જ તેઓ મહાપુરુષોની હરોળમાં આવી શક્યા. દુનિયાએ એમને જોયા અને તે એમની પાસે નમી પડી. વર્ધમાન રાજકુમારે ત્રીસ વર્ષની ઊગતી ભર જુવાનીમાં રાજ-પ્રાસાદોને ઠોકરે મારી વનનો રાહ લીધો ત્યારે તેઓ ભગવાન મહાવીરના સ્વરૂપમાં પૂજાયા. બુદ્ધ અને ગાંધી બધા મહાપુરુષો ત્યાગના માર્ગે જ આગળ વધ્યા હતા.

દુનિયાએ ભોગીઓનો દેખાવ જોયો છે પણ તે નમી છે તો ફક્ત ત્યાગીઓના ચરણોમાં જ ભારતની ભૂમિ પર જેમ ચક્રવર્તીઓ થયા છે તેમ અનેક ત્યાગીઓએ પણ અહીં જ ન્મ ધારણ કર્યો છે ત્યાગીઓના મંદિર તો તમે આજે પણ માજૂદ રહેલાં જોઈ શકશો પરંતુ ચક્રવર્તીનું એક પણ મંદિર ક્યાંય તમને દેખાશે નહીં આ ત્યાગીની દેણ છે હજારો દેવો ચક્રવર્તીની સેવામાં રહે છે પરંતુ એક પણ દેવ તેમને નમસ્કાર કરતો નથી પણ જ્યારે તે ચારિત્ર-ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે તેઓ નમસ્કાર કરે છે બીજી બાજુ આગમમાં વર્ણન આવે છે કે ચક્રવર્તી જો ચક્રવર્તી સ્વરૂપે મરણ પામે છે તો એને ખરે જ નરકમાં જવું પડે છે ચક્રવર્તીનું સિંહાસન તજી જો તે ત્યાગના સિંહાસન પર બિરાજે છે તો તે સ્વર્ગ

અથવા મોક્ષને પામે છે આ છે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જે નરકથી ઉગારી સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ અપાવે છે

હવે તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ સમજી શકયા હશો ભોગ હમેશા ત્યાગની સામે નમ્યો છે શક્રેન્દ્ર પાસે કેટલો વૈભવ છે, એના મુકૂટ પર અમૂલ્ય રત્નો જડેલા છે જેના તેજથી એનુ મુખ દીપી ઊઠે છે. ચક્રવર્તીનુ સપૂર્ણ રાજ એના રત્નને ખરીદી શકતુ નથી તેવો બત્રીસ હજાર વિમાનોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર પોતાના સિહાસન પર બિરાજે છે ત્યારે સિહની જેમ ગર્જના કરે છે, પરતુ તેજ ઇન્દ્ર જ્યારે ત્યાગના દેવ–તીર્થંકર દેવની સામે આવીને બેસે છે ત્યારે એક સસલાથી પણ વધુ નમ્ર બની જાય છે

હજુ સુધી તો તમે ત્યાગનુ મહત્ત્વ જ સાભળ્યુ છે પરતુ ત્યાગનો આનદ કરી લીધો છે કે નહી ? રાગનો આનદ તો તમે કેટલીય વાર લીધો છે, હવે જરા ત્યાગના આનદને પણ માણી લ્યો, જુઓ, એમા પણ કેટલો આનદ ભર્યો છે ! પરતુ ભોગના આસને બેસી ત્યાગનો આનદ કદી લઈ શકાતો નથી, જબુ જેવો યુવક આઠ–આઠ પત્નીઓનો સહવાસ તજી એક દિવસમા સુધર્મ ગણધરના ચેલો બની ગયો એ હતો ત્યાગનો આનદ ત્યાગનો રસ માણ્યો'તો શાલિભદ્રે ! જે ધન્નાના એક ફિટકારે બત્રીસ-સુકુમારીઓને તજી ત્યાગના પથે સચર્યો

ત્યાગમા પણ એક આનદ છે પણ એનો આસ્વાદ તો જેણે ત્યાગનો પથ અપનાવ્યો હોય તે જ લઈ શકે છે સરોવરમા કમળ ખીલ્યા છે, એમા ભમરા છે તેમ દેડકા પણ પરતુ કમળની સુવાસનો આનદ ભમરો લઈ શકે છે, દેડકો એ આનદને શુ જાણે ? ત્યાગનો આનદ અતિમુક્તે લીધો હતો નવ વર્ષની ઉમરે, આ અવસ્થા તો છે રમવા અને ખાવા–પીવાની અને એક તૃષ્ણાભરી વ્યક્તિને જેટલુ ધન ગમે છે એટલુ જ બાળકને રમવુ ગમે છે પરતુ જ્યારે ત્યાગી સત ગૌતમ પ્રભુને અતિમુક્તે જોયા ત્યારે તે રમતનુ સ્થાન છોડી ત્યાગની ભૂમિ (ઉપાશ્રય)મા આવી પહોચ્યો તમે સૌ પણ વેપારની ભૂમિ છોડી ત્યાગની ભૂમિ–ઉપાશ્રયમા આવ્યા જ છો ને ? (સભામા હસાહસ)

જન્મ અને મૃત્યુ જ ત્યાગના સૂચક છે જન્મ્યા હતા ત્યારે પણ કઈ સાથે લાવ્યા નહોતા અને સસારથી વિદાય લઈશુ ત્યારે પણ સાથે શુ લઈ જવાના ? તમે, લોહીનુ પાણી કરીને જે વસ્તુઓ એકઠી કરી છે એમને જરા પૂછી લ્યો કે એમાથી કઈ વસ્તુ તમારી સાથે આવવાની છે ! તે હજારો વસ્તુઓમાથી એક પણ સાથે આવશે ખરી ? તમારો આત્મા શો જવાબ

આપે છે ! જવા દો જડ ચીજો શું જવાબ વાળશે ! પરંતુ ચૈતન્ય પરિબળને જ પૂછી લ્યો તે તો જવાબ આપશે ને ! તેમનો જવાબ સ્વીકાર-સૂચક હશે કે નકાર સૂચક ! એ નિશ્ચિત છે કે જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે સર્વ કાંઈ અહીં જ છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે. હિન્દના એક કવિએ પણ કહ્યું છે કે:

मेरा मेरा जो तू कहता है वह कुछ भी काम न आयगा
तू खाली मुट्ठि आया है और खाली हाथों जायगा ॥”

જ્યારથી ભાન આવ્યું છે ત્યારથી ઇન્સાન બોલે છે કે આ મારું છે તે મારું છે આ હું ... મારું જ સર્વ સંઘર્ષનાં મૂળ છે. મમતાની મહોર મારી જે કાંઈ એકઠું કર્યું છે તે તારા જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં–પળોમાં મૃત્યુની કાળી બલાથી તને ઉગારી લેવામાં અસમર્થ છે. તું આવ્યો ત્યારે મુઠ્ઠી બાંધીને આવ્યો હતો. તમે જોયું હશે કે જ્યારે બાળક અવતરે છે ત્યારે એની મુઠ્ઠી વાળેલી હોય છે. જ્યારે તું આંખો મીંચી લઈશ ત્યારે આ બધું પરાયું થઈ જશે. તું તો ખાલી હાથે જ દુનિયામાંથી વિદાય થઈશ.

એટલું તો નિશ્ચિત છે જ પણ છોડવાની પણ રીત હોય છે. એક માણસ લોહીનું પાણી–પરસેવો કરીને આખી જિંદગી સુધી પૈસા ભેગા કર્યા કરે છે. ખાતો ય નથી ને ખવડાવતો ય નથી. પરંતુ મૃત્યુના એક જ ઝપાટે સર્વ કાંઈ તજી ચાલી નીકળે છે ત્યારે લોકો બોલે છે: “આપણે બધું છોડીને ચાલી ગયો.” બીજો માણસ પણ છે જે બુદ્ધિબળે હજારો–લાખો રૂપિયા કમાયો છે પણ તેમાંથી તેણે ખાધું અને કોને ખવડાવ્યું છે. પોતાના ગરીબ ભાઈ–બાંધવો માટે હજારો રૂપિયા તેણે આપ્યા હોય છે. જ્યારે આવો માણસ મૃત્યુ થતાં ચાલી નીકળે છે ત્યારે દુનિયા કહે છે: “બહુ બહાદુર હતો. જીવન જીવવાની કળા એણે જાણી હતી. તે ધનનો કીડો નહોતો. ફક્ત ભેગું કરીકરીને મરી જનારાઓમાંનો તે નહોતો. તેણે કમાઈ જાણ્યું તેમ વાપરી પણ જાણ્યું.” વારુ ત્યારે હવે જલદી કહી આપો કે તમારે ભિખારી–બાપડા બનવું છે કે બહાદુર ! હું માનું છું કે કોઈપણ આપણે બનવાનું પસંદ નહીં કરે. કામ–ધામ કરીને કમાવું અને રોતાં–રોતાં છોડીને ચાલી નીકળવું એ બહાદુરોનું નહિ પણ કાયરોનું–ભિખારીઓનું કામ છે.

બહાદુર બનવું છે તો મનને વિશાળ બનાવો. બીજાને માટે કંઈક ત્યાગ કરતાં શીખો. મનને એવું તો કેળવો કે જ્યારે સંપત્તિના વિભાજનનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ તમે કહી ઊઠો કે: તમે લ્યો મારે કંઈ નહિ જોઈએ.”

આ શબ્દોમા તમને વિશાળ હૃદય જોવા મળશે સકુચિત દિલનો માણસ-આવી તદ્દન વિપરીત મનોવૃત્તિ ધરાવતો હોય છે તે કહેશે, " હુ જ લઈશ; તને નહી આપુ " આ નીતિ પર ચાલીને કૈકેયીએ અયોધ્યાને નરક બનાવી મૂકી હતી રામ તો વનમા સીધાવ્યા ભરતને અન્તસ્તાપ થયો દશરથનુ પ્રાણપખેરુ ઊડી ગયુ અને અયોધ્યાનગરી સૂની બની ગઈ

જીવનનો વિકાસ વિલાસમાં નહી, ત્યાગમા છે નબળાઈ ને, દુર્બળતાને, સજ્જનતા માનવી એ ભૂલ છે અને કાયરતાને અહિસા માનવી એ પણ એવી જ એક ભૂલ છે અને એમ વિલાસમા વિકાસ માનવો એ તેથી પણ ગભીર ભૂલ છે વિલાસી વ્યક્તિ કદી વિકાસ કરી શકતી નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

ત્યાગ નહી, જેને ગાદી ગમે,
જેના હૈયામા વાસ કર્યો કુકર્મે,
જેના રોમે રોમે સ્વાર્થ રમે,
મેલુડા માનવી તે જરીએ
જેને સ્થાનક માટે અવકાશ નથી
એવા પાપી વિલાસીના મદિરમા,
મારા દીન દયાળુ નો વાસ નથી "

જેને ત્યાગથી વાત પ્રિય નથી, જેનો શ્રમ જોઈતો નથી, સેવા નહી પણ સત્તાની જેને ભૂખ છે, જેને સત્ય નહી પણ સ્વાર્થ પ્રિય છે જેને સીનેમા જોવા જવા સમય છે, પણ ધર્મસ્થાનકે આવવાની ફૂરસદ નથી, એવા વિલાસી કાદવમા ખૂપેલાના મન-મદિરમા આત્મા કદી સ્વસ્થ રહી શકતો નથી તેને તો ત્યાગની મધુર ખૂશબોની જરૂર છે જ્યારે હૃદયમા ત્યાગનો દેવ બિરાજેલો હોય છે ત્યારે મન બોલશે, ' હુ એકલો ખાઈ શકતો નથી તમે ખાશો ત્યારે જ ખાઈશ " ઉપનિષદ્મા પણ કહેવાયુ છે કે

"तेन त्यक्तेन भूंजिथा ।
मा गृद्ध ऽकस्यविद्धनम् ॥

"બીજાને આપ્યા પછી જ આરોગો કોઈની સપત્તિ ઉપર મમત્વ ન રાખો "

જ્યારે મનમા અનાસક્તભાવ જાગે છે અને તે સમયે પદાર્થનો જે ત્યાગ કરવામા આવે છે તે સાચા અર્થમા ત્યાગ છે આ આત્માએ મોહ-દશામા રહી અનેકવાર ત્યાગ કર્યો છે તમે પણ અનેકવાર એવા ત્યાગ કર્યા

છે. અમુક વસ્તુ મળશે તો આટલા ઉપવાસ કરીશ. છોકરો પાસ થશે તો પાંચ આયંબિલ કરીશ. આમાં ત્યાગ તો છે પણ તે રાગમિશ્રિત ત્યાગ છે. ક્રોધમાં પણ ત્યાગ કર્યો છે. આવેશમાં આવીને લાત મારી ચાલી નીકળ્યા અને ત્રણ દિવસ સુધી એક કણ પણ ખાધું નહીં. તો શું એને આપણે તપ માની શકાશે ખરું? વીતરાગ દેવ આવા તપને તપરૂપે સ્વીકારતા નથી.

લોભી મનની વ્યક્તિ પણ ત્યાગ કરે છે. દુકાને ખીચડી જમી છે. ઘેરથી બાળક આવ્યું અને કહેવા લાગ્યું: "ચાલો બાપુ, ઠંડું થઈ રહ્યું છે." આ બાજુ બાર વાગ્યા છે અને પેટમાં ભૂખ લાગી છે. તેમ છતાં આદહોની ખીચડીને જોઈ ખાવાનું મન થતું નથી. તે કહી દે છે કે "ભાઈ, તું જમી લે? અને તારી બાને કહેજે કે તે પણ જમી લે. મને હમણાં ભૂખ લાગી નથી!" આ રીતનો અહીં ત્યાગ કર્યો છે પણ તેમાં આત્મ-શુદ્ધિ નથી. ભૌતિક પદાર્થોના રાગમાં અનેકવાર આપણે ત્યાગ કર્યો છે. ક્રોધમાં કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરી છે, પરંતુ જે ત્યાગમાં જ્ઞાનદૃષ્ટિ ન મળે તે ત્યાગને સાચા અર્થમાં ત્યાગ કહી શકાય નહીં.

બિકાનેરના મહારાજાના ભાઈનું નામ પૃથ્વીરાજ હતું. તેમનાં લગ્ન લાલદે નામની સુંદર રાજકુંવરી સાથે થયેલાં. એકવાર લાલદે બીમાર પડી. તેની અસ્વસ્થતા જોઈ પૃથ્વીરાજ બેબાકળા થઈ ગયા. સર્વશ્રેષ્ઠ ચિકિત્સકોનો ઉપચાર પણ કારગત ન નીવડ્યો. સાચી વાત તો એ હતી કે આયુષ્યનો તાંતણો એટલો નાજુક છે કે જ્યારે તે તૂટે છે ત્યારે એને સાંધનાર કોઈ મળતું નથી. એક શાયરે કહ્યું છે કે

કળીઓના ફૂલને બનાવનારું કોણ છે!
દોરી તૂટી આયુષ્યની તો સાંધનારું કોણ છે!

જીવન-દીપક જ્યારે ઓલવાય છે ત્યારે દુનિયાની કોઈ તાકાત એવી નથી કે એને ફરી પ્રદીપ્ત કરી શકે. પૃથ્વીરાજના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા અને લાલદેએ એક દિવસ સદાને માટે આંખો મીંચી લીધી. જે દિવસે બિકાનેરના રાજમહેલમાંથી લાલદેની અર્થી બહાર નીકળી તે દિવસે પૃથ્વીરાજની આંખોમાંથી આંસુધારા વહી નીકળી અને એનો આત્મા તો વળી હજાર-હજાર ધારાઓમાં રડી પડ્યો. છેવટની વિદાય દેવા પૃથ્વીરાજ પણ સ્મશાન ભૂમિ સુધી ગયો. ચંદન-ચિતા ઉપર લાલદેના મૃતદેહને મૂકવામાં આવ્યો. જોત-જોતામાં અગ્નિની જ્વાળાઓમાં ભૌતિક દેહ ભસ્મ થવા લાગ્યો.

એ દ્રશ્યને નિહાળી પૃથ્વીરાજનુ દિલ જાણે છાતીમા ગોળી લાગવાથી મૃત્યુ અનુભવી રહેલુ પખી પોતાની પાંખો ફફડાવતુ હોય એમ ફફડી ઊઠ્યુ. વિયોગની વેદનામા બળતાં હૃદયે પૃથ્વીરાજ બોલ્યો

"तो रांध्यों नही खावशु रे वासदे निसड,
मो देखत ही वालियो लाल दहदां हड्ड ॥

અરે ઓ નિર્લજ્જ અગ્નિ! મારી આંખો સામે જ મારી પ્રિય લાલદેના કોમળ દેહને બાળીને ભસ્મ કરી નાખ્યો આજથી હુ તારા ઉપર પકવેલી કોઈ વસ્તુ ખાઈશ નહી

કેટલો મોટો ત્યાગ છે! અગ્નિ પર પકાવેલી વસ્તુ ના ખાવી એ બહુ મોટો ત્યાગ છે! તેણે મીઠાઈથી માંડી રોટલા સુદ્ધા ખાવાને છોડી દીધુ આટલો મોટો ત્યાગ છે પણ જરા થોભો, આપણે હજુ ઊંડા ઊતરીને જોવાનુ છે આ ત્યાગની પાછળ આત્મવિજ્ઞાન કહે છે કે એક નારી પરનો મોહ છે એ નિશ્ચિત છે કે અહી આત્મ-જ્ઞાન બોલતુ નથી પણ દેહ પરની મમતા બોલી રહી છે, એટલે વીતરાગના ઘરમા આવા ત્યાગની કોઈ કિંમત નથી મનમા રાગને સ્થાપી ત્યાગ કરી લેવાનો કોઈ અર્થ નથી માટે પહેલા રાગને તજો અને પછી પદાર્થને તજો, આવો નાનો એવો ત્યાગ પણ આત્માને શાશ્વત શાંતિ તરફ લઈ જશે

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી, મુંબઈ.

ભાદરવા સુદ ૩

"सपूर्ण कुम्भो न करोति शब्द"

૪૪ ભરેલો ઘડો અવાજ કરતો નથી

ક્ષયવિજયના સંબંધમાં આપણો વિચાર-વિનિમય ચાલી રહ્યો છે ક્રમે ક્રમે માનવિત્વ સંબંધમાં વિચારો રજૂ કર્યા હતા. આપણે વિચાર કરવો છે કે માન કેવી વ્યક્તિને થાય છે. માન હમેશાં અધૂરાને થાય છે. ભરેલો અનાજ લે છે તે તમે જોયું છે. હવે તો 'છે" ના બદલે હતી" કહેવું જોઈએ. કારણ કે હાથે દળવું એ તો ગરીબાઈનું ચિહ્ન થઈ ગયું છે. કોઈ પણ ન કરવું એ શ્રીમંતાઈની નિશાની ગણાય છે. પછી બને એમ આળસુ જીવનથી ગમે તેટલી બિમારીઓ ચાલી આવે! ક્યારેક માથું ભારે થાય છે. ક્યારેક પેટ ભારે થાય છે. કોઈ વખત કબજિયાત થાય છે. તો વળી કોઈ વખત ઊંઘ નથી આવતી. રોજ રોજ ડોક્ટરને ત્યાં દોડો. એને ફી આપો, પેટમાં દવાઓ નાખે જાઓ અને ઈન્જેક્શનો ભોંકાવો. આવી શ્રીમંતાઈ કે જે બે રોટલી પણ શાંતિથી ખાવા ન દે. તેના કરતાં ગરીબાઈ શું ખોટી છે? ગરીબી, ભલે રોટલી સાથે ઘી ન આપે, જાતજાતની ચટણી-અથાણાં ન આપે પણ તંદુરસ્તી તો સારી રાખે છે. રોજે રોજ ત્યાં ઈન્જેક્શનોથી શરીરમાં કાણાં તો નથી પાડવા પડતાં. અને ગરીબોની પાસે એવા વધારાના પૈસા પણ ક્યાં છે? ખરું પૂછો તો તેમની પાસે બિમારીઓ વધુ જતી પણ નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે ત્યાં તેનું ઝાઝું સન્માન થવાનું નથી. આ તો તમે લોકોએ તેની સાથે પ્રીતિ બાંધી રાખી છે. મો સંબંધીનો રસ તેને તમારે ત્યાં મળે છે. પછી ગરીબોની ઝૂંપડીમાં તે શું કરવા જાય?

ગામડાની બહેનો આજે પણ હાથે ખાંડે દળે છે એટલે તેમને

ચોખ્ખો લોટ મળે છે અને તે પણ વીટામીનવાળો કારણ કે હાથઘંટી વીટામીનને બાળી નાખતી નથી જ્યારે મશીનની ઘંટી અનાજના સત્ત્વનો નાશ કરે છે, એથી તમારે વીટામીનની ગોળીઓ શોધવી પડે છે

જ્યારે બહેનો ઘંટીમા દળે છે ત્યારે જો અનાજ પાણીમા પલળેલુ હોય તો અવાજ થતો નથી પણ જો અનાજ સૂકુ હોય તો કડકડાટ અવાજ થાય છે

તેવી રીતે જેનામા જ્ઞાનની ભીનાશ છે, તે અવાજ ઓછો કરે છે પણ જે સૂકા છે તે વધુ અવાજ કરે છે એટલે, એટલુ સત્ય સમજજો કે જેના જીવનમા ગભીરતા છે, વિચારોમા પ્રૌઢતા છે, તે તેટલુ જ ઓછુ પ્રદર્શન કરે છે

અગ્રેજ વિચારક માર્કટવેઈન કહે છે કે—માત્ર બે ઈંડા મૂકનાર મુરઘી એટલો ફડફડાટ કરે છે કે જાણે તેણે કોઈ નક્ષત્રને જન્મ આપ્યો હોય અધૂરો આદમી જ્યારે કપડા પહેરે છે, ત્યારે એમ જ સમજે છે કે તે કોઈ દિવસ નગ્ન રહ્યો જ નહિ હોય જ્યારે તેની પાસે બે પૈસા ભેગા થાય છે ત્યારે તે એમ સમજે છે કે જાણે તેણે કોઈ દિવસ ગરીબી જોઈ જ નથી જ્યારે તે ચાર અક્ષર ભણે છે ત્યારે તો તે બૃહસ્પતિ સાથે પણ ચર્ચા કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અહથી ભરેલો આદમી જ્યારે બે પાનાનો નિબધ લખી નાખે છે, ત્યારે તે પોતાની જાતને એક મહાન સાહિત્યકાર માની લે છે.

એટલા માટે એક સસ્કૃત કવિ કહે છે કે—

यदा किंचिज्ज्ञोऽहं द्विप इव मदान्ध समभवम्
तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यभवदवलिप्तं मम मन ।
यदा किंचित्किंचिद्बुधजन सकाशादवगतं ।
तदामूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगत ।

પિંગળાની પાપકહાણીએ જેના અતરને અજવાળ્યુ, એવા ભર્તૃહરિ કહે છે—જ્યારે હુ કાઈક જાણતો હતો ત્યારે, મારુ અહકારી મન એમ કહેતુ કે હુ બધુ જ જાણુ છુ આ અહકારે મારો જ્ઞાનદીપક બુઝાવી નાખ્યો હવે જ્યારે હુ અધારામા ડૂબીને શોધવા મડ્યો, ત્યારે જ્ઞાનનો પ્રકાશ મને મળ્યો પણ જ્યારે હુ કેટલાક વિદ્વાનોના પરિચયમા આવ્યો, તેમની જ્ઞાનધારાના થોડાક બિન્દુઓ પ્રાપ્ત કર્યા, ત્યારે મને સમજાયુ કે આજ સુધી હુ જે કાઈ શીખ્યો, જે કાઈ વિચાર્યુ અને જે કાઈ સમજ્યો

હતે. તે જ્ઞાન નહિ પણ અજ્ઞાન હતું અને તેને હું જ્ઞાન માની બેઠો હતો. તેથી મારા મનમાં અહંકાર આવ્યો. આજ હું સમજી શક્યો છું કે હું કેટલા અંધારામાં છું ! જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશના કિરણોનો હજારમો ભાગ પણ મેં મેળવ્યો નથી.

જે ઊંડી નદીઓ હોય છે તે શાંત હોય છે પણ છીછરાં નાળાં એવો અવાજ કરે છે કે જાણે પાણીનો અખૂટ ભંડાર હોય. વર્ષાઋતુમાં તો ઘણી વખત તે એવો દેખાવ કરે છે કે જાણે હું જ નદી. આજુબાજુની નાની ઝૂંપડીઓ અને ઝાડોને પણ તે ખેંચી જાય છે.

એ નદીનું જોર ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ તેણે જે વિનાશ સર્જ્યો હશે તે માનવીના મનમાંથી ત્રણ વર્ષે પણ દૂર નહિ થાય. જ્યારે તે તેની વાત કરશે ત્યારે તેની કહાણી કહેશે કે અમુક વર્ષમાં આ નદીમાં એવું મોટું પૂર આવ્યું હતું કે તેમાં અમારા ગામની તમામ સંપત્તિ તણાઈ ગઈ હતી. કેટલાં દૂધ પીતાં બાળકો મરી ગયાં. કેટલા ઢોરો અને પશુઓ તણાઈ ગયાં. જેનો આજ દિન સુધી પત્તો નથી. કેટલી જમીન ધોવાઈ ગઈ. વાવેતર સાફ થઈ ગયું. ઢોરો તણાઈ ગયાં.

આવી જ રીતે સંપત્તિ અને વૈભવનાં પૂર પણ ત્રણ દિવસમાં ઊતરી જશે. પણ એ પૂરમાં માનવીએ કરેલાં કાળાં કામની યાદ તો હંમેશને માટે રહી જશે. કેટલા હસતાંને રડાવ્યા, કેટલી બહેનોના રોટલા છીનવી લીધા એવી કાળી કહાણીઓ માનવીના મનમાંથી વર્ષો સુધી જશે નહિ.

પરંતુ અહંકારી વ્યક્તિના પ્રયત્નો જ એવા ચાલતા હોય છે કે તે બીજાને નીચે પાડી પોતે ઊંચા આવવા ઇચ્છે છે. પણ અહંકારી પોતે જ પોતાનું પતન લાવે છે. અહંકાર શું છે ? તે છે માત્ર મનનો ભાર. જો વજન ગણો તો એક તોલાભાર પણ નથી. પણ તેનો ભાર એટલો છે કે તે ચાર માન ઉન્નત કરાવે ... નાખી દેનો. તે આપણી ઊંચે ચડવાની ... નાખી પતનના માર્ગે પટકે છે. જો શાંતિ જોઈતી હોય તો ... આ મનના ... કરો ... માનને કે મનમાંથી માનને ... એટલું હળવાપણું લાગશે કે ... માનવીને લાભ ... કરતાં વધુ છે ... માનને ... કરે છે.

प्र०—'माण विजयेण भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

ર૦—माण विजयेण भंते जीवे किं जणयइ ? माण वेयणिज्जं कम्मं न बन्धइ । पुव्व बुद्धं च निज्जरेइ ।

ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—ભગવન્ત ! માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય ?

કેટલો માર્મિક અને જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે ! નથી તેમા સ્વર્ગની ઊંચી ઊડાન કે નથી તેમા નર્કની પાતાળયાત્રા

ઘણા મુમુક્ષુઓ આવે છે પ્રશ્નો કરે છે પણ તેમના પ્રશ્નો આકાશમા ઊડતા હોય છે કે પાતાલને ફોડતા હોય છે પણ આ પૃથ્વીની કોઈ વાત નથી હોતી કે જ્યા આપણે રાતદિવસ રહીએ છીએ જાણે કે આ દુનિયાના તમામ સવાલો ઊકલી ગયા ! પછી ભલેને કંકાસની આગ ઘરમા ઉકળતા હોય, ખાવાનામાં જરા જેટલુ મીઠુ વધારે પડતા, ઘરમા મહાભારત જગાવતા હોય અને આખા કુટુબને શેકી નાખતા હોય, પણ ઉપાશ્રયમા આવશે ત્યારે આસમાનની જ વાતો કરશે

કયા ઉપાય વડે મનની આગ બુઝે, કપાય મદ પડે, કૌટુબિક જીવનમા કેમ શાતિ આવે, જીવનની નાનીમોટી સમસ્યાઓ કેવી રીતે શાતિપૂર્વક ઉકલે, બીજાની ભૂલોને પ્રેમપૂર્વક કેવી રીતે સુધારી શકાય, સ્વર્ગ આકાશમા નહિ પણ જીવનમા કેવી રીતે ઊતરે, આ બધા પ્રશ્નો સાથે આજના તત્ત્વજ્ઞાનપ્રિય પિપાસુઓને જાણે કે કાંઈ લાગતુવળગતુ જ નથી તેમની સામે તો હમેશા સ્વર્ગ અને નરકની તસ્વીરો જ નાચતી હોય છે

પણ મહાન સાધક પ્રભુ ગૌતમ જીવન અને જગતના રહસ્યના જ્ઞાતા ભગવાન મહાવીરને જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન કરે છે

પ્રભુ ! આત્મા માનનો ભાર ઉતારીને ફેંકી દે છે ત્યારે તેને શો લાભ મળે છે ? આ લાભને તમે ચળકતા ચાદીના ટુકડાનો લાભ ન સમજશો

તમારે શુ જોઈએ ? ચમકતી ચાદીનો લાભ કે આત્માની ઉજ્જ્વળતાનો લાભ ? આજનો માનવી ચાદીના ચળકાટમા એટલો લોભાઈ ગયો છે કે આત્માની ઉજ્જ્વળતાનો તેણે નાશ કરી નાખ્યો છે પણ અહી ભૌતિક લાભનો પ્રશ્ન નથી, પણ આત્મિક સૌદર્ય અને નિજગુણની પ્રાપ્તિનો પ્રશ્ન છે આત્મિક સાધના દ્વારા, ભૌતિક લાભના ટુકડાની ભીખ માગવી એ બુદ્ધિમત્તાથી દૂર છે

આ સમના જીવનમાં વીતરાગ પ્રભુ મહાવીર ફરમાવે છે કે— હે ગૌતમ! મન પર વિજય મેળવનાર આત્મા મૃદુતાના માધુર્યને મેળવે છે.

જીવનની કોમળતામાં કેવો આનંદ છે તે તો આપ સંતાને પૂછો.

તોફાની નદી મોટાં મોટાં મકાનોને અને ઝાડને ખેંચી જાય છે ત્યારે તે નાની લતાને તાણી જઈ શકતી નથી. નાની વેલો અને તેવા પ્રચંડતાના પુરમાં પણ પોતાને સલામત રાખે છે. કારણ કે તેમને કોમળતાની કળા વરી છે. પાણીના પુરની સામે અક્કડ રીતે તે રહી શકે છે. મોટાં મોટાં વૃક્ષો જેમના મૂળ જમીનમાં ઊંડે સુધી ગયેલાં હોય છે તે ઉખડી જાય છે. તેના સર્વાંગ ઉખડી જાય છે. પણ નાની વેલીઓ એ તોફાનની સામે રમતી હોય છે કેમકે તેને ઝૂકતાં આવડે છે.

જેને ઝૂકતાં આવડે છે તે તોફાન સાથે રમી શકે છે. ભગવાન મહાવીરને ઝૂકતાં આવડતું હતું માટે તો તે તોફાનો સાથે ખેલી શક્યા. અને એવા ખેલ્યા કે તેમનાં કષ્ટોની વાતો સાંભળનારનાં આજે પણ રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. વિપત્તિઓની વીજળીઓના કડાકા અને સંકટોના પહાડ તૂટી પડ્યા. આ કષ્ટોના પહાડ માત્ર અબોધ માનવીઓ તરફથી જ નહોતા આવ્યા, પણ આપ કહેવડાવનાર યોગીઓ પણ એ કષ્ટોની પરંપરાને વધારવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહોતી. છતાંય એ મહાન સાધક એ સઘળાં દુઃખો વચ્ચે સમભાવના [illegible] વિરોધીઓના પ્રહારોની મધ્યમાં રહેવા છતાં ધૈર્યની પ્રતિમા સરખા મહાવીરે ધૈર્યને છોડ્યું નહોતું. વળી આગળ વધતા જ રહ્યા. વિરોધને વિનોદમાં ફેરવી નાખવાની કળાનું નામ કોમળતા છે.

મન ઉપર વિજય મેળવનાર સાધકને જીવનની મૃદુતા પ્રાપ્ત થાય છે અને [illegible] સફળતામાં આગળ વધવાનું સાધન પણ તે જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. [illegible] અહં નથી કે તે અમલ કે અન્યાયની સામે નમી પડે [illegible] જ્યાં એ સફળતામાં [illegible] કોમળતા [illegible] મધ્યની માળામાં [illegible] પોતાની [illegible] પ્રતિકાર [illegible] [illegible] પોતાની સામે તમને [illegible] તમારો વિરોધ હતો [illegible] સાથે [illegible] તેમના પરિણામમાં [illegible] [illegible]

વિનયવંત આત્મા માનના બોજાને ઉતારીને ફેંકી દે છે પછી માનને પરિણામે વેઠવા પડતા કર્મોનો બંધ તેને થતો નથી એનો અર્થ એવો છે કે તેના કાર્યો એટલા કોમળ હશે કે ભવિષ્યના જન્મોમા પણ અહંકાર, તેની નજીક નહિ આવે કારણ કે તેનામા બહાર વિનય છે તેવો અંદર પણ વિવેક છે એવી નિરભિમાન વ્યકિત પરોક્ષ રીતે પણ અહંકાર વ્યકત થતો હોય એવા પ્રયત્નોથી દૂર રહેશે તે મહાપુરુષોનુ સ્વાગત કરશે પણ તેમના અપમાનથી દૂર રહેશે.

એક માણસ ટોકીયોના બજારમાં ફરી રહ્યો હતો એકાએક તેની નજર તેના એક ફોટા તરફ ગઈ તે જરા અટકી ગયો કાઈક વિચાર કર્યો અને ફોટો લટકાવેલો હતો તે સ્ટુડીયોમાં ગયો ત્યા જેટલા ફોટા તેના હતા તે બધા તેણે ખરીદી લીધા અને ફોટોગ્રાફરની સામે જ તેમા દીવાસળી ચાપી દીધી ફોટોગ્રાફર સ્તબ્ધ થઈ ગયો આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે પૂછ્યુ. "આ તમે શુ કર્યું ?"

તેણે પૂછ્યુ—"તમને ખબર છે આ કોનો ફોટો છે?"

ફોટોગ્રફરે કહ્યુ—'હા બરાબર ખબર છે, આ અમારા જાપાનના મુખ્ય સેનાપતિનો ફોટો છે, જેના ઉપર દેશની સ્વતંત્રાની ખૂબ જ મોટી જવાબદારી રહેલી છે પણ તમે કહો કે તમે આટલા પૈસા ખર્ચ્યા અને તેના ફોટાઓને સળગાવી દીધા, તો શુ તમે વિદેશી "

"શુ કહ્યુ ? વિદેશી જાસુસ ? વિદેશી નહિ, પણ વિદેશીઓને માટે જરૂર જાસુસ છુ"

ફોટોગ્રાફર આગળ કાઈ પણ બોલે તે પહેલા પેલા આવનારે કહ્યુ

"તમે મને ઓળખી શકયા નથી આ ફોટાઓ મારા જ છે હું જ તેં જાપાનનો મુખ્ય સેનાધિપતિ છુ જુવાનીના સમયમા હુ લશ્કરમા જોડાયો હતો આજે તો હુ ખૂબ બદલાઈ ગયો છુ અને મે ફોટા સળગાવી દીધા તેનુ કારણ જાણવુ હોય તો સાભળો જાપાનના લોકો પોતાના લાકડાનાં મકાનોને શણગારે છે, મારા ફોટા પણ તેમા લગાડશે પણ તેમા મારો એકલાનો ફોટો નહિ હોય મારી સાથે અનેક મહાપુરુષોના હશે એ બધી અહિંસા અને વિશ્વપ્રેમી મૂર્તિઓની સાથે મારો ફોટો કેટલો શરમાશે ! કયા કરુણામય સંત અને મહાપુરુષો અને કયા બીજાઓના ખૂનથી ખેલનારો હુ ! એમની વચમા બેસતા કેટલી શરમ આવશે ! હુ નથી ચાહતો કે સંત અને

સૈનિક એક આસન ઉપર બેસે. એટલા માટે જ બે મોટા [illegible] કે જેથી જનતાના મનમાં પવિત્ર સંતોની સ્મૃતિ રહે [illegible] સેનાપતિની નહિ.

આ એક નિરભિમાનીપણું અને નિઃસ્વાર્થતાનું ચિત્ર છે. જેના આત્માને અભિમાન સ્પર્શ્યું નથી તેના જીવનમાં આવી વાતો મળી શકે છે. જેમ સૂર્યમાં શીતળતા અસંભવ છે, તેમ અહંકારીના મોંમાંથી નમ્રતા-ભર્યાં વાક્યો નીકળવાં અસંભવ છે. અહંકારીની પાસે તમે વારંવાર એક વાક્ય સાંભળશો અને બોલશે એ હું કોણ છું!

એક સાત વર્ષની બાલિકાને પૂછવામાં આવ્યું કે અભિમાન અને અહંકારમાં શો ફેર છે? તેણે કહ્યું—અભિમાન કહે છે કે તમે મને શું સમજો છો? ત્યારે અહંકાર કહે છે કે—હું તમને કાંઈ કાંઈ સમજતો નથી.

સાત વર્ષની બાલિકાએ અભિમાન અને અહંકારની જુદી પરિભાષા આપી છે. [illegible]માં અહંકાર પ્રવેશ કરે છે ત્યારે માનવી મોટામાં મોટી બે ભૂલો કરે [illegible] પહેલી તો તે પોતાને સર્વજ્ઞ માને છે અને બીજું તે બીજાને તુચ્છ સમજે છે. યાદ રાખજો કે જો તમે બીજાને તુચ્છ માનશો તો બીજાની નજરમાં તમે હલકા જણાશો.

આકાશમાં [illegible] પક્ષી, આખી દુનિયાને નાની માનતો હશે. તે વિચારતો હશે કે હું કેટલો ઊંચો ચડી ગયો છું! આટલી ઊંચાઈથી જોતાં દુનિયાનાં મોટાં મોટાં પ્રાણીઓ પણ નાનાં નાનાં દેખાય છે! અહંકારભરી આંખોમાં તેને કીડી તો શું મનુષ્યો પણ કીડી જેવા દેખાય છે. પણ એ ભૂલી જાય છે કે દુનિયાને નાની જોનાર પક્ષીને એ ખબર નથી કે દુનિયાની આંખોમાં એ પણ નાનો જ દેખાય છે.

પરંતુ અહંકાર એટલું સમજવા જ ક્યાં તૈયાર છે! સોયપરોવનારની આંટીમાં [illegible] દરવાને અંદર આવવા દેતી નથી અને અહંકારના [illegible] રહેતી નથી. એ [illegible] મનમાં રહેલી અહંકારની [illegible] નીકળવા દેતી નથી અને [illegible] પ્રકાશને [illegible] અજ્ઞાનના અંધકારમાં [illegible] છે ને [illegible] નથી [illegible]

[illegible] ઉપર [illegible]

બંધ થઈ જાય છે પછી પ્રશ્ન ન્યાયાન્યાયનો ન રહેતા વ્યક્તિગત પ્રતિષ્ઠાનો બની જાય છે વ્યક્તિગત માન પાછળ અંધ બનેલો માનવી શું નથી કરતો ?

પણ અહંકાર જ તેના પતનનું કારણ બને છે તે બધી ભલાઈઓને દંડો મારીને કાઢી મૂકે છે અહંકારીને કોઈની સાચી શિખામણ પણ સાંભળવામાં અપમાનનો આભાસ થાય છે પછી માનવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ? પછી તેના જીવનમાં રહેલા સદ્ગુણો, પહાડ ઉપરના ઝરણાની માફક સમાપ્ત થઈ જાય છે, પાણીનો સ્વભાવ છે કે તે હંમેશા ઉપરથી નીચેની તરફ વહે છે, એવી રીતે સદ્ગુણ પણ નીચે ઊતરતા જાય છે જેના જીવનને અહંકારનો સ્પર્શ થયો છે, તેનામાં સદ્ગુણનું પાણી ટકી શકતું નથી, એટલે મનમાંથી અહંકારને કાઢી નાખી તેમાં સદ્ગુણોને ભરવાનો પ્રયત્ન કરો

પરંતુ, માન જેટલી અનાવશ્યક વસ્તુ છે, તેટલું જ સ્વાભિમાન આવશ્યક છે તમે નમ્ર બનજો, પણ દીન ન બનશો સદ્ગુણોની સામે નમવામાં નમ્રતા છે, પણ સ્વાર્થ સામે નમવામાં દીનતા છે કોઈ સદ્ગુણી વ્યક્તિને તમે હજાર વાર નમો તમારું ગૌરવ વધશે પરંતુ સ્વાર્થના પ્રલોભન અને ભયની સામે એક વાર પણ મસ્તક નમાવશો નહિ ત્યાં નમવાનો અર્થ સ્વાર્થ અને અન્યાયને ઉત્તેજન આપવા જેવો થશે

ભગવાન મહાવીર, પાવાપુરીની અંતિમ દેશના–ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૌથી પહેલા અધ્યયનમાં, વિનય ગુણ ખીલવવાની પ્રેરણા આપે છે તે જ ભગવાન બીજા અધ્યયનમાં પોતાના સાધુઓને દીનતાનો પરિત્યાગ કરવાનું પણ ફરમાવે છે ભગવાન કહે છે –

સાધકજીવનની લાંબી યાત્રામાં તારે ભૂખ અને તૃષાના સંકટો પણ સહન કરવા પડશે કારણ કે સાધુજીવનનો માર્ગ ફૂલોથી નહિ પણ કાંટાથી પથરાયેલો છે, પરંતુ એ માર્ગ પર ચાલતા તારા જીવનમાં દીનતાની જરા સરખી છાંટ પણ ન આવે, ભલે ભૂખ તારા શરીરને દુર્બળ બનાવે પણ તે મન ઉપર આક્રમણ ન કરે એ જોજે

તનની દુર્બળતા મનમાં ન પેસે તે માટે વીતરાગ પ્રભુ ચેતવણીરૂપે કહે છે–

"कालीपव्वंग संकासे, कीसे धमणि संतए ।
मायन्ने असण-पाणस्स अदीणमणसो चरे" ॥

उत्तराध्ययन अ २.

ભૂખ અને તરસને કારણે તારો દેહ કામઠાના ધનુષ જેવો કૃશ થઈ જાય છતાં તું મનમાં દીનતા ધારણ કર્યા વિના સાધક! ભિક્ષા તારું ઉપજીવન છે છતાં તેને માટે તું કોઈની પ્રશંસા ન કરીશ. ધર્મ કથા સ્વાધ્યાયનું એક અંગ છે અને એ તપ પણ છે મુનિ જીવનમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે છતાં પણ સાધક તું ભિક્ષા માટે સ્વાધ્યાય ન કરીશ. નહિ તો સામાન્ય જનતા તેનો સીધો અર્થ એવો કરશે કે આટલું ગાયું આટલો ઉપદેશ દીધો એ બધું માત્ર એ રોટલા માટે હતું આ વૃત્તિ તારા સ્વાભિમાની જીવન માટે શોભારૂપ નથી તેમ જ જૈન શાસનને માટે લાંછનરૂપ છે.

તમે નમ્ર બનો પણ દીન નહિ. એવી જ રીતે સ્વાભિમાની બનો પણ અભિમાની નહિ. અભિમાન અને સ્વાભિમાનમાં એટલું અંતર છે કે જેટલું તાવની ગરમી અને સ્વાસ્થ્યસૂચક ગરમીમાં છે

તંદુરસ્ત માનવીના શરીરમાં ગરમી હોય છે જો ગરમી ન હોય તો તો મોતનું વોરંટ જ આવે. પણ જો ટેમ્પરેચર સાધારણ કરતાં ઉપર જાય તો તે ચિંતાનું કારણ બનશે. તેને માટે ઇન્જેક્શન પણ લેવું પડશે.

બરાબર એવી જ રીતે સ્વાભિમાન શરીરની જરૂરી ગરમી છે વ્યક્તિને પોતાના દેશનું પોતાના ધર્મનું પોતાના સમાજનું ગૌરવ હોવું જોઈએ. જો કોઈ મનુષ્ય થોડાક પૈસાની ખાતર રાષ્ટ્રનાં હિતનો નાશ કરવા તત્પર થાય તો જાણવું કે અપ્રત્યક્ષરૂપે રાજ્યને મોટું નુકસાન કરી રહ્યો છે

તમારામાં આત્મગૌરવ હોવું જોઈએ ગાંધીજી એટલા વિનમ્ર હતા કે તેમની વિનમ્રતા એ ભારતનો આદર્શ છે પોતાની ભૂલ જો જણાતી તો એક નાના બાળકને નમવામાં પણ તેમને શરમ નહોતી આવતી પણ આફ્રિકાની મુસાફરીમાં એક અંગ્રેજે તેમને ગાડીમાંથી જગ્યા ખાલી કરવા કહ્યું તો તેઓ જરાયે ઝૂક્યા પણ નહિ. જો કદાચ કોઈ રૂપે તેમને કહ્યું હોત તો તેને જગ્યા આપવામાં એક ક્ષણનો પણ વિલંબ ન કર્યો હોત. પરંતુ આતો પ્રશ્ન જુદો હતો. જો તેમણે જગ્યા ખાલી કરી હોત તો સમગ્ર ભારતનું સ્વાભિમાન હણાઈ રહેત. એટલા માટે તેઓ તો અંગ્રેજની ગાળો અને માર ખાઈને પણ જગ્યા ઉપર બેસી રહ્યા. કારણ કે આ સ્વાભિમાનનો સવાલ હતો.

આત્મગૌરવ કોને નથી? ધૂળ જેવી વસ્તુ પણ કોઈનો તિરસ્કાર સહન કરી શકતી નથી. ઠોકર મારવામાં આવે છે તો તે ઠોકર મારનારના માથે ચઢીને બેસી જાય છે

હા તો તમે સ્વાભિમાનની રક્ષા કરો પણ તેને માટે તમારે અહંકારને તો વિદાય આપવી જ પડશે અહંકાર ગયા પછી ધ્યેયની પ્રાપ્તિમા એક સેકન્ડની પણ વાર લાગવાની નથી સ્વામી વિવેકાનંદના શબ્દોમા કહું તો–

"જો તમારો અહંકાર ઓગળી ગયો તો કોઈ પણ ધર્મપુસ્તકની એક લીટી પણ વાચ્યા સિવાય મંદિરનુ એક પણ પગથિયુ ચઢયા સિવાય, જ્યા બેઠા હશો ત્યાથી જ મોક્ષ મેળવી શકશો"

તા. ૧૮–૭–૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા.

દ્વેષી માનસ સદા ભયભીત રહે છે

પૃથ્વીની રક્ષા સમુદ્ર કરે છે, ઘરની રક્ષા ચાર દિવાલો કરે છે, રાષ્ટ્રની રક્ષા શાસક કરે છે, તો મનુષ્યની રક્ષા ચરિત્ર કરે છે

જેમ મયૂરની શોભા એની પાંખોથી અને પાંખોની શોભા મયૂરથી છે તેમ વ્યક્તિ અને સમાજની શોભા પરસ્પરના પ્રેમસંબંધથી છે

વેરથી વેર વધે છે, આપણા હૃદયનુ વેર શત્રુના વૈરાગ્નિને માટે ઇંધનરૂપ છે જો આગમા ઈંધણુ ન પડે તો તે બુઝાઈ જાય છે

૪૫ દર્પનો સર્પ

દરેક માનવીના મનમાં એક મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે કે તે મહાન બને. તેના દરેક પ્રયત્નો મહાન બનવાની દિશામાં જ હોય છે પણ જેમ જેમ તે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તેના મનનો અહંકાર તેના માર્ગમાં અટકાયત કરતો ઊભો રહે છે. સફળતાની સાથોસાથ માનવમનમાં અહં જન્મે છે. તે અહં તેની પ્રગતિને રૂંધે છે. મનના અહંકારને એક અંગ્રેજ વિચારકે ટાંકણીની ઉપમા આપી છે. ટાંકણી કાગળમાં પેસે છે પરંતુ તેનું માથું તેને આગળ જવા દેતું નથી, એ જ પ્રમાણે અહંકારથી ઉન્નત બનેલ વ્યક્તિનું મસ્તક તેની પ્રગતિને અટકાવે છે.

અહંકારી વ્યક્તિની એક ખામી હોય છે કે તે પોતાના જ કામોને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે. તેના કાન હંમેશાં પોતાની પ્રશંસા સાંભળવા જ ઉત્સુક હોય છે.

અહંકાર એ કામનું બીજું રૂપ છે. આપ કામના સંબંધમાં સાંભળતા આવ્યા છો. આ પહેલાં તમે મનની જ્વાળા ક્રોધ કામના સંબંધમાં સાંભળ્યું છે. આજે મન પર વિચાર કરીએ.

એક પ્રશ્ન થાય છે કે તે આવે છે શા માટે? એક માણસ શાંત અને સ્વસ્થ બેઠો છે. તેની પાસે જરાક વાત થઈ કે તેના હૃદયમાં છૂપી આગ ભભૂકી ઊઠે છે. તે શાંતચિત્ત પ્રસન્ન આદમી એકદમ લાલપીળો થઈ જાય છે! એ શું છે? એવું શું કામ કરે છે કે જેથી દબાયેલો ક્રોધ જાગી ઊઠે છે? આપ જરા ઊંડાણથી જુઓ. ક્યારે પણ એકાન્તમાં ચિત્તને શાંત રાખી આ સંબંધમાં વિચાર કર્યો છે? જેમ જીવો અને અન્ય જંતુઓનો નાશ કરવાની યોજનાઓ થાય છે. કોઈ રોગના જંતુઓ જે શરીરમાં ઘૂસી ગયાં

હોય તો તેનો નાશ કરવા તમે કેટલા આતુર બનો છો ? તુરત જ ડોકટર પાસે જઈ ઇન્જેકશન લો છો

હોશિયાર ડોકટર શરીરમા પ્રવેશેલા રોગના જતુઓનો નાશ કરતાં પહેલા, તેની ઉત્પત્તિના કારણો શોધે છે તમે પણ કુશળ ડોકટર બનો અને જુઓ કે ક્રોધના ઝેરી જતુઓ કેવુ આક્રમણ કરે છે જરા બારીકાઈથી જુઓ તો જણાશે કે ક્રોધના જતુઓ અહકારમા પેદા થાય છે ક્રોધનુ મૂળ અહકાર છે, જ્યારે માનવ મનના અહકાર પર આઘાત થાય છે, ત્યારે તે ઉછળે છે, આ ઊછળતા અહકારનુ નામ ક્રોધ છે

જ્યારે કોઈ કાઈ કડવી વાત કહે છે તો તે બોલી ઊઠે છે-મને જાણો છો હું કોણ છુ ? આ " હુ " ઉપર ચોટ લાગી કે ઊભરો ચડયો આ અહ કેટલીક વાર કુટુબ પરિવાર સુધી વિસ્તરે છે, તો કેટલીક વાર પોતાની જાતિ કે વશપરપરા સુધી ફેલાય છે આથી કેટલીક વખત કોઈના મોઢે પોતાના કુટુબ કે પરિવારને હલકા પાડે તેવી વાત સાભળી આખો લાલ થઈ જાય છે તેની વશપરપરાને કોઈ નીચી કે હલકી કહે તો તે સહન કરી શકતો નથી. આ બધુ શું છે ? અહકારના જ આ બધા રૂપાતર છે

શરીર ઉપર ઘા પડે તે માણસ હસતો સહન કરી શકે છે, પણ તેના અહ ઉપર ઘા પડે ત્યારે તે ધુધવાઈ ઊઠે છે અહ પર થયેલ ઘા તેના તન, મન અને પ્રાણને ઘાયલ કરી નાખે છે અહ ઉપર થયેલો ઘા એવો હતો કે જેને પરિણામે આખુ કૌરવસૈન્ય નાશ પામ્યુ દ્રૌપદીએ માત્ર એક જ વાકય ઉચ્ચાર્યું કે, " આધળાના દીકરા પણ આધળા જ હોય " આ વાકય દુર્યોધને સાભળ્યુ અને તેનુ અહ ઘવાયુ અને તે ઘામાથી અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાના રુધિર વહ્યા યાદ રાખો કે માનવ મનવા સુપ્ત અહકાર પર ચોટ લાગે છે, ત્યારે ક્રોધ ઉભરાય છે

તો એ પણ ન ભૂલશો કે જ્યા સુધી હૃદયમા અહકાર ભર્યો છે ત્યાં સુધી તેના પર ચોટ લાગવાની જ એક વાર ફુટબોલને કોઈએ પૂછયુ કે દુનિયા તને કેમ ઠોકર મારે છે ? તુ ઠોકરો ખાવા છતા પગ ઉપર ઊછળે છે માટે જગતે તારુ સન્માન કરવુ જોઈએ, તેના બદલે તારે તો ઠોકરો ખાવી પડે છે આ બાજુ આવે તો પણ લાત અને સામી પાર્ટી પાસે જાય તો ત્યા પણ લાત

ફુટબોલે કહ્યુ-વાત તો સાચી છે મને પણ આ તિરસ્કાર પર રોષ ચઢે છે જ્યા જાઉ ત્યા લાતે ચડુ છુ, પણ તેનુ કારણ એ છે કે મારા

પેટમાં અહંકારની હવા ભરેલી છે તે મને ઠોકરો ખવરાવે છે જ્યાં સુધી એ હવા રહેશે ત્યાં સુધી દુનિયાની ઠોકરો ખાવાનું ચાલુ રહેશે.

અહંકારના આવેશમાં ભલે માનવી પોતાને મહાન માને પણ દુનિયાની નજરમાં તે નીચે પડતો જાય છે એ નક્કી છે કે જો તમે બીજાઓને નીચા માનશો તો તેઓ નિર્ધન હોય કે ગરીબાઈથી ઘેરાયેલા હોય, તમારા અહંકાર સામે વિરોધનો સૂર ભલે ન કાઢે પરંતુ તેને ઠોકર તો જરૂર લાગે છે યાદ રાખો કે અનંતકાળ સુધી કાયમને માટે કોઈ કોઈને ગુલામ રાખી શકતું નથી અનંતકાળની વાત જવા દો પણ જો શુભકર્મનો ઉદય અને તેનાં ફળ મળવા માંડે તો થોડાક જ દિવસ તેનું કિસ્મત બદલાઈ જાય છે અને તેના આશ્રયદાતાનું કિસ્મત તેની આગળ ફિક્કું પડી જાય છે તમે એ જોયું હશે અને અનુભવ પણ કર્યો હશે કે જેમનાં કિસ્મત મધ્યાહ્નના સૂર્યની માફક ચમકતાં હતાં જેમના મહેલોમાં ઘી કે તેલને બદલે અત્તરના દીવાઓ બળતા હતા. તેમનાં કિસ્મત એવાં તો બગડી ગયાં કે તેમના ઘરનાં વાસણો સુદ્ધાં વેચાઈ ગયાં અને તેમના ઘરની વહુ અને દીકરીઓ કે જેમણે કોઈ દિવસ એક પાણીનો લોટો પણ ભર્યો નહોતો કે તેમ કરવામાં પાપ માનતી તેમને પારકે ઘેર દાસીઓ બની વાસણ માંજવાનાં કામ પણ કરવાં પડ્યાં

બીજી બાજુ મુંબઈમાં એવી એક નહિ અનેક વ્યક્તિઓ મળી આવશે કે જેમના જીવનનો ઇતિહાસ જુઓ તો આપને આશ્ચર્ય થશે. તેમના જીવનના ઇતિહાસનો પ્રારંભ ગરીબીથી થાય છે અને તે એવા આગળ વધ્યા છે કે આજે મિલમાલિકોની પંક્તિમાં બેસે છે માનવીએ પોતાના ભાગ્યનું અભિમાન ન કરવું જોઈએ વૈભવના ઝગારા મારતા તડકામાં ઊભા રહી કોઈના દુર્ભાગ્યના ભાગ્યની મશ્કરી કરશો નહિ. બીજી વાત માનવીની પાસે એવી કઈ વસ્તુ છે કે જેનો તે ગર્વ કરે ? ને કદાચ વૈભવનો ગર્વ મનમાં આવતો હોય તો જરા એ ચક્રવર્તી સમ્રાટોને યાદ કરો કે જેમની પાસે ભારતભરનું વિશાળ સામ્રાજ્ય હતું અને જૈન ક્યા સાહિત્યમાં ઝગમગતા રત્ન **શાલિભદ્રની** સંપત્તિને યાદ કરો અને તેમની સાથે તમારી સંપત્તિની સરખામણી કરી જુઓ.

સંપત્તિનો ગર્વ આવતો હોય તો નિરાશ્રિતો તરફ નજર કરો. જેઓ ગઈ કાલ સુધી વર્ષોથી મોટરોમાં મહાલતા હતા અને આજે ભાગ્ય પરવારી જતાં એકેક પૈસા માટે બીજાની તરફ નજર કરે છે **અમીરી** એક રાતમાં ગરીબીમાં પલટાઈ ગઈ

સંપત્તિ સિવાય માનવીની પાસે શક્તિનુ બળ પણ છે, કદી કદી તેને સત્તાનો અહંકાર પણ આવી જાય છે એવો અહંકાર મનમા આવે તો નેપોલિયન, હિટલર કે મુસોલિની તરફ નજર કરો તેમના સત્તાશાળી જીવન તરફ જુઓ તેઓ એક દિવસ દુનિયાભરના સામ્રાજ્યના સ્વપ્ના જોતા હતા. સમ્રાટ નેપોલિયન તો છાતી ઠોકીને કહેતો કે મારી ડિક્શનેરીમા "અસંભવિત" જેવો કોઈ શબ્દ જ નથી આવા આત્મવિશ્વાસ સાથે જે દિશામા તે પગ ઉપાડતો તે દિશાની પૃથ્વી થરથરી ઊઠતી જનતાના પ્રાણ કપી ઊઠતા તે ગર્વની સાથે કહેતો કે આખી દુનિયાને એક દિવસ મારી ઘુટણીયે પડવુ પડશે પણ તેનુ કિસ્મત એવુ બદલાયુ કે તેને મરતા કફન પણ ન મળ્યુ પૃથ્વીના પ્રાણને કપાવનાર યોદ્ધો એક નાના સરખા ટાપુ ઉપર કેદીની હાલતમા મર્યો હજારો વીરોના લોહી વહાવી મેળવેલો વિજય તેની સામે જ પરાજયમા પલટાઈ ગયો

મદાંધ મુસોલિની ઉપર રાક્ષસીવૃત્તિ એવી જોર કરતી હતી અને પોતાની વાયુસેના ઉપર તેને એટલો ગર્વ હતો કે તે અભિમાનભર્યા અવાજે કહેતો કે યુદ્ધ તો વિશ્વની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે નાના સરખા એબિસિનિયાને તેણે કેટલા જ ગલીપણાથી કચડી નાખ્યુ હતુ ! નાનાસરખા દેશના આધુનિક શસ્ત્રસજાવટથી વિહીન નાગરિકો પર ઝેરી ગેસ છોડયો પણ યુદ્ધને અનિવાર્ય કહેનાર મુસોલિનીનુ ગર્વોન્નત મસ્તક યુદ્ધે જ નીચુ નમાવ્યુ લશ્કરના પડાવમા જ તેની જીવનલીલા સમાપ્ત થઈ ગઈ

અને હિટલર ! તેનુ નામ જ આતંકનુ પ્રતિક બની ગયુ હતુ વિશ્વ વિજયની ધૂનમા તેણે માનવતાને ગુલામ બનાવવાનો આતંક ફેલાવ્યો હતો એક હાથમા હાથકડી અને બીજા હાથમા બોમ્બ લઈ દુનિયાને પડકારી રહ્યો હતો કા તો આપ ચુપચાપ હાથકડી પહેરી લો કા તો તમારા ઉપર બોમ્બ પડે તમારા મહેલો ઉપર બોમ્બ પડે અને તમારા અરમાનો ધુમાડો થઈ ઉડી જાય પણ એક દિવસ એવો આવ્યો કે હિટલરના પોતાના અરમાનોની રાખ થઈ ગઈ, માત્ર તેના અરમાનો જ નહિ, પણ તેનો પ્રિય દેશ જર્મની પણ ખડિયેરોમા પલટાઈ ગયો વીજળીના ઝબકારા જેવો તે જગતની રંગભૂમિ પર આવ્યો અને તે જ રીતે નાશ પામ્યો અને તેના શબનો પણ પત્તો ન લાગ્યો

જો સત્તા જ ટકવાની નથી તો એવી સત્તાનો મદ શી રીતે ટકશે ? આપની નજર સામે જોતજોતામા ભારતના સાતસો રાજા રજવાડાઓની-

સત્તા નિર્વાહ ગઈ સદીઓથી ચાલી આવેલી પુરાણી રાજધાની પર હવે ખતમ થતાં બે મહિના પણ ન લાગ્યા.

ક્યારેક ક્યારેક માનવીને પોતાના સૌંદર્યનું પણ અભિમાન આવે છે પણ સૌંદર્યનો કેટકેટલો વખત ટકવાનો છે? વ્યાધિની ઉપાધિ તેની પાછળ પડેલી જ છે. જો મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મુંબઈની હોસ્પિટલોમાં જઈને ખાતરી કરે. ચાર દિવસ પહેલાંનું સુંદર સુકુમાર બાળક આજે ચામડીના રોગથી એવું પીળું જોવામાં આવશે કે તેના સામું પણ જોવું તમોને નહિ ગમે. કદાચ વ્યાધિથી બચશો તો સૌંદર્યના દુશ્મન જેવી વૃદ્ધાવસ્થા તો આવશે જ. આ જ વાત બળની છે. જે ચક્રવર્તીઓ એક બાણ વડે એક લાખ યોદ્ધાઓને મારી શકતા હતા તેઓ પણ સદાને માટે સૂઈ ગયા. લોઢાની બેડીઓને કાચા સુતરના તાંતણાની માફક તોડી નાખવાની શક્તિ ધરાવનાર બહાદુરો કાચા સુતરથી એવા બંધાઈ ગયા કે પાસું બદલવાનું પણ મુશ્કેલ બન્યું.

એક ચીજ બીજી પણ છે કે ક્યારેક ક્યારેક માનવીને તેનું પણ અભિમાન નડે તે છે તેની જ્ઞાનશક્તિ. જ્યારે કોઈ ક્ષુદ્ર હૃદયવાળા મનુષ્યને ચાર અક્ષર આવડે છે ત્યારે તે પોતાની જાતને સર્વજ્ઞની કોટિમાં જ મૂકે છે. બે ચાર શ્લોક આગમથી કે તેમથી મોઢે કર્યા પછી જ્યારે કોઈ સાધુ સંત પાસે જાય ત્યારે તે શ્લોકો એવી ઢબથી ઉચ્ચારે છે કે જાણે કવિ કાલિદાસ જ બોલી રહ્યા હોય અને જરાક પાછળ જોઈ. કેમ જાણે એમ બતાવતો હોય કે હું પણ એક વિદ્વાન છું.

આગમ કે થોકડામાંથી બેચાર પ્રશ્નો યાદ કરી લીધા પછી જો કોઈ સાધુ કે સાધ્વી ગામમાં આવે તો તેમની સામે તે આ પ્રશ્નો કરશે. જો કોઈ પ્રભાવિત મુનિ બરાબર ઉત્તર આપશે તો કહેશે કે મારું ધારવું પણ એમ જ છે. કદાચ કોઈ એવો પ્રસંગ આવ્યો કે કોઈ અલ્પમતિ સાધુ કે સાધ્વી મળી ગયા તો પછી તેના અહંકારની માત્રા એકદમ વધી જવાની. વારંવાર પ્રશ્ન કરશે અને તેનો ઉત્તર નહિ મળે તો ગૌરવભરી રીતે ગરદન ઊંચી કરશે. હસીને માટે પ્રશ્નનું સમાધાન કરશે અને આજુબાજુ બેઠેલાઓ તરફ એવી રીતે નજર કરશે કે જાણે કોઈ મોટો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોય. પણ જો કદાચ કોઈ પહોંચેલ સાધુ-સંત તેને એ થોકડામાંથી જ વચ્ચેથી પ્રશ્ન પૂછે તો રંગ બદલાઈ જશે અને તે ચાલેલ પગલેથી જ ભાગવા બેસી જશે.

હા તો આ વાત ક્ષુદ્ર હૃદયની છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી

થોડુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયુ તો તેને આચરણમા ઉતારો તેનુ પ્રદર્શન કરી તમારા અહકારને ન પોષો

તમને ખબર છે કે જે ઊચી જાતના વૃક્ષો હોય છે તે પોતાના ફળોને ઢાકીને રાખે છે તેના ઉપર કઠણ કોચલુ હોય છે બદામ, નાળિયેર વગેરે ઊચી જાતના ફળો છે તે બધા ઉપર કઠણ કાચલી હોય છે કારણ કે તેના વડે તે પોતાની મોટાઈ ઢાકી શકે, પણ હલકી જાતના ફળો પર આવુ એક પણ આવરણ હોતુ નથી જમરૂખ જુઓ તેના ઉપર કાઈ હોતુ નથી હા, તો સદ્‌ભાગ્યથી જ્ઞાનનુ ફળ પ્રાપ્ત થયુ હોય તે ઢાકીને રાખો. ગૌરવને પ્રગટ કરવાથી તેનુ સત્વ નાશ પામે છે જે બી ઉપર માટી પડે છે તે જ ઊગી શકે છે જો તેના ઉપરથી માટી કાઢી નાખવામા આવે તો ગમે તેટલુ સરસ બી હોય, ગમે તેવુ ખાતર નાખ્યુ હોય પણ તે ઊગી શકતુ નથી તેવી જ રીતે જ્ઞાનના બીજને ખુલ્લુ ન કરો તેની જાહેરાત ન કરો જ્ઞાન જાહેરાતની વસ્તુ નહિ, પણ આચરણની વસ્તુ છે તેની જાહેરાત કરવી તે તેના ઉપર બળાત્કાર કરવા જેવુ છે

જો કદાચ આપને આપના જ્ઞાનનો અહકાર જાગે તો આપ વિશિષ્ટ જ્ઞાનશીલ મહાપુરુષો કે ચૌદ પૂર્વધારીઓના જ્ઞાનનુ સ્મરણ કરો અને વિચાર કરો એ અનતજ્ઞાનીઓના જ્ઞાન સાથે તમારા જ્ઞાનની સરખામણી કરો અને જુઓ કે તેમની સરખામણીમા તમારુ જ્ઞાન ક્યા સુધી પહોચ્યુ છે! હુ માનુ છુ કે આ તુલના જ્ઞાન-અહકાર રૂપી રોગને માટે પાવરફુલ ઈન્જેક્શનનુ કામ આપશે

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીનુ નામ તમે સાભળ્યુ હશે જૈન સમાજના તેઓ એક ઘણા મોટા વિદ્વાન થઈ ગયા જૈનદર્શનની સાથેસાથ તેમણે અન્ય દર્શનોનો પણ ઊડો અભ્યાસ અને ચિતન કર્યા હતા બાર વર્ષ સુધી કાશીમા રહી તેમણે અધ્યયન કર્યું હતુ તે વખતના વિદ્વાનો ઉપર તેમની વિદ્વતાની છાપ હતી કેટલીયે સભાઓમા તેમણે વાદવિવાદમા ભાગ લીધો હતો જે સભામા જતા તે સભામાથી વિજય મેળવીને જ આવતા સ્થળે સ્થળેથી મળતા આ વિજયોની સાથે તેમને ન્યાયવિશારદની પદવી પણ મળી હતી

એક વાર એક વિદ્વત્સભા મળી હતી આ સભામા વિદ્વાનો કોઈ એક વિષય ઉપર શાસ્ત્રાર્થ કરતા અને એક નિર્ણાયક જય-પરાજયનો નિર્ણય કરતો આવી સભાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે વિદ્વાનો ભેગા મળી કોઈ તર્ક

કે શાસ્ત્ર પર તેમના મૌલિક વિચારો રજૂ કરે નવી શોધ અને નવા વિચારો જનતા સમક્ષ સામૂહિક રૂપે રજૂ થાય સામા પક્ષની ખોટી ખોટી ધારણાઓ દૂર થઈ તેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલાય. પણ જ્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી ખરા જ્ઞાનનો પ્રકાશ રેલાય. પણ ત્યારે આ વાદ થાય ત્યારે તેમાંથી સત્ય તો દૂર જ ભાગી જતું અને વ્યક્તિગત અહં કામ કરવા મંડી પડતું જ્યારે વાદમાંથી સત્ય જતું રહે છે અને અહંમ્મન્યતાનો પૂર્વગ્રહ પ્રવેશે છે ત્યારે વાદ વાદ ન રહેતાં વિવાદ બની જાય છે પછી સત્યની શોધ અને રક્ષાનો સવાલ ન રહેતાં વ્યક્તિગત માન અને પ્રતિષ્ઠાનો વિષય બનાવવામાં આવે છે જેનું ધ્યેય માત્ર બીજાને પરાજય આપી પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું સ્થાપન કરવાનું રહે છે જય-પરાજયની આ સ્પર્ધામાં સત્ય ખોવાઈ જાય છે

ધા તો આ વિદ્વત્સભામાં શાસ્ત્રાર્થનું આયોજન થયું વિજેતાને સભાએ પાંચસો ધજાઓ આપવાનું નક્કી કર્યું કે જે તેની વિજયની નિશાની બની રહે શાસ્ત્રાર્થની શરૂઆત થઈ ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ તેમાં ભાગ લીધો. વિદ્વત્તા અને પ્રતિભાના જોરે તેઓ વિજયી નીવડ્યા નિયમ મુજબ સભાએ તેમને પાંચસો ધજાઓની ભેટ આપી જ્યારે તેઓ એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે વિહાર કરતા ત્યારે આ પાંચસો ધજાઓ તેમની યશપતાકાઓ બની આગળ ચાલતી. આ ધજાઓ જોઈને તેઓ ગૌરવાન્વિત બનતા. જ્યારે તેઓ વિચરતાં વિચરતાં ગુજરાત તરફ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં આધ્યાત્મિક યોગી આનંદઘનજીનો ભેટો થયો બન્ને પૂરના નેહીઓ હતા

યોગી આનંદઘનજીએ ધજાઓ જોઈ અને તે આચાર્યની મનોદશા પામી ગયા પોતાના સાથીના મનનો અહંકાર માપતા તેમણે પ્રશ્ન કર્યો—

આચાર્ય ! તમે સર્વશ્રેષ્ઠ જ્ઞાની કોને માનો છો ?

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યું— મારી દૃષ્ટિએ કેવળ જ્ઞાની મહાપુરુષ સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનના ધારક છે કે જેમનો આત્મા અનંત જ્ઞાનના તેજથી પ્રકાશમય છે

જ્ઞાનની ક્ષમતામાં તેમનાથી ઓછા જ્ઞાનવાળા કોણ છે ? યોગીરાજે બીજો પ્રશ્ન કર્યો

તેમનાથી બીજે નંબરે ચૌદ પૂર્વધરો આવે. જિનેશ્વરની પછી તેમનો નંબર આવે." આચાર્ય યશોવિજયજી બોલ્યા.

પ્રશ્ન પૂર્વધર પછી ?

ઉત્તર સિદ્ધસેન દિવાકર

પ્રશ્ન તેમની પછી ?

ઉત્તર આચાર્ય હેમચન્દ્રસૂરિ

આટલી ચર્ચા પછી આનંદઘનજીએ આનંદ પામી ફરી પ્રશ્ન કર્યો. "અચ્છા, હવે આપ બતાવો કે વિશિષ્ટ જ્ઞાનીઓની પંક્તિમા આપનુ જ્ઞાન કયા સ્થાન પામે છે ?"

આચાર્ય યશોવિજયજીએ કહ્યુ "તેમની સરખામણીમા તો મારુ જ્ઞાન ટકી જ શકે નહિ ક્યા તે વિશિષ્ટ જ્ઞાની અને ક્યા હુ અલ્પજ્ઞ ?"

"તો પછી એ કહો કે એ અનંત જ્ઞાનીઓની આગળ કેટલી ધજાઓ ફરકતી હતી ?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આચાર્ય મૌન હતા હવે તેમને તેમની ભૂલ જણાઈ અને તે જ વખતે તેમણે તેમની ભૂલ સુધારી લીધી

આ તો આચાર્ય યશોવિજયજીની વાત છે હવે થોડી તમારી વાત કરુ ? ખોટુ તો નહિ લાગે ને ?

તેમણે તો ભૂલ જોઈ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી પણ લીધી. પણ આજે જો ભૂલ બતાવવામા આવે તો તે ભૂલ બતાવનારની જ ટીકા કરવાનુ શરૂ થઈ જાય છે અચ્છા, હવે તમે એ બતાવો કે તમે અહીં તમારી ભૂલો તપાસવા આવો છો કે તમારી પ્રશંસાના ગીત સાભળવા આવો છો ? "તમે ઉદાર હૃદયવાળા છો સમાજની તમે ઘણી સેવા કરી છે તમારા જેવાઓ તો સંઘનુ ગૌરવ છે સંઘની પ્રગતિ માટે ઘણી સેવાઓ આપી છે" આપના કાન આવી પ્રશંસા સાભળવા આતુર છે કે ભૂલોને તપાસવા અને સુધારવા ? તમે જે કરો છો તેના ગુણગાન સાભળવા ઉપાશ્રયમા આવો છો કે જે કરવાનુ છે અને નથી કરતા તે કરવાની પ્રેરણા લેવા આવો છો ?

જો પ્રશંસાના પુષ્પ જ પ્રિય હોય તો યાદ રાખો કે પ્રગતિ રુંધાયેલી જ પડી છે આચાર્ય યશોવિજયજીએ ભૂલ જોઈ તો સહજ ભાવથી તેનો સ્વીકાર કર્યો અને સુધારી લીધી તથા ભૂલ બતાવનાર તરફ જરા પણ રોષ-દ્વેષ તેમના મનમા પણ ન આવ્યો એ જ ક્ષણે તેમના મનમાથી જ્ઞાનનો અહંકાર નાશ પામ્યો

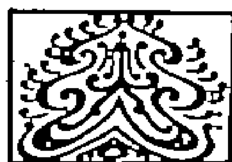
જ્ઞાનનો હેતુ વિકાસ છે પણ તેનો અહંકાર તો ઉત્થાનને પતન જ આપે છે. ચંદન ઠંડુ હોય છે પણ તેની આગ ઠંડી નથી. આગનો ગુણધર્મ ઉષ્ણતા છે એટલે તે તો સળગાવવાનું જ કામ કરશે. ભલે તે આગ લાકડાની હોય, કોલસાની હોય કે ચંદનની, પણ તે બ વિના રહેશે નહિ.

આગની માફક જ અહંકારનો સ્વભાવ પણ બાળવાનો જ છે. તે મનની શાંતિને સળગાવ્યા કરે છે, વિનયના ગુણને નાશ કરે છે. પછી તે અહંકાર દેહનો હોય, સંપત્તિનો હોય, બળનો હોય, જ્ઞાનનો હોય કે ક્રિ હોય, પણ તે આત્માના ગુણોને તો ખતમ કરી નાખશે.

ઘણા માણસોમાં પોતાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ કે ધર્મસ્થાનોનો અહં જાગે છે કે મેં આટલી સામાયિક કરી, આટલા ઉપવાસ કર્યા, આટલી જ કર્યા કરી બીજા શું કંઈ કરી શકશે! પણ અરે! અરે ભલા માણસ છે તેં વ્રત કર્યા, સામાયિક કરી, ઉપવાસ કરી દેહને કૃશ કર્યો. પણ મનનો અહંકાર કૃશ થયો કે નહિ? તે સિવાય તારી આ બધી સાધના મનનો છૂપો ચોર—અહંકાર, ગળી જશે અને તું પાછો કોરો જ રહી જઈ

મનનો અહંકાર સાધનાના દૂધમાં ઝેર ભેળવે છે. એ સ્વાદિષ્ટ દૂધ તંદુરસ્ રક્ષક નહિ, પણ ભક્ષક હોય છે. એટલે જો તમે સાધનાના દૂધને અહંકા ઝેરથી મુક્ત રાખશો તો પછી સર્વત્ર બધાને માટે સુખદ નીવડશે.

તા. ૧૭—૭—૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુ

૪૬. ભક્તિનું ચાતુર્ય

સંસારની આસક્તિ વાસના કહેવાય છે અને પ્રભુની આસક્તિ, ભક્તિ કહેવાય છે ઈશ્વરત્વને આપણા તરફ ખેંચવાનો પ્રયત્ન, તે ભક્તિ છે ભક્તિમા ભક્ત, પોતાના અંતરમા ભગવાનને શોધે છે, જ્યારે આત્મા સંસારના પદાર્થોમા પોતાનો રાગાત્મક સબંધ જોડે છે ત્યારે તે રાગ આત્માને માટે પતનનું કારણ બને છે, કારણ કે તેના મૂળ છે મોહ પોતે એક બંધન છે જ્યા સુધી પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ મટી નથી જતી ત્યા સુધી વીતરાગતા તરફ મનનું આકર્ષણ નથી થતું

મોહની સ્થિતિ સીત્તેર કોડાકોડી સાગરોપમની છે તેમાથી જ્યારે અગણોતેર કોડાકોડી ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્માને 'નમો અરિહંતાણં' બોલવાની ભાવના જાગૃત થાય છે.

જ્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોનું આકર્ષણ મનને ખેંચતુ રહેશે ત્યા સુધી, તેમા ભક્તિના અંકુરો ફૂટી જ નહિ શકે દેહાસક્તને માટે દેહાતીતની ઉપાસના સંભવિત નથી દેહાસક્તિ લઈને કદાચ દેહાતીતની પાસે પહોંચશે તો ત્યા પણ તેની મોહમય દૃષ્ટિ, ભૌતિક દ્રવ્યોને જ શોધશે પદાર્થો સાથેનો આત્માનો રાગસંબંધ અનાદિ કાળનો છે માટે તેના ઉપરથી આસક્તિ દૂર કરવા માટે પુષ્કળ સાધનાની જરૂર છે એ રાગને ત્યાગવા માટે પ્રભુમા પ્રેમ જોડવો પડશે એટલા માટે જૈન દર્શનમા અપ્રશસ્ત રાગને હટાવવા માટે પહેલા પ્રશસ્ત રાગનો આશરો લેવામા આવે છે પરંતુ, તે પ્રશસ્ત રાગ પણ છોડવા માટે જ છે તેને માટે એક આચાર્યે ઘણી સુંદર ઉપમા આપી છે **कंटकनेव कंटकम्**–પગમા કાંટો વાગ્યો હોય તેને કાઢવા માટે તેના કરતા પણ વધુ અણીદાર કાંટો ભોંકવામા આવે છે, પરંતુ તેનું કાર્ય પૂરું થતા તેને પણ કાઢી નાખવામા આવે છે એવી જ રીતે અશુભની અનાદિ

કાળની વૃત્તિને ફેરવવા માટે ધૂપમાં લાવવી જરૂરી છે. જિનેશ્વરના ગુણોનું વર્ણન આ મનોવૃત્તિ પેદા કરે છે. ક્યારેક એ શુભ ભાવ, શુદ્ધનું કારણ બની શકે છે.

જેવી રીતે સાધારણ વસ્તુ નદીના પ્રવાહમાં મળીને, સમુદ્ર સુધી પહોંચી શકે છે તેવી રીતે ભક્તિના પ્રવાહમાં તણાતો આત્મા પ્રભુમય બની જાય છે. ચિત્તશુદ્ધિ માટે તપ, જપ, દાન, ધ્યાન વગેરે અનેક કર્મ છે. તે બધાં સાધનોને સોડા, સાબુ, અરીઠા ઈત્યાદિની ઉપમા આપીએ તો ભક્તિને પાણીની ઉપમા આપવી પડે. સોડા, સાબુ વગેરે સફાઈ માટે વધારે કામ કરે છે પણ જો પાણી ન હોય તો એ બધાનો કોઈ ઉપયોગ નથી. બીજું, જો સોડા, સાબુ વગેરે ન હોય તો એકલા પાણીથી પણ કપડાં ધોઈ શકાય છે. આ જ વાત તપ-જપની સાથે પરમાત્મ-ગુણોમાં તન્મયતાની છે. સાચી તન્મયતા આત્માના મેલને ધોઈ શકે છે.

પણ આ સ્તુતિ-સ્તવ અંતઃપ્રેરિત હોવાં જોઈએ. તેમાં અંતરનો અવાજ હોવો જોઈએ. જેમાં આત્મા ન બોલતો હોય એવી વસ્તુ માત્ર બહારનો આડંબર છે. જો દુકાનમાં માલનો સ્ટૉક ન હોય તો માત્ર શો-કેસો વેપારમાં સહાયક થઈ શકતાં નથી. માત્ર સૈનિકનાં કપડાં પહેરી લેવાથી કોઈ સૈનિક બની શકતું નથી. જેઓ હંમેશાં સુકુમાર સેજ ઉપર સૂતા રહે છે, બંદૂકનો અવાજ સાંભળીને ભય પામે છે, રણભૂમિના નામથી જેમને ધ્રુજારી છૂટે છે, તલવાર પકડતાં પણ જેમને આવડતું નથી એવા સૈનિકો શું ઈતિહાસના પાને અમર થઈ શકતા હશે? આવી જ વાત બાહ્ય ક્રિયાની છે. અમુક પ્રકારની વિશેષ ક્રિયાઓ કરવી તે બહારનાં વસ્ત્રો જેવું સાધન છે. પરંતુ સ્તુતિ-સ્તવની તન્મયતા કંઈક જુદી જ ચીજ છે. તેનો સંબંધ બહારથી એટલો નથી, જેટલો અંતરથી છે. સૈનિકનો સંબંધ જેટલો વીરતાથી છે એટલો તેના ગણવેશમાં નથી. વીરતા ન હોય તો ગણવેશની કિંમત કેટલી? સૈનિકનાં વસ્ત્રો તો એક માટીનાં પૂતળાને પણ પહેરાવી શકાય છે.

આ તો સાધના અને ભક્તિમાં વસ્ત્રો અને માળાઓ એટલાં ગંભીર કામ નથી કરતાં કે જેટલી અંતરની તન્મયતા કરે છે. અંતરની તન્મયતાના અભાવે સાધના નિષ્પ્રાણ બની જાય. તેમાં સચ્ચાઈ અને સજીવતાનો અભાવ હશે. સચ્ચાઈ વિના કોઈ પણ વસ્તુની કિંમત નથી. જે અસલ વસ્તુ હોય તો પ્રમાણમાં ઓછી હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય વિશેષ હોય છે. સાંભળવામાં

આવે છે કે રેડિયમ ધાતુ દુનિયાની સર્વ ધાતુઓમા અધિક કિમતી છે, તેની એક તોલાની કિમત લગભગ ચાર કરોડ રૂપિયા જેટલી થાય છે તેનો એક કણ પણ મહા કિમતી છે, પરતુ શરત એ છે કે તે અસલી હોવી જોઈએ ભલે એક કણ હોય, જો અસલ રેડિયમ હો તો તે ચમકશે, પણ જો અસલ નહિ હોય તો એક તોલો શુ દસ તોલા એકઠુ કરશો તો પણ તેમા જરાય ચમક નહિ આવે આવી જ વાત સાધના અને પ્રાર્થનાની છે જો તેમાં હૃદયનો રસ ન હોય, સચ્ચાઈની ચમક ન હોય, તો પછી તેનુ પ્રમાણ ગમે તેટલુ હોય, તેની કિમત કાઈ નથી તેવી સાધના વડે આત્મકલ્યાણની ઈચ્છા રાખવી એ એટલુ જ નકામુ છે, કે જેટલુ લોઢાની નાવમા બેસી સાગર પાર કરવાની ઈચ્છા રાખવી તે તરશે નહિ પણ તળીયે જરૂર પહોચાડશે

સુવર્ણભસ્મ તમે ખાઓ છો મહિના સુધી સેવન કરવામા આવે તો જરૂર તેની અસર થશે તમે નવી તાજગી અને સ્ફુર્તિનો અનુભવ કરશો, તમારા લોહીમા નવુ બળ દેખાશે, પણ મહિનાઓ સુધી ભસ્મનુ સેવન કર્યું શરીરમા તલમાત્ર ફેર ન પડચો, સ્ફુર્તિને બદલે જડતા આવી, શક્તિ જરા પણ ન આવી, તો પછી તમે એ ભસ્મ આપનાર વૈદ્યને પૂછશો કે "વૈદ્યરાજ, આ તો તમે સુવર્ણભસ્મ ખવડાવી કે બીજી કોઈ ભસ્મ?" એવી જ રીતે વર્ષો સુધી જપ કર્યા, સાધનાની માળાઓ ફેરવી, છતા મનમા પવિત્રતાનુ એક કિરણ પણ ન આવ્યુ, અરિહતની ઉપાસના કરતા કરતા વર્ષો વીતી ગયા છતા પણ કામ અને ક્રોધરૂપી દુશ્મનો ઉપર જરા પણ વિજય ન મળ્યો, થોડા પણ કારણ મળતા ક્રોધ તમારા આત્મા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો, વીતરાગને રટતા રટતા, એક ઇચ જેટલો પણ રાગ ઘટચો નહિ, તો પછી વિચારવુ પડશે કે સુવર્ણભસ્મના રગ જેવી કોઈ બીજી ભસ્મ તો નથી લઈ લીધી! અથવા તો તેનુ બીજુ કારણ એમ પણ હોય કે શરીરમા કોઈ છૂપો વિકાર હોય કે જે સુવર્ણભસ્મની શક્તિને ખાઈ જતો હોય જ્યા સુધી પેટમા વિકાર હોય ત્યા સુધી સુવર્ણભસ્મની કાઈ અસર થતી નથી તેમજ, મનમા વિકૃતિઓ છે ત્યા સુધી, વીતરાગના કાઈ અસર પેદા કરી શકતી નથી, કારણ કે સરાગ–દૃષ્ટિ તમને તેની તરફ ખેચી રાખે છે

તમારે દવા જોઈતી હોય તો સારામા સારી લો, ભલે તે ગમે તેટલી કિમતી કેમ ન હોય, છતા જો પરેજી ન પાળો તો દવાથી લાભ નહિ થાય. તે જ પ્રમાણે તમે સાધનાના ઔષધનુ સેવન કરો પણ તેની સાથે વિચાર

અને આચાર–શુદ્ધિની પરેજી નહિ જાળવો તો આત્મરોગને મટાડવામાં વે ઔષધિ કામ નહિ લાગે. સ્વાદ તો અપથ્ય વસ્તુઓમાં હોય છે સન્નિપાતના રોગીને મીઠાવાળી ચીજો શું સ્વાદિષ્ટ નથી લાગતી ? સ્વાદ તો મધુર હોય છે પણ તેનું પરિણામ સારું નથી આવતું

આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે પ્રાર્થના મારફતે પણ તમે અપથ્ય વસ્તુઓની માગણી કરો છો ! રોગી વૈદ્યની પાસે જાય છે અને પોતાને ભાવતી પણ અપથ્ય વસ્તુઓ ખાવાની છૂટ આપવાની વિનંતિ કરે છે પણ કુશળ વૈદ્ય જરા પણ તેની વિનંતિને માન્ય રાખતો નથી.

ગ્રીસનો તત્ત્વવેત્તા સોક્રેટિસ, ઈશ્વર પાસે હંમેશાં એવી પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે "હે પ્રભુ ! ભલે હું માગું કે ન માગું પણ મને એવી વસ્તુ કદી પણ ન આપતો કે જે મને પ્રિય હોવા છતાં મારું અહિત કરનારી હોય તથા મારી બુદ્ધિને અશુભ માર્ગે લઈ જનારી હોય." મતલબ કે માગવું એ ભક્તિના ક્ષેત્ર બહારની વસ્તુ છે ભક્તિમાં તો સમર્પણ છે. આરાધ્યની સમક્ષ સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાનો પવિત્ર ભાવ એ ભક્તિ છે

એક સંતને એક જણે પ્રશ્ન કર્યો કે ભક્તિની પૂર્ણતા શી છે ? તેમણે કહ્યું કે ઉપાસ્ય-ઉપાસકના ભેદનો નાશ થઈ જવો એ ભક્તિની પૂર્ણતા છે બીજા શબ્દોમાં હું પ્રભુમાં તન્મય થઈ જાય અને પ્રભુ તારામાં સમાઈ જાય એ ભક્તિની ચરમ સીમા છે હનુમાન ભક્ત હતા કેમકે તેમણે રામના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કર્યું હતું તેઓ રામમય હતા. મીરાંની તન્મયતા કૃષ્ણમાં પોતાની જાતને પણ ભૂલાવી દેતી હતી આપણી જાતને ભૂલીને જ આપણે તેને આપણું બનાવી શકીએ છીએ જ્યાં સુધી હું પણું રહેશે ત્યાં સુધી દેહબુદ્ધિ રહેશે અને આ દેહાધ્યાસ તો સાધનમાં બાધક છે દેહાધ્યાસી વ્યક્તિ ભલે ઈશ્વરને પ્રેમ કરે છે તેમજ તેનું સ્મરણ કરે છે પણ તેની દૃષ્ટિ દેહ પર જ હોય છે તેના બધા પ્રયત્નો દેહાધ્યાસને માટે જ હોય છે

ભક્તિના ચાર પ્રકાર છે —

૧ આર્તભક્તિ દુઃખથી ગભરાઈને જે ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે આર્તભક્તિ. દુઃખના સમયમાં બધી બાજુથી નિરાશ માનવીને શરણરૂપ પ્રભુ જ છે

૨ અર્થાર્થ ભક્તિ આ બીજા પ્રકારની ભક્તિ છે તેમાં ભક્ત કોઈ ને કોઈ કામનાથી પ્રેરાઈને ઉપાસના કરે છે ઉપાસનાનું ધ્યેય અર્થ (ધન) હોવાથી અર્થાર્થભક્તિ કહેવાય છે.

૩ જિજ્ઞાસુભક્તિ આ પ્રકારની ભક્તિમા, ભક્તના મનમા નથી તો દુ ખના દાવાનળ, નથી કોઈ વસ્તુના અભાવે કષ્ટની પીડા કે નથી તેના મનમા કોઈ પ્રકારનુ પ્રલોભન તેની ઉપાસનાનુ એક માત્ર લક્ષ્ય હોય છે ઈશ્વરીય સ્વરૂપનુ જ્ઞાન આત્મા અને પરમાત્માના ભેદનુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે જ તે ઉપાસના કરે છે.

૪ તન્મયભક્તિ આ ભક્તિમાં માનવી પ્રભુમય બનવા ઇચ્છે છે કોઈ પીડાની મુક્તિથી તેને સતોષ થતો નથી, ચાદીના ટુકડાઓથી તેના મનની પ્યાસ બુઝાતી નથી, ન તો તે માત્ર ઇશ્વરીય સ્વરૂપને જાણીને સતોષ પામે છે તે દહી, દૂધ કે છાશથી સતોષ પામનારો નથી તે તો માખણનો ચાહક છે તે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા ચાહે છે, એવો ભક્ત સોપાધિક ભક્તિમા શ્રદ્ધા રાખતો નથી તે નિરૂપાધિક ભક્તિનો ગ્રાહક હોય છે

અધ્યાત્મયોગી આનદઘનજી તેમની કવિતામા સુદર વ્યાખ્યા આપે છે

પ્રીત સગાઈ જગમા સૌ કરે, પ્રીત સગાઈ ન કોય,
પ્રીત સગાઇ નિરૂપાધિક કરી, સૌપાધિક ધન ખોય.

અધ્યાત્મના પ્રખર કવિ કહે છે-પ્રીતિ તો દુનિયાના બધા પ્રાણી કરે છે પણ પ્રીતની રીત કોણે જાણી છે? પ્રીતના બે પ્રકાર છે એક સોપાધિક અને બીજો નિરૂપાધિક જે સ્વાર્થથી પ્રેરાયેલી અને જેની પાછળ મોહ રહેલો છે તે સોપાધિક છે તેમા સ્થાયિત્વ (ટકવાપણુ) ઓછુ હોય છે. સ્વાર્થના તતુ વડે બધાયેલી પ્રીતિનુ આયુષ્ય બહુ ઓછુ હોય છે તે સાસારિક પ્રીતિ હોય છે અને સસારની વૃદ્ધિને માટે હોય છે નિરૂપાધિક ભક્તિ આત્માથી પરમાત્મા સાથે હોય છે તેમા સ્વાર્થનુ શોપણુ નહિ, પવિત્રતાનો પ્રકાશ હોય છે તેમા છીછરી નદીનો છણછણાટ નહિ, પણ સાગરની ગભીરતા હોય છે ને દેહને નહિ, પણ દેહાતીતને ચાહે છે તે રૂપનો પ્રેમ નહિ, પણ રૂપાતીતના શરબતી સૌદર્યનુ પાન કરે છે એટલે તેમા સ્થિરતા હોય છે. નિરૂપાધિક ભક્તિ, આપવા જ ચાહે છે સ્વાર્થ હશે તો પણ આપશે અને સ્વાર્થ નહિ હોય તો પણ આપશે સોપાધિક ભક્તિની દૃષ્ટિમા સ્વાર્થનુ મહત્ત્વ છે જ્યા સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યા સુધી તે આપશે પરતુ સ્વાર્થમા જરાપણ કાઈ ખામી આવી કે તે દુશ્મન બની જશે

એક વાર ગાધીજી સૂરત ગયા તેમની પ્રાર્થના સભામા હિદુ મુસ્લિમ -બધાય સાપ્રદાયિક ભેદો ભૂલીને ભેગા થતા હતા જે વિચારોને વ્યક્ત કરવામા

જેટલો ઉચ્ચ છે તેટલો જ તે પુરુષ વિરાટ છે તેની સમક્ષ પ્રાણીઓ પોતાના જ મગત વેર પણ ભૂલી જાય છે વીતરાગ દેવ–અરિહંતની સામે વાઘ-બકરી સાથે બેસે છે ત્યાં વાઘ પોતાની ક્રૂરતા ભૂલી જાય છે અને તેથી બકરીના હૃદયમાંથી ભય ભાગી જાય છે એવી રીતે વિરાટ પુરુષોની સમક્ષ હિન્દુ અને મુસ્લિમ પોતાના સાંપ્રદાયિક ભેદો ભૂલી જાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાંધીજીના પ્રાર્થના પ્રવચનોમાં હિન્દુ અને મુસ્લિમો વચ્ચેની દિવાલને તોડવાનો પ્રયત્ન થતો રહેતો. તેમાં તેમને ઘણે ભાગે સફળતા પણ મળતી હતી. જેમ સાધુ અને સ્વચ્છ દિલ લઈને એક હિન્દુ તેમની પાસે આવતો તેવી જ હૃદયની પવિત્રતા લઈ એક મુસ્લિમ વહોરા આવતા. વહોરાસમાજના હૃદયમાં પણ તે ખૂબ જ ઘર કરી ગયા હતા. એક વહોરાજી પ્રાર્થના–પ્રવચન પછી ગાંધીજી પાસે પહોંચ્યા. તેમણે પચાસ રૂપિયા ભેટ આપ્યા અને કહ્યું કે

તમે તો ખરેખર પયગંબર છો. જ્યારે મને તાવ આવ્યો ત્યારે આપનું સ્મરણ હૃદયમાં થયું. મેં મનથી નક્કી કર્યું કે જો તાવ ઊતરી જશે તો આવતી કાલે પચાસ રૂપિયા ગાંધીજીને ભેટ ધરીશ. ખરેખર, આપના નામમાં જાદુ છે. કાલે રાતના જ મારો તાવ ઊતરી ગયો. એટલે હું આપને ભેટ આપવા આવ્યો છું.

ગાંધીજીએ કહ્યું– ભાઈ! આ રૂપિયા મારે ન જોઈએ. એ તો ઠીક છે કે તમે મને યાદ કર્યો અને તાવ ઊતરી ગયો એટલે રૂપિયા ભેટ ધરો છો. પણ જો કદાચ તાવ ન ઊતર્યો હોત તો ગાંધીજીને ગાળો દેવા પણ તૈયાર થયા હોત. એટલે આવી ભેટ મારે જોઈતી નથી.

આ સોપાધિક ભક્તિ છે. જ્યાં સુધી સ્વાર્થ સધાતો રહેશે ત્યાં સુધી તે રહેશે અને સ્વાર્થ પૂર્ણ થતાં તે પણ ખતમ થઈ જશે. ભક્તિનું ફળ છે તૃષ્ણાનો નાશ, વાસનાનો ક્ષય અને ઇચ્છાઓની નિવૃત્તિ. જો જરાક પણ હૃદયમાં લાલસા હોય તો સમજો કે હજુ સાચી ભક્તિએ આપના હૃદયમાં પ્રવેશ કર્યો નથી. ભક્તિ અને લાલસા બન્ને એક જગ્યાએ રહી શકતી નથી. કેમકે એક દૂધ છે તો બીજી છાશ. છાશ અને દૂધ કોઈ એક વાસણમાં રહી શકે?

આપણે માનીએ છીએ કે ભક્તિથી વાસના પૂરી થશે, તૃષ્ણા સંતોષાશે અને કામનાઓ સફળ થશે. પરંતુ આ તો ભક્તિનું શોષણ છે. તમે કેમ જ ભૂલી જાઓ છો કે ખરી રીતે ભક્તિ લાલસા તૃષ્ણા અને ઇચ્છાઓનો વિનાશ કરે છે. અંધકાર અને પ્રકાશ બન્ને એક સાથે રહી શકતાં નથી. એક આવે છે તો બીજાને જવું પડે છે. એવી રીતે આસક્તિ [illegible]

ઇચ્છે છે, જ્યારે ભક્તિ ઈશ્વરને ઇચ્છે છે આસક્તિ પ્રભાવ ઈચ્છે છે, અને અનાસક્તિ પ્રભુને ઇચ્છે છે ઐશ્વર્ય મળ્યુ તો શુ થયુ ? ઇશ્વર મળવો જોઈએ. પ્રભાવ માટે યાચના નહિ પણ પ્રભુને માટે ઇચ્છા હોવી જોઈએ હનુમાનની ભક્તિમા સીતાના મુક્તાહારને સ્થાન ન હોય, તેને રામ જોઈએ હરામ નહિ.

એકલી શક્તિથી માનવી શેતાન બને છે, તો એકલી ભક્તિથી હેવાન બને છે અને એકલું જ્ઞાન ઇન્સાન બનાવે છે પણ ભગવાનમા શક્તિ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણે હોવાં જોઈએ એથી જ કહેવામા આવે છે કે તીર્થંકર-દેવોની સ્તુતિથી સાધકને આધ્યાત્મિક બળ મળે છે, મરી ગયેલી શ્રદ્ધા સજીવન થાય છે અને ત્યાગ થતા વૈરાગ્યનો પ્રકાશમય આદર્શ આખો સામે તરે છે. પરતુ સ્તુતિમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ તે સિવાય તો ખાલી હોકારા દેકારા છે કોઈ માણસ ચાર દિવસોનો ભૂખ્યો હોય, પેટમા બડબડીયા બોલતાં હોય, છતા પોતાની શાન બતાવવા ખોટા ઓડકાર ખાય તો તેથી શુ તેની ભૂખ છુપાવી શકાય છે ? નહિ કદાપિ નહિ, કેમકે ભૂખ્યાના ઓડકાર અને ધરાયેલના ઓડકારના પ્રકાર જુદા હોય છે આવી જ વાત અસલી અને નકલી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની છે સાચી ભક્તિની તલ્લીનતા જુદી હોય છે અને નકલી ભક્તિનો તન્મયતાનો દેખાવ જુદો હોય છે ભાવોનો પ્રવાહ અને ભાવ તેની પાસે કયાથી હોય ?

જો હૃદયની તન્મયતા હોય તો કોઈ પણ સ્થાન, સાધના માટે બાધક નથી થતુ એકવાર પજાબ કેસરી રણજીતસિહજી અદર બેઠા જપ કરી રહ્યા હતા તેમના એક મિત્ર અમુદ્દીન બહાર બેસી માળા ફેરવી રહ્યા હતા. ત્યારે રણજીતસિહજીએ પોતાના સાથીને પૂછ્યુ–" મિત્ર પ્રવાર ! એ તો કહો કે બહાર બેસીને માળા ફેરવવી એ ઉત્તમ કે અદર બેસીને ? " અમુદ્દીને કહ્યુ–" માળા ફેરવવાના બે ઉદ્દેશ હોય છે સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરવા અને દુર્ગુણોને છોડવા તમે અદર બેસી સદ્‌ગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યા છો અને હુ બહાર બેસી દુર્ગુણોને કાઢી રહ્યો છુ

ભક્તિનો ઉદ્દેશ છે સદ્‌ગુણોનુ ગ્રહણ એ માટે તો આપણે ઉપાસ્યનુ માનસચિત્ર આપણા હૃદયમા રાખીએ છીએ

ભક્તિ અને જ્ઞાન

ભક્તિથી જ જ્ઞાનની કિંમત છે ભક્તિશૂન્ય જ્ઞાનશૂન્ય જ છે કાગળ ઉપર સરકારની છાપ લાગી છે માટે જ તેનુ માન છે અને નોટની કિંમત છે તે સિવાય તો તે કોરો કાગળ જ છે કાગળની કિંમત અને નોટની કિંમતમા

કેટલો મોટો ફેર છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો જ. તો તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર ભક્તિની છાપ લાગે છે ત્યારે જ તેની કિંમત વધે છે. ગંદા વાસણમાં દૂધ જો રાખીએ તો તે ખરાબ થઈ જાય. તેવી રીતે ભક્તિશૂન્ય ચિત્તમાં જ્ઞાન પણ વિકૃત થઈ જાય. ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન પાંગળું છે. જેમ સાસરામાં જતાં પતિની બધી મિલ્કત ઉપર પત્નીનો હક થઈ જાય છે તેવી રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં માનવની સમસ્ત આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ઉપર ભક્તનો અધિકાર થઈ જાય છે. સાથે સાથે જેમ સાસરે આવતાં વહુનાં પીયરનાં નામ ગોત્ર વગેરે જતાં રહે છે તેમ ભક્તિયોગમાં પહોંચતાં સંકુચિત બુદ્ધિ અને દુર્ભાવનાભરી વાસના પણ નાશ પામે છે. શેરડી ભલે ધોળી હોય કે વાંકી પરંતુ તેનો રસ મીઠો જ હોય છે તેવી રીતે ભક્ત ગમે તે જાતિ, વંશ કે પરંપરાનો હોય તે જનતાને માટે તો આદરણીય રહેશે.

આદુઆ તા. ૨૫-૭-૫૮

જીવનમાં બુદ્ધિમાનીની ચાવી હોય તો એકાગ્રતા છે. જો એમાં ખરાબી હોય તો આપણી શક્તિને વિખેરી દે છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર ચાર્લ્સ ડિકન્સ કહે છે કે ધ્યાન એક ઉપયોગી નિરાપદ નિશ્ચિત અને પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય ગુણ છે.

જો ચિત્તમાં એકાગ્રતા હોય તો ૭ વર્ષનો વૃદ્ધ પણ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી બતાવશે.

જે કાર્યમાં તન્મય થઈ જાય છે એને કાર્યનો બોજ લાગતો નથી અને જે કામમાં પ્રેમ નથી એ અતિ અલ્પ હોય છતાં ભારે બોજરૂપ લાગે છે.

૪૭. સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે

આપણે સ્વાધ્યાય સબધી વિચાર કરીશુ સ્વાધ્યાય, એક અતરનુ-તપ છે બાહ્ય તપના ક્ષેત્રમા આજનો આપણો સમાજ ખૂબ આગળ છે- બાહ્ય તપની તરફ તે જેટલો આગળ વધ્યો છે, તેના પ્રમાણમા અભ્યતર-તપ પ્રત્યે તેનુ લક્ષ્ય તેટલુ જ ઓછુ ગયુ છે

ઘણાઓને એ પણ ખબર નહિ હોય કે સ્વાધ્યાય પણ એક તપ છે કેમકે અણસણ, વ્રત, ઉપવાસ વગેરેના સબધમા તમે ઘણી વખત સાભળ્યુ છે જ્યારે પણ તપની વાત નીકળે છે ત્યારે આપણી નજર સામે ઉપવાસ અને વ્રત આવે છે એટલે જ જૈન સમાજમા મોટા મોટા તપસ્વીઓ બેઠા છે શ્રમણવર્ગમા મોટા તપસ્વીઓ છે તેવી જ રીતે શ્રાવકોમા પણ એવા તપસ્વીઓ પડયા છે, જે માત્ર ઉકાળેલા પાણીના આધારે પચાસ કે સાઠ દિવસો સુધી રહી શકે છે, છતા તેમના ચહેરા ઉપરથી પ્રસન્નતા જતી નથી આજે તમારી સામે એક તપોનિષ્ઠ વ્યક્તિ આવે છે, જેમને આજે છત્રીસમો ઉપવાસ છે

ગયે વર્ષે તેમણે પચાસ ઉપવાસ કર્યા હતા આ વર્ષે પણ તેમની ઈચ્છા બાવન ઉપવાસ સુધી પહોચવાની છે તેમનુ આત્મબળ અને તપો-નિષ્ઠા ખરેખર વધાવવા લાયક છે

બહેનો પણ તપસાધનામા ખૂબ આગળ છે કેટલીકને છઠ-છઠના વર્ષીતપ ચાલે છે, તો કેટલીકને પાચમો ઉપવાસ છે, કેટલીકને સાતમો છે- કેટલીકને સાતમો છે. જો કે પર્યુષણ હજી દૂર છે જૈન શાસનની તપસાધના ખરેખર મહાન છે તેનુ કારણ છે જૈન શાસનના અન્તિમ તીર્થંકર ભગ-વાન મહાવીરની કઠોર તપસાધના અને એટલા માટે જ તેમને દીર્ઘ તપસ્વીના

નામે ઓળખવામાં આવે છે. તપ અને ત્યાગની પ્રતિમૂર્તિ-ભગવાન મહાવીરની ઉગ્ર તપસાધનાના પગલે પગલે જૈન સમાજ ચાલી રહ્યો છે. તેમની તપસાધના સાચેસાચ વંદનીય છે.

સાથોસાથ એ પણ ભૂલવાનું નથી કે ભગવાન મહાવીરે તપની મીમાંસા કરતાં તેના બે ભેદ બનાવ્યા છે. એક છે બાહ્ય તપ અને બીજું અભ્યંતર. બાહ્ય તપની સાધના અભ્યંતર તપની પોષક બને ત્યારે જ તે સમાદરણીય બનશે.

તપનું લક્ષ્ય છે મનની સાધના. બાહ્ય તપ મનની બહિર્મુખ વૃત્તિઓને વાળે છે તો અભ્યંતર તપ મનને અંતર્મુખતાથી જોડે છે. સ્વાધ્યાય પણ આંતરનું તપ છે જે મનને આત્માની સાથે એકતાન કરે છે. મનની એકાગ્રતા સ્વાધ્યાયથી તમે જેટલી સાધી શકો છો તેટલી બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિથી સાધી શકશો નહિ.

મનની એકાગ્રતા માટે માળાનો આશરો પણ લેવાય છે. પણ માળા, ક્યાં સુધી મનને પકડી રાખી શકશે? માળાના મણકાની સાથે સાથે તમારા મનના મણકા પણ ફરતા રહે છે. મનની એકાગ્રતાને માટે માળા કરતાં સ્વાધ્યાય ઉત્તમ સાધન છે. સ્વાધ્યાયથી બે લાભ છે.

પહેલો લાભ છે મનની એકાગ્રતા. કોઈપણ સાહિત્ય તમે વાંચતા હશો પણ જ્યાં સુધી તેમાં તન્મયતા નહિ આવે ત્યાં સુધી તેનો ખરો રસ આપ માણી નહિ શકો.

સ્વાધ્યાયનો બીજો લાભ છે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ. જ્યારે આપણે સ્વાધ્યાય કરીએ છીએ ત્યારે તે વિચારોમાં રમીએ છીએ. હજારો વર્ષોમાં મહાપુરુષોએ જે ચિંતન અને મનન કર્યું છે, જીવન અને જગત સંબંધી વિશ્વને જે વિચારરત્નો આપ્યાં છે તેનાથી આપણે પરિચિત થઈએ છીએ. સ્વાધ્યાય હજારો વર્ષોનાં મનનનું માખણ આપણને આપે છે જે આપણા જીવનના પ્રવાહને નવો એક આપવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

હું માળાને ખરાબ નથી માનતો. જપના અભ્યાસ માટે તે પણ આવશ્યક છે. જે વૃદ્ધો અક્ષરજ્ઞાનથી શૂન્ય છે તેમને માટે તો માળા એક માત્ર સાધન છે. પણ જેઓ અક્ષરજ્ઞાન સહિત છે તેમણે તો માળા કરતાં સ્વાધ્યાય તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન છે. જ્ઞાન અને

વિજ્ઞાનનો જે પ્રકાશ આપણે પામ્યા છીએ, જેના બળ ઉપર આપણે ગૌરવ અનુભવીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે 'ભારતની પાસે વિશ્વ માટે સદેશો છે,' તે જ્ઞાન સ્વાધ્યાય દ્વારા જ પ્રાપ્ત થયેલુ છે જ્ઞાનના દીપકને જલતો રાખવા માટે તેમા સ્વાધ્યાયનુ તેલ પૂરવુ પડશે તો જ તે જ્યોતિ કાયમ રહી શકશે

જૈન આગમો આજે ઉપલબ્ધ છે હજારો વર્ષોનો કાળનો પ્રવાહ વહી ગયો ભારતના ઈતિહાસમા મોટા મોટા સામ્રાજ્યો આવ્યા, અને કાળના પ્રવાહમા તણાઈ ગયા પણ આગમો આજે પણ જીવિત છે તેને જીવિત રાખનારી કોઈ શક્તિ હોય તો તે સ્વાધ્યાય છે એટલા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુઓને પોતાની દિનચર્યાનો અર્ધો સમય સ્વાધ્યાયમાં વીતાવવાનો નિર્દેશ કર્યો છે

पढम पोरिसी सज्झायं बीय झाणं झियायइ ।
तइयाए भिक्खायरियं पुणो चउत्थी सज्झायं ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૬ ગા ૧૨

સાધક પહેલા પહોરમા સ્વાધ્યાય કરે, બીજામા તેનુ ધ્યાન કરે, ત્રીજા પહોરમાં ભિક્ષાચરી માટે જાય અને ચોથા પહોરે ફરીથી સ્વાધ્યાયમા પ્રવૃત્ત થઈ જાય જોકે કાળના પ્રવાહમા આ વિધાન, તેના મૂળ સ્વરૂપમા જળવાઈ રહ્યુ નથી ભિક્ષાચરીનો સમય, આચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયમા જ બદલાઈ ગયો "**तइयाए भिक्खारियं**" ને સ્થાને "**काले कालं समायरे**" નુ વિધાન આવી ગયુ છતા સ્વાધ્યાયની પરપરા ઓછેવત્તે અશે આજ પણ ચાલુ છે

જે આગમો વિચ્છિન્ન થઈ ગયા, તેનુ જો મૂળ કારણ જોઈએ તો ત્યા પણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ જ જણાશે ઈતિહાસ કહે છે કે બાર વર્ષના લાગટ દુકાળના વખતમા મુનિઓના આહાર-વિહાર અવ્યવસ્થિત થઈ ગયા પરિણામે સ્વાધ્યાયમા ભગ પડતો ગયો અને આગમો સ્મૃતિ-મજૂષામાથી બહાર જતા રહ્યા

એટલા માટે ભારતીય ઋષિઓએ સ્વાધ્યાયને જીવનનુ અમૃત માન્યુ છે જ્યારે શિષ્ય ગુરુની પાસે વિદ્યા મેળવી ઘેર પાછો ફરે છે ત્યારે ગુરુદેવ તેને છેલ્લા આશીર્વાદ વખતે જીવનનો મહામત્ર આપતા કહે છે કે—

स्वाध्याये मा प्रमदः

અર્થાત્ હે વત્સ! સ્વાધ્યાયમાં જરા પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કારણ પ્રમાદ સ્વાધ્યાયનો સૌથી મોટો દુશ્મન છે.

સ્વાધ્યાય જીવનનું નંદનવન છે. તેમાં વિચારો રૂપી કંઈક પુષ્પો મળે છે. આચારોનાં મધુર ફળો પણ તેમાં દેખાય છે. જેવી રીતે નંદનવનમાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય છે ત્યાં મનોરમ્ય દૃશ્યો નજરે પડે છે, તેવી રીતે સ્વાધ્યાયમાં એક પછી એક મનોરમ્ય દૃશ્યો દેખાય છે. ક્યાંક જગાએ મહાપુરુષોની જીવનગાથાના રંગીન ચિત્રો તો કોઈક જગાએ તેમના વિચારોની સૌરભ મળે છે.

ભગવાન મહાવીર સ્વાધ્યાયના કટ્ટર સમર્થક હતા. તેઓ ભોજન ત્યાગી શકતા હતા પણ સ્વાધ્યાય નહિ. એક બે દિવસ નહિ, પણ મહિનાના મહિનાઓ સુધી તેમણે ભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ સ્વાધ્યાયને એક દિવસ પણ છોડયો નથી. એક વખત તેમના પ્રથમ શિષ્ય ગણધર ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો કે—

प्र० सज्झाएण भन्ते जीवे किं जणयई?

उ० 'सज्झाएण णाणावरणिज्जं कम्मं खवेइ।

અર્થાત્—હે પ્રભુ! સ્વાધ્યાયથી આત્માને કયો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે? ત્યારે ભગવાન તેનો ઉત્તર દેતાં કહે છે કે—સ્વાધ્યાયથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ખપાવે છે.

કારણ કે સ્વાધ્યાય જ્ઞાનનાં અવરોધક તત્ત્વનો નાશ કરે છે. દૂર શું કરવા જઈએ! સ્વાધ્યાયનું રૂપ એટલું જલદી અને સહેલી રીતે મળે છે. જેટલું રોટલી ખાવાથી. રોટલી ખાધી અને પેટ ભરાઈ ગયું એવું તો નથી જ. પણ કે રોટલી આજે ખાઓ અને પેટ મહિના પછી ભરાય. એવી જ રીતે સ્વાધ્યાયનું ફળ પણ તુરત જ મળે છે. આપ સ્વાધ્યાય કરો અને બીજી જ ક્ષણે આપને તેનું જ્ઞાન મળે છે.

આ જ રીતે સ્વાધ્યાય વાણીનું તપ છે. તે આત્માને મહાત્મા અને મહાત્માને પરમાત્મા સાથે જોડનારી કડી છે. એ બરાબર છે કે સ્વાધ્યાય વાણી સાથે સંબંધ રાખે છે. છતાં તેને માત્ર વાણી સુધી જ સીમિત રાખવાની જરૂર નથી. કારણ માત્ર પોપટની માફક પાઠ ભણી જવો કે તેનું આદાન પ્રદાન કરવું એ સ્વાધ્યાય નથી. એ તો સ્વાધ્યાયનું પહેલું પગથિયું

છે. પાઠ બોલ્યા પછી, તમે તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો જ્યા સુધી કોઈ પણ વસ્તુનો અર્થ સમજવામા નથી આવતો ત્યા સુધી, તે રસદાયક બની શકતી નથી, તેમા આપણુ મન ચોંટતુ નથી તે મન ઉપર એક ભાર જેવી બની રહે છે આજ આપણા સમાજમા અર્થહીન મુખપાઠોને સ્વાધ્યાયના નામે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે સ્વાધ્યાય નથી પણ ફક્ત દિમાગની કસરત છે

સ્વાધ્યાયનુ અંતસ્થળ છે સ્વનુ અધ્યયન અને ચિંતન અર્થાત્ જે કાઈ આપણે શીખીએ તેમા આપણા જીવનનુ પ્રતિબિમ્બ જોતા જઈએ. કોઈપણ શાસ્ત્ર કે સાહિત્યનુ વાચન કરો તે પહેલા તેનુ હાર્દ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તેની સાથે આપણા મનમા આપણા જીવનનુ ચિત્ર પણ દોરાતું જશે આપણે આપણા મનનુ માપ કાઢતા જઈએ કે તે સાહિત્યમા બતાવેલ આદર્શ આપણામા આવ્યા છે કે નહિ ? જો ન આવ્યા હોય તો તેમા બાધક શક્તિઓ કઈ છે ? આપણે તે આદર્શોની તુલનાએ કેટલા પાછળ છીએ અને કયા સુધી પહોચવાનુ છે ? વાચનની સાથે સાથે આ પ્રક્રિયા પણ આપણા માનસમા ચાલવી જોઈએ આવુ ચિંતન, એ જ સાચો સ્વાધ્યાય છે

આગમમા સ્વાધ્યાયના પાચ ભેદ બતાવ્યા છે —

૧ વાચના

૨ પૃચ્છના

૩ પર્યટના

૪ અનુપ્રેક્ષા

૫ ધર્મકથા

૧ વાચના—વાચન તો સ્વાધ્યાયની પહેલી શરત છે વાચનની સાથે ચિંતન પણ હોવુ જોઈએ

૨ પૃચ્છના—વાચનની દરેક લીટી, હેતુ અને પ્રશ્નની સાથે વાચો. વાચનની સાથે જેટલા વધુ પ્રશ્નો તમારા મનમા ઊભા થશે તેટલા જ વધુ રહસ્યોને તમે સમજી શકશો પ્રશ્ન, ચિંતનની કસોટી છે પ્રશ્ન સમાધાન માગે છે એટલે સ્વાધ્યાય–સમયે એ પ્રશ્નો તમે નોધી રાખો પછી, કોઈ અનુભવી અને ઊંડા ઉતરેલાની પાસે તેનુ સમાધાન મેળવવાની કોશિશ કરો.

તમે પ્રશ્ન કરો તેમાં જિજ્ઞાસાબુદ્ધિ હોય, વિજિગીષુ વૃત્તિ નહિ. બીજાને હરાવવાની ભાવના જો કામ કરતી હોય તો તમે સમાધાન નહિ મેળવી શકો. તમે પ્રશ્ન કરો તો સાચી જિજ્ઞાસાથી કરો.

૩ પર્યટન–પ્રશ્ન અને પ્રત્યુત્તરો દ્વારા જે જ્ઞાન તમે મેળવો તેને સ્થિર રાખવા માટે તેનું પર્યટન ચાલુ રાખો. પર્યટન (રિવિઝન)ના અભાવે તમારું જ્ઞાનધન વિછિન્ન થઈ જશે. પછી ભૂલાઈ ગયેલા જ્ઞાન માટે તમને એટલું દુઃખ થશે કે જેટલું દરિદ્રી રૂપિયા મેળવ્યા પછી તેને ખોઈ નાખતાં થાય છે. મતલબ કે પઠિત જ્ઞાનની આવૃત્તિ પણ જરૂરી છે.

૪ અનુપ્રેક્ષા–અનુપ્રેક્ષા એ સ્વાધ્યાયનો પ્રાણ છે. અનુપ્રેક્ષાનો અર્થ છે તેના ઉપર ચિંતન અને મનન કરવું. જે કંઈ તમે વાંચ્યું હોય પ્રશ્નોત્તરોથી જે જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધાર્યો હોય તેના ઉપર ફરીથી વિચાર કરો. આત્મા સંબંધી તમે જૈનદર્શનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોય, બૌદ્ધદર્શનનાં વાંચ્યાં હોય, તો તેમાં શું આવ્યું છે? બન્નેમાં કેટલું સામ્ય છે? ક્યાં તેમાં મતભેદ છે? મતભેદ હોય તો કેટલે અંશે છે? શા માટે છે? બન્નેની ચિંતનશૈલીમાં ક્યાં વિભેદ છે? એ વિભેદની પાછળ શો હેતુ કામ કરે છે?

કોઈ પણ પુસ્તક તમે વાંચો તેમાં તેના લેખકનું હાર્દ તપાસો. પુસ્તક ઉપર તે સમયના અન્ય લેખકોનો કેટલો પ્રભાવ પડ્યો છે? તત્કાલીન પરિસ્થિતિએ લેખકને કેટલો પ્રભાવિત કર્યો છે? યુગ ભાવનાઓને સાકારરૂપ આપવામાં તે કેટલો સફળ થયો છે?

આ બધી વાતોનો વિચાર તે અનુપ્રેક્ષા છે.

૫. ધર્મકથા–ધર્મકથા સ્વાધ્યાયનો પાંચમો ભેદ છે. કથાનુયોગ જીવનમાં પ્રેરણા આપે છે. સાધનાના માર્ગે દોરનારા કે આગળ વધનારા મહાપુરુષોના જીવનની કથાઓ આપણા જીવનમાં ધર્મ પ્રત્યે આગળ વધવામાં પ્રેરણાદાયી છે. આપણા ઘણા તત્ત્વજ્ઞાનના જિજ્ઞાસુઓ કહે છે કે કથામાં શું [illegible]

[illegible]

ોતાઓ તેને બહુ જલ્દીથી સમજી શકશે દરેક વાર્તાનુ એક ધ્યેય હોય છે . કોઈ એક સત્યનો પરિચય આપવો વાર્તા એ માધ્યમ છે, એટલે લક્ષ્ય પર ન પહોચતા માત્ર વાર્તામા જ આનદ માનવો એ પણ બરાબર નથી.

આગમમા વર્ણવેલા સ્વાધ્યાયના ભેદો ટૂકમા મે તમારી સામે મૂકયા છે હવે સ્વાધ્યાય માટે જરૂરી વાતો તરફ તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે આ પ્રમાણે છે

૧ એકાગ્રતા–સ્વાધ્યાયના સમયે આપણુ ધ્યાન શાસ્ત્રો કે ગ્રથોના શબ્દો અને તેના અર્થો તરફ હોવુ જોઈએ જો મનમા અસ્થિરતા હશે તો આપણે માત્ર તેના શબ્દો બોલતા રહીશું, પણ તેના અર્થ આપણા સમજવામા નહિ આવે એટલે સ્વાધ્યાય વખતે મનને બીજી બધી બાજુઓથી રૂકુ કરી, તેમા જ પરોવવુ જોઈએ, તે માટે મનને ચલિત કરે તેવા પ્રસાધનોથી બચવુ જોઈએ સ્વાધ્યાય માટે સ્થાનની પસદગી કરતી વખતે પણ એ વાત લક્ષમા રાખવી જોઈએ કે ત્યા મનને ચચળ બનાવે તેવુ વાતાવરણ કે ચિત્ર ન હોય

૨ નિયમિતતા–સ્વાધ્યાય માટે બીજી જરૂરી વસ્તુ છે નિયમિતતા. ચાર દિવસ વાચ્યુ અને બે દિવસ નહિ આ રીત સ્વાધ્યાયમા વિક્ષેપ કરે છે ઘણા લોકો આરભે શૂરા હોય છે મોટા ગ્રથો લઈને બેસે છે ચાર પાના વાચે અને પછી ચાર મહિના સુધી તેને અડે પણ નહિ ! પરિણામે, સ્વાધ્યાયનો રસ ઊડી જાય છે

૩. વિષયોપરતિ–સ્વાધ્યાયની ત્રીજી જરૂરિયાત છે વિષયોપરતિ. સ્વાધ્યાય માટે પુસ્તકોની પસદગી કરતા બહુ જ સાવધાની રાખવી જરૂરી છે ચેપી રોગોથી બચવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્નો કરો છો તેટલા જ મનની વાસનાને ઉત્તેજનારા કચરા સાહિત્યથી બચવા માટે પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે સાહિત્યને નામે અ જે એવા પુસ્તકો બહાર પડે છે કે તેને સાહિત્ય કહેવુ એ સાહિત્યનુ અપમાન કરવા જેવુ છે

સાહિત્યનો અર્થ છે–જેમા સર્વનુ હિત સમાયેલુ હોય, પણ જેના વાચનથી તમારુ અહિત થાય તેને બીજુ ગમે તે કહો, પણ સાહિત્ય તો ન જ કહેવાય

સાહિત્યનુ લક્ષ્ય છે મનને વાસનામાથી ઉપાસનામા લઈ જવાનુ, અસત્યમાથી સત્ય તરફ દોરવાનુ અને અધકારમાથી પ્રકાશને શોધવાનુ

વાસનાના રગે રગાયેલુ સાહિત્ય આપણને સન્માર્ગે લઈ જઇ શકે

નહિ. કારણ લેખકનું હૃદય વાસનાના રંગમાં ડૂબેલું છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કલ્પના વાસનાને ભડકાવે છે ટોલ્સ્ટોય કહે છે—ગંદુ સાહિત્ય ઝેરથી પણ વધારે ભયંકર છે કેમકે ઝેર શરીરને મારે છે પણ ગંદુ સાહિત્ય તો વૃત્તિને મારી નાખે છે

એવી જ રીતે પુસ્તકની પસંદગીમાં ખુલ્લા મને કામ લેવું જોઈએ. સાંપ્રદાયિક વૃત્તિઓ મનમાં રાખીને જો બીજાના સાહિત્યને જોઈશું તો તે વાચનને ખરાબીના પ્રકાર જેવું લાગશે. અમુક પુસ્તક સમ્યક્ છે કે અમુક મિથ્યા છે તેનો એકદમ નિર્ણય કરવો એ અવિવેક ગણાય છે વાસ્તવમાં સમ્યક્ અને મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિમાં સમાયેલાં છે શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ શ્રી નંદી સૂત્રમાં આ સત્યને રજૂ કરતાં કહે છે—

सम्मदिट्ठिस्स सम्मं सुयाइं । मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छा सुयाइं ।

સમ્યક્ દૃષ્ટિ રાખનારને માટે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યક્ છે અને મિથ્યાદૃષ્ટિ રાખનારને માટે સમ્યક્ શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા બને છે મતલબ કે અમુક સંપ્રદાય સિવાયનું બીજું સાહિત્ય મિથ્યા છે એવી વિચારોની સંકીર્ણતા તમને મહાપુરુષોના તત્ત્વચિંતનથી વંચિત રાખશે.

ખુલ્લા મને અને સ્વસ્થ ચિત્તે તમે સ્વાધ્યાયના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરો. તેની સાથે તમારા જીવનની કિતાબ પણ વાંચો તો સ્વાધ્યાય તમારી દૃષ્ટિને નવો માર્ગ ચીંધશે અને જીવનમાં પ્રકાશની નવી રેખા મળશે.

માટુંગા તા. ૨૦-૮-૫૯

૪૮. જીવનમાં પ્રાર્થનાનું સ્થાન

આજના પ્રવચનનું મથાળુ એ કહે છે કે હુ તમારી સામે પ્રાર્થના અગે કઈક કહુ પણ પ્રાર્થના અગે શુ કહેવાય ? પ્રાર્થના પોતે જ આત્માનુ સગીત છે આત્માને પરમાત્માનો પ્રકાશ દેનાર પ્રાર્થના છે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રાર્થનાનુ જીવનમા શુ સ્થાન છે ? જેમ માછલી માટે પાણીનુ મહત્ત્વ છે તેટલુ જ અને તેવુ જ જીવનમા પ્રાર્થનાનુ સ્થાન છે. માછલીનુ જીવન જ પાણી છે પાણીમા જ એ જન્મ લે છે અને પાણીમા જ એ મરે છે માછલીને એમ કહેવામા આવે કે હુ તને દૂધના તળાવમા મૂકી આવું પાણીનુ તો એની સામે મૂલ્ય જ શુ છે ? શકિત અને કિમત બન્ને દૃષ્ટિએ પાણી કરતા દૂધમા વિશિષ્ટતા છે પણ તમારા આ પ્રલોભનભર્યા આકર્ષણમા એ ફસાશે નહી એ તો કહેશે કે તમારા દૂધના તળાવ કરતા મારુ પાણીનુ તળાવ શ્રેષ્ઠ છે તેમ છતાય એના પર બળપ્રયોગ કરશો તો એ પાણીથી જુદા થતાની સાથે જ પોતાના પ્રાણ અર્પી દેશે પાણીમા શુ આનદ છે ? એ જાણવુ હોય તો જઈને માછલીને પૂછો એનો આનદ આપણે જાણી શકતા નથી.

બસ, તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનદ ભકત-હૃદય જ જાણી શકે છે માછલીના જીવનમાં પાણીનુ જે સ્થાન છે, તેવુ જ સ્થાન ભકતના હૃદયમા પ્રાર્થનાનુ છે શરીર માટે કસરત જરૂરી છે કસરતથી શરીરને નવ-સ્ફુર્તિ (તાજગી) મળે છે એથી શરીરમાના ખરાબ તત્ત્વો પરસેવારૂપે બહાર નીકળી જાય છે અને એમનુ સ્થાન આરોગ્ય દેનાર તત્ત્વો લઈ લે છે તેમ પ્રાર્થના પણ એક આધ્યાત્મિક કસરત છે શારીરિક કસરત શરીરની ચરબી ઘટાડી સ્વસ્થ રક્તનો સચાર કરે છે, તો પ્રાર્થના આપણા જીવનમાની બુરાઈઓને દૂર કરી સ્વસ્થ સુદર વિચારોનો જીવનમા સચાર કરે છે

શરીર માટે ભોજનનું જે સ્થાન છે આત્મા માટે પ્રાર્થનાનું તેવું જ સ્થાન છે. ભોજન–ખોરાક વિના આપણું શરીર ઝાઝા દિવસ ટકી શકે નહીં તો પછી પ્રાર્થના વિના ક્યાં સુધી ટકી શકશો ! ભોજનમાં એક જાતની તેજી છે એક તાકાત છે. એક દિવસ પણ જો અન્ન ન મળે તો ગુલાબની જેમ હસતું મોં પણ કરમાઈ જશે. તેમ પ્રાર્થના આત્માનો ખોરાક છે. શરીરને એનો ખોરાક નહીં મળે તો તે દુર્બળ બની જશે તો આત્માને પણ તેનો ખોરાક નહીં મળે તો શું એ નિર્બળ નહીં બની જાય ! આજનો માનવી શરીરને ખોરાક દેવા માટે આઠ–આઠ કલાક અવિરત શ્રમ કરે છે પણ આત્માના ખોરાકને એ વિસરી ગયો છે.

પ્રાર્થના અંગે એક વખત ગાંધીજીએ કહ્યું હતું કે મારા માટે ખાવા કરતાં પ્રાર્થના કરોડ ગણી ઉપયોગી છે. ખાવાનું ભલે છૂટી જાય પણ પ્રાર્થના છૂટવી ન જોઈએ. અને પ્રાર્થના જો છૂટી જાય તો મનુષ્યને હૈયામાં એનું દુઃખ થવું જોઈએ. પ્રાર્થના કરવી રહી જાય તો મહાત્માજીને દુઃખ થતું હશે પણ તમને પણ શું દુઃખ થાય છે ! ઘેર ચા મોડી બને અને તમને ચા લીધા વગર જ ઓફિસે જવું પડે તો દુઃખ થશે ! હા કેમ ન થાય ! જરૂર તમને ચા વિના ઓફિસે જવું દુઃખકર બનશે અને એ બદલ શ્રીમતીજીને તો બે ચાર વાતો પણ સંભળાવી પાડશો. એક દિવસ ચા છૂટવાથી તમને જેટલું દુઃખ થાય છે પ્રભુ પ્રાર્થના છૂટી જવાથી તેટલું દુઃખ શું થાય છે ખરું !

તમે પાન લેવા માટે પાનવાળાની દુકાને ગયા. એને તમે બે આની આપી. એક આનાનું પાન લીધું અને મોંમાં મૂકી ચાલી ગયા. પણ એ પાનના સ્વાદમાં પૈસો બાકી રહેલો એક આનો લેવાનું ભૂલી ગયા. ઘેર આવતા જ તમને એક આનો યાદ આવ્યો અને તેથી તમને દુઃખ થયું હતું. તો આનો ભૂલી જવાથી તમારા મનમાં દુઃખ થાય છે તેમ એક દિવસ પ્રભુ–પ્રાર્થના ભૂલી ગયા તો શું એનું દુઃખ થાય છે ! ત્યાં તો તમારા દિમાગમાં પ્રભુ–પ્રાર્થના કરતા પણ પૈસા એક આનાની કિંમત વધી જાય છે. પરંતુ સંતના હૃદયમાં પ્રભુ બિરાજેલા છે. તે એને કદી ભૂલી શકે ખરા ! સંત એ દિવસ ખાવાનું છોડી શકે છે અરે એક દિવસ જ શા માટે તપસ્વી તો મહિના અને બે–બે મહિના સુધી ભોજનને છોડી દે છે. પણ તેઓ ભજનને છોડ્યો નથી શરીર કરતાં આત્માનું મૂલ્ય વધારે છે તો એ

નિર્વિવાદ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે ભોજન કરતા ભજનનુ મૂલ્ય પણ વધુ છે, કારણ કે પહેલા ભજન છે અને પછી ભોજન છે

ગાંધીજીએ પ્રાર્થના અંગે એક બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વાત કહી છે એમણે બતાવ્યુ છે કે "હુ સસારમા વ્યભિચારી થતા બચ્યો છુ તો તે રામનામનો જ પ્રતાપ છે વાનરસેનાએ રાવણને માર્યો, હનુમાને પર્વત ઊંચકી લીધો, સીતાનુ સતીત્વ રખોપાયુ અને ભરત ચૌદ વર્ષ પર્યંત પ્રાણ ધારણ કરી શક્યો એ બધાનુ કારણ એ જ હતુ કે એમના મુખેથી 'રામ' શબ્દ જ નીકળતો હતો મારો પાસે પણ રામ શબ્દ ન હોત હુ સ્ત્રીઓને બહેન કહેવા યોગ્ય ન હોત જ્યારે-જ્યારે મુજ પર સકટો આવ્યા છે, મે રામનુ નામ લીધુ અને હુ બચી ગયો છુ તથા અનેક સકટો વખતે તો રામ નામે જ મારુ રક્ષણ કર્યુ છે"

હા, તો ગાધીજી પરમ આસ્તિક હતા એમના મનના ખૂણે ખૂણામાં હિદુ સસ્કૃતિ રમતી હતી તેથી જ પ્રત્યેક સમય એમની જીવ્હા ઉપર રામ બિરાજતા હતા એટલા માટે જ પ્રભુ-પ્રાર્થનામા એમને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. પ્રતિદિન સધ્યાટાણે પ્રાર્થના યોજાતી હતી અને પછી તેઓ પ્રવચન કરતા હતા

પ્રાર્થના એ કોઇ અધ વિશ્વાસ નથી નવા ચીલે દોડનારાઓ માટે પ્રાર્થના એક વહેમ અને ઢોગ માત્ર બની ગઇ છે તેથી જ્યારે પણ નવી પેઢી સામે પ્રાર્થનાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યારે તેઓ વહેમ બતાવી એની મશ્કરી કરે છે, પરતુ જરા અદર ડોકીને જુઓ, જેને અન્તર્દર્શન થયા છે, તેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ છે, પણ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ નથી, એને પરમાત્મા ઉપર શો વિશ્વાસ હશે વારુ ? એના માટે ધર્મ, કર્મ, આત્મા અને પરમાત્મા બધુ જ વહેમ માત્ર જ બની જશે પરતુ જેને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો છે, એકાતની શાત ક્ષણોમા જેણે આત્માનુ સગીત શ્રવણ કર્યુ છે, એના માટે આત્માનુ સગીત-પ્રાર્થના-એટલી જ સત્ય છે જેટલુ કે હરવુ-ફરવુ, ખાવુ અને પીવુ

પ્રાર્થના તો સતજીવનનુ અમૃત છે પ્રભુ-પ્રાર્થના એવી જ રીતે વગર દગાની વસ્તુ છે જેવુ કે અમૃત સ્વપ્નમા કોઈ દેવે પ્રસન્ન થઈને તમને અમૃતનો ઘડો દીધો અને પેલા દેનાર પર તમને વિશ્વાસ છે, વળી અમૃત ઉપર પણ વિશ્વાસ છે તો તમે એને સપ્રસન્ન બની પીજશો અમૃત જો કે વગર દગાની વસ્તુ છે પરતુ દેનારની બૂરી ભાવનાથી અથવા પીવાના

પરિમાણની માહિતીના અભાવે એ પણ કદીક નુકસાન પહોંચાડી શકે છે પરંતુ પ્રભુપ્રાર્થના તો એ અમૃત છે જ્યાં–જેમાં દગાબાજીની સંભાવના કદી દેખાતી જ નથી.

પ્રાર્થના કહેવાની નથી, કરવાની વસ્તુ છે. એનો આનંદ શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય તેમ નથી. આનંદનો મધુર અનુભવ તો એ જ હૃદયને થઈ શકે છે જે પ્રાર્થનાના સંગીતથી રંગાયેલો છે.

સંધ્યાવેળાએ ગાય ચરીને ઘર ભણી પાછી ફરે ત્યારે એનું વાછરડું માની રાહે ઉત્સુકતાપૂર્વક દ્વાર ભણી નજર નાખે છે. પોતાની જનનીને આંગણું આવતી જોઈએ ચારેય પગે ઊછળી–ઊછળીને નાચવા લાગે છે અને હર્ષ–આનંદ વ્યક્ત કરે છે. પણ દોરડા વડે એ હજુ બંધાયેલું છે. માલિક જ્યારે એને દોરડાના બંધનમાંથી મુક્ત કરે છે ત્યારની એની પ્રેમ વિહ્વળતા તમે કદી જુઓ તો ખરા! પૂરા વેગથી એ માતા તરફ દોડશે અને જ્યારે એ સ્તન–પાન કરે છે તે વખતનો એનો દુગ્ધપાનનો પરમ આનંદ શું પાસે ઊભેલો ગોવાળ–ભરવાડ માણી શકશે ખરો? ના, નહીં. પેલા સ્તનને પણ કેટલો આનંદ નહીં આવે કે જ્યાંથી પેલા વાછરડા માટે અમૃતધારા વહી રહી છે. એ પરમ આનંદ માટે તો પેલા વાછરડાના હૃદયને જ પૂછો ને! તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાનો આનંદ ન તો શબ્દોમાં સમાય તેમ છે. તેમ ન એ પ્રાર્થનાના કોઈ પુસ્તકમાં છે કે ન એ એના સંગીતમાં જ છે. એની અનુભૂતિ તો ફક્ત કોઈ ભક્ત હૃદય જ કરી શકે છે.

હા, એક વાત પણ છે. મીઠાઈનો આનંદ સૌ કોઈ લઈ શકે છે પરંતુ પુસ્તકનો આનંદ ફક્ત શિક્ષિતો અને રસિકો જ લઈ શકે છે. તેમ પ્રાર્થનાનો આનંદ પણ ફક્ત પ્રાર્થના કરનારાઓ જ લઈ શકે છે. બીજા તો માત્ર દર્શક જ રહી જાય છે. આનંદની લહેરો એમના હૃદયને સ્પર્શી શકતી નથી. તેમ ન શબ્દો દ્વારા કહેવાયેલું વક્તવ્ય પણ એમને આ આનંદની અનુભૂતિ કરાવી શકે છે.

એટલા જ માટે વિશ્વના પ્રત્યેક ધર્મમાં પ્રાર્થનાને મહત્ત્વ અપાયું છે. જો કે સિદ્ધાન્તોમાં ધર્મ ધર્મ વચ્ચે ઘણો મતભેદ પ્રવર્તે છે, છતાંય પ્રભુ–પ્રાર્થનાના સંબંધે તો લગભગ બધા ધર્મોમાં એક મત રહ્યો છે. હિંદુ ધર્મ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ દર્શાવતાં કહે છે: "राम से अधिक राम कर नामा" અર્થાત્ રામ કરતાં પણ રામ નામમાં વધુ શક્તિ છે. મુસ્લિમ ધર્મ અને હિંદુ ધર્મ વચ્ચે ન કે ઊંડી ખાઈ જેટલો તફાવત છે અને બિલકુલ વિપરીત સિદ્ધાંતો

પથિક છે, તેમ છતા પણ પ્રભુ–પ્રાર્થના અ ગે એમનામા એકમત જોવા મળશે

એમની નમાજ પણ એક પ્રકારની પ્રાર્થના જ છે જો કે એમની ભાષા ફારસી છે, ઉપરાંત એના ઉપર મુસ્લિમ સ સ્કૃતિનો પ્રભાવ છે, તો પણ શબ્દ અને શૈલી–ભેદને એક બાજુ રાખી તમે એમા ઊ ડા ઊતરશો તો ત્યાં પણ તમને ઈશ્વર પ્રત્યે ઊભરાતો અનુરાગ જ દેખાશે

ખ્રિસ્તી ધર્મ કે જેનો વધુ પડતો વિકાસ પશ્ચિમના દેશોમાં થયો છે, તેમા પણ પ્રાર્થનાને સ્થાન અપાયુ જ છે તમે જોતા હશો કે રવિવારના દિવસે ઇસુ ખ્રિસ્તને માનનાર બાળક દેવળમા શાત–શબ્દહીન પ્રાર્થનામાં તલ્લીન ઊભેલુ દેખાશે જૈન દર્શન જો કે આત્મામા જ પરમાત્માની સત્તા સ્વીકારીને ચાલે છે, ઈશ્વરને સૃષ્ટિના નિર્માતા રૂપે એ સ્વીકાર કરતા નથી છતાય કર્તા નહી પણ પ્રેરણા દેનારને રૂપે જૈન દર્શને ઈશ્વરની ઉપાસના કરી છે અને તેથી જ ચોવીસી સ્તવન અને સ્તવન–સ્તુતિ રૂપે અરિહ ત તથા સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના માટે એ વિધાન કરે છે

અત્યાર સુધી આપણે જીવન અને ધર્મના વિવિધ ક્ષેત્રોમા પ્રાર્થનાના પ્રસાર વિષે વિચાર કર્યો હવે આપણે એ વિચારીશુ કે પ્રાર્થના શુ છે અને એ શા માટે કરવી જોઈએ ?

પ્રાર્થના શું છે?

પ્રાર્થનાનુ બીજુ નામ છે અહ કારરહિત પ્રયત્ન અર્થાત્ અસત્યથી સત્ય ભણી જવા માટે નિરહકારી પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાર્થના છે પ્રાર્થના અન્ત કરણનુ પરિમાર્જન, સ્ફૂર્તિ અને બળ છે પ્રાર્થનામા પ્રયત્નવાદ અને દૈવવાદનો સમન્વય છે દૈવવાદમા પુરુષાર્થને સ્થાન નથી એટલે તે પાંગળો છે, જ્યારે બીજી બાજુ પ્રયત્નવાદમા પુરુષાર્થનુ તેજ છે છતા નિરહકાર વૃત્તિ રહેતી નથી એટલે ત્યા ગર્વ આવી જાય છે એટલે બન્ને ગ્રહણ કરી શકાય નહી પરતુ બન્નેને છોડી પણ શકાય તેમ નથી, પુરુષાર્થના દૈવવાદ (ભાગ્યવાદ)ના અભાવે જીવી શકતો નથી તો પુરુષાર્થના અભાવમા તે જડ બની જશે જીવનની ગાડી પ્રયત્નવાદ અને ભાગ્યવાદના પાટા ઉપર જ દોડશે મનુષ્ય દૈવવાદ ભાગ્યવાદમા એક નમ્રતા છે જે આપણને વિનયશીલ બનાવે છે. પ્રયત્નવાદમાં પરાક્રમ છે જે આપણને ગતિ દે છે અને પ્રાર્થના બન્નેને જોડવાનો એક સેતુ–પૂલ છે.

પ્રાર્થનાથી થતા લાભ

હવે પ્રાર્થનાથી થતા લાભો વિષે વિચારીએ. પીપળ નાની હોય છે એનું મૂલ્ય પણ બહુ અલ્પ છે પરંતુ એ નાની પીપળને ખરળમાં ચોસઠ પ્રહર સાથે ઘૂંટશો તો એનો ગુણ પણ વધી જશે અને સાથે-સાથે એનું મૂલ્ય પણ વધી જશે. તેવી જ રીતે પ્રભુપ્રાર્થનાનો શબ્દ જો આપણા આત્મામાં રમે છે પ્રાર્થનાના સુમધુર સંગીતધ્વનિથી જેનું હૃદય ગુંજી ઊઠ્યું છે તે શબ્દનું રટણ આત્માની પવિત્રતામાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે જેવી રીતે ધમણી અગ્નિ પરની રાખને દૂર કરી એને વધુ પ્રદીપ્ત કરે છે તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ જીવનના અજ્ઞાન અને મોહની રાખને દૂર કરી એની ચમકમાં સો ગણી વૃદ્ધિ કરે છે

ઘરમાં રાતના અંધારું હોય ત્યારે ઉંદરડાની રમઝટ ચાલુ થઈ જાય છે સૂનારની ઊંઘ હરામ કરી નાખે છે તમે એનાથી મુક્તિ પામવા માગો છો અને એક નાનો એવો દીવડો ચેતાવીને ઘરમાં મૂકી દો છો તો બધાં ઉંદરડાં પ્રાણ બચાવી નાસી જશે. એવી જ રીતે જ્યાં સુધી પ્રભુનો દીવડો જીવનમાં પ્રકાશિત બનતો નથી ત્યાં સુધી વાસનાની દોડદોડ (રમઝટ) ચાલુ રહેશે અને તે તમારા મનની શાંતિને હરામ કરતા રહેશે. તેથી તમે મનના ખૂણામાં પણ પ્રભુના નામનો દીવડો ચેતાવી દો છો તો કષાય અને વાસના રૂપી ઉંદરડાં નાસી જ જશે.

વડલાનું બીજ જો કે રાઈના દાણા કરતાં પણ નાનું હોય છે પણ તે અલ્પ બીજ ઉપર માટી ઓઢી થઈ જાય છે અને એને પાણીનું સિંચન મળે છે તો એ જ નાનું બીજ એક દિવસ વિશાળ વડલાનું રૂપ ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે પ્રભુના નામનું બીજ જો તમારી હૃદયભૂમિમાં વાવ્યું છે અને એના ઉપર નિરહંકારરૂપી માટી નાખી પ્રેમરૂપી પાણીથી એનું સિંચન કરો છો તો તમારા જીવનમાં એક દિવસે ખરેખર ઈશ્વરીયતા પ્રગટશે. તમારા મનમાં રગ-રગમાં ઈશ્વરપણાનો શાંત શુભ પ્રકાશ પ્રસરી જશે. તમે પોતે તમારામાં એક વિશિષ્ટ જ્યોતિનું દર્શન કરશો. રૂપકની ભાષા છોડી સાદી ભાષામાં કહું તો તમે પોતે ઈશ્વરરૂપ બની જશો. હું તો તમો સર્વેમાં ઈશ્વરનો પડછાયો જોઉં છું જો કે આજે ભલે એ સુષુપ્તરૂપે હોય પરંતુ એનું અસ્તિત્વ તમારામાં જરૂર છે. હવે ફક્ત જરૂર છે એને જાગૃત કરવાની.

તે જેવી રીતે અક્ષર પ્રાઈ આપાને તમે શીખો છો ત્યારે એના શબ્દો

ગોખી-ગોખીને પણ તમે એક દિવસ એ ભાષા ઉપર સારો એવો કાબૂ મેળવી લો છો તેવી જ રીતે પ્રભુસ્મરણ કરતા-કરતાં તમે તમારામા છુપાયેલી એ ઇશ્વરીય જ્યોતિને જગવી શકશો એક કવિએ કહ્યુ છે.

आतम परमातम पद पावे,
जो परमातमसे लयको लगावे, सुनके शब्द कीट भृन्गीको,
निज तन मन की सुध विसरावे।
देखहु प्रगट ध्यान की महिमा,
सो ही कीट भृन्गी हुई जावे ॥

આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે એમને જૈન સસારમા યોગી આનદઘનજીના નામથી પણ ઓળખે છે એમણે સમાજ અને સપ્રદાયની રૂઢી પર પરાઓને તોડી એકાન્ત વનમા સાધના કરી હતી એમણે કેટલાય વર્ષો આત્મ-સાધના પાછળ વીતાવ્યા હતા તેથી જ એમના પદ્યોમા સાધનાનો રસ નીચોવાઈ આવે છે અને સાધક આત્માભિમુખ બની જાય છે તેઓ ફરમાવે છે કે સાધક અગર સાચી અને ખરી તન્મયતાપૂર્વક પરમાત્માની સાથે ભળી જાય છે તો એક દિવસ તે પોતે જ પરમાત્મ-દશા પ્રાપ્ત કરી લે છે કેટલાક દર્શનો એ તથ્ય માનવા ઈન્કાર કરે છે કે કોઈ પણ આત્મા પરમાત્મા થવાની ક્ષમતા-સામર્થ્ય રાખતો નથી, ભલેને તે ચાહે તેટલા વ્રતો ઉપવાસાદિ અનુષ્ઠાન કરે જ્યારે જૈન દર્શન પ્રમાણે તો ભક્તમા ભગવાન બનવાની ક્ષમતા છે. આત્મા જ પરમાત્મા છે એવો દિવ્ય સદેશ એણે વિશ્વને આપ્યો છે

જૈન દર્શનની એ જ વાતમા સૂર પૂરાવતા આધ્યાત્મિક કવિ આનદઘનજી કહે છે

आतम परमातम पद पावे, जो परमातमसे लय को लगावे

'**अप्पा सो परमप्पा**' નો નાદ આ સ્વરોમા સભળાય છે કવિ એના માટે સુદર રૂપક આપે છે ભમરીના શરીરમા જ્યારે ગરમી પેદા થાય છે ત્યારે એ ભીની માટીથી પોતાનુ ઘર બનાવે છે અને સાથે જ એક કીટક-કીડો લાવી એની સામે ભૂ-નો શબ્દ ગૂજવે છે અને એ ભમરીના શબ્દથી પેલો પેટ ઘસીને ચાલનાર કીડો ૧૭ દિવસમા આકાશમા ઊડતી ભમરી બની જાય છે આ શબ્દશક્તિનો પ્રભાવ છે

આ એક કવિએ પ્રસિદ્ધ કરેલી કહેવત છે પણ એમા એક સૈદ્ધાતિક ભેદ એ આવે છે કે એક એકેન્દ્રિય જીવ ચતુરેન્દ્રિય કેવી રીતે બની શકે?

કારણ તો એ છે કે ભમરી જ્યારે ઇંડાં મૂકે છે ત્યારે તેની સુરક્ષા માટે અને એમના ખોરાક માટે એ કીડો લઈ આવે છે. આમ સત્તર દિવસ સુધી ધ્યાનિ સેવ્યા બાદ ઇંડું ફૂટી જાય છે. એમાંથી ભમરો નીકળે છે અને ઊડી જાય છે. પણ અહીં કવિ યોગી આનંદઘનજીએ કઈ દૃષ્ટિએ આ રૂપક મૂક્યું છે તે આજે સમજી શકાય તેમ નથી. તો પણ કવિજીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ બતાવવાનો છે કે પ્રાર્થના વડે આત્મા પરમાત્મા બની શકે છે. દહીંના મંથનથી જેમ માખણ મેળવાય છે તેમ પ્રભુ નામના મંથનથી આત્મા ઈશ્વરીય જ્યોતિ મેળવે છે.

પ્રભુ નામ તો મેઘ છે જે પાપના પ્રખર તાપને શાંત કરે છે. જેઠ માસના પ્રખર તાપમાં જ્યારે ધરતી અને આકાશ તપવા લાગે છે, સૂર્ય જ્યારે આગના ગોળા વરસાવી રહ્યો હોય છે ત્યારે આરસ પથ્થરના મહેલો પણ તપી ઊઠે છે. ત્યારે માનવ શીત ઠંડક માગતું હોય છે. અષાઢી ગગનમાં જ્યારે શ્યામવર્ણી વાદળાં ઊભરાય છે અને રૂમઝૂમ વરસાદ પડે છે ત્યારે તાપ શમે છે. પૃથ્વી પણ શાંત બને છે, તેમ આકાશ પણ શાંત બને છે. બફારો ને ઉકળાટ આપતા મહેલો પણ હવે તો ગમવા લાગે છે. બસ, આવી જ શક્તિ પ્રભુના નામમાં પણ છે. જ્યારે મનરૂમાં કષાયની જ્વાળા જાગી રહી હોય છે, વાસનાનાં તોફાન જાગ્યાં હોય છે તે વેળાએ પ્રભુનું નામ મેઘનું કામ કરે છે અને કષાયોની જ્વાળા શાંત બને છે. વાસનાનાં તોફાન શમી જાય છે.

સાચે જ પ્રભુનું નામ અશાંત મન માટે પ્રશાંત મેઘ છે. અશાંત સાગર માટે વહાણ પણ છે. ભક્ત માટે તે તેટલો જ પ્રિય છે. જેટલું કે ડૂબતા વહાણમાંના માણસો માટે નાની એવી નૌકા. જ્યારે ચારે બાજુ અસીમ જલ-રાશિ' પાણી જ પાણી) દેખાય અને કિનારો શોધની આંખો લહેરોની સાથે અથડાઈને પાછી ફરે અને જીવન-સાથી વહાણ પણ દગો દેવા લાગે છે તેવા સમયે અગર એક નાની એવી નૌકા પણ મળી જાય તો એથી મનુષ્યને એટલી પ્રસન્નતા થશે કે જાણે ડૂબતા પ્રાણ પાછા આવ્યાં. તેવી જ રીતે સંસારના અસીમ સાગરમાં દુઃખ અને અશાંતિની કડી અગ્નિમાં જ્યારે તમારો આત્મા ગોથાં ખાતો હોય ત્યારે તમે પ્રભુ નામની નૌકામાં સવાર થઈ જશો તો એ તમને કિનારે પહોંચાડશે-પાર ઉતારશે.

શબ્દ-શક્તિ

પ્રાર્થનાના ઊંડાણમાં ઊતરશો તો ત્યાં તમને શબ્દ-શક્તિનું કાર્ય

તત્ત્વ કામ કરતું દેખાશે શબ્દમા પણ ઘણી મોટી શક્તિ છે–તાકાત છે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે સભાળતા જ તમારા મનમા પ્રસન્નતા સચારિત થશે કેટલાક શબ્દો એવા છે જે હૃદયની પ્રસન્નતાને હરી લે છે તમે કોઈને ઘેર ગયા. એણે ખૂબ સ્નેહની સાથે તમને દૂધ પાયુ દૂધ પણ જેવુ–તેવું નહી, સ્વાદિષ્ટ હતુ બદામ કેસરવાળુ હતુ તમે ખૂબ આનદથી બે પ્યાલા ગટગટાવી ગયા પણ દૂધ પીને જેવા તમે બહાર નીકળ્યા ત્યારે જ દોડતો–હાફતો તમારો મિત્ર આવી જાય છે કઈક ગભરાતા અવાજે એ તમને કહે છે " અરે, તમે જે દૂધ પીધુ એમા તો થોડુક ઝેર ભળેલુ હતુ " બસ, થઈ રહ્યુ ઝેર શબ્દ કાન સાથે અથડાતા જ તમારા મનમા ઉછળકૂદ મચી જાય છે ક્યા તમે દૂધનો સ્વાદ લઈ આનદથી નીકળી રહ્યા હતા અને હવે તો તમારા મનની બધી પ્રસન્નતા છૂમતર થઈ ગઈ આ શબ્દની જ તો શક્તિ છે

એક માતા અહી બેઠી છે શાત મનથી એ પ્રભુ પ્રાર્થનામા લીન છે. અચાનક કોઈએ આવી એને કહ્યુ કે તમારુ બાળક કૂવામા પડી ગયુ બસ આટલુ સાભળતા જ એ માતાના દિલમા તોફાન જાગી ઊઠશે સર્વ પ્રસન્નતા ગૂમ થઈ જશે પ્રભુ પ્રાર્થનાના શબ્દો હોઠો પર જ રહી જશે અને એ રડી પડશે " અરે, મારો બેટો ક્યા ગયો " એક શબ્દે જ એના મનની સારીયે શાતિનો ભગ કરી દીધો બીજી જ ક્ષણે બીજો કોઈ આવી એને કહે છે કે કૂવામા જે બાળક પડ્યુ હતુ એ તમારુ નહિ પણ કોઈ હરિજનનુ હતુ આ સાભળતા જ એના મનની વ્યાકુળતા સમાપ્ત થઈ જશે એનુ મન શાત બનશે એક શબ્દે એની શાતિ હરી લીધી, જ્યારે બીજા શબ્દે એને પાછી વાળી દીધી

રામ શબ્દ પદર કરોડ હિદુઓ માટે પ્રિય છે શ્રીકૃષ્ણ અને બુદ્ધનું નામ લેતા જ ભારતવાસીઓના મનમા શ્રદ્ધા જાગી ઊઠશે ભગવાન મહાવીરનુ નામ લાખો જૈનોના હૃદયોને હલાવી દે છે પરતુ મુસ્લિમ ધર્મમા વિશ્વાસ ધરાવનાર માટે આ શબ્દોની કોઈ જ કિંમત નથી એમની સામે અલ્લાહ અથવા પેગબર–મોહમ્મદને યાદ કરશો તો તેઓ શ્રદ્ધા સાથે નમી પડશે. તેવી જ રીતે ઈસુને માનનરા કરોડો ખ્રિસ્તીઓ ઈસુનુ નામ સાભળતા જ તરગિત બની જશે આ બધુ શુ છે ? કહેવુ જ જોઈએ કે શબ્દની શક્તિ છે

શબ્દ હસાવી પણ શકે છે અને રોવડાવી પણ શકે છે. કોઈએ તમારી સ્તુતિભર્યા બે શબ્દો કહ્યા તો તમારું મોં ગુલાબના ફૂલની જેમ ખીલી ઊઠશે. પણ કોઈ અપમાનભર્યો શબ્દ કહેશે કે જેમાં તમારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ઘૃણા ભરી છે તો તેથી તમારી મુખાકૃતિ ગંભીર બની જશે.

રણ મેદાનમાં જ્યારે યુદ્ધની ભેરીઓ ગૂંજી ઊઠે છે ત્યારે વીરોના મનમાં વીરતાની ભાવના જાગી ઊઠે છે. ભેરી વાજીંત્રોમાં પણ એક શબ્દ જ તો કામ કરી રહ્યો છે. વાજીંત્રોમાં પણ ભેદ હોય છે. લગ્નના પ્રસંગે પણ શરણાઈઓ વિ. વાજીંત્રો વગાડાય છે. સો વર્ષના વૃદ્ધકાય કોઈ શેઠ ફાની દુનિયાથી વિદાય લે છે ત્યારે પણ વાજીંત્ર બજે છે. આ બંને પ્રકારમાં કાંઈ ભિન્ન ભેદ જણાય છે? હા, ઘણો મોટો તફાવત દેખાય છે. પહેલા પ્રસંગે વગડાતાં વાજીંત્રોનો ધ્વનિ તમારા હૃદયમાં આનંદ ભરી દેશે. જ્યારે બીજા પણ પ્રસંગનો ધ્વનિ તમારામાં ગમગીની પ્રસરાવશે. તમારા ખિસ્સામાંથી એક રોકડ રૂપિયો પડી જશે તો એનો રણકારો તમારા હૃદયમાં ગલીપચી ઊભી કરશે. જ્યારે વરસાદની પ્રથમ રમઝટ અને તોફાનમાં પાડોશમાંની કોઈ કાચી ભીંત ભૂમિગત થશે અને ત્યારે જે શબ્દ તમને સંભળાશે એમાં તમને મધુરતા નહીં લાગે જેટલી તમે પેલા રૂપિયાના રણકારમાં અનુભવી હતી.

સંગીતમાં પણ એક શબ્દ-શક્તિ રહેલી છે. કુશળ સંગીતજ્ઞ વીણાના તાર ઉપર જ્યારે સુરીલી અને ભવ્ય તાન વહેતી મૂકે છે ત્યારે શ્રોતાજનોના હૃદયો ડોલી ઊઠે છે. સંગીતમાં હૃદયને આકર્ષિત કરવાની ઘણી મોટી તાકાત—શક્તિ છે. તેથી જ એને જીવતો જાદુ કહેવાય છે. મધ્યયુગનો સંગીતકાર જ્યારે મેઘ રાગનો આલાપ કરતો ત્યારે વાદળોમાંથી છાંટા વરસી જતા. ભારતના પ્રસિદ્ધ સંગીતજ્ઞ તાનસેનની તાન તો પ્રખ્યાત છે. એવું કહેવાય છે કે તેલ અને વાટથી યુક્ત ઓલવાયેલા દીવડાની હારમાળા સજી જ્યારે એ દીપક-રાગની તાન છેડતો ત્યારે પેલા ઓલવાયેલા દીવડા જગી જતા.

એમ સંગીત હૃદયની ભૂમિને હળવું બનાવી દે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી. સંગીત વડે ક્રૂર પશુઓની હિંસક વૃત્તિમાં પણ પરિવર્તન આણી શકાય છે તો માનવ હૃદય એથી હર્ષોન્વિત બની જાય એમાં તે શું આશ્ચર્ય છે વારુ! અને પશ્ચિમના દેશોમાં તો સંગીત વડે કેટલાક રોગો પણ મટાડવામાં આવે છે.

ઇટાલી દેશની વાત છે. તેરમા શતકમાં ત્યાં એક વિચિત્ર રોગ ફેલાયો હતો. એને નાચ-રોગ કહેતા હતા. શરીર ઉપર જ્યારે એ રોગનું આક્રમણ

થતુ ત્યારે સૂતેલો આદમી પણ મધમાખીના ડખની પીડા અનુભવતો અને પછી તરત ઊઠીને બહાર આવી નાચવા લાગતો આવા કટલાક રોગીઓને તો વસ્ત્રોનુ પણ ભાન રહેતુ નહીં કેટલાક લોકો તો બહાર આવી વસ્ત્રો ફેંકી દેતા અને અશ્લીલ શબ્દો બકવા લાગતા અને જ્યારે વધુ પડતી બેચેની જણાય કે ગામડી ડુક્કરની જેમ ગદા સ્થાનોમા આળોટવા લાગતા પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે ઈટાલીના ડૉકટરો પાસે આ રોગ માટે કોઈ દવા નહોતી—કોઇ ઈલાજ નહોતો સૌ હેરાન હતા. એમને રોગનુ મૂળ જ સમજમા આવતુ નહી તો પછી એનો ઉપચાર તો શે શોધી શકાય? ત્રીસ—વર્ષ સુધી આ રોગ ચાલતો રહ્યો એક વખત ડૉકટર ફાર્ડિનાન્સ પાસે એક કેસ આવ્યો તે વખતે તેઓ વીણા—વાદન કરી રહ્યા હતા સગીતનો મધુર ધ્વનિ પેલા આવનાર રોગીના કાનોમા પડયો એની આશ્ચર્યજનક અસર એના શરીર પર થઈ ધીમે ધીમે મધમાખીના ડખ જેવી પીડા ઓછી થવા લાગી અને એનો બેચેનીભર્યો નાચ પણ ઓછો થવા લાગ્યો થોડીક ક્ષણોમાં તો એ તદ્દન સ્વસ્થ બની ગયો ત્યાર પછી તો ડૉકટરે કેટલાય રોગીઓ ઉપર સગીતનો પ્રયોગ કર્યો અને એમા એમને સફળતા મળી એમની આ સફળતા સારાયે ઈટાલીમા સ્તુતિ—પાત્ર બની અન્ય ડૉકટરોએ પણ સગીતના પ્રયોગ કર્યા અને તેઓ પણ એમા આશ્ચર્યજનક સફળ થયા પછી તો સગીત જ એ નાચરોગનો ઉપચાર—ઔષધ બની ગયુ આવી જ રીતે એ નાચ—રોગ ઉપર કાબૂ મેળવી શકાયો

સગીતની સ્વર—લહેરોથી હૃદય આનદ અનુભવે છે, પ્રાર્થનામા શબ્દ અને સગીતનો જ સુમેળ છે પરતુ પ્રાર્થનાની જન્મભૂમિ કઠ નહી, હૃદય છે કઠ વડે ફક્ત સગીતના સ્વરો ફૂટે છે પણ એમા હૃદયને ડોલાવી દેનાર શક્તિ તો ત્યારે પેદા થાય છે કે જ્યારે એની સાથે હૃદય એકતાર—એકયોગ બની જાય પ્રાર્થના પરથી હૃદય જ્યારે ઉઠી જાય છે ત્યારે તે નિષ્પ્રાણ બની જાય છે અને મનુષ્ય—શરીરમાથી હૃદય જ નીકળી જાય તો પછી શુ બાકી રહેશે? એની જીવન—યાત્રા બે ડગલા પણ આગળ વધી શકશે નહી

પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા પગની આવશ્યકતા નથી કારણ કે કેટલાક લૂલા [પગુ] મનુષ્યો પણ આત્મા—કલ્યાણ સાધી ગયા છે પ્રાર્થના માટે હાથ પણ કાંઈ જરૂરી નથી પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા જીભની પણ જરૂરત નથી મૂગો માનવી પણ આત્મ—સાધનાના ક્ષેત્રમા આગળ વધી શકે છે પ્રાર્થનાના ક્ષેત્રમા આંખોની પણ અનિવાર્યતા નથી ભારતના ભકત કવિ સૂરદાસ પોતાની પાસે આંખોનો

પ્રકાશ ન હોવા છતાં પણ ભક્તિના ક્ષેત્રે અમર થઈ ગયા છે એ ક્ષેત્રમાં તો ફક્ત નાનું એવું દિલ જોઈએ હૃદય અગર પ્રેમથી પરિપૂર્ણ છે અને તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તે પ્રકાશની રેખા બની જશે.

સમયને સજીવ બનાવવા માટે તમે પ્રાર્થના જરૂર કરો સમય નષ્ટ કરવા માટે નહિ કેટલીક વખતે માણસ એવું વિચારે છે કે ચાલો અત્યારે ફુરસદ છે પ્રાર્થના કરી લઈએ. એ સાચું છે કે તમે કામવાળા છો પણ પ્રાર્થના પણ કોઈ કામની વસ્તુ નથી શું ? તમે શું એના માટે નકામો સમય વીતાવો છો ? કોઈ અતિથિને જેમ એઠું ફળ આપી શકાતું નથી તેવી જ રીતે પ્રાર્થનામાં ફુરસદનો વખત પણ આપી શકાય નહિ તમારા હૃદયમાં પ્રાર્થના પ્રત્યે મધુરતા પેદા થવી જોઈએ પ્રાર્થનાના પ્રત્યેક શબ્દથી હૃદયમાં આનંદ ઊભરાવવો જોઈએ પ્રાર્થનાના પદમાં મનને જોડી દેવું જોઈએ. એમાં જો મનને ન જોડ્યું તો એ પ્રાર્થના દ્રવ્ય-પ્રાર્થના ગણાશે જેનું જીવનમાં કોઈ મૂલ્ય નથી.

ભોજન અને ભજન બન્નેનો સંબંધ જીભ સાથે છે કેમકે ભોજનનો સ્વાદ જીભ જ લઈ શકે છે અને ભજનની મધુરતા પણ જીભથી જ મેળવી શકાય છે પરંતુ ફક્ત જીભ ન તો પૂરો ભોજનનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ ન ભજનનો રસ. જ્યાં સુધી એમાં મનનો સંયોગ નહિ થાય ત્યાં સુધી આનંદ અનુભવાતો નથી કારણ કે એનો સંબંધ જીભ અને મનની સાથે છે. તેવી જ રીતે પ્રાર્થના પણ જીભ અને મનથી થવી જોઈએ એન્જીન અને ડબ્બા જુદા-જુદા થઈ જાય તો ગાડી નક્કી સ્થાને પહોંચી શકતી નથી. તેવી જ રીતે મન અને વચન બન્ને અગર જુદા-જુદા રહે છે તો પ્રાર્થના ફળ દેનાર બની શકતી નથી. એની સફળતા તો મન અને વચન બન્નેના સમન્વયમાં વસે છે

ફક્ત નામ લેવા માત્રથી એક વ્યક્તિનો ભૂતપૂર્વ ઇતિહાસ આખો સામે તરી આવે છે માતાનું નામ લેતાં જ મમતા કરુણા અને સેવાનું ચિત્ર સામે આવી જાય છે કસાઈનું નામ લેતાં જ છરી ચાકુ અને લોહીલોહીના બધાનું દૃશ્ય ગમગીનીભર્યું દૃશ્ય નજર સામે આવી ઊભું થઈ જાય છે તેવી જ રીતે સંતનું નામ લેવામાં આવશે તો એની અહિંસા દયા ક્ષમાનું ચિત્ર સાકાર બની આવશે. અને વીતરાગ દેવાનું નામ લેવાથી વીતરાગતા આવી જાય છે વીતરાગ દેવની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ એમની પવિત્રતા અનંત જ્ઞાન વગેરે બધા જ આપણી સ્મૃતિમાં આવી જાય છે વીતરાગપણું ધરાવતું એક માનસ-ચિત્ર જેવું ખડું થઈ આવે છે

ભગવાન મહાવીરનુ નામ લેતા જ એમના જીવનનો સમગ્ર ઈતિહાસ ચમકી ઊઠે છે એમની બાર બાર વર્ષ સુધીની કઠોર સાધના! અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ અને પરિષહોની વચ્ચે પણ એમનુ અડિગ વ્યક્તિત્વ નજર સમક્ષ આવી અ કાઈ જાય છે એ વિરાટ વ્યક્તિત્વ આપણા જીવનની દુર્બળતાઓને સબળતામા પલટાવે છે મુશ્કેલીઓથી ભરેલી ઘડીઓમા જ્યારે આપણે સાહસ અને ધૈર્ય હારી બેસીએ છીએ, ત્યારે ભવિષ્ય ફકત અ ધકાર-મય જ દેખાય છે જીવનની એ અ ધારી રાતમા એમનુ પ્રકાશવ ત જીવન આપણી સામે પ્રકાશના કિરણો પાથરી જાય છે એ પ્રકાશપુ જથી આપણે પ્રેરણા મેળવતા રહીએ, વાવાઝોડા અને તોફાનો વચ્ચે દઢતાપૂર્વક પગલુ ભરતા થઈએ એ જ પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ છે.

આજે પણ ઘણા લોકો પ્રાર્થના કરે છે પર તુ તેઓ કહેતા હોય છે કે અમને પ્રાર્થનાનો આન દ આવતો નથી માળાના મણકા ગણતાં અને પ્રાર્થના કરતા વર્ષો વીતી ગયા પણ પ્રાર્થનાનો આન દ મળ્યો નહી પણ એનુ ય ક ઈક કારણ હશે એ કહેવુ ખોટુ જ ઠરશે કે એનો આન દ પર-લોકમાં મળશે એ તો એના જેવુ થયુ કે રોટલા અહી ખાવા અને ભૂખ મટશે પરલોકમાં રોટલા ખાધા પણ ભૂખ શમી નહી એમ કહેનાર માટે કહેવુ પડશે કે તમે રોટલા ખાધા જ નથી અથવા તો ખાવાની રીત જાણી નથી તેવી રીતે પ્રાર્થનાનો આન દ આવતો નથી તો સમજવુ જોઈએ કે તમે કા તો પ્રાર્થના કરી નથી અથવા તો પ્રાર્થનાની રીત જ જાણી નથી.

પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ્ય

એક વિચારકે કહ્યુ છે કે પ્રાર્થના–મ દિરમા પરમાત્મભાવ સિવાય અન્ય કોઈ વસ્તુ માગવી એ ભૂલ છે ઇશ્વર પાસેથી તે ઐશ્વર્ય શુ માગવુ! માગવુ જ હોય તો ઈશ્વરત્વ માગો વીતરાગના આગણે પહોચીને પણ મનમાં જો રાગની ઇચ્છા રહી ગઈ તો તમે વીતરાગ–મ દિરમા પ્રવેશ કરવાના સાચા અધિકારી જ નથી કેટલાક લોકોએ પ્રાર્થનાને લાચ રૂસ્વતનુ રૂપ આપી દીધુ છે તેઓ વિચારે છે જીવનમા ચાહે તેટલા પાપ થાય પણ સ ધ્યા વખતે પ્રભુ પાસે ક્ષમા માગી લ્યો એટલે બસ બધુ માફ પ્રભુ તો અન ત કરુણાશીલ છે એના હૃદયમા ભક્તો પ્રત્યે અસીમ સ્નેહ–સાગર વહે છે. એટલે તે તમને ક્ષમા કરી દેશે પાપ કરીને એના ફળથી બચવાની પ્રાર્થના કરવી એના જેવુ છે કે કલકત્તા મેલમા બેસી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે ભગવાન્ મને મદ્રાસ પહોચાડી દે અરે ભાઈ, મદ્રાસ જવુ

હતુ તો કસાઈના બેશમાં બેઠો જ શા માટે? તેમ પાપના ફળથી બચવુ હોય તો પાપથી બચો. એક ઉર્દુ શાયરે કહ્યુ છે કે 'यदि इबादत करना है तो आदत से बचो। क्योंकि आदत और इबादत दोनों साथ नहीं रह सकती' અર્થાત્ ઇબાદત કરવી હોય તો આદતથી બચો. કારણ કે આદત અને ઇબાદત બન્ને સાથે રહી શકતાં નથી.

સ્વાર્થબુદ્ધિને લઈને કરવામાં આવેલી પ્રાર્થના પ્રાર્થના કહેવાતી નથી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જર્મની લોકો દેવળમાં જઈ ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરતા કે 'ઇંગ્લાંડ સમાપ્ત થઈ જાઓ' ત્યારે આ બાજુ ઇંગ્લાંડમાં અંગ્રેજો દેવળમાં જઈ પ્રાર્થના કરતા કે 'ભગવન્ અમારા દુશ્મન જર્મનીને સમાપ્ત કરી દે.' હવે તમે જ બતાવો ઈશ્વર કોનો પક્ષ લે? ખરેખર પ્રાર્થનાની આ રીત જ ભૂલભરેલી છે. હું તો આવી રીત–રસમને લાંચ જ કહીશ. પ્રાર્થનામાં તમે તમારા પાપોની આલોચના કરો. આલોચનાપ્રધાન પ્રાર્થના સુંદર કહી શકાય. એક કવિએ કહ્યુ છે કે

પરનિંદા અવગુણ સુણી મારુ હૈયુ હરખ્યો અપારો
સુણી જનોના ગુણ નથી કીધાં દીધાં મેં આળ હજારો નાથ,
વીર પ્રભુ હવે તારો

નિજ સ્વાર્થે તન મન ધન દીધુ પરમારથ નથી પ્યારો
દુખી જનોની કરુણા ન કીધી દીધાં મે કષ્ટ અપારો નાથ
વીર પ્રભુ હવે તારો

જે પ્રાર્થનામાં પોતાના અંતર મનને ખોલીને મૂકી દેવામાં આવે તે જ ખરી પ્રાર્થના છે. ખાસ જ પ્રાર્થના દરમ્યાન આપણી દૃષ્ટિ ભૌતિક દુઃખો તરફ જવી જોઈએ નહીં તેમ ન આપણે સંસારના ભૌતિક દુઃખ માટે પ્રભુ સામે હાથ ટેકવા જોઈએ. પરંતુ એમના જીવનનો ઉજ્જ્વળ ઇતિહાસ જોઈ એમના જીવનનાં પ્રકાશકિરણો મેળવતાં શીખવુ જોઈએ. એ જ પ્રાર્થનાનો સાચો ઉદ્દેશ છે.

પ્રાર્થના કરવાની રીત

દરેક વસ્તુને પોતાની એક રીત હોય છે અને એ રીતે કરવાથી જ એમાં સુરભિ આવે છે. સામગ્રી તો તે જ હોય છે પરંતુ રીતની ભિન્નતાને

લીધે વસ્તુમા ઘણો મોટો ફેર આવી જાય છે લોટ [આટો] અને મેદો બન્ને એક જ વસ્તુ છે અને એક જ વસ્તુના બને છે, પણ બનાવટની રીતમા ફેર પડવાથી એમાથી બનતી વસ્તુઓમા ઘણો ફેર પડી જાય છે સવત્સરીના પારણા વખતે તમે શિરો અને રાબ પીધા હશે બન્નેમા એક જ જાતની સામગ્રી રહે છે પણ એ બનાવવાની રીતમા ભિન્નતા હોય છે એટલે બન્નેના સ્વાદમા અને સમ્માનમા પણ ભિન્નતા આવે છે

તમે લગ્ન, વિવાહાદિ પણ વિધિવત્ જ કરો છો એની પાછળ કેટલા રીત-રિવાજો છે! પણ જો કોઈપણ જાતની વિધિ વિના શ્વસુર-ગૃહે (સાસરે) જઈ કન્યાને ઉપાડી લાવે તો તમે એને શું કહેશો? જો કે લગ્નનો ઉદ્દેશ્ય પણ આ જ છે, બીજાની કન્યાને વહુ બનાવી પોતાને ઘેર લઈ આવવી, પણ વગર વિધિએ આમ લઈ આવવી તે રાવણની રીત કહેવાય

પાણીનો સ્વભાવ તો ડુબાડવાનો છે પણ જો તરવાની રીત આવડતી હોય તો તેમાથી પણ પાર પહોચી શકાય છે નદી-કિનારે ઊભેલો એક માનવી સામા કાઠે જવા ઇચ્છતો હતો નદીનો પ્રવાહ વેગીલો હતો પાણી પણ ઊડુ હતું એણે પાસે ઊભેલા એક બીજા સજ્જન પાસે સામા કાઠે જવા અગે સલાહ માગી પેલા સજ્જને કહ્યુ 'હવા વડે તમે પાર પહોચી શકો છો ' પેલો માણસ વિચારવા લાગ્યો 'હવા તો ઘણી કુ કાઈ રહી છે મારા મો અને પેટમા પણ ઘણી હવા ભરી છે એટલે સામે પાર પહોચતા શી વાર લાગશે?' આમ વિચારી એ તો એકદમ નદીમા કૂદી પડ્યો પણ સામે પાર પહોચવાને બદલે એ તો વચ્ચે જ ડૂબવા લાગ્યો કાઠે ઊભેલા અન્ય લોકોએ એને ઘણી મુસ્કેલીએ બહાર કાઢી ઉગારી લીધો સામે પાર પહોચવાની સલાહ દેનારા પેલા સજ્જન પણ ત્યા આવી પહોચ્યા સામે કાઠે જવા ઇચ્છતો માણસ એને જોઈને બળો ઊઠ્યો કહેવા લાગ્યો ' ડૂબી મરવાનો સારો ઉપાય તમે મને બતાવ્યો! એ તો ઠીક થયુ કે આ લોકોએ મને ઉગારી લીધો, નહી તર તો હુ અત્યારે સ્વર્ગધામ પહોચી ગયો હોત' પેલા સજ્જને જવાબ વાળ્યો ' ભાઈ, આટલા ઉકળો નહી મે તો તમને સાચી રીત બતાવી હતી મશકમા હવા ભરી દો અને એના સહારે તમે સામે પાર તરી શકશો પણ તમે તો રીત જ જાણી નહી '

હા, તો તેવી જ રીતે પ્રાર્થના કરવાની પણ રીત હોય છે તમે એ રીતે જ કરશો તો જ તેમા મધુરતા આવશે અને જો ફક્ત દશ-પદર મિનિટ

પાઠ ગોખી ગયા તો એમાં તમારું મન પણ પરોવાશે નહીં તેમ એમાં તન્મયતા પણ આવશે નહીં. તો પછી એવી પ્રાર્થના કરવાથી તમને શો આનંદ મળશે વારુ? શબ્દ તો સ્તુતિનું શરીર છે અને ભાવ એ એનો આત્મા છે. આત્મા-શૂન્ય દેહનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે? જે દેહમાંથી આત્મા વિદાય થઈ ચૂક્યો છે એને ફરી ને તમે ચાહે તેટલો સજાવો, આભૂષણોથી લદાઈ જવા છતાં શું તેમાં તેજ આવી શકે છે? નહીં. તેવી જ રીતે પ્રાર્થનાના શબ્દ, સ્વર અને લય એ બધાં એના દેહ છે. પણ એમાં અગર ભાવ નથી તો તે અર્થશૂન્ય છે. એમાં ચેતન નહીં આવે.

એટલે પ્રાર્થના પણ અમુક પ્રકારે કરવી જોઈએ.

પ્રાર્થના કરવાની રીત એક પ્રાચીન કવિએ ઘણી જ મર્મવેધીમાં બતાવી છે કે —

> જ્યું પનિહારી કુંભ ન વિસરે નટવી વૃત્ત નિધાન,
> પલક ન વિસરે પદમણી પિઉ ભણી ચકવી ન વિસરે રે ભાન
> પરમ જિનેશ્વર મુજ હિયડે વસો પ્યારા પ્રાણ સમાન.

કવિ વિનયચંદજી કહે છે. એમના આ કાવ્યમાં આધ્યાત્મિક રસ ભરેલો છે. ધીરીએ-ધીરીએ અંતરને દ્રવિત કરતો જાદુ ભર્યો છે. તેઓ પ્રાર્થના કરવાની રીત બતાવે છે. આજે પણ નાના ગામડાંઓમાં આ રીત કાયમ છે. માતાઓ દૂર દૂર જઈ પાણી ભરી લાવે છે. પરંતુ આપણાં શહેરોની અને ખાસ કરીને મુંબઈની માતાઓ તો પુણ્યશાળી છે. તેઓ તો આ ગ્રંટથી દૂર છે. ગામડામાં રહેતી માતાઓ આજે પણ બધું જ કામ પોતે જ કરે છે. પણ દીએ દળણાં દળે છે. એટલે એમને ઘેર ડૉક્ટરો ભાગ્યે જ પહોંચે છે. કારણ કે એમના શરીરને કસરત મળે છે. સ્વાસ્થ્ય પણ સારું રહે છે.

મુંબઈ અને બીજાં શહેરોમાં દૂર-દૂરથી પાણી લાવવાનું તો દૂર છે. પણ એની સાથે રોગોએ પણ ઘર ઘાલ્યાં છે. ગલીએ-ગલીએ ડૉક્ટરો [illegible] નથી પણ દવાખાનાં [illegible] ડૉક્ટરોની ટીકા કરતો નથી [illegible] ઉપરનો વિશ્વાસ [illegible] છે ત્યારથી જ શહેરોમાં રોગોએ [illegible] કર્યો છે.

ગામડાંની માતાઓ જ્યારે કૂવા ઉપર પાણી ભરવા જાય છે ત્યારે એમના શિરે એક નહીં પણ બે-બે ઘડા હોય છે. સાથે-સાથે તેઓ

પોતાની સહેલીઓ સાથે હાસ્યવિનોદ પણ કરતી જતી હોય છે પણ એમનુ ધ્યાન કયા હોય છે, એ તમને ખબર છે? હાસ્ય-વિનોદમા નહી પણ શિરે રહેલા પેલા જળ-ભરેલા ઘડા તરફ અને પેલી નટ-કન્યા જેનુ નૃત્ય જોવા હજારો માણસો એકઠા થયા છે તે બન્ને બાજુએ બે વાસ ખોડી વચ્ચે લોહ-તાર બાધી એના ઉપર ચાલે છે, નૃત્ય કરે છે લોકો તાળીઓ પાડે છે. હજારો માણસોની નજર એના તરફ હોય છે પણ એની દૃષ્ટિ કયા હોય છે, શુ લોકો તરફ? ના, એ તો ફકત જુએ છે પેલા તારને જેના ઉપર એને નૃત્ય કરવુ છે એની તન્મયતા પેલા તારમા જ પરોવાયેલી હોય છે જેમ પાણી લાવનાર માતાની તન્મયતા શિરે રહેલા ઘડા તરફ હોય છે તેમ સાધકની તન્મયતા પ્રાર્થનાના સ્વરોમા હોય છે

પ્રાર્થના કરતા-કરતા એવી તન્મયતા આવી જવી જોઈએ કે એમા મન ને પ્રાણ બન્ને એકરૂપ બની જાય ફૂલની સુગધ સારી હોય છે પણ ફૂલ જ્યારે એકદમ નજીક હોય તેમ એની ખૂશ્બુ ખાસ આનદપ્રદ હોય છે. તેવી જ રીતે જીભ આત્માની નજીક હોય ત્યારે જ પ્રાર્થનામા માધુર્ય આવી શકે છે હૃદયના સ્વર જેમ ગૂજી ઊઠે તે જ સાચી પ્રાર્થના છે ફકત દાત અને હોઠ વચ્ચે થતી પ્રાર્થના એ નકલી પ્રાર્થના છે એમા તન્મયતા આવતી નથી નકલી વસ્તુથી દુનિયાને રાજી કરી શકાય છે પણ આત્મા એનાથી કદી આનદ પામી શકતો નથી નકલી હાર પહેરીને બજારે નીકળો, દુનિયા એ હારની ચમક-દમકથી અજાઈ જાય અને એ અજાપામા દુનિયા એને કદાચ કરોડપતિ પણ કહી બેસે પણ એનો આત્મા શુ કહેશો? શુ એ પણ પોતાને કરોડાધિપતિ માનવા તૈયાર થશે?

હા, તો જે પ્રાર્થનામા તન્મયતા નથી, એના વડે તમે આસપાસ ઊભેલાઓના દિલમા છાપ કદાચ પાડી શકશો પણ એની છાપ આત્મા ઉપર તો પડશે જ નહી જ્યા સુધી તમે પોતાને એમા ભૂલી ન જાઓ ત્યા સુધી એનો લહાવો પણ લઈ શકશો નહી

એક ફકીર એક શહેરમા આટા મારી રહ્યો હતો અચાનક એના પગમા એક તીણી ખીલી ભોકાઈ ગઈ આ પણ નાગરિકતાનુ પાપ છે જ્યા સુધી નગરવાસીઓમા નાગરિકપણાએ સાચી રીતે પ્રવેશ કર્યો નથી ત્યા આવી બીનાઓ રોજ બનતી જ રહેવી હશે કદી કોઈ કેળાની છાલથી લપસી પડે છે ત્યારે કા તો કોઈના પગનુ હાડકુ ભાગે છે અથવા તો કોઈને કમરમા

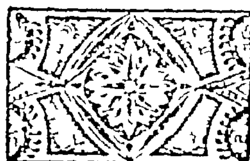
અકસ્માતો આવે છે. રસ્તે ચાલતા કોઈના પગમાં ખીલી વાગે છે કે કોઈને અણીદાર પથ્થરની કણી ખૂંચે છે અને તેથી પગ સોજી–સોજણ બને છે. રાહદારી તેમાં પોકારી જાય છે. ક્યારેક વળી રસ્તે ચાલતા કોઈનો પગ થૂંક અથવા ગળફા ઉપર પડે છે અને ગંદો થઈ જાય ત્યારે એનું મન તિરસ્કાર વરસાવે છે. આ બધી અસ્વચ્છ નાગરિકપણાની વાત છે. શહેરમાં રહી નાગરિકપણાની ઉપેક્ષા જ્યાં સુધી બની રહેશે ત્યાં સુધી આવી બીનાઓ બનતી જ રહેવાની.

હા, તો પેલો ફકીર મસ્ત બની સોટાને ઘુમાવતો હતો અને હાથમાં ભગવો ઝોળ (ઝોળો) લેતો ચાલ્યો જતો હતો કે અચાનક એના પગમાં તીખી ખીલી વાગી. ખીલી અણીદાર હોવાથી ખૂબ ઊંડે સુધી એને જખમ થયો. એક આદમી સાથે તે ત્યાં જ બેસી પડ્યો. એના પગમાંથી અપાર લોહી વહી ગયું. પીડાને લીધે એનું હૃદય બેચેન હતું. રસ્તે ચાલતાં બે ચાર રાહદારીઓ ત્યાં ઊભા રહી ગયા. કેટલાક તો ફક્ત દયા કરીને જ ત્યાં ઊભા રહી ગયા, તો કેટલાક વળી પેલા ફકીરની પીડા સાથે પોતે પણ પીડા અનુભવતા હતા. પાસેના હકીમજી પણ આવ્યા. પાટો બાંધવાની સામગ્રીઓ પણ હતી, પણ પેલી ખીલી જ્યાં સુધી નીકળે નહીં ત્યાં સુધી પાટો પણ બાંધે કઈ રીતે? હકીમે ખીલી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો. હજુ આગળ પણ નહોતો ને ફકીરે ચીસ પાડી. એણે ખીલી કાઢવા માટે ઈન્કાર કર્યો. એણે કહ્યું [illegible] આ પીડા મારાથી જીરવાતી નથી. [illegible] આખરે ઈલાજ કરવો કેવી રીતે? આખરે એણે કહ્યું [illegible] ત્યારે હું [illegible] નમાજ પઢીશ. [illegible] જ્યારે એમાં તન્મય બની જાઉં ત્યારે આ ખીલી ખેંચી કાઢજો. મને એની ખબર પણ નહીં પડે. [illegible] એ જ્યારે નમાજમાં તન્મય બન્યો [illegible] ત્યારે હકીમે ખીલી ખેંચી કાઢી. નમાજનું કામ પૂરું થતાં જ એણે પૂછ્યું [illegible] ખીલી કાઢી? [illegible] હકીમે [illegible] કહ્યું [illegible] ખબર [illegible] ખીલી તો ખેંચી કાઢી છે. [illegible] માં [illegible] જ બની જાય છે.

[illegible] ને [illegible] આપણા દિમાગમાં [illegible] પરંતુ [illegible] ત્યારે [illegible] મન [illegible]

રીતે પ્રાર્થનાની ક્ષણોમા પણ આપણામા એટલી તન્મયતા આવી જાય કે આપણે પોતાને પણ વીસરી જઈએ

સાથે જ જપની સફળતા માટે તપ પણ જરૂરી છે જેમ મેલા વસ્ત્રોને ધોવા માટે પાણી જોઈએ તેમ સાબુ પણ જોઈએ, અને ત્યારે જ વસ્ત્રો સ્વચ્છ થાય છે તેમ આત્મ-શુદ્ધિ માટે જપ અગર જળ છે તો તપ સાબુનું કામ કરે છે. તપથી જીવન પવિત્ર બને છે અને જપથી બળ આવે છે. માટે તન વડે તપ કરતા રહો અને મન વડે જપને ચાલુ રાખો

સ્થિર જળમા જેમ આપણુ પ્રતિબિંબ દેખાય છે તેવી રીતે સ્થિર મનમા ઈશ્વરીય તત્ત્વ દેખાય છે

આ યુગમા વિજ્ઞાનનો મહિમા એટલો બધો [illegible] દેખાતા આવ્યો છે કે [illegible] ધર્મ પણ ધર્મ [illegible] છે વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિને [illegible] માનવામા એક [illegible] છે

[illegible]

૪૯ મન અને એનો નિગ્રહ

આજનું પ્રવચન મનોનિગ્રહથી સંબંધ રાખે છે. તમારી સાધના મનને વશ કરવા સારુ જ છે. લક્ષ્મીને વશ કરવાની રીત તમે જાણો છો. ગોદરેજની તિજોરી અને વળી એના પર મજબૂત તાળું તમે મારો છો. ખાતરી થાય જેવું હોય—અનુકૂળ હો તો નીચે ઇલેક્ટ્રીક વાયર (તાર) લગાવી દો છો. આ તો તમે લક્ષ્મીને વશ કરી શક્યા છો પણ મનની વાત ન્યારી છે. એ તમારા વશમાં નથી. તમે એને વશ છો. લોકો કહે છે મન ચપળ છે.

દુનિયામાં સૌ કરતાં વધુ ચપળ પ્રાણી વાનર છે પરંતુ રાત્રે તો એ પણ સ્થિર થાય છે પરંતુ ચંચળ મન રાત ને દિ અવિરામ ગતિથી દોડતું રહે છે. એક ધજાનું પૂંછડું જ જુઓ. આ બાજુથી દોરડી અને બીજી બાજુથી હવા આવી તો તે બાજુ દોડી. બસ મન પણ એ ધજાના પૂંછડા સમાન છે. વાસનાના ઝપાટા ખાતું દોડતું રહે છે. મનની આ ચપળતા અંગે મહામુનિ કેશીકુમાર મહાશ્રમણ ગૌતમ સામે એક પ્રશ્ન કરે છે. આ બાજુ ગીતામાં અર્જુન શ્રીકૃષ્ણ પાસે પોતાની અંતર-વ્યથા રજૂ કરે છે.

चञ्चलं हि मनः कृष्ण! प्रमाथि बलवद्दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥

યોગીન્દ્ર કૃષ્ણ! મનની ચપળતા દુર્ગમ્ય છે. આ મનની બળવાન શક્તિ માનવના વિચારોને મથનાર છે. આપણા જેવા માટે એનો નિગ્રહ વાયુને મુઠ્ઠીમાં બંધ કરવા જેમ છે.

ધ. તે અર્જુન મનની ફરિયાદ લઈને શ્રીકૃષ્ણ પાસે પહોંચ્યા છે. કૃ- પણ જ્યારે આમાંથી મુક્તિ આવ્યો ત્યારે વચ્ચે આવતું ધામક ' એવું જવા

ગયુ હશે કે જ્યા કોઈએ મારી સામે મન અ ગે ફરિયાદ ન કરી હોય અને મન છે પણ માખી જેવુ માખી કદી પણ મીઠાઈ પર જઈ બેસે છે તો કદી ગ દકી પર આ મન પણ કદી તો સાહિત્યના સુ દર પુષ્પોનો રસ લે છે તો ક્યારેક વાસનાની ગ દકી તરફ દોડી જાય છે

સિનેમાના દશ્યો સ્થિર હોતા નથી તમને તો એનો સારો અનુભવ છે એક દશ્ય આવ્યુ અને એ સેક ડ પણ પૂરી નહી થઈ હોય કે તરત બીજુ દશ્ય આવી જાય છે મનની ફિલ્મમા હમણા એક દશ્ય ચાલે છે તો બીજી ક્ષણે કોઈ નવુ જ દશ્ય આવી જશે મનને બદલતા દશ્યોની ફિલ્મ મનુષ્યને એક ક્ષણમા કયાયને કયાય લઈ જાય છે

રાજર્ષિ પ્રસન્નચ દ્ર રાજગૃહની બહાર અડોલ ધ્યાનમા ઊભા હતા સમ્રાટ શ્રેણિક આધ્યાત્મિક જીવનના કળાકાર ભગવાન મહાવીરના દર્શને આવે છે વચ્ચે રાજર્ષિ પર નજર જાય છે એમની નિશ્ચલ સાધના જોઈ એમનુ મન શ્રદ્ધા સાથે ઋષિના ચરણોમા ઢળી પડે છે સમવસરણમા પહોચ્યા. શાતિના અમરદેવ ભગવાન મહાવીરને વ દણા કરે છે પરન્તુ મન–પટલ પર રાજર્ષિની સાધનાના ચિત્રો અ કાઈ ગયા હતા પૂછ્યુ જો આ સમયે એમની આયુદોરી તૂટી જાય તો, ભગવાન, તેઓ કયા જાય ?' પ્રભુ વર્ધમાન શાત ચિત્તે બોલ્યા "સાતમા નરકમા "

" શુ કહ્યુ ભગવાન્ ? સાતમુ નરક ?" કાનો પર વિશ્વાસ બેસતો નથી " આવો સાધક જો સાતમા નરકે જશે તો અમ જેવા ભોગી કીટકો કયા ટકશે ? "

પણ સર્વજ્ઞની વાણી સ દેહોથી પર–દૂર–હોય છે વિકલ્પને ત્યા સ્થાન હોતુ નથી પણ મનનુ સમાધાન હજુ બાકી હતુ થોડીક ક્ષણો થોભી શ્રેણિકે પોતાના પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યુ

" પહેલુ નરક " ભગવાન મહાવીરે સમ્રાટને જવાબ આપ્યો હજુ મનનુ પૂરુ સમાધાન થયુ ન હતુ સ દેહ–સાગરમા ડૂબતા–ઉતરતા સમ્રાટે ફરી પૂછ્યુ, 'ભગવન્, જો રાજર્ષિની આયુ–દોરી હમણા તૂટે તો ?'

"હવે એ સ્વર્ગના પથિક છે પહેલા સ્વર્ગમા " ભગવાને જવાબ વાળ્યો

શ્રેણિક હજુ વિચારી જ રહ્યા હતા કે આકાશમા દેવદુન્દુભિનો ગડગડાટ શરૂ થયો દેવોનુ આગમન શરૂ થઈ ગયુ, શ્રેણિકે ફરી પૂછ્યુ " ભગવન્, આ અસામયિક ગડગડાટ કેમ થઈ રહ્યો છે ?"

ભગવાન બોલ્યા સમ્રાટ રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્ર સર્વજ્ઞ બની ગયા છે દેવતાઓ એવા જયઘોષ કરી રહ્યાં છે અને એમના માટે જ આ દેવ-દુન્દુભિઓ ગાજી રહી છે હા આ તે જ રાજર્ષિ છે જેમની નિશ્ચલ સાધના પર તમારું મન શ્રદ્ધાનુગત બની ગયું હતું અને જેમના વિશે હમણાં-હમણાં તમે મને પ્રશ્નો પૂછતા હતા.

સમ્રાટ બોલ્યા પણ ભગવન્! હું કંઈ સમજી શકતો નથી ભગવન્! આ કોયડો ઉકેલી શકતો નથી. થોડીક મિનિટો પહેલાં સાતમું નરક હતું અને હમણાં જ કેવળજ્ઞાન! ભગવન્, જરા સ્પષ્ટ કરી મને સમજાવશો?"

પ્રભુ બોલ્યા શ્રેણિક જે ક્ષણે રાજર્ષિને વંદન કરી તમે અહીં આવ્યા હતા તે ક્ષણે એમનું તન તો મુનિ-સાધનામાં હતું પણ મન! તમે એની ગતિને પકડી નહીં શક્યા તે એ ક્ષણે ભીષણ સંહાર કરી રહ્યું હતું પોતાના નાના પુત્ર પર રાજ-ભાર નાખી તેઓ પ્રસન્નચન્દ્ર મુનિ બન્યા. આ બાજુ શત્રુઓએ દુર્બળતાનો લાભ લઈ ચઢાઈ કરી હતી. યુદ્ધ ખેલાઈ રહ્યું હતું રસ્તે પસાર થતાં કોઈ વ્યક્તિએ રાજર્ષિ તરફ ઇશારો કરતાં કહ્યું પિતા મુનિ બન્યા પણ પુત્રને માટે રાજ્ય વિપત્તિ થઈ આવ્યું શત્રુની વિશાળ સેના દ્વારા નવા સમ્રાટ ઘેરાઈ ગયા છે

આ શબ્દો રાજર્ષિના કાને અથડાયા અને એમનામાં વિદ્વેષનો અગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. મન યુદ્ધના મોરચે જઈ પહોંચ્યું અને બાહુઓથી ભીષણ પ્રહારો થઈ રહ્યા હતા. કષાયની જ્વાળામાં સળગતું મન અશુભની તીવ્રતમ પરિણતિ દ્વારા સાતમા નરકના દ્વારો ખોલી રહ્યું હતું કે આ તે જ ક્ષણે થઈ રહ્યું હતું કે જ્યારે તમે પ્રશ્ન કર્યો હતો અને મેં મન સ્થિતિની પરીક્ષા કરતાં તમને જવાબ વાળ્યો હતો. બાહ્ય શરીર સાધનામાં હતું પણ અન્તર્મન શત્રુઓના શિરો સાથે ક્રીડા કરી રહ્યું હતું

હા કથા હજુ અધૂરી છે યુદ્ધ પૂરજોશમાં હતું હજારો વીરો કપાઈ ચૂક્યા હતા શત્રુદલ પણ સમાપ્ત થવા આવ્યું હતું શસ્ત્ર-સામગ્રી પણ સમાપ્ત થવા આવી હતી કે અચાનક સમ્રાટ પ્રસન્નચન્દ્રનો ક્રોધ ભભૂકી આવ્યો અને એક શ્વાસે શત્રુ-સમ્રાટની જીવનલીલા સમાપ્ત કરવા માટે એ શસ્ત્ર શોધવા લાગ્યા. પણ બધાં શસ્ત્રો કામમાં આવી ચૂક્યાં હતાં સમ્રાટે વિચાર્યું માથાનો મુકુટ જ ખરો એક જ પ્રહારે શત્રુ-શિર જમીન સાથે અફળાશે અને જ્યાં હાથ ઉપાડ્યો છે તો મુંડન કરેલું શિર હતું ક્યાં હતો મુકુટ!

બસ, તે જ ક્ષણે વિચારધારા બદલી અરે, હુ તો મુનિ છુ કેવો શત્રુ ને કેવુ યુદ્ધ ? ક્યાથી ક્યા પહોચી ગયો અને હવે તો પશ્ચાત્તાપની પુનિત ગગામા પાપને ધોવા લાગ્યા અને તે જ વખતે તમારો પ્રશ્ન ફરી ગયો હતો

થોડીક જ ક્ષણોમા શુભ પરિણતિએ શુદ્ધિની ધારામા મળી રાગ અને દ્વેષ પરિણતિનો ક્ષય કરી નાખ્યો અને રાજર્ષિ કેવળ જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરી શકયા

આ કથા જરા લાબી જરૂર થઈ છે પણ જૈન દર્શનની આ લઘુ કથા એ સકેત કરે છે કે મનનુ વહેણ જો ઉપર ઊઠે છે, મનુષ્યને એ નિર્વાણ નજીક પહોચાડી દે છે અને નીચે વહે છે તો એ સાતમા નરકની અધારી ગુફામા ધકેલી દે છે એટલે એક કવિએ કહ્યુ છે કે—

"અજબ છે વેગ આ મનનો, ગજબ છે શક્તિ પણ ભારી,
ઘણા જ્ઞાની અને ધ્યાની, ગયા મન શત્રુથી હારી"

મનનો વેગ (ગતિ) વિદ્યુત-વેગ કરતા પણ તીવ્ર છે એરોપ્લેન, રૉકેટ અને તમારો નવો ઉપગ્રહ પણ એને પકડી નહી શકે

પરતુ મનની આ ચપળતા સફળ થવામા વિઘ્નરૂપ બને છે અસ્થિર મનવાળી વ્યક્તિ કોઈ એક કામમા પોતાને લગાવી શકતી નથી તે તો પ્રતિદિન નવુ કામ બદલશે અને પરિણામ સ્વરૂપે એક પણ કામ એ પૂરુ નહી કરી શકે આવો આદમી સાહિત્યવાચન માટે બેસશે, તો એક દિવસમાં દસ પુસ્તકોને સ્પર્શશે પણ એકનેય પૂરુ વાચી શકશે નહી

ડૉ એસ ટી કાલરેજ બર્ડ પ્રતિભાશાળી હતા એ પ્રબળ સાહિત્યકાર હતા એ હમેશા પોતાની સામે એક નવો નિશ્ચય, નવો વિચાર લાવતા. જ્યારે એ આ સસારથી વિદાય પામ્યા, ત્યારે એમની ફાઇલોમાથી ૪૦ હજાર લેખો મળ્યા પણ દુર્ભાગ્યે બધા જ અધૂરા કારણ કે મન શક્તિ પર એમનો કાબૂ નહોતો જ્યારે તેઓ લખવા બેસતા, થોડીક લીટીઓ લખી કે એમના મસ્તિષ્કમા કોઈ નવી જ કલ્પના જાગતી એ એમા પરોવાઈ જતા. પહેલો લેખ અધૂરો જ રહેતો અને આ જ અસ્થિરતામા તેઓ ચાલીસ હજારમાથી એક પણ લેખ પૂરો કરી શક્યા નહી

માનવીએ પોતાની શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ વિખરાયેલી શક્તિ વિખરાયેલા કિરણો છે કિરણોમા જો તેજ લાવવુ હશે તો એમને એકઠી

શક્તિ કરવી પડશે. આતશીશીશાના કાચમાંના કેન્દ્રિત કિરણોમાં તેજ પ્રગટ કરી શકાય છે આ અગ્નિતત્ત્વ કંઈક બહાર આવ્યું નથી પણ એમાં જ સમાયેલું છે સૂર્યનાં સહસ્રકિરણો એક ચિનગારીનું કામ કરી શકતાં નથી પરંતુ એમને જ્યારે એક કાચમાં કેન્દ્રિત કરી લેવાય છે ત્યારે જ એમાંથી ચિનગારી ચેતાય છે

શક્તિને વિખેરવી એ અસફળતાને નોતરવા સમાન છે એક ખેડૂતે ખેતરે કૂવો ખોદવો શરૂ કર્યો. પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદ્યો પણ પાણી ન નીકળ્યું એનું મન ઉદાસ થઈ ગયું બીજી જગ્યાએ એણે નવો ખાડો ખોદ્યો પચ્ચીસ હાથ સુધી ત્યાં પણ ખોદ્યું પણ પાણીનું એક ટીપુંય ન નીકળ્યું તેમ એણે વળી ત્રીજે ઠેકાણે પણ પચ્ચીસ હાથ સુધી ખોદતાં પાણી ન નીકળવાથી ચોથે ઠેકાણે ખોદવું શરૂ કર્યું ત્યાં પણ એણે પચ્ચીસ હાથ ઊંડું ખોદ્યું પણ ત્યાંય પાણીનું ટીપું નસીબમાં ન હતું પચ્ચીસ-પચ્ચીસ હાથના ચાર કૂવા જુદા-જુદા ન ખોદતાં એક જ જગ્યાએ સો હાથ ખોદ્યું હોત તો એને પાણીનાં દર્શન જરૂર થાત ચંચળ મન જ એની અસફળતાનું મૂળ છે

નીરના નાનાં ટીપાં પણ જો ધારા રૂપે એક જ વસ્તુ પર સતત પડતાં રહે તો પથ્થર જેવી કઠોર વસ્તુને પણ છેદી શકે છે પરંતુ તે જ ગતિથી વહેતું પાણી અને તેનો પ્રવાહ ફક્ત અથડા / કરીને / સરી જાય છે એના અસ્તિત્વને બતાવનાર કોઈ ચિહ્ન પણ બાકી રહેતું નથી

પાશ્ચાત્ય વિચારક ઇમર્સન બોલે છે જીવનમાં બુદ્ધિમાની એકાગ્રતામાં છે અને જીવનની મોટામાં મોટી બૂરાઈ પોતાની શક્તિઓને વિખેરવામાં રહેલી છે

મનની એકાગ્રતામાં મહાન શક્તિ છે કિન્તુ પ્રશ્ન એ છે કે એને કઈ રીતે મેળવી શકાય કેટલાક લોકો કહે છે મનોનિગ્રહ વડે મોટી-મોટી સિદ્ધિઓ મેળવી શકાય છે પણ મનની ચંચળ ગતિને રોકવી એ તો મહાન યોગીઓનું કામ છે અમારા જેવા લોકો માટે એ અસંભવ છે મનની પ્રબળ શક્તિને કેન્દ્રિત કરવી અશક્ય છે આમ તે લોકો કહેતા હોય છે કે જેઓ વાસનાના ગુલામ છે આત્મ-દર્શી સાધકોને પૂછીએ તો એ કહેશે. મન જેવું સરળ તત્ત્વ દુનિયામાં બીજું કોઈ નથી. કારણ કે એના પર આપણા વિવેકનું સદ્વિચારોનું શાસન છે એ આપણું ગુલામ છે આપણે એના નથી

મનોનિગ્રહના ઉપાય

એક વાર સમ્રાટ સેન કરુણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ પાસે ગયા અને મનની ચપળતાની વાત એમને કહેતા કહ્યુ "ભગવન્, અમારા જેવા પ્રાણી શુ મનોનિગ્રહના ક્ષેત્રમા પ્રવેશ કરી શકે છે? અમે સાધના કરવા ઇચ્છીએ છીએ પણ એ માટે સમયનો અભાવ છે ચારેય બાજુનુ વાતાવરણ પણ અમોને પ્રવૃત્તિમાર્ગ ભણી ધસડી જાય છે નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કરવો એ અમારા જેવા માટે અસભવ નહી તો અશક્ય તો જરૂર છે માટે એવી સાધના બતાવો કે જેમા અમે રાજ્યની જવાબદારી પણ અદા કરી શકીએ અને મન પરની નિરકુશતા પણ દૂર કરી શકીએ"

હા, તમે પણ એવી જ સાધના ચાહો છો કે ઘર પણ છોડવુ ન પડે ઓફિસ પણ ચાલતી રહે અને સાધના પણ ચાલતી રહે ભગવાન બુદ્ધે જવાબ વાળ્યો "સમ્રાટ, હા, એવી પણ સાધના છે કે જેના વડે માનવી સસારને છોડ્યા વગર પણ મનની સ્થિતિ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે પ્રતિદિન જે એ ચાર વિચારોનુ ચિતન-મનન કરતો રહે તો એ પારિવારિક જવાબદારી નભાવવાની સાથે-સાથે મન પર સયમ રાખી શકે છે એ ચાર વિચારો આ પ્રમાણે છે

(૧) હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ

(૨) હુ વિયોગ ધર્મી છુ

(૩) હુ રોગ ધર્મી છુ

(૪) હુ મરણ ધર્મી છુ

જરા ધર્મી.

મનુષ્યના મગજમા એક ચિતન ચ લતુ રહેવુ જોઈએ કે "હુ જરા (વૃદ્ધત્વ) ધર્મી છુ" મને એક દિવસ ઘડપણ આવવાનુ છે એ જેમ ઝૂપડામા પ્રવેશ કરે છે તેમ મહેલોમા પણ જાય છે ખુલ્લી તલવારો સાથે દરવાજે ઊભેલા ચોકીદારો પણ એને મહેલમા પ્રવેશતા રોકી શકતા નથી ચક્રવર્તીનુ ચક્ર દુશ્મનોનો સહાર કરી શકે છે પરન્તુ વૃદ્ધાવસ્થાનો સહાર કરવો એ એની શક્તિની બહારની વાત છે

જૈન આગમોમા ચક્રવર્તીના ભોજનનુ વિશદ વર્ણન આવે છે એમના ભોજન સારુ ત્રણ સો ને સાઠ બ્રાહ્મણ માલમસાલા તૈયાર કરે છે એમની

પીર એ શી શક્તિ ધરાવે છે કે એને ચક્રવર્તી જ પમાવી શકે જ્યારે એ જમીને ઊઠે છે ત્યારે એમની દાસી એમનું વધેલું એઠું ખાય છે અને કહેવાય છે કે એથી એનામાં એટલી બધી શક્તિ આવી જાય છે કે ચક્રવર્તી જ્યારે દિગ્વિજય માટે નીકળે છે ત્યારે એ દાસી હીરાને પોતાની ચપટીમાં ચૂરો કરી એનો ચક્રવર્તીના કપાળે ચાંદલો કરે છે તમે જ કલ્પના કરો કે જ્યારે એઠું ખાનાર દાસીમાં આટલી–શક્તિ છે તો ક્ષીરભોજન કરનાર ચક્રવર્તીમાં કેટલી શક્તિ હશે!

તેમ છતાં આવા બળવાન ચક્રવર્તીને વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે કે નહીં? જવાબ મળશે જરૂર આવે છે શક્તિના અક્ષય ભંડાર સમા ચક્રવર્તી પણ વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણથી બચી શકતા નથી તો બીજાની તો વાત જ શી કરવી! આ પ્રકૃતિનો અટલ નિયમ છે એને કોઈ તાકાત બદલી શકતી નથી.

વૃદ્ધાવસ્થાના આક્રમણ બાદ શરીરની શી સ્થિતિ થશે વારુ! જરા એક ક્ષણ માટે વિચારો તો ખરા શરીરની બધી શક્તિઓ જવાબ આપી દેશે. મનુષ્ય પોતાના પરથી નિયંત્રણ ગુમાવી બેસશે. આપણે બોલવા ચાહીશું કંઈ અને જીભ ઉચ્ચારશે કોઈ બીજા જ શબ્દો આ? આપણી ચાલમાં વેગ છે ચાલમાં અક્કડપણું છે પણ જરા (વૃદ્ધત્વ)નું આક્રમણ પગ પર થશે તો કદમ મૂકવા જશો સીધા પણ પડશે અને વાંકાચૂકા પણ. ઉર્દૂના એક શાયરે પણ કહ્યું છે કે

और चल फिर ले जरा तन तन के ए बांके जवाँ,
चार दिन के बाद तेरी टेढ़ी कमर हो जायगी "

ઘડપણનું આક્રમણ થશે કે બધી અક્કડ સમાપ્ત થઈ જશે હવાની સાથે વાંસ એક બીજા સાથે અથડાય છે તેમ ઘડપણમાં તમારા પગ પણ પરસ્પર અથડાશે. વાણી રુક્ષ બની જશે અને એવા શબ્દો નીકળશે જાણે ફૂટેલા વાંસનો અવાજ હોય તે સમયે પરિવાર પણ એ માનવનો તિરસ્કાર કરવા લાગે છે જેમ વેલ કરમાઈ ગયેલાં ફૂલોનો પરિત્યાગ કરે છે તેમ પરિવાર પણ વૃદ્ધ વ્યક્તિનો સ્નેહ છોડે છે કારણ કે એ પરિવારને ઉપયોગી વ્યક્તિ રહેતો નથી

હા આ જરા–ધર્મનું ચિંતન માનવીના સૌંદર્યનો અહંકાર શમાવી દે છે દરરોજ સ્નો ને પાવડર છાંટનારાઓ એ વિચારે કે આખરે આ સૌન્દર્ય ક્યાં સુધી ટકી રહેવાનું છે? મનુષ્યને પોતાના સૌન્દર્યનો નશો હોય છે

અને આ અહંકારે જિન્દગી બરબાદ કરી છે આ રૂપાસક્તિએ મનુષ્યને અત્યાચાર કરવા તરફ પ્રેરિત કર્યો છે આ રૂપની પાછળ પાગલ બનતા માણસોએ ક્ષણિક રૂપની આસક્તિ સારુ હજારોની જિન્દગીઓ લઈ લીધી છે.

પણ આ વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ ને બળના અહંકારને ચેલેંજ આપે છે એક દિવસ આ શરીરના સૌન્દર્યનો પ્રવાહ વહી જશે અને સૂકી રેત જ બાકી રહી જશે તો પછી અહંકાર કોના પર કરવો ? વૃદ્ધાવસ્થાનુ ચિંતન માનવીને રૂપાસક્તિ બચાવે છે

ભગવાન બુદ્ધને સાધના માટે જે-જે વસ્તુઓથી પ્રેરણા મળી હતી એમાં જરા પણ એક હતી એક દા'ડો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ જ્યારે શહેરથી બહાર જઈ રહ્યા હતા ત્યારે વૃદ્ધત્વથી જર્જરીત શરીરવાળા કૃશકાય માણસને હાથે લાકડીનો સહારો લઈને ચાલતો જોયો પોતાના સારથિને પૂછ્યુ . " આ શું છે ? " સારથિએ કહ્યુ -જરા (વૃદ્ધત્વ) છે " તો રાજકુમાર સિદ્ધાર્થ પૂછે છે -" શુ આ જરા સુકુમાર સુંદરી યશોધરાને પણ આવશે ? " સારથિએ કહ્યુ " હા, રાજકુમાર, એ જરૂર આવશે " " અને શુ મને પણ ? " રાજકુમારે ફરી પ્રશ્નનુ પુનરાવર્તન કર્યું

સારથિએ સ્વીકૃતિ રૂપે કહ્યુ -" જરૂર " રાજકુમારે વળતો પ્રશ્ન કર્યો ' તો શુ એથી બચવાનો કંઈ ઉપાય છે ? ' જવાબ ન મળ્યો અને રાજકુમાર સિદ્ધાર્થનુ હૃદય સૌન્દર્યમયી દુનિયાથી ઊઠી ગયુ

વિયોગ ધર્મી

અનાસક્તિનુ બીજુ રૂપ છે " હુ વિયોગ ધર્મી છુ " મનુષ્યે વિચારવુ જોઈએ કે જેટલા સંયોગો છે, તે એક દિવસે વિયોગમા બદલાઈ જવાના છે સંયોગના સૂત્રો (દોરા) કાચા છે, ગમે તેટલી મજબૂતોથી બાંધો, એ એક દિવસે તૂટી જ જવાના છે એક આચાર્યે કહ્યુ છે કે

" संयोगास्ते वियोगान्ता "

સંયોગનો અંત વિયોગમા જ થવાનો છે જ્યા સંયોગ છે ત્યા વિયોગ અવશ્યભાવી છે મનુષ્ય સંયોગો જોડવા પ્રયોગો પ્રયત્ન કરે છે અને એમા સફળતા મેળવતા એ પ્રસન્નતા અનુભવે છે અને વિયોગમા એ રોવા બેસે છે પણ એણે એ યાદ રાખવુ જોઈએ કે સંયોગ વિયોગ માટે જ છે.

સંયોગ બે પ્રકારના છે. પહેલો જડ સંયોગ અને બીજો તે ચૈતન્ય-સંયોગ. મહેલની પ્રાપ્તિ, સંપત્તિનો લાભ એ જડ-સંયોગ છે. પત્ની, પુત્ર-પરિવાર એ ચૈતન્ય સંયોગ છે. પરંતુ સંપત્તિ શાશ્વત નથી. પુત્ર અને પરિવાર અમર નથી. દુનિયાની જે-જે વસ્તુઓ સાથે તમે તમારો સંબંધ બાંધી રહ્યાં, પૂછો પણ એ બધાયને છો તો જુઓ કે તમને એ છોડી તો નહીં જાય. દૂર ન જાઓ. શરીરના અંગો આંખ, કાન, નાક વગેરેને જ પૂછી જુઓ ને કે એ તો સાથે આવશે ને?

મનુષ્ય પોતાના મનને સમજાવે છે: ધન, સ્ત્રી, પરિવાર પર મારું સ્વામીત્વ છે કારણ કે એ મારી પાસે છે. પરન્તુ માત્ર પાસે હોવાને લીધે એના સ્વામી કંઈ તમે બની શકતા નથી. વિયોગનો પ્રસંગ આવે ત્યારે મનુષ્ય આંસુ વહાવે છે. રોવું એ ગુલામીનું ચિહ્ન છે. એક નોકરને આખિર જ્યારે કાઢી મૂકે છે ત્યારે એ આંસુ એની ગુલામી સિદ્ધ કરે છે. માટે તમે વસ્તુના સ્વામી નથી, પણ સેવક છો. પરન્તુ મનુષ્ય પાસે જ્યારે કોઈ ચીજ આવે છે ત્યારે એ એનો સ્વામી બની બેસે છે અને તે પણ અનંત અનંત કાળ સુધી. તમે જ્યારે કોઈ મકાન ખરીદો છો અને એનું રજિસ્ટ્રેશન કરાવો છો ત્યારે એમાં લખાવો છો: જ્યાં સુધી સૂર્ય અને ચંદ્ર રહેશે ત્યાં સુધી આ ભૂમિ ઉપર મારો અધિકાર રહેશે. પણ ઓ ભોળા માનવી! આ રજિસ્ટ્રેશન કરાવતાં પહેલાં તું એ તો વિચારી લે કે સૂર્ય અને ચંદ્ર જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તું પણ રહીશ ને?

સાચે જ સંપત્તિ સ્વપ્નવત્ અને લક્ષ્મી પુષ્પ સમાન છે. એક કવિએ કહ્યું છે।

जिनके महलों में हजारों रंग के फानूस थे
झाड़ उनकी कब्र पर है, और निशां कुछ भी नहीं ॥

દુનિયાના રંગમંચ પર મોટા-મોટા સમ્રાટો અને બાદશાહો આવ્યા ને ચાલ્યા ગયા. એમનો સાચો ઇતિહાસ કહેનાર આજે કોઈ રહ્યું નથી. બાદશાહ શાહજહાન અને કહેવાય છે કે એના જમાનામાં એના ખજાનામાં વૈભવ નૃત્ય કરતો હતો. આજનો ઇતિહાસકાર એની સંપત્તિનો આંક કાઢી શક્યો નથી. હાલ અને ઇરાન રાજ્યની સંયુક્ત સંપત્તિ કરતાં એની સંપત્તિ વધુ હતી. એક દિવસે ઔરંગઝેબે શાહજહાંને ખજાનો માગ્યો. માટે દિવાલો ચરોળી કરાવવા કહ્યું, કારણ કે સંપત્તિ મૂકવા માટે એ જગ્યા હવે નાની

પત્ની હતી. શાહે એ પ્રેમના પ્રતીક માટે 'તખ્તતાઉસ" બનાવ્યો, જેનું મૂલ્ય એ જમાના પર કરોડ રૂપિયા હતું અને એમાં કિંમતી હીરા જવાહરો જડવામાં આવ્યા હતા. એ તખ્તતાઉસમાં ૨૭ મણ સોનું ઉપયોગમાં લેવાયું હતું અને જડેલાં હીરા-જવાહરોનું વજન હતું .... રાજ્યના કુશળ કારીગરોએ સાત વર્ષમાં એ તૈયાર કર્યું હતું.

આજે જઈને જોઈએ તો ક્યાં છે શાહજહાન અને એના તખ્તતાઉસને આજનો દિવસ એની શોધ-ખોળ કરવા ભલે મથામણ કરે. શાહજહાન સમાપ્ત થયા અને સાથે જ એની સંપત્તિ પણ સમાપ્ત થઈ.

માટે માનવીએ ચિંતન કરવું જોઈએ કે "હું વિયોગ ધર્મી છું." આ ચિંતન એના મન પરથી સંપત્તિનો અહંકાર દૂર કરશે, કે જે સંપત્તિ પાછળ માનવી આજે હાથ ધોઈને પડ્યો છે.

સંપત્તિના ટુકડા સારુ ભાઈને ન જોયો. જે સંપત્તિ માટે માનવીએ પોતાની માનવતા વેચી, ઈમાનદારી વેચી, પ્રમાણિકતાને વેચી થોડાક ટુકડા ભેગા કર્યા એ બધા અહીં જ રહી જવાના છે. માટે વિયોગ ધર્મનું ચિંતન માનવીની પદાર્થ-જન્ય આસક્તિ દૂર કરે છે.

રોગ ધર્મી :

મનોનિગ્રહ માટે ત્રીજો વિચાર છે, "હું રોગ ધર્મી છું." આ ચિંતન દેહ પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર કરે છે. જો આ ચિંતનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવવો હોય તો તમે હૉસ્પિતાલમાં જાઓ. ત્યાં કોઈના પગે ઓપરેશન થયું હશે અને એ ચીસો પાડતો હશે, કોઈનો પગ કપાઈ ગયો છે, તો કોઈની આંખે પાટા બાંધ્યા છે. કોઈ દર્દને લીધે સીસકારા મારી રહ્યો છે. તો કોઈ બૂમો પાડી રહ્યો છે. આ બધું જોશો તો દેહાભિમાન દૂર થશે. નંદન મણિયાર પાસે કરોડોની સંપત્તિ હતી. આગમોમાં એની સંપત્તિનું વિશદ વર્ણન આવે છે. પરંતુ જ્યારે એ એકી સાથે સોળ મહારોગોથી ઘેરાયો અને એથી એના અણુ-અણુમાં જે વેદના થઈ રહી હતી, તે એનાથી ન સહેવાતાં એણે ઘોષણા કરાવી કે જે મારા રોગોનું શમન કરી દેશે એને મારી બધી સંપત્તિ આપી દેવા હું તૈયાર છું.

અનાથી મુનિની વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આવે છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના છેલ્લા પ્રવચનમાં એ વાર્તાનું નિરૂપણ કરે છે. સમ્રાટ શ્રેણિકને સાચું અનાથપણું બતાવતા અનાથીમુનિ પોતાનો જીવન-ઈતિહાસ

એમની સામે રજૂ કરી દે છે. મહામુનિ બોલ્યા : "મારી આંખોમાં જ્યારે પીડા ઊપડી ત્યારે મારા પિતાશ્રીએ વૈદ્યોના મોટા ખડકલા કરી દીધા. કુશળમાં કુશળ વૈદ્ય આવ્યા. દિવસ દઈને મારી ચિકિત્સા પણ કરી. પણ સમ્રાટ પિતાશ્રીની અખૂટ સંપત્તિ અને વૈદ્યોની લાંબી ચિકિત્સા પણ મને રોગથી મુક્ત કરી ન શક્યાં. એ જ વેદનાએ મને મુક્તિનો રાહ બતાવ્યો છે."

રોગ પણ માનવીનો એક મિત્ર છે. પણ તે એવો મિત્ર છે જે લોકોની નીતિને પસંદ કરે છે. ક્યારેક તે જાગૃતિ આપે છે. વિલાસ-વૈભવના સાગરમાં ડૂબેલો માણસ પરિજનોની ઉપેક્ષા કરે છે. સંપત્તિ હોય ત્યારે મિત્રો એને શોધતા આવે છે. જ્યારે બીમારી વખતે એ મિત્રોને શોધતો ફરે છે. બીમારીમાં આત્મીયતાનો તાંતણો જરા સમજાય છે. અસ્વસ્થ હાલતમાં જ્યારે કોઈ આપણી સેવા-સુશ્રૂષા કરે છે ત્યારે એ આપણા મનમાં સહેજે વસી જાય છે. આપણે એના પ્રત્યે કૃતજ્ઞ બનીએ છીએ. કેટલીક વખતે એવું બને છે કે એક જ પરિવારની બે વ્યક્તિઓમાં મનભેદ હોય અને એમાંથી એક જણ બીમાર પડે અને બીજો એની સેવામાં લાગી જાય છે ત્યારે વર્ષોનો એ મનભેદ પીગળી જાય છે અને એ વખતે બીમારી પણ એક વરદાન બની જાય છે.

"હું રોગ ધર્મી છું" એ ચિંતન માનવીની સૌંદર્યાસક્તિને ઓછી કરે છે. એક સુંદર બાળક છે. જ્યારે ઓરી-અછબડા એના શરીર પર ફરી વળે છે અને એના મોં પર વણ-ચિહ્ન જણાઈ જાય છે ત્યારે એનું સૌન્દર્ય સમાપ્ત થઈ જાય છે. માટે જ્યારે આપણને આપણામાં જ રૂપનો અહંકાર થઈ આવે ત્યારે એ ચિંતવું જોઈએ કે "મને રોગો પીડિત કરી શકે છે અને આધિ-વ્યાધિ મારા સૌન્દર્ય તેમ જ શક્તિને પણ ભરખી શકે છે." આ ચિંતન જો તમારામાં સદા જાગૃત રહેશે તો તમે શરીરમોહથી પાછા ફરશો અને આત્મા ભણી જવાનો જરૂર પ્રયાસ કરશો. દિવસ-રાત ચાલતી શરીર સેવામાં આત્મસેવાને ત્યારે જ સ્થાન મળશે.

મરણ ધર્મી

મનોનિગ્રહનો ચોથો ઉપાય છે મૃત્યુનું ચિંતન. મૃત્યુ જીવનનો મોટામાં મોટો પરાજય છે. કોઈની પાસે જો પુણ્યસંચય હશે તો રોગો એની પાસે ફરકશે નહીં. માતા મરુદેવીનું જીવન એનું સર્વશ્રેષ્ઠ દૃષ્ટાંત છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં માતા મરુદેવાને એક દાઢ પણ, માથું દુખવા આવ્યું નહોતું. પરંતુ મૃત્યુના આક્રમણથી તો એ પણ બચી શકી નહીં

આ નિયમ-સધન સમ્રાટને માટે પણ તેટલો જ લાગુ થાય છે જેટલો કે સડક પર રઝળતા એક ભિખારીને આગમમા વર્ણન આવે છે, વાસુદેવ અર્ધ ચક્રવર્તી થાય છે, આઠ હજાર દેવો એમની સેવામા રહે છે એમની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે, જે શત્રુઓનો શિરચ્છેદ કરે છે અપ્રતિમ સારગ ધનુષ છે કૌમુદી ગદા છે યુદ્ધના મેદાને એ દસ હજાર વીરોને એકીસાથે રણભૂમિમા સુવડાવી શકે છે પરન્તુ એ વાસુદેવ પોતે પણ એક દિવસે તો સદાને માટે સૂઈ જ જાય છે

નવ તત્ત્વો અગે આચાર્યોમાં મતભેદ છે પુણ્ય હોય છે કે ઉપાદેય એ અગે પણ મતભેદ છે કેળા ને એલચીના પ્રશ્ન પર પણ આચાર્યો એક મત ધરાવતા નથી સવત્સરીના પ્રશ્ન પરત્વે પણ સમાજમા એક મત પ્રવર્તતો નથી કોઈ ભાદરવા મહિનાના પક્ષને બળ આપે છે તો કોઈ શ્રાવણને જ વળગી રહ્યા છે બધા પ્રશ્નોમા મતભેદ છે પણ જરા એ આચાર્યોને પણ પૂછી તો લો કે મરવામા પણ કોઈને મતભેદ છે? મૃત્યુ સબધે તો કોઈના બે મત હોઈ શકે જ નહી

એક વિચારક કહે છે-"તને મિત્ર જોઈએ તો એ માટે ઈશ્વર (ધણી) પૂરતો છે સાથી જોઈએ તો વિધાતા ઘણા છે માન જોઈએ તો દુનિયા ઘણી છે, શાન્તવના જોઈએ તો ધર્મ પુસ્તક ઘણુ છે અને ઉપદેશ જોઈએ તો મૃત્યુ ઘણુ છે મૃત્યુ ભયની નહી પણ કેળવણીની વસ્તુ છે. મનુષ્ય માટે મૃત્યુ જ મોટામા મોટો એનો ઉપદેશક છે

જીવનથી એ કઈ શીખી શકશે નહી, પણ મૃત્યુથી એ જરૂર શીખી શકશે જે લોકો પોતાના જીવન દરમ્યાન ઝળક્યા નથી તેઓ એવા મૃત્યુને પામ્યા છે કે ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમા અમર થઈ ગયા છે મૃત્યુ જેવી કોઈ નિશ્ચિત વસ્તુ કોઈ બીજી નથી. પરતુ માનવી જેવો ભૂલકણો પણ કોઈ નથી જાણે એને એ વિશ્વાસ જ નથી કે એ કદી મરવાનો પણ છે માનવીને જો પોતાના મૃત્યુ પર વિશ્વાસ હોત તો એ એને માટે તૈયાર જ રહેત, જેમ ટ્રેન-આવવા પહેલા યાત્રી તૈયાર રહેતો હોય છે તેમ મૃત્યુ માનવને પ્રતિક્ષણ સચેત-સાવધાન-રાખે છે

મનુષ્ય જ્યારે પણ અન્યના શોષણમા પ્રવૃત્ત બને છે ત્યારે એ માની લે છે કે તે અમર રહેવા માટે આવ્યો છે અને અનત કાળ સુધી એ સપત્તિ પણ એકત્રિત કરવા ચાહે છે પરતુ એને જો તે જ ક્ષણે એના મસ્તિષ્કમા મૃત્યુની સ્મૃતિ થઈ આવે કે મારે માટે પણ એ દિવસ નિશ્ચિત

જ છે અનંત–અનંત યુગ સુધી જીવવા માટે હું આવ્યો નથી. મારી પાસે આયુ અને સીમિત જિંદગી છે તો પછી આ અલ્પ–શા જીવન માટે પાપની આ વિશાળ ભારી શા માટે? હું માનું છું કે અનાચાર તરફ આગળ વધતા હાથોને મૃત્યુની આ સ્મૃતિ આગળ વધતાં અટકાવશે, અને તેમ થતાં માનવમાંની માનવતા સજીવ થશે.

મૃત્યુની યાદદાસ્ત મનુષ્યને મૃત્યુના ભયથી નિર્ભય બનાવે છે. જેણે મૃત્યુને નિશ્ચિત માની લીધું છે તે કદી એનાથી ડરશે નહીં. જીવનક્ષેત્રે મૃત્યુ ડગલે ને પગલે નૃત્ય કરતું દેખાય છે. દુર્બળ મનનો મનુષ્ય મૃત્યુને સામે જોઈ આગળ વધવાની હિંમત કરી શકતો નથી. પણ જેના સ્મૃતિ–પટલ પર મૃત્યુનું ચિંતન છે એના પગ કદી પાછા પડે નહીં.

ચીનમાં મરણ પહેલાં જ પોતાને રાખવા માટે એક પેટી ખરીદી લેવાય છે અને એ પેટી પોતાના સ્નેહીઓ પરિજનોને બહુ ઉમંગ સાથે દેખાડાય છે. પુત્ર પોતાના માતા–પિતાને એ પેટી પ્રેમ સાથે ભેટ કરે છે. પરંતુ આત્માને અમર માનનાર ભારતમાં મૃત્યુ નામથી દિલ ધડકવા લાગે છે.

હા, તો મૃત્યુનું ચિંતન માનવીને અત્યાચાર અને અન્યાય તરફ જતાં રોકશે. સાથે જ એ મૃત્યુથી નિર્ભય બની જીવન–ક્ષેત્રમાં આગળ વધી શકશે.

આ ચારેય ચિંતન જીવનમાંની આસક્તિને દૂર કરે છે. જ્યાં સુધી આસક્તિ છે ત્યાં સુધી મનની ચંચળતા દૂર થઈ શકતી નથી. ચંચળતાના મૂળ આસક્તિ પર પ્રહાર કરો અને મનની ચંચળતાને દૂર કરવા માટે જ્ઞાનનો અંકુશ લગાવો.

નાનો શો અંકુશ વિશાળકાય હાથીને પણ વશમાં રાખી શકે છે તો જ્ઞાનનો અંકુશ મન પર નિગ્રહ શા માટે નહીં કરી શકે? પરંતુ આ મનનો નિગ્રહ કોઈ એક જ દિવસમાં થઈ જશે નહીં. એને માટે દીર્ઘ–કાલીન સાધનાની આવશ્યકતા છે. સાધના ચાલુ રાખો. વાસના દૂર કરો. પછી મન તમારું સ્વામી નહીં પણ તમે મનના સ્વામી બનશો અને ત્યારે શાંતિ પણ તમારી સાથે જ હશે.

ભિલાડ
તા. ૧–૮–૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ મુંબઈ–૧

૫૦. પ્રકૃતિની વિકૃતિ-ક્રોધ

સ્વભાવનું વિભાવમા પરિવર્તન કરનાર ક્રોધ છે સ્વભાવદશામા આત્મા સ્વસ્થ હોય છે, પરતુ જ્યારે આત્મા સ્વભાવમાથી વિભાવ તરફ જાય છે ત્યારે, તેમા વિકાર પેદા થાય છે આ વિકારોમાના કેટલાક રાગાનુપ્રેરિત હોય છે તો કેટલાક દ્વેષાનુપ્રેરિત હોય છે દ્વેષાનુપ્રેરિત વિકારોમા સર્વથી પ્રથમ સ્થાન ક્રોધનુ છે સ્વભાવને વિભાવમા પલટાવનાર ક્રોધ છે ક્રોધ પોતે જ પ્રકૃતિની વિકૃતિ છે અને તે પોતાની સાથે અનેક વિકૃતિઓને લાવે છે.

ક્રોધ વિકૃતિનો જન્મદાતા છે અને ક્રોધને કારણે મનુષ્યને ઘણી વાર નુકસાન વેઠવુ પડે છે ક્રોધને કારણે, ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ સુયોગ્ય વ્યક્તિઓએ ઘણા ઊચા સ્થાનો ગુમાવ્યા છે અને નીચી પાયરીએ ઊતરી ગયેલ છે કોઈને પૂછીએ કે-ભાઈ! પચોતેરના પગારમા કેમ પડ્યા છો? ત્યારે તે કહે છે કે-શુ કરીએ? પહેલા તો ઘણી સારી જગાએ હતો દોઢસો રૂપિયા મળતા હતા, પણ એક દિવસ મેનેજર સાથે બોલાચાલી થઈ એટલે બીજે દિવસે રાજીનામુ આપ્યુ પછી નવી નોકરીની શોધમા નીકળ્યો પરન્તુ છ મહિના સુધી ઘણી ઘણી ઓફિસો અને પેઢીઓમા ફર્યો, પરતુ જ્યા જાઉ ત્યા એક જ ઉત્તર મળતો કે જગા નથી પછી એક જગાએ મેનેજરના ભાઈના સાળાની લાગવગ લગાડી ત્યારે જગા મળી પહેલા સાઠ મળતા અત્યારે પચોતેર થયા છે

જરા સરખી બોલચાલે જીવનમા કેટલી વિટબણા ઊભી કરી! આપ મુબઈના રહેનારા છો આપે આવી એક નહિ, અનેક વાતો સાભળી હશે એવી કેટલીયે વ્યક્તિઓના પરિચયમા પણ આવ્યા હશો કે જેમણે વર્ષો સુધી મહેનત કરી, કેટલી લાગવગો લગાડી, મોટા જવાબદારીભર્યાં સ્થાન મેળવ્યા હોય, ઊચો હોદ્દો અને આબરૂ જમાવી હોય, પણ એક ક્ષણના

ક્રોધની ચિનગારીએ તેમની એ સર્વ વસ્તુઓને ખાકમાં મિલાવી દીધી હોય. જે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરતાં વીસ વર્ષ લાગે છે તેને ખોવામાં વીસ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

એક માનવીને હું ઓળખું છું. તેના પર મોટા મોટા સત્તાધીશોની હમેશાં કૃપા ઊતરતી રહી છે અને તેણે ઘણી મોટી જગાઓ મેળવી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્ય કહો કે ગમે તે કહો, પણ તે કોઈ પણ જગાએ ત્રણ મહિનાથી વધારે ટકી શક્યો નથી. કાર્યશક્તિ અને આવડતવાળો માણસ ભટકતો રહે એ શું ઓછી શરમની વાત છે! પ્રતિભાશાળી અને શક્તિશાળી વ્યક્તિઓને આમ ભટકતી જોઉં છું ત્યારે મારા હૃદયમાં ચિંતા થાય છે. તંદુરસ્ત અને શક્તિવાળો માણસ પોતાના કુટુંબના પોષણ માટે પોતાના મિત્રો અને સગાસંબંધીઓની ગુલામી કરતો ફરે અગર દાતાઓ તરફ હાથ લંબાવે એ શું ઓછી ચિંતાની વાત છે!

પણ આ બધા દુઃખનું મૂળ છે ક્રોધની જરા સરખી ચિનગારી, કે જે માનવીની બધી ઇચ્છાઓ અને અરમાનોને ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે. એમ ન માનશો કે ક્રોધની આગ બીજાને સળગાવે છે. બીજા તો બળે જ છે, પરંતુ ક્રોધ કરનારનું હૃદય પણ એ આગના ભડકાથી બળતું જ રહે છે. એક મિનિટના આવેશને કારણે માનવી પર જે વીતે છે તે તેને જીવનભર યાદ રહી જાય છે. એટલા માટે એક તત્ત્વવેત્તા કહે છે કે ક્રોધની શરૂઆતમાં મૂર્ખતા હોય છે અને અંતમાં પશ્ચાત્તાપ.

શું તમે એમ માનો છો કે જેણે હોદ્દો ગુમાવ્યો છે તેને કાંઈ દુઃખ નહિ થતું હોય? હોદ્દાની પ્રાપ્તિથી જે પ્રસન્નતા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કોઈ હોદ્દા પર બેઠેલ વ્યક્તિને પૂછો ત્યારે ખબર પડે. એક વખત ખુરશી મળ્યા પછી ઠેઠ ૧૨૦ વર્ષ સુધી તેના પર ચીટકી રહેવાનાં તે વ્યક્તિ સ્વપ્નાં સેવતી હોય છે. પ્રયત્નપૂર્વક સાધનો મેળવીને પ્રાપ્ત કરેલ ખુરશીને તે મરતાં સુધી છોડવા તૈયાર નથી હોતી, ભલે તે તેને માટે લાયક હોય કે ન હોય. પણ ખુરશી તો ત્યારે જ છોડશે કે જ્યારે જીવનની આશા છૂટશે.

જે દિવસે હોદ્દો છૂટે કે નિવૃત્તિ લેવામાં આવે તે વખતે તે વ્યક્તિનો ચહેરો જોજો. જાણે કે તેના મનનું કોઈ માનવી મરી પરવાર્યું હોય એવો ભાવ તેના ચહેરા ઉપર જોવા મળશે. જેણે ક્ષણિક આવેશમાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે તેના મનમાં જીવનના ઇતિહાસનું એક ચલચિત્ર ખડું થઈ જાય

છે ભૂતકાળની જાહોજલાલી અને વૈભવોનુ દૃશ્ય તેના દિલને એક ઘેરી ચોટ લગાવે છે પોતે કેટલો મહત્ત્વાકાંક્ષી અને કઠોર પરિશ્રમી છે, આગળ વધવા માટે તે મહેનત કરે છે તેનામા શક્તિ પણ છે પરતુ હવે તે શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાના સ્વપ્નાને સાકાર કરવાની તેનામા લાયકાત રહી નથી. પોતાની નિરાધાર અવસ્થાને લીધે તેને શરમ આવે છે તેને થાય છે કે પોતાના પ્રયત્નમા અડધે રસ્તે રહી જવાને બદલે તેણે ટોચ સુધી પહોચવું હતુ તેનાથી અડધી પણ કુશળતા ન હોય તેવાઓ લહેર કરતા હોય છે. બૌદ્ધિક રીતે જેઓ તેનાથી ઘણા પાછળ છે, તેમની નેતાગીરી સ્વીકારવાને બદલે તેને પોતાને નેતા બનવુ હતુ, કારણ કે તેનામા નેતાગીરી માટે જોઈતી કુશળતા છે અને પોતાનાથી ઓછી શક્તિવાળાની આજ્ઞા હેઠળ રહેવુ એ તો મોતથીય વધ રે ભયાનક લાગે છે તેની દરેક આજ્ઞા, દરેક હુકમ, વીછીના ડખ જેવા લાગે છે પણ તેના સિવાય અન્ય કોઈ ઉપાય નથી પોતે પોતાની જાતે જ બધુ ગુમાવ્યુ છે

આવી વ્યક્તિઓની મનોદશાની સરખામણી નશો ઊતરી ગયેલા શરાબીની સ્થિતિ સાથે થઈ શકે તેમ છે દારૂની બાટલી લઈ તેને ગટગટાવી જવામા આનદ આવે છે દારૂનો કેફ ચઢે ત્યારે એમ લાગે છે કે તેનામા ખૂબ જ શક્તિ આવી ગઈ છે, પરતુ જ્યારે કેફ દૂર થાય છે ત્યારે શક્તિનુ પૂર પણ ઓસરી જાય છે આવી જ હાલત ક્રોધીની હોય છે ક્રોધની શરૂઆતમા અહકાર હોય છે આવેશ વખતે તે પોતાને પૂરો શક્તિશાળી માને છે અને બીજાને એકદમ કમજોર, પણ જ્યારે ક્રોધ ઊતરી જાય છે ત્યારે તે એવો ઠડો થઈ જાય છે કે જાણે ટાઈફોડમાથી ઊઠ્યો હોય સસારમાં કોઈપણ માણસ એવો નહિ હોય કે જે ક્રોધ કરીને પસ્તાયો ન હોય.

એટલા માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે ક્રોધમા ગેરસમજ છે, કમસમજ છે એટલે ક્રોધી બીજાનો નહિ પણ પોતાનો જ વિનાશ કરે છે. આપે જોયુ હશે કે ક્રોધમાં માણસ કાચનો પ્યાલો ફેકે છે પણ તેને પૂછો કે ભાઈ! પ્યાલો ફૂટ્યો તેમા નુકસાન કોનુ થયુ ? અને તમારી આત્મિક શાતિની કેટલી બરબાદી થઈ ?

એક કલાકાર વર્ષો સુધી મહેનત કરી હાથમા છીણી અને હથોડી લઈ આરસની મૂર્તિ બનાવે છે તેમા તે પોતાનાની કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપે છે પરતુ તેમા કોઈ જોનાર ભૂલ કાઢે છે જોનારનો તો ભૂલ કાઢવાનો

ઘડી છે આ વસ્તુને તૈયાર કરવામાં કેટલી મહેનત પડી છે ? કેટલી બુદ્ધિ વાપરવી પડી છે ? કેટલો સમય લાગ્યો છે ? આ બધી વાતનો વિચાર કરવાની તો વિવેચકને ફુરસદ હોતી નથી તે તો ફક્ત ભૂલ ક્યાં છે તે જ જુએ છે હજાર સારી વસ્તુઓની વચમાં એક જરા ખામી હોય તો ટીકાકાર સારી વસ્તુઓ તરફ નજર ન કરતાં ખામી જ પહેલી જુએ છે. જ્યારે આમ ટીકાકાર ખામી બતાવે છે ત્યારે કલાકારનો મિજાજ ગરમ થઈ જાય છે અને તે મૂર્તિ પર હથોડો મારી તોડી નાખે છે આમ જે વસ્તુ તૈયાર કરતાં ત્રણ વર્ષ લાગ્યાં હોય તેને તોડી નાખતાં પૂરી ત્રણ મિનિટ પણ લાગતી નથી.

મને પોતાને એક અનુભવ થયો છે એક ભાઈને એક શાસ્ત્રની નકલ તૈયાર કરવા કહ્યું લગભગ એક મહિનામાં તે ભાઈ કામ પૂરું કરીને લાવ્યા તે જોઈને એક ભાઈએ કહ્યું કે બીજું તો ઠીક છે પણ લિપિ જરા અશુદ્ધ છે બસ આટલું કહેતાંની સાથે જ પેલા ભાઈનું મગજ ગરમ થઈ ગયું અને તે નકલના મારી નજર સામે જ ટુકડે ટુકડા કરી નાખ્યા.

ઘણા માણસો નાજુક મિજાજના હોય છે પોતાની વિરુદ્ધ જરાપણ સાંભળવા માટે તેમના કાન તૈયાર હોતા નથી. તેમના લેખની કે તેમના કામની જરા પણ ટીકા કરી તો ગાડી પાટા ઉપરથી જાય છે આવા ક્ષુદ્ર સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓની સાથે વાત કરવામાં આપણે ખૂબ સાવધ રહેવું જોઈએ.

ક્રોધનો ખોરાક

માનવી ખાધા વિના જીવી શકતો નથી તેમ ક્રોધ પણ તેના ખોરાક વિના વધી શકતો નથી આપને થશે કે શું ક્રોધ તે કોઈ માનવી છે કે ખોરાક જોઈએ ! ક્રોધ માનવી નથી અને તે માનવીને પણ માનવી રહેવા દેતો નથી છતાંય તે ખાય છે જરૂર તે પોતાનો ખોરાક બહારથી લેતો નથી પણ તે ખોરાકનું અપહરણ કરે છે હવે હું આપનો વધુ વખત સંશયમાં રાખવા માગતો નથી ક્રોધનો ખોરાક છે પ્રીતિ વિનય અને વિવેક ક્રોધ હમેશાં મનુષ્યના આ ત્રણે ગુણોને ખાઈ જાય છે ક્રોધી મનુષ્ય હમેશાં દુઃખી રહે છે કારણ કે ક્રોધ તે અંદરથી બળ્યા કરે છે તેની વાતોમાં તેજ વસ્તુ નથી મનોબળ તો તેની પાસે હોય છે જ ક્યાં ! આવેશની દશામાં મનોબળ નાસી જાય છે

માનવીના ત્રણે ગુણો નાશ પામવા છતાં તે ક્રોધનો ત્યાગ કરતો નથી.

આપ આપના કાર્ય માટે દિવસમા સત્તર વાર ક્રોધ કરો છો પણ ક્ષમાથી એક વાર પણ કામ લેતા નથી કારણ કે ક્ષમા પર વિશ્વાસ નથી હા, ક્ષમાની મૂર્તિઓને વદન જરૂર કરો છો, તેનુ પૂજન કરો છો તેની માળાઓ પણ ફેરવો છો તેમના નામની જય બોલાવો છો તેમના જન્મદિને મોટા મોટા સરઘસો કાઢો છો પણ જ્યારે જીવનમા ક્ષમા પ્રાપ્ત કરવાનો અવસર આવે છે ત્યારે તેને ધક્કો મારી બહાર ફેકી દો છો અને ક્રોધને માટે આપના દ્વાર હમેશા ખુલ્લા હોય છે ક્રોધ આપના બારણે સ્વાગત પામે છે ત્યારે ક્ષમા બિચારો બહાર આગણામા ઊભી ઊભી આસુ સારે છે.

આગ ઉપર ઠડુ પાણી પડવાથી આગ બૂઝાઈ જાય છે તેમજ ગરમ પાણી પડવાથી પણ બૂઝાય છે એમ આપણે માનીએ છીએ છતા દુનિયાની ત્રણ અબજની વસતિમાથી એક પણ એવો બુધ્ધુ નહિ મળે કે જે આગ લાગે ત્યારે ઓલવવા માટે પાણી ગરમ કરવા બેસે ક્રોધની આગ લાગી છે તે ક્ષમાથી પણ શાત થાય છે અને કયારેક ક્રોધથી પણ તે દબાઈ જાય છે પણ તે થોડા વખત પૂરતી જ કાયમની શાતિ ક્રોધની પાસે કયા છે? છતા જો કોઈ ક્રોધને દબાવવા પોતે જ ક્રોધનો આશ્રય લે તો તે આગ બૂઝાવવા પાણી ગરમ કરવા જેવુ છે ક્ષમા ઠડુ પાણી છે તો ક્રોધ ઊકળતુ પાણી છે

આજ સુધી કોઈ એવો માણસ નથી મળ્યો કે જેણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો ન હોય, છતા પ્રશ્ન એ છે કે કોણે તેને છોડયો છે? જે વીતરાગ પરમાત્મા-ઓએ-સર્વથા કષાયનો ત્યાગ કરી અકષાયી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી છે તેમની વાત બાજુ પર રાખો તે તો મહામાનવ હતા, પરતુ હુ તો એમની વાત કરુ છુ કે જેઓ આપણી આખ સામે છે અને જેમણે ક્રોધને એક વાર નહિ અનેક વાર ધિક્કાર્યો છે જ્યારે જ્યારે ક્રોધ ઉપર વ્યાખ્યાનો સાભળ્યા છે ત્યારે ત્યારે ધિક્કાર દર્શાવ્યો છે જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ મહાપુરુષની વાત તેમની સમક્ષ મૂકાઈ છે ત્યારે ત્યારે તેમણે ક્રોધને ધિક્કાર્યો છે પણ માત્ર ધિક્કાર શબ્દોમા વ્યક્ત કરવાથી વાત પૂરી થતી નથી તેને છોડવો પડશે જો આપણે ખરા દિલથી ક્રોધને ખરાબ માનતા હોઈએ તો કોઈ પણ કારણ કે સજોગોમા આપણને ક્રોધ આવવો ન જોઈએ ક્રોધને ધિક્કારતા-પણ જઈએ અને તેનો ઉપયોગ પણ કરતા રહીએ તો તો માનવુ જ પડશે કે, આપણા હૃદયના કોઈક ખૂણામા ક્રોધ પ્રત્યે આદર રહેલો છે.

માનવીને જેટલો વિશ્વાસ ક્રોધ પર છે તેનો એક ટકો પણ ક્ષમા પર નથી. એથી જ તેને ખરાબ કહેવા છતાં પણ તેને તે વળગી રહે છે.

વ્યક્તિનો જ નહિ પણ સમાજનો ઇતિહાસ પણ ક્રોધની આસપાસ ફરી રહ્યો છે. ઇતિહાસ શું છે? એક માનવીના ક્રોધે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ રંગી નાખ્યાં છે. એક માનવી પોતાના ક્રોધને સંભાળી ન શક્યો તો તેણે હજારો માનવીઓની લાશો ઢાળી દીધી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો એ માનવીના ક્રોધની જ કથાઓ છે. માનવીઓએ ક્રોધને એટલું સન્માન આપ્યું છે કે દેવતા બનાવી પૂજ્યો છે. હાથમાં ત્રિશૂળ, તલવાર, વિકરાળ આંખો અને બિભત્સ બિહામણા રૂપની મૂર્તિઓ બનાવી તેની સામે માનવી પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે. આ ક્રોધની પૂજા નહિ તો બીજું શું છે?

અનંત કાળ થયો આત્મા ક્રોધને અપનાવતો આવ્યો છે. સિંહ અને ચીત્તાના ભવમાં તેણે ક્રોધને પોતાનું હથિયાર બનાવ્યો. સાપ અને વીંછીના ભવમાં તેણે ક્રોધ વડે કામ લીધું. આ અનંત જન્મોનો સંસ્કાર ચાલ્યો આવે છે અને એથી જ મનુષ્ય ક્રોધથી ઘેરાયેલો રહે છે. તેને ક્રોધ છોડવાની વાત કરીએ તો પણ તે રોષે ભરાય છે. તે સંપત્તિને ત્યાગી શકે છે. કરોડોના વૈભવ-વિલાસને ઠોકરે મારી શકે છે. વૈભવભરી આલિશાન ઇમારતો એક ક્ષણમાં ત્યાગી શકે છે. સમસ્ત કુટુંબ પરિવારને તે મૂકી શકે છે. સ્નેહભરી પત્ની અને પુષ્પસમ બાળકોની મમતા છોડી શકે છે. પણ ક્રોધને ત્યાગી શક્યો નથી. અને તેથી જ ગૃહત્યાગીઓમાં પણ ક્રોધની જ્વાળાઓ જલતી જ હોય છે.

પણ યાદ રાખો—ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવો એ જેટલું સહેલું છે તેના કરતાં તેને ભોગવવો એ ઘણું વિકટ છે. કેમના રસ્તે ચાલવું સહેલું છે પણ રોકાવું મુશ્કેલ છે. આમ તો તમે ઘણા ચતુર છો. મુંબઈ જેવા શહેરમાં રહેનાર છો. જરાક ઇશારામાં સમજી જાઓ તેવા છો. આપની મોટર ભાગી પૂર ઝડપે જઈ રહી છે અને પોલીસ રોકવાનો ઇશારો કરે છે તો આપ એકદમ ગાડી થોભાવી દો છો. પોલીસ બોલતો નથી, બોલતો નથી, માત્ર હાથ જ ઊંચો કરે છે અને આપ ગાડી થોભાવી દો છો. ત્યારે હું વારંવાર ગળું બેસી જાય તેવા સાદ પાડીને સમજાવું છું તો શું તમે સમજશો? તમે સમજશો એમ મારું હૃદય કબૂલ કરતું નથી. અનંત જ્ઞાનીઓ વારંવાર કહે છે કે ક્રોધ ન કરો! ક્રોધના પંથે આગળ ન વધો. કારણ કે એ રસ્તો સમાધાન નથી. તો તમે ચેતી જશો કે નહિ એ વિચારવાનું છે.

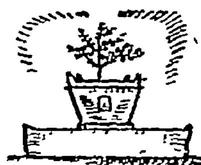
એક સ્ટેશન પર એક એન્જિન ઊભેલું હતું ગાડી આવી ગઈ હતી અને એન્જિન છૂટી ગયું હતું ડ્રાઈવર એન્જિનનો અવાજ અને ગરમીથી રાહત મેળવવા પ્લેટફોર્મ પર જરા ખુલ્લી હવામાં ફરી ગયો હતો એવામાં તેનો એક ૧૦ વર્ષનો છોકરો એન્જિન ઉપર ચઢી ગયો અને એક પછી એક ચાવીઓ ફેરવવા લાગ્યો થોડા વારમાં તેનો હાથ એન્જિન ચાલુ કરવાની ચાવી ઉપર ફર્યો અને એન્જિન પાટા ઉપર દોડવા લાગ્યું ડ્રાઈવરના કાન ઉપર એન્જિન ચાલુ થયાનો અવાજ આવ્યો તેણે ફરીને જોયું તો તેનો પોતાનો જ છોકરો અંદર ઊભો હતો ડ્રાઈવરે તેને બૂમ પાડીને કહ્યું કે એન્જિન રોક, નહિ તો મરી જઈશ છોકરાએ કહ્યું કે રોકવાની ચાવી કઈ છે તે મને ખબર નથી ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે નીચે કૂદી પડ ત્યારે પુત્રે કહ્યું કે-કૂદી પડવાનું જિગર ચાલતું નથી ચાલુ એન્જિનમાંથી નીચે કૂદી પડવા માટે પણ સાહસિકતાની જરૂર છે

હવે તમે જ બતાવો કે આવા છોકરાની શી દશા થશે? થોડેક દૂર જતા જ એન્જિન અથડાયું, એન્જિનના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા અને છોકરાના તો હાડકા પણ હાથ ન આવ્યા

જેઓ કષાયના પાટા ઉપર દોડવાનું જ શીખ્યા છે અને રોકવાનું નહિ, તેમની પણ આજ વાત છે ક્રોધને ઉત્પન્ન કરવાની, પ્રજ્વલિત કરવાની અને ઉપશાંત થયેલ ક્રોધને ફરીથી જગાવવાની કળા જેઓ જાણે છે, પણ રોકવાની કળા જાણતા નથી તેમની શી ગતિ થશે?

ક્રોધને પાર ચલાવવા કરતા તેને રોકવાની કળા પહેલા શીખો, ચલાવતાં તો બધાને આવડે છે, જરાક શબ્દ બહાર નીકળ્યો કે ચાલુ પણ તેના પરિણામોને સમજો, માત્ર વર્તમાન નહિ, પણ ભવિષ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરો વૈરમાંથી અવૈર તરફ જાઓ ક્રોધમાંથી ક્ષમા તરફ આગળ વધો એ જ સાચો શાંતિનો માર્ગ છે

તા ૧૫-૭-૫૯ જૈન ઉપાશ્રય, માટુંગા

૫૨ આવશ્યકની આવશ્યકતા
અથવા
જીવનમા પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન

આજનુ પ્રવચન આવશ્યકની સાથે સંબંધ ધરાવે છે જીવનની એ ક્રિયા જેના અભાવે આપણે આગળ વધી શકતા નથી એને આવશ્યક કહે છે જીવવા માટે શ્વાસ લેવો જરૂરી છે તેવી જ રીતે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જીવનશુદ્ધિ માટે જે ક્રિયા અનિવાર્યરૂપે જરૂરી છે એને આગમમા આવશ્યકની સંજ્ઞા અપાઈ છે આત્મશુદ્ધિ માટે બહારના ક્રિયા-કાંડ એટલા જરૂરી નથી જેટલી કે આત્મઆલોચના આપણે પોતાનુ નિરીક્ષણ કરીએ બીજાને પરખીએ આપણી દૃષ્ટિ બીજાને જોવામાં નિષ્ણાત-પટુ છે પણ જ્યાં પોતાને જોવાનો પ્રશ્ન આવે છે ત્યાં આપણે સૂર થઈ જઈએ છીએ અધ્યાત્મના ક્ષેત્રમાં બીજાને જોવાનુ એટલુ મહત્ત્વ નથી જેટલુ કે પોતાને જોવુ એટલા માટે આત્મ-નિરીક્ષણની પ્રક્રિયાને પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે

પ્રતિક્રમણનો શાબ્દિક અર્થ છે "પાછા વળીને આવવું" આત્માની વૃત્તિઓ જે અશુભ બની ગઈ છે એમને પાછી વાળીને શુભ સ્થિતિમાં કરવાનો ભાવ એ પ્રતિક્રમણ છે સાધક પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર નજર ફેરવે છે વાસના અને કામની દુર્ભાવનાઓએ આત્મ-સ્થિતિમાં કેટલા વિક્ષેપ નાખ્યો છે! આત્માની શુદ્ધ સ્થિતિમાં અશુદ્ધતાએ ક્યાં સુધી પ્રવેશ કર્યો છે! મનના આ ચોરો ઉપર સાધકે સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ વેપારીના ઘરમાં ચોર ઘૂસી આવે ને એને એની ખબર પણ ન રહે તો કેટલું મોટું નુકસાન એને સહેવું પડે! વેપારી જો જાગૃત હોય અને ચોર કદાચિત આવી પણ જાય તો પણ ચિંતા ઓછી છે કારણ કે ચોરોને એની જાગૃતાવસ્થાનું ભાન

થતા એ એમને નસાડી મૂકવામા સક્ષમ બનને હા, તો એટલા માટે પ્રતિક્રમણમા પોતાના મનમા સતાયેલા ચોગો ઉપર સાધકે નજર રાખવી જોઈએ.

સધ્યા વેળાએ આપણે આપણી ભૂલોનું સ્મરણ કરીએ કારણ કે જીવનમા થયેલી ભૂલ ક્યારેક ભયકર શૂળ પણ બની જાય છે ભૂલને ભૂલરૂપે સ્વીકાર કરી લીધા પછી સાધક એનુ પરિમાર્જન કરે છે પણ ભૂલને ભૂલ જ ન માનવી, એથી મોટી ભૂલ બીજી કઈ હોઈ શકે વારુ ?

એક ડૉક્ટરને પૂછવામા આવ્યુ કે સૌથી મોટો રોગ કયો છે ? એમણે કહ્યુ 'રોગને રોગ ન માનવો એ સૌથી મોટો રોગ છે ' ક્ષય–કેન્સર વગેરેને રાજરોગ કહેવાય છે પણ રોગનુ નિદાન થઈ જતા એની ભયકરતા ઓગળી જાય છે જ્યા સુધી રોગની પરીક્ષા થતી નથી ત્યા સુધી એ કાયમ રહે છે રોગ ત્યારે વળી વધુ ભયકર બને છે જ્યારે રોગી રોગના અસ્તિત્વનો જ સ્વીકાર ન કરે

હા, તો ભૂલોનુ જ્ઞાન, ભૂલ સુધારવાની દિશામા પહેલુ પગથિયુ છે અને પ્રતિક્રમણ આપણને આપણી ભૂલોનુ જ્ઞાન કરાવવાનો સુઅવસર પ્રદાન કરે છે એટલા માટે જ જૈન શાસનમા પ્રતિક્રમણનુ બહુ મોટુ સ્થાન છે સાધુ ને શ્રાવક માટે સાજે અને સવારે કર્મરૂપે કરવા માટે એ અનિવાર્ય ગણાયુ છે

હવે આપણે આવશ્યક–સૂત્રના અધ્યયનો ઉપર થોડા વિસ્તારથી વિચાર કરીશુ આવશ્યક સૂત્રના છ અધ્યયનો છે —

(૧) સામાયિક

(૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ

(૩) વદણા

(૪) પ્રતિક્રમણ

(૫) કાયોત્સર્ગ

(૬) પ્રત્યાખ્યાન

સામાયિક હવે આપણે સામાયિક આવશ્યક ઉપર વિચાર કરીશું. સમભાવનો સાધક દરેક પ્રત્યે સમતા, સમત્વ આચરતો હોય છે સુસ્વાદિષ્ટ પદાર્થો ભણી એના મનમા લોભ–ભાવના જાગતી નથી તેમ અરુચિપ્રદ પદાર્થો

સામે આવતાં એ ખુશી-ભાવ દાખવતો નથી. કટુ પ્રસંગ નજર સમક્ષ આવતાં એના ચિત્તમાં કોઈના પ્રત્યે કદી દુર્ભાવના જન્મતી નથી.

જેના સાધક જીવનમાં સમભાવની ધારા વહી રહી છે એને લાભ-નુકસાનમાં પણ સમભાવ જ હોય છે. હજારો-લાખોનો લાભ થવા છતાં એને અહંકાર સ્પર્શી શકતો નથી તેમ નુકસાન એની પ્રસન્નતાને છીનવી શકતું નથી. શાકભાજી વેચનારનો કાંટો કદી ઊંચો કદી નીચો થતો હોય છે પણ ઝવેરીનો કાંટો સમ રહેતો હોય છે.

તમે શાક-ભાજી ખરીદવા બજારમાં ગયા. વેચનાર બાઈએ શાક-ભાજી તોળ્યાં. એ બાપડી થોડુંક વધારે જ તોળે છે તો પણ તમે એને થોડું વધુ નાખવા-તોળવા કહો છો. એ બિચારી થોડું વળી વધુ નાખે છે. તેમ છતાંય તમે બોલી ઊઠો છો : આટલી લોભી કેમ બની ગઈ છો ! થોડીક ભાજી હજુ નાખ. એ બિચારી શેઠના ડરને લીધે ત્રાજવામાં વળી થોડુંક ઉમેરે છે અને પછી તમારી થેલામાં ભરી દે છે અને તમે ઘેર પાછાં આવી જાઓ છો. હવે એકદા તમારા ઘેર લગ્ન પ્રસંગ આવે છે. કન્યાને આભૂષણમાં આપવા માટે તમને સોનાની જરૂર પડે છે, કારણ કે આભૂષણ વગર તો આજે લગ્ન થવા જ બહુ મુશ્કેલ બની ગયાં છે. પહેલાં દીકરીઓ વેચાતી હતી. હવે દીકરાઓ વેચાવા લાગ્યા છે. તમારા આ સામાજિક સંબંધો હવે પૈસાના ત્રાજવે બંધાવા લાગ્યા છે. એમાં પ્રેમની મીઠાશ નથી પણ પૈસાની ભૂખ જ છે.

હા, તો તમે સોનું ખરીદવા સરાફને-સોનીને ત્યાં જાઓ છો. દસ તોલા સોનું ખરીદ્યું. સરાફ એ સોનું કાંટે ચઢાવે છે ત્યારે શું તમે એમ બોલો છો કે ભાઈ, જરા થોડુંક સોનું હજુ ઉમેરો ! ના, નથી. ત્યાં તમે એક શબ્દ પણ બોલશો તો તમારી ચતુરાઈનું માપ નીકળી જશે અને તમે ઠોઠ ગણાશો.

શાકભાજી વેચનાર બાઈ પાસે તમે થોડુંક ઉમેરવા કહો છો, પણ સરાફની દુકાને તમે કંઈ જ કહેતા નથી, કારણ કે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં ઘડીકમાં નીચાં થઈ જાય છે જ્યારે સરાફનો કાંટો-ત્રાજવાં સમ રહે છે. વારુ, તો હવે તમે બતાવો કે તમારે પેલી બાઈનાં ત્રાજવાં બનવું છે કે પેલા સરાફનાં ? હું માનું છું પેલી બાઈનાં ઊંચાં-નીચાં થતાં ત્રાજવાં જેમ બનવાનું તમે પસંદ નહીં કરો. તો સમદૃષ્ટિ ધરાવતો આત્મા સંપત્તિ અને વિપત્તિમાં સમ રહે છે. એની સામે જીવનનું સોહામણું હાસ્ય હોય અથવા મોતની કાળી છાયા,

તેમ છતાય એ કદી પાછળ નહી હટે પ્રશસાના પુષ્પો એને લલચાવી શકશે નહી તેમ નિંદાના કાંટા એને પદભ્રષ્ટ નહી કરી શકે સન્માનના મધુર પ્યાલા માટે જે પ્રસન્નતા સાથે એ હાથ લબાવશે, અપમાનના કડવા ઘૂંટડાને એ જ પ્રસન્નતા સાથે એ ગળે ઊતારી લેશે

આપણે સમભાવની સાધના તો કરી, પણ કષાયનો પ્રસગ આવતા આપણે જો એ સમભાવને વીસરી જઈએ છીએ તો એ જ વાત ચરિતાર્થ થઈ ગણાશે કે શત્રુના આવવા સુધી તો આપણે શસ્ત્રોની તૈયારી રાખી પણ શત્રુને આવતો જોતા જ શસ્ત્રો ફેંકી નાસી છૂટયા આ કાયરતા ગણાય એ જ રીતે ક્રોધનુ નિમિત્ત આવતા આપણે જો સમભાવનુ શસ્ત્ર ફેંકી દઈએ તો એ એક કાયરતા જ લેખાશે તો, સામાયિક સમભાવની એક શાળા--સ્કૂલ છે, જ્યા આપણે શાતિ, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાનો પાઠ શીખવો છે આ પાઠ તો શીખ્યા પણ ઘેર જતા જ ભૂલી ગયા આપણા બાળકો શાળામા-ગણિત શીખે છે પણ ઘેર આવતા જ એ ભૂલી જાય છે તો શુ તમે એના એવા ભણતર પ્રત્યે રાજી થશો ? કદાપિ નહી તેવી રીતે તમે ઉપાશ્રયે આવ્યા, એક કલાક સુધી સમભાવનો પાઠ શીખ્યા પણ ઘેર અથવા દુકાને સમભાવ-સાધનાની એક લીટી પણ તમે યાદ ન રાખી શકયા તો એ અભ્યાસ કેવો ગણાશે ? જ્યા સુધી ઉપાશ્રયમા રહો છો, સમભાવની વાતો કરો છો પણ દુકાનની હવા લાગતા જ સમભાવ તો કોણ જાણે કયા દૂર થઈ ગયો ?

યાદ રાખો, તમે પણ સમભાવના સાધક છો મુનિ-મર્યાદાથી એક ડગલુ તમે પાછળ છો મુનિ છઠ્ઠા ગુણસ્થાને છે તો તમે પાચમા ગુણસ્થાને છો સાધુની સામાયિક સર્વ સામાયિક છે તો શ્રાવકોની સામાયિક દેશ સામા-યિક છે શ્રાવક મુનિ-પથનો જ એક નાનકડા સાથી છે એનુ લક્ષ્ય પણ એ જ છે કે જે પેલા વિરાટ-આત્મા સન્તનો છે પણ સન્તની સામાયિક જીવન માટે છે ત્યારે તમારી સામાયિક બે ઘડીની છે

હા, એક વાત એ છે કે તમે સામાયિક દરમ્યાન ભોજન કરતા નથી, સૂતા પણ નથી જ્યારે અમે તો સામાયિકમા બન્ને ટાઇમ ગોચરી પણ કરીએ છીએ, સૂઇએ પણ છીએ અને વિહાર પણ કરીએ છીએ તોય શુ અમારી સામાયિક તમારા કરતા ઊચી થઈ ? ના, વાત એમ નથી. શાળામા જે વિદ્યાર્થી છ કલાક ભણે છે, એને એક કલાક ખાવાપીવા આરામ માટે પણ મળે છે પણ જે વિદ્યાર્થી ફકત એક જ કલાક ભણે છે,

એને કેટલા સમયની રજા મળશે ? તો મુનિને યાવત્-જીવનની સામાયિક છે માટે એને પણ ભોજન વગેરેની રજા છે જ

સાથે જ ઘણા (જમણ) પૂર્વક જમવામાં સામાયિક દુષિત થતી નથી. જ્યારે આસક્તિની ક્રિયા થાય છે ત્યારે જ દોષ લાગે છે મુનિનો આહાર સંયમમાં બાધા પહોંચાડનાર નહીં પણ સંયમ-સહાયક હોય છે સંયમની લાંબી મજલમાં સમાધિપૂર્વક આગળ વધવા માટે આહાર જરૂરી છે જ્યારે શ્રાવકની સામાયિકસાધનાની મર્યાદા બે ઘડીની છે આટલા અલ્પ-કાળની સાધનામાં ખાવા-પીવાની રજા લેવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

આ તો સામાયિક એક ઘણી મોટી આત્મ-સાધના છે સામાયિકની સાધના સાધુ કરે છે તો એ આત્માની સમરસતા મેળવે છે અને શ્રાવક કરે છે તો એને પણ સમરસતા મળે છે પછી ભલેને એ અલ્પ કાળ માટે જ હોય ને ! સાકર-ખાંડનો એક કણ પણ તમે ચાખશો તો એ પણ ગળી જ લાગશે ફક્ત ભલેને એ એનો-ખાંડનો અંશ જ હોય ને ! એ અલ્પ કણ પણ જો તમને ગળપણ નહીં આપે તો એ કદી સાકર-ખાંડ કહેવાશે જ નહીં

સામાયિકની સાધના અંગે મહામુનિ ગૌતમ પ્રભુ તારક-મહાપુરુષ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પાસે પ્રશ્ન કરે છે —

प्र० सामाइयेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?
उ० सामाइएणं सावज्ज जोग विरइं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૮

કેટલો માર્મિક પ્રશ્નોત્તર છે ! જીવનને સ્પર્શતો આ પ્રશ્ન છે એમાં સ્વર્ગમાં જવાનું સૂચન નથી તેમ નરકનો પણ ભય નથી જીવનની સમભાવ સાધના અંગેનો આ પ્રશ્ન છે જે આત્માએ સમતાની અમૃત-બિંદુઓનું પાન કર્યું છે એ કેવો આનંદ મેળવે છે ! પ્રશ્નમાં ગંભીરતા દેખાય છે તો જવાબ એથી પણ વધુ ગંભીર છે

ગૌતમ સામાયિક વડે આત્મા સાવદ્ય-યોગની પ્રવૃત્તિથી વિરક્ત બને છે આત્માની વૃત્તિઓ દિવસ-રાત અશુભ તરફ દોડી રહી છે સામાયિક એમને અશુભ તરફથી વાળી શુભમાં જોડે છે અને શુભથી શુદ્ધિ તરફ દોરી જાય છે પછી આ આત્મા નિર્બંધ બને છે જે બંધન ગુણોને પાછાં નાખી દે છે પછી એમના ખરી જવાનો ભય રહેતો નથી એવી જ રીતે

સમભાવનો સાધક અશુભ વૃત્તિઓને સામાયિક વડે બાંધી દે છે, પણ વિકારો ભણી એમનો દોડી જવાનો ભય રહેતો નથી બસ, આજ શારીરિક અને માનસિક સાવદ્ય વૃત્તિઓને વિરક્તિ તરફ લઈ જવાનુ સામયિકનુ લક્ષ્યબિંદુ છે સામયિકનો અર્થ ફક્ત શારીરિક ક્રિયાઓને જ રોકવી એ નથી, પરંતુ માનસિક ક્રિયાઓને પણ રોકવાનો છે

સામાયિકની મુખ્ય આધાર-ભૂમિ મન જ છે જ્યા સુધી મનમાં સામાયિક આવતી નથી ત્યા સુધી તનની સામાયિકનુ કાઈ મહત્ત્વ નથી. રાજર્ષિ પ્રસન્નચન્દ્રનુ શરીર તો સામાયિકમા હતુ પણ મન વિષમ-ભાવોમાં ગૂથાયેલુ હતુ તન સમભાવમા હતુ તો મન સહારમા પ્રવૃત્ત હતુ પણ મનની આ અસ્થિરતાના યોગે એમણે સાતમા નરકના ગુણો એકત્ર કર્યા હતા પણ જ્યારે તનની સાથે મન પણ સમભાવમા પ્રવૃત્ત બન્યું ત્યારે તેઓ સકળ કર્મો ખપાવી મોક્ષ પણ મેળવી શક્યા

સામાયિકનુ બીજું રૂપ છે સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમાં પરિવર્તિત કરી દેવુ વિશ્વના પ્રત્યેક પ્રાણીમા સ્વરક્ષણની ભાવના રહેલી જ છે એક નાનકડો કીડી પણ આત્મ-રક્ષણ માટે સાવધાન-સચેત રહે છે. થોડોક આઘાત પામતા જ એ પોતાનો રસ્તો બદલી નાખે છે તો આ સ્વરક્ષણની ભાવનાને સર્વ-રક્ષણમા ફેરવી નાખવાનુ નામ જ સામાયિક છે.

સર્વ-રક્ષણની ભાવના ત્યા સુધી મનમાં જાગી શકતી નથી જ્યા સુધી દેહાસક્તિ તને પુદ્ગલાસક્તિ ઓછી થતી નથી જેના માનસમા સમતાની અન્તર્સ્ફુરણા જાગી છે, એના જીવનમા પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે ઇન્દ્રિયો એ માટે સ્વીકૃતિ આપે અથવા ન આપે તોપણ એનું મન તો સમતામા લીન જ રહેશે

એક વખતની વાત છે એક વૃદ્ધ મુનિ કફથી પીડાતા હતા એટલે તેઓ ચહા લેતા હતા નાના મુનિજી ચહા લઈને આવ્યા વૃદ્ધ સંતે ચહા લીધી અને પાતરુ સાફ કરી જ રહ્યા હતા ત્યા એક બહેન દોડતી-દોડતી આવી એનો ચહેરો વ્યાકુળ હતો એણે કહ્યુ "મહારાજ, ચહા હજુ પીધા તો નથા ને?" નાના મુનિજીએ કહ્યુ "શા માટે એમ પૂછો છો? એનો ઉપયોગ તો થઈ ચૂક્યો" એ બોલી "માફ કરજો, મહારાજ ભૂલ થઈ ગઈ ચહેરામા સાકર-ખાડની જગ્યાએ મીઠુ નખાઈ ગયુ હતુ." નાના મુનિજીને વિશ્વાસ ન બેઠો કારણ કે મોટા મુનિજી જ્યારે ચહા લઈ રહ્યા

હતા ત્યારે નાના મુનિજી પાસે જ હતા. પણ એમના મોં પર એક પણ કરચલી પડેલી જોઈ નહોતી.

હવે તે (નાના મુનિજી) પાછા મોટા મહારાજશ્રી પાસે ગયા. એમને પૂછ્યું: ગુરુદેવ, ચહામાં મીઠું હતું કે ખાંડ? ગુરુદેવ હસતા-હસતાં જવાબ વાળ્યો: રોજ-રોજ ગળી ચહા પીએ છીએ. એક દહાડો ખારી પી ગયા તો એમાં શું નુકસાન થઈ ગયું વળી! ગુરુદેવના જવાબથી શિષ્ય ચકિત બની ગયો. આ છે સમભાવની સાધના. જેના વડે સાધક કડવાશને પણ મીઠાશમાં ફેરવી નાખવાનો અભ્યસ્ત બની જાય છે. જીવનમાં કડવા-મીઠા ઘૂંટડાં હસતાં-હસતાં ઉતારી શકે છે ત્યારે જ સમતાના દર્શન પામી શકાય છે.

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન

(ચોવીસી-સ્તવન)

ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન એ આવશ્યકનું બીજું અધ્યયન છે. પ્રતિક્રમણમાં પહેલાં સામાયિક આવશ્યક છે. બીજામાં વીતરાગની સ્તુતિનો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. આલોચનાના ક્ષેત્રમાં પહોંચ્યા પૂર્વે સાધકની ક્ષેત્ર-શુદ્ધિ થવી જરૂરી છે. સાધક પહેલાં સમભાવમાં સ્થિર બને પછી ગુણાધિક પુરુષોની સ્તુતિ કરે. મહાપુરુષોનું ગુણ-કીર્તન એના જીવનને પ્રેરણાપાત્ર છે. એટલા માટે જ ચતુર્વિંશતિ-સ્તવન કરે. સાધક સામર્થ્યના પાસાનું ચિંતન કરે છે.

માનવ-મનને જ્યાં સુધી પ્રભુ-પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ મળતો નથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાન અંધકાર પ્રવર્તે છે અને જ્યાં અંધારું છે ત્યાં સ્વાર્થ, વાસના અને મોહના વરુઓ જ ઊંઘમાં ફરશે. એમને તે દૂર કરવા હશે તો તમે માનવ-મંદિરમાં પ્રભુ પ્રાર્થનાની જ્યોતિ જગવો. એક કવિએ કહ્યું પણ છે -

पाप पराल को पुंज बन्यो अति मानहुं मेरु आकारो ।
ते तुम नाम हुतासन सेती प्रजरत लागे न वारो ॥
परम प्रभु पावन नाम तिहारो ॥

કવિ વિનયચંદ્રજી બોલે છે. એમના શબ્દો ? આત્માની સ્વર લહેરીઓ ફૂટી છે. એમાં કલ્પના સંગીત જ નથી, પણ અધ્યાત્મની લહરી છે. પ્રાર્થનાના શબ્દોમાં શબ્દનું સંગીત એ કંઈ મહત્ત્વનું નથી પણ ત્યાં તો હૃદયનું સંગીત જોઈએ. એક વૈદિક કવિના શબ્દોમાં કહું તો એ કે હૃદય જ્યાં બોલે છે તેનું પરમાત્મા સાંભળે છે અને હૃદય જે

મૌન-ચૂપ છે તો ત્યા પરમાત્મા પણ બહેરો બની જાય છે હા, તો કવિ પ્રાર્થનાનો આધ્યાત્મિક ચમત્કાર બતાવે છે ઘાસના વિશાળ ઢગલામા જો એક નાનકડી ચિનગારી પહોચી જાય તો એ સારોયે ઢગલો થોડાક જ કલાકોમા બળી ભસ્મ થઈ જશે, પણ એ ચિનગારી હોવી જોઈએ. બળતી-અગ્નિમય, ઠરેલી ચિનગારી કઈ કામમા આવશે નહી ઠરેલા મણ કોયલા પણ એ કામ નહી કરી શકે જે એક જલતી નાની-શી ચિનગારી કરી જશે તેવી જ રીતે પાપના વિશાળ ઢગલાને સમાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થનાની એક નાની-શી ચિનગારી બસ-પ્રર્યાપ્ત થશે પણ એમા આત્માની ચમક હોવી જોઈએ, હૃદયની ઉષ્મા હોવી જોઈએ, ત્યારે જ એ પાપ-પરાળ (ઘાસ)ને ભસ્મ કરી શકશે નહીતર ઠરેલી ચિનગારી પાપ-પરાળમા ભળી જઈ એના સમૂહને વધુ વધારશે જ પાપ-પરાળને ઘટાડવા માટે એની પાસે તેજ પણ નથી

પ્રાર્થનાના શબ્દોમા હૃદયનો અવાજ હોવો જોઈએ અને ત્યારે જ જીવત શબ્દો કહેવાશે અને જીવિત જ કઈક કામ કરી શકે છે, કારણ કે એમા તેજ રહેલુ છે કસ્તુરીમા જ્યા સધી સુગધ-તેજ છે ત્યા સુધી જ એની કિમત છે એક ભાઈ એમ કહે કે મારી પાસે મણ કસ્તુરી છે હુ એ સસ્તા ભાવે તમને આપી શકીશ પણ એમા તેજ-સુગધ નથી, નકલી છે શુ તમે એ ખરીદવા તૈયાર થશો ? નહી કદી નહી

બીજી બાજુ બીજો જણ એમ કહે કે મારી પાસે ફક્ત પાચ તોલા કસ્તુરી છે એનુ તેજ એટલુ છે કે શીતના પ્રબળતમ રોગીને પણ જો એ આપવામા આવે તો એકવાર ગરમી પેદા કરી શકે છે પણ એ છે મોઘી. હવે તમે જ બતાવો કે તમે સસ્તા ભાવે ઝાઝી કસ્તુરી ખરીદવા તૈયાર થશો કે મોઘા ભાવે મળતી થોડી કસ્તુરી ? અરે, તમે તો કુશળ વેપારીઓ છો. લાખોની ઉથલ-પાથલ તમે કરી છે નિસ્તેજ કસ્તુરી માટીના મૂલેથી પણ ગઈ ગુજરી છે તમે તેજવાળી કસ્તુરીના ગ્રાહક છો, પછી ભલેને એનું મૂલ્ય વધારે કેમ ન હોય !

હા, તો અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમા તેજહીન પ્રાર્થનાનું કોઈ મહત્ત્વ નથી-મૂલ્ય નથી જે પ્રાર્થનામા આત્માનુ તેજ નથી; જે પ્રાર્થનામા અક્ષરોની લીટીઓ અને સ્વરલહેરીઓ સખ્યામા ચાહે તેટલી વધુ હોય, પણ છતાંય એની કશીજ કિમત અકાશે નહી. એટલે જીવનમાં સપ્રાણ પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ છે. આ અગે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે :

प्र० चउव्वीसत्थएणं भन्ते जीवे किं जणयइ,
उ० चउव्वीसत्थएणं दंसण विसोहीं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન. અ. ૨૯ સૂ. ૯

ચતુર્વિંશતિ–સ્તવનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ભગવન્! જીવનમાં સ્તવન–સ્તુતિનો પ્રકાશ આવે છે ત્યારે આત્મા ક્યા આધ્યાત્મિક ગુણસ્થાનને મેળવે છે?

શિષ્યની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રાર્થનાનો પ્રકાશ આત્માના દર્શન ગુણને વિશુદ્ધ બનાવે છે મિથ્યાત્વનો અંધકાર દર્શન-ગુણની પ્રતિભાને નષ્ટ કરે છે પણ વીતરાગની સ્તુતિ આપણને મિથ્યાત્વથી સમ્યક્ત્વ ભણી લઈ જાય છે કારણ કે પ્રાર્થના દ્વારા આપણે પ્રભુને ભજીએ છીએ. એમના વીતરાગ જીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીએ છીએ અને પછી એમના દેદીપ્યમાન જીવનને સામે ધરી આપણે આપણા જીવનની વાસના તેમ જ ગંદકીને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

એટલે પ્રાર્થના દ્વારા આત્મા વીતરાગના જીવન અને એમની વાણી પ્રત્યે અનુરક્ત બને છે મનમાં શ્રદ્ધા જાગે છે આત્મ દર્શન-વિશુદ્ધિ પામે છે અને વીતરાગના શરણે જવાનો શુભ સંકલ્પ પણ કરે છે જીવનનું શાશ્વત શરણ પણ આખરે તો એ જ છે ને! ત્યાં જ આત્મા અભય બની શકે છે જે શત્રુઓથી રક્ષણ કરી શકે તે જ શરણ છે નહીંતર બીજાં શરણાં તો વિડંબણા માત્ર છે

એક વખતની વાત છે એક કુંભાર માટી ખોદવા ગયો. જે ખાણમાંથી માટી ખોદી રહ્યો હતો ત્યાં જ એક સાપનો રાફડો હતો અને કુભાગ્યે કુંભારની કોદાળી પાવડો પેસી સાપની પૂંછડી સાથે અથડાયો. ફૂંફાડા કરતો સાપ રાફડામાંથી બહાર નીકળ્યો એની વિકરાળ કાયાને જોઈ કુંભારના હાથમાંથી પાવડો-કોદાળી છૂટી પડ્યાં અને પ્રાણ બચાવવા એ નાસી છૂટ્યો. ખૂબ ઝડપથી દોડ્યો. દૂર જઈ પહોંચ્યો એટલે એક ક્ષણ માટે અટક્યો. પાછળ નજર કરી તો મોત મોં ફાડી પાછળ-પાછળ આવી રહ્યું હતું એ પ્રાણના મોહને લઈ દોડ્યા જતો જ હતો કે વચમાં જ એક ગરુડે એને પોકાર કર્યો "ભાઈ શા માટે નાસી રહ્યો છે? મારી પાસે આવી જા અહીં તારા માટે નિર્ભય સ્થાન છે મોત તારો પીછો કરી રહ્યું છે અને તારા આ નાનકડા પગ ક્યાં

સુધી દોડતા જશે ?" પણ પેલા ભોળા માણસને ખાત્રી ન થઈ. એણે ગરૂડની વાત માનવા ના પાડી

કુભારે દોટ મૂકી હજુ થોડેક જ દૂર પહોચ્યો હતો કે એના પગ જવાબ દેવા લાગ્યા પરતુ પાછળ પડેલો લાલ આખવાળો સાપ પાછળ જ દોડ્યો–ચાલ્યો આવતો હતો થાકેલો માણસ–કુભાર–બિચારો હવે શરણુ શોધવા લાગ્યો તે જ વખતે પાસેના ખાબોચિયામા એક દેડકો ડ્રાઉ–ડ્રાઉ કરતો દેખાયો. પેલો કુભાર એ દેડકા પાસે પહોચ્યો અને કહેવા લાગ્યો. "દેડકારાણા, રક્ષણ કરો, તમારા શરણે આવ્યો છુ લો જુઓ, કાળમુખુ મોત મો ફાડી ચાલ્યુ આવે છે" હવે તમે જ કહો,–પેલો દેડકો એનુ શુ રક્ષણ કરશે ? એ બાપડો પોતે જ પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતો નથી ત્યા શરણે આવેલાનુ એ શુ રક્ષણ કરી શકશે ?

એવી જ રીતે આજે માનવ સ્વરક્ષણ કાજે દોડી રહ્યો છે કાળ એની પાછળ મો ફાડી ચાલ્યો આવે છે વચ્ચે વીતરાગનો ધર્મ ગરૂડના રૂપે એને મળે છે, એ કહે છે મારુ શરણુ સ્વીકારો, આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સર્પો તને દશી શકશે નહી, પણ ભોળા માણસને એમની વાતોમા વિશ્વાસ બેસતો નથી એ જાય છે ડૉક્ટરને શરણે, વકીલોને શરણે અને ધન તથા સત્તાને શરણે પણ યાદ રાખજો, એમનુ શરણુ સ્વીકારતા પહેલા એ વિચારી લેજો કે શુ એ પોતાનુ રક્ષણ કરવા સમર્થ છે ? ક્યાય તમે પણ દેડકાનુ શરણુ લેતા નથી ને ? હુ કહીશ કે ભાઈઓ તમે ભૌતિક પદાર્થોમા શરણુ ન શોધો તમે એ પરમ પિતા પરમાત્માનુ શરણુ શોધો. એમા પોતાનો શ્રદ્ધા–સૂર જોડો ચતુર્વિંશતિ સ્તવન આ જ કહે છે–શીખવે છે તમે પુત્ર, નારીનુ શરણુ તજી વીતરાગને શરણે આવો વર્તમાન ચોવીસીમા આધ્યાત્મિક જીવનના જે ચોવીસ કળાકારો થઈ ગયા છે એમનુ શરણુ લ્યો અને એમની અધ્યાત્મ–કળા શીખો એમના જેવુ શાત વીતરાગ–જીવન અપનાવો

વદણા–આવશ્યક

વદણા એ ત્રીજો આવશ્યક છે આલોચનાના ક્ષેત્રમા પ્રવેશતા પહેલા નમ્રતા અને ગુરુદેવ પ્રતિ ભક્તિ હોવી આવશ્યક છે એટલા માટે જ સાધક તીર્થંકરની સ્તુતિ પછી ગુરુદેવને વદન કરે છે કારણ કે એ એમની સામે પોતાના પાપોની આલોચનાની તૈયારી કરે છે જેમની સામે રહી પોતાનાં પાપોની આલોચના કરી જીવનને અણિશુદ્ધ બનાવવુ છે એમના પ્રત્યે જીવનમા

શ્રદ્ધા તો જાગવી જ રહી. એમ ન કરવાથી એમની સામે એ મનની ગ્રંથિને પૂરી ખોલી જ નહીં શકે. એટલા માટે સાધક વંદન માટે પણ ગુરુની અનુમતિ મેળવે છે. 'ઇચ્છામિ ખમાસમણો' આ જ વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે. સાધક પૂછે છે : ક્ષમા શ્રમણ, જો આપની સમાધિમાં, આપના જ્ઞાન ને ચારિત્ર્ય–સાધનામાં વિક્ષેપ ન પડતો હોય તો હું વંદના કરવા માટે આપના અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવા માગું છું–ઇચ્છું છું.

વંદના એ કોમળ–હૃદયની કૂંચી છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી આ માથું નમતું પણ નથી અને વંદનામાં હૃદયથી નમવું જ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે. હાથ જો બીડાયેલા રહે પણ એમાં મન ન ભળ્યું તો હાથનું જોડાવાનું–બીડાવાનું શું મૂલ્ય છે? એમ તો કેદી પણ હાથ જ જોડે છે ને! એક ગુલામ પણ પોતાના માલિક પ્રત્યે હાથ જોડે છે પણ એમાં નમ્રતા ટપકતી નથી. અંતર–હૃદયની શ્રદ્ધા એમાં સાથ પૂરતી નથી.

વંદનામાં મનનો અહંકાર ગળી જવો જોઈએ. ગુણીજનો પ્રત્યે શ્રદ્ધાભાવ પેદા થવો જોઈએ. ગુણીજન પાસે જવું છે તો નમ્રતા અને વિનયને લઈને જ જશો ત્યારે જ તમે કંઈક એમની પાસેથી મેળવી શકશો. ઘડામાં પાણી ભરવું છે. એટલે એને કૂવામાં નાખ્યો પણ જ્યાં સુધી એ નમતો નથી ત્યાં સુધી એમાં પાણીનું એક ટીપું પણ ભરાશે નહીં. ગુરુ પાસેથી જ્ઞાન મેળવવું છે તો પહેલાં નમવું જ પડશે. એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાને કહ્યું છે કે : જો તમારે સ્વર્ગમાં જવું હશે તો તમારે નમવું પડશે, કારણ કે સ્વર્ગનું બારણું ઊંચું છે પણ એનું પ્રવેશ–દ્વાર નાનું છે.

જ્યાં સુધી જીવનમાં નમ્રતા આવતી નથી ત્યાં સુધી જ્ઞાન કેવું? જ્ઞાન મેળવવાની આશાએ તમે ગુરુ–દ્વારે પહોંચો છો તો વિનયનો ઉપહાર–ભેટ સાથે લઈ જવો ભૂલશો નહીં. એમને પહેલાં વંદનાની ભેટ ધરવાનું ચૂકશો નહીં. રાજા પ્રદેશી જ્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર સામે જાય છે અને વંદના કર્યા વિના જ પ્રશ્ન શરૂ કરી દે છે ત્યારે મહામુનિ કેશીકુમાર કહે છે – રાજન્, કોઈ વેપારી વેપાર માટે માલ લઈને આવે છે પણ એ વેરો ભરતો નથી તો એની સાથે તારો વ્યવહાર કેવો રહેશે? પ્રદેશી બોલ્યો : હું એને દંડીશ અને એને વેપાર કરવાની પરવાનગી પણ નહીં આપું. કારણ કે એ મોટો ચોર છે.

હા તો રાજન્, તેમ તું પણ મારો ચોર જ. કારણ કે મારી પાસે

જ્ઞાન મેળવવા આવ્યો છે પણ બદલામા વિનય અને વદણાની ભેટ ધરવા ઇચ્છતો નથી" ગુરુના દ્વારે હાથ ખાલી હોય તો ચિતા નહી પણ મન ખાલી ન હોવુ જોઈએ; એ તો વિનય, વિવેક અને નમ્રતાપૂર્ણ હોવુ જોઈએ.

વદણાનાં પણ બે રૂપ છે. પહેલો તે સ્વાર્થ–સાધના માટે કરવામા આવેલી વદણા અને બીજી તે ગુણપૂજાની વદણા પહેલા પ્રકારમા વદણા માનવ–મનના લોભનુ કામ કરે છે આવો માનવી સ્વાર્થ–સાધના માટે જ બીજાની સામે માથુ નમાવે છે બીજી ગુણપૂજક વદણા છે જે ગુણાનુરાગને પ્રગટ કરે છે ગુરુ–ચરણોમા એટલા માટે માથુ નમાવવામા આવે છે કે તેઓ ગુણોના ઉત્કર્ષમા અમારા કરતા આગળ વધેલા છે અને એમના ગુણોને આપણે પ્રાપ્ત કરવા છે આવી વદણામાં સર્વ સમર્પણ હોય છે. સાથે એ પણ જોવુ જરૂરી છે કે વદણા પોતાના કરતા વધુ ગુણશીલ વ્યક્તિના ચરણોમા જ થવી જોઈએ સ્વાર્થ અને લોભથી પ્રેરિત વદણા એ ક્ષુદ્ર જીવોની વદણા છે. વીર આવી વદણામા કદી વિશ્વાસ રાખતો હોતો નથી.

સોળમી શતાબ્દિનો ઇતિહાસ બતાવે છે અકબરે પોતાનુ સામ્રાજ્ય ફેલાવ્યુ, અને એ સમ્રાટ બન્યો પણ એના દિલમા રાણા પ્રતાપનુ ગૌરવ કાટાની જેમ ભોકાતુ હતુ ભારતના લાબા–પહોળા ભૂખડ ઉપર વિજય મેળવી લીધા છતા પણ મેવાડના વિજયનુ સ્વપ્ન અધૂરુ જ રહ્યુ હતુ જ્યા સુધી પ્રતાપની પાઘડી નમે નહી ત્યા સુધી મેવાડનો વિજય કેવો ? અકબરે પ્રતાપને નમાવવા માટે સેકડો ઉપાયો કર્યા એણે પ્રતાપને સદેશો પાઠવ્યો કે એ જો એને બાદશાહ તરીકે સ્વીકારી લે અને એકવાર નમસ્કાર કરી લે તો એ ફક્ત મેવાડ રાજ્ય જ નહી પણ એની સાથે–સાથે એ એના રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ પણ એને આપી દેશે

પણ રાણાનો જવાબ હતો. "જ્યા પગ મૂકવાભર જગ્યા મળશે એજ મારુ રાજ્ય છે હુ એક મોગલ–જેણે ભારતની આઝાદીને છૂદી નાખી છે. મેવાડ–ભૂમિને રગદોળી છે, એની સામે કદી નમી શકતો નથી. બાદશાહને નમસ્કાર કરવાનો મતલબ છે ગુલામીને સ્વીકારવી પૃથ્વીના ટુકડા માટે આ મસ્તક કદી નમી શકે નહી. ગુલામોની બેડીઓમા જડડાઈ સોનાના સિહાસન ઉપર બેસવા કરતા આ પ્રતાપ વનવગડા ખૂદવાનુ વધુ પસદ કરે છે ગુલામીની મીઠાઈ કરતા આઝાદીના સૂકા ઘાસના રોટલા મને વધુ આનદ પમાડશે"

રાણાની સામે એક તરફ સામાન્ય હતુ સોનાનુ સિંહાસન હતુ સુખ ને ચેનની જિન્દગી હતી ત્યારે બીજી બાજુ માત્ર માથુ નમાવવાનુ હતુ પણ એમણે સામાન્યને ઠોકર મારી અને અકબર સામે અણનમ રહ્યા, તો શુ તમે રાણાને અહંકારી માનશો ? નહી વિનય અને નમ્રતા તો એમને ગળથૂથીમાં જ મળ્યાં હતાં. પ્રતાપ ગુરુજનોની આગળ વંદન કરવા હંમેશાં આગળ રહ્યા હશે પણ અહીં તો પ્રશ્ન જ બીજો હતો. અહીં વંદના નમવાનો અર્થ હતો સ્વાર્થ અને લોભને વશ બની ઘૂંટણો ટેકવાનો એટલા માટે જ રાણાએ વંદનાની જગ્યાએ વનનુ આલિંગન કર્યું

જે વંદના પોતાથી ગુણાધિક ગુરુજન પ્રત્યે કરાય છે તે જ આત્માને વિકાસ આપી લઈ જાય છે જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા વંદના અંગે થયેલા સુંદર પ્રશ્નોત્તરનો ઉલ્લેખ આવે છે

प्र० वन्दणएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

उ० वन्दणएणं नीयं गोयं कम्मं खवेइ । उच्चं गोयं कम्मं निबन्धइ । सोहग्गं च णं अपडिहयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૦

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે ભગવન્, વંદના દ્વારા આત્મા કયા આત્મિક ગુણો પ્રગટ કરે છે ?' શિષ્યના આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાન ફરમાવે છે વંદના દ્વારા આત્માના નીચ ગોત્ર રૂપે બંધાતા વિપાક કર્મ ખપે છે અને ઉચ્ચ ગોત્ર બંધાય છે અને તે સૌભાગ્ય તથા અપ્રતિહત આજ્ઞાફળ પામે છે અર્થાત્ એની વાણીમાં એટલુ તેજ આવે છે કે દુનિયાનો કોઈ માનવી એના શબ્દોને ઓળંગી શકતો નથી. નમ્રતા અને વિવેક સાથે બોલતો માનવી લોક-પ્રિયતા મેળવે છે અને એટલા માટે જ એની વાણી કદી નિષ્ફળ જતી નથી. સાથે-સાથે વંદના તો આત્માના ક્ષમાભાવ તથા માર્દવને પ્રગટ કરે છે તો કહેવાનો આશય એ છે કે વિનયપૂર્ણ વંદના આત્માને નીચ ગોત્રથી ઉગારીને ઉચ્ચ ગોત્ર તરફ દોરી જાય છે

એક વખત સમ્રાટ શ્રેણિક ભગવાન મહાવીરને વંદના કરે છે એની સાથે સાથે હાજર રહેલા અન્ય મુનિ-વરોને પણ વંદના કરે છે એ વંદનામાં આત્માનો તે શુભ કર્મ બંધાય છે જે મહાસતના ગુણોને સ્પર્શે છે અને તે સાતમા નરકના એકત્રિત થયેલાં કર્મોને ખપાવી ફક્ત પ્રથમ નરકના

કર્મોમા પરિણુતિ લાવી દે છે. ક્ષમક સમ્યકત્વ દ્વારા આ સમ્રાટ જ આગામી ચોવીસીમા પહેલા તીર્થંકર બનશે હા, તો નમસ્કાર-નમન વ્યક્તિત્વના અહંકારને ગાળે છે અને ગુણાનુરાગથી થતા પ્રમોદભાવને પ્રગટાવે છે ઉદ્દેશ્યની વિભિન્નતાને લીધે નમસ્કારના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે

(૧) અશુદ્ધ નમસ્કાર

આ ભૌતિક સુખોની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે એમા મનમાં રહેલો સ્વાર્થ બોલે છે આવી વ્યક્તિ જ્યા સ્વાર્થ હશે ત્યા નમી-નમીને વંદણા કરતી રહેશે પણ જ્યા એને સ્વાર્થસાધનાની લેશમાત્ર આશા નહીં હોય ત્યા એ બિલકુલ નમશે નહી, પછી ભલેને કોઈ ગુણી સંત પુરુષ જ એની સમક્ષ કેમ ન હોય

(૨) અશુભ નમસ્કાર

આ બીજાને રાજી કરવા માટે કરાય છે એમા પણ પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષરૂપે સ્વાર્થ નિહિત-રહેલો છે એ બીજાને ખુશ કરી પોતાનુ કામ કાઢી લે છે

(૩) શુભ નમસ્કાર

કર્તવ્ય-ભાવનાથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરાય છે એ શુભ નમસ્કાર છે એમા સ્વાર્થ-ભાવના નથી તો ગુણાનુભાવ પણ નથી નમસ્કાર કરવા ખાતર એ નમસ્કાર કરતો હોય છે

(૪) શુદ્ધ નમસ્કાર

પરમાત્મ-ભાવથી પ્રેરાઈને જે નમસ્કાર કરવામા આવે છે તે છે શુદ્ધ નમસ્કાર એમા ગુણી-જનો પ્રત્યે અનુરાગ છે અને શ્રદ્ધા ને ભકિતની ભાવના એમા અભિપ્રેત છે આવો જ નમસ્કાર જીવનને શુદ્ધ-દિશાએ પહોચાડે છે

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક

વ્રતમા લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધિ માટે પ્રતિક્રમણની આવશ્યકતા છે કાંટાથી ભરેલા માર્ગે ચાલતી વખતે કાંટાથી બચવા જેટલી કાળજી રખાય છે તેટલી જ કાળજી-સાવધાની સાધકે અતિચારો પ્રત્યે રાખવી જોઈએ. અસાવધાનીને લીધે કદાચિત કાંટો વાગી જાય તો તમે એની ઉપેક્ષા કરતા નથી કાંટો લાગતા જ તમે ત્યા જ બેસી જશો એને પગમાથી કાઢ્યા વિના તમે એક ડગલુ પણ આગળ નહી વધો એને કાઢવા માટે કાંટાથી પણ વધુ

તીવ્ર સોયથી તમે પગમાં ઓતરશો એથી તમને પીડા થશે કદાચિત લોહી પણ નીકળશે છતાં પણ તમે એની ચિંતા નહી કરો. પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જેટલા સાવધાન–સતર્ક રહો છો શું એટલી સાવધાની તમે જીવનના કાંટા કાઢવા માટે રાખો છો ખરા !

શ્રાવક ગૃહસ્થજીવનમાં રહે છે છતાંય એનું લક્ષ્ય ત્યાગમાં રહે છે. એ સંસારમાં રહે છે પણ સંસારને હૃદયમાં ભરતો નથી. ચતુર બહેન રોટલી વણે છે એને અંગારે–આડે–શેકે છે કારણ કે આડે શેક્યા વગર એ ખવાતી પણ નથી બસ, આવી જ રીતે શ્રાવક સંસારની આગ સાથે ખેલે–રમે–છે જ્યાં સુધી ગૃહસ્થાવસ્થામાં છે ત્યાં સુધી બીજો માર્ગ પણ નથી. પણ એ અંગારા સાથે રમવા–ક્રીડા કરવા–છતાંય જીવનમાં ડાઘ લાગવા દેતો નથી તેમ છતાં અસાવધાનીને લીધે અગર ડાઘ લાગી પણ જાય તો એને ધોવા માટે એ સદા તૈયાર રહે છે

તમે કોટ પહેરેલો છે અને સભામાં જઈ રહ્યા છો ત્યારે કોટ પર કદાચ પણ મોટી એવી કાળી રેખા અથવા કોઈક ડાઘો પડ્યો હોય તો પહેલાં એને સાફ કરો છો અને પછી જ ઘર બહાર નીકળશો. આ તો વસ્ત્ર પરના ડાઘની ચિંતા છે તેમ આત્મા પરના ડાઘની પણ ચિંતા છે ને ! કષાય અને વાસનાઓના કેટલા ડાઘા લાગ્યા એ અંગે તમે કદી વિચાર્યું પણ ખરું ! પગમાં વાગેલા કાંટાને કાઢવા માટે તમે જાગ્રત છો તેમ મિથ્યાત્વના કાંટાને કાઢવા માટે પણ આટલી સાવધાની રાખો છો ને ! વ્રતોમાં અતિચારના કાંટા જાગ્યા છે એ તરફ પણ તમારું લક્ષ ગયું છે ખરું !

વ્યવહારની વાતોમાં મનુષ્ય ઘણી સાવધાની રાખે છે ને ? તમે રોજ હિસાબ કરો છો આજે કેટલું કમાયા ને કેટલું ખોયું ! એ માટે તમે લાંબા–પહોળા ચોપડા રાખો છો સો–હજારોના વ્યાપારે તમે મુનિમો રાખો–રોકો–છો પણ એમ જો પૂછાય કે જીવનનું સરવૈયું કાઢવા માટે એક નાની–શી ડાયરી–રોજનીશી–પણ રાખી છે ખરી ! તમે એનો શો જવાબ વાળશો ! હું માનું છું–એનો જવાબ નકારમાં જ આવશે. પણ આત્માની–સાધકની–વાત કંઈક બીજી જ છે જેમ વેપારી પ્રતિદિન સાંજે દીપકના પ્રકાશમાં આવક–જાવકનું સરવૈયું કાઢે છે એવી જ રીતે અધ્યાત્મનો પથિક પણ સાંજે–સંધ્યા ટાણે–ગુરુના જ્ઞાન–દીપકના પ્રકાશમાં પોતાના જીવનનું સરવૈયું કાઢે છે

આજે આત્મા વ્રતથી જગતમાં કેટલો ભમ્યો ! આજે કષાયની જ્વાળા

કેટલી વાર ઉદ્ભવી ? અને આવી તો શા માટે ? એની પાછળ ન્યાય હતો કે વ્યક્તિગત ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ? અને તેમાય આ કષાય અનંતાનુબંધી હતો કે, અપ્રત્યાખ્યાનનો હતો કે પ્રત્યાખ્યાનના વરણનો હતો કે પછી સંજ્વલનનો ? એ ક્રોધની જ્વાલામા બીજાના હિતને કેટલુ નુકસાન થયુ, એના હૃદયને કેટલી ઠેસ પહોચી ? ક્રોધના આવેશમા મે જે શબ્દો વાપર્યા હતા તે ઉચિત હતા કે અનુચિત ? એમા ભૂલ કોની હતી-મારી કે સામા પક્ષની વ્યક્તિની ? પહેલ કોણે કરી ? આ બધાનુ સરવૈયુ કાઢવુ એનુ નામ જ તે પ્રતિક્રમણ છે

એક-એક નયા પૈસાનો હિસાબ રાખનાર શુ કદી મનના અહંકારનો પણ હિસાબ રાખે છે ? મારા અહંકારની શિલા બીજાની જીવનયાત્રામા પથાવરોધરૂપ તો બનતી નથી ને ? ક્યાય બીજાના જીવનની દુર્બળતાને જાણી એને સહારો-પીઠબળ દેવાને બદલે એની મશ્કરી તો નથી કરી ને ? સામાજિક પ્રગતિમા વ્યક્તિગત અહંકારને પોષી સંઘર્ષનુ બીજારોપણ તો નથી કર્યુ ને ? મનમા કેટલુ કપટ ભર્યુ છે, લોભ કેટલો જામેલો છે, ઈર્ષ્યાની કેટલી આગ જલી રહી છે, વાસનાના કેટલા તોફાનો છુપાયેલા છે, વિકારોએ આત્માની સ્વભાવદશાને કેટલી વિકૃત કરી છે, દ્વેષે કેટલીકવાર આક્રમણ કર્યુ છે અને રાગે કેટલીવાર આત્માને હેઠો પછાડ્યો છે ?

સાધક આ રીતે પોતાની દિન-ચર્યાને યાદ કરે એટલા માટે પ્રતિક્રમણના પ્રથમ આવસ્યકમા ધ્યાનનો ક્રમ મૂક્યો છે એના વડે સાધક એકાગ્ર બની પોતાના દૈનિક જીવન ઉપર દૃષ્ટિપાત કરે છે અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓનુ સ્મરણ કરે છે સાથે-સાથે એક-એક વ્રતનુ પુનરાવર્તન કરી એમા લાગેલા અતિચારોનુ સ્મરણ કરે છે પછી સાધક ગુરુદેવને વંદણા કરી એમની સામે પાપોની આલોચના કરે છે આ આલોચના જ પ્રતિક્રમણનો પ્રાણ છે. ફક્ત પાઠોને ગોખી જવા-રટણ કરી લેવુ-એ પ્રતિક્રમણ નથી એ તો એનુ શરીર થયુ જ્યા સુધી એમા પાપો પ્રત્યે પશ્ચાત્તાપ વહેતો નથી ત્યા સુધી એમા જીવન પણ આવતું નથી.

કેટલાક એમ વિચારતા હોય છે કે દિવસ દરમ્યાન જેટલા પાપો થશે, સાજે "મિચ્છામિ દુક્કડં" કરી લઈશુ એટલે બધા પાપો ધોવાઈ જશે આપણામાના કેટલાકની એવી ધારણા હોય છે કે વર્ષમા જેટલા પાપ થાય, તેટલા ભલે થાય, સાવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરીશુ અને "મિચ્છામિ દુક્કડં" કરીશું કે બધા પાપો આપમેળે ધોવાઈ જશે બહુ દૂરદર્શિતા વાપરી ? પણ

આવી વિચારધારા ધરાવનાર એ વાતનું સ્મરણ કરાવે છે કે જેઓ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે આખી જિન્દગી પાપમાં રચ્યા-પચ્યા રહો અને ગંગામાં એક ડૂબકી મારી લીધી કે બસ બધાં પાપો ધોવાઈ જશે.

પણ યાદ રાખજો ભાઈઓ પાપનો રંગ કંઈ એવો હલકો-કાચો નથી કે એક વખતના 'મિચ્છામિ દુક્કડં'થી એ સાફ થઈ શકે અથવા તો ગંગામાં ડૂબકી મારી કે બધું ધોવાઈ જશે. નહીંતર જો આ માન્યતા સાચી કરતી હોય તો તો ગંગામાં નિરંતર તરતી રહેતી માછલીઓ અને મગરો તો ક્યારનાય મોક્ષમાં ચાલી ગયાં હોત કારણ કે એમનું તો સમસ્ત જીવન જ ગંગામાં વીતે છે પણ આ બધી વાતો તો ડોશીમાની વાતો જેવી છે આવી વાતોથી મન ઘડી મનોરંજન થાય છે પણ એમાં કંઈ જ સત્ય નથી.

પાપની કાળાશને નહીંતું સો ઘડા ભરી પાણી ધોઈ શકાતું નથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત-પશ્ચાત્તાપના આંસુનાં બે ટીપાં એને એક મિનિટમાં ધોઈ શકે છે. પશ્ચાત્તાપના આંસુબિંદુઓ સદ્‌ગુણોને ઉજળા કરે છે. પશ્ચાત્તાપ એ પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે પણ પશ્ચાત્તાપનો અર્થ છે ફરી-બીજી વખત એ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી. જો પ્રાયશ્ચિત્તમાં આ જાતની પ્રતિજ્ઞા હોતી નથી એનો અર્થ એવો જ થશે કે પાપ કરતા જાઓ અને 'મિચ્છામિ દુક્કડં' પણ કરતા જાઓ. આ તો પેલા કુંભારના 'મિચ્છામિ દુક્કડં' જેવું છે એનું કંઈ મૂલ્ય નથી.

પ્રતિક્રમણમાં સાધક પોતાની ભૂલોનું સ્મરણ કરે છે અને એ બદલ પશ્ચાત્તાપનાં આંસુડાં સારે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે જે ભૂલ કરે છે તે માનવ છે પણ ભૂલો પર અહંકાર કરવો એ રાક્ષસનું કામ છે ભૂલ થવી સ્વાભાવિક છે પણ એ ભૂલો ઉપર ગૌરવ અનુભવવું અને ભૂલોને ફૂલ માની બેસવું એ જ મોટામાં મોટી ભૂલ છે એ જ જીવનમાં આગળ વધતાં બની જાય છે

કેટલાક લોકો એમ વિચારતા હોય છે કે જો હું મારી ભૂલનો એક વાર-સ્વીકાર કરી લઈશ તો બધા સામે મારું અપમાન થશે, પણ આમ વિચારવું એ ભૂલ છે કારણ કે ખૂલી પ્રગટ કરતાં ભય પ્રગટ વધુ દુઃખ ધરાવે હોય છે પ્રગટ કરેલા પાપ કરતાં છુપું રખાયેલું પાપ વધુ અધઃપતન કરાવે છે પાપોને દબાવવાનો-છુપાવવાનો પ્રયત્ન જ પાપને વધારે છે કારણ કે એક ભૂલને સંતાડવા સારું બીજી ભૂલ કરવી પડે છે એથી વળી બીજા દશ

પાપ આચરવા પડે છે માટે મનુષ્યે પોતાથી થયેલા પાપને છુપાવવુ ન જોઈએ પણ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે પાપ થઈ ગયુ છે, હૃદયથી એ માટે પશ્ચાત્તાપ કરી લે આ પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એ પાપને ભસ્મ કરી નાખશે રસોઈ બનાવતી બહેનને રસોઈ બનાવતી વેળાએ કોયલાને પણ અડવુ પડે છે હાથ પણ કાળા થાય છે પણ કામ આટોપાતા એ હાથ ધોઈ સાફ કરી નાખે છે એ જ રીતે સમ્યક્ત્વી આત્માને કદી પાપાચાર કરવો પડે છે, પરિસ્થિતિ એને વિવશ–લાચાર–બનાવી દે છે પણ સત્યશોધક સાધક કાર્ય પૂર્ણ થતા જ પશ્ચાત્તાપના જળબિંદુઓ વડે થયેલા પાપને ધોઈ નાખે છે

એક વખત બગદાદના ફકીર કઈક ઉદાસ મને બેઠા હતા એમની મુખ–મુદ્રા પર ખિન્નતા છવાયેલી હતી એમનુ પડી ગયેલુ મો જોઈ એમના એક ભક્તે પૂછ્યુ " આજે આપ ઉદાસ કેમ છો ? સતનુ જીવન તો મસ્તીનુ જીવન હોય છે દુનિયાની ઉપાધિઓ તજી દીધી, તેમ છતા ફકીરમાં પાછી ફિકર બાકી રહી ગઈ ? " સતે જવાબ વાળ્યો "વત્સ, સાચુ પૂછો તો સતના જીવનમા આનદ–સરિતા વહે છે ત્યા તો રોજ દિવાળી હોય છે અને હમેશા વસતનો આનદ હોય છે પણ અત્યારે તો મારુ મન પશ્ચાત્તાપના-અગ્નિમા શેકાઈ રહ્યુ છે હુ પ્રભુને ધન્યવાદ દેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છુ "

ભક્તે વિસ્મય બની ફરી પૂછ્યુ " ભગવન્, ધન્યવાદનો તે વળી પશ્ચાત્તાપ હોય ? અને તે પણ ઈશ્વરને અપાયેલો ધન્યવાદ ? એનુ પણ શુ કદી પ્રાયશ્ચિત્ત હોઈ શકે છે ? " ફકીર બોલ્યા 'વત્સ, હા જ્યારે પ્રભુ–પ્રાર્થના વખતે પણ સ્વાર્થ આપણો પીછો છોડતુ નથી, ત્યારે આપણે આત્માની નહી પણ સ્વાર્થની વાત પ્રભુ પાસે કરતા હોઈએ છીએ તો એના માટે એનો વૃત્તિ માટે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો જ જોઈએ "

એ ફકીર આગળ બોલ્યો "એક વાર જ્યારે મે ફકીરી અપનાવી નહોતી, ત્યારની એક દુખદ બીના વાત મને યાદ આવે છે બગદાદ શહેરમા આગ લાગી હતી શહેરની બજારોમાની દુકાનો આગમા ભસ્મ થઈ રહી હતી; કેટલીયે દુકાનો બળીને રાખ થઈ ગઈ હજારો–લાખોનુ નુકસાન થયુ મારી પણ દુકાન ત્યા જ હતી હુ ચિતામગ્ન બેઠો હતો તે જ વખતે અચાનક-કોઈએ આવી મને ખબર આપી કે તમારી દુકાન બચી ગઈ છે મે ખુશ-થઈ, ખુદાનો ઉપકાર માન્યો અને એને અનેક ધન્યવાદ આપી રહ્યો પણ આજે જ્યારે એ દૃશ્યનુ સ્મરણ થઈ આવે છે ત્યારે મારુ મન રોઈ પડે-છે અતરાત્મા બોલી ઊઠે છે, કેટલી સ્વાર્થ–વૃત્તિ ભરી છે તારામા ? જ્યારે

તારા જ ભાઈઓની દુકાનો આગમાં ભસ્મીભૂત થઈ રહી હતી એમનો રોટલો ઝૂંટવાઈ ગયો હતો એ બિચારા આંસુ વહાવી રહ્યા હતા ત્યારે તારું મન તારી દુકાન બચવાથી ખુશ થઈ રહ્યું હતું કેટલો સ્વાર્થ ભર્યો છે આ મનડામાં ! ભાઈઓની આંખોમાં આંસુ નીતરતા હતાં અને હું પ્રભુને ધન્ય-વાદ આપી રહ્યો હતો. બસ એ જ પાપ આજે મારા મનને પીડિત કરી રહ્યું છે

આ તો બગદાદના સંત ફકીરની વાત તમારી સામે મૂકાઈ છે એના જીવનમાં હૃદયની પવિત્રતા મોટી રહી છે કારણ કે એના મને સ્વાર્થને પકડાયો છે એ પાપ ઉપર આંસુડાં સાર્યાં છે

તેવી જ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે છૂપાયેલી સ્વાર્થ-વૃત્તિને શોધવી છે બીજાની બરબાદી-વિનાશની વાતથી મન હર્ષાન્વિત થાય છે તો સમજવું કે મનમાં હજુ દુષ્ટતા બાકી છે અને એ દુષ્ટતાને ધોવા જ પ્રતિક્રમણનો ક્રમ યોજાયો છે

પ્રતિક્રમણ શું છે ? આત્માની સાથે એનો શો સંબંધ છે ? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એના અંગે વિશદ ચિંતન રજૂ કરવામાં આવ્યું છે શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે

प्रश्न पडिक्कमणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

उत्तर पडिक्कमणेणं वयछिद्दाणि पिहेइ,
पिहिय वय-छिद्दे पुण-जीवे निरुद्धासवे
असबल चरित्ते अट्ठसु पवयणमायासु
उवउत्ते अपुहत्ते सुप्पणिहिए विहरइ ।

ઉત્તરાધ્યયન અ. ૨૯ સૂ. ૧૧

પ્રશ્ન ભગવન્ પ્રતિક્રમણ કરીને આત્મા કયા વિશિષ્ટ ગુણને જમાવે છે ?

શિષ્યના મનની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરતાં ભગવાન ફરમાવે છે પ્રતિક્રમણ દ્વારા સાધક વ્રતના છિદ્રોને ઢાંકે છે પ્રમાદવશ વ્રતમાં જે સ્ખલન થયું હોય, સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા એને દૂર કરે છે ઉંદરડાં વગેરે મકાનમાં-ઘરમાં ક્યાંય પણ નાનું એક છિદ્ર કરે છે તો તમે ચિંતા કરવા લાગો છો. તમે એ પૂરવા માટે પ્રયત્ન કરો છો પણ વ્રતોમાં છિદ્રો પડી જાય છે ત્યારે તો તમે અસાવધ રહો છો. તમે વિચારતા હો છો કે આ તો નાની એવી ભૂલ છે પણ યાદ રાખજો, ભાઈઓ નાની એવી ભૂલ પણ જીવન-

નૈયાના છિદ્રાત્ છે નાવ-વહાણમા છિદ્ર પડ્યુ છે. નાવિક એની ઉપેક્ષા કરે ને કહે અરે, આ તો નાનુ શુ છિદ્ર છે આવી આવીને તે વળી કેટલુ પાણી આવશે ? પણ એ ઉપેક્ષિત છિદ્ર જ કદી આખા વહાણને લઈ ડૂબે છે એટલા માટે સાધકે તો વ્રતોમા પડતા છિદ્રો પ્રત્યે ખૂબ સવાધ રહેવુ ઘટે એને પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કારણ કે આજે છિદ્રો દ્વારા આશ્રવને પ્રવેશવાની તક મળે છે વ્રતોમા પડતા છિદ્રો બધ થતા જ કર્મોનો આશ્રવ પણ થતો બધ થાય છે

પ્રતિક્રમણનો બીજો લાભ છે ચારિત્રમા રહેલી શબળતાને દૂર કરવી - શબળતા એટલે ચિત્ર-વિચિત્રતા. જે ગાય ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે એને શબળાગો કહેવામા આવે છે આ ચિત્ર-વિચિત્રતા જ્યારે જીવનમા આવે છે ત્યારે એ બહુરૂપિયાપણુ કહેવાય છે, કે જેના મનમા કઈક છે, વાણીમાં કઈ બીજુ જ છે અને કર્મમા પણ વળી કઈ ત્રીજુ જ છે જે આપને કઈક કહે છે અને મારી પાસે કઈ બીજી જ વાત કરે છે, જન-સમૂહમા એનુ જીવન જુદુ હોય છે ત્યારે એકાત-ક્ષણોમા એના જીવનની ગતિ વળી એથી જુદી જ જોવા મળે છે. આ બધુ જ બહુરૂપીયા જેવુ છે આવુ જીવન સાધક-પથ પરથી અધ પતન કરાવે છે પ્રતિક્રમણ જીવનના આ બહુરૂપીપણાને દૂર કરે છે સાથે જ સાધક પ્રતિક્રમણ દ્વારા અષ્ટ પ્રવચનની આરાધનામા વિશેષ પ્રયત્નશીલ બને છે

પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ અષ્ટ પ્રવચન કહેવાય છે આ છે પ્રતિક્રમણનુ સ્વરૂપ હવે આપણે પાચમા આવશ્યક અગે વિચાર કરીશુ

કાયોત્સર્ગ આવશ્યક

પ્રતિક્રમણ આવશ્યક પછી કાયોત્સર્ગનુ સ્થાન આવે છે. સાધક પાપોની આલોચના કરીને આતરિક ભૂલોથી શુદ્ધ બને છે કાયોત્સર્ગ એ અગિયારમુ તપ છે એનો અર્થ છે દેહ પ્રત્યેની મમતાને દૂર કરવી જ્યા સુધી દેહ પ્રત્યે મમત્વ-ભાવ છે ત્યા સુધી સાધક જીવનના મેદાનમા દઢતાપૂર્વક આગળ વધી શકતો નથી

એક સૈનિક યુદ્ધ-મેદાને જાય છે એના મનમા જો દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો મોતનો ભય એના મન ઉપર છવાયેલો રહેશે. રણ-મેદાને મોતને સામે જોતા જ એ નાસી છૂટશે સાધનાના ક્ષેત્રમા પણ સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે મમતા છે તો ત્યા પણ એને સફળતા મળતી નથી સાધક-જીવન

ફૂલોનો નહીં પણ કાંટાળું રાહ છે જ્યાં ડગલે ને પગલે હજારો કષ્ટ છે વિહાર-યાત્રામાં ગરમી-ટાઢના સેંકડો પરિષહો સહેવા પડે છે એટલે જો સાધકના મનમાં દેહ પ્રત્યે આસક્તિ હશે તો એ સાધના કરી શકશે નહીં

દેહ પરની આસક્તિ સમાપ્ત ન થાય તો આધ્યાત્મિક જીવન સુંદર બની શકતું નથી. પોતાના ધાર્મિક વિશ્વાસ પર મનુષ્ય ત્યારે જ સ્થિર થઈ શકે છે જ્યારે દેહ પ્રત્યેનો એનો આસક્તિ-ભાવ સમાપ્ત થઈ ગયો હોય છે કામદેવ શ્રાવકના મનમાં જો દેહાસક્તિ હોત તો શું એ ભારે કષ્ટોને સહી શકત ખરા ! શરીરના ટુકડે ટુકડા કરવામાં આવે છે શરીરનો અણુ-અણુ વેદનાથી પીડા પામી રહ્યો છે પેલો પિશાચ આકૃતિમાં રહેલો દેવ બોલે છે "કામદેવ શા માટે પીડાઓ છો ! કહી દોને કે ભગવાન મહાવીરનો ધર્મસિદ્ધાન્ત મિથ્યા છે આ બે શબ્દો માત્ર કહેવાના જ એક મિનિટમાં તમારી વેદનાનો અંત લાવી દઈશ" એક બાજુ અસીમ વેદના છે બીજી બાજુ ફક્ત બે શબ્દો ઉચ્ચારવાના છે પણ કામદેવે તો વેદના-પીડા સહેવાનું સ્વીકાર્યું પરંતુ ભગવાન મહાવીરના ધર્મને મિથ્યા ન કહ્યો કારણ કે કામદેવની દેહાસક્તિ ઓછી થઈ ચૂકી હતી.

આવી જ વાત ગજસુકુમારની છે માથે અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો છે અગ્નિ જ્વાળામાં લોહી ને માંસ તપીતપીને બળી રહ્યાં છે પણ આગની જ્વાળા મન સુધી પહોંચી શકી નહીં ત્યાં તો ક્ષમાને શાંતિનો સાગર લહેરાઈ રહ્યો છે કારણ એ જ કે એમની દેહાસક્તિ સમાપ્ત થઈ ચૂકી છે તેઓ જાણે છે કે જે બળે છે તે મારું નથી અને જે મારું છે તે કદી ભસ્મ થઈ શકે નહીં પ્રલયકાળની-દાવાનળની જ્વાળા પણ ભસ્મીભૂત કરી શકતી નથી. દેહ પરનો મમત્વભાવ દૂર થયો ત્યારે જ તો ગજસુકુમારનો આત્મા પ્રાણઘાતક શત્રુને પણ ક્ષમા આપી શક્યો કાયોત્સર્ગ આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે

प्रश्न : काउस्सग्गेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

समाधान : काउस्सग्गेणं तीय पडुप्पन्नं पायच्छित्तं विसोहेइ, विसुद्ध पायच्छित्ते य जीवे निव्वुयहियए ओहरियभरुव्वभारवहे पसत्थ झाणोवगए सुहंसुहेणं विहरइ।

उत्तराध्ययन अ. २९ सू. १५

પ્રશ્ન ભગવન્, કાયોત્સર્ગ દ્વારા આ આત્મા કયા આધ્યાત્મિક આનંદનો અનુભવ કરે છે? જવાબમા ભગવાન ફરમાવે છે "કાયોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા ભૂતકાળના અને વર્તમાન કાળના પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બને છે ભૂત અને વર્તમાનમા જીવનની દુર્બળતાઓને લીધે થયેલાં પાપો માટે સાધકને જે પ્રાયશ્ચિત્તનો યોગ સાપડયો છે, એની વિશુદ્ધિ વિના આત્મા અતિચારોને દૂર કરી શકતો નથી અતિચારોથી શુદ્ધ થયા પછી સાધકના મનમા એટલો જ આનંદનો અનુભવ થાય છે, જેટલો કે એક મજૂરને માથેથી ભાર ઊતરે છે ત્યારે જે આનંદ એને મળે છે

ભારે વજન ઊંચકી ચાલતા મજૂરની મનસ્થિતિને મોટરકારોમા ઘૂમતા શેઠો–શાહુકારો જાણી શકતા નથી જેણે જીવનમા કદી પાચ શેર પણ વજન ઊંચક્યુ નથી તે મણ ભારથી હળવા થવાનો આનંદ જાણી શકતો નથી માથાનો ભાર તો હળવો હોય છે એના કષ્ટોને પણ આપણે સમજી શકીએ પરંતુ અતિચારોનો પણ એક ભાર હોય છે પ્રત્યેક વિભાવ દશા પોતે એક ભાર છે એ ભારનો તોલ–માપ કાંઈ નહી હોય પણ એ છૂપો ભાર છે, જેના વડે આત્મા ભાર–મય બને છે આ ભાર જ આત્માને અધઃપતન તરફ ખેચી જાય છે અને દુર્ગતિદ્વારે લાવી ઊભા કરી દે છે

હા, તો જે ક્ષણે આત્મા અતિચારોને હરી લે છે, પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા દોષોના ભારથી મુક્ત બને છે ત્યારે એને એક જાતનુ હળવાપણુ અનુભવાય છે એના મન પરનો ભાર ઓછો થાય છે અને ત્યારે જ એ પ્રશસ્ત ધ્યાનનો યોગ મેળવી શકે છે ધર્મ અને શુકલધ્યાન પ્રશસ્ત–ધ્યાયવા યોગ્ય છે પ્રાય-શ્ચિત્ત પહેલા મનની સ્થિતિ સંકલ્પ–વિકલ્પમા રાચે છે પણ જ્યારે દોષોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાઈ જાય છે ત્યારે મનના વિકલ્પો–સમાપ્ત થાય છે અને પ્રશસ્ત ધ્યાન ભણી આગળ ધપે છે.

પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક :

અતીત (ભૂતકાળના)ના અતિચારોની આલોચના પછી સાધક પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગ કરે છે અને અતીતના દોષોથી મુક્તિ પામે છે પરંતુ ભવિ-ષ્યના દોષોને રોકવાનુ કાર્ય પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જીવનમા પ્રત્યાખ્યાનનું મહત્ત્વનુ સ્થાન છે ભારતીય સંસ્કૃતિનુ લક્ષ્ય ત્યાગ તરફ છે એ ભોગમા નહી, પણ ત્યાગમાં વિશ્વાસ ધરાવે છે એ ભોગીનુ નહી પણ ત્યાગીનુ જ સન્માન કરવાનુ શીખવે છે.

એનું કહેવું છે લક્ષ્મીપુત્રો કરતા સરસ્વતીના પુત્રોનું સન્માન કરો કારણ કે લક્ષ્મી કરતાં સરસ્વતીનું સ્થાન ઊંચું છે લક્ષ્મી તો આજે છે, કાલે નથી જ્યારે સરસ્વતી તો જીવન પર્યંત સાથે જ રહે છે અને આ જીવન સુધી જ નહીં પણ આગામી જીવનમાં પણ એ સાથ આપે છે—આપી શકે છે પણ શ્રમણ-સંસ્કૃતિ કહે છે જ્ઞાન કરતાં ત્યાગનું સ્થાન મહાન છે તીર્થંકર જન્મની સાથે જ ત્રણ જ્ઞાન ધરાવતા હોય છે પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ ગૃહસ્થ-દશામાં હોય છે ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદના કરતા નથી. આ જૈનાગમનો સિદ્ધાન્ત છે મુનિમાં બે જ્ઞાન છે જ્યારે તીર્થંકર જ્ઞાનની શ્રેણીમાં મુનિ કરતાં આગળ છે પણ જ્યાં સુધી તેઓ ચારિત્ર-ગ્રહણ કરતાં નથી ત્યાં સુધી મુનિઓ એમને વંદના કરી શકતા નથી, અને બીજું તો ઠીક પણ જ્ઞાનક્ષેત્રે એક દેવ પણ મુનિ કરતાં આગળ છે પણ એનામાં પ્રત્યાખ્યાનનો અભાવ હોય છે એટલા માટે જ મતિ-અને શ્રુતિજ્ઞાનના ધારક મુનિ વંદનીય છે પરંતુ અવધિજ્ઞાનનો ધારક દેવ વંદનીય નથી.

જૈનાગમની એક બીજી વાત એવી છે કે જે જીવનમાં પ્રત્યાખ્યાનના આદર્શને પ્રકાશે છે એક બાજુ ચક્રવર્તી છે બીજી બાજુ ચક્રવર્તીનો સેવક છે જે બેઉ હાથ જોડી ચક્રવર્તીના હુકમની રાહમાં ઊભો છે પણ એ જ સેવક જે ચારિત્ર-ધર્મ અંગીકાર કરે છે અને એના બીજે જ દિવસે પોતે ચક્રવર્તીના મનમાં વૈરાગ્યની ભાવના જાગે છે અને એ પણ વિશાળ સામ્રાજ્ય તજી મુનિ બને છે ચોવીસ કલાક પહેલાં એમના જ સેવકે દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે એટલે એક બાજુ સેવક છે અને બીજી બાજુ સમ્રાટ છે પણ ચમત્કારની વાત તો એ છે કે સમ્રાટ સેવકના ચરણોમાં નમે છે કારણ કે આટલા દિવસો જેમને એ ભિખારી બની સમ્રાટના દ્વારે ભટકતો ફર્યો પણ આજે તો એ આત્માનો ચક્રવર્તી છે ત્યાગ અને વૈરાગ્યનું વિશાળ સામ્રાજ્ય એની પાસે છે આ છે પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રભાવ વર્ષો સુધી જે ચરણોમાં ઝૂકતો રહ્યો ગુલામીમાં આખી જિંદગી વીતાવી પણ આજે એ ચક્રવર્તી છે અને ચક્રવર્તી એને વાંદવા એના ચરણોમાં ઝૂકે છે

જ્યાં સુધી ચારિત્ર-મોહનો ક્ષયોપશમ થતો નથી ત્યાં સુધી એક નવકારસી જેવું પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્મા કરી શકતો નથી. અંતરમાં—હૃદય-માં પ્રત્યાખ્યાનાવરણનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે જ મનમાં પ્રત્યાખ્યાન તરફ અભિરુચિ જાગે છે પ્રત્યાખ્યાન આને સ્પષ્ટ કરે છે –

प्रश्न · पच्चक्खाणेण भन्ते जीवे किं जणयइ ?

ज० पच्चक्खाणेणं आसव दाराइ निरुंभइ,
पच्चक्खाणेण इच्छा निरोहं जणयइ ।
इच्छा निरोहं गणए णं जीवे सव्वदव्वेसु विणीय तण्हे
सीइ भूए विहरइ ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ ૨૯ સૂ ૧૩

પ્રશ્ન—"ભગવન્, પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા ક્યા આત્મગુણને પ્રગટ કરે છે?"

શિષ્યની જિજ્ઞાસાનુ સમાધાન કરતા ભગવાન ફરમાવે છે "પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા આત્મા આશ્રવદ્વારોને રોકે છે જ્યા સુધી આવતા આશ્રવોને રોકાતા નથી ત્યા સુધી કર્મોનો પ્રવાહ આત્મામા આવ્યા જ કરે છે જ્યા સુધી કોઈ વસ્તુ માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવતો નથી, પરથી આસકિત દૂર થતી નથી ત્યા સુધી કર્મરજ આવતી જ રહેશે"

પિતાએ કોઈ વસ્તુ વ્યાજ ઉપર લીધી છે તો પુત્રે પણ એનુ વ્યાજ આપવુ જ પડશે તેવી જ રીતે કોઈ યોનિમા રહે અથવા ન રહે પણ એ વસ્તુ દ્વારા કર્મોનો આશ્રવ તે ચાલુ જ રહેશે એમ તો આત્મા જ્યારે શરીરનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે ત્યાની હજારો વસ્તુઓમાથી એકને પણ સાથે લઈ જતો નથી પણ હા, વસ્તુઓનો મોહ સાથે લઈ જાય છે પદાર્થો તજ્યા છે પણ પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ દૂર થઈ નથી માટે જ્યા સુધી આસક્તિ સમાપ્ત થતી નથી ત્યા સુધી ક્રિયા થતી જ રહેશે

પણ અહી એક પ્રશ્ન થાય છે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ જ કરતા નથી શું એની ક્રિયા પણ લાગશે? હા, કારણ કે જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાન થતુ નથી ત્યા સુધી ક્રિયા જરૂર લાગશે જ માની લ્યો કે તમારી પાસે બે મોટરો ને ત્રણ સાઈકલો છે તમે ફક્ત એક મોટર અને બે સાઈકલોનો જ ઉપયોગ કરો છો પણ તમારે ટેકસ તો પાચેયનો ભરવો જ પડે છે તમે એમનો ઉપયોગ કરો છો અથવા નહી એ સવાલ નથી, પણ સવાલ તો છે માલિકીનો જ્યા સુધી વસ્તુઓ પરથી તમે સ્વામીત્વ—માલિકીપણુ—દૂર કર્યું નથી ત્યા સુધી તમારે ટેક્સ ભરવા જ પડશે બસ, આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમા પણ એ જ વાત છે.

એક વાત એમ પણ છે તમે મુંબઈમાં એક મકાન ભાડે લીધું અને પછી દેશમાં ચાલ્યા ગયા ત્યાંથી બે વર્ષ પછી પાછા મુંબઈ આવ્યા. મકાન માલિક તમારી પાસેથી ભાડું માગશે તમે કહેશો ભલા આદમી, હું તો એક દિવસ પણ આ મકાનમાં રહ્યો નથી તો એનું ભાડું કેવું ? એ કહેશે, તમે રહો અથવા ન રહો એનો કોઈ પ્રશ્ન નથી બે વર્ષ સુધી તો તમે એના માલિક રહ્યા છો જુઓ તો ખરા કે આ તાળું તમે મારેલું છે અને વાત પણ સાચી જ છે કે તમે તમારું સ્વામીત્વ કાયમ-ચાલુ રાખ્યું છે તો તમારે એનું ભાડું પણ આપવું જ પડશે. આવા સ્વામીત્વને-માલિકીપણાને જ તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં આવા આસક્તિ કહે છે અને આ આસક્તિનો જ્યાં સુધી પરિત્યાગ કર્યો નથી ત્યાં સુધી આશ્રવ ચાલુ જ રહેશે. પ્રત્યાખ્યાન જ એ આશ્રવદ્વારને રોકી શકે છે

સાથે જ પ્રત્યાખ્યાન ઇચ્છાનો નિરોધ કરે છે કારણ કે ઇચ્છાને મર્યાદિત કર્યા વિના પ્રત્યાખ્યાન સંભવી શકતું નથી. એટલે પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા જ આત્મા ઇચ્છાઓ પર કંટ્રોલ કરી શકે છે પછી જે પદાર્થોનો એણે પરિત્યાગ કર્યો છે એ એના મનમાં ફરી લોભ-લાલચ કે આસક્તિ પેદા કરી શકશે નહીં એથી સૌથી મોટો લાભ એ થાય છે કે મનની તૃષ્ણા-જન્ય ચંચળતા સમાપ્ત થઈ જાય છે અને સાધક આત્મ-સંતોષી બની શકે છે

ઉપસંહાર

આ રીતે પ્રતિક્રમણમાં આપણે આપણી આલોચના કરીએ છીએ અતીતના દોષોને સાવધાનીપૂર્વક દૂર કરીએ છીએ એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીએ છીએ અને ભવિષ્યમાં એમના નિરોધ માટે તૈયાર થઈએ છીએ પ્રતિક્રમણના છ આવશ્યકોનો ક્રમ પણ વૈજ્ઞાનિક ઢબે રાખવામાં આવ્યો છે પહેલો સામાયિક આવશ્યક જીવનમાં સમભાવની સાધના શીખવે છે સમભાવ આવ્યા વિના સદ્‌ગુણો પ્રત્યે પ્રેમ જાગૃત થતો નથી તેમ દુર્ગુણોથી વિરક્તિ પણ થતી નથી. સમભાવનો સાધક જ ગુણાનુરાગી બની શકે છે એટલા માટે જ સામાયિક પછી ચોવીસી સ્તવનનો ક્રમ આવે છે ગુણ-પૂજક બન્યા પછી જ માનવી ગુણીની પૂજા કરે છે અને ત્યારે જ ગુરુજનોના ચરણે નમે છે એટલા માટે જિન-સ્તુતિ પછી ગુરુવંદનાનો ક્રમ રખાયો છે

જેનાં મન, વચન ને કર્મમાં નમતા છે તે અનાચારોથી દૂર રહે છે

અને અતિચારો પ્રત્યે સજાગ રહે છે પ્રમાદવશ પણ જો એમા સ્ખલન થઇ જાય છે અને વ્રતોમાં દોષ લાગે છે તો એ દોષોને પશ્ચાત્તાપના વારિથી ધોવા માટે કૃતનિશ્ચયી બને છે અને એટલા માટે જ વદણા પછી પ્રતિક્રમણનુ સ્થાન રાખવામાં આવ્યુ છે. ભૂલોના સ્મરણ સારુ મન, વચન ને કાયામા સ્થિરતા થવી જરૂરી છે માટે જ પાચમો આવશ્યક કાયોત્સર્ગનો આવે છે એટલે કે દોષોની આલોચના પછી પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કાયોત્સર્ગનો નિયમ છે અને સ્થિર યોગવાળી વ્યક્તિ જ પ્રત્યાખ્યાન કરી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ પછી પ્રત્યાખ્યાન કરીને સાધક ભવિષ્યના દોષોની સભવિતતાને રોકી દે છે અને આત્મામા પૂર્ણ લીન બનીને સ્વભાવ-દશામા પાછો આવે છે અને વિભાવ-સ્થિતિમાંથી સ્વભાવ-સ્થિતિમા પાછુ આવવુ એ જ પ્રતિક્રમણ છે

દિનાક
તા ૧૪-૯-૧૯૫૮

જૈન ઉપાશ્રય,
કોટ, મુબઈ

અહિસા એ ભારતીય સસ્કૃતિનુ જીવનભૂત તત્ત્વ છે ભારતીયોના રોમે રોમમા એવુ તત્ત્વ ભરેલુ પડ્યુ છે ભારતીય હવા એટલે અહિસાની હવા! ભારતીય ઈતિહાસ એટલે અહિસાનો ઈતિહાસ

ધર્મનો નીચોડનુ બીજુ નામ છે અહિસા

આપના મનને એક માત્ર દયારૂપી ખૂબસૂરત આભુષણથી સજો

૫૨ આત્મશક્તિનો સ્રોત—સંયમ

અધ્યાત્મ સંસ્કૃતિના પ્રતીક સમા પવિત્ર દિવસોમાં તમે આધ્યાત્મ સંદેશો શ્રવણ કરી રહ્યા છો. તમે રેડિયો-સંદેશા સાંભળો છો. અમેરિકા અને જાપાનના સંદેશાઓ સાંભળવા તમારા કાન આતુર રહે છે. મોટા-મોટા નેતાઓના સંદેશા તમે સાંભળ્યા છે. પ્રધાનમંત્રીનો સંદેશો સાંભળવા માટે ચોપાટી તટે લાખોની સંખ્યામાં તમે સૌ ભેગા થાઓ છો અને ઘણા પ્રેમથી એમનો સંદેશો ઝીલો છો. પણ હું પૂછું છું કે આત્માનો સંદેશો તમે સાંભળ્યો છે ખરો કે નહિ? આત્માનો સંદેશો જેણે સાંભળી લીધો છે એને દુનિયાનો કોઈ સંદેશો સાંભળવાની જરૂર રહેતી નથી.

થોડા જ સમય પહેલાં તમારી સામે ગજસુકુમારની પવિત્ર વાત આવી હતી. તે ત્યાગ અને બલિદાનભરી વાત મારા સાથી મુનિશ્રી પાસેથી તમે સાંભળી ગયા છો. તે મહાન સાધક જૈનજગતનું જ્યોતિર્ધર નક્ષત્ર છે. એ પણ એક બળ હતું જેનાથી પોતાના સુકુમાર જમાઈના માથે ધગધગતા અંગારા મૂકી શક્યા. તો સામે પણ એવું એક અદ્ભુત બળ હતું કે એ ધગધગતા અંગારાને સમભાવપૂર્વક સહી લઈ શક્યું. એ જ્વાલામાં તન જલી રહ્યું હતું, રક્ત અને માંસ બળી રહ્યાં હતાં પરંતુ એની આગ મન સુધી પહોંચી શકી નહિ. તે મનને સ્પર્શી શકી નહિ. કારણ તે સાધક સાધનાની એવી સ્થિતિએ પહોંચી ગયેલો કે જ્યાં તનને તપાવનાર આ જ્વાળાઓ પહોંચી શકે નહિ. અને આ બધું એટલા જ કારણસર સંભવિત બની શક્યું કે એમણે આત્માનો સંદેશો સાંભળી લીધો હતો. સંયમ અને ધ્યાનની એવી સ્થિતિમાં તેઓ લીન થઈ ગયા હતા કે જ્યારે એમને એ

ભાન પણુ રહ્યું નહોતુ કે કોઈ એને બાળી રહ્યુ છે તેથી કોણુ બળી રહ્યું છે એની એમને ખબર સુદ્ધા પડી નહિ.

આ સાધનાની ચરમ સ્થિતિ છે આ સ્થિતિએ પહોચવા માટે સયમનો પથ સ્વીકારવો પડશે મન અને ઇદ્રિયોને વશમા લેવા પડશે સયમ શક્તિનો સ્રોત છે સ્ટીમ–વરાળ જ્યારે પાવર નળીમા સયમિત બની જાય છે ત્યારે વિશાળ એન્જિનને ગતિ આપે છે અને એને કારણે હજારો–લાખો ટન ભાર એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઇ જઈ શકાય છે આવી શક્તિ ક્યાથી આવી? કહેવુ પડશે કે એ સયમની જ શક્તિ છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ઈદ્રિય–નિગ્રહ અને આત્મસયમ ઉપર ભાર આપ્યો છે મન ચારે બાજુ ફરતુ રહે, ઇદ્રિયો વાસના તરફ દોડતી ફરે અને પછી આપણે ઇચ્છીએ કે સાધનામા રસ આવે તો એ સભવિત નથી તમને તો રસ પડે છે ઓફિસમાં બેસી રૂપિયા ભેળા કરવામા જેવો રસ ત્યા છે એવો આત્મસાધનામા છે ખરો? જ્યા સુધી ઈદ્રિયો વિપથગામિની છે ત્યા સુધી અધ્યાત્મની વાતોમાં રસ આવી શકશે નહિ

ઇદ્રિયો શુ છે? ઋષિઓએ આત્માને ઇદ્ર બનાવ્યો છે–"**इन्द्रो वै आत्मा**" આ ઇદ્રરૂપી આત્મા માટે જે સહાયક છે, તેમને ઈદ્રિય કહેવાય છે લખવા માટે પેન્સિલ અથવા પેન સાધન છે તેવી જ રીતે ઇદ્રિયો પણુ આત્મા માટેના સાધન છે આત્મા ધારે તો ઈદ્રિયો વડે સસારભ્રમણુને સીમિત કરી શકે છે, અને તે ધારે તો તે જ ઇદ્રિયો વડે ભવભ્રમણુમાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે

પેન્સિલની અણી કાઢવા માટે અપાયેલા ચાકુ વડે જો કોઈ બીજાની આગળીને છોલી નાખે તો તે ચાકુનો દુરુપયોગ જ થયો કહેવાશે સાધન સાધન છે, તેનો તમે સદુપયોગ પણુ કરી શકો છો તેમ દુરૂપયોગ પણ જે દર્પણુને નિમિત્ત માની ભરત ચક્રવર્તીએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ, તે જ દર્પણુ વડે અભયકુમારે કૂકડાને લડતા શીખવાડયુ ચક્રવર્તી સમ્રાટે જે જે નિમિત્તને મેળવી અનત–અનત કર્મોનો ક્ષય કર્યો હતો, તે જ નિમિત્ત દ્વારા કૂકડા અને એના સ્વામીએ અનત–અનત નવા કર્મો બાધી લીધાં.

એમ તો તમે બહુ કુશળ છો દરેક ચીજનો પૂરેપૂરો સદુપયોગ કરવા માગો છો બે આનાની એક દિવાળીની પેટી આણી, દીવાબત્તી કરતી વેળા જો એક દીવાસળી પણુ નીચે પડી ગઇ હશે તો તેને ગોધી ફરી પાછી તે

જ ડબીમાં મૂકી દો છો. એવી જ રીતે એક આનાની ૨૪ સોય લાવ્યા, એમાંથી એક પણ સોય ખોવાઈ જાય છે તો તેને પણ શોધી કાઢો છો. ૫-૧૦ મિનિટ એની શોધ પાછળ ગુમાવી દો છો પણ એને જતી કરતા નથી. અને બીજું તો શું ચોપડા લખતી વખતે શાહી સુકવવા માટે જે રેતી અક્ષરો ઉપર નાખવામાં આવે છે તેની પણ તમારા દિમાગમાં કિંમત છે. આજે ફાઉન્ટનપેનનો યુગ આવી ગયો છે પરંતુ આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં દરેક દુકાને કાળી શાહીથી લખાતું હતું અને એને સૂકવવા માટે રેતીનો ઉપયોગ કરાતો હતો. અક્ષરો ઉપર રેતી નાખ્યા બાદ એ રેતીનું શું થતું ? શું એને ફેંકી દેતા હતા ? જી નહિ. ખૂબ જ સાવધાની સાથે એને ફરી તે જ ડબીમાં નાખી દેતા હતા. એ રેતીને પણ નકામી જવા દેતા નહોતા વારુ, તો બતાવો કે એની કિંમત શું હતી ? બે–ચાર પૈસામાં તો પૂરી ડબી ભરાઈ જાય છે પરંતુ એનો પણ તમે સદુપયોગ કરો છો.

નાની નાની વસ્તુઓનો તમે પૂરો સદુપયોગ કરો છો. કેરીની મોસમમાં તમે કેરી લાવ્યા બે રૂપિયા આપ્યા અને પેટી ભરીને ઘેર આવ્યા. તમે ખ્યાલ રાખો છો કે પેટીમાંની કેરીઓ બગડે નહિ—પિચાય નહિ. એના બગડી જવા પહેલાં જ તમે એનો ઉપયોગ કરી લો છો. તમે એનો કેવો ઉપયોગ કરો છો શું તે પણ મારે બતાવવું પડશે ? તમે સારી રીતે એ જાણો છો. અનેક વાર એનો રસ કાઢો છો, સૌથી પહેલાં કેરીને ધોઈ લેવામાં આવે છે (ઠંડા) પાણીથી ધોઈ લેવાય છે ઉપરનું ડીંટિયું કાઢી નાખી સ્વચ્છ કલાઈવાળા વાસણમાં રસ કઢાય છે પૂરી તાકાતથી એનો રસ કાઢી લેવાય છે અને એનાં છોતરાંને એક બાજુ રાખી લેવામાં આવે છે પછી વારો આવે છે ગોટલીઓનો એમાંથી પણ ઘસીઘસીને રસ કાઢી લેવાય છે પછી શું એને ફેંકી દો છો ? ના ભાઈ હજુ તો ઘણું બાકી છે ભેગાં કરી કરીને છોતરાં અને ગોટલાંને ધોવાય છે કેટલીક વખતે એક વાર તો કેટલીક વખતે બે કે ત્રણ વખત પાણીમાં ધોવાય છે ક્યાંક દૂધમાં પણ ધોવાનો રિવાજ છે પહેલાં પાણીને રસમાં મેળવી દેવાય છે અને બીજા પાણીનો ફજેતો બનાવાય છે શા માટે બીજાનો ફજેતો કરો છો ! (સભામાં હસાહસ)

હવે તો કોઈ ખાસ વેસ્ટેજ રસ એમાં રહેવા દીધો નથી. હવે તો ફેંકી દેશો ને ? ના ભાઈ ના હજુ નહિ કેમકે કોઈક ઘરોમાં જોવામાં આવ્યું છે કે પેલાં છોતરાંનું શાક બનાવી ટિફિનબોક્સમાં નાખી દે છે ટિફિનબોક્સનો અર્થ તો તમે સમજી જ ગયા છો ને ! હા—પેટમાં. હવે રહી

વાત ગોટલાની એને પણ ફેંકી દેતા નથી તેને સૂકાવી નાખવામા આવે છે, પછી એને તોડી શિલસપ્તમીને દિવસે ગોટલીનુ પણ શાક બનાવી લેવામાં આવે છે અને ઉપરની છાલની ઇંધનરૂપે વપરાશ થાય છે હવે તમે બતાવો કે આમાની કઈ વસ્તુ તમે નકામી જવા દીધી

બે આનાની કેરીનો તમે આટલી બધી રીતે સદુપયોગ કરી જાણો છો, પરંતુ મને બતાવો કે આ ઇદ્રિયો તમને મળી છે, એમનો તમે કેટલો સદ્દુપયોગ કરો છો ? હા, તો બતાવો એની શુ કિમત હોય છે ? એક માણસ તમારે ઘેર આવી તમને કહી જાય કે હુ એક લાખ રૂપિયા આપીશ, તમે તમારી એક આખ મને આપો, તો શુ તમે આવા સોદા માટે તૈયાર થઈ જશો ? નહિ કદી નહિ એનો અર્થ એ થયો કે તમારી એક આખ એક લાખથી પણ વધુ કિમત ધરાવે છે, પરતુ મને બતાવો કે તમે એનો સદ્દુપયોગ કરો છો કે દુરુપયોગ ?

કાન વડે તમે આધ્યાત્મિક સગીત પણ સાભળી શકો છો અને એ જ કાનો વડે ફિલ્મી સગીત પણ પહેલુ કામ મનની વાસનાને શાત કરે છે ત્યારે બીજુ કામ મનની સૂતેલી વાસનાને ઉત્તેજિત કરે છે વાસનાભર્યું સગીત સાભળવુ તે કાનનો દુરુપયોગ છે જ્યારે મનને વાસનાથી વાળી અધ્યાત્મ ભણી લઈ જતુ ગીત સાભળવુ તે કાનનો સદ્દુપયોગ છે

કાન વડે તમે બીજાની નિદા પણ સાભળી શકો છો, તેમ બીજાની સ્તુતિ પણ વારુ, ત્યારે સચુ બતાવો કે કોઈની નિદા થતી હોય ત્યારે તેમા તમને વધુ રસ પડે છે કે કોઈ સદ્દગુણી મહાપુરુષનુ ગુણ-કિર્તન થતું હોય તેમા રસ પડે છે ? જ્યારે ગુણીજનોની સ્તુતિની વાત આવી ત્યારે કહી ઊઠો છો કે હા, ઠીક છે પણ અદરથી કોને જોયો છે, વધુ થશે તો કહેશો મને સમય નથી પરતુ કોઈની નિદાની વાત કાને આવશે તો કહી ઊઠશો ભાઈ મને તો આજે જ ખબર પડી કે તે આવો છે હુ તો એને ઘણો સારો સમજતો હતો પણ હા, એમ બની શકે છે કે તે બહારથી ઊજળો હોય પણ અદરથી મેલો નિદાની વાત સોળ આના સાચી માની લો છો અને એમા એટલો રસ આવે છે કે જ્યાં વિકથા થઈ રહી હોય છે, ત્યા માણુસ એવો તો જામી જાય છે કે જાણે ગુદર વડે ચોટી ગયો હોય કલાકો વીતી જશે પણ ત્યાથી હલવાનુ નામ નહિ લે

અરે, કેટલાય માણુસોને ટેલિફોન (કાન) સદા નિદાત્મક વાતો સારુ

તૈયાર જ રહેતા હોય છે. તેઓ ધ્યાન રાખે છે કે ક્યાં કઈ નવી વાત બની અને જ્યારે પણ એમના હાથમાં કોઈ એવી વાત આવી જાય છે ત્યારે તો એનું પૂછવું જ શું! કોઈ પણ મળશે ત્યારે પણ બસ તે જ વાત. હળતાં-મળતાંની સાથે જ પૂછશે, કઈ નવી વાત સાંભળી કે? આપણા સમાજમાં આજે આ રોગ એટલો તો ફેલાયો છે કે એની કોઈ સીમા રહી નથી. ધર્મસ્થાન પણ એથી અળગાં રહ્યાં નથી. કેટલાક લોકો તો એટલા માટે જ આવે છે કે કોઈ નવી વાત જાણવા મળી જાય. તેઓ આવશે, મુનિને હાથ જોડશે પણ એમની આંખો ચારે બાજુ ફરતી રહેશે—જોશે કે ક્યાં શું થઈ રહ્યું છે! સામાયિકમાં પણ સમભાવની સાધનાના સ્થાને આવી જ સાધના થાય છે. પેલાએ આમ કર્યું અને ફલાણાએ તેમ કર્યું. મુનિની પાસે આવશે ત્યારે પણ એમની એ જ રેકર્ડ ચાલુ રહેશે.

એક વખતની વાત છે. હું ઉપાશ્રયે રહ્યો હતો. એક ભાઈ બહારગામથી આવ્યા. મને જોતાં જ બીડી એક બાજુ ફેંકી દીધી અને વંદણા કરી. વંદણા પૂરી થઈ નહિ કે એ બોલ્યા, 'મહારાજ, એક નવી વાત આપે સાંભળી?' હું સમજી ગયો હતો કે એ શું કહેવા માગે છે. મેં કહ્યું, 'કોઈ પણ વ્યક્તિ દેવસ્થાન અથવા ધર્મસ્થાન તરફ જાય છે ત્યારે ચઢાવવા માટે સુગંધિત પદાર્થ લઈ જાય છે. તમે ધર્મસ્થાનકે આવ્યા છો. કોઈ સુગંધભરી વાત લઈને આવ્યા હો, કોઈ સદ્ગુણોની સુવાસ લઈને આવ્યા હો તો મને સંભળાવો. જો કોઈની બૂરાઈની વાત હોય તો તેથી દુર્ગંધ મહેકાવાની કરી અહીં ચઢાવશો નહિ.' આ સાંભળતાંની સાથે જ એણે ચરણ પકડી લીધાં અને બોલ્યો: 'મહારાજ, આપે મારી આંખો ખોલી દીધી છે. ખરેખર, હવેથી હું ધર્મસ્થાનમાં સુગંધિત વાત લઈને જ આવીશ.'

આ તો મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે તમે ભાવક છો. તમારી દૃષ્ટિમાં, તમારી વાણીમાં અને તમારા મનમાં સર્વત્ર પવિત્રતા રહેવી જોઈએ. ધર્મસ્થાનમાં આવો તો પવિત્ર દૃષ્ટિ લઈને આવો અને સદ્ગુણોની સુગંધભરી વાતો લઈને આવો અને તેવી જ સુગંધિત વાતો લઈને જાઓ. કાન વડે સદ્ગુણ શ્રવણ કરવું તે એનો સદુપયોગ છે અને નિંદા સાંભળવી તે કાનનો દુરુપયોગ છે.

શ્રુત-ઇન્દ્રિય-શ્રોત્ર પછી ચક્ષુરિન્દ્રિયનું સ્થાન છે. આંખ કૅમેરા કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કૅમેરા સામે આવેલી વસ્તુનો ફોટો લે છે. આંખ પણ એવું

જ કરે છે પરંતુ કેમેરામા નવા નવા રોલ નાખવા પડે છે, ત્યારે આ આખના પડદા પાછળ કેટલાયે રોલો સમાયા હશે એની ખબર નથી એ કેમેરા વડે ફોટો લેવા માટે પ્રકાશની જરૂર પડે છે પરંતુ આખનો કેમેરો તો અલ્પ પ્રકાશમા પણ ફોટો લઈ લે છે પેલો કેમેરો તમને બસો અથવા બે હજારમા મળી શકે છે, પરંતુ આખનો આ કેમેરો તમને કેટલામા મળ્યો, એની કોઈ કિંમત છે ખરી? હજારો-લાખોનો ખર્ચ કરવા છતા તમે આખો મેળવી શકતા નથી પરંતુ તમે તેનો કેવો ઉપયોગ કરી રહ્યા છો? કેમેરામેન ફોટો લેવામા સાવધાની રાખે છે, સુદર દૃશ્યોનો જ એ ફોટો ખેચે છે, તમે તમારી આખોરૂપી કેમેરા વડે પણ સારા દૃશ્યોનો જ ફોટો ખેચજો

બ્રહ્મચારી લક્ષ્મણની વાત તમે સાભળી હશે જ્યારે રાવણ મર્યાદા ઓળગી પચવટીથી સીતાને ઉપાડી ગયો ત્યારે સતી પોતાને આતતાયીના પજામા જોઈ વ્યાકુળ બની ગઈ એણે છૂટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે એમા એને સફળતા ન મળી એટલે એ પોતાના આભૂષણો ઉતારી એક પછી એક રસ્તામા નાખતી ગઈ જેથી મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ એ રસ્તાને જાણી શકે આ બાજુ શ્રી રામ અને લક્ષ્મણ જ્યારે પચવટીએ પાછા આવ્યા અને ત્યા ઝૂપડી ખાલી જોઈ તો સીતાના વિરહમા રામ ઉદ્વિગ્ન બની ગયા અને તેઓ પોતાના ભાઈ સાથે સીતાની શોધમા નીકળી પડયા વૃક્ષ અને પાદડે પાદડાને પૂછવા લાગ્યા, તમે સીતાને જોયા? આ એક દામ્પત્યનો આદર્શ હતો જ્યારે રસ્તે વિખરાયેલા આભૂષણો જોયા તો તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યુ "ભાઈ શોકની અધકારપૂર્ણ રજનીએ મારા મનને ઘેરી લીધુ છે, એટલે હુ જોઈ શકતો નથી કે આ આભૂષણો કોના છે? હવે તુ જ પરીક્ષા કરી લે કે આ આભૂષણ તારી ભાભીના જ છે કે બીજા કોઈના આ સાભળી શ્રી લક્ષ્મણે જે કહ્યુ છે તે ઇતિહાસનુ અમર વાક્ય છે આખોનો સયમ જાણે બોલી રહ્યો છે મહર્ષિ વાલ્મીકિએ પોતાની લેખનીમાં એને અંકિત કરી લીધુ છે તે આ છે

केयूरं नैव जानामि नैव जानामि कुण्डलम् ।
नुपूरमेव जानामि नित्यं पदाभिवन्दनात् ॥

હે ભાઈ, હુ કેયૂર જાણતો નથી; તેમ નથી જાણતો કુડળને કારણ આજ સુધી આખ ઉઠાવીને મે ભાભીનુ મો જોયુ નથી હા નુપૂરને જરૂર જાણું છુ અને એનુ કારણ છે, હુ જ્યારે ભાભીને દરરોજ વદન કરતો હતો ત્યારે મારી દૃષ્ટિ એમના નુપૂર પર જરૂર પડતી હતી

આંખોના સંયમનો પાઠ તમારે શીખવો છે તો તે તમે અહીં શીખી શકશો. પણ આજે નેત્ર-સંયમની વાત ભાઈઓ દૂર ચાલી ગઈ છે. આજે તો જેમ રસગુલ્લાં ખાવા માટે જીભ સળવળે છે તેમ સૌંદર્ય જોવા માટે આંખો ટળવળતી હોય છે. ચાલશે સડક ઉપર અને આંખો રહેશે સીનેમાના રંગીન પોસ્ટરો ઉપર. આંખોનો સંયમ ગયો એટલે જ તો મંદિરમાંની રાણીઓને જોવા માટે ગિરદી જામે છે. પણ આ માટે સૌંદર્ય પર પતંગિયું બનનારા જ નહિ, પરંતુ સૌંદર્યનું પ્રદર્શન કરનારા પણ ઓછા જવાબદાર નથી. સિનેમાનાં પોસ્ટરો જોવા પાછળ મોટર ખાનાર ભૂલ કરી બેસે છે તેમ સિનેમાનાં ગંદાં પોસ્ટરો લગાવનારાની પણ એક ભૂલ જ છે.

સૌંદર્ય પ્રત્યેની આસક્તિ આંખની ગ્રાહક શક્તિને સીમિત કરી દે છે. રાવણ સીતાના સૌંદર્યમાં એટલો આસક્ત બન્યો કે તે એના સિવાય બીજું કશું જોઈ શક્યો નહિ. એ સૌંદર્ય પ્રત્યેના રાગનું જ પરિણામ હતું કે ગુણાવલી વીરમતીની સાથે કનકધ્વજના લગ્ન જોવા માટે વિમલાપુરી ગઈ અને પરિણામે રાજા ચંદને કૂકડો બનવું પડ્યું. પોતાના પતિ મહારાજાને કૂકડાના રૂપમાં જોઈ ગુણાવલીનું હૃદય કેટલું રોયું હશે. મહારાજાનો રાસ સાંભળનારાઓ આ વાત સારી રીતે જાણતા હશે. ભક્ત તુકારામ મહારાષ્ટ્રના પ્રસિદ્ધ સંત થઈ ગયા છે. એમણે એક વખત પ્રભુને પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું હતું કે —

पापाची वासना नको देऊ डोळा ।
त्याहून आंधळा बराच मी ॥

હે પ્રભો! તારી મુજ પર કૃપા હોય તો એટલું જ કરજે, મારી આંખોમાં પાપ વસે નહિ. એ જો ન થઈ શકે તો સારું થાય કે હું અંધ બની જઉં. અલાઉદ્દીનની આંખોમાં જો વિકાર ન આવત તો ચિતોડની રાણીઓને અગ્નિસ્નાન કરી પોતાના સૌંદર્યને ખાખ બનાવવા વિવશ થવું પડત નહિ.

શ્રીમતીજી જો બજારમાં જશે અને ત્યાં સુંદર રંગીન સાડીઓ જોશે તો તેની સાથે જ મન એમાં ફસાઈ જશે. લેવા માટે હાથ તૈયાર થઈ જશે, પણ પાસે એટલા પૈસા ન હોવાને લીધે હાથ ઘસી જશે. સાંજે ઘેર આવશે કે બસ સાડી લેવા આદેશ અપાઈ જશે. એમણે જો

ધ્યેય બનાવી તો શ્રીમતીજીનું મોઢું ચડી જશે અને પછી તો ઘરની શાંતિનો પણ ભંગ થઈ જશે. ચાલુ સાચું કારણ આપો જ નહીં.

તમારી આંખ એ એક અણમોલ નિધિ છે, અને તે એવો નિધિ છે કે તમામ વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર પણ એની શક્તિને પરાજિત કરી શકતો નથી. અમેરિકન વૈજ્ઞાનિકોએ એક આધુનિકતમ યંત્ર તૈયાર કર્યું છે, જે બમ્બો ઇંચનું છે અને એને તૈયાર કરવામાં પૂરાં અગિયાર વર્ષ લાગ્યાં, અને એના નિર્માણ પાછળ બે કરોડ અને આઠ લાખ રૂપિયા ખર્ચાયા. તે દસ લાખ આંખો જેટલો પ્રકાશ ગ્રહણ કરે છે. એનો દૂર જોવાની શક્તિ એટલી છે કે વીસ હજાર માઈલ અંતર પર રખાયેલી મીણબત્તીને એની શક્તિ વડે જોઈ શકાય છે. આટલું બધું હોવા છતાં પણ હું પૂછું છું કે જો તે દૂરબીન કોઈ આંધળાના હાથમાં મૂકવામાં આવે તો એનો શું અર્થ નીકળશે? આંખ છે તો પેલી બે કરોડની દૂરબીનનું મહત્ત્વ છે. સાથે જ હું એ પણ કહી શકું છું કે વૈજ્ઞાનિકો વીસ હજાર માઈલના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવું દૂરબીન બનાવી શકે છે, પરંતુ તમે એમને કહેશો કે બે ફર્લાંગ સુધીના અંતર પરનું જોઈ શકાય તેવી એક આંખ તો બનાવી આપો, તો એ માટે ઇન્કાર કરવા સિવાય બીજો કોઈ જવાબ તેમની પાસેથી નહિ મળે. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે તમારી આંખ બે કરોડવાળા દૂરબીનથી પણ વધુ કિંમતી છે. પણ મારો પ્રશ્ન તો એટલો જ છે કે તમે એનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરી રહ્યા છો? દુનિયાના ત્રણ અબજ આદમીઓમાં પણ એક એવો નહિ હોય કે જે સૂર્યના પ્રકાશમાં વ્યર્થ જ વીજળીનો ઉપયોગ કરે. સૂર્યના પ્રકાશમાં વીજળી ચાલુ રાખવી તે દુરુપયોગ છે. તો આંખની શક્તિને સિનેમા વગેરે પાછળ ખર્ચ કરવી તે શું આંખોનો દુરુપયોગ નથી?

ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પર સંયમ રાખી તમે અનેક વિકારો ઉપર વિજય મેળવી શકો છો, પરંતુ એની સાથે સાથે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને મનના સંયમની પણ અપેક્ષા રહે છે. ગુલાબની મધુરી સુવાસ માટે તમારે ઘ્રાણેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખવો જોઈએ. હજારો ફૂલોનો સંહાર આ જ નાસિકા (નાક) માટે જ તો થાય છે. એક ઔંસ અત્તર તૈયાર કરવા માટે આઠ હજાર સાતસો બાવન રતલ ગુલાબની જરૂર પડે છે. અત્તરો પાછળ થતું લાખો ફૂલોનું બલિદાન પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયના અસંયમીઓ માટે જ છે. એક માણસ બગીચામાં ગયો, અને ત્યાં ડાળ પર ઝૂલતું એક સુંદર-

પાંખડીઓવાળું ગુલાબનું ફૂલ જોયું અને તે સૂંઘી લીધું અને સૂંઘવા લાગ્યો. પરંતુ સૂંઘતાંની સાથે જ એણે બૂમ પાડી કારણ એ ફૂલમાં એક કીડો પડેલો હતો. તે ફૂલ સૂંઘતાંની સાથે જ એ માણસના નાકમાં પેસી ગયો. તમાકુ-છીંકણી વગેરે વ્યસનજનક વસ્તુઓને સૂંઘવી એ પણ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો દુરુપયોગ છે. જેને તે ઇચ્છતી નથી એને બળપૂર્વક એમાં ઘુસાડવી તે પણ એક ભૂલ છે.

જીભને વશ થઈને પણ માનવી કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી. હજારો પશુઓની હત્યા જીભ માટે જ થાય છે. અનંતકાય કંદનું સેવન પણ એટલા માટે જ થતું હોય છે. આખા ભીંડાને ચાકુ વડે ચીરી એમાં મસાલો મરચું ભરી લેવામાં આવે છે અને એનું શાક જ્યારે થાળીમાં આવે છે ત્યારે જીભ બોલી ઊઠે છે વાહ કેવું સરસ શાક થયું છે! આ રસના (સ્વાદ) ખાઈ અને બોલી એમ બંને બગડે છે. કોઈ માણસે પાંચ હજારનો ખર્ચ કરી પ્રીતિભોજન આપ્યું અને ગુલાબજાંબુ, કોપરાપાક અને બરફી વ. અનેક જાતની મીઠાઈ બનાવી પણ જો રાયતામાં મીઠું મીઠું ઓછું પડ્યું હશે તો હોહા થઈ જશે. એના આયોજન પર તમે પાણી ફેરવશો. ઘરમાં દાળમાં જો મીઠું ઓછું હશે તો કેટલાક એવા પણ ભલા માણસો મળશે કે થાળી ફેંકીને ચાલતા થઈ જશે.

રસન-ઇન્દ્રિય પર વિજય મેળવવા માટે આયંબિલનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આયંબિલનો અર્થ જ એ છે કે સાપ એના રાફડામાં સરી જાય છે તેમ રોટલાનો લૂખો કોળિયો પણ સીધો ગળે ઊતરી જવો જોઈએ. પણ આજે તો આ જીભ આયંબિલમાં પણ ઓછા નાચ કરતી નથી. પહેલાં ખાખરા-ચાપડાથી ચાલતું હતું પણ હવે તો એની ચીજો બનવા લાગી છે કે મહેનત કરવા બેસીએ તો આખો કલાક થાય અને મીઠાના સ્થાને હવે પોખા મીઠાનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. એટલું હોવા છતાં પણ આ લાલ બાઈ (જીભ)ને સંતોષ થતો નથી અને તે બોલી પડે છે ગરમાગરમ હોત તો લાગે ને! (શ્રોતાઓમાં હાસ્ય)

જીભની લોલુપતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે માણસ આજે દરેક ચીજમાં રસ શોધે છે. મરચાં-મસાલાનો વધુ ઉપયોગ આજ રસના (જીભ) માટે જ થતો હોય છે. પેટ ના પાડે છે તો પણ જીભને સારું લાગે છે એટલે તે ખાતો જાય છે. આંખો દુઃખતી હોય અને પેટ વધુ મરચાં-

મસાલા ખાવાની ના પાડી હોય તો પણ મસાલેદાર કચોરી ખાધા વગર રહી શકાતુ નથી જો રોગનુ નિદાન યોગ્ય થયુ હોય, ડૉકટર કુશળ હોય, દવા પણ સારી હોય, અને હવા પણ સ્વાસ્થ્યવર્ધક હોય, છતા પણ જો રોગ મટે નહિ તો સમજવુ કે જીભ વશમા નથી.

યાદ રાખો કે મોટાને જે સારુ લાગે છે, તે સદૈવ પેટને પણ સારું લાગતુ હોય, તેવુ નથી આજે બધી બાબતોમા રસ જોઈએ છે વ્યાખ્યાનમા પણ રસ જોઈએ વક્તા વિદ્વાન હોય, જીવનને ઊચે લઈ જાય તેવી વાત કહેતો હોય, તો પણ શ્રવણ કરનાર કેટલીક વાર કહી બેસે છે કે મહારાજે વ્યાખ્યાન તો સારુ આપ્યુ પણ રસ આવ્યો નહિ એમા પણ રસ જોઈએ. માણસ આજે કેટલો ચટોરો થઈ ગયો છે રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાધીએ એક વાર કહ્યુ હતુ કે ખાવા અને બોલવામા જેણે પોતાની જીભની ચપળતાને વશ કરી લીધી છે, એણે બધાયને પોતાને વશ કરી લીધા છે

અન્ય ઇન્દ્રિયોની જેમં રસના (જીભ) ઇન્દ્રિયનો પણ સદુપયોગ અને દુરુપયોગ બને થઈ શકે છે જ્યારે તમે જીભના ગુલામ થઈ જાઓ છો, ત્યારે તમે એનો દુરુપયોગ કરો છો અને જીભ જ્યારે તમારા કાબૂમા છે ત્યારે સમજવુ કે તમે એનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છો ભોજનવેળા ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિવેક જાળવો છો, અલ્પારભ અને મહારભનો વિચાર રાખો છો, સ્વાદ નહિ પણ સ્વાસ્થ્યનુ લક્ષ્ય રાખો છો ત્યારે તમે રસનેન્દ્રિયમા સયમ રાખો છો એમ કહી શકાય

સાથે જ જમતી વેળા બોલવામા પણ વિવેક રાખવો જોઈએ, એને કારણે તમે રોતાને હસાવી શકો છો અને હસતાને રોવડાવી શકો છો મધુર શબ્દો વડે તમે બીજાને લાગેલા ઘાને રુઝવવાનુ કામ કરો તે જીભનો સદુ-પયોગ છે અને જીભ દ્વારા વહુની સાત પેઢીઓને વખોડતા ફરો, એના માતા-પિતાને દરિદ્રી કહી વહુનુ કાળજુ બાળવુ એ જીભનો દુરુપયોગ છે. જીભ વડે મહાપુરુષોના ગુણ-કિર્તન કરાય છે, તે પણ એને સદુપયોગ છે, પરતુ બીજાની નિદા અને આલોચના પાછળ તમારી જીભ ચાલુ રહે તો સમજવુ કે તમે જીભનો દુરુપયોગ કરો છો

તેવી જ રીતે તમારે સ્પર્શેન્દ્રિયમા પણ સયમ કેળવવો જોઈએ શરીરને કોમળ લાગતી વસ્તુઓ લગભગ વિશેષ હિસા વડે તૈયાર થયેલી હોય છે. રેશમી સાડીઓનો સ્પર્શ શરીરને ગમે છે પણ હે માતાઓ, એ તમારી

રેશમી સાડીઓ પાછળ કેટલા કીડાનો સંહાર થયો છે એની તમને ખબર લાગતી નથી. આ રેશમમાં ત્રસ જીવોની હિંસા પણ છે આ બધું પાપ કોના માટે છે? જે રેશમનો ઉપયોગ કરે છે તે જ એ પાપનો ભાગીદાર બને છે તેથી જ એક ગુજરાતી કવિ કહે છે -

ભલે હજારો હાથી હણાય, પણ દાંતની ચૂડી પહેરનારા
કીડા કરોડો ભલે કપાય પણ, રેશમ વસ્ત્ર ધરનારા
શ્રાવક નામ ધરનારા, જરી જુઓ ને તપાસી કામ તારા

ગુજરાતી કવિ વલ્લભદાસ શ્રાવકોને ફટકારતાં કહે છે કે ઓ શ્રાવક જરા તું તારી જાતને જો. તું કઈ તરફ જઈ રહ્યો છે? તું શ્રાવક છે વીતરાગનો ઉપાસક છે તારું જીવન કેટલું ઊંચું હોવું જોઈએ. આડંબર મુક્ત જીવન જીવવાની કળા તારી પાસે હોવી જોઈએ. બહારની ચમક દમક ઉપર તું શા માટે લોભાઈ રહ્યો છે? આ ચમક-દમક પાછળ કેટલા પ્રાણીઓનો સંહાર થઈ રહ્યો છે એનો તેં કદી વિચાર કર્યો છે? દાંતની બંગડીઓ માટે હજારો હાથીઓનો સંહાર થાય છે રેશમી વસ્ત્રો માટે કરોડો કીડા મારવામાં આવે છે તેમ છતાં તું એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરે છે અને પાછો પોતાને શ્રાવક પણ કહેવડાવે છે શું આ દુઃખ જનક વાત નથી!

આ તો માતાઓ માટે વાત થઈ અને એ સાંભળી તમે મનમાં જ હરખાયા પણ તમારા સૂટ-બૂટમાં પણ કોઈ ઓછું પાપ થતું નથી. તમારે પણ રેશમી સૂટ જોઈએ છે અને નરમ પોચા અને ચળકતા બૂટ જોઈએ છે પણ આ ચમક લાવવા માટે કેટલા પશુઓનો વધ થાય છે એ કદી વિચાર્યું છે તમે? અહીં સુધી સાંભળવામાં આવ્યું છે કે વધુમાં વધુ નરમ અને ચમકદાર ચામડું મેળવવા માટે ગર્ભવતી ગાયને મારવામાં આવે છે અને એના ગર્ભસ્થ શિશુ લાકડી વડે ટીચાય છે ત્યારે જ તે ચામડામાં વધુમાં વધુ નરમાઈ અને ચમક આવે છે

આ રોમાંચક વાત તમે જાણતા નહિ હો, પણ આ તમામ પાપ ચમકદાર બૂટ પહેરનારાઓ માટે થાય છે સ્પર્શેન્દ્રિયના સુખ માટે પણ મનુષ્ય કંઈ ઓછું પાપ કરતો નથી રાજ મહારાણીપણું અને સુંદરીઓ એમાંથી જ જન્મ્યાં છે એના માટે કંઈ સતીઓનું સતીત્વ લૂંટાયું અને સુંદરીઓને મેળવવા માટે જે લાખો વીરોના લોહીની નદીઓ વહાવવામાં આવી તે શું હતું! આ તમામ ઇન્દ્રિયોનો જ રાગ હતો.

પેલો વનમા ઘૂમતો મદોન્મત્ત હાથી હાથણીના પુતળાને જોઈને જ ખાડામા પડે છે અને પછી સાત સાત દિવસ સુધી ભૂખ અને તરસનો માર્યો તરફડતો રહે છે આ ઇન્દ્રિયોના દાસત્વનુ જ પરિણામ છે એક સસ્કૃત કવિ કહે છે

> दासत्वमेति वितनोति विहीन-सेवाम्
> धर्मं धिनोति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
> रेफश्चिनोति कुरुते विरूप वेश
> किंवा हृषीक वश स्ततनुते न मर्त्य ॥

ઇંદ્રિઓનો દાસ તે સારી દુનિયાનો દાસ હોય છે તે દાસત્વ સ્વીકાર કરે છે નીચ પુરુષોની સેવા કરે છે ધર્મથી વચિત રહે છે પાપદલનો સચય કરે છે અને વિરૂપ વેશ ધારણ કરે છે સાચુ છે કે જે ઇદ્રિયોના રાજમા રહેશે તે રજના રાજમા, મરશે ઇદ્રિયોના વિષયોમા આસક્ત બનેલો માણસ મહાપુરુષની આજ્ઞાને વિસરી જાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવની વાત એ જ કહી જાય છે વાસુદેવ સમક્ષ મોટા મોટા સગીતજ્ઞો સગીતની ધૂન જમાવી રહ્યા હતા, અને નગરની શ્રેષ્ઠ નાચનારીઓ નૃત્ય કરી રહી હતી વાસુદેવે શૈયાપાલકને આદેશ આપ્યો કે મને ઊઘ આવી જાય ત્યારે ગીત બધ કરાવી દેજો. થોડીક જ વારમા સગીતની મધુરતાએ વાસુદેવને મીઠી નિદ્રમા સુવડાવી દીધા, પરંતુ શૈયાપાલક એ મધુર ધ્વનિમા તન્મય બની ગયો એણે વિચાર્યું સ્વામી હજી હમણા જ સૂતા છે થોડી વાર પછી બધ કરાવી દઈશ ને એમ હજુ ફરી વાર કરતા-કરતા રાત્રિનો ચોથો પહોર પણ ખલાસ થવા આવ્યો અને ઉષાકાળ થતા વાસુદેવ જાગી ગયા જોયુ તો હજુ સગીતનો કાર્યક્રમ તો ચાલુ જ છે

શૈયાપાલકની સામે વાસુદેવની આખો ફરી, એણે કહ્યુ "ક્ષમા કરો પ્રભુ! ગીત મીઠુ લાગી રહ્યુ હતુ, એટલે બધ કરવાનો આદેશ આપી શક્યો નહિ" વાસુદેવે કહ્યુ "હા, ઠીક તો તમને મારી આજ્ઞા કરતા પણ આ ગીતો વધુ મીઠા અને સારા લાગે છે, એનો દડ તમારે ભોગવવો પડશે" તે જ વખતે એમણે બીજા અનુચરોને આદેશ આપ્યો કે એના બને કાનમા ગરમ સીસુ રેડવી દો હવે તમે જોઈ શકો છો કે શ્રવણેન્દ્રિયની આસક્તિએ કેટલા ભયકર દુખને નિમત્રણ આપ્યુ શ્રવણના રસને લીધો વાસુદેવની આજ્ઞા પળાઈ નહિ અને પરિણામે અસીમ દુખને નિમત્રણ મળ્યુ એટલે

પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં વિવશ બનેલો માણસ વીતરાગદેવની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી, અનંત-અનંત દુઃખોનાં દ્વાર ખોલી દે તો એમાં આશ્ચર્ય શું કરવું !

એક કવિ કહે છે

जिया तोहे समझायो सौ सौ बार ।
विषय भुजंग सौं दुःख पायो पुनि तिन सौं लिपटायो ।
स्व पद बिसार रच्यो पर पद में मदरत ज्यों बोरायो ॥
तन धन स्वजन नहीं तेरे नाहक नेह लगायो ।
क्यों न तजे भ्रम चाख समामृत जो नित संत सुहायो ॥

કવિ કેટલું સુંદર કહી રહ્યો છે તે પોતાના મનને કહે છે તને કેટલી વાર સમજાવ્યું કે તું વાસનામાં ફસાઈશ નહીં પરંતુ તારી આદત જ એવી પડી ગઈ છે કે અમે એટલી વાર સમજાવું છું પણ તે બધુ એળે જાય છે આ મનની આદત મંકોડા જેવી થઈ ગઈ છે મંકોડાને જે બાજુ જેટલો રોકવામાં આવે છે તે જ બાજુ તે જાય છે તેવી જ રીતે મનને વાસના તરફ ન જવા કેટલીવાર સમજાવવામાં આવે છે, તેટલી જ વાર તે એ જ તરફ દોડી-દોડીને જાય છે માતા બાળકને નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવે છે પણ બાળક બહાર જઈ પાછું માટીમાં રમવા લાગે છે બસ તેવી જ રીતિ તમે પણ પેલા બાળક જેવું કામ તો નથી કરતાને ! ઉપાશ્રયમાં મુનિ મહારાજ વીતરાગ-વાણીના જળ વડે નવડાવી-ધોવડાવી સ્વચ્છ કરે છે અને તમે બજારમાં જઈ પાછાં હતાં તેવાં ને તેવાં જ બની જાઓ છો (સભામાં હાસ્ય)

બીજાને ઠોકર ખાતાં જોઈ જે સાવધાન બની જાય છે તેને કુશળ કહેવાય છે પરંતુ ઇન્દ્રિયોની ગુલામીમાં જકડાયેલો બીજાને પડતો જોઈને પણ સાવધાન થતો નથી પતંગિયું બીજા પતંગિયાને દીપકથી પ્રેમ કરતું જુએ છે અને એને અગ્નિમાં બળતાં પણ જુએ છે તો પણ તે દીપકની જ્યોતની સાથે પ્રેમ કરવાનું છોડતો નથી વીતરાગ દેવ ભગવાન મહાવીર પોતાની અંતિમ દેશનામાં આ તથ્ય સામે રાખી ફરમાવે છે

रूवेसु जो गिद्धिमुवेइ तिव्वं अकालियं पावइ से विणासं ।
रागाउरे से जह वा पयंगे आलोयलोले समुवेइ मच्चुं ॥

उत्तराध्ययन अ. ३२

જેમ દીપકની ઝળકતી વાટમા આતુર બનેલુ પતંગિયુ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ રૂપના મોહમા તીવ્ર અનુશક્તિ રાખનાર પ્રાણી વિનાશના ખાડામા જઈ પડે છે, હિંદનો એક કવિ પણ કહે કે.

दुनिया की झूठी प्रीति करो मत, प्रीति करी वो क्या फल पाये। मीन मृगा अही महा भयंकर, प्रीति से वो भी पिटारे मे आये। प्रीति के कारण देखो पतंगा दीपक में पड प्राण गमाये॥ दुनिया .

હિંદીનો આ કવિ દુનિયાની પ્રીતિને જૂઠી ઠેરવે છે પણ તમે તો એને સાચી માનો છો ને! અરે, આ મનડાને કહો કે હે મન! તુ કેટલુ હઠીલુ બની ગયુ છે! અનંત-અનંત જ્ઞાનીઓએ જે સંસારને અસત્ય અને અસાર કહ્યો છે, એને તુ સત્ય માની બેઠો છે માછલીએ લોટની ગોળી સાથે પ્રેમ કર્યો ને પોતાનુ ગળુ વીંધાવી લીધુ મદારીની બંમીના મધુરા તાન સાથે પ્રેમ કર્યો તો તે પણ પટારીમા કેદ થઈ ગયો ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસવા સમાન છે જે કાચા સૂતરના પલંગ પર બેસશે તેના શા હાલ થશે એ તો તમે જાણો જ છો ખરે જ, ઇંદ્રિયોના વિષયોએ ચારિત્ર્યના ટુકડા કરી નાખ્યા છે

જીવનની સાચી શાંતિને પ્રાપ્ત કરવી હોય તો ઇંદ્રિયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા શીખો પણ ઇંદ્રિયો પર વિજય પામવાનો એ અર્થ નથી કે તમે ઇંદ્રિયોને નષ્ટ કરી નાખો ભારતમા થોડાક એવા પણ સાધકો થઈ ગયા છે જેઓ મનને સ્થાને ઈન્દ્રિયોને મારવામા રત રહ્યા બિલ્વ-મંગળની વાર્તા આવે છે એમની આંખો વિકાર તરફ ગઈ તો એમણે આંખો ફોડી નંખી અનાધિકારના ફળો તરફ હાથ વધ્યા તો હાથ કાપી નાખ્યા પણ આ રીત ખોટી છે આ તો મનની શેતાનિયતની શિક્ષા ઈન્દ્રિયોને કરવા જેવુ થયુ માટે ઈન્દ્રિયોને મારો નહી પણ એમને સાધો એને માટે પહેલા મન ઉપર વિજય મેળવો એના પર વિજય મળતા જ ઈન્દ્રિયો પરનો તમારો વિજય નિશ્ચિત છે જ ગણધર દેવશ્રી ગૌતમ સ્વામી મહામુનિ કેશીકુમાર સામે આ રહસ્ય બતાવતા કહે છે

एगे जिए जिया पंच पंचजिए जिया दस ।
दसहा उ जिणित्ताणं सव्व सत्तू जिणा महं ॥

—ઉત્તરાધ્યયન અ ૨૩

એક મનને જીતી લેતા પાચે ઇંદ્રિયો પર તમારો વિજય થઈ જાય છે.

અને પછી ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી લીધા બાદ પાંચે પ્રમાદો અને પછી અવ્રતો પર પણ તમે વિજય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. આ રીતે તમે તમારા અંતરની દુનિયાના તમામ શત્રુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લો છો. ઇન્દ્રિયોને તમારે કેળવવી જોઈએ. નયનને કહેજો, જ્યાં જ્યાં તારી દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં તું છૂપું સત્ય ખોળજે. મનને કહેજો, જે જે તું સાંભળે છે એમાંથી જીવન માટે પ્રકાશનું કિરણ લેજે. વાણીને કહેજો, જ્યારે તું બોલે ત્યારે ત્યારે એમાં સાકરની મીઠાશ મેળવજે. કાયાને કહેજો તું જ્યાં જાય ત્યાં સેવાની સુગંધ ફેલાવજે.

તમે તમારી ઇન્દ્રિયોને જો આ રીતે કેળવશો તો તમે નિશ્ચય-સંયમના પથ પર આગળ વધી શકશો. સાધક-જીવનનું લક્ષ્ય જ સંયમ છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે. "આ દેહ હોય તો સંયમને માટે છે." તમે પણ આ પવિત્ર દિવસોમાં આવી પ્રતિજ્ઞા લેજો.

असंजमं परियाणामि संजमं उवसंपज्जामि ।'

હે પ્રભો ! હું અસંયમનો ત્યાગ કરી સંયમ તરફ આવું ! જ્યારે જીવનમાં સંયમ આવે છે ત્યારે શાંતિ પોતે જ સામે ચાલીને તમારી પાસે આવે છે. એક વિચારકે કહ્યું છે : પ્રેમ જો પવિત્ર છે તો વૈભવનું શું કામ છે ! જીવન જો અમૂલ્ય છે તો પૈસાનું શું કામ છે ! મન જો શુદ્ધ છે તો મૂર્તિની શી આવશ્યકતા છે ! અને જીવનમાં જો સંયમ છે તો કાનૂન-કાયદાની શી આવશ્યકતા છે ! જીવનમાં જો સંયમ હોય તો કાયદા-કાનૂનની જરૂર જ નહીં પડે. તો આ પવિત્ર દિવસોમાં તમે અસંયમથી પાછા ફરો અને તમે જેટલા સંયમ તરફ વળશો તેટલી જીવનની સાચી શાંતિ તમારી નિકટ આવતી જશે.

॥ ૐ શાંતિ શાંતિ ॥

આસો સુદ ચોથ

જૈન ઉપાશ્રય,
કાંદાવાડી મુંબઈ

જૈનદર્શનનું

૫૭. નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ દર્શન

પ્રિય સજ્જનો અને શ્રીમતી માતાઓ,

પર્યુષણ પર્વના પાવન દિવસો ચાલી રહ્યા છે અધ્યાત્મ સાધનાનું આ પર્વ આપણને સદેશ આપી રહ્યું છે કે આપણે ભૌતિકતાથી પાછા ફરીએ અને આત્મ-સાધના તરફ વળીએ દુનિયાની રાહે ચાલતા અનત યુગો વીત્યા, હવે આપણે સાધના-પથ પર ચાલતા થઈએ અધ્યાત્મક જીવન વિતાવવાનો પવિત્ર સકલ્પ આપણી સામે છે આજની ભૌતિકતા-પ્રધાન દુનિયાને આપણે અધ્યાત્મનો સદેશ આપવો છે આપણે કહીએ છીએ કે આપણી પાસે દુનિયાને દેવા માટે ઘણો મોટો અધ્યાત્મસદેશ છે પરતુ જ્યા સુધી તમે પોતે એ પ્રમાણે નહિ ચાલો ત્યા સુધી દુનિયા તમારા એ સદેશાઓને નહિ સાભળે

ભાષણ કરતા આચરણ વધુ મહત્ત્વ ધરાવે છે તમે કહો તો હુ એક કલાક સુધી વીતરાગ અવસ્થા અગે ભાષણ આપી શકુ છુ પરતુ પૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થા મેળવતા કેટલો સમય લાગશે એ કોણ જાણે છે? મોટા મોટા નેતાઓ સેવા અને સહયોગ ધર્મ ઉપર કલાકો સુધી લિજ્જતદાર ભાષણ આપી શકે છે, એમના ભાષણ ઉપર શ્રોતાજનો મુગ્ધ પણ બની જાય છે, તાળીઓના ગડગડાટ દ્વારા એમના ભાષણનુ સ્વાગત પણ થાય છે પરતુ એ ભાષણકર્તાને કહેશો કે તમારી માતા ઘેર ખાટલે પડી છે-બીમાર છે, એમની પાસે આજે રાત આખી જાગતા બેસી રહેવાનુ છે, તો તરત એ જવાબ વાળશે કે એ મારાથી થઈ નહિ શકે તમે બીજુ કામ બતાવો એમને કહેશો કે પાડોશીનુ બાળક બીમાર છે એને સારુ દવા

લાગતી હોય તો કહેશો મારી પાસે સમય નથી. નોકરને મોકલી આપીશ. આપણામાં જે સેવા જાદુ બતાવી રહી હતી તે આચરણમાં આવતાં જ લમણી કેમ બની ગઈ? વાત એ જ છે એક શાયરના શબ્દોમાં કહું તો

हमें कहना आता है करना नहीं आता,
हमें बोलना आता है चलना नहीं आता ॥

કહેવામાં વાર લાગતી નથી કે મનુષ્ય એક મિનિટમાં હિમાલયને માપી શકે છે પણ તાકાત તો ચાલવામાં લાગે છે. ચઢાણ પર ચઢતાં એક એક કદમે પરસેવાનાં ટીપાં પડવા લાગે છે ત્યારે હિમાલયની કંદરાઓ પાર થાય છે. આધ્યાત્મિક કંદરાઓ પાર કરવી હોય તો આચારોની પ્રગતિ કરવી પડશે ત્યારે જ આપણે જીવનના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શકીએ છીએ.

પાવન પુરુષ ભગવાન મહાવીરે જે આધ્યાત્મિક લક્ષ્યો બતાવ્યાં છે તે ક્રમે તમે પ્રવચન સાંભળી રહ્યા છો. ત્રણનું પ્રવચન તમે સાંભળી ચૂક્યા છો. આજે આપણે જીવનના ચોથા લક્ષ્ય સંબંધી વિચાર-વિનિમય કરીશું. તારક મહાપુરુષે જીવનનું ચોથું લક્ષ્ય એ બતાવ્યું છે કે —

" अकिरियं परियाणामि किरियं उवसंपयज्जामि ।

અર્થાત્ અક્રિયા કે નિષ્ક્રિયતાને તજી આપણે સક્રિય બનીએ. આજે આપણા જીવનમાં નિષ્ક્રિયતા આવી ગઈ છે. નિષ્ક્રિયતા એ પોતે જ જડ છે. જૈનદર્શન એ જડનો નહીં પણ ચૈતન્યનો ઉપાસક છે. માટે જીવનમાં પ્રવેશેલી જડતાને ત્યાગી સક્રિય બનો. કારણ કે ચૈતન્યનો ગુણ છે સદા ક્રિયાશીલ રહેવું. ચાહે નિગોદની અંધકારપૂર્ણ દશા હોય, અથવા સિદ્ધની સ્વરૂપસ્થિતિ હોય બંનેમાં આત્મા સદા સક્રિય રહે છે. કારણ કે જૈન સિદ્ધાંત પ્રમાણે અંતરાય કર્મનો કદી પણ પૂર્ણ ઉદય થતો નથી. તે સદા ક્ષયોપશમરૂપે રહે છે. એટલે નિગોદમાં પણ આત્મા ક્રિયાશીલ તો રહે જ છે. પછી એ વાત ખરી છે કે એની ક્રિયા આત્માને તેના નિજ ગુણોથી દૂર ખેંચી લઈ જાય. સિદ્ધ સ્થિતિમાં અંતરાય કર્મનો સર્વથા ક્ષય છે અને તેથી જ ત્યાં આત્મા નિજ ગુણોમાં સદા પરિણમનશીલ રહે છે.

એવું કહેવાય છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિપૂરક દર્શન છે. અને એના ઉપર એવો આક્ષેપ મુકાય છે કે એણે તો સદા નિષ્ક્રિયતા જ શીખવી છે. પરંતુ હું કહીશ કે જેમની આવી ધારણા છે તેઓએ જૈનદર્શનનું આંતર-હૃદયને પારખ્યું જ નથી. જૈનદર્શને કદી પણ કોઈ એક બાબત પરત્વે

આગ્રહ સેવ્યો નથી, કારણ કે આગ્રહમા એકાતની દુર્ગંધ છે જ્યારે જૈન-દર્શનનો આતર-પ્રાણ અનેકાતમા વસે છે એ સાચુ છે કે જૈનદર્શન નિવૃત્તિ-પૂરક છે તે ભૌતિક-પ્રયત્નોમા વધુ વિશ્વાસ રાખતો નથી પરતુ એનો અર્થ એ નથી કે તે નિષ્ક્રિયતાનો ઉપાસક છે નિવૃત્તિનો અર્થ થાય છે, પાછુ ફરવુ તો શેનાથી પાછુ ફરવુ ? શુ પોતાના શુભ ભાવોથી પાછુ ફરવુ ? શુ આત્મિક સદ્‌ગુણો અને શુદ્ધ વૃત્તિઓથી પાછા ફરવુ ? નહિ, પીછેહઠ કરવામા પણ વિવેક જાળવવો પડશે

પીછેહઠનો અર્થ એટલો જ થાય છે કે આપણે વિકારોથી પાછા ફરીએ વાસનાઓ અને અશુભવૃત્તિઓથી પાછા ફરીએ એક આચાર્ય જૈનદર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ દર્શન કરાવતા કહે છે કે

असुहादो विणिवत्ति, सुहे पवित्ति जाण चरित्तं,
वदसमिति गुत्ति रूवं ववहारणयादुजिण भासियं ॥
द्रव्यसंग्रह–४५

દ્રવ્ય સગ્રહના શ્લોકાર્ધમા સિદ્ધાત ચક્રવર્તી આચાર્ય નેમચદ્રજી જૈન-દર્શનની નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિની વ્યાખ્યા બતાવી રહ્યા છે, અશુભથી નિવૃત્તિ અને શુભમા પ્રવૃત્તિ એ જ ચારિત્ર છે અશુભથી–આત્મવિકારોથી પાછા વળવુ તે ચારિત્રનુ એક અગ છે તો શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી તે ચારિત્રનુ બીજુ અગ છે જૈનદર્શનને કેવળ નિવૃત્તિવાદી કહેવો તે અર્ધસત્ય છે, અશુભથી નિવૃત્તિ લેવી જેટલી જરૂરી છે તેટલી જ શુભમા પ્રવૃત્તિ કરવી જરૂરી છે.

આ જ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિનુ અન્તર્દર્શન જ અક્રિયા અને ક્રિયાનુ રહસ્ય છે અક્રિયાનો અર્થ અહી અશુભ ક્રિયા છે. અને તેનાથી પાછા વળવાનુ છે કારણ અક્રિયાનો અર્થ તદ્દન ક્રિયાશૂન્યતા નથી હમણા જ મેં ઉપર જણાવ્યુ તેમ આત્મા કદી નિષ્ક્રિય રહેતો જ નથી અનત કાળથી આત્મા ક્રિયા કરતો રહ્યો છે પરંતુ તે ક્રિયા તેને પોતાના લક્ષ્યથી દૂર હઠાવી રહી છે કલ્પના કરો, એક બહેન સવારે વહેલી ઊઠી પોતાને હાથે ઘરનો કચરો વાળે છે જો કે આજે આ કામને હલકુ ગણવામા આવે છે પરતુ મુનિ માટે જેટલુ પ્રતિલેખન અને પ્રમાર્જન જરૂરી છે તેટલુ જ ગૃહસ્થો માટે આ કામ જરૂરી છે કચરો સાફ નહિ થાય તો જાળા બાઝી પડશે અને તેમા જીવોત્પત્તિ થયા બાદ એને દૂર કરવો એ સાચા જૈનનું લક્ષણ નથી.

આજે તો ઘણાં ય સંપન્ન ઘરોમાં નોકર દ્વારા આ કામ થતું હોય છે પરંતુ નોકર તે શી ભાવના રાખશે? તેને જીવોની શું દયા હશે? જેના હૃદયમાં અનુકંપા નથી જેને તત્ત્વનો બોધ નથી એવા પાસે જયણા અને દયાની શી આશા રાખી શકાય? હા તો એક બહેન કચરો વાળી એક ખૂણામાં એકઠો કરી દે છે એણે પણ ક્રિયા તો કરી જ છે બીજી બહેન આવી અને એણે પેલા કચરાને ઉપાડી બહાર ફેંકવાને બદલે ફરી ઘરમાં વીખેરી દીધો. ક્રિયા તો બન્નેએ કરી છે પરંતુ પહેલી બહેનની ક્રિયા તે સાર્થક ક્રિયા છે જ્યારે બીજી બહેનની ક્રિયા તે નિષ્ફળ ક્રિયા છે તેવી જ રીતે મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાન અવસ્થામાં આત્મા જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે આ બીજી બહેને કરી હતી, તેવી ક્રિયા છે તે કચરાને બહાર ફેંકતી નથી અપિતુ વિષયને વાસનારૂપી કચરો પાછો ઘરમાં ફેલાવે છે એટલા માટે એને અશુભ ક્રિયા કહેવાય છે ત્યારે આપણે તો શુભ ક્રિયા કરવી છે

તમે અશુભથી શુભ તરફ ગમન કરો. તમારે વિચારવું જોઈએ કે તમારી ક્રિયા શુભ તરફ જાય છે કે અશુભ તરફ? તમારી મનની પ્રવૃત્તિ, વાણીની પ્રવૃત્તિ તેમ શરીરની પ્રવૃત્તિ શુભમાં છે કે અશુભમાં? મન વડે તમે પરહિત માટે કેટલું ચિંતન કરો છો? હું માનું છું, અહિત ચિંતનમાં તમારું મન જતું નહિ હોય કારણ તમે શ્રાવક છો ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક છો પરંતુ તમારા પાડોશીની દુકાને ઘરાકી થાય છે અને તમારી દુકાને એક પણ ગ્રાહક આવતો નથી ત્યારે તમારું મન શું બોલે છે? કે ભગવાન આની દુકાન ઉપર ગ્રાહકો શા માટે જાય છે? એની દુકાન બંધ થઈ જાય તો સારું આ અશુભ વિચારો છે એનાથી બીજાને તોડી પાડવાની ક્રિયા તે અશુભ ક્રિયા છે. તમારા થકી કોઈનું ભલું થાય તો કરજો પણ કોઈને તોડી પાડશો તો નહિ જ. પાણી મૂળિયાને જમીન સાથે સ્થિર કરે છે અને પ્રચંડ હવા એ મૂળિયાંને ઉખાડી દે છે એટલે હવે તમે વિચારી લો કે તમારે શું બનવું છે? હવા કે પાણી?

હું તો તમને સલાહ આપીશ કે હવા નહીં પણ પાણીનું કામ કરજો. બીજાના પગ મજબૂત કરજો. પાડવું સહેલું છે પણ બનાવવું મુશ્કેલ છે આ મકાનના નિર્માણમાં એક વર્ષ લાગ્યું હશે પણ એને તોડી પાડવા માટે તો ફક્ત દોઢ જ દિવસ બસ થશે સ્વપ્નમાં પણ આપણા કોઈ પણ માનવબંધુ તમારો સહારો લઈને ઊંચે ચડવાની કોશિશ કરે તો તમે એને ટેકામાં મદદ કરજો. અરે પેલી આગ આગળવાળી વાડી પણ સાચવવામાં અને આગળ

વધવામા મદદ કરે છે, ત્યારે તમે તો વળી ચેતનામય છો, પચેન્દ્રિય છો અને મનુષ્ય છો, પછી બીજાને આગળ વધવામા મદદ ન કરો એવુ કદી સભવે ખરુ ?

વારુ તો આજે તમે જ્યારે ઘેર જાઓ ત્યારે વિચાર કરજો કે હું અને મારી સપત્તિ બીજાના વિકાસમા કેટલા સહાયક થઈ રહ્યા છીએ ? યાદ રાખજો, પુણ્યના સુયોગે તમને જે સાધનો મળ્યા છે, એ વહેતી ગગામા કોઈ હાથ ધોવા આવે તો ઈન્કાર કરશો નહિ આમ કરશો તો પુણ્યની ગગા વહેતી જ રહેશે, પરતુ જ્યારે સ્વધર્મીઓની સહાયતાથી હાથ સકોચાશે ત્યારે પૂણ્યની ગગા પણ સકુચિત બનતી જશે

હુ આપીશ તો ખાઈશ શું ? મારા બાળકો ભૂખ્યાં મરશે સહાય કરવાના ટાણે આ જાતના વિચારો જેના મનમાં આવે છે તેને પુણ્યના તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા જ નથી એમ હુ તો કહુ હસવાથી આનદ ખૂટતો નથી- તેમ દેવાથી સપત્તિ ખૂટતી નથી હા, પણ ઈન્કાર કરવાથી જરૂર તે ઘટી જાય છે

એક શહેરની વાત છે એક સપત્તિસપન્ન બહેન એક સાધ્વીજીના દર્શન કરવા સારુ આવી લગભગ પચ્ચીસેક હજારની મોટરકારમાંથી તે નીચે ઊતરી એના હાથે અને માથે મોતી જડ્યા આભૂષણો હતા, તે ઉપર ગઈ અને સાધ્વીજીને વદના કરી સપત્તિસપન્નની વદના પણ જરા જોવા લાયક હોય છે તે વધુ નમી શકતા નથી કારણ વધુ નમવા જતા જરા કપડાની ઈસ્ત્રી બગડી જવાનો ડર રહે છે અને એમા વળી થોડી પૈસાની ગરમી પણ વિનમ્રતા અને કોમળતાને ઓછી કરી દે છે

હા, તો શેઠાણીજીએ તેવી જ લટકેદાર વદના કરી, અને નીચે બેસી ગઈ પાસે જ એક ગરીબ વિધવા બહેન બેઠી હતી એની આર્થિક સ્થિતિ કથળેલી હતી તે અઠમ-અઠમના પારણા કરતી હતી સાધ્વીજીએ એના તરફ સકેત કરતા કહ્યુ આ ગરીબ બહેન છે, ધાર્મિક જીવન વ્યતિત કરે છે કઈક મદદ કરી શકો તો સારુ પુણ્યપ્રકૃતિએ તમને દીધુ છે, તો એનો આવા શુભ કામોમા ઉપયોગ થાય તો તે શુભ ફળ જ આપશે

મહાસતીજીની વાત સાભળીને પેલી શેઠાણી બોલી મહારાજ, ઊટની ગરદન લાબી છે તો તે શુ કાપી નાખવા માટે છે ? વધુ પૈસા છે પણ તે વહેચી નાખવા માટે નથી અને એક પૈસો પણ તેના હાથમાથી સર્યો

નહિ. થોડી વાર તે ત્યાં બેઠી. પછી તે મોટરમાં બેસી પોતાને ઘેર આવી ગઈ. આ બીના બન્યાને હજુ ૭ દિવસ પણ વીત્યા નહિ હોય કે તે બાઈનો પુત્ર કાળા બજારને અંગે પકડાઈ ગયો અને તે પણ એવા સકંજામાં કે છૂટવાની કોઈ જગ્યા રહી નહિ. એના કેસ પાછળ રૂપિયા દસ હજાર ઊડી ગયા અને આબરૂ પણ માટીમાં મળી ગઈ. ઊલટની ગરદન એક જ ઝપાટે કપાઈ ગઈ.

આજે તમે વિચારો કે તમારી સંપત્તિનો કેટલો ભાગ શુભ ખાતે વપરાય છે અને કેટલો અશુભ ખાતે? પોતાના વૈભવ અને વિલાસમાં સંપત્તિની કમી નથી. તમારે રેલયાત્રા કરવી હશે તો ફર્સ્ટ કલાસની ટિકિટ લેશો. સિનેમાઘરમાં પાંચની ટિકિટ નહિ મળે તો દસની લેશો. પણ કોઈ ગરીબને પોતાની સગવડ બાજુએ મૂકી કામ પતાવશો તો તમામ ઈન્કમટેક્ષ, સેલ્સટેક્ષ યાદ આવી જશે અને જ્યારે સભા નું કોઈ કામ આવશે તો કહી દેશો કે સાહેબ હજુ તો ૭ દીકરીઓને વળાવવાની છે. શુભ કાર્યોમાં સો-સો બહાનાં યાદ આવી જાય છે. શુભ કાર્ય માટે જ્યારે દિલ સંકુચિત બને છે તો સમજી લેવું જોઈએ કે હજુ શુભ અને અશુભનો ભેદ સમજાયો નથી! નવતત્ત્વમાં પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનું રટણ કરતાં-કરતાં ઘણું સાંભળ્યું પરંતુ જીવનના મેદાને જ્યારે આ પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે નાસી જ ગયા!

જૈનદર્શન ફરમાવે છે કે તમે અશુભમાંથી શુભમાં પ્રવૃત્ત થાઓ અને શુભમાંથી શુદ્ધતા ભણી જાઓ. પાપ પરિણતિ તે અશુભ છે, પુણ્ય શુભ છે તો નિર્જરાની પરિણતિ શુદ્ધ છે. તે તો રોકડો રૂપિયો છે. અશુભને સમાપ્ત કરવા માટે શુભ પરિણતિ અપનાવવામાં આવે છે કારણ કે કાંટા વડે કાંટો કાઢી શકાય છે. સંસારના રાગને નિવારવા માટે ત્યાગનો રાગ અપનાવાય છે અને જ્યારે ત્યાગનો પણ રાગ સમાપ્ત થાય છે ત્યારે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમારી અને મારી તમામ સાધના વીતરાગ દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. એક કવિએ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું છે કે:

प्रभु वीतराग स्वामी यह प्रार्थना हमारी
हम निज स्वरूप पायें पाये दशा तुम्हारी ॥

આપણી પ્રાર્થનાનું લક્ષ્ય છે વીતરાગ ભાવ મેળવવો. એની સાધના

માટે આપણે સાધના ક્ષેત્રમા ઝપલાવવુ પડશે તમે વિચાર્યું તો ઘણુ છે, પણ હવે આચરવુ પડશે એ ખરુ છે કે લક્ષ્ય વિના નીકળી પડવુ પણ ખોટુ છે, પરંતુ કેવળ જાણી લેવા માત્રથી મઝીલ આવી જતી નથી એને સારુ તો ચાલવુ પડશે કસવાથી સોનાની પરીક્ષા થાય છે તો સોનાથી એરણની પરીક્ષા થાય છે જે એરણ એ બનાવી શકે કે આ સોનુ છે કે પિત્તળ છે તે એરણ નથી, એ છે કાળો પથ્થર ! એવી જ રીતે જ્ઞાનથી ક્રિયાની જાણ થાય છે, અને ક્રિયાથી જ્ઞાનની વિવેકયુક્ત ક્રિયાને જોઈ એ બોધ થાય છે કે એણે જ્ઞાન મેળવ્યુ છે.

ક્રિયા જ્ઞાનને વેગ આપે છે એના અભાવે જ્ઞાન પાગળુ રહે છે આચાર્ય માધવ–મુનિજી મહારાજ પ્રભુ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ફરમાવે છે કે,

लंघत बढत नाथ प्रति छिन ये
पर्वत विषम पहारो ।
चरण रूप देवो चरण कृपा कर,
तो नही लंघत बारो
शरण मैं लीनो तुम चरणारो ।

આચાર્ય માધવ મુનિજી મહારાજ કે જેને માટે એ કહેવત રચાઈ છે કે, "સો સાધુ અને એક માધવ" અને જેમની સિંહગર્જનાની સામે વિરોધીઓના પ્રાણ કંપતા હતા–તેઓ પ્રભુની સ્તુતિ કરતા કહી રહ્યા છે. "આ સસાર એક પર્વત છે અને એ પર્વત એવો તો વિષમ છે કે એના પર જેમ જેમ હુ ચઢતો જાઉ છુ તેમ તેમ એ વધતો જ જાય છે પરંતુ હે પ્રભુ, ચારિત્રરૂપી ચરણ (પગ) મળી જાય તો એને ચઢવામા કશી વાર લાગશે નહિ"

ચારિત્ર અર્થાત્ જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા ભવ–ભ્રમણને સમાપ્ત કરી છે સિક્કો એક બાજુથી ઘસાયેલો હોય તો બજારમા તે ચાલતો નથી એવી જ રીતે જ્ઞાન–શૂન્ય ક્રિયા પણ લક્ષ્ય સુધી પહોચાડી શકતી નથી જ્ઞાનરહિત ક્રિયા આંધળી ક્રિયા છે તો નિષ્ક્રિય જ્ઞાન પગુ છે બને પોત–પોતામા અધૂરા છે હજાર લૂલા એકઠા થઈ જાય તો પણ એક પૂર્ણ વ્યક્તિનુ કામ કરી શકતા નથી જે જ્ઞાન આચરણમા આવ્યુ નથી તે કેવળ એક જાતનો ભાર જ બની રહે છે

આચાર્ય ભદ્રબાહુ સ્વામી ક્રિયારહિત જ્ઞાનને ભારરૂપ બતાવતા કહે છે

जहा खरो चन्दण भारवाही
भारस्स भागी ण हु चन्दणस्स ।
एवं खु णाणी चरणेण हीणो
भारस्स भागी ण हु सोग्गइ ए ॥

विशेषावश्यक भाष्य

ચંદન એક સુગંધિત ચીજ છે. એનું એક ટીપું તાપથી તપતાં શરીરને શીતળતા પ્રદાન કરે છે. મનુષ્ય તો શું વિષધર સાપ એની સુવાસમાં પોતાને ભૂલી જાય છે. પરંતુ ચંદનને જો ગધેડા પર લાદવામાં આવે તો તે શું એની સુગંધનો આનંદ માણી શકશે? એ તો વિચારશે કે હું ક્યારે મારા સ્થાન પર પહોંચું અને મારી પીઠ લાદેલા આ બોજથી મુક્ત બની હળવો થાઉં. આગમવેત્તા આચાર્ય ભદ્રબાહુ કહે છે કે બસ આ જ રીતે જેણે જ્ઞાન મેળવ્યું છે પણ એનો એક અંશ પણ આચરણમાં ઉતાર્યો નથી તેવા લોકો આ ગધેડા જેવા જ્ઞાનના ભારવાહક માત્ર છે. એનો આનંદ એમના નસીબમાં નથી.

જ્ઞાન હોય કે ધન હોય બંને જ્યારે ઉપયોગમાં આવતાં નથી ત્યારે એ કેવળ ભારરૂપ જ બની રહે છે. ધન ભેગું કરવા માટે પસીનો વહાવ્યો, સવારથી સાંજ સુધી દોડધામ કરી અને થોડું ભેગું કર્યું. પરંતુ જ્યારે ભૂખ લાગી ત્યારે એમાંથી ખાધું નહિ કે કોઈમાં ઉપયોગ કર્યો નહિ. એવા એવા લક્ષાધિપતિઓ જોવામાં આવ્યા છે કે જેઓ સવારે પોતાનાં બાળકોને દૂધ તો શું પણ ચાનું પાણી પણ પાતા નથી. સંપત્તિ હોવા છતાં એનો ઉપભોગ ન કરનાર આવો જ કમભાગિયો છે. તેવા લોકો ભાગ્યમાં ઘણું બધું હોવા છતાં તરસે મરનાર જેવા છે.

જ્ઞાનની વાત પણ એવી જ વસ્તુ છે. ઘણું ગોખી ગોખીને શીખ્યા, સવારે વહેલાં ઊઠી એનું અધ્યયન કર્યું, મોડી રાત સુધી જાગીને એને યાદ કર્યું, પણ જ્યારે એને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી નાઠા. એનો અર્થ એ જ થયો કે એણે નમૂના જેવું જાણ્યું છે. પુદ્ગલ પુદ્ગલ જોખી-જોખીને ગણી જાણ્યું છે પણ એ જ પુદ્ગલો ઉપરથી જ્યારે મમત્વભાવ દૂર કરવાની વાત આવી, સ્વધર્મીને મદદ આપવાની વાત આવી, હાથ સંકોચાવા લાગ્યા. આમ જ થવાનું હોય તો પછી એ બધું શીખવાનો અને રટણ કરવાનો શો અર્થ?

માહિતી મેળવવી એ એક ચીજ છે અને વસ્તુને ગ્રહણ કરવી તે બીજી ચીજ છે એક હીરાની કિમત જાણી લેવી તે સરળ છે, કિંતુ હીરાને ખરીદી લેવો તે કઠિન છે પાસે રૂપિયા હોય તો જ ખરીદી શકાય છે. ઈતિહાસ-લખવામાં વાર લાગતી નથી પરંતુ ઈતિહાસ બનતા વાર લાગે છે એક લેખક ભગવાન મહાવીરનો ઈતિહાસ બે દિવસમા લખી શકે છે પરંતુ એ પતિત પાવન પુરુષોત્તમ ભગવાનનો ઈતિહાસ બનવામા કેટલો સમય લાગ્યો ? બાર-બાર વર્ષ સુધી કઠોર તપશ્ચર્યા કરી એ ભયાનક કષ્ટોને સહન કર્યા પછી જ તેઓ ભગવાન બની શકયા એની વાત સાભળતાની સાથે જ કાયરોનુ હૃદય થરથરી જાય છે. ત્યારે એ કથનીના નિર્માણમા કેટલી સાધના અને સયમની જરૂર પડી હશે ?

ચિત્તોડનો ઈતિહાસ લખવામા શુ વાર લાગવાની છે ? પરંતુ તેની રચનામા કેટલા સાહસ અને વીરતાની આવશ્યકતા પડી હશે, એ કોણ નથી જાણતુ, વારુ ? પેલી સુકુમાર રાણીઓ જેમના પગ તળે ફૂલોની પાદડીઓ રહેતી હતી તેઓ સતીત્વના રક્ષણ કાજે ધગધગતી ચિતામા કૂદી પડી કેટલું-સાહસ હશે એમનામા ? હા, તો સાભળવા અને જાણવામા વાર લાગતી નથી પણ વાર તો ત્યા અને ત્યારે જ લાગે છે કે જ્યારે એ રસ્તે ચાલવાનો પ્રશ્ન આવે છે મુબઈનુ નામ સાભળી લેવા માત્રથી કે તમે એનો રસ્તો જાણી લેવા માત્રથી હુ કાઈ મુબઈ પહોચી શકયો નથી, એને સારુ થઈને તો ચાલવુ પડયુ, ભયકર ગરમી સહીને પણ ચાલવુ પડયુ રસ્તે પરસેવાના ટીપા ચાલી નીકળ્યા હતા ત્યારે જ તમારી મુબઈનગરીમા હુ પહોચી શકયો છુ.

જાણી લેવાથી અડધી સમજ્યાનો ઉકેલ આવે છે, પરંતુ મઝીલ સુધી તો આપણે ચાલવા માડીએ તો જ પહોચી શકીએ છીએ એટલે કહેવામા આવ્યુ છે કે

ज्ञान क्रियाभ्यां मोक्ष ॥

મોક્ષની મઝીલ સુધી પહોચવા માટે જ્ઞાન જોઈએ કે ક્રિયા ? માની લો જ્ઞાન વિના ચરિત્ર આવતુ નથી, અને કેવળ જ્ઞાન વિના મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી પરંતુ યથાખ્યાત ચારિત્ર વિના કેવળજ્ઞાન થઈ શકતુ નથી. મોક્ષ માટે કેવળજ્ઞાન જરૂરી છે પરંતુ કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જ્યા સુધી આત્મા સર્વ સવરરૂપ સપૂર્ણ ચારિત્ર અને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતો

નથી ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. મોક્ષનું સીધું નિકટવર્તી કારણ તે ચારિત્ર જ છે. ચારિત્ર વિના આનંદ પણ આવતો નથી. કલ્પના કરો એક માણસ પ્રીતિભોજનમાં ગયો. ભાણામાં પુરીઓ આવી અને લાડુ પણ આવ્યા. તે લાડુ ખાવાને બદલે ખિસ્સામાં ભરવા લાગ્યો. હવે તમે જ બતાવો શું એને લાડુ ખાવાનો આનંદ મળશે ખરો? લાડુને ખિસ્સામાં ભરવાથી નહિ, ખાવાથી આનંદ આવે છે. તેવી જ રીતે કેવળ વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લેવા માત્રથી નહિ પરંતુ એને જીવનમાં ઉતારવાથી આનંદ આવે છે.

તમે જે કંઈ સાંભળ્યું છે અને જે કંઈ જાણ્યું છે તેને તમે જીવનમાં ઉતારો. ચારિત્ર તરફ ભરેલા મક્કમ પગલાં જ તમને તમારા શાશ્વત લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડી શકશે.

ૐ શાંતિ શાંતિ

શ્રાવણ વદ ચૌદશ
વિક્રમ સંવત ૨ ૧૬

જૈન ધર્મ સ્થાનક
કાંદાવાડી મુંબઈ

આલોક ને પરલોકના સુખ આની ઉપર નિર્ભર છે.

પશુને ચારાથી પેટ ભરાઈ જવાના સમયનું જ્ઞાન હોય છે જ્યારે મૂર્ખ મનુષ્યને પેટના પરિમાણનું ભાન હોતું નથી.

આજનું વ્યાખ્યાન દર્શનવિશુદ્ધિ ઉપર છે દર્શન-વિશુદ્ધિને સમજવા, પહેલા આપણે દર્શનને સમજવુ પડશે દર્શનનો એક અર્થ છે જોવુ, જે સામાન્ય રીતે પ્રચલિત છે દર્શનનો એક અર્થ તાત્વિક સિદ્ધાંત પણ છે અમુક ખાસ પ્રકારની વિચારધારા પણ આપણે ત્યા દર્શનના નામે ઓળખાય છે જેમ કે જૈનદર્શન, બૌદ્ધદર્શન, સાખ્યદર્શન વગેરે દર્શનનો એક બીજો પણ અર્થ છે, જે શ્રદ્ધાના અર્થમા વપરાય છે તત્ત્વનો નિર્ણય એ પણ દર્શનની એક પરિભાષા છે આપણે અહી છેલ્લા અર્થમા દર્શનનો પ્રયોગ કરવાનો છે

જ્યા સુધી દર્શન પ્રાપ્ત થતુ નથી, ત્યા સુધી સત્યનુ દર્શન નથી થઈ શકતુ. વસ્તુને તેના સાચા સ્વરૂપમા જોવી તે શુદ્ધ દર્શન છે હેય (ત્યાજ્ય) વસ્તુને હેયરૂપે, જ્ઞેય (જાણવા યોગ્ય) ને જ્ઞેય અને ઉપાદેય (પ્રાપ્ત કરવા જેવી) ને ઉપાદેય તરીકે ઓળખવી તેનુ નામ દર્શન છે

સમ્યગ્દર્શન એક બીજ છે જે એક દિવસ ચારિત્રના વિશાળ વડલામા પલટાઈ જઈ, સસારના અનત અનત પ્રાણીઓને માટે શાતિ આપનાર બને છે તે સાધનાના ભવ્ય મહેલનો પાયો છે પાયા વિના-મજબૂત પાયા વિના, રેતી ઉપર ચણાયેલો મહેલ કેટલો વખત ટકી શકે ! અતરમા જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત નથી થતો, ત્યા સુધી, કેવળ ઉપરના ક્રિયા-કાડો, આત્માને ભવપરપરાના ચક્કરમાથી મુક્ત કરી શકતા નથી ભલે તેનાથી સ્વર્ગના મહાન સુખો મળે પણ જન્મમરણના ફેરા જરા પણ ઘટતા નથી

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે કરવામા આવતી સાધનાની કિમત, એકડા-

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે. જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં ચઢાવતાં જાઓ, તો દરેક મીંડું તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે. જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે.

સમ્યગ્દર્શનની આ વિશાળ ભૂમિકાની પાછળ એક રહસ્ય છે. તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે. તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે. તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ. તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ. જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે. એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે. તેણે ભૂલ કરી છે. સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું. બીજા જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે. તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં.

સમ્યગ્દર્શન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે. તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્ર દૃષ્ટિ આપે છે. તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે. વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે. સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે. જેથી તે સંસારની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે. તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે. તેનો અમુક ભાગ પાણીની અંદર હોય છે. તેની નીચે અથાગ પાણી છે. છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી. તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે. તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે. ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે. છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી. કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે.

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે. ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. કિનારે ઊભેલ વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો ઊંડે નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ! પરંતુ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે. સમ્યગ્દર્શનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશે જ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલું હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતાં લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનું ઝેર ફેલાયેલું હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનું અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર ક્રોડાક્રોડીથી સાગરોપમની છે તેમાંથી અગનોતેર ક્રોડાક્રોડીથી પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **णमो अरिहंताण** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યકત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યકત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યકત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનું ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારે જ આત્મા સમ્યકત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે. તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનું ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે. ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ ૨ અનંતાનુબંધી માન
૩. અનંતાનુબંધી માયા ૪ અનંતાનુબંધી લોભ
૫ મિથ્યાત્વ મોહનીય ૬ મિશ્ર મોહનીય અને
૭. સમ્યકત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતું કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતું વિવેચન કર્યું છે

વિનાનાં મીંડાં જેટલી છે જો પહેલાં એકડો હોય અને પછી મીંડાં મૂકવાનાં જાઓ, તો દરેક મીંડે તેની કિંમત દસગણી વધતી જાય છે જેટલાં મીંડાં વધારતાં જાઓ તેટલા દરેક વખતે તેની કિંમત દસ દસગણી વધતી જશે. પરંતુ જો એકડો કાઢી નાખવામાં આવે, તો પછી તે મીંડાની શી કિંમત રહેશે ! એ જ રીતે સાધનાને માટે સમ્યક્ત્વ એકડાનું કામ કરે છે

સમ્યગ્જ્ઞાનની આ વિશાળ ગુણગાથાની પાછળ એક રહસ્ય છે તે આપણને નવી દૃષ્ટિ આપે છે તેની પ્રાપ્તિ પછી જીવન અને જગતને જોવાની રીત બદલાઈ જાય છે તમે તમારા મિત્રને ત્યાં ગયા અને તેના ઘરમાં એક સોનાની વીંટી પડેલી જોઈ તમારા ગયા પછી કોઈ બીજો માણસ આવ્યો અને તેણે પણ જોઈ જોઈ બન્નેએ પણ બન્નેના જોવામાં ફેર છે એક મિત્રની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને બીજો ચોરની દૃષ્ટિએ. તમે જોઈ તો તમને વિચાર થયો કે તમારો મિત્ર ભૂલી ગયો છે તેણે ભૂલ કરી છે સોનાની વસ્તુ આમ રખડતી ન રાખવી જોઈએ. એ આવે તો હું તેને વાત કરું બીજા જે ભાઈ આવેલા છે તે બીજો જ વિચાર કરે છે તે વિચારે છે કે જો આ જરા ખસી જાય તો હું વીંટી હાથ કરી લઉં

સમ્યગ્જ્ઞાન સંસારને જોવાની દૃષ્ટિ આપે છે તે સંસારના સર્વ જીવો પ્રત્યે મિત્રદૃષ્ટિ આપે છે તેમાં વિકારી ભાવનાનો નાશ થઈ અધિકારની દૃષ્ટિ આવે છે વિશ્વના પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે તેના હૃદયમાં સમભાવની ધારા પ્રગટ થાય છે સાથે જ તેનામાં અનાસક્તિભાવ પણ પ્રગટે છે જેથી તે સંસાર ની વાસનાઓનો હૃદયમાં પ્રવેશ થવા દેતો નથી. વહાણ પાણીમાં ચાલે છે તેની ચારે તરફ પાણી હોય છે તેનો અડધો ભાગ પાણીની અંદર હોય છે તેની નીચે અથાગ પાણી છે છતાં તે ડૂબતું નથી. કારણ કે તે પાણીને તેની અંદર પેસવા દેતું નથી તેમ, સમ્યક્ત્વી પણ સંસારની અંદર રહે છે તેની ચારે તરફ વાસનાનો સાગર છે ઈર્ષ્યા અને દ્વેષના મગરમચ્છો ફરતા હોય છે છતાં તે તેમાં ડૂબતો નથી કેમકે તેને તરવાની કળા આવડે છે

કુશળ તારો તળાવ અને સમુદ્રમાં તરે છે ઊંડે સુધી ડૂબકી મારે છે. જ્યારે બિનઅનુભવી વ્યક્તિને ચિંતા થાય છે કે આ તો ઊંડે નીચે ગયો. ઉપર આવી શકશે કે નહિ ! પણ થોડી જ વારમાં તરનારો ઉપર આવી જાય છે સમ્યગ્જ્ઞાનવાળો આત્મા સંસાર સમુદ્રના ઊંડાણમાં ડૂબકી મારે છે છતાં તે ડૂબતો નથી. કારણ કે સંસારની વાસનાને તે અંતરમાં પ્રવેશ કરવા દેતો નથી.

આવી અનાસક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અંતરમાંથી મોહની ભાવના દૂર થવી જોઈએ જ્યાં સુધી મોહની ભાવના છે ત્યાં સુધી સંસારની ભાવના મીઠી લાગશેજ લીંબડો કડવો હોય છે પરંતુ જેને સાપ કરડ્યો હોય અને જેના શરીરમાં તેનું ઝેર ફેલાયેલુ હોય, તેને કડવા લીંબડાના પાન પણ મીઠા લાગે છે પણ ઝેર ઊતરી જતા લીંબડાનો કડવો સ્વાદ જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મામાં મિથ્યાત્વનુ ઝેર ફેલાયેલુ હોય છે ત્યાં સુધી ભૌતિક પદાર્થોમાં મીઠાશનો અનુભવ થતો રહે છે અધ્યાત્મનુ અમૃત પણ તેને અપ્રિય લાગે છે મોહનીય કર્મની સ્થિતિ સિત્તેર કોડાકોડીથી સાગરોપમની છે તેમાથી અગનોતેર કોડાકોડીથો પણ કાંઈ વધુ ક્ષય થાય છે ત્યારે તો આત્મામાં **णमो अरिहंताणं** કહેવાની ભાવના જાગૃત થાય છે

સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનો ક્રમ

હવે આપણે જરા સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના ક્રમ ઉપર વિચાર કરીએ જેવી રીતે નદીના પાણીમાં પડેલો પથ્થર, નદીના પાણી વડે અથડાઈ, ઘસાઈને, સ્વાભાવિક રીતે, ગોળ બની જાય છે, તેવી રીતે આત્મા, સંસારની ઠોકરો ખાઈને અકામ-નિર્જરા દ્વારા, કર્મબંધનથી હળવો બને છે, ત્યારે રાગ-દ્વેષની ગ્રંથિને ભેદીને, સમ્યક્ત્વની અભિમુખ બને છે ત્યાર પછી, તેની આંતર-ઉત્ક્રાંતિ ચાલુ રહે છે પરિણામોની વિશુદ્ધિ દ્વારા દર્શન સપ્તકનુ ઉપશમન, ક્ષય અથવા ક્ષયોપશમ કરે છે ત્યારેજ આત્મા સમ્યક્ત્વના અસીમ પ્રકાશનો અનુભવ કરે છે

આ હું એકી સાથે કહી ગયો છું પણ તે વધારે વિવેચન માગે છે તમારા મનમાં થશે કે દર્શનસપ્તક શું છે, તેનુ ઉપશમન કેવી રીતે કરી શકાય છે ક્ષય અને ઉપશમ શું છે?

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ **૨ અનંતાનુબંધી માન**
૩. અનંતાનુબંધી માયા **૪ અનંતાનુબંધી લોભ**
૫. મિથ્યાત્વ મોહનીય **૬. મિશ્ર મોહનીય** અને
૭. સમ્યક્ત્વ મોહનીય

આ સાત દર્શન-સપ્તક કહેવાય છે અનંતાનુબંધી ચતુષ્ટય ઉપર તો તમે સાંભળી ચૂક્યા છો કષાયવિજય સંબંધી બોલતી વખતે તેના ઉપર હું પૂરતુ કહી ચૂક્યો છું મિથ્યાત્વીના સંબંધમાં, આચાર્યોએ પૂરતુ વિવેચન કર્યું છે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ, જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજન કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસત્યથી આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર દૃષ્ટિ કહેવાય છે. જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે, પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની એકાંત પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે. આ અસત્યનાં બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે.

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જાણે મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે, જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે, પણ હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે. આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે.

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. પણ જ્યારે મિથ્યાત્વની પ્રકૃતિને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે. જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે, પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી. જો હલાવી તેને ડહોળવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે. ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલોક ભાગ ક્ષય અને કેટલોક ભાગ ઉપશમન કરે છે. તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું. એટલે તેમાં પહેલાં બે (ક્ષાયિક અને ઉપશાન્ત) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ આંતરની ઉત્ક્રાંતિ તેના જીવનમાં એક મોટો ફેરફાર લાવે છે. હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે. તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે. સ્વપરિણતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે. દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની લિપ્સા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે, પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ અવશ્ય પેદા થાય છે.

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એવું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સત્ અને અસત્નાં રહસ્યને સમજે છે. આ રહસ્ય સમજ્યાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તેજ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ–વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્ને–માથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી એટલે તેનો હર્ષ કેવો? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતુ એટલે તેનો શોક પણ શા માટે? એ મારુ હતુ જ ક્યારે? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજમરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઊતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતુ

તમે પણ આવી દષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે બે ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ શબ્દ પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ જૈન ધર્મનું જ શબ્દ છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડીનો ખેલ જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાનાં જેવાં લાગશે. ભલા તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દસ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેલને જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છૂટકારો કયે દિવસે થશે!

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જે ક્ષણે તેને મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે. કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જોકે કે તો કસ્વાર્થ ભાગ્યો છે પણ જો મિનિટ ભાગી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહ્યા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછો ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મ રમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી, દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. ભલા તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે ઓફિસની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા, તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી ગણતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમા એક નવો પૈસો પણ ઘટયો તો શેઠના મગજમા ચિંતા થાય છે. એટલા માટે હુ કહુ છુ કે એવી દષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે. સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડા કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી. પછી બન્નેમા ફેર શો છે? તેના જવાબમા કહેવુ પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવુ એજ પૂરતુ નથી તેની પાછળ જે દષ્ટિભેદ છે, એજ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમા ઘણો મોટો ફરક છે. એકની આંખોમા વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દષ્ટિ તેમા પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનુ ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનુ વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂક્યા છે અને અનંત ભવિષ્યમા પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમા આત્મતત્ત્વનુ દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ–દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

જીવનની એ અંધારઘેરી રાત્રિ, જેમાં આપણે હિતનો અને અહિતનો વિવેક ખોઈ બેઠા હોઈએ જ્યારે આપણને સત્યમાં અસત્યની છાયા દેખાતી હોય અને અસત્યની આપણે સત્યરૂપે પૂજા કરતા હોઈએ છીએ તેને આગમની ભાષામાં મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે જ્યારે આપણે સ્વાર્થ અને સત્ય બન્નેને સમાન મહત્ત્વ આપીએ ત્યારે તે અસ્પષ્ટ આવૃત્ત દૃષ્ટિ મિશ્ર દૃષ્ટિ કહેવાય છે જો કે તેણે સત્યનું દર્શન કર્યું છે પણ સ્વાર્થે તેનો પીછો છોડ્યો નથી. આવે વખતે તે સત્યનાં ગીત ગાય છે અને જીવનની ઓસરી પળોમાં અસત્યની પૂજા કરે છે આ અસત્યના બે ટીપાં સત્યના દૂધને ઝેરમય બનાવે છે

ત્રીજું છે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. તેમાં આત્માની સ્થિતિ એવી છે કે જેમાં મિથ્યાત્વની રાત્રિ વીતી ગઈ છે જીવનપ્રભાતમાં સત્યની લાલિમા દેખાઈ રહી છે છતાં હજુ મિથ્યાત્વની રાત્રિ પૂરી વીતી ગઈ નથી. હજુ થોડોક અંધકારપટ બાકી છે આ સ્થિતિમાં મિથ્યાત્વનો રસોદય સમાપ્ત થઈ જાય છે પણ પ્રદેશોદય બાકી રહે છે

જ્યારે આત્મા દર્શન સપ્તકનો પૂર્ણપણે ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે પણ જ્યાર મિથ્યાત્વની માટીને વશ નથી કરી શકતો ત્યારે તે તેને દબાવી દે છે જેવી રીતે ફટકડી પાણીમાં નાખવાથી પાણીમાંનો કચરો છૂટો પડી નીચે બેસી જાય છે અને પાણી ચોખ્ખું થઈ જાય છે પણ તેમાં મેલ દૂર થયો નથી જો કદાચ તેને હલાવવામાં આવે તો પાછો કચરો ઉપર પાણીમાં આવી જઈ શકે છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વમાં આત્મા દર્શન સપ્તકનો કેટલોક અંશે ક્ષય અને કેટલોક અંશે ઉપશમન કરે છે તેમાં પૂરો ક્ષય કે પૂરું ઉપશમન નથી હોતું એટલે તેમાં પહેલા બે (ક્ષાયિક અને ઉપશામ) જેટલી વિશુદ્ધિ નથી.

આ અંતરની ઉન્નતિ તેના જીવનમાં ખૂબ મોટો ફેરફાર લાવે છે હવે તે સત્યનો દ્રષ્ટા છે અને મુક્તિમાર્ગનો યાત્રી છે તેનું લક્ષ્ય પણ બદલાઈ જાય છે સ્વરૂપસ્થિતિમાં સ્થિર થવું એ જ તેનું ધ્યેય બને છે દુનિયાના ભૌતિક પદાર્થોની ઇચ્છા તેના મનને બાંધી રાખી શકતી નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પછી આત્મા ચારિત્ર સ્વીકાર કરી લે છે પણ એ સમયે તેને ચારિત્ર પ્રત્યે અનુરાગ જાગવા યોગ્ય થાય છે

સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી, આત્મામાં એટલું પરિવર્તન જરૂર આવે છે કે તે સ્વ અને પરનાં રહસ્યને સમજે છે આ રહસ્ય સમજવાં

એ પણ ઘણો મોટો લાભ છે કારણ કે તે સમજ્યા પછી પરવસ્તુ પ્રત્યેની આસક્તિ નાશ પામે છે તે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમા અનાસક્ત રહેશે માતપિતા, જે સ્નેહથી પુત્રનુ પાલન કરે છે, તે જ સ્નેહ પુત્રને પણ મળે છે દીકરીના માથાનુ દર્દ, માતાના માથાનુ દર્દ બની જાય છે તે પોતે ભૂખી રહી શકશે પણ પોતાની પુત્રીના આસુ નહિ જોઈ શકે, આટલુ વાત્સલ્ય રાખવા છતા પણ, તે જાણે છે કે દીકરી પારકા ઘરની વસ્તી છે એક દિવસ, તેને બીજાના ઘેર જવાનુ છે આવી જ વાત સમ્યક્ત્વી જીવની છે તે સસારની બધી ક્રિયાઓ કરે છે બીજાઓનુ રક્ષણ પણ કરે છે કેમકે તે જવાબદારી લઈને બેઠો છે છતા તે જાણે છે કે આ બધુ મારુ નથી

સ્વરૂપના ભેદનુ વિજ્ઞાન, મનની સકલ્પ–વિકલ્પાત્મક સ્થિતિનો અત લાવે છે કારણ કે જ્યારે તે હૃદયથી એક વાર પણ વસ્તુને પરવસ્તુ તરીકે જાણે છે, ત્યારે, પછી તેના સયોગ કે વિયોગથી, તેને હર્ષ કે શોક–બન્નેમાથી કાઈ પણ થતુ નથી તે જાણે છે કે જે આવ્યુ છે તે મારુ નથી. એટલે તેનો હર્ષ કેવો ? તેમ જ જે ગયુ છે તે મારુ નહોતું એટલે તેનો શોક પણ શા માટે ? એ મારુ હતુ જ કયારે ? દુનિયાના હર્ષ અને વિષાદ તેના હૃદય ઉપર અસર કરતા નથી કારણ કે તે દુનિયાને એક રગમચ (Stage) માને છે રોજબરોજની ઘટનાઓ એ નાટકના દશ્ય છે તેમા કોઈ વખત સારા તો કોઈ વખત નઠારા દશ્યો જોવામા આવે છે

નાટકમા જય અને પરાજય બન્ને મળે છે પણ નાટકના પાત્રોને તેનો હર્ષ કે શોક હોતો નથી રાવણનો પાઠ કરનારના હાથમાથી આખી લકાનુ સામ્રાજ્ય જતુ રહે છે, છતા તેને લેશમાત્ર પણ શોક થતો નથી પરતુ જો કદાચ તેના ખીસામાથી દસ રૂપિયાની નોટ પડી જાય તો તે ચિતાતુર બની જશે સામ્રાજ્ય ગયુ ત્યારે ન રોનાર, દસ રૂપિયાની નોટ માટે કેમ રડે છે ? કારણ કે તે જાણે છે કે નાટકનુ રાજ્ય, તે સાચુ રાજ્ય નહોતુ તેનો મુગટ તો બે કલાક પછી ઉતરી જ જવાનો હતો પણ દસ રૂપિયાની નોટ તો સાચી હતી અને તેનુ થયેલુ નુકસાન પણ પોતાનુ હતું.

તમે પણ આવી દષ્ટિ મેળવો દુનિયાને નાટકના દશ્યો માની લો અને તમે પ્રેક્ષક બની જાવ પછી તે નાટક તમને વિચલિત નહિ કરી શકે નટે બે ઘડીના રાજ્યને જૂઠુ માન્યુ, એટલા માટે તેને તે જવાથી કાઈ દુ ખ થતુ નથી પણ દસ રૂપિયા જવાથી દુ ખ થયુ કેમકે તે તેણે સાચા માન્યા હતા આ મિથ્યા જ્ઞાન જ દુ ખનુ કારણ છે એ નાટકનુ રાજ્ય સાચુ

નથી તો આ શમણું પણ કેટલું સાચું છે! આ પણ બે ઘડીનું જ શમણું છે. પલ્યોપમ અને સાગરોપમની સરખામણીમાં આ જિંદગી પણ બે ઘડીનો ખેલ જ છે.

પદાર્થનું સાચું સ્વરૂપ તમે ઓળખશો પછી દુઃખ જેવી કોઈ વસ્તુ જ રહેશે નહિ. તત્ત્વનો યથાર્થ પરિચય એ જ સમ્યક્ત્વ છે. તે પ્રાપ્ત થતાં દુનિયાના આ મહેલો તમને કેદખાના જેવા લાગશે. બોલો તમે એ બતાવો કે તમે સંસારને જેલ માનો છો કે મહેલ? જેલને, જેલ સમજનારો એક દિવસ તેનાથી છૂટી શકે છે. કોઈ અપરાધીને દશ વર્ષની કેદની સજા થઈ હોય તો જેમ જેમ દિવસ વીતતા જાય અને તેનો મુક્તિનો દિવસ નજીક આવતો જાય, તેમ તેમ તેના મનમાં પ્રસન્નતા વધતી જશે. પણ જેણે જેલને મહેલ જ માની લીધો તેનો છુટકારો કયે દિવસે થશે?

સમ્યક્ત્વી આત્મા સંસારને મહેલ તરીકે નહિ પણ જેલ તરીકે જ જુએ છે. તે તેમાંથી બહાર નીકળવા મથે છે. જો કદી તેને મોકો મળશે તો તે જ ક્ષણે તે, એ જેલનાં બંધનો તોડી નાખી નીકળી જશે. પછી તે એક સેકંડ પણ તેની પાસે ઊભો નહિ રહે. સિંહને જો કદાચ પાંજરામાં પૂરવામાં આવે તો તે ચુપચાપ બેસી નહિ રહે. કેમકે તે સમજે છે કે હું વનનો સ્વતંત્ર રાજા છું. હું કેદી બનવા સર્જાયો નથી. તેને જો કે કેદ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ જે મિનિટે ભાગી જવાનો મોકો મળશે તે જ ક્ષણે તે ત્યાંથી નાસી જશે. એક સેકંડ પણ ઊભો નહિ રહે. બીજીવાર તે પાંજરાની સામું પણ જોશે નહિ.

પરંતુ મેના અને પોપટના સંબંધમાં એવું નથી. વધારે વખત પાંજરામાં રહેવા પછી તે તેને પોતાનું ઘર માની લે છે. પછી તે પાંજરું ઉઘાડું રાખવા છતાં તે ઊડી જતાં નથી. કદાચ તેને બહાર કાઢી ઉડાડી મૂકવામાં આવે તો પણ તે ઊડીને પાછાં ત્યાં આવી જશે. કારણ કે તેમણે પાંજરાને જ પોતાનું ઘર માન્યું છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ આત્મા ફક્ત સ્વાત્મરમણતાને જ પોતાનું ઘર માને છે. બાકીનાં બધાં તેને મન પારકાં ઘર છે.

આથી સમ્યક્ત્વી દુનિયામાં રહેવા છતાં દુનિયાદાર બનતો નથી. કારણ કે તે શેઠ બનીને નહિ વ્યવસ્થાપક (Manager) બનીને રહે છે. બોલો તમે બતાવો કે તમે શેઠ બનવા ઇચ્છો છો કે મેનેજર? મેનેજરની પાસે મિલકતની તમામ વ્યવસ્થા હોય છે. લાખો રૂપિયા તેની પાસે આવે

છે અને જાય છે છતાં પણ તેને લાખોના આવવાથી હર્ષ થતો નથી કે લાખોના જવાથી શોક થતો નથી કેમકે તેની દૃષ્ટિ દી છે જો કે શેઠ પોતાની પાસે કાંઈ પણ નથી રાખતા અને દસ રૂપિયા પણ જોઈએ તો મેનેજર પાસે માગવા પડે છે પરંતુ સાંજના હિસાબમાં એક નવો પૈસો પણ ઘટયો તો શેઠના મગજમાં ચિંતા થાય છે એટલા માટે હું કહું છું કે એવી દૃષ્ટિ કેળવો

દૃષ્ટિભેદ

સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વી બન્ને ઘટને ઘટ અને પટને પટ રૂપે માને છે સમ્યક્ત્વી, ગાય ને ગાય અને ઘોડાને ઘોડો કહે છે તો તેજ પ્રમાણે મિથ્યાત્વી પણ કહે છે તે કાંઈ ગાયને ઘોડો કે ઘોડાને ગાય કહેતો નથી પછી બન્નેમાં ફેર શો છે? તેના જવાબમાં કહેવું પડશે કે બહારથી બન્નેની દૃષ્ટિ એક છે પરંતુ માત્ર જોવું એજ પૂરતું નથી તેની પાછળ જે દૃષ્ટિભેદ છે, એ જ સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીની વચ્ચે ભેદ પાડે છે, એક સૌંદર્યવતી નારીને કામુકની આંખો પણ જુએ છે અને સંતની આંખો પણ જુએ છે પણ તે બન્નેની દૃષ્ટિમાં ઘણો મોટો ફરક છે એકની આંખોમાં વિકાર ભર્યો હોય છે, તો બીજાની દૃષ્ટિ તેમાં પૂર્વજીવનના સંચિત પુણ્યનું ફળ જુએ છે હીરાને એક ગામડીયો પણ જુએ છે અને એક ઝવેરી પણ જુએ છે. ઝવેરીની આંખો પચાસ હજારની કિંમતનો હીરો જુએ છે, ત્યારે તેને જ, ગામડીયો એક ચળકતો પથ્થર સમજીને જુએ છે

આટલી ભૂમિકા સમજ્યા પછી આપણે મૂળ પ્રશ્ન ઉપર આવીએ. મિથ્યાત્વી ગાયને ગાય કહે છે ઘોડો નહિ તે માત્ર ગાયનું વર્તમાન સ્વરૂપ જ જુએ છે જ્યારે સમ્યક્ત્વી ગાયને જુએ છે તો તે કહે છે કે આ એક માત્ર આત્માનો પર્યાય છે એના અનંત જન્મો થઈ ચૂકયા છે અને અનંત ભવિષ્યમાં પણ તે કાયમ રહેશે ગાયરૂપ પર્યાય રહે કે ન રહે, પણ આત્મ-દ્રવ્ય શાશ્વત છે અને તે આ ગાયમાં આત્મતત્ત્વનું દર્શન કરે છે આવો આત્મા, એક દિવસ આત્માની તમામ વિભાવ–દશાઓને છોડીને સ્વભાવસ્થિત થઈ મુક્તિપદ મેળવી શકે છે આ છે સમ્યગ્દર્શનસંપન્ન આત્માની દૃષ્ટિ જ્યારે મિથ્યાદર્શનશીલ વ્યક્તિ, ગાયને માત્ર એક પશુ તરીકે જ જુએ છે

વાદી અને પ્રતિવાદીના વકીલો કાયદાના એકજ પુસ્તકો વાંચે છે અને એ જ કાયદાના પુસ્તકોના આધારે એક આરોપીને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે

अह पुण एवं जाणिज्जा। उवाइक्कंते खलु हेमंते गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा, अदुवा संतरुत्तरे अदुवा ओमचेले अदुवा एगसाडे अदुवा अचेले, लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमेच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिज्जा ॥ २५९ ॥

શબ્દાર્થ (૧) અનન્તર (૨) એમ જણાય કે (૩) ઠંડીની ઋતુ વ્યતીત થઈ (૪) હેમંત ઋતુ (૫) ગ્રીષ્મઋતુ (૬) આવેલ છે (૭) પૂર્વેનાં પ્રાચીન જીર્ણ (૮) વસ્ત્રોને (૯) ત્યાગી દે અથવા કદાચિત્ (૧૦) જરૂર હોય તો ધારણ કરે અથવા જેટલા વસ્ત્ર હોય (૧૧) તેમાંથી ઓછાં કરે (૧૨) અથવા એક જ વસ્ત્ર રાખે (૧૩) અથવા તદ્દન વસ્ત્ર રહિત થવાથી (૧૪) લઘુતાનો ગુણ (૧૫) પ્રાપ્ત થાય તેમ જ (૧૬) સાધકને તપની (૧૭) પ્રાપ્તિ થાય (૧૮) એમ (૧૯) શ્રી ભગવંતે (૨૦) કહેલ છે (૨૧) આ કથનને (૨૨) સહીરીતે જાણી (૨૩) સર્વ પ્રકારથી (૨૪) સંપૂર્ણરૂપથી (૨૫) સમભાવનું (૨૬) સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરે.

ભાવાર્થ — જ્યારે સાધક મુનિના જાણવામાં આવે કે ઠંડીની ઋતુ વ્યતીત થઈ છે અને ગ્રીષ્મઋતુ આવી છે ત્યારે જીર્ણ થયેલાં જૂનાં વસ્ત્રોને પરઠવી દે-છોડી દે અથવા જરૂર જણાય તો જેવાં હોય તેવાં ધારણ કરે અથવા તો બ્રહ્મચારિત્ર પાલન માટે જેટલાં વસ્ત્રો હોય તેમાંથી ઓછાં કરે, એટલે કે ત્રણ વસ્ત્ર હોય તો એક વસ્ત્ર ઓછું કરી બે વસ્ત્ર રાખે અથવા બે વસ્ત્ર ઓછાં કરી એક જ વસ્ત્ર રાખે અથવા તો તદ્દન વસ્ત્ર રહિત બને આવી રીતે મમત્વ ઘટાડવાથી વસ્ત્ર ત્યાગ સાથે કષાયમંદતાથી લાઘવગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ જ તપ આરાધન પણ થાય છે આ ઉપદેશ શ્રી ભગવંતે

આપેલ છે તો તેના રહસ્યને જાણી વસ્ત્ર સહિત અથવા વસ્ત્ર રહિત–પણામાં સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ રૂપથી સમતા ભાવનુ સેવન–ઉપયોગ રાખી વિવેકથી કરવું એ જ સાચા સાધકનુ કર્તવ્ય છે એ જ મોક્ષ માર્ગ છે, મુકિત પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે તેથી તેને ગ્રહણ કરી સંયમનુ પાલન કરવું.

[1]जस्सणं [2]भिक्खुस्स [3]एवं भवइ [5]पुट्ठो खलु [4]अहमंसि [6]नालमहमंसि [7]सीयफासं [8]अहियासित्तए, से [9]वसुमं [10]सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं [11]अप्पाणेणं [12]केइ अकरणयाए [13]आउट्टे [14]तवस्सिणो [15]हु तं [16]सेयं जमेगे [17]विहमाइए [18]तत्थावि [19]तस्स [20]कालपरियाए, सेऽवि तत्थ [21]विअंतिकारए, इच्चेयं [22]विमोहायतणं [23]हियं [24]सुहं [25]खमं [26]निस्सेयसं [27]आणुगामियं [28]त्ति बेमि ॥

॥ २६० ॥

શબ્દાર્થ : (૧) જે (૨) સાધુને (૩) એમ જણાય કે (૪) હું (૫) ઉપસર્ગમા ફસાઇ ગયો છુ (૬) સમર્થ નથી તો (૭) શીતસ્પર્શ આદિ ઉપસર્ગને (૮) સહન કરવા (૯) સંયમી સાધક (૧૦) સમસ્ત જ્ઞાન બુદ્ધિથી વિચારી (૧૧) પોતાની (૧૨) અકાર્ય નહિ કરતા (૧૩) વ્યવસ્થિત રહે (૧૪) તપસ્વીને માટે (૧૫) એ શ્રેયસ્કર છે (૧૬) આવા પ્રસંગે કોઇ કોઇ સાધક (૧૭) ફાસી ખાઇને આપઘાત કરે છે (૧૮) છતા આવુ આપઘાતવાળુ મરણ (૧૯) મુનિને માટે (૨૦) સમય પ્રાપ્ત મૃત્યુ સમાન જાણવુ આવા પ્રસંગમા આપઘાતથી મરવાવાળા પણ કર્મોના (૨૧) અન્તકર્તા કહેવાય છે તેમ જ આવુ મરણ પણ (૨૨) નિર્મોહી આશ્રયી તેમ જ (૨૩) હિતકારી, (૨૪) સુખરૂપ, યોગ્ય, (૨૬) મોક્ષનુ કારણ તથા (૨૭) અન્ય ભવમા પુણ્યપ્રદ જાણવુ (૨૮) એમ હુ કહુ છુ

ભાવાર્થ – સંયમરૂપ સાધનાના કઠિન માર્ગને વહન કરતા સાધકને એમ જણાય કે હું ઉપસર્ગમાં ફસાઈ ગયો છું, તેમ જ શીત સ્પર્શ આદિ ઉપસર્ગને સહન કરવા સમર્થ નથી, તેવા સમયે સંયમી સાધકે પોતાના સમસ્ત જ્ઞાન તથા બુદ્ધિથી વિચારીને તે આ ઉપસર્ગથી મુક્ત થવા બનતા ઉપાયો કરી છૂટવું; પરંતુ કોઈ અકાર્ય કરવું નહિ. સ્થિરતા ધારણ કરી વ્યવસ્થિત રહી સંયમનું રક્ષણ કરવું, એ તપસ્વી માટે, સંયમી માટે શ્રેયસ્કર છે, પરંતુ તે ઉપસર્ગમાંથી છૂટવાનો કોઈ રસ્તો ન સુઝે અને ચારિત્ર લૂંટાવાનો ભય-ઉત્પન્ન થાય તો છેવટ પરાક્રમી સાધકે ચારિત્રના રક્ષણ માટે ફાંસીથી અગર હરકોઈ અન્ય પ્રકારથી આપઘાત કરી સંયમધનનું રક્ષણ કરવું આવા આપઘાત રૂપ મરણ ભિક્ષુઓને સમયપ્રાપ્ત મૃત્યુ સમાન સંલેખનામરણ રૂપ કહેલ છે, તેમ જ કર્મોનો અન્ત કરનાર કહેલ છે વળી આવા મૃત્યુને નિર્મોહી કહેલ છે, તેમ જ હિતકારી, સુખરૂપ; યોગ્ય અને મોક્ષના કારણરૂપ કહેલ છે વળી આગામી ભવમાં પુણ્યરૂપ તેમ જ મોક્ષના અધિકારી બનવામાં મદદ કર્તા જાણવું એમ હું કહું છું આ અધિકારથી એ ભાવ જણાય છે કે ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ પરીષહ–ઉપસર્ગમાં પણ સંયમ રક્ષણ માટે શરીરનો મોહ ત્યાગીને, આપઘાત કરીને પણ સંયમરૂપી ધનનો નાશ થવા ન દેવો; પરંતુ રક્ષણ કરવું એ મોક્ષનો હેતુ છે આ ઉપદેશ સાધક મુનિ તથા ગૃહસ્થી મુમુક્ષુ સજ્જનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એમ જાણી આત્માર્થી જીવોએ પોતાનું ચારિત્ર સાચવવા ઉપયોગવંત રહેવું તે શ્રેયનું કારણ છે

ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

પાંચમો ઉદ્દેશો.

जे भिक्खू दोहिं वत्थेहिं परिवुसिए पायतइएहिं, तस्स णं नो एवं भवइ – तइयं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिज्जाइं वत्थाइं जाइज्जा, जाव एवं खु तस्स भिक्खुस्स सामग्गियं, अह पुण एवं जाणिज्जा–उवाइक्कंते खलु हेमंते, गिम्हे पडिवण्णे. अहापरिजुन्नाइं वत्थाइं परिट्ठविज्जा, अदुवा संतरुत्तरे, अदुवा ओमचेले, अदुवा एगसाडे, अदुवा अचेले, लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जमेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिया ॥ २६१ ॥

શબ્દાર્થ. અધ્યયન ૮ ના ચોથા ઉદ્દેશાના–સૂત્ર ૨૫૮ અને ૨૫૯ મુજબ સમજવા અહીં વિશેષમા બે વસ્ત્રની અને એક પાત્રની મર્યાદા જાણવી

ભાવાર્થ - જે અભિગ્રહધારી ભિક્ષુ સાધકે બે વસ્ત્ર તથા એક પાત્ર રાખવાની મર્યાદા કરેલ હોય તે ભિક્ષુને એવો વિચાર ન થાય કે ત્રીજા વસ્ત્રની યાચના કરુ કદાચિત તે ભિક્ષુ પાસે બે વસ્ત્ર પૂરા ન હોય અથવા તો વસ્ત્ર ઉપયોગમા ન આવે તેવા જીર્ણ થઇ ગયા હોય અને જરૂર જણાય તો એષણીય, નિર્દોષ વસ્ત્રની યાચના કરે ને જેવા મળે તેવા વસ્ત્રને ધારણ કરે આવા પ્રકારનો સાધુનો આચાર છે પશ્ચાત સાધુને એમ જાણવામા આવે કે હેમતઋતુ

અતીત થઇ છે અને ગ્રીષ્મઋતુ આવી છે ત્યારે પૂર્વના જીર્ણ થયેલ વસ્ત્રોને ત્યાગી દે અથવા જરૂર જણાય તો ધારણ કરે અથવા તો એક વસ્ત્રને ઓઢવું કરે, અથવા પોતાની શક્તિ હોય તો વસ્ત્ર રહિત બને. આવી રીતે મમત્વને (દેહમમત્વ તથા વસ્ત્ર મમત્વને) ત્યાગ વાથી લાઘવ ગુણની તથા તપસ્યાના ગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જાણી વસ્ત્રસહિતપણામાં અથવા વસ્ત્રરહિતપણામાં બન્ને અવસ્થાઓમાં સમભાવ રાખે. આ ઉપદેશ શ્રી ભગવતે પ્રતિપાદન કરેલ છે આ આચાર વિશેષે જિનકલ્પી ચારિત્રવાળાને આશ્રયી છે પરંતુ સ્થવિર કલ્પી પણ આવા ઉગ્ર આચારનું પાલન કરી શકે દેહમમત્વ છોડ વામાં આવા પ્રકારના આચારની ખાસ જરૂર ગણાય છે

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो अबलो अहमंसि नालमहमंसि गिहंतरसंकमणं भिक्खायरियं - गमणाए से एवं वयंतस्स परो अभिहडं असणं वा ४, आहट्टु दलइज्जा, से पुव्वामेव आलोइज्जा - आउसंतो गाहावइ! नो खलु मे कप्पइ अभिहडं असणं वा ४ भुत्तए वा पायए वा, अन्ने वा एयप्पगारे ॥ २६२ ॥

શબ્દાર્થ (૧) જે કોઇ (૨) સાધકને (૩) એમ જણાય (૪) મને રોગનો ઉપદ્રવ થવાથી (૫) હું (૬) નિર્બળ થઇ ગયો છું (૭) તો હું સમર્થ નથી (૮) એક ઘરથી બીજા ઘરે (૯) ભિક્ષાચરી માટે (૧૦) જવાને (૧૧) આ રીતે (૧૨) મુનિને (૧૩) બોલતા સાંભળીને (૧૪) કોઇ ગૃહસ્થ (૧૫) સાધુના સ્થાનપર સન્મુખ લાવી અશનપાનાદિક (૧૬) આહાર (૧૭) ચારે પ્રકારના (૧૮) લાવીને (૧૯) સાધુને દે (૨૦) ત્યારે તે મુનિ (૨૧) પ્રથમની માફક (૨૨) વિચાર કરી કહે (૨૩) આયુષ્મન્ (૨૪) ગૃહસ્થ! (૨૫) નિશ્ચે

(૨૬) નહિ (૨૭) મને (૨૮) કલ્પતા (૨૯) સામે લાવેલા (૩૦) અશનાદિ (૩૧) ચારે પ્રકારના (૩૨) ખાવા (૩૩) પીવા ભોગવવા અથવા (૩૪) અન્ય (૩૫) એવા પ્રકારના સદોષ મને કલ્પતા નથી

ભાવાર્થ – કોઈ સમયે કોઇ સાધક મુનિને એમ જણાય કે હું રોગના ઉપદ્રવથી દુ.ખથી ઘેરાઇ વિશેષ અશક્ત થઇ ગયો છું; તેથી હુ ભિક્ષાચર્યા માટે એક ઘરથી બીજા ઘેર જવાને સમર્થ નથી. આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક સાધુના બોલવાથી કોઇ ગૃહસ્થ એ વાત સાંભળી, ભાવિક ગૃહસ્થ એ અશક્ત સાધુ માટે પોતાના ઘેરથી આહાર પાણી આદિ ભોજનના પદાર્થો સાધુના સ્થાનપર લાવી તે સાધુને આપે ત્યારે તે મુનિ આહાર લાવનાર ગૃહસ્થને વિવેકપૂર્વક એમ કહે કે હે આયુષ્યમન્ ગૃહસ્થ! મારા માટે, મારા નિમિત્તે સન્મુખ લાવેલાં આહાર પાણી આદિ પદાર્થો સદોષ છે તે ગ્રહણ કરવા કે સેવન કરવા મને કલ્પતા નથી મારા સાધુના આચાર નિયમાનુસાર હુ તે આહારાદિ લઈ શકીશ નહિ એમ કહી તે આહારને ગ્રહણ કરે નહિ

[1] जस्स [2] णं भिक्खुस्स [3] अयं [4] पगप्पे – [5] अहं [6] च खलु [6] पडिन्नत्तो [7] अपडिन्नत्तेहिं, [9] गिलाणो [8] अगिलाणेहिं [10] अभिकंख [11] साहम्मिएहिं [12] कीरमाणं [13] वेयावडियं [14] साइज्जिस्सामि, [15] अहं [16] चावि खलु [17] अप्पडिन्नत्तो [18] पडिन्नत्तस्स [19] अगिलाणो [20] गिलाणस्स [21] अभिकंख [22] साहम्मियस्स [23] कुज्जा [24] वेयावडियं [25] करणाए, [27] आहट्टु [26] परिन्नं [28] अणुक्खिस्सामि, [29] आहडं च [30] साइज्जिस्सामि (१) [31] आहट्टु [32] परिन्नं [33] आणक्खिस्सामि [34] आहडं च नो [35] साइज्जिस्सामि

(२), आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि (३), आहट्टु परिन्नं नो आणक्खिस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि (४) एवं से अहाकिट्टियमेव धम्मं समभिजाणमाणे सन्ते विरए, सुसमाहियलेसे तत्थावि तस्स कालपरियाए, से तत्थावि विअन्तिकारए, इच्चेयं विमोहायतणं हियं सुहं खमं निस्सेयसं आणुगामियं त्ति बेमि ॥ २५३ ॥

શબ્દાર્થ (૧) કોઇ (૨) સાધુને (૩) આવા પ્રકારની (૪) પ્રતિજ્ઞા-આચાર હોય. (૫) કદાચિત્ હું રોગથી (૬), પ્રતિજ્ઞાવંત એવા મને (૭) અન્ય કોઇ અપ્રતિજ્ઞ (૮) નિરોગી (૯) ગ્લાન થયો હોઉં (૧૦) મારી સેવા કરવા કર્મ મારા કહ્યા વિના જ કર્મ નિર્જરાની અભિલાષાથી સેવા કરવા તત્પર થાય (૧૧) સાધર્મિક (૧૨) તો તેનો સ્વીકાર કરીશ (૧૩) હું પણ (૧૪) નિશ્ચે (૧૫) નિરોગી હોઉં તો (૧૬) પ્રતિજ્ઞાવંત એવો હું પણ (૧૭) અપ્રતિજ્ઞ (૧૮) ગ્લાન-રોગી (૧૭) સાધર્મિક સાધુએ મને સેવા કરવાનું કહ્યા વિના (૧૬) કર્મ નિર્જરાની (૧૯) અભિલાષાથી (૧૫) ગ્લાન-રોગી (૨૦) સાધર્મિક સાધકની સેવા (૨૧) વૈયાવૃત્ય (૨૨) કરીશ (૨૩) ઉપકાર બુદ્ધિથી (૨૩) પ્રતિજ્ઞા (૨૪) લઇને (૨૫) હું અન્ય સાધર્મીઓને માટે આહારનું ગવેષણ કરીશ અને (૨૬) અન્યદ્વારા લાવેલા આહારનો (૨૭) હું સ્વીકાર કરીશ (૧) (૨૮) પ્રતિજ્ઞા (૨૯) ગ્રહણ કરી (૩૦) અન્યને માટે આહારાદિ લાવીશ પરંતુ (૩૧) અન્યદ્વારા લાવેલા આહારાદિનો (૩૨) હું સ્વીકાર કરીશ નહિ (૩૩) (૨) પ્રતિજ્ઞા (૩૪) ગ્રહણ કરી (૩૫) અન્યને માટે આહારાદિ લાવીશ નહિ પરંતુ અન્યદ્વારા (૩૬) લાવેલા આહારાદિને (૩૭) હું ગ્રહણ કરીશ (૩) (૩૮) પ્રતિજ્ઞા (૩૯) ગ્રહણ કરી અન્યને માટે (૪૦) આહારાદિ લાવીશ નહિ તેમજ (૪૧) અન્યદ્વારા લાવેલા આહારાદિને (૪૨) હું ગ્રહણ કરીશ નહિ

(૪૩) (૪) આવા પ્રકારે (૪૪) યથાપ્રરૂપિત (૪૫) આરાધના કરતાં (૪૬) ધર્મની સમ્યગ્ (૪૭) એ સાધક શાંત (૪૮) વિરત (૪૯) ઉજ્જવળ લેશ્યાવાળા બની મરણને પસંદ કરે છે. પરંતુ પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરતા નથી (૫૦) આવા સાધકનાં મરણ (૫૧) સંલેખનાપ્રાપ્ત મરણ સમાન કહેલાં છે (૫૨) અહીંપણ (૫૩) તથા આવા મરણ કર્મનો ક્ષય કરવાવાળા જાણવા (૫૪) નિર્મોહી પુરૂષો દ્વારા આચરણીય (૫૫) આવા મરણ (૫૬) હિતકર (૫૭) સુખકર (૫૮) સમુચિત (૫૯) કલ્યાણકારી મોક્ષના કારણરૂપ છે અન્ય જન્મમાં-ભવાંતરમાં (૬૦) પુણ્ય પરંપરા રૂપ છે. (૬૧) એમ હું કહું છુ

ભાવાર્થ :- જે કોઇ ભિક્ષુને-મુનિને આવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા-અભિગ્રહ હોય કે જો હુ રોગોના ઉપદ્રવથી ગ્લાન થાઉ-અશકત બનુ, તો મારી સેવા કરવા હુ કોઇ સાધકને કહુ નહિ, પરંતુ મારા સદેશ આચાર પાળવાવાળા સ્વધર્મી નિરોગી સાધુ પોતાના કર્મની નિર્જરાના અર્થે મારી સેવા કરવા ઇચ્છા કરે તો હુ તેનો સ્વીકાર કરીશ અને જો હુ નિરોગી હોઉ તો મારા કર્મની નિર્જરાના અર્થે મારા સદેશ આચાર પાળવાવાળા સ્વધર્મી સાધક રોગથી ગ્લાન થયેલ હોય તો ઉપકારાર્થે તેની સેવા વૈયાવચ્ચ કરીશ આ રીતે પ્રતિજ્ઞાવંત થવાના ચાર પ્રકાર નીચે લખ્યા મુજબ જાણવા અને આચરવા

૧ અન્ય સાધર્મિક સાધકને માટે તેની જરૂરીયાતના સમયે હુ તેના માટે આહારાદિ લાવી આપીશ અને વૈયાવચ્ચ કરીશ અને હુ જ્યારે રોગથી ગ્લાન હોઉ તેવા સમયે અન્ય સાધર્મિક સાધક મારા માટે આહારાદિ લાવી મારી વૈયાવચ્ચ કરવા ઇચ્છા કરશે તો હુ તેનો સ્વીકાર કરીશ (પોતાને ઉપર મુજબ પ્રતિજ્ઞા છે સામી વ્યકિત પ્રતિજ્ઞાવંત હોય કે અપ્રતિજ્ઞ હોય)

૨ અન્ય સાધર્મિક સાધક પ્રતિજ્ઞ હોય કે અપ્રતિજ્ઞ હોય પરંતુ તે રોગથી ગ્લાન થયો હોય તો હુ તેના માટે આહારાદિ લાવી

આપીશ અને તેની વૈયાવચ્ચ કરીશ; પરતુ હું અન્ય દ્વારા લાવેલા આહારાદિ તથા વૈયાવચ્ચનો સ્વીકાર કરીશ નહિ

૩ અન્ય સાધર્મિક ગ્લાન સાધક માટે આહારાદિ લાવી આપીશ નહિ તેમ જ વૈયાવચ્ચ કરીશ નહિ; પરતુ અન્ય દ્વારા લાવેલા આહારાદિનો સ્વીકાર કરીશ તેમ જ વૈયાવચ્ચનો સ્વીકાર કરીશ.

૪ અન્ય સાધર્મિક સાધક માટે આહારાદિક લાવીશ નહિ તેમ વૈયાવચ્ચ કરીશ નહિ તેમ જ અન્ય દ્વારા લાવેલા આહારાદિ તથા વૈયાવચ્ચનો સ્વીકાર કરીશ નહિ

આવા પ્રકારની ચાર પ્રતિજ્ઞા પૈકી કોઇપણ પ્રતિજ્ઞા અનુસાર ધર્મની આરાધના કરતા મુનિને કોઇ પ્રકારનાં સકટો પ્રાપ્ત થતાં ઉપરાંત ભાવમાં રહેતાં પાપથી નિવૃત્ત રહી શુભ લેશ્યાવાળા બની સદ્ભાવની શ્રેણી પર વધતા થકાં વધતા થકાં મૃત્યુને પસદ કરે પરતુ પ્રતિજ્ઞાનો ભગ (ગમે તેવા વિકટ પ્રસગોમાં પણ) કરે નહિ આવા પ્રતિજ્ઞાવત સાધકના મરણને સલેખના અનસનરૂપ મરણ સમાન તથા યશસ્વી કહેલ છે વળી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતાં મૃત્યુ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે મરણને કર્મનો ક્ષય કરવાવાળા કહેલ છે આવાં મરણો નિર્મોહી પુરુષો દ્વારા આચરણીય છે હિતકર, સુખકર, સમુચિત કલ્યાણકારી મોક્ષના કારણ રૂપ આગામી ભવોમાં આવા મૃત્યુનો વિપાક સસાર ઘટાડવાવાળો તેમ જ પુણ્ય રૂપ જાણવો અહીં પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરતા મૃત્યુને ભેટવુ પડે તો તેમ કરીને પણ પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરવા સાધકને જીતવણી છે એમ હુ કહુ છુ

પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો.

जे भिक्खू एगेण वत्थेण परिवुसिए पायबिईएण, तस्स णं नो एवं भवइ – बिइयं वत्थं जाइस्सामि, से अहेसणिज्जं वत्थ जाइज्जा, अहापरिग्गहियं वत्थं धारिज्जा, जाव गिम्हे पडिवन्ने अहापरिजुन्नं वत्थं परिट्ठविज्जा, अदुवा एगसाडे, अदुवा अचेले लाघवियं आगममाणे जाव सम्मत्तमेव समभिजाणिया । जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–एगे अहमंसि, न मे अत्थि कोइ, न याहमवि कस्सवि, एवं से एगागिणमेव अप्पाणं समभिजाणिज्जा, लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ जाव समभिजाणिया ॥ २६४ ॥

શબ્દાર્થ ‑ (૧) જે ભિક્ષુએ (૨) એક (૩) વસ્ત્ર (૪) બીજુ પાત્ર (૫) રાખવાની મર્યાદા કરી હોય તેને (૭) બીજુ (૮) વસ્ત્ર યાચવાની ભાવના (૬) ન હોય (૯) એષણીય (૧૦) વસ્ત્રની (૧૧) યાચના કરે (૧૨) જેવુ મળે તેવુ (૧૩) વસ્ત્ર (૧૪) ધારણ કરે (૧૫) યાવત્ (૧૬) ગ્રીષ્મઋતુ (૧૭) પ્રાપ્ત થતાં (૧૮) જીર્ણ (૧૯) વસ્ત્ર (૨૦) છોડી દે અથવા જરૂર જણાય તો (૨૧) વસ્ત્ર ધારણ કરે અથવા (૨૨) વસ્ત્રરહિત બને (૨૩) લાઘવતાના ગુણને જાણી (૨૪) યાવત્ (૨૫) સમભાવના સ્વરૂપને આમેવન (૨૬) પરિજ્ઞાથી જાણે (૨૭) જે ભિક્ષુને (૨૮) એવો વિચાર (૨૯) થાય કે (૩૦) હુ એકાકી છુ (૩૧) કોઇ મારુ નથી (૩૨) હુ પણ કોઇનો નથી (મરણ પ્રાપ્ત થતાં જીવ એકલો જાય

છે જન્મ થતાં જીવ એકલો ઉત્પન્ન થાય છે સુખ અને દુઃખ જીવને એકલાને જ ભોગવવું પડે છે આથી એકત્વ ભાવના) (૩૫) આવી રીતે (૩૩) આત્માને (૩૪) એકત્વ ભાવ (૩૬) જાણવો (૩૭) લાઘવગુણ (૩૮) જાણવો (૩૯) સાથે તપસ્યાનો ગુણ (૪) પ્રાપ્ત (૪૧) જાણવો (૪૨) યાવત્ સમભાવનું સેવન કરવું

ભાવાર્થ:- જે મુનિને એક વસ્ત્ર ને એક પાત્ર રાખવાની પ્રતિજ્ઞા હોય-અભિગ્રહ હોય તેને બીજું વસ્ત્ર યાચવાની ભાવના થતી નથી વિચાર થતો નથી. એવા મુનિને વસ્ત્રની જરૂરીયાત જણાય ત્યારે એષણીય નિર્દોષ વસ્ત્રની યાચના કરતા જેવું વસ્ત્ર મળે તેવું ધારણ કરે. ઠંડી ઋતુ-શીતઋતુ વ્યતીત થઈ ગ્રીષ્મઋતુ પ્રાપ્ત થતાં જો શક્તિ હોય અને વસ્ત્રની આવશ્યકતા ન જણાય તો તે જીવ વસ્ત્ર પરઠવી દે-ત્યાગ કરે અને જરૂર જણાય તો તે એક વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે અને હિંમત તથા શક્તિ હોય તો વસ્ત્રને ત્યાગી વસ્ત્રરહિત બને. આવી ભાવના અને આવા વ્રત નથી લાઘવપણાનો ગુણ દ્રવ્યથી અને ભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે સાથે તપનું આરાધન પણ થાય છે આવા ગુણો સાથે સમ્યક્‌ભાવ સહિત સંયમનું પાલન કરતા વિચરે વળી સાધક એવી ભાવના ભાવે કે હું એકલો જ છું, પરભવથી આ ભવમાં આવતાં કે અહીંથી મૃત્યુ પામી પરભવમાં જતા આત્મા એકલો જ હોય છે જેથી મારૂં કોઈ નથી, કારણ રોગો ઉત્પન્ન થયે કે મૃત્યુ પ્રાપ્ત થતાં કોઈ સ્વજનો કે સંપત્તિ અને શરણરૂપ થતાં નથી સુખ અગર દુઃખ જીવને એકલાને જ ભોગવવાં પડે છે એ અપેક્ષાએ મારૂ કોઈ નથી અને હું પણ કોઈનો નથી. કારણ અન્ય જીવોને તેના દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા કે મૃત્યુથી બચાવવામાં હું પણ તેને શરણરૂપ થઈ શકતો નથી. આવી એકત્વ ભાવનાથી દ્રવ્યથી તથા ભાવથી લાઘવપણું (કર્મથી હળવાપણું) પ્રાપ્ત થાય છે અને વસ્ત્રાદિના અલ્પપણાથી અથવા વસ્ત્ર રહિતપણાથી-દ્રવ્યથી લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે ભાવથી મમત્વભાવ તૂટે છે તેમ જ એકત્વ

ભાવનાથી તથા લાઘવતાના ગુણોથી તપનુ આરાધન પણ થાય છે. આ ઉપદેશ શ્રી ભગવંતે આપેલ છે તેના રહસ્યને જાણી સર્વથા અનાસક્ત ભાવે, સમભાવથી રહેવા ઉપયોગ રાખવાથી મહાન નિર્જરાનો લાભ થાય છે સંસારી જીવોને પણ જેટલો આરંભ અને પરિગ્રહ ઓછો થાય તેટલા આત્માને (જો સમ્યક્ત્વ હોય તો) સંસાર ભ્રમણ ઘટવાના લાભ સાથે સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરિગ્રહથી કષાયોનુ વધવા પણ થાય છે એમ વિચારી મમત્વભાવ ઘટાડવા સાધક મુનિએ તથા શ્રાવક વર્ગે કટિબદ્ધ થવું જોઇએ આરંભ, પરિગ્રહથી છૂટવા અને કષાય મંદ કરવા ઉપયોગવંત રહી જીવન વ્યતીત કરવુ એ જ માનવભવનુ કર્તવ્ય જાણવું.

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा असणं वा (४) आहारेमाणे नो वामाओ हणुयाओ दाहिणं हणुयं संचारिज्जा आसाएमाणे, दाहिणाओ हणुयाओ वामं हणुयं णो संचारिज्जा आसाएमाणे, से अणासाएमाणे लाघवियं आगममाणे तवे से अभिसमन्नागए भवइ, जहेयं भगवया पवेइयं तमेव अभिसमिच्चा सव्वओ सव्वत्ताए सम्मत्तमेव समभिजाणिया ॥ २६५ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) સાધુ અથવા (૨) સાધ્વી (૩) અશનપાનાદિ (૪) આહાર કરતાં (૫) સ્વાદ લેવા માટે (૬) ડાબા જડબાથી (૭) જમણા જડબા તરફ (૮) આહારને ન લઇ જાય અને (૯) જમણા જડબાથી (૧૦) ડાબા જડબા તરફ (૧૧) સ્વાદને માટે આહારને ન લઇ જાય (૧૨) આહાર કરતા (૧૩) સ્વાદ નહિ લેવાથી (૧૪) લાઘવતાનો (૧૫) ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે (૧૬) સાથે તપનુ (૧૭) આરાધન (૧૮) થાય છે (૧૯) આ કથન (૨૦) શ્રી ભગવંતે

(૨૧) કહેલ છે (૨૨) તેને સમ્યક્ રીતે (૨૩) જાણી (૨૪) સર્વ પ્રકારે (૨૫) સંપૂર્ણરૂપથી (૨૬) સમભાવનું (૨૭) આસેવન પરિજ્ઞાથી કરે.

ભાવાર્થ :– સાધુ અથવા સાધ્વીએ અશનાદિક ચાર પ્રકારના આહાર ભોગવતાં સ્વાદ લેવાની ભાવનાથી આહારને ડાબા ગાલ તરફથી જમણા ગાલ તરફ અને જમણા ગાલથી ડાબા ગાલ તરફ આહારને લઈ જવો નહિ. આવા પ્રકારે સ્વાદ લેવાની ભાવનાને–આસક્તિને છોડી સંયમ નિર્વાહ અર્થે તથા પ્રાણોના નિર્વાહના અર્થે આહારાદિ અનાસક્ત પણે ભોગવતાં લાઘવ ગુણની પ્રાપ્તિ સાથે તપ આરાધન થાય છે આ પ્રમાણે શ્રી ભગવંતે કહેલ છે તેના રહસ્યને જાણી સર્વ પ્રકારથી સંપૂર્ણ પણે સમભાવનું આસેવન જ્ઞાન સહિત કરવું

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–से गिलामि च खलु अहं इमंमि समये नो संचाएमि इमं सरीरगं अणुपुव्वेण परिवहित्तए, से अणुपुव्वेण आहारं संवट्टिज्जा, अणुपुव्वेण आहारं संवट्टित्ता कसाए पयणुए किच्चा समाहियच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिव्वुडच्चे अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा खेडं वा, कब्बडं वा, मडंबं वा पट्टणं वा दोणमुहं वा आगरं वा, आसमं वा, सन्निवेसं वा, नेगमं वा, रायहाणिं वा, तणाइं जाइज्जा, तणाइं जाइत्ता से तमायाए एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमित्ता

[૪૯]**अप्पंडे,** [૫૦]**अप्पपाणे** [૫૧]**अप्पबीए,** [૫૨]**अप्पहरिए,** [૫૩]**अप्पोसे,** [૫૪]**अप्पोदए,**
[૫૫]**अप्पुत्तिंग** [૫૬]**पणग** [૫૭]**दग** [૫૮]**मट्टिय मक्कडा संताणए** [૫૯]**पडिलेहिय**
२ [૬૦]**पमज्जिय २** [૬૧]**तणाइं** [૬૨]**संथरिज्जा,** [૬૩]**तणाइं** [૬૪]**संथरित्ता** [૬૫]**इत्थवि**
[૬૬]**समए** [૬૭]**इत्तरियं** [૬૮]**कुज्जा,** [૬૯]**तं सच्चं** [૭૦]**सच्चवाई** [૭૧]**ओए** [૭૨]**तिन्ने**
[૭૩]**छिन्नकहंकहे,** [૭૪]**आईयट्ठे,** [૭૫]**अणाईए,** [૭૬]**चिच्चाणं** [૭૭]**भेउरं** [૭૮]**कायं,**
[૮૧]**संविहूय** [૭૯]**विरूवरूवे** [૮૦]**परिसहोवसग्गे,** [૮૨]**अस्सिं** [૮૩]**विस्संभणयाए**
[૮૪]**भेरवमणुचिन्ने,** [૮૫]**तत्थावि तस्स** [૮૬]**कालपरियाए, सेवि तत्थ**
[૮૭]**वियंतिकारए इच्चेतं,** [૮૮]**विमोहायतणं,** [૮૯]**हितं,** [૯૦]**सुहं,** [૯૧]**खेमं,**
[૯૨]**णिस्सेयसं** [૯૩]**आणुगामियं** [૯૪]**त्ति बेमि ॥ २६६ ॥**

શબ્દાર્થ (૧) જે (૨) ભિક્ષુ—સાધુને (૩) એમ જણાય કે (૪) હું (૫) આ સમયે (૬) આ શરીરને (૭) ક્રમપૂર્વક (૮) ધારણ કરવા વહન કરવા (૯) ગ્લાન હોવાના કારણે (૧૦) સમર્થ નથી (૧૧) એ ભિક્ષુ (૧૨) ક્રમશ. (૧૩) આહાર (૧૪) કમી કરે (૧૫) ક્રમશઃ (૧૬) આહાર (૧૭) ઘટાડી (૧૮) કષાયો (૧૯) મંદ (૨૦) કરી (૨૧ કાયાના વ્યાપારને નિયમિત કરી (૨૨) લાકડાના પાટીયાની સમાન સહનશીલ બની (૨૩) સાધુ (૨૪) સમાધિ મરણ માટે તૈયાર બની (૨૫) શરીર સંતાપથી રહિત બની (૨૬) ગ્રામ (૨૭) નગર (૨૮) માટીના કોટવાળા (૨૯) નાનાકોટવાળા કસબા (૩૦) અઢી ગાઉ સુધીમાં બીજા ગામ ન હોય તેવુ સ્થળ—ગામ (૩૧) પાટણ (૩૨) બંદર (૩૩) ખાણુ (૩૪) આશ્રમ આદિ (૩૫) યાત્રાના સ્થાનોમાં (૩૬) વ્યાપારનાં સ્થળોમાં (૩૭) રાજધાનીમાં (૩૮) પ્રવેશ કરી (૩૯) ઘાસની (૪૦) યાચના કરે (૪૧) ઘાસની (૪૨) યાચના કરી (૪૩) ભિક્ષુ (૪૪) તે ઘાસ લઇ (૪૫) એકાન્ત (૪૬) સ્થાનમાં જાય (૪૭) એકાન્ત (૪૮) સ્થાનમાં જઇ (૪૯) ઇંડાથી રહિત (૫૦) પ્રાણીઓથી રહિત (૫૧) બીજરહિત (૫૨) હરિતરહિત (૫૩) ઓસરહિત

(૫૪) જાળરહિત (૫૫) કીડીઓના ઘરરહિત (૫૬) લીલફૂલરહિત (૫૭) સચેતમાટી રહિત (૫૮) મકડીની જાળવાળા સ્થાન રહિત (૫૯) સ્થાનો જોઈ જોઈ (૬) પુંજી પુંજી પ્રમાર્જન કરી (૬૧) ઘાસની (૬૨) પથારી કરી (૬૩) ઘાસની (૬૪) પથારી કરીને (૬૫) તે સ્થાને (૬૬) એજ સમયે (૬૭) ઇત્વર મરણરૂપ સલેખના (૬૮) અનસન કરે (૬૯) આવા સત્યરૂપ મરણને (૭) સત્યવાદી (૭૧) રાગદ્વેષરહિત (૭૨) સંસારતીર્ણવત્ સંસારભાવની ચિંતાથી રહિત અથવા તો આવા કષ્ટરૂપ મરણથી (૭૩) લાભ થશે કે નહિ તેવી શંકાથી રહિત (૭૪) સંસાર સ્વરૂપના જાણનારા (૭૫) સંસાર બંધનમાં નહિ ફસાયેલા (૭૭) નાશવંત (૭૮) શરીર મમત્વને (૭૬) છોડી (૭૯) અનેક પ્રકારના (૮) પરીષહ ઉપસર્ગોની (૮૧) અવગણના કરી (૮૨) સર્વજ્ઞપ્રણીત આગમમાં (૮૩) શ્રદ્ધા હોવાથી,(૮૪) કઠિનતાથી આચરણ કરી શકાય એવા સત્યનાં આચરણ કરે છે (૮૫) આવા મરણ (૮૬-૮૭) કાળપર્યાયવત્ (૮૮) યાવત્ (૮૯-૯) આગામી (૯૧-૯૨) ભવમાં પણ (૯૩) શુભ વિપાક આપવાવાળા સંસાર પરિભ્રમણ ઘટાડવાવાળા પુણ્યપરંપરા સાથે આવનાર કહેલ છે (૯૪) એમ હું કહું છું;

ભાવાર્થ :– કોઈ મુનિને એમ જણાય કે હવે હું આ શરીરને ધારણ કરવા સમર્થ નથી એટલે કે પ્રતિલેખન તથા ગોચરી આદિ કોઈ ક્રિયા હવે મારાથી થઈ શકે તેમ નથી, એમ જાણ થતાં તે સમયથી આહારને દિન પ્રતિદિન ઓછો કરતા કરતાં આહારને ઓછો કરીને, કષાયો મંદ કરીને કાયાના વ્યાપારો–ક્રિયાને નિયમિત બનાવીને લાકડાના પાટીયાની માફક સહનશીલતાના ગુણને દઢ કરે. સમાધિમરણ માટે તૈયાર બની, શરીર૦ સંતાપથી રહિત થઈ એટલે કે શરીરનું મમત્વ ઘટાડી, ધૈર્યવાન બની, ગ્રામ, નગર, ખેડ, કર્બટ, મડંબ, પટ્ટણ દ્રોણમુખ, આકર, આશ્રમ, સંનિવેશ, નિગમ રાજધાની આદિ વસ્તીવાળા સ્થાનોમાં જઈ સંથારા માટેના ઘાસની યાચના કરે. તે ઘાસ લઈ એકાંત સ્થળમાં જઈ જ્યાં ઈંડા, પ્રાણીઓ–બેઇન્દ્રિયાદિ જીવો તથા બીજ–હરિત–લીલોતરી ઘાસ ઓસ–પાણી કીડીયારા, કીડીઓના ઘર લીલફૂગ, લીલી માટી, સચિત્ત જમીન–પૃથ્વી કરોળીયાનાં ઘરો– જાળા આદિ,

જીવોરહિત સ્થાન પ્રાપ્ત કરી, પ્રતિલેખન કરી–દૃષ્ટિથી જોઇ તથા રજોહરણથી પ્રમાર્જન કરી, લાવેલ ઘાસને પાથરી–પથારી બનાવી ત્યાં જ તે દિવસે ઇંગિત મરણરૂપ સલેખના–અનસન જાવ જીવનું કરે. આવા સત્યરૂપ મરણ સત્યવાદી, પરાક્રમી, રાગદ્વેષ રહિત, સસારના પારગામી, સાંસારિક ભાવોની ચિંતાથી રહિત (એટલે જેનુ લક્ષ હવે સસારમા નથી) તથા આવા કષ્ટસાધ્ય મરણનાં શુભ ફળ મળશે કે નહિ તે શકાથી રહિત, સસારના સ્વરૂપને જાણનાર, સસારમાં નહિ ફસાયેલા મુનિ સર્વજ્ઞપ્રણીત આગમમાં શ્રદ્ધાવાન્–વિશ્વાસવાળા, વિવિધ પ્રકારના પરીષહ–ઉપસર્ગોમાં બેદરકાર રહેનારા એટલે કે આત્મલક્ષવાળા સ્વચિતન મારફત આ વિનશ્વર શરીરને ત્યાગતા થકા કાયર પુરુષને દુરનુચરણીય-કઠિનતાથી આચરી શકાય તેવા દુષ્કર આચારોનુ આચરણ કરે છે આવા મરણો ઇંગતિમરણ કાળ પર્યાય સમાન જાણવા વળી આવા મરણ હિતકારી, સુખકારી, યોગ્ય, કર્મોના ક્ષય કરનાર અને ભવાન્તરમાં તેના વિપાકો પુણ્ય રૂપ જાણવા આવાં મરણો નિર્મોહી પુરુષોથી આચીર્ણ છે સસાર પરિભ્રમણ ઘટાડનાર અને મોક્ષનાં શાશ્વતા સાદિઅનત સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે તેમ જાણો આ ભાવોને દૃઢ કરી–ધારણ કરી વિચરવું

છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

સાતમો ઉદ્દેશો.

जे भिक्खू[1] अचेले परिवुसिए तस्स ण[4] भिक्खुस्स[5] एवं भवइ–चाएमि[8] अहं[6] तणफासं अहियासित्तए,[7] सीयफासं अहियासित्तए,[9] तेउफासं[10] अहियासित्तए, दंसमसगफासं[11] अहियासित्तए, एगयरे[12] अन्नयरे[13] विरूवरूवे[14] फासे अहिया-

सिचए हिरिपडिच्छायणं चऽहं नो संचाएमि अहियासित्तए, एवं से कप्पइ कडिबंधणं धारित्तए। अदुवा तत्थ परक्कमंतं भुज्जो अचेलं तणफासा फुसन्ति, सीयफासा फुसन्ति, तेउफासा फुसन्ति, दंसमसगफासा फुसन्ति एगयरे अन्नयरे विरूवरूवे फासे अहियासेइ, अचेले लाघवियं आगममाणे जाव सम्मभिजाणिया ॥ २६७ ॥

શબ્દાર્થ (૧) જે સાધુ (૨) વસ્ત્રરહિત (૩) હોય (૪) તે સાધુનો (૫) એવો (અભિપ્રાય હોય કે) (૬) હું તૃણ સ્પર્શને (૭) સહન કરવા (૮) સમર્થ છું (૯) શીતના દુઃખને સહન કરી શકીશ (૧૦) તાપના દુઃખને સહન કરી શકીશ (૧૧) ડાંસ મચ્છરના દુઃખને સહન કરી શકીશ (૧૨) કોઈ અનુકૂળ (૧૩) પ્રતિકૂળ પરીષહના (૧૪) વિવિધ પ્રકારના (૧૫) દુઃખોને સહન કરી શકીશ પરંતુ શરીર ઢાંકવાના વસ્ત્રને ઓઢવાના (૧૬) લજ્જારૂપ પરીષહને (૧૭) સહન કરવા (૧૮) હું સમર્થ નથી એ કારણથી તે સાધુને (૧૯) ચોલપટ્ટક (૨૦) ધારણ કરવા (૨૧) કલ્પે છે અથવા (૨૨) પરાક્રમ કરનારા ભિક્ષુને (૨૩) વસ્ત્રરહિત (૨૪) પુનઃ (૨૫) તૃણસ્પર્શનું (૨૬) દુઃખ થાય (૨૭) શીતસ્પર્શનું દુઃખ થાય (૨૮) ઉષ્ણસ્પર્શનું દુઃખ થાય, (૨૯) ડાંસ મચ્છરનાં દુઃખો થાય, (૩૦) કોઈ અનુકૂળ—(૩૧) પ્રતિકૂળ પરીષહનાં દુઃખો થાય આ રીતે (૩૨) વિવિધ પ્રકારનાં (૩૩) જે જે કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય (૩૪) તેને સહન કરે છે (૩૫) આવા વસ્ત્રરહિત સાધુને (૩૬) લાઘવતા (દ્રવ્યથી ભાવથી હલકાપણા)ના ગુણો (૩૭) પ્રાપ્ત થાય છે એમ જાણી (૩૮) યાવત્ (૩૯) સમભાવ (૪૦) સંયમમાં રાખે.

ભાવાર્થ — જે સાધુ વસ્ત્ર રહિત બની સંયમ માર્ગમાં વ્યવસ્થિત રહેલા છે તેઓને એવો વિચાર થાય કે હું તૃણસ્પર્શનું દુઃખ ઘાસના સંથારાનું દુઃખ શીતસ્પર્શનું દુઃખ તાપસ્પર્શનું દુઃખ, ડાંસમચ્છરના કરડવાનું દુઃખ તથા અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરીષહ

ઉપસર્ગોનાં દુઃખોને સહન કરવા સમર્થ છુ પરંતુ શરીરના ગુહ્ય પ્રદેશના આચ્છાદન માટેના કપડાના ત્યાગરૂપ લજ્જા પરીષહના દુઃખને સહન કરવા સમર્થ નથી. આવા સાધુને કટિવસ્ત્ર (ચોલપટ્ટક) ધારણ કરવા કલ્પી શકે છે અને તે લજ્જારૂપ પરીષહ સહન કરવા સમર્થ હોય તો વસ્ત્ર રહિત બની સયમ પાલન કરે આવા વસ્ત્ર રહિત સાધુને વિચરતાથકાને તૃણસ્પર્શ, શીતસ્પર્શ, તાપસ્પર્શ, ડાંસ-મચ્છર આદિ પરીષહોના દુઃખો તથા વિવિધ પ્રકારના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરીષહોના જે જે દુ.ખો પ્રાપ્ત થાય તેને સમભાવે સહન કરે છે આવી રીતે વસ્ત્ર રહિત મુનિ ઉપકરણથી તથા કર્મોથી હળવા પણાના (લાઘવતાના) ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે સાથે તપ આરાધનનો પણ લાભ થાય છે. આવા પ્રકારના શ્રી ભગવતના કથનનાં રહસ્યોને જાણી સાધક મુનિએ સર્વ પ્રકારે સપૂર્ણ રૂપથી સમભાવનુ સેવન કરવું જોઇએ તે આત્માને કલ્યાણકારી છે એમ સમજવું.

जस्स[1] णं भिक्खुस्स[2] एवं भवइ—अहं[3]च खलु अन्नेसिं[4] भिक्खूण[5] असणं वा ४ आहट्टु[6] दलइस्सामि[7] आहडं[8] च साइज्जिस्सामि[9] ॥१॥ जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु दलइस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि ॥२॥ जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ अहं च खलु असणं वा ४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च साइज्जिस्सामि ॥३॥ जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ–अहं च खलु अन्नेसिं भिक्खूणं असणं वा ४ आहट्टु नो दलइस्सामि आहडं च नो साइज्जिस्सामि ॥४॥ अहं[10] च खलु तेण[11] अहाइरित्तेण[12] अहेसणिज्जेण[13] अहापरिग्गहिएण[14] असणेण[15] वा ४ अभिकंख[16]

साहम्मियस्स[17] कुज्जा[1] वेयावडियं[19] करणाए[18], अहं वावि तेण अहारित्तेण[21] अहेसणिज्जेण[22] अहापरिग्गहिएण[24] असणेण वा ४ अभिकंख साहम्मिएहिं[23] कीरमाणं वेयावडियं[25] साइज्जिस्सामि[26] लाघवियं आगममाणे जाव सम्मत्तमेव समभिजाणिया ॥२९८॥

શબ્દાર્થ (૧) જે મુનિને (૨) એવો વિચાર થાય કે (૩) હું અન્ય (૪) મુનિઓને (૫) આહારાદિ (૬) લાવી (૭) આપીશ. (૮) અન્ય મુનિઓ દ્વારા લાવેલા આહારાદિનો (૯) હું સ્વીકાર કરીશ આ પ્રકારે ચાર ભાંગા સમજવા (૧) હું (૧૧) તે આહાર (૧૨) વધેલા આહાર (૧૩) નિર્દોષ (૧૪) જે રીતે સ્વીકૃત કરેલ (૧૫) આહારાદિ (૧૬) નિ ર્જરાની ભાવનાથી (કર્મ્મ્જરાથી) (૧૭) સાધર્મિક ઉપર (૧૮) ઉપકાર કરવા (૧૯) આશ્રી વૈયાવચ્ચ (૨) કરીશ (૨૧) એ જ રીતે સાધર્મિક દ્વારા (૨૨) વધેલ (૨૩) નિર્દોષ (૨૪) આહારાદિ (૨૫) વૈયાવચ્ચનો (૨૬) હું સ્વીકાર કરીશ બાકી શબ્દાર્થ પૂર્વવત્ સૂત્ર ૨૬૩ મુજબ જાણવા ભાવાર્થમાં વિશેષ ખુલાસો કરેલ છે

ભાવાર્થ – કોઇ કોઈ મુનિ આ પ્રમાણે અભિગ્રહ ધારણ કરે કે હું આહાર પાણી આદિની ગવેષણા કરીને મારા સાધર્મિક અન્ય મુનિઓને આપીશ અને એ જ રીતે મારા સાધર્મિક અન્ય મુનિઓ દ્વારા લાવેલા આહારાદિને હું ગ્રહણ કરી ઉપયોગમાં લઈશ ॥ ૧ ॥

હું આહારાદિ લાવીને અન્ય મારા સાધર્મિક મુનિઓને આપીશ; પરંતુ સાધર્મિક અન્ય મુનિઓ દ્વારા લાવેલ આહારાદિને હું ગ્રહણ કરીશ નહિ ॥ ૨ ॥

હું આહારાદિ લાવી સાધર્મિક અન્ય મુનિઓને આપીશ નહિ; પરંતુ સાધર્મિક અન્ય મુનિઓ દ્વારા લાવેલા આહારાદિને હું ગ્રહણ કરીશ ॥૩॥

હું આહારાદિ લાવી અન્ય મુનિઓને આપીશ નહિ, તેમ જ અન્ય મુનિઓ દ્વારા લાવેલા આહારને હું ગ્રહણ પણ કરીશ નહિ. ॥ ૪ ॥

વળી કોઈ મુનિ એવો અભિગ્રહ ધારણ કરે કે મારા લાવેલા આહારાદિકનો ઉપયોગ કરતા પશ્ચાત્ બચેલા આહારાદિ એટલે કે વિધિપૂર્વક મારા માટે અંગીકાર કરેલા પૈકી વધેલા આહારાદિને નિર્જરાની ઇચ્છાથી સમાન સમાચારીવાળા મુનિઓને આપીશ અને વૈયાવૃત્ય કરીશ, એ જ રીતે અન્ય સાધર્મિક મુનિઓ પાસે તેઓએ ઉપયોગ કર્યા બાદ વધેલા આહારાદિ વિધિપૂર્વક લાવેલા યથાપરિગ્રહીત આહારપાણી નિર્જરાની ઇચ્છાથી અને વૈયાવૃતના હેતુથી મને આપે તો હું તેને ગ્રહણ કરીશ. આવા અભિગ્રહો ધારણ કરનારા મુનિઓમાં નિરાભિમાનતાનો ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ કર્મોથી હળવાપણુ થાય છે, તેમ જ તપસ્યાનો લાભ થાય છે યાવત્ મોક્ષપ્રાપ્ત થાય છે માટે સંપૂર્ણ આચારને જાણી સમભાવનુ પૂર્ણરૂપથી સેવન કરતા થકાં ઉપયોગવંત રહી સંયમનુ પાલન કરવુ.

जस्स णं भिक्खुस्स एवं भवइ—से गिलामि खलु अहं इमंमि[1] समए[2] नो संचाएमि, इमं सरीरगं अणुपुव्वेण परिवहित्तए, से अणुपुव्वेणं आहारं संवट्टिज्जा, आहारं संवट्टित्ता कसाए पयणुए किच्चा समाहियच्चे फलगावयट्ठी उट्ठाय भिक्खू अभिनिव्वुडच्चे अणुपविसित्ता गामं वा नगरं वा जाव रायहाणिं वा तणाइं जाइज्जा, जाव संथरिज्जा, इत्थवि समए कायं[3] च जोगं[4] च ईरियं[5] च पच्चक्खाइज्जा[6], तं सच्चं सच्चावाई ओए तिन्ने छिन्नकहंकहे आईयट्ठे अणाईए, चिच्चाणं भेउरं कायं संविहूणिय विरूवरूवे परीसहोवसग्गे अस्सिं विस्संभणयाए भेरवमणुचिन्ने

तत्थावि तस्स कालपरियाए से वि तत्थ विअन्तिकारए इच्चेयं विमोहायतणं हियं सुहं खमं निस्सेयसं आणुगामियं त्ति बेमि ॥ ॥२६१॥

શબ્દાર્થ (૧) પ્રાપ્ત થયે (૨) સમય (૩) શરીર (૪) યોગ પ્રસારણ (૫) મદ્દમ હલન ચલન (૬) છોડી દે. બાકી શબ્દાર્થ ઉ. ૬ સૂત્ર ૨૧૬ મુજબ.

ભાવાર્થ – કોઇ મુનિને એમ જણાય કે હું હવે અશક્ત થયેલ છું હવે આ શરીરને યથાક્રમ ધારણ કરવા અસમર્થ થયો છું તે સમયથી મુનિએ આહારાદિને અનુક્રમે ઓછા કરતા રહેવું ત્યાર બાદ આહારનો ત્યાગ કરી કષાયોને પાતળા પાડી મંદ કરી શરીર વ્યાપારને નિયમિત બનાવી લાકડાના પાટીયા સમાન સહનશીલ બની સમાધિ મરણ માટે તૈયાર થાય પછી શરીર શુશ્રૂષાનો ત્યાગ કરી ગ્રામ નગર યાવત્ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરી મળખના મધારા માટે ઘાસની યાચના કરે, ઘાસની શય્યા બિછાવી પાથરી યોગ્ય સમયે શય્યા ઉપર આરૂઢ થઇ શરીર વ્યાપારના સૂક્ષ્મ હલન ચલનનો પણ ત્યાગ કરે આવા સત્ય મરણવાળા સત્યવાદી પરાક્રમી, રાગદ્વેષ રહિત, સંસારના પારગામી ભય, નિરાશા કે કોઇપણ ચિંતાથી મુક્ત, વસ્તુના સ્વરૂપના જાણનાર સંસારબંધનમાં નહિ ફસાયેલા મુનિ સર્વજ્ઞના આગમોમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાન બની ભયંકર પરીષહ–ઉપસર્ગોની અવગણના કરે છે અને ક્ષણભંગુર નશ્વર શરીરના મમત્વને છોડી કાયર પુરુષોને આચરવું દુષ્કર એવા સત્યના આચરણ કરે છે આવા મરણ–પાદપોપગમન મરણ કાળ પર્યાય સમાન જાણવા. વળી હિતકારી સુખકારી યાવત્ ભવાન્તરમાં આવા મરણના વિપાકો પુણ્ય પરંપરા રૂપે સાથે આવનાર સંસાર પરિભ્રમણ ઘટાડનાર અને મોક્ષના શાશ્વતા સાદિ અનંત સુખના પાસ કરાવનાર જાણવા

સાતમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

આઠમો ઉદ્દેશો.

अणुपुव्वेण[१] विमोहाइं[२], जाइ धीरो[३] समासज्ज[४] ।
वसुमन्तो[५] मइमन्तो[६], सव्वं[७] नच्चा[८] अणेलिसं[९] ॥१॥
दुविहंपि[१०] विइत्ताणं[११] बुद्धा[१२] धम्मस्स[१३] पारगा[१४] ।
अणुपुव्वीइ[१५] संखाए[१६], आरम्भाओ[१७] तिउट्टइ[१८] ॥२॥

॥२७०॥

શબ્દાર્થ :- (૧) ક્રમશ (૨) મોહ રહિત ભક્તપરિજ્ઞા આદિ જે છે તેને (૩) ધીરપુરુષ (૪) પ્રાપ્ત કરનારા (૫) સયમી (૬) સત્યમતિમાન હોય છે (૭) સર્વ (૮) જાણી સમાધિનુ પાલન કરે (૯) અનન્યસદશ (૧૦) બે પ્રકારના તપ આદિ (૧૧) જાણી (૧૨) તત્ત્વવેત્તા (૧૩) ધર્મના (૧૪) પારને પામેલા (૧૫) મુનિ ક્રમથી સર્વ અનુપમ કથન (૧૬) જાણી (૧૭) શરીર માટે અન્નપાનાદિ ગવેષણારૂપ આરભથી (૧૮) દૂર થઇ જાય છે

ભાવાર્થ :- પૂર્વના ઉદ્દેશામા રોગાદિ ઉત્પન્ન થવાના કારણે શરીર ક્ષીણ અને અસમર્થ બનતા, ભક્તપરિજ્ઞા ઇંગિત મરણ તથા પાદપોપગમન આદિ સલેખના કરવાની વિધિ બતાવેલ છે આ ઉદ્દેશકમાં યથાક્રમ વિહારી સાધકો માટે સમાધિમરણનુ વિધાન કહે છે. પ્રવ્રજ્યા અગીકાર કરવી, શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવી, સૂત્ર તથા અર્થનું ગ્રહણ કરવુ સર્વ રીતે પરિપકવ થયે એકાકીવિહાર પ્રતિમા આદિ વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓનો સ્વીકાર કરવો આ પ્રમાણે ક્રમશ સયમનું પાલન કરતા થકા અતિમ અવસ્થા પ્રાપ્ત થયેલી જાણે પછી પોતાની શકિત ધૈર્યતાનો વિચાર કરી તદનુકૂળ સમાધિમરણની આરાધના કરે આરાધનાનુ વિધાન એ છે કે દીક્ષા ધારણ કરવી, શિક્ષા ધારણ

કરવી સૂત્ર તથા અર્થનું ગ્રહણ પરિપક્વ થયે મોહને દૂર કરવાના સાધનરૂપ ભક્ત પરિજ્ઞા આદિ અંગીકાર કરવાવાળા ધીર પુરુષો સત્ય સંયમી બુદ્ધિમાન કહેવાય. આ સર્વ અનુપમ કથન છે અન્ય દર્શનોમાં ક્યાંય આવા કઠિન વિધિ વિધાનો છે નહિ એમ જાણી મુનિ સમાધિવંત બને. બુદ્ધિમાન ધર્મના સ્વરૂપને સમ્યક પ્રકારે જાણનાર બાહ્ય તથા આભ્યંતર તપનું સેવન કરી બાહ્ય તથા આભ્યંતર ઉપધિનો ત્યાગ કરી અનુક્રમે શરીર છોડવાના અવસરને જાણી, સંલેખના અંગીકાર કરી શરીરના પોષણ રૂપ આરંભથી દૂર થઈ જાય છે અથવા કર્મોથી મુક્ત થાય છે

कसाए[1] पयणू[2] किञ्चा[3], अप्पाहारे[4] तितिक्खए[5] ।
अह[6] भिक्खू[7] गिलाइज्जा[8], आहारस्सेव[9] अन्तियं[10] ॥३॥
जीवियं[11] नाभिकंखिज्जा[12], मरणं[13] नो वि पत्थए[14] ।
दुहओऽवि[15] न सज्जिज्जा[16], जीविए मरणे[17] तहा ॥४॥२७१॥

શબ્દાર્થ (૧) કષાયો (૨) મંદ (૩) કરીને (૪) અલ્પાહારી બની (૫) ક્ષમા ધારણ કરે (૬) અનન્તર (૭) મુનિ (૮) ગ્લાન બની જાય (૯) તો આહારનો (૧૦) સર્વથા ત્યાગ કરે (૧૧) જીવન જીવવાની (૧૨) ઇચ્છા (૧૩) જીવન તથા (૧૪) મરણ (૧૫) બન્નેમાં (૧૬) આસક્ત (૧૭) ઇચ્છા (૧૮) મૃત્યુની (૧૯) ન કરે (૨૦) ન બને.

ભાવાર્થ – સંલેખના કરનાર મુનિ કષાયોને મંદ કરી અલ્પ આહારી બની ક્ષમાને ધારણ કરે. અલ્પાહારના કારણે મુનિ ગ્લાન અને અશક્ત બને શક્તિ ઘટે ત્યારે આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરી, અનશન ધારણ કરે તેમાં વધારે કાળ જીવન જીવવાની અભિલાષા ન કરે તેમ જ કષ્ટથી ગભરાઈ મૃત્યુની પણ ઇચ્છા ન કરે. જીવન અને મરણ બન્નેમાં સમભાવ ધારણ કરી રહે.

[१]मज्झत्थो [२]निज्जरापेही, [३]समाहिमणुपालए ।
[४]अन्तो [५]बहिं [६]विउस्सिज्ज, [७]अज्झत्थं [८]सुद्धमेसए ॥५॥
जं [११]किंचुवक्कम [१२]जाणे, [१०]आउक्खेमस्स[९]मप्पणो ।
[१३]तस्सेव [१४]अन्तरद्धाए, [१६]खिप्प [१७]सिक्खिज्ज [१५]पण्डिए ॥६॥२७२॥

શબ્દાર્થ : (૧) મધ્યસ્થ (૨) નિર્જરાની ઇચ્છાવાળો (૩) સમાધિનુ પાલન કરે (૪) આભ્યન્તર અને (૫) બાહ્ય (૬) ઉપાધિને ત્યાગી (૭) અંત કરણને (૮) શુદ્ધ બનાવે (૯) પોતાના (૧૦) જીવનને માટે (૧૧) જો કોઇ ઉપક્રમ–વિઘ્ન (૧૨) જાણવામા આવે (૧૩) સલેખનાકાળ પહેલાં કે (૧૪) વચમાં (૧૫) પંડિત મુનિ (૧૬) શીઘ્ર (૧૭) ભક્તપરિજ્ઞાદિનુ સેવન કરે

ભાવાર્થ – મધ્યસ્થ ભાવમા સ્થિત એકાત નિર્જરાના અભિલાષી મુનિ સમાધિનુ પાલન કરે. આભ્યતર કષાયો તથા બાહ્યઉપધિનો ત્યાગ કરી અ ત કરણને વિકારો રહિત, શુદ્ધ બનાવી, આત્મચિતનમા લીન રહે અનશનમાં સ્થિત મુનિને આયુષ્ય કમી થાય તેવુ કોઇ વિઘ્ન પ્રાપ્ત થયાનુ જાણવામા આવે તો બુદ્ધિમાન સાધક સલેખનાકાળમાં તરત જ ભકતપરિજ્ઞા આદિ અનુષ્ઠાન કરવા જાગૃત બની તત્પર થાય

[१]गामे वा अदुवा [२]रण्णे, [३]थंडिल [४]पडिलेहिया ।
[५]अप्पपाणं तु [६]विण्णाय, [७]तणाइ [८]संथरे [९]मुणी ॥७॥
[१०]अणाहारो [११]तुयट्टिज्जा, [१२]पुट्ठो [१३]तत्थऽहियासए ।
[१६]नाइवेलं [१७]उवचरे, [१४]माणुस्सेहिं [१५]विपुट्ठवं ॥८॥२७३॥

શબ્દાર્થ (૧) ગામમાં (૨) જંગલમાં (૩) ભૂમિને (૪) જોઈ (૫) પ્રાણીરહિત (૬) જાણી (૭) તૃણની (૮) શય્યા બિછાવે (૯) મુનિ (૧૦) આહારનો ત્યાગ કરી (૧૧) શયન કરે (૧૨) પરીષહ ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થયે (૧૩) સહન કરે (૧૪) મનુષ્યસંબંધી (૧૫) ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થયે (૧૬) મર્યાદા (૧૭) ઉલ્લંઘન કરે નહિ.

ભાવાર્થ – મુનિ ગામમાં અથવા તો નિર્જન વનમાં ભૂમિને જોઈ પ્રતિલેખન કરી, જીવજંતુ રહિત જાણી, ઘાસની શય્યા- પથારી પાથરે પશ્ચાત્ આહારનો ત્યાગ કરી શય્યા ઉપર શયન કરે. ત્યાં જે કોઈ પરીષહ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય તેને સમભાવે સહન કરે. મનુષ્યો દ્વારા કોઈ ઉપસર્ગ થાય તો સ્વીકારેલી મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ.

संसप्पगा य जे पाणा, जे य उड्ढमहाचरा ।
भुंजन्ति मंससोणियं, न छणे न पमज्जए ॥९॥
पाणा देहं विहिंसन्ति, ठाणाओ न विउब्भमे ।
आसवेहिं विवित्तेहिं, तिप्पमाणो ऽहियासए ॥१०॥२७४॥

શબ્દાર્થ (૧) જે કીડી આદિ ચાલતા ચાલતા (૨) જીવો તથા (૩) પક્ષીઓ ગીધ આદિ તથા સર્પ આદિ પ્રાણીઓ શરીરનાં (૪) ખાતા હોય તો તેને (૫) મારે નહિ (૬) રજોહરણથી બાધા કરે નહિ (૭) પ્રાણીઓ (૮) શરીરને કાપી તોડી પીડા આપતા હોય તો પણ મુનિ (૯) પોતાના સ્થાનથી (૧૦) અન્ય સ્થાને જાય નહિ (૧૧) આસવોથી (૧૨) અલગ રહી જે દુઃખો પ્રાપ્ત થાય તેને (૧૪) સમભાવે સહન કરે (૧૫) માંસ તથા લોહીને

ભાવાર્થ – કીડીઓ આદિ વિકલેન્દ્રિયો, સર્પ, ગીધ, આદિ પક્ષીઓ ખેચર તથા સ્થળચર જીવો માંસભક્ષી જીવો ડાંસ મચ્છર આદિ જીવો સંથારામાં રહેલા મુનિના શરીરનાં માંસ તથા લોહી ખાતા

પીતા હોય તેને રજોહરણ વતી આઘા કરે નહિ, તેમ જ તેને મારે નહિ મુનિના દેહને ફાડી ખાતા હોય છતાં મુનિ પોતાના સ્થાનથી ઉઠી અન્ય સ્થાનકે જાય નહિ. શરીરને અન્ય જાણી, દેહ મમત્વને છોડી, આશ્રવોથી દૂર રહી, પ્રાપ્ત થતા દુખોને સમભાવે સહન કરતા થકાં જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપની આરાધનામાં લીન બની રહે વળી વિચારે કે મારી મૂળ વસ્તુ કે જે આત્મા છે તેને તો પ્રાણીઓ કોઇ નુકસાન કરી શકતાં નથી શરીરને ખાય છે તે તો મારુ છે નહિ, અ તે છોડવું છે એમ વિચારી સમભાવમાં રહે.

गंथेहिं विवित्तेहिं, आउकालस्स पारए ।
पग्गहियतरगं चेयं, दवियस्स वियाणओ ॥११॥
अयं से अवरे धम्मे, नायपुत्तेण साहिए ।
आयवज्जं पडीयारं, विजहिज्जा तिहा तिहा ॥१२॥२७५॥

શબ્દાર્થ : (૧) બાહ્ય અને આભ્યન્તર ગ્રન્થિથી (૨) પૃથક્ બની (૩) જીવનને (૪) પાર કરે (૫) ગીતાર્થ (૬) સંયમીને માટે (૭) ઇગિતમરણ (૮) વિશેષરૂપથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે (૯) ભગવાનદ્વારા (૧૦) વિશેષ ધર્મ (૧૨) રૂડી રીતથી કહેવાય છે (૧૩) અન્ય પાસે કરાવી શકાય તેવી સેવા કરાવવાનો (૧૪) ત્રણકરણ ત્રણયોગથી (૧૫) ત્યાગ કરે (૧૬) જ્ઞાતપુત્ર

ભાવાર્થ – બાહ્ય ગ્રન્થિ ઉપકરણો તથા શરીર તથા આભ્યતર ગ્રન્થિ–કષાયો બન્નેનો ત્યાગ કરીને, આયુષ્યકાળના અતસુધી અન્તિમ શ્વાસોચ્છવાસ સુધી શુદ્ધ ધ્યાનમાં રહી શુદ્ધ લેશ્યામાં રહી, જીવનને પાર કરે અહીં સુધી ભકત પરિજ્ઞાનુ કથન કહ્યુ હવે ઈંગિત મરણ વિશેષરૂપથી ગીતાર્થ સયમી સાધકોને માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કહે છે જ્ઞાતપુત્ર ભગવત મહાવીરે આ ઇંગિત મરણમા વિશેષ ધર્મ બતાવેલ છે, આત્મવેપાર સિવાય પરથી સેવા ગ્રહણ કરવાનો ત્રણ

કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્યાગ કરે. ઈંગિત મરણનો અધિકારી એ છે કે જે જઘન્ય નવપૂર્વના જ્ઞાનવાળા મુનિ, સંહનન, વિશેષગુણો સંયુક્ત તથા ચારે આહારનો ત્યાગ હોય અને મર્યાદિત સ્થળમાં જ હલન ચલન કરી શકે તેમ જ સ્વાવલંબી હોય તેઓ ઈંગિત મરણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગણાય. તેમાં અન્યની સહાય લઈ શકાય નહિ.

हरिएसु न निवज्जिज्जा, थण्डिलं मुणिया सए ।
विओसिज्ज अणाहारो, पुट्ठो तत्थऽहियासए ॥ १३ ॥
इन्दिएहिं गिलायन्तो, समियं आहारे मुणी ।
तहावि से अगरिहे, अचले जे समाहिए ॥ १४ ॥
॥ २७६ ॥

શબ્દાર્થ (૧) દૂબ અંકુર આદિ લીલોતરી પર (૨) શયન ન કરે (૩) શુદ્ધભૂમિને (૪) જાણી (૫) શયન કરે (૬) ઉપધિને છોડી (૭) આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરી પરીષહ—ઉપસર્ગ (૮) પ્રાપ્ત થયે (૯) ઘસ્તારક—બિછાના ઉપર રહ્યા થકા (૧૦) સહન કરે (૧૧) ઇન્દ્રિયોદ્વારા (૧૨) ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થતાં (૧૩) મુનિ (૧૪) શાન્તિ સમભાવને (૧૫) ધારણ કરે (૧૬) હલન ચલન મર્યાદિત સ્થળમાં કરનાર મુનિ ૧૭) અનિન્દનીય છે (૧૮) વિચલિત નહિ થતા (૧૯) સમાધિમાં સ્થિર રહે.

ભાવાર્થ :– સચિત વનસ્પતિ ઉપર શયન કરે નહિ. ભૂમિને શુદ્ધ જીવ રહિત જોઈ ઘાસની પથારી બિછાવી તેના ઉપર શયન કરે સર્વ પ્રકારની બાહ્ય અને આભ્યન્તર ઉપધિનો ત્યાગ કરી, સર્વથા આહાર પાણીનો ત્યાગ કરી જે કોઈ પરીષહ—ઉપસર્ગ આવે તે શય્યા ઉપર રહીને સમભાવપૂર્વક સહન કરે અનાહારના કારણે ઇન્દ્રિયો શિથિલ થતાં ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થાય તો સમભાવમા રહી શાન્તિને ધારણ કરી રહે; પરંતુ આર્તધ્યાન કરે નહિ. ઈંગિત મરણમાં મર્યાદાપૂર્વક

સ્થળમાં સમાધિયુક્ત રહીને હલન ચલન રૂપ ક્રિયા થાય તો તે નિન્દનીય નથી; પરંતુ ભાવથી વિચલિત થવું નહિ. જીવનના અંત સુધી સમાધિભાવમા રહી ઊભા થવું, બેસવું, પડખાં ફેરવવાં વિ. ક્રિયાઓ સર્વ શાન્તભાવે રાખી કરી શકાય છે

अभिक्कमे[1] पडिक्कमे[2], संकुचए[3] पसारए[4] ।
काय साहारणट्ठाए[5], इत्थं[7] वावि[6] अचेयणो[8] ॥ १५ ॥
परिक्कमे[10] परिकिलन्ते[9], अदुवा चिट्ठे[11] अहायए[12] ।
ठाणेण[13] परिकिलन्ते[14] निसीइज्जा[15] य अंतसो[16] ॥ १६ ॥
॥ २७७ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) સન્મુખ જાય (૨) પાછો આવે (૩) અવયવો સંકોચે (૪) પ્રસારે (૫) શરીર સમાધિ માટે કરે (૬) અથવા તો (૮) સ્થિર રહે (૭) [અહીં પણ] (૯) બેઠાં બેઠાં થાક લાગે તો (૧૦) થોડુ ભ્રમણ કરે હલન-ચલન કરે (૧૧) ઊભો રહે (૧૨) ઇચ્છાનુસાર આસન કરે (૧૩) ઊભા રહેતા (૧૪) થાક લાગે તો (૧૬) અંતમા (૧૫) બેસી જાય

ભાવાર્થ - ઇંગિત મરણની આરાધના કરનારા નિયમિત સ્થળમા આવવું-જવુ કરી શકે છે તેમ જ અવયવોનો સંકોચ તથા પ્રસારણ (ફેલાવવા) કરી શકે છે શરીર સમાધિ માટે હલન ચલન કરી શકે છે અને મુનિ સાધકમા શક્તિ વિશેષ હોય તો સ્થિર (કાષ્ટની માફક) રહી શકે છે બેઠા બેઠા શ્રમ લાગે તો ઊભા થઇ શકે છે ઊભા ઊભા થાક લાગે તો થોડુ હલન ચલન કરી બેસી શકે છે. ઇચ્છાનુસાર સમાધિ માટે આસન રાખી શકાય છે, પરંતુ અધ્યવસાયો શુદ્ધ રાખવા સતત ઉપયોગ રાખવો જોઈએ.

आसीणेऽणेलिसं मरणं, इन्द्रियाणि समीरए ।
कोलावासं समासज्ज, वितहं पाउरेसए ॥ १७ ॥
जओ वज्जं समुप्पज्जे, न तत्थ अवलम्बए ।
तओ उक्कसे अप्पाणं, फासे तत्थऽहियासए ॥ १८ ॥
॥ २७८ ॥

શબ્દાર્થ (૧) અનુપમ (૨) મરણના (૩) આશ્રય લેવાવાળા (૪) ઇન્દ્રિયોને (૫) સમ્યક્ પ્રેરણા કરે (૬) ઘુણ આદિથી યુક્ત પાટીયાં (૭) પ્રાપ્ત થતાં તે નહિ વાપરતાં (૮) અન્ય નિર્દોષ પાટીયાની (૯) એષણા કરે સેવન કરે (૧૦) જેનાથી (૧૧) વજ્રસમાન ભારે કર્મ (૧૨) પાપ ઉત્પન્ન થાય તેવા જીવજંતુવાળા પાટીયાનું (૧૩) અવલમ્બન ન લે (૧૪) જેનાથી પાપબંધ થતો હોય તેવા વ્યાપારથી (૧૬) આત્માને (૧૫) નિવૃત્ત કરે જે કોઇ પરીષહ—ઉપસર્ગ આવે તે (૧૭) દુઃખોને (૧૮) સમભાવે સહન કરે.

ભાવાર્થ — અનુપમ ઇંગિતમરણનો સ્વીકાર કરી ઇન્દ્રિયોને સમતાપણે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવર્તાવે—પ્રેરિત કરે રાગદ્વેષ કરે નહિ. સહારા ઓઠીંગણ માટે લાવેલ પાટીયા જીવયુક્ત જણાય તો તેને છોડી દોષરહિત નિર્જીવ પાટીયાની ગવેષણા કરી તેનું સેવન કરે. જે જીવ જંતુવાળાં પાટીયા વાપરવાથી જીવઘાત થાય અને વજ્રતુલ્ય ભારે પાપકર્મ બંધાય તેવા પાટીયાનું અવલમ્બન ન લે. તેમજ પાપબંધ થાય તેવા વ્યાપારથી પોતાના આત્માને નિવૃત્ત કરે. તેમાં પરીષહ—ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થતાં જે કાંઇ કષ્ટ દુઃખો ઉત્પન્ન થાય તેને સમભાવે સહન કરે આ સંલેખનામાં દૃઢ ધૈર્યની જરૂર પડે છે તેમ જ અન્ય પાસે વૈયાવચ્ચ સેવા કરાવાતી નથી

अयं चाययतरे सिया, जो एवमणुपालए ।
सव्वगाय निरोहेऽवि, ठाणाओ न विउब्भमे ॥ १९ ॥

[10] अयं से उत्तमे धम्मे, [11] पुव्वट्ठाणस्स [12] पग्गहे ।
[13] अचिरं [14] पडिलेहित्ता, [15] विहरे [16] चिट्ठ [17] माहणे ॥ २० ॥
॥ २७९ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) આ પાદપોપગમન મરણ (૨) વિશેષ મહત્વવાળું (૩) હોય છે (૪) જો મુનિને વિધિથી (૫) પાલન કરનારાને (૬) સર્વગાત્રનો અવયવોનો (૭) નિરોધ કરતા સપૂર્ણ શરીરમા તીવ્ર વેદના ઉત્પન્ન થાય છતાં પણ શયન કરેલા (૮) સ્થાનથી (૯) ચલિત થતા નથી (૧૦) આ ઉત્તમ ધર્મ છે (૧૧) પૂર્વે કહેલા બન્ને સ્થાનો અપેક્ષા અધિક પ્રયત્નથી (૧૨) ગ્રહણ કરી શકાય છે (૧૩) યોગ્ય (૧૪) ભૂમિને જોઇ (૧૭) મુનિ પાદપોપગમન મરણની વિધિનુ (૧૫) પાલન કરે (૧૬) શયન કરેલ સ્થાન પર રહે

ભાવાર્થ – આપાદપોપગમન સલેખના પૂર્વે કહેલ ભક્ત પરિજ્ઞા તથા ઇગિત મરણની અપેક્ષાએ વિશેષ મહત્વવાળુ છે, કારણ કે પૂર્વોકત વિધિ સાથે આપાદપોપગમન સલેખના–મરણમા સર્વ અવયવો–ગાત્રોનો નિરોધ કરવાનો હોય છે, હલન ચલન, ઊભા થવુ, બેસવુ, પાસા ફેરવવાં, અવયવો સકોચવા, પસારવા, કલ્પતા નથી; પરતુ કાષ્ટના ટુકડાની માફક સ્થિર રહેવાનો આચાર છે. આવી રીતે ગાત્રોનો નિરોધ કરતાં આખા શરીરમાં સપૂર્ણ શરીરમાં તીવ્ર વેદના–પીડા ઉત્પન્ન થાય છે, છતાં પોતાના સ્થાનથી સહેજ પણ ચલિત થતા નથી આ પાદપોપગમન સલેખના ઉત્તમ ધર્મ છે. પ્રથમના બન્ને મરણસ્થાનોની અપેક્ષાએ અધિક પયત્નથી–કઠીનતાથી ગ્રહણ થઇ શકે છે નિર્દોષ ભૂમિને જોઇ પાદપોપગમન રૂપ સલેખના ગ્રહણ કરી, તીવ્ર કષ્ટ થતા પણ સ્થાનાતર કરતા નથી. આવાં મરણો પ્રાયે વર્તમાન ભવમા જ સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરનારને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને શેષ કર્મો રહી જાય તો સ્વર્ગમા ઉત્પન્ન થઇ પરપરાએ શીઘ્ર મોક્ષના શાશ્વત સુખો પ્રાપ્ત કરાવનારા છે.

अचित्त[1] तु समासज्ज[2], ठावए[5] तत्थ[3] अप्पगं[4] ।
वोसिरे[8] सव्वसो[6] कायं[7], न[10] मे देहे[9] परीसहा[18] ॥ २१ ॥
जावज्जीवं[11] परिसहा[12], उवसग्गाइति संखया[13] ।
संवुडे[14] देहभेयाए[15], इय पन्ने[16] ऽहियासए[17] ॥ २२ ॥ ॥ २८० ॥

શબ્દાર્થ (૧) નિર્જીવ સ્થાન પાટીયા આદિ (૨) પ્રાપ્ત કરે (૩) તેના ઉપર (૪) પોતાને (૫) સ્થાપિત કરે (૬) સર્વ પ્રકારથી (૭) શરીર (૮) મમત્વ છોડે. (૯) મારા શરીરમાં (૧૦) નથી એમ વિચારે (૧૧) જ્યાં સુધી જીવન છે ત્યાં સુધી (૧૨) પરીષહ—ઉપસર્ગ છે (૧૩) એમ જાણી કાયાના (૧૪) નિરોધ કરવાની ઇચ્છાવાળાએ (૧૫) શરીરનો ભેદ કરવા માટે (૧૬) ઉચિત બુદ્ધિમાન મુનિ (૧૭) સમભાવે સહન કરે. (૧૮) પરીષહ.

ભાવાર્થ નિર્જીવ ભૂમિ તથા પાટીયા આદિ પ્રાપ્ત કરી સ્થેલ સંથારા ઉપર (પોતાના) શરીરને સ્થાપિત કરે અને સર્વ પ્રકારે-સર્વથા પોતાના શરીરના મમત્વનો પરિત્યાગ કરે અને વિચાર કરે કે મારા આત્માથી શરીર તો ભિન્ન છે શરીર આશ્રી પરીષહ છે તો તે પરીષહનું વેદન શરીર ઉપરના મમત્વને લઈને જ છે તે મમત્વભાવને લઈને જ છે તે મમત્વભાવને તો મેં છોડી દીધેલ છે પરીષહથી હું તો અલગ છું તેથી પરીષહ ઉપસર્ગથી આત્માના મૂળ ગુણોને કાંઈપણ હાની થતી નથી વળી એમ વિચારે કે મારૂં જીવન છે ત્યાં સુધી પરીષહ ઉપસર્ગ છે એમ જાણી કાયાનો નિરોધ કરનાર શરીરનો ભેદ થતા સુધી બુદ્ધિમાન મુનિ સમભાવથી આવેલ પરીષહોને સહન કરે. તેમ જ 'વેદન કરવું કે નહિ ત્યાં મારી સ્વતંત્રતા છે' એમ વિચારીને પોતાનું લક્ષ શરીર તરફ કે પરીષહ તરફ નહિ રાખતાં, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આરાધન રૂપ સ્વચિંતનમાં એટલે કે ધર્મધ્યાન

તથા શુકલધ્યાનમાં રાખે તે ધ્યાનમાં જ લીન બની, સમાધિભાવથી શરીરથી જીવ જુદો થાય ત્યાં સુધી, ઉપશાંતભાવ રાખી રહે દેહ ઉપર મમત્વ હોય ત્યાં સુધી વેદના રહે છે, પરંતુ પોતાનુ ચિત્ત દેહ ઉપરથી ઉપાડી સ્વચિંતનમાં જોડતાં શરીરનો ખ્યાલ ન રહેવાથી વેદનાની અસર થતી નથી આવા દઢ આત્માઓને પરીષહો પોતાની અસરથી આત્માના મૂળગુણને કાંઇ નુકસાન કરી શકતાં નથી, પરંતુ પ્રતિકૂળતા તો જ્ઞાનીજનોને કર્મક્ષય કરવામાં વધારે સહાયક થાય છે તેમ જાણે આત્મા શસ્ત્રથી છેદાતો નથી, ભેદાતો નથી, અગ્નિથી બળી જતો નથી, પાણીથી ભીંજાતો નથી, વાયુથી શોષણ થતો નથી, એક ગતિમાંથી બીજી ગતિમા જતા કોઇ દીવાલ કે પહાડ, પથ્થર, પાણી, અગ્નિ બાધક રૂપ થઇ શકતા નથી, રોકી શકતા નથી અનંત ભવોના કર્મોનો આત્મા બળવાન થાય તો અંતર્મુહૂર્તમાં ક્ષય કરી સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરે છે

[1]भेउरेसु न [4]रज्जिज्जा, [3]कामेसु [2]बहुतरेसु वि ।
[7]इच्छालोभ न [8]सेविज्जा, [5]धुववन्नं [6]सपेहिया ॥ २३ ॥
[14]सासएहिं [15]निमन्तिज्जा, [9]दिव्वमायं ण [10]सद्दहे ।
तं [11]पडिबुज्झ [12]माहणे, सव्वं [13]नूमं [16]विहूणिया ॥ २४ ॥
[17]सव्वट्ठेहिं [18]अमुच्छिए, [19]आउकालस्स [20]पारए ।
[21]तितिक्खं [22]परमं [23]णच्चा, [24]विमोहन्नयरं [25]हियं त्ति बेमि ॥ २५ ॥
॥ २८१ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) નશ્વર (૨) વિપુલ (૩) કામભોગોમાં (૪) રાગ ન કરે (૫) અચળ કીર્તિરૂપ (૬) મોક્ષનો વિચાર કરી કોઇ પ્રકારની (૭) ઇચ્છા-નિદાનના લોભનુ (૮) સેવન ન કરે, (૯) એવી દેવ માયામા (૧૦) શ્રદ્ધા ન કરે (૧૧) સત્ય વસ્તુને સમજે (૧૨) મુનિ સર્વ પ્રકારની (૧૩) માયાને

(૧૪) અક્ષય વૈભવને માટે (૧૫) કોઇ નિમંત્રણ કરે (૧૬) દૂર કરી (૧૭) સર્વ પ્રકારના પદાર્થોમાં (૧૮) ગૃદ્ધ નહિ થતાં (૧૯) જીવનના (૨) પારને પામે (૨૧) સહનશીલતાને (૨૨) શ્રેષ્ઠ (૨૩) જાણી ત્રણમાંથી કોઇ પણ (૨૪) પંડિત મરણ (૨૫) હિતકર જાણી તેનું સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- મુનિ વિપુલ કામભોગોને પણ નશ્વર જાણી તેમાં રાગ કરે નહિ. અચળ કીર્તિરૂપ મોક્ષનો વિચાર કરી કોઇ પ્રકારની વિષય સેવનની ઇચ્છા કરે નહિ આવા મુનિને કોઇ અક્ષય વૈભવ ગ્રહણ કરવા આમંત્રણ આપે અથવા કોઈ દેવ ઘણા પ્રકારની દેવઋદ્ધિ ગ્રહણ કરવા આમંત્રણ આપે અથવા કોઇ દેવાંગના (દેવી) પોતાની સાથે રમણ કરવા પ્રાર્થના કરે તો પણ ઉત્તમ મુનિ તે આમંત્રણનો સ્વીકાર કરે નહિ અને સર્વ પ્રકારની માયાને દૂર કરી, સત્ય સ્વરૂપને સમજી, તેમાં એટલે કે ધર્મઆરાધનમાં આચરણ કરે. સાંસારિક કોઇ પદાર્થમાં આસક્ત નહિ થતાં જીવનના પારને પ્રાપ્ત કરે સહિષ્ણુતાના ભાવને સર્વોત્તમ સમજી, હિતકારક પંડિત મરણો પૈકી કોઇપણ એકને ગ્રહણ કરી સેવન કરે આ ઉપદેશ શ્રી ભગવંતે આપેલ છે

આઠમું અધ્યયન સમાપ્ત

ઉપધાન શ્રુત નામનું નવમું અધ્યયન

પ્રથમ ઉદ્દેશો

अहासुयं वइस्सामि, जहासे समणे भगवं उट्ठाय ।
संखाए तंसि हेमन्ते, अहुणो पव्वइए रीइत्था ॥ १ ॥

णो चेविमेण वत्थेण, पिहिस्सामि तंसि हेमन्ते ।
से पारए आवकहाए, एयं खु अणुधम्मियं तस्स ॥ २ ॥

चत्तारि साहिए मासे, बहवे पाणजाइया आगम्म।
अभिरुज्झ कायं विहरिंसु, आरुसिया णं तत्थ हिंसिंसु ॥ ३ ॥
संवच्छर साहियं मासं, जं न रिक्कासि वत्थगं भगवं।
अचेलए तओ चाई, तं, वोसिज्ज वत्थमणगारे ॥ ४ ॥
॥ २८२ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) જેમ મેં શ્રવણ કરેલ છે (૨) એ જ પ્રમાણે કહીશ (૩) જેમકે (૪) શ્રી શ્રમણ ભગવંત મહાવીર (૫) ઉદ્યત વિહાર અંગીકાર કરી કર્મક્ષય કરવા માટે તત્પર બની (૬) જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી (૭) હેમન્તઋતુમા (૮) દીક્ષા અંગીકાર કરી (૯) તરત (૯) વિહાર કરી ગયા (૧૦) દીક્ષા ગ્રહણ સમયે ઈંદ્ર મહારાજે આપેલ વસ્ત્રથી (૧૧) ઢાંકીશ, (૧૨) હેમન્તઋતુમા હું મારા શરીરને (૧૩) એવો વિચાર પણ ભગવંતે કર્યો નહિ, (૧૪) પારગામી બની રહ્યા હતા, (૧૫) યાવત્ જીવન ભગવંત પરીષહોના (૧૬) ભગવંતનું એ વસ્ત્ર ધારણ (૧૭) નિશ્ચય (૧૮) આનુધાર્મિક હતુ, પૂર્વ તીર્થંકરોથી આચીર્ણ હતું કાંઈક અધિક (૧૯) ચાર માસ સુધી (૨૦) ઘણા (૨૧) પ્રાણીઓ (૨૨) આવી ભગવંતના (૨૩) શરીર પર ચડી (૨૪) શરીરને ચટકાં ભરી (૨૫) શરીર પર ફરતા થકા (૨૬) વિવિધ રીતે ભગવંતને દુઃખ આપતા હતા (૨૭) કરડતા હતા (૨૮) એક વર્ષ અધિક એક માસથી કાંઈક અધિક સમય ભગવંતના શરીર ઉપર ઈન્દ્રમહારાજે આપેલ (૨૯) વસ્ત્ર રહ્યું હતુ (વસ્ત્રનો ત્યાગ ત્યા સુધી કર્યો ન હતો) તત્પશ્ચાત્ (૩૦) ત્યાગ કરી (૩૧) એ વસ્ત્રનો (૩૨) ભગવંત (૩૩) વસ્ત્રરહિત (૩૪) થયા હતા

ભાવાર્થ – શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના અંતેવાસી શિષ્ય જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે શ્રી ભગવંત વર્ધમાન સ્વામી–મહાવીર સ્વામીનુ જીવનચરિત્ર મે જે રીતે શ્રવણ કરેલ છે, એ જ પ્રકારે હુ તમને કહુ છુ શ્રી શ્રમણ ભગવંત મહાવીર સ્વામી પોતાના કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે ઉદ્યમવંત બની રાજ્ય, સ્વજન, સંપત્તિ, ધન આદિને કર્મબંધનના કારણો જાણી, તે બધાનો પરિત્યાગ કરી,

હેમંત ઋતુમાં—સંયમ અંગીકાર કર્યો હતો, ત્યારપછી ત્રીજા પહોરે વિહાર કર્યો હતો ॥૧॥ સર્વ પ્રકારનાં વસ્ત્ર, અલંકાર આદિ ઉપધિનો ત્યાગ કરી, ત્યાગમાર્ગમાં ઉદ્યમવર્ત થયા. ભગવંત મહાવીરના શરીર ઉપર ઇન્દ્ર મહારાજે સંયમ ગ્રહણ સમયે એક દેવદુષ્ય વસ્ત્ર મૂકેલ હતુ—ઓઢાડ્યુ હતું; પરંતુ ભગવંતે એવો વિચાર કર્યો નહિ કે આ વસ્ત્રથી શીતઋતુમાં મારા શરીરનું ઠંડીથી રક્ષણ કરીશ—ઓઢીશ. શ્રી ભગવંત જીવન પર્યંતની લીધેલ પ્રતિજ્ઞાના તથા ઉત્પન્ન થતા પરીષહ—ઉપસર્ગના પારગામી હતા એટલે કે પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરવા તથા પરીષહોને સહન કરવા સમર્થ હતા ભગવંતનુ વસ્ત્ર ધારણ કરવું તે પૂર્વ તીર્થંકરોથી આચીર્ણ હોઈ આનુધર્મિક હતુ તે પરંપરાગતનો કલ્પ—આચાર છે ॥૨॥ શ્રી ભગવંતને દીક્ષા ધારણ સમયે શરીરે ચંદન આદિ સુગંધી પદાર્થોના લેપ કરેલ હોવાથી તથા દેવદુષ્ય વસ્ત્રની સુગંધથી ભ્રમરાઈ ભમરા આદિ જન્તુઓ આવી ભગવંતના શરીર ઉપર ચઢી લોહી તથા માંસ શરીરને ચટકા ભરી ખાતા હતા આવી રીતે ભયંકર છેદન, વિદારણ આદિના દુઃખો ચાર માસથી કંઈક અધિક સમય સુધી ભગવંતને સહન કરવા પડતા હતા ॥૩॥ એક વર્ષથી કાંઈક અધિક એક માસ સુધી સ્થિતકલ્પ—જિતાચારને લીધે શ્રી ભગવંતે વસ્ત્રનો ત્યાગ કર્યો ન હતો પશ્ચાત્ તે વસ્ત્ર ખભા ઉપરથી પડી જતાં તે વસ્ત્રને વોસરાવી ભગવંત વસ્ત્રરહિત—અચેલ બની વિચરતા હતા શ્રી ભગવંતે માગશર વદી ૧૦ ના ત્રીજા પહોરે સંયમ અંગીકાર કર્યો સામાયિક ચારિત્ર ગ્રહણ કરતી વખતે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન એમ ત્રણ જ્ઞાન જ હતી હતા અને મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ હતુ શ્રી ભગવંતે વસ્ત્ર ધારણ કરવાને લીધે સચેલક અને અચેલક રૂપ બન્ને પ્રકારે શ્રમણ આચાર છે એમ શ્રી ભગવંતના વર્તન ઉપરથી નિશ્ચય થઈ શકે છે ॥૪॥

अदु पोरिसिं तिरियं भित्तिं, चक्खुमासज्ज अंतसो झायइ।
अह चक्खुभीया संहिया ते, हंता हंता बहवे कंदिंसु ॥५॥

सयणेहिं[12] वितिमिस्सेहिं[11], इत्थिओ[13] तत्थ से परिन्नाय[14] ।
सागारियं[15] न सेवइ[16] य, से[17] सय पवेसिया[18] झाइ[19] ॥६॥
जे के इमे अगारत्था[20], मीसीभावं[21] पहाय[22] से झाइ[23] ।
पुट्ठो[24] वि नाभिभासिंसु[25], गच्छइ[26] नाइवत्तइ[28] अंजू[27] ॥७॥
॥२८३॥

શબ્દાર્થ : (૧) ભગવંત વિહાર કરતા પુરુષપ્રમાણ (૨) તિર્છી દિશામાં આગળના ભાગમા સાકડા તથા વિસ્તીર્ણ માર્ગમા (૩) ચક્ષુથી (૪) જોઇ (૫) માર્ગમાં ગતિ કરતા હતા (૬) ધ્યાન આપી (૭) રસ્તામા ભગવંતને દેખી ભય પામતા (૮) ઘણા બાળકો ભેગા થઇ ધૂળની મૂઠીઓ તેમની ઉપર નાખતા હતા તથા (૯) મારતા મારતા (૧૦) બહુ કોલાહલ કરતાં હતા (૧૧) ગૃહસ્થના સમ્પર્કવાળાં (૧૨) સ્થાનોમાં રહેતાં થકા (૧૩) ત્યા સ્ત્રીઓના સંગના સ્વરૂપને (૧૪) જાણી ભગવત (૧૫) મૈથુન (૧૬) સેવન કરતા નહિ (૧૭) ભગવંત પોતાને (૧૮) વિરતિ માર્ગમાં સ્થાપન કરી, (૧૯) પ્રશસ્ત ધ્યાનમા લીન રહેતાં હતા (૨૦) જો કોઇ ગૃહસ્થ (૨૧) ભગવતના સમ્પર્કમાં આવતા તો (૨૨) તે પરિચય છોડી ભગવંત (૨૩) પ્રશસ્ત ધ્યાન ધરતા હતા (૨૪) કોઇ ગૃહસ્થ કાંઇ પૂછતા તો તેનો ઉત્તર (૨૫) નહિ દેતા (૨૬) ભગવંત પોતે પોતાના રસ્તે જતા હતાં (૨૭) પરતુ એ સયમી સરળ ભગવત (૨૮) મોક્ષ માર્ગનુ ઉલ્લઘન કરતાં નહિ.

ભાવાર્થ :– શ્રી ભગવત ગ્રામનુગ્રામ વિચરતા અથવા ગૌચરી આદિ કાર્ય માટે ગમન કરતા ત્યારે તિર્છી દિશામા આગળના ભાગમા પોતાના શરીર પ્રમાણ ભૂમિને (સાકડા અથવા વિસ્તીર્ણ માર્ગમાં) ચક્ષુથી જોતા થકા એટલે કે ઇરિયાસમિતિ સાચવતા થકા ઉપયોગ-પૂર્વક લક્ષ્ય તરફ ગતિ કરતા હતા રસ્તામા જતા શ્રી ભગવંતને નગ્ન અવસ્થામા તથા મુડિત જોઇ તેમનાથી ભય પામીને અથવા કુતૂહલથી બાળકો ભેગા થઇ ભગવત ઉપર ધૂળની મૂઠીઓ ફેંકતા હતા તથા મુષ્ટિથી મારતા હતા તેમ જ કોલાહલ કરતા હતા ॥૫॥

ભગવત કોઈ કોઈ સમયે ગૃહસ્થના સંસર્ગવાળા સ્થાનમાં-મકાનમાં રહેતા ત્યાં ભગવતના રૂપને જોઈ સ્ત્રીઓ કામવિકારથી વિહ્વળ બની ભગવત પાસે ભોગની પ્રાર્થના કરતી હતી; પરંતુ સ્ત્રીસંગ કર્મ બંધનના કારણ તથા મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નરૂપ છે એમ જાણી ભગવત પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા મૈથુન સેવન કરતા નહિ પોતાના આત્માને વિરતિ માર્ગમાં જોડી-સ્થાપન કરી પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા. ॥૬॥ કોઈ કોઈ વખત ભગવત ગૃહસ્થોના સંસર્ગમાં રહેતા હતા છતાં પણ ગૃહસ્થોની સાથે સ્નેહબંધન થવા દેતા નહિ. તેમના સંસર્ગને છોડી ભગવત પ્રશસ્ત ધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા. તેમને કોઈ ગૃહસ્થ કાંઈ પૂછે તો ઉત્તર દેતા નહિ અને પોતાને રસ્તે ચાલ્યા જતા સંયમી ભગવાને ક્યારે પણ મોક્ષમાર્ગનું ઉલ્લંઘન કર્યું ન હતું ॥૭॥

णो सुकरमेयमेगेसिं, नाभिभासे य अभिवायमाणे।
हयपुव्वे तत्थ दण्डेहिं, लूसियपुव्वे अप्पुण्णेहिं ॥ ८ ॥
फरुसाइं दुत्तितिक्खाइं, अइअच्च मुणी परक्कममाणे।
आघायनट्टगीयाइं दण्डजुद्धाइं मुट्ठिजुद्धाइं ॥ ९ ॥
गढिए मिहुकहासु, समयम्मि, नायसुए विसोगे अदक्खु।
एयाइं से उरालाइं गच्छइ, नायपुत्ते असरणयाए ॥ १० ॥
॥ २८४ ॥

શબ્દાર્થ (૧) અન્યને માટે આ અનુષ્ઠાન (૨) સરલ (૩) નથી (૪) નમસ્કાર કરનારાની સાથે પણ (૫) ભાષણ (૬) કરતા નહિ (૭) પુણ્ય-હીન અનાર્યો દ્વારા (૮) અનાર્ય દેશમાં (૯) માર પ તો તથા (૧૦) લાઠીથી અ ત ન (૧૧) વાળને ખેંચતા ત્યાં ભગવત સમભાવમાં સ્થિર રહેતા હતા ॥૮॥ (૧૨) કઠણ-કઠોર (૧૩) દુઃસહ વચનોની (૧૪) અવગણના કરી

(૧૫) ભગવંત સંયમમાં (૧૬) પરાક્રમ કરતા થકા સહન કરતા હતા (૧૭) કથા, (૧૮) નૃત્ય (૧૯) ગીત આદિ કાને પડતા છતાં કુતૂહલ પામતા નહિ લાકડી-ઓથી (૨૦) મારામારી તથા (૨૧) મુષ્ટિ યુદ્ધ દેખી વિસ્મય પામતા નહિ ॥૯॥ (૨૨) કામાદિ કથામાં (૨૩) લીન બનેલાઓ (૨૪) ભગવંત (૨૫) શોક-હર્ષ-રહિત (૨૬) કોઇ સમયે (૨૭) દેખાતા હતા (૨૮) ઉપસર્ગોનુ (૨૯) દુસ્સહ (૩૦) ભગવંત (૩૧) સ્મરણ નહિ કરતા થકા સંયમમાં (૩૨) વિચરણ કરતા હતા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ – સામાન્ય વ્યક્તિને માટે આ અનુષ્ઠાન આચરવું સરલ નથી. કોઇ વ્યક્તિ આવી ભગવતને વદન કરે તો પણ તેની સાથે ભાષણ કરતા નહિ પુણ્યહીન પ્રાણીએ, દ્વારા અનાર્ય દેશમાં વિચરતા ભગવતને લાકડીઓનો માર પડતો, તેમ જ વાળ ખેચી પીડા આપતા છતા ભગવત સમભાવમા સ્થિત રહેતા હતા ॥૮॥ દુષ્ટ વચનો-દુસ્સહ-કઠોર વચનો આદિ ઉપસર્ગોની પરવા નહિ કરતા, ભગવત સયમમા પરાક્રમ કરતા હતા, કથા, નૃત્ય, ગીત આદિ સાભળી કુતૂહલ અનુભવતા નહિ લાકડીઓથી યુદ્ધ તથા મુષ્ટિયુદ્ધ દેખી વિસ્મય પામતા નહિ ॥૯॥ કોઈ સમયે કોઇ વ્યકિત પરસ્પર કામાદિ કથામા લીન રહેલાને જોઇ, સાભળી, ભગવત શોક કે હર્ષનો અનુભવ કરતા નહિ, પરતુ માધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરતા હતા અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ અથવા ભયકર, પરીષહ ઉપસર્ગ આવતા છતાં તેનુ સ્મરણ કરતા નહિ પરતુ સમભાવમા રહી સયમમા વિચરણ કરતા હતા ॥૧૦॥

अवि साहिए दुवे वासे, सीओदं अभुच्चा निक्खंते ।
एगत्तगए पहियच्चे, से, अहिण्णायदंसणे सन्ते ॥११॥
पुढविं च आउकायं च, तेउकायं च वाउकायं च ।
पणगाइं बीयहरियाइं, तसकाय च सव्वसो नच्चा ॥१२॥

एयाइ[१८] सान्त[१९] पडिलेहे, चित्तमन्ताइं[२१] से अभिन्नाय[२२] ।
परिवज्जिय[२४] विहरित्था,[२५] इय संखाय[२३] से महावीरे[२६] ॥१३॥
॥२८५॥

શબ્દાર્થ (૧) પ્રવર્જિત થયા પહેલાં બે વર્ષથી કંઈક અધિક સમય સુધી (૨) સચિત્ત જળનો ભગવંતે (૩) ઉપયોગ કર્યો ન હતો. (૪) પ્રવર્જિત થયા પછી ભગવંત એકત્વભાવના ભાવતા હતા. (૫) ક્રોધાદિ કષાયોનો ઉપશમ કર્યો હતો (૬) સમ્યક્ત્વ ભાવના ભાવતા હતા (૭) ઇન્દ્રિયો તથા મનને ઉપશાંત કર્યાં હતા ॥૧૧॥ (૮) પૃથ્વીકાય (૯) અપકાય (૧૦) અગ્નિકાય (૧૧) વાઉકાય (૧૨) પનગ–લીલફૂગ (૧૩) સેવાળ, (૧૪) બીજ હરિતવનસ્પતિ (૧૫) ત્રસકાય સર્વેને (૧૬) સર્વપ્રકારથી તેમને સચિત્ત જીવ (૧૭) જાણતા હતા ॥૧૨॥ પૃથ્વી (૧૮) આદિ (૧૯) જીવ છે (૨૦) તેમ વિચારી તે સર્વેને (૨૧) સચિત્ત (૨૨) જાણી (૨૩) એમ બરાબર સમજી (૨૪) તેના આરંભને છોડી (૨૫) વિચરતા હતા ॥૧૩॥ (૨૬) ભગવંત મહાવીર સંયમમાં.

ભાવાર્થ – શ્રી ભગવંત મહાવીરસ્વામી માતા પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયા બાદ દીક્ષા અંગીકાર કરવા તૈયાર થયા હતા તેમના મોટાભાઈ નંદીવર્ધનની રજા માગી; પરંતુ ભાઈના આગ્રહથી બે વરસ ગૃહસ્થાવાસમાં રહેવા સ્વીકાર કરવો પડયો હતો; પરંતુ ત્યારથી સચિત્ત જળનો ત્યાગ કર્યો હતો. બે વરસથી કંઈક અધિક સમય સુધી સચિત્ત જળ વાપર્યું નહિ. તેમ જ પ્રવર્જિત થયા પછી એકત્વભાવના ભાવતા હતા અને કષાયોને ઉપશાંત કર્યાં હતા. સમ્યક્ત્વ ભાવના ભાવતા હતા ઇન્દ્રિયો અને મનને પણ ઉપશાંત કર્યાં હતા ॥૧૧॥ પૃથ્વીકાય, અપકાય, અગ્નિકાય, વાઉકાય પનગ, લીલફૂગ, સેવાળ, બીજ, હરિત વનસ્પતિકાય તથા ત્રસકાય એ સર્વેને સર્વ પ્રકારથી જીવ જાણતા હતા. ॥૧૨॥ પૃથ્વીકાયાદિ એ બધા જીવો છે સચેતન છે તેમ બરાબર સમજી તેની હિંસા આરંભનો ત્યાગ કરી ભગવંત સંયમભાવમાં વિચરતા હતા. ॥૧૩॥

अदु थावरा य तसत्ताए, तसा य थावरत्ताए।
अदुवा सव्वजोणिया सत्ता, कम्मुणा कप्पिया पुढो वाला ॥ १४ ॥
भगवं च एवमन्नेसी, सोवहिए हु लुप्पई वाले।
कम्मं च सव्वसो णच्चा त पडियाइक्खे पावगं भगवं ॥ १५ ॥
॥ २८६ ॥

શબ્દાર્થ : (૧) વળી (૨) સ્થાવર જીવ (૩) ત્રસપણે ઉત્પન્ન થાય છે અને (૪) ત્રસજીવ (૫) સ્થાવરપણે ઉત્પન્ન થાય છે અથવા (૬) સર્વ યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થવાના સ્વભાવવાળા છે (૭) જીવો (૮) રાગદ્વેષયુક્ત અજ્ઞાની જીવો પોતે (૯) પૃથક્ પૃથક્ રૂપમાં વિવિધ યોનિયોમા ઉત્પન્ન થાય છે (૧૦) કરેલ કર્મને કારણે ॥૧૪॥ (૧૧) આ હકીકત (૧૨) શ્રી ભગવ તે જાણેલ છે (૧૩) દ્રવ્ય અને ભાવ ઉપધિવાળા (૧૪) અજ્ઞાની જીવો (૧૫) કલેશ પામે છે (૧૬) કર્મોને (૧૭) ભલી રીતે (૧૮) જાણી (૧૯) ત્યાગ કરી દીધો હતો (૨૦) કર્મ તથા કર્મબંધનના કારણોને તથા પાપને સર્વથા (૨૧) ભગવ તે ॥૧૫॥

ભાવાર્થ :– સ્થાવર જીવો ત્રસપણે અને ત્રસજીવો સ્થાવરપણે ઉત્પન્ન થાય છે અથવા સર્વ સંસારી જીવો સર્વ યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થવાના સ્વભાવવાળા છે, રાગદ્વેષ યુકત અજ્ઞાની જીવ પોતપોતાના કર્માનુસાર પૃથક્ પૃથક્ યોનિયોમા ઉત્પન્ન થાય છે ॥૧૪॥ ભગવ ત વર્ધમાન સ્વામીએ જાણ્યુ કે અજ્ઞાની જીવ બાહ્ય તથા આભ્યન્તર ઉપધિના કારણે કર્મોથી લિપ્ત થઇ કલેશ પામી રહ્યા છે તેથી કર્મના રહસ્યને બરાબર સમજી, કર્મ તથા કર્મબ ધનના કારણરૂપ હિંસાને તથા સર્વ પાપને ભગવ તે ત્યાગ કર્યો હતો ॥૧૫॥

दुविहं समिच्च मेहावी, किरियमक्खायऽणेलिसं नाणी।
आयाणसोय मइवायसोयं, जोगं च सव्वसो णच्चा ॥ १६ ॥
अइवत्तियं अणाउट्टिं, सयमन्नेसिं अकरणयाए।
जस्सित्थिओ परिन्नाया, सव्वकम्मावहा उ से अदक्खू ॥ १७ ॥
॥ २८७ ॥

શબ્દાર્થ (૧) બે પ્રકારના કર્મોને (૨) જાણી (૩) આશ્રવના કારણ ભૂત (૪) ઇન્દ્રિયોનો અસવર (૫) હિંસાદિ પાપ (૬) યોગને (૭) સર્વ પ્રકારે (૮) જાણી (૯) બુદ્ધિમાન સર્વ ભાવોને જાણનાર (૧૦) કેવળજ્ઞાની ભગવતે (૧૧) અનુપમ (૧૨) સયમ અનુષ્ઠાનનું (૧૩) કથન કરેલ છે ॥૧૬॥ (૧૪) પાપરહિત (૧૫) અહિંસાનો આશ્રય લઇ (૧૬) પોતાને તથા (૧૬) અન્યને પણ (૧૭) પાપજનક વેપાર કરવો યોગ્ય નથી (૧૮) જેણે (૧૯) સર્વ કર્મનું મૂળ (૨૦) સ્ત્રીઓને જાણીને (૨૧) ત્યાગ કર્યો છે તે જ (૨૨) પરમાર્થદર્શી છે ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :– ઇરિયા પથિક (કષાયરહિત) અને સાંપરાયિક (કષાયયુક્ત) બન્ને પ્રકારનાં કર્મોને જાણી, કર્મ આશ્રવના કારણભૂત ઇન્દ્રિયોનો અસવર તથા હિંસા આદિ પાપસ્રોત તથા યોગને જાણી સર્વ ભાવોના જ્ઞાતા કેવળજ્ઞાની ભગવતે કર્મનો ઉચ્છેદ કરનાર– કર્મોનો ક્ષય કરનાર, સર્વોત્તમ સયમ અનુષ્ઠાનરૂપ ક્રિયાનું કથન કરેલ છે એટલે કે સયમ અનુષ્ઠાન સર્વકર્મોનો ક્ષય કરવામાં સાધન રૂપ ક્રિયા છે ॥૧૬॥ પાપરહિત નિર્દોષ અહિંસાનો આશ્રય લઇ સ્વય તથા અન્યને પણ પાપજનક વેપાર કરવા યોગ્ય નથી આ રીતે પોતે સમજી અન્યને સમજાવી સ્વય ભગવત પાપથી નિવૃત્ત થયા, અન્યને પણ પાપથી નિવૃત્ત કરવામાં સહાયભૂત થયા–નિમિત્ત થયા સર્વ કર્મ બધનનું મૂળ કારણ સ્ત્રીઓનો સગ છે એમ જાણી જેણે સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કર્યો એ જ સાચા પરમાર્થદર્શી છે

अहाकडं न से सेवे, सव्वसो कम्म अदक्खू ।
जं किंचि पावगं भगवं तं, अकुव्वं वियडं भुंजित्था ॥ १८ ॥

णो सेवइ य परवत्थं, परपाए वि से न भुंजित्था ।
परिवज्जियाण ओमाणं गच्छइ, संखडिं असरणयाए ॥ १९ ॥

[21] मायण्णे [20] असणपाणस्स, [24] [23] नाणुगिद्धे [22] रसेसु [25] अपडिन्ने ।
[26] अच्छिंपि नो पमज्जिज्जा, [26] नोविय [28] कंडूयए [29] मुणी [30] गायं ॥२०॥
॥२८८॥

શબ્દાર્થ: (૧) ઔદ્દેશિક આધાકર્મી આહાર (૨) ભગવંત (૩) સેવન કરતા નહિ (૪) સર્વ પ્રકારે (૫) કર્મના બંધનનુ સ્વરૂપ (૬) ભગવંત જાણુતા હતા (૭) થોડુ પણ (૮) પાપસેવન (૯) ભગવંત (૧૦) કરતા નહિ (૧૧) પ્રાસુક નિર્દોષ (૧૨) આહાર કરતા હતા ॥૧૮॥ (૧૩) પરવસ્ત્રનું સેવન કરતા નહિ તેમ જ પરપાત્રમા (૧૪) ભોજન કરતા નહિ (૧૫) અપમાનનો (૧૬) વિચાર છોડી (૧૭) અદીનપણે (૧૮) ભોજનના સ્થાનો–રસોડાઓમાં (૧૯) આહાર માટે જતા હતા ॥૧૯॥ (૨૦) આહાર પાણીની (૨૧) માત્રા–મર્યાદાને જાણુતા હતા (૨૨) રસવાળા ભોજનમાં (૨૩) આસક્તિ (૨૪) રાખતા નહિ રસવાળા પદાર્થો ગ્રહણુ કરવાનો (૨૫) વિચાર કરતા નહિ (૨૬) આંખનું પ્રમાર્જન કરતા નહિ તેમ જ (૨૭) નહિ (૨૮) ખંજવાળતા (૨૯) ખરજ આવવા છતાં પણુ ભગવંત (૩૦) ગાત્રોને ॥૨૦॥

ભાવાર્થ:–શ્રી ભગવંત મહાવીરસ્વામી પોતાના નિમિત્તે બનાવેલ–ઔદ્દેશિક તથા આધાકર્માદિથી દૂષિત આહારનુ સેવન કરતા નહિ આધાકર્મી આદિ દોષિત આહારથી કર્મબંધન થાય છે તે ભગવંત જાણુતા હતા થોડાં પણુ પાપબંધના કારણોનું ભગવંત સેવન કરતા નહિ, પરંતુ પ્રાસુક આહાર કરતા હતા ॥૧૮॥ ભગવંત પર વસ્ત્રને ભોગવતા નહિ, તેમ જ પરપાત્રમાં (ગૃહસ્થના કે અન્ય કોઈના) ભોજન કરતા નહિ, અપમાનના વિચારને છોડી ભગવંત ભોજન સ્થાનોમા અદીનપણે ભિક્ષા માટે જતા હતા ॥૧૯॥ આહાર પાણીની મર્યાદાને જાણુતા હતા સ્નિગ્ધ રસવાળા પદાર્થોમાં આસક્ત ન હતા રસવાળા પદાર્થો ગ્રહણુ કરવાનો વિચાર માત્ર પણુ કરતા નહિ. આંખમા રજ પડતા પ્રમાર્જન કરતા નહિ ગાત્રોમા ખુજલી આવતાં ખંજવાળતા નહિ ॥૨૦॥

अप्पं तिरियं पेहाए, अप्पं पिट्ठओ पेहाए ।
अप्पं बुइएऽपडिभाणी, पंथपेही चरे जयमाणे ॥ २१ ॥
सिसिरंसि अद्धपडिवन्ने, तं वोसिज्ज वत्थमणगारे ।
पसारित्तु बाहुं परक्कमे नो अवलम्बियाण कंधम्मि ॥ २२ ॥
एस विही अणुक्कन्तो माहणेण मईमया ।
बहुसो अपडिन्नेण, भगवया एवं रियंति त्ति बेमि ॥ २३ ॥
॥ २८९ ॥

શબ્દાર્થ (૧) ભગવંત વિહાર કરતાં ત્યારે પડખાની બન્ને તરફ જોતા નહિ (૨) તેમ જ પીઠના ભાગમાં પાછળ વળી જોતા નહિ (૩) તેમ જ બોલતા નહિ (૪) કોઈ કાંઈ પૂછે તેને ઉત્તર દેતા નહિ (૫) માર્ગમાં જોઈને (૬) ઈર્યાસમિતિ સાચવી (૭) ચાલતા હતા (૮) વોસિરાવી દીધું હતું (૯) શિશિરઋતુ (૧) ભગવંત મહાવીરે અણગારે ખભા ઉપર રહેલ દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર પડી જતાં (૧૧) અર્ધ વીત્યા પછી હેમંતઋતુમાં (૧૨) બાદ શિશિરઋતુમાં માર્ગમાં ચાલતા સમયે ભુજાઓ છૂટી રાખીને (૧૩) ચાલતા હતા (૧૪) રાખતા નહિ ॥૨૨॥ (૧૫) ખભા ઉપર હાથ (૧૬) મુનિ ભગવંત (૧૭) બુદ્ધિમાન (૧૮) નિદાન નહિ કરનારા (૧૯) આવી રીતે આચારનું પાલન કરેલ છે અન્ય મુમુક્ષુ સાધક પણ આવા પ્રકારનો (૨) ભગવંતે (૨૧) આચરણ કરે એમ હું કહું છું ॥૨૩॥

ભાવાર્થ :- અપ્રતિબદ્ધવિહારી ભગવંત મહાવીર રસ્તામાં યુગ પ્રમાણ માર્ગને જોતા થકા યતનાપૂર્વક ચાલતા હતા. બન્ને પડખાની તરફ કે પીઠ પાછળ (રસ્તે ચાલતા સમયે) જોતા નહિ છદ્મસ્થ અવસ્થામાં ખાસ પ્રયોજન વિના બોલતા નહિ રસ્તે ચાલતાં સમયે કોઈ કાંઈ પૂછે તો તેને ઉત્તર દેતા નહિ ॥૨૧॥ શિશિરઋતુમાં રસ્તે ચાલતા સમયે દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ખભા ઉપરથી પડી

જતા તે વોસરાવ્યા બાદ ભગવંત બન્ને હાથ ખુલ્લા રાખી-પસારીને ચાલતા હતા. ઠંડી હોવા છતાં ખભા ઉપર હાથ રાખતા નહિ. ॥૨૨॥ બુદ્ધિમાન ભગવંત-કોઇ પ્રકારના નિદાન નહિ કરનાર ભગવંત મહાવીરે આવી રીતે દુષ્કર-કઠિન આચારનુ પાલન કરેલ છે. એવી જ રીતે મુમુક્ષુ સાધકે પણ આવા કઠિન આચારનું પાલન કરવું એમ હું કહું છું. ॥૨૩॥

પ્રથમ ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

બીજો ઉદ્દેશો.

चरियासणाइं सिज्जाओ, एगइयाओ जाओ बुइयाओ ।
आइक्ख ताइं सयणासणाइं, जाइं सेवित्था से महावीरे ॥१॥
आवेसणसभापवासु, पणियसालासु एगया वासो ।
अदुवा पलियठाणेसु, पलालपुंजेसु एगया वासो ॥२॥
आगन्तारे आरामागारे, तह य नगरे वा एगया वासो ।
सुसाणे सुण्णगारे वा, रुक्खमूले व एगया वासो ॥३॥
एएहिं मुणी सयणेहिं, समणे आसि पतेरसवासे ।
राइं दिवंपि जयमाणे, अपमत्ते समाहिए झाइ ॥४॥
॥२९०॥

શબ્દાર્થ : (૧) વિહારમા યોગ્ય (૨) અનિવાર્ય આસન (૩) શય્યા વસ્તી (૪) એકદા (૫) જે (૬) કહ્યા-ભોગવ્યા (૭) કહો (૮) જે ભોગવ્યા તે (૯) શય્યા (૧૦) આસન (૧૧) જે (૧૨) સેવન કરેલ છે (૧૩) ભગવંત મહાવીરે શૂન્યઘરોમાં (૧૪) સભાઓમાં (૧૫) પાણી પીવાના સ્થાનોમા (૧૬)

દુકાનોમાં (૧૭) કોઇવાર રહ્યા અથવા (૧૮) લુહારની શાળામાં (૧૯) પરાળના અગાસીમાં-મંડપોમાં (૨૦) નિવાસ કરતા હતા (૨૧) મુસાફરખાનામાં (૨૨) બગીચામાં રહેલ મકાનોમાં (૨૩) નગરમાં (૨૪) સ્મશાનમાં (૨૫) ખંડિયેરમાં (૨૬) વૃક્ષની નીચે મુનિ (૨૭) ભગવંત મહાવીર (૨૮) ઉપર કહેલ (૨૯) સ્થાનોમાં (૩૦) તેરમા વરસ સુધી તપસ્યા કરતા નિશ્ચળ (૩૧) મનથી રહ્યા હતા (૩૨) રાત્રિ (૩૩) દિવસ (૩૪) યતના કરતા થકા (૩૫) નિદ્રાદિ પ્રમાદ રહિત, શંકા રહિત બની (૩૬) સમાધિભાવમાં રહી ધર્મધ્યાનમાં તથા (૩૭) શુક્લ ધ્યાનમાં રહેતા હતા.

ભાવાર્થ – શ્રી ભગવત મહાવીરના વિહારચર્યાનું વર્ણન શ્રવણ કરી શ્રી જમ્બૂસ્વામીના પૂછવાથી શ્રી સુધર્માસ્વામી શ્રી ભગવંતે કેવાં શયન, આસન, સ્થાન, ભોગવ્યાં તેનું કથન કરે છે. શ્રી ભગવત મહાવીરે દીક્ષાશ્રમ ગ્રહણ કર્યા બાદ વિહાર કરતાં જ્યાં દિવસનો છેલ્લા પહોરનો જૂજ સમય બાકી રહે ત્યા ભગવત મહાવીર રાત્રિ વ્યતીત કરતા હતા. જેથી સુંદર કે અસુંદર જેવાં સ્થાનો પ્રાપ્ત થાય તેવાં ભોગવતા હતા. કોઈવાર શૂન્ય ઘરોમાં, સભાઓમાં, પાણી પીવાના સ્થાનોમાં, દુકાનોમા, લુહારની શાળાઓમાં ઘાસનાં ઢગલાં–મંડપોઓમાં મુસાફર ખાનામા, બગીચામાં રહેલા મકાનોમાં, નગરમા સ્મશાનોમાં, ખંડિયેરોમાં, વૃક્ષની નીચે, વૃક્ષના મૂળમાં, વગેરે સ્થાનોમાં ભગવંતે નિવાસ કર્યો હતો. સથારા, આસન, વસ્તી જેવાં પ્રાપ્ત થયા તેવાં સમભાવે ભોગવ્યા હતાં. એ રીતે સાડા બાર વરસને પંદર દિવસ સુધી તપસ્યા કરતા થકા નિશ્ચળ મનથી થોડો પણ પ્રમાદ કર્યા વગર નિદ્રા અને શંકારહિત અહોરાત્રિ યત્નાપૂર્વક સમાધિભાવમાં રહી સંયમનું પાલન કરતા અને ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાનમાં લીન બની રહેતા હતા.

णिद्दं पि नो पगामाए, सेवइ भगवं उट्ठाए ।
जग्गावेइ य अप्पाणं, ईसिं साई य अपडिन्ने ॥५॥

संबुज्झमाणे पुणरवि, आसिंसु भगवं उट्ठाए ।
निक्खम्म एगया राओ, बहिं चंकमिया मुहुत्तागं ॥६॥
सयणेहिं तस्सुवसग्गा, भीमा आसी अणेगरूवा य ।
संसप्पगा य जे पाणा, अदुवा जे पक्खिणो उवचरन्ति ॥७॥
अदु कुचरा उवचरन्ति, गामरक्खा य सत्तिहत्था य ।
अदु गामिया उवसग्गा, इत्थी एगइया पुरिसा य ॥८॥
॥२९१॥

શબ્દાર્થ : (૧) નિદ્રા (૨) નહિ (૩) અધિક (૪) લેતા (૫) ભગવંત (૬) દીક્ષા-ગ્રહણ કરીને (૭) આત્માને (૮) જાગ્રત રાખતા હતા (૯) થોડું શયન (૧૦) પ્રતિજ્ઞા-રહિત હતા તેમ જ નિદ્રા લેવાની ભાવના ન હતી ।।૫।। પ્રમાદને આત્માના પતનનુ કારણ (૧૧) જાણી અપ્રમત્ત રહેતા હતા નિદ્રા આવતી તો (૧૨) પુનઃ (૧૩) ઉઠીને ગીધા કડક (૧૪) ભગવંત (૧૫) આસનથી બેસતા હતા (૧૬) એકદા (૧૭) રાત્રિમા (૧૮) બહાર (૧૮) નીકળીને (૧૯) મુહૂર્ત સુધી (૨૦) ભ્રમણ કરતા હતા ।।૬।। (૨૧) આવા સ્થાનોમાં રહેતા થકા (૨૨) વિવિધ પ્રકારના (૨૩) ભયંકર (૨૪) ઉપસર્ગ (૨૫) પ્રાપ્ત થતા હતા (૨૬) સર્પ નકુલ આદિ (૨૭) પ્રાણીઓ અથવા ગીધ (૨૮) આદિપક્ષીઓ (૨૯) ઉપસર્ગ દેતા હતા ।।૭।। (૩૦) કુત્સિત આચરણવાળા જાર ચોર આદિ પાસે આવી (૩૧) ઉપસર્ગ દેતા હતા તથા હાથમા (૩૨) ગ્રામરક્ષકો તથા પોલીસ આદિ ઉપસર્ગ દેતા હતા (૩૩) તથા હાથમાં શસ્ત્ર રાખનારા (૩૪) એકાકી ભગવંતને (૩૫) સ્ત્રીઓ તથા (૩૬) પુરુષો (૩૭) વિષય આશ્રિત (૩૮) ઉપસર્ગ દેતા હતા ।।૮।।

ભાવાર્થ – ભગવંત સાધક અવસ્થામા અપ્રમત્ત બની વિચરતા હતા તેથી અધિક નિદ્રા લેતા નહિ સાડા બાર વરસને પંદર દિવસની છદ્મસ્થ અવસ્થાની અંતિમ રાત્રિમા મુહૂર્તમાત્ર નિદ્રા આવી હતી, જેમા ભગવંતે દશ સ્વપ્ન દીઠા હતા–સ્વપ્ન આવ્યા હતા ક્યારેક નિદ્રા આવતી તો ઊભા થઇ આત્માને જાગૃત

રાખતા. ઇચ્છારહિત ભગવતનાં શયન પણ અલ્પ હતાં, નિદ્રા લેવાની ભાવના ઇરાદાપૂર્વક રાખતા નહિ ॥૫॥ પ્રમાદને સંસારવૃદ્ધિનું, આત્માના પતનનું કારણ જાણી અપ્રમત્તભાવમાં રહેતા હતા. નિદ્રા આવતી તો પુનઃ ભગવત જાગૃત થઇ કઠક આસનથી બેસતા હતા, તેમ જ કોઇવાર રાત્રિમાં બહાર નીકળીને મુહૂર્ત સુધી ભ્રમણ કરતા હતા ॥૬॥ આવા સ્થાનોમાં રહેતાં વિવિધ પ્રકારના ભયંકર ઉપસર્ગ આવતા હતા. સર્પ નોળીયા આદિ સરકવાવાળા પ્રાણીઓ તથા ગીધ આદિ પક્ષીઓ ઉપસર્ગ આપતા હતા ॥૭॥ અથવા ખરાબ આચરણવાળા જાર પુરુષો તેમ જ ચોર આદિ તથા હાથમાં શસ્ત્ર રાખી ફરનારા ગ્રામરક્ષકો, કોટવાળ–પોલીસ વગેરે ઉપસર્ગ દેતા હતા તેમ જ એકાકી ભગવતને જોઇ સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો વિષયવાંછનાવાળા વિષય આશ્રિત ઉપસર્ગ દેતા હતા. તે બધા દુઃખોને ભગવત સમભાવે સહન કરતા હતા ॥૮॥

इहलोइयाइं परलोइयाइं, भीमाइं अणेगरूवाइं ।
अवि सुब्भि-दुब्भि-गंधाइं, सद्दाइं, अणेगरूवाइं ॥९॥
अहियासए सया समिए, फासाइं विरूवरूवाइं ।
अरइं रइं अभिभूय, रीयइ माहणे अबहुवाई ॥१०॥
॥२९१॥

શબ્દાર્થ (૧) આ લોક સંબંધી મનુષ્યકૃત પ્રતિકૂળ–અનુકૂળ અથવા (૨) દેવાદિકૃત (૩) ભયંકર (૪) વિવિધ પ્રકારના (૫) શુભ ગંધવાળા તથા (૬) દુર્ગંધવાળા (૭) મનોજ્ઞ શબ્દો (૮) અમનોજ્ઞ શબ્દો (૯) અનેક પ્રકારના ॥૯॥ (૧૦) વિવિધ પ્રકારના (૧૧) સ્પર્શો સદા સમિતિયુક્ત રહી (૧૩) સહન કરતા હતા (૧૪) શોક તથા (૧૫) હર્ષને (૧૬) દૂર કરીને (૧૭) મહાન ભગવત (૧૮) બહુ ઓછું બોલતા હતા પ્રાયઃમૌન રહી સંયમમાં (૧૯) વિચરતા હતા ॥૧૦॥

ભાવાર્થ :- શ્રમણ ભગવંત મહાવીર આલોક સબંધી મનુષ્યકૃત તથા પરલોક સબધી તિર્યંચો તથા દેવકૃત અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ ભયકર પરીષહો-ઉપસર્ગો પ્રાપ્ત થતા તે બધાને સમભાવે સહન કરતા હતા. તેમ જ અનેક પ્રકારના સુગંધી પદાર્થો તથા દુર્ગંધી પદાર્થોના તથા મનોજ્ઞ–અમનોજ્ઞ શબ્દોના તથા પ્રશસ્ત, અપ્રશસ્ત મૃદુ, કર્કશ, સ્પર્શોના ઉપસર્ગોને સદા સમભાવપૂર્વક, સમિતિયુકત સહન કરતા હતા એ રીતે અનુકૂળ–પ્રતિકૂળ પરીષહોમાં ભગવત હર્ષ, શોકથી દૂર રહેતા અને પ્રાય મૌન ધારણ કરી (બહુ જ ઓછું બોલતા) સયમમાં વિચરતા હતા

१ स २ जणेहिं ३ तत्थ ४ पुच्छिंसु, ५ एगचरा ६ वि एगया राओ ।
७ अव्वाहिए ८ कसाइत्था, ९ पेहमाणे १० समाहिं ११ अपडिन्ने ॥११॥
१२ अयमंतरंसि १३ को इत्थ ? १४ अहमंसि १५ त्ति भिक्खु १६ आहट्टु ।
१७ अयमुत्तमे १८ से धम्मे, १९ तुसिणीए २० कसाइए २१ झाइ ॥१२॥
॥२९३॥

શબ્દાર્થ (૧) જાર પુરુષો આદિ (૨) ભગવતને (૩) પૂછતા કે તુ કોણ છે? (૪) એકલા વિચરનારા ચોર અથવા (૫) કોઇ સમયે દિવસે અથવા (૬) રાત્રિમા (૭) તો તે પૂછનાર વ્યકિતને ઉત્તર દેતા નહિ (૮) તેથી તે ક્રોધિત બની ભગવંતને મારતી હતી (૯) સહન કરતા હતા (૧૦) સમાધિમાં લીન બની (૧૧) નહિ લેવાની ભાવનાવાળા ॥૧૧॥ વળી કોઇ પૂછે કે (૧૨) અદર (૧૩) કોણ છે? તો તેના ઉત્તરમા કોઇ વખત બોલતા કે (૧૪) હુ (૧૫) ભિક્ષુક છુ (૧૬) એમ ઉત્તર દેતા (૧૭) ઉત્તમ (૧૮) ધર્મ તથા આચાર સમજી એ (૧૯) ભગવત મૌન રહી (૨૦) તો તે પૂછનાર ગૃહસ્થ ક્રોધિત બનતો (૨૧) ધ્યાનમા લીન રહેતા હતા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ :- કોઇ સમયે દિવસે અગર રાત્રિએ કોઇ નિર્જન સ્થાનમા અગર ખડિયેર આદિ કોઇ પણ સ્થાનમા ઊભા રહી

કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા ભગવંતને જોઇ કોઇ ચોર અથવા જાર પુરુષો એકલા વિચરવાવાળા ભગવંતને પૂછતા કે તું કોણ છે? ભગવંત ધ્યાનમાં લીન હોઇ તેઓને ઉત્તર આપતા નહિ તેથી પૂછનાર વ્યક્તિ કોપિત બની ભગવંતને મારતી. બદલો નહિ લેવાની ભાવનાવાળા પ્રતિજ્ઞાવાળા ભગવંત સમાધિમાં—ધ્યાનમાં લીન બની ઉપસર્ગને સમભાવે સહન કરતા હતા ॥૧૧॥ વળી ત્યાં રહેલા ભગવંતને કોઇ એમ પૂછતા કે અંદર કોણ છે? તો તેને કોઇ વખત ઉત્તર આપતા કે હું ભિક્ષુક છું ત્યારે તે વ્યક્તિ કોપિત બની ભગવંતને સ્થાન છોડી બાહર જવાનું કહેતા ત્યારે ભગવંત ત્યાંથી ચાલી નીકળતા હતા અને રાત્રિનો સમય હોય અગર અવસર ન હોય તો મૌન રહેવું એ ઉત્તમ ધર્મ છે એમ જાણી ઉપસર્ગ આવે તે સહન કરવા તૈયાર રહી ધ્યાનમાં લીન બનીને રહેતા હતા ॥૧૨॥

जंसिप्पेगे पवेयन्ति, सिसिरे मारुए पवायते।
तंसिप्पेगे अणगारा, हिमवाए निवायमेसन्ति ॥१३॥
संघाडीओ पविसिस्सामो, एहा य समादहमाणा।
पिहिया व सक्खामो अइदुक्खे हिमगसंफासा ॥१४॥
तंसि भगवं अपडिन्ने, अहेवियडे अहियासए।
दविए निक्खम्म एगया राओ, ठाइए भगवं समियाए ॥१५॥
एस विही अणुक्कन्तो, माहणेण मईमया।
बहुसो अपडिन्नेण, भगवया एवं रीयन्ति त्ति बेमि ॥१६॥
॥२९४॥

શબ્દાર્થ (૧) જ્યારે (૨) શિશિર ઋતુમાં (૩) ઠંડી હવા પવન હોય ત્યારે (૪) સર્વ કોઇ ઠંડીથી પ્રાય (૫) ધ્રુજતા હોય (૬) આવી (૬) ઠંડીની ઋતુ સમયે (૭) કોઇ કોઇ (૮) સાધુ (૯) વાયુરહિત સ્થાનની ગવેષણા કરતા હોય છે ॥૧૩॥ તેમ જ ઠંડી લાગવાથી (૧૦) બે ત્રણ વસ્ત્ર (૧૧) ધારણ કરતા હોય છે તાપસ આદિ સાધુઓ (૧૨) અગ્નિ સળગાવી ઠંડી દૂર કરતા હોય છે (૧૩) કમ્બલ આદિ વસ્ત્રોથી શરીરને ઢાંકી ઠંડીને સહન કરતા શીત સ્પર્શને (૧૪) સહન કરવો અતિ કઠિન છે ॥૧૪॥ (૧૫) આવી શિશિર ઋતુમાં ઠંડી દૂર કરવા કોઇ વસ્તુની (૧૬) ભગવંત (૧૭) ઇચ્છા નહિ કરનારા (૧૮) કોઈ વૃક્ષાદિ નીચે ખુલ્લા સ્થાનમા રહી (૧૯) શીતસ્પર્શને સહન કરતા હતા (૨૦) તે સંયમી ભગવંત (૨૧) કોઇ રાત્રિના સમયે અત્યન્ત શીતથી બાધિત થતા– ઠંડી લાગતાં થોડો સમય (૨૨) બહાર રહી (૨૩) સમભાવપૂર્વક અંદર આવી પોતાના સ્થાને આવી (૨૪) ધ્યાનસ્થ થતા હતા ॥૧૫॥ (૨૫) ભગવંત (૨૬) આવી વિધિથી (૨૭) આચારનુ પાલન કરેલ છે (૨૮) ભગવંત મહાવીરે (૨૯) મતિમાન (૩૦) તેમ જ કોઇ જાતનુ નિદાન નહિ કરનારા (૩૧) ભગવત હતા એ જ રીતે અન્ય મુમુક્ષુએ પણ (૩૨) આ પ્રમાણે આચાર પાલન કરવું એમ હું કહુ છુ

ભાવાર્થ :– જ્યારે શિશિર ઋતુમાં ઠંડી હવા ચાલતી હોય– ઠંડો પવન વાતો હોય ત્યારે પ્રાય, ઘણા લોકો તથા સાધકો પણ થર થર ધ્રૂજતા હોય છે તેવા સમયે અન્યતીર્થી આદિ સાધુઓ, વાયુરહિત સ્થાનની ગવેષણા કરતા હોય છે ॥૧૩॥ વળી ઠંડી દૂર કરવા માટે કોઇ કોઈ સાધુઓ બે ત્રણ વસ્ત્રો ધારણ કરે છે અને તાપસ આદિ સાધુઓ અગ્નિ સળગાવી શરીર તપાવી ઠંડીને દૂર કરતા હોય છે અને કેટલાક તો ગરમ કમ્બલ આદિ વસ્ત્રોથી શરીર ઢાંકી ઠંડીને સહન કરતા હોય છે શીત સ્પર્શનાં દુખો સહન કરવા અતિ કઠિન હોય છે ॥૧૪॥ આવી ઠંડી ઋતુમા ઠંડી દૂર કરવા કોઈ બાબતની ઇચ્છા નહિ કરતા ભગવત વૃક્ષાદિ નીચે ખુલ્લા સ્થાનમા રહી શીતસ્પર્શને સહન કરતા હતા તે સયમી ભગવત કોઇ સમયે રાત્રિમા અત્યંત શીતથી બાધિત થતા ઠંડી વિશેષ લાગતા થોડો સમય ભગવત બહાર રહી સમભાવપૂર્વક ઠંડી સહન કરતા

હતા. પશ્ચાત્ અંદર પોતાના સ્થાનમાં આવી ધ્યાનસ્થ બની લીન થતા હતા ।।૧૫।। મતિમાન–બુદ્ધિમાન ભગવતે કોઈ જાતની ઈચ્છા નહિ રાખતા ઈચ્છારહિત બની આવા કઠિન આચારનું પાલન કરેલ છે અન્ય મુમુક્ષુ સાધકો પણ આવા કઠિન આચારનું પાલન કરે એમ હું કહું છું

બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ત્રીજો ઉદ્દેશો

तणफासे सीयफासे य, तेउफासे य दंसमसगे य ।
अहियासए सया समिए, फासाइं विरूवरूवाइं ॥१॥
अह दुच्चर लाढमचारी, वज्रभूमिं य सुब्भभूमिं च ।
पंतं सिज्जं सेविंसु, आसणगाणि चेव पंताणि ॥२॥
लाढेहिं तस्सुवसग्गा, बहवे जाणवया लूसिंसु ।
अह लूहदेसिए भत्ते, कुक्कुरा तत्थ हिंसिंसु निवइंसु ॥३॥
अप्पे जणे निवारेइ, लूसणए सुणए दसमाणे ।
छुच्छुकारिंति आहंसु समणं कुक्कुरा डसंतुत्ति ॥४॥
॥२०५॥

શબ્દાર્થ (૧) તૃણસ્પર્શી (૨) શીતસ્પર્શી (૩) ઉષ્ણસ્પર્શી (૪) ડાંસમચ્છરનાં દુઃખો આદિ વિવિધ (૫) સહન કરતા હતા ।।૧।। (૬) દુઃખોને સદા સમભાવપૂર્વક [લાઢ દેશમાં વિચરતા] (૭) સ્પર્શી (૮) મારના (૯) દીર્ઘ તપસ્વી (ભગવાન મહાવીર દુર્ગમ (૧૦) લાઢ દેશની (૧૧) વજ્રભૂમિ તથા (૧૨) શુભ્રભૂમિ

નામે બન્ને વિભાગોમાં વિચર્યા હતા ત્યા તેમને રહેવા માટે (૧૩) ખડિ-યેર જેવાં હલકા મળતા હતા તથા (૧૪) સ્થાનો ઉપદ્રવયુકત (૧૬) આસન પણ (૧૭) ધૂળ કચરાવાળા હલકા મળતાં હતાં (૧૫) તેવા સેવન કર્યા હતા ા૨ા (૧૮) વળી લાઢ દેશમા વિચરતા થકા (૧૯) ભગવંતને બહુ (૧૯) ઉપસર્ગો સહન કરવા પડયા હતા (૨૦) ત્યાના ઘણા અનાર્ય લોકો (૨૧) ભગવતને મારતા હતા તથા દાતોથી બટકા ભરતા હતા (૨૨) આહાર પણ લૂખા સૂખા મળતાં હતા (૨૩) કૂતરાઓ પણ (૨૪) કષ્ટ દેતા હતા, કરડવા માટે ભગવંતની (૨૫) ઉપર (૨૬) ત્યાં પડતા હતા ા૩ા (૨૭) હજારોમાં કોઇક (૨૮) મનુષ્ય (૨૯) રોકતા હતા (૩૦) ભગવંતને કષ્ટ આપનાર તથા (૩૧) કરડનારા કૂતરાને (૩૨) ભગવંતના શરીરને કાટનાર (૩૩) છુ છુ કરી (૩૪) કોઇ કોઇ ભગવંતને મારતા (૩૫) ભગવંતની પાછળ કરી, (૩૬) કોઇ કૂતરાને (૩૭) કરડાવતા હતા ા૪ા

ભાવાર્થ :– શ્રમણ ભગવત મહાવીર તૃણનાસ્પર્શો, શીતના ઉષ્ણતાના સ્પર્શો તથા ડાસ મચ્છરના દુખો આદિ વિવિધ પ્રકારના સ્પર્શો–દુ:ખોને સદા સમભાવપૂર્વક (લાઢ દેશમાં વિચરતા સમયે) સહન કરતા હતા. ા૧ા દિર્ઘ તપસ્વી ભગવત મહાવીર દુર્ગમ્ય લાઢ દેશની વ્રજભૂમિ તથા શુભ્રભૂમિ નામે બન્ને વિભાગોમા વિચર્યા હતા ત્યા તેમને રહેવા માટે સ્થાનો ઉપદ્રવયુક્ત ખડિયેર જેવા હલકા મળતાં હતાં આસન પણ ધૂળ તથા કચરાવાળાં હલકા મળતા તેવા સેવન કર્યા હતાં ા૨ા વળી તે લાઢ દેશમા વિચરતા થકા ભગવંતને ઘણા ઉપસર્ગો સહન કરવા પડયાં હતા. ત્યાના અનાર્ય લોકો ભગવતને મારતા તથા મુખથી બટકા ભરતા હતા તેમ જ કૂતરાઓ પણ ભગવતને બટકા ભરી કષ્ટ આપતા હતા અને કરડવા માટે ભગવતના શરીર ઉપર પડતા હતા. તેમ જ ત્યા આહાર પણ લૂખા સૂખા મળતા હતા ા ૩ ા તે દેશના અનાર્ય અને અસસ્કારી લોકો હજારો પૈકી કોઇ કોઇ ભગવતને કષ્ટ આપનાર, બટકા ભરનાર કૂતરાઓને રોકતા હતા અને કેટલાએક તો કુતૂહલ માટે કૂતરાઓને છુછુ કરી ભગવાનની પાછળ દોડાવતા અને ભગવતને કરડવા માટે પ્રેરતા હતા. તેથી તે કૂતરાઓ ભગવતને કરડતા હતા.

આવાં આવાં કષ્ટો (સર્વ દુઃખો) સમભાવે સહન કરતા ભગવાન છ માસ લગભગ અનાર્ય દેશમાં વિચર્યા હતા.

एलिक्खए जणा भुज्जो, बहवे वज्जभूमि फरुसासी ।
लट्ठिंगहाय नालिय समणा तत्थ य विहरिंसु ॥५॥
एवं पि तत्थ विहरन्ता, पुट्ठपुव्वा अहेसि सुणएहिं ।
सलुंचमाणा सुणएहिं, दुच्चराणि तत्थ लाढेहिं ॥६॥
निहाय दंडं पाणेहिं तं कायं वोसज्जमणगारे ।
अह गामकण्टए भगवन्ते अहियासए अभिसमिच्चा ॥७॥
नागो संगामसीसे वा, पारए तत्थ से महावीरे ।
एवं पि तत्थ लाढेहिं, अलद्धपुव्वो वि एगया गामो ॥८॥
॥२९६॥

શબ્દાર્થ (૧) આવા પ્રકારની (૨) વજ્રભૂમિમાં (૩) પુનઃ પુનઃ ભગવંત વિચર્યા હતા તે દેશમાં (૪) વિશેષે (૫) લૂખા ભોજન કરનારા મનુષ્યો હતા (૬) લાઠી—દંડ (૭) હાથમાં રાખી (૮) પોતાના શરીરથી ચાર આંગળ લાંબી (૯) બૌદ્ધ આદિ સાધુઓ (૧) એ લાઢ દેશમાં (૧૧) વિચરતા હતા ॥૫॥ (૧૨) એ પ્રકારે (૧૩) ત્યાં (૧૪) વિચરતા (૧૫) કૂતરાઓ (૧૬) તેમની પાછળ દોડતા અને (૧૭) તે સાધુઓને કરડતા હતા (૧૮) વિચરવું અતિ કઠણ હતું ॥૬॥ (૧૯) આમ એ લાઢ દેશમાં (૨) ત્યાગ કરી (૨૧) હિંસાનો (૨૨) જીવોની (૨૩) દેહ મમત્વને છોડી (૨૪) કઠોર વચનોને (૨૫) ભગવંત (૨૬) સમભાવથી સહન કરતા હતા ॥૭॥ (૨૭) નિર્જરાનું કારણ જાણી (૨૮) જેમ સંગ્રામમાં હાથી (૨૯) અગ્રભાગમાં રહી વિજય પ્રાપ્ત કરે છે ને કરાવે છે તેમ (૩) ભગવંત મહાવીર અનાર્ય દેશમાં પરીષહોને જીતી (૩૧) પારગામી બન્યા (૩૨) એ લાઢ દેશમાં (૩૩) ભમતાં નહિ

(એટલે કે લોકો ભગવંતને ગામમાં રહેવા દેતા નહિ અથવા તો દિવસ અસ્ત થતા પણ ગામ પ્રાપ્ત થતા નહિ) ॥૮॥ (૩૪) કોઇ કોઇ સમયે રહેવાને ગામ.

ભાવાર્થ :- આવા અનાર્ય લોકોની વસ્તીમા ભગવંત વારવાર વિચર્યા હતા વજ્રભૂમિના મનુષ્યો વિશેષે રૂક્ષ ભોજન કરનારા હતા, તેથી સાધુઓને લૂખા સુખા આહાર મળતાં તેમ જ ઓછા મળતા હતા રૂક્ષ આહારના કારણે ત્યાના લોકો ક્રોધી, તામસી પ્રકૃતિવાળા હતા. આવા પ્રદેશમા બૌદ્ધ આદિ સાધુઓ તો પોતાના શરીરથી ચાર આગળ લાંબી-લાઠી-લાકડી હાથમાં રાખી વિચરતા હતા ॥૫॥ તે લાઢ દેશની ભૂમિમાં ભગવંત વિચરતા ત્યારે કૂતરાઓ સાધુઓની (ભગવત પાછળ) પાછળ દોડી કરડતા હતા, બટકા ભરતા હતા આવા પ્રકારના લાઢ દેશમા સાધુઓને વિચરવું ઘણુ કઠિન હતું ॥૬॥ શ્રી ભગવત જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરી શરીરમમત્વને છોડી ત્યાના લોકોના કર્કશ, કઠોર, વચનોને નિર્જરાનુ કારણ જાણી, સમભાવે સહન કરતા હતા ॥૭॥ જેમ સગ્રામમા હાથી યુદ્ધના અગ્રભાગે-મોખરે રહી વિજય પ્રાપ્ત કરે છે અને કરાવે છે તેની જેમ ભગવત મહાવીરે અનાર્ય દેશોમા વિચરતા પરીષહોને જીતી ત્યાના વિહારમા વિજય પ્રાપ્ત કરેલ છે એટલે કે કર્મનો ક્ષય કરવા માટે જ અનાર્યદેશમા વિહાર કરવાનો ભગવતનો ઉદ્દેશ હતો તે પાર પાડયો વળી તે લાઢ દેશમા વિચરતા થકા કોઇ કોઇ સમયે ગામ પ્રાપ્ત થતા નહિ દિવસ અસ્ત થઈ જતા ભગવતને વૃક્ષની નીચે નિવાસ કરવો પડતો હતો ॥૮॥

उवसंकमन्तमपडिन्नं, गामन्तियम्मि अप्पत्तं ।
पडिनिक्खमित्तु लूसिंसु, एयाओ परं पलेहित्ति ॥ ९ ॥
हयपुव्वो तत्थ दण्डेण, अदुवा मुट्ठिणा अदु कुन्तफलेण ।
अदु लेलुणा कवालेण, हन्ता हन्ता बहवे कंदिंसु ॥१०॥

मंसाणि छिन्नपुव्वाणि, उट्ठुंभिया एगया कायं ।
परीसहाइं लुंचिंसु, अदुवा पंसुणा उवकरिंसु ॥११॥
उच्चालइय निहणिंसु, अदुवा आसणाउ खलइंसु ।
वोसट्ठकाय पणयाऽऽसी, दुक्खसहे भगवं अपडिन्ने ॥१२॥
॥२९७॥

શબ્દાર્થ (૧) નિયત નિવાસ આદિની પ્રતિજ્ઞા નહિ કરવાવાળા ભગવંત ભોજન માટે અથવા સ્થાન માટે (૨) વસ્તીમાં આવવાના વિચારથી (૩) ગામની નજીક આવતા (૪) ગામમાં પ્રવેશ કર્યો પહેલાં જ કેટલાક અનાર્ય લોકો (૫) ગામની બહાર આવી ભગવંતની સામે જઈ (૬) ભગવંતને મારતા થકા કહેતા કે (૭) અહીંથી (૮) અન્ય સ્થળે (૯) ચાલ્યો જા (ગામમાં જ પેસવા દેતા નહિ) ॥૯॥ અને (૧૦) લાકડીઓથી અથવા (૧૧) મુષ્ટિથી અથવા (૧૨) ભાલાથી અથવા (૧૩) માટીના ઢેફાથી અથવા માટીના (૧૪) ઠીકરાથી (૧૫) ભગવંતને મારતા હતા અને (૧૬) મારતા થકા (૧૭) તે અનાર્યો (૧૮) બહુ કોલાહલ કરતા હતા ॥૧૦॥ (૧૯) કોઈ કોઈ સમય અનાર્ય લોકો ભગવંતના શરીરમાંથી માંસ કાપી લેતા હતા (૨૦) આક્રમણ કરી (૨૧) આખા શરીર પર (૨૨) વિવિધ પ્રકારનાં કષ્ટો આપતા હતા અથવા તો ભગવંતના શરીર ઉપર (૨૩) ધૂળ (૨૪) નાખતા હતા ॥૧૧॥ તેમ જ ભગવાનને (૨૫) ઊંચા ઉપાડી (૨૬) નીચે પછાડતા હતા અથવા (૨૭) આસન ઉપરથી (૨૮) નીચે ફેંકતા હતા (૨૯) પ્રતિકાર નહિ કરવાની ભાવનાવાળા (૩૦) ભગવંત (૩૧) શરીરમમત્વને છોડી (૩૨) પરિષહ સહન કરતા હતા (૩૩) દુઃખોને સહન કરતા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ— અમુક સ્થાનમાં જ નિયત નિવાસ કરવાની પ્રતિજ્ઞા નહિ કરનારા ભગવંત ભોજન તથા સ્થાનની ગવેષણા કરવાના વિચારથી ગામ તરફ જતા (કોઈ સમયે જ ગામમાં રાત્રિનિવાસ કર્યો હોય કે કોઈ ગામ બહાર ખંડિયેરમાં નિવાસ કર્યો હોય ત્યારે) ગામમાં પેઠા ન પેઠા જ કેટલાક અનાર્ય લોકો ગામ બહાર નીકળી

ભગવતની સામે જઇ ભગવતને માર મારીને કહેતા કે અહીંથી બીજા સ્થાન પર ચાલ્યો જા ॥૯॥ લાઢ દેશના અનાર્ય લોકો ભગવતને લાકડીથી તથા મુષ્ટિથી તથા ભાલાથી તથા ઇંટ પથ્થર: ઠીકરાં વગેરેથી મારતા હતા અને મારતા મારતા બહુ કોલાહલ કરતા હતા ॥૧૦॥ વળી કોઇ કોઈ સમય લાઢ દેશના અનાર્ય લોકો ભગવંતના શરીરમાથી માસ કાપી લેતા હતા આવી રીતે વિવિધ પ્રકારના કષ્ટો આપતા હતા, તેમજ ભગવતની ઉપર ધૂળ ફેંકતા હતા ॥૧૧॥ કોઇ સમયે ભગવતને ઊંચા ઉપાડી નીચે પછાડતા હતા, કોઇ સમય આસન ઉપરથી નીચે પાડતા છતાં ભગવત દુઃખનો પ્રતિકાર કરવાની ભાવના ન રાખતાં શરીરમમત્વને છોડી આવેલા પરીષહોને સમભાવથી સહન કરતા હતા

सूरो[1] संगामसीसे[2] वा[3], संवुडे तत्थ[4] से महावीरे[5] ।
पडिसेवमाणे[7] फरुसाइं[6], अचले[8] भगवं रीइत्था[9] ॥१३॥
एसविही[10] अणुक्कन्तो[11], माहणेण[13] मईमया[12] ।
बहुसो अपडिन्नेणं[14], भगवया[15] एवं रीयन्ति[16] त्ति वेमि ॥१४॥
॥२९८॥

શબ્દાર્થ : (૧) કવચથી રક્ષિત શૂરવીર (શસ્ત્રોથી છિન્નભિન્ન ન થાય)ની માફક (૨) સંગ્રામના (૩) મોખરે (૪) લાઢ દેશમા (૫) ભગવત મહાવીરે (૬) કઠોર દુઃખોને (૭) સહન કરતા (૮) ભગવત મેરુ પર્વતની જેમ દૃઢ બની (૯) વિચરતા હતા ॥૧૩॥ (૧૦) આવા કઠિન (૧૧) આચારનુ પાલન કરેલ છે (૧૨) બુદ્ધિમાન (૧૩) ભગવતે કોઇ પ્રકારના (૧૪) નિદાનની ઇચ્છા નહિ રાખતા (૧૫) અન્ય કોઇ કોઇ મુમુક્ષુ સાધકોએ પણ આવા કઠિન આચારનુ (૧૬) પાલન કરેલ છે

ભાવાર્થ :– જેમ યુદ્ધના મોખરે રહેલ કવચ-બખતરથી સુસજ્જિત વીર સુભટ દુશ્મને ફેંકેલા શસ્ત્રોથી છિન્નભિન્ન થતો નથી

અને વિજયને પ્રાપ્ત કરે છે તે જ પ્રમાણે ભગવત મહાવીરે લાઢ દેશમાં ધૈર્યથી પરીષહોને સમભાવપૂર્વક સહન કર્યા હતા પરંતુ વિચલિત થયા ન હતા. મેરૂ પર્વતની માફક દઢ રહી સંયમમાર્ગમાં વિચરતા, પરીષહોને જીતી સુરક્ષિતપણે સંયમનું પાલન કરતા હતા ॥૧૩॥ મતિમાન ભગવતે, ઇચ્છારહિત થઇ સંયમનું વિધિપૂર્વક પાલન કરી વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આવા કઠિન આચારનું પાલન અન્ય મુમુક્ષુ સાધકોએ પણ કરવું હતું અને કરવું જોઇએ એમ હું કહું છું.

ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત.

ચોથો ઉદ્દેશો

ओमोयरियं चाएइ, अपुट्ठेऽवि भगव रोगेहिं ।
पुट्ठे वा अपुट्ठे वा नो से, साइज्जई तेइच्छं ॥१॥
संसोहणं च वमणं च, गायब्भंगण च सिणाणं च ।
संबाहणं च न से कप्पे, दंतपक्खालणं च परिन्नाय ॥२॥
विरए गामधम्मेहिं, रीयइ माहणे अबहुवाई ।
सिसिरम्मि एगया भगवं, छायाए झाइ आसी य ॥३॥
आयावइ य गिम्हाण, अच्छइ उक्कुडुए अभितावे ।
अदु जावइत्थ लूहेण, ओयणमंथुकुम्मासेण ॥४॥

॥२९९॥

શબ્દાર્થ (૧) અલ્પ ભોજન (૨) કરતા હતા (૩) અસર ન હોય (૪) ભગવત રોગરહિત હોવા છતાં (૫) રોગ હોય (૬) દવા કરવા કરાવવાની

(૭) ઇચ્છા કરતા નહિ ॥૧॥ (૮) જુલાબ (૯) વમન (૧૦) તેલમર્દન (૧૧) સ્નાન (૧૨) હાથ પગની ચંપી (૧૩) દાંત સાફ કરવા વગેરે શરીર અશુચિમય જાણી (૧૪) તેમ જ કર્મબંધનનું કારણ જાણી કોઇ ક્રિયા કરતા નહિ (૧૫) કલ્પે નહિ તેવી કોઈ ક્રિયા કરતા નહિ ॥૨॥ (૧૬) ભગવંત દૂર રહેતા હતા (૧૭) ઇન્દ્રિયોના ધર્મો–વિષયોથી અલ્પભાષી બની (૧૮) વિચરતા હતા (૧૯) ભગવંત (૨૦) શિશિર ઋતુમાં (૨૧) કોઇ કોઇ સમયે ભગવંત (૨૨) છાયામાં (૨૩) ધ્યાન (૨૪) ધરતા હતા ॥૩॥ (૨૫) ગ્રીષ્મ ઋતુમાં (૨૬) તાપ સન્મુખ (૨૭) આસને બેસતા (૨૮) ઉત્કટ (૨૯) આતાપના લેતા હતા (૩૦) અનન્તર રૂક્ષ (૩૧) ગોખા (૩૨) તથા બોરચૂર્ણ (૩૩) તથા અડદ આદિથી (૩૪) નિર્વાહ કરતા હતા ॥૪॥

ભાવાર્થ :– શ્રમણ ભગવંત મહાવીર નીરોગ હોવા છતાં અલ્પ ભોજન કરતા હતા ભગવંતનુ શરીર સ્વાભાવીક નીરોગ રહેતું. કદાચ કર્મોદયથી કે કોઇ ઉપસર્ગ પ્રહાર આદિને લીધે વ્યાધિ થતી તો પણ ઔષધથી તેનો પ્રતિકાર કરવાની ઇચ્છા કરતા નહિ વ્યાધી હોય અગર ન હોય (રોગ હોય કે ન હોય) પરંતુ શરીર પુષ્ટ બનાવવાની ભાવનાથી ભગવત ઔષધનો પ્રયોગ કરતા નહિ ॥૧॥ રોગનો પ્રતિકાર કરવાની ભાવનાથી ભગવતે જુલાબ લેવો, વમન કરવું, તેલનું મર્દન કરવુ, સ્નાન કરવું, હાથ પગ વિ. અંગોની ચંપી કરાવવી, દાત સાફ કરવા ઇત્યાદિ ક્રિયાઓ કરતા નહિ. શરીર સપૂર્ણ અશુચિમય જાણીને તેમ જ કર્મબંધનનું કારણ જાણી કલ્પે નહિ તેવી સર્વ ક્રિયાઓ કરવાનો ત્યાગ કર્યો હતો. ભગવતની જીવનચર્યા નૈસર્ગિક હતી ॥૨॥ ભગવત ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત રહેતા હતા અને અલ્પભાષી બની વિચરતા હતા (પ્રાય. મૌન રહેતા હતા) શિશિર ઋતુમા છાયામાં શુક્લધ્યાનમાં લીન બની રહેતા હતા ॥૩॥ ગ્રીષ્મઋતુમા તાપ સન્મુખ રહી ઉત્કટ આદિ આસને બેસી આતાપના લેતા હતા અને લૂખા સૂખા ચાવલ બોરચૂર્ણ, અડદ આદિ નીરસ આહારથી નિર્વાહ કરતા હતા. ક્ષુધા-વેદનીયને શાંત કરવા અને સયમનુ પાલન કરવા માટે જ ભગવંત

આહાર કરતા હતા પરંતુ સ્વાદ લેવાની ભાવના ન હતી, તેમણે સ્વાદ પર વિજય મેળવ્યો હતો. ॥૪॥

एयाणि तिन्नि पडिसेवे, अट्ठ मासे अजावयं भगवं ।
अपिइत्थ एगया भगवं, अद्धमासं अदुवा मासंपि ॥५॥
अवि साहिए दुवे मासे, छप्पि मासे अदुवा विहरित्था ।
राओवरायं अपडिन्ने, अन्नगिलायमेगया भुंजे ॥६॥
छट्ठेण एगया भुंजे, अदुवा अट्ठमेण दसमेण ।
दुवालसमेण एगया भुंजे, पेहमाणे समाहिं अपडिन्ने ॥७॥
णच्चा णं से महावीरे, नोऽवि य पावगं सयमकासी ।
अन्नेहिं वा ण कारित्था, कीरंतंपि नाणुजाणित्था ॥८॥
॥१००॥

શબ્દાર્થ (૧) ચોખા બોરકૂટ અડદ એ (૨) ત્રણ પ્રકારના આહારનું (૩) સેવન કરી (૪) આઠ માસ (૫) વ્યતિત કર્યાં (૬) વળી ભગવંતે એકદા (૭) પંદર દિવસ (૮) એક માસ ॥૫॥ કોઈ કોઈ સમય (૯) બે બે માસથી અધિક (૭) કોઈ સમય (૧) છ છ માસ સુધી ભગવંત (૧૧) પાણીરહિત (૧૨) ચોવિહારી તપસ્યા કરતા થકાં વિચરતા હતા (૧૩) રાત્રિ દિવસ (૧૪) નિરીહ રહી વિચરતા હતા વળી કેટલીકવાર પારણાના દિવસે (૧૫) નીરસ આહાર (૧૬) ભોગવતા હતા ॥૬॥ વળી કદાચિત્ (૧૭) બે દિવસ ઉપવાસ કરી (૧૮) પારણું કરતા હતા અથવા (૧૯) ત્રણ ત્રણ દિવસના અથવા (૨) ચાર ચાર દિવસના અથવા (૨૧) પાંચ પાંચ દિવસના ઉપવાસ તપસ્યા કરી (૨૨) પારણું કરતા હતા (૨૩) વિચાર કરી આહાર કરતા હતા ॥૭॥ (૨૪) સમાધિનો (૨૫) ભગવંત નિરાશક્ત બની શરીર (૨૬) હેય-ઉપાદેયને જાણી (૨૭) ભગવંત મહાવીરે (૨૮) પાપકર્મ (૨૯) સ્વયં (૩) કર્યાં

નહિ તેમ જ (૩૧) અન્ય દ્વારા પાપકર્મ (૩૨) કરાવ્યાં નહિ (૩૩) પાપ કરનારને (૩૪) અનુમોદન આપ્યું નહિ ॥૮॥

ભાવાર્થ – ભગવત માહાવીરે ચોખા, બોરચૂર્ણ, અડદ, એ ત્રણ પ્રકારના નીરસ આહારનુ સેવન આઠ માસ સુધી કર્યું હતું વળી ભગવતે કોઇ સમય પંદર પદર દિવસ સુધી અથવા એક એક માસ સુધી ॥૫॥ વળી કોઈ સમય બે માસથી અધિક અથવા કોઇ સમય છ માસ સુધી પાણી રહિત તપસ્યા (ઉપવાસ) કરેલ હતી રાત્રિ દિવસ નિરીહ રહીને વિચરતા હતા અને પારણાના દિવસોમા કોઇ કોઈવાર નીરસ આહાર ભોગવતા હતા ॥૬॥ વળી કોઇ સમય બે દિવસ બાદ આહાર કરતા તો કોઇ સમય ત્રણ ત્રણ દિવસ બાદ તો કોઈ કોઈ સમય ચાર ચાર દિવસ બાદ તો કોઈ સમય પાચ પાંચ દિવસ બાદ નિરાસક્ત બની શરીર સમાધિનો વિચાર કરી આહાર કરતા હતા ॥૭॥ હેય ઉપાદેયને જાણી ભગવંત મહાવીરે સ્વયં પાપ કર્મ કર્યાં નહિ, અન્ય પાસે કરાવ્યાં નહિ અને પાપકર્મ કરનારને અનુમોદન આપ્યુ નહિ ॥૮॥

[1] गामं [3] पविसे [2] नगरं वा, [6] घासमेसे [5] कडं [4] परट्ठाए ।
[7] सुविसुद्धमेसिया [8] [9] भगवं, [10] आयतजोगयाए [11] सेवित्था ॥९॥
[13] अदु वायसा [12] दिगिंछत्ता, जे अन्ने [14] रसेसिणो [15] सत्ता ।
[16] घासेसणाए [17] चिट्ठन्ति, [18] सययं [19] निवइए य [20] पेहाए ॥१०॥
[21] अदुवा माहणं च [22] समणं वा, [23] गामपिण्डोलगं च [24] अतिहीं वा
[25] सोवागं [26] मूसियारिं वा [27] कुक्कुरं वावि [28] विट्ठिंयं [29] पुरओ ॥११॥
[30] वित्तिच्छेयं [31] वज्जन्तो, [32] तेसिमप्पत्तियं [33] परिहरन्तो ।
[34] मन्दं [35] परक्कमे [36] भगवं, [37] अहिंसमाणो [38] घासमेसित्था ॥१२॥
॥३०१॥

શબ્દાર્થ (૧) ગામ અથવા (૨) નગરમાં (૩) પ્રવેશ કરીને (૪) અન્યને માટે (૫) બનાવેલ આહારની (૬) ગવેષણા કરી (૭) નિર્દોષ આહાર (૮) પ્રાપ્ત કરી (૯) ભગવંત મન–વચન–કાયાના (૧૦) જોગોને સમભાવમાં સ્થિર કરી (૧૧) આહારનું સેવન કરતા હતા ॥૯॥ (૧૨) વળી ભૂખથી વ્યાકુળ (૧૩) કાગડા આદિ અન્ય આહારના ઇચ્છુક (૧૪) પ્રાણીઓ આહારની (૧૬) અભિલાષાથી (૧૭) બેઠા હોય (૧૮) સતત ભૂમિ (૧૯) ઉપર રહેલા (૨૦) દેખીને ॥૧૦॥ અથવા (૨૧) બ્રાહ્મણો તથા શાક્યાદિ (૨૨) સાધુઓ તથા (૨૩) ભિખારીઓ તથા (૨૪) અતિથિઓ તથા (૨૫) ચંડાલો (૨૬) બિલ્લી–(૨૭)–કૂતરા વગેરેને આહાર માટે (૨૮) રહેલા જોઇ (૨૯) સામે ॥૧૧॥ તેઓના આહારમાં (૩૦) અંતરાય (૩૧) ન નાખતા (૩૨) તેઓને અપ્રતીતિનું કારણ (૩૩) ગણીને (૩૪) હળવે હળવે (૩૫) ચાલતા (૩૬) ભગવંત (૩૭) થોડો પણ ત્રાસ નહિ આપતા (૩૮) ગવેષણા કરતા હતા ॥૧૨॥

ભાવાર્થ :– ભગવંત ગામ અગર નગરમાં પ્રવેશ કરીને અન્યને માટે બનાવેલ (ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે બનાવેલ) આહારની ગવેષણા કરી નિર્દોષ બેતાલીસ તથા છન્નુ દોષ રહિત આહાર પ્રાપ્ત કરી મન, વચન કાયાના જોગને સ્થિર રાખી સાવધાનીથી આહારનું સેવન કરતા હતા ॥૯॥ જ્યારે ભગવંત ભિક્ષા માટે વસ્તીમાં જતા ત્યારે રસ્તામાં ભૂખથી વ્યાકુળ કાગડા આદિ આહારના ઇચ્છુક પ્રાણીઓ આહારની અભિલાષાથી ભૂમિ ઉપર એકત્રિત થતા રહેતા જોઇ ॥૧૦॥ તથા બ્રાહ્મણો શાક્યાદિ સાધુઓ ભિખારીઓ, અતિથિઓ તથા ચાંડાલ, બિલ્લી, કૂતરા આદિ તથા અન્ય કોઇ પ્રાણીઓને માર્ગમાં કે ગૃહસ્થના ઘર પાસે બેઠા થયેલા હોય તો તેને દેખીને ॥૧૧॥ તેમની આજીવિકામાં અંતરાયરૂપ થતા નહિ તેમ જ તેઓને અવિશ્વાસનું કારણ થતા નહીં થોડો પણ ત્રાસ આપતા નહિ તે રસ્તો છોડીને અન્યત્ર જતા ધીરે ધીરે ચાલતા અને ત્યાંથી દૂર રહી આહારની ગવેષણા કરતા હતા સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓને પણ પોતાના નિમિત્તથી સહેજ પણ કષ્ટ ઉપજતું ન હોય તેનું બરાબર ભગવંત ધ્યાન રાખતા હતા ॥૧૨॥

अवि सूइयं[1] वा सुक्कं[2] वा, सीयं[3] पिण्डं[4] पुराणकुम्मासं[5] ।
अदु बुक्कसं[6] पुलागं[7] वा, लद्धे[8] पिण्डे अलद्धे[9] दविए[10] ॥१३॥
अवि झाइ[11] से महावीरे[12], आसणत्थे[13] अकुक्कुए[14] झाणं[15] ।
उड्ढं[16] अहे[17] तिरियं[18] च, पेहमाणे[19] समाहि[20] मपडिन्ने[21] ॥१४॥
अकसाई[22] विगतगेही[23] य, सद्दरूवेसु[24] अमुच्छिए[25] झाइ[26] ।
छउमत्थो[27] वि परक्कममाणे[27], न पमाय[28] सइंपि[29] कुव्वित्था[30] ॥१५॥
सयमेव[31] अभिसमागम्म[32], आयतजोगमाय[33] सोहीए[34] ।
अभिनिव्वुडे[35] अमाइल्ले[36], आवकहं[37] भगवं[38] समियासी[39] ॥१६॥
एस विही अणुक्कन्तो, माहणेण मईमया ।
बहुसो अपडिन्नेण, भगवया एवं रीयन्ति त्ति बेमि ॥१७॥
॥३०२॥

શબ્દાર્થ : (૧) પ્રાપ્ત થયેલ આહાર દૂધ દહીં આદિ સ્નિગ્ધ હોય અથવા (૨) સૂકો નીરસ હોય અથવા (૩) ઠંડો (૪) આહાર હોય અથવા ઘણા દિવસ પહેલાના પકાવેલા (૫) અડદ હોય (૬) જૂના ધાન્યનો આહાર હોય, જૂનો સાથવો હોય, (૭) જવ ચણા આદિનો આહાર (૮) પ્રાપ્ત થતો અથવા (૯) આહાર પ્રાપ્ત ન થતો તો પણ (૧૦) ભગવંત સમભાવથી રહેતા હતા ॥૧૩॥ (૧૧) ભગવંત મહાવીર (૧૨) ઉત્કટ ગોદોહાદિક (૧૩) આસને સ્થિત થઇ નિર્વિકાર રહી સમાધિથી અંતઃકરણની શુદ્ધિનો વિચાર કરી કામના રહિત બની (૧૪) ધ્યાન (૧૫) ધરતા હતા અથવા (૧૬) ઉર્ધ્વલોક (૧૭) અધોલોક (૧૮) તિર્યંક લોકના સ્વરૂપનો તથા (૧૯) વિચાર કરતા હતા ॥૧૪॥ (૨૦) સમાધિનો (૨૧) ઇચ્છા રહિત બની (૨૨) કષાયરહિત (૨૩) આસક્તિ રહિત (૨૪) શબ્દ તથા રૂપમાં (૨૫) ગૃદ્ધિ રહિત (૨૬) ધ્યાનમા લીન બની રહેતા હતા (૨૭) છદ્મસ્થ હોવા છતા સંયમમાં (૨૭) પરાક્રમ કરતા હતા, (૨૮) અપ્રમાદીપણે

(૨૯) એકવાર પણ (૩૦) પ્રમાદ કરેલ નથી ॥૧૫॥ (૩૧) સ્વયં (૩૨) તત્ત્વને જાણી (૩૩) યોગોને સ્થિર કરી વશ કરી (૩૪) આત્મશુદ્ધિ દ્વારા (૩૫) કષાયોથી રહિત થયા (૩૬) માયારહિત થયા (૩૭) જીવન (૩૮) પર્યંત યાવત્ (૩૯) સમિતિ સહિત હતા ॥૧૬॥ સત્તરમી ગાથાનો અર્થ ઉદ્દેશો ૩ ની ગાથા ૧૪ અથવા ભાવાર્થમાંથી જોઈ લેવો.

ભાવાર્થ :– પ્રાપ્ત થયેલ આહાર રસવાળો સ્નિગ્ધ હોય કે લુખો સૂકો નીરસ હોય, ઠંડો હોય, ઘણા દિવસના પકાવેલા અડદ હોય (બાકુળા) અથવા જૂના ધાન્યનો આહાર હોય મિશ્ર ધાન્યનો હોય અથવા જવ ચણા આદિના આહાર જેવા પ્રાપ્ત થાય તેવા નિર્દોષ આહાર મેળવી તેવા આહારને ભગવંત ખેદરહિત ભોગવતા હતા. તેમ જ આહાર મળે કે ન મળે, પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય છતાં ભગવંત સમભાવથી રહેતા હતા ॥૧૩॥ ભગવંત મહાવીર ઉત્કટ ગોદોહાદિક વીરાસન આદિ દુષ્કર આસને સ્થિત બની સ્થિર–નિર્વિકાર રહી અંતઃકરણની શુદ્ધિપૂર્વક નિયાણારહિત ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન ધરતા હતા. તેમાં ઉર્ધ્વ અધો, તિર્યક્ લોકના સ્વરૂપનો પણ વિચાર કરતા હતા ॥૧૪॥ વળી ભગવંત કષાયો રહિત આસક્તિરહિત તથા શબ્દ રૂપ આદિ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં અનાસક્ત ભાવવાળા સદા આત્મધ્યાનમાં લીન રહેતા હતા. છદ્મસ્થ અવસ્થા છતાં સંયમમાં અપ્રમાદપણે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરતા હતા, તેમાં થોડો પણ પ્રમાદ સેવ્યો ન હતો ॥૧૫॥ આ પ્રમાણે ભગવંત મહાવીર સ્વયં તત્ત્વને જાણી સ્વયં બુદ્ધ બની આત્મશુદ્ધિ દ્વારા મન વચન કાયાના યોગોને સ્થિર કરી, કષાયોથી નિવૃત્ત થઈ માયારહિત થઈ, યાવત્જીવન સમિતિ યુક્ત રહી, સર્વ કર્મોથી સદાને માટે નિવૃત્ત થઈ શુદ્ધ બુદ્ધ બની શાશ્વત એવી સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરી, સાદિ અનંત સુખોને પ્રાપ્ત કરી શીતળીભૂત થયા અને અજન્મા થઈ સિદ્ધસ્થાનમાં બિરાજમાન થયા ॥૧૬॥ મતિમાન શ્રમણ ભગવંત મહાવીરે કોઈ પ્રકારની ઇચ્છા નહિ રાખતાં, ઉત્તમ આચારનું પાલન કર્યું હતું જેના ફળસ્વરૂપ

તેમણે સિદ્ધગતિનાં શાશ્વતા સુખોને પ્રાપ્ત કર્યા આવા પ્રકારનું ભગવતનું આદર્શ જીવન લક્ષ્યમાં રાખી મુમુક્ષુ આત્માઓએ આરંભ અને પરિગ્રહને જ દુઃખનાં કારણો જાણી તેનાથી દૂર રહી આત્મ-સાધન કરી લેવા પ્રયત્ન કરવો અમૂલ્ય માનવભવને સાર્થક બનાવવા ઉપયોગપૂર્વક આત્મકલ્યાણ (આ ભવમા જ) કરી લેવા માટે ભગવત મહાવીરનો આ ઉપદેશ છે

પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ નવમું અધ્યયન સમાપ્ત